

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΙΤΟΥΛΗ-ΚΙΤΣΟΥ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΟΛΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

13/2

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η διατριβή αυτή έχει εγκριθεί από το Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Την εισηγητική - συμβουλευτική επιτροπή αποτέλεσαν οι κύριοι Λεονταρίτης Γεώργιος, Κόντης Βασίλειος και Σβολόπουλος Κωνσταντίνος.

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής υπό του Ιστορικού - Αρχαιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως (Ν. 5343/32, άρθρ. 202, παραγρ. 2).

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΙΤΟΥΛΗ-ΚΙΤΣΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	55963
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ	10/9/2014
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	

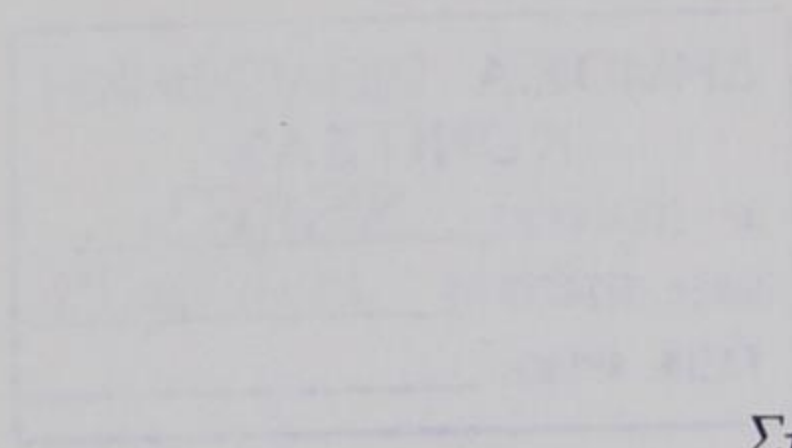
ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1907-1914

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΟΛΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1997

Στον Άγγελο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11-14
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15-22
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	23-25

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ (ΚΕΦΑΛΑΙΑ Ι - V)	27-200
---	--------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΜΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	29-41
---	-------

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι	42-46
------------------------------	-------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1907-1911)	47-74
---	-------

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙ	75-84
-------------------------------	-------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ (1908-1912)	85-123
--	--------

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙΙ	124-134
--------------------------------	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1911 ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	135-152
---	---------

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙV	153-156
-------------------------------	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΤΑΛΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΩΣ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ	157-191
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ V	192-200
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (ΚΕΦΑΛΑΙΑ VI - XII)	201-453
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ	203-219
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI	220-225
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ	226
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ	227-269
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII	270-276
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΕΚΑΗΜΕΡΟ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ 1913 ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ..	277-310
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VIII	311-318
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX: ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	319-340
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IX	341-343

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΑ
ΕΔΑΦΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ
ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΧΑΡΑΞΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ
ΣΥΝΟΡΩΝ..... 345-367

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Χ 368-375

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ: ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ
ΤΗΝ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΣΒΕΥ-
ΤΙΚΗΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ..... 377-405

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙ..... 406-412

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ: ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΓΙΑ ΤΗ
ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΚΑΙ
ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ 413-444

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙΙ..... 445-453

ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ..... 454

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 455-459

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΝΙΚΕΦΛΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ..... 463 - 470

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΑΡΧΕΙΩΝ 471

2. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

ΣΤΗΝ ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ..... 471 - 477

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ 478 - 485

3. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ και ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ 485

4. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ..... 487

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ΠΑΡΟΥΣΑ εργασία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των ελληνοαλβανικών σχέσεων μεταξύ των ετών 1907-1914, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα στα πλαίσια των πολιτικών εξελίξεων στα Βαλκάνια. Σκοπός της είναι να επισημάνει τους βασικούς παράγοντες, που συνετέλεσαν στη δημιουργία αυτών των σχέσεων.

Ειδικότερα η μελέτη αναφέρεται στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, που επηρέασαν στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου την ανάπτυξη και τη συμβίωση του ελληνικού και του αλβανικού πληθυσμιακού στοιχείου, τα οποία ήταν εκεί και τα πολυπληθέστερα. Ο καθορισμός και η ανάλυση των όρων συνύπαρξης των δύο στοιχείων στο χώρο αυτόν έχουν ιδιαίτερη σημασία, επειδή διαφωτίζουν ειδικότερα το πρόβλημα της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης στους αλβανόφωνους ορθόδοξους χριστιανούς, που ανήκαν στο Μιλλέτ του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, και γενικότερα τη διαδικασία ανέλιξης του αλβανικού εθνικισμού, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και εξής. Την ιδιαιτερότητα της εθνικής συνείδησης αυτών των χριστιανών προσδιόρισαν με διαφορετικά κριτήρια οι ελληνικές κυβερνήσεις και οι Αλβανοί εθνικιστές που αμφότεροι τους διεκδίκησαν ως μέλη της εθνικής τους κοινότητας. Προβάλλοντας ως επιχείρημα την αριθμητική υπεροχή καθενός από τα δύο εθνικά πληθυσμιακά στοιχεία στην Ήπειρο, και οι δύο πλευρές ήλπιζαν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την επικείμενη μετά τους βαλκανικούς πολέμους προσάρτηση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος ή στην αλβανική επικράτεια, αντίστοιχα.

Η αμφισβήτηση γύρω από την περιοχή έληξε αρχικά με την προσάρτηση του τμήματος της Βορείου Ηπείρου, της σημερινής Νοτίου Αλβανίας, στο ανεξάρτητο αλβανικό κράτος, που σχηματίστηκε, όταν η Ιταλία και η Αυστρία υποστήριξαν τα σχετικά αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών, για να εξυπηρετήσουν παράλληλα τα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια στη Βαλκανική Χερσόνησο και στην Εγγύς Ανατολή, επιτυγχάνοντας και τη συγκατάθεση των άλλων Δυνάμεων, χάριν της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Η ρύθμιση αυτή ίσχυσε οριστικά, παρά το ελληνικό αυτονομιστικό κίνημα, που οργανώθηκε την άνοιξη 1914 στη Βόρειο Ήπειρο.

Η γένεση του Βορειοππειρωτικού ζητήματος που προέκυψε προκάλεσε στις διάφορες φάσεις του, όπως ήταν φυσικό, μεγάλη ένταση στις ελληνοαλβανικές σχέσεις, ιδίως μετά την εναλλαγή κυριαρχίας στη Βόρειο Ήπειρο κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων. Στη βάση του, το ζήτημα αυτό συνδέεται με το γενικότερο βαλκανικό πρόβλημα της μετατροπής ορισμένων περιοχών, με ανάμικτο πληθυσμό, σε εστίες συνεχούς προστριβής μεταξύ των ενδιαφερόμενων βαλκανικών εθνοτήτων, αφότου, μετά το σχηματισμό των εθνικών βαλκανικών κρατών τον 19ο αιώνα, κυριάρχησε στις σχέσεις τους το εθνικιστικό πνεύμα.

Με το ίδιο πνεύμα αντιμετωπίσθηκε, εκτός από μερικές εξαιρέσεις, από Έλληνες και Αλβανούς και το Βορειοππειρωτικό ζήτημα, στα χρόνια μετά τη δημιουργία του, γεγονός που επηρέασε ως ένα βαθμό και την ιστορική έρευνα, η οποία ασχολήθηκε με αυτό.

Η σημασία για τις διαβαλκανικές σχέσεις του θέματος, το οποίο δεν είναι δυνατόν να γίνει σήμερα κατανοητό με όρους της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας του 19ου αιώνα, δικαιολογεί την ερευνητική προσπάθεια για μία επαναπροσέγγισή του, με τη συμβολή νέων ιστορικών στοιχείων.

Τα νέα ιστορικά στοιχεία, τα οποία επιχειρήσαμε να αξιοποιήσουμε στην παρούσα μελέτη, προέρχονται από τις εξής, κυρίως, αρχειακές πηγές:

- 1) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας.
- 2) Το Αρχείο Χειμάρρας και το Αρχείο "Ήπειρος Ελευθέρα", που περιλαμβάνονται στο Αρχείο Σπύρου Σπυρομήλιου και βρίσκονται στην κατοχή της "Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Ελλάδος".
- 3) Το Αρχείο Σοφίας Εμπειρικού και το Αρχείο Γ. Δούμα, που βρίσκονται επίσης στην κατοχή της "Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Ελλάδος".
- 4) Το Αρχείο Παναγιώτη Γ. Δαγκλή.
- 5) Το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου.
- 6) Το Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών του τμήματος Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, από το οποίο εξετάσθηκε σε μικροφίλμς αρχειακό υλικό, προερχόμενο από τα Αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας και της Αυστρίας.
- 7) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, από τα οποία ερευνήθηκε ανέκδοτο αρχειακό υλικό, σχετικό με το εξεταστικό έργο της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά το 1913, και
- 8) Τα Αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας, από τα οποία εξετάσθηκε ανέκδοτο αρχειακό υλικό της περιόδου 1913-1914.

Για την προσφορότερη αξιοποίηση των νέων αλλά και των γνωστών ήδη στοιχείων, τα οποία επανεξετάσθηκαν και αξιολογήθηκαν, καθώς επίσης και για την καλύτερη γενικότερα παρουσίαση του θέματος, η εργασία αυτή

διαιρέθηκε συνολικά σε δώδεκα κεφάλαια, με Εισαγωγή και Συμπεράσματα.

Με μια σύντομη αναδρομή στους Μεσαιωνικούς χρόνους και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας κατ' αρχήν επιχειρείται στην Εισαγωγή η αποσαφήνιση του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, κατά τρόπο καθοριστικό για τη μετέπειτα εξέλιξή τους μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Στα πρώτα πέντε κεφάλαια της εργασίας εξετάζεται ακολούθως η διαδικασία ανάπτυξης των ελληνοαλβανικών σχέσεων από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως την έκρηξη των βαλκανικών πολέμων. Και ειδικότερα ερευνάται η πολιτική, την οποία υιοθέτησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις ως προς τους Αλβανούς, βάσει μιας αναθεώρησης των βασικών αρχών της από την καμπή του 19ου αιώνα και εξής. Διαπιστώνεται η αδυναμία εφαρμογής του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, του οποίου την υλοποίηση επιδίωξε τότε η ελληνική πλευρά, με την αμφιλεγόμενη συνεργασία του Αλβανού πολιτικού Ισμαήλ Κεμάλ και λίγων Αλβανών αρχηγών. Υπογραμμίζονται επίσης οι παράγοντες που οδήγησαν στην τελική αποτυχία του προγράμματος, οι οποίοι συνδέονται ιδίως με την ανάπτυξη του αλβανικού εθνικού Κινήματος, καθώς επίσης και με την αυξανόμενη διείσδυση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο της Αυστρίας και της Ιταλίας, Δυνάμεων, οι οποίες και υποστήριζαν το Κίνημα αυτό, στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής τους στα Βαλκάνια.

Στα επόμενα επτά κεφάλαια της εργασίας, τα οποία αποτελούν στην ουσία το δεύτερο μέρος της, εξετάζονται οι πολεμικές και διπλωματικές προσπάθειες της ελληνικής πλευράς για να παραχωρηθεί η Ήπειρος στην Ελλάδα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, μετά την ανακίνηση του Αλβανικού ζητήματος από την Αυστρία κατά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913. Επισημαίνεται ιδιαίτερα η πολιτική την οποία ακολούθησε η κυβέρνηση Βενιζέλου, κρατώντας τη γραμμή της ουδετερότητας μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών, της Entente και της Τριπλής Συμμαχίας, σύμφωνα με τις προτεραιότητες που επέβαλλε, κατά την κρίση της, η ικανοποίηση των εθνικών συμφερόντων στο σύνολό τους, ενόψει της αναμόρφωσης του χάρτη των Βαλκανίων.

Στα κεφάλαια αυτά ερευνάται παράλληλα η τακτική των ελληνικών φορέων και η εντατικοποίηση της ελληνικής προπαγάνδας στα κατεχόμενα από τον ελληνικό στρατό εδάφη, πριν και μετά την άφιξη της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων σ' αυτά το φθινόπωρο 1913.

Η τακτική αυτή είχε ως σκοπό να επηρεάσει τη στάση των Αλβανών, ώστε να μην εναντιωθούν στην εκτέλεση του ελληνικού εθνικού προγράμματος και, γενικότερα, να προετοιμάσει τον πληθυσμό της αμφισβητούμενης ζώνης έτσι ώστε να πείσει την επιτροπή, με διάφορες εκδηλώσεις του, για την ελληνικότητα της περιοχής την οποία θα εξέταζε.

Στις εργασίες της επιτροπής αυτής αφιερώνεται ειδικότερα το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας. Σ' αυτό υπογραμμίζονται και πάλι οι τάσεις και οι ιδιαιτερότητες στη στάση των διαφόρων κοινωνικοπολιτικών ομάδων των Αλβανών, κατά την κρίσιμη για το μέλλον τους εκείνη στιγμή, και επίσης οι παράγοντες που συνετέλεσαν στην τελική αποτυχία των ελληνικών προσπαθειών για μια ευνοϊκή λύση του Ηπειρωτικού ζητήματος.

Οφείλω να εκφράσω και από εδώ τις ευχαριστίες μου σε όλους εκείνους, οι οποίοι με βοήθησαν με οποιονδήποτε τρόπο να ολοκληρώσω την εργασία μου. Προπάντων ευχαριστώ τον σεβαστό καθηγητή κ. Γεώργιο Β. Λεονταρίτη, κοντά στον οποίο είχα μια γόνιμη μαθητεία κατά την παρακολούθηση εκ μέρους του της μελέτης αυτής, σε όλες τις φάσεις της σύνθεσής της. Ευχαριστώ επίσης την καθηγήτρια της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, γιατί μου υπέδειξε να χρησιμοποιήσω βιβλιογραφικό υλικό προερχόμενο από τις βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και της Εταιρίας Ηπειρωτικών Μελετών, το οποίο υπήρξε χρήσιμο για την εργασία μου. Ευχαριστώ επίσης και τον καθηγητή της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Βασίλειο Κόντη για το βιβλιογραφικό υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου.

Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλω στην καθηγήτρια της Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Δόμνα Βισβίζη-Δοντά για τη βοήθειά της κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, του οποίου ήταν τότε Διευθύντρια, καθώς και το προσωπικό του ίδιου Αρχείου.

Ευχαριστώ ακόμα τον Διευθυντή της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος κ. Ιωάννη Μαζαράκη, γιατί μου επέτρεψε να ερευνήσω και να φωτογραφίσω πολυτιμότεο αρχειακό υλικό για την εκπόνηση της εργασίας μου από το Αρχείο Σπύρου Σπυρομήλιου, καθώς επίσης και την Υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου της Εταιρίας κ. Ζένια Δάλλα. Τέλος ευχαριστώ την κ. Βαλεντίνη Τσιλίκα, Υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου του Μουσείου Μπενάκη, και τους Διευθυντές καθώς και το προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους, της Βιβλιοθήκης της Βουλής και της Μπενακείου Βιβλιοθήκης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω προς τους καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για την εξέταση της διατριβής μου και τις κρίσεις τους γι' αυτήν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΣΥΝΥΠΙΑΡΞΗ Αλβανών και Ελλήνων στον Ηπειρωτικό χώρο ανάγεται στους μεσαιωνικούς χρόνους. Κατά τους χρόνους αυτούς, η ζωή των Αλβανών, που δεν είχαν ακόμα ανεπτυγμένο εθνικό αίσθημα, είχε διαμορφωθεί αφενός κάτω από την επίδραση της βυζαντινής Διοίκησης και Εκκλησίας, των οποίων η δικαιοδοσία είχε επεκταθεί πολύ βορειότερα από τον κόλπο του Αιλώνα¹, και αφετέρου υπό την επιρροή των ιταλικών κρατιδίων αφού αυτά είχαν διεισδύσει στο βορειότερο τμήμα της σημερινής Αλβανίας, καθώς και της Εκκλησίας της Ρώμης.

Η Καθολική Εκκλησία είχε αρχίσει εκεί την προσηλυτιστική της δραστηριότητα (τέλη του 11ου αιώνα) μετά τη μεταβίβαση σ' αυτήν της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας του θέματος του Ιλλυρικού από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως (8ος αιώνας), και επέβαλε την παρουσία της στο ίδιο τμήμα κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Η διττή επιρροή που υπέστησαν οι Αλβανοί, με αποτέλεσμα, μακροπρόθεσμα, τη διαίρεσή τους σε καθολικούς χριστιανούς στο Βορρά και σε ορθοδόξους στο Νότο, καθώς και η πολλαπλότερη διαφοροποίησή τους, από θρησκευτική άποψη, μετά την τουρκική κατάκτηση και τη διάδοση του μουσουλμανισμού, είχαν μελλοντικά αρνητικές επιπτώσεις στην εθνική αλβανική Κίνηση².

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η πληθυσμιακή σύνθεση της Βαλκανικής παρουσίασε σημαντικές μεταβολές, εξαιτίας του εξισλαμισμού, των αναγκαστικών μετατοπίσεων, των μετακινήσεων του πληθυσμού για λόγους οικονομικής ανάγκης, και εξαιτίας, τέλος, των μεταναστευτικών κινήσεων. Οι μεταναστεύσεις άλλαξαν, σταδιακά, χαρακτήρα από τον 18ο αιώνα, γεγονός το οποίο συνδεόταν με την αναζωογόνηση των εμπορικών σχέσεων προς τη Δύση και την οικονομική αναδιάρθρωση του χώρου των Βαλκανίων³.

Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που κυοφορήθηκαν κατά το ίδιο διάστημα, προετοίμασαν την εθνική χειραφέτηση των βαλκανικών λαών τον 19ο αιώνα. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν: η κακοδιοίκηση και η μεγαλύτερη εξαθλίωση των χωρικών μετά την εξάπλωση των τσιφλικιών (μέσα του 18ου αιώνα), αποτέλεσμα των τότε οικονομικών αλλαγών και της σταδιακής εκτροπής του στρατιωτικού φεουδαρχικού τιμαριωτικού συστήματος από τον 16ο αιώνα⁴, η εντονότερη αντίδραση στην αναρχία και η κινητικό-

τητα της βαλκανικής κοινωνίας. Η κινητικότητα αυτή είχε, επίσης, σχέση με τη μεταβολή της οικονομικής ζωής, ύστερα από την ανάπτυξη της Δύσης και τις πυκνότερες εμπορικές επαφές της με την Οθωμανική Επικράτεια.

Σημαντικό ρόλο έπαιξε στη νέα φάση της ζωής των βαλκανικών λαών η εμπορική τάξη, η οποία εμφανίσθηκε τότε με την ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου και της βιοτεχνίας, καθώς έγινε φορέας μιας νέας βαλκανικής εθνικής ιδεολογίας⁵, επηρεασμένη από το δυτικό Διαφωτισμό και προσανατολισμένη προς την εγκαθίδρυση σύγχρονων μορφών πολιτικής οργάνωσης στην περιοχή.

Έως τότε, με συνεκτικό δεσμό τη χριστιανική πίστη και την αναγωγή στο ιστορικό παρελθόν τους, οι βαλκανικές εθνότητες είχαν διατηρηθεί χάρις στη συμβολή του Ορθόδοξου Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως⁶. Καθώς το Πατριαρχείο αποτελούσε τον μόνο ενοποιητικό και συγκεντρωτικό θεσμό συνεχής των ορθοδόξων, θα διαδραμάτιζε πρωταρχικό ρόλο στην πνευματική και πολιτική ζωή των Βαλκανίων. Απώτερες επιδιώξεις του Πατριαρχείου ήταν η εδραίωση της Ορθοδοξίας και η ηθική διαπαιδαγώγηση του πληρώματός του σε πρώτη φάση, ώστε να συντελεσθεί η αναγέννηση μιας οικουμενικής και πολυεθνικής Χριστιανοσύνης, που θα αποτελούσε έναν τύπο ανασύστασης της Βυζαντινής Ορθοδοξίας. Οι χριστιανοί των Βαλκανίων, τους οποίους το Πατριαρχείο φιλοδοξούσε να επηρεάσει προς την κατεύθυνση αυτή, ζούσαν μέσα στις συνθήκες που προδιέγραψε γι' αυτούς η ένταξή τους στο Μιλλέτ της δικαιοδοσίας του, σύμφωνα με τη γομική-θρησκευτική διάρθρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και τη βασική κοινωνική διαίρεση του πληθυσμού της σε χριστιανούς και μουσουλμάνους που η ένταξη αυτή συνεπαγόταν.

Οι δύο ομάδες είχαν διαφορετική κοινωνική και εκπαιδευτική οργάνωση, και επίσης διαφορετικούς προσανατολισμούς, τους οποίους προκαθόριζε ως ένα βαθμό το ιστορικό παρελθόν τους⁷. Οι χριστιανοί των περισσότερων βαλκανικών εθνοτήτων, κάτω από την επιρροή των συγκεκριμένων δομών εξουσίας του Πατριαρχείου, που είχαν και αρνητικές επιπτώσεις, ως ένα σημείο, για την κοινωνική και εθνική τους εξέλιξη⁸, διαμόρφωσαν μια ιδιότυπη θρησκευτική συνείδηση στο πέρασμα των αιώνων, και μέχρι τουλάχιστον τον 19ο αιώνα, οπότε και άρχισε η εθνική τους αφύπνιση. Μέσω των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών μηχανισμών που είχε στον έλεγχό της η Μεγάλη Εκκλησία, ιδίως από τα μέσα του 17ου αιώνα, όταν άρχισε η πρώτη αθρόα αύξηση των ελληνικών σχολείων, επιβλήθηκαν σε πολλούς από αυτούς η ελληνική γλώσσα και, ως ένα βαθμό, η ελληνική πολιτισμική κληρονομιά⁹.

Τα δευτερογενή εθνικά κινήματα των βαλκανικών λαών, που αναπτύχθηκαν πριν ακόμα εκδηλωθεί η εθνική αλβανική Κίνηση, ήταν ανομοιογενή, και αντανακλούσαν το κοινωνικό περιβάλλον και την κουλτούρα μέσα από την οποία προέρχονταν¹⁰. Η διαδικασία ωρίμανσης της εθνικής συνεί-

δησης των αντίστοιχων εθνοτήτων παρουσίασε εξάλλου ποικίλες διαφοροποιήσεις έντασης και σταθεροποίησης¹¹.

Η εθνική αφύπνιση των Αλβανών καθυστέρησε περισσότερο, σε σχέση με εκείνη των άλλων λαών της Βαλκανικής, και τοποθετείται συνήθως στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα, όταν η ένοπλη αλβανική δράση μετά το Συνέδριο του Βερολίνου εγκολπώθηκε το αίτημα της αυτονομίας, λίγο μετά την πρώτη εμφάνιση της αλβανικής εθνικής λογοτεχνίας¹².

Κατά τους προηγούμενους χρόνους τα κινήματα των Αλβανών ήταν αποσπασματικά και χωρίς μαζικό χαρακτήρα. Η επίδραση εξάλλου που άσκησε στην προετοιμασία της εθνικής τους αφύπνισης ο σχηματισμός των δύο αλβανικών ημιαυτόνομων ηγεμονιών των Μπουσάτι της Σκόδρας και του Αλή πασά των Ιωαννίνων, στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα¹³, δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, αν και ο σχηματισμός αυτός αποτελεί σταθμό στην ιστορία της εθνικής τους ενοποίησης.

Σοβαρότεροι λόγοι της ιδιοτυπίας και της καθυστέρησης, οι οποίες σημειώθηκαν στην πρόοδο του αλβανικού εθνικού Κινήματος, είναι δυνατόν να θεωρηθούν: η κλειστή, παραδοσιακή πατριαρχική οργάνωση των Αλβανών, η προσκόλλησή τους στις στενότερες έννοιες-συμβολα αλληλεγγύης, όπως η πατριαρχική φυλή και η θρησκευτική κοινότητα, η πολλαπλή διαίρεσή τους – φυλετική, θρησκευτική και κοινωνική –, η έλλειψη ενός ενιαίου συστήματος εθνικής παιδείας και η απομόνωση της σημερινής Αλβανίας, στα βορειότερα ιδίως τμήματα, με τις πολλές ορεινές περιοχές¹⁴.

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι Αλβανοί ζούσαν αρχικά ανάμικτα, μαζί με πληθυσμιακές ομάδες των γειτονικών βαλκανικών λαών, στα εδάφη του Εγιαλέτ της Ρούμελης που περιέκλειαν και τη σημερινή Αλβανία και την Ήπειρο σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση που προτίμησαν οι Τούρκοι, για να αποτρέψουν το ενδεχόμενο ενός κοινού επαναστατικού κινήματος των βαλκανικών εθνοτήτων. Η τουρκική Διοίκηση πίστευε ότι η συμφωνία για την οργάνωση ενός τέτοιου κινήματος θα ήταν δύσκολη, εφόσον περισσότερες εθνότητες θα διεκδικούσαν τις ίδιες περιοχές, των οποίων άλλωστε ο συνοριακός καθορισμός θα ήταν δύσκολος, εξαιτίας της πληθυσμιακής ανάμιξης¹⁵. Μετά το 1864 και τις διοικητικές αλλαγές που επέβαλε τότε η Πύλη, οι Αλβανοί ήταν εγκατεστημένοι μέσα στα όρια τεσσάρων βιλαετιών – του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, του Κοσσόβου και της Σκόδρας¹⁶ – μαζί με Σέρβους και Βουλγάρους, ειδικότερα στα βόρεια διαμερίσματα, μαζί δε με Έλληνες, Βουλγάρους, Βλάχους, λίγους Αθίγγανους και Εβραίους στα νοτιότερα. Στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, ύστερα από εθνολογικούς μετασχηματισμούς αιώνων και με όριο τον ποταμό Γενούσο, οι Αλβανοί διακρίνονταν τότε από φυλετική άποψη σε Γκέγκηδες, καθολικούς χριστιανούς και μουσουλμάνους ορθόδοξους σοφτάδες κατά το θρήσκευμα στο Βορρά, και σε Τόσκηδες, ορθόδοξους χριστιανούς και μουσουλμάνους,

οπαδούς της αίρεσης του μπεκτασισμού, στο Νότο, στο χώρο δηλαδή του βιλαετίου Ιωαννίνων, του οποίου τα όρια αντιστοιχούσαν κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει προς εκείνα της Ηπείρου. Μεταξύ τους είχαν οι Αλβανοί σημαντικές διαφορές στα ήθη και έθιμα, στη διάλεκτο και στην κοινωνική οργάνωση.

Ο συχνά εξωτερικός χαρακτήρας του εξισλαμισμού στο βαλκανικό χώρο κατά την Τουρκοκρατία ερμηνεύεται, συνήθως, από το γεγονός ότι δεν υπήρξε το αποτέλεσμα θρησκευτικής προτίμησης, αλλά προκλήθηκε μάλλον από τη δεινή θέση των υποδούλων και την επιθυμία τους να εξισωθούν με τους κατακτητές, απολαμβάνοντας τα προνόμιά τους. Είχε δε ο χαρακτήρας αυτός ως συνέπεια να διαδοθεί στα Βαλκάνια η λαϊκότερη, σε σχέση με το σουννιτικό δόγμα, μορφή της μουσουλμανικής θρησκείας, η οποία διακρινόταν για το θρησκευτικό συγκρητισμό δοξασιών και λατρευτικών στοιχείων, και την ανοχή της προς τις άλλες θρησκείες.

Στην ίδια περιοχή ο εξισλαμισμός¹⁷ είχε αρχίσει αμέσως μετά την κατάκτηση, αλλά τα σχετικά πιεστικά μέτρα των Τούρκων εναντίον των χριστιανών της Σερβίας, Αλβανίας και Βουλγαρίας αποκορυφώθηκαν, αφότου έγινε σουλτάνος ο Μουράτ ο Δ' (1623-1640), από αντίδραση προς την προπαγανδιστική δράση των καθολικών ταγμάτων στα εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Ειδικότερα στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο η διάδοση του μουσουλμανισμού δεν έγινε ομοιόμορφα, με αποτέλεσμα να σχηματισθούν συμπαγείς ή και μεταβατικές ζώνες μουσουλμανικού πληθυσμού¹⁸. Σταδιακά, με την επικράτηση της νέας θρησκείας αντιπροσωπεύθηκαν στην Αλβανία όλα σχεδόν τα μοναχικά μουσουλμανικά τάγματα, που είχαν διαμορφωθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μεταξύ τους ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη των Αλβανών απέκτησε το τάγμα των μπεκτασίδων, που έκανε την εμφάνισή του στην περιοχή, μεταξύ του τέλους του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Αλή πασά ο μπεκτασισμός διαδόθηκε περισσότερο στο νότιο τμήμα της σημερινής Αλβανίας. Οι μπεκτασίδες υποστήριξαν την εθνική αλβανική Κίνηση¹⁹, σε αντίθεση με τα άλλα μουσουλμανικά τάγματα, και πολλοί από τους τεκέδες τους εξελίχθηκαν σε σημαντικές εστίες διάδοσης των εθνικών ιδεών²⁰.

Η μαζική επέκταση της μουσουλμανικής θρησκείας ξεκίνησε από τη Βόρειο Αλβανία και συνεχίσθηκε εκεί μέχρι τον 19ο αιώνα παρά τα ανασταλτικά μέτρα που πήρε η Καθολική Εκκλησία. Μικρό ποσοστό του πληθυσμού της κατέφυγε στη λύση του κρυπτοχριστιανισμού ή και ακόμα ασπάσθηκε την ορθοδοξία. Ιδιαίτερα καταλυτική ήταν η επέκταση του μουσουλμανισμού στη Μέση Αλβανία, όπου παρατηρήθηκε και η πιο αξιοσημείωτη περίπτωση κρυπτοχριστιανισμού στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, στο τμήμα της Σπαθίας, τόπο συνάντησης και σύγχυσης της επιρροής των δύο χριστιανικών Εκκλησιών²¹. Τέλος, στη σημερινή Νότιο Αλβανία και στην Ήπειρο, η

δραματική αλλαγή στο συσχετισμό μουσουλμάνων και χριστιανών σημειώθηκε μόνον από τον 18ο αιώνα, μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους και την υποταγή των χριστιανών, που είχαν ξεσηκωθεί κατά τη διάρκειά τους²².

Στην επικράτηση του μουσουλμανισμού βοήθησε και ο Αλή πασάς, επιχειρώντας την εγκατάσταση Αλβανών μουσουλμάνων σε περιοχές, στις οποίες ο πληθυσμός αντιστάθηκε στην επιβολή της κυριαρχίας του, όπως στο Σούλι και σε ορισμένα χωριά της Χειμάρρας, καθώς και σε πεδινές ζώνες, όπως στην περιοχή της Πρέβεζας²³. Από τις περιοχές αυτές διαδόθηκε κατόπιν η νέα θρησκεία σε μεγαλύτερη ακτίνα. Ο εξισλαμισμός συνεχίστηκε τέλος και μετά το θάνατο του Αλή πασά, ενώ κατά τον 20ό αιώνα σημειώθηκαν μόνον ατομικοί προσπλυτισμοί.

Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών, κατά κύριο λόγο στη ζώνη της Τοσκαρίας, διαμορφώθηκαν στην Τουρκοκρατία βάσει των κοινωνικοοικονομικών και ιδεολογικών διαφοροποιήσεων που συνεπαγόταν η κεντρική θρησκευτική διαίρεση σε μουσουλμάνους και χριστιανούς στην οθωμανική κοινωνία²⁴. Με τη διαίρεση αυτή οι ισχυρότεροι Αλβανοί που είχαν εξισλαμισθεί έγιναν μέλη της οθωμανικής Διοίκησης και της κυρίαρχης διευθυντικής μουσουλμανικής τάξης, και επίσης μεγάλοι ή μικροί γαιοκτήμονες. Κυρίως αυτοί οι γαιοκτήμονες ταυτίστηκαν στη συνείδηση των χριστιανών, ομογενών τους και μη, με την αυθαιρεσία και την τυραννία, αλλά επίσης και οι μουσουλμάνοι που αποτελούσαν τις ευρύτερες μάζες, εκτός των άλλων λόγων και επειδή επιδίδονταν στη ληστεία και στη λεηλασία, με αφορμή κάποτε και την καταστολή κάποιας ανταρσίας των “απίστων”.

Οι ορθόδοξοι Αλβανοί μαζί με τους αλλοεθνείς ομοδόξους τους ταυτίστηκαν με τα συμφέροντα και τους σκοπούς του Μιλλέτ, κατά τους πρώτους τουλάχιστον αιώνες, και οργανώθηκαν στις χριστιανικές κοινότητες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επεκταθεί ο βασικός θρησκευτικός διχασμός στον εκπαιδευτικό και πολιτιστικό τομέα²⁵, και να διευρυνθεί η διάσταση μεταξύ ορθόδοξων και μουσουλμάνων Αλβανών, καθώς οι περισσότεροι από τους πρώτους πέρασαν σταδιακά στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσαν συγκεκριμένα οι εξής παράγοντες: η εξοικείωση των Αλβανών χριστιανών με την ελληνική γλώσσα, την οποία μιλούσαν παράλληλα με τη μητρική τους αλβανική²⁶ με μεγαλύτερη ή μικρότερη ευχέρεια – κυρίως οι άνδρες και οι νέοι που είχαν συχνότερες καθημερινές επαφές με τους Έλληνες –, η φοίτησή τους, σε μικρό ποσοστό, από τον 19ο, κυρίως, αιώνα και εξής στα ελληνικά σχολεία, στα οποία έρχονταν σε κάποια επαφή και με την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά, και η αφοσίωσή τους στο Πατριαρχείο, το οποίο κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας εξυπηρετούσε στην Ήπειρο την ελληνική πολιτική και την προπαγάνδα. Πολλοί από τους ορθόδοξους Αλβανούς διαμόρφωσαν και φιλελληνικά αισθήματα, ιδίως όσοι ζούσαν μαζί με ακμαίους ελληνικούς πληθυσμούς ή

κοντά σε κέντρα, στα οποία λειτουργούσαν σημαντικές ελληνορθόδοξες εκπαιδευτικές εστίες. Πρόκειται για τους ορθόδοξους Αλβανούς, τους οποίους οι ξένοι παρατηρητές χαρακτήριζαν Ελληνίζοντες ή Ελληνόφιλους-Γραικόφιλους Αλβανούς.

Η διαδικασία ανάπτυξης αυτών των αισθημάτων στους Αλβανούς χριστιανούς, στην εξέλιξή της, από τον 19ο αιώνα και εξής, όταν άρχισε να διασπάται η εθνοθρησκευτική εικόνα για τον κόσμο που είχαν οι Αλβανοί, με τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ τους, εμφανίσθηκε όχι τόσο ως το αποτέλεσμα ιδεολογικών εθνικών επιλογών, αλλά κυρίως ως συνέπεια της προσκόλλησής τους στην ιδέα της απελευθέρωσής τους από τη δουλεία με την υποστήριξη της Ελλάδας. Πολλοί από αυτούς από τα τέλη του ίδιου αιώνα προσχώρησαν στο φιλελεύθερο πολιτικό ρεύμα που είχε δημιουργηθεί στα αστικά κέντρα²⁷ του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου. Στο ρεύμα αυτό, περισσότερο περιστασιακά, προσχώρησαν και ορισμένοι μουσουλμάνοι Αλβανοί – μεταξύ τους και ηγετικά εθνικά στελέχη, καθώς και όσοι είχαν φοιτήσει στα ελληνικά σχολεία – προτιμώντας μια συμμαχία με την Ελλάδα, παρά με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ίδιο χώρο. Ορισμένοι από τους μουσουλμάνους είχαν γίνει πράκτορες των ελληνικών κυβερνήσεων, υπηρετώντας ταυτόχρονα και τα συμφέροντα αυτών των Δυνάμεων.

Μετά τα κρίσιμα για τις ελληνοτουρκικές και ελληνοαλβανικές σχέσεις γεγονότα των ετών 1878-1881, η οργανωμένη αλβανική εθνική Κίνηση δεν μπόρεσε να προσελκύσει στις τάξεις της, ως ενεργά μέλη, τους Αλβανούς χριστιανούς, κατά το σημαντικότερο ποσοστό τους, για διάφορους λόγους, ενώ οι ελληνικές κυβερνήσεις άρχισαν να δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τα Ηπειρωτικά πράγματα, ασκώντας σ' αυτούς την ελληνική προπαγάνδα κάπως συστηματικότερα, μέσω των Μητροπόλεων, των σχολείων και των ελληνικών προξενείων, ώστε να μη βρει σ' αυτούς απήχηση ο αλβανικός εθνικισμός.

Συγκεκριμένες ενδείξεις για ανάλογες διαφοροποιήσεις στα αισθήματα και στις τάσεις των περισσότερων ορθόδοξων Αλβανών έχουμε ιδίως στην περίοδο μεταξύ των ετών 1908-1912, την οποία και εξετάζουμε. Τότε αναζωπυρώθηκε ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στην Ήπειρο, και το αλβανικό εθνικό Κίνημα ωρίμασε, κερδίζοντας σημαντικά ερείσματα μεταξύ ιδίως των μουσουλμάνων ομοεθνών τους. Οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι, κατά ένα μεγάλο ποσοστό, δεν πήραν μέρος στους αγώνες των εθνικιστών για τον προσδιορισμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του αλβανικού έθνους και την εξασφάλιση σ' αυτό ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας.

Στη στάση τους αυτή οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι επηρεάσθηκαν και από την τακτική που ακολούθησε, σε στενή συνεργασία με τις ελληνικές κυβερνήσεις, το Πατριαρχείο, το οποίο ενδιαφερόταν επίσης να διατηρήσει τους

αλβανόφωνους χριστιανούς υπό την ελληνική επιρροή, ώστε να μην αποσχισθούν από τη Μεγάλη Εκκλησία, σε μια περίοδο, κατά την οποία τα προνόμιά του και ο έλεγχος που ασκούσε κινδύνευαν γενικότερα να μειωθούν, εξαιτίας και της πολιτικής του εξοθωμανισμού των εθνοτήτων, που εφαρμόζαν τότε οι Νεότουρκοι.

Για την αντιμετώπιση του εθνικού αλβανικού Κινήματος οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι, στην πλειονότητά τους και μέσω των κοινοτικών εκπροσώπων τους, ακολούθησαν τις οδηγίες που απηύθυναν στο πλήρωμά τους οι κατά τόπους Μητροπόλεις, βάσει εγκυκλίων του Πατριαρχείου και σε συνεννόηση με τα ελληνικά προξενεία. Με τις εγκυκλίους αυτές το Πατριαρχείο απέτρεπε τους ορθόδοξους Αλβανούς να ενισχύσουν το Κίνημα σε οποιαδήποτε εκδήλωσή του, προωθώντας έτσι και τους στόχους της ελληνικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό προσπαθούσαν να καταγγείλουν στους ορθόδοξους Αλβανούς οι μαχητικοί εθνικιστές, με τα μέσα που διέθεταν για να επικοινωνήσουν μαζί τους.

Η στάση αυτή των Αλβανών χριστιανών δεν πρέπει, εντούτοις, να ερμηνευθεί μονομερώς. Είναι δε δυνατόν να εκτιμηθεί σωστά, μόνο σε συσχέτισμό με όλους τους σημαντικούς παράγοντες, που προσδιόριζαν το κοινωνικοϊστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο οι Αλβανοί αυτοί έζησαν, και ειδικότερα σε σχέση με τη λειτουργία του διχαστικού σχήματος χριστιανοί-μουσουλμάνοι μέσα στην οθωμανική κοινωνία, και την αναπαραγωγή του στις δομές του εθνικού αλβανικού Κινήματος, ως παράγοντα ανασταλτικού για τη συγκρότηση των Αλβανών σε ενιαίο εθνικό σώμα.

Από την αδυναμία αυτή του αλβανικού Κινήματος επιχείρησε να επωφεληθεί και το ελληνικό κράτος, ώστε να υλοποιήσει στην Ήπειρο την πολιτική του, η οποία απασκοπούσε στην προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα, επιδιώκοντας για το λόγο αυτόν και την ολοκλήρωση του εξελληνισμού των αλβανόφωνων ορθοδόξων από το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα και εξής, συστηματικότερα δε, από την επανάσταση των Νεοτούρκων. Ο εξελληνισμός αυτός, που είχε συντελεσθεί έως τότε, και σε κάποιο βαθμό, λόγω κυρίως της ιστορικής συγκυρίας, επιδιώχθηκε ιδίως μέσω των ελληνικών εκπαιδευτηρίων, τα οποία ήλεγχαν κατά κύριο λόγο το Πατριαρχείο, οι ελληνικοί Σύλλογοι και οι επιτροπές των κληροδοτημάτων που τα χρηματοδοτούσαν.

Ο ανταγωνισμός που δημιουργήθηκε μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων, δηλαδή των Αλβανών εθνικιστών αφενός και των Ελλήνων-Πατριαρχείου αφετέρου, επικεντρώθηκε, όπως ήταν φυσικό, γύρω από την Εκκλησία και το Σχολείο, καθώς οι Αλβανοί εθνικιστές αγωνίσθηκαν με όλα τα μέσα για να ανατρέψουν την εκπαιδευτική πολιτική της Πύλης, που – κατά παράβαση των όσων ίσχυαν για τους άλλους βαλκανικούς λαούς – απαγόρευε την ίδρυση αλβανικών σχολείων, ακόμα και μετά την κατοχύρωση

του δικαιώματος αυτού με τις διατάξεις του Τανζιμάτ²⁸. Στόχος των εθνικιστών ήταν να λειτουργήσουν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο αλβανικά σχολεία, με γλώσσα διδασκαλίας την αλβανική, την οποία οι μαθητές θα έγραφαν με ένα αλφάβητο κοινής αποδοχής, ώστε να αποβεί αυτή όργανο διάδοσης της αλβανικής εθνικής ιδεολογίας μεταξύ όλων των Αλβανών και σημαντικός παράγοντας για την υλοποίηση της πολιτικής και πολιτιστικής τους ενοποίησης. Οι εθνικιστές επιζήτησαν επίσης και την ίδρυση μιας εθνικής αλβανικής ορθόδοξης Εκκλησίας, μέσα στους κόλπους της οποίας θα εκυφορείτο ο αλβανικός εθνικισμός. Η εξέλιξη του ανταγωνισμού γύρω από το Σχολείο και την Εκκλησία και η τελική του έκβαση μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους αποτελούν τη βάση της ελληνο-αλβανικής διαμάχης στην Ήπειρο κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο, και αποκαλύπτουν τις πραγματικές της διαστάσεις.

Οι προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίες είχαν και την υποστήριξη της προπαγάνδας των Μεγάλων Δυνάμεων και των γειτονικών βαλκανικών κρατών που ενδιαφέρονταν να διεισδύσουν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, με την ανοχή της Τουρκίας, σημείωσαν και αρχήν ελάχιστες επιτυχίες. Και κατά συνέπεια, μέχρι τη νεοτουρκική επανάσταση του 1908, για το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία ίσχυε το σχήμα το οποίο είχε καθιερωθεί από τα μέσα του 19ου αιώνα και προέβλεπε: 1ον, τη λειτουργία τουρκικών σχολείων, με γλώσσα διδασκαλίας την τουρκική για τους μωαμεθανούς Αλβανούς – τα σχολεία αυτά, σύμφωνα με τον Οργανικό Νόμο για τη δημόσια εκπαίδευση του 1869, ήταν δυνατόν να είναι δημόσια ή και ιδιωτικά, υπό την κυβερνητική εποπτεία²⁹ –, 2ον, τη λειτουργία ελληνικών σχολείων για όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς, και 3ον, τη λειτουργία ξένων σχολείων, προτεσταντικών, καθολικών αυστριακών και ιταλικών λαϊκών, τα οποία είχαν ιδρυθεί, εν τω μεταξύ, στα κυριότερα κέντρα της Αλβανίας και της Ηπείρου³⁰.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Δ. Ευαγγελίδη, *Οι Αρχαίοι Κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα Μελετήματα 2* (Ιωάννινα, 1962), σελ. 9-11. Το όνομα 'Ηπειρος από τον 4ο αιώνα και εξής επικράτησε γενικά για τη δήλωση της περιοχής από τα βουνά Ακροκεραύνια έως τον Αμβρακικό κόλπο. Σχετικά βλέπε και Α. Καλογεροπούλου, "Ηπειρος" στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1972), σελ. 152-170. Επίσης, Μ. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι, Χώρος, Διοίκηση και Πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, (Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1993), σελ. 4-5, όπου αναφέρονται διάφορες οριοθεσίες, που έχουν κατά καιρούς προταθεί για τον προσδιορισμό της περιοχής της Ηπείρου, και γίνεται λόγος για τις σχετικές προσπάθειες να αποδοθεί διαχρονική σημασία σε ένα σύνορο στρατιωτικό-διοικητικό, το οποίο ήταν συνδεδεμένο με παροδικούς πολιτικούς σχηματισμούς του ιστορικού παρελθόντος, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.

2. Ε.Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση στις Μητροπολιτικές Επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα Τέλη του 19ου αιώνα και τις Αρχές του 20ού αιώνα*, (Ιωάννινα, 1978), σελ. 144, Α.Α. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453*, (Αθήνα, 1954), σελ. 71-75. Βλέπε επίσης, Ε. Βρανούση, "Οι Όροι Αλβανοί και Αρβανίται και η Πρώτη Μνεία του Ομώνυμου Λαού της Βαλκανικής εις τας Πηγές του ΙΑ' αιώνας", στο *Σύμμικτα*, ΕΙΕ, Τόμος Β', (Αθήνα, 1970), σελ. 207-252.

3. Τ. Στοϊανovich, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος", στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, (Αθήνα, 1975), σελ. 294-345, Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1964), σελ. 37-407, L. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, (New York, Chicago and London, 1958), σελ. 97-99.

4. Η. Inalcik, *Studies in Ottoman Social and Economic History* (London, 1985), σελ. 105-126 και 283-337. D. Kitsikis, *L'Empire Ottoman*, (Paris, 1985), σελ. 8-11, Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, (Seattle, Washington, 1977), σελ. 11-14, Ν. Σαρρή, *Οσμανική Πραγματικότητα. Συστημική Παράθεση Δομών και Λειτουργιών*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1992), σελ. 54-114 και 117-157, Γ.Α. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνας*, (Μόσχα, 1963, μετάφραση εις του ρωσικού), σελ. 16-18, Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 138-144, L. Mile, "Η Επέκταση του Συστήματος των Τσιφλικιών στα Αλβανικά Εδάφη (τέλη του ΙΗ' - αρχές του ΙΘ' αιώνα) ΙΙ", στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, σελ. 185-188.

5. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 139-154 και 222-225, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 155-236, και C.E. Black "Russia and the Modernisation of the Balkans", στο Charles and Barbara Jelavich, (επιμ.), *The Balkans in Transition Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, (Berkeley and Los Angeles, 1963), σελ. 186-187 και 191-196. Βλέπε επίσης, Στοϊανovich, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος", στο Σ. Ασδραχά (επιμ.), *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, σελ. 289-345.

6. Ν. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, 2, (Αθήνα, 1976), σελ. 44-48, D.A. Zakythinos, *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence*, (Oxford, 1976), σελ. 48 και εξής και σελ. 184-188, Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, (Αθήνα, 1979), σελ. 30-50, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 134-314 και Τόμος Α', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 288-345. Βλέπε επίσης, Σαρρή, *Οσμανική Πραγματικότητα*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1992), σελ. 420-453 και R.

Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, (Princeton, New Jersey, 1963), σελ. 117-118.

7. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 43 και 45-49.

8. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, σελ. 117-119 και 129-135.

9. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 223-225, και G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 126-130. Για το ρόλο της Εκκλησίας στην εθνική χειραφέτηση των Βαλκανίων βλέπε επίσης D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, (Θεσσαλονίκη, 1966), σελ. 9-10.

10. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 66.

11. B.C. Shafer, *Faces of Nationalism*, (New York and London Harcourt Race, Jovanovich, 1972), σελ. 9 και 83-85. Βλέπε επίσης Π.Ε. Λέκκα, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε Υποθέσεις Εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, (Αθήνα, 1992), S. Woolf, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, (Αθήνα, 1995), Ι.Δ. Δημάκη, *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη*, Ιστορικό δοκίμιο, (Αθήνα, 1983), και Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, και Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*.

12. S. Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, (Princeton, N.J., 1967), σελ. 31 και 115, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 499 και εξής.

13. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 27-28 και 119-149.

14. J. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, (London, 1930), σελ. 33-39, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 496-499.

15. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 26-27, και Σ. Παπαδόπουλου, *Σύντομη Ιστορία της Αλβανίας από το Μεσαίωνα ως τις Αρχές του 19ου Αιώνα*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, (Ιωάννινα, 1975), σελ. 43-44.

16. Ο νόμος περί βιλαετιών του 1864, που εφαρμόστηκε στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, καθιέρωνε ένα διοικητικό σύστημα, το οποίο αποτελούσε συνδυασμό συγκεντρωτισμού και αποκέντρωσης και εξασφάλιζε κάποια τοπική εκπροσώπηση του πληθυσμού στη διοίκηση, με πλήρη εξάρτησή της στα ανώτερα επίπεδα λειτουργίας της από την Κωνσταντινούπολη. Το σύστημα αυτό αναθεωρήθηκε το 1867 και το 1871. Βλέπε R. Mantran, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (Paris, 1989), σελ. 483-486, Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, σελ. 116-171, B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, (Oxford, 1961), σελ. 73-125. Βλέπε επίσης, Α. Βερέμη, "Οι Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΓ', (Αθήνα, 1977), σελ. 168-171, και Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 34-55.

17. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 4, Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 116-117. Για τη διάδοση του μουσουλμανισμού βλέπε Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Β', (Θεσσαλονίκη, 1964), σελ. 44-45, Ε. Νικολαΐδου, *Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18ου αιώνα - 1912)*, (Ιωάννινα, 1974).

18. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 25.

19. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 41-42.

20. P. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, Wiesbaden, 1963), σελ. 99-111, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 13. Βλέπε επίσης, Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 124-125.

21. Νικολαΐδου, *Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, σελ. 15-30.

22. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängig-

keitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 19-26, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 359-361, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 9.

23. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνα*, σελ. 117, Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Τόμος Δ', (Θεσσαλονίκη, 1973), σελ. 359-361.

24. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 91-92.

25. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 498. Για το ρόλο των μπέηδων βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 186-188. Στις αρχές του 20ού αιώνα, στο Νότο, οι χωρικοί αποτελούσαν τα 95% του πληθυσμού, και ήταν ενοικιαστές ή εργάτες στα κτήματα των μουσουλμάνων, κατά μεγάλο μέρος, γαιοκτημόνων, οι οποίοι κατείχαν τα 2/3 της καλλιεργήσιμης γης.

26. Α.Β.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17.007, 1912, Β/43,52,53, Β/52. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

27. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 16, όπου γίνεται λόγος για φιλελληνικό πολιτικό ρεύμα μεταξύ των χριστιανών των αστικών κέντρων του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου στην ίδια περίοδο, το οποίο συνδεόταν με τις φιλελεύθερες αστικές πολιτικές αρχές, που είχαν τότε διαδοθεί, και των οποίων η Ελλάδα αποτελούσε το πλησιέστερο γι' αυτούς πρότυπο. Τα ελληνικά έγγραφα της περιόδου, τα οποία προβάλλουν τις γνωστές ελληνικές θέσεις για τη διαμόρφωση ελληνικού εθνικού φρονήματος στους περισσότερους αλβανόφωνους χριστιανούς, υποστηρίζουν ότι τέτοιο φρόνημα διέθεταν όχι μόνον όσοι από αυτούς κατοικούσαν σε αστικά κέντρα, αλλά και σε πολλά χωριά, όπως στα αλβανόφωνα χριστιανικά χωριά της παραθαλάσσιας περιοχής του Δελβίνου και στα χωριά της Λιούντζης, στο κέντρο των οποίων λειτουργούσαν τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία. Βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

28. Η Πύλη είχε επιβάλει την απαγόρευση για την οργάνωση αλβανικών σχολείων και την κυκλοφορία αλβανικών βιβλίων και εντύπων, μετά τα πρώτα εθνικά αλβανικά κινήματα, ελπίζοντας να παρεμποδίσει την εθνική αφύπνιση των Αλβανών. Εφάρμοσε αυστηρά το μέτρο αυτό κατά το διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ του Συνεδρίου του Βερολίνου και της Επανάστασης των Νεοτούρκων, με ορισμένα μόνο διαλείμματα, κατά τη διάρκεια των οποίων, για να προσελκύσει τους Αλβανούς, επέτρεψε με τη μεσολάβηση ισχυρών Αλβανών να λειτουργήσουν λιγοστά αλβανικά σχολεία. Η απαγόρευση αυτή έπαυσε να ισχύει μετά την ανακήρυξη του τουρκικού Συντάγματος το 1908, αλλά και πάλι μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους η πολιτική των Νεοτούρκων, στον τομέα αυτόν, παρουσίασε παλινδρομήσεις. Βλέπε Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 498-509.

29. S. Skendi, "Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomous Trends: Albanian League 1878-1881", στο *American Slavic and East European Review*, (XII, 1953), σελ. 225-226.

30. H. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich - Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen* (9, Wiesbaden 1971), σελ. 91-92, και σημ. 117, σελ. 44. Βλέπε επίσης, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 287, και Α. Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και εν τοις Βαλκανίοις*, (Αθήνα, 1914), σελ. 15-35.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΚΑΜΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ Ελλήνων και Αλβανών πέρασαν σε νέα φάση, μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, από την ελληνική επανάσταση και μέχρι περίπου και τα μέσα του 19ου αιώνα, συνεχίσθηκε η έκρυθμη κατάσταση που είχε αρχίσει με τον πόλεμο μεταξύ του Αλή πασά και της Πύλης¹, σε μια περίοδο κατά την οποία το Ανατολικό ζήτημα είχε μεταβληθεί σε σημαντικό παράγοντα της ευρωπαϊκής πολιτικής, με αφορμή τις δύο πολιτικές κρίσεις που προκάλεσε η σύγκρουση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου². Η επιδείνωση των τουρκοαλβανικών σχέσεων, εξαιτίας, κυρίως, της δυσαρέσκειας των Αλβανών για τις τελευταίες εξελίξεις στην Ήπειρο, και την εφαρμογή της συγκεντρωτικής πολιτικής της Πύλης κατά το ίδιο διάστημα, είχε ως αποτέλεσμα πολλοί Αλβανοί αρχηγοί να ζητήσουν την υποστήριξη του γειτονικού ελληνικού κράτους για την πραγματοποίηση των πολιτικών τους σκοπών. Η στροφή αυτή των Αλβανών προς την Ελλάδα άνοιξε νέες προοπτικές στις ελληνοαλβανικές σχέσεις και, παρά τον ελληνοαλβανικό ανταγωνισμό, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μίαν ελληνοαλβανική συνεννόηση.

Δεν έχει ακόμα διευκρινισθεί³ εάν η ιδέα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης υπήρξε συστηματικός στόχος της ελληνικής πολιτικής στα χρόνια του Όθωνα. Οι ευνοϊκές, πάντως, συνθήκες για μια προσέγγιση μεταξύ των δύο λαών μεταβλήθηκαν κατά την τελευταία περίοδο της βασιλείας του, με τη μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής και την υιοθέτηση κατευναστικής τακτικής απέναντι στους Αλβανούς το 1848⁴, όταν πλέον είχε λήξει το αλβανικό κίνημα του προηγούμενου χρόνου. Οι συμπάθειες των Αλβανών για την Ελλάδα από τότε περιορίστηκαν. Σ' αυτό συνετέλεσε η υποδαύλιση του θρησκευτικού φανατισμού των μουσουλμάνων εκ μέρους της Πύλης, μετά τη χειροτέρευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, κατά την παραμονή του Κριμαϊκού πολέμου (1850).

Στα χρόνια της δεύτερης ελληνικής δυναστείας η ιδέα της ελληνοαλβα-

νικής ένωσης επανήλθε στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής, κατά τη διάρκεια της Ανατολικής Κρίσης του 1875-1878⁵. Μετά την κήρυξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου (Απρίλιος 1877), η ελληνική οικουμενική κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Κανάρη, με αφορμή τις στρατιωτικές και διπλωματικές εξελίξεις στα Βαλκάνια, καθώς και τα σχέδιά της για παρέμβαση στη γενικότερη σύρραξη, έκανε προτάσεις σύμπραξης σε Αλβανούς αρχηγούς για την οργάνωση κοινής επανάστασης στην Ήπειρο. Η προσέγγιση που ακολούθησε – ουσιαστικά είχε αρχίσει το 1876 με πρωτοβουλία του τότε πρωθυπουργού Αλέξανδρου Κουμουνδούρου – συνάντησε ανυπέρβλητες δυσκολίες.

Τις ανεπίσημες διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης στα Ιωάννινα, τον Ιούλιο 1877, και μετά στην Κωνσταντινούπολη, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, ανέλαβαν μερικοί αρχηγοί του εθνικού αλβανικού Κινήματος, του οποίου η πρώτη εκδήλωση έγινε τότε με την υποκίνηση της Τουρκίας⁶, για να ματαιωθεί η παραχώρηση εδαφών της στην Ελλάδα και στο Μαυροβούνιο. Η τακτική που ακολούθησαν στην περίπτωση αυτή οι Αλβανοί εθνικιστές αποκάλυπτε τις προθέσεις τους να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους για την πολιτική αυθυπαρξία της Αλβανίας με τη βοήθεια της Ελλάδας, εφόσον αυτή θα δεχόταν τους όρους που έθεταν, και εάν αποτύγχανε η συνεννόηση μαζί της, να στραφούν κατόπιν προς την Τουρκία, για τον ίδιο σκοπό.

Οι Αλβανοί αρχηγοί, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν μωαμεθανοί Τόσκηδες με επικεφαλής τον Αβδούλ μπέη Φράσερι, προκειμένου να ανταποκριθούν στην έκκληση της ελληνικής κυβέρνησης για την οργάνωση κοινού κινήματος ζήτησαν εκ των προτέρων τη συναίνεσή της για τη δημιουργία μιας αυτόνομης αλβανικής ηγεμονίας, που θα ήταν υποτελής στην Ελλάδα και θα συμπεριλάμβανε μέσα στα όριά της τη Μέση Αλβανία και την Ήπειρο.

Η ελληνική κυβέρνηση αντιπρότεινε στους Αλβανούς την ένωση Ελλήνων και Αλβανών σε ένα δυαδικό βασίλειο, ενώ ορισμένοι από τους εκπροσώπους της στις διαπραγματεύσεις υπέβαλαν και την ιδέα να ισχύσει, μέσα στα πλαίσιά του, και κάποιο σύστημα αυτοδιοίκησης για τις αλβανικές περιοχές μέχρι τον ποταμό Γενούσο. Την ελληνική πρόταση απέρριψαν οι Αλβανοί αρχηγοί, όχι μόνον επειδή διαφωνούσαν για το ζήτημα της οριοθέτησης των βορείων συνόρων του δυαδικού βασιλείου, αλλά και επειδή φοβόνταν μήπως απορροφηθεί ο λαός τους από τους Έλληνες, που ήταν περισσότερο ανεπτυγμένοι⁷.

Η ελληνοαλβανική προσέγγιση ματαιώθηκε οριστικά μετά την υπογραφή της ανακωχής της Αδριανουπόλεως (19 Δεκεμβρίου / 1η Ιανουαρίου 1878). Από τότε η στάση των Αλβανών εθνικιστών απέναντι στις ελληνικές προτάσεις έγινε περισσότερο αδιάλλακτη, καθώς αποκλειόταν πλέον ο κίν-

δυνος να εισβάλουν τα στρατεύματα της Ρωσίας, των γειτονικών βαλκανικών κρατών και της Ιταλίας στις περιοχές που κατοικούσαν Αλβανοί. Όταν τελικά ξεσηκώθηκαν μόνοι τους οι Έλληνες, απροετοίμαστοι, οι Αλβανοί πήραν και πάλι μέρος στην καταδίωξη των ελληνικών σωμάτων, αφού οι αρχηγοί τους εξετέλεσαν τις εντολές της τουρκικής Διοίκησης για τη στρατολογία των Αλβανών, μουσουλμάνων και χριστιανών.

Αφότου οι Αλβανοί εθνικιστές στράφηκαν προς την Τουρκία για την πραγματοποίηση των στόχων τους⁸, οι εξελίξεις της Ανατολικής Κρίσης έφεραν στο φως τη σοβούσα αντιπαράθεση του ελληνικού και του αλβανικού εθνικισμού στην Ήπειρο. Η Ελλάδα, χάρις στην έντονη διπλωματική της δραστηριότητα και τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή, αφού ενίσχυσε τη διαπραγματευτική της θέση με την παράταση των επαναστάσεων που είχε διοργανώσει στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία και στην Κρήτη, και μετά την ανάκληση του ελληνικού στρατού από το τουρκικό έδαφος, αρχικά πέτυχε κάποια υποστήριξη των Δυνάμεων για τις εθνικές διεκδικήσεις που πρόβαλλε, επίσημα και ανεπίσημα⁹. Με τη συγκρότηση όμως της Κεντρικής αλβανικής επαναστατικής Επιτροπής της Κωνσταντινουπόλεως, υπό την προεδρία του Αβδούλ μπέν Φράσερι (μετά τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, 3 Μαρτίου 1878), καθώς και εκείνης του Συνδέσμου της Πρισρένης, λίγο μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (10 Ιουνίου 1878), οι Αλβανοί εθνικιστές ανέλαβαν να προετοιμάσουν, σε συνεργασία με τους Τούρκους, την τοπική αλβανική άμυνα στα εδάφη τα οποία ήταν πιθανόν να προσαρτηθούν στην Ελλάδα και στο Μαυροβούνιο¹⁰.

Ταυτόχρονα οι εθνικιστές ζήτησαν την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας από την Πύλη, με ποικίλα σχήματα, τα τολμηρότερα από τα οποία εξέφραζαν αιτήματα, κυρίως, των Νοτίων Αλβανών. Το σπουδαιότερο από αυτά ήταν να συμπεριλάβει η αυτόνομη Αλβανία στα εδάφη της τα βιλαέτια της Σκόδρας, του Κοσσόβου, του Μοναστηρίου και των Ιωαννίνων¹¹.

Η έντονη κινητοποίηση του νοτίου κλάδου του Συνδέσμου της Πρισρένης, κάτω από την καθοδήγηση του Αβδούλ Φράσερι, είχε ως επίκεντρο τις πόλεις Ιωάννινα και Αργυρόκαστρο. Εξαιτίας της κινητοποίησης αυτής, με τη συμμετοχή μέρους του αλβανικού μουσουλμανικού πληθυσμού στο Νότο¹², αλλά και λόγω της αντίδρασης των Αλβανών εθνικιστών, γενικότερα, ματαιώθηκε η παραχώρηση της γραμμής Πηνειού-Καλαμά στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου και μετά την αλλαγή της αγγλικής πολιτικής για το ζήτημα αυτό¹³. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε σημαντική επιτυχία για την Τουρκία. Εντούτοις, η Πύλη, κάτω από την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων και υπό την απειλή ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, αναγκάστηκε τελικά να συμβιβασθεί με την απόφαση της δεύτερης Συνδιάσκεψης της Κωνσταντινουπόλεως (Φεβρουάριος - Μάρτιος 1881) για την

προσάρτηση της Θεσσαλίας – εκτός από την επαρχία της Ελασσόνας – καθώς και της Άρτας στην Ελλάδα. Η σχετική απόφαση εκτελέσθηκε με την υπογραφή της ελληνοτουρκικής συνθήκης του 1881.

Κατά την τελευταία φάση της Ανατολικής Κρίσης τα αλβανικά αιτήματα αυτονομίας υποστήριξε η αγγλική πολιτική με την πρότασή της για την ίδρυση μιας αυτόνομης Αλβανίας από τα τέσσερα βιλαέτια που αναφέρθηκαν, η οποία θα τελούσε κάτω από την επικυριαρχία του σουλτάνου και την προστασία της Ευρώπης¹⁴. Το αγγλικό σχέδιο, το οποίο πρότεινε την ίδρυση της Μεγάλης Αλβανίας, αποβλέποντας στο σχηματισμό ενός αντισλαβικού πυρήνα στα Βαλκάνια με τη συμμετοχή της, ικανοποιούσε τα όνειρα των Νοτίων, ιδίως, εθνικιστών. Το σχέδιο αυτό υποστηρίχθηκε, αρχικά, από ορισμένες Δυνάμεις, αλλά τελικά εγκαταλείφθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, μετά τη νέα πολιτική αλλαγή που έγινε στην Αγγλία με την άνοδο του Γλάδστωνα¹⁵.

Κατά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το Συνέδριο του Βερολίνου – κυρίως από το 1890 – μέχρι και το 1914, διευρύνθηκε στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή η διεξόδωση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, που υπήρξε το αποτέλεσμα των επεκτατικών τάσεων του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού της περιόδου¹⁶.

Κατά το ίδιο διάστημα αυξήθηκε η οικονομική και πολιτική εξάρτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα ανεπτυγμένα βιομηχανικά κράτη της Δύσης και ιδίως από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η εξάρτηση από αυτές έγινε μεγαλύτερη και στα μεμονωμένα βαλκανικά κράτη¹⁷, τα οποία επιδίωκαν τότε τον εκσυγχρονισμό τους, ενώ η πολιτική ηγεσία τους, σχεδόν παράλληλα, διαμόρφωνε πολιτικά προγράμματα για την προσάρτηση τμημάτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που εξασθενούσε¹⁸.

Το συνέδριο του Βερολίνου, με τις αποφάσεις του, πέτυχε τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης, που είχε σοβαρά κινδυνεύσει, συμβιβάζοντας τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στο χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Η νέα ισορροπία που προέκυψε με τις αποφάσεις αυτές δεν ικανοποίησε τους βαλκανικούς λαούς, ενώ δυσαρέστησε και την Τουρκία που διαμελίσθηκε, κατά μεγάλο μέρος, στα ευρωπαϊκά εδάφη της.

Ιδιαίτερες συνέπειες θα είχε για τις εσωτερικές εξελίξεις στα Βαλκάνια η παραχώρηση στην Αυστρία της εντολής για την κατάληψη και τη διοίκηση της Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης και του Νονιράζατ, “αλύπτρων περιοχών” για τους Σλάβους, καθώς και η ματαίωση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου¹⁹.

Η προσπάθεια της ρωσικής διπλωματίας να αναπτύξει μίαν ανεξάρτητη και μονομερή επιρροή στη Βουλγαρία²⁰ είχε ως συνέπεια να περιέλθει, κατ’ αρχήν, η Σερβία στη σφαίρα της αυστριακής επιρροής και να στραφεί πρώτη προς τη Μακεδονία για την πραγματοποίηση των επεκτατικών σχεδίων της. Το ίδιο έκανε αργότερα και η Βουλγαρία, ιδίως μετά την ένωσή της

με την Ανατολική Ρωμυλία (1885), με σκοπό να ξαναζητήσει τα όρια της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Το αποτέλεσμα αυτών των προσανατολισμών ήταν να εξελιχθεί η πρώτη ελληνοβουλγαρική διένεξη σχετικά με τη βουλγαρική Εξαρχία (1870) στον αιματηρό Μακεδονικό αγώνα.

Ο αγώνας αυτός κράτησε μέχρι και τους βαλκανικούς πολέμους, με μια σύντομη διακοπή μετά την κήρυξη του τουρκικού Συντάγματος του 1908. Κατά την περίοδο αυτή, σε επίπεδο διαβαλκανικών σχέσεων, τις ελληνικές κυβερνήσεις απασχόλησαν κατ' αρχήν το Μακεδονικό και το Ρουμανικό ζήτημα. Το δεύτερο δημιουργήθηκε με τις προσπάθειες των εθνικιστικών κύκλων της Ρουμανίας να ελκύσουν στην εθνική τους ιδεολογία τους Κουτσόβλαχους της Μακεδονίας και της Ηπείρου, ώστε να τους διεκδικήσει μελλοντικά η Ρουμανία ως ρουμανικούς πληθυσμούς, με απώτερο σκοπό όχι να προσαρτήσει τα εδάφη στα οποία κατοικούσαν, αλλά να πετύχει σε αντάλλαγμα διάφορες παραχωρήσεις από τα άλλα βαλκανικά κράτη και τις Μεγάλες Δυνάμεις²¹. Εκτός από τα δύο παραπάνω ζητήματα, το ενδιαφέρον των ελληνικών κυβερνήσεων συγκέντρωσαν τότε το ζήτημα της Κρήτης και οι συνέπειες του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, ενώ το Αλβανικό πρόβλημα δεν αποτέλεσε γι' αυτήν αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής, μέχρι την τελευταία φάση του Μακεδονικού αγώνα.

Η αλβανική εθνική Κίνηση, μετά τη διάλυση του Συνδέσμου της Πρισρένης, συνέχισε τις δραστηριότητές της στον πολιτιστικό κυρίως τομέα, με πρωταρχικό σκοπό την εθνική αφύπνιση των λαϊκών αλβανικών στρωμάτων, και συνδέθηκε μέχρι την τελευταία περίοδο του Μακεδονικού αγώνα με τη βουλγαρική και ιδίως τη ρουμανική προπαγάνδα²².

Οι δύο τελευταίες κινήσεις βοήθησαν τους Αλβανούς εθνικιστές να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους. Κοινή όλων επιδίωξη, σε πρώτη φάση, ήταν να αποσπάσουν από την επιρροή του Πατριαρχείου τις ξενόφωνες χριστιανικές πληθυσμιακές ομάδες, τις οποίες διεκδικούσαν οι βαλκανικές εθνότητες ή τα κράτη που εκπροσωπούσαν οι κινήσεις, αντίστοιχα, ώστε οι ομάδες αυτές να αποτελέσουν αυτόνομα Μιλλέτ, με τη συναίνεση της Πύλης²³.

Παράλληλα με τους αγώνες των Αλβανών εθνικιστών για την πολιτιστική ανάπτυξη του λαού τους, μέχρι το 1905 σημειώθηκαν και ορισμένες τοπικές αλβανικές εξεγέρσεις, κυρίως στη Βορειοανατολική Αλβανία. Οι εξεγέρσεις αυτές είχαν ως στόχο τη ματαίωση των γενικότερων μέτρων της συγκεντρωτικής πολιτικής, που εφαρμόζε τότε η Πύλη²⁴, και ειδικότερα των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που πρότειναν οι Δυνάμεις για τη Μακεδονία, στα διαμερίσματα της οποίας ζούσαν και πολλοί Αλβανοί (Κοσσόβου και Μοναστηρίου). Τα προγράμματα αυτά περιόριζαν τα προνόμια των Αλβανών και έκρυβαν γι' αυτούς τον κίνδυνο να περιέλθουν τα τμήματα της περιοχής αυτής, τα οποία οι ίδιοι επιδίωκαν να συμπεριληφθούν στο μελλοντικό

αλβανικό κράτος, κάτω από τον έλεγχο των ανταρτικών σωμάτων που έστειλαν τα γειτονικά βαλκανικά κράτη²⁵, ώστε αργότερα να απαιτήσουν την προσάρτησή τους.

Κατά το διάστημα 1905-1908 το πεδίο της επαναστατικής δραστηριοποίησης των Αλβανών μεταφέρθηκε στην Κεντρική και στη σημερινή Νότιο Αλβανία, με κύρια ακτίνα δράσης την πόλη και την περιοχή της Κορυτσάς²⁶. Η μετατόπιση αυτή φαίνεται ότι υποδήλωνε την πρόθεσή τους να δράσουν στις περιοχές κοντά στη Δυτική Μακεδονία, μετά την εντατικοποίηση του Μακεδονικού αγώνα, από το 1903, και ύστερα από τις πρώτες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για την αναδιοργάνωση των ελληνικών σωμάτων στην ίδια περιοχή, με αποτέλεσμα την επικράτησή τους σ' αυτήν από το 1907²⁷.

Η περιοχή της Κορυτσάς, στην οποία, όπως συμπεραίνουμε, εκτινάχθηκε η επαναστατική δράση των Αλβανών κατά τη φάση αυτή, βρισκόταν στον ευαίσθητο γεωγραφικό χώρο, μέσω του οποίου επικοινωνούσε η Ήπειρος με τη Δυτική Μακεδονία, και σχετικά κοντά στο Μοναστήρι, έδρα του ομώνυμου βίλαετίου, στο οποίο και υπαγόταν διοικητικά. Έχοντας ως βάση το τελευταίο αυτό Μακεδονικό κέντρο, στην πόλη της Κορυτσάς είχαν εντείνει τη δραστηριότητά τους η αυστριακή, η αμερικανική προτεσταντική και η ρουμανική προπαγάνδα, σε συνεργασία με την αλβανική, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Στην πόλη αυτή υπήρχε ανθηρή χριστιανική κοινότητα, που περιλάμβανε στους κόλπους της ορισμένους πλούσιους εμπόρους, αλβανόφωνους και ελληνόφωνους, μεταξύ των οποίων και χρηματοδότες των σημαντικών κληροδοτημάτων της κοινότητας, καθώς και λίγους ορθόδοξους Αλβανούς εθνικιστές, μερικοί από τους οποίους ζούσαν στο Βουκουρέστι, στη Σόφια και στις αλβανικές παροικίες της Αμερικής.

Εκτός από τον αλβανικό πληθυσμό της Κορυτσάς, στόχος των ίδιων κινήσεων είχαν γίνει και οι Αλβανοί στην πόλη του Ελμπασάν, που εξελίχθηκε από το Συνέδριο του Βερολίνου στο σημαντικότερο κέντρο του εθνικού αλβανικού Κινήματος. Η διάδοση των ιδεών του Κινήματος αυτού κατά το ίδιο διάστημα σημείωσε πολύ μικρότερη πρόοδο στην Κορυτσά, την οποία είχαν επιλέξει ως πρώτη έδρα των δραστηριοτήτων τους οι Αλβανοί εθνικιστές²⁸. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσε η επιρροή της χριστιανικής κοινότητας της πόλης, η οποία, σύμφωνα με τις επικρατέστερες τάσεις που εξέφραζαν οι αντιπροσωπευτικές κοινοτικές αρχές της, βάσει των αποφάσεών τους, επιζητούσε τότε τη διατήρηση του ελέγχου του Πατριαρχείου, καθώς και της ελληνικής επιρροής στους χριστιανούς.

Η μυστική αλβανική επαναστατική επιτροπή, που επρόκειτο να κατευθύνει συστηματικότερα το νέο επαναστατικό αγώνα των Αλβανών, κυρίως στην περιοχή της Κορυτσάς, ιδρύθηκε στο Μοναστήρι το 1906, με σκοπό την απελευθέρωση της Αλβανίας. Μέλη της ήταν διανοούμενοι και ριζοσπά-

στες Αλβανοί εθνικιστές, που σχεδίαζαν να πολεμήσουν για την επιτυχία της επανάστασής τους εναντίον των Τούρκων και των Ελλήνων²⁹. Λίγους μήνες όμως μετά τις προπαρασκευαστικές ενέργειες³⁰ σταμάτησε σχεδόν η δράση των επαναστατών, αφού έγιναν από τους Τούρκους οι πρώτες συλλήψεις στο Μοναστήρι, όπου και έμεινε μικρός πυρήνας τους, όταν η έδρα της οργάνωσης μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι³¹.

Οι αγώνες της οργάνωσης αυτής ξανάρχισαν στην ίδια περιοχή την άνοιξη 1907, αφού εν τω μεταξύ είχε ενταθεί και η κινητοποίηση των ελληνικών σωμάτων στη Μακεδονία. Τα τελευταία όμως σχέδια των Αλβανών επαναστατών για την κατάληψη της Κορυτσάς ανατράπηκαν, λόγω της ανακήρυξης του Συντάγματος και της διάλυσης των σωμάτων που ακολούθησε³².

Σε όλο το διάστημα που μεσολάβησε από το Συνέδριο του Βερολίνου ο χριστιανικός πληθυσμός ειδικότερα κρατούσε παθητική στάση, εξαιτίας της πολύ βαριάς φορολογίας και γενικότερα της οικονομικής και κοινωνικής καθυστέρησής του. Στα νοτιότερα διαμερίσματα του βιλαετίου Ιωαννίνων, καταπιεστικά μέτρα της κυβέρνησης απέβλεπαν στη μείωση αυτού του πληθυσμού, και ιδίως του ελληνικού, επειδή σ' αυτόν μπορούσε να βρει ερείσματα οποιαδήποτε παρεμβατική πολιτική του ελληνικού κράτους, μετά τη ματαίωση της παραχώρησης της γραμμής Πηνειού-Καλαμά στην Ελλάδα και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Μόνη συνεκτική δύναμη για τον πληθυσμό αυτόν αποτελούσαν τα ελληνικά προξενία και η εκκλησιαστική οργάνωση με τις κατά τόπους Μητροπόλεις, οι οποίες όμως, σύμφωνα με μαρτυρίες των συγχρόνων, είχαν πολλές φορές ως διευθυντικά στελέχη τους πρόσωπα αδιάφορα και ιδιοτελή, ενώ οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έδειχναν, μετά τις τελευταίες εξελίξεις, ουσιαστικό ενδιαφέρον για τα Ηπειρωτικά πράγματα³³.

Η ανεπάρκεια των αρμόδιων φορέων για την οργάνωση της άμυνας του ελληνικού πληθυσμού και τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, μετά την έξαρση του αλβανικού εθνικισμού και τη διείσδυση σ' αυτόν άλλων πολιτικών δυνάμεων, ανησυχούσαν, ωστόσο, ορισμένους ηπειρωτικούς και κυβερνητικούς κύκλους στην Ελλάδα.

Η κινητοποίηση των κύκλων αυτών για την αντιμετώπιση του προβλήματος και οι σχετικές ζυμώσεις που έγιναν τότε, καθώς παρέμενε ανοιχτό το ενδεχόμενο σύγκρουσης των βαλκανικών κρατών με την Τουρκία, εάν αποτύγχανε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα για τη Μακεδονία, είχαν ως αποτέλεσμα την ίδρυση μιας μυστικής επαναστατικής οργάνωσης για την Ήπειρο, που επιδίωκε την ενεργοποίηση του ελληνικού παράγοντα. Οι ίδιες ζυμώσεις οδήγησαν επίσης στην αναθεώρηση της ελληνικής πολιτικής, όσον αφορά στο Αλβανικό και στο Ηπειρωτικό ζήτημα, από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα³⁴.

Η μυστική επαναστατική οργάνωση "*Ήπειρος Ελευθέρα*"³⁵ ιδρύθηκε

στις 25 Μαρτίου 1906 στην Αθήνα από Ηπειρώτες, κυρίως αξιωματικούς, με επικεφαλής τον Σπύρο Σπυρομήλιο, τον επιφανή Μακεδονομάχο Έλληνα Χειμαρριώτη, και βασικό στέλεχος του Βορειοηπειρωτικού αγώνα αργότερα. Σκοπός της Εταιρίας ορίσθηκε, σύμφωνα με το άρθρο του καταστατικού της: “ή δια παντός μέσου ἀπελευθέρωσις τῆς ὑποδούλου Ἡπείρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς βλέψεις καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ κράτους...”³⁶ Η Προεδρία της Εταιρίας ανατέθηκε στον Παναγιώτη Δαγκλή. Και αφότου αυτός ανέλαβε και την αναδιοργάνωση της νέας μυστικής Εταιρίας, η οποία, βάσει της διεύρυνσης των στόχων του Μακεδονικού Κομιτάτου, μεταβλήθηκε από το Σεπτέμβριο 1909 στην “Πανελλήνιο Οργάνωση”, η Ηπειρωτική Εταιρία εργαζόταν παράλληλα με την τελευταία, σε συνεργασία και με το κράτος, χωρίς όμως να απορροφάται από αυτήν³⁷.

Μετά τη μείωση των δραστηριοτήτων της “Πανελληνίου Οργάνωσης” και την παραίτηση του Δαγκλή από τη διεύθυνσή της το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, η Εταιρία συνέχισε το έργο της, παρά την έλλειψη συγκεκριμένου δεσμού μεταξύ των Εταίρων, κυρίως χάρις στον Σπυρομήλιο που ανέλαβε την εκπροσώπησή της απέναντι στην κυβέρνηση, έως τις παραμονές του πρώτου βαλκανικού πολέμου³⁸, κατορθώνοντας να διατηρήσει αμπαγές το κέντρο της, αν και όχι με όλα τα μέλη του. Ακολουθώντας μεθόδους ανάλογες με εκείνες που είχαν υιοθετήσει οι ελληνικές οργανώσεις στη Μακεδονία, σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της, η Εταιρία επιδίωξε, κατά κύριο λόγο, να εξασφαλίσει την αγωνιστική ετοιμότητα του ηπειρωτικού πληθυσμού, ώστε σε κατάλληλο χρόνο να αντιμετωπίσει τα αλβανικά και τα ρουμανικά σώματα. Παράλληλα προσπάθησε να διεισδύσει σε όλους τους τομείς της ζωής του, για να ενισχύσει, γενικότερα, το φρόνημα των Ελλήνων και των αλβανοφώνων που ήταν στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής και παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο.

Χαρακτηριστικές δραστηριότητες της Εταιρίας, αφότου λειτούργησαν τα πρώτα της τμήματα στην Ήπειρο, υπήρξαν: η αναδιάρθρωση των οργανισμών των Μητροπόλεων και των κοινοτικών σωματείων, ώστε να είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς της, η μεταβίβαση στο ελληνικό προξενείο της διοίκησης του εκπαιδευτικού μηχανισμού στα Ιωάννινα, που είχε γίνει έως τότε αντικείμενο ατομικής εκμετάλλευσης και κοινοτικού μικροκομματισμού, και η εμπύχωση ιδιαίτερα του αγροτικού πληθυσμού με τη δράση του μικρού σώματος του Ιωάννη Πουτέτση³⁹. Αυτό το σώμα απέκτησε μεγάλο γόπτρο σε όλη την παραμεθόριο, επιβάλλοντας την τάξη, με την περιστολή των κλοπών και της ληστείας, και οργανώνοντας πράξεις αντεκδίκησης εναντίον όσων προέβαιναν σε επιζήμιες ενέργειες για τους ελληνικούς εθνικούς σκοπούς⁴⁰. Σημαντικές δραστηριότητες της Εταιρίας ήταν επίσης η μεθόδευση της έκβασης των βουλευτικών εκλογών μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος⁴¹, και η διανομή και αποθήκευση όπλων, που είχε άμεση σχέση με την εντεινόμενη κίνηση των Αλβανών εθνικιστών⁴² – αυτοί

εξοπλίζονταν εν τω μεταξύ από τους Τούρκους. Η διανομή των όπλων απέβλεπε στην πολεμική ετοιμότητα του συμπαγούς ελληνικού πληθυσμού, ώστε να ενισχύσει τον ελληνικό στρατό σε περίπτωση επέμβασής του στην Ήπειρο⁴³.

Το έργο της Ηπειρωτικής Εταιρίας, που συντελέσθηκε από την αρχή της δράσης της με τη βοήθεια των προξενείων, τη μικρή κρατική επιχορήγηση και τα πενιχρά μέσα που εξασφάλιζε η διεύρυνση των μυήσεων, θεωρήθηκε επιτυχημένο από τα αντιπροσωπευτικότερα μέλη της, παρά τα πολλά λάθη που έγιναν στην οργάνωσή της⁴⁴.

Εκτός από την Εταιρία κατέβαλλαν προσπάθειες για να οργανωθεί η άμυνα των ελληνικών δυνάμεων κατά το ίδιο διάστημα ορισμένοι Έλληνες πρόξενοι και ορθόδοξοι κληρικοί. Ήδη από την εποχή του Συνεδρίου του Βερολίνου οι φορείς αυτοί είχαν επιστρατεύσει όλες τις μεθόδους της προπαγάνδας τους, προσφεύγοντας κατά καιρούς και στο μέσον του εξωεκκλησιασμού⁴⁵, για να συγκρατήσουν τους ξενόφωνους χριστιανούς στους κόλπους του Πατριαρχείου. Είχαν να αντιμετωπίσουν, αφενός, τις συνδυασμένες ενέργειες της εθνικής αλβανικής Κίνησης και της προπαγάνδας των βαλκανικών κρατών, και αφετέρου, την ανταγωνιστική δραστηριότητα των Ιταλών και των Αυστριακών για ειρηνική διείσδυση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, καθώς και την προπαγάνδα του Βατικανού και των προτεσταντικών θρησκευτικών αποστολών.

Την υλοποίηση των πολιτικών τους στόχων, που προϋπέθετε την εξασθένιση της ελληνικής επιρροής και την αύξηση αντίθετα της δικής τους μεταξύ των Αλβανών, όλες αυτές οι κινήσεις επιδίωξαν με την ίδρυση αντίστοιχων προξενείων, τη λειτουργία εκπαιδευτικών, εκκλησιαστικών ή κοινής ωφελείας ιδρυμάτων, και την ανάπτυξη πολιτιστικών και εμπορικών σχέσεων με τους Αλβανούς, με τη χρηματοδότηση πρακτόρων και τέλος με την άμεση και έμμεση υποστήριξη της εθνικής αλβανικής Κίνησης, στο βαθμό που αυτή εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους. Εξαίρεση από την άποψη αυτή αποτελούσε κατά κάποιον τρόπο η ρωσική προπαγάνδα, που, ενώ εργαζόταν για τα δικά της συμφέροντα και προσπαθούσε να αποσπάσει τους ξενόφωνους πληθυσμούς από την ελληνική επιρροή, ενεργούσε στην Ήπειρο, όπως και η ελληνική πολιτική, για την παραμονή τους στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.

Το μεγαλύτερο κίνδυνο για τις ελληνικές διεκδικήσεις αποτελούσαν η αλβανική εθνική Κίνηση και η παρέμβαση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, η οποία ήταν δυνατόν να επηρεάσει την τελική ρύθμιση του Αλβανικού ζητήματος, κατά τρόπον που να ευνοεί τις πολιτικές επιδιώξεις των δύο χωρών στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και τα συμφέροντα των Αλβανών.

Το ενδιαφέρον της Αυστρίας για την Αλβανία είχε γίνει φανερό από την

εποχή της συνομολόγησης των ειδικών συμφωνιών της με την Τουρκία, για την προστασία των καθολικών στη Βαλκανική και στους Αγίους Τόπους, και συνδεόταν με στρατηγικούς λόγους, που αφορούσαν στην ασφάλειά της και στην ελεύθερη κυριαρχία της στην Αδριατική θάλασσα, καθώς και στην επιτακτική ανάγκη να αποκτήσει αφοσιωμένους συμμάχους μεταξύ των βαλκανικών λαών, λόγω του ανταγωνισμού της με τη Ρωσία στα Βαλκάνια. Η ανάγκη αυτή για την Αυστρία έγινε μεγαλύτερη μετά το Συνέδριο του Βερολίνου και το σχηματισμό των σλαβικών κρατών⁴⁶, αλλά κυρίως μετά την απώλεια της οικονομικής και πολιτικής της κηδεμονίας στη Σερβία και τη ρήξη στις αυτροσερβικές σχέσεις (1903-1905), που δημιούργησε μια νέα κατάσταση στην περιοχή, λόγω και των επιπτώσεών της στους νοτιοσλαβικούς πληθυσμούς της επικράτειάς της. Η πολιτική της Αυστρίας στην Αλβανία και η πρόθεσή της να παρεμποδίσει την αποκλειστική κυριαρχία κάποιας άλλης Δύναμης σ' αυτήν – πρόθεση που εξηγεί και την προτίμησή της για την ανακήρυξη της Αλβανίας σε αυτόνομο ή ανεξάρτητο κράτος – σε περίπτωση κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁷, την έφεραν αντιμέτωπη με τον ιταλικό ιμπεριαλισμό, που είχε ανάλογες φιλοδοξίες στον ίδιο χώρο από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Στις αυτροϊταλικές σχέσεις επικρατούσε τότε αμοιβαία καχυποψία, από την περίοδο της ιταλικής ενοποίησης (1858-1861)⁴⁸.

Ο ανταγωνισμός των δύο Δυνάμεων στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, ιδιαίτερης σημασίας για την κυριαρχία τους στην Αδριατική θάλασσα⁴⁹ και την πρόσβασή τους στα Βαλκάνια, άρχισε συγκεκριμένα μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, και αφότου διαμορφώθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία μια συστηματική αλβανική πολιτική. Σ' αυτό συνετέλεσε ο Ιταλοαλβανός πολιτικός Φραγκίσκος Κρίσπι, ο οποίος προβλήθηκε τότε με αφορμή την κυβερνητική αλλαγή, την οποία προκάλεσε η κριτική των αντιπολιτευτικών κύκλων για τη μετριοπαθή στάση της κυβέρνησης Cairoli κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου. Λίγο αργότερα αναδείχθηκε σε έναν από τους πιο ένθερμους εκπροσώπους του ιταλικού ιμπεριαλισμού⁵⁰.

Η δυσπιστία μεταξύ Αυστρίας και Ιταλίας συνεχίσθηκε και μετά την ένταξη της Ιταλίας στην Τριπλή Συμμαχία (1882)⁵¹, ακραία περίπτωση συνθήκης που πραγματοποιήθηκε με αμοιβαίες επιφυλάξεις⁵².

Ενισχυμένη από τη διασύνδεσή της με τις Κεντρικές Δυνάμεις η Ιταλία προσπάθησε κατά τα επόμενα χρόνια να εκμεταλλευθεί τις νέες συμμαχικές της σχέσεις, ιδίως με τη Γερμανία, για να βελτιώσει τη θέση της στα Βαλκάνια και να προωθήσει τα σχέδιά της στη Μεσόγειο, παρά την αντίδραση της Αυστρίας. Τις πολιτικές αυτές επιδιώξεις της πραγματοποίησε, εν μέρει, με τη δεύτερη ανανέωση της συμμαχίας της, το 1887.

Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, σύμφωνα με τους νέους όρους της συμμαχίας, ανέλαβαν την υποχρέωση να τηρήσουν το status quo στη Βαλκανική με

την προϋπόθεση των “αμοιβαίων παραχωρήσεων” σε περίπτωση ανατροπής του⁵³. Η ρύθμιση αυτή, που επαναλήφθηκε και κατά την επόμενη ανανέωση της Συμμαχίας, ισχυροποιούσε τη θέση της Ιταλίας και στην Αλβανία, γι’ αυτό και προκάλεσε την εντατικοποίηση του αυστροϊταλικού ανταγωνισμού στην περιοχή, ιδίως μετά την ιταλική καταστροφή στην Άντοβα (1η Μαρτίου 1896). Τότε επικράτησε η εντύπωση ότι το ιταλικό ενδιαφέρον θα στρεφόταν προς την περιοχή της Μεσογείου⁵⁴.

Η αυστριακή πολιτική επιχείρησε να αναδιοργανώσει τη λειτουργία των ιδρυμάτων της και τις μεθόδους με τις οποίες ασκούσε την προπαγάνδα της στην Αλβανία, περί το 1896-7. Τότε επίσης υποβλήθηκαν στη Βιέννη από κυβερνητικούς κύκλους ορισμένες προτάσεις, για να μεθοδευθεί κάποια συνεργασία Αυστριακών και Ελλήνων εκπροσώπων στο νότιο τμήμα της σημερινής Αλβανίας, σχετικά με το οποίο είχε επικρατήσει η άποψη ότι ανήκε στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής και ότι θα έπρεπε κάποτε να περιέλθει στην Ελλάδα⁵⁵.

Κατά το ίδιο ακριβώς διάστημα, με αφορμή τις προετοιμασίες στη Βιέννη για τις αυστρορωσικές διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στη συμφωνία Goluchowsky-Muraviev (18 Απριλίου 1897), καθιερώθηκε ως βασική αρχή της αυστριακής πολιτικής το σχέδιο για την ίδρυση ανεξάρτητου αλβανικού κράτους⁵⁶.

Τη συμφωνία Goluchowsky-Muraviev ακολούθησε, ως αντιστάθμισμα, η συμφωνία της Monza μεταξύ Ιταλίας και Αυστρίας (6 Νοεμβρίου 1897), η πρώτη από τις ειδικές συμφωνίες που συνομολόγησαν οι δύο Δυνάμεις για την Αλβανία. Η συμφωνία της Monza δέσμευε τα δύο μέρη να σεβασθούν το status quo, εφόσον οι περιστάσεις θα το επέτρεπαν, και σε περίπτωση ανατροπής του προέβλεπε κοινή τους προσπάθεια, ώστε κάθε ενδεχόμενη αλλαγή να τείνει προς τη δημιουργία αυτόνομου αλβανικού κράτους, με την προϋπόθεση του συμβιβασμού των αμοιβαίων συμφερόντων τους.

Η συγνώμη της Monza υπήρξε επιτυχία της Ιταλίας, γιατί μετέβαλε το σύμφωνο παραίτησης από κάθε επιδίωξη επέκτασης των δύο χωρών στον αλβανικό χώρο, κατά την Τριπλή Συμμαχία, σε σύμφωνο αναγνώρισης ενός κοινού και ίσου ενδιαφέροντος, εκ μέρους τους, για την Αλβανία και τα Βαλκάνια⁵⁷. Η σχετική συμφωνία⁵⁸ ίσχυσε μέχρι την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας.

Μετά την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία, λίγα χρόνια αργότερα, λόγω της αντίδρασης που σημειώθηκε στην Ιταλία, και παρά την αυστροϊταλική συμφωνία της 9ης Απριλίου 1904⁵⁹, συνομολογήθηκε η τρίτη, ουσιαστικά, αυστροϊταλική συμφωνία για τα Βαλκάνια και την Αλβανία (1909), με την οποία η Αυστρία αναγνώριζε στην Ιταλία το δικαίωμα να πάρει ανταλλάγματα στη Βαλκανική, εάν η ίδια προσαρτούσε το σαντζάκι του Novipazar.

Όλες οι συμφωνίες για την Αλβανία που υπέγραψαν η Αυστρία με την Ιταλία μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους εξέφραζαν, ως προς το Αλβανικό ζήτημα, την επίσημη πολιτική τους, στην πράξη όμως αποτελούσαν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε ο ανταγωνισμός τους στην περιοχή.

Οι ιταλικές ενέργειες, εξαιτίας της ευνοϊκής θέσης της Αυστρίας στο Βορρά, επικεντρώθηκαν κυρίως στη Νότιο Αλβανία και στην Ήπειρο, στρεφόμενες εναντίον της ελληνικής επιρροής που έφθανε πέρα από τον ποταμό Γενούσο, αν και εξασθενημένη.

Οι μητροπολιτικές επαρχίες Βελεγράδων και Δυρραχίου, με κατοίκους κατά μεγάλο ποσοστό Αλβανούς και Κουτσοβλάχους, έγιναν αντικείμενο ζωηρού ιταλικού ενδιαφέροντος, λόγω της στρατηγικής σημασίας του Δυρραχίου και του Αυλώνα⁶⁰. Το ιταλικό ενδιαφέρον συγκέντρωσαν και τα σαντζάκια Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου στο βιλαέτι Ιωαννίνων.

Σ' αυτό το βιλαέτι, κυρίως, εναντίον της ελληνικής επιρροής στράφηκε και η αυστριακή πολιτική που προσπαθούσε να προσελκύσει τους μωαμεθανούς Αλβανούς, καθώς και τους ορθόδοξους, Αλβανούς και Βλάχους⁶¹. Οι προσπάθειές της συνέπιπταν και με την προπαγάνδα του Βατικανού για τον προσπλουτισμό των ορθοδόξων στην Καθολική Εκκλησία ή στην Ουνία, συνήθως με την οικονομική ενίσχυση της Βιέννης⁶², όπως άλλωστε και στον καθολικό Βορρά.

Περισσότερο επίφοβη για την Ελλάδα υπήρξε στην Ήπειρο η ιταλική προπαγάνδα, ιδίως μετά την ίδρυση των ιταλικών σχολείων⁶³ και του ιταλικού Εμπορικού Επιμελητηρίου (1900) στα Ιωάννινα⁶⁴. Οι εκπρόσωποί της σ' αυτήν, όπως και οι Αυστριακοί, υποστήριξαν τους Αλβανούς εθνικιστές και τη ρουμανική Κίνηση⁶⁵.

Η Κίνηση αυτή είχε ενισχύσει τη θέση της μετά τις εξελίξεις του Μακεδονικού ζητήματος από το 1903, και την αναγνώριση της σερβικής εθνότητας στη Μακεδονία. Συγκεκριμένα είχε εξασφαλίσει την άδεια της τουρκικής Διοίκησης για την ίδρυση ρουμανικών προξενείων στην Οθωμανική Επικράτεια και την αναγνώριση αυτοτελών ρουμανικών κοινοτήτων (1905).

Πριν να ισχύσει η νέα αυτή ρύθμιση, είχε προηγηθεί έντονη διπλωματική διαμάχη μεταξύ της ελληνικής και της ρουμανικής πλευράς, με αποτέλεσμα να εμπλακεί στις εξελίξεις του Κουτσοβλαχικού ζητήματος το θέμα των Ελλήνων της Ρουμανίας, και να επιδεινωθούν και πάλι οι ελληνορουμανικές σχέσεις. Οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας διακόπηκαν τελικά στις 13 Ιουνίου 1906, για να επαναληφθούν τον Ιούνιο 1911.

Τη δραστηριότητά της στον καζά Ιωαννίνων – και παράλληλα στις μητροπολιτικές επαρχίες Βελεγράδων και Δυρραχίου – η ρουμανική προπαγάνδα ανέπτυξε ενισχυμένη από την ίδρυση ρουμανικού προξενείου στα Ιωάννινα από το 1904. Τις επιτυχίες της, που ήταν γενικότερα πενιχρές στην Ήπειρο, σε σχέση με την Αλβανία και τη Μακεδονία, υποβοήθησαν οι εξής

παράγοντες: τα άφθονα υλικά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους οι εκπρόσωποι της κίνησης, η συνεργασία ορισμένων αρχιερέων με τους οπαδούς της, που παρατηρήθηκε όμως σπάνια, οι κοινοτικές διενέξεις που προκάλεσαν την απομάκρυνση μερικών χριστιανών από τον κύκλο της ελληνικής επιρροής, και τέλος η υποστήριξη που εξασφάλισαν στην Κίνηση αυτή οι Αλβανοί εθνικιστές.

Τον κίνδυνο της ιταλικής προπαγάνδας στην Ήπειρο για την Ελλάδα, σε συνδυασμό με τη ρουμανική και την αλβανική Κίνηση, επισήμαναν Ηπειρώτες διανοούμενοι και δημοσιογράφοι, προσπαθώντας να προσελκύσουν για το θέμα αυτό την προσοχή των ελληνικών κυβερνήσεων, του ηπειρωτικού κόσμου και της κοινής γνώμης⁶⁶. Οι Ηπειρώτες σημείωναν, ιδίως, τις ιταλικές βλέψεις, για στρατηγικούς λόγους, στην περιοχή Αυλώνος-Βερατίου, τη ζημία για τα ελληνικά συμφέροντα από την επέκταση του ιταλικού εμπορίου και την ψευδή τέλος εικόνα για την εθνολογική σύσταση και τις διαθέσεις του ηπειρωτικού πληθυσμού, την οποία προέβαλλαν τα ιταλικά συγγράμματα και τα έντυπα των ιταλοαλβανικών οργανώσεων, υποστηρίζοντας, έμμεσα, έτσι τα αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών για την ίδρυση της Μεγάλης Αλβανίας.

Βασικός άξονας για τη διείσδυση της Ιταλίας, καθώς και ορισμένων άλλων πολιτικών δυνάμεων που ενδιαφέρονταν να αυξήσουν την επιρροή τους στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, κατά την περίοδο αυτή, υπήρξε η εθνική αλβανική Κίνηση, την οποία οι δυνάμεις αυτές υποστήριξαν στο βαθμό που το επέβαλλαν τα συμφέροντά τους. Και η επιτυχία των προσπαθειών που ανέλαβαν οι ελληνικοί φορείς για τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στον ίδιο χώρο ήταν στενά συνδεδεμένη με την ελληνική πολιτική απέναντι στην ίδια Κίνηση, την οποία οι φορείς αυτοί ακολουθούσαν. Η πολιτική αυτή, όπως αναφέρθηκε, άρχισε να αναθεωρείται από την τελευταία περίοδο του Μακεδονικού αγώνα, κάτω από την πίεση των τελευταίων εξελίξεων στην Αλβανία και στα Βαλκάνια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Ι

1. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος από τα Τέλη του 18ου και τις Αρχές του 19ου Αιώνας*, κεφ. 7-10. Στο κράτος του Αλή πασά Έλληνες και Αλβανοί έπαιξαν πρωτεύοντα ρόλο, ενώ η τουρκική γλώσσα είχε περιέλθει σε δυσμένεια. Λίγο πριν από το θάνατό του ο Αλή πασάς είχε επίσης καταρτίσει σχέδιο για την ίδρυση ελληνοαλβανικού κράτους.
2. S.J. Shaw, "The View of the Balkans by Ottoman Reformers", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 70-74, και Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 300-304 και 315-318.
3. S. Pollo - A. Puto, *Ιστορία της Αλβανίας (από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα)*, (Θεσσαλονίκη, 1979), σελ. 150-153, και Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μιλτιάδη Σπυρομήλιου, Ελλάς και Αλβανία, σελ. 1-3 / Ιστορικά Χειμάρρας.
4. Pollo - Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, σελ. 150-151, και Ε.Ι. Νικολαΐδου, "Η Στάση της Τουρκίας απέναντι στους Αλβανούς σε Συνάρτηση με τη Διάδοση της Μεγάλης Ιδέας στην Ήπειρο, (μέσα 19ου αιώνα)" στο *Δωδώνη*, Τόμος Η', (Ιωάννινα, 1979), σελ. 93-96. Τέλος για τα κοινωνικά αίτια του κινήματος του 1847, βλέπε Μ. Kokalari, "La Ligue Albanaise et la grande Insurrection Paysanne de 1847", στο *Studime Historike*, (XI:2, 1974), σελ. 158-161.
5. M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923 a Study in International Relations*, (London, New York, 1966), σελ. 178-179.
6. E. Kofos, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, (Θεσσαλονίκη, 1975), σελ. 124-125 και 144-175. Βλέπε επίσης, Μ. Σπυρομήλιου, "Ελλάς και Αλβανία - Ο Γιολέκας" στο *Ο Νέος Κουβαράς*, (Αθήνα, 1962), σελ. 135-138.
7. Ιστορ. Αρχείο Μουσείου Μπενάκη - στο εφές ΙΑΜΜ - Αρχείο Ε. Βενιζέλου, αχρονολόγητο έγγραφο της πρώτης πιθανώς βενιζελικής περιόδου /173/136. Το έγγραφο περιλαμβάνει χειρόγραφο σχέδιασμα του άρθρου 48 του Συντάγματος του 1864, το οποίο, όπως επισημαίνεται από κάποιον κυβερνητικό παράγοντα, παραβίασε ο Κουμουνδούρος, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ίδρυση ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού βασιλείου υπό τον Γεώργιο τον Α'. Η προσπάθεια απέτυχε, επειδή οι Αλβανοί αξίωσαν εκ των προτέρων να γίνει αποδεκτό ότι πρωτεύουσα της Αλβανίας θα ήταν τα Ιωάννινα. Βλέπε σχετικά και Σπυρομήλιου, "Ελλάς και Αλβανία - Ο Γιολέκας", στο *Ο Νέος Κουβαράς*, (1962). Κατά τις συνομιλίες του Δεκεμβρίου με τον Στέφανο Σκουλούδη ο Αβδούλ Φράσερι, υπαναχωρώντας σε κάποιο σημείο από τις αρχικές του θέσεις, υπέδειξε ως συνοριακή χάραξη, πέρα από την οποία δεν θα μπορούσαν να επεκταθούν οι εδαφικές αξιώσεις της Ελλάδας, τη γραμμή που περιλάμβανε το Δέλβινο, την Παλαιοπωγωνιά, την Κόνιτσα και το Ζαγόρι. Ο Έλληνας εκπρόσωπος Σκουλούδης πρότεινε επίσης, με δική του πρωτοβουλία, ως ηγεμόνα του ελληνοαλβανικού βασιλείου τον πρίγκιπα Νικόλαο, πράγμα που απέρριψαν οι Αλβανοί, αλλά και η ελληνική κυβέρνηση.
8. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 54-56, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 115-118.
9. W. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, (New York, 1969), σελ. 72-73 και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 39-43 και 69-79.
10. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 117-125, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 55-57. Στο Βορρά, όπου και ο κύριος πυρήνας του Συνδέσμου μεταξύ των μωαμεθανών της Βορείου Αλβανίας και ορισμένων καθολικών της περιφέρειας της Σκόδρας, οι Αλβανοί εθνικιστές αντιτάχθηκαν ένοπλα στην παραχώρηση των περιοχών της Gusinje και της Plava στο Μαυροβούνιο (1879-1880). Χαρακτηριστικό είναι

ότι η εκδήλωση τότε του αλβανικού εθνικισμού, κατά κύριο λόγο ισλαμικού ως προς το πολιτισμικό κριτήριο της θρησκείας, συνέπεσε με το ισλαμικό κίνημα της Χαμπτικής περιόδου και ειδικότερα με το μεταρρυθμιστικό πολιτικό και επαναστατικό ισλαμικό κίνημα του Saygad Jamaluddin (1871-1879), προσωπικότητας, τότε, με διεθνές κύρος. Βλέπε σχετικά Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, σελ. 74.

11. Σχετικά με τα αιτήματα των εθνικιστών της Πρισρένης για να συμπεριληφθούν στην Αλβανία αρχικά τα τρία και ακολούθως τα τέσσερα βιλαέτια, βλέπε Pollo - Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, σελ. 155-160, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 126-127.

12. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 41-53. Βλέπε επίσης Β. Κόντη, "Ο Αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισρένης και ο Ρόλος του στον Καθορισμό των Ηπειρωτικών συνόρων, 1877-1878", στο *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, (1974, Παράρτημα), σελ. 199-208, και Α. Πετρίδη, "Το Μέλλον της Αλβανίας", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Β', Τεύχ. Αυγούστου, (Αθήνα, 1899), σελ. 358-359.

13. Medlicott, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, σελ. 99-103.

14. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 45-48 και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 92-93. Επίσης, βλέπε Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 61-62.

15. W. Medlicott, "Austria - Hungary, Turkey and the Balkans", στο F.H. Hinsley (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, (XI, 1877-1879), σελ. 344-345, όπου βλέπε σχετικά με την υποστήριξη στο αλβανικό αυτονομιστικό κίνημα, την οποία σκεφτόταν ένα διάστημα σοβαρά να παράσχει ο Γλάδστων. Βλέπε επίσης Β. Κόντη, "Ηπειρος" στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΓ', (Αθήνα, 1977), σελ. 388-391.

16. J. Thobie, *Intérêts et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman (1895-1919)*, (Paris, 1977), σελ. 23, 447, 717-724. Βλέπε επίσης Stavrinos, *The Albanian National Awakening*, σελ. 414-423, C.J. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, (New York, 1953), σελ. 216-241, O.J. Hale, *The Great Illusion, 1900-1914* (University of Virginia, 1971), σελ. 72-82.

17. P. von Reuter, *Die Balkanpolitik der Französischen Imperialismus, 1911-1914*, (Frankfurt, New York: Campus Verlag, 1979), σελ. 270-273.

18. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 141-142.

19. Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, σελ. 33-34, και J.P.A. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, (Oxford, 1954), σελ. 449-456.

20. C. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia (1879-1886)*, (California, 1958), σελ. 3-5, και 10-11, 14, 28, 35, 170-5.

21. Ε. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος* (Αθήνα, 1948), σελ. 22-29 και M.D. Peyfuss, *Die Aromunische Frage, ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich - Ungarns*, (Wien, Köln, Gratz, 1974), σελ. 23-51, 56-77 και 122-124.

22. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, σελ. 125, Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, σελ. 64 -και υποσημ. 64- 118-120, Hasan Kaleshi (Pristina), "Dr. Ibrahim Temo - der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt", στο *Südost Forschungen*, (XXXV, 1976), σελ. 110-145.

23. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 137-141.

24. S. Skendi, "Albanian Political Thought and Revival (1881-1912)", στο *Südost Forschungen*, (XII, 1954), σελ. 2-7.

25. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 91-92 και σημ. 32, σελ. 170-172, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 195-197, και Ε.Ι. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 271-279.
26. S. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 205-214.
27. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 219-232, και γενικότερα για την περίοδο αυτή, στο ίδιο, σελ. 85-95, 112-140, 145-197, 198-219, 232-245, 251-294 και 308-320. Βλέπε επίσης, Ε. Κοφος, "Dilemmas and Operations of Greek Policy in Macedonia: 1878-1886" στο *Balkan Studies*, (21, Θεσσαλονίκη, 1980), σελ. 45-54.
28. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 285-287, και σχετικά με το Ελμπασάν, στο ίδιο, σελ. 156-181, 193-195 και 258-259.
29. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 205-214.
30. Στο ίδιο, σελ. 186-187.
31. Στο ίδιο, σελ. 209-210. Οι διασυνδέσεις των Αλβανών επαναστατών με τη ρουμανική προπαγάνδα αλλά και τα βουλγαρομακεδονικά σώματα είναι φανερές, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία. Στη Βόρειο και στη Νότιο Ήπειρο η προπαγάνδα αυτή είχε συγκροτήσει σώματα, τα οποία συνεργάζονταν με τους Αλβανούς. Με τη ρουμανική προπαγάνδα συνδέθηκε και η δολοφονία του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου το 1906.
32. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 212-213. ΙΑΝΝΙΝΑ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Επιστολή Π. Δαγκλή προς Σπ. Σπυρομήλιο του Απριλίου 1908/24. Βλέπε επίσης, *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, (επιμ.), Ξ. Λευκοπαρίδα, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 353 και εξής και Α.Δ. Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, (Αθήνα, 1964), σελ. 84-94.
33. Για την κατάσταση του χριστιανικού και του ελληνικού ειδικότερα πληθυσμού κατά την περίοδο αυτή, βλέπε Χ. Χρηστοβασίλη, "Η Ελλάδα Αλβανία Κατάστασις", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Γ', Τεύχ. Φεβρουαρίου (1900), και λοιπά άρθρα του στον ίδιο Τόμο. Βλέπε επίσης άρθρο γνωστού δημοσιολόγου στο ίδιο, Τόμος Ε', Τεύχ. Αυγούστου (1902), σελ. 502-503. Ειδικά για το θέμα της ελληνικής γλώσσας και των αλλαγών που έγιναν σχετικά με τη χρήση της από την τουρκική Διοίκηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων, βλέπε Ε.Ι. Νικολαΐδου, "Η Χρήση της Ελληνικής Γλώσσας στην Δικαιοσύνη και στην Διοίκηση του Βιλαετίου Ιωαννίνων, (1889-1912)", στο *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος Ζ', (Ιωάννινα, 1985), σελ. 63-92.
34. Τη λύση στην υποστήριξαν πολλοί ιστορικοί, δημοσιολόγοι, λόγιοι κλπ., μέρος της αρθρογραφίας των οποίων φιλοξενήθηκε στο περιοδικό *Ελληνισμός* της ομώνυμης Εταιρείας.
35. Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 22-29. Ήδη μια πρώτη συσπείρωση για μια οργανωμένη αντίδραση κατά της ρουμανικής προπαγάνδας είχε γίνει στα Ιωάννινα με τη συνένωση νέων επιστημόνων, με κύριο πρόσωπο τον ιεροκήρυκα Παπακώστα Θωμαΐδη που βρισκόταν σε στενή επαφή με την Εταιρεία Ελληνισμός, μετά την ίδρυση ρουμανικού Γενικού Προξενείου στα Ιωάννινα, το Φεβρουάριο 1904. Η ομάδα διευρύνθηκε το 1906, ενώ το ελληνικό στοιχείο είχε εξασφαλίσει και την υποστήριξη του Τούρκου διοικητή των Ιωαννίνων Οσμάν πασά, ο οποίος απομακρύνθηκε μετά από ενέργειες των αντιπάλων του τον Ιανουάριο 1906.
36. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Ηπειρωτική Εταιρεία, Ήπειρος Ελευθέρα, (Η.Ε.), Εγκύκλιος του Διοικητικού Συμβουλίου "πρὸς τὰ ἐν Ἠπείρῳ τμήματα", της 15ης Ιουλίου 1912, αρ. 905, / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι, κλπ. Βλέπε και Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 30-35.
37. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 351 και εξής, σελ. 396.
38. Ιστορ. Αρχείο, ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Εγκύκλιος του Διοικητικού Συμβουλίου προς το 65ο τμήμα, 27 Αυγούστου 1912, αρ. 908/ Αντίγραφα Επιστολών.
39. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων, 29 Απριλίου / 12

Μαΐου 1911, αρ. 10393, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαρτίου / 1η Απριλίου 1911, αρ. 68.111, 1912 Β/53. Η δράση του άρχισε από το φθινόπωρο, 1908. Βλέπε σχετικά Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 58 και εξής.

40. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Έκθεση περί της Η.Ε. της 19/8/1911 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Αυγούστου/ 1η Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 186, 25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 22, 948 / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι κλπ.

41. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Αχρονολόγητο έγγραφο του Σπ. Σπυρομήλιου προς Δαγκλή αρ. 53 και Έκθεση Δαγκλή σχετικά με την Πανελλήνια Οργάνωση, περί τα τέλη του 1909, αντίγραφο αρ. 247/24.

42. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1965), σελ. 408. Η διανομή όπλων άρχισε από τις 18 Ιουνίου 1908, κάτω από τη διεύθυνση πλέον της Πανελληνίας Οργάνωσης, μέχρι το Δεκέμβριο 1909, οπότε έπαυσε ουσιαστικά η λειτουργία της. Ο εξοπλισμός είχε αρχίσει σε όλες τις υπόδουλες περιοχές, εξαιτίας της κρίσιμης φάσης στην οποία είχε περάσει το Κρητικό ζήτημα, ύστερα από την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, με την κατάργηση του αρμοστειακού καθεστώτος το Σεπτέμβριο 1908.

43. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', (Αθήνα 1965), σελ. 399, Γενική Έκθεση Δαγκλή, περί τα τέλη του 1909.

44. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου προς τα εν Διασπορά και εν τω Εσωτερικώ τμήματα της Ηπειρωτικής Εταιρίας, της 3/1/1910, ορ. 730-733 / Αλληλογραφία με τμήματα, Εγκύκλιοι, κλπ.

45. S. Skendi, "Beginnings of National Albanian Trends in Culture and Education (1878-1912)", στο *Journal of Central European Affairs*, (XII, 4, 1953). Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3 Νοεμβρίου / 16 Δεκεμβρίου 1903, αρ. 204, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 99-105.

46. L. Stavrianos, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, (Northampton Mass., 1942, ανατύπωση, 1964), σελ. 16. Βλέπε επίσης, F.R. Bridge, "Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire, 1900-1918", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, (London, 1984), σελ. 31-33, και A. Bodger, "Russia and the End of the Ottoman Empire", στο ίδιο, σελ. 76-77.

47. Schandler, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen* (9, 1971), σελ. 22. Σχετικά με τις αυστροσερβικές σχέσεις τότε, βλέπε Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 231-246, 255-257, 448-457 και του ιδίου *Balkan Federation*, σελ. 20-21, 48-60 και 85-115 και εξής.

48. H. Kostanich "Macedonia, a Study in Political Geography", στο Jelavich (επιμ.), *The Balkans in Transition*, σελ. 19-21.

49. P. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914*, (Cambridge, Mass, 1971), σελ. 150-153.

50. The New Modern Cambridge History 2, F.H. Hinsley (επιμ.), Τόμος XI (Cambridge, 1977-1979), σελ. 33, 252, 257, 265, 593, 594, 616, 626, και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 236-239, Hayes, *A Generation of Materialism, 1871-1900*, σελ. 46, 195-204, 216, 241. Σχετικά με την πολιτική δράση του Κρίσιμ, βλέπε επίσης Α. Λιάκου, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, (Αθήνα, 1958), σελ. 27, 31-32, 63.

51. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 159-160, 180-185, 199, 208-209 και 225-226.

52. J. Joll, *The Origins of the First World War*, (London and New York, 1984), σελ. 51.

53. R. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, (London and

Basingtone, 1983), σελ. 14-21, 33 και 55-59. Βλέπε και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 311-312, Schanderl "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 57-58, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 240-241.

54. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 51-54, 59-61.

55. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 59-66. Σχετικά με τη διείσδυση της Ιταλίας στο Μαυροβούνιο κατά την περίοδο αυτή, βλέπε Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία*, σελ. 51-65.

56. R. Albrecht-Carrié, *A Diplomatic History of Europe, Since the Congress of Vienna*, (New York, 1958), σελ. 221, και Anderson, *The Eastern Question*, σελ. 261-262, Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 66-69, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 243-244, και E.C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, (Cambridge, Mass., 1938), σελ. 166-169.

57. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 69-70.

58. Στο ίδιο, σελ. 70-71.

59. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 175-176.

60. Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Albanische Forschungen*, (9, 1971), σελ. 125-126, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 79-112.

61. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 106-113.

62. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 122-156.

63. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 258-259. Το πρώτο ιταλικό σχολείο άνοιξε με εντολή του Κρίσπι το 1881 στη Σκόδρα, κέντρο της αυστριακής επιρροής στη Βόρειο Αλβανία, και από το χειμώνα του 1888-1889 λειτούργησαν και άλλα σχολεία στην πόλη αυτή στο Δυρράχιο, στον Αυλώνα και στην Πρέβεζα.

64. Καρτάλη, *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία*, σελ. 26.

65. Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, σελ. 25-60, Ν. Καζάζη "Το Μακεδονικόν Πρόβλημα εν Ελλάδι", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Ε' (1902), σελ. 262-263, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 151, 157-260.

66. Βλέπε άρθρο Χ. Χρηστοβασίλη, "Η εν Αλβανία κατάσταση", στο *Ελληνισμός*, Τόμος Γ', Τεύχ. Φεβρουαρίου, (1900), σελ. 91-93.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (1907-1911)

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ που ακολούθησαν οι ελληνικές κυβερνήσεις ως προς το Αλβανικό ζήτημα από το Συνέδριο του Βερολίνου μέχρι τις αρχές του αιώνα υποδηλώνει ότι η επίσημη ελληνική πλευρά κράτησε κατά το διάστημα αυτό αρνητική στάση απέναντι στην εθνική αλβανική Κίνηση και, ιδίως, απέναντι στο αλβανικό εκπαιδευτικό κίνημα. Η στάση αυτή υιοθετήθηκε από την ελληνική πλευρά, επειδή κρίθηκε σκόπιμη, για να τεθεί φραγμός στη διεύρυνση της Κίνησης αυτής, που στρεφόταν κατά των ελληνικών συμφερόντων στην Ήπειρο και εργαζόταν για την ίδρυση αλβανικού κράτους, στο οποίο θα περιλαμβανόταν και το βιλαέτι Ιωαννίνων, παρεμβαίνοντας έτσι στην υλοποίηση των ελληνικών επεκτατικών σχεδίων στην ίδια περιοχή.

Η πολιτική αυτή ήταν σύμφωνη με το εθνικιστικό πνεύμα που επικρατούσε στα Βαλκάνια την εποχή εκείνη, από το οποίο διαπνέονταν και πολλοί ακραίοι Αλβανοί εθνικιστές, οραματιστές της Μεγάλης Αλβανίας. Αμυντική και επεκτατική ταυτόχρονα ως προς τους στόχους της η ίδια πολιτική επιδίωξε την αποδυνάμωση του εθνικού αλβανικού Κινήματος στην Ήπειρο, υποτιμώντας και τη σημασία του. Αν και πέτυχε αυτή με τις μεθόδους που ακολούθησε να καθυστερήσει, ως ένα βαθμό, τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ των ορθόδοξων Αλβανών, λόγω και των εγγενών αδυναμιών του Κινήματος, δεν κατόρθωσε όμως να την αναστείλει, παρά μόνον προσωρινά, ενώ με την έλλειψη ευελιξίας και προσαρμοστικότητας προς τη νέα πραγματικότητα που επέδειξε αύξησε την αντίδραση των Αλβανών εθνικιστών εναντίον της Ελλάδας. Από την τελευταία αυτή άποψη, η ελληνική αυτή πολιτική συνετέλεσε κατ' επέκταση στην επικράτηση εχθρικού κλίματος μεταξύ των δύο λαών, το οποίο καλλιεργούσαν η Τουρκία και οι ξένες προπαγάνδες, σε μια περίοδο κατά την οποία θα μπορούσε, αντίθετα, να συμβάλει στην προσέγγισή τους. Το χάσμα που προέκυψε είχε μακροπρόθεσμα αρνητικές επιπτώσεις στις ελληνοαλβανικές σχέσεις, φανερές ήδη κατά την περίοδο του Μακεδονικού αγώνα, όταν οι Αλβανοί συντάχθηκαν με τις αντί-

παλες προς την Ελλάδα δυνάμεις, ενώ θα μπορούσαν να αποτελέσουν χρήσιμους συμμάχους της.

Το γεγονός αυτό επισήμαναν πολιτικοί και ιδίως διπλωματικοί ελληνικοί κύκλοι, συνδεδεμένοι με αυτόν τον αγώνα, οι οποίοι και επιδίωξαν από το 1907 την αναθεώρηση της ελληνικής αλβανικής πολιτικής και συνέβαλαν στον επαναπροσανατολισμό της μεταξύ των ετών 1910-1911¹.

Πρώτη εκδήλωση της νέας αυτής πολιτικής θεωρείται η συμφωνία της κυβέρνησης του Γ. Θεοτόκη με τον Αλβανό πολιτικό Ισμαήλ Κεμάλ (Ιανουάριος 1907)². Οι πρώτες τάσεις όμως για τη διαμόρφωσή της διαγράφονται ήδη από την αρχή του αιώνα. Ως βασικές αρχές της καθορίστηκαν το 1907 από τους εμπνευστές της εν πρώτοις η εγκατάλειψη της πολιτικής για την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ελλάδα και αντίθετα η αποδοχή της ίδρυσης ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, πολύτιμου ίσως συμμαχικού παράγοντα για την Ελλάδα προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο κοινός σλαβικός κίνδυνος. Βασική αρχή της ίδιας πολιτικής καθορίστηκε επίσης η παροχή υλικής και ηθικής υποστήριξης προς τους Αλβανούς, μέσα στα πλαίσια της ελληνοαλβανικής συνεργασίας, υπό τον όρον ότι οι ηγέτες της εθνικής αλβανικής Κίνησης θα εγκατέλειπαν το όνειρο της Μεγάλης Αλβανίας και τις βλέψεις τους στο βίλαετι Ιωαννίνων ενώ, παράλληλα, θα αποδέχονταν την εφαρμογή ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, το οποίο θα επέτρεπε τη διατήρηση και την επέκταση της ελληνικής επιρροής στους αλβανόφωνους χριστιανούς. Η δημιουργία ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, χωρίς την Ήπειρο μέσα στα όριά του, αποτελούσε για την ελληνική πολιτική την κατάληξη και το επιστέγασμα της εφαρμογής του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, που εγκαινίαζε η συμφωνία με τον Ισμαήλ Κεμάλ. Και από την τελευταία αυτή άποψη, κατά τη γνώμη ορισμένων παραγόντων της ελληνικής πολιτικής ζωής, ιδανικό σχήμα για την πολιτική αυθυπαρξία των Αλβανών, στα πλαίσια του προγράμματος, παρέμενε η πολιτική τους συνύπαρξη με τους Έλληνες σε ένα δυαδικό βασίλειο, κατά το πρότυπο της Αυστροουγγαρίας.

Άμεσο όμως στόχο των ελληνικών προσπαθειών για την υλοποίηση της νέας ελληνικής πολιτικής ως προς τους Αλβανούς αποτελούσε η πολιτική και πολιτιστική ανάπτυξή τους, σύμφωνα με το πρόγραμμα της ελληνοαλβανικής συνεργασίας, που θα είχε ως ενδεχόμενο αποτέλεσμα να μεταβληθούν οι αρνητικές διαθέσεις τους απέναντι στην Ελλάδα, ώστε να συναινέσουν και στη γενικότερη εφαρμογή του προγράμματος στον πολιτικό τομέα.

Οι Αλβανοί εθνικιστές, κυρίως του Νότου, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν ενέκριναν εντούτοις τον τύπο της σύμπραξης, που πρότεινε η ελληνική πλευρά, τόσο στον πολιτικό όσο και στον εκπαιδευτικό-πολιτισμικό τομέα, αν και στον τελευταίο αυτή υιοθέτησε διαφορετικές μεθόδους για την Ήπειρο και την Αλβανία. Αντίθετα οι εθνικιστές αντέδρασαν στα ελληνικά σχέδια, και

επιδίωξαν την εξέλιξη των ομογενών τους μέσω των μηχανισμών ενός αλβανικού εκπαιδευτικού συστήματος, την οργάνωση του οποίου επιχείρησαν μέσα στο υπάρχον πολιτικό σύστημα, με σκοπό τη διαμόρφωση σ' αυτούς μιας εθνικής αλβανικής συνείδησης.

Οι τάσεις για μια νέα ελληνοαλβανική συνεργασία, όπως αναφέρθηκε, διαγράφονταν στην Ελλάδα πριν από το 1907. Τις υποδηλώνουν οι ενέργειες και τα μέτρα της κυβέρνησης Θεοτόκη για την προσέγγιση των δύο λαών από το 1904 και οι σχεδόν ταυτόχρονες επαφές της με τον Ισμαήλ Κεμάλ³ σε μια περίοδο κατά την οποία άρχιζε η ελληνική εξόρμηση στη Μακεδονία και η εντονότερη παρουσία των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο. Γενικότερα τότε στην πολιτική ζωή της χώρας κυριαρχούσε αστάθεια στον εσωτερικό τομέα και πολιτική απομόνωση στον εξωτερικό, προπάντων αφότου είχε ματαιωθεί η ελληνική προσπάθεια για συνεννόηση με τη Σερβία και τη Ρουμανία και είχαν αποτύχει τα σχέδια των Κεντρικών Δυνάμεων για το σχηματισμό ενός αντισλαβικού συνασπισμού στα Βαλκάνια, είχε δε διακοπεί ειδικότερα και η ελληνορουμανοτουρκική συνεννόηση (1901-1903), υπό την αιγίδα της Γερμανίας⁴. Στο επίπεδο τέλος των σχέσεων προς τις Μεγάλες Δυνάμεις επικρατούσε ανταγωνισμός της γερμανικής επιρροής προς την αγγλική και τη γαλλική, καθώς η ελληνική κυβέρνηση, με την έγκριση της Αυλής και ιδίως του διαδόχου, μετά την κρίση του 1896-1897 επιζητούσε τη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με την Τριπλή Συμμαχία και την ενίσχυση της ελληνικής Δυναστείας⁵.

Σχετικά με το θέμα της ελληνοαλβανικής προσέγγισης, το Νοέμβριο 1904 η κυβέρνηση Θεοτόκη αποφάσισε να εκπαιδευθούν ορισμένοι νέοι Αλβανοί, με δικές της δαπάνες, στο Λύκειο Βλάχου της Κέρκυρας και να διδαχθεί σ' αυτούς και η αλβανική γλώσσα. Η διδασκαλία της γλώσσας αυτής αποφασίσθηκε να καθιερωθεί και στο γυμνάσιο της Κέρκυρας. Κατά το ίδιο διάστημα η κυβέρνηση δεχόταν προτάσεις για συνεννοήσεις μαζί της και από ορισμένους Αλβανούς⁶, ενώ διατηρούσε επαφές και με τον Ισμαήλ Κεμάλ μπέν⁷.

Οι επαφές αυτές της κυβέρνησης Θεοτόκη και οι πρωτοβουλίες της για τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας σε ελληνικά σχολεία, καθώς και για τη χρηματοδότηση της έκδοσης του "Λεξικού της Αλβανικής γλώσσας" του Κωνσταντίνου Χριστοφορίδη – αλβανο-ελληνικού λεξικού με χρήση του ελληνικού αλφαβήτου, που έγινε στην Αθήνα το 1904⁸ – αποτελούν τις πρώτες προσπάθειες της ελληνικής πολιτικής⁹ για την προσέγγιση των Αλβανών. Οι προσπάθειες αυτές, συγκεκριμένα, είχαν στόχο την καλλιέργεια της εθνικής τους γλώσσας, σε στενή σύνδεση με την ελληνική, καθώς και την εκπαίδευσή τους, ανεξαρτήτως θρησκευματος, σε ελληνικά εκπαιδευτήρια, ώστε να αναπτυχθούν σ' αυτούς φιλελληνικές τάσεις, και να συμβάλουν κατόπιν οι ίδιοι στην εξυπηρέτηση των ελληνικών εθνικών σκοπών στην Ήπειρο,

αλλά και στην άμεση συνεργασία των δύο λαών για την αντιμετώπιση του σλαβικού κινδύνου, κατ' αρχήν στη Μακεδονία¹⁰. Επιβαλλόταν δε οι προσπάθειες αυτές να γίνουν, ώστε να φανεί ότι την πρωτοβουλία για την προσέγγιση είχε η ελληνική πλευρά. Τα πρώτα όμως μέτρα της για τη γεφύρωση του χάσματος, που είχε δημιουργηθεί μεταξύ των δύο λαών, δεν επρόκειτο να ικανοποιήσουν τους Αλβανούς εθνικιστές.

Η εικόνα που είχαν καλλιεργήσει έως τότε μεταξύ των ομοεθνών τους για την Ελλάδα οι Αλβανοί εθνικιστές ήταν τελείως αρνητική, εφόσον, με τη συμβολή των πρακτόρων που δούλευαν για τις ξένες προπαγάνδες, την παρουσίαζαν ως τον πιο επίφοβο εχθρό των Αλβανών. Τα αλβανικά σχολικά εγχειρίδια, που είχαν χρησιμεύσει σ' αυτούς ως το κυριότερο μέσο για τη διάδοση της εθνικής τους ιδεολογίας, στα λιγοστά αλβανικά σχολεία που είχαν περιστασιακά λειτουργήσει, περιείχαν έντονες ανθελληνικές αιχμές. Ανάλογες αιχμές περιείχαν και τα αλβανικά έντυπα, τα οποία είχαν εκτυπωθεί στις αλβανικές παροικίες των Βαλκανίων ή σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και κυκλοφορούσαν λαθραία στην Αλβανία, εξαιτίας της σχετικής απαγόρευσης των τουρκικών αρχών.

Οι πεποιθήσεις των Αλβανών εθνικιστών για το ρόλο που έπαιζε η Ελλάδα σχετικά με το εθνικό τους Κίνημα δεν επρόκειτο να μεταβληθούν σημαντικά κατά τα επόμενα χρόνια, καθώς οι ελληνικές προσπάθειες για την πνευματική ανάπτυξη των Αλβανών, υπό τους όρους που αναφέρθηκαν, αντιστρατεύονταν βασικές επιταγές της Κίνησης αυτής για την ενοποίηση όλων των Αλβανών, συμπεριλαμβανομένων των ορθοδόξων, με συνεκτικό δεσμό τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας και τη συμμετοχή τους σε μια εθνική κουλτούρα.

Ως ουσιαστικό δείγμα των καλών ελληνικών προθέσεων αξίωσαν οι Αλβανοί εθνικιστές να υποστηρίξει η Ελλάδα τα αιτήματά τους για την εισαγωγή, κυρίως, της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Ηπείρου και της Αλβανίας, καθώς και για την καθιέρωσή της στην Εκκλησία, ώστε να ιδρυθεί, σταδιακά, αυτοκέφαλη αλβανική Εκκλησία.

Η προσπάθεια των εθνικιστών για την ίδρυση αλβανικής Εκκλησίας είχε αρχίσει παλαιότερα σε συνεννόηση με τη ρουμανική προπαγάνδα και παράλληλα, όπως φαίνεται, με την ανακίνηση του ζητήματος της ίδρυσης ανεξάρτητης ρουμανικής Μητρόπολης στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τη δεκαετία του 1880¹¹. Το Πατριαρχείο, με την υποστήριξη του ελληνικού κράτους, επέμεινε στη διατήρηση του προνομιακού καθεστώτος του και στην ενότητα της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως. Χάριν της τελευταίας ορισμένοι εκκλησιαστικοί κύκλοι θα επιχειρούσαν να ματαιώσουν και την προσπάθεια των Αλβανών για τη μετάφραση του Ευαγγελίου στην αλβανική γλώσσα, απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργικότητα μιας εθνικής Εκκλησίας, προβάλλοντας τον κίνδυνο δογματι-

κών αποκλίσεων που αυτή θα συνεπαγόταν, επειδή η αλβανική γλώσσα ήταν ακαλλιέργητη. Επρόκειτο για ένα επιχείρημα που είχε, ίσως, κάποια βάση, αλλά αποτελούσε ταυτόχρονα και ένα πρόσχημα.

Η κυβέρνηση Θεοτόκη, αν και γνώριζε ότι η υλοποίηση της ελληνοαλβανικής προσέγγισης παρουσίαζε δυσκολίες, συνέχισε κατά τα επόμενα χρόνια τις προσπάθειές της προς την κατεύθυνση αυτή, και λίγο αργότερα, το 1907, προχώρησε σε ευρύτερη συμφωνία για το ίδιο ζήτημα με τον Ισμαήλ Κεμάλ μπέν, ο οποίος, έχοντας εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη, διωγμένος από τον Αβδούλ Χαμίντ, είχε έρθει στην Αθήνα την άνοιξη 1900¹². Η συμφωνία αυτή ίσχυσε με ορισμένες αναπροσαρμογές, από ελληνικής πλευράς, μέχρι και τους βαλκανικούς πολέμους.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ, ευφυής πολιτικός, γόνος αλβανικής φεουδαρχικής οικογένειας από τον Αυλώνα, είχε συναναστραφεί από τη νεαρή του ηλικία Ευρωπαίους διπλωμάτες στην Αλβανία και στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήρθε και σπούδασε, όταν τελείωσε το ελληνικό Γυμνάσιο της Ζωσιμαίας, κατ' ευχήν του τότε Μεγάλου Βεζίρη Φουάτ πασά και του θείου του Ισμαήλ μπέν Πλιάσα. Είχε επίσης υπηρετήσει σε ανώτατα διοικητικά αξιώματα την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία κατά την ταραγμένη περίοδο των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, που έγιναν επί Αβδούλ Αζίζ, Μουράτ του Ε' και Αβδούλ Χαμίντ. Γνώστης της ευρωπαϊκής πολιτικής, φίλος του Μιδάτ πασά και του πρίγκιπα Sabaheddine, ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε ενταχθεί στη φιλελεύθερη παράταξη των πολιτικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Νεοτούρκων και φιλοδοξούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη και στην Αλβανία, πήρε δε μέρος και στο εθνικό αλβανικό Κίνημα, κυρίως αφού του δεν έτυχαν προσοχής από τον Αβδούλ Χαμίντ οι εισηγήσεις του σχετικά με την αναδιοργάνωση της Αυτοκρατορίας και την επαναφορά του Συντάγματος. Ενσαρκώνοντας περισσότερο τον τύπο του πολιτικού με ευρωπαϊκές διασυνδέσεις παρά του Αλβανού αρχηγού¹³, ο Ισμαήλ Κεμάλ θα αναμιγνυόταν και πάλι ενεργότερα στα εσωτερικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά την Επανάσταση του 1908.

Κατά τη σύντομη παραμονή του στην Αθήνα το 1900, ο Αλβανός πολιτικός είχε γίνει δεκτός με εξαιρετικές φιλοφρονήσεις από την κυβέρνηση Θεοτόκη, είχε δε συνδεθεί και με τον βασιλιά Γεώργιο, του οποίου κέρδισε τη συμπάθεια, καθώς και με τους ελληνοαλβανικούς και ηπειρωτικούς κύκλους, που ήταν υπέρ της ελληνοαλβανικής συνεννόησης. Από την ελληνική πρωτεύουσα είχε ο ίδιος επίσης απευθύνει προς τους Αλβανούς προκηρύξεις, με τις οποίες εξηγούσε τους λόγους της αποχώρησής του από την Κωνσταντινούπολη, εγκαινιάζοντας έτσι έναν πολιτικό ρόλο, που θα τον καθιέρωνε αργότερα ως έναν από τους επίδοξους ηγέτες του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους.

Από την Αθήνα ο Ισμαήλ Κεμάλ αναχώρησε για τη Δυτική Ευρώπη, στις μεγάλες πρωτεύουσες της οποίας αντάλλαξε απόψεις με πολιτικούς κύκλους και άλλα πρόσωπα για θέματα που αφορούσαν στις εσωτερικές εξελίξεις στην Τουρκία. Για ένα διάστημα συνεργάσθηκε στις Βρυξέλλες με τον Φαίκ μπέν Κόνιτσα στην έκδοση της εφημερίδας του *Αλβανία*¹⁴, ανέλαβε δε λίγο αργότερα την έκδοση δικής του εφημερίδας, με τον τίτλο *Η Σωτηρία της Αλβανίας*, σε τρεις γλώσσες, δηλαδή την αλβανική, τουρκική και ελληνική, με την ελληνική έκδοση να τυπώνεται στην Αθήνα. Προορισμός της έκδοσης αυτής, κατά την ομολογία του Ισμαήλ Κεμάλ, ήταν η διακήρυξη των κοινών θέσεων των λαών της Ανατολής για την επικράτηση ισοτιμίας¹⁵ των εθνοτήτων μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απαραίτητος όρος της οποίας ήταν η αποκατάσταση του Συντάγματος και η προάσπιση των αλβανικών συμφερόντων που ταυτίζονταν, όπως πίστευε, από ορισμένες απόψεις με τα ελληνικά¹⁶, εξαιτίας του σλαβικού κινδύνου.

Μέχρι να συνάψει την ελληνοαλβανική συμφωνία του 1907, ο Ισμαήλ Κεμάλ ερχόταν κατά διαστήματα στην Αθήνα, κρατώντας επαφή με την ελληνική κυβέρνηση. Για τη συμφωνία αυτή, τις πραγματικές διασυνδέσεις του γενικότερα με τις ελληνικές κυβερνήσεις και τη συναλλαγή του προς αυτές κατά τα επόμενα χρόνια, ο ίδιος δεν έκανε κανένα λόγο στα Απομνημονεύματά του, γεγονός που εξηγείται από τη σκοπιμότητά του να εξιδανικεύσει το ρόλο του ως εθνικού ηγέτη της Αλβανίας, τον οποίον προβάλλει στο έργο αυτό¹⁷.

Με την πολιτική συμφωνία του 1907 απέκτησε κάποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο το αόριστο σχέδιο περί ελληνοαλβανικής συνεννόησης, που είχε καλλιεργηθεί από πολιτικούς και ελληνοαλβανικούς κύκλους στην Ελλάδα από την εποχή του Όθωνα. Το σχέδιο αυτό είχαν επαναφέρει στην επικαιρότητα από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και εξής διανοούμενοι, δημοσιολόγοι και πολιτικοί, με σκοπό να το κάνουν αποδεκτό από την κοινή γνώμη και την πολιτική ηγεσία¹⁸. Για τον ίδιο σκοπό είχε ιδρυθεί το 1899 στην Ελλάδα ο Ελληνοαλβανικός Εθνικός Σύνδεσμος, μετά από πρωτοβουλία που ανέλαβε ο Στρατηγός Ι. Σέχου Μπότσαρης μεταξύ των "Ελληνοαλβανών" της Ελλάδας, οι οποίοι απηύθυναν σχετική προκήρυξη προς τους Αλβανούς, λαμβάνοντας υπόψη, όπως ανέφεραν, τα συμφέροντα της ιδιαίτερής τους πατρίδας. Σ' αυτήν τόνιζαν οι "Ελληνοαλβανοί" ότι η συνεννόηση θα γινόταν αφετηρία για μίαν οριστική λύση του Ανατολικού ζητήματος και ότι θα αποτελούσε παράλληλα το καταλληλότερο πολιτικό σχήμα για τη ρύθμιση του Αλβανικού προβλήματος. Εάν δεν το αποδεχόταν η Αλβανία, θα διέτρεχε τον κίνδυνο να διαμελισθεί λόγω των κατακτητικών βλέψεων στα εδάφη της εκ μέρους της Αυστρίας, της Ιταλίας και των σλαβικών κρατών.

Την ελληνοαλβανική συνεννόηση εννοούσαν οι "Ελληνοαλβανοί", όπως

μαρτυρεί και η κατάληξη της προκήρυξής τους, υπό το σχήμα μιας δυαδικής πολιτικής ένωσης, το ίδιο περίπου με εκείνο που είχε προτείνει η ελληνική ηγεσία σε Αλβανούς αρχηγούς το 1878:

“Ημεῖς ἐννοοῦμε ἢ Ἑλλάς ν᾿αχη ἰσχύ ὡς κράτος στήν Ἑλλάδα καὶ ἢ Ἀλβανία στήν Ἀλβανία καὶ ὄχι νὰ εἶναι ὑποκείμενα στήν Ἑλλάδα. Ἐννοοῦμε τὴν ἔνωση σὲ μιὰ φανερὴ καὶ συμφωνημένη συμμαχία καὶ ἐπιμαχία, μὲ τὸν ἴδιο Βασιλέα, Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν, Πολέμου, ἴδιους φίλους καὶ ὀχτροὺς”¹⁹.

Από την αλβανική πλευρά, την ίδια ιδέα για τη λύση του αλβανικού προβλήματος υιοθέτησαν κατά το ίδιο διάστημα και μέχρι το 1900 Αλβανοί μπέηδες με φιλελληνικές κλίσεις, είτε από πραγματική πεποίθηση, είτε από αντίδραση προς την πολιτική της Αυστρίας και της Ιταλίας, είτε τέλος για λόγους προσωπικού συμφέροντος²⁰. Αλλά προς την ιδέα αυτή απέβλεπαν και ορισμένοι θεωρητικοί του Αλβανισμού και πρωτεργάτες του αλβανικού Κινήματος σε κάποια φάση της δραστηριότητάς τους²¹.

Για τη συνομολόγηση της συμφωνίας του 1907 την πρωτοβουλία πήρε ο Ισμαήλ Κεμάλ, με αφορμή κυρίως τις επικείμενες τότε εξελίξεις στα Βαλκάνια, εξαιτίας του Μακεδονικού ζητήματος²². Η μυστική συμφωνία, με την οποία ο Αλβανός πολιτικός αναγνώριζε τα ιστορικά και εθνολογικά δικαιώματα των Ελλήνων στην Ἡπειρο, υπογράφηκε στις 22 Ιανουαρίου 1907²³. Η συμφωνία, αφού καθόριζε τα όρια της εθνογραφικής Αλβανίας, διαπιστώνοντας ότι δεν ήταν δυνατόν να προσδιορισθεί ο χώρος της από γεωγραφική και πολιτική άποψη, βάσει της διοικητικής διαίρεσης που ίσχυε τότε, διέγραφε τη γραμμή των ορίων της ελληνικής και της αλβανικής επιρροής στη Μακεδονία και στην Ἡπειρο ως εξής:

“Ἐπειδὴ τῶρα τοῦ Τουρκικοῦ καθεστῶτος τηρουμένου δὲν πρόκειται ἢ περὶ μορφώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἀλβανῶν ὡς ὅριον τῆς Ἀλβανικῆς καὶ Ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς ἐν Μακεδονίᾳ τίθενται τὰ ἑξῆς: Πᾶσαι αἱ πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τοῦ Μοναστηρίου (Βιτωλίων) καὶ τοῦ βιλαετίου τοῦ Κοσσυφοπεδίου χῶραι, ...ὑπὸ τὴν ἀλβανικὴν ἐπιρροήν, αἱ πρὸς νότον δὲ τῆς πόλεως Μοναστηρίου συμπεριλαμβανομένης καὶ ταύτης ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιρροήν.” Ὅλοι αἱ ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἰδιαιτέρως Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν ἐνέργειαι θ’ ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιρροῆς ἐκάστης φυλῆς ἐπὶ τῆς σχετικῆς ζώνης καὶ εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἄμυναν κατὰ πάσης ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἢ ἄλλων ἀντιπάλων ἐπιδράσεως. Μεταξὺ τῆς γεωγραφικῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας (διεγράφη μία λέξις) ὡς ὀροθετικὴ γραμμὴ ποὺ προϋποτίθεται ἢ ἀπὸ δυσμᾶς τῆς πόλεως τοῦ Μοναστηρίου ἀρχίζουσα καὶ μέχρι τῆς θαλάσσης εἰς σημεῖον πρὸς βορρᾶν τῆς Κερκύρας καὶ τῶν ἄνω

αὐτῆς νησίδων προεκτεινομένη γραμμῆ, ἣτις θὰ διαχαραχθῆ εἰς τρόπον ὥστε αἱ ἑκατέρωθεν αὐτῆς χῶραι – χωριζόμεναι διὰ φυσικῶν ὁρίων – (τῶν Ἀκροκεραυνίων) νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν ἐθνικὴν ὑπαρξιν ἑκάστης φυλῆς διὰ τῆς προσαρτήσεως εἰς μὲν τὴν Ἑλλάδα τῶν χωρῶν ὧν ἡ πλειοψηφία ἔχει γλῶσσαν καὶ συνείδησιν ἑλληνικὴν εἰς δὲ τὴν Ἀλβανίαν ὧν ἡ πλειοψηφία ἔχει γλῶσσαν καὶ συνείδησιν Ἀλβανικὴν.”

Ἡ συμφωνία αναφερόταν λεπτομερῶς στο θέμα τῆς ελληνοαλβανικῆς συνεργασίας, γιὰ τὴν υλοποίηση τῆς ὁποίας ἡ ἴδια προέβλεπε κατὰ κύριον λόγον: τὴν πρόσληψη καὶ τὴ μισθοδοσία πρακτόρων ποὺ θὰ ἐκτελούσαν ὁδηγίες τοῦ Ἰσμαήλ Κεμάλ, προσκλήσεις Ἀλβανῶν γιὰ συνεννοήσεις μαζί του σχετικά με τὴν εφαρμογὴ τοῦ προγράμματος, τὸν καταρτισμὸ αλβανικῶν σωμάτων καὶ τὸ διορισμὸ Ἑλλήνων προξένων με κατάλληλα προσόντα στὴν Ἀλβανία, καὶ ιδίως στὸ Μοναστήρι, στὴ Σκόδρα καὶ στὰ Σκόπια. Ἐπίσης, στὸν τομέα τῆς κουλτούρας καὶ τῆς παιδείας γιὰ τὴ διάδοση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς συνεννόησης ἡ συμφωνία συνιστοῦσε συνεργασία με τὶς σοβαρότερες ἐφημερίδες τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, με τὴν *Drita* τῆς Σόφιας καὶ τὶς αλβανικὲς ἐφημερίδες ποὺ ἐκδίδονταν στὴν Ἀμερική. Ἀκόμα προέβλεπε τὴν ἐκτύπωση αλβανικῶν διδακτικῶν βιβλίων, με σκοπὸ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὰ διδακτικὰ προγράμματα τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τῆς Ἀλβανίας γιὰ τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς ἄλλους μαθητές, τὴν πρόσληψη δασκάλου τῆς αλβανικῆς στὴ Σχολὴ τῆς Κέρκυρας καὶ στὸ Λύκειο Βλάχου γιὰ τοὺς λίγους Ἀλβανούς μαθητές, καθὼς καὶ τὴ διδασκαλία τῆς αλβανικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τέλος, στὴ συμφωνία υπογραμμιζόταν ἡ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς συνεννόησης ἡ συμφιλίωση μεταξύ τῶν χριστιανῶν τῆς Κορυτσάς, δηλαδὴ τῶν Ἀλβανῶν ἐθνικιστῶν καὶ τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας²⁴.

Μετά τὴν υπογραφή τῆς συμφωνίας ὁ Ἰσμαήλ Κεμάλ ἦρθε σε ἐπαφές στὴν Ἀθήνα με σημαίνοντα πρόσωπα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ ἰδρύθηκαν ὀρισμένες ελληνοαλβανικὲς ὁργανώσεις, ποὺ θὰ υποβοηθοῦσαν τὶς ἐπίσημες κρατικὲς προσπάθειες γιὰ τὴν εφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τῆς συνεννόησης. Με πρωτοβουλία τοῦ Ἀλβανοῦ πολιτικοῦ συστήθηκε μιὰ μυστικὴ ελληνοαλβανικὴ Ἐταιρία²⁵, ἡ ὁποία, σύμφωνα με δηλώσεις ἐκπροσώπου τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης, θὰ προέβαινε σε κατάλληλες ἐνέργειες γιὰ νὰ γνωρισθοῦν καλύτερα μεταξύ τους οἱ δύο λαοί, με τὴν προοπτικὴ νὰ συνεργασθοῦν σε πολιτικὸ ἐπίπεδο γιὰ τὴν ἰδρυση μελλοντικὰ ἐνός ελληνοαλβανικοῦ κράτους. Μέσα στὰ πλαίσιά του ἡ αλβανικὴ ἐθνότητα, τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες, ἀνεξίθρησκοι κατὰ τὸ Σύνταγμά τους, θεωροῦσαν αὐθύπαρκτη, θὰ μεταβαλλόταν σε “Πολιτεία”, με τὴ βοήθειά τους, κατὰ τὶς ἴδιες πάντοτε δηλώσεις.

Μετά τὴν ἰδρυση τῆς ελληνοαλβανικῆς Ἐταιρίας συγκροτήθηκε μιὰ ἐλ-

λννοαλβανική Επιτροπή στις 22 Μαρτίου 1907, με τη συμβολή του καθηγητή Νεοκλή Καζάζη, ο οποίος είχε καλλιεργήσει μαζί με τον Ισμαήλ Κεμάλ την ιδέα μιας ελληνοαλβανικής Ομοσπονδίας. Την ίδια ημέρα ο Ισμαήλ Κεμάλ και το Προεδρείο της Εταιρίας “Ελληνισμός”, με επικεφαλής τον Καζάζη υπέγραψαν τη “Δήλωση της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως” και ένα σημαντικό μυστικό “Ειδικόν Πρωτόκολλον” συνεργασίας. Προηγουμένως, προκειμένου να προσδιορισθεί η συνεργασία αυτή, ο Ισμαήλ Κεμάλ υπέβαλε στο Προεδρείο της Εταιρίας σχέδιο των κυριότερων αρχών του καταστατικού ενός Αλβανικού Συνδέσμου, τον οποίο σκόπευε ο ίδιος να ιδρύσει σε μεγάλο ευρωπαϊκό κέντρο²⁶.

Το Προεδρείο της Εταιρίας, από τη δική του πλευρά, θεωρούσε τη συνεργασία αυτή απαραίτητη, κατά κύριο λόγο, για την κοινή αντιμετώπιση του σλαβικού κινδύνου, κατά τον τρόπο που προέβλεπε η συμφωνία μεταξύ του Ισμαήλ Κεμάλ και της Εταιρίας²⁷. Η συνεργασία θα είχε γενικότερους στόχους της την αμοιβαία άμυνα των δικαιωμάτων των δύο λαών, τον περιορισμό των φιλοδοξιών τους μέσα στα γνωστά και από την κρατική συμφωνία ιστορικά και γεωγραφικά όρια και την εθνική τους διάπλαση “άνευ βιαίας διαταράξεως του̃ καθεστώτος” (άρθρο 2 του καταστατικού του Αλβανικού Συνδέσμου).

Για την πραγματοποίηση του κοινού προγράμματος ο Αλβανικός Σύνδεσμος και η Εταιρία του “Ελληνισμού” υπόσχονταν να αναλάβουν αντίστοιχα: ο πρώτος, με πολιτικές και δημοσιογραφικές ενέργειες, τη σχετική διαφώτιση των “άπανταχοῦ” Αλβανών²⁸ και η δεύτερη την καταπολέμηση των ιδεών που αντιστρατεύονταν την ελληνοαλβανική συνεργασία με τα δημοσιογραφικά της όργανα στην Αθήνα και στο Παρίσι²⁹. Η Εταιρία, επίσης, θα προσπαθούσε να ασκήσει την επιρροή της

“ὅπως τὰ ἀλβανικὰ γράμματα διαδοθῶσι καὶ διδαχθῶσι διὰ τὴν λαϊκὴν ἐκπαίδευσιν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις τῆς Ἀλβανίας, καὶ ὅπως ὁ ἐν Ἀλβανίᾳ ὀρθόδοξος κληρὸς μὴ φέρῃ προσκόμματα στὴν ἐξάπλωσιν καὶ διδασχὴν τούτων”,

με παράλληλη κινητοποίηση ὅμως εκ μέρους του Συνδέσμου, ὥστε ἡ λαϊκὴ αὐτὴ διδασχὴ νὰ παρέχεται με τὰ ἑλληνικὰ γράμματα,

“τηρουμένης τῆς θρησκευτικῆς γλώσσης καὶ λαμβανομένης προνοίας παρ’ αὐτοῦ, ὅπως μὴ ξέναι ἐπιρροαὶ ἢ προπαγάνδαι διαταράξωσι τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστῶς.”

Ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ ὅλου προγράμματος γιὰ τοὺς δύο λαοὺς τὸ Πρωτόκολλο προέβλεπε τὴν

“ἐπίτευξι τῆς ἐθνικῆς τους ἐνότητος καὶ τῆς αὐτονόμου διοικήσεως ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 2 ὀριζομένων ὁρίων τοῦ καταστατικοῦ, εὐθὺς ὡς ἤθελεν ἐπέλθει μεταβολὴ ἐν τῷ πολιτικῷ καθεστῶτι τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου”,

που θα εἶχε ὡς συνέπεια καὶ τὴν ἀπόκρουση κάθε ξένης ἐπίθεσης “εἴτε κατὰ τῶν δύο εἴτε κατὰ τοῦ ἐνὸς ἀμφοτέρων τῶν λαῶν”³⁰.

Βάση ὅλων των ἐπιμέρους συμφωνιῶν που ἀναφέραμε παρέμενε ἡ μυστικὴ συμφωνία τοῦ 1907, ἡ ὁποία εἶχε ἰδιαίτερη σημασία, γιατί ἡ συνοριακὴ γραμμὴ που γινόταν ἀποδεκτὴ σ’ αὐτὴν ὡς ὄριο ἐπιρροῆς των δύο λαῶν, καὶ κατὰ συνέπεια ὡς ἐλληνοαλβανικὰ σύνορα σε περίπτωση ἰδρύσεως ἐνός ανεξάρτητου αλβανικοῦ κράτους, ἐκτεινόταν βορειότερα ἀπὸ τὰ σύνορα τὰ ὁποία πρότεινε ἡ Ελλάδα σὲς Μεγάλες Δυνάμεις κατὰ τὴ διάρκεια των διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν εἰρήνη, μετὰ τους βαλκανικοὺς πολέμους.

Ἡ συμφωνία εἶχε βέβαια περιορισμένη ἰσχὺ, ἐφόσον ὁ Ἰσμαὴλ Κεμάλ ἐκπροσωποῦσε ὀρισμένους μόνον Ἀλβανούς, ἀποτελοῦσε ἐντούτοις μὴ σοβαρὴ ἀναγνώριση τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς ἀπὸ τὸν σημαντικότερο Ἀλβανὸ πολιτικὸ κατὰ τὴν περίοδο που ἐξετάζουμε³¹. Τὴν ἀναγνώριση αὐτὴ υποδήλωναν ὄχι μόνον ἡ ἀποδοχὴ των συνόρων, βάσει των ὁποίων ἡ Ἡπειρος θα ἐπιδικαζόταν σὲν Ελλάδα, ἀλλὰ καὶ ἡ μισθώσις ἐκ μέρους τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ ἐνός ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη των Ἀλβανῶν, τὸ ὁποῖο εὐνοοῦσε τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς καὶ τοῦ προνομιακοῦ καθεστώτος τοῦ Πατριαρχείου, ἰδίως σὲν ὁ χώρο τῆς Ἡπείρου. Σύμφωνα με αὐτὸ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις θα ἀναλάμβανε τὴν ἐκτύπωση αλβανικῶν βιβλίων με τὸ ἐλληνικὸ ἀλφάβητο καὶ με περιεχόμενα που θα προπαγάνδιζε τὴν συνδιαλλαγὴ των δύο στοιχείων, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν αὐτὰ σὲν ἐλληνορθόδοξα σχολεῖα τῆς Ἀλβανίας, μέσα στα ὅρια που εἶχαν καθορισθεῖ γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περιοχή. Ἡ χρῆσις αὐτῶν των βιβλίων θα συντελοῦσε παράλληλα καὶ σὲν διάδοσις των αλβανικῶν γραμμάτων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι, ὡπως ἀναφερόταν σὲν Πρωτόκολλο τῆς ἐιδικῆς συμφωνίας μετὰξὺ τῆς Ἐταιρίας τοῦ “Ἐλληνισμοῦ” καὶ τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ, ὁ ὀρθόδοξος κλήρος θα ἀναλάμβανε τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴν ἀντιδρά σὲν σχετικά, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι δὲν θα θιγόταν ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ ἐνέργειες που προέβλεπε ἡ συμφωνία γιὰ τὴν διάδοσις των ἰδεῶν τῆς συνεννόησης σὲν τὸν τομέα τῆς κουλτούρας περιλάμβαναν καὶ συνεννοήσεις τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ με τους ἐκδότες των σπουδαιότερων αλβανικῶν ἐφημερίδων σὲν τὸ ἐξωτερικὸ. Αὐτὲς οἱ ἐφημερίδες, με τὸ περιεχόμενα ὀρισμένων ἀρθρῶν τους, εἶχαν ἔως τότε συντελέσει σὲν νὰ διαμορφώσουν πολλοὶ Ἀλβανοὶ ἀνθελληνικὰ αἰσθήματα, καθὼς τὰ φύλλα τους, παρά τὴν τουρκικὴ ἀπαγόρευσις, κυκλοφοροῦσαν ἐπὶ πολλὰ χρόνια σὲν Ἀλβανία. Μετὰξὺ τους περιλαμβάνονταν ἡ ἐφημερίδα *Drita* τῆς Σόφιας καὶ ὁ αλβανικὸς τύπος τῆς Ἀμερικῆς³².

Ιδιαίτερη μνεία γινόταν τέλος στη συμφωνία για τον εξοπλισμό αλβανικών σωμάτων, που θα δρούσαν στη Μακεδονία και στην Ήπειρο σε συνεργασία, όπως φαίνεται, με τα ελληνικά. Επίσης στη συμφωνία γινόταν μνεία και για την πόλη της Κορυτσάς, όπου, όπως προβλεπόταν, έπρεπε να καταβληθούν προσπάθειες από την ελληνική και την αλβανική πλευρά, για να συμφιλιωθούν μεταξύ τους οι ορθόδοξοι, οι οποίοι είχαν χωρισθεί με βαθύ μίσος σε ελλινόφιλους και αλβανόφιλους.

Η υλοποίηση της ελληνικής συμφωνίας με τον Ισμαήλ Κεμάλ επρόκειτο να παρουσιάσει μεγάλες δυσκολίες, επειδή οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών στην Ήπειρο είχαν γίνει περίπλοκες, η επιρροή του Ισμαήλ Κεμάλ στο νότιο τμήμα του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου ήταν περιορισμένη, ενώ και ο ίδιος δεν ήταν σταθερά αποφασισμένος να εκτελέσει τις υποχρεώσεις του, όπως απέρρεαν από αυτήν. Ο Αλβανός πολιτικός, χωρίς να δεσμεύεται από τις υποχρεώσεις αυτές, κατά τα επόμενα χρόνια ανέπτυξε μια πολυδιάστατη και ευέλικτη πολιτική δραστηριότητα, με την οποία επιζήτούσε να ικανοποιήσει ποικιλοτρόπως τις προσωπικές του φιλοδοξίες, εξασφαλίζοντας την υποστήριξη της Ελλάδας και ορισμένων ευρωπαϊκών Δυνάμεων.

Οι προσπάθειες για την εφαρμογή της συμφωνίας άρχισαν πάντως και από τις δύο πλευρές αμέσως μετά τη συνομολόγησή της³³, και η συνεργασία των ελληνικών κυβερνήσεων και του Ισμαήλ Κεμάλ συνεχίσθηκε μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους. Η συνεργασία, σε όλο αυτό το διάστημα, πραγματοποιήθηκε υπό την προϋπόθεση της χρηματοδότησης του Αλβανού πολιτικού με τακτές τριμηνιαίες επιδοτήσεις από την Αθήνα, οι οποίες αργότερα περικόπηκαν.

Η συνομολόγηση της συμφωνίας δεν βρήκε μόνον υποστηρικτές στην Ελλάδα. Αμφισβητήθηκε από σημαίνοντες παράγοντες της ελληνικής πολιτικής ζωής, που γνώριζαν τα ηπειρωτικά θέματα. Την αντίθεσή του προς την ιδέα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, όπως την εξέφραζε η συμφωνία, καθώς και προς το πρόσωπο του Ισμαήλ Κεμάλ εξεδήλωσε ειδικότερα ο Σπυρίδης Σπυρομήλιος, ψυχή της Ηπειρωτικής Εταιρίας, ο οποίος επηρέασε αρνητικά και τη στάση του Διοικητικού Συμβουλίου της, σχετικά με μια ενδεχόμενη συνεργασία της με τον Αλβανό πολιτικό³⁴. Ο Σπυρομήλιος θεωρούσε περιττή οποιαδήποτε συμφωνία με τους Αλβανούς για το ζήτημα των ορίων της ελληνικής και της αλβανικής επιρροής, και μάλιστα βάσει μιας προσφυγής στο γλωσσικό κριτήριο, επειδή πίστευε ότι τα όρια αυτά ήταν "άνεκαθεν υπό της ιστορίας παραδεδεγμένα", και επειδή, κατά την άποψή του, η πλειονότητα των αλβανόφωνων χριστιανών της Ηπείρου βρισκόταν υπό την ελληνική επιρροή και δεν υπήρχε περίπτωση να ασπασθεί την Αλβανική Ιδέα.

Η υιοθέτηση εντούτοις μιας τολμηρότερης πολιτικής στο Αλβανικό ζή-

τημα από την κυβέρνηση Θεοτόκη, κατά το πνεύμα της συμφωνίας, συνιστούσε σκόπιμο πολιτικό ελιγμό, λόγω της δυσάρεστης τροπής των ελληνοαλβανικών σχέσεων σε μια περίοδο κατά την οποία είχε συμφέρον η Ελλάδα να εξασφαλίσει τη σύμπραξη των Αλβανών εναντίον των Βουλγάρων και των Ρουμάνων στη Μακεδονία, εξαιτίας της κρίσιμης φάσης, στην οποία είχε περάσει το Μακεδονικό ζήτημα. Ιδίως προβλημάτιζε τότε την ελληνική κυβέρνηση η πιθανότητα μιας επιζήμιας για την Ελλάδα διευθέτησης του ζητήματος αυτού εκ μέρους των Δυνάμεων, ειδικότερα με την υιοθέτηση της λύσης για την αυτονομία ή την ημιαυτονομία της περιοχής.

Η λύση αυτή διαγραφόταν απειλητική, μετά την αλλαγή, ιδίως, της αυστριακής πολιτικής για τη Μακεδονία από την εμφάνιση του Aehrenthal στο ευρωπαϊκό προσκήνιο (Οκτώβριος 1906), σύμφωνα με την οποία η Αυστρία είχε αρχίσει να υποστηρίζει τα βουλγαρικά συμφέροντα και την ιδέα μιας τουρκοβουλγαρικής προσέγγισης, με την ενθάρρυνση της Αγγλίας, και παράλληλα την τακτική που ακολουθούσε η τουρκική Διοίκηση για την εξουδετέρωση των ελληνικών και σερβικών σωμάτων στην περιοχή.

Η αλλαγή αυτή συνέπιπτε με την αύξηση της πίεσης των Μεγάλων Δυνάμεων και της Τουρκίας προς την Ελλάδα, για να περιορίσουν την αγωνιστική δραστηριότητα την οποία είχαν αναπτύξει οι ελληνικοί παράγοντες στη Μακεδονία, επειδή παρεμπόδιζε, όπως υποστήριζαν, τις προσπάθειές τους για την ειρήνευση της περιοχής³⁵.

Οι τελευταίες εξελίξεις, που εξηγούν, ως ένα βαθμό, και το ανανεωμένο ενδιαφέρον της κυβέρνησης Θεοτόκη για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, συνετέλεσαν ίσως και στην απόφασή της για την επανατοποθέτηση των σχέσεων της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις, που εκδηλώθηκε με τις επιδιώξεις της για την καλλιέργεια φιλικών σχέσεων κυρίως προς την Αγγλία και τη Γαλλία, μετά από ένα μεγάλο διάστημα επικράτησης φιλοαυστριακών τάσεων στην ελληνική πολιτική.

Τη στροφή της ελληνικής κυβέρνησης προς τις δύο Δυνάμεις της Entente προκάλεσαν και οι επανεκτιμήσεις της για την κατάσταση στην Ευρώπη και τη θέση της Ελλάδας ως προς αυτήν³⁶, όπως είχε διαμορφωθεί μετά την πρόσφατη αγγλογαλλική συνεννόηση κατά την πρώτη Μαροκινή κρίση (1905-1906), η οποία προδιέγραψε και τη διαίρεση της Ευρώπης σε δύο μεγάλους Συνασπισμούς³⁷. Τον Ιούνιο-Ιούλιο 1907 ο Θεοτόκης πρότεινε στη Γαλλία και στην Αγγλία τη συνομολόγηση συμμαχίας³⁸, ειδικότερα δε την υποστήριξη των δύο Δυνάμεων για τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μακεδονία και στην Ήπειρο. Οι προτάσεις του όμως δεν βρήκαν την ανταπόκριση που προσδοκούσε³⁹, και τον επόμενο χρόνο ο Θεοτόκης άρχισε να προσανατολίζει σταθερά την εξωτερική πολιτική της χώρας προς τις Κεντρικές Δυνάμεις και ιδίως τη Γερμανία, με την υποστήριξη του διαδόχου Κωνσταντίνου. Η στροφή του αυτή δεν ήταν άσχετη με τις φιλογερμανικές προ-

σωπικές κλίσεις του και το φόβο του για τη βουλγαρική επέκταση στη Μακεδονία⁴⁰.

Η έκρηξη της επανάστασης των Νεοτούρκων τον ίδιο χρόνο, την οποία επέσπευσαν οι διοργανωτές της, εκτός των άλλων λόγων, και για να αποτραπεί η επιβολή ευρωπαϊκού ελέγχου στη Μακεδονία είχε ως αποτέλεσμα να απομακρυνθεί προσωρινά ο κίνδυνος να γίνει ημιαυτόνομη η Μακεδονία, βάσει της εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων, τα οποία πρότειναν οι εντεταλμένες με την ειρήνευσή της Δυνάμεις – η λύση αυτή είχε τελευταία προταθεί και από την Αγγλία⁴¹ – προς μεγάλη ικανοποίηση της Σερβίας και της Ελλάδας.

Οι εξελίξεις στην Ελλάδα και στην Αλβανία, 1908-1911

Η επανάσταση των Νεοτούρκων υπήρξε η τελευταία μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας πριν από την κατάρρευσή της, η οποία παρά την αποσπασματική εφαρμογή της, με τις συνέπειες που είχε, και μέσα από τις μετέπειτα εξελίξεις, συνέβαλε στη θεμελίωση του τουρκικού εθνικού κράτους. Οι προηγούμενες μεταρρυθμίσεις του 19ου αιώνα είχαν αποδειχθεί ελάχιστα αποτελεσματικές, εξαιτίας της άστοχης εφαρμογής των προβλεπόμενων μέτρων, της αδυναμίας των ανώτερων κοινωνικών τάξεων να συναινέσουν σε ένα ριζικό κοινωνικό μετασχηματισμό, μέσα στα πλαίσιά τους, και της απροθυμίας των εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας να δεχθούν μια κατ' επίφαση ισοπολιτεία, σε μια περίοδο εθνικής τους αφύπνισης⁴².

Αλλά και η εφαρμογή του πολιτικού προγράμματος των Νεοτούρκων προσέκρουε σε ανυπέρβλητες δυσκολίες και αντιδράσεις. Τα καταπιεστικά μέτρα που υιοθέτησαν αυτοί για τον εξοθωμανισμό των εθνοτήτων, μετά τη συνταγματική μεταρρύθμιση και την ψήφιση νέων νόμων στην Κωνσταντινούπολη, ύστερα από την αποτυχία της αντεπανάστασης του 1909⁴³, προκάλεσαν αλλεπάλληλα κινήματα σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία. Κατά το ίδιο διάστημα και από τις αρχές του 1910 η εσωτερική αστάθεια και η διάσταση μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών στην τότε κυβέρνηση⁴⁴ άρχισαν να κινητοποιούν κυρίως στην πρωτεύουσα τις συντηρητικές και άλλες αντιπολιτευτικές ομάδες, αδρανοποιημένες από την προηγούμενη άνοιξη, πρώτα στους κόλπους του Νεοτουρκικού Κομιτάτου και μέσα, κυρίως, στο Κοινοβούλιο, λόγω της λειτουργίας του Στρατιωτικού Νόμου.

Η μείωση της πολιτικής δύναμης του Κομιτάτου που επακολούθησε ανάγκασε τους επικεφαλής της οργάνωσής του να επιχειρήσουν, κατά τους επόμενους μήνες, μερική αναπροσαρμογή της συγκεντρωτικής κυβερνητικής πολιτικής και συνδιαλλαγή με τα κόμματα της αντιπολίτευσης και τις ομάδες των δυσареστημένων. Το γεγονός αυτό επέφερε κάποια χαλάρωση

στην αυξανόμενη πίεση εναντίον του Κομιτάτου, ιδίως μετά τη δημοσίευση του νέου Προγράμματός του (23 Απριλίου 1911), το οποίο ήταν συναινετικό ως προς τα αιτήματα της αντιπολίτευσης, αλλά θα ίσχυε μόνον εάν το ενέκρινε το επόμενο Συνέδριό του⁴⁵.

Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, παρά το γεγονός ότι καταπολέμησαν την πολύπλευρη διείσδυση της Δύσης στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Νεότουρκοι επιζήτησαν την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι τελευταίες όμως δεν ήταν διατεθειμένες να ενθαρρύνουν την εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού τους προγράμματος για να εξασφαλίσουν την εύνοιά τους, κυρίως επειδή αυτό έπληττε την προνομιακή θέση τους και δημιουργούσε φόβους γενικότερης αναστάτωσης στην Εγγύς Ανατολή και στα Βαλκάνια.

Ειδικότερα στην τελευταία περιοχή, λίγο μετά την επικράτηση της επανάστασης, προηγουμένως να ξεσπάσουν νέες αναταραχές εναντίον της τουρκικής Διοίκησης εκ μέρους των υπόδουλων εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας, ενώ εκδηλώνονταν και οι αντιδράσεις ορισμένων βαλκανικών κρατών για την προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης που είχε επιχειρήσει η Αυστρία (6 Οκτωβρίου 1908), παραβιάζοντας τη Συνθήκη του Βερολίνου. Η αιφνίδια προσάρτηση των δύο τουρκικών επαρχιών, που είχαν γίνει εστίες του σερβικού αλυτρωτισμού και βάση διάδοσης ανατρεπτικών ιδεών στους Σλάβους της Αυστροουγγαρίας, συνέπεια της ανατολικής πολιτικής του Aehrenthal⁴⁶, είχε γίνει αφορμή να εκδηλωθεί η σημαντικότερη ευρωπαϊκή κρίση μετά την πρώτη Μαροκινή κρίση (1905-6).

Αφού απομακρύνθηκε ο κίνδυνος ενός γενικού πολέμου, κατά το διάστημα 1909-1912 όλες οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις επιδίωξαν τη μείωση της έντασης που επικρατούσε στις μεταξύ τους σχέσεις, λόγω του αγγλογερμανικού ναυτικού ανταγωνισμού⁴⁷.

Εντούτοις, η βαθύτερη διείσδυση της Αυστρίας στα Βαλκάνια και οι τελευταίες εντυπωσιακές πολιτικές, οικονομικές και εδαφικές της επιτυχίες στην περιοχή, χάρις και στην υποστήριξη της Γερμανίας, δρομολόγησαν νέες αλληπάλληλες εξελίξεις και αναζωπύρωσαν τον αυστρορωσικό ανταγωνισμό, επειδή προκάλεσαν ανησυχίες στη Ρωσία για τη μείωση της επιρροής της και για το μέλλον του Μαυροβουνίου και της Σερβίας.

Μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων η Ρωσία αναθεώρησε ριζικά την πολιτική της στην περιοχή, στράφηκε δε προς τα βαλκανικά κράτη που ανησυχούσαν επίσης για την προώθηση των αυστριακών συμφερόντων, ενθαρρύνοντας και το σχηματισμό της Βαλκανικής Συμμαχίας, η οποία έτεινε να χαράξει δική της πολιτική⁴⁸.

Επίσης η Ιταλία, αναπροσαρμόζοντας τη στάση της απέναντι στην Αυστρία, έσπευσε να χαρακτηρίσει την προσάρτηση ως παραβίαση του άρθρου 7 της συνθήκης της Τριπλής Συμμαχίας, αναφορικά με την περιοχή

των Βαλκανίων, και πέτυχε να ισχύει η σχετική ρύθμιση, που προέβλεπε την παραχώρηση σ' αυτήν εδαφικών ανταλλαγμάτων, και στην περίπτωση κατά την οποία η Αυστρία θα καταλάμβανε μελλοντικά το σαντζάκι του Νονιραζάρ⁴⁹. Η αυστροϊταλική συμφωνία που έγινε για να ρυθμισθεί το θέμα αυτό (Δεκέμβριος 1909), αποτέλεσε ένα είδος ανανέωσης της τελευταίας δήλωσης του Aehrenthal προς τον Ιταλό ομόλογό του Tommaso Tittoni (1907), σχετικά με την υποχρέωση των δύο συμμάχων χωρών να ακολουθήσουν πολιτική "μη επέμβασης" στα Βαλκάνια⁵⁰.

Στα ίδια τα Βαλκάνια οι κυριότερες άμεσες πολιτικές εξελίξεις μετά τη βοσνιακή κρίση ήταν: 1ον, η ανακήρυξη της βουλγαρικής ανεξαρτησίας (5 Οκτωβρίου 1908), πριν από την προσάρτηση και μετά από προσυμφωνία Βουλγαρίας και Αυστρίας, εξαιτίας της οποίας παρ' ολίγο να εκραγεί τουρκοβουλγαρικός πόλεμος, 2ον, η αναζωπύρωση του Κρητικού ζητήματος, μετά την ανακήρυξη στην Κρήτη της Ένωσης με την Ελλάδα (Οκτώβριος 1908) και 3ον, η ανανέωση του Μακεδονικού αγώνα. Η ανανέωση αυτή, περί το τέλος του 1909, μετά την επανεμφάνιση των βουλγαρικών σωμάτων στη Μακεδονία, προκάλεσε το φόβο στα ενδιαφερόμενα βαλκανικά κράτη μήπως η Βουλγαρία επαναπροβάλει τις γνωστές διεκδικήσεις της στην περιοχή.

Οι τελευταίες βαλκανικές εξελίξεις συγκέντρωσαν την προσοχή των Μεγάλων Δυνάμεων, επειδή συνέπεσαν και με την κλιμάκωση των αντιδράσεων των βαλκανικών εθνοτήτων για την πολιτική του εξοθωμανισμού των Νεοτούρκων και τη διάψευση των προσδοκιών τους, μετά την εφαρμογή του Συντάγματος. Περί τα μέσα 1910, ενώ η επαρχία της Μακεδονίας είχε τελείως αποσταθεροποιηθεί και στη Βόρειο Αλβανία μετά τις ταραχές του προηγούμενου χρόνου είχε ξεσπάσει επανάσταση, η τουρκική Διοίκηση θέσπισε νέα μέτρα στον εκπαιδευτικό-πολιτιστικό τομέα, τα οποία είχαν ως συνέπεια την κατάργηση πολλών εθνικών σχολείων, πολιτικών λεσχών και εφημερίδων, που λειτουργούσαν ελεύθερα από την ανακήρυξη του Συντάγματος⁵¹. Στόχος της τουρκικής Διοίκησης ήταν να καθιερώσει ένα ενιαίο κρατικό σύστημα για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και επίσης την τουρκική γλώσσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους.

Η κυβέρνηση Θεοτόκη, λίγο πριν από την έκρηξη της επανάστασης, διευκολύνοντας και τα σχέδια της Γερμανίας για τη δημιουργία ενός άξονα μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας-Ρουμανίας, είχε αρχίσει διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους εκπροσώπους στο Λονδίνο για τη σύναψη μιας διμερούς συμφωνίας, που θα προέβλεπε και την προστασία του ελληνικού πληθυσμού στη Μακεδονία έναντι των βουλγαρικών σωμάτων. Η συμφωνία αυτή τέθηκε σε αμφισβήτηση από τη νέα τάξη πραγμάτων, που προέκυψε με το τουρκικό κίνημα⁵².

Η κυβέρνηση, αν και καλωσόρισε αρχικά το τουρκικό Σύνταγμα⁵³, εξαιτίας των επιπτώσεων που είχε στη ρύθμιση του Μακεδονικού ζητήματος⁵⁴,

κράτησε επιφυλακτική στάση απέναντι στο τουρκικό κίνημα. Προσπάθησε η ίδια εντούτοις να επωφεληθεί από την επιδείνωση των τουρκοβουλγαρικών σχέσεων, ελπίζοντας ότι με την ενδεχόμενη σύναψη μιας ελληνοτουρκικής συμμαχίας, που θα συνεπαγόταν και την ενίσχυση των Τούρκων σε περίπτωση τουρκοβουλγαρικού πολέμου, θα πετύχαινε μίαν ευνοϊκή ρύθμιση στη Μακεδονία και στην Κρήτη. Η κυβέρνηση επανήλθε στις πρότερες θέσεις της μετά τη ρύθμιση της κρίσης (Συμφωνία της Πετροπόλεως, 29 Μαρτίου 1909)⁵⁵. Κατά τα αμέσως επόμενα έτη σημαντικά προβλήματα για τις ελληνικές κυβερνήσεις στον εξωτερικό τομέα ήταν, όπως και πριν, τα αλυτρωτικά ζητήματα⁵⁶, μεταξύ των οποίων και το Αλβανικό ζήτημα, κυρίως αφότου αυτό διεθνοποιήθηκε μεταξύ των ετών 1910-1911.

Κατά το ίδιο διάστημα, και ιδίως από το καλοκαίρι 1909, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είχαν περάσει σε κρίσιμη φάση, με κίνδυνο να εκραγεί ελληνοτουρκικός πόλεμος, λόγω του Κρητικού ζητήματος και της δυσανεξίας που είχε προκαλέσει στην Ελλάδα η εφαρμογή του προγράμματος για τον εξοθωμανισμό των εθνοτήτων. Η ένταση στις σχέσεις αυτές αποκορυφώθηκε με τον αποκλεισμό που επιβλήθηκε στο ελληνικό εμπόριο εκ μέρους της τουρκικής Διοίκησης, καθώς και με τα άλλα τουρκικά αντιελληνικά μέτρα, των οποίων η αναστολή άρχισε μόλις μετά την έναρξη του παλοτουρκικού πολέμου⁵⁷.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου εκείνης, απασχολημένες εντούτοις με την αναδιοργάνωση του κράτους, κατέβαλλαν προσπάθειες για τη διατήρηση της ειρήνης που κινδύνευε. Ειδικότερα δε η κυβέρνηση Βενιζέλου επιδίωξε και την επαναπροσέγγιση της Ελλάδας με την Τουρκία, ανεξάρτητα από τις προσπάθειές της για την ένταξη της χώρας στο νέο πλέγμα των βαλκανικών συμμαχιών.

Μετά την τουρκική επανάσταση του 1908, ενώ οι Νεότουρκοι κατέβαλλαν τις πρώτες προσπάθειες για την πραγματοποίηση του μεταρρυθμιστικού τους έργου, αναζητώντας και την υποστήριξη ορισμένων Μεγάλων Δυνάμεων⁵⁸, στις βαλκανικές περιοχές της Αυτοκρατορίας πολλοί υπόδουλοι είχαν συγκροτήσει διάφορες επαναστατικές και πολιτικές οργανώσεις. Μέσα σ' αυτές είχαν αρχίσει να κυοφορούνται νέες ιδέες σχετικά με το ενδεδειγμένο διοικητικό σύστημα για τον εκσυγχρονισμό της Αυτοκρατορίας και τις πολιτικές λύσεις που θα οδηγούσαν στη βελτίωση της θέσης των υποτελών βαλκανικών εθνοτήτων.

Ειδικότερα στην Ελλάδα, κατά το ίδιο διάστημα, και μετά το Στρατιωτικό Κίνημα του 1909⁵⁹, ανέπτυξαν μια νέα πολιτική θεωρία για τη μελλοντική πορεία του Ελληνισμού στην περιοχή της ευρύτερης Ανατολής, σε συνδυασμό με τις πρόσφατες εξελίξεις στην Τουρκία, οι Αθανάσιος Νικολαΐδης-Σουλιώτης και Ίων Δραγούμης, γνωστές προσωπικότητες της ελληνικής πολιτικής ζωής και από τους σημαντικότερους παράγοντες του Μακεδονικού αγώνα⁶⁰. Σε συνεργασία με τους δύο αυτούς άνδρες, στα πλαίσια και

των νέων αναζητήσεων για την ανόρθωση της χώρας, ορισμένοι διπλωμάτες και στρατιωτικοί, που είχαν τις ίδιες εμπειρίες, κινήθηκαν παράλληλα σε πρακτικότερο επίπεδο, για να προκαλέσουν τους κυβερνητικούς κύκλους να παρέμβουν ενεργότερα για τη διευθέτηση των εθνικών θεμάτων⁶¹.

Αφού απέτυχαν οι πρώτες προσπάθειές τους για την ίδρυση ενός ειδικού γραφείου στο Υπουργείο Εξωτερικών⁶², ο Αντώνιος Σαχτούρης, στέλεχος στην κίνηση που αναφέρθηκε, γνωστός ήδη από τη δράση που ανέπτυξε ως πρόξενος στις Σέρρες⁶³ κατά το Μακεδονικό αγώνα, ανέλαβε τη διεύθυνση του Β' Ανατολικού Τμήματος της Διεύθυνσης των Πολιτικών Υποθέσεων του Υπουργείου με Γενικό Γραμματέα τον Ίωνα Δραγούμη, ήδη διορισμένο εκεί πριν από λίγο διάστημα. Ο Δραγούμης συνεργαζόταν παράλληλα και με τον Δαγκλή, μετά την παραίτησή του από την Πανελλήνιο Οργάνωση, για τη διεύθυνση του κινήματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης. Πριν αναλάβει επίσημα τα καθήκοντά του, ο Σαχτούρης, τον Απρίλιο-Μάιο 1910, με ειδική αποστολή που του ανέθεσε η κυβέρνηση Στέφανου Δραγούμη συνεχίζοντας την αλβανική πολιτική την οποία είχε εγκαινιάσει η κυβέρνηση Θεοτόκη, επιχείρησε μεγάλη περιοδεία στα κυριότερα κέντρα της Ηπείρου και της Αλβανίας. Κατά τη διάρκειά της ο Σαχτούρης έστειλε στη Διεύθυνσή του σειρά εκθέσεων, υποβάλλοντας με αυτές πληροφορίες και εντυπώσεις του για την κατάσταση που επικρατούσε στα διαμερίσματα των περιοχών αυτών⁶⁴.

Το ταξίδι του Σαχτούρη αποτελούσε έμπρακτη εκδήλωση του ζωνρού ενδιαφέροντος της ελληνικής πλευράς για το Αλβανικό ζήτημα, μετά τις τελευταίες εξελίξεις στα Βαλκάνια, που άφηναν ελάχιστες ελπίδες για μια ενδεχόμενη βελτίωση της ζωής και της θέσης των υποδούλων μετά την εφαρμογή του τουρκικού Συντάγματος και καθιστούσαν και πάλι επίκαιρη μια ελληνοαλβανική συμμαχία κατά του σλαβικού παράγοντα. Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα ο Σαχτούρης, βάσει και των πρόσφατων εντυπώσεών του, συνέταξε και υπέβαλε στις 16 Φεβρουαρίου 1911 στη νέα κυβέρνηση Βενιζέλου ένα σημαντικό υπόμνημα σχετικά με το Αλβανικό ζήτημα⁶⁵.

Το υπόμνημα απηχούσε τις γενικότερες αντιλήψεις για το ίδιο ζήτημα του κύκλου των "Μακεδόνων" διπλωματών, υπαλλήλων ήδη στο Υπουργείο Εξωτερικών επί ημερών της κυβέρνησης Δραγούμη⁶⁶. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στη Βαλκανική και ειδικότερα στην Αλβανία και στην Ήπειρο το 1910, τη χρονιά που ο Σαχτούρης επιχείρησε το ταξίδι του, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για μια επανατοποθέτηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων.

Ορισμένοι Αλβανοί, μουσουλμάνοι και χριστιανοί είχαν συνεργασθεί με τους Νεότουρκους⁶⁷, ιδίως αφότου από το 1906 και εξής αναζωπυρώθηκε η κίνησή τους στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας από το Κομιτάτο της "Ένωσης και Προόδου". Κυρίως, είχαν προσχωρήσει στις τάξεις της κίνησης οι Αλβανοί που υπηρετούσαν στον τουρκικό στρατό⁶⁸.

Οι σχέσεις Αλβανών και Νεοτούρκων εντούτοις αποδείχθηκαν τα επόμενα χρόνια εξαιρετικά δύσκολες, καθώς θα επιδίωκαν οι δύο πλευρές να εκμεταλλευθούν η μία την άλλη για τους πολιτικούς τους σκοπούς. Ήδη οι πρώτοι πανηγυρισμοί για την ανακήρυξη του Συντάγματος στα διάφορα διαμερίσματα του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου συνοδεύονταν από σποραδικά αυτονομιστικά κινήματα και αναρχικές εκδηλώσεις, με εθνικά αλβανικά συνθήματα, οι οποίες στρέφονταν κατά της τουρκικής υπαλληλικής ιεραρχίας⁶⁹.

Αμέσως μετά την επανάσταση, και μέχρι την έναρξη των διώξεων εναντίον τους, επωφελούμενοι από τις διατάξεις του Συντάγματος που προέβλεπαν να χρησιμοποιείται ως όργανο διδασκαλίας στα κρατικά δημοτικά σχολεία η μητρική γλώσσα των μαθητών, κατά εθνότητες, και σε συνεργασία, ως επί το πλείστον με το Νεοτουρκικό Κομιτάτο, οι Αλβανοί εθνικιστές έθεσαν σε εφαρμογή, με πενιχρά μέσα, ένα οργανωμένο εθνικό πολιτικό πρόγραμμα. Το πρόγραμμα αυτό ήταν περιορισμένο επιφανειακά στις προσπάθειες για την πνευματική και εθνική αφύπνιση του λαού τους μέσω των εκπαιδευτικών κυρίως διαδικασιών. Για το σκοπό αυτόν οι εθνικιστές ίδρυσαν κατ' αρχήν αλβανικές λέσχες στις κυριότερες πόλεις της Αλβανίας και της Ηπείρου, που αποτέλεσαν εκπολιτιστικά-εκπαιδευτικά κέντρα, αποστολή των οποίων θα ήταν η ίδρυση αλβανικών σχολείων και η επιβολή ενιαίας γραπτής αλβανικής γλώσσας προς χρήση όλων των Αλβανών, ώστε να καλλιεργηθεί σ' αυτούς η αίσθηση της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας. Οι λέσχες λειτούργησαν ταυτόχρονα και ως καθοδηγητικά κέντρα για την επίτευξη όλων των στόχων του εθνικού τους Κινήματος, των οποίων το επιστέγασμα θα ήταν η πολιτική αυθυπαρξία των Αλβανών.

Οι Νεοτούρκοι ανέχθηκαν αρχικά τις δραστηριότητες των Αλβανών με την προοπτική να ικανοποιήσουν σε πρώτη φάση τα αιτήματά τους, ώστε να τους μεταβάλουν σταδιακά σε συνεργάτες τους, ελέγχοντας και το Κίνημά τους. Για να πετύχουν το στόχο τους, οι Νεότουρκοι χρησιμοποίησαν τις λέσχες του Κομιτάτου, που είχαν διακλαδωθεί σε όλες τις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στις τελευταίες αυτές λέσχες, στην Αλβανία και στην Ήπειρο, μέλη έγιναν κατά πλειονότητα Αλβανοί⁷⁰.

Μετά την οργάνωση του πρώτου αλβανικού Συνεδρίου για τα εκπαιδευτικά ζητήματα στο Μοναστήρι (22 Νοεμβρίου 1908), που αποτέλεσε επιτυχία των Αλβανών εθνικιστών, οι Νεότουρκοι επιχείρησαν να αποδυναμώσουν το αλβανικό εκπαιδευτικό κίνημα, επιβάλλοντας για τη γραφή της αλβανικής γλώσσας, ιδίως μεταξύ των μουσουλμάνων Αλβανών, το τουρκικό αλφάβητο⁷¹. Το γεγονός αυτό τους έφερε σε ανοιχτή σύγκρουση με τους περισσότερους Αλβανούς εθνικιστές. Η σύγκρουση κατέληξε σε βαθύτερη ρήξη, αφότου άρχισαν οι συστηματικές διώξεις εναντίον των Αλβανών από την αντεπανάσταση κατά των Νεοτούρκων (Απρίλιος 1909) και εξής⁷², και

παρά τις κατευναστικές προσπάθειες που κατέβαλαν οι τελευταίοι αυτοί εκ των υστέρων. Τότε έκλεισαν ορισμένα αλβανικά σχολεία και απαγορεύθηκε η κυκλοφορία των αλβανικών εντύπων⁷³. Αφορμή για τις διώξεις αυτές είχε δώσει η επαναστατική αναταραχή, που ξέσπασε στην περιοχή του Αυλώνα μεταξύ των οπαδών του Ισμαήλ Κεμάλ, και κυρίως στη Βόρειο Αλβανία⁷⁴.

Το Μάρτιο του επόμενου έτους (1910) η προπαγάνδα των Νεοτούρκων είχε ήδη σημειώσει σημαντική επιτυχία στη Βόρειο και Κεντρική Αλβανία. Εντούτοις η σκλήρυνση της στάσης των εθνικιστών απέναντι στη διχαστική κυβερνητική τακτική, κυρίως στο Νότο, και η αδυναμία της κυβέρνησης να επιβάλει το τουρκικό αλφάβητο είχαν ως αποτέλεσμα να αναγκασθεί να προσφύγει αυτή σε απροκάλυπτα μέτρα βίας εναντίον τους, ιδίως μετά την καταστολή της επανάστασης που ξέσπασε στο Βορρά από την τελευταία άνοιξη.

Η αντίσταση των Αλβανών στην πολιτική των Νεοτούρκων έτεινε πλέον να εκδηλωθεί σε περισσότερα επίπεδα, αν και αποσπασματικά και σε ορισμένες μόνον εστίες. Τα επαναστατικά κινήματά τους ιδίως, θα προκαλούσαν σταδιακά εντονότερα την προσοχή του ευρωπαϊκού κόσμου ως σημαντικός παράγοντας των βαλκανικών εξελίξεων. Τόσο η αναταραχή που σημειώθηκε στο Κόσσοβο, στα ορεινά του Ιπέκ και της Τζάκοβας, την άνοιξη 1909, όσο και η επανάσταση στο Κόσσοβο και στη Σκόδρα, την επόμενη άνοιξη, είχαν κυρίως προκληθεί από την καταστρατήγηση των προνομίων των ορεινών κυρίως περιοχών, με την εφαρμογή των νέων φορολογικών μέτρων, της αναγκαστικής στρατολογίας και του αφοπλισμού που απειλούσε τη φυλετική κοινωνική οργάνωση των Αλβανών⁷⁵. Και τα δύο κινήματα κατεστάλησαν με την αποστολή στρατευμάτων από την Κωνσταντινούπολη και μετά από συλλήψεις και εξορίες των ηγετικών στελεχών των επαναστατών.

Η αυξανόμενη όμως αντίδραση πολλών Αλβανών κατά του καθεστώτος και η πρόοδος της αλβανικής Κίνησης μεταξύ τους, σε συνδυασμό και με τις γενικότερες τότε εξελίξεις στη Βαλκανική, είχαν δημιουργήσει καλύτερες προϋποθέσεις για την αποτελεσματική οργάνωση ενός επαναστατικού κινήματος στο άμεσο μέλλον. Το κίνημα αυτό, έχοντας την υποστήριξη των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, θα αποσκοπούσε στη λύση του Αλβανικού ζητήματος με την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας στους Αλβανούς μέσα στα όρια τα οποία ζητούσαν οι εθνικιστές και τα οποία επεκτείνονταν σε μεγάλο μέρος του βιλαετίου Ιωαννίνων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις είχαν πλέον πείσει την ελληνική πλευρά ότι η ελληνική παρουσία στις παραπάνω περιοχές έπρεπε να ενισχυθεί και επίσης να πάρει μια πιο συγκεκριμένη μορφή η ελληνική πολιτική για την ελληνοαλβανική συνεννόηση, την οποία είχε αρχίσει η κυβέρνηση Θεοτόκη. Ήταν γεγονός ότι η συνεννόηση, λόγω και των εξελίξεων που μεσολάβησαν εν τω μεταξύ στη Βαλκανική, δεν είχε σημειώσει από τότε ιδιαίτερη πρόοδο.

Η ελληνοαλβανική συνεννόηση μεταξύ των ετών 1908-1911

Η υλοποίηση του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης είχε βασισθεί έως τότε στη συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης με τις ελληνικές προξενικές αρχές και τον Ισμαήλ Κεμάλ. Για την ειλικρίνεια των προθέσεων του τελευταίου η ελληνική πλευρά διατηρούσε όλο αυτό το διάστημα επιφυλάξεις, καθώς ήταν ενήμερη για το προσωπικό πολιτικό παιχνίδι του, τις σχέσεις του με πολιτικούς κύκλους στην Αγγλία, στην Ιταλία και στην Αυστρία, και τη φημολογούμενη χρηματοδότησή του από άλλες κυβερνήσεις⁷⁶.

Στην πολιτική δραστηριότητα που ανέπτυξε στην Αλβανία ο Ισμαήλ Κεμάλ δεν δεσμεύθηκε από τις αρχές της συνεννόησης, την οποία θεωρούσε εναλλακτική λύση του Αλβανικού ζητήματος, συναρτημένη με τις μελλοντικές εξελίξεις και τη θέση που θα κρατούσαν για τη διευθέτησή του η Αυστρία και η Ιταλία. Έκανε εντούτοις ο ίδιος ορισμένες ενέργειες για τη μερική υλοποίηση του κοινού προγράμματος, με τη στενή πάντοτε παρακολούθηση της ελληνικής κυβέρνησης, εφόσον αυτή τον χρηματοδοτούσε με τακτές μηνιαίες αποδοχές.

Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία της συνεννόησης ήταν η προσέλκυση σ' αυτήν των Αλβανών αρχηγών. Ο Ισμαήλ Κεμάλ, παρά την πολυαρχία που επικρατούσε στη χώρα του και τη μακρόχρονη απουσία του από αυτήν, κατόρθωσε να δημιουργήσει κύκλο οπαδών στην περιφέρεια της ιδιαίτερής του πατρίδας, όπως και σε ορισμένα νοτιότερα διαμερίσματα της Ηπείρου, στα οποία επιχείρησε να κατευθύνει και τα αλβανικά επαναστατικά κινήματα.

Οι περισσότεροι όμως από εκείνους που αποδέχθηκαν την ελληνοαλβανική συνεννόηση, στις παραπάνω περιοχές, δεν διαμόρφωσαν σαφή αντίληψη για το περιεχόμενο του προκαθορισμένου προγράμματός της, αλλά σχημάτισαν γι' αυτό μίαν αόριστη εικόνα, σύμφωνη με τις προσωπικές τους επιθυμίες.

Οι επιφυλάξεις προς το πρόσωπο του Ισμαήλ Κεμάλ είχαν αυξηθεί, αφότου έγινε γνωστή στην Ελλάδα η ανοιχτή επιστολή που ο ίδιος είχε απευθύνει προς τους Υπουργούς Εξωτερικών της Αγγλίας και της Γαλλίας "περί τῶν ἐν Ἀνατολῇ πραγμάτων" λίγους μήνες πριν από τη νεοτουρκική επανάσταση⁷⁷, ενώ εντεινόνταν οι προσπάθειες για την προσέλκυση των ορθόδοξων Αλβανών στο εθνικό αλβανικό Κίνημα.

Στην επιστολή αυτή ο Κεμάλ συνιστούσε στις ευρωπαϊκές Δυνάμεις την εκτέλεση του Οργανικού Νόμου του 1880, που είχε προτείνει η ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Ανατολική Ρωμυλία, ως το μόνο ενδεδειγμένο μέσο για να επιβληθεί η τάξη στις επαρχίες της Τουρκίας. Κατόπιν ο Ισμαήλ Κεμάλ αναφερόταν ειδικότερα στην ανάγκη αναγνώρισης της εθνικής υπόστασης του

αλβανικού λαού και της συγκρότησης μιας ισχυρής Αλβανίας, προκειμένου να επιτευχθεί μια μονιμότερη λύση του Βαλκανικού προβλήματος, κάνοντας ειδική μνεία στις προτάσεις για την ίδρυση και την οργάνωση αυτόνομου αλβανικού κράτους του λόρδου Fitzmaurice, Άγγλου εκπροσώπου στην ίδια επιτροπή, κατά τρόπο που να φαίνεται ότι τις υιοθετούσε και ο ίδιος. Το περιεχόμενο του κειμένου της επιστολής προκάλεσε αντιδράσεις στην Ελλάδα, εξαιτίας των θέσεων που υιοθετούσε ο Ισμαήλ Κεμάλ για το Αλβανικό ζήτημα.

Τον Οκτώβριο 1908, μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος και τις ευνοϊκές συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί για την πρόοδο του εθνικού αλβανικού Κινήματος, ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε ήδη υποβάλει ορισμένες προτάσεις στην Αθήνα, σύμφωνα με τις συστάσεις της ελληνικής κυβέρνησης, και περίμενε τις απόψεις της γι' αυτές⁷⁸. Το σχέδιο του αρχικού προγράμματος του 1907 για τη συγκρότηση σωμάτων, τα οποία θα δρούσαν στη Μακεδονία και στην Αλβανία, δεν είχε υλοποιηθεί, ενώ η διαδικασία για την ίδρυση ελληνοαλβανικού Κέντρου στο Εξωτερικό βρισκόταν στο προπαρασκευαστικό στάδιο.

Πριν αναχωρήσει για την Κωνσταντινούπολη, όπου ως βουλευτής Βερατίου και σε συνεργασία με τη φιλελεύθερη παράταξη του τουρκικού κοινοβουλίου σκόπευε να πάρει ενεργό μέρος στις πολιτικές διεργασίες που αναπτύσσονταν εκεί, ο Ισμαήλ Κεμάλ απαιτούσε να πάρει η ελληνική κυβέρνηση αμετάκλητες αποφάσεις όσον αφορά στις ελληνοαλβανικές σχέσεις και τον επανακαθορισμό τους. Ο επανακαθορισμός αυτός επιβαλλόταν, κατά την άποψή του, λόγω της επικίνδυνης κατάστασης, που είχε δημιουργηθεί στα Βαλκάνια μετά την ανακήρυξη της βουλγαρικής ανεξαρτησίας, συνεπεία της οποίας η Τουρκία, χωρίς τον έλεγχο των σπουδαιότερων στρατηγικών σημείων στον Αίμο, παρέμενε πλέον εκτεθειμένη στις διαθέσεις της Βουλγαρίας για την πραγματοποίηση του ονείρου του Αγίου Στεφάνου⁷⁹.

Με την ίδια αναφορά του ο Ισμαήλ Κεμάλ ζητούσε να υλοποιήσει η ελληνική κυβέρνηση τις υποσχέσεις που είχε δώσει για την παροχή όπλων και πολεμοφοδίων στους Αλβανούς. Οι διαβεβαιώσεις των Αθηνών για το ζήτημα αυτό θα ενίσχυαν, υποστήριζε ο ίδιος, τα επιχειρήματά του, με τα οποία θα επιχειρούσε να πείσει τους επιφανέστερους Αλβανούς στην Κωνσταντινούπολη να αποδεχθούν τη συμφωνία που είχε κάνει με την ελληνική κυβέρνηση, ώστε να συγκροτηθεί κατόπιν στην Αλβανία μια ηγετική αλβανική πολιτική ομάδα που θα ασπάζόταν τις ιδέες της συνεννόησης. Η χρονική στιγμή προσφερόταν, επειδή οι Αλβανοί αισθάνονταν την ανάγκη να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους και να αναθέσουν τη διεύθυνση των πολιτικών υποθέσεών τους σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Κατά την άποψη του Ισμαήλ Κεμάλ, προκειμένου να δεχθούν αυτοί τις αρχές της συνεννόησης, τη μεγαλύτερη δυσκολία θα αποτελούσε το ζήτημα

του προσδιορισμού των ορίων της σφαίρας επιρροής Ελλήνων και Αλβανών. Η σχετική συζήτηση με τους ιθύνοντες Αλβανούς, όπως ο ίδιος προέβλεπε, θα στρεφόταν γύρω από τον καζά Αργυροκάστρου, επειδή σχετικά με τον καζά Ιωαννίνων κανείς σοβαρός άνδρας δεν μπορούσε να θέσει “...ὕπὸ συζήτησιν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα αὐτοῦ”. Τα ωφελήματα της συνεργασίας πίστευε ότι θα τα εκτιμούσαν ευκολότερα οι εκ της Ἄνω Αλβανίας παρά οι Νότιοι Αλβανοί, τους οποίους επηρέαζε “... ἢ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐγγὺς πρὸς αὐτοὺς ὁροθεσία τῆς Ἡπείρου παρὰ τῆς Ἑλλάδος”.

Τέλος ο Ισμαήλ Κεμάλ διαβεβαίωνε την ελληνική κυβέρνηση ότι από τη στιγμή που είχε φθάσει στον Αυλώνα, κατά την προεκλογική περίοδο, έκανε συστηματικά λόγο στους οπαδούς του για τη σημασία που θα είχε η συνεννόηση όσον αφορά στο μέλλον της Αλβανίας, και ότι τους άφηνε να εννοήσουν πως είχε συμπεριλάβει τις αρχές της στο πολιτικό του πρόγραμμα. Ὅπως υποστήριζε ο ίδιος, οι αντίπαλοί του θα εκμεταλλεύονταν τις δηλώσεις του, εφόσον όλοι οι Αλβανοί ήταν αντίθετοι, έως τότε, με την ελληνοαλβανική σύμπραξη⁸⁰, οι δικές του όμως προσπάθειες, είχαν αποδώσει ήδη καρπούς στην περιοχή του Αυλώνα, όπου πολλοί Αλβανοί είχαν ασπασθεί τις ιδέες του, και γενικότερα είχε μειωθεί ο ανθελληνισμός.

Στην Κωνσταντινούπολη ο Ισμαήλ Κεμάλ, μετά την αποτυχία της αντεπανάστασης του 1909, περιέπεσε σε δυσμένεια⁸¹ και αναζήτησε νέα ερείσματα για την αντιπολιτευτική του δράση στην Δυτική Ευρώπη, μετά από σύντομη παραμονή του στην Αθήνα, όπου κατέφυγε πάλι υπό αγγλική προστασία και έγινε δεκτός από την ελληνική κυβέρνηση, πριν ακόμα ο Σεφκέτ πασάς γίνει κύριος της κατάστασης στην Κωνσταντινούπολη.

Σκοπός της νέας περιόδου του Ισμαήλ Κεμάλ ήταν η αναζήτηση υποστήριξης για τις αντιπολιτευτικές δυνάμεις στην Τουρκία και τη φιλελευθεροποίηση της τουρκικής πολιτικής, που θα δημιουργούσε ευνοϊκότερες συνθήκες και για την αυτονόμηση της Αλβανίας. Έχοντας συγκεντρώσει το ενδιαφέρον του κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήταν ελεύθερος να επιστρέψει μετά την επαναλειτουργία του Κοινοβουλίου, ο Ισμαήλ Κεμάλ επιδίωξε έκτοτε να μεταχειρισθεί τη συνεργασία του με την ελληνική κυβέρνηση συστηματικότερα για την εξυπηρέτηση των πολιτικών του σκοπών και μετέθεσε το κέντρο των ενεργειών του από την Αλβανία στην τουρκική πρωτεύουσα. Ειδικότερα υπολόγιζε και στη βοήθεια που θα μπορούσαν να του παράσχουν εκεί οι Έλληνες βουλευτές και η Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως⁸².

Το Μάιο 1909, όταν ήρθε στην Ελλάδα, ο Ισμαήλ Κεμάλ επιχείρησε πάντως να επιβεβαιώσει την εμμονή του στις αρχές της ελληνοαλβανικής σύμπραξης και ήρθε σε συνεννόηση με τους ηπειρωτικούς κύκλους της Αθήνας, μεταξύ των οποίων, όπως του είχε γίνει γνωστό, είχαν διατυπωθεί αμφιβολίες ως προς τη συνέπειά του τον προηγούμενο χρόνο. Ο Αλβανός πολιτικός

πλυσίασε τον Π. Δαγκλή και το Διοικητικό Συμβούλιο της Επικούρου των Ηπειρωτών Επιτροπής και μετά την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ τους, φάνηκε πρόθυμος να στηρίξει τη συνεργασία τους στην κοινή εκ μέρους και των δύο πλευρών αναγνώριση της γραμμής του Αώου, ως διαχωριστικού ορίου μεταξύ της ελληνικής Ηπείρου και της Αλβανίας. Η σχετική συμφωνία διατήρησε εντούτοις ανεπίσημο χαρακτήρα, μετά από υποδείξεις του τότε Υπουργού Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζή προς την Επιτροπή να μην αναλάβει επίσημες δεσμεύσεις προς τον Ισμαήλ Κεμάλ⁸³ “κάτω από τις παρούσες περιστάσεις”.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ ενημέρωσε τότε εξάλλου την ελληνική κυβέρνηση για τις επαφές που είχε στην Ευρώπη και ιδίως στο Λονδίνο. Σε σχετική επιστολή του ο ίδιος ανέφερε διεξοδικά τις υποσχέσεις που του είχαν δοθεί από την αγγλική κυβέρνηση για την υποστήριξη του πολιτικού του προγράμματος στην Τουρκία, του οποίου η υλοποίηση θα μπορούσε να προσφέρει “πλείονας όσας έγγυήσεις δια τήν παγκόσμιον άγγλικήν πολιτικήν”. Ο ίδιος είχε επισημάνει στους Άγγλους εκπροσώπους τη σημασία του ελληνικού στοιχείου στην Ανατολή και το ρόλο που θα μπορούσε αυτό να παίξει στη δημιουργία της “νέας Τουρκίας”, καθώς και τη δυνατότητα μιας συμμαχίας μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας, υπό την αιγίδα της Αγγλίας. Τέλος τους είχε υποδείξει την αναγκαιότητα μιας προσέγγισης Ελλήνων και Αλβανών για το σχηματισμό ενός βαλκανικού συνασπισμού σε περίπτωση που θα ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί το σχέδιο της φιλελευθεροποίησης της Τουρκίας⁸⁴. Σε μια περίοδο που η αγγλική επιρροή εξασθενούσε μάλλον στην Κωνσταντινούπολη προς όφελος της γερμανικής, ενώ το Νεοτουρκικό Κομιτάτο φαινόταν να σταθεροποιεί μάλλον τη θέση του στην εξουσία, η φιλοαγγλική στροφή του Ισμαήλ Κεμάλ υπήρξε τελικά άκαρπη.

Περιμένοντας νέες εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη ο Αλβανός πολιτικός έστρεψε και πάλι την προσοχή του στο Αλβανικό πρόβλημα, όταν εξερράγη κίνημα στη Βόρειο Αλβανία το Μάρτιο 1910, επιζητώντας πλέον μαζί με άλλους σημαίνοντες συμπατριώτες του την πολιτική υποστήριξη της Αυστρίας, η οποία συνδεόταν με τη Γερμανία, ώστε να παρέμβει αυτή στην Πύλη, χάριν των Αλβανών⁸⁵.

Την απόφαση των συμπατριωτών του να στραφούν προς τις Κεντρικές Δυνάμεις ο Ισμαήλ Κεμάλ δικαιολόγησε στον Έλληνα πρεσβευτή Γρυπάρη στην Κωνσταντινούπολη⁸⁶. Κατά την άποψή του οι Αλβανοί δεν είχαν άλλη επιλογή, επειδή η Τουρκία επιζητούσε να καταπνίξει το Κίνημά τους και να τους εκφοβίσει με την παρακίνηση της Ρωσίας και των σλαβικών κρατών, ενώ η Αγγλία δεν ήθελε να υποστηρίξει την ίδρυση ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους, που θα αποτελούσε αντίβαρο για τη σλαβική διείσδυση στα Βαλκάνια. Στον Έλληνα πρεσβευτή ο Κεμάλ ανέφερε επίσης ότι παράλληλα με την προσέγγιση των Αλβανών εθνικιστών προς την Αυστρία, έπρεπε να

καλλιεργηθεί μεταξύ τους και η ιδέα μιας συνεργασίας τους με την Ελλάδα και τη Ρουμανία, σκέψη που είχε ανακοινώσει και προς τον Ρουμάνο πρεσβευτή στην τουρκική πρωτεύουσα. Τη χρησιμότητα μιας τέτοιας σύμπραξης, υπό την αιγίδα της Αυστρίας, ώστε να προκύψει μια νέα ισορροπία στα Βαλκάνια προς όφελος επίσης των ελληνικών και των αλβανικών συμφερόντων, υπέδειξε ο Ισμαήλ Κεμάλ και στον Αυστριακό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Johann Pallavicini, όπως πληροφορήσε αργότερα ο ίδιος τον Σαχτούρη⁸⁷.

Αλλά και οι τελευταίες προτάσεις του Ισμαήλ Κεμάλ δεν βρήκαν ανταπόκριση. Στην Ελλάδα επικρατούσε τότε δυσπιστία απέναντι στις Κεντρικές Δυνάμεις, και ιδίως τη Γερμανία, παρά τη συμφωνία που είχε κάνει μαζί της η κυβέρνηση Θεοτόκη. Η Μεγάλη αυτή Δύναμη είχε προκαλέσει αντιδράσεις με τη στάση της ως προς το Κρητικό ζήτημα και την απροθυμία της να ενισχύσει οικονομικά την Ελλάδα – εν τω μεταξύ είχε υποχωρήσει και η επιρροή της προς όφελος της γαλλικής⁸⁸. Αναφορικά εξάλλου με τις εξελίξεις του Αλβανικού ζητήματος, η τότε κυβέρνηση Δραγούμη δεν ήταν διατεθειμένη να εγκαταλείψει την ουδετερότητά της⁸⁹ προς την Τουρκία, για να μην προκαλέσει νέες περιπλοκές στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που βρίσκονταν σε λεπτή φάση λόγω του Κρητικού ζητήματος⁹⁰.

Συνεχίζοντας εντούτοις την πολιτική της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, η κυβέρνηση αναλάμβανε πρωτοβουλίες για τη διεύρυνσή της, ώστε να μπορέσει η Ελλάδα να επηρεάσει τις εξελίξεις στην Αλβανία, σύμφωνα με τις πολιτικές της επιδιώξεις, σε μια στιγμή κατά την οποία οι Αλβανοί αισθάνονταν επιτακτική την ανάγκη να αναζητήσουν πολιτικά στηρίγματα, για να συνεχίσουν τον αγώνα τους εναντίον της Τουρκίας. Στόχος της κυβέρνησης ήταν η μεθοδικότερη προσέλκυση στο πρόγραμμα της συνεννόησης και άλλων, πλην του Ισμαήλ Κεμάλ⁹¹, Αλβανών αρχηγών, ώστε με τη βοήθειά τους και μέσω της επιρροής που ασκούσαν αυτοί στους Αλβανούς, να συμβάλει η ίδια στη διατήρηση της επαναστατικής αναταραχής στο Βορρά, που αποδυνάμωνε το τουρκικό καθεστώς, και να αποτρέψει την επέκταση της αλβανικής επανάστασης στην Ήπειρο. Ταυτόχρονα δε με την τακτική αυτή να συντελέσει, ώστε να επηρεασθούν υπέρ της συνεννόησης σταδιακά οι Νότιοι Αλβανοί, να μην εμποδωθεί δε παράλληλα στην αντίληψη των Βορείων η ιδέα ότι η Αλβανία εκτεινόταν μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο, με την οποία ανατρέφονταν όλοι οι μουσουλμάνοι της Ηπείρου και της Κάτω Αλβανίας. Εάν πραγματοποιούνταν οι σκοποί αυτοί θα μπορούσε να προσδοκά η ελληνική κυβέρνηση πως οι προσπάθειές της για τον προσδιορισμό των ορίων της ελληνικής και της αλβανικής επιρροής, σύμφωνα με τις ελληνικές διεκδικήσεις, θα συναντούσαν μελλοντικά μικρότερη αντίδραση μεταξύ των Αλβανών, χάρις στη στάση κυρίως των Βορείων⁹².

Ο Ισμαήλ Κεμάλ, βασικός συνεργάτης της κυβέρνησης για την υλοποίη-

ση της αλβανικής πολιτικής της, απασχολημένος, όπως αναφέρθηκε, με το αλβανικό κίνημα, ζητούσε από αυτήν την αποστολή όπλων και πολεμοφοδίων για τους επαναστάτες στη Βόρειο Αλβανία. Η κυβέρνηση όμως, προκειμένου να ικανοποιήσει το αίτημά του, ήθελε να τη διαβεβαιώσει ο ίδιος εκ των προτέρων ότι οι μουσουλμάνοι αρχηγοί της επανάστασης αποδέχονταν το συνοριακό διαχωρισμό μεταξύ Αλβανίας και Ηπείρου, τον οποίο προέβλεπε η ελληνοαλβανική συμφωνία του 1907⁹³.

Ο Κεμάλ περιορίσθηκε να ενημερώσει το Υπουργείο Εξωτερικών ότι ήταν πεπεισμένος πως οι μουσουλμάνοι αρχηγοί, με εξαίρεση ίσως μόνον τους Τσάμπδες, θα συμφωνούσαν ως προς τα δύο αυτά σημεία, και συνέστησε στους εκπροσώπους του να στείλει η Ελλάδα τον αξιωματικό Αλέξανδρο Κοντούλη, για να ρυθμίσει λεπτομερέστερα τα θέματα της συνεργασίας τους⁹⁴. Μετά από σχετική έγκριση του Υπουργείου οι περαιτέρω συνεννοήσεις του Αλβανού πολιτικού με την ελληνική κυβέρνηση έγιναν μέσω του Κοντούλη⁹⁵.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ υπέβαλε ορισμένες προτάσεις στην Αθήνα⁹⁶, με τις οποίες ζητούσε την υποστήριξη των επαναστατικών κινήματων στη Βόρειο Αλβανία⁹⁷ και την ευρύτερη συμμετοχή της ελληνικής κυβέρνησης στις προσπάθειες των Αλβανών για την ανάπτυξη του εθνικού Κινήματός τους, ειδικότερα στον εκπαιδευτικό τομέα, για την περιοχή της Αλβανίας. Συγκεκριμένα, ως προς τον τομέα αυτόν, ο Ισμαήλ Κεμάλ πρότεινε: 1ον, την έκδοση αλβανικής εφημερίδας στον Αυλώνα ή στο Ελμπασάν για την εξυπηρέτηση των κοινών συμφερόντων, 2ον, την ενίσχυση του αλβανικού διδασκαλείου στο Ελμπασάν με την πρόσληψη υπότροφων Αλβανοπαίδων από την Άνω Αλβανία, 3ον, την εκτύπωση αλβανικών βιβλίων για τα αλβανικά σχολεία, 4ον, τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας από δασκάλους ή καθηγητές αλβανομαθείς. Γενικότερα δε ο ίδιος συνιστούσε την ίδρυση σε κάποια πρωτεύουσα της Ευρώπης ενός ελληνοαλβανικού Κέντρου, τέλος δε το διορισμό ενός Έλληνα διπλωματικού αντιπροσώπου και ενός πράκτορα στην Κεττίγνη για τις συνεννοήσεις με τους Βόρειους Αλβανούς.

Οι προτάσεις του Ισμαήλ Κεμάλ για την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας, καθώς και για την ενίσχυση του διδασκαλείου του Ελμπασάν, του σπουδαιότερου τότε κέντρου διάδοσης των εθνικών αλβανικών ιδεών, ξεπερνούσαν τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Την απάντησή της προς αυτόν κοινοποίησε το Υπουργείο Εξωτερικών με κάποια καθυστέρηση στις 26 Ιουλίου 1910⁹⁸. Το Υπουργείο, με την εκαιρία αυτή, καθόριζε λεπτομερώς την ελληνική πολιτική για το Αλβανικό ζήτημα, όπως αυτή έτεινε να διαμορφωθεί το καλοκαίρι του 1910.

Ο Υπουργός Εξωτερικών διαβεβαίωνε τον Ισμαήλ Κεμάλ ότι η ελληνική

κυβέρνηση θα συνέχιζε να έχει με τους Βόρειους και Νότιους Αλβανούς τις ίδιες φιλικές σχέσεις, όπως και στο παρελθόν, και του καθιστούσε γνωστό ότι ήταν πρόθυμη να υποθάψει την επανάσταση στη Βόρειο Αλβανία και ειδικότερα στο Κοσσυφοπέδιο, επειδή αυτό συνέφερε τους Έλληνες και τους Αλβανούς. Εντούτοις η κυβέρνηση δεν μπορούσε να τους διαθέσει άφθονα χρήματα μέχρι το τέλος του 1910. Έως το διάστημα εκείνο θα έδινε στους Γκέγκηδες, Μιρδίτες και Μαλισσόρους, ένα μικρό ποσό για την προμήθεια πολεμοφοδίων, ενώ η ετήσια συνεισφορά της για τον ίδιο σκοπό θα γινόταν μεγαλύτερη από το επόμενο έτος (1911). Για να διευκολύνει τις επαφές της με τους Αλβανούς αρχηγούς, η κυβέρνηση θα διορίζε στο προξενείο της Κεττίγνης ένα διπλωματικό πράκτορα και ένα γραμματέα, γνώστη της αλβανικής γλώσσας, που θα έμενε έξι μήνες το χρόνο στη Σκόδρα ως διευθυντής του εκεί προξενείου.

Σύμφωνα με την τακτική που είχε εγκαινιάσει η κυβέρνηση Θεοτόκη, η νέα κυβέρνηση προγραμματίζε να προσλάβει ως υποτρόφους σε ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα πέντε Αλβανόπαιδες μωαμεθανούς από την Άνω ή την Κάτω Αλβανία και να προνοήσει για την ίδρυση έδρας διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο και στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Επιπλέον, να εκτυπώσει και αναγνωστικά βιβλία στην αλβανική γλώσσα για να τα χρησιμοποιήσουν οι Αλβανοί στα σχολεία τους⁹⁹.

Κέντρο της ελληνοαλβανικής συνεννόησης στο εξωτερικό σχεδιαζόταν τότε να γίνει το Κάιρο, όπου υπήρχε σημαντική ελληνική και αλβανική παροικία. Σ' αυτήν την πόλη θα σχηματιζόταν μια ελληνοαλβανική επιτροπή, η οποία θα συνεδρίαζε στα γραφεία της αλβανικής εφημερίδας, που επρόκειτο να εκδοθεί με την επιχορήγηση της ελληνικής κυβέρνησης ως όργανο προπαγάνδας για την συνεννόηση.

Η επιλογή της πόλης του Καΐρου για την έκδοση σ' αυτήν αλβανικής εφημερίδας είχε γίνει ήδη στο Υπουργείο, επειδή οι αρμόδιοι ήλπιζαν ότι με την κυκλοφορία της θα μεταβάλλονταν σταδιακά σε οπαδούς της σύμπραξης οι Αλβανοί που κατοικούσαν σε όλη την Αίγυπτο και στην Αλβανία¹⁰⁰.

Τη διεύθυνση των εκδοτικών εργασιών είχε αναλάβει ο Αλβανός μπέης Φαζήλ Τοπτάν βάσει μιας συμφωνίας, που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο-Μάιο 1910¹⁰¹, με τη μεσολάβηση του Π. Δαγκλή, προέδρου της Επικούρου των Ηπειρωτών Επιτροπής. Μετά από κάποια αναβολή, λόγω των γεγονότων της επανάστασης, η έκδοση της εφημερίδας έγινε στο Κάιρο από τον Αύγουστο και εξής με τον τίτλο *Αστραπή*, αφού είχε εξασφαλισθεί σχετικά και η έγκριση του Ισμαήλ Κεμάλ¹⁰². Παράλληλα με την εκδοτική εργασία του ο Φαζήλ Τοπτάν μπέης ανέλαβε να μεσολαβήσει προσωπικά, ώστε να δεχθούν το κοινό πρόγραμμα της σύμπραξης και οι Αλβανοί φύλαρχοι.

Την άνοιξη 1910 η κυβέρνηση Δραγούμη έστειλε εξάλλου στην Ήπειρο και στην Αλβανία τον Σαχτούρη, για να ενημερωθεί εκτενέστερα σχετικά με

την κατάσταση που επικρατούσε στις δύο αυτές περιοχές και να συνεννοηθεί επίσης με ορισμένους Αλβανούς αρχηγούς¹⁰³. Οι συνεννοήσεις μαζί τους, με κύριο μεσολαβητή τον Ισμαήλ Κεμάλ, συνεχίσθηκαν μέχρι την έκρηξη της αλβανικής επανάστασης το επόμενο έτος.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου, που ανέλαβε κατά το διάστημα αυτό τη διακυβέρνηση της χώρας, υιοθέτησε τις βασικές αρχές της αλβανικής πολιτικής, που είχαν προδιαγράψει οι προηγούμενες κυβερνήσεις, λαμβάνοντας υπόψη της και τις υποδείξεις του Σαχτούρη σχετικά με το ζήτημα αυτό.

Η ελληνική αλβανική πολιτική, όπως διαμορφώθηκε κατά το διάστημα 1907-1911, συνδυάσθηκε εν μέρει και με την προσπάθεια των ελληνικών κυβερνήσεων να υλοποιήσουν το πρόγραμμα των εθνοτήτων μέσα στην Οθωμανική Επικράτεια. Το πρόγραμμα αυτό επιδίωκε αφενός τη διατήρηση των παλαιότερων προνομίων και εθνικών δικαιωμάτων των χριστιανικών εθνοτήτων, και αφετέρου την εξασφάλιση ισοπολιτείας και νέων δικαιωμάτων για τις εθνότητες αυτές, βάσει των διατάξεων του Οθωμανικού Συντάγματος, σε περίπτωση που αυτό θα εφαρμοζόταν¹⁰⁴.

Αποτελώντας ένδειξη ελάχιστης σύγκλισης της επίσημης πολιτικής του ελληνικού κράτους, μετά την επανάσταση στο Γουδί, και του προγράμματος της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως του Αθανασίου Νικολαΐδη-Σουλιώτη, στα πλαίσια του ελληνικού Μεγαλοϊδεατισμού, το πρόγραμμα των εθνοτήτων προβαλλόταν από την ελληνική πλευρά ως σχέδιο μιας ευρύτερης πολιτικής με υπερεθνικούς σκοπούς σε σχέση με την απλούστερη εθνικιστική πολιτική των άλλων βαλκανικών εθνοτήτων¹⁰⁵. Η ευρύτερη αυτή πολιτική ενδιαφερόταν για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ανάπτυξη όλων των υπόδουλων εθνοτήτων σ' αυτήν, με την προϋπόθεση της διατήρησης και της επέκτασης της ελληνικής επιρροής σε ορισμένες από αυτές μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών που είχε στη διάθεσή του το Πατριαρχείο – κατά τις προδιαγραφές του ελληνικού Υπουργείου

“διατηρουμένου του ἑλληνικοῦ ἔθνους ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνοτήτων ἑκάστης ἐν τῷ μέτρῳ τῶν ἐκπολιτιστικῶν αὐτῆς δυνάμεων...” και
 “ἀποκρουομένων ἐπὶ τοῦ παρόντος τῶν χωριστικῶν τάσεων”,

η πραγματοποίηση των οποίων ενδεχομένως, όπως στην περίπτωση της Μακεδονίας και της Αλβανίας, θα ήταν επιζήμια για τις ελληνικές βλέψεις.

Για να υλοποιηθεί όμως το πρόγραμμα, ήταν απαραίτητη η συνεργασία και των άλλων χριστιανικών εθνοτήτων, ώστε να αναγκασθεί να υιοθετήσει τις βασικές αρχές του και η Οθωμανική Διοίκηση. Προς την κατεύθυνση αυτή εργάσθηκαν ο Αθανάσιος Νικολαΐδης-Σουλιώτης, μέσω της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως, και το Πατριαρχείο, σε συνεννόηση με τις ελληνικές κυβερνήσεις¹⁰⁶.

Σε συνδυασμό με το πρόγραμμα των εθνοτήτων η ελληνική πλευρά χάραξε την αλβανική πολιτική της κατά την περίοδο 1907-1911 διστακτικά, βάσει των πληροφοριών που είχε για την κατάσταση του πληθυσμού στην Ήπειρο από τα ελληνικά προξενεία και τους ειδικούς απεσταλμένους της. Για να αποδώσουν όμως καρπούς τα σχέδιά της, έπρεπε να αλλάξει η στάση των Αλβανών εθνικιστών απέναντι στην Ελλάδα και να αναγνωρίσουν οι τελευταίοι τις διεκδικήσεις της, πράγμα που ήταν εξαιρετικά απίθανο. Αλλά, και αν ακόμα υποθέσουμε ότι ήταν δυνατή η αλλαγή στη στάση των Αλβανών, υπό τους όρους που επιθυμούσε η ελληνική πλευρά, η πραγματοποίησή της θα απαιτούσε πολύ χρόνο. Όμως ο παράγοντας αυτός δεν φαινόταν να απασχολεί ιδιαίτερα τις ελληνικές κυβερνήσεις, εφόσον πίστευαν ότι η λύση του Αλβανικού ζητήματος ήταν ακόμα πρόωρη, παρά την πρόοδο που είχε σημειώσει η αλβανική Κίνηση. Η μακροπρόθεσμη εντούτοις προοπτική που προδιέγραφε τότε η Αθήνα, προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι στόχοι της, αποτελούσε μία από τις βασικές αδυναμίες της αλβανικής πολιτικής της, καθώς οι εξελίξεις στα Βαλκάνια, σε συνδυασμό με την πολλαπλότητα των επιρροών που δέχονταν οι Αλβανοί, ευάλωτοι σ' αυτές λόγω και της κοινωνικοπολιτικής τους οργάνωσης, προδίκαζαν περιορισμένες δυνατότητες για την επιτυχία της, μέσα σε περιστασιακά μάλλον όρια.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κωνσταντινούπολης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙ

1. Α.Υ.Ε. Υπόμνημα περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως του Τμηματάρχου του Β' Τμήματος κ. Α. Σαχτούρη, 15/28 Φεβρουαρίου 1911, 1912, Β/52 (Β/43,52,53). Η χρονολόγησή του εγγράφου προκύπτει από αντίγραφο του, που βρίσκεται στο Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σ. Σπυρομήλιου, Α.Χ. Υπομνήματα περί Βορείου Ηπείρου, και έχει τίτλο: Υπόμνημα περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως. Εν Αθήναις τη 15 Φεβρουαρίου 1911 – Βλέπε μέρος 3, “από Διεθνοῦς ἀπόψεως” και μέρος 4, “από Τουρκικῆς ἀπόψεως”, σελ. 10 και 11.

2. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδίασμα Μ. Σπυρομήλιου, σελ. 9-10 / Ιστορικά Χειμάρρας, και Τ. Γιοχάλα, “Ανέκδοτά τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 437-438.

3. Γιοχάλα, “Ανέκδοτά τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 450-451. Βλέπε επίσης και Θ. Αναγνωστοπούλου-Παλαιολόγου, *Ελλάς και Αλβανία στις Αρχές του Εικοστού Αιώνα, τεκμήρια από το αρχείο του Νεοκλή Καζάζη*, (Θεσσαλονίκη, 1995), σελ. 32, 187, 199-201.

4. Κ. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα, 1896-1914*, (Αθήνα, 1991), σελ. 69-79. Βλέπε επίσης Ε. Χουρμούζη, “Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897”, στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 167-168.

5. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 55-86, και Χουρμούζη, “Η Ελλάδα μετά τον Πόλεμο του 1897” στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 167-168.

6. Γιοχάλα, “Ανέκδοτά τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 450-451.

7. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Υποπροξενείο Δυρραχίου, 19 Μαρτίου / 1η Φεβρουαρίου 1904, αρ. 967, 1907, Α.Α.Κ. ΙΑ. Ο Ισμαήλ Κεμάλ, που είχε γίνει δεκτός στην Αθήνα το 1900, έπαιρνε χρηματικό επίδομα από την ελληνική κυβέρνηση “από μακροῦ χρόνου” πριν από το Φεβρουάριο 1907. Βλέπε σχετικά Γιοχάλα, “Ανέκδοτά τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 451.

8. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 122, και “Beginnings of Albanian Nationalist Trends in Culture and Education (1878-1912)”, στο *Journal of Central European Affairs*, (XII 4, 1953), σελ. 361. Ο Κ. Χριστοφορίδης (1830-1895), από το Ελμπασάν, που είχε μεταφράσει πριν από το 1878 αποσπάσματα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, υπήρξε ελληνομαθής Αλβανός εθνικιστής, στην υπηρεσία της Αγγλικής Βιβλικής Εταιρείας, και επί δεκαετίες μελετητής της αλβανικής γλώσσας, από τους πρωτεργάτες της διαμόρφωσης της γραπτής αλβανικής και συντάκτης αλφαβήτου και γραμματικής της. Μαζί με τη Βίβλο ο Χριστοφορίδης δημοσίευσε λατινικό αλφάβητο, ενώ στο λεξικό και στα έργα του, που έγραψε στην τοσκική διάλεκτο, χρησιμοποίησε το ελληνικό αλφάβητο. Το μεταφραστικό του έργο τον έφερε σε αντίθεση με το Πατριαρχείο, εξαιτίας δογματικών αποκλίσεών του, μετά τη θητεία του στην Αγγλική Βιβλική Εταιρεία. Σχετικά με το θέμα των μεταφράσεων των Γραφών από τα προτεσταντικά ιδρύματα, ήδη από την εποχή του Όθωνα, βλέπε Γ.Ι. Κονιδάρη, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος από της Ιδρύσεως της Εκκλησίας αυτής από του Αποστόλου Παύλου μέχρι Σήμερον 49/50-1951*, (Αθήνα, 1900), σελ. 258. Σχετικά με τις αλβανικές μελέτες περί της καταγωγής της αλβανικής γλώσσας και τη σύνταξη λεξικών από Έλληνες και ξένους βλέπε Κουρίλα Ε. Λαυριώτη, “Γρηγόριος Αργυροκαστρίτης”, στο *Θεολογία*, Τόμος Ζ', (Αθήνα, 1929), σελ. 348-363, και Τόμος Η' -Θ', (Αθήνα, 1930-1931), σελ. 53-110-124, 253-267, Π. Κουπιώρη, *Αλβανικά Μελέται, Πραγματεία Ιστορική και Φιλο-*

λογική περί της γλώσσας του Έθνους των Αλβανών, Μέρος Α', (Αθήνα, 1879), Κουρίλα-Λαυριώτου, *Αλβανικά Μελέται - Η Μετάφρασις της Καινής Διαθήκης εις το Αλβανικόν, η τε του Γρηγορίου του Αργυροκαστρίτου από γλωσσικής, ερμηνευτικής και δογματικής απόψεως, και περί της Ελληνοαλβανικής Διαλέκτου*, (Θεσσαλονίκη, 1933), σελ. 4, 7 και 22-38. Επίσης βλέπε τις νεότερες μελέτες του Τ. Γιοχάλα, *Το Ελληνο-Αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη*, (Αθήνα, 1980), και *Στοιχεία Ελληνο-Αλβανικής Γραμματικής και Ελληνοαλβανικοί Διάλογοι, Ανέκδοτο Έργο του Ιωάννη Βηλαρά*, (Θεσσαλονίκη, 1985), όπου και σχετική βιβλιογραφία.

9. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 319-326, βλέπε και σημ. 3 και 1, σελ. 322 και 325.

10. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 311-313. Η ελληνοαλβανική προσέγγιση ίσως είχε και την έγκριση της αυστριακής πολιτικής. Στο τέλος του 1903 με αφορμή το ταξίδι του Γεωργίου στην Αυστρία, μετά την αποτυχία των προσπαθειών της τελευταίας για την οργάνωση αντισλαβικού συνασπισμού στα Βαλκάνια από το 1899, η Ιταλία είχε υπονοηθεί για μια μυστική ελληνοαυστριακή συμμαχία, που είχε σχέση με το ενδιαφέρον των δύο χωρών για την Αλβανία. Ο Skendi μας πληροφορεί ότι, κατά τη συνάντηση του βασιλιά Γεωργίου με Αυστριακούς ιθύνοντες τότε δεν συνομολογήθηκε συνθήκη. Ο βασιλιάς όμως αναγνώρισε ότι τα συμφέροντα της Αυστρίας δεν ήταν αντίθετα προς εκείνα της Ελλάδας, της οποίας οι φιλοδοξίες δεν ήταν δυνατόν παρά να ευνοηθούν από μια συνεννόηση μεταξύ των δύο χωρών. Σε σχέση πάντως με τις ιταλικές βλέψεις στην Αλβανία, η αυστριακή πολιτική αντιμετώπιζε τότε θετικά τις ελληνικές διεκδικήσεις στην Ηπειρο και η τακτική της ελληνοαλβανικής προσέγγισης που υιοθέτησε το 1904 ο Θεοτόκης, όταν η ιταλική επιρροή στην Αλβανία ανησυχούσε την ελληνική πλευρά, όπως ο ίδιος ομολογούσε τότε προς τον Αυστριακό πρεσβευτή στην Αθήνα, είναι πιθανόν να πραγματοποιήθηκε και με την έγκριση της Αυστρίας.

11. Hasan Kaleshi, "Dr Ibrahim Temo - der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt", στο *Südost Forschungen*, (XXXV, 1976) σελ. 121, όπου γίνεται λόγος για σύγκρουση ρουμανιζόντων Βλάχων με Έλληνες και Βουλγάρους, οι οποίοι αντιδρούσαν στην απαίτηση των πρώτων για την αναγνώριση των βλαχικών κοινοτήτων. Για τους κοινούς αγώνες Αλβανών και Βλάχων ρουμανιζόντων, προκειμένου να εξασφαλίσουν από το Πατριάρχειο δικαιώματα για τις εθνότητες που εκπροσωπούσαν, κατά την τελευταία δεκαετία περίπου του 19ου αιώνα, βλέπε και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 284, σημ. 5, και σελ. 34, σημ. 2. Βλέπε επίσης, Skendi, "Beginnings of National Trends in Culture and Education (1878-1912)" στο *Journal of Central European Affairs* (XII:4, 1953), σελ. 364.

12. S. Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal bey*, (London, 1920), σελ. 27, 158-169.

13. Skendi, *The Albanian National Awakening* σελ. 182-184 και Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal bey*, σελ. 272-298.

14. Skendi, *The Albanian National Awakening* σελ. 183-184 Η εφημερίδα *Albania* εκδιδόταν αρχικά στις Βρυξέλλες και αργότερα στο Λονδίνο. Ο Φαΐκ μπένς Κόνιτσα χαιρέτισε τη συνεργασία με τον Ισμαήλ Κεμάλ, πιστεύοντας ότι θα συντελούσε στην προσέλευση μωαμεθανών Αλβανών στο Κίνημα και γι' αυτό προέβη σε μια ειδική έκδοση της *Little Albania* από τις στήλες της οποίας ο Ισμαήλ Κεμάλ διακήρυξε την ανάγκη της ενοποίησης και της πνευματικής ανάπτυξης των συμπατριωτών του, ώστε να αντισταθούν σε εκείνους που επιδίωκαν την υποταγή τους. Η συνεργασία όμως των δύο ανδρών διακόπηκε. Ο Φαΐκ μπένς Κόνιτσα δεν ενέκρινε τότε τη φιλελληνική πολιτική του Ισμαήλ Κεμάλ.

15. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 313. Βλέπε επίσης, Αναγνωστοπούλου-Παλαιολόγου, *Ελλάς και Αλβανία στις Αρχές του Εικοστού Αιώνα*, σελ. 78-179. Το

1892 ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε υποβάλει στον Σουλτάνο ένα Υπόμνημα, με το οποίο του πρότεινε την ίδρυση μιας Συνομοσπονδίας μεταξύ της Τουρκίας και των βαλκανικών κρατών, με κέντρο την Τουρκία, ώστε το κράτος να αποκτήσει την παλαιά του ενότητα και ευρωστία, χωρίς να μνημονεύει την Αλβανία. Βλέπε επίσης Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal bey*, σελ. 299-312.

16. Ν. Καζάζη, “Προορισμός του Ελληνισμού” (Σκέψεις ενός Αλβανού), στο *Ελληνισμός*, Τόμος Δ΄, Τεύχ. Δεκεμβρίου (1901), σελ. 676-680.

17. Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal bey*. Αρκετές είναι οι αναφορές του Ισμαήλ Κεμάλ, αντίθετα, σε εθνικά ελληνικά ζητήματα και στη θέση που κράτησαν υπέρ των αλβανικών και τουρκικών συμφερόντων ο ίδιος ή ο πατέρας του, στην υπηρεσία τότε της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως στην περίπτωση των ελληνικών διεκδικήσεων κατά το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878, τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, και για το Κρητικό ζήτημα.

18. Γιοχάλα, “Ανέκδοτα τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 432-436. Ιδιαίτερη δράση στον τομέα αυτόν ανέπτυξε ο καθηγητής Νεοκλής Καζάζης (1849-1936), ο οποίος υπήρξε σημαντική επιστημονική φυσιογνωμία και πολιτικό πρόσωπο της περιόδου, και συνετέλεσε με τη σκέψη και την έντονη ανάμιξή του στην προβολή των ελληνικών αλυτρωτικών θεμάτων στο εξωτερικό και στο εσωτερικό, όπως επίσης και στη διαμόρφωση ενός εθνικιστικού πολιτικού ρεύματος στην Ελλάδα – βλέπε σχετικά, Αναγνωστοπούλου-Παλαιολόγου, *Ελλάς και Αλβανία στις Αρχές του Εικοστού Αιώνα*, και Γ. Κόκκινου, *Πολιτική Φιλοσοφία, Κοινωνική Φιλοσοφία και Ιδεολογία του Νεοκλή Καζάζη (1849-1936)*, Διδακτορική Διατριβή, (Αθήνα, 1994). Ο Καζάζης στο περιοδικό *Ελληνισμός*, το οποίο εξέδιδε από το 1898, ως πρόεδρος του ομώνυμου εθνικιστικού Συλλόγου, φιλοξένησε πληθώρα άρθρων, μεταξύ των άλλων και για το Ηπειρωτικό ζήτημα και την ελληνοαλβανική συνεργασία. Ο Αθανάσιος Πετρίδης στο άρθρο του “Μέλλον της Αλβανίας”, στο *Ελληνισμός*, Τόμος Β΄, Τεύχ. Ιουλίου και Αυγούστου (1899), σελ. 328-336 και 353-361, κάνει λόγο για προώθηση εκ μέρους του της Ιδέας της “πολιτειακής καταστάσεως συνδυασμού Αλβανίας και Ελλάδος”, κατά το παράδειγμα της Αυστροουγγαρίας, για πρώτη φορά προ εικοσαετίας, διαμέσου του τύπου της εποχής του. Μεταξύ των άλλων άρθρων που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό γύρω από το ζήτημα, σημαντικά ήταν τα άρθρα του Ηπειρώτη λόγιου Χρ. Χρηστοβασίλη, Τόμοι: Β΄ (1899), Γ΄ (1900), Δ΄ (1901), Ε΄ (1902), ΣΤ΄ (1903), Θ΄ (1906). Επίσης “οι Ηπειρωτικές Διαλέξεις” του Ν. Καζάζη – αρχίζουν από τον ΣΤ΄ Τόμο, Τεύχ. Απριλίου (1903) – τα άρθρα του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Π. Καρολίδη, για τις ελληνοαλβανικές παροικίες της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας – Τόμος Ζ΄ (1904) –, ο οποίος συμμετείχε σε ηπειρωτικά συλλαλητήρια και επίσημες εκδηλώσεις για την προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων – βλέπε εφημερίδα *Η Φωνή της Ηπείρου*, Αθήνα, 27 Οκτωβρίου 1906, αρ. 687, έτος Ε΄, όπου λόγος για συμμετοχή του σε ηπειρωτικό συλλαλητήριο στο Δημοτικό Θέατρο, με αφορμή δημοσιεύματα κατά της ελληνικότητας της Ηπείρου κατά την περίοδο της δράσης των αλβανικών σωμάτων στην Κεντρική και Νότιο Αλβανία. Βλέπε επίσης τις αυτοτελείς μελέτες του Λ. Μελά, *Το Αλβανικόν Ζήτημα*, (Αθήνα, 1902), Χ. Χρηστοβασίλη *Η Δύναμις του Ελληνισμού εν Ηπείρω*, (Αθήνα, 1902), που μεταφράσθηκε στη γαλλική και στην ιταλική γλώσσα και καταχωρήθηκε στην Κυανή Βίβλο, και του ιδίου, *Η Ήπειρος Γεωγραφικώς και Εθνολογικώς από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι Σήμερον* (Αθήνα, 1905). Υπέρ της ελληνοαλβανικής συνεννόησης συντάχθηκε και η σημαντική ηπειρωτική εφημερίδα των Αθηνών *Η Φωνή της Ηπείρου*, Αθήνα, 16 Φεβρουαρίου 1907, αρ. 702, έτος ΙΕ΄.

19. “Ελλάς και Αλβανία”, ανυπόγραφο άρθρο στο *Ελληνισμός*, Τόμος Β΄, Τεύχ. Μαΐου 1 (1899), σελ. 193-202, και Skendi *The Albanian National Awakening*, σελ. 308-310, όπου λανθασμένη η χρονολογία 1900 ως έτος ίδρυσης και όπου αναφέρεται ότι τη γραμμή της

ελληνοαλβανικής συνεννόησης υποστήριξε και το περιοδικό *Aster VII (Star)* που εξέδιδε άρθρα στην ελληνική και αλβανική από το 1901. Βλέπε και Γιοχάλα, “Ανέκδοτα τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 435. Προηγουμένως, με αφορμή την Ανατολική Κρίση του 1875-1878, το πρότυπο της δυαδικής ένωσης των δύο χωρών είχε προβληθεί, όχι μόνον κατά τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των εκπροσώπων της κυβέρνησης του Αλ. Κουμουνδούρου και των Αλβανών αρχηγών, αλλά και στο Υπόμνημα των Αλβανών προκρίτων από τη Σκόδρα προς τον Disraeli, της 13ης Ιουνίου 1878. Σ’ αυτό συγκεκριμένα υποστηριζόταν η ίδρυση ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους και δηλωνόταν κατηγορηματικά το αδύνατον της ένωσης της Αλβανίας με την Ελλάδα, αλλά τονιζόταν ότι η αμυντική δύναμή τους θα μπορούσε να διπλασιασθεί με την Ομοσπονδία και τη φυσική συμμαχία Αλβανίας και Ελλάδας, “ήτις ένορᾶ έν τῷ Σλαβισμῷ θρασύν έχθρὸν καί πέποιθε νῦν, ὅτι τὰ αὐτὰ μεθ’ ἡμῶν συμφέροντα πρόκειται νὰ διαφυλάξη”, Ομοσπονδία μετά της Ελλάδος, “έκατέρας τῶν δύο χωρῶν διατηρούσης τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς καὶ ἠνωμένων πολιτικῶς ὡς ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Οὐγγαρία...”.

20. Καζάζη, *Ελληνοαλβανική Συνεννόησης. Το Αλβανικόν Ζήτημα εν Σχέσει προς το Ελληνικόν Έθνος*, σελ. 30 και Bartl, “Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)”, στο *Albanische Forschungen* (8, 1963), σελ. 119.

21. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 174-176. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνεται και ο Θύμιο Μίτκο, ο οποίος είχε μεταβάλει τις πεποιθήσεις του, όταν δημοσίευσε το περιοδικό του *Η Σημαία της Αλβανίας 1883-1887*. Για τη δράση του Μίτκο (1865-1940) στον τομέα της αλβανικής παιδείας και ειδικότερα όσον αφορά στη διάδοση των αλβανικών εθνικών ιδεών μεταξύ των Αλβανών της Ρουμανίας, καθώς και στην υποστήριξη εκ μέρους του μιας αλβανορουμανικής συνεργασίας η οποία θα στρεφόταν κατά του ελληνικού και του βουλγαρικού Μεγαλοϊδεατισμού, βλέπε σχετικά Hasan Kaleshi, “Dr. Ibrahim Temo – der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt”, στο *Südost Forschungen*, (XXXV, 1976), σελ. 110-145, και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 335-336. Την ιδέα μιας ελληνοαλβανικής ένωσης συζήτησε αργότερα μεταξύ των ετών 1911-1912 με την ελληνική κυβέρνηση του Βενιζέλου και ο Φαήκ μπένης Κόνιτσα, χωρίς να ολοκληρωθεί η συμφωνία που προέκυψε.

22. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, σελ. 9-14 / Ιστορικά Χειμάρρας.

23. Γιοχάλα, “Ανέκδοτα τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 432-436, και Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914*, (Θεσσαλονίκη, 1976), σελ. 33-35. Τα σχετικά έγγραφα δεν βρέθηκαν στο Φάκελλο του Υ.Ε., ο οποίος αναφέρεται στο τελευταίο αυτό έργο και ο οποίος, κατά τον Μ. Σπυρομήλιο, περιείχε: α) τη γενική συμφωνία, β) τους όρους και γ) μια ιδιόχειρη επιστολή του Κεμάλ. Τα έγγραφα αυτά μετέφερε στο ιδιόχειρο Σχεδιάσμα του ο Μ. Σπυρομήλιος. Στο έργο *Greece and Albania, 1908-1914* δημοσιεύθηκε μόνον το τμήμα της συμφωνίας που αφορούσε στη ρύθμιση των συνόρων.

24. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου / Ιστορικά Χειμάρρας.

25. Γιοχάλα, “Ανέκδοτα τινά Κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών Σχέσεων”, στο *Μνημοσύνη* (1968-1969), σελ. 451-461.

26. Καζάζη, “Προορισμός του Ελληνισμού” (Σκέψεις ενός Αλβανού) στο *Ελληνισμός*, Τόμος Δ΄, Τεύχ. Δεκεμβρίου (1901), σελ. 676-680. Βλέπε επίσης Αναγνωστοπούλου-Παλαιολόγου, *Ελλάς και Αλβανία στις Αρχές του Εικοστού Αιώνα*, σελ. 34-35.

27. ΙΑΜΜ, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, “Εϊδικόν Πρωτόκολλον τῆς Συνεννοήσεως”/189. Το Πρωτόκολλο εγκρίθηκε από το Προεδρείο του Ελληνισμού και τον Ισμαήλ Κεμάλ, εκπρόσωπο του Αλβανικού Συνδέσμου στην Αθήνα, στις 22 Μαρτίου 1907.

28. ΙΑΜΜ, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, “Εἰδικὸν Πρωτόκολλον τῆς Συνεννοήσεως”/189. Κυριότερο μέσο για την εκπλήρωση αυτού του σκοπού, ήταν το δημοσιογραφικό ὄργανο του Συνδέσμου και τα δημοσιεύματά του στην αλβανική, στην ελληνική, στη γαλλική και στην τουρκική. Είναι φανερό η σύμπτωση με τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει ο Κεμάλ στο δημοσιογραφικό τομέα απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση κατά το άρθρο 5 της συμφωνίας.

29. Άρθρο με τίτλο “Ἐπάνοδος του Προέδρου της Εταιρίας κ. Ν. Καζάζη” στο *Ελληνισμός*, Τόμος Η΄, Τεύχ. Ιανουαρίου (1905), σελ. 51-72. Ο Καζάζης, ο οποίος είχε ταξιδεύσει το Μάιο 1904 στο Λονδίνο ως εκπρόσωπος της Ελλάδας, για να πάρει μέρος στο Συνέδριο των Ανατολιστών, επιστρέφοντας είχε περάσει από το Παρίσι, από τη Γενεύη, όπου και ίδρυσε Κέντρο φιλελληνικών ενεργειών υπό τύπον Επιτροπής, και τέλος από τη Ρώμη, στην οποία έθεσε τις βάσεις για μια ανάλογη κίνηση. Στο Παρίσι, όπου με τις ενέργειές του ιδρύθηκε επίσης ο “Φιλελληνικός Σύνδεσμος προς άμυνα των δικαιών των Ελλήνων”, περί το τέλος του ίδιου έτους ο Καζάζης είχε ειδικότερα εξασφαλίσει τη συμπαράσταση του Clemenceau και άλλων διακεκριμένων προσωπικοτήτων της εποχής, μελών του Συνδέσμου, όπως ο Aristide Briand, ο Alphonse Aulard, ο Charles Diehl, ο Comte d’ Annay. Βλέπε επίσης Π.Δ. Γιωτόπουλου “Ἡ πολιτική Κατάσταση της Αλβανίας και η Ελληνοαλβανική Συνεννόησης”, στο *Ελληνισμός*, Τόμος Ι΄, Τεύχ. Οκτωβρίου (Αθήνα, 1907), σελ. 691-698, όπου γίνεται λόγος για τις συζητήσεις περί “Ελληνοαλβανικής Συνεννόησης” την εποχή αυτή στην Ελλάδα, στην Αλβανία και στο εξωτερικό, και τη δημοσίευση άρθρου σχετικά με την Αλβανία στη διεθνή παρισινή επιθεώρηση *Entente Cordiale*.

30. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Δήλωση της Επιτροπής της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως, Αθήνα 22 Μαρτίου 1907/24, και, “Ἡ Ελληνοαλβανική Συνεννόησης και η Δήλωση αυτής”, στο *Ελληνισμός*, Τόμος Ι΄, Τεύχ. Μαρτίου, (1907), σελ. 223-227.

31. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, Επιστολή Λ. Κορομηλά προς τις ελληνικές Πρεσβείες, του Απριλίου 1913 / Ιστορικά Χειμάρρας.

32. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 178.

33. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, Επιστολή του Ισμαήλ Κεμάλ μπέη προς άγνωστον αποδέκτη, στην οποία γίνεται λόγος για τις πρώτες ενέργειες και τη διευθέτηση του θέματος της επιδότησής του, ανά τρίμηνο, από την ελληνική κυβέρνηση / Ιστορικά Χειμάρρας.

34. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Συνεδρίασις της 17ης Απριλίου και 2ας Μαΐου, Βιβλίο Διοικητικού Συμβουλίου. Για τις αντιλήψεις του Σπυρομήλιου περί Ισμαήλ Κεμάλ βλέπε του ίδιου, *Αλβανοί και Αλβανιστές*, (Αθήνα, 1914), σελ. 14-15. Ο Σπυρομήλιος δεν ενέκρινε γενικότερα τη συνεργασία της Η.Ε. με άλλες οργανώσεις. Ο Κ.Μ. Μελάς, στενός επίσης συνεργάτης του Δαγκλή, κατηγορούσε τον Σπυρομήλιο ότι αντιδρούσε σε κάθε σχέδιο γενικότερης προσπάθειας, περιορίζοντας το ενδιαφέρον του στη Χειμάρρα. Τις κατηγορίες όμως αυτές δεν δεχόταν ο Δαγκλής, οπαδός της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, με τον οποίον ο Σπυρομήλιος εξακολουθούσε να διατηρεί στενές σχέσεις και μετά την αποχώρησή του από την Κεντρική Υπηρεσία. Βλέπε *Αρχείο Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, σελ. 414.

35. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 311-329.

36. G.B. Leon, “Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism” στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 116-120.

37. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 403-426 και σελ. 427-447, Hale, *The Great Illusion*, 240-249 και Κ.Α. Hamilton, “Great Britain and France, 1905-1911”, στο F.H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, (Cambridge University, 1977), σελ. 113-123.

38. D. Dakin, “The Greek Proposals for an Alliance with France and Great Britain,

June-July 1907", στο *Balkan Studies*, (3:1, 1962), σελ. 43-60, του ιδίου, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 329-331, και Hamilton, "Great Britain and France, 1905-1911", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 119. Επίσης βλέπε και F.R. Bridge, "Relations with Austria-Hungary and the Balkan States, 1905-1908", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 166.

39. Dakin, "The Greek Proposals for an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", στο *Balkan Studies* (3:1, 1962), σελ. 51-53.

40. G.B. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism" στο *Südost Forschungen* (XXXIX, 1980), σελ. 116-120.

41. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 351. Η Ελλάδα δεν είχε εγκρίνει το αγγλικό σχέδιο της 9ης Μαρτίου 1908, το οποίο απέκλινε στη δημιουργία μιας δεύτερης Ανατολικής Ρωμυλίας, όπως ανέφερε σχετικά ο Σκουζές στον Άγγλο Πρεσβευτή Elliot, επειδή φοβόταν, μαζί με τη Σερβία, ότι η νέα ημιαυτόνομη περιοχή θα είχε την τύχη της πρώτης.

42. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 110.

43. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 399-402, σημ. 18. Ο Ιουσίφ Κεμάλ που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη, κατά την αντεπανάσταση του Απριλίου 1909 κατέβαλε προσπάθειες για να τεθεί σε έλεγχο το αντικίνημα, ώστε να μην προκληθεί επέμβαση του στρατού, και έγινε για ένα διάστημα Πρόεδρος του Κοινοβουλίου. Βλέπε Feroz Ahmad, *The Young Turks, 1908-1919*, (Oxford, 1969), σελ. 173.

44. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 47-52.

45. Στο ίδιο, σελ. 74-90, και Ν.Β. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Τόμος Α', (Αθήνα, 1954), σελ. 57-59.

46. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 165-173. Βλέπε επίσης D. Dakin, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914" στο *Balkan Studies* (3:2, 1962) σελ. 332.

47. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 452-455.

48. A. Rossos, *Russia and the Balkans, Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914*, (Toronto and London, 1981), σελ. 3-8. Βλέπε επίσης, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars (1912-1913)*, σελ. 29-35, 36-68, 70-90, B. Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements (1806-1914)*, (Cambridge, 1991), σελ. 228-234, Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 216-219, J.R. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 258-260.

49. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 14-21, 33, 55-61, Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 311-312, Schanderl, "Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908", στο *Südost Forschungen*, (9, 1971), σελ. 57-58, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 240-241.

50. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 174-177.

51. J.R. Crampton, *The Hollow Detente, Anglo-German Relations in the Balkans 1911-1914*, (New York, 1980), σελ. 31-34.

52. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 119-121. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση ανώτερου διπλωματικού υπαλλήλου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, πιθανώς του Αντωνίου Σαχτούρη, σχετικά με την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά την εικοσαετία προ της ανακήρυξης του Συντάγματος.

53. A. Panayotopoulos, "Early Relations between the Greeks and the Young Turks", στο *Balkan Studies*, (21:1, 1980), σελ. 88-93, όπου γίνεται λόγος για τη συμμετοχή ορισμένων Ελλήνων στο Συνέδριο των Νεοτούρκων του 1902 και ίσως του 1907, τις πρώτες επαφές των Νεοτούρκων με ελληνικούς παράγοντες στη Μακεδονία πριν από την έκρηξη της επα-

νάστασης, και τις πρώτες κρούσεις τους προς τον Πρόξενο Θεσσαλονίκης Ε. Κανελλόπουλο για μίαν αόριστη συνεργασία με την εκεί ελληνική κοινότητα εναντίον των Βουλγάρων. Για τις πρώτες επαφές Ελλήνων και Νεοτούρκων βλέπε και Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, κεφ. 15, 1, σελ. 377-378.

54. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 378-382, και σελ. 382-385. Για την επίσκεψη του Ράλλη, αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην Ήπειρο, βλέπε εφημερίδα *Ο Πύρρος*, 5 Νοεμβρίου 1908 αρ. 290, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο "Ηπειρωτικό Δελτίο", και *Η Φωνή της Ηπείρου*, 31 Οκτωβρίου 1908, αρ. 773, έτος ΙΖ, άρθρο με τίτλο "εξ Ηπείρου".

55. D. Sweet, "The Bosnian Crisis", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 183-184.

56. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 408-411 και Κ. Σβολόπουλου, "Η Κρητική Πολιτεία από το 1899", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΓ', (Αθήνα, 1977), σελ. 197-214. Βλέπε επίσης Κ. Σβολόπουλου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Πολιτική Κρίσις εις την Αυτόνομον Κρήτην. 1901-1906*, (Αθήνα, 1974), σελ. 262-272.

57. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 404, και Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Τόμος Α', σελ. 256-258.

58. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 13-16, Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 13, και Sweet, "The Bosnian Crisis", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 185-186.

59. Γ. Δερτιλή, *Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση, 1880-1909*, 4 (Αθήνα, 1985), σελ. 107-158, 167-227, καθώς και Σ.Β. Παπακοσμά, *Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος*, (Αθήνα, 1981), σελ. 168-248.

60. A.J. Panayotopoulos, "The "Great Idea" and the Vision of Eastern Federation: a Propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis", στο *Balkan Studies* (21, 1980), σελ. 344-351. Ιδιάζουσα από την άποψη αυτή και περισσότερο ενδιαφέρουσα ήταν η θέση των Αθανασίου Σουλιώτη-Νικολαΐδη και Ίωνα Δραγούμη. Για τις διαφοροποιήσεις αυτές στους ίδιους κύκλους, την εξέλιξη της ιδεολογίας των δύο ανδρών, τις διαφορές της με τη Μεγάλη Ιδέα, καθώς και για το πρόγραμμα του Αθανασίου Σουλιώτη σχετικά με την ίδρυση του Ανατολικού κράτους ή "του κράτους της καθ' ημάς Ανατολής", υπό όρους ισοπολιτείας και ισονομίας όλων των υπόδουλων εθνοτήτων και κυρίαρχο, ενωτικό μεταξύ τους, στοιχείο τον ελληνικό πολιτισμό, βλέπε στο ίδιο, σελ. 331-365. Βλέπε επίσης για τον Αθ. Σουλιώτη, τη δράση και τις ιδέες του από την περίοδο της "Οργάνωσης της Θεσσαλονίκης", D. Xanatalos, "The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars", στο *Balkan Studies*, (3:2, 1962), σελ. 280-292. Επίσης, Α. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, *Ο Μακεδονικός Αγών. Η Οργάνωση Θεσσαλονίκης 1906-1908. Απομνημονεύματα*, Πρόλογος Σοφίας Αθ. Σουλιώτη, Εισαγωγή Δ. Ξαναλάτου, (Αθήνα, 1986) και του αυτού, *Το Ημερολόγιον του Α' Βαλκανικού Πολέμου*, Πρόλογος Σοφίας Αθ. Σουλιώτη, Εισαγωγή Δ. Ξαναλάτου, (Θεσσαλονίκη, 1962), και *Ι. Δραγούμης και Πολιτική Πεζογραφία*, επιμέλεια Θ. Παπακωνσταντίνου, (Αθήνα, 1957).

61. Θ. Βερέμη, "Μαρτυρίες για το Στρατιωτικό Κίνημα του 1909 και οι Επιπτώσεις του στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος", στο *ΔΙΕΕΕ*, Τόμος 25, (Αθήνα 1982), σελ. 399, επιστολή Α. Σουλιώτη προς Ι. Δραγούμη, Αθήνα, 26 Σεπτεμβρίου 1909.

62. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, σελ. 421-431, και Βερέμη "Μαρτυρίες για το Στρατιωτικό Κίνημα και οι Επιπτώσεις του στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος", στο *ΔΙΕΕΕ*, Τόμος 25 (Αθήνα, 1982), σελ. 402-408. Βλέπε επιστολές Σουλιώτη προς Δραγούμη, Αθήνα, 17 Δεκεμβρίου 1909, και Σουλιώτη προς Δραγούμη, 20 Ιανουαρίου 1910. Η προσπάθεια για τη δημιουργία του τμήματος προπαγάνδας στο Υπουργείο Εξωτερικών υπέκρυπτε την αντίδραση που επικρατούσε στους ίδιους κύκλους για την πλημμελή αντιμετώπιση

των αλυτρωτικών θεμάτων από τις ελληνικές κυβερνήσεις, έως το 1908, και την ανεπάρκεια των Υπηρεσιών του Υπουργείου Εξωτερικών, που είχαν ως κύριο έργο τους την ενασχόλησή τους με τα θέματα αυτά. Την αντίδραση αυτή εκφράζει και αχρονολόγητη έκθεση ανώνυμου υπαλλήλου του Υπουργείου Εξωτερικών, η οποία επικρίνει ειδικότερα την ελληνική εξωτερική πολιτική κατά την τελευταία εικοσαετία και στρέφεται ειδικότερα εναντίον της κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη. Βλέπε σχετικά, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ. Ιστορικά Χειμάρρας.

63. Α.Υ.Ε., Χαρисиάδης προς Ι. Δραγούμη, 15 Απριλίου / 28 Μαΐου 1910, 1910, Αναφορά Προξενείου Δυρραχίου.

64. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1910, αρ. 349, και 1/14 Μαΐου 1910, αρ. 783, 1913 Β/53.

65. Α.Υ.Ε., Υπόμνημα περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως του Α. Σαχτούρη, 15/28 Φεβρουαρίου 1911, 1912 Β/43, 52, 53.

66. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδίασμα Μ. Σπυρομήλιου, Ιστορικά Χειμάρρας, σελ. 14-15, όπου σχετικά με τη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής αναφέρονται τα ονόματα του ελληνόφιλου τότε Κορυτσαίου ιατρού Μ. Τούρτουλη, φίλου των διπλωματών αυτών, που προσχώρησε αργότερα στο Αλβανικό Κίνημα, του Αλ. Κοντούλη και του Σπ. Σπυρομήλιου, ο οποίος ήταν αντίθετος με τη συνομιλιότητα της συμφωνίας με τον Ισμαήλ Κεμάλ, προσέφερε όμως τις υπηρεσίες του, με τη δημοτικότητα και τις προσωπικές γνωριμίες που διέθετε στην Ήπειρο και στην Αλβανία, για να έρθει σε συνεννοήσεις με άλλους σημαίνοντες Αλβανούς, σχετικά με τη ρύθμιση συγκεκριμένων θεμάτων που ενδιέφεραν την ελληνική πλευρά, όπως η διεξαγωγή των εκλογών του 1908.

67. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 336-339.

68. Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen* (8, 1963), σελ. 154-158. Τα τρία τέταρτα των αξιωματικών στο βιλαέτι του Κοσόβου ήταν μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου. Για το ίδιο ζήτημα βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 340-344, και Ε. Νικολαΐδου, *Αλβανικές Λέξεις, η Αλβανική Κίνηση στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και η Συμβολή της στην Ανάπτυξή της (1908-1912)*, (Ιωάννινα, 1984), σελ. 12-15.

69. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 82-83, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen* (8, 1963), σελ. 158-160.

70. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 344-345.

71. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 168-372. Βασικός λόγος για τον οποίο ο αλβανικός λαός δεν γνώριζε να γράψει τη γλώσσα του ήταν το γεγονός ότι χρησιμοποιούσε για τη γραφή της δέκα περίπου διαφορετικά αλφάβητα. Βλέπε σχετικά Γιοχάλα, *Το Ελληνο-Αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη* σελ. 56-61.

72. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 375-380.

73. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 34-36, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 32-37.

74. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 391-396.

75. B.D., IX, I, αρ. 172.

76. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 331-332. Για τις πολιτικές αποκλίσεις του Ισμαήλ Κεμάλ στο διάστημα 1908-1910, βλέπε Α.Υ.Ε. Πρεσβεία Λονδίνου προς Αλέξανδρον Γ. Σκουζέν, 8/21 Απριλίου 1908, αρ. 333, 1911 Β/52, και Επιστολή του Ισμαήλ Κεμάλ της 15/28 Νοεμβρίου 1909, συνημμένη στο έγγραφο Πρεσβεία Ρώμης προς Κ. Μαυρομιχάλη, 17/30 Νοεμβρίου 1909, αρ. 929, 1911, Β/52. Βλέπε επίσης, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Δ. Καλλέργη, 1/14 Απριλίου 1908, αρ. 260, 1911, Β/52.

77. Α.Υ.Ε. Πρεσβεία Ρώμης προς Αλ. Σκουζέν, 8/21 Απριλίου 1908, αρ. 333, 1911, Β/52, στο οποίο και επισυνάπτεται αντίγραφο της επιστολής.

78. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 85, και Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 360-361.

79. Α.Υ.Ε. Προξενείο Αυλώνας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Οκτωβρίου / 1η Νοεμβρίου 1908, αρ. 6588, 1911, Β/52.

80. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Σπ. Σπυρομήλιος προς Δαγκλή, 31 Αυγούστου 1908/24. Στις εκλογές ο Κεμάλ συνεργάσθηκε με τους Έλληνες για την επιλογή των υποψηφίων. Συνάντησε όμως αυτός την αντίδραση του Σπυρομήλιου, σχετικά με τις προτάσεις που έκανε για την περιοχή Αργυροκάστρου.

81. Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal bey*, σελ. 344-346.

82. Α.Υ.Ε., Αχρονολόγητο έγγραφο που περιέχει τη συνομιλία του Ισμαήλ Κεμάλ με τον Αντώνιο Σαχτούρη, το Μάιο 1910, όπως προκύπτει από το περιεχόμενο, 1911, Β/52. Κατά τις διαπιστώσεις του Σαχτούρη από την επαφή που είχε με τον Κεμάλ, οι προθέσεις του τελευταίου, ως προς το σημείο αυτό, υπέκρυπταν τις ελπίδες του για την επικράτηση του φιλελεύθερου κόμματος στην πολιτική σκηνή της Τουρκίας, ώστε να αναλάβει ο ίδιος τη διακυβέρνηση της χώρας, και να προωθήσει το σχέδιο για μια συμμαχία Ελλάδας και Τουρκίας εναντίον των Σλάβων.

83. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Δαγκλής προς Γ. Θεοτόκη, 4 Μαΐου 1909/24.

84. Α.Υ.Ε., Επιστολή συνημμένη στο έγγρ. Πρεσβείας Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Νοεμβρίου 1909, αρ. 929, 1911, Β/52.

85. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 403-404 και 438-440.

86. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Δ. Καλλέργη, 1/14 Απριλίου 1910, αρ. 260, 1911, Β/52.

87. Α.Υ.Ε., 1911, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Απριλίου 1910, αρ. 260, 1911, Β/52.

88. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 135-140.

89. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1910, αρ. 911 / Συμπληρωματικά. Βλέπε και αχρονολόγητο έγγραφο συνομιλίας Ισμαήλ Κεμάλ και Σαχτούρη, στο ίδιο.

90. Κ. Σβολόπουλου, "Η θέση του Κρητικού Ζητήματος", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 260.

91. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 10/23 Μαΐου 1910, αρ. 932, 1911, Β/52. Η κυβέρνηση του Στέφανου Δραγούμη έσπευσε να στείλει την καθυστερούμενη επιχορήγηση στον Κεμάλ, μέσω της Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 1910.

92. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπ. Σπυρομήλιου, Α.Χ., Υπόμνημα Α. Σαχτούρη, Περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως 16-2-1911/ Υπομνήματα περί Βορείου Ηπείρου.

93. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 22 Απριλίου / 5 Μαΐου 1910, αρ. 1383, 1911, Β/52.

94. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Απριλίου/12 Μαΐου 1910, αρ. 765, 1910, Ελληνοαλβανικά, Αναφοράί Προξενείου Δυρραχίου.

95. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 10/23 Μαΐου 1910, αρ. 932, 1911, Β/52.

96. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών 6/19 Ιουλίου 1910, αρ. 1852, 1911 Β/52 και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Παρισίων, 9/29 Ιουλίου 1910, αρ. 1852, 1911, Β/52.

97. Α.Υ.Ε., Προτάσεις Ισμαήλ Κεμάλ, αχρονολόγητο έγγραφο, 1911 Β/52. Ο όρος Αλβανία χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία, κατά το πνεύμα της ελληνοαλβανικής συμφωνίας του 1907 ως δηλωτικός της Βορείου και Κεντρικής σημερινής Αλβανίας. Για το Νότιο τμήμα της σημερινής Αλβανίας χρησιμοποιείται εναλλακτικά ο όρος Βόρειος Ήπειρος και Νότιος Αλβανία.

98. Α.Υ.Ε., Σημείωμα, 26 Ιουλίου, 8 Αυγούστου 1910, χωρίς αρ., 1911, Β/52. Το σημείωμα περιλαμβάνει δύο μέρη. Το Α' μέρος προοριζόταν για να ανακοινωθεί στον Ισμαήλ Κεμάλ και το Β' για τη Δημόσια Υπηρεσία, αναφερόμενο στο συνολικό κόστος και στα επιμέρους έξοδα του Προγράμματος.

99. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Φαζήλ μπένς Τοπτάν προς Δαγκλή, Κάιρο, 1/14 Μαρτίου 1910/24. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., αντίγραφο του πρώτου μέρους του εγγράφου της 26ης Ιουλίου 1910 – βλέπε παραπάνω σημ. 98 – που υπάρχει στον ίδιο φάκελο με τίτλο “Απάντησις ἐπὶ τῶν προτάσεων τοῦ Ἰσμαήλ Κεμάλ, γενομένη πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ ταγματάρχου Ἀλεξάνδρου Κοντούλη”, και ημερομηνία 7/20 Αυγούστου 1910, και το οποίο, όπως φαίνεται, έστειλε το Υπ. Εξ. στον Κεμάλ. Βλέπε Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Παρισίων, 4/27 Αυγούστου 1910, αρ. 2311, 1911, Β/52.

100. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1910, αρ. 765, 1910, Ελληνοαλβανικά, Αναφορά Προξενείου Δυρραχίου.

101. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Καΐρου, 24 Μαρτίου / 6 Απριλίου 1910, αρ. 282, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Καΐρου, 16/29 Απριλίου 1910, αρ. 528, 1910, Ελληνοαλβανικά, Αναφορά Προξενείου Δυρραχίου.

102. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Βαΐλας προς Δαγκλή, 29 Ιουλίου 1910/24, και Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Καΐρου, 26 Αυγούστου / 8 Σεπτεμβρίου 1910, αρ. 2760, 1910, Αναφορά Προξενείου Δυρραχίου. Ο ευρύτερος όμας στόχος να μετατραπεί η Αίγυπτος σε κέντρο της ελληνικής αλβανικής πολιτικής δεν πραγματοποιήθηκε. Βλέπε ΙΑΜΜ, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, αχρονολόγητη επιστολή Σπ. Σπυρομήλιου του 1911 προς τον Βενιζέλο, 173/310.

103. Α. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις εκ του Διπλωματικού μου Σταδίου, (1897-1933)*. (Κάιρο, 1951), σελ. 81-83. Ο Σαχτούρης επισκέφθηκε τις πόλεις Πρέβεζα, Ιωάννινα, Αργυρόκαστρο, Αυλώνα, Δυρράχιο, Ελμπασάν και Βεράτι, καθώς και άλλες, πλην της Κορυτσάς.

104. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, Τόμος Α', σελ. 205-217.

105. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 9/22 Μαρτίου 1912, Εγκύκλιος αρ. 8386, 1912, Α.Α.Κ., Η Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Ελληνοβουλγαρικά. Για το πρόγραμμα των εθνοτήτων, βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Έκθεσις πεπραγμένων Αθ. Σουλιώτη (1907-1912), εν Κωνσταντινουπόλει, 25 Αυγούστου 1912, 1912, Α5Γ.

106. Σχετικά με τη συνεργασία, οι χειρισμοί για την πραγματοποίηση της οποίας υπήρξαν έργο του Σουλιώτη, βλέπε Α.Υ.Ε., Έκθεσις πεπραγμένων Αθ. Σουλιώτη, (1907-1912), εν Κωνσταντινουπόλει, 25 Αυγούστου 1912, 1912, Α5Γ. Βλέπε επίσης, Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, Τόμος Α', σελ. 194-197, και Panayotopoulos, “Early Relations between the Greeks and the Young Turks”, στο *Balkan Studies*, (21:1, 1980), σελ. 346-348.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ (1908-1912)

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, που υιοθετήθηκε κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα από την κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη με άμεσο στόχο την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του σλαβικού παράγοντα στα Βαλκάνια, απέβλεπε μακροπρόθεσμα στην εξυπηρέτηση των ελληνικών σχεδίων για την προσάρτηση της Ηπείρου. Τα σχέδια αυτά εντάσσονταν στο ελκυστικό και για τις πλατιές μάζες πρόγραμμα της Μεγάλης Ιδέας, η υιοθέτηση του οποίου, με τις υπέρμετρες για τις δυνατότητες της χώρας απαιτήσεις του, είχε ως συνέπεια την υπαγωγή της ελληνικής εσωτερικής πολιτικής στην εξωτερική¹ αλλά και παράλληλα την εθνική συσπείρωση για τη δημιουργία ενός μεγάλου νεοελληνικού κράτους², ιδίως από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Την πολιτική του ελληνοαλβανικού Μεγαλοϊδεατισμού συνέχισε και ο Βενιζέλος. Για να πετύχει εντούτοις την εδαφική επέκταση της χώρας, βάσει των αρχών που την ενέπνεαν, υιοθέτησε ενεργητικότερες μεθόδους για την έξοδο της από την απομόνωση, επανατοποθετώντας³ τις σχέσεις της με τα βαλκανικά κράτη και ακολουθώντας τη γραμμή της ουδετερότητας, όσον αφορά στον προσανατολισμό της εξωτερικής της πολιτικής και τη θέση της απέναντι στους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς που είχαν σχηματίσει οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η τακτική αυτή, που είχε ως αποτέλεσμα να αποφύγει ο πρωθυπουργός την ανοιχτή προσέγγιση της Ελλάδας προς την Entente, σύμφωνα με τις προσωπικές προτιμήσεις του, επιβαλλόταν, κατά την άποψή του, για την καλύτερη εξυπηρέτηση των ελληνικών εθνικών συμφερόντων, υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε στη διεθνή σκηνή⁴.

Με τη βαλκανική πολιτική του Βενιζέλου υπήρξε κατά το διάστημα αυτό απόλυτα εναρμονισμένο και το σχέδιο της ελληνοαλβανικής συνεννόησης για το διακανονισμό του Ηπειρωτικού ζητήματος. Το σχέδιο αυτό, εφόσον είχε καταστεί πλέον αδύνατο και η συνομολόγηση μιας ελληνοτουρκικής συμμαχίας, ο Έλληνας πολιτικός ενέταξε συστηματικότερα στο πρό-

γραμμα των εθνοτήτων που αποτελούσε το καθοριστικό πλαίσιο των σχέσεων των Ελλήνων προς το καθεστώς των Νεοτούρκων και τις υπόδουλες εθνότητες της Τουρκίας μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους.

Η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου, που προήλθε από τις εκλογές της 28ης Νοεμβρίου 1910, ενέκρινε ένα ευρύτατο πρόγραμμα για την ελληνοαλβανική συνεννόηση, το οποίο ακολούθησε έως τις παραμονές του πρώτου βαλκανικού πολέμου, με μικρές μόνον παρεκκλίσεις στον εκπαιδευτικό τομέα, για να αντιμετωπισθεί η εξάπλωση του αλβανικού εθνικού Κινήματος, ειδικότερα στις περιοχές του Ηπειρωτικού χώρου.

Παρά το γεγονός αυτό, η κυβέρνηση υπέστη τη δριμύτατη κριτική του Σπύρου Σπυρομήλιου, ο οποίος την κατηγορούσε για έλλειψη ενδιαφέροντος αναφορικά με το Αλβανικό ζήτημα σε μια περίοδο, κατά την οποία αυτό μεταβαλλόταν σε σημαντικό παράγοντα των βαλκανικών εξελίξεων⁵. Η κριτική αυτή συνδεόταν με την αδράνεια στην οποία καταδίκασε η κυβέρνηση την Ηπειρωτική Εταιρία, λόγω της φιλειρηνικής πολιτικής που ακολούθησε στην Ήπειρο ως προς την Τουρκία, αλλά και της συγκρατημένης γενικότερα στάσης της στα εθνικά θέματα.

Στις 30.6.1911 η κυβέρνηση κοινοποίησε προς τα ελληνικά προξενεία της Αλβανίας και της Ηπείρου εγκύκλιο περί του Αλβανικού ζητήματος, στην οποία εξέθετε την πολιτική της ως προς αυτό⁶. Η εγκύκλιος στηρίχθηκε στο υπόμνημα, το οποίο υπέβαλε στο Υπουργείο Εξωτερικών ο Σαχτούρης μετά την επιστροφή του στην Αθήνα από το ταξίδι του στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο. Οι κυβερνητικές απόψεις για την έκταση της Ηπείρου και την εθνική συνείδηση του χριστιανικού πληθυσμού της είχαν πλέον διαμορφωθεί σύμφωνα με τις αρχές του ελληνικού Μεγαλοϊδεατισμού. Ο αλβανόφωνος και ο ελληνόφωνος ορθόδοξος χριστιανικός πληθυσμός, που κατοικούσε στην Ήπειρο, δηλαδή στα σαντζάκια Αργυροκάστρου, Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Ρεσαδιέ του βιλαετίου Ιωαννίνων, σύμφωνα με τις αρχές αυτές, είχε αποκτήσει αποκρυσταλλωμένη ελληνική εθνική συνείδηση, με πολύ λίγες εξαιρέσεις. Ειδικότερα δε στον καζά Αυλώνα του σαντζακίου Βερατίου ο πληθυσμός αυτός είχε σχεδόν ελληνικά φρονήματα, με εξαίρεση αρκετούς χριστιανούς που είχαν ασπασθεί τις εθνικές αλβανικές ιδέες μέσα στην πόλη του Αυλώνα, χάρις και στις ενέργειες της προπαγάνδας που ασκούσαν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Το ίδιο συνέβαινε και στο Βεράτι, όπου ορισμένα μεμονωμένα άτομα είχαν επίσης προσχωρήσει στο εθνικό αλβανικό Κίνημα.

Τις ίδιες απόψεις ανέπτυξε αναλυτικότερα και η δεύτερη κυβέρνηση Βενιζέλου, κατά τις επίσημες και ανεπίσημες διαπραγματεύσεις για την ειρήνη που έγιναν στο Λονδίνο μετά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο, προκειμένου να διεκδικήσει την Ήπειρο και άλλα τμήματα της Βαλκανικής, με ανάμικτο επίσης πληθυσμό. Όπως υποστήριζε η κυβέρνηση “ἀκραιφνεῖς Ἕλληνες”

έπρεπε να θεωρηθούν οι κάτοικοι των περιοχών που είχαν ελληνική εθνική συνείδηση, είτε μιλούσαν την ελληνική, είτε την αλβανική και τη βλαχική – μεταξύ τους και πολλοί δίγλωσσοι – επειδή βασικό κριτήριο για τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας των πληθυσμών έπρεπε να αποτελέσει η συνείδηση, και, κατά δεύτερο λόγο, η γλώσσα και η θρησκεία. Βάσει αυτού του κριτηρίου όλοι οι χριστιανοί στην Ήπειρο, που φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία κατά ένα ποσοστό και ανήκαν στην πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είχαν, με λίγες μόνον εξαιρέσεις, ελληνική εθνική συνείδηση⁷.

Τα όρια της Ηπείρου⁸, αναλυτικότερα και σε αντιδιαστολή προς την Αλβανία, έτειναν τέλος να ταυτισθούν, κατά τις αντιλήψεις της κυβέρνησης, με την “άνεκαθεν ύφ’ Ελλήνων κατά πλειονοψηφίαν κατοικουμένην χώραν”, και συμπεριλάμβαναν τα σαντζάκια Πρέβεζας, Ηγουμενίτσας⁹, Ιωαννίνων, το μεγαλύτερο τμήμα του σαντζακίου Αργυροκάστρου, και το μισό τμήμα του καζά Αυλώνα, από τη γραμμή των Ακροκεραυνίων προς το Κουρβελέσι και την περιοχή του ποταμού Αώου¹⁰. Στις παραπάνω εδαφικές διεκδικήσεις για την Ήπειρο η κυβέρνηση είχε τότε προσθέσει και το σαντζάκι της Κορυτσάς, εκτός από τους καζάδες Καστοριάς και Σταρόβου, το οποίο ανήκε διοικητικά στο βιλαέτι Μοναστηρίου, και επομένως στη Μακεδονία¹¹.

Το υπόμνημα Σαχτούρη εξέφραζε τις ίδιες απόψεις για το θέμα της διαμόρφωσης ελληνικής εθνικής συνείδησης στους ξενόφωνους χριστιανούς της ευρωπαϊκής Τουρκίας με ένα γενικότερο σχήμα, ενώ παρουσίαζε μικρές αποκλίσεις, σε σχέση με την εγκύκλιο της 30.6.1911, ως προς τα στατιστικά στοιχεία που έδινε. Ο Σαχτούρης υποστήριζε σ’ αυτό συγκεκριμένα ότι οι 220.000 ορθόδοξοι χριστιανοί Αλβανοί που κατοικούσαν στην Τουρκία, στα τρία δηλαδή βιλαέτια, των Ιωαννίνων, της Σκόδρας, του Κοσσόβου, και σε μερικές επαρχίες του βιλαετίου Μοναστηρίου, είχαν διαμορφωμένη ελληνική εθνική συνείδηση κατά 95%.

Την ελληνοαλβανική συνεννόηση συνιστούσε εξάλλου ο Σαχτούρης ως ενδεδειγμένη πολιτική τακτική για την Ελλάδα απέναντι στους Αλβανούς, επειδή, κυρίως, θα μπορούσε να αποκομίσει από αυτήν πολλαπλά οφέλη ο Ελληνισμός, ώστε να ενισχύσει τη θέση του στα Βαλκάνια. Η ελληνοαλβανική συμμαχία και η ίδρυση ενός αντίστοιχου πολιτικού οργανισμού, κατά το σχήμα της Αυστροουγγαρίας, σε ευθετότερο χρόνο θα αποτελούσε, κατά τη γνώμη του Σαχτούρη, τη μοναδική λύση για την ισχυροποίηση των στρατιωτικών δυνάμεων της Ελλάδας στη Βαλκανική, με σκοπό την αντιμετώπιση του Πανσλαβισμού και του Παγερμανισμού. Η λύση αυτή θα διευκόλυνε ειδικότερα την εδαφική και πολιτική επέκταση του Ελληνισμού από το ελεύθερο ελληνικό κράτος προς το βορειοδυτικό μέρος της ευρωπαϊκής Τουρκίας, κατά συνεχόμενο τρόπο. Το γεγονός αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία, επει-

δή υπήρχε κίνδυνος να διακοπεί αντίθετα η συνέχειά του προς την περιοχή της Θράκης και την Κωνσταντινούπολη, λόγω της διασποράς του στο χώρο αυτόν, όταν θα γινόταν η διανομή των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας μεταξύ των βαλκανικών λαών.

Σε περίπτωση υλοποίησης του πολιτικού σχήματος που πρότεινε ο Σαχτούρης, όπως ο ίδιος υποστήριζε, κίνδυνος απορρόφησης του ελληνικού πληθυσμού της Ηπείρου από τις 120.000 των μωαμεθανών Αλβανών που κατοικούσαν σ' αυτήν δεν υπήρχε, εφόσον ήλπιζε ότι οι τελευταίοι θα γίνονταν λιγότερο σοβινιστές κατά το διάστημα που θα μεσολαβούσε, χάρις στη διάδοση των ιδεών της συνεννόησης μεταξύ τους, ενώ παράλληλα θα ακολουθούσαν το πρόγραμμά της και οι Βόρειοι Αλβανοί.

Η προοπτική για την πραγματοποίηση της ευνοϊκής για την Ελλάδα ελληνοαλβανικής συμμαχίας, όπως ανέφερε εξάλλου ο Σαχτούρης, είχε προκαλέσει τις βουλγαρικές μεθοδεύσεις για τη ματαίωσή της κατά τη διάρκεια των ελληνοβουλγαρικών διαπραγματεύσεων, που γίνονταν τότε με σκοπό τη συνομολόγηση μιας συμμαχίας μεταξύ των δύο βαλκανικών κρατών. Και αν το προτεινόμενο σχήμα αποτύγχανε, τα ελληνικά συμφέροντα στην Ήπειρο θα κινδύνευαν από τον ανταγωνισμό της αυστριακής, ιταλικής, μαυροβουνοσερβικής και της ρουμανικής προπαγάνδας. Ο ίδιος απέρριπτε το επιχείρημα ότι ήταν αδύνατον να υλοποιηθεί το σχήμα επειδή οι Αλβανοί ήταν πολιτικά ανώριμοι και δεν είχαν διαμορφώσει εθνική συνείδηση. Την υιοθέτηση του επιχειρήματος αυτού εκ μέρους της ελληνικής πλευράς ο Σαχτούρης θεωρούσε παραπλανητικό παράγοντα, που είχε προκαλέσει και την αρνητική πολιτική της απέναντι στους Αλβανούς. Είχε αντίθετα τη γνώμη πως οι Αλβανοί είχαν σημειώσει σημαντική πρόοδο στον τομέα αυτόν και δεν επιτρεπόταν πλέον να τους θεωρούν οι Έλληνες ανάξιους προσοχής.

Η εξέλιξη στη διαδικασία ανάπτυξης της εθνικής τους συνείδησης είχε τη γνώμη ο Σαχτούρης ότι θα τους καθιστούσε τελικά ικανούς να πετύχουν την ίδρυση ανεξάρτητου αλβανικού κράτους και ότι θα αναγνώριζαν και οι ίδιοι την ελληνοαλβανική σύμπραξη ως την ενδεδειγμένη λύση, όταν θα αντιμετώπιζαν το πρόβλημα της βιωσιμότητας του νέου κράτους, σε συνδυασμό με την ανάγκη προστασίας του από τις επεκτατικές βλέψεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων. Υποδείκνυε λοιπόν συγκεκριμένα ο Σαχτούρης να υιοθετήσουν οι δύο λαοί την οργάνωση ενός δυαδικού κράτους, κατά τον τύπο της Αυστροουγγαρίας, "προσαρμοζομένην πρὸς τὰ πολιτικά συμφέροντα καὶ τὰς ἄλλας ἔθνολογικάς συνθήκας τῆς Ἀλβανίας", και διαβεβαίωνε τους Αλβανούς, ότι δεν θα κινδύνευαν να απορροφηθούν από τους Έλληνες, μέσα στα πλαίσιά του, εφόσον οι ομογενείς τους που ζούσαν στην Ελλάδα διατηρούσαν τη μητρική τους γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμά τους – στο σημείο αυτό ο Σαχτούρης δεν έκανε καμιάν αναφορά στο θέμα του εξελληνισμού των Αλβανών, πράγμα που αποδυνάμωνε ουσιαστικά το τελευταίο επιχείρημά του.

Τέλος, διατύπωνε ο ίδιος την άποψη ότι η αντίδραση για την ίδρυση ενός ελληνοαλβανικού κράτους, την οποία θα προέβαλλαν πιθανώς ορισμένα βαλκανικά και ευρωπαϊκά κράτη, θα εκμηδενιζόταν, εάν πείθονταν να εγκρίνουν το νέο σχήμα οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις ως συμφέρουσα γι' αυτές λύση, εφόσον καμιά από τις δύο δεν θα μπορούσε να προσαρτήσει την Αλβανία, λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ τους.

Για να εφαρμοσθεί το νέο πολιτικό σχήμα, ο Σαχτούρης πρότεινε να λυθούν πρώτα οι παρεξηγήσεις μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών, με την εκτέλεση των υποχρεώσεων που είχε αναλάβει η ελληνική κυβέρνηση για την υπόθαλψη της αλβανικής επανάστασης, με τη συγγραφή, την εκτύπωση και τη δωρεάν χορήγηση στους Αλβανούς νέων αναγνωστικών βιβλίων, και τη συνέχιση της έκδοσης της αλβανικής εφημερίδας, η οποία θα συνηγορούσε υπέρ της σύμπραξης. Σ' αυτό θα συνέβαλλε και η ίδρυση έδρας της αλβανικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο, που είχε ήδη εξαγγελθεί, καθώς και η διδασκαλία της στις ελληνικές στρατιωτικές σχολές, την οποία συνιστούσε μαζί με τη συμπλήρωση του προσωπικού των ελληνικών προξενείων στην Αλβανία, με πρόσωπα κατάλληλα για την εξυπηρέτηση του προγράμματος.

Σχετικά με το ζήτημα των ορίων της ελληνικής και αλβανικής επιρροής στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο ο Σαχτούρης είχε πεισθεί ότι οι μεν Βόρειοι Αλβανοί εύκολα κατανοούσαν πως η Αλβανία έφθανε μέχρι τον Αυλώνα, ενώ η Ήπειρος άρχιζε από τα Ακροκεραύνια. Επειδή όμως οι Νότιοι και ιδίως οι μουσουλμάνοι επεξέτειναν την Αλβανία μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο, ενώ αντίστοιχα οι Ηπειρώτες και οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι της Μακεδονίας, όπως και μεγάλο μέρος του ελληνικού λαού, θεωρούσαν ως σύνορο της αλβανικής επιρροής τον ποταμό Γενούσο, συνιστούσε να αποφύγουν οι Έλληνες να συζητήσουν το συνοριακό ζήτημα με τους Αλβανούς στις συνεννοήσεις που θα έκαναν μαζί τους, για ένα τουλάχιστον διάστημα. Για το θέμα της εισαγωγής της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Ηπείρου και της Κάτω Αλβανίας, την οποία απαιτούσαν οι μαχητικότεροι Αλβανοί εθνικιστές, ο Σαχτούρης παρατηρούσε ότι εναντίον της εφαρμογής του μέτρου αυτού ήταν η κοινή γνώμη στην Ελλάδα και οι ίδιες οι χριστιανικές κοινότητες στις περιοχές αυτές – στο σημείο αυτό ο Σαχτούρης αναφερόταν στην πλειονότητα των ορθόδοξων Αλβανών και στις κοινοτικές αρχές που τους εκπροσωπούσαν μαζί με τους Έλληνες.

Για το λόγο αυτόν ο Σαχτούρης, διακρίνοντας την ελληνόφωνη από την αλβανόφωνη περιοχή της Ηπείρου, υποδείκνυε: 1ον, στην ελληνόφωνη ζώνη, όπου αποκλειόταν η διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία, να μην εμποδίζεται η λειτουργία αλβανικών σχολείων στις αλβανικές μουσουλμανικές κοινότητες από την ελληνική πλευρά, και 2ον, στην αλβανόφωνη ζώνη, να υιοθετηθεί το μέτρο για τη διδασκαλία της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία, εν μέρει μόνο, εφόσον οι κάτοικοι σ' αυτήν,

Αλβανοί ως επί το πλείστον, είχαν αποκρυσταλλωμένη ελληνική εθνική συνείδηση, όπως υποστήριζε. Πρότεινε δηλαδή ο Σαχτούρης στη ζώνη αυτή να διδαχθεί η αλβανική γλώσσα μόνο σε περίπτωση κατά την οποία θα το ζητούσε η πλειονότητα κάποιας κοινότητας, και υπό τον όρον ότι η διδασκαλία της θα γινόταν από χριστιανούς δασκάλους, διορισμένους από τις Μητροπόλεις, με νέα αναγνωστικά, και μετά από κατάλληλη διαφώτιση. Με τους ίδιους όρους πρότεινε και τη διδασκαλία της αλβανικής στα σχολεία της Κάτω Αλβανίας, αν και θεωρούσε ότι ήταν ανέφικτο να ισχύσει το μέτρο αυτό για τα ελληνικά σχολεία των μικτών κοινοτήτων, λόγω του μίσους και του θρησκευτικού φανατισμού που χώριζαν τους χριστιανούς από τους μουσουλμάνους. Όσον αφορά στο επίμαχο θέμα της χρήσης της αλβανικής στην Εκκλησία και της μετάφρασης του Ευαγγελίου, με την οποία οι Αλβανοί εθνικιστές επιδίωκαν να πετύχουν σταδιακά την εθνικοποίηση της θρησκείας, ο Σαχτούρης ήταν της γνώμης ότι αρκούσε τότε να εφαρμοσθεί η απόφαση του Πατριαρχείου να ερμηνεύονται το Ευαγγέλιο και οι άλλες θρησκευτικές ευχές στην αλβανική γλώσσα, κατά τις λατρευτικές τελετουργίες¹².

Τα μέτρα τα οποία πρότεινε για την ελληνοαλβανική συνεννόηση το υπόμνημα Σαχτούρη υιοθετούσε σε γενικές γραμμές η εγκύκλιος της 30.6.1911, στην οποία διατυπώθηκαν οι βασικές αρχές της αλβανικής πολιτικής της κυβέρνησης Βενιζέλου. Η κυβέρνηση προανέβριζε τα πλεονεκτήματα μιας συμμαχίας με το μελλοντικό αλβανικό κράτος, χωρίς να κάνει αναφορά στη συγκρότηση ενός ελληνοαλβανικού πολιτικού οργανισμού, υπό το γνωστό δυαδικό σχήμα, αν και, σύμφωνα με ομολογία του Σαχτούρη, μετά την επιστροφή του από την Ήπειρο, το σχήμα αυτό ενέκρινε ο ίδιος ο Βενιζέλος¹³.

Τη ρύθμιση των υποθέσεων του Αλβανικού ζητήματος, που συγκέντρωνε τη στιγμή εκείνη και πάλι το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, θεωρούσε η κυβέρνηση τότε τελείως πρόωρη, αν και είχε σημειώσει πρόοδο η διάδοση των αλβανικών εθνικών ιδεών από το Συνέδριο του Βερολίνου και εξής χάρις και στην υποκίνηση και τη βοήθεια που έδιναν οι ξένες προπαγάνδες στους Αλβανούς εθνικιστές, στις μεγάλες παροικίες του εξωτερικού. Την αδυναμία των Αλβανών να επιβάλουν τη λύση του πολιτικού τους προβλήματος η κυβέρνηση απέδιδε στη δυσκολία που είχαν αυτοί να ενωθούν μεταξύ τους και να επιχειρήσουν μια γενική εξέγερση, ταυτόχρονα, στα τέσσερα γνωστά βιλαέτια της Τουρκίας.

Η εγκύκλιος παρέθετε τέλος και ορισμένα στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό της Ηπείρου, τα οποία προέκυπταν από το διπλασιασμό των συνολικών αριθμών για τις μη μουσουλμανικές εθνότητες που παρείχε η επίσημη τουρκική στατιστική αρρένων της 27ης Αυγούστου 1908, κατά βιλαέτια και σαντζάκια. Ο διπλασιασμός αυτός, κατά την άποψη που διατυπωνόταν στην εγκύκλιο, ήταν αναγκαίος, προκειμένου να καταλήξει κανείς σε έναν κατά προσέγγιση προσδιορισμό του πληθυσμού της Ηπείρου, εφόσον οι

τουρκικές στατιστικές κατέγραφαν κατά θρησκευόμενα τις εθνότητες και παρουσίαζαν το μουσουλμανικό πληθυσμό υπέρτερο, κατά το δυνατόν, και το χριστιανικό υποδεέστερο¹⁴. Αυτό ίσχυε ειδικότερα για τις στατιστικές του 1908 και του 1912, που είχαν καταρτισθεί για εκλογικούς λόγους. Με βάση αυτή τη συλλογιστική, η εγκύκλιος υπολόγιζε τους χριστιανούς που κατοικούσαν στα σαντζάκια Αργυροκάστρου, Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Ρεσαδιά σε 278.000¹⁵ αφού προσέθετε σ' αυτούς, προφανώς, τους Βλάχους, καθώς και τους Αλβανούς Σαρακατσαναίους, τους οποίους πάλι η τουρκική στατιστική κατέτασσε χωριστά από τους πρώτους, πράγμα που ισοδυναμούσε με μερική αναγνώριση της αλβανικής εθνότητας – η απογραφή του 1908 έδινε κάποια έμφαση στον εθνολογικό χαρακτήρα του πληθυσμού, όπως και εκείνη του 1905, της οποίας τα στατιστικά δεδομένα προσήγγιζε¹⁶. Επίσης η εγκύκλιος υπογράμμισε ότι επί του συνόλου του πληθυσμού του βιλαετίου Ιωαννίνων, βάσει της τουρκικής στατιστικής του 1908, οι Χριστιανοί άρρενες που ανέρχονταν σε 157.785 πλειοψηφούσαν σημαντικά έναντι των 117.635 μωαμεθανών αρρένων.

Συμπληρώνοντας την εθνολογική εικόνα του πληθυσμού της Ηπείρου με τη γλωσσολογική και δίνοντας με τον τρόπο αυτόν έμφαση στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας μεταξύ των Αλβανών, ως παράγοντα που φανέρωνε την πολιτισμική υπεροχή του Ελληνισμού στον ευρύτερο χώρο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η εγκύκλιος παρέθετε προς ενημέρωση των ελληνικών προξενείων και τις εξής πληροφορίες: από τους 278.000 που κατοικούσαν στα παραπάνω σαντζάκια, οι 211.000 υπολογίζονταν ελληνόφωνοι, οι 47.000 αλβανόφωνοι και οι 20.000 βλαχόφωνοι, που κατοικούσαν στους καζάδες Ιωαννίνων, Μετσόβου και Κόνιτσας.

Από τους αλβανόγλωσσους οι 30.000 κατοικούσαν στο σαντζάκι Αργυροκάστρου, οι 8.000 στο σαντζάκι Ιωαννίνων και οι 9.000 στο σαντζάκι Πρέβεζας. Οι αλβανόγλωσσοι των δύο τελευταίων σαντζακίων ήταν, σύμφωνα με την εγκύκλιο,

“κατά τὸ πλεῖστον δίγλωσσοι, ἤτοι γινώσκουσι μὲν τὴν ἑλληνικὴν, ἔχουσιν ὅμως ὡς μητρικὴν γλῶσσαν τὴν ἀλβανικὴν”.

Στην ιδανική γραμμή τέλος των ελληνικών δικαίων, πέρα από τα διεκδικούμενα όρια της Ηπείρου, σύμφωνα με τις απόψεις που διατύπωνε η εγκύκλιος, θα ήταν δυνατόν να προστεθεί και ο καζάς του Αυλώνα από το σαντζάκι Βερατίου, επειδή σ' αυτόν ο χριστιανικός πληθυσμός, που κατά τους ελληνικούς υπολογισμούς υπερέβαινε τα αριθμητικά στοιχεία της τουρκικής στατιστικής, είχε φρόνημα

“σχεδὸν ἑλληνικὸν πλὴν εὐαρίθμου τινὸς μερίδος ἀλβανιζόντων ἐν Αὐλῶνι

ὀφειλομένης εἰς τὰς ἐκεῖ ἰταλοαυστριακὰς ἐνεργείας, ὡς καὶ μεμονωμένων κρουσμάτων ἐν Βερατίῳ”.

Στην ἐγκύκλιο δεν συνυπολογίζονταν στον ηπειρωτικό πληθυσμό οι κάτοικοι του σαντζακίου Κορυτσάς¹⁷. Στο τελευταίο ζούσαν ὅλοι ανεξαιρέτως οι αλβανόφωνοι χριστιανοί του βίλαετίου Μοναστηρίου, ἐκτός ἀπὸ 1700 περίπου που ἔμεναν στον καζά της Φλώρινας του σαντζακίου Μοναστηρίου και οι οποίοι, σύμφωνα με ἐλληνικά στατιστικά στοιχεία, ἔχοντας και ἐλληνική συνείδηση κατὰ τὴ μεγάλη πλειονότητά τους, μιλούσαν τὴν ἐλληνική γλῶσσα¹⁸.

Τόσο τὸ υπόμνημα Σαχτούρη, ὅσο και ἡ ἐγκύκλιος τῆς 30.6.1911 διεκδικούσαν τὴν Ἡπειρο ὡς χώρα ἐλληνική γιὰ λόγους ιστορικούς, γεωγραφικούς και ἐθνολογικούς. Σύμφωνα με τους τελευταίους, στα δύο ἔγγραφα υποστηριζόταν ὅτι οι αλβανόφωνοι χριστιανοί τῆς Ηπείρου, που εἶχαν μητρική γλῶσσα τὴν αλβανική, εἶχαν ἀποκρυσταλλωμένη ἐλληνική συνείδηση κατὰ ἓνα ἐξαιρετικά υψηλό ποσοστό, τὸ ὁποῖο μάλιστα, ἔφθανε, κατὰ τὸν Σαχτούρη, τὸ 95%. Ἡ ἐκδοχή αὐτή, ἡ ὁποία ἐξυπηρετούσε τὴν πολιτική γραμμὴ τῆς κυβέρνησης γιὰ τὸ Αλβανικό ζήτημα, διατυπώθηκε ὡς “ἀξίωμα” τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, ὁπλοδὴ ὡς “παραδεδεγμένη ἀρχή”, που δεν ἐπιδεχόταν ἀμφισβήτηση, με σκοπὸ νὰ ἐνισχυθοῦν οι ἐλληνικές θέσεις γιὰ τὸ Ηπειρωτικό ζήτημα. Ἀλλὰ ἡ τελευταία αὐτὴ ἀπόψη δεν ἀποδίδει τὴν πραγματικότητα ἀναφορικά με τὴ διαδικασία διαμόρφωσης ἐθνικῆς συνείδησης στους αλβανόφωνους χριστιανούς κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο. Καὶ ἡ εἰκόνα, τὴν ὁποία παρουσιάζουν, γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα, τὰ ἔγγραφα αὐτά, ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ὑπάρχουσα τότε ἐλληνική ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία, συνοπτικὴ και σχηματικὴ στο σύνολό τῆς, υποδηλώνει μὴ μόνον ἓνα και μὴ κριτικὴ προσέγγιση τοῦ φαινομένου τοῦ αλβανικοῦ ἐθνικισμοῦ, ἡ ὁποία παρέβλεπε τὴς πραγματικές πολιτικές και κοινωνικές τὴς διαστάσεις. Στα ἔγγραφα αὐτά οι συντάκτες τους προέβαλλαν τὸ γεγονός ὅτι ὁ αλβανόφωνος χριστιανικός πληθυσμὸς δεν πήρε μέρος στο αλβανικό Κίνημα – κατὰ τὴ μεγάλη πλειονότητά του – ὡς ἀποδεικτικό στοιχείο, γιὰ νὰ υποστηρίξουν πὼς αὐτὸς εἶχε ἀποκτήσει ἐν τῷ μεταξύ ἀποκρυσταλλωμένη ἐλληνική ἐθνικὴ συνείδηση. Ἀλλὰ με τὸν τρόπο αὐτὸν οι συντάκτες ταύτιζαν με ευκολία τὴν κοινὴ αἴσθηση συλλογικῆς ἰδιαιτερότητας και θρησκευτικῆς ἀλληλεγγύης, που διατηρούσαν μαζί με τους Ἑλληνας οι περισσότεροι ὀρθόδοξοι Ἀλβανοί, με τὴν αἴσθηση ἐθνικῆς ταυτότητας και ἀλληλεγγύης. Καὶ ἐρμήνευαν οι ἴδιοι τὴν στάση τῶν ὀρθόδοξων Ἀλβανῶν μονομερῶς, ἀποδίδοντας τὴν ἀποκλειστικὰ στο γεγονός ὅτι αὐτοὶ εἶχαν διαμορφωμένη ἐλληνική ἐθνικὴ συνείδηση, χωρὶς νὰ ἐπιχειροῦν κάποια ἀναγωγή στους ἄλλους παράγοντες που τὴν καθόριζαν, ὅπως ἡ διάσταση χριστιανῶν και μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, καθὼς και οι σχέσεις χριστιανῶν και τουρκικῆς Διοίκησης.

Αλλά η διαδικασία του μετασχηματισμού της θρησκευτικής συνείδησης των αλβανόφωνων ορθοδόξων σε εθνική συνείδηση κατά την περίοδο που εξετάζουμε εμφανίζεται περισσότερο πολύπλοκη. Το γεγονός αυτό γίνεται φανερό, αν συγκρίνουμε την ελλειμματική απεικόνιση του φαινομένου που επισημάναμε στα δύο έγγραφα, με την πιο ολοκληρωμένη ανάλυσή του, την οποία μας παρέχουν οι εκθέσεις που έστειλε στο Υπουργείο Εξωτερικών ο ίδιος ο Σαχτούρης από τα κέντρα που επισκέφθηκε στην Ήπειρο και στην Αλβανία, προκειμένου να ενημερωθούν οι αρμόδιες υπηρεσίες και να πάρουν τα ενδεδειγμένα μέτρα. Στις εκθέσεις αυτές, κατ' αρχήν, ο Έλληνας διπλωμάτης επαναλάμβανε την εντύπωση που είχε σχηματίσει, βάσει των προσωπικών διαπιστώσεων και επαφών του – εντύπωση που άλλωστε συνέπιπτε με τα συμπεράσματα που διατύπωναν στις αναφορές τους οι περισσότεροι Έλληνες πρόξενοι στις περιοχές αυτές – ότι δηλαδή λίγοι από τους αλβανόφωνους χριστιανούς της Ηπείρου είχαν προσχωρήσει φανερά στο αλβανικό Κίνημα, ενώ, στη μεγάλη πλειονότητά τους, αυτοί είχαν «ελληνική συνείδηση» ή φιλελληνικά αισθήματα. Οι σχετικές όμως πληρόστερες περιγραφές του Σαχτούρη στις ίδιες εκθέσεις συνοδεύονταν και από εύστοχες παρατηρήσεις του για τις διαφοροποιήσεις και τις αλληλεπιδράσεις που είχε προκαλέσει η ανέλιξη του εθνικού αλβανικού Κινήματος κατά διαμερίσματα, οι οποίες αποκάλυπταν παράλληλα και τις ανησυχίες του Έλληνα διπλωμάτη για μια ενδεχόμενη ανατροπή του συσχετισμού δυνάμεων στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, σε βάρος της Ελλάδας, εφόσον το καθεστώς των Νεοτούρκων θα συνέχιζε να επιτρέπει στο Κίνημα αυτό την ελεύθερη ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του για τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ όλων των Αλβανών. Οι ανησυχίες αυτές, όπως αποδεικνύεται και από τα μέτρα τα οποία πρότεινε κατόπιν ο ίδιος να πάρει η ελληνική κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, μας αφήνουν να συμπεράνουμε, ότι ο Σαχτούρης είχε σχηματίσει την αντίληψη πως το αλβανικό Κίνημα περνούσε σε δημιουργική φάση, επεμβαίνοντας στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι μέσα από ανακατατάξεις που θα αναδείκνυαν μεταξύ των Αλβανών νέες πολιτικοκοινωνικές ομάδες, φορείς προώθησης των στόχων που είχαν θέσει οι Αλβανοί εθνικιστές για ενοποίηση, αυτοδιάθεση και εκσυγχρονισμό. Οι ίδιες ανησυχίες υποδήλωναν επίσης ότι ο Σαχτούρης είχε διαπιστώσει πως, αντίθετα, οι ελληνικές δυνάμεις είχαν μάλλον περιπέσει σε κατάσταση αδράνειας – η κατάσταση αυτή οφειλόταν στην κακή οργάνωση των ελληνικών προξενείων και των εκκλησιαστικών αρχών που υπάγονταν στο Πατριαρχείο, καθώς και στην ανεπάρκεια των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ήπειρο, εξαιτίας της οποίας ήταν αδύνατο να χρησιμοποιηθούν τα ελληνικά σχολεία για τον εξελληνισμό των ξеноφώνων. Ο ίδιος ο Σαχτούρης αλλά και άλλοι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης πρότειναν τότε σ' αυτήν την εφαρμογή ενός εκπαιδευτικού μεταρρυθμιστικού προγράμματος, το

οποίο, σε συνεννόηση μαζί της και με τους διάφορους εκπαιδευτικούς Συλλόγους, θα υιοθετούσε το Πατριαρχείο για να ισχύσει σε όλα τα ελληνικά σχολεία των χριστιανικών κοινοτήτων, στα οποία φοιτούσαν ως επί το πλείστον οι χριστιανοί. Το πρόγραμμα αυτό, εκτός των άλλων, θα είχε ως απώτερο σκοπό να καλλιεργηθεί ελληνική εθνική συνείδηση σε όσους ξενόφωνους φοιτούσαν σ' αυτά και να ενισχυθεί το φρόνημα των Ελληνοπαίδων¹⁹.

Τους προβληματισμούς του Σαχτούρη για μια διεύρυνση της συμμετοχής των αλβανόφωνων χριστιανών στο εθνικό αλβανικό Κίνημα κατά το αμέσως επόμενο διάστημα, είτε μετά από πιέσεις των εθνικιστών είτε με τη θέλησή τους, συμμερίζονταν και οι ελληνικές κυβερνήσεις, ιδίως μετά την επανάσταση στο Γουδί, γεγονός το οποίο συγκάλυπτε σκόπιμα η εγκύκλιος της 30.6.1911.

Μια τέτοια εξέλιξη ίσως θα υποβοηθούσαν η ελεύθερη ανάπτυξη του Κινήματος στον εκπαιδευτικό κυρίως τομέα και η αποδοχή εκ μέρους της τουρκικής Διοίκησης των αιτημάτων που είχαν εν τω μεταξύ υποβάλει οι Αλβανοί εθνικιστές στην Πύλη, για να μεταβληθεί το προνομιακό καθεστώς του Πατριαρχείου. Στην περίπτωση κατά την οποία η Διοίκηση θα προχωρούσε σε μια τέτοια μεταρρύθμιση, η ελκτική δύναμη της μητρικής αλβανικής γλώσσας, ως πρωταρχικού παράγοντα εθνικής διαφοροποίησης, μέσα από τα αλβανικά σχολεία, που θα υποκαθιστούσαν τα ελληνικά για τους αλβανόφωνους χριστιανούς, θα ήταν δυνατόν να λειτουργήσει καταλυτικά σε όσους από αυτούς είχαν ρευστή συνείδηση, για να τους αποσπάσει από τους δεσμούς αλληλεγγύης με τους Έλληνες, στα πλαίσια της θρησκευτικής παραδοσιακής κοινότητας του Μιλλέτ. Οι δεσμοί αυτοί παρέμεναν για πολλούς αλβανόφωνους χριστιανούς ισχυροί, επειδή βρίσκονταν κάτω από την ελληνική επιρροή, και ήθελαν να απολαμβάνουν κάποια προστασία από την Εκκλησία έναντι των αυθαιρεσιών της Διοίκησης, ή ακόμα επειδή δυσπιστούσαν απέναντι στους μουσουλμάνους ομοεθνείς τους και απέβλεπαν προς την Ελλάδα για τη βελτίωση της θέσης τους, σύμφωνα και με τις υποσχέσεις που τους έδιναν τότε τα ελληνικά προξενεία.

Χαρακτηριστικά είναι από την άποψη αυτή όσα αναφέρει ο Σαχτούρης, βάσει των εμπειριών του κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του, ως προς την πρόοδο του αλβανικού Κινήματος στα σαντζάκια Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Αργυροκάστρου, σε έκθεση που συνέταξε ειδικότερα, αναφορικά με τα αποτελέσματα που είχε στην Ήπειρο το έργο της "Ηπειρωτικής Εταιρίας":

"... πλὴν τῶν Τουρκοϊωαννιτῶν οἵτινες εἶναι φανατικώτατοι Τοῦρκοι καὶ ὡς προείπομεν καιροσκόποι κατὰ τὸν ἔθνισμόν, ἅπαντες οἱ λοιποὶ Τουρκαλβανοὶ τοῦ βιλαετίου ἀπέκτησαν ἤδη σταθερὰν ἄλβανικὴν ἔθνικὴν συνείδησιν... Οἱ ἡμέτεροι ἀντιλαμβάνονται ὅτι τὸ ὄνειρον τῶν Τουρκαλβανῶν εἶναι ἢ ἐν ἐνδεχομένη διαλύσει τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἴδρυσιν ἑτέρου κράτους

τοῦ Τουρκαλβανικοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ χριστιανοὶ θὰ εἶναι πάντοτε δοῦλοι... ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν εἶναι καὶ σήμερον οἷα ἦτο πρὸ 20 καὶ 50 ἐτῶν. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἡμετέρων εἰς τὸν ἀλβανισμὸν... Ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ γλῶσσα εἶναι ἰσχυρότατος μαγνήτης... καὶ ἡ καινοφανὴς ἰδέα τῆς συστάσεως ἀλβανικοῦ κράτους ἔχει πολλὰ τὰ θέλγητρα καὶ σκανδαλίζει τοὺς ζωηροτέρους. Διὰ τοῦτο ἡ προσοχὴ ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι ἄγρυπνος καὶ νὰ ἐντείνωμεν τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἡμῶν προπαγάνδαν, δίδοντες εἰς αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐπιτηδείως ἐθνικὴν καὶ ἐξελληνιστικὴν...”²⁰.

Το ερώτημα παρέμενε ανοιχτό και για την ελληνική κυβέρνηση, παρά τις παρήγορες για την ελληνική πλευρά διαπιστώσεις που μετέδιδαν οι υπηρεσίες των ελληνικών προξενείων σχετικά με τη δυσκολία που είχαν οι Αλβανοί χριστιανοί να πιστεύσουν στην ιδέα ότι το αλβανικό κράτος θα τους εξασφάλιζε κοινωνική ασφάλεια και ανάπτυξη, εφόσον την κυρίαρχη θέση σ' αυτό θα κατείχαν και πάλι οι μουσουλμάνοι.

Για τους υπεύθυνους κυβερνητικούς κύκλους και τον Σαχτούρη ήταν σοβαρός ο προβληματισμός μήπως το εθνικό αλβανικό όραμα γίνει ελκυστικό και για τους Αλβανούς χριστιανούς, εάν αυτοί αποκτούσαν τη βεβαιότητα ότι θα απολάμβαναν μια θέση ισότητας, σε σχέση με τους μουσουλμάνους, μέσα στον αλβανικό πολιτικό οργανισμό, που θα προέκυπτε μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αυτός ο προβληματισμός και τα σχέδια όλων των σημαντικών ελληνικών φορέων για μιαν εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, βασικοί σκοποί της οποίας θα ήταν η ανάπτυξη και η σταθεροποίηση “ελληνικής συνείδησης” στους Αλβανούς χριστιανούς, καθώς και ο εξελληνισμός τους, υποδηλώνει ότι τότε οι χριστιανοί δεν είχαν αποκρυσταλλωμένη ελληνική συνείδηση, και μάλιστα στο ποσοστό που αναφέρθηκε. Επίσης ο ίδιος προβληματισμός φανερώνει ότι οι εκπρόσωποι της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας που είχαν υιοθετήσει την άποψη πως κάτι τέτοιο είχε συμβεί, είτε επειδή είχαν κατά κάποιον τρόπο σχηματίσει την εντύπωση αυτή, σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της εθνικιστικής τους ιδεολογίας, είτε επειδή αυτό επέβαλλε η πολιτική σκοπιμότητα, διαπίστωναν πλέον μιαν εμφανή διασπαση, μεταξύ των απόψεών τους και της πραγματικότητας, ως προς το ίδιο ζήτημα. Μέσα στα συγκεκριμένα πλαίσια που προδιέγραφε η πραγματικότητα αυτή, οι αλβανόφωνοι χριστιανοί, οι οποίοι με κριτήριο την ομιλούμενη μητρική γλώσσα ανήκαν στην αλβανική εθνότητα στη συντριπτική πλειονότητά τους και βρισκόνταν σε χαμηλό πνευματικό και βιοτικό επίπεδο, είχαν κατά ένα μεγάλο ποσοστό θρησκευτική συνείδηση, παράλληλα δε είχαν διαμορφώσει ιδιότυπα φιλελληνικά αισθήματα, περισσότερο ή λιγότερο έντονα, τα οποία διατηρούσαν, ως επί το πλείστον, εφόσον παρέμεναν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο.

Ίσως ορισμένοι από αυτούς προσέβλεπαν προς την Ελλάδα για τη λύση του πολιτικού τους προβλήματος. Τέλος, λίγοι από τους αλβανόφωνους ορθόδοξους, όπως φαίνεται, είχαν σχηματίσει ρευστή αλβανική εθνική συνείδηση, ακολουθούσαν όμως συνήθως τις οδηγίες του Πατριαρχείου. Όλοι αυτοί οι αλβανόφωνοι χριστιανοί στο εθνικό αλβανικό Κίνημα δεν προσχώρησαν για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων οι σπουδαιότεροι ήταν: η αφοσίωσή τους στο Πατριαρχείο, η ελληνική επιρροή υπό την οποία τελούσαν, λόγω και της προπαγάνδας που ασκούσαν τα ελληνικά προξενεία, καθώς και ο φόβος τους μήπως εκτεθούν απέναντι στην τουρκική Διοίκηση και υποστούν αντίποινα για την ενεργό συμμετοχή τους στο αλβανικό Κίνημα, ιδίως δε στις επαναστάσεις. Επίσης, η αδυναμία τους να συνεργασθούν με τους Αλβανούς μπέηδες και τους μουσουλμάνους για την αλβανική αυτονομία, η πραγματοποίηση της οποίας θα είχε, πιθανώς, ως αποτέλεσμα, όπως οι ίδιοι πίστευαν, να διαιωμισθεί μέσα στον πολιτικό οργανισμό, που θα προέκυπτε, μια τυραννική γι' αυτούς εξουσία με τους ίδιους πρωταγωνιστές. Αλλά οι ορθόδοξοι Αλβανοί που παρέμειναν πιστοί στο Πατριαρχείο, κατά την ίδια περίοδο, δεν κράτησαν απλώς αρνητική στάση απέναντι στο αλβανικό εθνικό Κίνημα. Μέσω των κοινοτικών εκπροσώπων τους, παθητικά ή περισσότερο ενεργητικά, δέχθηκαν να διαφοροποιήσουν τη θέση τους από τους Αλβανούς εθνικιστές και τους στόχους τους και να διακηρύξουν επανειλημμένα στη Διοίκηση ότι ανήκαν στο Μιλλέτ του Πατριαρχείου σύμφωνα με τις υποδείξεις των Μητροπόλεων και των ελληνικών προξενείων. Τις υποδείξεις αυτές ακολουθούσαν σε μια περίοδο, κατά την οποία είχε γίνει γι' αυτούς φανερό ότι το Πατριαρχείο εξέφραζε την ελληνική πολιτική, πράγμα το οποίο κατήγγειλαν και οι Αλβανοί εθνικιστές, μετά την τροπή που είχε πάρει το αλβανικό Κίνημα.

Η στάση αυτή των ορθόδοξων Αλβανών και η αντίστασή τους σε ορισμένες περιπτώσεις απέναντι στη βία που άσκησαν σ' αυτούς οι Αλβανοί εθνικιστές για να τους πάρουν με το μέρος τους, μαρτυρούσαν, τις παραμονές της έκρηξης του πρώτου βαλκανικού πολέμου, ότι εξακολουθούσε η δυσπιστία τους προς την ηγετική τάξη των μουσουλμάνων ομοεθνών τους, που συμμετείχε στο εθνικό τους Κίνημα και το επηρέαζε, αλλά και γενικότερα προς τους μουσουλμάνους. Αντί να αναλάβουν έναν αγώνα οι ορθόδοξοι αυτοί Αλβανοί για να συνυπάρξουν με τους τελευταίους στο μελλοντικό αλβανικό κράτος, υπό αμφίβολους όρους ισοτιμίας, προτιμούσαν κατά την περίοδο εκείνη, για τη βελτίωση της θέσης τους, τη λύση την οποία πρότεινε το Πατριαρχείο, σε συνεργασία με το ελληνικό κράτος και άλλες χριστιανικές Εκκλησίες, δηλαδή την εφαρμογή του Συντάγματος και τη διατήρηση των προνομίων τους. Το γεγονός αυτό είχε, πιθανώς, ως συνέπεια να ενισχυθούν σε ορισμένους από αυτούς και τα αισθήματα κοινοτικής αλληλεγγύης προς τους Έλληνες²¹. Η εξέλιξη αυτή έδωσε την ευκαιρία στην ελληνική πλευρά

να επιχειρήσει μια συνολικότερη εκτίμηση της θέσης των ορθόδοξων Αλβανών, σύμφωνα πάντοτε με τις δικές τους επιλογές, και να επιβάλει την ιδέα ότι αυτοί που παρέμεναν, στην πλειονότητά τους, πιστοί στο Πατριαρχείο ή φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία, συνεισφέροντας πολλές φορές για τη συντήρησή τους, και δεν συμμετείχαν στο αλβανικό Κίνημα, είχαν κατ' ανάγκη διαμορφωμένη ελληνική εθνική συνείδηση. Αλλά ανάλογα επιχειρήματα δεν ευσταθούν. Στην πραγματικότητα οι ορθόδοξοι αυτοί Αλβανοί, σε ορισμένες ιδίως περιοχές, αποτελούσαν για την ελληνική πλευρά τους "καθ' όλα ήμετέρους", οι οποίοι, "περιθαλπόμενοι ύφ' ήμῶν, θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν σημαντική ἑλληνική δύναμις". Σ' αυτούς οι Έλληνες συμπεριλάμβαναν και τους "κρυφοεθνικιστές" ορθόδοξους, που δεν ήθελαν να εκδηλώσουν φανερά τα φιλοαλβανικά τους αισθήματα, εφόσον αυτοί δεν έβλαπταν τότε στην πράξη την ελληνική πλευρά.

Η σύγχυση ως προς τη χρήση των όρων-εννοιών για τον προσδιορισμό της εθνικής συνείδησης των υπόδουλων ορθόδοξων Αλβανών, σκόπιμη ή μη, κατά τη μεταβατική εκείνη περίοδο, δεν ήταν εύκολο να αποφευχθεί. Η ποικιλία των σχετικών, αντιφατικών συχνά, χαρακτηρισμών, που επιχειρούν ορισμένοι από τους Έλληνες προξένους, στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν το πρόβλημα της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης στους ορθόδοξους ξενόφωνους της Αυτοκρατορίας, απαιτεί τον κριτικό έλεγχο και την ιδιαίτερη προσοχή του ιστορικού.

Χαρακτηριστικά είναι, από την άποψη αυτή, όσα αναφέρονται παρακάτω για τους ξενόφωνους ορθόδοξους χριστιανούς που είχαν αρχίσει να χάνουν "τὴν ἑλληνικὴ ἔθνικὴ συνείδησίν τους για μια "ξενικὴ συνείδηση" κατά το διάστημα 1913-1914:

"Ολόκληρος ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς δὲν διεκρίνετο ἄλλοτε τοῦ ἑλληνικοῦ, εἰμὴ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἀπὸ δεκαετηρίδων ὅμως, ὑποκείμενος ἔνεκα τῆς ξενοφωνίας εἰς ξενικὰς ἐπιδράσεις, προερχόμενος ἐξ ὁμοδόξων ἅμα καὶ ὁμογλωσσῶν πρὸς αὐτόν, ἤρχισε νὰ παρασύρεται καὶ εἰς ἑθνικὴν συνείδησιν ξενικὴν. Ἀκλόνητοι παρέμειναν μόνον οἱ Τουρκόφωνοι, διότι ὁμόδοξος μὲν καὶ ὁμόγλωσσος οὐδεὶς διεξεδίκησεν αὐτούς, ὅπως τοὺς ἄλλους, ἀπὸ δὲ τῶν ὁμογλωσσῶν Τούρκων διέκρινεν αὐτοὺς ἀσφαλῶς ἡ θρησκεία. "Ολοι οἱ ἄλλοι ὑπέπεσαν εἰς τὸν πειρασμόν, πρῶτα οἱ βουλγαρόφωνοι καὶ ἔπειτα οἱ βλαχόφωνοι καὶ οἱ ἀλβανόφωνοι, ἔκτοτε δὲ ἀποτελοῦσι τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν γειτόνων"²².

Από τη γενική επισκόπηση του προβλήματος που επιχειρήσαμε, προκύπτει ο πρωταρχικός αρνητικός ρόλος της θρησκευτικής κοινωνικής διαίρεσης ανάμεσα στους ορθόδοξους και μουσουλμάνους Αλβανούς, προκειμένου να συντελεσθεί η εθνική τους ενοποίηση, κατά το διάστημα που εξετάζουμε.

Τις επιπτώσεις της διαίρεσης αυτής, μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, επισημαίνει και η σύγχρονη αλβανική ιστορική έρευνα, η οποία αναφέρεται και στον προβληματισμό ορισμένων ορθόδοξων Αλβανών εθνικιστών της περιόδου για το ζήτημα της διατήρησης της ελληνικής επιρροής σε πολλούς ομόδοξους συμπατριώτες τους. Διαφωτιστικά είναι, σχετικά, δύο αποσπάσματα γνωστού ιστορικού κειμένου²³:

1ον απόσπασμα:

“Παρά τις έντονες συστάσεις των Αλβανών εθνικιστών στα διάφορα υπομνήματά τους ότι δεν θα έπρεπε να συγχέουν οι ομοεθνείς τους τη θρησκεία με την εθνικότητα, παρά τις προσπάθειές τους να πραγματοποιήσουν την εθνική ενοποίηση και την έμφαση που έδιναν για το σκοπό αυτόν στον παράγοντα της κοινής καταγωγής και της γλώσσας, η θρησκευτική διαίρεση μεταξύ των Αλβανών φαίνεται ότι αποτέλεσε ένα σοβαρό εμπόδιο για το εθνικό Κίνημα κατά την πρώτη δεκαετία αυτού του αιώνα. Αυτό προκύπτει από τα ερωτήματα που τέθηκαν και τις λύσεις που προτάθηκαν. Κυρίως το ζήτημα αυτό απασχόλησε, όπως φαίνεται, τους ορθόδοξους εθνικιστές αρχηγούς, λόγω της απαγόρευσης της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας, την οποία είχαν επιβάλει η τουρκική κυβέρνηση και οι ελληνικές εκκλησιαστικές αρχές. Τέθηκε τότε από αυτούς το ερώτημα: θα έπρεπε να ασπασθούν οι ορθόδοξοι Αλβανοί κάποιο άλλο χριστιανικό δόγμα, ώστε να απαλλαγούν από την ελληνική επιρροή και να κερδίσουν την υποστήριξη των κρατών και των λαών της Δύσης;”.

2ον απόσπασμα:

“Στην Αμερική οι Αλβανοί συνειδητοποίησαν περισσότερο την εθνική τους ιδιαιτερότητα... η αντίθεση η οποία υπήρχε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών – κυβερνητών και κυβερνωμένων – δεν κυριάρχησε στις σχέσεις των Αλβανών μεταναστών, παρά το γεγονός ότι αυτοί ήταν οπαδοί και των δύο θρησκευμάτων. Οι οικονομικές ευκαιρίες έδωσαν εξάλλου σ’ αυτούς τη δυνατότητα να συνεισφέρουν στην πράξη για την υποστήριξη του εθνικού τους Κινήματος...”.

Οι σχέσεις μουσουλμάνων και χριστιανών Αλβανών στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο δεν φαίνεται να άλλαξαν δραστικά μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους, παρά τα αλβανικά κινήματα των ετών 1911 και 1912. Ποια θα ήταν η εξέλιξη στη διαδικασία μετασχηματισμού της συνείδησης των αλβανόφωνων χριστιανών, σε περίπτωση κατά την οποία συνέβαινε κάτι τέτοιο, και εφόσον οι διάφορες κοινωνικοθρησκευτικές ομάδες θα είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν ελεύθερα το εκπαιδευτικό σύστημα που ήθελαν, ή να δηλώσουν την εθνική τους ταυτότητα χωρίς φόβο και αναστολές, δεν είναι εύκολο

να προσδιορισθεί. Δύσκολα πάντως μπορεί κανείς να απορρίψει την εκδοχή ότι θα επιδρούσε καταλυτικά η ίδρυση ενός ευνομούμενου αλβανικού κράτους στους αλβανόφωνους χριστιανούς, ώστε να ενσωματωθούν σ' αυτό σταδιακά, μέσω των κατάλληλων μηχανισμών, οι οποίοι θα συνέβαλλαν στην καλλιέργεια της εθνικής αλβανικής ιδέας σε όλους τους Αλβανούς, ακόμα και αν λειτουργούσαν ελεύθερα μέσα στο κράτος αυτό τα ελληνικά σχολεία.

Τα γενικά αυτά συμπεράσματα ενισχύουν και οι εξής σχετικές παρατηρήσεις, που περιλαμβάνονται στις εκθέσεις του Σαχτούρη:

“είναι ένδεχόμενον ὅτι οἱ πράγματι ἀλβανίζοντες εἰσὶ πολυαριθμότεροι τῶν νῦν ἐκδηλούντων τοιαῦτα αἰσθήματα καὶ ὅτι ἐννοοῦντες τὴν ἀδυναμίαν των καὶ τὸ πρόωρον τοῦ ζητήματος ὡς καὶ τὴν ἔως ἐσχάτως δυσμένειαν τῶν ἀρχῶν ἀποκρύπτουσιν ἐπιμελῶς τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε ὡς νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἢ πρόοδος τοῦ ἀλβανισμοῦ ἐν τοῖς διαμαρτυρουμένοις τούτοις παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἰδίως εἶναι πρᾶγμα δυσκολώτατον ἢ τοῦλάχιστον θ' ἀπαιτήσῃ χρόνον πολύν”²⁴.

Τη θεωρητική αντίληψη, που εκθέσαμε παραπάνω για το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών κατά το διάστημα 1908-1911 στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, επιβάλλεται να αποσαφηνίσουμε, προσδιορίζοντας πιο συγκεκριμένα το πραγματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο συσχετισμός αυτός διαμορφώθηκε.

Προηγουμένως όμως θα έπρεπε να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τα στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό της Ηπείρου, τα οποία περιέχει η εγκύκλιος Γρυπάρη. Τα στοιχεία αυτά διακρίνονται από εκείνα της περιόδου 1886-1901, επειδή παρουσιάζουν μια πιο πολύπλοκη διάκριση σε εθνότητες, όπως αναφέρθηκε, και ταυτόχρονα μιαν ασύμμετρη και αξιόλογη αύξηση του πληθυσμού ορισμένων περιοχών, ιδίως των χριστιανών του Λούρου και της Πρέβεζας.

Τα ίδια στοιχεία, όσον αφορά ειδικότερα τους χριστιανούς, τους οποίους η ελληνική πλευρά υπολόγιζε στη συντριπτική τους πλειονότητα ως Έλληνες, πολλαπλασιασμένα επί δύο, χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση στο υπόμνημα που εξέδωσε το 1913 για τη διεκδίκηση της Ηπείρου και παρέμειναν γνωστά στη βιβλιογραφία ως απογραφή του 1908. Τα στοιχεία του 1908 είναι συναφή με εκείνα που δημοσιεύθηκαν αμέσως μετά την απελευθέρωση στην εφημερίδα των Ιωαννίνων *Ἡπειρος* και τα οποία αφορούν ολόκληρο τον πληθυσμό του βιλαετίου Ιωαννίνων, εξαιρέσει του σαντζακίου Βερατίου, και, όπως πιστεύεται, προέρχονται από τα βιβλία της Γενικής Διοίκησης του 1912 – Φ. 25-8-1913. Στο πρωτότυπο τηρείται και πάλι η καθιερωμένη διάκριση σε θρησκευόμενα, η οποία εκτιμάται από τον εκδότη “μεροληπτική”, ενώ ο σχετικός πίνακας που παρέχει διόρθωση των

στοιχείων σχετικά με το χριστιανικό πληθυσμό, βάσει των πληροφοριών των μητροπολιτικών αρχών, είναι πολύ χαμηλής αξιοπιστίας.

Η ελληνική κυβέρνηση, μετά το δεύτερο βαλκανικό πόλεμο το 1913, επιχείρησε μια νέα απογραφή του πληθυσμού της Ηπείρου και όλων των νέων τότε χωρών, κατά την οποία καταγράφηκαν μόνον οι παρόντες τότε κάτοικοι, αγνοήθηκαν δε οι απόντες. Η απογραφή πραγματοποιήθηκε, όταν ακόμα τα ελληνοαλβανικά σύνορα δεν είχαν χαραχθεί και ο ελληνικός στρατός κατείχε εκτεταμένες περιοχές της Βορείου Ηπείρου. Τα αποτελέσματα της απογραφής, κατά πόλεις και χωριά, επικυρώθηκαν το 1915 με βασιλικό διάταγμα και δημοσιεύθηκαν σε ειδικό τεύχος²⁵.

Τα στατιστικά στοιχεία που αναφέρθηκαν, όπως και όλα όσα έχουν καταγραφεί κατά καιρούς σε στατιστικές διαφόρων προελεύσεων και τύπων για τον πληθυσμό του βιλαετίου Ιωαννίνων, από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής, παρουσιάζουν εντούτοις πολλά προβλήματα, συναφή με τους παράγοντες που προσδιόριζαν τον τρόπο με τον οποίο γίνονταν οι καταμετρήσεις, και τα τεχνικά ζητήματα που αυτές συνεπάγονταν. Αυτό γίνεται φανερό από την κριτική παρουσίασή τους, καθώς και από την αποκατάσταση και διόρθωσή τους, τις οποίες επιχειρεί η νεότερη επιστημονική έρευνα²⁶.

Η κατάσταση του χριστιανικού πληθυσμού στην Ήπειρο και η εξέλιξη του Αλβανικού Κινήματος

Η αναλυτικότερη επικόπηση της κατάστασης, που είχε διαμορφωθεί στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο από την επανάσταση των Νεοτούρκων μέχρι το 1911, όπως αυτή προκύπτει από τις ελληνικές εκθέσεις, μπορεί να συμβάλει στην πληρέστερη διερεύνηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων και στην ορθότερη εκτίμηση της αλβανικής πολιτικής της κυβέρνησης Βενιζέλου.

Τις σχέσεις μουσουλμάνων και χριστιανών στην περιοχή εξακολουθούσε να καθορίζει, κατά κύριο λόγο, η ανισότητα που δημιουργούσε η γνωστή διαφοροποίηση μεταξύ τους, ειδικότερα δε το κοινωνικοοικονομικό καθεστώς που είχε επιβληθεί στις γαιοκτηπτικές σχέσεις, ύστερα από την εξέλιξη του τιμαριωτικού συστήματος από τον 17ο-18ο αιώνα²⁷ και εξής, και ιδίως από την οριστική κατάργηση των τιμαριωτικών σχέσεων το 1864. Από τότε υπήρχαν στην ύπαιθρο τα "τσιφλικοχώρια" και τα αναπαλλοτρίωτα "ελευθεροχώρια", στα οποία προστέθηκαν μετά το θάνατο του Αλή πασά και τα κρατικά τσιφλίκια ή ιμλάκια²⁸.

Το καθεστώς αυτό έφερνε σε οξύτατη αντιπαράθεση ιδίως τους μουσουλμάνους γαιοκτήμονες με τους χριστιανούς δούλοπάροικους, επειδή, εκτός των άλλων, η "τσιφλικοποίηση" έπληξε κυρίως τις περιοχές, στις οποίες αποτελούσαν την πλειονότητα οι χριστιανοί. Αλλά και οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις, με την υπαγωγή των φορολογικών προσόδων στον έλεγχο

του κράτους, είχαν ως συνέπεια να αυξηθούν οι πιέσεις σε βάρος τους εκ μέρους των ιδιοκτητών, ώστε σε ορισμένα διαμερίσματα να έχουν μεταβληθεί σε είλωτες.

Οι μουσουλμάνοι χωρικοί, εργάτες ή ενοικιαστές στα κτήματα των γαιοκτημόνων, λιγότεροι αριθμητικά, αν και απαλλαγμένοι από τον κεφαλικό φόρο που είχε αντικατασταθεί από το 1856 με τη λεγόμενη “εξαγορά της στρατιωτικής θητείας”, ζούσαν επίσης κάτω από οικτρές συνθήκες, και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν περισσότερο πτωχοί, σύμφωνα με μια εκδοχή²⁹. Μέχρι τον 20ό αιώνα οι χωρικοί αυτοί δέχονταν παθητικά την κατάσταση τους και έπαιρναν τα όπλα περιστασιακά, παρακινημένοι από τους μεγαλογαιοκτήμονες, για να αντισταθούν συνήθως στην τουρκική Διοίκηση, ώστε να μην εφαρμόσει αυτή τα μέτρα τα οποία έθιγαν τα συμφέροντα των κυρίων τους, ή και για να λεπλάτσουν τους χριστιανούς γείτονές τους³⁰. Έχοντας κύριο μέλημά τους να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, χωρίς τάσεις αποθησαύρισης, οι χωρικοί αυτοί ενδιαφέρονταν να μην περιέλθουν σε ξενική κυριαρχία και να διατηρήσουν τον εξωτερικό σεβασμό της θρησκείας τους³¹. Η ανισότητα μεταξύ μουσουλμάνων-χριστιανών λειτουργούσε εναντίον κάθε μεταβολής του πολιτικού καθεστώτος³².

Οι συνέπειες της διάστασης, παρά τις τάσεις προσέγγισης, την οποία διευκόλυνε η ανάμιξη των πολιτιστικών χαρακτηριστικών και ο θρησκευτικός συγκρητισμός των ελευθερόφρονων μπεκτασίδων σε ορισμένες περιοχές, γίνονταν αισθητές στον καθημερινό συγχρωτισμό και στις επαγγελματικές δοσοληψίες μεταξύ “πιστών και απίστων”. Σ’ αυτές, αν και χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα πολλοί αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι – ανάμεσά τους, μπέπδες κτηματίες³³, εκμισθωτές δημόσιων προσόδων και επιχειρηματίες έμποροι – φαινομενικά μόνον επικρατούσε ανοχή, ενώ υπέβροσκε ο ανταγωνισμός των μουσουλμάνων προς τους χριστιανούς και κυρίως τους Έλληνες.

Οι ίδιες αρνητικές συνέπειες ήταν φανερές και μέσα στο εθνικό αλβανικό Κίνημα, ιδίως στο Νότο, όπου οι μουσουλμάνοι Τόσκηδες, μπεκτασίδες και μη, ζούσαν ανάμεσα σε πολυπληθέστερους χριστιανούς. Οι μπέπδες και αξιωματούχοι που ήταν εθνικιστές αποδέχονταν την ίδρυση ενός αυτόνομου ή ανεξάρτητου αλβανικού κράτους μόνον υπό τον όρον ότι παράλληλα με την αυτοδιάθεση και την πρόοδο η νέα εθνική εξουσιαστική ηγεσία που θα προέκυπτε θα τους εξασφάλιζε τη διατήρηση της κοινωνικής τους υπεροχής. Από τις λαϊκές τάξεις των Αλβανών μουσουλμάνων, οι χωρικοί, ταπεινωμένοι και απαίdeυτοι, δεν προσχωρούσαν συνειδητά πάντοτε στην εθνική τους Κίνηση, αλλά συχνά επαναστατούσαν, όπως και παλαιότερα, για να ικανοποιήσουν τις πολιτικές σκοπιμότητες των ίδιων των εξουσιαστών τους, μπέπδων και χοτζάδων³⁴, και για να απαλλαγούν από τα φορολογικά βάρη.

Από την άλλη πλευρά, πολλοί Αλβανοί χριστιανοί που είχαν θρησκευτική ή ρευστή συνείδηση, επηρεασμένοι από τις αυθαιρεσίες και τον αυταρ-

χισμό των ισχυρών ομογενών τους, καθώς και το θρησκευτικό φανατισμό³⁵, που υποδαυλιζόταν και από τους Τούρκους, δίσταζαν να δηλωθούν φανερά Αλβανοί. Αυτό συνέβαινε, επειδή οι χριστιανοί αυτοί φοβόνταν ότι θα τους καταδίωκαν οι Τούρκοι ή ότι θα έχαναν την κάποια προστασία που τους παρείχαν η παραδοσιακή κοινότητα και η Εκκλησία, με αντάλλαγμα τη χιμαιρική επαγγελία για μια συνταγματική ισοπολιτεία, την οποία θα απολάμβαναν στα πλαίσια ενός μελλοντικού αλβανικού κράτους.

Η οικονομική κατάσταση των χριστιανών στην Ήπειρο ήταν γενικά πολύ κακή. Οι περισσότεροι, χωρικοί επίμορτοι, λίγοι μικροκτηματίες και κτηνοτρόφοι, ζούσαν σε εξαθλίωση, λόγω της πρωτόγονης κατάστασης της γεωργίας, στην οποία είχε συντελέσει και η εκχέρσωση της γης που έφθανε το 1912 το καταπληκτικό ποσοστό του 5,8% στο σύνολο της καλλιεργήσιμης γης, της κακής κατάστασης επίσης της κτηνοτροφίας, και της ανελεύθερης οργάνωσης του εμπορίου³⁶. Σε βάρος των χριστιανών εξάλλοι συχνά κερδοσκοπούσαν οι Αλβανοί μπέηδες μαζί με τους ομογενείς τους δημόσιους υπαλλήλους.

Η κατοχή της γης από τους κυρίαρχους σε ιδιωτικά και κρατικά τσιφλίκια, που αναμενόταν να εκπονηθούν τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων³⁷ – με την παραγωγή της γης αυτής θα μπορούσαν να συντηρηθούν τα 2/3 του ηπειρωτικού πληθυσμού – και οι γενικότερες οικονομικές συνθήκες στην Ήπειρο που απεικονίζονταν στο μόνιμο έλλειμμα του εμπορικού της ισοζυγίου, είχαν ως αποτέλεσμα να επεκταθεί το ρεύμα της μετανάστευσης ιδίως μεταξύ των χριστιανών γεωργών και των κτηνοτροφικών πληθυσμών, εξαιτίας και της επιβολής της αναγκαστικής στρατιωτικής θητείας. Ο κίνδυνος να ερημώσουν πολλές ανθηρές ελληνικές κοινότητες³⁸ και να χαθεί ένα πολύτιμο εργατικό δυναμικό οριστικά ήταν σοβαρός, καθώς από το 1900 η αποδημία γινόταν προς την Αμερική, με την οποία η επικοινωνία ήταν πολύ πιο περιορισμένη³⁹.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών – ιδίως των Ελλήνων – είχε επεκταθεί κατά τα τελευταία χρόνια και στον εμπορικό τομέα. Σ' αυτόν είχαν διακριθεί οι Έλληνες από παλαιότερα⁴⁰, συμμετέχοντας και στις χρηματιστικές εργασίες με ανταγωνιστές τους Εβραίους⁴¹. Κατά τα τελευταία χρόνια οι Έλληνες αντιμετώπιζαν και τον ανταγωνισμό των Αυστριακών και των Ιταλών κυρίως εμπόρων, χάρις στις δραστηριότητες των οποίων είχαν μεγαλώσει οι εμπορικές σχέσεις της Ηπείρου προς τις δύο Αδριατικές χώρες, ενώ παρέμεινε χαμηλός ο βαθμός ανάπτυξής τους προς την Ελλάδα – τη διείσδυση της Ιταλίας και της Αυστρίας διευκόλυνε και το γεγονός ότι κύρια εμπορική οδός για την Ήπειρο παρέμενε κατά το διάστημα αυτό η θάλασσα. Ιδιαίτερη πρόοδο παρουσίαζε το ιταλικό εμπόριο στην Ήπειρο, όπου υποσκελίζε σταθερά το αυστριακό, παρά την ίδρυση αυστριακού Εμπορικού Επιμελητηρίου στα Ιωάννινα λίγο πριν από το Σεπτέμβριο 1908.

Ο εμπορικός ανταγωνισμός των μουσουλμάνων ειδικότερα προς τους Έλληνες εμπόρους είχε εντοπισθεί ιδίως στα μέρη της Ηπείρου, στα οποία επικρατέστερο ήταν το αλβανικό στοιχείο, και αποκτούσε εθνική συνείδηση, παίρνοντας έτσι, όπως υπογράμμιζαν και Έλληνες παρατηρητές, τις διαστάσεις εθνικής πάλης στα πλαίσια της ευρύτερης εθνικής αλβανικής Κίνησης, από την ανακήρυξη του Συντάγματος και εξής⁴².

Ο οικονομικός μαρasmus των Ελλήνων και των χριστιανών, “ημετέρων”, προκάλεσε τις ανησυχίες της ελληνικής πλευράς, γεγονός που συνδεόταν με το γενικότερο ενδιαφέρον της για τη βελτίωση της θέσης τους, εφόσον αυτή θα διευκόλυνε και την όλη οργάνωσή τους προς εξυπηρέτηση των ελληνικών εθνικών σκοπών, κάτω από την πιεστική ανάγκη να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας σοβαρής μείωσης της ελληνικής επιρροής.

Την αναδιοργάνωση όλων των ελληνικών δυνάμεων, επιβεβλημένη από τις εξελίξεις, εισηγήθηκαν κυρίως η ηγεσία της Ηπειρωτικής Εταιρίας, ο Σαχτούρης και οι ελληνικές προξενικές αρχές στα σημαντικότερα κέντρα της Ηπείρου. Ορισμένοι παράγοντες υπογράμμισαν μάλιστα την ανάγκη να προπαρασκευασθεί ο χριστιανικός πληθυσμός – κυρίως οι Έλληνες – για να αναλάβει μόνος την άμυνά του, επειδή σε ορισμένα διαμερίσματα, μεταξύ των οποίων και το “αμιγές”, κατά πολύ, ελληνικό τμήμα, ο πληθυσμός αυτός είχε περιπέσει σε απάθεια, ενώ οι Αλβανοί εξοπλιζόνταν από τους Νεοτούρκους⁴³.

Οι ίδιοι φορείς υποδείκνυαν επίσης τον εκσυγχρονισμό της παιδείας, που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των κοινοτήτων και του Πατριαρχείου, και την αναμόρφωση των σχετικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ώστε να προαχθούν οι ελληνικοί εθνικοί σκοποί με την κατάλληλη ενίσχυση του φρονήματος των Ελλήνων και την ολοκλήρωση, το ταχύτερο, του εξελληνισμού των ξενοφώνων. Η αναμόρφωση αυτή θα αποτελούσε ταυτόχρονα μέσον άμυνας και αντιμετώπισης των Ελλήνων στο πρόγραμμα των Αλβανών εθνικιστών για την ανάπτυξη της εθνικής αλβανικής παιδείας και κουλτούρας, με κύριο όργανο τις αλβανικές λέσχες.

Ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο επικεντρώθηκε στον εκπαιδευτικό τομέα, και η ελληνική κυβέρνηση, κατά συνέπεια, παρακολούθησε στενά τις δραστηριότητες του εκπαιδευτικού αλβανικού Κινήματος στον ίδιο χώρο από το 1908. Η εντύπωση που η ίδια σχημάτισε, παρά την υποχώρηση του Κινήματος από το 1909 και εξής λόγω των τουρκικών διώξεων, δημιούργησε φόβους για μαζικότερη διάδοση των αλβανικών εθνικών ιδεών κυρίως μεταξύ των μωαμεθανών, εφόσον έως τότε η φανερή συμμετοχή των ορθόδοξων Αλβανών στις δραστηριότητες των λέσχων, στις περισσότερες περιπτώσεις, ήταν εξαιρετικά μικρή.

Επίκεντρο των ενεργειών των Αλβανών εθνικιστών ήταν η λέσχη Ιωαννίνων⁴⁴. Εκτός από τα Ιωάννινα, μέχρι το 1910, στην Ήπειρο και στην Κάτω Αλβανία είχαν ιδρυθεί λέσχες στα κέντρα των σαντζακίων και των κυ-

ριότερων καζάδων, όπως στο Βεράτι, στον Αυλώνα, όπου και λειτούργησε ιδιαίτερη αλβανική σχολή (1910), όπως και στα Κάννινα (1911)⁴⁵, στο Ελμπασάν, όπου και το αλβανικό διδασκαλείο από το Νοέμβριο 1909, στο Δυρράχιο, στην Κόνιτσα, στο Λεσκοβίκι, στους Φιλιάτες, όπου και αλβανική σχολή, στη Φιλιπιάδα, στο Αργυρόκαστρο⁴⁶, στο Τεπελένι, στην Πρεμετή, στο Δέλβινο και στην Κορυτσά. Εννιά λέσχες λειτούργησαν και στην περιφέρεια του προξενείου Μοναστηρίου μεταξύ του 1908-1909, σε τακτική συνεννόηση με τη λέσχη Μοναστηρίου.

Οι περισσότερες από τις λέσχες έκλεισαν ή υπολειτούργησαν το καλοκαίρι 1910, μετά την υποχώρηση της κίνησής τους. Η κατευναστική πολιτική, στην οποία προσέφυγαν λίγους μήνες αργότερα (τέλη του 1910) οι Νεότουρκοι για λόγους τακτικής, κατέληξε στην υιοθέτηση ορισμένων μέτρων ανεφάρμοστων εν μέρει, στον εκπαιδευτικό τομέα, χάρις στα οποία επανάλειτούργησαν ορισμένες λέσχες και ιδρύθηκαν λίγα αλβανικά σχολεία μέχρι την επανάσταση του 1912⁴⁷. Η λειτουργία των σχολείων αυτών αποδείχθηκε εντούτοις προβληματική λόγω της απροθυμίας των ίδιων των Αλβανών, και ιδίως των μπέηδων, να συνεισφέρουν γι' αυτήν οικονομικά.

Αφότου απέτυχαν τα σχέδια των Αλβανών εθνικιστών να μετατρέψουν τα κρατικά και όλα τα ξένα σχολεία σε αλβανικά⁴⁸, οι φορείς που εκπροσωπούσαν την Ελλάδα φοβόνταν ότι αυτοί θα έπειθαν μικρούς πυρήνες ορθόδοξων ομογενών τους να υποβάλουν αιτήματα στην Πύλη και στο Πατριαρχείο, για να πετύχουν την καθιέρωση της διδασκαλίας της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία και τη χρήση της στις τελετουργίες της Εκκλησίας. Την υλοποίηση των στόχων τους διευκόλυνε τότε η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Για την αντιμετώπιση του αλβανικού Κινήματος στην Ήπειρο, η ελληνική πλευρά, από την ανακήρυξη του Συντάγματος, έπαιρνε μέτρα και για την προστασία-άμυνα των Ελλήνων και των χριστιανών, που ήταν προσκείμενοι στο Πατριαρχείο.

Το Σεπτέμβριο 1908 το Πατριαρχείο εξέδωσε κατ' αρχήν εγκύκλιο σχετικά με τη στάση την οποία έπρεπε να κρατήσουν οι χριστιανοί απέναντι στο εθνικό αλβανικό Κίνημα. Διαπιστώνοντας τις "φυλετικές τάσεις" των Αλβανών εθνικιστών το Πατριαρχείο συνιστούσε να διατηρεί το χριστιανικό πλήρωμα άριστες σχέσεις με τους Αλβανούς, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, αποφεύγοντας όμως να ταυτισθεί με τους σκοπούς τους. Και υποδείκνυε την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας ως προαιρετικού μαθήματος στα σχολεία των ορθόδοξων κοινοτήτων στα οποία φοιτούσαν αλβανόφωνοι χριστιανοί, "προς πρόληψιν μειζόνων δυσχερειών", για να ματαιωθεί δηλαδή η απόσχισή τους από τον κορμό της κοινότητας. Το Πατριαρχείο απέκλειε εντούτοις κάθε αντίστοιχη μεταβολή του εκκλησιαστικού καθεστώτος, όσον αφορά στην καθιερωμένη χρήση της ελληνικής ως γλώσσας της λα-

τρείας⁴⁹. Η σύσταση του Πατριαρχείου να εισαχθεί η αλβανική στα ελληνικά σχολεία, που αποσκοπούσε στη συγκράτηση των χριστιανών Αλβανών μέσα στον κύκλο του πληρώματός του, ερχόταν σε αντίθεση με την τακτική που είχαν ακολουθήσει έως τότε οι ελληνικές κυβερνήσεις για το ίδιο ζήτημα, γι' αυτό και τελικά δεν υιοθετήθηκε. Η προτροπή αυτή ήταν ενδεικτική των συμβιβαστικών τάσεων και της πολιτικής του Πατριάρχη Ιωακείμ του Γ', εξαιτίας της οποίας είχε έρθει σε αντίθεση με το ελληνικό κράτος από το τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα για θέματα που αφορούσαν στην πολιτιστική και εκπαιδευτική πολιτική των ελληνικών Συλλόγων, στα πλαίσια των τότε εθνικιστικών ανταγωνισμών των βαλκανικών λαών⁵⁰.

Κατά τα άλλα, οι συστάσεις της εγκυκλίου γενικότερα, οι οποίες συνέπιπταν άλλωστε με τους στόχους της ελληνικής πολιτικής, φαίνεται ότι χρησίμευσαν ως καθοδηγητικές αρχές για τις εκκλησιαστικές αρχές και τους χριστιανούς, ως προς τη συμπεριφορά τους απέναντι στους Αλβανούς, οι οποίοι είχαν ασπασθεί τις εθνικές αλβανικές ιδέες, μέχρι τουλάχιστον την άνοιξη 1910⁵¹.

Την καθοδήγηση και την αναδιοργάνωση των φορέων της ελληνικής επιρροής στην Ήπειρο είχε εν τω μεταξύ αναλάβει η Ηπειρωτική Εταιρία σε συνεργασία με το Υπουργείο. Οι σημαντικότερες προσπάθειές της από τον Ιούνιο 1907 είχαν στραφεί στους τομείς της άμυνας και της παιδείας. Το έργο της όμως περιορίσθηκε σημαντικά από το τέλος του 1909, για να ατονήσει σχεδόν τελείως το 1911, καθώς η Εταιρία είχε παύσει να ενισχύεται πλέον από την κυβέρνηση Βενιζέλου, λόγω της φιλειρηνικής πολιτικής της απέναντι στην Τουρκία.

Στον πρώτο τομέα, η Εταιρία πέτυχε να προκαλέσει αναθάρρυνση του χριστιανικού πληθυσμού, ιδίως στην περιφέρεια του σαντζακίου Ιωαννίνων, που αντιστοιχούσε στην πρώτη από τις τρεις Διευθύνσεις στις οποίες είχε καταμεριστεί το έργο της, με την όλη οργάνωσή της, τον εξοπλισμό⁵² ορισμένων τμημάτων του και με τη σύσταση του μικρού σώματος του Ιωάννη Πουτέση. Η σύσταση του σώματος Πουτέση, που έγινε περιστασιακά μετά το Σεπτέμβριο 1908, απέβλεπε ειδικότερα στην εθνική αφύπνιση και στην οργάνωση των χωρικών, στην επιβολή κάποιας τάξης στην ύπαιθρο και παράλληλα στον εκφοβισμό των Αλβανών εθνικιστών⁵³.

Το σώμα αυτό έδρασε με επιτυχία στην Ήπειρο επί τέσσερις μήνες, μέχρις ότου στις αρχές του 1909 μετατοπίσθηκε πρώτα στην παραμεθόριο προς την πλευρά της Ηπείρου, απ' όπου και έστελνε τους άνδρες του κατά διαστήματα στα τουρκικά εδάφη.

Αναποτελεσματική, όχι μόνο στον αμυντικό αλλά και στους άλλους τομείς, υπήρξε η οργάνωση της Εταιρίας στο βορειότερο τμήμα του σαντζακίου Αργυροκάστρου και για λόγους που αφορούσαν στη διοίκηση της αντίστοιχης Β' Διεύθυνσης, αλλά και εξαιτίας του φόβου του χριστιανικού πλη-

θυσμού να οργανωθεί φανερά, καθώς ζούσε ανάμεσα σε πολυπληθέστερους μουσουλμάνους⁵⁴.

Οι δραστηριότητες της Εταιρίας στον εκπαιδευτικό και στον πολιτικο-κοινωνικό τομέα επικεντρώθηκαν και πάλι στην περιφέρεια της Α΄ Διεύθυνσης με έδρα τα Ιωάννινα, το σπουδαιότερο εκπαιδευτικό κέντρο της Ηπείρου, με πλούσια εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά κληροδοτήματα. Στόχο τους είχαν οι δραστηριότητες αυτές την ενίσχυση της Εκκλησίας και του ελληνικού σχολείου και την προσαρμογή τους, όπως και των κοινοτικών σωματείων, προς τους σκοπούς της Εταιρίας, απαραίτητη προϋπόθεση της οποίας ήταν η αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, που ίσχυε για τα σχολεία των ορθόδοξων κοινοτήτων και τις ιερατικές σχολές της Ηπείρου. Για την πραγματοποίησή της επιβαλλόταν η παραχώρηση του εκπαιδευτικού μηχανισμού των Ιωαννίνων, που είχε έως τότε γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης και μικροκομματισμού από τους κοινοτικούς άρχοντες, στο εκεί ελληνικό προξενείο, με το οποίο συνεργαζόταν η Εταιρία. Μαχητικά μέλη της Εταιρίας στα Ιωάννινα επιδίωξαν την ανασυγκρότηση της Ζωσιμαίας Σχολής, που βρισκόταν τότε σε μαρασμό, με συμπτώματα ευνοιοκρατίας και εξαγοράς του διδακτικού της προσωπικού, την εφαρμογή επίσης νέου κοινοτικού κανονισμού με την κατάργηση του παλαιού θεσμού του “γεννήματος και θρέμματος”⁵⁵ και τέλος τη σύσταση ενιαίας δημογεροντίας και την ενοποίηση των κοινοτικών και μοναστηριακών πόρων της μητροπολιτικής επαρχίας Ιωαννίνων, ώστε να διατεθούν με τη χρηστή τους διοίκηση για τους ελληνικούς εθνικούς σκοπούς⁵⁶. Οι ενέργειες αυτές, αν και προκάλεσαν μεγάλη κοινοτική διένεξη στα Ιωάννινα, κατέληξαν στην αποσπασματική εφαρμογή ορισμένων μέτρων για την προβλεπόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση από την ελληνική κυβέρνηση και τους υπεύθυνους φορείς από το 1910-1911 και εξής, όταν πλέον έγινε κοινή συνείδηση ότι τα εκπαιδευτικά πράγματα στην Ήπειρο δεν ήταν ικανοποιητικά, όπως πίστευαν έως τότε στο ελληνικό βασίλειο⁵⁷. Ένας από τους βασικούς στόχους “του άνορθωτικού προγράμματος” ήταν να αποκτήσει η ελληνική εκπαίδευση στην Ήπειρο εθνικό και εξελληνιστικό χαρακτήρα, γι’ αυτό και τα μέτρα που ίσχυσαν, κυρίως αφορούσαν στην ίδρυση νηπιαγωγείων και παρθεναγωγείων στις ξενόφωνες ιδίως περιοχές, αλβανόφωνες και βλαχόφωνες, στις οποίες εξακολουθούσε η δράση των Αλβανών εθνικιστών, ακόμα και μετά τη χαλάρωση της κίνησής τους. Ανάλογες προσπάθειες έγιναν και στην περιφέρεια του σαντζακίου Αργυροκάστρου.

Στα πλαίσια των νέων προσπαθειών επιδιώχθηκε ο διορισμός κυρίως νηπιαγωγών και δασκαλισσών στα παρθεναγωγεία των αλβανόφωνων και ελληνόφωνων περιοχών, ώστε να ενισχυθούν όσοι από τους χριστιανούς είχαν φιλελληνικά αισθήματα, να επηρεασθεί το φρόνημα όσων δεν είχαν διαμορφωμένη εθνική συνείδηση και να διαδοθεί τέλος η χρήση της ελληνι-

κής σ' αυτές ως καθομιλουμένης. Η επιλογή για την αναδιοργάνωση της γυναικείας εκπαίδευσης στις δύο αντίστοιχες βαθμίδες έγινε με το συλλογισμό ότι το γυναικείο στοιχείο, το οποίο παρακολουθούσε, κυρίως, τα μαθήματα της στοιχειώδους βαθμίδας της ελληνικής εκπαίδευσης, και γι' αυτό χρησιμοποιούσε την αλβανική, θα αποτελούσε, μετά από κατάλληλη εκπαίδευση, τον αρμοδιότερο φορέα για την υλοποίηση των στόχων της μεταρρύθμισης μέσα στις κοινότητες, μέσω του οικογενειακού πυρήνα. Τη συγκεκριμένη εργασία ανέλαβε ο Ηπειρωτικός Σύλλογος Κυριών, που είχε συσταθεί στην Αθήνα με τη βοήθεια των προξενικών αρχών⁵⁸.

Το πρόβλημα της αναδιοργάνωσης της ελληνικής παιδείας συνδεόταν, όπως αναφέρθηκε, με την αναγκαιότητα να ανταγωνισθούν οι Έλληνες στην Ήπειρο το εκπαιδευτικό αλβανικό Κίνημα με κέντρο διεύθυνσης του προγράμματος του Κινήματος τις λέσχες Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολεως – από την τελευταία ήταν απευθείας εξαρτημένες ορισμένες λέσχες του Ηπειρωτικού χώρου⁵⁹. Η Ήπειρος ενδιέφερε κατεξοχήν την Κίνηση, καθώς για την προαγωγή της εργάζονταν κατά κύριο λόγο οι Τόσκηδες, κατόπιν οι Λιάπηδες και οι Τσάμηδες Αλβανοί, και τελευταίοι, συγκριτικά, οι Βόρειοι ομογενείς τους Γκέγκηδες. Σύμφωνα με μια άποψη, η μεγάλη δραστηριότητα της Κίνησης στην περιοχή οφειλόταν στην ιδιαίτερη σημασία που είχε για τους Αλβανούς εθνικιστές ο προσπλυτισμός των “Ελληνοφρονούντων Ἀλβανῶν”⁶⁰, οι οποίοι αποτελούσαν το συμπαγή όγκο των ορθόδοξων Αλβανών, σύμφωνα με τους υπολογισμούς τοπικών παραγόντων. Οι εθνικιστές πίστευαν ότι ο προσπλυτισμός αυτός θα διευκόλυνε την πραγματοποίηση του σχεδίου τους για τη συγκρότηση μιας Μεγάλης Αλβανίας, και θα αποτελούσε ένδειξη της ενεργού συμμετοχής του χριστιανικού στοιχείου στον αγώνα τους, γεγονός το οποίο θα προκαλούσε και την εύνοια των ευρωπαϊκών Δυνάμεων.

Οι προσπάθειές τους όμως για την προσέλκυση των ορθόδοξων Αλβανών θα συναντούσαν μεγάλες δυσκολίες. Οι περισσότερες χριστιανικές κοινότητες, στις οποίες ζούσαν αλβανόφωνοι χριστιανοί, συνεργάστηκαν με τις ελληνικές προξενικές αρχές και τις κατά τόπους Μητροπόλεις, όπου η εκκλησιαστική Διοίκηση δεν ήταν χαλαρή, προκειμένου να διατηρηθεί το καθεστώς του Πατριαρχείου. Και οι φανερές αποσκιρτήσεις που έγιναν μέσα σ' αυτές κατά την περίοδο εκείνη, ατομικού χαρακτήρα, καταγράφηκαν ως περιορισμένες. Από την τελευταία δε άποψη, χαρακτηριστικό παραμένει και το γεγονός ότι στη βορειότερη αλβανόφωνη περιοχή του ποταμού Γενούσου μόνο για τη χριστιανική κοινότητα του Αυλώνα ενέκρινε η ελληνική κυβέρνηση την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας σε ελληνικό σχολείο, μετά από αίτηση της ίδιας της κοινότητας. Πιθανώς αυτό συνέβη σε ένδειξη υποχώρησης προς τα αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών. Οι απόπειρες που έγιναν για την υιοθέτηση του ίδιου μέτρου ή την ίδρυση αλβανικού σχολείου στο

Βεράτι και στο Λάμποβο από ορισμένους Αλβανούς εθνικιστές δεν βρήκαν ευρύτερη υποστήριξη. Εξαίρεση αποτέλεσε βέβαια η κοινότητα του Ελμπασάν, η οποία είχε αναδειχθεί πλέον σε εθνική αλβανική κοινότητα.

Την οργάνωση των ορθόδοξων κοινοτήτων, προκειμένου να μην αποκτήσει σ' αυτές ερείσματα η εθνική αλβανική Κίνηση, υποβοήθησε και η συγκρότηση εκπαιδευτικών ή πολιτικών συλλόγων από τους κατοίκους τους, που έγινε με πρωτοβουλία των ελληνικών προξενείων στα κυριότερα κέντρα, όπως στα Ιωάννινα, στην Κορυτσά και στο Αργυρόκαστρο. Η λειτουργία όμως των συλλόγων δεν αποδείχθηκε αποτελεσματική στο βαθμό που αναμενόταν, εξαιτίας των διενέξεων και των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων των μελών τους.

Ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στον εκπαιδευτικό τομέα και η πρόοδος του εθνικού αλβανικού Κινήματος στα κυριότερα διαμερίσματα της Ηπείρου

Βασικός στόχος των Αλβανών εθνικιστών, όπως και κατά την πρώτη φάση του εθνικού τους Κινήματος, υπήρξε στο Νότιο η διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών στην αλβανόφωνη περιοχή της Κορυτσάς, στην έδρα της οποίας υπήρχε ακμαία ορθόδοξη κοινότητα με σημαντικό πυρήνα ορθόδοξων Αλβανών, πολλοί από τους οποίους βρίσκονταν κάτω από την ελληνική επιρροή, καθώς και στο βορειοδυτικό τμήμα του σαντζακίου Αργυροκάστρου, επίσης στην αλβανόφωνη ζώνη.

Κοιτίδα του πνεύματος του εθνικισμού των Νοτίων Αλβανών ήταν το Ελμπασάν, όπου οι εθνικές αλβανικές ιδέες είχαν ήδη καλλιεργηθεί και μετάξυ της μειονότητας των αλβανόφωνων κυρίως ορθόδοξων της πόλης. Η πόλη βρισκόταν στην Κεντρική Αλβανία στο μεταίχμιο συνάντησης Γκέγκηδων και Τόσκηδων. Σ' αυτήν, και γενικότερα στις περιφέρειες των μητροπολιτικών επαρχιών Βελεγράδων και Δυρραχίου, την αλβανική Κίνηση είχαν υποστηρίξει η Βιβλική Αγγλική Εταιρία και η αυστριακή και η προτεσταντική κυρίως προπαγάνδα⁶¹. Η τελευταία είχε συνδεθεί με τη Βιβλική Εταιρία από τα μέσα του 19ου αιώνα και κατόπιν με τις δραστηριότητες των αμερικανικών οργανώσεων. Έδρα της είχε το Βεράτι για τη Νότιο Αλβανία και την Ήπειρο κατά τη δεκαετία 1870-1880, και τις πόλεις Κορυτσά και Μοναστήρι κατά τις τρεις δεκαετίες προ των βαλκανικών πολέμων.

Το ενδιαφέρον των Αλβανών εθνικιστών για την περιοχή της Κορυτσάς, της οποίας ο καζάς, όπως και του Ελμπασάν, ανήκε στο βιλαέτι Μοναστηρίου, εντοπιζόταν κυρίως στην ορθόδοξη κοινότητα της ομώνυμης πόλης, την οποία συναποτελούσαν Έλληνες και Αλβανοί. Οι εθνικιστές επιζητούσαν να διαδώσουν τις αρχές τους μεταξύ των τελευταίων, διασπώντας τον ενωτικό κρίκο που τους συνέδεε με τους ομόδοξούς τους Έλληνες, καθώς η κοινότητα είχε επιδιώξει έως τότε τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής, βάσει των

αποφάσεων των εκπροσώπων της. Δεν είναι γνωστό με ακρίβεια ποια ήταν η θέση της κοινότητας μέσα στο κοινωνικοοικονομικό πλέγμα σχέσεων που είχε δημιουργηθεί στην πόλη, αλλά έχουμε την πληροφορία ότι την αποτελούσαν οικογένειες εμπόρων και γενικότερα ευπορότερες χριστιανικές οικογένειες. Η πόλη, έδρα Έλληνα Μητροπολίτη και Τούρκου Μουτεσαρίφη⁶², είχε προτιμηθεί για πολλούς λόγους από τα μέλη του Αλβανικού Συνδέσμου από το 1882 και εξής, όταν αυτός είχε μεταφέρει την έδρα του στο Βουκουρέστι. Από τους λόγους αυτούς οι σπουδαιότεροι ήταν: η κεντρική θέση της πόλης από γεωγραφική άποψη, η καταγωγή πολλών επιφανών μελών του εθνικού αλβανικού Κινήματος από την ευρύτερη περιοχή της και η ύπαρξη σ' αυτήν του περιώνυμου λάσσου της ορθόδοξης κοινότητας, καθώς και των επίζηλων εκπαιδευτηρίων που εθεωρούντο "Ελληνικό Πανδιδακτήριο" των αλβανόφωνων ορθοδόξων. Χάρης σ' αυτά, το όνομά της ασκούσε γοητεία στις αλβανόφωνες κοινότητες μεταξύ των ποταμών Αώου και Γενούσου.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα οι Αλβανοί εθνικιστές είχαν επαναλάβει την προσπάθεια της δεκαετίας του 1880 για την εκμετάλλευση του πλούτου πλουσίων Κορυτσαίων, εγκατεστημένων στη Ρουμανία και στην Αίγυπτο, υπέρ των στόχων τους, ώστε να οικειοποιηθούν βαθμιαία, όπως ήλπιζαν, το λάσσο της Κορυτσάς και να φέρουν και τους ορθόδοξους Αλβανούς της στο εθνικό τους Κίνημα⁶³.

Οι σχετικές τους ενέργειες, τις οποίες διευκόλυναν και η προτεσταντική και αυστριακή προπαγάνδα, είχαν εκτός των άλλων ως αποτέλεσμα τη λειτουργία αλβανικής σχολής στην Κορυτσά και στο Βογραδέτσι, τη δεκαετία του 1880, καθώς και προτεσταντικής στην Κορυτσά με όργανο διδασκαλίας την αλβανική, που ενισχυόταν από την αυστριακή προπαγάνδα και τελούσε υπό την αμερικανική προστασία⁶⁴. Η σχολή Βογραδετσίου έκλεισε μετά από ένα χρόνο, και το ίδιο συνέβη αργότερα, με τη σχολή της Κορυτσάς, την οποία συντηρούσαν οι Κορυτσαίοι της Ρουμανίας και της οποίας οι μαθητές ουδέποτε ξεπέρασαν τον αριθμό των τριάντα⁶⁵. Τέλος, μέχρι το 1900, δεν απέδωσε καρπούς η λειτουργία της προτεσταντικής σχολής, που είχε στόχο της την ανάπτυξη των Αλβανών και την προσχώρηση των ορθοδόξων στην αλβανική Κίνηση μέσω του προτεσταντισμού – παράλληλα οι εθνικιστές επιδίωκαν να προσελκύσουν τους μουσουλμάνους ομοδόξους τους στον μπεκτασισμό. Η σχολή αυτή είχε γίνει ύποπτη στις τουρκικές αρχές και οι χριστιανοί δεν έστελναν τα παιδιά τους εκεί από φόβο μήπως κατηγορηθούν ως "μασόνοι", πράγμα που θα συνεπαγόταν γι' αυτούς την κοινωνική περιφρόνηση και την επαγγελματική απομόνωση⁶⁶. Η λειτουργία της σχολής επαναλήφθηκε, μετά την παύση της το 1907, αφού είχε ήδη ανακηρυχθεί το Σύνταγμα.

Σύμφωνα με την άποψη που ανέπτυξε αργότερα ο συνεργάτης της ελληνικής κυβέρνησης Μιχαήλ Τούρτουλης, Ελληνόφιλος Αλβανός Κορυτσαίος μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος⁶⁷, οι προσπάθειες των Αλβανών να

προσελκύσουν στο εκπαιδευτικό Κίνημά τους τους ορθοδόξους της περιοχής της Κορυτσάς αλλά και άλλων τμημάτων της Ηπείρου, από το Συνέδριο του Βερολίνου και εξής, είχαν προκαλέσει την αντίδραση των Αλβανών με φιλελληνικά αισθήματα, επειδή είχε αναμιχθεί στο Κίνημα και η τουρκική Διοίκηση. Στην Κορυτσά ιδίως, για το λόγο αυτόν, όπως ο ίδιος ανέφερε, είχε αναπτυχθεί μίσος αφενός μεταξύ των Αλβανών εθνικιστών, ορθόδοξων και μουσουλμάνων, και αφετέρου των Ελλήνων και των Ελληνόφιλων Αλβανών.

Κατά την άποψη πάντοτε του Τούρτουλη, η σταδιακή αναθεώρηση της στάσης της ελληνικής πλευράς απέναντι στο εθνικό αλβανικό Κίνημα, λόγω της νέας κατάστασης που έτεινε να διαμορφωθεί, δεν είχε πετύχει να περιορίσει στο εν τω μεταξύ χρονικό διάστημα τη διάσταση μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων.

Λίγο μετά την αντεπανάσταση του 1909 οι Αλβανοί εθνικιστές της Κορυτσάς, επωφελούμενοι από την ενίσχυση της θέσης τους λόγω της ελευθερίας που τους είχε δοθεί από το καλοκαίρι 1908 να εργασθούν ανοιχτά για την πρόοδο του Κινήματός τους, έκαναν τις πρώτες κρούσεις στην ορθόδοξη κοινότητα να συγκατατεθεί ώστε να μεταβληθεί το εκπαιδευτικό σύστημα που ίσχυε προς όφελος της επιρροής των Ελλήνων και του Πατριαρχείου. Οι ίδιοι προηγουμένως είχαν απορρίψει μέσω του επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων Εφραίμ Γκίνη, προτάσεις της κοινότητας για τη συνομολόγηση μιας συμφωνίας αμοιβαίας ανοχής μεταξύ των δύο παρατάξεων, στα πλαίσια της ελληνοαλβανικής συνεννόησης.

Οι Αλβανοί ζήτησαν πειστικά από την κοινότητα να δεχθεί να υποβάλουν οι ορθόδοξοι προς τις εκκλησιαστικές και τουρκικές αρχές αιτήματα, η υλοποίηση των οποίων θα είχε ως αποτέλεσμα να μετατραπούν βαθμιαία όλα τα ελληνικά σχολεία σε αλβανικά, και παράλληλα τη χρήση της αλβανικής γλώσσας στην Εκκλησία⁶⁸. Η μέθοδος αυτή είχε προτιμηθεί από τους εθνικιστές ως η καταλληλότερη για το ποθούμενο αποτέλεσμα, σε μια περίοδο κατά την οποία φαινόταν ανέφικτη πλέον η εκτέλεση της απόφασης της τουρκικής Διοίκησης για τη μετατροπή όλων των ελληνικών και ξένων σχολείων σε αλβανικά⁶⁹.

Τις υποδείξεις των Αλβανών εθνικιστών υποστήριξαν και οι περισσότεροι από τους ορθόδοξους Αλβανούς εθνικιστές της Κορυτσάς, που εκδήλωναν φανερά μέσα στην πόλη τα αισθήματά τους, συνεργαζόμενοι με τους μουσουλμάνους χωρίς αναστολές θρησκευτικού τύπου. Συνήθως μετανάστες από την Αμερική, την Αίγυπτο και τη Ρουμανία, εμποτισμένοι με νέες ιδέες στο εξωτερικό και ανυπόμονοι να συντελέσουν στη δημιουργία ενός εκσυγχρονισμένου αλβανικού κράτους, κατά την πλειονότητά τους, όπως υπογράμμισε σε έκθεσή του ο Εφραίμ Γκίνης, οι εθνικιστές αυτοί δεν ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη των χριστιανών της πόλης – το γεγονός αυτό

δεν συνεπαγόταν αναγκαστικά ότι ήταν περιορισμένη η επιρροή που ασκούσαν μεταξύ των συμπατριωτών τους, όπως υπαινισσόταν ο Γκίνης.

Η κοινότητα, εφόσον έγινε κατανοητό “ότι η έλευθέρα έκδήλωση της γνώμης δέν έδόθη μόνον τοῖς Ἀλβανοῖς ἀλλὰ καὶ τοῖς Ἑλλησι”⁷⁰ με την παραχώρηση του Συντάγματος, απέρριψε τις προτάσεις των Αλβανών εθνικιστών⁷¹, και η θέση των τελευταίων αποδυναμώθηκε, όταν οι μετριοπαθείς ορθόδοξοι, που ασπάζονταν κρυφά τις εθνικές αλβανικές ιδέες, έπαυσαν να τους υποστηρίζουν, είτε για λόγους θρησκευτικής ευαισθησίας, είτε λόγω της καχυποψίας τους προς τους μουσουλμάνους και τους μπέδες. Διαφωτιστικά είναι όσα αναφέρει για το θέμα αυτό ο Εφραίμ Γκίνης: η συντηρητικότερη στάση των μετριοπαθών ορθόδοξων Αλβανών εθνικιστών, των “αλβανιζόντων”, όπως τους χαρακτήριζαν οι ελληνικοί παράγοντες της εποχής, υπολογιζόταν πολύ από τους Έλληνες που είχαν αναλάβει τον αγώνα κατά του αλβανικού Κινήματος στην Κορυτσά. Οι μετριοπαθείς αυτοί εθνικιστές ήταν περισσότεροι αριθμητικά από τους ομόδοξούς τους Αλβανούς που είχαν κρυχθεί φανερά εθνικιστές και, αν αποφάσιζαν να εξωτερικεύσουν τις εθνικές τους αρχές, θα έβλαπταν καίρια την ελληνική επιρροή μέσα στην κοινότητα, η ισχύς της οποίας επηρέαζε και όλη την ευρύτερη περιοχή⁷². Έως τότε εντούτοις οι μετριοπαθείς εθνικιστές συνασπίζονταν με την κοινότητα – ούτε μια οικογένεια από την ομάδα αυτή των Αλβανών δεν είχε αποσπασθεί από τους κόλπους της – ώστε να ελπίζει τότε ο Γκίνης ότι τελικά θα συνταυτίζονταν με αυτήν. Η συμπεριφορά τους, κατά τον Γκίνη, ήταν αποτέλεσμα της θρησκευτικής και κοινωνικής αντίθεσης μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, που λειτούργησε και πάλι στην περίπτωση αυτή διχαστικά για τους Αλβανούς, αλλά υπέρ των Ελλήνων, καθώς η αντιπαράθεση μέσα στην πόλη έτεινε να εξελιχθεί αφενός σε ανοιχτή διαμάχη μεταξύ Πατριαρχείου-Ελλήνων, των οποίων τότε η πολιτική συνέπιπτε στην Ήπειρο, και αφετέρου αλβανισμού-μουσουλμανισμού, στο βαθμό που ο τελευταίος κατοχύρωνε όχι μόνον τη θρησκευτική πίστη αλλά και τα κυρίαρχα κοινωνικά συμφέροντα των μεταμεθανών Αλβανών εθνικιστών.

Η αποστασιοποίηση των μετριοπαθών χριστιανών εθνικιστών από το Κίνημά τους και τους δεδηλωμένους εθνικιστές, αν και ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της προσκόλλησής τους στο Πατριαρχείο, δεν ήταν εντούτοις κατ' ανάγκην ενδεικτική της αφοσίωσής τους προς την Ελλάδα, όπως άφηνε να εννοηθεί έμμεσα ο Γκίνης, καθώς αυτοί είχαν ήδη ρευστή αλβανική συνείδηση και δεν ήταν δυνατόν να εξομοιωθούν με όσους χριστιανούς είχαν ταυτίσει συνειδητά την Ορθοδοξία με τον Ελληνισμό και αγωνίζονταν για τις έννοιες αυτές.

Το σχετικό χωρίο, που παρατίθεται και ζωντανεύει την ατμόσφαιρα της εποχής, είναι από την άποψη αυτή χαρακτηριστικό:

“Τὸ Δυρράχιον, τὸ Ἐλβασάνιον, τὸ Βεράτιον, ἡ Κορυτσά καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον καθ’ ὅλον τὸν Ἰούλιον καὶ τὸν Αὐγουστον ἀδιακόπως ἐφώναζον ἐρρέτω ὁ Ἑλληνισμὸς ζήτω ἢ Ἀλβανία ἐρρέτω τὸ Πατριαρχεῖον ζήτω ἢ μέλλουσα Ἀλβανικὴ ἐκκλησία· ἢ ἐκδήλωσις τῶν πόθων τούτων τῶν μυχιῶν τῶν Ἀλβανῶν ἤρξατο νὰ ἐμβάλλη εἰς σκέψεις τοὺς ἡμετέρους, νὰ διεγείρη παρ’ αὐτοῖς αἰσθήματα ἀντιδράσεως καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεῖς Ἀλβανίζοντας νὰ δυσαρεστήσῃ οὐδαμῶς ἀνεχομένους νὰ βλέπωσι τοὺς Χριστιανοὺς ἐν συναυλίᾳ μετὰ τῶν Τούρκων νὰ ὑβρίζωσι τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅθεν περὶ τὰς ἀρχὰς 7/βρίου, ὅτε κατενοήθη ὅτι ἡ ἐλευθέρα ἐκδήλωσις τῆς γνώμης δὲν ἐδόθη μόνον τοῖς Ἀλβανοῖς ἀλλὰ καὶ τοῖς Ἑλλησιν, ὅτε κατενοήθη ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ ἰδέα δὲν παρουσίαζε πολλὰ τὰ δελεαστικὰ τοῖς Χριστιανοῖς, καὶ ὅτε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐχρησιμοποεῖτο μόνον ὡς ὄργανον ἀπομακρύνσεως τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας παντοιοτρόπως ἐξυβριζομένης πρὸς ἐξυπηρέτησιν ξένων σκοπῶν, ὅτε παρετηρήθη ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ Ἀλβανοὶ ἐζήτουν τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκ τῶν σχολῶν, αὐτοὶ δὲ δὲν ἐπραττον τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὴν Τουρκικὴν προφασιζόμενοι ὅτι δὲν πραττουσι τοῦτο, διότι ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς τουρκικῆς διὰ τὰ δημόσια ἀξιώματα, ... τότε πλέον οἱ τε ἀφοσιωμένοι τῶν ἡμετέρων καὶ οἱ μετριοπαθεῖς Ἀλβανίζοντες ἤρξαντο συνασπιζόμενοι ἐν πίστει πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πολλῶ μείζονι τῆς πρὸ τῆς 10ης Ἰουλίου. Ἐσηματίσθη (;) ἡ γνώμη ὅτι οἱ Τουρκαλβανοὶ ἄτε νεμόμενοι πάντα τὰ ἐν Τουρκίᾳ ἀξιώματα, ... μεταχειριζόμενοι πρὸς τοῦτο ὡς ὄργανα τοὺς ὀρθοδόξους παρ’ ὧν ἐζήτουν τὴν ἀντικατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκ τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἵνα ἐὰν καὶ ὅταν ποτὲ ἐκλίπη ἢ Τουρκία σχηματίσωσιν αὐτοὶ μικρὸν τουρκαλβανικὸν κράτος, ἐν ᾧ αὐτοὶ μὲν ὡς πλειονοψηφοῦντες νὰ νέμονται τὰ ἀξιώματα, τοὺς δὲ μειονοψηφοῦντας Χριστιανοὺς νὰ μεταχειρισθῶσιν ὡς εἴλωτας.”

Ἡ ἀντίληψη που επικρατοῦσε στὴν Κορυτσά ἦταν ὅτι μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοὶ Ἀλβανοὶ ἐθνικιστὲς ἐπιθυμοῦσαν σε περίπτωσι κατάλυσις τῆς Τουρκίας τὴν ἰδρυσι ἀνεξάρτητης Ἀλβανίας, ἀπὸ τὴν Πρέβεζα ἕως τὸ Νονιραζαγ⁷³, ἢ τὴν αὐστριακὴν κατοχὴν, παρὰ τὴν ἐνῶσι με τὴν Ελλάδα. Ἰδίως μάλιστα οἱ μωαμεθανοὶ στὴν περιφέρεια αὐτὴ δὲν τὴν ἐπιθυμοῦσαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ἐπειδὴ δὲν υπολόγιζαν τὴν Ελλάδα καὶ τὴν Δυναστεία τῆς, λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς ἀδυναμίας τῆς, κατὰ τὴν δεδομένην περίοδο.

Συνοψίζοντας τὸ ὅλο πρόβλημα τῆς αλβανικῆς Κίνησις μέσα στὴν Κορυτσά, στὴν παραπάνω ἐκθεσί του, ὁ Ἐφραίμ Γκίνης συνιστοῦσε στὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο μικρὲς μόνον παραχωρήσεις πρὸς τοὺς ἐθνικιστὲς τῆς πόλης, καὶ συγκεκριμένα νὰ τοὺς δοθεῖ ἡ ἀδεία νὰ γίνεταί τὸ κήρυγμα στὶς ἐκκλησίαις στὴν αλβανικὴ γλῶσσα σε περίπτωσι που τὸ μέτρο αὐτὸ θα κρι-

νόταν αναγκαίο, παράλληλα δε να διδάσκεται η ελληνική στα σχολεία της Κορυτσάς κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να φαίνεται, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, ότι στα πανάρχαια χρόνια ήταν η ίδια γλώσσα με την αλβανική. Η υιοθέτηση του τελευταίου αυτού μέτρου θα είχε ως αποτέλεσμα κατά την άποψη του Γκίνη να εξουδετερωθεί η κάποια γοητεία που ασκούσε η μητρική γλώσσα στους αλβανόφωνους χριστιανούς, ώστε να κερδίσει οριστικά η ελληνική πλευρά τους μετριοπαθείς Αλβανούς εθνικιστές. Τους Αλβανούς εθνικιστές που ίδρυσαν και Αλβανικό Ορθόδοξο Σύνδεσμο, σε αντιπαράθεση προς την ελληνική Μητρόπολη της Κορυτσάς⁷⁴, καθώς και τα αιτήματά τους για την εισαγωγή της αλβανικής στην Εκκλησία, υποστήριζε από τον Απρίλιο 1909 και ο διοικητής Κορυτσάς, ενώ μετά τις ταραχές που ακολούθησαν άρχισε να τηρεί επιφυλακτική στάση απέναντί τους. Η αλλαγή αυτή συνέβαλε και στην αποτυχία των επιδιώξεών τους να αποκτήσουν δική τους εκκλησία στην πόλη⁷⁵.

Οι ενέργειες για τη μετατροπή του σχολικού καθεστώτος στην περιοχή της Κορυτσάς προκάλεσαν την αντίδραση και των Κορυτσαίων της Θεσσαλονίκης, που είχαν συστήσει εκεί αδελφότητα. Από τις 17 Αυγούστου 1908, με ψήφισμά τους προς την Πύλη, αυτοί είχαν εκφράσει τις διαμαρτυρίες τους για την εξέλιξη γενικότερα του αλβανικού Κινήματος, καθώς πίστευαν ότι οι Αλβανοί θα πολλαπλασίαζαν τις προσπάθειές τους στην ιδιαίτερή τους πατρίδα, για να κερδίσουν τους αλβανόφωνους ορθοδόξους.

Προκειμένου να ενισχύσουν την άμυνα των ελληνικών δυνάμεων, με τον Ιωσήφ Αδαμίδη επικεφαλής της αδελφότητας, οι ίδιοι Κορυτσαίοι σχεδίασαν την έκδοση στη Θεσσαλονίκη μιας αλβανικής εφημερίδας με ελληνικά στοιχεία, που θα αποτελούσε όργανο συστηματικής πολεμικής κατά των δραστηριοτήτων των Αλβανών εθνικιστών στην Κορυτσά, όπου και ήλπιζαν ότι θα κυκλοφορούσε⁷⁶. Αν και είχε εξασφαλισθεί η έκδοσή της με τον τίτλο *Σκιπερία* από τις τουρκικές αρχές και παράλληλα η συναίνεση του κέντρου της Πανελληνίας Οργάνωσης Θεσσαλονίκης, το σχέδιο ματαιώθηκε, μετά την άρνηση του Μητροπολίτη Κορυτσάς και των συνεργατών του να το υποστηρίξουν, επειδή δεν συμφωνούσαν να χρησιμοποιηθεί αλβανικό αλφάβητο με ελληνικούς χαρακτήρες για τη σύνταξή της, λόγω του ότι η τουρκική κυβέρνηση είχε κηρυχθεί υπέρ της χρήσης των αραβικών χαρακτήρων. Η διένεξη, στην οποία κατέληξε το όλο θέμα, αντανακλούσε το γενικότερο προβληματισμό της ελληνικής πλευράς ως προς τη θέση που έπρεπε να κρατήσει σχετικά με την επιλογή του αλβανικού αλφαβήτου για την εγγραμμάτωση της αλβανικής γλώσσας.

Αρχικά είχε επικρατήσει η άποψη, άμεσα συνδεδεμένη με τους ελληνικούς πολιτικούς σκοπούς, ότι η καλλιέργεια της αλβανικής γραπτής γλώσσας έπρεπε να γίνει με ελληνικούς χαρακτήρες, ώστε να προσδεθούν οι Αλβανοί στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής, αλλά η ελληνική κυβέρνηση την είχε

πλέον εγκαταλείψει. Οι προσπάθειες της κυβέρνησης να κάνει την ιδέα αυτή αποδεκτή και από τους ίδιους τους Αλβανούς είχαν συνεχισθεί και μετά τη μεταπολίτευση, όπως συμπεραίνουμε από ορισμένες οδηγίες προς τις κοινότητες της μητροπολιτικής επαρχίας Δυρραχίου⁷⁷. Στη συνέχεια όμως, όταν εκδηλώθηκε μεταξύ των Τόσκηδων η τάση υπέρ του λατινικού αλφαβήτου, οι προσπάθειες αυτές θεωρήθηκαν άκαιρες, επειδή θα είχαν ως συνέπεια να απομακρύνουν περισσότερο τους Αλβανούς, ενισχύοντας ταυτόχρονα και τις απαιτήσεις τους για τη μετάφραση του Ευαγγελίου⁷⁸.

Το ζήτημα των υπαναχωρήσεων της ελληνικής πλευράς στο γλωσσικό θέμα, είτε όσον αφορά στην επιλογή του ενιαίου αλφαβήτου, με το οποίο θα γινόταν η καλλιέργεια της αλβανικής γλώσσας ως γραπτής, είτε όσον αφορά στην εισαγωγή της στα ελληνικά σχολεία, έτεινε να μεταβληθεί σε βασικό αντικείμενο συζητήσεων και αμφισβήτησης και στο Υπουργείο, αλλά και μεταξύ των ελληνικών και ηπειρωτικών κύκλων στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, στα πλαίσια του ανανεωμένου τότε ενδιαφέροντος για την ελληνοαλβανική συνεννόηση.

Η ελληνική κυβέρνηση, σε ολόκληρη τη διάρκεια της διαμάχης που είχε ξεσπάσει μεταξύ των Νεοτούρκων και των Αλβανών εθνικιστών, κυρίως Τόσκηδων⁷⁹, έμεινε τυπικά προσαρμοσμένη προς τις προτιμήσεις των τελευταίων για τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου, τις οποίες οι ίδιοι υπερασπίστηκαν με φανατισμό⁸⁰, επειδή η ανάπτυξη της γλώσσας τους με το αλφάβητο αυτό εξυπηρετούσε τους αυτονομιστικούς τους στόχους⁸¹ διευκολύνοντας την απόσπαση αντίστοιχα των μουσουλμάνων και των χριστιανών ομοεθνών τους από τη σφαίρα της τουρκικής και της ελληνικής επιρροής. Αποκρούοντας οριστικά τις διάφορες προτάσεις για αντιστράτευση στη θέλησή τους ή για ανάμιξη στον πολιτικό, ουσιαστικά, αυτόν ανταγωνισμό, η κυβέρνηση Δραγούμη από τους πρώτους μήνες του 1910 έσπευσε να υποδείξει προς το προξενείο Ιωαννίνων ότι τα προξενεία της και οι εκκλησιαστικές αρχές στην Αλβανία και στην Ήπειρο θα έπρεπε μάλλον να ευνοήσουν τη γραφή της αλβανικής με λατινικούς χαρακτήρες, εφόσον η γλώσσα αυτή θα αναπτυσσόταν με οποιοδήποτε αλφάβητο και αν γραφόταν⁸² και ήταν αργά να γίνει αποδεκτή από τους Αλβανούς εθνικιστές η γραφή της με ελληνικούς χαρακτήρες. Η ελληνική δεν χρησιμοποιήθηκε ούτε και για την εκτύπωση της αλβανικής εφημερίδας, της οποίας την έκδοση αποφάσισε η κυβέρνηση λίγο αργότερα με τη συνεργασία του Φαζήλ μπέν Τοπάν⁸³. Η στάση της άλλωστε στο θέμα του αλφαβήτου ήταν σύμφωνη με τη γενικότερη πολιτική της απέναντι στους Αλβανούς, της οποίας οι στόχοι είχαν καθορισθεί στο γνωστό σημείωμα του Υπουργείου Εξωτερικών προς τον Ισμαήλ Κεμάλ της 26ης Ιουλίου 1910⁸⁴. Μεταξύ των λίγων παραχωρήσεων της κυβέρνησης προς αυτούς, για τις οποίες γινόταν πρόβλεψη στο σημείωμα αυτό, συμπεριλαμβανόταν η εκτύπωση αναγνωστικών βιβλίων στην αλβανική γλώσσα, τα

οποία οι Αλβανοί θα εισήγαν στα δικά τους σχολεία, σε αντικατάσταση όσων χρησιμοποιούσαν έως τότε με περιεχόμενο το οποίο χαρακτήριζε ανθελληνικό πνεύμα⁸⁵.

Τα βιβλία που εκδόθηκαν αργότερα στάλθηκαν στην Αλβανία και έγιναν δεκτά από τους Αλβανούς με ευμένεια. Ο αλβανικός τύπος δέχθηκε όμως με ειρωνεία την είδηση για την ίδρυση αλβανικής έδρας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, σε εξαγγελία επίσης τότε κατ' αναλογία της ίδρυσης αντίστοιχης έδρας στη Νεάπολη και στη Βιέννη. Οι εθνικιστές ζητούσαν ως δείγματα καλής διάθεσης εκ μέρους των Ελλήνων την εισαγωγή της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας και της Ηπείρου.

Η κυβέρνηση Δραγούμη, σταθερή στη νέα της πολιτική, παρακολουθούσε προσεκτικά τις εξελίξεις του αλβανικού Κινήματος. Από το Μάρτιο 1910 η κυβέρνηση κατέβαλλε προσπάθειες να ματαιώσει, μετά από συνεννόηση με τον Ισμαήλ Κεμάλ και άλλους ισχυρούς μπέηδες, την απόφαση που είχαν πάρει οι Αλβανοί στο Β' Συνέδριο του Μοναστηρίου⁸⁶ για τη σύγκληση του επόμενου εκπαιδευτικού Συνεδρίου τους στα Ιωάννινα, με θέμα τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου. Η ματαίωση αυτή επιβαλλόταν για τους Έλληνες, επειδή η απόφαση των Αλβανών αποσκοπούσε στη συγκέντρωση 4000 μωαμεθανών Αλβανών στην ελληνικότατη αυτή πόλη, ώστε να εμφανισθεί η Ήπειρος ως μέρος της Αλβανίας, γεγονός που θα γινόταν αποδεκτό και από τους Τουρκογιαννιώτες⁸⁷.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου που διαδεχθηκε την κυβέρνηση Δραγούμη, κάτω από την πίεση των εξελίξεων του Κινήματος, έκανε και άλλες παραχωρήσεις προς τους Αλβανούς στο γλωσσικό τομέα, μόνο για την Αλβανία, η σκοπιμότητα των οποίων αμφισβητήθηκε από ορισμένους ηπειρωτικούς κύκλους. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εγκύκλιος που βασιζόταν στο υπόμνημα Σαχτούρη δεν υιοθέτησε την πρόταση του τελευταίου για την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής και στα ελληνικά σχολεία της αλβανόφωνης Ηπείρου⁸⁸ σε περίπτωση που θα εξεδήλωνε τη σχετική επιθυμία η πλειονότητα μιας κοινότητας. Η κυβέρνηση δεν μετέβαλε τις θέσεις της για το γλωσσικό ζήτημα κατόπιν, μέχρι τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων⁸⁹, αν και ενέκρινε ειδικότερα την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής στο ελληνικό σχολείο του Αυλώνα.

Εν τω μεταξύ στην Κορυτσά, μέχρι την άνοιξη, η ορθόδοξη κοινότητα εξακολουθούσε να διατηρεί άθικτο το σχολικό καθεστώς⁹⁰. Η περιοχή της συγκέντρωνε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του ελληνικού Υπουργείου, όπως επίσης το βορειότερο τμήμα του σαντζακίου Αργυροκάστρου και η περιοχή του Αυλώνα στην αλβανόφωνη ζώνη, επειδή σ' αυτά τα διαμερίσματα ήταν προσηφορότερο το έδαφος για να βρουν ανταπόκριση μεταξύ των ορθόδοξων Αλβανών τα εθνικά αλβανικά ιδεολογικά μηνύματα.

Η επικρατέστερη αντίληψη στο Υπουργείο ήταν ότι οι Αλβανοί εθνικιστές

που δρούσαν σ' αυτά δεν αποτελούσαν επικίνδυνο δυναμικό για τη διατάραξη της ισορροπίας δυνάμεων σε βάρος των Ελλήνων, λόγω και της περιορισμένης προσέλευσης των χριστιανών στις λέσχες, μετά τη μεταπολίτευση στην Τουρκία, όταν ο πληθυσμός, απαλλαγμένος από το φόβο της απολυταρχίας, εξεδήλωνε πλέον ελεύθερα τις συμπάθειές του⁹¹. Κύκλοι εντούτοις του Υπουργείου ανησυχούσαν για τις διαστάσεις που μπορούσε να πάρει μελλοντικά το αλβανικό Κίνημα. Υπήρχε εξάλλου και το πρόβλημα των "έν κρυπτῶ ἄλβανιζόντων ὀρθοδόξων", οι οποίοι μέχρι την περίοδο αυτή τουλάχιστον, στην Κορυτσά ειδικότερα, συνεργάζονταν με την ορθόδοξη κοινότητα.

Η κατάσταση στα διαμερίσματα που ενδιέφεραν την ελληνική κυβέρνηση παρουσίαζε συγκεκριμένα και κατά σειρά την εξής εικόνα:

α) Σαντζάκι Κορυτσάς

Στην περιοχή της Κορυτσάς και της Κολώνιας, σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε το ελληνικό Υπουργείο, κατά το διάστημα 1908-1911 επικρατούσε μια ευνοϊκή για τους Έλληνες ισορροπία δυνάμεων, καθώς οι εθνικές αλβανικές ιδέες είχαν μικρή μόνον απήχηση στους ορθόδοξους αλβανοφώνους, και με εξαίρεση τα μεγάλα χωριά Προγρη και Τραίνη γύρω από την Κορυτσά, στα οποία όλα τα μέλη των αλβανικών οικογενειών – 120 και 30 αντίστοιχα – ήταν δηλωμένοι εθνικιστές⁹². Το σημαντικότερο πυρήνα του αλβανικού εθνικισμού στο διαμέρισμα αυτό αποτελούσαν οι μουσουλμάνοι μπεκτασίδες της Κολώνιας.

Στην πόλη της Κορυτσάς ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων παρατάξεων, για τον οποίο έγινε ήδη λόγος, διατηρήθηκε σε γενικές γραμμές μέχρι την άνοιξη 1911, σύμφωνα με τις ίδιες πάντοτε πληροφορίες. Αναλυτικότερα, μπορούσε να προσδιορισθεί ως εξής: ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης, που είχε αυξηθεί από το 1860, το 1909 υπολογιζόταν σε 2200 χριστιανικές οικογένειες και 500 μουσουλμανικές. Μεταξύ των 1900 αλβανόφωνων οικογενειών πολύ λίγων – 10-15 οικογενειών – τα μέλη και επίσης 60-80 μεμονωμένα άτομα εξεδήλωναν φανερά τις αλβανικές εθνικιστικές τάσεις τους, ενώ από τις 60 βλαχικές οικογένειες οι 40 μόνον είχαν προσχωρήσει στη ρουμανική προπαγάνδα, αποκομμένες και χωρίς να έρχονται σε σχέσεις επιγαμίας με τον υπόλοιπο χριστιανικό πληθυσμό. Αντίθετα, οι 200 οικογένειες που κατάγονταν από τη Μοσχόπολη⁹³ είχαν φιλελληνικά αισθήματα και συνδέονταν με δεσμούς γάμου προς τους αλβανοφώνους⁹⁴.

Οι ρουμανίζοντες, αν και ήταν πολύ λίγοι και χωρίς επιρροή, είχαν εξασφαλίσει και την ενίσχυση της τουρκικής Διοίκησης, η οποία είχε επιβάλει στις πρώτες εκλογές του 1908 την εκλογή Ρουμάνου βουλευτή. Από το Μάιο 1911, οι σχέσεις Μπτρόπολης και ρουμανιζόντων στην Κορυτσά έτειναν να περάσουν σε οξύτερη φάση, καθώς από την ανακήρυξη του Συντάγματος

είχε ανακινηθεί και το Ρουμανικό ζήτημα, που επηρέαζε τις σχέσεις Ελλάδας και Ρουμανίας γενικότερα⁹⁵.

Μεγαλύτερη πίστευαν ότι ήταν η διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ των κατοίκων της Κορυτσάς οι Αλβανοί εθνικιστές των παροικιών του εξωτερικού, τους οποίους όμως σημαντικοί παράγοντες της ελληνικής πλευράς κατηγορούσαν ότι παρουσίαζαν διογκωμένο τον αριθμό των ορθόδοξων που είχαν ασπασθεί τον Αλβανισμό για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Διαφορετική από την ελληνική άποψη για το ίδιο ζήτημα ήταν επίσης και η εντύπωση που είχαν σχηματίσει αγγλικοί κύκλοι του Βαλκανικού Κομιτάτου, το οποίο ακολουθούσε φιλοαλβανική και φιλοβουλγαρική πολιτική⁹⁶.

Οι σχετικές εκτιμήσεις ορισμένων μελών του, τις οποίες διατύπωσαν μετά από επίσκεψή τους στην Κορυτσά – η περιοχή της συγκέντρωνε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον και της αγγλικής πολιτικής κατά την περίοδο αυτή – θεωρήθηκαν από τις ελληνικές προξενικές αρχές ως το αποτέλεσμα της μονομερούς ενημέρωσής τους εκ μέρους των εκπροσώπων των αγγλικών και αμερικανικών προτεσταντικών ιδρυμάτων μέσα στην πόλη⁹⁷.

β) Σαντζάκι Αργυροκάστρου

Στην περιφέρεια του Προξενείου Αργυροκάστρου η πρόοδος των εθνικών αλβανικών ιδεών μεταξύ των ορθόδοξων αλβανοφώνων, κατά το διάστημα 1908-1911, δεν φαινόταν, σύμφωνα με τις εκθέσεις των προξένων, σημαντική. Παρέμενε όμως αγνοητική εξαιτίας της κακής οργάνωσης του προξενείου, της αδράνειας της Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως και του χαμηλού δυναμικού του χριστιανικού στοιχείου μέσα στην πόλη του Αργυροκάστρου⁹⁸. Οι χριστιανοί αποτελούσαν σ' αυτήν πολύ μικρή μειονότητα και ήταν διηρημένοι μεταξύ τους, καθώς ορισμένοι από αυτούς είχαν ρευστή ή διαμορφωμένη εθνική αλβανική συνείδηση και φοιτούσαν στην αλβανική λέσχη. Κατά την άποψη του Έλληνα προξένου, βασικό κίνητρο για την προσέλευσή τους στη λέσχη δεν ήταν τα αλβανικά τους αισθήματα, αλλά τα προσωπικά τους συμφέροντα, που τους συνέδεαν με τους μωαμεθανούς Αλβανούς – αλλά στο σημείο αυτό θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι το συμφέρον αποτέλεσε αναπόσπαστο παράγοντα κάθε εθνικής κινητοποίησης. Εξαιτίας της διαίρεσης αυτής των χριστιανών του Αργυροκάστρου ο πρόξενος αδυνατούσε να τους κατευθύνει σύμφωνα με τις απαιτήσεις της ελληνικής εθνικής εργασίας, όπως επιδίωκε, και το παράδειγμά τους επηρέαζε αρνητικά τους Αλβανούς χριστιανούς, γύρω από την πόλη, ως προς την παραμονή τους στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής.

Τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι ελληνικοί φορείς για τη συγκράτηση των αλβανόφωνων χριστιανών, σε έκθεσή του προς το Υπουργείο, απέδιδε ο Σαχτούρης στην τρομοκρατία των Τουρκαλβανών, στην κομματική δια-

μάχη και στην έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των “ήμετέρων” χριστιανών. Ο Έλληνας διπλωμάτης, σε σχέση με τα γενικότερα προβλήματα που παρουσίαζε η περιοχή για τον ελληνικό παράγοντα, υπογράμμιζε επίσης τον κίνδυνο να διαδοθούν οι εθνικές αλβανικές ιδέες στο διαμέρισμα του Αργυροκάστρου και από εκεί στην Κάτω Ήπειρο, παρά το γεγονός ότι, όπως υποστήριζε, οι χριστιανοί που κατοικούσαν στο διαμέρισμα αυτό ήταν προσπλωμένοι μέχρι τότε, κατά μεγάλο μέρος, στο Πατριαρχείο και ακολουθούσαν την πολιτική που προδιέγραφε αυτό σε συνεννόηση με το ελληνικό προξενείο⁹⁹. Ο Σαχτούρης πρότεινε μάλιστα λεπτομερή μέτρα για την αναδιοργάνωση του προξενείου και της Μητροπόλεως¹⁰⁰, αλλά και των σχολείων της περιφέρειας, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προετοιμαζόταν τότε στην Ήπειρο, βάσει και της αξιοποίησης των πλουσιών ηπειρωτικών κληροδοτημάτων¹⁰¹.

Το σαντζάκι Αργυροκάστρου, το οποίο ανήκε στο βιλαέτι των Ιωαννίνων, σύμφωνα με τις πληροφορίες του προξενείου της περιφέρειας¹⁰², και βάσει της γλωσσολογικής γραμμής διαίρεσης που είχε υιοθετηθεί τότε από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, ήταν διηρημένο σε δύο μέρη, στο ελληνόφωνο τμήμα, στα ανατολικομεσημβρινά των πόλεων Αργυροκάστρου και Δελβίνου, στο οποίο κατοικούσε ελληνόφωνος πληθυσμός στη μεγάλη του πλειονότητα, και στο αλβανόφωνο τμήμα, στα βορειοδυτικά των πόλεων αυτών, στο οποίο κατοικούσε, με λίγες εξαιρέσεις, αλβανόφωνος πληθυσμός, μωαμεθανικός κατά τα 2/3, που ανήκε στην αίρεση των μπεκτασίδων. Η διαίρεση είχε γίνει βάσει της επικρατέστερης γλώσσας¹⁰³ του πληθυσμού.

Στο ελληνόφωνο τμήμα, όπου το εθνικό αλβανικό Κίνημα δύσκολα μπορούσε να αποκτήσει ερείσματα στα λίγα εγκατεσπαρμένα μεταξύ των ελληνικών πληθυσμών αλβανικά χωριά, το σοβαρότερο πρόβλημα παρέμενε η μετακίνηση και η κακή οικονομική κατάσταση των κατοίκων, στα τμήματα ιδίως Πωγωνίου, Δελβίνου και Δρόπολης, των οποίων οι κάτοικοι διατηρούσαν ακραιφνή ελληνικά αισθήματα. Οι εθνικές αλβανικές ιδέες στο αλβανόφωνο διαμέρισμα του σαντζακίου είχαν περάσει μεταξύ των μωαμεθανών, αν και πολλοί από αυτούς είχαν συγκεχυμένα αισθήματα, λόγω της μακροχρόνιας ταύτισής τους με το Ισλάμ και την Τουρκία, παρά την επίδραση που ασκούσαν σ' αυτούς οι μπαμπάδες των κέντρων του μπεκτασισμού, κυρίως στους καζάδες Τεπελενίου και Πρεμετής. Οι ίδιες ιδέες είχαν επηρεάσει και περιορισμένο αριθμό χριστιανών¹⁰⁴. Τους πιο πολλούς από τους Αλβανούς που είχαν προσχωρήσει στο αλβανικό Κίνημα ο Σαχτούρης χαρακτήριζε σε κάποια έκθεσή του “φαντασιοκόπους”, ανθρώπους δηλαδή που παρασύρονταν από χιμαιρικές ελπίδες για την υλοποίηση του αλβανικού εθνικού οράματος, ή άτομα περισσότερο ανεπτυγμένα πνευματικά, σε σύγκριση με τους άλλους Αλβανούς. Μεταξύ των τελευταίων ο ίδιος περιλάμ-

βανε και όσους δεν έβλεπαν με δυσμένεια την ιδέα της αλβανικής εθνότητας, αλλά περίμεναν να πάρει ευνοϊκότερη τροπή το Αλβανικό ζήτημα για να διακηρύξουν φανερά τις ιδέες τους¹⁰⁵.

Ανάμεσα στους αλβανόφωνους χριστιανούς του ίδιου σαντζακίου, το εθνικό αλβανικό Κίνημα υπηρετούσαν τότε, κυρίως, οι χριστιανοί του τμήματος της Ζαγοριάς, στον καζά Τεπελενίου¹⁰⁶, ενώ αντίθετα, και σύμφωνα πάντοτε με τις πληροφορίες του προξενείου Αργυροκάστρου, οι 2600 αλβανόφωνοι χριστιανοί του τμήματος Δελβίνου, όπως και εκείνοι των χωριών της Χειμάρρας, με εξαίρεση ορισμένους κατοίκους του χωριού Βούνου, είχαν “ελληνικά αισθήματα”¹⁰⁷.

Η παρουσία του χριστιανικού πληθυσμού στην τελευταία περιοχή, ακραίο όριο των ελληνικών διεκδικήσεων στην Ήπειρο, ήταν εξαιρετικά πολύτιμη για την ελληνική πλευρά, που υπολόγιζε στη στρατιωτική του οργάνωση σε περίπτωση ελληνοτουρκικής σύρραξης. Το γεγονός αυτό εξηγεί ειδικότερα και την παρέμβαση της ελληνικής κυβέρνησης από την άνοιξη 1910, όταν τέθηκε θέμα κατάργησης του παλαιού προνομιακού καθεστώτος της Χειμάρρας¹⁰⁸.

Το ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για την κατάσταση που επικρατούσε στο σαντζάκι Αργυροκάστρου εκδηλώθηκε αυξημένο από το φθινόπωρο 1911, αφότου το Αλβανικό ζήτημα προσείλκυσε και πάλι το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, επειδή το αλβανόφωνο τμήμα του έτεινε να μεταβληθεί σε βασική εστία του αλβανικού Κινήματος στο Νότο. Σε ανταπόκριση προς το ενδιαφέρον της κυβέρνησης ο πρόξενος Αργυροκάστρου Α. Ζάχος υπέβαλε κατά το ίδιο διάστημα δύο εκθέσεις στο Υπουργείο, που αναφέρονταν στις εξελίξεις μέσα στο διαμέρισμά του¹⁰⁹. Η δεύτερη από αυτές περιείχε στοιχεία για την πληθώρα των αρχαίων και βυζαντινών τοπωνυμίων, μνημείων, επισκοπών και μονών που υπήρχαν σ' αυτά. Τα στοιχεία αυτά η ελληνική κυβέρνηση σκόπευε να τα χρησιμοποιήσει, για να προβάλει τους ιστορικούς λόγους, για τους οποίους, εκτός των άλλων, επρόκειτο να διεκδικήσει την Ήπειρο στο άμεσο μέλλον¹¹⁰. Στον τομέα αυτόν θα επιστράτευε αργότερα ειδικευμένους επιστήμονες.

Σχετικά πάντως με τις δύο εκθέσεις του προξένου Ζάχου θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι τα συμπεράσματά του για την ανάπτυξη της αλβανικής εθνικιστικής Κίνησης στο διαμέρισμά του δεν ήταν απολύτως κατατοπιστικά.

γ) Τα βορειότερα διαμερίσματα

Βορείως του σαντζακίου Αργυροκάστρου, η ελληνική κυβέρνηση διεκδικούσε κατά την περίοδο εκείνη την προσάρτηση στην Ελληνική Επικράτεια και του καζά του Αυλώνα, που αποτελούσε τμήμα του σαντζακίου Βερα-

τίου, του οποίου ο πληθυσμός ήταν κατά τα τρία τέταρτα μουσουλμανικός¹¹¹. Το σαντζάκι υπαγόταν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Βελεγράδων, μέσα στα όρια της οποίας, όπως και σε εκείνα της μητροπολιτικής επαρχίας Δυρραχίου, βορείως του ποταμού Γενούσου, η επιρροή της Ελλάδας ήταν μειωμένη. Και οι δύο επαρχίες συμπεριλάμβαναν ορθόδοξες χριστιανικές κοινότητες, στη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων τους¹¹², βλαχόφωνες και αλβανόφωνες.

Στις ορθόδοξες κοινότητες της επαρχίας Δυρραχίου, από τις οποίες οι κυριότερες βρίσκονταν στο Δυρράχιο, στα Τίρανα και στην Καβάγια, σύμφωνα και με τις πληροφορίες του Σαχτούρη¹¹³, η ορθόδοξη παράδοση, συνδεδεμένη τότε με την ελληνική πολιτική, διατηρούσε ερείσματα μεταξύ των μελών τους¹¹⁴. Για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας εντούτοις στο διαμέρισμα αυτό και τη συγκράτηση γενικότερα της ελληνικής επιρροής ο Σαχτούρης συνιστούσε στο Υπουργείο ποικίλα μέτρα.

Η αλβανική Κίνηση είχε εκδηλωθεί με μικρότερη ένταση μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος στα κέντρα της Μητροπόλεως Βελεγράδων Βεράτι, Αυλώνα και Φιέρι, καθώς και στην ύπαιθρο¹¹⁵. Βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της ζωής στις ορθόδοξες κοινότητες των πόλεων αυτών, καθώς και στις μικρότερες της γύρω περιφέρειας, αποτελούσε ο ανταγωνισμός των ελληνικών κέντρων προς την εθνική αλβανική Κίνηση και τη ρουμανική, αυστριακή και ιταλική προπαγάνδα, με επίκεντρο την εκκλησία και το σχολείο.

Από τις κοινότητες αυτές, στον καζά του Αυλώνα ελλινόφωνες ήταν μόνο τρεις: η κοινότητα του Αυλώνα, κατά ένα μέρος, η κοινότητα της κωμόπολης της Άρτας και η κοινότητα του χωριού Σβερνέτσι, στην οποία όμως τελευταία η ελληνική είχε εκτοπισθεί, λόγω των επιγαμιών. Η χριστιανική κοινότητα του Αυλώνα ήταν διηρημένη από τη διένεξη που είχε ξεσπάσει σ' αυτήν από τις αρχές του αιώνα μεταξύ αυτοχθόνων και ετεροχθόνων, σχετικά με τη συμμετοχή τους στην κοινοτική διοίκηση. Η διένεξη αυτή, στο βάθος της οποίας υπέβοσκε ο επαγγελματικός ανταγωνισμός μεταξύ των αντιμαχόμενων παρατάξεων, είχε συνδεθεί στην εξέλιξή της με την αλβανική Κίνηση, που είχε ως βάση της το Βεράτι, και τις προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών να πετύχουν την αυτονομία των χριστιανικών κοινοτήτων όλης της εκκλησιαστικής περιφέρειας από την κηδεμονία των ελληνικών προξενείων. Σε σχέση με τη διχασμένη επίσης ορθόδοξη κοινότητα Βερατίου, στην οποία ορισμένοι από τους βλαχόφωνους χριστιανούς ήταν ρουμανίζοντες, η θέση των ορθοδόξων εμφανιζόταν περισσότερο κυμαινόμενη απέναντι στην εθνική αλβανική Κίνηση στην κοινότητα του Αυλώνα, όπου τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών είχε διευκολύνει η ιταλική προπαγάνδα¹¹⁶. Τη θέση των ελληνικών εθνικών πραγμάτων στον Αυλώνα χαρακτήρισε εξάλλου ο Σαχτούρης, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του, ως "έπι-

σφαλέστατη” και “παρωδία”, κάτω από το πρίσμα των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων για τη γραμμή του Αώου¹¹⁷.

Γενικότερα όμως, στις περιοχές Βερατίου και Αυλώνα, ο ορθόδοξος πληθυσμός παρέμενε “πιστός στα πάτρια” και είχε “ελληνικά αισθήματα”, στην πλειονότητά του, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των Ελλήνων προξένων. Οι εκτιμήσεις όμως αυτές, όσον αφορά ειδικότερα στους αλβανόφωνους ορθοδόξους, είναι αντιφατικές και συχνά όχι πειστικές. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από τις συγκεκριμένες περιπτώσεις, τις οποίες αναφέρουν ως ενδεικτικές οι σχετικές προξενικές εκθέσεις¹¹⁸. Οι ίδιες εκθέσεις αναγνωρίζουν, αντίθετα, ότι το εθνικό αλβανικό Κίνημα εμφανιζόταν ενισχυμένο μεταξύ των μουσουλμάνων, ιδίως στην περιοχή του Αυλώνα, από το 1910, και παρά το αρνητικό κλίμα που είχαν δημιουργήσει οι διώξεις των Νεοτούρκων¹¹⁹.

Συστηματικές τέλος, αν και όχι αποτελεσματικές πάντοτε, υπήρξαν κατά το ίδιο διάστημα τόσο στον Αυλώνα όσο και στο Βεράτι και οι προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και ορισμένοι χριστιανοί, για την αλλαγή του σχολικού καθεστώτος με την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία, λόγω της αντίδρασης των περισσότερων χριστιανών προκρίτων και των εκκλησιαστικών αρχών.

δ) Τα νοτιότερα διαμερίσματα

Νοτιότερα από την ελληνόφωνη ζώνη του σαντζακίου Αργυροκάστρου, σύμφωνα με τις ελληνικές πάντοτε πηγές, οι αλβανικές εθνικές ιδέες είχαν διαδοθεί μεταξύ των Αλβανών μωαμεθανών των λοιπών διαμερισμάτων του βιλαετίου Ιωαννίνων, με διαφοροποιήσεις σε ένταση και βαθμό κατά τμήματα και ομάδες. Ειδικότερα για τους Τσάμηδες στις υποδιοικήσεις Παραμυθιάς, Μαρμαριτίου και Πρέβεζας, στο ελληνικό Υπουργείο είχε σχηματισθεί η εντύπωση ότι κατά το διάστημα 1908-1911 αυτοί έτρεφαν αρκετές συμπάθειες για το εθνικό αλβανικό Κίνημα, αλλά ότι, καιροσκόποι και εφεκτικοί απέναντι στην οθωμανική Διοίκηση στην πλειονότητά τους, με στοιχειώδη αλβανική συνείδηση, έκλιναν προς τον Τουρκισμό ή είχαν καθαρά τουρκικά αισθήματα. Για το γεγονός αυτό προβαλλόταν εκ μέρους των Ελλήνων η εξήγηση ότι οι Τσάμηδες είχαν ασπασθεί σχετικά πρόσφατα τον ισλαμισμό, όχι όμως και τον μπεκτασισμό, σε αντίθεση προς τους άλλους μωαμεθανούς της Ηπείρου, για τους οποίους δεν είχαν ευνοϊκές διαθέσεις¹²⁰.

Ενδιαφέρουσα είναι και η παρατήρηση του Α. Ζάχου ότι οι Τσάμηδες παρέμεναν προσκολλημένοι στην Τουρκία, εκτός των άλλων λόγων, και επειδή είχαν σχηματίσει την πεποίθηση ότι σε περίπτωση διάλυσής της την περιοχή τους θα καταλάμβανε η Ελλάδα.

Παρά το θρησκευτικό τους φανατισμό οι Τσάμηδες είχαν δεχθεί και την

επίδραση του ελληνικού περιβάλλοντος¹²¹, καθώς όλοι σχεδόν μιλούσαν την ελληνική, αναγκαία για το εμπόριο και τις επιχειρήσεις, και τραγουδούσαν την ελληνική δημοτική ηρωική ποίηση της Πίνδου¹²². Ειδικότερα στο σαντζάκι της Πρέβεζας όσοι έτειναν να ασπασθούν τις εθνικές αλβανικές ιδέες, αν και ήταν οπαδοί του Ισμαήλ Κεμάλ, δεν συνεργάζονταν με τους Έλληνες και καταδίωκαν τους χριστιανούς, συμπράττοντας με τους Τούρκους, ιδίως οι μεγαλοϊδιοκτές ή οι κρατικοί υπάλληλοι που προέρχονταν από άλλα μέρη¹²³. Ο αριθμός των Τουρκαλβανών στο σαντζάκι αυτό εξάλλου αυξανόταν, άγνωστο σε ποιο ποσοστό, καθώς η τουρκική Διοίκηση συνέχιζε την τακτική της εγκατάστασης άλλων, που είχε εγκαινιάσει από παλαιότερα¹²⁴.

Μεταξύ των Αλβανών χριστιανών των νοτιότερων διαμερισμάτων, σύμφωνα με τις εκθέσεις των ελληνικών παραγόντων, δεν μπορούσε να γίνει λόγος για Αλβανούς εθνικιστές. Οι Αλβανοί αυτοί ήταν αφοσιωμένοι στο Πατριαρχείο και είχαν φιλελληνικά αισθήματα. Παράλληλα με τη μητρική τους αλβανική μιλούσαν και την ελληνική, αν και όχι σε ικανοποιητικό βαθμό, ιδίως στις υποδιοικήσεις Πρέβεζας και Παραμυθιάς, όπου ο πληθυσμός αποτελείτο από δουλοπάροικους, σε πολύ χαμηλό βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο, και όπου ο ελληνικός εκπαιδευτικός μηχανισμός δεν ήταν καλά οργανωμένος, ενώ δεν υπήρχαν και ελληνικά σχολεία¹²⁵.

Συνοψίζοντας τη σύντομη επισκόπηση σχετικά με τη διάδοση των εθνικών αλβανικών ιδεών στην Ήπειρο τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων μπορούμε να πούμε ότι οι ιδέες αυτές είχαν διαδοθεί σε μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων Αλβανών, αν και ορισμένοι από αυτούς είχαν ακόμα συγκεχυμένα αισθήματα και παρέμεναν αφοσιωμένοι στην Τουρκία, ενώ και όσοι από αυτούς ήταν εθνικιστές – μεταξύ τους πολλοί μπένδες και πασάδες – επιθυμούσαν και επιδίωκαν τη δημιουργία ενός αλβανικού κράτους, στο οποίο θα κυριαρχούσε και πάλι το μουσουλμανικό στοιχείο. Οι διαθέσεις αυτές των Αλβανών ήταν δυνατόν να συντελέσουν, ώστε να μεταβληθεί και πάλι η Αλβανία σε έπαλξη της Τουρκίας στα Βαλκάνια, σε περίπτωση που η οθωμανική Διοίκηση ακολουθούσε πολιτική κατευνασμού απέναντι στους Αλβανούς, όπως φαινόταν διατεθειμένη να το πράξει από το καλοκαίρι 1910, ή, επίσης, ικανοποιούσε τα συμφέροντά τους με νέες παραχωρήσεις, στα πλαίσια μιας αλβανικής ημιαυτονομίας.

Η ιδέα της ελληνοαλβανικής σύμπραξης, που είχε συστηματικότερα καλλιεργηθεί από την ελληνική κυβέρνηση, κατά το προηγούμενο ήδη έτος με ορισμένες εξαιρέσεις στο Βορρά ιδίως και στην περιοχή του Αυλώνα, έβρισκε εν τω μεταξύ τους Αλβανούς αδιάφορους έως εχθρικούς, κυρίως τους Νοτίους, λόγω και της δυσπιστίας που επικρατούσε μεταξύ χριστιανών-μουσουλμάνων από αιώνες, καλλιεργημένη επιδέξια και από την τακτική που ακολουθούσε στο ζήτημα αυτό η Πύλη. Θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει

ότι σε περίπτωση κατά την οποία θα επιτεινόταν η δεδομένη διάσταση μεταξύ του χριστιανικού και του μουσουλμανικού στοιχείου στην Ήπειρο, ήταν πολύ πιθανό να εκδηλωθεί σφοδρότερα η σύγκρουση μεταξύ τους στο αλβανόφωνο τμήμα του σαντζακίου Αργυροκάστρου. Στο τμήμα αυτό οι Έλληνες δεν διέθεταν δυναμικό ανάλογο με εκείνο της κοινότητας της Κορυτσάς και το μουσουλμανικό στοιχείο φαινόταν περισσότερο πρόθυμο να πάρει μέρος σε κάποιο αυτονομιστικό κίνημα, αν μάλιστα τα αιτήματα των Αλβανών εθνικιστών γίνονταν ευνοϊκά αποδεκτά από την τουρκική Διοίκηση.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΙΙΙ

1. G.B. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917*, (Θεσσαλονίκη, 1974), σελ. 1-3.
2. Στο ίδιο, και Κ. Βεργόπουλου, "Ο ανανεωμένος Εθνισμός", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 56-57.
3. E. Prevelakis, "Eleutherios Venizelos and the Balkan Wars", στο *Balkan Studies* (7:2, 1966), σελ. 368-369.
4. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen* (XXXIX, 1980), σελ. 120.
5. ΙΑΜΜ, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Σπυρομήλιος προς Βενιζέλο, με την ιδιόχειρη σημείωση στο επάνω μέρος: "εὐρέθη ἄνευ Ἡμερομηνίας εἰς τὸ δακτυλογραφημένον πρωτότυπον", αχρονολόγητο, 173/310.
6. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17007, 1912, Β/52 (Β/43, 52, 53) και 1911, Αντίγραφο Εγκυκλίου περί Αλβανικού Ζητήματος.
7. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39.
8. Κοκολάκη, *Το Ὑστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 4-5.
9. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39. Το 1910, μετά από απόσπαση τῶν δύο καζάδων Παραμυθιάς και Φιλιατῶν ἀπὸ το σαντζάκι Ἰωαννίνων και τοῦ καζά Μοναστηρίου ἀπὸ το σαντζάκι τῆς Πρέβεζας ἀπαρτίσθηκε τὸ σαντζάκι Ἡγουμενίτσας ἢ Ρεσινδιέ, ὅπως ονομάσθηκε ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ νέου σουλτάνου. Ἡ σύστασή του ἀποσκοποῦσε στὴ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν Ἰωαννίνων και στὴν αὐξηση κατὰ εἶδος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μουσουλμάνων.
10. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Υποπροξενεῖο Δυρραχίου, 13/26 Ιουνίου 1912, αρ. 16693, 1912, Α.Α.Κ. Προξενεῖο Δυρραχίου. Κατὰ τὸ ἐγγράφο αὐτό, τὴν Ἀλβανία ἀποτελοῦσαν: α) ολόκληρο τὸ βιλαέτι τῆς Σκόδρας, β) ἀπὸ τὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων τὸ σαντζάκι Βερατίου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μῆγμα τῶν καζάδων Αὐλώνα Τεπελενίου και Πρεμετῆς που ἀνήκαν στὴν Ἡπειρο, γ) ἀπὸ τὸ βιλαέτι Μοναστηρίου ολόκληρα τὰ σαντζάκια τοῦ Ἐλμπασάν και τῆς Δίβρας, ἀπὸ τὸ σαντζάκι Κορυτσάς ὁ καζάς Σταρόβου και ἀπὸ τὸ σαντζάκι Μοναστηρίου μέρος τῶν καζάδων Ἀχρίδας και Κιρτσόβου, δ) ἀπὸ τὸ βιλαέτι Σκοπίων τὰ σαντζάκια Ἰπέκ και Πρισρένης και μέρος τοῦ σαντζακίου τῆς Πρισρένης.
11. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39.
12. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικῶν προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17007, 1912, Β/52.
13. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 227-246.
14. Κοκολάκη, *Το Ὑστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 333 και 361-362, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸ διπλάσιασμός ἐπιχείρησε ἡ ἐλληνική πλευρά, γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἡ ἔλλειψη τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ, και ἐπίσης ὅτι μάλλον δὲν εὐσταθεῖ τὸ συνηθισμένο παράπονο τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικιστικῆς βιβλιογραφίας, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο οἱ τουρκικὲς πηγὲς υποτιμοῦν τὸ χριστιανικό πληθυσμό, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν σκοποὺς προπαγανδιστικούς. Ὅπως υποστηρίζεται, οἱ στατιστικὲς αὐτὲς δὲν προορίζονταν γιὰ δημόσιες σχέσεις, ἀλλὰ γιὰ ἐσωτερικὴ χρῆση τῶν κρατικῶν υπηρεσιῶν. Ἡ στατιστικὴ ἐντούτοις τοῦ 1908 χρῆσιμευσε γιὰ νὰ καθορισθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υποψηφίων, μουσουλμάνων και χριστιανῶν, ἀναλογικά προς τὸν πληθυσμό κατὰ ἐκλογικὲς περιφέρειες, κατὰ τὴν προετοιμασία τῶν ἐκλογῶν, προκειμένου νὰ ἐκλεγοῦν οἱ εκπρόσωποι τοῦ τουρκικοῦ κοινοβουλίου.
15. Π. Αραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1856), σελ. 127-

246. Οι αναμνήσεις και οι διασωζόμενες πληροφορίες για τον πρόσφατο εξισλαμισμό ορισμένων χωριών σε ηπειρωτικές περιοχές, όπως του Δελβίνου, της Παραμυθιάς, των Φιλιατών και του Μαργαριτίου, ενίσχυαν τα επιχειρήματα της ελληνικής πλευράς για τη διεκδίκηση της Ηπείρου, τα οποία ανέπτυσαν διεξοδικότερα και οι Ηπειρώτες λόγιοι. Σύμφωνα με τα επιχειρήματα αυτά, οι αλβανόφωνοι χριστιανικοί πληθυσμοί, που είχαν εξισλαμισθεί κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους, εάν δεν αλλαξοπιστούσαν, ακολουθώντας την ίδια εξέλιξη με όσους είχαν μείνει χριστιανοί, κατά μεγάλο μέρος θα παρέμεναν αφοσιωμένοι στο Πατριαρχείο και κάτω από την ελληνική επιρροή, υπακούοντας στις παραινέσεις του να μην προσχωρήσουν στην εθνική αλβανική Κίνηση.

16. Κατά πληροφορίες της εφημερίδας *Η Φωνή της Ηπείρου* - Βιβλιοθήκη Μπενάκη - Αθήνα, 26 Οκτωβρίου 1908, αρ. 730, έτος ΣΤ', άρθρο με υπότιτλο "Εξ Ιωαννίνων", οι Αλβανοί εθνικιστές είχαν καταβάλει προσπάθειες ώστε κατά την απογραφή του 1908 να καταγραφούν οι αλβανόγλωσσοι ορθόδοξοι ως "Αρναούτ", δηλ. ως Αλβανοί, και όχι ως "Ρουμ", και είχαν ασκήσει βία σε όσους από αυτούς είχαν αρνηθεί να συμμορφωθούν. Η διάκριση κατά φυλές περιορίσθηκε τελικά κατά την απογραφή στην κατάταξη των Βλάχων. Η απογραφή του 1908 αποτελεί πάντως την καλύτερη προσέγγιση για τα απογραφικά δεδομένα του 1905, τα οποία έδωσαν έμφαση στον εθνολογικό χαρακτήρα του πληθυσμού, επειδή η απογραφή που διενεργήθηκε τότε, κατά την κρίση του Μακεδονικού ζητήματος, είχε ως κύριο στόχο της τον προσδιορισμό των Πατριαρχικών και των Εξαρχικών. Βλέπε σχετικά, Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 332-333.

17. Βλέπε και το χαρακτηριστικό δημοσίευμα του Χρηστοβασίλη *Η Δύναμις του Ελληνισμού και τα Δίκαια αυτού*, (Αθήνα, 1902).

18. Α.Υ.Ε., Στατιστικοί πίνακες βιλαετίου Μοναστηρίου, 1912, Α.Α.Κ., Στατιστικοί πίνακες πληθυσμού και εκπαίδευσως τουρκικών περιοχών, Στατιστικά και εθνολογικά πληροφορίες, επεξηγούσαι τους πίνακας του βιλαετίου Ιωαννίνων (Ηπείρου), Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου (Μακεδονίας) και Αδριανουπόλεως.

19. Α.Υ.Ε., "Εμπιστευτικόν σημείωμα περί του εξελληνισμού των ξενοφώνων και της τηρητέας προς τους ξενοφώνους εκπαιδευτικής πολιτικής", 5 Απριλίου 1914, Α.Α.Κ./24.

20. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Εμπιστευτικό Έγγραφο του Σαχτούρη με τίτλο, Η.Ε., Οργάνωσις, αχρονολόγητο/2.

21. Βλέπε σχετικά και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 332 και 382, όπου γίνεται λόγος αντίστοιχα για τη διαμόρφωση ρευστής ελληνικής συνείδησης σε τμήμα του αλβανόφωνου χριστιανικού πληθυσμού.

22. Α.Υ.Ε., "Εμπιστευτικόν σημείωμα περί του εξελληνισμού των ξενοφώνων και της τηρητέας προς τους ξενοφώνους εκπαιδευτικής πολιτικής", 5 Απριλίου 1914, Α.Α.Κ./24.

23. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 160, 179-180.

24. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Εμπιστευτικό Έγγραφο του Σαχτούρη, με τίτλο, Η.Ε. Οργάνωσις, /2.

25. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 334-335.

26. Στο ίδιο, σελ. 320-367 και εξής.

27. Για τις γαιοκτηπτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τον 17ο-18ο αιώνα και εξής, και ειδικότερα στην Ήπειρο, βλέπε Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 33-38.

28. Στο ίδιο, σελ. 38-40.

29. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, σελ. 499.

30. Στο ίδιο, σελ. 500.

31. G.L. Zaray, *Au Jeune Royaume d' Albanie-ce qu' il a été-ce qu' il est*, (Paris, 1914), σελ. 9, σελ. 126-129, και "Εκθεσις περί Γεωργίας, Εμπορίας, Βιομηχανίας και Ναυτιλίας εν Αλβανία κατά το έτος 1910", σελ. 4, και "Εκθεσις του διευθύνοντος το εν Δυρραχίω Υπο-

προξενείον γραμματέως κ. Θ. Αποστολόπουλου", στο *Ειδικόν Δελτίον του Βασιλικού Υπουργείου επί των Εξωτερικών* (Αθήνα, 1912), σελ. 19-24.

32. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17007, 1912, Β/52 (Β/43, 52, 53).

33. Κατά τον Αραβαντινό, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Τόμος Β', σελ. 9-250, ήδη κατά τα μέσα του 19ου αιώνα την αλβανική και την ελληνική – γλώσσα του εμπορίου, κυρίως, και της αλληλογραφίας – μιλούσαν "καλώς" οι Οθωμανοί Δελβινιώτες, οι Οθωμανοί μπέηδες, εκμισθωτές των εθνικών προσόδων, των οποίων οι πεντακόσιες οικογένειες μαζί με πολύ λίγους χριστιανούς αποτελούσαν τον πληθυσμό του Λεσκοβικίου, οι πλούσιοι κατά κανόνα μπέηδες και άλλοι Οθωμανοί του Αργυροκάστρου, οι Τσάμπεδες προς Δυσμάς του Καλαμά "μετρίως", και λίγοι από τους ομοεθνείς τους στις περιοχές Παραμυθιάς και Μαργαριτίου, και όσοι στα Ιωάννινα, στην Κόνιτσα, στην Άρτα και στην Πρέβεζα χαρακτηρίζονταν ως "Ελληνο-μωαμεθανοί", μωαμεθανοί δηλαδή, οι οποίοι, σύμφωνα με την άποψη που επικρατούσε, ήταν ελληνικής καταγωγής.

34. Εφημερίδα *Ο Πύρρος*, Αθήνα, 14 Ιανουαρίου 1909, αρ. 300, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο "Εξ Αυλώνος", 10-1-1909, όπου γίνεται λόγος για κίνηση των χωρικών του κάμπα, οι οποίοι πίστευαν ότι θα απαλλάσσονταν από τους φόρους μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος, και για συναθροίσεις των ίδιων στο Βεράτι.

35. Α.Υ.Ε., Υπόμνημα περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως, Σαχτούρη, 15/28 Φεβρουαρίου 1911, και Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Απριλίου 1911, αρ. 396, 1912 Β/52 (Β/43, 52, 53).

36. Για την οικονομική και κοινωνική καθυστέρηση του ηπειρωτικού πληθυσμού, την εξέλιξη του υποτονικού εμπορίου, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, βλέπε Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 10-18. Επίσης, Ziya Shkodra, *La Ville Albanaise au Cours de la Renaissance Nationale (1831-1912)* (Tirana, 1988), σελ. 7, 31, 32, 35, 38, όπου ιδιαίτερος λόγος για τη βιοτεχνία και τη βιομηχανία στην Αλβανία, για τα πρώτα τοπικά εργατικά κινήματα και για το ρόλο μιας νέας αλβανικής εμπορικής αστικής τάξης από τον 18ο αιώνα και εξής, η οποία μετά την πρώτη καπιταλιστική συσσώρευση άρχισε να επενδύει σε βιομηχανικές επιχειρήσεις στα αστικά κέντρα της Αλβανίας και να χρηματοδοτεί το εκπαιδευτικό αλβανικό κίνημα. Το περιορισμένα αλλά και περισσότερο αξιόπιστα, ίσως, είναι τα στοιχεία που παρέχει η ελληνική "Εκθεση περί Γεωργίας, Εμπορίας, Βιομηχανίας και Ναυτιλίας εν Αλβανία κατά το έτος 1910", στο *Ειδικόν Δελτίον του Βασιλικού Υπουργείου επί των Εξωτερικών*, (Αθήνα, 1912), σελ. 19-24. Επίσης βλέπε, *Η Φωνή της Ηπείρου*, Αθήνα, 15 Ιουνίου 1907, αρ. 718, έτος Ε'. Σε μεγάλη εξαθλίωση και φόβο ζούσε ο πληθυσμός στην περιοχή της Θεσπρωτίας, όπου – με εξαίρεση λίγα κεφαλοχώρια στο Μαργαρίτι και στους Φιλιάτες – τα χριστιανικά χωριά ήταν γεωργία των μπέηδων. Βλέπε, Δ.Α. Παναγιωτίδης, "Οι Τσάμπεδες της Θεσπρωτίας", στο Γ.Κ. Γάγαρη (επιμ.), *Ημερολόγιο Δωδώνη*, (Αθήνα, 1896), σελ. 72. Χαρακτηριστικές για τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε είναι και οι ανταποκρίσεις της εφημερίδας *Ο Πύρρος*, Αθήνα, 18 Φεβρουαρίου 1909, αρ. 305, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο "Ηπειρωτικά" για την περιοχή της Πρέβεζας, και 25 Ιουνίου 1909, αρ. 310, έτος ΣΤ', για την περιοχή Δελβίνου, και 14 Μαΐου 1909, αρ. 300, για την περιοχή Βερατίου.

37. Α.Υ.Ε., Αίτηση των χωρικών προς τον Σουλτάνο, Γενικό Προξενείο της Ηπείρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Ιουλίου / 13 Αυγούστου 1907, αρ. 374, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Αυγούστου / 9 Σεπτεμβρίου 1907, αρ. 186, και Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Μαΐου / 4 Ιουνίου 1907, αρ. 142, 1907-1908 / Α.Α.Κ. Επίσης, βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

38. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς

Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 748/1. Ο Πρόξενος Α. Ζάχος, ο οποίος τοποθετήθηκε κατόπιν υποδείξεων του Σαχτούρη, με σκοπό την αναδιοργάνωση του εκεί προξενείου, στη σημαντική αυτή έκθεση για όλη την περιοχή του βιλαετίου Ιωαννίνων επισημαίνει την ανάγκη να γίνει εκστρατεία του κλήρου και των προξενείων, για να σταματήσουν οι χριστιανοί να εκπατρίζονται. Ιδιαίτερη ερήμωση είχαν υποστεί το Ζαγόρι, η Δρόπολη, το Πωγώνι.

39. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 18.

40. Βορειότερα των Ιωαννίνων, περί τα τέλη του 19ου αιώνα, σημαντικά εμπορικά κέντρα, με κυρίαρχη θέση στο εμπόριο του ελληνικού και γενικότερα του χριστιανικού στοιχείου, ήταν η Κορυτσά, με 800 εμπορικά καταστήματα, ιδιοκτησία των χριστιανών – βλέπε Στ. Παπαδόπουλου, “Σημειώσεις τινές περί της εν Μακεδονία Κορυτσάς”, στο *Ηπειρωτική Εστία*, (Ιωάννινα, 1962, Τεύχ. 124-126), σελ. 605-607 – καθώς και το Δέλβινο, έδρα του σαντζακίου Αργυροκάστρου, το οποίο αναπτύχθηκε εμπορικά, αφότου πέρασε από εκεί η μεγάλη ταχυδρομική οδός, που συνέδεσε τα Ιωάννινα με το λιμάνι των Αγίων Σαράντα το 1880. Όλοι οι έμποροι της αγοράς και οι βιοτέχνες που είχαν σειρά ωραίων εργαστηρίων στην πόλη αυτή ήταν χριστιανοί, και οι περισσότεροι Έλληνες – στις αρχές του 20ού αιώνα η πόλη είχε 4.000 κατοίκους και 150 καταστήματα. Βλέπε Β. Μπαρά, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου* (Αθήνα, 1966), σελ. 115-116.

41. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Μ. Λάνδος προς το Διοικητικό Συμβούλιο της Η.Ε., 24 Σεπτεμβρίου 1908/1.

42. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Ιουλίου 1910, αρ. 747, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

43. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Έκθεση Μ. Λάνδου προς το Διοικητικό Συμβούλιο, 7 Αυγούστου 1909/21, και Α.Ε.Υ., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Ιουλίου/1 Αυγούστου 1911, αρ. 986, 1912, Β/53.

44. Νικολαΐδου, *Αλβανικές Λέσχες*, σελ. 12-21.

45. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Ιουλίου 1910, αρ. 20, 1910, Α.Α.Κ., Η', ΙΘ', Κ'.

46. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1910, αχρονολόγητο, 1910, Α.Α.Κ., Η', ΙΘ', Κ'.

47. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 389-390, και Νικολαΐδου, *Αλβανικές Λέσχες*, σελ. 54.

48. Νικολαΐδου, *Αλβανικές Λέσχες*, σελ. 41-44.

49. Α.Υ.Ε., 1910, Α.Α.Κ., Πατριαρχική Επιστολή της 12 / 25-9-1910.

50. Κ. Τσουκαλά, “Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη, 1882-1895”, στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 19-20.

51. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 15/28 Μαρτίου 1910, αρ. 576, 1910, Α.Α.Κ., Η', ΙΘ', Κ'.

52. Βιβλιοθήκη Μπενάκη, Εφημερίδα *Η Φωνή της Ηπείρου*, Αθήνα, 20 Ιουλίου 1908, αρ. 760, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο “Αλβανικά”. Βλέπε επίσης, *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Α', σελ. 405-408.

53. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Η.Ε., Έκθεση περί Η.Ε., 19 Αυγούστου 1911, αρ. 186, Έκθεση προς Β' πολιτικό τμήμα, 25 Αυγούστου 1911, αρ. 2294 / Αλληλογραφία με Τμήματα. Βλέπε επίσης ΙΑΜΜ, Αρχείο Π.Γ. Δαγκλή, ανυπόγραφη Έκθεση προς το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρίας, 9-11-1909, σελ. 1. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1911, αρ. 10393, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Απριλίου / 2 Μαΐου 1911, αντίγραφο εγγράφου αρ. 68111, 1912, Αναρχία και Ληστεία εν τω βιλαετίω Ιωαννίνων.

54. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Ν. Σίνης, – ψευδώνυμο του Ν. Κοντογούρη, που διηύ-

θυνε την αντίστοιχη Διεύθυνση της Εταιρίας – προς Δαγκλί/21. Βλέπε επίσης στο ίδιο, Δαγκλίας προς Σίνη, 16 Οκτωβρίου 1908, και “Εκθεσις πρὸς τὸ Διοικητικὸν τῆς Ἑταιρίας”, Αθήνα, 4-11-1909.

55. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλί, Έκθεση Μ. Λάνδου προς το Διοικητικό Συμβούλιο, 7/20 Αυγούστου 1909/21.

56. Λιβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 93-99. Η διαχείριση της κοινοτικής περιουσίας απέδιδε κάθε χρόνο τότε περίπου 200.000 φράγκα. Με την κατάλληλη διαχείρισή της καθώς και των κληροδοτημάτων της υπαίθρου, που προορίζονταν για την εκπαίδευση, δεν θα χρειαζόταν πλέον η οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Ηπείρου από το ελληνικό κράτος.

57. Σχετικά με τα εκπαιδευτικά θέματα, με τα οποία είχαν ασχοληθεί ο Μ. Λάνδος και άλλα μέλη της Εταιρίας, συνεργάστηκε ο Πρόξενος Ιωαννίνων Άγγελος Φορέστης με τον Αντώνιο Σαχτούρη.

58. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σοφίας Εμπειρικού, έγγραφο της Επικούρου των Ηπειρωτών Επιτροπής, 5 Ιανουαρίου 1910, αρ. 10. Για τη δράση του Συλλόγου από τον πρώτο χρόνο, βλέπε έγγραφο του “Συλλόγου για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων”, της 18 Μαΐου 1907 προς τη γραμματέα του Συλλόγου – στο ίδιο Αρχείο, Προξενείο Αργυροκάστρου προς τον Ηπειρωτικό Σύλλογο Κυριών, 4/17 Μαΐου 1909, αρ. 177, και 23 Σεπτεμβρίου 1910, αρ. 367. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σοφίας Εμπειρικού, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Ιουλίου / 12 Ιουλίου 1910, και Υπουργείο Εξωτερικών προς τον Ηπειρωτικό Σύλλογο Κυριών, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1911, αρ. 7806, 9630 και Σημείωμα του Μητροπολίτου Βελεγράδων Καλλινίκου από το Βεράτι, 28 Μαρτίου / 10 Απριλίου 1911, περί του εκπαιδευτικού προγράμματος, το οποίο προέβλεπε το Υπουργείο σε συνεργασία με το Σύλλογο για την εκκλησιαστική του περιφέρεια, με κατάλογο των εκπαιδευτηρίων, μεταξύ των οποίων σημειώνεται και η λειτουργία νηπιαγωγείων ήδη στην Άρτα, στο Φιέρι και στο Πάφταλι, και μέσα στην πόλη του Βερατίου.

59. Νικολαΐδου, *Αλβανικές Λέσχες*, σελ. 94. Αυτό συνέβαινε με τις λέσχες Λεσκοβικίου και Κόνιτσας.

60. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλί, Έκθεση περί του Αλβανικού Ζητήματος, Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1909/24. Στο περιθώριο της πρώτης σελίδας υπάρχει σημείωμα, το οποίο, χαρακτηριστικά, κατατάσσει τους ορθόδοξους Αλβανούς, ανάλογα με τις τάσεις τους, σε Αλβανιστές, Ελληνοαλβανούς, Ελληνοφρονούντες Αλβανούς, Αλβανίζοντες και Αλβανόφωνους Έλληνες.

61. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 28 και εξής και σελ. 296 και εξής.

62. Στ. Παπαδόπουλου, *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, (Θεσσαλονίκη, 1970), σελ. 158-161. Η Κορυτσά ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική ζωή της Δυτικής Μακεδονίας και την πολιτιστική δράση του Ελληνισμού στην ίδια περιοχή. Η ακμή της άρχισε μετά την καταστροφή κατά το έτος 1769 του μεγάλου εμπορικού και πολιτιστικού κέντρου του Ελληνισμού του 18ου αιώνα, της Μοσχόπολης, της οποίας οι πρόσφυγες αύξησαν τον πληθυσμό της Κορυτσάς. Η πόλη θα είχε προσδεύσει πολύ περισσότερο χωρίς τις καταπιέσεις και τις κατά διαστήματα καταστροφές της από τους Τουρκαλβανούς. Βλέπε σχετικά, Στ. Παπαδόπουλου, “Σημειώσεις περί της εν Μακεδονία Κορυτσάς”, *Ηπειρωτική Εστία*, (1962, Τεύχ. 124-126), σελ. 603-609, 689-696.

63. Σχετικά με την αλβανική παροιμία του Βουκουρεστίου, τη σημαντικότερη της Ρουμανίας, βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 145-151. Και σχετικά με τις προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών κατά την περίοδο αυτή, βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., έγγραφο προερχόμενο από το Α.Υ.Ε., με την ένδειξη “Εις τον φάκελλον Μ5, Γενικά Έκθέσεις 1919, είναι του Μητροπολίτου Κορυτσάς”.

64. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Νοεμβρίου 1909, και 21 Σεπτεμβρίου / 4 Οκτωβρίου 1909, αρ. 767, 785, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

65. Βλέπε σχετικά, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 134. Οι χρονολογίες του Skendi διαφέρουν από αυτές τις οποίες παρέχει σχετικά με τη λειτουργία των σχολών ο επιθεωρητής Κορυτσάς Εφραίμ Γκίνης στην Α' Έκθεσή του, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ", Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ./ Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912. Κατά την Έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς, που χρονολογείται το Σεπτέμβριο 1886, δεν είχε λειτουργήσει αλβανική σχολή στην Κορυτσά μέχρι τότε.

66. Για τη χρηματοδότηση της σχολής από την Αυστρία, βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 137-143.

67. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Αχρονολόγητη Έκθεση Μ. Τούρτουλη, με τίτλο "Διασαφηνίσεις τινές περί του αλβανικού λεγομένου Ζητήματος. Τα αλβανικά γράμματα και βιβλία, πότε και διατί εξεδόθησαν, πώς ανεπτύχθησαν μισελληνικάί ιδέαι παρά τισι των χριστιανών. Οι δύο υποβολείς."/24.

68. Βλέπε Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ", Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ./ Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912. Η ενδιαφέρουσα αυτή δεκαεξασέλιδη έκθεση αναφέρεται και στη διαμάχη μεταξύ Αλβανισμού και Ελληνισμού στην Ήπειρο γενικότερα, ειδικότερα δε στην περιοχή της Κορυτσάς, κατά τη χρονική περίοδο που ακολούθησε τη νεοτουρκική επανάσταση του 1908. Ο συγγραφέας της έκθεσης, ο οποίος διαπιστώνει τη διατήρηση του "συσχετισμού δυνάμεων" υπέρ του ελληνισμού, στα σχετικά αποσπάσματά της, διαπνέεται από ελληνικά αισθήματα και διατυπώνει σ' αυτή φιλελληνικές θέσεις. Η έκθεση δεν είναι χειρόγραφη ή και ιδιόχειρη, αλλά δακτυλογραφημένη, όπως και άλλες παρόμοιες εκθέσεις της ίδιας περιόδου, που υπάρχουν στα ελληνικά Αρχεία τα οποία εξετάσαμε, φέρει δε στο τέλος το όνομα Εφραίμ Α. Γκίνης με μεγαλύτερα γράμματα. Το όνομα "Εφραίμ" έχει γράψει χειρογράφως στην πρώτη σελίδα της έκθεσης, επάνω αριστερά από τον τίτλο της, κάποιος άλλο πρόσωπο, το οποίο έχει προσθέσει κάτω από το όνομα του συγγραφέα, στο τέλος, και την εξής παρατήρηση σχετικά με αυτόν: "Τον σκότωσαν οι μισελληνες εν Κορυτσά". Την πατρότητα του εγγράφου, που έως τώρα ήταν γνωστό ως ανυπόγραφο μόνον από τα Γ.Α.Κ., Αρχείο Τσόντου Βάρδα/11γ-, είχε υποδείξει ο Μ. Σπυρομήλιος με σημείωμά του προς την εφημερίδα *Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, στην οποία αναδημοσιεύθηκε μετά την πρώτη δημοσίευσή του από τον Κωνσταντίνο Αθ. Διαμάντη, στο *Μακεδονικά*, (Δ', 1958), σελ.449-469.

69. Τα σχετικά αιτήματα της διευθυντικής ηγεσίας των αλβανικών λεσχών ικανοποιήθηκαν μόνον εν μέρει με τα κυβερνητικά μέτρα για την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στα πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια τουρκικά σχολεία. Σχετικά με το εκπαιδευτικό αλβανικό Κίνημα και τα αλβανικά σχολεία που ιδρύθηκαν, βλέπε Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 368-388.

70. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ" / Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912.

71. Εφημερίδα *Ο Πύρρος*, 15 Απριλίου 1909, αρ. 313, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο "Ανταπόκριση εκ Κορυτσάς, 31 Μαρτίου 1909". Την απόφαση, που ήταν ομόφωνη, πήραν οι κεχαγιάδες, οι ομογενείς πρόεδροι των 22 συντεχνιών της αγοράς.

72. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ" / Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γκίνη υπήρχαν τότε στην Κορυτσά 2.200 χριστιανικές οικογένειες, από τις οποίες οι 1.900 ήταν αλβανόφωνες και οι 260 βλαχόφωνες.

73. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Οκτωβρίου / 12 Νοεμβρίου 1909, αρ. 891, 1910 Β/52. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για την κυκλοφορία αλβανικής προκήρυξης στην πόλη σχετικά με την εφαρμογή ενός αυτονομιακού προγράμματος.

74. Ως επίσημο κείμενο του Ευαγγελίου οι Αλβανοί εθνικιστές θα χρησιμοποιούσαν, όπως έλεγαν, την πρώτη μετάφραση του Επισκόπου Ευβοίας Γρηγορίου, των αρχών του 19ου αιώνα.

75. Εφημερίς *Ο Πύρρος*, 25 Μαρτίου 1909, αρ. 310, έτος ΣΤ', άρθρο με τίτλο "Εκ Κορυτσάς, 20 Μαρτίου 1909". Βλέπε επίσης Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, Κορυτσά, 8/21 Μαΐου 1911, 1912, Β/52.

76. Ιστορ. Αρχείο ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Ιωσήφ Αδαμίδης προς τον Στ. Δραγούμη, 24 Μαρτίου 190/22. Η επιστολή ήταν συνημμένη στην επιστολή του γραμματέα της Πανελληνίας Οργάνωσης στη Θεσσαλονίκη Μ. Μαρά προς το Κέντρο των Αθηνών, της 4/17ης Απριλίου 1909, αρ. 28.

77. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 336, και 353-356. Οι επιδιώξεις της ελληνικής κυβέρνησης για τη χρήση του αλφαβήτου με ελληνικά γράμματα αντιστάθμιζαν και τις πολιτικές σκοπιμότητες για την υποστήριξη του λατινικού και του σλαβικού, αντίστοιχα, από την Ιταλία, την Αυστρία και τα σλαβικά κράτη.

78. ΙΑΜΜ, Αρχείο Π. Δαγκλή, Σπυρομήλιος προς Δαγκλή, 11/24 Απριλίου 1909/22.

79. Σύμφωνα με την άποψη του Εφραίμ Γκίνη ένας από τους βασικούς λόγους, για τους οποίους οι Νεότουρκοι αντιστρατεύθηκαν τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου, ήταν και ο φόβος τους μήπως χρησιμεύσει εκτός των άλλων και ως μέσον εκχριστιανισμού των μωαμεθανών, σε περίπτωση που αυτοί θα ασπάζονταν τον Αλβανισμό. Για την ενίσχυση του θρησκευτικού φανατισμού είχαν φροντίσει να μεταφερθεί τρεις φορές από την ανακήρυξη του Συντάγματος, η "ιερά θριξ" του Μωάμεθ στην Κορυτσά, στο Λιασκοβίκι, στο Αργυρόκαστρο και στο Δυρράχιο. Βλέπε Α.Υ.Ε., Ιδιόχειρη, προφανώς Έκθεση του Εφραίμ Γκίνη, "εν Κορυτσά, τη 8η Μαΐου 1911", 1911 Β/52.

80. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 370-388.

81. Γενικά σε όλες τις λέσχες της Ηπείρου, όπου λειτούργησαν σχολεία, ή και στα αλβανικά αυτοτελή, έγινε χρήση του λατινικού αλφαβήτου για τη διδασκαλία της αλβανικής, αν και ορισμένοι σοφτάδες ορθόδοξοι μουσουλμάνοι προσπάθησαν να διασπάσουν την ενιαία στάση των Τόσκηδων. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1910, αρ. 247, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Αυγούστου 1910, αρ. 793, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

82. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων, 9/22 Απριλίου 1910, αρ. 476, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

83. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικά Προξενία Τεργέστης, Θεσσαλονίκης, Πολιτικό Πρακτορείο Τεργέστης, Θεσσαλονίκης, Πολιτικό Πρακτορείο Καΐρου, Πρεσβεία Λονδίνου και Κωνσταντινουπόλεως, 9/22 Δεκεμβρίου 1910, αρ. 17, 547, 1910-1911 Αλβανικά.

84. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Καΐρου, 24 Μαρτίου / 6 Απριλίου 1910, αρ. 282, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Καΐρου 16/29 Απριλίου 1910, αρ. 528, 1910, Ελληνοαλβανικά, Αναφοράι Προξενείου Δυρραχίου.

85. Α.Υ.Ε., "Αίτησις Διογένους Χαρίτωνος, καθηγητού, Περί εισαγωγής εις Αλβανίαν αλβανικών βιβλίων", αρ. 9183, 1923, Β/33.

86. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Μοναστηρίου, 11/24 Μαρτίου 1910, αρ. 197, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'. Στο Μοναστήρι υπήρχε πολυπληθέστατο και ζωτικό ελληνικό στοιχείο και μία από τις σημαντικότερες αλβανικές λέσχες. Εκεί πραγματοποιήθηκαν και δύο από τα σημαντικότερα αλβανικά συνέδρια.

87. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Απριλίου 1910, αρ. 289, 1910-1911, Αλβανικά, Αλβανική Επανάσταση, Κίνημα Μαλισσόρων εν Αλβανία.

88. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17007, 1912, Β/52. Στην εγκύκλιο γινόταν σύντομος λόγος για τα μέτρα αυτά, χωρίς τις διευκρινίσεις που υπήρχαν στα αντίστοιχα χωρία του Υπομνήματος Σαχτούρη.

89. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών, Εγκύκλιος προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως και προξενικές αρχές Ηπείρου, Μακεδονίας και Αλβανίας, αχρονολόγητη, αρ. 16693, 1912/Z.

90. Α.Υ.Ε., Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, εν Κορυτσά, Β/21 Μαΐου 1911, 1911 Β/52. Το 1910 η χριστιανική κοινότητα της Κορυτσάς απέρριψε τη δωρεά Δούρου, επειδή ο δωρητής την αποκαλούσε "χριστιανική" και όχι "ελληνική" στα έγγραφα που ήταν σχετικά με τη δωρεά. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Θεσσαλονίκης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Δεκεμβρίου 1917 / 1 Ιανουαρίου 1918, αρ. 12551, και Ελ. Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Δεκεμβρίου 1918, αρ. 12057, και Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δημογεροντίας, της 5 Ιουνίου 1910, 10 Ιουνίου 1910 και 29 Οκτωβρίου 1910, 3 Νοεμβρίου 1910 και 17 Νοεμβρίου 1910, 1918-1919 Β/33 (6). Ειδικός Φακ. Κορυτσά, Β/33 (5), Β/34 (1-2).

91. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1910, αρ. 247, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

92. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ" / Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912, και Α.Υ.Ε., Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, εν Κορυτσά, 8/21 Μαΐου 1911, 1911 Β/52. Τη δεύτερη έκθεσή του συνέταξε ο Εφραίμ Γκίνης, αφού έκανε περιοδεία στις περιοχές Γκόρας και Δυρραχίου, στην Εορδακία, στη Βίγλιστα, στη Μοσχόπολη και στην επαρχία Κολώνιας.

93. Σχετικά με τη Μοσχόπολη, μεταξύ Αλβανίας, Ηπείρου και Μακεδονίας, θεμελιωμένη μεταξύ των ετών 1330-1380, βλέπε Φ. Μιχαλόπουλου, *Μοσχόπολις, Αι Αθήναι της Ελλάδος*, (Αθήνα, 1941). Βλέπε επίσης, Μ. Γκατσόπουλου, *Μοσχόπολις*, (Ιωάννινα, 1979).

94. Σχετικά με την παλαιότερη δραστηριότητα των Ρουμανιζόντων στην Κορυτσά, βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Αλβανοί, Σκιπετάρ" / Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., αντίγραφο ανυπόγραφου εγγράφου του Μητροπολίτη Κορυτσάς προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, 8/21 Νοεμβρίου 1911, 1912, Β/38, Εκλογικά Νομού Μοναστηρίου. Το αντίγραφο ενημέρωνε τον Οικουμενικό Θρόνο για την οξύτητα του ρουμανικού εκκλησιαστικού προβλήματος στην Κορυτσά, τότε.

95. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Νοεμβρίου / 13 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 4078, 1912, Β/45 (Β/45, 48, 53).

96. Το Βαλκανικό Κομιτάτο, που ιδρύθηκε στο Λονδίνο μεταξύ των ετών 1902-1904 από Άγγλους ανθρωπιστές μεταξύ των οποίων και ο Αρχιεπίσκοπος του Canterbury, με σκοπό την άσκηση πίεσης στην τότε κυβέρνηση της Αγγλίας, για να αναλάβει πρωτοβουλίες ώστε να εξαναγκασθεί η Τουρκία να λάβει μέτρα προς βελτίωση της τύχης των χριστιανών της Μακεδονίας, εξελίχθηκε σε φιλοβουλγαρική οργάνωση, κυρίως υπό την επιρροή του Noël Buxton και του J.D. Bourchier, διευθυντή των *Times*, ο οποίος ήταν βουλγαρόφιλος.

97. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Μαρτίου / 2 Απριλίου 1911, αρ. 1111, 1912, Ατακτοποίητα, Εμπιστευτική Αλληλογραφία μετά προξενικών ιδία αρχών. Κατά το διάστημα αυτό ήρθε στην Ήπειρο ο J.D. Bourchier, και παρακολούθησε τις εξελίξεις στην Αλβανία, ενώ βρισκόταν σε επαφή με τον Βενιζέλο για την ελληνοβουλγαρική συμμαχία. Από την Κέρκυρα μάλιστα ειδοποίησε τον τελευταίο ότι οι Αλβανοί του Νότου, ανοργάνωτοι και σε πλατωνική σχέση προς τους Έλληνες, δεν επρόκειτο να ενωθούν με τους ομογενείς τους. Βλέπε σχετικά ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου, Bourchier προς Βενιζέλο, 7 Μαΐου 1911/173/310. Επίσης, με εντολή του Bourchier, επισκέφθηκε την Αλβανία και ο ανταποκριτής Charles Woods.

98. Μπαρά, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου*, σελ. 51.

99. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Α. Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, Κέρκυρα 1η Μαΐου 1910, και Έκθεση του ιδίου περί Ηπειρωτικής Εταιρίας / Διάφορα Συμπληρωματικά.

100. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Α. Σαχτούρη περί Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Απριλίου 1910 / Διάφορα Συμπληρωματικά. Μέτρα για την οργάνωση της Μητροπόλεως και του Προξενείου απαιτούσαν από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και το Προξενείο με τη Μητρόπολη. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Μαρτίου 1911, αρ. 140, Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Αργυροκάστρου, 31 Μαρτίου / 13 Απριλίου 1911, αρ. 7372, 1911, Β/53. Προξενία Αυλώνα, Αργυροκάστρου, Σερρών, Καβάλας και Ελασσόνας.
101. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Α. Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Απριλίου 1910 / Διάφορα Συμπληρωματικά. Γνωστά και σημαντικά εκπαιδευτήρια που λειτούργησαν περί το τέλος του 19ου αιώνα, και μεταξύ των ετών 1874-1891, στο Κεστοράτι της επαρχίας Λιούντζης Αργυροκάστρου, ήταν τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία. Βλέπε σχετικά Μπαρά, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου*, σελ. 251-338, και 340-346, καθώς και Κ.Ι. Κίτσου, *Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, (Ιωάννινα, 1985).
102. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.
103. Στο ίδιο.
104. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1910, αρ. 247, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.
105. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έγγραφο Σαχτούρη με τίτλο "Η.Ε. Οργάνωσις, αχρονολόγητο/2.
106. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαΐου / 1 Ιουνίου 1910, αρ. 192, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.
107. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., "Αποσπάσματα εκθέσεως Υπομοίραρχου Σπυρομήλιου εκ Χειμάρρας, προς Μ. Δαγκλή, Χειμάρρα, 15 Δεκεμβρίου 1908"/Διάφορα Συμπληρωματικά. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Έκθεση Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, εν Αυλώνι, 7 Μαΐου 1910, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.
108. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομάρχη Κερκύρας, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1910, αρ. 625, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Απριλίου / 4 Μαΐου 1910, αρ. 663, Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Απριλίου / 7 Μαΐου 1910, αρ. 638, Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 28 Απριλίου / 11 Μαΐου 1910, αρ. 740, 1910, Προξενείο Αργυροκάστρου, Προνόμια Χειμάρρας.
109. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά, και Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 874, 1912, Β/53.
110. Το 1911 κατάλογος του προξενείου ανέγραφε 55 συνολικά μονές για την περιοχή της επαρχίας Δρυϊνουπόλεως. Βλέπε Μπαρά, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου*, σελ. 34, όπου επίσης στη σελ. 223 κατάλογος και περιγραφή παλαιών εκκλησιών. Σχετικά με τις επιγραφές των ναών και άλλων μνημείων του διαμερίσματος, βλέπε Α. Μαμμόπουλου, *Ήπειρος, Λαογραφικά, Ηθογραφικά, Εθνογραφικά, Τόμος Β'*, (Αθήνα, 1964), σελ. 3-7. Αργότερα στον τομέα αυτόν θα εργάζονταν μερικοί από τους πιο διακεκριμένους Έλληνες επιστήμονες.
111. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, αρ. 17007, 1912, Β/52 (Β/43, 52, 53). Βλέπε επίσης, Υπουργείο Εξωτερικών προς την εν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβείαν και τας εν Ηπείρω, Μακεδονία και Αλβανία Προξενικάς αρχάς, 1/14 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 16693, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα Ατακτοποίητα και Υπουργείον Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39.
112. Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 12-13, 15-16, σελ. 21, σημ. 1.

113. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχ. Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Μαΐου 1910, Δυρράχιο-Καβάγια/ Διάφορα Συμπληρωματικά.

114. Ορισμένες πληροφορίες για τις ορθόδοξες κοινότητες Δυρραχίου και Βερατίου μας παρέχει στην πρώτη Έκθεσή του ο Εφραίμ Γκίνης. Βλέπε σχετικά, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Εφραίμ Γκίνη, με τίτλο "Ίλλυριοί, Άλβανοί, Σκιπετάρ" / Οκτώβριος, Νοέμβριος, Δεκέμβριος 1912. Βλέπε επίσης για το τμήμα Δυρραχίου και για την προγενέστερη περίοδο, Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Άλβανική Κίνηση*, σελ. 191, σημ. 4, 122-137, 181-205, 214-221 και 315-358.

115. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση περί των μπένδων της περιοχής Βερατίου, της 24 Οκτωβρίου 1907, ανυπόγραφη/Ιστορικά Χειμάρρας.

116. Α.Υ.Ε., "Έκθέσεις Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, εν Αυλώνι, 7 Μαΐου και εν Δυρραχίω 18 Μαΐου 1910", 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'. Βλέπε επίσης Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Άλβανική Κίνηση*, σελ. 122-137, 181-205, 214-221, 315-358, και Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 425, 1912, Άλβανικές Εφημερίδες, και Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Αποσπάσματα εκθέσεων Υπομοίραρχου Σπυρομήλιου εκ Χειμάρρας, 15-10-1910 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

117. Α.Υ.Ε., "Έκθέσεις Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, εν Αυλώνι, 7 Μαΐου και εν Δυρραχίω 18 Μαΐου 1910", 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'. Ο Σαχτούρης απέδιδε πολλά από τα κακώς κείμενα στις προηγούμενες Προξενικές αρχές, και στον Μητροπολίτη Βασιλείο, τον μετέπειτα Δρυΐνουπόλεως. Ο Μητροπολίτης, κατά τα άλλα μειλίχης και πράος, κατηγορήθηκε και ως αλβανιστής, αλλά οι κατηγορίες αυτές, που είχαν κάποια σχέση με την καταγωγή του από το Λάμποβο και για τις οποίες έδωσε εξηγήσεις στο Προξενείο, ήταν ανυπόστατες. Η χαλαρή εκ μέρους του παρακολούθηση των εκπαιδευτικών και κοινοτικών πραγμάτων της περιφέρειάς του, που πιθανώς να οφειλόταν και στην κακή οργάνωση της Μητροπόλεως, όπως επίσης και στις συχνές απουσίες του λόγω της ιδιότητάς του ως τοποτηρητή της Μεγάλης Πρωτοσυγγελίας του Πατριαρχείου, ίσως έχουν υπερτονισθεί από τους Έλληνες Προξένους, προκειμένου να αποδοθούν τότε οι συντελούμενες αλλαγές στις διαθέσεις του πληθυσμού, σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Βλέπε Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Άλβανική Κίνηση*, σελ. 235-242.

118. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιανουαρίου 1909, αρ. 62, 1904, Αναφορά Προξενείου Βερατίου, Προξενείου Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Αυγούστου 1910, αρ. 237, 1910, ΙΗ', ΙΘ', Κ'. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Επιστολή προς Σπυρομήλιο, με την υπογραφή Γρηγόρης, Αθήνα, 19-3-1909 / Διάφορα Συμπληρωματικά, και Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Άλβανική Κίνηση*, σελ. 362-368.

119. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Αυγούστου 1910, αρ. 237, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

120. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Αυγούστου 1910, αρ. 793, 1910, Α.Α.Κ., ΙΗ', ΙΘ', Κ'.

121. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά. Το γλωσσικό ιδίωμα των Τσάμπδων, μεστότερο από κάθε άλλο, διέφερε και κατά το λεκτικό και την προφορά – χαρακτηριστική ήταν σ' αυτό η διατήρηση του γράμματος λ μετά το κ, σε πολλές λέξεις, ελληνικής ως επί το πλείστον προέλευσης – από το ιδίωμα των άλλων αλβανοφώνων της Ηπείρου, χωρίς όμως να παρουσιάζει η συνεννόηση μαζί τους μεγάλες δυσκολίες, εξαιτίας του γεγονότος αυτού.

122. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Σαχτούρη περί του σαντζακίου Πρεβέζης, με τίτλο Αποστολή εις Ήπειρον και Άλβανίαν, σημείωμα με τίτλο "Ολικός πληθυσμός σαντζακίου Πρεβέζης" / Διάφορα Συμπληρωματικά.

123. Στο ίδιο, όπου βλέπε επίσης εισηγητική έκθεση της Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Πρέβεζα 11 Μαρτίου 1910, συνημμένη στο έγγρ. 19 Δεκεμβρίου 1910 / 1 Ιανουαρίου 1911, αρ. 34-379.

124. Α.Υ.Ε., Σημείωμα προς τον Υπουργό, Β' πολιτικό τμήμα, 21 Δεκεμβρίου 1910 / 3 Ιανουαρίου 1911, αρ. 34/779, 1911, Β/52, και Προξενείο Πρεβέζης προς Νηπιακό Επιμελητήριο Μελά, 9/22 Ιουλίου 1910, αρ. 223, 1912, Α.Α.Κ. 37(34-38).

125. Α.Υ.Ε., Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, με κατεύθυνση τον πρόεδρο του Νηπιακού Επιμελητηρίου Μελά, 9/22 Μαρτίου 1912, αρ. 223, 1912, Α.Α.Κ. 37(34-38).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1911 ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

ΑΠΟ ΤΟ 1911 οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες κατά τα αμέσως προηγούμενα χρόνια είχαν παρέμβει στα Βαλκάνια, κυρίως, για να ρυθμίσουν τις συνέπειες της βοσνιακής κρίσης, αντιμετώπισαν στην ευρύτερη περιοχή τις περιπλοκές που προέκυψαν από την πολιτική μεταβολή στην Τουρκία με την επικράτηση των Νεοτούρκων, καθώς επίσης την ιταλοτουρκική σύρραξη και τις πολιτικές εξελίξεις, που οδήγησαν στην έκρηξη των βαλκανικών πολέμων. Στη δυσaréσκεια των βαλκανικών κρατών για την παραβίαση της Συνθήκης του Βερολίνου από την Αυστρία και τη Βουλγαρία, είχαν τότε προστεθεί οι ποικίλες αντιδράσεις τους για την πολιτική του εξοθωμανισμού του νέου τουρκικού καθεστώτος, η οποία κρατούσε σε αναταραχή τις υπόδουλες εθνότητες, με αποτέλεσμα να εκπολυθούν επαναστάσεις και κινήματα στα Βαλκάνια και σε άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας¹. Η εσωτερική αστάθεια και διαίρεση μεταξύ των διαφόρων πολιτικών ομάδων στην Κωνσταντινούπολη προκαλούσαν επίσης φόβους για την τύχη του καθεστώτος των Νεοτούρκων και κάποια ενδεχόμενη αποσταθεροποίηση στην περιοχή.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν στηρίξει το νέο καθεστώς μόνο μέσα στα πλαίσια των συμφερόντων τους², ώστε να μπορεί το τουρκικό κράτος να εκπληρώνει τις οικονομικές υποχρεώσεις του προς αυτές. Κατά το ίδιο διάστημα και μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους οι Δυνάμεις συνέχισαν την πολιτική τους για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατέβαλλαν γι' αυτό προσπάθειες να εξισορροπήσουν τις φιλοδοξίες των βαλκανικών κρατών για την επέκτασή τους στα ευρωπαϊκά εδάφη της Αυτοκρατορίας με την αναγκαιότητα να διαφυλαχθεί η ακεραιότητά της, χάριν των μεγάλων συμφερόντων τους σ' αυτήν, καθώς και η ευρωπαϊκή ισορροπία³. Η πολιτική και οικονομική επιρροή των Δυνάμεων στα βαλκανικά κράτη είχε τότε επίσης αυξηθεί, ενώ είχαν επισημανθεί σ' αυτά και κάποιοι αξιοσημείωτοι ανταγωνισμοί μεταξύ τους.

Μεταξύ των βαλκανικών προβλημάτων που συγκέντρωσαν την προσοχή των Δυνάμεων από το 1911 ήταν και το Αλβανικό ζήτημα, με αφορμή

την έκρηξη, τον ίδιο χρόνο, του κινήματος των Μαλισσόρων, που υπήρξε η κατάληξη μιας πιο οργανωμένης αντίστασης των Αλβανών κατά των Νεοτούρκων, από το τέλος του 1910⁴.

Το νέο επαναστατικό κίνημα ξέσπασε στη Βόρειο Αλβανία από τον Αύγουστο 1911 μεταξύ των καθολικών φυλών των Μαλισσόρων. Από το Σεπτέμβριο οι κάτοικοι ολόκληρων χωριών της περιοχής τους, προκειμένου να αποφύγουν την επίθεση του τουρκικού στρατού, κατέφυγαν στο Μαυροβούνιο, στο οποίο διατηρούσε πολιτικά και οικονομικά ερείσματα η Ιταλία. Οι επαναστάτες, και μαζί τους μερικοί Κοσσοβίτες, με τη βοήθεια του βασιλιά Νικολάου συνέχισαν τις επαναστατικές τους δραστηριότητες, χρησιμοποιώντας ως βάση τα εδάφη γύρω από την Ποδγορίτσα. Η υποστήριξη του Μαυροβουνίου συνεχίστηκε και τον επόμενο χρόνο, όταν οι Μαλισσόροι εξεγέρθηκαν πάλι την άνοιξη 1911⁵.

Οι στόχοι του βασιλιά Νικολάου ήταν: να εκμεταλλευθεί την επαναστατική τους κίνηση, για να εξασφαλίσει κατόπιν τη διοίκηση της Μαλισσίας ως αντάλλαγμα για την υποστήριξή του, σε περίπτωση παρέμβασης των Δυνάμεων για τη ρύθμιση της κρίσης. Να επεκτείνει επίσης ο ίδιος την κυριαρχία του στη Βόρειο Αλβανία και μάλιστα στην πεδιάδα της Σκόδρας, που μαζί με την Πρισρένη και το Νονιραζα αποτελούσαν τις κυριότερες εδαφικές διεκδικήσεις του στην περιοχή, και τα πράγματα οδηγούσαν σε σύγκρουση με την Τουρκία, και, τέλος, να κερδίσει τις συμπάθειες των Μαλισσόρων, για να υλοποιήσει ευκολότερα τα σχέδιά του σε ευθετότερο χρόνο, εάν το επέβαλλαν οι περιστάσεις.

Εντούτοις από το τέλος του 1910, όταν ο Νικόλαος απευθύνθηκε στους εκπροσώπους της Ρωσίας και της Αυστρίας, εκθέτοντας το προσφυγικό πρόβλημα των Αλβανών στη χώρα του, οι δύο Δυνάμεις κατέστησαν σαφές ότι δεν θα συναινούσαν σε πόλεμο του Μαυροβουνίου με την Τουρκία, ούτε σε γενίκευσή του και οποιαδήποτε άλλη ανατροπή του status quo στη Βαλκανική, σε περίπτωση που δεν ικανοποιούσε η Πύλη τα αιτήματα των Αλβανών επαναστατών. Μετά την προειδοποίηση αυτή ο βασιλιάς του Μαυροβουνίου περιορίστηκε στο ρόλο του μεσολαβητή, για να τελεσφορήσει ο συμβιβασμός επαναστατών και τουρκικής Διοίκησης⁷.

Με την απόφαση της Ρωσίας και της Αυστρίας να συνεργασθούν για τη ρύθμιση της μαλισσορικής κρίσης, αποτρέποντας την ανατροπή του status quo, συμφώνησαν και οι άλλες Δυνάμεις. Η Ιταλία ειδικότερα προσαρμόστηκε προς τη γραμμή της Αυστρίας, αφού πείσθηκε ότι αυτή δεν θα αναλάμβανε δικές της πρωτοβουλίες στην Αλβανία. Επέτρεψε όμως τη μετάβαση λίγων Ιταλών εθελοντών σε βοήθεια των επαναστατών.

Η σύμπτωση των απόψεων της ρωσικής και της αυστριακής διπλωματίας για την αποφυγή του πολέμου, αποτέλεσμα μιας εξισορροπητικής τάσης τους στην περίπτωση αυτή, συγκάλυπτε τον αυστρορωσικό ανταγωνι-

σμό, που υπέβροσκε στο βάθος της κρίσης. Ο ανταγωνισμός αυτός θα εκδηλωνόταν στη διαφοροποίηση της στάσης των δύο Δυνάμεων απέναντι στο αλβανικό πρόβλημα και στο σλαβικό παράγοντα, κατά τους επιμέρους χειρισμούς της κρίσης.

Ο κίνδυνος πολέμου μεταξύ Τουρκίας και Μαυροβουνίου πρόβαλε εντονότερος, όταν οι Μαλισσόροι προχώρησαν σε νέο κίνημα βορείως της Σκόδρας το Μάιο 1911, με την υποστήριξη και πάλι του βασιλιά Νικολάου⁸. Η Ρωσία παρενέβη στην Πύλη για τη διατήρηση της ειρήνης. Μετά το διάβημά της, που υποστηρίχθηκε και από τη Γαλλία, και εφόσον έκρινε ικανοποιητική την απάντηση της Τουρκίας, η Ρωσία ήλπιζε ότι το Μαυροβούνιο θα ακολουθούσε την τακτική της “αυστηρής ουδετερότητας”, σύμφωνα και με τις παραιτήσεις που απνύθυναν στον βασιλιά Νικόλαο όλες οι Δυνάμεις. Η Αυστρία, πεπεισμένη πλέον ότι μια γρήγορη ειρήνευση στη Βόρειο Αλβανία ήταν αδύνατη, έκρινε την κατάσταση που έτεινε να δημιουργηθεί εξαιρετικά δυσάρεστη, επειδή η προώθηση των σλαβοαλβανικών σχέσεων σε βάρος της αυστριακής επιρροής, χάρις στην κοινή πλευση Μαυροβουνίου και Αλβανών, ήταν αντίθετη με τους στόχους της βαλκανικής της πολιτικής. Την καλλιέργεια των σχέσεων αυτών υποστήριζε και η Ρωσία, κατά το μέτρο που αυτή εξυπηρετούσε τη φιλοσλαβική πολιτική της και τη ματαίωση των αυστριακών σχεδίων για την Αλβανία, που έρχονταν σε αντίθεση με τις φιλόδοξίες της Σερβίας να αποκτήσει διέξοδο στην Αδριατική. Στα πλαίσια της πολιτικής της αυτής η Ρωσία είχε κατά τα τελευταία χρόνια επιχειρήσει και την προσέγγιση Μαυροβουνίου και Σερβίας, που είχε όμως αποτύχει λόγω του ανταγωνισμού των δύο κρατών για την ηγεμονία του σλαβικού κόσμου⁹.

Η Αυστρία, για να επιταχύνει την έξοδο από την κρίση¹⁰, υπέδειξε στην Τουρκία, ότι ήταν επιβεβλημένο να μεταβάλει την πολιτική της απέναντι στους Αλβανούς, ασκώντας κάποια επίδραση σ' αυτήν. Ακολούθησαν η αναγγελία της αμνηστίας και οι υποσχέσεις της τουρκικής Διοίκησης για αποκατάσταση των επαναστατών και την υιοθέτηση διοικητικών μέτρων στην περιοχή, τα οποία όμως δεν ήταν ικανοποιητικά για τους επαναστάτες¹¹. Οι Αλβανοί απαιτούσαν την εξασφάλιση εγγυήσεων εκ μέρους των Δυνάμεων για την εφαρμογή των τουρκικών παραχωρήσεων.

Ενώ διαρκούσαν οι συνεννοήσεις των Δυνάμεων, προκειμένου να παρέμβουν για το ζήτημα αυτό στην Πύλη¹², οι επαναστάτες, μετά από πρωτοβουλία του Ισμαήλ Κεμάλ, απορρίπτοντας τις τελευταίες παραχωρήσεις της Τουρκίας, ζήτησαν ευρεία αυτονομία βάσει ενός προγράμματος, σχετικά με το οποίο είχαν συνεννοηθεί με τους αλβανικούς κύκλους στην Κωνσταντινούπολη και με το αλβανικό κομιτάτο της Κέρκυρας. Η παραχώρηση της αυτονομίας συνεπαγόταν και την αναγνώριση της αλβανικής εθνότητας, καθώς επίσης και τον καθορισμό των ορίων της Αλβανίας.

Οι Αλβανοί εθνικιστές επιζητούσαν την επέκταση της αυτονομίας στα βιλαέτια της Σκόδρας, του Κοσσυφοπεδίου και των Ιωαννίνων, καθώς και σε τμήματα ή και σε ολόκληρο το βιλαέτι Μοναστηρίου, τα οποία φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν μελλοντικά το αλβανικό κράτος. Η αλβανική λέσχη Κωνσταντινουπόλεως και το κομιτάτο Μοναστηρίου κατέβαλλαν τότε προσπάθειες να υποκινήσουν σε επανάσταση τους Αλβανούς που κατοικούσαν σε ορισμένα διαμερίσματα των βιλαετίων που αναφέρθηκαν. Τον Ιούνιο ξεσηκώθηκε η Μιρδιτία, χωρίς όμως η επανάσταση να προσλάβει εκεί σημαντικές διαστάσεις¹³. Επίσης επαναστάτησαν και τμήματα της Ηπείρου. Ειδικότερα στον Αυλώνα, μετά από ορισμένες αποσπασματικές ενέργειες, η κεντρική επαναστατική επιτροπή απύθνησε έκκληση προς την Πύλη στις 15 Μαΐου 1911, καθορίζοντας ως σκοπό του κινήματος την αυτονομία της Αλβανίας, την οποία ζητούσαν να αποτελέσουν τα τέσσερα γνωστά βιλαέτια, ενωμένα σε ένα πασαλίκι, με αλβανικό κοινοβούλιο και στρατό.

Πριν διατυπωθούν τα αιτήματα των επαναστατών στη Βόρειο Αλβανία, έφθασε στην Κεττίγνη ο Ισμαήλ Κεμάλ. Ο Αλβανός πολιτικός, μετά από συνεννοήσεις με τους φυλάρχους των Μαλισσόρων¹⁴, παρακίνησε όλους τους συγκεντρωμένους εκεί αρχηγούς, που είχαν απορρίψει την τουρκική διακήρυξη σχετικά με τις παραχωρήσεις της Πύλης, να συντάξουν και να υποβάλουν ένα σχέδιο με τα αιτήματά τους. Με το υπόμνημα αυτό που υπογράφηκε στο χωριό Gerche του Μαυροβουνίου στις 23 Ιουνίου 1911, οι Αλβανοί ζητούσαν ένα σχήμα αποκεντρωτικής διοίκησης για τα βιλαέτια στα οποία κατοικούσαν οι ομογενείς τους, υπό την εποπτεία ενός Γενικού Επιθεωρητή, εκπροσώπου του σουλτάνου. Το υπόμνημα αποσκοπούσε στην εθνική αυτονομία, χωρίς να προβάλλει αυτονομιστικά αιτήματα και αποτέλεσε πρότυπο για τους Αλβανούς εθνικιστές μέχρι την κήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας¹⁵.

Μερικές ημέρες πριν να κατατεθεί το υπόμνημα στην Πύλη, στις 12 Ιουνίου, με αίτησή τους προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Αγγλίας, ορισμένοι αρχηγοί των Μαλισσόρων ζητούσαν να πείσει η αγγλική κυβέρνηση τις Δυνάμεις να μεσολαβήσουν στην Τουρκία για το ζήτημά τους, υποδεικνύοντας ταυτόχρονα και μερικές περιορισμένες μεταρρυθμίσεις, που επιθυμούσαν να τους παραχωρηθούν. Κοινοποιώντας στις Δυνάμεις το έγγραφό τους ο Άγγλος πρωθυπουργός πρότεινε να συμπεριλάβουν αυτές το αίτημα των Μαλισσόρων για την παραχώρηση μεταρρυθμίσεων στην πρόταση που είχαν οι ίδιες εν τω μεταξύ διατυπώσει προς την Πύλη, για το ζήτημα των εγγυήσεων¹⁶. Η πρόταση του Grey απορρίφθηκε, επειδή οι άλλες Δυνάμεις, κυρίως η Γερμανία και η Γαλλία, ήταν ανέτοιμες για ένα κοινό διάβημα προς την Τουρκία, το οποίο ήταν δυνατόν να εκληφθεί ως πίεση ή παρέμβαση στα εσωτερικά της και ταυτόχρονα να ενθαρρύνει και τους επαναστάτες¹⁷.

Η τουρκική Διοίκηση ήταν εν τω μεταξύ αποφασισμένη να μην ικανο-

ποιήσει τα αιτήματα του υπομνήματος Gerche, ενώ η Αυστρία και η Ρωσία εξακολουθούσαν να απαιτούν την τήρηση του status quo. Η στάση των δύο Δυνάμεων και ο φόβος του βασιλιά Νικολάου μήπως αποκλεισθεί από τις διαπραγματεύσεις που ήταν πολύ πιθανό να γίνουν, χάνοντας και το κύρος που διέθετε στους Μαλισσόρους, παρακίνησαν τον τελευταίο να προσπαθήσει και πάλι να μεσολαβήσει, για να συμβιβασθούν οι επαναστάτες με την τουρκική Διοίκηση.

Οι νέες τουρκικές προτάσεις για ειρήνευση έγιναν κατ' αρχήν αποδεκτές από τους περισσότερους επαναστάτες, ενώ με την παρέμβαση του καθολικού κλήρου πραγματοποιήθηκε και η τελική συμφωνία στις 3 Αυγούστου 1911. Η κατάληξη της επανάστασης στη Βόρειο Αλβανία θα είχε ορισμένες επιπτώσεις και στην εξέλιξη των κινημάτων, που είχαν ήδη εκδηλωθεί στα νοτιότερα διαμερίσματα της Αλβανίας και της Ηπείρου.

Τα τελευταία γεγονότα στην Αλβανία και οι συνέπειές τους για τα Βαλκάνια απασχόλησαν τις κυβερνήσεις της Σερβίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, στο περιθώριο των διαπραγματεύσεων που είχαν αρχίσει τότε μεταξύ τους για τη συνολολόγηση των βαλκανικών συμμαχιών. Οι κυβερνήσεις αυτές φοβόνταν, ιδίως, μήπως η Ιταλία και η Αυστρία, παρεμβαίνοντας για τη λύση της κρίσης, επιβάλουν στην Πύλη να παραχωρήσει διοικητική αυτονομία στους Αλβανούς ή να δώσει τη συγκατάθεσή της για την ίδρυση ενός ημιαυτόνομου ή ανεξάρτητου αλβανικού κράτους.

Η προοπτική αυτή, που έθετε σε βέβαιο κίνδυνο την πραγματοποίηση των ελπίδων τους για άμεση προσαρτησιμότητα ορισμένων εδαφών τα οποία διεκδικούσαν ταυτόχρονα και οι Αλβανοί, παρακίνησε και τον βασιλιά Νικόλαο να επιχειρήσει να συμπαρασύρει τα τρία βαλκανικά κράτη σε μια συμμαχία μαζί του, και ειδικότερα τη Σερβία και την Ελλάδα σε μια κοινή συνεργασία με τους Αλβανούς. Το Μάρτιο 1911 ζήτησε από τη Σερβία να υποστηρίξει την αλβανική επανάσταση και να αναλάβει κοινή δράση με το Μαυροβούνιο στη Μακεδονία και στην Αλβανία. Η σερβική κυβέρνηση, που δεν είχε ακόμα καταλήξει σε συμφωνία με τη Βουλγαρία, απέρριψε τις προτάσεις αυτές, με τη δικαιολογία ότι η ευρωπαϊκή κατάσταση δεν ευνοούσε ανάλογες πρωτοβουλίες, που θα δημιουργούσαν και περιπλοκές στις σχέσεις των συμβαλλομένων με τα άλλα βαλκανικά κράτη¹⁸. Η προσπάθεια του βασιλιά Νικολάου για τη συνολολόγηση συμμαχίας με τη Βουλγαρία από τον Απρίλιο μήνα δεν τελεσφόρησε επίσης. Οι δύο χώρες συνδέθηκαν με συμμαχικούς δεσμούς μόνο τον Αύγουστο του επόμενου έτους, αφού εν τω μεταξύ είχε αποκλεισθεί το Μαυροβούνιο από τη σερβοβουλγαρική συνθήκη, μετά από παρέμβαση της Ρωσίας¹⁹.

Την ίδρυση ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους, η οποία αποτελούσε δύσκολο διπλωματικό εγχείρημα, η αυστριακή διπλωματία είχε αρχίσει να θεωρεί ως αναπόφευκτη στην περίπτωση που η επανάσταση θα επεκτεινό-

ταν από την Αλβανία στη Μακεδονία ή θα γίνονταν ανακατατάξεις στη Βαλκανική, μετά από σύγκρουση των βαλκανικών κρατών με την Τουρκία. Αυτός ήταν και ο λόγος, για τον οποίο από το τέλος Ιουνίου 1911 η Αυστρία βολιδοσκοπούσε διάφορους πολιτικούς παράγοντες στη Βουλγαρία για να γίνει μια αυστροβουλγαρική συμφωνία, που θα προέβλεπε, κατά τις περιστάσεις, δράση της Βουλγαρίας στη Μακεδονία, παράλληλα με το αλβανικό κίνημα, με την έγκριση όμως της Αυστρίας. Επίσης, η συμφωνία θα προέβλεπε την αποδοχή εκ μέρους της Βουλγαρίας του όρου που έθετε η Αυστρία, σχετικά με τη δημιουργία μιας μεγάλης Αλβανίας, τα όρια της οποίας θα έφθαναν προς ανατολάς μέχρι την Πριστίνα και βορειοανατολικά μέχρι τα σερβικά σύνορα, ενώ θα διέτρεχαν κατόπιν την αριστερή όχθη του Μοράβα και το ρεύμα του ποταμού Βαρδάρη μέχρι την εκβολή του, ώστε η Θεσσαλονίκη και η Χαλκιδική να μένουν εκτός των ορίων της²⁰. Σε αντάλλαγμα η Βουλγαρία θα έπαιρνε τη σερβική επαρχία Ριγοτ έως τον Μοράβα και το τμήμα της Μακεδονίας μεταξύ της Ροδόπης, του μέσου ρου του Βαρδάρη και του βορείου τμήματος του Στρυμόνα ποταμού. Οι αυστριακές προτάσεις, που είχαν γίνει γνωστές στην Ελλάδα, στη Σερβία, στη Ρουμανία και στη Γαλλία, απορρίφθηκαν από τη βουλγαρική κυβέρνηση, που είχε άλλωστε αυστρόφιλες τάσεις, κυρίως επειδή η ίδρυση μιας μεγάλης Αλβανίας, στα όρια που αναφέρθηκαν, ερχόταν σε αντίθεση με τα σχέδιά της για την ίδρυση μιας αυτόνομης και μεγάλης Μακεδονίας.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου, ενώ προσανατολιζόταν την περίοδο αυτή προς τη συνομολόγηση μιας συμμαχίας με τη Βουλγαρία, επιζητώντας παράλληλα να αποφύγουν οι βαλκανικοί λαοί, για ένα διάστημα, τη σύγκρουση με την Τουρκία, ώστε να ολοκληρώσει η ίδια και το εσωτερικό της πρόγραμμα, ακολούθησε ως προς το Αλβανικό ζήτημα την πολιτική της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί σε γενικές γραμμές από την προκατόχο της κυβέρνηση. Η κυβέρνηση Βενιζέλου επιδίωξε όμως να προσαρμόσει την πολιτική αυτή προς τις αρχές του προγράμματος των εθνοτήτων, ώστε να τις ενστερνισθούν και οι Αλβανοί. Εάν αυτό συνέβαινε, οι Αλβανοί θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τους αυτονομιστικούς στόχους τους και τα επαναστατικά κινήματα, εφόσον το πρόγραμμα συνεπαγόταν έμμεσα και την αμοιβαία υποχρέωση όλων των εθνοτήτων, που συνεργάζονταν για την εφαρμογή του, να απόσχουν από κάθε χωριστή ενέργεια προς υλοποίηση των εθνικών τους σκοπών, η οποία θα συνέβαλλε στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Βενιζέλος είχε ήδη δηλώσει στον Σαχτούρη ότι αποδεχόταν και το σχέδιο για την ένωση της Ελλάδας και της Αλβανίας κατά το πρότυπο της Αυστροουγγαρίας, την εφαρμογή του οποίου, στα πλαίσια της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, ζήτησε από το ελληνικό κράτος τους τελευταίους μήνες του 1911 και ο γνωστός Αλβανός εθνικιστής Φαήκ μπένης Κόνιτσα²¹.

Η ελληνική κυβέρνηση ήταν συγκεκριμένα αποφασισμένη να ενισχύσει τους επαναστάτες της Βορείου Αλβανίας με τη μεσολάβηση του Ισμαήλ Κεμάλ και των άλλων Αλβανών αρχηγών, με τους οποίους έρχονταν σε επαφή ο ίδιος ο Κεμάλ, καθώς και διάφοροι απεσταλμένοι της κυβέρνησης στην Κεττίγνη, για να τους προσελκύσουν στη συνεννόηση²². Η αποστολή σημαντικής βοήθειας στους Αλβανούς επαναστάτες²³ θα μπορούσε να χρησιμεύσει μελλοντικά στο ελληνικό κράτος ως βασικό επιχείρημα, προκειμένου να επιδιώξει εδαφικά ανταλλάγματα στην Ήπειρο, σε περίπτωση που η Τουρκία θα υποχρεωνόταν να προχωρήσει σε ρύθμιση του Αλβανικού ζητήματος, μετά από κάποια επέμβαση της Αυστρίας ή της Ιταλίας στην Αλβανία, για την οποία ανησυχούσε τότε η ελληνική κυβέρνηση²⁴.

Η στροφή ορισμένων Αλβανών της άρχουσας, κυρίως, τάξης προς την Ελλάδα, εξαιτίας της δυσαρέσκειάς τους με τους Νεοτούρκους, φαινόταν να αναπτρώνει τις ελπίδες των οπαδών της ελληνοαλβανικής συνεργασίας για μια γενικότερη και ριζικότερη αλλαγή στη στάση των Αλβανών απέναντι στην Ελλάδα. Όπως όμως επρόκειτο να αποδειχθεί, οι περισσότεροι από όσους δέχθηκαν να συνεργασθούν τότε με τις ελληνικές κυβερνήσεις στα πλαίσια της συνεννόησης, το έπραξαν για να εξυπηρετήσουν την εθνική τους υπόθεση και τα προσωπικά τους συμφέροντα, χωρίς να εργασθούν για την υλοποίηση των στόχων της, όπως αυτοί είχαν προσδιορισθεί στις συμφωνίες λίγων γνωστών μπέηδων με τις ελληνικές κυβερνήσεις.

Σύμφωνα με τις απόψεις που εξέφραζε τότε ο Εκρέμ μπέης, αδελφός του βουλευτή Αργυροκάστρου Μουφίτ Λιμποχόβα, υπέρ της σύμπραξης και της δημιουργίας ενός δυαδικού κράτους ήταν ορισμένοι Αλβανοί που αποτελούσαν την "αριστοκρατία των γραμμάτων", "τους εύπατρίδες άριστεϊς", επειδή πίστευαν ότι με την υιοθέτηση του πολιτικού αυτού σχήματος οι Αλβανοί θα απέφευγαν την απορρόφησή τους, καθώς και την ιταλική και αυστριακή πρόστασία. Κατά τους ισχυρισμούς των ελληνικών προξενικών αρχών, την ίδια πολιτική λύση θα υποστήριζαν οι εκπρόσωποι της φεουδαρχίας, οι οποίοι ήλπιζαν ότι στο ελληνοαλβανικό κράτος θα εξασφάλιζαν τη διαίωνιση της κοινωνικής τους υπεροχής. Έθεταν όμως αυτοί ως όρο για την υλοποίησή της την εγκατάλειψη εκ μέρους της Ελλάδας της πολιτικής που ακολουθούσε στην Ήπειρο, εφόσον διεκδικούσαν ως αλβανικά τα εδάφη της περιοχής αυτής²⁵.

Γεγονός πάντως είναι ότι οι περισσότεροι μπέηδες, κατά τη διάρκεια της αλβανικής επανάστασης, επιζήτησαν τη συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης για να ενισχυθεί το εθνικό τους Κίνημα, και να προωθηθεί το πρόγραμμα του αλβανικού κομιτάτου. Αυτός ήταν ο λόγος, για τον οποίον η κυβέρνηση Βενιζέλου τους αντιμετώπισε με επιφύλαξη. Για μια ανάλογη συνεργασία εμφανίζονταν πρόθυμοι κατ' αρχήν στον Αυλώνα πολλοί οπαδοί του Ισμαήλ Κεμάλ. Ο Αλβανός πολιτικός, από τους τελευταίους μήνες του

1910, είχε ζητήσει από την ελληνική κυβέρνηση να επανακαθορίσει τη στάση της ως προς το ζήτημα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, και ειδικότερα να αποφασίσει αν τελικά θα βοηθούσε τους επαναστάτες της Βορείου Αλβανίας, ώστε ο ίδιος να μπορέσει να συνεχίσει τις επαφές του με τους Αλβανούς φίλους του στην Ευρώπη ή αλλού²⁶. Περὶ το τέλος του χρόνου, ο Ισμαήλ Κεμάλ χωρίς να έχει πάρει ακόμα συγκεκριμένη απάντηση, εξέφραζε την επιθυμία να συνεννοηθεί με τον Βενιζέλο²⁷.

Στις αρχές του 1911 η ελληνική κυβέρνηση δίσταζε ακόμα να ανταποκριθεί στα αιτήματα του Ισμαήλ Κεμάλ, αν και αυτός παρέμενε πάντοτε βασικός συνεργάτης για τη διεκπεραίωση της συνεννόησης, επειδή εν τω μεταξύ είχε πληροφορίες ότι ετοιμαζόταν κίνημα και στο Νότο, και υποψιαζόταν ότι συμμετείχε στην οργάνωσή του και ο ίδιος. Από τις αρχές του ίδιου χρόνου τις σχετικές προετοιμασίες είχε αρχίσει το αλβανικό κομιτάτο στο Μοναστήρι²⁸, ενώ την καθοδήγηση πολλών Αλβανών αρχηγών για τη σχεδιαζόμενη επανάσταση στις γειτονικές βόρειες και νότιες περιφέρειες είχε αναλάβει η αλβανική λέσχη Κωνσταντινουπόλεως. Ο πρώην πρόεδρος της αλβανικής λέσχης Μοναστηρίου Φεχίμ μπέης έκανε πρόταση στην ελληνική κυβέρνηση να συνεργασθεί μαζί τους για το επαναστατικό κίνημα μέσω του εκεί προξενείου²⁹. Την ελληνική συνεργασία για τον ίδιο σκοπό προτιμούσαν και ορισμένοι Αλβανοί αρχηγοί στις γειτονικές προς το Μοναστήρι περιοχές, ενώ άλλοι έκλιναν να αποδεχθούν τις προτάσεις για κοινή δράση, που τους είχαν απευθύνει Βούλγαροι κομιτατζήδες. Για τις αλβανοβουλγαρικές αυτές συνεννοήσεις ήταν ενήμερη και η βουλγαρική κυβέρνηση, η οποία διαβεβαίωνε την Αθήνα, ότι θα απέφευγε συμφωνία με τους Αλβανούς εναντίον των ελληνικών συμφερόντων, ενώ κατέβαλλε προσπάθειες να πεισθεί η ελληνική πλευρά να μην έρθει, επίσης, σε συνεννόηση μαζί τους³⁰.

Προτάσεις συνεργασίας για το κίνημα στο Νότο απηύθυναν στην ελληνική κυβέρνηση Αλβανοί εθνικιστές και τους επόμενους μήνες. Όλες όμως προσέκρουσαν στην αρνητική στάση της. Αποφασισμένη η κυβέρνηση, όπως αναφέρθηκε, να υποστηρίξει την επανάσταση στο Βορρά, θα επιχειρούσε αντίθετα, τη ματαίωσή της στην Ήπειρο και στην περιοχή της Κορυτσάς, επειδή η εξέγερση των Αλβανών στις ίδιες περιοχές θα είχε ως αποτέλεσμα να ισχύσουν και γι' αυτούς οι παραχωρήσεις της Πύλης προς τους Βορείους και να χαρακτηρισθούν τα τμήματα στα οποία κατοικούσαν ως αλβανικά.

Στην προσπάθειά της εξάλλου να αποφύγει κάθε εμπλοκή που θα προκαλούσε διατάραξη των σχέσεών της με την Τουρκία, που ήταν τότε σε λεπτή φάση, λόγω και του εμπορικού αποκλεισμού σε βάρος της Ελλάδας³¹, η ελληνική κυβέρνηση θα ενέκρινε κάποια συνεργασία των ελληνικών προξενείων με τις τουρκικές αρχές στα Ιωάννινα κυρίως και στο Αργυρόκαστρο, για να παρεμποδίσει την έκρηξη του κινήματος. Τη διαφοροποιημένη αυτή πολιτική της, στο Βορρά και στο Νότο, η κυβέρνηση σχεδίαζε να ακολουθήσει

με τη βοήθεια του Ισμαήλ Κεμάλ. Στις αρχές Φεβρουαρίου ο Αλβανός πολιτικός βρισκόταν ακόμα σε αβεβαιότητα σχετικά με τις προθέσεις της κυβέρνησης να σεβασθεί την ελληνοαλβανική συμφωνία. Η κυβέρνηση τον διαβεβαίωνε ότι θα έστελνε τα πολεμοφόδια και τα χρήματα που είχε υποσχεθεί στους επαναστάτες του Βορρά³². Παράλληλα όμως του έκανε συστάσεις να παρεμποδίσει οποιαδήποτε επαναστατική δράση στην Ήπειρο³³. Ο Κεμάλ συγκατατέθηκε, αξίωσε όμως να μην υποκινήσει κίνημα στην Ήπειρο ούτε η Ελλάδα, επικαλούμενος την υποχρέωσή του να δώσει νέες διαβεβαιώσεις για το ζήτημα αυτό στους Αλβανούς της Ηπείρου, οι οποίοι προσδοκούσαν, σε περίπτωση αναταραχής με την Τουρκία, να εμποδίσει η ελληνική κυβέρνηση τυχόν προσέγγιση του τουρκικού στόλου στην Αδριατική θάλασσα³⁴.

Η απάντηση του Κεμάλ εκτιμήθηκε στην Αθήνα ως έμμεση ομολογία ότι δεν αναγνώριζε πλέον τα ελληνικά δικαιώματα στην Ήπειρο, σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει. Η κυβέρνηση επισήμανε σ' αυτόν ότι κανείς δεν μπορούσε να υπαγορεύσει στην Ελλάδα την πολιτική της³⁵, και διαμαρτυρήθηκε.

Οι νέες εξηγήσεις, που έδωσε ο Αλβανός αρχηγός, φανέρωναν κατ' αρχήν ότι φιλοδοξούσε να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στο εθνικό αλβανικό Κίνημα, εξισορροπώντας τις διάφορες τάσεις των Αλβανών³⁶ και έχοντας την υποστήριξη των αλβανικών κύκλων στην Κωνσταντινούπολη, όπου η θέση του ήταν στο πλευρό της αντιπολίτευσης³⁷. Οι εξηγήσεις του υποδήλωναν επίσης ότι αυτός σκόπευε να συνεχίσει τη συνεργασία του με την ελληνική κυβέρνηση, ώστε να επωφεληθούν οι Αλβανοί από την ενίσχυση της Ελλάδας, και να χρησιμοποιήσει ο ίδιος, ενδεχομένως, την ελληνοαλβανική συνεννόηση ως εναλλακτική λύση για τη ρύθμιση του Αλβανικού ζητήματος. Συγκαλύπτοντας εντούτοις τους πραγματικούς του σκοπούς, στην απάντησή του προς την κυβέρνηση ο Ισμαήλ Κεμάλ επιβεβαίωνε ότι αναγνώριζε τα ελληνικά δικαιώματα στην Ήπειρο, γι' αυτό και συνιστούσε στους συμπατριώτες του να επεκτείνουν το κίνημά τους μόνο μέχρι τη Νότιο Αλβανία, συμπεριλαμβανομένης της περιοχής της Κορυτσάς. Ήταν υποχρεωμένος όμως να λάβει υπόψη του και τις γνώμες ορισμένων Τόσκηδων και Τσάμηδων, που είχαν βλέψεις στην Ήπειρο, όταν οι Αλβανοί θα αποφάσιζαν να οριοθετήσουν το χώρο των αλβανικών διεκδικήσεων.

Ηγετικό ρόλο στο νέο αλβανικό Κίνημα ήθελε τότε να διαδραματίσει, εκμεταλλευόμενος την ελληνική βοήθεια για τους εθνικούς αλβανικούς σκοπούς, όπως και τον προηγούμενο χρόνο, και ο Φαζήλ μπέης Τοπτάν. Η κυβέρνηση αρνήθηκε να τον στείλει με δικά της έξοδα στο Μαυροβούνιο για να αναλάβει την οργάνωση του Κινήματος, όπως σχεδίαζε³⁸, και λίγο αργότερα απέκρουσε προτάσεις του να ενισχύσει το κίνημα στο Νότο³⁹. Είχε ήδη πληροφορίες ότι ήταν αναμεμιγμένος στη δράση του αλβανικού Κομιτάτου για την υποκίνηση επανάστασης στην περιοχή⁴⁰. Η κυβέρνηση αποφάσισε τελι-

κά να στηριχθεί στον Ισμαήλ Κεμάλ, παραμερίζοντας τις επιφυλάξεις της προς το πρόσωπό του, και προσπάθησε να επηρεάσει με τη βοήθειά του τις αποφάσεις των επαναστατών σχετικά με τα αιτήματα τα οποία θα υπέβαλλαν στην Πύλη. Συγκεκριμένη επιδίωξή της ήταν να περιορίσουν οι Αλβανοί τις αξιώσεις τους για την παραχώρηση ισοπολιτείας στα πλαίσια των προβλεπόμενων από το Σύνταγμα ελευθεριών, σύμφωνα και με τους στόχους του προγράμματος των εθνοτήτων, χωρίς να ζητούν αυτονομία.

Από τους πρώτους μήνες του κινήματος η Αθήνα είχε πληροφορηθεί ότι τα αιτήματα των επαναστατών, τα οποία θα συμπεριλαμβάνονταν με την τελική τους μορφή στο υπόμνημα Gerche, επεξεργάζονταν στην Κωνσταντινούπολη ο Ισμαήλ Κεμάλ και άλλοι σημαίνοντες Αλβανοί, μεταξύ των οποίων και βουλευτές. Ο Ισμαήλ Κεμάλ επρόκειτο να τα υποβάλει κατόπιν στους Αλβανούς αρχηγούς στο Μαυροβούνιο, όπου σκόπευε να πάει σύντομα. Μέσω της πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως η κυβέρνηση έστειλε στον Κεμάλ ένα προσχέδιο, με την υπόδειξη να το χρησιμοποιήσει ως πρότυπο για τη σύνταξη των αλβανικών αιτημάτων⁴¹.

Αντίθετα από τις ελληνικές προσδοκίες, με το σχέδιο-υπόμνημα των αιτημάτων που συνέταξε ο Ισμαήλ Κεμάλ στην Κωνσταντινούπολη με την έγκριση των συνεργατών του, οι Αλβανοί ζητούσαν ευρεία αποκεντρωτική διοίκηση. Αν και στο υπόμνημα η απαίτηση περί αυτονομίας είχε παραμεριστεί, ίσως επειδή η επίτευξή της τότε κρίθηκε ανέφικτη, το σχέδιο των αλβανικών αιτημάτων, κατά την άποψη της ελληνικής πρεσβείας, έβλαπτε ουσιαστικά τα ελληνικά συμφέροντα, εφόσον η διοικητική αποκέντρωση που προέβλεπε θα επεκτεινόταν και στα τέσσερα γνωστά βιλαέτια, όπως αξίωναν οι Αλβανοί, εξασφαλίζοντας προνομιακή θέση σ' αυτούς, σε σύγκριση με τις άλλες εθνότητες.

Ιδιαίτερα ασύμφορο για την ελληνική πλευρά κρίθηκε από την πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως το αίτημα των Αλβανών να εκπροσωπούνται στο τουρκικό κοινοβούλιο από βουλευτές, εκλεγμένους με καθολική ψηφοφορία κατ' αναλογίαν του πληθυσμού των τεσσάρων βιλαετιών. Πιθανή ικανοποίηση του αιτήματός τους θα έδινε αφορμή στη Βουλή ή και στην εκτελεστική εξουσία να καθιερωθεί ο υπολογισμός του πληθυσμού όχι πλέον με βάση το θρήσκευμα, αλλά κατά χωριστές εθνότητες. Επίσης ασύμφορο θεωρήθηκε το αίτημα των Αλβανών να ιδρυθούν αλβανικά σχολεία, επειδή, σε περίπτωση που επέτρεπε η Πύλη τη λειτουργία τους, θα φοιτούσαν πιθανώς σ' αυτά και οι ορθόδοξοι Αλβανοί, με αποτέλεσμα τη μείωση της ελληνικής επιρροής.

Η πρεσβεία πρότεινε στον Κεμάλ μερικές τροποποιήσεις, με τις οποίες επιζητούσε κατ' αρχήν να ισχύσει κάποιο αποκεντρωτικό σύστημα μόνο για το βιλαέτι της Σκόδρας και ορισμένες γειτονικές περιοχές των βιλαετιών Μοναστηρίου και Ιωαννίνων, στις οποίες κατοικούσαν Αλβανοί "κατά πλειο-

ψηφίαν”, ώστε να μη συμπεριληφθεί η Ήπειρος στην περιφέρεια στην οποία αυτό θα εφαρμοζόταν.

Ειδικότερα για το άρθρο 2 του αλβανικού σχεδίου, που αφορούσε στην εκλογή των Αλβανών βουλευτών, η ελληνική πρεσβεία υποδείκνυε να τροποποιηθεί κατά τρόπο που να προτείνει στην τουρκική Διοίκηση την αποδοχή του συστήματος της αθροιστικής ψήφου για την εκλογή των βουλευτών, ώστε να εξασφαλισθεί η αντιπροσώπευση των μειονοψηφιών στη βουλή. Και τέλος η πρεσβεία πρότεινε να ζητήσουν οι Αλβανοί, παράλληλα με την ελεύθερη διδασκαλία στην αλβανική γλώσσα και την ίδρυση πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων αλβανικών σχολείων, τον απόλυτο σεβασμό του αναγνωρισμένου δικαιώματος που είχαν οι διάφορες χριστιανικές εκκλησίες να συντηρούν σχολεία υπό τον έλεγχό τους στις αντίστοιχες χριστιανικές κοινότητες.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ αποδέχθηκε τις τροποποιήσεις της ελληνικής πρεσβείας πριν αναχωρήσει για το Μαυροβούνιο. Επισήμανε όμως ότι οι άλλοι Αλβανοί δεν θα ενέκριναν τον περιορισμό της αποκεντρωτικής διοίκησης στα εδάφη που πρότεινε η πρεσβεία. Το ελληνικό Υπουργείο, πάλι, ζητούσε να επιμείνει η πρεσβεία στην αποδοχή κυρίως της προτάσεώς της για τα δικαιώματα του Πατριαρχείου. Μετά από ορισμένες αλλαγές σ' αυτές οι ελληνικές προτάσεις υποβλήθηκαν στον Ισμαήλ Κεμάλ, όταν πλέον βρισκόταν στην Κεττίγνη⁴².

Δεν είναι γνωστό ποιες συγκεκριμένες ενέργειες έκανε ο Ισμαήλ Κεμάλ προκειμένου να επηρεάσει τους Αλβανούς αρχηγούς ως προς τη διατύπωση των αλβανικών αιτημάτων. Το περιεχόμενο όμως των αιτημάτων, που συναποτέλεσαν τελικά το υπομνήμα Gerche, δεν ήταν εναρμονισμένο με το πρόγραμμα των εθνοτήτων. Το κείμενο του υπομνήματος φανερώνει ότι τροποποιήθηκε κατά τις υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης μόνον το αίτημα που αφορούσε στη ρύθμιση των εκπαιδευτικών πραγμάτων, εφόσον το υπομνήμα ζητούσε να σεβασθεί η τουρκική Διοίκηση τα εκπαιδευτικά προνόμια των διαφόρων πνευματικών κέντρων των εθνοτήτων, ανεξαρτήτως θρησκείας. Δεν συνέβη το ίδιο και με τα δύο άλλα επίμαχα σημεία, των οποίων την αλλαγή επιδίωκε η ελληνική πλευρά⁴³.

Τη συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης με τον Ισμαήλ Κεμάλ διευκόλυνε στην Κεττίγνη ο ειδικός απεσταλμένος της Αλέξανδρος Κοντούλης. Σ' αυτόν η ίδια είχε ειδικότερα αναθέσει να υποκινήσει σε λιποταξία τους χριστιανούς, που υπηρετούσαν στα τουρκικά στρατεύματα της περιοχής, και επίσης να μεσολαβήσει ώστε με προκήρυξή τους προς τον Σουλτάνο οι χριστιανοί να υποβάλουν αιτήματα για την εφαρμογή του προγράμματος των εθνοτήτων⁴⁴. Η υποβολή της προκήρυξης αυτής θα συνδυαζόταν με την αποστολή ταυτόσημων τηλεγραφημάτων προς την Πύλη από εκπροσώπους των άλλων εθνοτήτων, σε περίπτωση που η τουρκική κυβέρνηση έκανε παραχω-

ρήσεις προς τους Αλβανούς, ώστε να δοθούν και σ' αυτές αντίστοιχα ή παρόμοια προνόμια.

Την παρουσία του στην Κεττίγνη εκμεταλλεύθηκε ο Ισμαήλ Κεμάλ όχι μόνο για να εξασφαλίσει την υλική και ηθική βοήθεια της Ελλάδας, υπέρ των επαναστατών, αλλά και για να την παρασύρει σε μια συμμαχία με το Μαυροβούνιο, με σκοπό τη ρύθμιση του Αλβανικού ζητήματος, παίρνοντας και την πρωτοβουλία για τη συνεννόηση μεταξύ των δύο κρατών⁴⁵.

Ο Νικόλαος ήταν πρόθυμος να έρθει σε διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής που ακολουθούσε τότε απέναντι στα άλλα βαλκανικά κράτη. Η ελληνική κυβέρνηση περιορίσθηκε όμως σε διαβεβαιώσεις φιλίας προς το Μαυροβούνιο και τους Αλβανούς⁴⁶. Παρά την επιφυλακτικότητά της, ο Υπουργός του Μαυροβουνίου Γρέγοβιτς έκανε συγκεκριμένες προτάσεις προς τον Τσαμαδό για τη συναμολόγηση συνθήκης συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών, με σκοπό την κήρυξη πολέμου κατά της Τουρκίας σε περίπτωση που θα γενικευόταν η αλβανική επανάσταση. Ειδικότερα οι προτάσεις αυτές προέβλεπαν: τον υποστήριξη της αλβανικής επανάστασης, ώστε να επικρατήσει αυτή και να επεκταθεί σε όλη την Ήπειρο, τον καθορισμό της στάσης των δύο κρατών μετά τη γενίκευσή της – για την ολοκλήρωση του προγράμματος οι δύο χώρες θα ήταν προτιμότερο να αποφασίσουν ταυτόχρονα έξοδα σε πόλεμο προς την Τουρκία – και τον, εκ των προτέρων διακανονισμό των εδαφικών ανταλλαγμάτων, τα οποία τα δύο κράτη θα ζητούσαν από τους Αλβανούς.

Σχετικά με τις εδαφικές διεκδικήσεις των δύο χωρών στην Αλβανία, ο Γρέγοβιτς δήλωσε τότε στον Τσαμαδό ότι το Μαυροβούνιο θα διεκδικούσε την πεδιάδα και τη λίμνη της Σκόδρας μέχρι τον ποταμό Δρίνο και ζήτησε να πληροφορηθεί και τις διαθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης⁴⁷. Η κυβέρνηση δεν έδωσε συνέχεια στο ζήτημα και δήλωσε στους αντιπροσώπους του Νικολάου ότι αδυνατούσε να συνάψει μονομερή συμφωνία με το Μαυροβούνιο, ήταν όμως πρόθυμη να προχωρήσει σε γενικότερη συνεννόηση με τα βαλκανικά κράτη, και, ενδεχομένως, ειδικότερα με το Μαυροβούνιο σε ανταλλαγή απόψεων για την προστασία των συμφερόντων και των δικαιών των δύο κρατών⁴⁸.

Ενώ η ελληνική πλευρά κατέβαλλε προσπάθειες να προσαρμοσθούν τα αιτήματα των Αλβανών επαναστατών προς το πρόγραμμα των εθνοτήτων, είχε, εν τω μεταξύ, αρχίσει και το αλβανικό κίνημα στο Νότο, του οποίου οι επιχειρήσεις, κατά την πρώτη φάση του, από τον Απρίλιο έως τον Ιούλιο 1911, θα εκτυλίσσονταν παράλληλα με την επανάσταση των Μαλισσόρων.

Ήδη από τον Απρίλιο, το Υπουργείο Εξωτερικών είχε ενημερωθεί για τις επαναστατικές ενέργειες των Αλβανών σε πολλά μέρη της Ηπείρου, καθώς και για ορισμένες συγκεντρώσεις, στις οποίες οι μουσουλμάνοι είχαν εκδηλωθεί εναντίον της Ελλάδας⁴⁹. Επειδή τότε στην Τουρκία επικρατούσε ανθελληνικό κλίμα υπήρχαν φόβοι στην Αθήνα μήπως οι Τούρκοι, σε περί-

πτώση γενίκευσης της επανάστασης, υποκινήσουν στα νοτιότερα διαμερίσματα συντονισμένη επίθεση στρατού και μουσουλμάνων κατά του ελληνικού πληθυσμού, για να διασπάσουν το αλβανικό Κίνημα και να αποπροσανατολίσουν τους μουσουλμάνους Αλβανούς από τους πραγματικούς στόχους τους. Η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε κατά συνέπεια στην Πύλη ότι ο ηπειρωτικός λαός δεν ήταν διατεθειμένος να συμμετάσχει στο κίνημα, και ζήτησε να ενισχυθούν οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις στην περιοχή. Ταυτόχρονα σχεδόν η ίδια έστειλε νέες οδηγίες στα προξενεία της Αλβανίας και της Ηπείρου, με τις οποίες συνιστούσε στους εκπροσώπους της να συμβουλεύουν τους χριστιανούς να απέχουν από το κίνημα, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι επαγγελίες των Αλβανών εθνικιστών για τα αγαθά που θα συνεπαγόταν η απελευθέρωσή τους, με την επανάσταση εναντίον των Τούρκων, ήταν χωρίς αντίκρισμα, εφόσον οι Αλβανοί μουσουλμάνοι θα υποκαθιστούσαν την τουρκική τυραννία. Για την απαλλαγή τους από τον τουρκικό ζυγό έπρεπε να δοθεί σ' αυτούς η υπόσχεση ότι θα μεριμνούσε η ελληνική κυβέρνηση, την κατάλληλη στιγμή. Σε περίπτωση που η επανάσταση επεκτεινόταν, έπρεπε πάλι να καθοδηγηθούν οι χριστιανοί ώστε με ειρηνικό τρόπο να εκφράσουν την αποδοκιμασία τους για τις ανατρεπτικές ιδέες ορισμένων συμπολιτών τους, προς τις τοπικές αρχές, τον Πατριάρχη και τη Βουλή, και τέλος να ζητήσουν με δηλώσεις τους την ειρηνική εφαρμογή του συνταγματικού πολιτεύματος, την πλήρη ισοπολιτεία μουσουλμάνων και χριστιανών και το σεβασμό των προνομίων του Πατριαρχείου.

Από τις αρχές Ιουνίου η ελληνική κυβέρνηση έκανε ορισμένα άλλα διαβήματα, για να αποδυναμώσει την αποτελεσματικότητα των ενεργειών του αλβανικού κομιτάτου και να επηρεάσει τη στάση των χριστιανών. Η πρεσβεία Κωνσταντινούπολεως, σε συνεργασία με τους Έλληνες βουλευτές⁵⁰ και το Πατριαρχείο⁵¹, παρενέβη στην Πύλη, για να πετύχει την αντικατάσταση των Αλβανών υπαλλήλων του βιλαετίου Ιωαννίνων με άλλους, διαφορετικής εθνικότητας, επειδή οι πρώτοι προσέφεραν στο αλβανικό Κίνημα εξαιρετικές υπηρεσίες και πίεζαν τους χριστιανούς να ενταχθούν σ' αυτό. Το ίδιο μέτρο είχε επιχειρήσει να εφαρμόσει και η Πύλη. Επίσης, λίγο αργότερα το Υπουργείο ζήτησε από τα ελληνικά προξενεία των διαμερισμάτων Μοναστηρίου, Ιωαννίνων, Αργυροκάστρου και Πρέβεζας να καθοδηγήσουν το χριστιανικό πληθυσμό της περιφέρειάς τους για να υποβάλει έγγραφα διαμαρτυρίας προς τις τοπικές αρχές, την κυβέρνηση και τον Πατριάρχη, κατά το πνεύμα των οδηγιών που τους είχε στείλει⁵².

Το αλβανικό κίνημα, του οποίου η προσχεδιασμένη έκρηξη αναμενόταν περί τα μέσα Ιουνίου, θα είχε επίκεντρο τα διαμερίσματα του σαντζακίου Αργυροκάστρου βορείως των Αγίων Σαράντα⁵³ και θα επεκτεινόταν στην περιοχή της Κορυτσάς.

Οι επαναστατικές ενέργειες των Αλβανών του Νότου κατά την πρώτη φάση του κινήματός τους υπήρξαν ασυντόνιστες, και χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο. Εξεγέρθηκαν κυρίως πολλοί μουσουλμάνοι της περιοχής της Κορυτσάς, της Κολώνιας⁵⁴, των διαμερισμάτων του σαντζακίου Αργυροκάστρου και της περιφέρειας Σκραπαρίου και Αυλώνα⁵⁵, αλλά και ορισμένοι από όσους κατοικούσαν στην περιφέρεια των σαντζακίων Ιωαννίνων⁵⁶ και Ηγουμενίτσας⁵⁷. Στα περισσότερα διαμερίσματα, λίγοι χριστιανοί συμμετείχαν στο κίνημα.

Στο τμήμα της Κορυτσάς τα πρώτα σώματα είχαν σχηματισθεί από τον Απρίλιο, και ορισμένα από αυτά τα αποτελούσαν μαχητικοί ιδεολόγοι Αλβανοί ορθόδοξοι εθνικιστές⁵⁸. Στο σαντζάκι Αργυροκάστρου, η τουρκική Διοίκηση είχε πάρει τα πρώτα μέτρα κατά των επαναστατών από το Μάιο, χωρίς αυτοί να εγκαταλείψουν τη δράση τους. Μέσα στο Αργυρόκαστρο⁵⁹ το ελληνικό προξενείο, όταν οι τουρκικές αρχές επιζήτησαν τη συνεργασία του για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την αλβανική Κίνηση, ανταποκρίθηκε στην έκκλησή τους με αόριστες υποσχέσεις, για να μην εκθέσει το ομογενές στοιχείο. Το Υπουργείο συνέστησε να μην αναλάβει ο Μητροπολίτης Βασιλείος έγγραφη υποχρέωση για σύμπραξη του ελληνικού στοιχείου με τους Τούρκους, αλλά να νουθετήσει μαζί με τις προξενικές αρχές τους χριστιανούς σχετικά με τη στάση που έπρεπε να κρατήσουν απέναντι στους Αλβανούς, σύμφωνα με τις οδηγίες του και τις εντολές του Πατριαρχείου. Η πρακτική αυτή ήταν ενδεδειγμένη, επειδή η θέση των χριστιανών που δεν ήθελαν να ενταχθούν στο κίνημα ήταν γενικότερα επισφαλής. Μέσα στην πόλη του Αργυροκάστρου, κατά τις παραμονές της έκρηξης του αναμενόμενου κινήματος, που έγινε μετά τις 24 Ιουνίου⁶⁰, ύστερα από την εκδήλωσή του στην Κορυτσά⁶¹, στις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων επικράτησε μεγάλη ένταση⁶², λόγω και της δράσης των δύο ελληνικών σωμάτων Φορτούνα και Λιώλη⁶³ στην περιοχή. Κυκλοφορούσαν τότε διαδόσεις ότι οι Τούρκοι μετά την κήρυξη του Στρατιωτικού Νόμου μηχανεύονταν τρόπους για να ενοχοποιήσουν το χριστιανικό στοιχείο στο βιλαέτι Ιωαννίνων⁶⁴.

Η καταστολή του ανοργάνωτου κινήματος έγινε γρήγορα. Αμέσως μετά, τα άτακτα αλβανικά σώματα από μουσουλμάνους, ιδίως Αλβανούς, συγκεντρωμένα στα ορεινά κυρίως μέρη, πήραν οδηγίες από την ηγεσία του κοιμητάτου να επιχειρήσουν μια νέα εξέγερση στο Νότο. Σκοπός της εξέγερσης θα ήταν, όπως πληροφορήσε τον Έλληνα πρόξενο ο βουλευτής Αργυροκάστρου Μουκρήτ Λιμποχόβα, ο εξαναγκασμός της κυβέρνησης να παραχωρήσει στους Αλβανούς αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα. Σε περίπτωση που αυτή θα ικανοποιούσε το αίτημά τους, ο Μουκρήτ μπέης υποστήριζε ότι το βιλαέτι Ιωαννίνων θα έπρεπε να διαιρεθεί σε δύο τμήματα, βάσει του επικρατέστερου πληθυσμιακού αλβανικού ή ελληνικού στοιχείου αντίστοιχα, με διαχωριστικό σημείο το χωριό Επισκοπή της Δρόπολης. Τα τμήματα αυτά θα

αποτελούσαν δύο χωριστά βιλαέτια με την προσθήκη μερικών διαμερισμάτων. Επ' ευκαιρία της πρότασής του ο Αλβανός βουλευτής έθιξε και το θέμα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης⁶⁵ και υπέδειξε, για την ευόδωσή της, να επιτραπεί η διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία με ελληνικούς χαρακτήρες, χωρίς να αντικατασταθεί η καθιερωμένη ελληνική γλώσσα στην Εκκλησία.

Η νέα κινητοποίηση των Αλβανών στο Νότο εκδηλώθηκε περί τις αρχές Ιουλίου και πάλι στις περιοχές Αργυροκάστρου και Κορυτσάς⁶⁶, με προπαγανδιστική δράση των σωμάτων στην ύπαιθρο, χωρίς αξιοσημείωτες τρομοκρατικές ενέργειες σε βάρος των χριστιανών, και με απειλητικές συγκεντρώσεις έξω από τις κυριότερες πόλεις. Οι τελευταίες διαλύθηκαν μετά την έγκαιρη άφιξη των τουρκικών στρατευμάτων⁶⁷. Οι επαναστάτες εντούτοις, με τους κυριότερους αρχηγούς τους, συγκεντρώθηκαν από τις 5 Ιουλίου στην ιστορική μονή Τσέπου, έξω από το Αργυρόκαστρο, όπου συνέταξαν και υπέγραψαν υπόμνημα, με το οποίο οι Αλβανοί εθνικιστές ζητούσαν πρώτα να αναγνωρισθούν ως Αλβανική Επικράτεια, σχηματίζοντας μια επαρχία, τα βιλαέτια Ιωαννίνων, Σκοπίων, Σκόδρας και Μοναστηρίου. Μέσα στα όρια της επαρχίας αυτής, επίσης, οι εθνικιστές απαιτούσαν να υιοθετηθούν από την τουρκική κυβέρνηση πολλαπλά μέτρα υπέρ των Αλβανών. Τέλος οι ίδιοι ζητούσαν να επεκταθούν στα παραπάνω βιλαέτια οι παραχωρήσεις που θα έδινε η Πύλη στους Μαλισσόρους⁶⁸, ώστε να διατηρηθεί η ενότητα της αλβανικής φυλής.

Τα περισσότερα από τα αυτονομιστικά τους αιτήματα οι επαναστάτες αναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν σε λίγες ημέρες, όταν το υπόμνημά τους απορρίφθηκε από τον Μουτεσαρίφη Αργυροκάστρου. Στην επιτροπή που ήρθε στη μονή Τσέπου στις 7 Ιουλίου, για να τους πείσει να διαλυθούν, οι αρχηγοί τους δήλωσαν αρχικά την αμετάκλητη απόφασή τους να αγωνισθούν μέχρι θανάτου⁶⁹. Παράλληλα όμως, και ίσως μετά από σχετικές συστάσεις που τους απύθυνε ο Μουφίτ μπένς Λμποχόβα, οι αρχηγοί έδωσαν στην επιτροπή υπόμνημα, με το οποίο πληροφορούσαν τις αρχές ότι αρκούνται πλέον στα προνόμια τα οποία επρόκειτο να δοθούν στους Μαλισσόρους. Η τουρκική κυβέρνηση αγνόησε και πάλι τα αιτήματα των επαναστατών, πεπεισμένη ότι θα αποτύγχανε και η νέα προσπάθειά τους να συμπαρασύρουν τις πλατύτερες μάζες σε ένοπλο αγώνα για την υποστήριξη των αιτημάτων τους.

Το κίνημα έληξε μετά από ορισμένες μικροσυμπλοκές των σωμάτων με τα τουρκικά στρατεύματα, ενώ οι αντιδράσεις των διαφόρων εθνικών και κοινωνικών ομάδων στο κατηχητικό έργο, που ανέλαβαν οι επαναστάτες για την παράταση της επανάστασης, υπήρξαν ποικίλες⁷⁰.

Στην περιοχή της Κορυτσάς, όπου η επαναστατική κίνηση υπήρξε επίσης ιδιαίτερα ζωνρή, με την ενεργό συμμετοχή και λίγων Αλβανών εθνικισ-

στών χριστιανών, οι αρχηγοί των επαναστατών δεν αποδέχθηκαν το δεύτερο υπόμνημα της μονής Τσέπου. Το ίδιο έπραξαν οι επαναστάτες στον Αυλώνα. Μετά τη ματαίωση του κινήματος⁷¹, και παρά τις συλλήψεις και διώξεις των εθνικιστών, ο Έλληνας πρόξενος διατηρούσε κάποιες ανησυχίες για μίαν ενδεχόμενη πρόοδο του αλβανικού Κινήματος, εξαιτίας της επιστροφής των Αλβανών μεταναστών από την Αμερική, οι οποίοι "... χθεσινοί χειρώνακτες και σημερινοί φιλελεύθεροι νέοι..." σχημάτιζαν μικρές εθνικιστικές κοινότητες στην περιφέρεια της Κορυτσάς. Κατά την άποψή του, η ελληνική κοινότητα της Κορυτσάς, "έκ... δικαιολογημένου έγωισμού...", υποτιμούσε την επιρροή που πιθανόν θα ασκούσαν οι εθνικιστές αυτοί στον αλβανόφωνο πληθυσμό, το ίδιο δε έκαναν η Μητρόπολη και ο Εφραίμ Γκίνης.

Στην περιοχή Λεσκοβικίου και σε ορισμένα από τα νοτιότερα διαμερίσματα του βιλαετίου Ιωαννίνων το επαναστατικό κίνημα και τα αιτήματα των επαναστατών δεν υποστηρίχθηκαν, τέλος, από πολλούς απεθούς, όπως συνέβη στα βορειότερα τμήματα του σαντζακίου Αργυροκάστρου. Στα Ιωάννινα, μετά την υποβολή του υπομνήματος της μονής Τσέπου, οι μουσουλμάνοι είχαν σπεύσει να συνταχθούν με το καθεστώς των Νεοτούρκων⁷².

Κατά τη διάρκεια του τελευταίου κινήματος, τα σώματα είχαν αρχίσει σταδιακά να πιέζουν για να πάρει μέρας από το χριστιανικό στοιχείο, αμέτοχο έως τότε, ως επί το πλείστον – "πιστό στα πάτρια" κατά την εκδοχή του προξενείου Ιωαννίνων – σε ολόκληρο το βιλαέτι και ειδικότερα στην περιοχή Δελβίνου⁷³. Η ελληνική πλευρά έκρινε και πάλι σκόπιμο να μεριμνήσει το Πατριαρχείο, ώστε σε όλη την Ήπειρο, με την καθοδήγηση των προξενείων και των μητροπόλεων, να στείλουν οι χριστιανικές κοινότητες προς την τουρκική κυβέρνηση έγγραφα διαμαρτυρίας για το αλβανικό κίνημα, εκφράζοντας σε αυτά και την επιθυμία τους για την ειλικρινή εφαρμογή του Συντάγματος⁷⁴. Η υποβολή των σχετικών εγγράφων θα είχε ως σκοπό, κυρίως, να προβληθεί το γεγονός ότι οι χριστιανοί – και ιδίως οι Αλβανοί – ως πληρωμα του Μιλλέτ του Πατριαρχείου, διαφοροποιούσαν τη θέση τους από τους στόχους των Αλβανών εθνικιστών και επιδίωκαν την εφαρμογή του Συντάγματος. Οι διακηρύξεις αυτές θα εμφάνιζαν έμμεσα το χριστιανικό στοιχείο να εξυπηρετεί και τους στόχους της ελληνικής πολιτικής, για την υλοποίηση των οποίων, η ελληνική κυβέρνηση συνεργαζόταν στενά με το Πατριαρχείο στην Ήπειρο.

Τα έγγραφα που τελικά εστάλπισαν, αν και αποτελούσαν παράλληλα δηλώσεις νομιμοφροσύνης, προκάλεσαν τις αντιδράσεις της τουρκικής Διοίκησης, των Αλβανών εθνικιστών και πολλών μουσουλμάνων, οπαδών του Νεοτουρκικού κομιτάτου.

Στο σαντζάκι Αργυροκάστρου χωριστά έγγραφα διαμαρτυρίας⁷⁵ υπέβαλαν αρχικά δεκαεπτά χωριά, τα περισσότερα αλβανόφωνα⁷⁶, ενώ στις 12-15 Ιουλίου αναμενόταν να ακολουθήσουν και άλλα στα διαμερίσματα Χειμάρ-

ρας, Δελβίνου και Πωγωνίου. Ο νέος Μουτεσαρίφης Αργυροκάστρου Χιλμή πασάς, φανατικός Νεότουρκος, προσκολλημένος στην ιδέα ότι οι μουσουλμάνοι Αλβανοί αποτελούσαν σταθερό στήριγμα για την Τουρκία στην Ευρώπη, απέρριψε όλα τα σχετικά έγγραφα διαμαρτυρίας. Σκοπός του ήταν να κατευνάσει τους Αλβανούς, χωρίς να επιτρέψει στο ελληνικό στοιχείο να προσελκύσει την εύνοια της τουρκικής Διοίκησης⁷⁷. Με την τακτική του όμως αυτή ο Μουτεσαρίφης υποτιμούσε τη σημασία της αλβανικής Κίνησης και αδιαφορούσε και για την κακή μεταχείριση των χριστιανών⁷⁸.

Ανεξέλεγκτοι από την τουρκική Διοίκηση οι Αλβανοί εθνικιστές συνέχισαν στην ίδια περιφέρεια τις πιέσεις τους προς τους τελευταίους, και μετά την υποβολή του υπομνήματος της μονής Τσέπου προς τις αρχές του Αργυροκάστρου. Σχεδίαζαν να εξαναγκάσουν τα χριστιανικά χωριά να υπογράψουν δηλώσεις με ανάλογο προς τα αιτήματα αυτά περιεχόμενο. Παρόμοιες προσπάθειες έγιναν στα χωριά Σενίτσας, Δελβίνου, Νιβίτσας, Αγίου Βασιλείου, Ζένης, Ζαγοριάς, Τεπελενίου και Κάτω Λαμπόβου. Σε ορισμένα χωριά οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν μετά από απειλές ή και συνεργάστηκαν με τα ληστανταρτικά σώματα⁷⁹.

Οι αντιπρόσωποι των χριστιανικών κοινοτήτων όλων των καζάδων του βιλαετίου Ιωαννίνων συνέταξαν πάντως μυστικά στο ελληνικό Γυμνάσιο των Ιωαννίνων ψήφισμα⁸⁰, το οποίο αποτελούσε απάντηση στο αλβανικό υπόμνημα της μονής Τσέπου. Με αυτό οι χριστιανοί εκπρόσωποι, ως Ηπειρώτες, ζητούσαν την εξασφάλιση ισοπολιτείας για τις εθνότητες της Αυτοκρατορίας από την κυβέρνηση, το συντομότερο, και κατά το πνεύμα των αιτημάτων του Πατριαρχείου. Εξέφραζαν επίσης την άποψη ότι η καθυστέρηση στον τομέα αυτόν είχε προκαλέσει την εκδήλωση χωριστικών τάσεων εκ μέρους των συμπολιτών τους, τις οποίες θεωρούσαν ολέθριες για την υπόσταση και το μέλλον του κράτους. Η συνέλευση των εκπροσώπων είχε γίνει μετά από υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης και υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Ιωαννίνων, ενώ οι εκπρόσωποι είχαν υποδειχθεί από τα ελληνικά προξενεία σε συνεννόηση με τις Μητροπόλεις και μετά από έγγραφη ή προφορική εξουσιοδότηση των δημογεροντιών και των κοινοτικών σωματείων⁸¹. Στη σχετική έκκληση δεν ανταποκρίθηκαν μόνον οι χριστιανικές κοινότητες των καζάδων του σαντζακίου Βερατίου. Ο πρόξενος Ιωαννίνων Φορέστης αναγκάστηκε να προκαλέσει εντολές και παρέμβαση του Πατριαρχείου προς τα προξενεία των δύο αυτών διαμερισμάτων, ώστε να συμμορφωθούν και οι κοινότητες αυτές προς τις υποδείξεις του.

Για τις αρνητικές εκδηλώσεις των χριστιανών της Ηπείρου σχετικά με τη δράση των Αλβανών εθνικιστών, καθώς επίσης και της ελληνικής κοινής γνώμης, είχε διατυπώσει παράπονα και ο Ισμαήλ Κεμάλ στον Έλληνα πρεσβευτή στη Βιέννη Γεώργιο Στρέιτ⁸². Οι πληροφορίες του Υπουργείου για το ρόλο που είχε διαδραματίσει στο κίνημα ο Αλβανός πολιτικός ήταν αντιφα-

τικές. Όπως φαίνεται, η αναβολή του κινήματος στο Νότο, κατά την πρώτη του φάση, είχε γίνει με δική του παρέμβαση⁸³, κατόπιν όμως ο ίδιος είχε ενθαρρύνει την εκδήλωσή του⁸⁴. Στην Αθήνα είχε γίνει πλέον σαφές ότι στους κόλπους του αλβανικού Κινήματος είχαν επικρατήσει ως ηγετικά στελέχη του οι ακραίοι Αλβανοί εθνικιστές, όπως φανέρωναν άλλωστε οι κατηγορηματικές δηλώσεις για τα όρια της Αλβανίας προς Νότο που συνόδευαν το υπόμνημα της μονής Τσέπου, καθώς και οι εμφανείς στο περιεχόμενό του ανθελληνικές αιχμές.

Η οριστική καταστολή του αλβανικού κινήματος έγινε, όταν η τουρκική κυβέρνηση κοινοποίησε στις 2 Αυγούστου την απάντησή της στα αιτήματα των επαναστατών στο Αργυρόκαστρο, διατάσσοντας και τη διάλυση των ενόπλων μέσα σε προθεσμία 48 ωρών⁸⁵.

Το κίνημα του 1911, ανοργάνωτο και χωρίς ουσιαστική ανταπόκριση μεταξύ Βορρά και Νότου, όπως φαίνεται, δεν είχε μεγάλη απήχηση στον αλβανικό πληθυσμό. Ιδιαίτερα γνωρίσματά του υπήρξαν στο Βορρά η αποχή των μωαμεθανών και συμπτώματα εμφύλιας αντιπαράθεσης, ενώ στο Νότο η αποστασιοποίηση των χριστιανών στη μεγάλη πλειονότητά τους, και η διαφοροποίηση πολλών μωαμεθανών από το επαναστατικό πρόγραμμα, λόγω καιροσκοπισμού ή θρησκευτικού φανατισμού⁸⁶.

Εντούτοις, οι συνέπειες του κινήματος αυτού για την εθνική αλβανική υπόθεση υπήρξαν ευεργετικές. Η διαπραγμάτευση στην οποία εξαναγκάστηκε η τουρκική κυβέρνηση και η υποκίνηση του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος, με αφορμή την επαναστατική κινητοποίηση των Αλβανών, δημιούργησαν ένα θετικό προηγούμενο για τους τελευταίους. Και παρέμεινε πλέον ανοιχτό το ενδεχόμενο να προβεί η τουρκική Διοίκηση σε μερική έστω ικανοποίηση των αιτημάτων τους, ή, μετά από επιτυχήστερη διοργάνωση μιας νέας επανάστασης, να τους παραχωρήσει και διοικητική αυτονομία, για να εξασφαλίσει την υποστήριξή τους για την Τουρκία στα Βαλκάνια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IV

1. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 44-109. Βλέπε επίσης, Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 15-17, 31-37.
2. Ahmad, "The Late Ottoman Empire", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 12-13. Βλέπε επίσης, Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 17-18, 20-21, και του ιδίου, "The Balkans, 1909-1914", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 32-33, 84-86, 116-119, 141-143, 258-262. Ειδικότερα για τη στάση των Δυνάμεων στο θέμα της κατάργησης των διομολογήσεων, βλέπε, Thobie, *Intérêts et Impérialisme français dans l'Empire Ottoman*, σελ. 666-669.
3. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, σελ. 196-207, 345-354. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 18-26.
4. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 167-169.
5. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 408-411.
6. Α.Υ.Ε., Διπλωματικό Πρακτορείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, αρ. 149, 1911, Β/52.
7. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 411-414.
8. A. Puto, *L'Indépendance Albanaise et la Diplomatie des Grandes Puissances 1912-1914*, (Tirana, 1982), σελ. 61-64.
9. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)* σελ. 81-84, και Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 88-89.
10. Κατά την περίοδο αυτή, η πολιτική των Νεοτούρκων στην Αλβανία είχε παρακινήσει πολλούς Αλβανούς, διακεκριμένους και μη, να αναζητήσουν την προστασία της Αυστρίας. Μεταξύ τους ήταν και ο Ισμαήλ Κεμάλ, ο οποίος είχε επισκεφθεί τον Αυστριακό Πρέσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, το Φεβρουάριο 1911, για να συζητήσει το Αλβανικό ζήτημα. Βλέπε σχετικά, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 266-282.
11. B.D., IX, I, αρ. 493.
12. B.D., IX, I, αρ. 490.
13. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 105.
14. Story (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, σελ. 366.
15. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 416-418.
16. B.D., IX, I, αρ. 498.
17. B.D., IX, I, αρ. 504.
18. B.D., IX, I, αρ. 469 και 470.
19. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)* σελ. 72-73.
20. B.D., IX, I, αρ. 510 και 516.
21. Α.Υ.Ε., Σημείωμα Σαχτούρη, που επιδόθηκε στον πρωθυπουργό το Δεκέμβριο 1911, 1911, Δράσις Αλβανών εθνικιστών εις Αμερικίν. Προσπάθεια ελληνοαλβανικής προσεγγίσεως.
22. Α.Υ.Ε., Επιστολή Κοντούλη προς Σαχτούρη, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, 1911, Β/52.
23. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 52.
24. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 44.
25. Α.Υ.Ε., Διπλωματικό Πρακτορείο Ελλησπόντου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαρτίου 1911, αρ. 6820, 1911, Β/52.
26. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Οκτωβρίου / 6 Νοεμβρίου 1910, αρ. 1834, 9/22 Οκτωβρίου 1911, αρ. 16101, 1911 Β/52.
27. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Φεβρουαρίου / 7 Μαρτίου 1910, αρ. 23922, 1911 Β/52.
28. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 422.

29. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιανουαρίου / 2 Φεβρουαρίου 1911, 1911, Β/52.

30. Α.Υ.Ε., Υπόμνημα περί της Ελληνοαλβανικής Συνεννοήσεως Α. Σαχτούρη, 15/28 Φεβρουαρίου 1911, 1912 Β/52, (Β/43,52,53). Βλέπε και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)* σελ. 72-74.

31. Κ. Σβολόπουλου, "Διπλωματικές εξελίξεις από το 1909 έως το 1912", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ' (Αθήνα, 1977), σελ. 282.

32. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 50-51.

33. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Ιανουαρίου / 6 Φεβρουαρίου 1911, αρ. 6868, 1910-1911, Αλβανικά.

34. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Μαρτίου / 11 Απριλίου 1911, αρ. 904, 1910-1911, Αλβανικά.

35. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1911, αρ. 8359, 1911, Β/52.

36. Κατά την ίδια περίοδο ο Αλάρδο Καστριώτης, ο οποίος έσπευσε να γνωστοποιήσει στον Κεμάλ και σε ορισμένους μπέηδες του Δελβίνου τα σχέδιά του να έρθει στην Αλβανία για να τεθεί επικεφαλής του κινήματος της αλβανικής αυτονομίας μετά την κατάληψη της Σκόδρας, πρότεινε στον Αλβανό πολιτικό να γίνει πρωθυπουργός του. Βλέπε Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. εμπιστ. Κωνστ/πολη, 16/29 Απριλίου 1911, αρ. 9401, και Κέρκυρα, 22 Απριλίου 1911, προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1910-1911, Αλβανικά.

37. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 65-85.

38. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς το Διπλωματικό Πρακτορείο Καΐρου, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1911, αρ. 7032, 1911, Β/52. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Γενικό Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Μαΐου 1911, αρ. 75, 1911, Β/52.

39. Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 23 Μαΐου / 5 Ιουνίου 1911, αρ. 12589, 1911, Β/52. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Μαρτίου / 11 Απριλίου 1911, αρ. 904, και Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Μαΐου 1911, αρ. 12589, 1911, Β/52.

40. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιουνίου 1911, αρ. 373, 1911, Β/52.

41. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Ιουνίου / 11 Ιουλίου 1911, αρ. 421, 1911, Β/52.

42. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Μαρτίου / 11 Απριλίου 1911, αρ. 1272, 1910-1911, Αλβανικά.

43. Β.Δ. Χ, Ι, αρ. 502, Παρατήρηση του εκδότη, άρθρο 3 και 5. Δεν ξέρουμε ποιες ήταν ακριβώς οι υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης προς την Πρεσβεία μετά την αποστολή δικού της σημειώματος και σε ποια ακριβώς σημεία αναφέρονταν.

44. Α.Υ.Ε., Επιστολή Κοντούλη προς Σαχτούρη, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, 1911, Β/52.

45. Α.Υ.Ε., Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, αρ. 149, 1910-1911, Αλβανικά. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Επιστολή Κοντούλη προς Σαχτούρη, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, 1911, Β/52.

46. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικό Προξενείο Κεττίγνης, 24 Ιουνίου / 7 Ιουλίου 1911, αρ. 16108, και Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Ιανουαρίου / 11 Φεβρουαρίου 1911, αρ. 15379, 1911, Β/52.

47. Α.Υ.Ε., Τσαμαδός προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1911, άνευ αριθμού, και Υπουργείο Εξωτερικών προς το Προξενείο Κεττίγνης, 3/16 Ιουλίου 1911, αρ. 35805, 1911, Β/52.

48. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς το Προξενείο Κεττίγνης, 3/16 Ιουλίου 1911, αρ. 33/805, 1911, Β/52.

49. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Απριλίου 1911, αρ. 225, 1910-1911, Αλβανικά.

50. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενία Ηπείρου, 3/16 Ιουνίου 1911, αρ. 13798, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 8/21 Ιουνίου 1911, αρ. 14446, 1911, Β/52.

51. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Ιουνίου / 5 Ιουλίου 1911, αρ. 15993, 1911, Β/52.

52. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 21 Ιουνίου / 4 Ιουλίου 1911, αρ. 15311, 15439, 15453, 1911, Β/52.

53. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Ιουνίου 1911, 1911, Επαναστατικά Ενέργειαι Αλβανών εν Ηπείρω και Κορυτσά.

54. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Απριλίου 1911, αρ. 47, 1910-1911, Αλβανικά.

55. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1911, αρ. 10057, Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Απριλίου / 11 Μαΐου 1911, αρ. 144, Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Μαΐου / 9 Ιουνίου 1911, αρ. 209, 1911, Β/52.

56. Α.Υ.Ε., Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Ιουνίου / 5 Ιουλίου 1911, αρ. 15889, και 16/29 Ιουνίου 1911, αρ. 15447, 1911, Β/52.

57. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Ιουνίου 1911, αρ. 537, 1911, Β/52.

58. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Απριλίου 1911, αρ. 47, 1910-1911, Αλβανικά. Βλέπε επίσης, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 421-422.

59. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Μαΐου / 7 Ιουνίου 1911, αρ. 316, 1911, Β/52.

60. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουνίου / 10 Ιουλίου 1911, αρ. 489, 1911, Β/52.

61. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 421.

62. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, αρ. 16447, και 23 Ιουνίου / 6 Ιουλίου 1911, αρ. 448, 1911, Β/52.

63. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Ιουνίου / 4 Ιουλίου 1911, αρ. 296 και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Αργυροκάστρου, 29 Ιουνίου / 12 Ιουλίου 1911, αρ. 16451, 1911, Β/52.

64. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Ιουνίου / 11 Ιουλίου 1911, αρ. 16348, 1911, Β/52.

65. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Ιουνίου / 11 Ιουλίου 1911, αρ. 421, 1911, Β/52.

66. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Ιουλίου 1911, αρ. 438, 1911, Β/52.

67. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Ιουλίου 1911, αρ. 17245, 1911, Β/52.

68. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Ιουλίου 1911, αρ. 446, και 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1911, αρ. 20041, 1911, Β/52. Βλέπε στο ίδιο, επιστολή υπεύθυνου, προφανώς, της Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως προς τη νέα τοπική Διοίκηση Αργυροκάστρου, της 19ης Ιουλίου 1911, αρ. 959.

69. Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Ιουλίου 1911, αρ. 446, και 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου, 1911, αρ. 20041, 1911, Β/52.

70. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Ιουλίου / 4 Αυγού-

στου 1911, αρ. 778 και Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Ιουλίου 1911, αρ. 18246, 1911, B/52.

71. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 422, και Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Ιουλίου 1911, αρ. 18803, και 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1911, αρ. 599, 1910-1911, B/52.

72. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Ιουλίου 1911, αρ. 18015, 1911, B/52.

73. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Αυγούστου 1911, αρ. 920, 1911, B/52.

74. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενία Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Βερατίου, Αυλώνα, Αργυροκάστρου και Μοναστηρίου, 6/19 Ιουλίου 1911, αρ. 2937, 1911, B/52.

75. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενία Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Βερατίου, Αυλώνα, Αργυροκάστρου και Μοναστηρίου, 6/19 Ιουλίου, 1911, αρ. 2937, 1911, B/52.

76. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Ιουλίου / 1 Αυγούστου 1911, αρ. 480, 1911, B/52.

77. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Ιουλίου 1911, αρ. 446 και 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1911, αρ. 20041, 1911, B/52.

78. Α.Υ.Ε., Μουτεσαρίφης Αργυροκάστρου προς Μητρόπολη, 19 Ιουλίου / 1 Αυγούστου 1911, αρ. 2634, 1911, B/52.

79. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Ιουλίου 1911, αρ. 18246, 1911, B/52, και Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Ιουλίου / 1 Αυγούστου 1911, αρ. 480, 1911, B/52.

80. Α.Υ.Ε., *Correspondance de l'Agence d'Athènes*, première année, αρ. 55, Παρασκευή 1η Ιουλίου 1911, όπου και το κείμενο του ψηφίσματος, το οποίο κοινοποιήθηκε αμέσως στην εφημερίδα αυτή και εν συνεχεία στον ευρωπαϊκό Τύπο, και Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών 4/17 Σεπτεμβρίου 1911, αρ. 966, 1911, B/50, 52.

81. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Ιουλίου 1911, αρ. 17903 και 11/24 Ιουλίου 1911, αρ. 18307, 1911, B/52.

82. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Βιέννης, 8/21 Ιουλίου 1911, αρ. 17896, 1911, B/52.

83. Ruto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 61-64. Και σελ. 63 σημ. 17, όπου αναφορά σε παρατήρηση της E. Durham – βλέπε, της ίδιας, *Twenty Years of Balkan Tangle*, (London, 1920), σελ. 218, όπου κατά την άποψη της συγγραφέως, αν η επανάσταση γενικευόταν στο Νότο, οι Δυνάμεις θα αναγκάζονταν να αναγνωρίσουν το Αλβανικό ζήτημα, αλλά ο Νότος πίστευε στον Ισμαήλ Κεμάλ, ενώ εκείνος, που εργαζόταν για όποια πλευρά τον πλήρωνε κάθε φορά, συνεργαζόταν τότε με έναν Έλληνα από την Κέρκυρα, ο οποίος της είχε δηλώσει με επιστολή του ότι ο ίδιος και ο Ισμαήλ Κεμάλ εμπόδισαν να γίνει κίνημα στο Νότο και έσωσαν την Αλβανία.

84. Α.Υ.Ε., 1911, Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1911, αρ. 19342, 1911, B/52.

85. Α.Υ.Ε., Βλέπε άρθρο της εφημερίδας *Ιντιμπαχ*, το οποίο διαβίβαζε στο Υπουργείο Εξωτερικών ο Φορέστης, με έγγραφό του της 8/21 Αυγούστου 1911, σχετικά με το αλβανικό κίνημα, αρ. 920, 1911, B/52.

86. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Αυγούστου 1911, αρ. 1902, Α.Υ.Ε., 1910-1911, B/52. Βλέπε σχετικά επιστολή του δημοσιογράφου Γ. Μέξην, αλβανόφωνου εγκατεστημένου στο Βόλο, ο οποίος έγραφε για το κίνημα στον Γαριβάλδη. Βλέπε επίσης B.D., X, I, αρ. 521.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΤΑΛΟΤΟΥΡΚΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ ΕΩΣ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Η ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ιταλοτουρκικού πολέμου ανησύχησε τις Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς οι εξελίξεις του ήταν δυνατόν να οδηγήσουν σε ανακίνηση του Ανατολικού ζητήματος και πιθανώς σε ευρωπαϊκό πόλεμο, με μίαν ανατροπή του status quo στις περιοχές της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου, που θα προκαλούσε διάσπαση της εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών. Ο κίνδυνος αυτός προέβαλε ιδίως, όταν η Ιταλία, επιχειρώντας το βομβαρδισμό των Δαρδανελίων και καταλαμβάνοντας τα Δωδεκάνησα από την άνοιξη 1912, για λόγους τακτικής απέναντι στην Τουρκία, επεξέτεινε τις επιχειρήσεις της στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Ο χώρος αυτός ενδιέφερε άμεσα τότε την ιταλική εξωτερική πολιτική¹, αλλά είχε και ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για την Αγγλία και τη διατήρηση της ναυτικής υπεροχής της συμμαχίας της.

Η ιταλική κατοχή στα Δωδεκάνησα, που βρίσκονταν κοντά στα Στενά αλλά και στις ακτές της Μικράς Ασίας, όπου τα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη επιζητούσαν τότε να αποκτήσουν χωριστές σφαίρες επιρροής, είχε ως αποτέλεσμα να αντιδράσουν οι Δυνάμεις της Entente, αλλά και η σύμμαχος της Ιταλίας, Αυστρία. Η παρέμβαση της αυστριακής διπλωματίας, που αρχικά είχε φανεί εφεκτική ως προς το ζήτημα αυτό², ανάγκασε την ιταλική κυβέρνηση να παραιτηθεί από τα επεκτατικά σχέδιά της στην περιοχή και να επιδιώξει τον τερματισμό του πολέμου, μέσω της διαπραγματευτικής οδού³. Η στάση της Αυστρίας οφειλόταν στους φόβους της για τις τελευταίες εξελίξεις του Αλβανικού ζητήματος, συνδεδεμένου πλέον με τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες που αφορούσαν στο Αδριατικό πρόβλημα, και την ισορροπία δυνάμεων στη Μεσόγειο. Η Αυστρία φοβόταν συγκεκριμένα μίαν ενεργότερη ανάμιξη της Ιταλίας στην Αλβανία, στην οποία επικρατούσε τότε επαναστατική αναταραχή⁴, με αφορμή, ενδεχομένως, τη μονιμότερη ιταλική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή. Παρόμοιες σκέψεις είχαν προκαλέσει την αυστριακή παρέμβαση στη Ρώμη για τον τερματισμό των ιταλι-

κών επιδρομών στην Αδριατική θάλασσα, από τους πρώτους ήδη μήνες του πολέμου⁵.

Η προοπτική μιας ιταλικής εγκατάστασης στα Δωδεκάνησα επρόκειτο κατά τα επόμενα χρόνια να αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που απασχόλησαν τις Δυνάμεις, εφόσον, σύμφωνα με τις προβλέψεις (άρθρο 2) της συνθήκης της Λωζάννης (18 Οκτωβρίου 1912), η οποία και τερμάτισε τον ιταλοτουρκικό πόλεμο, η ιταλική κυριαρχία στα νησιά αυτά θα παρατεινόταν για όσο διάστημα η Τουρκία θα διατηρούσε δικά της στρατεύματα στη Λιβύη.

Η παρουσία της Ιταλίας στο Αιγαίο, στα πλαίσια της μεσογειακής ιμπεριαλιστικής πολιτικής της, όπως αυτή έτεινε να διαμορφωθεί μετά το Λιβυκό πόλεμο, και σε συνδυασμό με τον ενεργότερο ρόλο της ιταλικής διπλωματίας στην ευρωπαϊκή σκηνή, μεταξύ των ετών 1912-1914, θα την έφερνε αντιμέτωπη στα αμέσως επόμενα χρόνια και με τις ελληνικές διεκδικήσεις στην περιοχή.

Ο ιταλοτουρκικός πόλεμος, χάρις στη συγκρατημένη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και κυρίως χάρις στη συμβιβαστική παρέμβαση της Αγγλίας και της Γερμανίας, δεν γενικεύθηκε⁶. Εππρέασε όμως με τις συνέπειες που είχε στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την πορεία του αλβανικού Κινήματος και την εξέλιξη των βαλκανικών πραγμάτων.

Τα βαλκανικά κράτη, μετά την κήρυξη του πολέμου και την τουρκική επιστράτευση τον Οκτώβριο 1911, επωφελούμενα από την αποδυνάμωση της Τουρκίας, αποπειράθηκαν να συμμαχήσουν με την Ιταλία. Ορισμένοι κυβερνητικοί κύκλοι σ' αυτά φοβόνταν μήπως διαμελισθεί η Δυτική Βαλκανική χωρίς τη συμμετοχή των κρατών τους, μετά από μια ενδεχόμενη επέκταση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Αλβανία και στη Μακεδονία, τυχόν ιταλική κατάκτηση στις περιοχές αυτές και μια νέα επανάσταση στην Αλβανία.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε παρακολουθήσει με μεγάλη προσοχή τις εξελίξεις του πολέμου. Και μετά την κλήση νέων τουρκικών δυνάμεων στα όπλα είχε προχωρήσει σε μερική αμυντική επιστράτευση, φοβούμενη επίθεση και μάλιστα πιθανή ανακατάληψη της Θεσσαλίας εκ μέρους της Τουρκίας, σε αντιστάθμισμα για ενδεχόμενες απώλειές της σε άλλα μέτωπα, σύμφωνα με πληροφορίες που έφθασαν στην Αθήνα μεταξύ της 19ης και 20ής Σεπτεμβρίου⁷. Από το Σεπτέμβριο ο Βενιζέλος είχε επίσης επιχειρήσει προσέγγιση με την Ιταλία, προτείνοντας σ' αυτήν κοινή δράση εναντίον της Τουρκίας στο Μακεδονικό μέτωπο⁸. Αργότερα ο πρωθυπουργός ενθάρρυνε στρατιωτικές επιχειρήσεις της Ιταλίας στο Αιγαίο, με αντάλλαγμα την υπόσχεση της ιταλικής κυβέρνησης ότι, μετά το τέλος του πολέμου, θα επιδίωκε να συναποτελέσουν τα ελληνικά νησιά της περιοχής μian αυτόνομη επικράτεια υπό ιταλική ή ευρωπαϊκή προστασία⁹, εφόσον θα τα καταλάμβαναν, εν τω μεταξύ, οι ιταλικές δυνάμεις.

Η πολιτική που ακολούθησε ο Έλληνας πολιτικός απέναντι στην Ιταλία, κατά την περίοδο αυτή, έγινε αντικείμενο αρνητικής κριτικής, επειδή θεωρήθηκε ένδειξη μιας μη ρεαλιστικής εκτίμησης των δυνατοτήτων που υπήρχαν να προβεί τότε πραγματικά επωφελής για την Ελλάδα μια ελληνοϊταλική συμμαχία, λόγω των συγκρουόμενων συμφερόντων των δύο χωρών στο χώρο της Βορειοδυτικής Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου¹⁰. Η πολιτική αυτή αποτελούσε εντούτοις μια τακτική αναπροσαρμοζόμενων διπλωματικών ελιγμών που επέβαλλαν οι εξελίξεις και απέβλεπε σε μια προσωρινή προσέγγιση των δύο χωρών, βάσει ενός αναγκαίου συμβιβασμού ως προς τις αμοιβαίες επιδιώξεις τους, ώστε να εξασφαλίσει η Ελλάδα την ιταλική βοήθεια για την αντιμετώπιση πιθανής τουρκικής επίθεσης και ίσως κάποια ανταλλάγματα στο Αιγαίο, σε περίπτωση ήττας της Τουρκίας¹¹.

Ενώ φαινόταν να έχει αποτύχει η προσπάθειά τους για τη σύναψη μιας συμμαχίας με την Ιταλία, και καθώς οι ιταλοτουρκικές επιχειρήσεις επεκτεινονταν στο Αιγαίο, οι κυβερνήσεις των βαλκανικών χωρών αντιδρώντας στις εξελίξεις προχώρησαν σταδιακά στη συνολολόγηση των βαλκανικών συμμαχιών. Το πλέγμα των συμμαχιών αυτών, όπως τελικά διαμορφώθηκε, εν όψει και των γενικότερων ανακατατάξεων στα Βαλκάνια, δεν επρόκειτο να εγκαινιάσει μακρά περίοδο συνεννόησης μεταξύ των βαλκανικών λαών.

Μετά την κήρυξη του ιταλοτουρκικού πολέμου οι Αλβανοί εθνικιστές διάμαρτυρήθηκαν προς τη νέα κυβέρνηση του Σαΐδ πασά για την αθέτηση της συμφωνίας της Ποδγορίτσας στο Βορρά καθώς και των υποσχέσεων γενικότερα της Πύλης για την ικανοποίηση των αιτημάτων που είχαν υποβάλει οι Αλβανοί κατά την τελευταία επανάσταση στο Νότο. Οι εθνικιστές διατύπωναν επίσης υπόνοιες, ότι με την εφαρμογή των μέτρων που είχε εξαγγείλει πρόσφατα η τουρκική κυβέρνηση για την ανάπτυξη, δήθεν, της εθνικής αλβανικής παιδείας, αποσκοπούσε στην πραγματικότητα να θέσει υπό τον έλεγχο της οθωμανικής Διοίκησης τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς της παιδείας αυτής.

Η δυσaréσκεια των Αλβανών γρήγορα εκδηλώθηκε με μια νέα επαναστατική κινητοποίηση σε ορισμένα τμήματα από το φθινόπωρο 1911, καθώς και με την αντίδρασή τους στην επιστράτευση, η οποία πραγματοποιήθηκε με μεγάλες δυσκολίες¹². Στο βιλαέτι Ιωαννίνων πολλοί από τους Αλβανούς, που εντάχθηκαν τελικά στις τάξεις του τουρκικού στρατού, ήταν έτοιμοι να στασιάσουν επισπεύδοντας την κήρυξη ενός νέου επαναστατικού κινήματος¹³. Η κατάσταση στο βιλαέτι Ιωαννίνων ήταν έκρυθμη¹⁴ και η ελληνική κυβέρνηση ενημερωνόταν για τις κινήσεις των Αλβανών εθνικιστών και της τουρκικής Διοίκησης¹⁵. Οι τουρκικές αρχές κατά διαστήματα υποδαύλιζαν το μουσουλμανικό φανατισμό εναντίον των Ελλήνων, ενώ ορισμένες φορές επιζητούσαν συνεργασία με τους διπλωματικούς εκπροσώπους της Ελλάδας, για να παρακολουθούν τους Ιταλούς και τους Αλβανούς¹⁶.

Η έναρξη του αλβανικού κινήματος θα αποφασιζόταν οριστικά μετά τη διεξαγωγή των εκλογών, στις οποίες είχε προσφύγει το Νεοτουρκικό Κομιτάτο το Δεκέμβριο 1911, ώστε να εξασφαλίσει μian ευνοϊκή πλειονοψηφία για την εφαρμογή του προγράμματός του¹⁷. Μερικοί Αλβανοί βουλευτές στην Κωνσταντινούπολη – μεταξύ τους και οι εθνικιστές Ισμαήλ Κεμάλ και Χασάν Πριστίνα, μαζί με άλλους εκεί αρχηγούς – είχαν ήδη συμφωνήσει να αρχίσουν το κίνημα από το Κόσσοβο. Σύμφωνα με το σχέδιο των Αλβανών εθνικιστών, όσοι από τους νέους βουλευτές ασπάζονταν τις ιδέες τους θα επιδίωκαν με πολιτικούς αγώνες την υλοποίηση των εθνικών τους στόχων, ενώ παράλληλα οι επαναστάτες θα αναλάμβαναν τον ένοπλο αγώνα.

Κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την έναρξη των εκλογών του Δεκεμβρίου μέχρι και τις παραμονές του πρώτου βαλκανικού πολέμου, η ελληνική κυβέρνηση συνέχισε την πολιτική της για την προώθηση της ελληνοαλβανικής συνεννόησης στον πολιτικό και πολιτισμικό τομέα, με τη συνεργασία, κυρίως, των μπέηδων Ισμαήλ Κεμάλ και Φαήκ μπέη Κόνιτσα. Η κυβέρνηση έκανε τότε νέες προσπάθειες για να πεισθούν οι Αλβανοί να εγκαταλείψουν τα αυτονομιστικά, “χωριστικά” σχέδιά τους και να καλλιεργήσουν την ιδέα “των εθνικών αυτονομιών”, ανεξαρτήτως εδάφους¹⁸. Συνεπώς προς την πολιτική της συνεννόησης, δέχθηκε να συμβάλει στην εκπαίδευση και την ανάπτυξη των Αλβανών, κατά το πνεύμα της, και δεν ενίσχυσε ουσιαστικά το νέο αλβανικό επαναστατικό κίνημα, ούτε στη Βόρειο Αλβανία. Την απόφαση αυτή η κυβέρνηση πήρε, επειδή υπήρχε το ενδεχόμενο να ικανοποιήσει η Τουρκία τα αιτήματα των επαναστατών για την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας στα τέσσερα γνωστά βιλαέτια, τα οποία αυτοί διεκδικούσαν ως αλβανικά εδάφη.

Εν όψει της διεξαγωγής των τουρκικών εκλογών, η ελληνική κυβέρνηση συνεννοήθηκε εξάλλου με την Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως, ώστε αυτή να επιδιώξει μαζί με τους πολιτικούς εκπροσώπους ορισμένων εθνοτήτων μian εκλογική σύμπραξη των υποψηφίων τους, για να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη πλειονοψηφία στη Βουλή και παράλληλα τη συνεργασία τους με την αντιπολίτευση, και ιδίως με τους Τούρκους φιλελευθέρους, που θα υποστήριζαν και το δικό τους πρόγραμμα, ώστε να συμβάλουν στη μείωση της δύναμης του Κομιτάτου. Για το λόγο αυτόν, μετά τη διάλυση της Βουλής, οι εκπρόσωποι της Οργάνωσης υπέγραψαν στην Κωνσταντινούπολη, στις 28 Δεκεμβρίου 1911 / 10 Ιανουαρίου 1912, επίσημο πρωτόκολλο σύμπραξης με το κόμμα της αντιπολίτευσης “Ελευθερία και Συνεννόησης” και τα μέλη του Προεδρείου του Ελληνικού Πολιτικού Συνδέσμου, στον οποίο συμμετείχαν και οι Έλληνες βουλευτές¹⁹.

Το πρωτόκολλο προέβλεπε μεταξύ άλλων διεξαγωγή των εκλογών μέσω ενός συστήματος που να εγγυάται τα δικαιώματα των μειονοτήτων [άρθρο 1], την εκλογή γερουσιαστών μεταξύ προσώπων κοινής αποδοχής

[άρθρο 2], ώστε να διορισθούν κατ' αναλογία και μη Τούρκοι, την απόλυτη τήρηση των προνομίων του Ορθόδοξου Πατριαρχείου [άρθρο 3] – το φάσμα των οποίων εμφανιζόταν να ξεπερνά τα αναφερόμενα στο τουρκικό Σύνταγμα θρησκευτικά προνόμια του Πατριαρχείου –, τη διοίκηση της κοινοτικής εκπαίδευσης από τους πνευματικούς αρχηγούς των κοινοτήτων, με την προϋπόθεση ότι τα διπλώματα τα οποία θα παρείχαν τα σχολεία τους θα ήταν ισότιμα με τα αντίστοιχα των κρατικών σχολείων [άρθρο 4], και την υποβολή των αρχών των τεσσάρων πρώτων άρθρων του πρωτοκόλλου στο επόμενο συνέδριο του κόμματος, ώστε να συμπεριληφθούν στα αντίστοιχα άρθρα του Συντάγματος [5]²⁰.

Τα αποτελέσματα των εκλογών στην Ήπειρο υπήρξαν απογοητευτικά. Κατά τη διάρκειά τους η τουρκική Διοίκηση προσέφυγε στην περιοχή αυτή, όπως και σε ολόκληρη την επικράτεια της Αυτοκρατορίας, σε πολύ μεγάλες εκλογικές παρανομίες, για να επηρεάσει το αποτέλεσμα υπέρ του Κόμιτάτου, μεθοδεύοντας αρχικά τη μεγάλη αύξηση του αριθμού των μουσουλμάνων εκλεκτόρων ακόμα και στα διαμερίσματα στα οποία υπερείχε το χριστιανικό στοιχείο, καθώς και τον αποκλεισμό των εμπόρων, καλλιέργητων και των ακτημόνων χριστιανών, ως μη φορολογουμένων, βάσει μιας στενής ερμηνείας του εκλογικού Νόμου σε ορισμένα τμήματα²¹. Με τις ποικίλες παρεμβάσεις των διοικητικών οργάνων και τις φυλακίσεις των αντιθέτων προς το Κόμιτάτο “Ένωση και Πρόοδος” υποψηφίων, που αποσκοπούσαν να στρέψουν τους ψηφοφόρους προς τους εκπροσώπους του, φυσικό ήταν να επικρατήσουν στα περισσότερα διαμερίσματα οι κυβερνητικοί συνδυασμοί.

Η σύμπραξη Ελλήνων και Αλβανών φιλελευθέρων στις εκλογές έγινε μετά από μια ειδική συμφωνία ορισμένων εκπροσώπων τους στην Κωνσταντινούπολη. Η σύμπραξη όμως αυτή αποδείχθηκε στην πράξη ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς τις εγγενείς δυσκολίες περιέπλεξε ακόμα περισσότερο η πληθώρα των υποψηφίων και ο εθνικός ανταγωνισμός που υπέβασκε για την εκλογή περισσότερων Ελλήνων ή Αλβανών στα διάφορα τμήματα, με σκοπό την έμφαση προβολή του επικρατέστερου σ' αυτά εθνικού στοιχείου. Τον ανταγωνισμό αυτόν επέτειναν σε ορισμένες περιπτώσεις οι Αλβανοί εθνικιστές και οι τουρκικές αρχές που παρακινούσαν τους μουσουλμάνους να προτιμήσουν αποκλειστικά Αλβανούς υποψηφίους, ανεξαρτήτως θρησκευματος²².

Η ελληνική κυβέρνηση είχε δώσει οδηγίες να καταβληθούν προσπάθειες για να συγκεντρωθούν οι ψήφοι των ορθοδόξων σε ορισμένους υποψηφίους, οι οποίοι θα εξυπηρετούσαν τα εθνικά συμφέροντα. Οι συνδυασμοί Ελλήνων και Αλβανών καταρτίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη από το Πατριαρχείο και την πρεσβεία, τον Αλβανικό Σύνδεσμο και το κόμμα της “Ελευθερίας και Συνεννόησης”²³.

Αν και ο απολογισμός των εκλογών δεν ήταν ικανοποιητικός για την ελ-

λνική πλευρά, το σώμα των χριστιανών εκλογέων ακολούθησε στο σύνολό του και στις κυριότερες εκλογικές περιφέρειες τις οδηγίες των ελληνικών προξενείων και των μπτροπόλεων, ώστε να μπορεί να συμπεράνει κανείς, όπως και οι Έλληνες πρόξενοι, ότι βάσει της αρχής της πλειοψηφίας τα αποτελέσματα θα ήταν διαφορετικά, αν δεν είχαν μεσολαβήσει οι παρανομίες της τουρκικής Διοίκησης. Η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε να δοθεί δημοσιότητα στο τελευταίο αυτό ζήτημα με δημοσιεύματα στον εγχώριο και στον ξένο Τύπο, για να ενημερωθεί σχετικά η κοινή γνώμη, λόγω της σημασίας που είχαν τα εκλογικά αποτελέσματα όσον αφορά στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την εθνολογική σύσταση της Ηπείρου²⁴.

Τη νίκη των Ενωτικών σε ορισμένα τμήματα της Ηπείρου η τουρκική Διοίκηση προσδοκούσε ότι θα διευκόλυνε η διέλευση κατά την εκλογική περίοδο του Υπουργού Εσωτερικών Χατζή Αδής μπέν²⁵, που βρισκόταν τότε σε περιοδεία στη Μακεδονία και στην Ήπειρο, επικεφαλής ειδικής επιτροπής. Η επιτροπή, της οποίας η αποστολή είχε αποφασισθεί μετά από πίεση της αγγλικής κυβέρνησης, σκόπευε να μελετήσει την κατάσταση που επικρατούσε στις επαρχίες αυτές και να προβεί σε ορισμένες παραχωρήσεις στον πληθυσμό, ώστε στα πλαίσια κάποιας αναπροσαρμογής του αποκεντρωτικού διοικητικού συστήματος, που είχαν εφαρμόσει έως τότε οι Νεότουρκοι, να ματαιωθεί η έκρηξη νέου αλβανικού κινήματος και ταυτόχρονα να κερδίσει το Κομιτάτο και ορισμένες ψήφους²⁶. Η επιτροπή κατά την παραμονή της στην Ήπειρο²⁷ συγκεντρώσε την προσοχή της στα αιτήματα που της υπέβαλαν οι Αλβανοί, ορισμένα από τα οποία ικανοποιήθηκαν άμεσα με τη λήψη μέτρων από τις τοπικές αρχές και αφορούσαν στη βελτίωση της διοίκησης, στην αναδιοργάνωση της χωροφυλακής, στην αντικατάσταση των δύο βαλιδών στη Σκόδρα και στα Ιωάννινα, καθώς και στην επαναλειτουργία των αλβανικών σχολείων. Αντίθετα, τα χωριστά υπομνήματα που επέδωσαν σ' αυτήν οι χριστιανοί στα κέντρα του βιλαετίου Ιωαννίνων, ζητώντας ισοπολιτεία, αποκατάσταση της ασφάλειας και περιστολή της αυθαιρεσίας των αρχών, δεν προκάλεσαν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της επιτροπής²⁸. Η ελληνική κυβέρνηση, η οποία είχε παρέμβει για την υποβολή αυτών των υπομνημάτων²⁹, δεν επιθυμούσε να εφαρμοσθεί το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Χατζή Αδής μπέν, το οποίο έγινε τελικά δεκτό από το τουρκικό Κοινοβούλιο, επειδή πίστευε ότι θα ενίσχυε έμμεσα τις χωριστικές τάσεις των Αλβανών και των Βουλγάρων στην Ήπειρο και στη Μακεδονία³⁰.

Μετά το τέλος των εκλογών η ζωή στην Ήπειρο και οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών ξαναβρήκαν το συνηθισμένο τους ρυθμό, χωρίς να επηρεασθούν ουσιαστικότερα από την περιστασιακή συνεργασία των δύο στοιχείων. Η επιτυχία εντούτοις της συνεργασίας αυτής θεωρήθηκε από ορισμένους Έλληνες εκπροσώπους θετική ένδειξη για τις δυνατότητες που υπήρχαν να πραγματοποιηθεί η ελληνοαλβανική συνεννόηση.

Η θέση των Ελλήνων χριστιανών και των Αλβανών που παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο ή είχαν φιλελληνικά αισθήματα προοιωνίζοταν πολύ δύσκολη καθώς ο νέος εθνικός αγώνας των Αλβανών έπαιρνε σοβαρότερες διαστάσεις, και η τουρκική Διοίκηση ήταν διατεθειμένη να υποστηρίξει στην Ήπειρο το αλβανικό στοιχείο, λόγω των νέων εξελίξεων στα Βαλκάνια.

Στις αρχές του επόμενου έτους η ελληνική κυβέρνηση δεν δέχθηκε να υποστηρίξει το νέο κίνημα, όπως της ζήτησαν ορισμένοι Μιρδίτες αρχηγοί που ήταν έτοιμοι να ξεσηκωθούν μαζί με τους Κοσσοβίτες και τους Μαλισσόρους. Με την απάντηση που έστειλε στην πρότασή τους, η κυβέρνηση κατέστησε σ' αυτούς σαφές ότι ήταν πρόθυμη να υποβοηθήσει την εθνική ανάπτυξη των Αλβανών, σε συνεννόηση με τον Ισμαήλ Κεμάλ και άλλους προκρίτους Αλβανούς "πρός κοινήν και επί προδιαγεγραμμένου προγράμματος περιεσκεμμένην ενέργειαν...", υπό τον όρον ότι οι Αλβανοί εθνικιστές θα εγκατέλειπαν τις χωριστικές τάσεις τους³¹. Οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης προς αυτήν την κατεύθυνση δεν επρόκειτο να τελεσφορήσουν, καθώς η αλβανική επανάσταση, που άρχισε την άνοιξη 1912, και η ανησυχία για τις τελευταίες εξελίξεις παρωθούσαν την τουρκική Διοίκηση να κάνει στους Αλβανούς παραχωρήσεις, των οποίων η υλοποίηση θα ισοδυναμούσε με εφαρμογή διοικητικής αυτονομίας, με την ελπίδα ότι το αλβανικό στοιχείο θα αποτελούσε και πάλι το σταθερότερο στήριγμά της στην περιοχή³².

Η έναρξη του αλβανικού κινήματος, που είχε αναβληθεί για ένα διάστημα, αποφασίσθηκε, οριστικά, αμέσως μετά την επανάληψη των εργασιών της νέας Βουλής, όταν έγινε πλέον σαφές ότι δεν υπήρχε για τους Αλβανούς άλλη διέξοδος. Οι συγκρούσεις που είχαν αρχίσει μεταξύ Τούρκων και επαναστατών στην περιφέρεια της Δίβρας από την περίοδο των εκλογών (Μάρτιο-Απρίλιο) γενικεύθηκαν σε όλο το διαμέρισμα του Κοσσοβού, και μέχρι τα όρια των βιλαετιών Σκόδρας και Μοναστηρίου έως το Μάιο. Στις 20 Μαΐου στο χωριό Junik, κοντά στην Τζάκοβα, σε συνέδριο χιλιάδων επαναστατών διατυπώθηκαν από αυτούς δώδεκα νέα αιτήματα, με τα οποία ζητούσαν την αναγνώριση της αλβανικής εθνότητας και τη σύσταση ενός μόνο βιλαετίου από τα διαμερίσματα στα οποία κατοικούσαν Αλβανοί. Η διοίκησή του θα γινόταν βάσει ενός αποκεντρωτικού συστήματος, υπό την εποπτεία ενός Γενικού Επιθεωρητή, ενώ μέσα στα όριά του θα απολάμβαναν οι Αλβανοί ειδικά προνόμια. Τα γενικά αυτά αιτήματα δεν έγιναν τότε αποδεκτά από όλους τους συνέδρους, επειδή ορισμένοι από τους Κοσσοβίτες, ιδίως, ζητούσαν να επανέλθουν στο προ του Συντάγματος καθεστώς³³.

Περί το τέλος Ιουλίου η επανάσταση είχε πλέον γενικευθεί στο Βορρά³⁴. Οι περισσότεροι επαναστάτες είχαν εγκαταλείψει, εν τω μεταξύ, την απαίτησή τους για την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας, επειδή συντάχθηκαν με τους πολιτικούς στόχους του μυστικού τουρκικού Στρατιωτικού Συνδέσμου "Οι Σωτήρες του Έθνους". Τα μέλη του Συνδέσμου επιχείρησαν κίνη-

μα, για να ανατρέψουν την κυβέρνηση του Σαΐδ πασά στην Κωνσταντινούπολη, την οποία ήλεγχε το Νεοτουρκικό Κομιτάτο, και για να εγκαταστήσουν στη θέση της μια πιο φιλελεύθερη κυβέρνηση, με τη συνεργασία του κόμματος της "Φιλελεύθερης Ένωσης"³⁵.

Οι μετριοπαθείς αρχηγοί των Αλβανών επαναστατών, που ήλπιζαν ότι η νέα κυβέρνηση θα ικανοποιούσε ορισμένα αιτήματά τους³⁶, περί το τέλος Ιουνίου ζήτησαν στα Σκόπια και πέτυχαν την παραίτηση της κυβέρνησης του Σαΐδ πασά³⁷. Η πλειονότητα των υπουργών της νέας κυβέρνησης που σχηματίστηκε στις 23 Ιουλίου 1912, υπό τον Χατζή Αχμέτ Μουχτάρ πασά, ήταν αποφασισμένη να καταστρέψει τη δύναμη του Κομιτάτου. Στη θέση του προέδρου του κυβερνητικού Συμβουλίου εκλέχθηκε ο αγγλόφιλος, πρώην Μεγάλος Βεζίρης, Κιαμήλ Πασάς³⁸.

Η νέα τουρκική κυβέρνηση επιδίωξε αμέσως να έρθει σε συνεννόηση με τους Αλβανούς επαναστάτες και έστειλε μια ειδική επιτροπή στην Πριστίνα για να διαπραγματευθεί μαζί τους. Οι πιο αδιάλλακτοι αρχηγοί υπέβαλαν σ' αυτήν δεκατέσσερα αιτήματα, προκειμένου δε να εξαγορεύσουν την κυβέρνηση να τα δεχθεί, κατέλαβαν μεταξύ της 12ης και 13ης Αυγούστου τα Σκόπια³⁹. Οι τελικές παραχωρήσεις έγιναν δεκτές από τους περισσότερους Αλβανούς αρχηγούς στις 18 Αυγούστου⁴⁰.

Οι Αλβανοί εθνικιστές είχαν καταβάλει προσπάθειες για να συμπαρασυρθεί στην αλβανική επανάσταση και ο Ισμάιλ Κεμάλ, από την άνοιξη 1912⁴¹. Κατά την ίδια περίοδο, παράλληλα με τις ενέργειές του για την οργάνωση της επανάστασης στο Βορρά, ο Ισμάιλ Κεμάλ συνέχιζε τις επαφές του με την ελληνική κυβέρνηση. Επίσης, επιζητούσε⁴² την υποστήριξη της Αγγλίας, λόγω της σύμπτωσης και μάλ' του πολιτικού προγράμματος των Τούρκων φιλελευθέρων συνεργατών του με τους στόχους της αγγλικής πολιτικής ως προς την Τουρκία, επιζητώντας να εξασφαλίσει τη βοήθειά της και κατά τη φημολογούμενη, τότε, σύγκληση Διάσκεψης για τα ανατολικά ζητήματα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, σε περίπτωση που θα ετίθετο σ' αυτήν και το Αλβανικό ζήτημα. Ο γνωστός εθνικιστής και πολέμιος των ελληνικών θέσεων Δερβίς Χίμα, σε νέα περιοδεία του, για εθνικούς σκοπούς, στη Νότιο Αλβανία και στην Ήπειρο⁴³ συνέλεγε υπογραφές των Αλβανών σε έγγραφο, με το οποίο πληρεξουσιοδοτούσαν αυτοί τον Ισμάιλ Κεμάλ και δύο άλλους να ζητήσουν στο επικείμενο ευρωπαϊκό συνέδριο την αυτονομία της Αλβανίας.

Το Μάρτιο 1912, ο Ισμάιλ Κεμάλ χρηματοδοτήθηκε από την Αθήνα με την καθιερωμένη τριμηνιαία επιδότησή του, μέσω της πρεσβείας του Λονδίνου και του νομάρχη Βαρατάση στην Κέρκυρα, όπου παρέμεινε, περιμένοντας τα αποτελέσματα των εκλογών στην περιφέρεια του Αιτωλίας⁴⁴, καθώς είχε υποβάλει και ο ίδιος υποψηφιότητα σ' αυτήν. Νέες προτάσεις για την εκτέλεση προγενέστερων, εν μέρει, σχεδίων, στα πλαίσια της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, ειδικότερα στον εκπαιδευτικό τομέα, υπέβαλε

ο Αλβανός πολιτικός στον Βενιζέλο, όταν οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στην Κέρκυρα στις 23 Απριλίου⁴⁵.

Βάσει ενός σχεδίου, το οποίο ανέλυσε τελικά στον νομάρχη Βαρατάση⁴⁶, ο Ισμαήλ Κεμάλ προσπάθησε να πείσει την ελληνική κυβέρνηση, όπως και κατά το προηγούμενο έτος, ότι θα ενεργούσε για τη ματαίωση της επανάστασης στην Ήπειρο, ελέγχοντας ιδίως την κατάσταση που επικρατούσε στην Τσαμουριά⁴⁷. Υποστήριζε, μεταξύ άλλων, ότι οι Αλβανοί θα περιορίζονταν να ζητήσουν την εξασφάλιση των εθνικών δικαίων τους, μέσα στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και γι' αυτόν το λόγο δεν ετίθετο ζήτημα ελληνοαλβανικών συνόρων⁴⁸. Το τελευταίο αυτό επιχείρημα ήταν εν μέρει παραπειστικό, όπως προκύπτει από τις συμπληρωματικές αντιφατικές πληροφορίες του Ισμαήλ Κεμάλ για το ίδιο θέμα, σύμφωνα με τις οποίες οι Αλβανοί επαναστάτες θα επιχειρούσαν τοπικές εξεγέρσεις, για να διώξουν τις τουρκικές αρχές και να εγκαθιδρύσουν στη θέση τους αλβανικές στις σημαντικότερες πόλεις, μέχρις ότου γίνουν αποδεκτά τα αιτήματά τους, μόνο στην περιοχή προς βορράν του Αυλώνα, ώστε να μείνει αμέτοχη η προς νότον χώρα. Σε περίπτωση που θα παρασύρονταν και οι Νότιοι Αλβανοί, παρά τις αντίθετες προσπάθειες των ηγετών του κινήματος – πράγμα απίθανο – οι τελευταίοι θα προνοούσαν να αναλάβουν τη διοίκηση στα κεντρικά σημεία της περιφέρειας αυτής τοπικές επιτροπές "Ηπειρωτών χριστιανών". Οι ίδιοι Αλβανοί αρχηγοί είχαν ζητήσει από τους Νότιους Αλβανούς να μην πάρουν μέρος στο κίνημα, όπως υποστήριζε ο Ισμαήλ Κεμάλ, επειδή τυχόν εξέγερσή τους θα μπορούσε να προκαλέσει επανάσταση του πολυπληθέστερου ελληνικού πληθυσμού, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί Ελληνικό ζήτημα, να ακολουθήσουν διεθνείς περιπλοκές και ίσως διαμελισμός της Τουρκίας⁴⁹, που θα απέβαινε σε βάρος των εθνικών αλβανικών σκοπών.

Για την εξυπηρέτηση των αλβανικών σχεδίων, που εξέθετε ο Ισμαήλ Κεμάλ, ζητούσε τη συνδρομή της ελληνικής κυβέρνησης. Όπως επρόκειτο όμως να γίνει φανερό στην πράξη, αντίθετα από όσα αυτός ισχυριζόταν, αλβανικοί ηγετικοί κύκλοι στην Κωνσταντινούπολη και στην Αλβανία θα επιχειρούσαν να ξεσηκώσουν το Νότο, ελέγχοντας κατά το δυνατόν το κίνημα, όπως και στο Βορρά, ώστε η κατεύθυνσή του και η προβολή των αξιώσεων των επαναστατών να πραγματοποιηθούν σύμφωνα με τις δικές τους πολιτικές επιλογές και ανάλογα με τις εξελίξεις στην Τουρκία.

Η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στις εκκλήσεις του Ισμαήλ Κεμάλ για την ενίσχυση της αλβανικής επανάστασης ήταν αυτή τη φορά κατηγορηματικά αρνητική και υπαγορευόταν από τις γνωστές θέσεις της απέναντι στο αλβανικό Κίνημα, τις οποίες είχε κοινοποιήσει προς τις προξενικές αρχές της Ηπείρου και της Αλβανίας, με εγκύκλιό της στις 13 Ιουνίου 1912⁵⁰. Σ' αυτήν η κυβέρνηση καθόριζε ως αλβανικά τα εδάφη, τα οποία συμπεριλαμβάνονταν στο σαντζάκι Βερατίου του βίλαετίου Ιωαννίνων, εκτός από τους καζά-

δες Αυλώνα, Τεπελενίου και Πρεμετής, στον καζά Σταρόβου του σαντζακίου Κορυτσάς και σε τμήμα των καζάδων Αχρίδας και Κιρτσόβου του σαντζακίου Μοναστηρίου⁵¹. Επαναλάμβανε επίσης η κυβέρνηση στην εγκύκλιο ότι μόνη ενδεδειγμένη λύση για τους Αλβανούς ήταν η υιοθέτηση του προγράμματος των εθνοτήτων, βάσει του οποίου θα συνέχιζαν αυτοί και την ελληνοαλβανική συνεργασία. Για την ανάπτυξή τους η ελληνική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να δεχθεί τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Αλβανίας, χωρίς να αντιτάσσεται και στην ίδρυση αλβανικών σχολείων στις αλβανικές μουσουλμανικές κοινότητες, υπό τον όρο να καθιερωθεί και η διδασκαλία της ελληνικής, ως ξένης γλώσσας, στα αλβανικά εκπαιδευτήρια. Δεν μπορούσε όμως να γίνει λόγος για τη χρήση της αλβανικής στην Εκκλησία.

Λίγο αργότερα, πριν από το τέλος Ιουνίου, η κυβέρνηση ζητούσε να δοθούν οδηγίες στους χριστιανούς, για να κρατήσουν ουδέτερη στάση απέναντι στο αλβανικό Κίνημα, όπως είχε γίνει και το προηγούμενο έτος, και να δηλώσουν στους Αλβανούς εθνικιστές ότι επιζητούσαν μόνον την εφαρμογή του Συντάγματος, σύμφωνα με τα αιτήματα του Πατριρχείου και τα υπομνήματα που είχαν υποβληθεί στην Επιτροπή μεταρρυθμίσεων⁵².

Η κυβέρνηση είχε εν τω μεταξύ πληροφορίες από τις ελληνικές προξενικές αρχές της Νοτίου Αλβανίας και της Ηπείρου, ότι ο Ισμαήλ Κεμάλ παρακινούσε ορισμένους επαναστάτες αρχηγούς στα βορειότερα διαμερίσματα να ξεσηκωθούν, μετά από σχετικές οδηγίες του. Συγκεκριμένα δε στο διαμέρισμα του Βερατίου⁵³ – ιδίως στον καζά του Αυλώνα⁵⁴, όπου από τα μέσα Μαΐου αναμενόταν να έρθει ο ίδιος για να αναλάβει την αρχηγία του κινήματος⁵⁵ – και στις περιφέρειες Κορυτσάς και Μοναστηρίου⁵⁶. Ο Ισμαήλ Κεμάλ παρότρυνε επίσης να ξεσηκωθούν και τους Αλβανούς των τμημάτων Αργυροκάστρου και Δελβίνου, όπου οι αρχές είχαν αρχίσει να παρακολουθούν την επαναστατική κίνηση, ιδίως μετά την εκδήλωση του στρατιωτικού κινήματος⁵⁷. Τον Ιούνιο στις περιφέρειες Κορυτσάς, Κολώνιας και Πρεμετής δρούσαν διάφορα αλβανικά σώματα, ληστρικά και παράλληλα εθνικά, ενωμένα μεταξύ τους, καταπίεζαν δε και τα χριστιανικά χωριά για να πάρουν μέρος στην επανάσταση⁵⁸. Καταπίεσεις γίνονταν και σε βάρος των μουσουλμανικών χωριών⁵⁹.

Με τα σώματα της περιφέρειας της Κολώνιας σκόπευε να ενωθεί και ο Αλβανός Ταγιάρ μπέης Τετόβα, ο οποίος είχε συνεννοηθεί από το τέλος Ιουνίου με τους επαναστάτες αρχηγούς του Νότου, μερικούς μπέηδες, και ελάχιστους χριστιανούς, να κηρύξει σε επανάσταση την Κολώνια και να ηγηθεί κινήματος σε όλη την Άνω Αλβανία⁶⁰. Στην περιοχή της Κορυτσάς οι εθνικιστές δεν ανέπτυξαν ιδιαίτερη δράση⁶¹. Ο Ταγιάρ μπέης, για την υλοποίηση του σχεδίου του, ήρθε σε επαφή με τον Ισμαήλ Κεμάλ, επ' ευκαιρία της σύσκεψης των αρχηγών που επρόκειτο να γίνει στην Κέρκυρα. Όπως έγραφε στον Αλβανό πολιτικό, ήθελε να δώσει στο κίνημά του χαρακτήρα καθαρά εθνικό,

προσδιορίζοντας ως στόχο του την παραχώρηση εκ μέρους της Πύλης διοικητικής αυτονομίας, στην οποία θα συμμετείχαν και οι Τόσκηδες⁶².

Τα διαμερίσματα της Κορυτσάς⁶³ και της Κολώνιας, τα οποία, όπως άφηνε να εννοηθεί στις αρχές Ιουλίου ο Ισμαήλ Κεμάλ, είχαν καθορίσει ορισμένοι ομοϊδεάτες του ως το νοτιότερο όριο για την επέκταση της επανάστασης, αποτέλεσαν αυτή τη φορά μαζί με το τμήμα Αργυροκάστρου τις δύο κυριότερες επαναστατικές εστίες στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο.

Σε ορισμένα τμήματα του Νότου οι επαναστάτες έδωσαν στο κίνημά τους εθνικό χαρακτήρα, ζητώντας την παραχώρηση ευρείας διοικητικής αυτονομίας, αφού διέκοψαν προηγουμένως τη συνεργασία τους με τους Τούρκους αξιωματικούς της Ένωσης των “Σωτήρων του Έθνους” και απέρριψαν τις συμβιβαστικές τάσεις ορισμένων Αλβανών αρχηγών του Βορρά ως προς το θέμα αυτό⁶⁴. Παρά τις προσπάθειες της τουρκικής Διοίκησης να αναστείλει την επέκτασή του, το κίνημα έτεινε να μεταβληθεί σε γενική εξέγερση⁶⁵ από το τρίτο δεκαήμερο του Ιουνίου, με τις σύντονες προσπάθειες όλων των ισχυρών Αλβανών, μεταξύ των οποίων ο Ισμαήλ Κεμάλ κατείχε εξέχουσα θέση. Η εξέγερση αυτή προετοιμαζόταν να αρχίσει στις 10 Ιουλίου, μόλις θα γενικευόταν η επανάσταση στο Βορρά.

Στο σαντζάκι Βερατίου, και ειδικότερα στην περιοχή του Αυλώνα, αρχικά οι Κεμαλικοί είχαν προσφέρει τη θέση του αρχηγού της επανάστασης στον Μουφίτ μπέν Λιμποχόβα⁶⁶. Σε συνομιλία που είχε ο Μουφίτ μπέν με τον πρόξενο Ιωαννίνων Φορέστη, τον διαβεβαίωσε, όπως και παλαιότερα, ότι ο ίδιος επιθυμούσε τη συνεργασία των δύο λαών για τη δημιουργία ενός νέου πολιτικού οργανισμού στην Ανατολή, αλλά ότι το κυριότερο εμπόδιο για την υλοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου παρέμενε το ζήτημα των νοτίων συνόρων της Αλβανίας. Παρά το γεγονός ότι ορισμένοι μπένδες – μεταξύ τους και ο Ισμαήλ Κεμάλ – επιθυμούσαν να δοθεί στους Έλληνες η γραμμή “εντεύθεν” του Αώου, οι Αλβανοί του τμήματος εκείνου δεν θα δέχονταν ποτέ να επεκταθεί η Ελλάδα πέραν του Καλαμά, παρά μόνο μετά από ένοπλο αγώνα. Αλλά και στην τελευταία περίπτωση, θα ζητούσαν την επέμβαση της Αυστρίας και της Ιταλίας. Ο ίδιος ο Μουφίτ μπέν, αν και στο παρελθόν ήταν αντίθετος με την παραχώρηση της γραμμής του Αώου, ήταν πρόθυμος πλέον να δεχθεί να δοθεί αυτή στους Έλληνες, προκειμένου να ευοδωθεί η συνεργασία των δύο λαών⁶⁷.

Το ρόλο του συντονιστή των επαναστατικών ενεργειών, κυρίως στα διαμερίσματα Βερατίου-Αυλώνα, ανέλαβε τελικά ο Ισμαήλ Κεμάλ – σ’ αυτά οι οπαδοί του ζητούσαν τη συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης. Οι επαναστάτες, που είχαν επίκεντρο της δράσης τους το Αργυρόκαστρο και την Κορυτσά, έδρασαν χωρίς άμεση εξάρτηση από τον Αλβανό πολιτικό, αλλά σε συνεννόηση με τον Ταγιάρ μπέν Τετόβα.

Μετά την άφιξη του Ισμαήλ Κεμάλ στην Κέρκυρα, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε εκεί περί τις 10 Ιουλίου, οι αντιπρόσωποι των περιοχών

Αυλώνα, Μαλακάστρας, Βερατίου, Αργυροκάστρου και άλλων τμημάτων από το Νότο, αποφάσισαν να αρχίσουν το κίνημα μεταξύ της 14ης και 15ης Ιουλίου, αφού εν τω μεταξύ θα υποκινούσαν και τους χριστιανούς να πάρουν μέρος σ' αυτό. Το κίνημα όμως αναβλήθηκε, επειδή μεσολάβησε η πτώση της κυβέρνησης του Σαϊδ πασά. Ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε δώσει εντολές στους οπαδούς του να μην κινηθούν, μέχρις ότου γίνουν γνωστές οι διαθέσεις της νέας κυβέρνησης απέναντι στους Αλβανούς⁶⁸.

Στην Κέρκυρα, όπου, όπως ανέφερε ο ίδιος, είχε έρθει με ειδική πρόσκληση της ελληνικής κυβέρνησης και μετά από διαβεβαιώσεις της ότι θα ενίσχυε η ίδια τον αγώνα των Αλβανών, ο Ισμαήλ Κεμάλ περίμενε την οριστική απάντηση της Αθήνας σχετικά με τις υποσχέσεις που του είχαν δοθεί για όλα τα ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος⁶⁹. Πριν ακόμα γίνει η σύσκεψη των Αλβανών αρχηγών, είχε ενημερώσει την Αθήνα για την επικείμενη σύγκλησή της. Ο Ισμαήλ Κεμάλ υπογράμμιζε ότι για να επιβάλει στη σύσκεψη την άποψή του να μην επεκταθεί το κίνημά τους πέραν της Κόιντης Αλβανίας, και ταυτόχρονα για να υποδείξει τον τρόπο δράσης που έπρεπε να ακολουθήσουν οι αρχηγοί σε περίπτωση που θα συμμετείχαν στο κίνημα αυτό με δική τους πρωτοβουλία και οι Νότιοι Αλβανοί, θα έπρεπε να αποφασίσει η κυβέρνηση την παροχή έκτακτης βοήθειας και να του κοινοποιήσει τις οριστικές αποφάσεις της για την προώθηση του προγράμματος της συνεννόησης, ώστε να ενισχυθεί το κύρος του μεταξύ των συμπατριωτών του. Ειδικότερα δε ο Ισμαήλ Κεμάλ ζητούσε να χρηματοδοτηθεί ο Μουχαρέμ Ρουσάτ, ώστε να μην οργανώσει κίνημα στην περιοχή, όπου κατοικούσαν οι Τσάμπεδες, επειδή σ' αυτήν ήταν ο μόνος ικανός για κάτι τέτοιο.

Η ελληνική κυβέρνηση, ενήμερη πλέον για την έκταση που είχε πάρει η επαναστατική δράση στο βίλαετι Ιωαννίνων, πληροφόρησε τον Κεμάλ αρχικά στις 6 Ιουλίου, ότι ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει το αλβανικό κίνημα μόνο προς βορράν των Ακροκεραυνίων, και εφόσον οι επαναστάτες θα επιζητούσαν την εκπλήρωση εθνικών στόχων, εναρμονισμένων με το πρόγραμμα των εθνοτήτων. Την άποψη αυτή φαινόταν να συμμερίζονται μερικοί επαναστάτες αρχηγοί του Κοσοκροπεδίου. Αντίθετα, προς νότον των Ακροκεραυνίων, η κυβέρνηση δεν θα αναγνώριζε καμιά αλβανική ενέργεια. Απέκρουε γι' αυτόν το λόγο κάθε συνεννόηση του Κεμάλ με τους Τσάμπεδες, δεχόταν όμως να συνεργασθεί αυτός, αν χρειαζόταν, με τους επαναστάτες στην περιοχή του Αυλώνα⁷⁰.

Λίγες ημέρες αργότερα, μετά την παραίτηση της κυβέρνησης του Σαϊδ πασά στην Κωνσταντινούπολη, και ενώ το κίνημα στο Νότο είχε αναβληθεί, η κυβέρνηση μετέβαλε τη στάση της απέναντι στους Αλβανούς. Ειδοποίησε δε σχετικά τον νομάρχη Βαρατάσπ, που κρατούσε επαφή με τον Ισμαήλ Κεμάλ, ότι, μετά την παύση της κυβέρνησης αυτής που εξέφραζε την πολιτική του Κομιτάτου και καταπατούσε τα δίκαια των εθνοτήτων, η συνέχιση της

αλβανικής επανάστασης δεν είχε πλέον νόημα. Κατά την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης οι Αλβανοί έπρεπε να συνεννοηθούν με τη νέα τουρκική κυβέρνηση, που παρείχε όλα τα εχέγγυα για την εφαρμογή του Συντάγματος, και εφόσον το έπρατταν, η ίδια υποσχόταν να υποστηρίξει τις σχετικές προσπάθειές τους. Σε εκτέλεση μάλιστα των υποσχέσεων που είχαν δοθεί προς τον Ισμαήλ Κεμάλ, κατά τις τελευταίες συνομιλίες που είχε με τον Βενιζέλο, ήταν αυτή πρόθυμη να συνεισφέρει για την ενίσχυση της έκδοσης κάποιου δημοσιογραφικού οργάνου στο Εξωτερικό και την υλοποίηση των στόχων της συνεννόησης⁷¹.

Μετά την τελευταία ειδοποίηση της ελληνικής κυβέρνησης, ελπίζοντας να επωφεληθούν οι συμπατριώτες του και ο ίδιος προσωπικά από την πολιτική αλλαγή στην Κωνσταντινούπολη, ο Ισμαήλ Κεμάλ⁷² αποφάσισε να μείνει στην Κέρκυρα και μόνον εάν το απαιτούσε η περίπτωση να πάει στην Κωνσταντινούπολη μέσω Αθηνών⁷³. Ήταν γνωστό ότι πολλοί από τους σημαίνοντες φιλελευθέρους στην Κωνσταντινούπολη, όπως ο επικεφαλής της νέας κυβέρνησης Χατζή Αχμέτ Μουχτάρ πασάς και ο αγγλόφιλος πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου Κιαμήλ πασάς, είχαν στο παρελθόν υποστηρίξει ότι έπρεπε να αναγνωρισθεί η αλβανική εθνότητα και να παραχωρηθούν σ' αυτήν προνόμια. Η επικράτηση των φιλελευθέρων, καθοριστική και για την τελική στάση που θα κρατούσε ως προς την αλβανική επανάσταση η ελληνική κυβέρνηση, αποτελούσε γενικότερη επιδίωξη της πολιτικής της, ανεξάρτητα από τη διευθέτηση του αλβανικού προβλήματος. Η ελληνική κυβέρνηση ήλπιζε ότι η νέα πολιτική που θα εγκαινίαζαν οι φιλελεύθεροι θα έδινε τη δυνατότητα στο Πατριαρχείο και στα ελληνικά εθνικά κέντρα στην Κωνσταντινούπολη να εφαρμόσουν το πρόγραμμα των εθνοτήτων. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίον ο Αθανάσιος Σουλιώτης είχε έρθει σε συνεννόηση με εκπροσώπους του Στρατιωτικού Συνδέσμου, πριν ακόμα εκδηλωθεί το κίνημα, για μια σχετική συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση⁷⁴. Εντούτοις η κυβέρνηση επρόκειτο να διαψευσθεί στις προσδοκίες της. Η νέα τουρκική κυβέρνηση, πριν και μετά τη νέα αλβανική επανάσταση, φάνηκε υποχωρητική απέναντι στους Αλβανούς και κατέληξε να παραχωρήσει σ' αυτούς σημαντικές μεταρρυθμίσεις μέσα στα όρια των γνωστών τεσσάρων βιλαετιών, προκαλώντας τις αντιδράσεις των εκπροσώπων της Ελλάδας και των άλλων ενδιαφερόμενων βαλκανικών κρατών που είχαν βλέψεις στα εδάφη, τα οποία διεκδικούσαν οι Αλβανοί εθνικιστές. Τα κράτη αυτά επιθυμούσαν να μη βελτιωθούν οι σχέσεις Αλβανών και Τούρκων, γι' αυτό και υποδαύλιζαν την επαναστατική αναταραχή στη Βόρειο Αλβανία⁷⁵. Δεν επιθυμούσαν όμως παράλληλα και την τελική επιτυχία του αλβανικού κινήματος. Αντίστοιχα με την Ελλάδα που φοβόταν επέκτασή του στην Ήπειρο, ανησυχίες για ενδεχόμενη πρόοδο του κινήματος στα τμήματα της Μαλεσίας και του Κοσσόβου είχαν εκδηλώσει περί τα μέσα Ιουλίου και οι

κυβερνήσεις του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε τότε να πληροφορηθεί ποια μέτρα σκεφτόταν να πάρει η Βουλγαρία, σε περίπτωση κατά την οποία η επανάσταση θα επεκτεινόταν στην περιοχή που αποτελούσε σφαίρα βουλγαρικού ενδιαφέροντος⁷⁶.

Μετά το σχηματισμό της νέας τουρκικής κυβέρνησης και ενώ οι Βόρειοι αρχηγοί επέμεναν στη διάλυση της Βουλής, οι επαναστάτες της περιφέρειας Βερατίου μαζί με τους αρχηγούς της Πρεμετής και με ορισμένους από την περιοχή Κορυτσάς, σε Γενική Συνέλευση που συγκάλεσαν στις 10/23 Ιουλίου 1912, συνέταξαν και υπέγραψαν Υπόμνημα⁷⁷ με αιτήματα παρόμοια προς εκείνα που είχαν υποβάλει οι Μαλισσόροι κατά την επανάσταση του προηγούμενου χρόνου (Υπόμνημα Gerche).

Η υποβολή των δώδεκα αιτημάτων προς την τουρκική Διοίκηση και τις προξενικές αρχές έγινε αρχικά στον Αυλώνα στις 16/29 Ιουλίου από αντιπροσώπους των τριών τμημάτων που αναφέρθηκαν. Στις 21 Ιουλίου αποφασίσθηκε η επίδοση παρόμοιων υπομνημάτων και από τους επαναστάτες του καζά του Αυλώνα⁷⁸. Με την υιοθέτηση των δώδεκα αιτημάτων του Υπομνήματος, διαφοροποιώντας τη θέση τους από τους αρχηγούς του Βορρά, που είχαν συνταυτισθεί με τους στόχους των Τούρκων κινηματιών αξιωματικών, οι επαναστάτες της Κάτω Αλβανίας και της Άνω Ηπείρου ζητούσαν την αναγνώριση της αλβανικής εθνότητας και την παραχώρηση ενός αποκεντρωτικού συστήματος διοικητικής αυτονομίας για τα βιλαέτια, στα οποία κατοικούσαν Αλβανοί, υπό την εποπτεία ενός Επιθεωρητή του Σουλτάνου για μια ορισμένη περίοδο.

Αλληλέγγυοι με όσους είχαν υποβάλει το Υπόμνημα της 10/23ης Ιουλίου 1912 κηρύχθηκαν και ορισμένοι Αλβανοί εθνικιστές στην περιοχή της Κορυτσάς⁷⁹, ενώ οι επαναστάτες που ξεσηκώθηκαν σε ορισμένα νοτιότερα διαμερίσματα του βιλαετίου Ιωαννίνων ζήτησαν να ισχύσουν γι' αυτούς τα γνωστά αλβανικά αιτήματα των Βορείων Αλβανών⁸⁰.

Από το τέλος Ιουλίου, εν τω μεταξύ, στα τμήματα της Κάτω Αλβανίας και της Άνω Ηπείρου οι περισσότεροι επαναστάτες αρχηγοί περίμεναν την τελική απάντηση της Πύλης στο Υπόμνημα της 10/23ης Ιουλίου 1912. Κατόπιν θα αποφάσιζαν αυτοί αν θα συνέχιζαν τον αγώνα τους.

Η περίοδος της αναμονής, που παρατεινόταν με την ανανεωμένη δράση ορισμένων σωμάτων⁸¹, τερματίσθηκε, όταν η Πύλη, λίγες ημέρες μετά την απάντησή της στα αιτήματα των βορείων Αλβανών (18 Αυγούστου)⁸², με κοινοποίησή της στον Αυλώνα, ανήγγειλε ότι δεχόταν να ισχύσουν και για το Νότο οι παραχωρήσεις της προς τους Αλβανούς του Βορρά. Η κοινοποίηση αυτή σηματοδοτούσε τη λήξη της επανάστασης για τη Νότιο Αλβανία και την Ήπειρο. Δεν εσήμαινε όμως και το τέλος της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή, φέρνοντας σε απόγνωση τα λαϊκότερα στρώματα του πληθυσμού, μετά ιδίως τις δύο τελευταίες αλβανικές επαναστάσεις,

καθώς πολλοί Αλβανοί εθνικιστές, όπως άλλωστε και οι αδιάλλακτοι στο Βορρά, θα επιχειρούσαν νέες κινητοποιήσεις, συνεχίζοντας και τις πιέσεις εναντίον πολλών χριστιανών. Οι πιέσεις αυτές είχαν αρχίσει κατά τη διάρκεια του κινήματος σε ορισμένα διαμερίσματα της Ηπείρου, με σκοπό να εξαναγκάσουν τους χριστιανούς να υποστηρίξουν την επανάσταση με χρηματικές συνεισφορές ή και με τη συμμετοχή τους στα αλβανικά σώματα.

Οι χριστιανοί, όπως και το προηγούμενο έτος, στη μεγάλη πλειονότητά τους, και με λίγες μόνον εξαιρέσεις, δεν πήραν μέρος στο κίνημα και αρνήθηκαν να υπακούσουν στις σχετικές απαιτήσεις των Αλβανών εθνικιστών. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις, κυρίως στις αλβανόφωνες περιοχές, συνεργάστηκαν με τους επαναστάτες λίγες κοινότητες, και οι ελληνικοί κύκλοι φοβόνταν ότι θα διευρυνόταν ο αριθμός τους μετά από νέες πιέσεις. Οι κυριότεροι λόγοι που αναφέρονται ως κίνητρα για τη στάση των αλβανόφωνων χριστιανών είναι: η αλληλεγγύη τους προς την παραδοσιακή κοινότητα του Μιλλέτι του Πατριαρχείου και η υπακοή τους κατά συνέπεια στις συστάσεις του, καθώς και ο φόβος τους μήπως η τελική επιτυχία της επανάστασης προκαλέσει την ανόρθωση του κύρους των μπένδων, με συνέπεια τη μεγαλύτερη υποδούλωσή τους σ' αυτούς⁸³.

Με την καθοδήγηση των εκκλησιαστικών αρχών και των ελληνικών εθνικών κέντρων ορισμένες φορές οι χριστιανοί κατήγγειλαν ως παραπλανητικές και μη αντιπροσωπευτικές της θέλησης του πληθυσμού τις δηλώσεις, τις οποίες έστειλαν οι Αλβανοί εθνικιστές σε μερικά διαμερίσματα προς την Πύλη, απαιτώντας την εφαρμογή των αιτημάτων τους. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως και το προηγούμενο έτος, υπέβαλαν και οι ίδιοι αντιδηλώσεις, με τις οποίες διαδήλωναν την αντίθεσή τους προς τους στόχους των πρώτων⁸⁴. Οι πιέσεις εναντίον των χριστιανών είχαν ενταθεί από το πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου, κυρίως στην περιοχή της Κορυτσάς, στα βορειότερα διαμερίσματα του βιλαετίου Ιωαννίνων, αλλά και στους ελληνικούς, σύμφωνα με το επικρατέστερο πληθυσμιακό στοιχείο, καζάδες μέχρι τα χωριά του Ζαγορίου, του Πρωγώνιου και της Κόνιτσας. Η οξύτητα που επικρατούσε τότε στις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών έγινε φανερή και με μερικούς φόνους έγκριτων προσώπων, που έγιναν τότε και από τις δύο πλευρές⁸⁵.

Οι παραχωρήσεις της Πύλης ενθάρρυναν εξάλλου περισσότερο τα αλβανικά σώματα που εξακολούθησαν τη δράση τους, είτε για να εκβιάσουν την εκπλήρωση των αιτημάτων τους, είτε για να προετοιμάσουν νέο κίνημα, και γενικότερα ενίσχυσαν τους Αλβανούς εθνικιστές στον αγώνα τους, σε συνδυασμό με την όλη φιλοαλβανική πολιτική που ακολουθούσε τότε η νέα τουρκική κυβέρνηση στην Ήπειρο. Η πολιτική αυτή αποκορυφώθηκε με το διορισμό ανώτερων και κατώτερων υπαλλήλων, που ήταν Αλβανοί, και στο βιλαέτι Ιωαννίνων.

Με τη νέα κατάσταση που έτεινε να διαμορφωθεί υπέρ των Αλβανών η

θέση των χριστιανών, που είχαν εκδηλωθεί ως αδιάφοροι ή αντίθετοι προς το εθνικό αλβανικό Κίνημα, φαινόταν επισφαλέστερη στην παραπάνω περιφέρεια, και ιδίως στο τμήμα Αργυροκάστρου⁸⁶. Από το τέλος Ιουλίου και μετά σχεδιάζονταν από τους μωαμεθανούς Αλβανούς αντεκδικήσεις εναντίον τους με φόνους, καθώς και με την επιβολή εμπορικού αποκλεισμού, επειδή, εκτός των άλλων, οι χριστιανοί είχαν υποβοηθήσει και τη δράση λίγων ελληνικών σωμάτων⁸⁷. Οι αντεκδικήσεις αυτές θα αποτελούσαν αντίποινα και για τη δολοφονία του προέδρου της αλβανικής λέσχης Ιωαννίνων Καδρή μπέν Γκιάτα⁸⁸. Η δολοφονία υπήρξε έργο του Γρηγορίου Φαρμάκη, που είχε δράσει με το ληστανταρτικό σώμα του όλο το προηγούμενο έτος στην Ήπειρο, με τη συνεργασία οργάνων της Ηπειρωτικής Εταιρίας⁸⁹, και είχε προκαλέσει τις αντιδράσεις των Αλβανών και των Τουρκογιαννιωτών.

Η θέση των χριστιανών, που ζητούσαν σε πολλά τμήματα την αποστολή ελληνικών σωμάτων, αποδυναμώθηκε περισσότερο μετά τη μετάθεση του Βαλή Ιωαννίνων, ως φανατικού Νεότουρκου. Στη θέση του προκειμένου να τοποθετηθεί ο Χασάν πασάς, Αλβανός από το Λεσκοβίκι, ο οποίος θα εργαζόταν για την προώθηση των εθνικών αλβανικών σκοπών⁹⁰.

Ο διορισμός του νέου Βαλή καθώς και άλλων Αλβανών υπαλλήλων στο βιλαέτι Ιωαννίνων, που έγινε, όπως και σε άλλα διαμερίσματα, στα πλαίσια της εφαρμογής των παραχωρήσεων προς τους Αλβανούς καθώς και των κυβερνητικών μέτρων για την αντικατάσταση όσων υπαλλήλων υποστήριζαν το Νεοτουρκικό Κομιτάτο, ισοδυναμούσε για την ελληνική πλευρά με απροκάλυπτη απόπειρα "εξαλβανισμού" του ελληνικού και του αλβανόφωνου πληθυσμού της Ηπείρου, που παρέμενε πιστός στο Πατριαρχείο ή είχε φιλελληνικά αισθήματα. Γι' αυτόν το λόγο, υποβλήθηκαν τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας εκ μέρους των πολιτικών συλλόγων και των κοινοτικών σωματείων της Ηπείρου προς την κυβέρνηση και το Πατριαρχείο, μετά από σχετικές υποδείξεις του Υπουργείου Εξωτερικών⁹¹. Επίσης δημοσιεύθηκαν άρθρα σε εφημερίδες της Αθήνας και της Κωνσταντινουπόλεως, τα οποία προασπίζοντας τη θέση των ορθοδόξων στο βιλαέτι Ιωαννίνων καλούσαν τις κυβερνήσεις των Δυνάμεων να παρέμβουν για όσα συνέβαιναν τότε στην Ήπειρο⁹².

Για το ίδιο ζήτημα επίσης διοργανώθηκε στις 15 Αυγούστου από τους Ηπειρώτες της Αθήνας και του Πειραιά μεγάλο ηπειρωτικό συλλαλητήριο⁹³.

Μετά την επανάσταση

Μετά την άφιξή του στα Ιωάννινα ο νέος Αλβανός Βαλής πήρε ορισμένα μέτρα, τα οποία του υπαγόρευαν η πολιτική της τουρκικής κυβέρνησης, αλλά και οι προσωπικές αντιλήψεις του. Η φιλοαλβανική πολιτική της τουρκικής κυβέρνησης έγινε σαφέστερη με τις νέες οδηγίες της προς τον νέο Βαλή, οι

οποίες προέβλεπαν τη μετάθεση όλων των κυβερνητικών υπαλλήλων, διοικητικών και δικαστικών, οι οποίοι υπηρετούσαν στο βιλαέτι Ιωαννίνων και δεν γνώριζαν τη γλώσσα του τόπου⁹⁴. Ο τρόπος με τον οποίο είχε γίνει η διατύπωση της διάταξης αυτής άφηνε ορισμένα περιθώρια ερμηνείας στις τουρκικές αρχές και μάλιστα στον Βαλή, σχετικά με τη γλώσσα που έπρεπε να γνωρίζουν οι κρατικοί υπάλληλοι, προκειμένου να διορισθούν στο βιλαέτι, εφόσον σε μεγάλο τμήμα του επικρατέστερη γλώσσα ήταν η ελληνική, την οποία μιλούσαν εκτός από τους Έλληνες και οι περισσότεροι Άρρενες, Τούρκοι και Αλβανοί, μέσα στα όριά του. Η Διοίκηση θα προσπαθούσε να παρακάμψει τη δυσκολία διορίζοντας Αλβανούς υπαλλήλους που γνώριζαν και την ελληνική.

Στις 12 Σεπτεμβρίου, τέλος, η τουρκική κυβέρνηση εξήγγειλε ένα νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που προέβλεπε την ίδρυση αλβανικών σχολείων σε όλους τους καζάδες, από τον Αυλώνα μέχρι την Πρέβεζα, και τη διεξαγωγή εξετάσεων στα Ιωάννινα μεταξύ των αλβανοφώνων, προκειμένου να διορισθούν δάσκαλοι στα τουρκικά γυμνάσια Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Βερατίου⁹⁵, τα οποία θα μετατρέπονταν σε αυτοκρατορικά λύκεια. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη των Αλβανών εθνικιστών, η εφαρμογή του τελευταίου μέτρου, ακόμα και αν υπέκρυπτε την πρόθεση της τουρκικής Διοίκησης να καλλιεργήσει βαθμιαία την εντύπωση ότι είχε πλέον εκλείψει ο λόγος λειτουργίας εθνικών αλβανικών σχολείων, θα συντελούσε στο χαρακτηρισμό της χώρας ως αλβανικής.

Παράλληλα με την εκτέλεση των φιλοαλβανικών μέτρων, το Σεπτέμβριο και μέχρι την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, σε ορισμένα τμήματα της Ηπείρου συνεχίσθηκαν οι πιέσεις μερικών αλβανικών σωμάτων εναντίον των χριστιανών, των Ελλήνων και των περισσότερων Αλβανών, που δεν ήθελαν να συμμετάσχουν στις προετοιμασίες για μια νέα επανάσταση ή και σε άλλες ενέργειες του αλβανικού Κομιτάτου. Οι εκπρόσωποι πολλών χριστιανικών κοινοτήτων, τις οποίες αποτελούσαν Έλληνες και αλβανόφωνοι χριστιανοί⁹⁶, διαμαρτυρήθηκαν στις τουρκικές αρχές για τη δράση αυτή των Αλβανών εθνικιστών, την έλλειψη δημόσιας ασφάλειας και ταυτόχρονα το διορισμό Αλβανών υπαλλήλων. Επίσης πήραν μέτρα για την άμυνά τους⁹⁷. Για τον ίδιο σκοπό είχαν αρχίσει να συγκροτούνται εν τω μεταξύ στο βιλαέτι Ιωαννίνων και λίγα ελληνικά σώματα, είτε με εντολή της ελληνικής κυβέρνησης μετά την είσοδο στην Ήπειρο των σωμάτων του Ι. Πουτέτσι και του Ι. Κρομμύδα, είτε με πρωτοβουλία των ελληνόφωνων χριστιανών, όπως έγινε στο τμήμα του Δελβίνου⁹⁸. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξυφανθούν νέα σχέδια εξόντωσης των Ελλήνων ιδίως χριστιανών από τους μουσουλμάνους, τους οποίους υποκινούσαν οι Τούρκοι. Σε δολοφονίες Ελλήνων μητροπολιτών, προξένων και προκρίτων⁹⁹ και σε αντεκδίκηση των φόνων που είχαν διαπράξει οι Έλληνες σε βάρος των Αλβανών¹⁰⁰ απειλούσαν να προβούν ορισμένοι Αλβανοί αρχηγοί.

Οι απειλές αυτές, σε συνδυασμό με τη γενικότερη έκρυθμη κατάσταση

που επικρατούσε παρακίνησαν και τον Έλληνα πρόξενο Μοναστηρίου να προτείνει στο ελληνικό Υπουργείο να σταλούν και στην περιοχή της Κορυτσάς ελληνικά σώματα, για να προβούν σε αντεκδικήσεις εκ μέρους των Ελλήνων και όσων χριστιανών συντάσσονταν μαζί τους, αν χρειαζόταν.

Αφορμή για να ενταθεί η οξύτητα στις σχέσεις των μουσουλμάνων, κυρίως, Αλβανών εθνικιστών και των περισσότερων χριστιανών αποτέλεσε το ζήτημα της επικύρωσης του διορισμού του Αλβανού Βαλή στα Ιωάννινα από το λαό του βίλαετίου, με την υπογραφή των στερεότυπων τηλεγραφημάτων, που ζήτησε ο ίδιος να στείλουν γι' αυτόν το σκοπό στον Μεγάλο Βεζίρη, στις 6 Σεπτεμβρίου. Οι περισσότερες χριστιανικές κοινότητες, ελληνόφωνες και αλβανόφωνες, αρνήθηκαν να υπογράψουν τα σχετικά τηλεγραφήματα, με τα οποία αναγνώριζαν και τα Ιωάννινα ως κέντρο της Νοτίου Αλβανίας κρατώντας και πάλι τη στάση που είχαν προκαθορίσει γι' αυτές, μετά από υποδείξεις των Αθηνών, η Μητρόπολη της περιφέρειάς τους και τα ελληνικά προξενεία. Ένα μικρό μόνον ποσοστό χριστιανών στις κοινότητες αυτές υπέγραψε τα τηλεγραφήματα για την αναγνώριση του Βαλή, ενώ αρνήθηκε να αναιρέσει και τα τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας για το διορισμό του, καθώς και των άλλων Αλβανών υπαλλήλων, τα οποία εστάλησαν προς την τουρκική κυβέρνηση και το Πατριαρχείο. Με τα τηλεγραφήματα αυτά, τα οποία η ελληνική κυβέρνηση είχε υποδείξει να συντάξουν στα ελληνικά προξενεία σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο πρότυπο, οι χριστιανοί ζητούσαν την αποκατάσταση της τάξης και το διορισμό χριστιανών υπαλλήλων στο βίλαετι Ιωαννίνων, κατ' αναλογία του πληθυσμού του, σε εκπλήρωση των επαγγελιών της Διοίκησης για την εφαρμογή των αρχών της ισοπολιτείας.

Τα τηλεγραφήματα υπογράφηκαν από τα κοινοτικά σώματα και τους Πολιτικούς Συλλόγους. Σ' αυτά έπρεπε να εμφανίζονται οι χριστιανοί ότι αντιδρούσαν στο σύνολό τους ως "Ελληνοοθωμανοί-Ρουμ" στους σκοπούς των Αλβανών εθνικιστών για το χαρακτηρισμό της Ηπείρου ως Αλβανίας. Η διαδικασία υπογραφής των τηλεγραφημάτων υπέρ ή κατά του διορισμού του Βαλή αποκτούσε έτσι, κατά κάποιον τρόπο, τη σημασία διεξαγωγής ανεπίσημου δημοψηφίσματος για τον εθνολογικό χαρακτηρισμό της Ηπείρου, σύμφωνα με τα σχέδια της ελληνικής πολιτικής. Τα τηλεγραφήματα φαίνεται ότι υπέγραψαν οι εκπρόσωποι των περισσότερων κοινοτήτων¹⁰¹, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις αυτοί επέφεραν τροποποιήσεις στο στερεότυπο κείμενο που τους είχε δοθεί, ώστε το περιεχόμενό τους να αποβεί μετριοπαθέστερο. Και σ' αυτές όμως τις κοινότητες το αναίρεσαν ορισμένοι χριστιανοί εκ των υστέρων, μετά από απειλές ή ένοπλες παρεμβάσεις των αλβανικών σωμάτων.

Με αφορμή την υποβολή των τηλεγραφημάτων τίθεται και πάλι το ερώτημα κατά πόσον οι περισσότεροι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι είχαν διαμορφώσει "ελληνική εθνική συνείδηση". Θα ήταν δυνατόν να εκληφθεί ως απόδει-

Ξη γι' αυτό το γεγονός ότι οι αλβανόφωνοι αυτοί χριστιανοί συγκατατέθηκαν μέσω των κοινοτικών αρχών τους να δηλώσουν με τα τηλεγραφήματα στην Πύλη ότι ήταν αντίθετοι με το διορισμό του Αλβανού Βαλή και το χαρακτηρισμό του βιλαετίου Ιωαννίνων ως χώρας αλβανικής, τη στιγμή κατά την οποία το εθνικό αλβανικό Κίνημα άρχιζε να πετυχαίνει τους στόχους του για την αναγνώριση της αλβανικής εθνότητας στα όρια που επιδίωκε;

Η συναίνεση των αλβανόφωνων χριστιανών στην περίπτωση αυτή δόθηκε μετά από υποδείξεις των Μητροπόλεων, στις οποίες υπάγονταν μαζί με τους Έλληνες, κατά τόπους, παρά το γεγονός ότι οι Αλβανοί εθνικιστές, που ζούσαν και δρούσαν επίσης στις ίδιες πόλεις και στα ίδια χωριά με αυτούς, κατήγγειλαν χωρίς περιστροφές ότι οι εκκλησιαστικές χριστιανικές αρχές εργάζονταν για την εφαρμογή του προγράμματος των εθνοτήτων και του Οθωμανικού Συντάγματος, πράγμα που ερχόταν σε αντίθεση με τους χωριστικούς στόχους του εθνικού αλβανικού Κινήματος και εξυπηρετούσε την πολιτική του ελληνικού κράτους. Η κοινή συμπεριφορά εντούτοις των ορθόδοξων Αλβανών με τους Έλληνες μέσα στα πλαίσια του Μιλλέτ, υπό τους όρους αυτούς, δεν υποδηλώνει ότι αυτοί εργάζονταν σκόπιμα για την προώθηση των ελληνικών εθνικών σκοπών, όπως επιδίωκαν τότε τα ελληνικά προξενεία, επιχειρώντας, σε συνεννόηση με τις Μητροπόλεις, να διασυνδέσουν στη συνείδησή τους την "Ορθοδοξία" με τον "Ελληνισμό". Τα κίνητρα, που υπαγόρευαν σ' αυτούς τους αλβανόφωνους την κοινή συμπεριφορά με τους Έλληνες για το ζήτημα του διορισμού του Βαλή – και με τις επιφυλάξεις που επιβάλλει η έλλειψη επαρκών στοιχείων για τη θέση όλων των αλβανικών χριστιανικών κοινοτήτων – πρέπει να εξετασθούν σε συνάρτηση και πάλι προς την όλη στάση, που κράτησαν αυτοί απέναντι στο εθνικό αλβανικό Κίνημα κατά την ίδια περίοδο και προς τις συγκεκριμένες βιωματικές εμπειρίες, μέσα από τις οποίες αυτή προέκυψε.

Οι περισσότεροι από τους ορθόδοξους Αλβανούς, που δεν πήραν μέρος στην τελευταία αλβανική επανάσταση ή αντιτάχθηκαν στους σκοπούς της – μαζί τους συνεργάστηκαν και οι λιγότεροι μεταξύ τους κρυφοεθνικιστές – έμειναν πιστοί στην παράδοση του Μιλλέτ ή συνεργάστηκαν με τις Μητροπόλεις και τα ελληνικά προξενεία για την αποτυχία του αλβανικού Κινήματος, προβάλλοντας σε ορισμένες περιπτώσεις σθεναρή αντίσταση στις πολλαπλές πιέσεις των αλβανικών σωμάτων, επειδή είχαν θρησκευτική συνείδηση και – πολλοί από αυτούς – φιλελληνικά αισθήματα που τους έκαναν να προσβλέπουν προς την Ελλάδα για τη λύση του πολιτικού τους προβλήματος. Τις κλίσεις των τελευταίων ενίσχυε στη φάση αυτή η επαφή τους με τα προξενεία και τις Μητροπόλεις, ιδίως όμως το γεγονός ότι οι ίδιοι αναζητούσαν μια διέξοδο για να βγούν από τη δεινή κρίση, μέσα στην οποία ζούσαν, με την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων, που δεν θα είχαν ως αποτέλεσμα μια ενδεχόμενη "αναδιάρθρωση της κοινωνίας", η οποία θα εξασφάλιζε

στους μωαμεθανούς Αλβανούς αυξημένες πιθανότητες κοινωνικής ανέλιξης, ενώ παράλληλα θα αποδυνάμωνε τους χριστιανούς. Κάτι τέτοιο θα συνέβαινε σε περίπτωση που θα αναλάμβανε να εφαρμόσει η Πύλη τις παραχωρήσεις της προς τους Αλβανούς εθνικιστές, εφόσον, όπως αναμενόταν, θα ανέθετε αποκλειστικά στους μωαμεθανούς το έργο αυτό, με την ανάδειξή τους σε στελέχη της νέας “διευθυντικής κρατικής τάξης”, ώστε να κερδίσει και πάλι την υποστήριξή τους για την πολιτική της στα Βαλκάνια και να κρατά διηρημένους τους Αλβανούς.

Την υπογραφή των τηλεγραφημάτων διαμαρτυρίας οι αλβανόφωνοι χριστιανοί επιχείρησαν όχι τόσο για να υπακούσουν στο Πατριαρχείο, στο οποίο ήταν πιστοί, αλλά και επειδή πίστευαν ότι με την εφαρμογή του προγράμματος της Μεγάλης Εκκλησίας, που προϋπέθετε και την ισχύ του Συντάγματος, θα περιορίζονταν η τρομερή αναρχία, που είχαν προκαλέσει οι τελευταίες επαναστάσεις, και η ανεξέλεγκτη δράση των αλβανικών σωμάτων. Κύρια συμπτώματα της αναρχίας αυτής ήταν η απονέκρωση που απειλούσε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής και ο καθημερινός κίνδυνος στον οποίο ήταν εκτεθειμένοι, με τους φόνους, τους εκβιασμούς και τις επιθέσεις των μωαμεθανών Αλβανών, που στήριζαν την επαναστατική κίνηση, κατά κύριο λόγο, στα νοτιότερα διαμερίσματα.

Η εκβιαστική τακτική, που υιοθέτησαν απέναντί τους οι Αλβανοί εθνικιστές για να τους συμπαρασύρουν στον αγώνα τους, και ειδικότερα το γεγονός ότι με τον αγώνα αυτόν πέτυχαν να σχηματισθεί ένα αυτόνομο διοικητικά “αλβανικό” βιλαέτι, στο οποίο θα καταλάμβαναν όλες τις διοικητικές θέσεις οι μουσουλμάνοι, είχαν απογοητεύσει τους αλβανόφωνους χριστιανούς, στην πλειονότητά τους. Και γι’ αυτόν το λόγο αντιμετώπιζαν όλο και με μεγαλύτερη δυσπιστία τις υποσχέσεις των εθνικιστών συμπατριωτών τους για την επικράτηση ισοπολιτείας στο μελλοντικό αλβανικό κράτος. Προτιμούσαν πάντως στο δεδομένο χρονικό διάστημα τη λύση που πρότειναν το Πατριαρχείο και τα ελληνικά προξενεία, ώστε να διορισθούν στο βιλαέτι τους και χριστιανοί υπάλληλοι, που θα φρόντιζαν και τα δικά τους συμφέροντα. Όσοι από αυτούς, ειδικότερα, αντιμετώπισαν την ωμή βία των Αλβανών μωαμεθανών που τους κατηγορούσαν ότι εργάζονταν για την Ελλάδα, χωρίς να υποχωρήσουν¹⁰², πιθανώς να είχαν φιλελληνικά αισθήματα, στην περίπτωση όμως αυτή μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι αγωνίσθηκαν για να προωθήσουν τα συμφέροντα της κοινωνικοθρησκευτικής ομάδας στην οποία ανήκαν, την ικανοποίηση των οποίων δεν πίστευαν τότε ότι μπορούσε να τους εξασφαλίσει το αλβανικό Κίνημα.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ορισμένοι αλβανόφωνοι χριστιανοί που παρέμειναν τυπικά πιστοί στο Πατριαρχείο, στα διάφορα κέντρα, όπως και όσοι είχαν αποκάλυπτα αλβανικά φρονήματα και δεν υπέγραψαν τα τηλεγραφήματα των χριστιανικών κοινοτήτων¹⁰³, έδειξαν στην περιπτώ-

ση αυτή αστάθεια και απροθυμία να ακολουθήσουν τις οδηγίες των εκκλησιαστικών αρχών. Το ίδιο έπραξαν και λίγοι Έλληνες. Ολοι αυτοί προτίμησαν αντίθετα να δοκιμάσουν ως εναλλακτική λύση των προβλημάτων τους τις διοικητικές ικανότητες του Αλβανού Βαλή, και γενικότερα τη νέα τάξη πραγμάτων που καθιερωνόταν πλέον με την έγκριση της Διοίκησης – τη θέση αυτή υιοθέτησαν παρακινημένοι και πάλι από το προσωπικό τους συμφέρον και την ελπίδα να απαλλαγούν από ενδεχόμενα αντίποινα εναντίον τους.

Η επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ των μωαμεθανών και των χριστιανών που ήταν πιστοί στο Πατριαρχείο ή βρισκόνταν υπό την ελληνική επιρροή στην Ήπειρο έγινε περισσότερο φανερό όταν η ελληνική κυβέρνηση πήρε την απόφαση για την επιστράτευση (16/29 Σεπτεμβρίου), εν όψει πλέον της αναμενόμενης κήρυξης του πρώτου βαλκανικού πολέμου.

Οι διπλωματικές ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης στην Πύλη για το Αλβανικό ζήτημα πριν από την έκρηξη του πολέμου

Η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη αναλάβει διπλωματικές πρωτοβουλίες προς την Πύλη και τις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, σχετικά με το ζήτημα των αλβανικών παραχωρήσεων, είτε μόνη, είτε από κοινού με τις κυβερνήσεις της Σερβίας και της Βουλγαρίας¹⁰⁴. Οι παρεμβάσεις των τριών βαλκανικών χωρών είχαν αρχίσει μετά από συνεννόηση της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, που έγινε με ελληνική πρωτοβουλία¹⁰⁵. Η πρωτοβουλία αυτή εντασσόταν στη γενικότερη βαλκανική πολιτική του Βενιζέλου στο κρίσιμο εκείνο διάστημα, κατά το οποίο η έξαρση των εθνικών ανταγωνισμών αποτελούσε γενικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Τουρκίας.

Στις αρχές Αυγούστου η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε στην Πύλη για τις αλβανικές παραχωρήσεις. Προσκάλεσε δε και τη ρωσική κυβέρνηση να ενδιαφερθεί, ώστε να περιορίσει τις παραχωρήσεις της η Τουρκία στα όρια των ιστορικών και εθνολογικών δικαιωμάτων των Αλβανών¹⁰⁶. Επίσης ζήτησε η ελληνική κυβέρνηση από τη ρωσική να αναλάβει η ίδια ευρύτερη πρωτοβουλία για να θέσει η Πύλη σε εφαρμογή ορισμένες μεταρρυθμίσεις για τις χριστιανικές εθνότητες στις ευρωπαϊκές επαρχίες της. Η ρωσική κυβέρνηση, που ακολουθούσε τότε φιλοϊταλική πολιτική, περιμένοντας να επωφεληθεί από τις τελευταίες εξελίξεις, απάντησε με υπεκφυγές, τονίζοντας ότι οι χριστιανοί της Τουρκίας δεν διέτρεχαν κίνδυνο και, εν πάση περιπτώσει, για κάθε ανάλογη ενέργεια θα έπρεπε να περιμένουν τις ιταλικές προτάσεις μετά το τέλος του πολέμου.

Αντί της Ρωσίας επενέβη τελικά η Αυστρία, ελπίζοντας να επηρεάσει τις εξελίξεις, που είχε προκαλέσει το ζήτημα των αλβανικών παραχωρήσεων.

Με τις προτάσεις Berchtold της 13ης Αυγούστου για την ανάληψη κοινής μεσολαβητικής προσπάθειας των Μεγάλων Δυνάμεων προς την Πύλη και τα βαλκανικά κράτη, η αυστριακή διπλωματία πρότεινε να εγγυηθούν οι Δυνάμεις τη διατήρηση του status quo στη Βαλκανική και να ζητήσουν από την Τουρκία να ισχύσουν οι αλβανικές παραχωρήσεις και για τις άλλες χριστιανικές εθνότητες. Ταυτόχρονα, επαινώντας την προσπάθεια της τουρκικής κυβέρνησης να τερματίσει την αλβανική επανάσταση με την εφαρμογή ενός αποκεντρωτικού συστήματος στην Αλβανία και καταδικάζοντας τις τάσεις των τριών βαλκανικών κρατών για εκμετάλλευση του θέματος, η αυστριακή διπλωματία πρότεινε να συστήσουν οι Δυνάμεις στα κράτη αυτά να διατηρήσουν την ειρήνη και να μην προβούν σε καμιά ενέργεια, η οποία θα στερούσε από την κυβέρνηση του Χατζή Μουχτάρ τη δυνατότητα να εφαρμόσει την πολιτική της μέσα σε εύθετα χρονικά όρια¹⁰⁷. Οι προτάσεις Berchtold προσέκρουσαν στην απροθυμία των άλλων Δυνάμεων να τις υιοθετήσουν, ενώ απορρίφθηκαν και από την Τουρκία¹⁰⁸. Επιπλέον αυτές οι προτάσεις ενίσχυσαν τους σύμμαχους βαλκανικούς λαούς στην απόφασή τους να αγωνισθούν μόνοι τους για την προάσπιση των συμφερόντων τους και να δράσουν εναντίον της Τουρκίας, επειδή με το περιεχόμενό τους αποκάλυπταν τις προθέσεις της αυστριακής διπλωματίας να επιδιώξει στο άμεσο μέλλον την ίδρυση μιας Μεγάλης Αλβανίας στη Δυτική Βαλκανική, υπό την αιγίδα των Δυνάμεων, και παράλληλα την εφαρμογή ενός νέου συστήματος μεταρρυθμίσεων στη Μακεδονία, υπό ευρωπαϊκό έλεγχο¹⁰⁹.

Η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία συμφώνησαν αμέσως να επιδιώξουν τον περιορισμό των απαιτήσεων των Αλβανών εθνικιστών στα όρια, τα οποία θεωρούσαν οι ίδιες ως δίκαια, καθώς και τη μετατροπή της αυστριακής πρότασης για την υιοθέτηση ενός αποκεντρωτικού συστήματος, κατά τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των Σλάβων και Ελλήνων χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹⁰.

Στις 18 Αυγούστου οι πρεσβευτές των τριών χωρών στην Πετρούπολη προέβησαν σε συλλογικό διάβημα, με το οποίο διαμαρτύρονταν για τις παραχωρήσεις προς τους Αλβανούς και ζητούσαν να μεσολαβήσει η Ρωσία, για να δώσει η Πύλη τα ίδια προνόμια σε όλες τις χριστιανικές εθνότητες της ευρωπαϊκής Τουρκίας. Λίγες ημέρες νωρίτερα, και στις τρεις πρωτεύουσες έγιναν, παράλληλα, συλλαλητήρια διαμαρτυρίας για το ζήτημα του διορισμού των Αλβανών υπαλλήλων¹¹¹. Στις 20 Αυγούστου η ελληνική κυβέρνηση απύθνησε νέα διαμαρτυρία στην Πύλη για το θέμα των παραχωρήσεων προς τους Αλβανούς¹¹².

Ενώ τα διαβήματά τους για το Αλβανικό ζήτημα φαινόταν να αποτυγχάνουν, οι βαλκανικοί σύμμαχοι άρχισαν μεταξύ τους συζητήσεις για να καθορίσουν την πολιτική τους απέναντι στην Τουρκία. Οι συζητήσεις αυτές κατέληξαν στην κοινή απόφαση να υποβάλουν στην Πύλη αίτημά τους για τη

βελτίωση της τύχης των χριστιανικών πληθυσμών της Ρουμελίας, χωριστά από τις Δυνάμεις της Entente, που είχαν εν τω μεταξύ κάνει ανάλογες συστάσεις στην τουρκική κυβέρνηση, μετά από πρωτοβουλία της Πετρούπολης. Τελικός σκοπός των τριών βαλκανικών κρατών ήταν να διεκδικήσουν με πόλεμο τα βαλκανικά εδάφη που απαιτούσαν από την Τουρκία¹¹³. Στις 26 Αυγούστου, ενώ το Μαυροβούνιο βρισκόταν ήδη σε ακήρυχτο πόλεμο με την Τουρκία, η Βουλγαρία αποδέχθηκε πρόταση της κυβέρνησης του Μαυροβουνίου να αρχίσει πρώτη τον πόλεμο την κατάλληλη στιγμή¹¹⁴.

Ακολούθησε ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των τριών κυβερνήσεων για το είδος των διοικητικών μεταρρυθμίσεων, τις οποίες θα πρότειναν στην Τουρκία και στις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι ελληνικές προτάσεις απέβλεπαν στην υποβολή αιτημάτων που στηρίζονταν στο περιεχόμενο των τακτριών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, της Εξαρχίας και του Πατριαρχείου των Αρμενίων σχετικά με την επιβαλλόμενη αποκατάσταση των δικαιωμάτων των χριστιανικών εθνοτήτων, όπως αυτές απέρρεαν από το Σύνταγμα, ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι τα βαλκανικά κράτη ενδιαφέρονταν κυρίως για τη βελτίωση της τύχης των εθνοτήτων αυτών, παρά για την κήρυξη πολέμου. Αντίθετες ήταν οι σερβικές αντιπροτάσεις, που ζητούσαν, εκτός των άλλων, και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, που προέβλεπε το άρθρο 23 της Συνθήκης του Βερολίνου, με σκοπό να διευκολυνθεί μετά την εκτέλεσή τους η αυτονομία της Μακεδονίας, της Θράκης και τμήματος του Κοσσυφοπεδίου (Παλαιά Σερβία). Οι τελικές προτάσεις των βαλκανικών κρατών διατυπώθηκαν βάσει ενός συμβιβαστικού συνδυασμού των δύο διαφορετικών αυτών απόψεων, που επιχείρησε η Βουλγαρία και, παρά τις σημαντικές διαφωνίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια των τελικών διαπραγματεύσεων, στις 5/18 Σεπτεμβρίου, τις δέχθηκε και η Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση όμως δεν παρέλειψε μετά από λίγες ημέρες να διατυπώσει τις αντιρρήσεις της, λόγω της αποδοχής τελικά των διατάξεων του άρθρου 23 της Συνθήκης του Βερολίνου¹¹⁵. Η Πύλη είχε εν τω μεταξύ αναγγείλει σε προσκείμενους προς την κυβέρνηση κύκλους στην Κωνσταντινούπολη, ότι κατάρτιζε σοβαρό σχέδιο μεταρρυθμίσεων, βάσει του οποίου θα ίσχυαν οι αρχές της ισοπολιτείας για τις χριστιανικές εθνότητες και στο οποίο θα περιλαμβάνονταν και οι παραχωρήσεις της προς τους Αλβανούς¹¹⁶. Παρόμοιες δηλώσεις είχε κάνει και προς τους εκπροσώπους της Entente στην Κωνσταντινούπολη¹¹⁷. Στην ελληνική κυβέρνηση, που συνέχιζε τις διπλωματικές ενέργειες για το ζήτημα των αλβανικών παραχωρήσεων, εκπρόσωπος της Πύλης έδωσε τέλος διαβεβαιώσεις ότι αυτή είχε αποφασίσει να παράσχει τις ίδιες παραχωρήσεις και στις άλλες εθνότητες.

Οι τελευταίες αυτές διαβεβαιώσεις αποτελούσαν στην πραγματικότητα υπεκφυγές μιας παρελκυστικής τακτικής. Στις 10/23 Σεπτεμβρίου, η τουρκική κυβέρνηση, προκειμένου να αποφύγει παρέμβαση των Δυνάμεων στα εσωτε-

ρικά της, ανήγγειλε στην Κωνσταντινούπολη, ότι είχε αποφασίσει να ισχύσουν οι παραχωρήσεις της προς τους Αλβανούς, ώστε να δοθούν και στις άλλες χριστιανικές εθνότητες. Ταυτόχρονα όμως κινητοποίησε 100.000 άνδρες κοντά στην Αδριανούπολη και κάλεσε στα όπλα αριθμό εφέδρων της ευρωπαϊκής Τουρκίας¹¹⁸. Η πρωτοβουλία της αυτή θα επενεργούσε καταλυτικά στις επικείμενες εξελίξεις. Στις 17/30 Σεπτεμβρίου κήρυξαν γενική επιστράτευση η Βουλγαρία και η Σερβία, και την επομένη το Μαυροβούνιο και η Ελλάδα. Τον πόλεμο άρχισε πρώτα στις 22 Σεπτεμβρίου 1912 το Μαυροβούνιο.

Οι προσπάθειες που είχαν κάνει, εν τω μεταξύ, οι Μεγάλες Δυνάμεις για να συγκρατήσουν τους βαλκανικούς λαούς, είχαν αποτύχει. Οι Δυνάμεις είχαν απορρίψει τη δεύτερη αυστριακή πρόταση της 29ης Αυγούστου, η οποία συνιστούσε να παρέμβουν στην Πύλη, ενθαρρύνοντας την αποκεντρωτική πολιτική της. Είχαν δε καταλήξει στην απόφαση να κάνουν σχετικό διάβημα στην Τουρκία και στα βαλκανικά κράτη, σχετικά με τα μέτρα που έπρεπε να πάρουν για να αποφευχθεί ο πόλεμος ή να εντοπισθεί στα Βαλκάνια. Όταν έγινε το διάβημα αυτό (8 Οκτωβρίου) ο πόλεμος είχε ήδη αρχίσει.

Η Σερβία, η Βουλγαρία και η Ελλάδα, μετά το Μαυροβούνιο, κήρυξαν στις 4/17 Οκτωβρίου τον πόλεμο κατά της Τουρκίας. Η κήρυξη του πολέμου θα έβρισκε στην Ήπειρο τους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς, Έλληνες και Αλβανούς, εξαντλημένους από την κακοδιοίκηση, την κακή κατάσταση της οικονομίας και την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε. Επίσης, διρημένους μεταξύ τους, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι Έλληνες και πολλοί αλβανόφωνοι χριστιανοί είχαν κρατήσει αρνητική στάση απέναντι στο αλβανικό Κίνημα, καθώς και εξαιτίας της εξάρσης του εθνικού φανατισμού, που αποκρυσθώθηκε όταν, από το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου, τα συμμαχικά κράτη πήραν τα πρώτα μέτρα, τα οποία θα οδηγούσαν στον πόλεμο.

Μετά την κήρυξη της ελληνικής επιστράτευσης η τουρκική Διοίκηση Ιωαννίνων επιχείρησε να παρακινήσει τους Αλβανούς να προσέλθουν στις τάξεις του τουρκικού στρατού, για να υπερασπίσουν την πατρίδα τους¹¹⁹. Κατά το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα αποφασίσθηκε και η αποστολή, ως προπομπών του ελληνικού στρατού, ελληνικών σωμάτων στη Μακεδονία και κατόπιν στην Ήπειρο, με επιτόπιους ή και άλλους Έλληνες πεπειραμένους αρχηγούς, ώστε μετά την έναρξη του πολέμου, να δράσουν μακριά από τις ζώνες των επιχειρήσεων, με την καθοδήγηση Ελλήνων αξιωματικών, διευκολύνοντας το έργο του στρατού¹²⁰.

Ο πόλεμος θα δημιουργούσε μια νέα κατάσταση στα Βαλκάνια και θα έφερνε πλέον αντιμέτωπους τους Αλβανούς με τους Έλληνες και τους άλλους βαλκανικούς συμμάχους πρώτα στο πεδίο της μάχης και, κατόπιν, κατά τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις, που θα επραγματοποιούντο για τον τερματισμό του πολέμου και τη διανομή των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας.

Θα έβαζε έτσι τέλος και στις ελπίδες για την υλοποίηση του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, η οποία από το 1907 αποτελούσε στόχο της ελληνικής αλβανικής πολιτικής.

Η ελληνοαλβανική συνεννόηση και ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στον εκπαιδευτικό-πολιτιστικό τομέα κατά το 1912

Κατά το διάστημα που μεσολάβησε από τους τελευταίους μήνες του 1911 μέχρι και τις παραμονές του πρώτου βαλκανικού πολέμου, για την εκτέλεση του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης στον εκπαιδευτικό τομέα, όπως αναφέρθηκε, η ελληνική κυβέρνηση συνεργάσθηκε με τους Ισμαήλ Κεμάλ μπέν και Φαήκ μπέν Κόνιτσα, βάσει παλαιότερων και νεότερων σχεδίων. Τα σχέδια αυτά δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοσθούν παρά μόνο στο ελάχιστο, λόγω των ανώμαλων συνθηκών που επικρατούσαν στην Αλβανία και στην Ήπειρο και της αρνητικής τροπής που έπαιρναν τότε οι ελληνοαλβανικές σχέσεις.

Η συνεργασία με τον Φαήκ μπέν Κόνιτσα επισημοποιήθηκε μετά από σειρά επαφών, που είχε ο γνωστός αυτός Αλβανός εθνικιστής διανοούμενος με τον Έλληνα πρόξενο στην Ουάσιγκτων Λύσανδρο Καυταντζόγλου από τους τελευταίους μήνες του 1911¹²¹.

Στη συνεννόηση συμμετείχε και ο αιδεσιμώτατος Φαν Νόλη, θεμελιωτής της ανεξάρτητης ορθόδοξης αλβανικής Εκκλησίας, η οποία είχε ιδρυθεί στην Αμερική. Η συνεργασία με τους δύο σημαίνοντες Αλβανούς κρίθηκε από ελληνικής πλευράς σκόπιμη, επειδή ασκούσαν μεγάλη επιρροή μεταξύ των ομοεθνών τους, τόσο στην Αλβανία όσο και στην Αμερική, λόγω και της αδιάλλακτης στάσης που είχαν κρατήσει έως τότε¹²².

Η προσοικείωση των Αλβανών της Αμερικής στις ιδέες της συνεννόησης, όπως και των Αλβανών της Αιγύπτου για άλλους λόγους, είχε ιδιαίτερα απασχολήσει την ελληνική κυβέρνηση, επειδή συνδεόταν στενά με το προσηλυτιστικό έργο που είχαν αναλάβει κατά τα τελευταία χρόνια πολλοί ορθόδοξοι Αλβανοί μετανάστες της Νέας Ηπείρου μεταξύ συγγενών και φίλων, στις ιδιαίτερές τους πατρίδες. Οι μετανάστες αυτοί είχαν ασπασθεί τις εθνικές αλβανικές ιδέες στις αλβανικές παροικίες της Αμερικής, στις οποίες είχαν αναπτύξει έντονη δράση και οι ξένες προπαγάνδες¹²³, όπως η ιταλική, η ρωσική, η βουλγαρική και η ρουμανική, με σκοπό να προσελκύσουν τους Αλβανούς, ώστε αυτοί να εξυπηρετήσουν αργότερα τα πολιτικά τους σχέδια στα Βαλκάνια. Η δράση των ορθόδοξων Αλβανών στην Ήπειρο φαίνεται πως δεν είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις, επειδή ορισμένοι από αυτούς, αρχικά επηρεασμένοι από τις φιλελεύθερες ιδέες περί ισότητας και ελευθερίας των λαών, τις οποίες ήλπιζαν να δουν να εφαρμόζονται και στην Αλβανία με την ίδρυση ενός εκσυγχρονισμένου κράτους, εγκατέλειπαν

τις φιλοδοξίες τους μετά την επιστροφή τους, όταν διαπίστωναν ότι, παρά την εθνική εργασία που είχε έως τότε γίνει, πολλοί από τους μουσουλμάνους Αλβανούς αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν ως ίσους προς αυτούς τους χριστιανούς, ώστε να συντελεσθεί σταδιακά η επιθυμητή εθνική ομοιογένεια. Το αποτέλεσμα ήταν, αποθαρρημένοι πλέον και οι ίδιοι, να προσβλέπουν και πάλι προς το Πατριαρχείο ως τη μόνη ασφαλή προστασία τους.

Ο Φαήκ μπέης, ο οποίος μαζί με τον Φαν Νόλη, όπως υποστήριζε ο Καυταντζόγλου, ήταν τότε οπαδοί της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, υπέβαλε στις 28 Οκτωβρίου στο ελληνικό προξενείο υπομνήμα περί ελληνοαλβανικής συνεργασίας, υπό τον όρον ότι, σε περίπτωση που θα απέρριπτε τις προτάσεις του η ελληνική κυβέρνηση, η πρωτοβουλία του θα παρέμενε μυστική και το πρωτότυπο του υπομνήματός του θα παραδινόταν στον βασιλιά Γεώργιο και στον διάδοχο Κωνσταντίνο¹²⁴. Ο Καυταντζόγλου συνιστούσε κατ' αρχήν την αποδοχή του υπομνήματος και κατόπιν την υποβολή τροποποιήσεων εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, επειδή, κατά τη γνώμη του, ήταν πλέον αδύνατον να καταπνιγούν τα εθνικιστικά ιδανικά των Αλβανών. Πίστευε πως μέσω του προγράμματος του Φαήκ μπέη θα δινόταν η ευκαιρία στην ελληνική πλευρά να κατευθύνει η ίδια το εθνικό πρόγραμμα των Αλβανών και να τους διαπαιδαγωγήσει κατάλληλα.

Ο Φαήκ μπέης δεν θα είχε αντιρρήσεις να συνεργασθεί προς την κατεύθυνση αυτή με τον Ισμαήλ Κεμάλ, όπως επιθυμούσε η ελληνική κυβέρνηση, αν και διαφωνούσε με την έλλειψη θάρρους που χαρακτήριζε τον πολιτικό αυτόν ηγέτη, προκειμένου να υποστηρίξει φανερά τις ευμετάβολες, άλλωστε, πεποιθήσεις του, και υπογράμμισε ότι θα είχε ιδιαίτερη σημασία αν έκανε ο ίδιος μια διακήρυξη προς τον αλβανικό λαό, με την οποία θα του συνιστούσε ευθέως τη στενή πολιτική και στρατιωτική ένωσή του με τον ελληνικό¹²⁵.

Σύμφωνα με τις προτάσεις του υπομνήματος, στο οποίο ο Φαήκ μπέης έκανε μια σύντομη αναδρομή στις ελληνοαλβανικές σχέσεις από την περίοδο της Τουρκοκρατίας αποδίδοντας στους Έλληνες την αποτυχία του σχεδίου για την ίδρυση ενός ελληνοαλβανικού βασιλείου, η προκαταρκτική εργασία θα περιλάμβανε διαλέξεις στην Αμερική και στην Ευρώπη, αποστολή του ιερέα Ναούμ Τσέρη για τη διάδοση των ιδεών της συνεννόησης στην Αλβανία καθώς και προπαγάνδα στα αλβανικά στρατιωτικά τάγματα, για να αρνηθούν να πολεμήσουν κατά της Ελλάδας. Τις σχετικές δαπάνες θα αναλάμβανε η ελληνική κυβέρνηση.

Για τη στενή πολιτική συνεργασία μεταξύ των δύο λαών πρότεινε, τέλος, ο Φαήκ μπέης την υλοποίηση του γνωστού σχήματος περί δυαδικού κράτους, υπό κοινό ηγεμόνα, κατά το πρότυπο της Αυστροουγγαρίας, που ήταν πολύ πιθανό να γίνει αποδεκτό από τους Αλβανούς, κατά την άποψή του, εάν προπαγανδιζόταν έντεχνα στην Αλβανία με την υλοποίηση του προγράμματος που είχε ο ίδιος υποδείξει αρχικά, και κατόπιν, μέσω της λειτουργίας ενός αλβανι-

κού Διδασκαλείου, το οποίο θα επιδοτούσε η Ελλάδα, και ενός ιδρύματος ελληνικών φιλολογικών εκδόσεων στην αλβανική γλώσσα. Το διδακτικό πρόγραμμα του Διδασκαλείου θα είχε ως απώτερο σκοπό τη διαπαιδαγώγηση με τα κλασικά ελληνικά γράμματα μιας γενιάς δασκάλων, οι οποίοι, παράλληλα με την ελληνική παιδεία και τη γνώση της αλβανικής γλώσσας, θα διέδιδαν σε ολόκληρη την Αλβανία και τις ιδέες της ελληνοαλβανικής συνεννόησης.

Η ένωση των δύο λαών θα προϋπέθετε και συμμαχία τους εναντίον της Τουρκίας σε περίπτωση πολέμου, ενώ, εάν ο πόλεμος ξεσπούσε πριν εφαρμοσθεί το κοινό πρόγραμμα, θα καταβαλλόταν κάθε προσπάθεια, για να ενωθούν οι αλβανικές και οι ελληνικές δυνάμεις εναντίον του κοινού εχθρού. Το μεγαλύτερο εμπόδιο για τη σύμπραξη αποτελούσε ο προσδιορισμός των συνόρων του νέου κράτους, για τα οποία όμως θα βρισκόταν λύση σε εύθετο χρόνο, με την καλή θέληση των δύο λαών.

Με την απάντηση που έστειλε στο υπόμνημα του Φαήκ μπέν στις 22 Φεβρουαρίου, η ελληνική κυβέρνηση αποδεχόταν σε γενικές γραμμές τις προτάσεις του, επιφυλασσόταν όμως να απαντήσει σ' αυτές λεπτομερώς αργότερα. Επισήμαινε επίσης ότι δεν ετίθετο γι' αυτήν θέμα σχηματισμού δυαδικού κράτους και διατάραξης της ειρήνης στη Βαλκανική, επειδή όλα αυτά ήταν πρόωρα και η αλβανική εθνότητα δεν είχε ακόμα συγκροτηθεί. Ειδικότερα τη γνωστή ιδέα περί ενιαίου ελληνοαλβανικού κράτους η κυβέρνηση δεν την απέρριπτε, ούτε είχε αντιρρήσεις να καλλιεργηθεί αυτή μεταξύ των Αλβανών, θεωρούσε όμως την ανακίνησή της άστοχη και επικίνδυνη τότε, επειδή ήταν δυνατόν να εκθέσει την Ελλάδα στους αντιφρονούντες Αλβανούς, στους Τούρκους και στις Δυνάμεις που ενδιαφέρονταν για την Αλβανία, εφόσον όλοι αυτοί θα πίστευαν πως υπαινισσόταν ελληνικές επιδιώξεις για την προσάρτηση της Αλβανίας ή άλλα ωφελήματα.

Κατά την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης, οι Αλβανοί, αποφεύγοντας κατά το διάστημα εκείνο, με επέμβαση των ξένων Δυνάμεων, την απόσπασή τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που θα τους εξέθετε στον κίνδυνο υποδούλωσής τους σε ξενικό ζυγό, έπρεπε να ασχοληθούν με το έργο της εκπαίδευσης του λαού τους, ώστε να καλλιεργηθεί σ' αυτόν εθνική συνείδηση, υποστηρίζοντας παράλληλα και το πρόγραμμα των εθνοτήτων. Η κυβέρνηση θα έθετε στη διάθεση του Φαήκ μπέν το ποσό που ζητούσε για την οργάνωση διαλέξεων και την έκδοση βιβλίων προς το σκοπό αυτόν, ενώ θα ήταν επίσης διατεθειμένη να προχωρήσει και στη λήψη άλλων μέτρων, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνεργασία των Αλβανών "έν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων καὶ ἐν τῇ στάθμῃ τῶν συμφερόντων αὐτῆς", όπως φανέρωνε και η πρόθεσή της να ενισχύσει το Διδασκαλείο του Ελμπασάν, υπό τον όρον ότι θα διδασκόταν σ' αυτό η ελληνική γλώσσα. Δεν επιθυμούσε όμως να γίνει λόγος για το τελευταίο ζήτημα στους Αλβανούς προκρίτους. Τέλος απέφυγε κάθε συζήτηση μαζί τους και για το θέμα των συνόρων¹²⁶.

Ο Φαήκ μπέης και ο Φαν Νόλη συμφώνησαν με τους όρους της ελληνικής κυβέρνησης. Η σύμπραξη εντούτοις μαζί τους δεν ολοκληρώθηκε, καθώς με την ταχύτητα των εξελίξεων, μετά την έκρηξη της νέας αλβανικής επανάστασης και την υποβολή χωριστικών αιτημάτων εκ μέρους των Αλβανών, η ελληνική κυβέρνηση θα γινόταν όλο και περισσότερο διστακτική, ως προς την υλοποίηση του προγράμματος του Αλβανού μπέη, και θα ακολουθούσε παρελκυστική τακτική, προκειμένου να ικανοποιήσει τις σχετικές εκκλήσεις του. Στις 9 Αυγούστου 1912 οι δύο Αλβανοί δεν είχαν ακόμα αρχίσει την προκαταρκτική εργασία, αν και επί ένα χρόνο, όπως ανέφεραν, είχαν καταβάλει προσπάθειες στην Αμερική, για να μεταβάλουν τη στάση των Αλβανών απέναντι στην Ελλάδα, και ήταν πάντα πρόθυμοι να δεχθούν τις εντολές της ελληνικής κυβέρνησης. Τη συνεργασία με τον Φαήκ μπέη Κόνιτσα και την ιδέα του ελληνοαλβανικού βασιλείου υποστήριξε και πάλι τότε ο Αντώνιος Σαχτούρης με το Σημείωμα που υπέβαλε στον Βενιζέλο το Δεκέμβριο 1911 – συμπληρωματικό του πρώτου υπομνήματός του – πριν αναλάβει το Γενικό Προξενείο της Αλεξάνδρειας¹²⁷.

Ο Σαχτούρης πίστευε ότι η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να τροποποιήσει το πρόγραμμα του Φαήκ μπέη και να το επιβάλει και στον Ισμαήλ Κεμάλ, επειδή, κατά την άποψή του, αυτό θα είχε απήχηση σε πολλούς Αλβανούς στο Βορρά και στο Νότο, όπου ο Φαήκ μπέης επηρέαζε τους Τόσκηδες. Θα μπορούσε επίσης με κατάλληλες ενέργειες η κυβέρνηση να κερδίσει για την υλοποίησή του και την υποστήριξη των Αλβανών Κορυτσαίων της Αλεξάνδρειας, οι οποίοι είχαν αποκτήσει ελληνική παιδεία, καθώς και των Αλβανών του Βουκουρεστίου.

Η αισιοδοξία του Σαχτούρη για τη δυνατότητα υλοποίησης του σχεδίου με τη βοήθεια των Αλβανών της Διασποράς γρήγορα θα υποχωρούσε, όταν τον Ιούλιο 1912 ο ίδιος θα διαπίστωνε στην Αλεξάνδρεια, όπου προφανώς είχε μετατεθεί γι' αυτόν το σκοπό, ότι οι προσπάθειές του για την προσέλκυση των Αλβανών της Αιγύπτου στις ιδέες της συνεννόησης παρέμεναν άκαρπες. Ο Σαχτούρης ανέφερε τότε χαρακτηριστικά στο Υπουργείο ότι ειδικότερα οι Κορυτσαίοι χριστιανοί, τους οποίους είχε γνωρίσει κατά την προϋπηρεσία του ως “ακραιφνέστατους Έλληνες”, είχαν μεταβληθεί, στην πλειονότητά τους, σε “έξαλλους μισέλληνες”, και συνεργάζονταν στενά με τους μουσουλμάνους Αλβανούς, ενώ αρκετοί παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο, καθώς, επίσης, και στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής. Η μεταβολή αυτή στη στάση των Κορυτσαίων, οι περισσότεροι από τους οποίους μάλιστα ήταν Έλληνες υπήκοοι – σύμφωνα με μια ρύθμιση που είχε καταστήσει τις ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου ελληνικά νομικά πρόσωπα¹²⁸ – έκανε τον Έλληνα διπλωμάτη να συμπεράνει πως θα είχαν γίνει, εν τω μεταξύ, περισσότερο μισέλληνες και οι Αλβανοί, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στη Ρουμανία, στη Βουλγαρία και στην Αμερική¹²⁹.

Αντί να προαγάγει τη συνεργασία της με τον Φαήκ μπέν Κόνιτσα, από την άνοιξη 1912 η ελληνική κυβέρνηση προτίμησε και πάλι να επιχειρήσει την προώθηση της συνεννόησης στον πολιτικό και πολιτιστικό τομέα με τη βοήθεια του Ισμαήλ Κεμάλ, επιφυλαχτικά όμως, λόγω των νέων διαστάσεων, που έτεινε να προσλάβει το αλβανικό Κίνημα.

Τα τελευταία μέτρα που πήρε η κυβέρνηση για την ολοκλήρωση και την εφαρμογή του παλαιότερου προγράμματος στον πολιτιστικό τομέα αποφασίσθηκαν κατά τη συνάντηση Ισμαήλ Κεμάλ και Βενιζέλου την άνοιξη στην Κέρκυρα. Τα μέτρα αυτά προέβλεπαν την άμεση ίδρυση Κέντρου ελληνοαλβανικής συνεννόησης στο Παρίσι, όπου υπήρχε τότε ελευθερία πολιτικής δράσης, και την έκδοση εφημερίδας στην αλβανική και τουρκική γλώσσα, την εκτύπωση βιβλίων και τον καθορισμό του ποσού, το οποίο θα απαιτούσαν η ίδρυση και η συντήρηση του Διδασκαλείου του Ελμπασάν.

Από τα παραπάνω μέτρα δεν εφαρμόσθηκε κανένα. Ειδικότερα δεν πραγματοποιήθηκε η τολμηρή απόφαση για την ενίσχυση του Διδασκαλείου του Ελμπασάν, που ήταν έως τότε εστία αλβανικού εθνικισμού¹³⁰. Η απόφαση είχε ανακοινωθεί από το Υπουργείο ήδη τον Αύγουστο 1911, επ' ευκαιρία της απόρριψης της αίτησης του αλβανικού Κομιτάτου Θεσσαλονίκης προς το εκεί ελληνικό προξενείο, σχετικά με την ίδρυση ειδικής Σχολής στην πόλη για την εκπαίδευση παιδιών των Αλβανών φυλάρχων¹³¹. Σκοπός του μέτρου αυτού ήταν η συντήρηση στο Εκπαιδευτήριο αυτό αριθμού υποτρόφων από την κυρίως Αλβανία και η εκπαίδευσή τους, σύμφωνα με το πρόγραμμα της ελληνοαλβανικής σύμπραξης, ώστε να μπορούν κατόπιν αυτοί να υπηρετήσουν ως δάσκαλοι στις ιδιαίτερές τους πατρίδες, διαδίδοντας τις ιδέες της συνεννόησης και διδάσκοντας την ελληνική γλώσσα. Το εκπαιδευτήριο είχε επαναλειτοργήσει, εν τω μεταξύ, με εντολή της τουρκικής κυβέρνησης κατά την προεκλογική περίοδο, αλλά η λειτουργία του προσέκρουσε ήδη την άνοιξη 1912 σε μεγάλες οικονομικές δυσκολίες.

Κατά το ίδιο περίπου διάστημα η ελληνική κυβέρνηση πήρε και ορισμένα μεμονωμένα μέτρα στον πολιτιστικό τομέα, επειδή η στιγμή φαινόταν κατάλληλη για να προσελκύσει την εύνοια των δυσαρεστημένων Αλβανών, ενώ η τουρκική Διοίκηση προσπαθούσε επίσης να τους κατευνάσει, εν όψει και της νέας αλβανικής επανάστασης. Το σπουδαιότερο από τα μέτρα αυτά ήταν η εκτύπωση στην Αθήνα νέων αλβανικών αναγνωστικών, τα οποία εστάλθηκαν στην Αλβανία για τους Αλβανούς. Η προετοιμασία για τη σύνταξη των βιβλίων αυτών, με περιεχόμενο κατάλληλο να συμβάλει στην άρση των παρεξηγήσεων που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ των δύο λαών και στη σύσφιγξη των σχέσεών τους, σύμφωνα με το πρόγραμμα της συνεννόησης, είχε αρχίσει από το 1910.

Τους σκοπούς της συνεννόησης εξυπηρετούσε τότε και η αρθρογραφία ορισμένων εφημερίδων, οι οποίες εκδίδονταν με χρηματοδότηση ή επιδότηση

ση της ελληνικής κυβέρνησης. Τέτοιες εφημερίδες που εκδίδονταν, εν μέρει, στην αλβανική γλώσσα στην Κέρκυρα, ήταν η *E. Dretja*¹³² και τα *Ακροκεραύνια*. Με αφορμή την εκτύπωση των αλβανικών αναγνωστικών και του αλφαβήτου που έπρεπε να προτιμηθεί για τη σύνταξή τους προς εξυπηρέτηση των ελληνικών συμφερόντων, το Υπουργείο Εξωτερικών είχε ανακινήσει και πάλι το ζήτημα του καταλληλότερου για την εγγραμμάτωση της αλβανικής αλφαβήτου¹³³.

Αναφορικά με το γλωσσικό αλβανικό ζήτημα και τις σχετικές παραχωρήσεις προς τους Αλβανούς, η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε κατά το ίδιο διάστημα τη γνωστή τακτική της. Τον Ιούνιο 1912¹³⁴ η κυβέρνηση ενέκρινε την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας, ως ξένης γλώσσας, στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας. Ήταν επίσης διατεθειμένη “εν ανάγκη” να υποβοηθήσει και την ίδρυση αλβανικών σχολείων στις μουσουλμανικές αλβανικές κοινότητες, υπό τον όρον να εισαχθεί και στα αλβανικά εκπαιδευτήρια η διδασκαλία της ελληνικής, ως ξένης γλώσσας.

Κάποια ιδιαιτερότητα παρουσίασε η τακτική της κυβέρνησης στην περιοχή του Αυλώνα, λόγω της υποχώρησης σ’ αυτήν της ελληνικής επιρροής και του ευνοϊκού κλίματος, το οποίο είχε καλλιεργηθεί μεταξύ των Αλβανών για την ελληνοαλβανική σύμπραξη από την άνοιξη 1912¹³⁵. Τον Απρίλιο ο Έλληνας πρόξενος είχε εισηγηθεί ήδη τη διδασκαλία της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας, με Έλληνες δασκάλους, επειδή κατά την άποψή του, αφότου η τουρκική κυβέρνηση είχε δώσει άδεια να ιδρυθούν και πάλι αλβανικά σχολεία, υπήρχε φόβος να μείνουν λίγοι πλέον μαθητές στα ελληνικά εκπαιδευτήρια, σε περίπτωση που δεν εφαρμοζόταν το μέτρο αυτό. Η τελευταία αυτή παρατήρηση του προξένου υποδήλωνε τις ανησυχίες του για την προσχώρηση πολλών ορθόδοξων Αλβανών της περιφέρειάς τους στην αλβανική Κίνηση, ή ακόμα και για τη ρευστότητα των αισθημάτων τους, πράγμα που μας είναι γνωστό και από άλλες μαρτυρίες της περιόδου.

Την ανάγκη μιας σταθερότερης ελληνικής πολιτικής απέναντι στους Αλβανούς και ορισμένων υποχωρήσεων προς αυτούς στο γλωσσικό και εκπαιδευτικό τομέα υποστήριζε στο Υπουργείο και ο πρόξενος Αργυροκάστρου Α. Ζάχος, λόγω της προόδου που είχε συντελέσει σε ορισμένα τμήματα της περιφέρειάς του η εθνική αλβανική Κίνηση, καθώς και της ευσίωνης προοπτικής που διανοιγόταν σ’ αυτήν με την ίδρυση και την ανοικοδόμηση των νέων αλβανικών σχολείων¹³⁶. Συγκεκριμένα ο πρόξενος πρότεινε την εφαρμογή ενός εξελληνιστικού προγράμματος για τους αλβανόφωνους ορθόδοξους, βάσει μιας ευρύτερης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, με την αξιοποίηση στην περιφέρειά του και των μεγάλων ηπειρωτικών κληροδοτημάτων, η οποία θα προϋπέθετε εκτός των άλλων τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία ως διαλέκτου της ελληνικής και αντίστοιχα της ελληνικής στα αλβανικά εκπαιδευτήρια.

Το ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, άμεσα συνδεδεμένο με την επιβεβλημένη αναδιοργάνωση των δυνάμεων του Ελληνισμού, το οποίο είχε απασχολήσει τα προηγούμενα χρόνια την Ηπειρωτική Εταιρία και το προξενείο Ιωαννίνων, απαιτούσε πλέον σοβαρότερη μέριμνα, προκειμένου να μεθοδευθεί αποτελεσματικότερα η ελληνική άμυνα απέναντι στις “άπλούμενες όλοεν ρίζες του ’Αλβανισμού” κατά την έκφραση του Έλληνα προξένου Φορέστη¹³⁷. Η μόνη αξιοσημείωτη προσπάθεια που είχε γίνει για το ζήτημα αυτό κατά το τελευταίο διάστημα αφορούσε κυρίως στην ίδρυση πολλών παρθεναγωγείων, ιδίως στις ξενόφωνες κοινότητες, με σκοπό την εθνική εργασία για τη διάπλαση των γυναικών-μητέρων των κοινοτήτων¹³⁸.

Τα λιγοστά επίσης νηπιαγωγεία, τα οποία είχαν έως τότε ιδρυθεί, κυρίως, χάρις στον Ηπειρωτικό Σύλλογο Κυριών, είχαν προσφέρει, από την άποψη αυτή, εξαιρετικές υπηρεσίες¹³⁹. Καθώς βασικό πρόβλημα παρέμενε η έλλειψη ειδικευμένου διδακτικού προσωπικού, εξαιτίας της οποίας έμεναν κλειστά πολλά σχολεία, τον Ιούλιο 1912 αποφασίσθηκε από ορισμένους αρμόδιους παράγοντες η ίδρυση ενός οικοτροφείου θηλέων στα Ιωάννινα, το οποίο θα λειτουργούσε κατά το επόμενο σχολικό έτος¹⁴⁰. Η λειτουργία του νέου οικοτροφείου και η εκπαίδευση σ’ αυτό δασκαλισσών θα κάλυπταν τους δύο βασικούς στόχους του νέου εκπαιδευτικού προγράμματος για την ίδρυση και στελέχωση παρθεναγωγείων και νηπιαγωγείων, απαραίτητη για την ελληνική εθνική εργασία στα αλβανόφωνα χωριά¹⁴¹.

Ένα ανάλογο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα για την περιφέρειά του πρότεινε και ο Έλληνας πρόξενος Βεράτιου, ώστε να γίνει το Βεράτι κέντρο ελληνικής παιδείας για όλη την Κάτω Αλβανία και την Άνω Ήπειρο. Όπως ανέφερε σε σχετική έκθεσή του, το απαρχαιωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο είχε ισχύσει έως τότε, και η ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού προσωπικού είχαν ως αποτέλεσμα να έχει συντελεσθεί στο τμήμα του ανεπαρκέστατη εθνική εργασία στον εκπαιδευτικό τομέα. Οι μαθητές εγκατέλειπαν συχνά τα σχολεία τους, πριν μάθουν σε ικανοποιητικό βαθμό τη χρήση της ελληνικής γλώσσας – γι’ αυτό και πρυτάνευε η άγνοιά της – και πριν διαμορφωθεί μέσα του, η “ελληνική συνείδηση”¹⁴². Η μεταρρύθμιση επιβαλλόταν, κατά την άποψή του, για να συγκρατηθούν όσοι από τους χριστιανούς ήταν ακόμα υπέρ της Ελλάδας και του Πατριαρχείου.

Ο κίνδυνος να προσχωρήσουν οι χριστιανοί αυτοί στην αλβανική Κίνηση διαγραφόταν μεγαλύτερος, καθώς από τις 27 Απριλίου η τουρκική Διοίκηση είχε αναγγείλει την πρόθεσή της για την ίδρυση Διδασκαλείου για τους Τούρκους και τους Αλβανούς στο Βεράτι και οικοτροφείου στην Ομαλοκάστρα, ενώ οι Αλβανοί εθνικιστές ασκούσαν ήδη πίεση στον Μητροπολίτη Βελεγράδων να εισαχθεί η αλβανική γλώσσα στην Εκκλησία και στα ελληνικά σχολεία του σαντζακίου. Οι πιέσεις αυτές επρόκειτο να επαναληφθούν μετά την αλβανική επανάσταση, όταν τα πνεύματα ήταν πολύ εξημμένα,

ώστε να αναμένονται επεισόδια κατά την έναρξη της λειτουργίας των ελληνικών σχολείων και βίαιη παρέμβαση εκ μέρους των Αλβανών για την επιβολή της αλβανικής γλώσσας στις εκκλησίες. Ο πρόξενος, προκειμένου να προληφθούν τυχόν έκτροπα και να ενισχυθεί το φρόνημα των φοβισμένων χριστιανών, ζητούσε από το Σεπτέμβριο την αποστολή Κρητών εθελοντών και τον εξοπλισμό των Ελλήνων δασκάλων¹⁴³.

Την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής στα ελληνικά σχολεία της πόλης είχαν ζητήσει και οι πρόκριτοι του Ελμπασάν, όπου και πάλι είχε αναζωπυρωθεί η εθνική αλβανική Κίνηση, μετά την έκρηξη της επανάστασης του 1912. Με αίτησή τους ογδόντα ορθόδοξοι Αλβανοί εθνικιστές πρότειναν να χρησιμοποιηθεί ως μέσο διδασκαλίας των κυριότερων βοηθητικών μαθημάτων η αλβανική, που διδασκόταν έως τότε ως γλωσσικό μάθημα στο Αρρεναγωγείο¹⁴⁴. Το βασικότερο επιχείρημα που προέβαλαν για την υποστήριξη του αιτήματός τους ήταν ότι η μόρφωση των Αλβανοπαίδων με την αλβανική γλώσσα, ιδιαίτερης σημασίας για την πνευματική και πθολοπλαστική εξέλιξή τους, θα διευκόλυνε και την κατάλληλη εκπαίδευσή τους, ώστε να μπορούν αυτοί να ανταποκριθούν κατόπιν στις απαιτήσεις του πρακτικού βίου.

Ο Έλληνας Μητροπολίτης προσπάθησε να αναβληθεί η λύση του ζητήματος που είχε δημιουργηθεί, και επομένως και η τελική απόφαση σχετικά με την ικανοποίηση των αιτημάτων των Αλβανών εθνικιστών. Οι ελληνικές προξενικές αρχές του τμήματος Δυρραχίου και των γειτονικών περιοχών του σαντζακίου Βερατίου συνέδεαν το φαινόμενο της ενεργητικής συμμετοχής όλο και περισσότερων αλβανόφωνων χριστιανών στο εθνικό αλβανικό Κίνημα με το γεγονός ότι, μέσα στα ελληνικά σχολεία, μετέδιδαν σ' αυτούς εθνικές αλβανικές ιδέες πολλοί δάσκαλοι, που μεταβάλλονταν μετά την πρόσληψή τους σε κήρυκες του Αλβανισμού. Και για το λόγο αυτόν, οι ίδιες αρχές έθεταν στην ελληνική κυβέρνηση το πρόβλημα της σωστής επιλογής του διδακτικού προσωπικού.

Η πρόοδος της εθνικής αλβανικής Κίνησης, κυρίως, στο Ελμπασάν, όπου είχε σημειώσει σημαντική επιτυχία και η ρουμανική προπαγάνδα¹⁴⁵, όπως και σε ορισμένα άλλα τμήματα της περιφέρειας Δυρραχίου, σε μια περίοδο κατά την οποία οι Αλβανοί εθνικιστές προωθούσαν κατά θεαματικό τρόπο τους αγώνες τους για την πολιτική αυθυπαρξία της Αλβανίας, είχε προκαλέσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του Υπουργείου Εξωτερικών. Το Υπουργείο επιδίωξε κατά συνέπεια την επαναδιείσδυση της ελληνικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή, με τη διάδοση των ιδεών της ελληνοαλβανικής συνεννόησης μεταξύ των Αλβανών και την παρέμβαση της ελληνικής προπαγάνδας στον τρόπο λειτουργίας του Διδασκαλείου του Ελμπασάν.

Το κυριότερο εμπόδιο για την πραγματοποίηση της συνεννόησης στην περιφέρεια Δυρραχίου και σε όλη την περιοχή, βόρεια από τον ποταμό Γε-

νούσο, αποτελούσε για τους Αλβανούς η απόπειρα που είχαν αναλάβει οι Έλληνες εκπρόσωποι να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα για τον εξελληνισμό των ορθόδοξων Αλβανών. Φαίνεται όμως πως γενικότερα στην Ήπειρο η σύμπραξη δεν ήταν αδύνατη. Ακόμα πολλοί Αλβανοί, που ήταν υπέρ του σχηματισμού μιας αυτόνομης Αλβανίας, θα υποστήριζαν μια Ομοσπονδία τους με την Ελλάδα, με τη διαφορά ότι απαιτούσαν για την υλοποίησή της να διαιρεθεί η Ήπειρος σε ζώνες επιρροής ή μάλλον να αφεθούν οι ίδιοι να δράσουν ελεύθερα για την προώθηση της εθνικής τους υπόθεσης, μέσω των σχολείων του Πατριαρχείου, στις περιοχές, στις οποίες πλεόναζαν οι αλβανόφωνοι μαθητές και μαθήτριες, αφού σε ένδειξη καλής θέλησης η ελληνική πλευρά θα επέτρεπε σ' αυτά την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας. Πάντως, στη Σπαθία και στο Ελμπασάν ειδικότερα είχε επικρατήσει μεγάλο ρεύμα ανθελληνισμού μεταξύ χριστιανών και μη χριστιανών και μεγάλη αντίδραση κατά της ελληνικής παιδείας, ώστε να μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι τα ελληνικά σχολεία που υπήρχαν εκεί προκαλούσαν ζημία, καθώς είχαν καταγγελθεί ως προπαγανδιστικά στις τουρκικές αρχές. Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει και την απόρριψη από τις τελευταίες των επανειλημμένων αιτήσεων των εκκλησιαστικών αρχών για την ίδρυση νέων ελληνικών σχολείων στην περιοχή¹⁴⁶.

Η έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου δεν άφησε περιθώρια στην ελληνική πλευρά για την εφαρμογή των μέτρων, τα οποία είχαν προτείνει ορισμένοι από τους συνεργάτες της, σε μια προσπάθεια αναπροσαρμογής του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης στον εκπαιδευτικό τομέα, μετά τη νέα πρόοδο που είχε σημειώσει η εθνική αλβανική Κίνηση στην Ήπειρο και στη Νότιο Αλβανία. Η πολιτική της συνεννόησης, την οποία προσπάθησε να εφαρμόσει το ελληνικό κράτος καθυστερημένα, αφού επί μια εικοσιπενταετία είχε κρατήσει αρνητική στάση απέναντι στο εθνικό αλβανικό Κίνημα, δεν είχε αποδώσει τους καρπούς που αναμενόταν. Η πολιτική αυτή ασκήθηκε σε μια περίοδο που η εθνική αλβανική Κίνηση περνούσε σε ορμηουργική και δυναμική φάση, παρά τις εγγενείς πολλαπλές αδυναμίες και ιδιοτυπίες της, συναφείς προς τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε σταδιακά η εθνική ζωή των Αλβανών. Το γεγονός αυτό καθιστούσε την ευόδωση της συνεννόησης προβληματική, εφόσον η διεύρυνση του κύκλου των Αλβανών εθνικιστών, σε συνδυασμό με την πολυαρχία που επικρατούσε μεταξύ τους, θα είχε ως αποτέλεσμα να απαιτούν οι Αλβανοί διαφορετικούς όρους συνεργασίας από εκείνους που προσέφερε η ελληνική κυβέρνηση, είτε για την εδραίωση μιας Ομοσπονδίας, είτε για την πραγμάτωση οποιασδήποτε άλλης μορφής πολιτικής συνεργασίας. Οι εθνικιστές θεωρούσαν απαραίτητο να δεχθεί η ελληνική κυβέρνηση κάποιο συμβιβασμό για το συνοριακό ζήτημα, εφόσον λίγοι από τους Αλβανούς θα δέχονταν τη γραμμή των Ακροκεραυνίων, που είχε προκα-

θορίσει η Ελλάδα και είχε αποδεχθεί ο Ισμαήλ Κεμάλ στη συμφωνία του 1907.

Οι τελευταίες προτάσεις για μια αναπροσαρμογή του προγράμματος της ελληνοαλβανικής συνεννόησης στον εκπαιδευτικό τομέα, που υποβλήθηκαν στην κυβέρνηση Βενιζέλου από ορισμένους διπλωματικούς εκπροσώπους της, πριν από την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, ήταν απίθανο να γίνουν αποδεκτές από την τελευταία, σε περίπτωση κατά την οποία οι εξελίξεις στα Βαλκάνια δεν θα ήταν τόσο ραγδαίες. Αν και η θέση του ελληνικού στοιχείου στην Ήπειρο είχε αποδυναμωθεί, μετά τις πρόσφατες επιτυχίες των επαναστατών και τις παραχωρήσεις της Πύλης προς τους Αλβανούς, και παρά το γεγονός ότι η Τουρκία είχε εξαγγείλει την ίδρυση αλβανικών σχολείων και την εισαγωγή της διδασκαλίας της αλβανικής στα τουρκικά εκπαιδευτήρια, μπορούμε να υποθέσουμε μάλλον με βεβαιότητα ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν θα αποφάσιζε την εισαγωγή της γλώσσας αυτής στα ελληνικά σχολεία της αλβανόφωνης Ηπείρου, συνεπώς προς την πολιτική, την οποία είχε έως τότε ακολουθήσει. Το ανυποχώρητο των θέσεων της σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα και η αδυναμία των δύο πλευρών να έρθουν σε κάποιο συμβιβασμό για το θέμα του συνοριακού διακανονισμού, βάσει του οποίου θα προσδιορίζονταν τα ελληνοαλβανικά σύνορα, όταν θα ιδρυόταν το αλβανικό κράτος, είχαν αποτελέσει, έως τότε, τους κυριότερους λόγους, για τους οποίους δεν είχε γίνει αποδεκτό το πρόγραμμα της ελληνοαλβανικής συνεννόησης από τους σημαίνοντες Αλβανούς εθνικιστές, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να εργασθούν για να το επιβάλουν μεταξύ των ομοεθνών τους.

Η κυβέρνηση φαινόταν αποφασισμένη να μην αναπροσαρμόσει την αλβανική πολιτική της στις παραμονές των βαλκανικών πολέμων, ελπίζοντας ότι με την τακτική της αυτή, ενάντια στις σημαντικές αλλαγές που προοικονομίζονταν στη τουρκική πολιτική προς τους Αλβανούς, θα συνέβαλλε κατά το δυνατόν στη διατήρηση της "ισορροπίας δυνάμεων" μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών στην Ήπειρο, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέχρι τότε και πριν να ισχύσει η διοικητική αυτονομία για τους Αλβανούς. Η "ισορροπία δυνάμεων", στο επίπεδο αυτό, θα αποτελούσε θετικό στοιχείο για την ελληνική πλευρά, όταν θα ερχόταν η στιγμή των διαπραγματεύσεων για τη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της Τουρκίας, μετά το τέλος του αναμενόμενου πολέμου.

Οι εντυπωσιακές εξελίξεις στα Βαλκάνια και ειδικότερα στην Αλβανία, από την κήρυξη του ιταλοτουρκικού πολέμου και εξής, και, ιδίως, η έκρηξη μιας πιο οργανωμένης αλβανικής επανάστασης την άνοιξη 1912 είχαν δώσει την ευκαιρία να γίνει φανερό, ως ένα βαθμό, η συγκεκριμένη "ισορροπία δυνάμεων" και ειδικότερα οι ακραίες συνέπειες που είχε για τις σχέσεις μουσουλμάνων και ορθόδοξων Αλβανών χριστιανών η πολλαπλή διάσταση

μεταξύ τους, στο βιλαέτι Ιωαννίνων. Οι χριστιανοί που δεν είχαν πάρει, έως τότε, ενεργό μέρος στο αλβανικό Κίνημα, κατά τη μεγάλη πλειονότητά τους, λίγο πριν από την έναρξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου βρίσκονταν σε αντίθεση προς τους μαχητικούς Αλβανούς εθνικιστές, ιδίως δε οι Έλληνες, εναντίον των οποίων είχαν γίνει και διώξεις για εθνική δράση – κυρίως στα τμήματα του σαντζακίου Αργυροκάστρου. Κατά τη διάρκεια του πολέμου Έλληνες και Αλβανοί θα ήταν αντιμέτωποι στο μέτωπο του πολέμου, ενώ θα αποτύγχαναν και οι τελευταίες προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης να προσελκύσει, υπό τους γνωστούς όρους, τους Αλβανούς αρχηγούς στην ιδέα μιας ελληνοαλβανικής πολιτικής συνεργασίας, που θα αποτελούσε μια εναλλακτική λύση για το Αλβανικό πρόβλημα με την αποφυγή του ευρωπαϊκού Ελέγχου και της κηδεμονίας των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στο μελλοντικό αλβανικό κράτος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ V

1. A. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question and Greece: A Diplomatic History 1911-1914*, (The George Washington University, 1981), σελ. 101-103. Ο San Giuliano ανέλαβε με ιδιαίτερη προσοχή τους χειρισμούς του πολέμου. Βλέπε σχετικά, Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 102-103, 106-107.

2. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 9.

3. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 99-100, 429-430, και Makris de Fabo, *The Aegean Island Question*, σελ. 13-14, σημ. 14.

4. Bridge, "Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire 1900-1918", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 42.

5. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 99-100 και Makris De Fabo, *The Aegean Island Question*, σελ. 13-14.

6. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 8.

7. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question*, σελ. 17-19, σημ. αρ. 35-36.

8. Κ. Σβολόπουλου, "Διπλωματικές εξελίξεις από τα 1909 έως τα 1912", στο *ΙΕΕ*, Τόμος ΙΔ', (Αθήνα, 1977), σελ. 282-283.

9. Μαρκεζίνη, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1924*, Τόμος Γ', (Αθήνα, 1966), σελ. 149-150. Βλέπε επίσης, Ι. Μεταξά, *Ημερολόγιο*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1951), σελ. 87-88 και 111-113.

10. Μαρκεζίνη, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1924*, Τόμος Γ', (Αθήνα, 1966), σελ. 149-150.

11. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Σεπτεμβρίου / 3 Οκτωβρίου 1911, αρ. 35960, 1911, Β/52.

12. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 65.

13. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αιγώνος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Σεπτεμβρίου / 7 Οκτωβρίου 1911, αρ. 25624, 1911, Β/52, και Προξενείο Αιγώνος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/28 Οκτωβρίου 1911, αρ. 27097, 1911, Β/52, και συνημμένη στο έγγραφο του Προξενείου Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών της 17/30 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 1818 έκθεση του Έλληνα Πράκτορα στο Δέλβινο, 1911, Β/52. Βλέπε επίσης, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Νοεμβρίου / 8 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 32430, 1912, Β/53.

14. Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1911, αρ. 27097, και συνημμένη στο έγγραφο του Προξενείου Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών της 17/30 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 1818 έκθεση του Έλληνα Πράκτορα στο Δέλβινο, 1911, Β/52. Βλέπε επίσης, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Νοεμβρίου / 8 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 32430, 1912, Β/53, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Οκτωβρίου / 6 Νοεμβρίου 1911, αρ. 830, 1911, Β/52.

15. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Αυγούστου 1911, αρ. 21146, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 1/14 Ιουνίου 1911, αρ. 21657, 1911-1912, 12/1/1911, 4/11/1912.

16. Α.Ε.Υ., Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Οκτωβρίου / 7 Νοεμβρίου 1912, αρ. 967, και 2/15 Νοεμβρίου 1911, 1911, Β/52.

17. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 94-97, 99-102.

18. Α.Υ.Ε., Έκθεση πεπραγμένων Αθανασίου Σουλιώτη Νικολαΐδη (1907-1912), εν Κωνσταντινουπόλει, 25 Αυγούστου 1912, 1912, Α/5, Γ'.

19. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 195-196.

20. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Νοεμβρίου 1911, αρ. 4386, 1912, Α/5, Γ'. Βλέπε σχετικά, και Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως

ως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαρτίου 1911, αρ. 8386, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, αρ. 19928, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

21. Το θέμα αυτό ήταν ζωτικό για την Ήπειρο, επειδή, εκτός λίγων τμημάτων, ολόκληρη η χώρα αποτελείτο από τσιφλίκια ιδιωτών και του Δημοσίου, τα οποία καλλιεργούσαν χριστιανοί, με αποτέλεσμα να έχει αποκλεισθεί στις προηγούμενες εκλογές ολόκληρος σχεδόν ο πληθυσμός της υπαίθρου. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Δεκεμβρίου 1912 / 5 Ιανουαρίου 1913, αρ. 1875, 1912, Β/38.

22. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Μαρτίου 1912, αρ. 90, 1912, Β/38, και Προξενείο Αλεξανδρείας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 14, 1911-1912, Α.Α.Κ.

23. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων αχρονολόγητο, αρ. 1161, 1158, 1912, Β/52.

24. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Απριλίου 1912, αρ. 10978, 13/26 Απριλίου 1912, και 4/17 Απριλίου 1912, αρ. 356, 1912, Δ/108. Δημοσιεύσεις έγιναν στην εφημερίδα *Messenger d'Athènes* και *Daily Graphic* με πρωτοβουλία του Υπουργείου και της Πρεσβείας στο Λονδίνο.

25. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 102-105.

26. Στο ίδιο.

27. Sir R. Graves, *Storm Centers of the Near East, Personal Memories, 1879-1922*, (London, 1933), σελ. 270-279.

28. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Μαΐου 1912, αρ. 241, 1912, Α.Α.Κ., Ι.

29. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων και Μοναστηρίου, και Πολιτικόν Σύνδεσμο, 21 Απριλίου / 4 Μαΐου 1912, αρ. 8020, 1912, Α.Α.Κ., Ι.

30. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 9/22 Απριλίου 1912, αρ. 8386, 1912, Α.Α.Κ., Η.

31. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 9/22 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 13776, 1912, Β/52.

32. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 126.

33. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 68. Εκτός από τον κατάλογο των παραπάνω αιτημάτων, τα οποία είχαν γενικό χαρακτήρα, διατυπωμένα μετά από υποδείξεις των Αλβανών βουλευτών, είχαν επιδοθεί από κάποιον αρχηγό των επαναστατών στο ρωσικό Υποπροξενείο Πρισρένης και ορισμένα άλλα διαφορετικά αιτήματα, τοπικού μάλλον χαρακτήρα. Βλέπε Α.Υ.Ε., Προξενείο Σκοπίων προς Υ.Ε., 16/29 Μαΐου 1912, αρ. 164, 1912, Α.Α.Κ.

34. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 428-429, και Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 180-181.

35. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 105-107, 110.

36. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 227-229.

37. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 430-431. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Σκοπίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1912, αρ. 221, 1912, Α.Α.Κ.

38. Ahmad, *The Young Turks*, σελ. 108-109.

39. Α.Υ.Ε., Προξενείο Σκοπίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Αυγούστου 1912, αρ. 309, 1912, Α.Α.Κ.

40. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 436-437, όπου αναφέρεται ότι η επίσημη κοινοποίηση έγινε στις 4 Σεπτεμβρίου, βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Αντίγραφο της Α.Υ. του Μ. Βεζίρου υπό ημερομηνία 19 Αυγούστου 1912 (π.ημ.), μετάφραση, 1912, Α.Α.Κ.

41. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 429.

42. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Ιωαννίνων, 30 Ιανουαρίου / 12 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 2842, 1912, Β/52.

43. Σχετικά με τον Δερβίς Χίμα, βλέπε Kaleshi, "Dr. Ibrahim Temo-der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt", στο *Südost Forschungen* (XXXV, 1976), σελ. 115, 119, 126-129. Η πρώτη περιοδεία του Δερβίς Χίμα είχε γίνει από το Φεβρουάριο 1909 στη Νότιο Αλβανία. Βλέπε, Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 370-376.

44. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Μαρτίου 1912, αρ. 8459, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 15/28 Μαρτίου 1912, αρ. 8054, 1911, Β/52.

45. Α.Υ.Ε., Ιδιόχειρη επιστολή Ι. Κεμάλ, Κέρκυρα, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1912, 1912, Β/52. Απευθύνεται σε ανώτερο υπάλληλο του Υπουργείου Εξωτερικών, προφανώς προς τον Ι. Δραγούμη.

46. Σύμφωνα με τις πληροφορίες μεταγενέστερου εγγράφου στην Κέρκυρα ο Ισμάιλ Κεμάλ είχε κληθεί από την κυβέρνηση, μετά από σχετικές διαβεβαιώσεις της. Βλέπε Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Ιουλίου 1912, αρ. 21668, 1912, Β/52.

47. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 71.

48. Α.Υ.Ε., Επιστολή Νομάρχη Βαρατάση προς Κορομπλά, 4/17 Ιουλίου 1912, Κέρκυρα, αρ. 20984, 1912, Β/52.

49. Στο ίδιο.

50. Α.Υ.Ε., Εγκύκλιος, Υπουργείο Εξωτερικών προς τα Προξενία της Ηπείρου και της Αλβανίας, 13/26 Ιουνίου 1912, αρ. 16693, 1912, Α.Α.Κ., Ζ.

51. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 227-229.

52. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 26 Ιουλίου / 8 Αυγούστου 1912, αρ. 19545, 1912, Β/53.

53. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Ιουνίου 1912, αρ. 237, και Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Μαΐου / 5 Ιουνίου 1912, αρ. 15372, 1912 Β/52.

54. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Μαΐου 1912, αρ. 14427, μετάδοση τηλεγραφήματος του Προξενείου Βερατίου, 1912, Β/52.

55. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Μαΐου 1912, αρ. 280, 1912, Β/52.

56. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Ιουνίου 1912, αρ. 411, 1912, Β/52.

57. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1912, αρ. 1525, 1912, Β/52.

58. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1912, αρ. 400, 1912, Β/45.

59. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 18/31 Ιουλίου 1912, αρ. 22246 και 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1912, αρ. 24261, 1912, Β/45.

60. Α.Υ.Ε., Επιστολή συνημμένη στο έγγραφο του Προξενείου Μοναστηρίου προς την Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως της 30ής Ιουνίου / 13ης Ιουλίου 1912, αρ. 2943, και επιστολές: α) εν Κορυτσά 17 Νοεμβρίου 1912 και β) εν Κορυτσά, 19 Νοεμβρίου 1912, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Μακεδονικά.

61. Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 13/26 Ιουλίου 1912, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

62. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 432-438.

63. Ελπίδες στο κίνημα της Κορυτσάς συγκέντρωσε και ο Βούλγαρος πρόξενος Νέτ-

θκωφ, καθώς τότε γινόταν συνεργασία ελληνικών, βουλγαρικών και αλβανικών σωμάτων. Βλέπε, Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1912, αρ. 400, 1912, Β/45.

64. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 430-436. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Σκοπίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1912, αρ. 221, 1912, Αναφοραί Προξενείων Σκοπίων, Μοναστηρίου, Σερρών.

65. Σχετικά με τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούσαν οι Αλβανοί αρχηγοί, για να εξεγείρουν το λαό σε επανάσταση, χαρακτηριστική είναι η συνημμένη στο έγγραφο της 13/26 Ιουλίου 1912 του Προξενείου Ιωαννίνων, αρ. 1469 αλβανική προκήρυξη (μετάφραση), 1912, Β/52, η οποία κυκλοφορούσε στα διάφορα μέρη της Ηπείρου το καλοκαίρι 1912.

66. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Ιουνίου / 8 Ιουλίου 1912, αρ. 1316, 1912, Β/52. Το έγγραφο πρωτοκολλήθηκε στις 13 Αυγούστου 1912 με τον αρ. 25495.

67. Στο ίδιο.

68. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιουνίου 1912, αρ. 493, 1912, Β/52.

69. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Ιουλίου 1912, αρ. 21668, 1912, Β/52.

70. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 6/19 Ιουλίου 1912, αρ. 20393, 1912, Β/52.

71. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 10/23 Ιουλίου 1912, αρ. 21668, 1912, Β/52. Οι πληροφορίες που παρέχει ο Βλάχος σχετικά με την ενίσχυση λιποτακτών στρατιωτών και επαναστατών εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς και την ανοχή που έδειξε η τελευταία, ως προς τη σύγκληση σύσκεψης στην Κέρκυρα, κλπ., αποτελούν ενδείξεις της τακτικής που ακολούθησε η κυβέρνηση κατά την πρώτη φάση της επανάστασης. Τότε η κυβέρνηση βοήθησε με όπλα και χρήματα ορισμένους επαναστάτες αρχηγούς του Βορρά, παρεμποδίζοντας την επέκταση του κινήματος στο Νότο. Η στάση της όμως αυτή άλλαξε οριστικά μετά την παραίτηση της τουρκικής κυβέρνησης του Σαΐδ πασά.

72. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιουλίου 1912, αρ. 894, 1912, Α.Α.Κ., Ι, και Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουλίου / 9 Αυγούστου 1912, 1912, Β/52.

73. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 21493, 11/24 Ιουλίου 1912, 1912, Β/52.

74. Α.Υ.Ε., Έκθεση πεπραγμένων Αθανασίου Νικολαΐδη (1907-1912), 1912, Α/5, Γ'.

75. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 446.

76. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Σόφιας, 14/27 Ιουλίου 1912, αρ. 21982, 1912, Α.Α.Κ., Α.

77. Α.Υ.Ε., Mémoire sur la décision prise par l'assemblée générale des chefs de l'Albanie méridionale au sommet du montagne Signa, 10/23 Ιουλίου 1912, 1912, Β/52.

78. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Ιουλίου 1912, αρ. 22327, 1912, Β/52. Βλέπε και άρθρο της εφημερίδας *Νέα Ημέρα* με ημερομηνία 4 Αυγούστου 1912, με τίτλο "Εξω Ελληνισμός. Η επανάσταση εν Αλβανία".

79. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Ιουνίου 1912, αρ. 482, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Ιουλίου / 13 Αυγούστου 1912, αρ. 1470, 1912, Β/52.

80. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Ιουλίου / 13 Αυγούστου 1912, αρ. 590, Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Αυγούστου 1912, αρ. 658, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Αυγούστου 1912, αρ. 25575, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19

Αυγούστου 1912, αρ. 24943, 1912, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Αυγούστου 1912, αρ. 1649, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Ιουλίου / 11 Αυγούστου 1912, 1912, Β/52. Επίσης βλέπε, Α.Υ.Ε., Αντίγραφο ταυτάριθμου, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1912, αρ. 1527, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλβανικά.

81. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 434. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Αυγούστου 1912, αρ. 641, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλβανικά, και Α.Υ.Ε., Υποπροξενείο Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουλίου / 9 Αυγούστου 1912, αρ. 156, Προξενείο Πρεβέζης από Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Αυγούστου 1912, αρ. 25278, και Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Αυγούστου 1912, αρ. 25438, 1912, Β/52.

82. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Αυγούστου 1912, αρ. 583, 1912, Β/52. Η αναγγελία για τις παραχωρήσεις της κυβέρνησης τοιχοκολλήθηκε στις 6 Αυγούστου. Βλέπε επίσης, Bartl, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)", στο *Albanische Forschungen*, (8, 1963), σελ. 182.

83. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Αυγούστου 1912, αρ. 596, Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Αυγούστου 1912, αρ. 394, 1912, Β/52.

84. Α.Υ.Ε., Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Αυγούστου 1912, αρ. 665, 1912, Β/52, και Α.Υ.Ε., Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1912, αρ. 23159, Β/53. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Αυγούστου 1912, αρ. 25406, Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Αυγούστου 1912, αρ. 1701, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Αυγούστου 1912, αρ. 1720, 1912, Β/52.

85. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1912, αρ. 695, 1912, Β/52.

86. Στο ίδιο.

87. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Αυγούστου 1912, και 8/21 Αυγούστου 1912, αρ. 25316, 1912, Β/52.

88. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1912, αρ. 695, 1912, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1913, αρ. 676, 1912, Β/52.

89. Διβαδέως, *Το Ηπειρωτικό Κομιτάτο*, σελ. 134-136.

90. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Αυγούστου 1912, αρ. 25391, και Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Προξενείο Ιωαννίνων, 1/14 Αυγούστου 1912, αρ. 3004, 1912, Β/54, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Αυγούστου 1912, αρ. 1677, 1912, Β/52.

91. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Αυγούστου 1912, αρ. 1702, 1912, Α/5.

92. Α.Υ.Ε., Αντίγραφο από την εφημερίδα *Εμπρός*, Τετάρτη, 15 Αυγούστου 1912, άρθρο με τίτλο "Τι ζητούν οι Αλβανοί εις την Ήπειρον, αποκαλυπτική συνέντευξις με τον Κ. Γάγαρη", 1912, Β/52. Βλέπε επίσης άρθρο με τίτλο "Εκκλήσις προς τους Ηπειρώτας. Διά το σημερινόν Συλλαλητήριο", στο ίδιο.

93. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου 1912, "Ψήφισμα των εν Αθήναις Ηπειρωτών κατά της αλβανοποιήσεως της Ηπείρου".

94. Α.Υ.Ε., Αντίγραφο, Προξενείο της Ελλάδας προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 14/27 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 2029, 1912, Προξενεία της Ελλάδος, Βασιλική Πρεσβεία Ελλήνων εν Κωνσταντινουπόλει.

95. Α.Υ.Ε., Επιστολή Γερογιάννη προς Τσίμα, 12/25 Σεπτεμβρίου 1912, 1912, Β/52,

και Προξενείο Πρεβέζης προς Υπουργείο Εξωτερικών 18/31 Ιανουαρίου 1912, αρ. 29601, 1912, Β/45.

96. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Φεβρουαρίου / 13 Μαρτίου 1912, αρ. 482, 1912, Β/52, 53, 152. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 481, και Προξενείο Βερατίου προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 4110, 1912, Α/5. Βλέπε και Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Αυγούστου / 8 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 453, 1912, Β/52, 53, 152.

97. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 481, και Προξενείο Βερατίου προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 410, 1912, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 333, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλβανικά.

98. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 815, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 10/23 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 4319, 1912, Β/52, Αλβανικά, και Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 2022, 1912, Β/53.

99. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών 2/15 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 4126, 1912, Α/5.

100. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 815, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα Ατακτοποίητα.

101. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Αυγούστου 1912, αρ. 1702, 1912, Α/5. Βλέπε επίσης, Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Αυγούστου 1912, αρ. 732, 1912, Β/52. Τα τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας δεν υποβλήθηκαν όλα μαζί. Από τα στοιχεία που έχουμε φαίνεται ότι προηγήθηκαν εκείνα της περιφέρειας Αργυροκάστρου. Βλέπε σχετικά και Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18 Σεπτεμβρίου / 1 Οκτωβρίου 1912, αρ. 25755, 1912, Β/54, και εφημερίς *Ισοπολιτεία*, Έτος Γ', 28-111, 26/8/1912, άρθρο με τίτλο "Ηπειρος", από το Προξενείο Ιωαννίνων στο Υπουργείο Εξωτερικών στις 4 Σεπτεμβρίου 1912, με το έγγραφο αρ. 1921, και στην Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, από το Υπουργείο Εξωτερικών, με το υπ' αρ. 4721, 25 Σεπτεμβρίου / 8 Οκτωβρίου 1912, 1912, Β/53.

102. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 2031, 1912, Β/45.

103. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 815, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα Ατακτοποίητα. Βλέπε και Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 513, 1912, Β/45.

104. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 341 και 344.

105. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Σόφιας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Σεπτεμβρίου / 6 Οκτωβρίου 1912, αρ. 92, 1912, Α.Α.Κ., Η'.

106. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 343- 344.

107. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 55.

108. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 52-53 και 55-57. Από τις Μεγάλες Δυνάμεις ειδικότερα στις προτάσεις Berchtold αντέδρασαν η Γερμανία, η οποία δεν είχε ενημερωθεί από τη σύμμαχό της Αυστρία για την υποβολή τους εκ των προτέρων, και η Αγγλία. Η τελευταία δεν ήθελε να προκαλέσει τους μουσουλμάνους υπηκόους της, υποστηρίζοντας τις προτάσεις αυτές, ούτε και την τουρκική κυβέρνηση, με την οποία διαπραγματεύονταν τότε την παραχώρηση για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Βάρσα-Περσικός κόλπος, ελπίζοντας ότι η αγγλοτουρκική συμφωνία θα άνοιγε το δρόμο για την ευτυχή κατάληξη και των αγγλογερμανικών διαπραγματεύσεων.

109. Α.Υ.Ε., Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/24 Αυγούστου 1912, αρ. 98, 1912, Α.Α.Κ., Α'.

110. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 354, και Β. Κόντη, "Η Βαλκανική Συμμαχία του 1912 και η Ανεξαρτησία της Αλβανίας", στο *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Τόμος Γ', (Θεσσαλονίκη, 1974), Παράρτημα, σελ. 3-16.

111. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 4007, 1912, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως. Τηλεγραφήματα Μαΐου-Σεπτεμβρίου.

112. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 55, και Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 355-358.

113. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 55-56.

114. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 369.

115. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 378-387.

116. Α.Υ.Ε., Επιστολή προς Λ. Κορομπλά, Κωνσταντινούπολις, 1η Σεπτεμβρίου 1912, πιθανώς του Αθ. Σουλιώτη, 1912, Α/5.

117. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Αυγούστου / 6 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 25926, 1912, Β/52.

118. Βλάχου, *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου*, σελ. 404-405.

119. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1912, αρ. 31089, 1912, Β/53.

120. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενία Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Σερρών, 22 Σεπτεμβρίου / 5 Οκτωβρίου 1912, αρ. 30211, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Στρατιωτικών, 26 Σεπτεμβρίου / 9 Οκτωβρίου 1912, αρ. 30550, 1912, Β/45.

121. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Αυγούστου / 2 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 3776, 1911-1912, Α.Α.Κ.

122. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ουάσιγκτων, 29 Ιουλίου / 11 Αυγούστου 1911, αρ. 20240, 1911-1912, Α.Α.Κ.

123. Α.Υ.Ε., Προξενείο Νέας Υόρκης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Ιουνίου 1912, αρ. 7280, Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Φεβρουαρίου / 5 Μαρτίου 1912, αρ. 2754 και Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Φεβρουαρίου / 12 Μαρτίου 1912, αρ. 6713, και Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Σεπτεμβρίου / 2 Οκτωβρίου 1912, αρ. 4215, 1911-1912, Α.Α.Κ.

124. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Οκτωβρίου / 12 Νοεμβρίου 1911, αρ. 2427, και το συνημμένο *Mémoire privé et intime sur les relations Greco-Albanaises, présenté à Monsieur chargé d'affaires L. Caftanzoglu par Faik Bey Konitsa*, 28 Φεβρουαρίου 1912, 1911-1912, Α.Α.Κ. Βλέπε επίσης, Β. Kondis, "The Malissori Uprising of 1911 and Greek-Albanian Negotiations in the United States, for a secret Understanding", στο *Balkan Studies*, Τόμος ΙΗ', (Θεσσαλονίκη, 1977), σελ. 99-119, όπου στις σελ. 110-114 δημοσιεύεται το κείμενο του υπομνήματος.

125. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ουάσιγκτων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Οκτωβρίου / 8 Νοεμβρίου 1912, αρ. 2339, και αντίγραφο επιστολής Φαίκ μπέν Κόνιτσα προς Καυταντζόγλου, προφανώς εμπιστευτικής και ιδιωτικής, γραμμένης στη γαλλική γλώσσα, Βοστώνη, 27 Οκτωβρίου 1912, 1911-1912, Α.Α.Κ.

126. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ουάσιγκτων, 22 Φεβρουαρίου / 6 Μαρτίου 1912, αρ. 3875, 1911-1912, Α.Α.Κ.

127. Α.Υ.Ε., "Σημείωμα Α. Σαχτούρη, έπεδόθη τῷ κ. Προέδρῳ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, κατὰ Δεκέμβριον 1911", 1911-1912, Α.Α.Κ.

128. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 85. Οι ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου είχαν γίνει ελληνικά Νομικά Πρόσωπα, αναγνωρισμένα με ελληνικά βασιλικά διατάγματα, εξαρτώμενα νομικά και ηθικά από την ελληνική κυβέρνηση.

129. Α.Υ.Ε., Σαχτούρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Αυγούστου 1912, αρ. 24334, 1911-1912, Α.Α.Κ. Βλέπε και ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου, 173/136. Βλέπε Σύνταγμα 1864, *Εφημερίδα Κυβερνήσεως*. Τόμος Α' 1855-1864, φ. αρ. 48, Αθήνα, 17 Νοεμβρίου 1864.

130. Α.Υ.Ε., Ιδιόχειρη επιστολή Ισμ. Κεμάλ, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1912, 1912, Β/52.

131. Α.Υ.Ε., Προξενείο Θεσσαλονίκης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Ιουλίου 1911, αρ. 578, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Θεσσαλονίκης, 16/29 Αυγούστου 1911, αρ. 1977, 1911, Β/52.

132. Α.Υ.Ε., άρθρο της εφημερίδας *E. Dretja*, φ. της 10ης Ιουλίου 1912, μεταφρασμένο από τον Διογένη Χαρίτωνα, 1912, Β/52.

133. Α.Υ.Ε. Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Οκτωβρίου 1912, αρ. 710, Προξενείο Σκοπίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Νοεμβρίου 1912, αρ. 393, Υποπροξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1911, αρ. 278, και Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Νοεμβρίου / 10 Δεκεμβρίου 1911, αρ. 990, 1912, Β/52.

134. Α.Υ.Ε., Εγκύκλιος, Υπουργείον Εξωτερικών προς Βασιλικήν Πρεσβείαν και τας εν Ηπείρω και Αλβανία Προξενικάς Αρχάς, 13/26 Ιουνίου 1912, αρ. 16693, 1912, Α.Α.Κ.

135. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Απριλίου 1912, αρ. 107, 1912, Β/52.

136. Α.Υ.Ε., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Ιουνίου 1912, αρ. 510, 1912, Β/33, 34.

137. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Ιουλίου 1912, αρ. 1488, 1912, Β/33. Για την εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή, που υπαγόταν στη δικαιοδοσία της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, και τα εκπαιδευτήρια της πόλης κατά το έτος 1911-1912, δηλαδή το πλήρες Γυμνάσιο της Ζωσιμαίας, 4 Δημοτικά σχολεία, 6 Παρθεναγωγεία και 3 Νηπιαγωγεία, με 2.000 περίπου μαθητές και μαθήτριες και 48 συνολικά δασκάλους, βλέπε Α.Υ.Ε., 1912, Α/5.

138. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Μαΐου 1912, αρ. 1051, 1912, Β/33.

139. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Γ. Δούμα, Δωρεά Σοφίας Εμπειρικού, Επιστολή του προεδρείου του Συλλόγου ('Αννα Βαρνέζη, Πρόεδρος, και 'Αννα Σ. Λάμπρου, Αντιπρόεδρος). Αθήνα, 15/28 Φεβρουαρίου 1912, προφανώς προς ιθύνοντα του Υπουργείου Εξωτερικών.

140. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Αυγούστου 1912, αρ. 950, 1912, Β/33.

141. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Υποπροξενείο Καβάλας, 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1912, αρ. 16815, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Πρεβέζης, 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1912, αρ. 19056, 1912, Β/33. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Αυλώνα, 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1912, αρ. 85, 1912, Β/33.

142. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Μαΐου / 10 Ιουνίου 1912, αρ. 229, 1912, Β/33, 34. Βλέπε επίσης Νικολαΐδου, *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 256-257.

143. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βερατίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Οκτωβρίου 1912, αρ. 30942, 1912, Β/53.

144. Α.Υ.Ε., Αίτηση των 80 χριστιανών Ελμπασανίου προς τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη εν Ελμπασανίω, 2/15 Ιουνίου 1912, 1912, Β/52.

145. Νικολαΐδου. *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 194-197, 214 και εξής.

146. Νικολαΐδου. *Ξένες Προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση*, σελ. 194-197, 214, 292. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., "Εκθεσις περί τοῦ ἑλληνοαλβανικοῦ ζητήματος, ὑπὸ Πέτρου Ι. Τζωδάνη, ἐν Ἀθήναις τῇ 12ῃ Ἰουλίου 1912, πρὸς τὸ λίαν ἀξιότιμον Βον Πολιτικὸν τμήμα τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Σεβαστοῦ Ὑπουργείου", 1912, Β/52.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

ΜΕΤΑ ΤΙΣ τελευταίες εξελίξεις στην Αλβανία, υπεύθυνοι κυβερνητικοί κύκλοι στα συμμαχικά βαλκανικά κράτη θεωρούσαν πιθανό το ενδεχόμενο να συναποτελέσουν ένα αυτόνομο αλβανικό κράτος τα διαμερίσματα εκείνα, μέσα στα όρια των οποίων η Πύλη είχε παραχωρήσει διοικητική αυτονομία στους Αλβανούς, πριν να κηρυχθεί ο πόλεμος που σχεδίαζαν εναντίον της Τουρκίας.

Με την έναρξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, για πρώτη φορά στην ιστορία του Ανατολικού ζητήματος, τα βαλκανικά κράτη πήραν την πρωτοβουλία να κηρύξουν τον πόλεμο κατά της Τουρκίας, για να διανεύουν τα ευρωπαϊκά εδάφη της. Η πρώτη φάση των επιχειρήσεων τελείωσε με τη σύναψη δίμηνης ανακωχής μεταξύ των εμπολέμων (20 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου 1912), μετά τη λήξη της οποίας ακολούθησε σύντομη επανάληψη των εχθροπραξιών από τις 3 Φεβρουαρίου 1913, αφού είχαν διακοπεί, εν τω μεταξύ, οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των συμμάχων και της Τουρκίας. Η επανάληψη αυτή υπήρξε αποτέλεσμα της καθυστέρησης που επέδειξε η νέα τουρκική κυβέρνηση, η οποία σχηματίστηκε μετά την εκδήλωση πραξικοπήματος υπό τον Εμβέρ μπέη στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να αποδεχθεί τις προκαταρκτικές προτάσεις ειρήνης που είχαν υποβάλει στους εμπολέμους οι Μεγάλες Δυνάμεις, μετά από εισήγηση της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης των διπλωματικών αντιπροσώπων τους στο Λονδίνο.

Η Συνδιάσκεψη, η οποία είχε συνέλθει τυπικά στις 17 Δεκεμβρίου, με αίτηση της Τουρκίας, άσκησε εποπτική διαιτησία όσον αφορά στις αποφάσεις που πήραν οι εκπρόσωποι των εμπολέμων στη Συνδιάσκεψη, η οποία ανέλαβε λίγο νωρίτερα, στην ίδια πόλη, τις διαπραγματεύσεις ειρήνης και τη ρύθμιση των εδαφικών αλλαγών στα Βαλκάνια. Η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη παρενέβη ιδίως, προκειμένου να καθορίσουν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων το καθεστώς ορισμένων περιοχών, που είχαν ιδιαίτερη σημασία για την επιρροή τους στον ευρύτερο χώρο, από γεωπολιτική άποψη¹.

Ο πόλεμος τελείωσε με την υπογραφή στο Λονδίνο από τους εκπροσώπους των εμπολέμων της Προκαταρκτικής Συνθήκης ειρήνης της 17ης/30ής Μαΐου 1913, η οποία βασίσθηκε στις προκαταρκτικές προτάσεις ειρήνης, που είχαν υποβάλει στους εμπολέμους οι Μεγάλες Δυνάμεις. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης αυτής, με την οποία δεν καθοριζόταν οριστικά ο νέος χάρτης των Βαλκανίων, η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη ανέλαβε να αποφασίσει σχετικά με τα ζητήματα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων και της τύχης των νησιών του Αιγαίου, τα οποία εκκρεμούσαν ακόμα.

Οι διαφωνίες που προέκυψαν στη συνέχεια μεταξύ των συμμάχων για τη διανομή της Μακεδονίας, ιδίως μετά την απόφαση των Δυνάμεων για τον αποκλεισμό της Σερβίας από την Αδριατική θάλασσα, προκάλεσαν τη διάσπαση του κοινού βαλκανικού μετώπου, με αποτέλεσμα οι πρώην νικητές να βρεθούν αντιμέτωποι στο δεύτερο βαλκανικό πόλεμο. Ο πόλεμος εξερράγη μετά από επιθετική πρωτοβουλία της Βουλγαρίας εναντίον της Σερβίας και της Ελλάδας, που είχαν εν τω μεταξύ υπογράψει συνθήκη συμμαχίας για μια πιθανή αντιμετώπιση του βουλγαρικού κινδύνου (1η Ιουνίου 1913)². Στον πόλεμο πήραν επίσης μέρος η Ρουμανία και η Τουρκία, και η τελευταία ανακατέλαβε ορισμένα εδάφη από τη Βουλγαρία, παραβιάζοντας τη Συνθήκη του Λονδίνου.

Μετά την ολοσχερή ήττα του βουλγαρικού στρατού, με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου επιβλήθηκε στα Βαλκάνια μια εύθραυστη ισορροπία δυνάμεων (10 Αυγούστου 1913), με καθοριστικούς παράγοντες τη μεγάλη αύξηση της Σερβίας και της Ελλάδας και την κατάρρευση του βουλγαρικού ονείρου για την ίδρυση μιας Μεγάλης Βουλγαρίας³. Η Συνθήκη αυτή ρύθμιζε τα προβλήματα που δημιούργησε ο πόλεμος μεταξύ της Βουλγαρίας και των άλλων εμπολέμων κρατών. Χωριστές συνθήκες ειρήνης έγιναν κατόπιν μεταξύ της Τουρκίας και των βαλκανικών κρατών για το διακανονισμό διαφόρων ζητημάτων, που είχαν προκύψει ανάμεσά τους από την εμπόλεμη κατάσταση κατά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο. Με τις συνθήκες αυτές αναγνωρίζονταν ως δεσμευτικές οι διατάξεις της Προκαταρκτικής Συνθήκης ειρήνης του Λονδίνου⁴.

Επί πολλούς μήνες μετά τη σύναψη της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, την αποκατάσταση ειρηνικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας παρεμπόδιζε το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου, που εκκρεμούσε. Οι διπλωματικές σχέσεις των δύο χωρών επαναλήφθηκαν με την υπογραφή της Συνθήκης των Αθηνών (14 Νοεμβρίου 1913), σύμφωνα με την οποία, αυτές άφηναν και πάλι την επίλυση του Νησιωτικού ζητήματος στη διάθεση των Δυνάμεων⁵. Ορισμένες Δυνάμεις επιχείρησαν κατόπιν να συνδυάσουν τη ρύθμιση του ζητήματος με τη διευθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων⁶.

Οι πρώτοι μήνες του πολέμου και το Αλβανικό ζήτημα

Οι γρήγορες επιτυχίες των συμμάχων από τα τέλη Οκτωβρίου 1912 και η υποχώρηση των τουρκικών δυνάμεων στη γραμμή της Τσατάλτζας εξέπληξαν τις Μεγάλες Δυνάμεις⁷. Το Νοέμβριο συμπληρώθηκε η κατάληψη της Βορείου Αλβανίας από τους Σέρβους και τους Μαυροβουνίους, που είχαν εν τω μεταξύ εισβάλει στο σαντζάκι του Νονιραζαγ και στο Κόσσοβο⁸.

Νοτιότερα, στο μέτωπο της Ηπείρου, καθώς οι ελληνικές στρατιωτικές προσπάθειες είχαν συγκεντρωθεί στη Μακεδονία και στο Αιγαίο πέλαγος, ο μικρός ελληνικός στρατός είχε μόλις εκκαθαρίσει τις περιοχές του Λούρου και της Πρέβεζας, και μετά την προέλασή του προς τα Ιωάννινα είχε ετοιμασθεί για την επίθεση εναντίον της πόλης.

Κατά το ίδιο διάστημα, οι σύμμαχοι αντιμετώπισαν στο πεδίο της μάχης μαζί με τους Τούρκους και τους Αλβανούς, οι οποίοι ήταν διαφοροποιημένοι ως προς τις πολιτικές προτιμήσεις τους, και χωρίς κεντρική εξουσία. Μεταξύ των Αλβανών επικράτησε αρχικά σύγχυση όσον αφορά στη στάση που έπρεπε να κρατήσουν ως προς τους εμπολέμους. Οι Αλβανοί ανταποκρίθηκαν τέλος στην πρόσκληση της τουρκικής Διοίκησης για επιστράτευση με μεγαλύτερη ή μικρότερη προθυμία, επιλέγοντας την ανεπίσημη συμμαχία με την Τουρκία αντί της “ουδετερότητας”, παρά το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς ήταν εχθρικά διακείμενοι απέναντί της⁹.

Τη στάση αυτή επέλεξαν και πολλοί εθνικιστές ηγέτες τους, οι οποίοι προσπάθησαν να συντονίσουν τις πολεμικές δραστηριότητες των ομογενών τους, πεπεισμένοι ότι οι σύμμαχοι σκόπευαν να διαμοιράσουν τα εδάφη, τα οποία οι ίδιοι φιλοδοξούσαν να συμπεριληφθούν στο αυτόνομο αλβανικό κράτος, σε περίπτωση τουρκικής ήττας. Όπως δήλωσαν τα μέλη της “Μαύρης Οργάνωσης για τη Σωτηρία της πατρίδας” με διακοίνωσή τους προς τις Μεγάλες Δυνάμεις στα Σκόπια, μετά τις 14 Οκτωβρίου, με τη στάση τους αυτή οι Αλβανοί εθνικιστές δεν επιθυμούσαν να στηρίξουν την τουρκική κυριαρχία, αλλά να διαφυλάξουν έναντι των συμμάχων την εδαφική ακεραιότητα της Αλβανίας μέσα στα όρια των τεσσάρων βιλαετιών, για τα οποία ζητούσαν, ως γνωστόν, ομοιόμορφη διακυβέρνηση¹⁰. Πριν από την έναρξη του πολέμου, στο εξωτερικό, είχε επίσης διακηρύξει τη συμπαράστασή της προς την Τουρκία η Παναλβανική οργάνωση της Αμερικής “Vatra”¹¹.

Το Νοέμβριο, όταν η ήττα της Τουρκίας ήταν δεδομένη¹², οι Αλβανοί εθνικιστές απηύθυναν νέες εκκλήσεις στον Αυτοκράτορα της Αυστρίας και στους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων, ζητώντας τη μεσολάβησή τους για την εξασφάλιση της ακεραιότητας της χώρας τους και την ίδρυση αλβανικού κράτους. Κατά τις κρίσιμες εκείνες ημέρες ανέλαβε και την πρωτοβουλία να κηρύξει την αλβανική ανεξαρτησία στον Αυλώνα (26 Νοεμβρίου 1912) ο Ισμαήλ Κεμάλ. Ήλπιζε ότι με την πράξη του αυτή θα δημιουρ-

γούσε τετελεσμένα γεγονότα, τα οποία θα επηρέαζαν τις τελικές εξελίξεις του Αλβανικού ζητήματος, εφόσον οι Μεγάλες Δυνάμεις, μετά από σχετική εισήγηση της Αυστρίας, λόγω και των πολεμικών εξελίξεων, ήταν έτοιμες να δεχθούν τότε την ίδρυση αυτόνομου αλβανικού κράτους.

Λίγο πριν φθάσει στην Αλβανία, ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε συναντηθεί με τον Αυστριακό Υπουργό Εξωτερικών Berchtold στη Βιέννη, ο οποίος ενέκρινε τα σχέδιά του, χωρίς να του παραχωρήσει την ανοιχτή υποστήριξή του γι' αυτά¹³. Ο Ισμαήλ Κεμάλ θεωρούσε τότε ως μια ενδεχόμενη λύση του αλβανικού προβλήματος και την οργάνωση της Αλβανίας σε καντόνια, με εθνολογική βάση¹⁴. Στον Έλληνα εκπρόσωπο, τον οποίο επισκέφθηκε στη Βιέννη, δήλωσε εξάλλου ο ίδιος ότι η προσωρινή κυβέρνηση, που σχεδίαζε να σχηματίσει μετά την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας, δεν θα συμμετείχε στον πόλεμο, αλλά θα ζητούσε από τις Δυνάμεις και τα βαλκανικά κράτη να αναγνωρίσουν το αλβανικό κράτος. Η προσωρινή κυβέρνηση δεν θα προκαθόριζε τα σύνορα του κράτους αυτού. Ο καθορισμός τους θα γινόταν μετά τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τη διαπίστωση της εθνικής συνείδησης των κατοίκων, το οποίο θα διοργάνωναν οι Αλβανοί μαζί με τα γειτονικά κράτη¹⁵. Πρότεινε ειδικότερα στην Ελλάδα την αναγνώριση του νέου κράτους, επειδή θα αποτελούσε πολύτιμο σύμμαχό της εναντίον των Σλάβων. Η ελληνική κυβέρνηση απέφυγε να απαντήσει στις προτάσεις του Ισμαήλ Κεμάλ, χωρίς να γνωρίζει, εκ των προτέρων, τις απόψεις του για τα όρια της Αλβανίας¹⁶. Άμεσος σκοπός του Ισμαήλ Κεμάλ ήταν, κατά τη δεδομένη στιγμή, όχι η συνεννόηση με την Ελλάδα, αλλά η αναγνώριση του αλβανικού κράτους και της κυβέρνησης που θα σχημάτιζε στον Αυλώνα, με την έγκριση ορισμένων Αλβανών αντιπροσώπων¹⁷.

Σύμφωνα με την τακτική, την οποία ακολούθησε ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης αυτής αμέσως μετά, ο Ισμαήλ Κεμάλ επιχείρησε πράγματι να καθορίσει ως "ουδέτερη" τη στάση των Αλβανών κατά τη διάρκεια του πολέμου, με διακοινώσεις της κυβέρνησής του προς τις Μεγάλες Δυνάμεις και τα βαλκανικά κράτη. Παρά ταύτα, οι Αλβανοί, που δέχθηκαν τις οδηγίες του, τους αμέσως επόμενους μήνες κράτησαν αμφιλεγόμενη στάση. Συνέχισαν πάντως στην Ήπειρο, στο πλευρό των Τούρκων, τον ένοπλο αγώνα εναντίον των Ελλήνων, μετά τη σύναψη της ανακωχής στις 20 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου, ώστε να παρεμποδίσουν τους ελληνικούς στόχους για την κατάληψη των Ιωαννίνων και την επέκταση της ελληνικής κατοχής βορειότερα της πόλης.

Οι σχετικές προσπάθειες των Ελλήνων, από τις αρχές Νοεμβρίου¹⁸, απέβλεπαν στη βελτίωση της διαπραγματευτικής θέσης της Ελλάδας, ενόψει των τελευταίων εξελίξεων και της επαναφοράς στο διπλωματικό προσκήνιο της ιδέας για την ίδρυση του αλβανικού κράτους από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το Αλβανικό ζήτημα ανακινήθηκε με πρωτοβουλία της Αυστρίας¹⁹, όταν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων άρχισαν την ανταλλαγή από-

ψεων μεταξύ τους για τα σημαντικότερα προβλήματα του πολέμου, κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την υπογραφή της ανακωχής²⁰, για την οποία είχαν και οι ίδιες παρέμβει²¹, μέχρι τη σύγκληση της Συνδιάσκεψης των εκπροσώπων τους στο Λονδίνο. Η Αυστρία είχε κατ' αρχήν επιδιώξει τη ματαίωση του πολέμου και είχε παραιτηθεί από τις σχετικές της προσπάθειες μόνον εξαιτίας της αποθαρρυντικής στάσης της Γερμανίας²², καθώς το κύρος και τα συμφέροντά της στην περιοχή διακυβεύονταν από μια πιθανή ενίσχυση των σλαβικών κρατών, υπό ρωσική τότε επιρροή, και, ιδίως, της Σερβίας, που διατηρούσε βλέψεις στις σλαβικές επαρχίες της. Οι νίκες των συμμάχων και η προέλαση των σερβικών στρατευμάτων προς την Αδριατική θάλασσα, μετά την οποία η Σερβία προέβαλε αξιώσεις να της δοθεί διέξοδος σ' αυτήν μέσω αλβανικών εδαφών για την κατοχύρωση της πολιτικής και οικονομικής ανεξαρτησίας της²³, επιβεβαίωσαν τους φόβους της Βιέννης. Προκειμένου να παρέμβει για την εξασφάλιση των ζωτικών συμφερόντων της, κερδίζοντας, κατά το δυνατόν, και τη συναίνεση των άλλων Δυνάμεων για τα σχέδιά της, η Βιέννη παραιτήθηκε από την αρχή της "μη επέμβασης", και αναγνώρισε πρώτη το δικαίωμα των βαλκανικών λαών για εδαφική επέκταση²⁴. Μεταξύ τέλους Οκτωβρίου και αρχών Νοεμβρίου, κοινοποιούσε το πολιτικό της πρόγραμμα, σχετικά με τις επικείμενες ανακατατάξεις στα Βαλκάνια στις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας, ενημερώνοντας και τις χώρες-μέλη της Entente. Βασικές επιδιώξεις του προγράμματος ήταν: η ίδρυση ενός αυτόνομου αλβανικού κράτους, όσο το δυνατόν περισσότερο εκτεταμένου, ιδίως προς τα Δυτικά, η υπό εγγυήσεις ελεύθερη άσκηση του αυστριακού εμπορίου στα πρώην τουρκικά εδάφη, και προπάντων στις περιοχές του Βαρδάρη και του Στριμόνα ποταμού, με επίκεντρο το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, και η απομάκρυνση της Σερβίας από την Αδριατική θάλασσα²⁵.

Για την προώθηση του σχεδίου της, πριν από την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, η Αυστρία είχε εξασφαλίσει τη συνδρομή της Ιταλίας²⁶ και τη μετριοπαθή υποστήριξη της Γερμανίας. Η γερμανική πολιτική²⁷, από τη στιγμή εκείνη και καθ' όλη τη διάρκεια της βαλκανικής κρίσης, δεν εγκατέλειψε τη σύμμαχο χώρα, χάριν μιας "άνευ όρων ειρήνης", επειδή δεν ήθελε να αποδυναμωθεί η θέση της Τριπλής Συμμαχίας στο ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη ρύθμιση της κρίσης. Η γερμανική κυβέρνηση δεν ταυτίσθηκε εντούτοις κατά την άσκηση της πολιτικής της με τις επιδιώξεις της Αυστρίας στα Βαλκάνια, αποφασισμένη να εμπλακεί σε γενικότερο πόλεμο μόνο για την εξασφάλιση της θέσης της ως "παγκόσμιας Δύναμης"²⁸. Κύριος στόχος της ήταν η διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η συνεννόηση με την Αγγλία²⁹, επ' ευκαιρία των τελευταίων βαλκανικών εξελίξεων.

Η διπλωματική κρίση που δημιουργήθηκε το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο λόγω του σερβικού και του Αδριατικού προβλήματος, άρρηκτα συνδε-

δεμένου με το ζήτημα της ίδρυσης αλβανικού κράτους, παρ' ολίγο να οδηγήσει σε αυστρωσική σύγκρουση. Η κρίση αποφεύχθηκε μετά από πολύπλοκους διπλωματικούς χειρισμούς, χάρις στη γερμανική μεσολάβηση και την απροθυμία της Ρωσίας να συμπαρασυρθεί, χωρίς τη συνδρομή της Γαλλίας και της Αγγλίας σε "άνευ όρων" υποστήριξη της Σερβίας, προκειμένου να της παραχωρηθεί διέξοδος στην Αδριατική. Κατά τη διάρκεια της κρίσης η Σερβία, αρχικά ανυποχώρητη, προσπάθησε να κερδίσει και την υποστήριξη των συμμάχων της³⁰, που σχεδίαζαν, επίσης, το διαμελισμό των αλβανικών εδαφών μεταξύ τους. Παράλληλα η Αυστρία, που φαινόταν διατεθειμένη να συναινέσει σε μικρή αύξηση των δύο γειτονικών σλαβικών χωρών, με εγγυήσεις εκ μέρους τους για μια φιλική συμβίωση μαζί της, αγωνιζόταν για τη διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας, σε αντίθεση με την Entente, προσελκύοντας τη Σερβία, την Ελλάδα και κυρίως τη Βουλγαρία στη σφαίρα επιρροής της³¹. Περί τα τέλη Νοεμβρίου, μετά την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας, ο πρωθυπουργός της Σερβίας αναγκάστηκε να δηλώσει στην Πετρούπολη ότι η χώρα του άφηνε το ζήτημα στην κρίση των Δυνάμεων και ταυτόχρονα ότι δεν θα αντιτασσόταν στην ίδρυση ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, όταν θα τελείωνε ο πόλεμος. Την τελική ρύθμιση των δύο αλληλένδετων αυτών ζητημάτων ανέλαβε η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, όταν οι Δυνάμεις είχαν ήδη υιοθετήσει καθοριστικές θέσεις ως προς το Αλβανικό πρόβλημα³².

Μέχρι τη σύγκληση της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, καθώς και οι ενδιαφερόμενες βαλκανικές χώρες προετοιμάζονταν να υποβάλουν τις προτάσεις τους σχετικά με τη διευθέτηση του Αλβανικού ζητήματος, η Αυστρία ήρθε σε συνεννόηση με τους συμμάχους της για να εναρμονισθούν, ειδικότερα, οι απόψεις της Βιέννης και της Ρώμης ως προς αυτό και να ευοδωθούν οι διπλωματικοί χειρισμοί της Τριπλής Συμμαχίας για την επίλυσή του στη Συνδιάσκεψη³³.

Η Αυστρία ζητούσε πρώτα από την ιταλική κυβέρνηση την υποστήριξη του σχεδίου της για την ίδρυση αλβανικού κράτους, σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που της επέβαλλαν οι ειδικές για την Αλβανία συμφωνίες τους. Η Ρώμη δεχόταν την ιδέα αυτή, απαιτούσε όμως τη δημιουργία μιας βιώσιμης, εκτεταμένης Αλβανίας, η οποία θα ήταν ανοιχτή, εξίσου, και στην ιταλική επιρροή³⁴. Η Βιέννη δεν είχε αντιρρήσεις, αν και επισήμανε τότε ότι, προκειμένου να καθορισθούν τα αλβανικά σύνορα, θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη και τα δικαιώματα των συμμάχων που απέρρεαν από τα αποτελέσματα του πολέμου³⁵.

Στις 26 Νοεμβρίου η ιταλική κυβέρνηση έσπευσε να υιοθετήσει ανάλογες θέσεις, βάσει της αρχής "των εδαφικών ανταλλαγμάτων" υπέρ των συμμάχων, ιδίως των Σέρβων και των Μαυροβουνίων, στα βόρεια και βορειοανατολικά εδάφη της Αλβανίας. Ειδικότερα για την Ελλάδα είχε την πεποίθη-

ση ότι οι αξιώσεις της στη Νότιο Αλβανία, όπως αποκαλούσε την Ήπειρο, ήταν δυνατόν να περιορισθούν, εάν η ευρωπαϊκή διπλωματία επιχειρούσε να συνδέσει το ζήτημα των νοτίων συνόρων με το Κρητικό και το Νησιωτικό ζήτημα, για τα οποία η χώρα αυτή ενδιαφερόταν εξίσου³⁶.

Σημαντικοί πολιτικοί παράγοντες στις χώρες της Entente αμφισβητούσαν κατά την ίδια περίοδο τη βιωσιμότητα του αλβανικού κράτους και εξέφραζαν φόβους ότι θα αποτελούσε παράγοντα αποσταθεροποίησης στα Βαλκάνια³⁷. Από το δεύτερο δεκαήμερο του Νοεμβρίου εντούτοις, οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών αποδέχθηκαν την ίδρυση αυτόνομου αλβανικού κράτους, υπό την επικυριαρχία όμως του σουλτάνου και με περιορισμένη έκταση, ώστε να ικανοποιηθούν και οι διεκδικήσεις των Βαλκανίων συμμάχων³⁸. Στην απόφασή τους αυτή οι κυβερνήσεις της Entente κατέληξαν επηρεασμένες και από τις υποδείξεις της Ρωσίας, η οποία έως τότε υποστήριζε τις σερβικές θέσεις για το διαμελισμό της Αλβανίας μεταξύ των συμμάχων. Στις 14 Νοεμβρίου ο Sazonov πρότεινε στην Αγγλία και στη Γαλλία, οι τρεις Δυνάμεις, ως συντελεστές της Συνθήκης του Βερολίνου, να δηλώσουν στην Τριπλή Συμμαχία ότι θα συναινούσαν στην ίδρυση αλβανικού κράτους, υπό τους όρους αυτούς, ζητώντας σε αντάλλαγμα να κάνει η Βιέννη παραχωρήσεις προς τη Σερβία όσον αφορά στο αίτημά της για τη διέξοδό της στην Αδριατική θάλασσα³⁹. Η Αυστρία εντούτοις δέχθηκε να μεταβάλει τις θέσεις της μόνον ως προς τον τύπο του αλβανικού κράτους. Συγκατατέθηκε δηλαδή να παραχωρηθεί σ' αυτό καθεστώς εσωτερικής αυτονομίας, υπό την επικυριαρχία της Τουρκίας, επιφυλασσόταν δε να επιδιώξει αργότερα, υπό καταλληλότερες συνθήκες, την πλήρη ανεξαρτησία του⁴⁰.

Η απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων για την ίδρυση αλβανικού κράτους είχε ως αποτέλεσμα να εξαναγκασθούν να παραιτηθούν σταδιακά από τα αρχικά τους σχέδια για τη διανομή των αλβανικών εδαφών μεταξύ τους και τα συμμαχικά βαλκανικά κράτη και να συναινέσουν, απρόθυμα, στη συγκρότηση του νέου πολιτικού οργανισμού, καταβάλλοντας προσπάθειες για τον περιορισμό της έκτασής του, ώστε να προσαρτήσουν και ορισμένα αλβανικά εδάφη, βάσει του δικαιώματος της στρατιωτικής κατοχής⁴¹. Η Σερβία καθ' όλη τη διάρκεια του διπλωματικού αγώνα της για να αποκτήσει διέξοδο στην Αδριατική φαινόταν διατεθειμένη να συναινέσει στη δημιουργία αλβανικού κράτους, υπό τον όρον ότι θα της επιτρεπόταν να προσαρτήσει κάποιο τμήμα της Βορείου Αλβανίας. Το Βελιγράδι, στις επίσημες διπλωματικές επαφές του προς τους ξένους εκπροσώπους εξακολουθούσε να αντιτίθεται προς την ιδέα της ίδρυσης αυτού του κράτους, μέχρις ότου αναγκάσθηκε να υποχωρήσει⁴². Ήδη περί τις αρχές Νοεμβρίου ο Βούλγαρος εκπρόσωπος στο Λονδίνο επισήμαινε, ότι τα βαλκανικά κράτη δεν θα μπορούσαν να παραβλέψουν τη νέα πραγματικότητα και τις διαθέσεις σημαντικού μέρους της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης υπέρ των Αλβανών. Υποδείκνυε, γι' αυτό, με

δική του πρωτοβουλία, στη Σόφια και στην Αθήνα να προτείνουν στις Δυνάμεις τη δημιουργία μιας αλβανικής μουσουλμανικής αυτόνομης επαρχίας υπό Τούρκο διοικητή, ώστε να απορροφηθούν από τη Σερβία και την Ελλάδα οι περιοχές, στις οποίες ζούσαν χριστιανοί Αλβανοί μαζί με ομοδόξους τους των άλλων βαλκανικών εθνοτήτων.

Ήταν φανερό ότι τη Βουλγαρία ενδιέφερε κυρίως να μην επεκταθεί το αλβανικό κράτος προς τα δυτικά και να μην περάσει υπό αυστριακό ουσιαστικά έλεγχο η οδός προς τη Θεσσαλονίκη. Με το μετριοπαθές, κατά την άποψή του, αυτό σχήμα, ο Βούλγαρος διπλωμάτης ήλπιζε να ικανοποιηθεί και η Τουρκία, καθώς και η αγγλική κυβέρνηση, εξαιτίας της ευνοϊκής απήχησης που θα είχε η υλοποίησή του στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Ινδίας⁴³.

Μεταξύ των βαλκανικών κρατών η μόνη που υποστήριζε την ίδρυση μιας αυτόνομης Αλβανίας μέσα στα ευρύτερα κατά το δυνατόν όρια ήταν η Ρουμανία. Η χώρα αυτή, συνδεδεμένη με συμμαχία προς την Αυστρία από το 1883, ευνοούσε τις σχετικές επιδιώξεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων και ακολουθούσε κατά τα τελευταία χρόνια φιλοαλβανική πολιτική. Η ρουμανική κυβέρνηση, η οποία υποβοήθησε τις προετοιμασίες των Αλβανών εθνικιστών για την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας⁴⁴, σκοπεύοντας να ανακινήσει μετά τις επικείμενες διαπραγματεύσεις το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, ήθελε να προτείνει να εγσωματωθούν στο νέο αλβανικό κράτος, με πρωτεύουσα τα Ιωάννινα⁴⁵, οι Κουτσόβλαχοι της περιοχής, υπολογίζοντας στο σχηματισμό μελλοντικά ενός αντισλαβικού άξονα στα Βαλκάνια, υπό αυστριακή επιρροή, με τη συμμετοχή του νέου κράτους.

Κατά το ίδιο διάστημα η Αυστρία μεσολαβούσε για τη σύναψη μιας ρουμανοβουλγαρικής συνθήκης, ενώ υπεύθυνοι ρουμανικοί πολιτικοί κύκλοι αντιμετώπιζαν το δίλημμα επαναπροσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής της χώρας τους, προκειμένου, με τη βοήθεια της Ρωσίας να ικανοποιηθούν τα αιτήματα που ήδη είχε υποβάλει η κυβέρνησή τους προς τις Μεγάλες Δυνάμεις και τη Βουλγαρία. Η ρουμανική κυβέρνηση ζητούσε μιαν αναδιάρθρωση των ρουμανο-βουλγαρικών συνόρων προς την πλευρά της Δοβρουτσάς, σε αντάλλαγμα για την ουδετερότητα που είχε κρατήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου και επίσης την παραχώρηση εγγυήσεων σχετικά με τα δικαιώματα των Βλάχων της Μακεδονίας⁴⁶.

Την ιδέα της ίδρυσης ενός αλβανικού κράτους δεν απέρριπτε τέλος και η ελληνική κυβέρνηση, υπό τον όρον ότι το κράτος αυτό θα εκτεινόταν μέσα στα όρια που προέβλεπε η ελληνοαλβανική συμφωνία με τον Ισμαήλ Κεμάλ, αν και θεωρούσε, τότε, ασφαλέστερη και γι' αυτήν λύση του Αλβανικού προβλήματος τη διανομή των αλβανικών εδαφών μεταξύ των συμμάχων. Οι διπλωματικές εξελίξεις, ως προς το πρόβλημα αυτό, σε συνδυασμό με την έκβαση του πολέμου δημιούργησαν το Νοέμβριο μιαν ιδιαίτερα κρίσιμη κα-

τάσταση για την κυβέρνηση και τις προσπάθειές της σχετικά με την κατοχή και την προσάρτηση, μελλοντικά, της Ηπείρου. Η κατάληψη της γραμμής Χειμάρρα-Κορυτσά, μέσα στην οποία περιλαμβάνονταν, κατά μεγάλο μέρος, τα εδάφη που αξιούσε η Ελλάδα, ήταν ο κύριος στόχος της ελληνικής πολεμικής στρατηγικής στο Ηπειρωτικό μέτωπο. Ο στόχος αυτός πραγματοποιήθηκε εντούτοις μόνο μετά την πτώση των Ιωαννίνων, αφού εν τω μεταξύ οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν προωθήσει τα σχέδιά τους για τη δημιουργία μιας Μεγάλης Αλβανίας.

Οι ελληνικές προσπάθειες για την επέκταση του μετώπου βορείως των Ιωαννίνων, πριν και μετά την ανακωχή

Τα στρατηγικά σχέδια του Επιτελείου για τη διεξαγωγή του πολεμικού αγώνα στο Ηπειρωτικό μέτωπο καθώς και οι διπλωματικοί χειρισμοί της ελληνικής κυβέρνησης όσον αφορά στο Ηπειρωτικό ζήτημα προκάλεσαν σοβαρή διάσταση, κατ' αρχήν, μεταξύ του Βενιζέλου και των διπλωματών του Β' Πολιτικού τμήματος Δραγούμη και Σαχτούρη. Ο τελευταίος είχε αποσπασθεί ως πολιτικός σύμβουλος του αντιστράτηγου Κ. Σαπουντζάκη, αρχηγού του Στρατού Ηπείρου. Από την έναρξη των εχθροπραξιών είχε υποστηρίξει ότι έπρεπε να τροποποιηθεί το επιτελικό σχέδιο, που προκαθόριζε αμυντική στάση στην Ήπειρο. Κατά την άποψη του Σαχτούρη η κυρίως ελληνική επίθεση έπρεπε να αρχίσει με κεραυνοβόλο κατάκτηση της Ηπείρου, μετά την οποία οι κυριότερες δυνάμεις θα κατευθύνονταν στη Μακεδονία. Αν αυτό δεν ήταν δυνατόν, ο ίδιος ζητούσε να αποσπασθούν ορισμένα επιπλέον στρατιωτικά τμήματα στο Ηπειρωτικό μέτωπο, ώστε να διεξαχθεί και εκεί επιθετικός αγώνας, όπως επέμενε και ο Σαπουντζάκης.

Η παραπάνω πρόταση⁴⁷ συνδεόταν με τα σχέδια για την υλοποίηση της γνωστής πολιτικής περί της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, ως ιδανικής λύσης του Αλβανικού ζητήματος, της οποίας ο Σαχτούρης πρόσφατα είχε αναδείχθει ένθερμος υποστηρικτής⁴⁸. Η τακτική που υπαινισσόταν ο Έλληνας διπλωμάτης, και η οποία έβρισκε άλλωστε σύμφωνο και τον Σπυρομήλιο, απέβλεπε στην αιφνιδιαστική κατάληψη⁴⁹ της επίμαχης γραμμής και του Αυλώνα από τους Έλληνες. Ο Σαχτούρης πίστευε ότι κατέχοντας τον Αυλώνα και έχοντας εξουδετερώσει τις αντιδράσεις των Δυνάμεων για την ενέργειά τους αυτή, με το επιχείρημα ότι η κατοχή ήταν προσωρινή και είχε γίνει εν ονόματι των Αλβανών, οι Έλληνες θα ενίσχυαν ουσιαστικά τη διαπραγματευτική θέση της χώρας τους έναντι ιδίως των αξιώσεων που θα προέβαλλαν οι Αδριατικές Δυνάμεις υπέρ των Αλβανών. Και επιπλέον ότι θα ήταν σε θέση να προκηρύξουν κατόπιν οι ίδιοι την αλβανική ανεξαρτησία και να επιδιώξουν την ίδρυση ενός αλβανικού κράτους, αφαιρώντας από τις δύο αυτές Δυνάμεις την πρωτοβουλία για τη δημιουργία μιας Μεγάλης

Αλβανίας. Οι απόψεις αυτές του Σαχτούρη δεν ανταποκρίνονταν προς τα πραγματικά δεδομένα και η πρότασή του απορρίφθηκε.

Λίγο αργότερα, και αφού ο αγώνας στην Ήπειρο είχε γίνει εν τω μεταξύ επιθετικός⁵⁰, προ του κινδύνου να υπογραφεί η ανακωχή και να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση τις διαπραγματεύσεις ειρήνης χωρίς να έχει σημειωθεί πρόοδος στο μέτωπο της Ηπείρου, ο Βενιζέλος ενέκρινε μεμονωμένες στρατιωτικές ενέργειες για τη διείσδυση ελληνικών δυνάμεων στην αποκομμένη από την Κωνσταντινούπολη τουρκική περιοχή βόρεια από τα Ιωάννινα. Με τις ενέργειες αυτές επρόκειτο να υποβοηθηθεί και η πολιορκία των Ιωαννίνων που σχεδιαζόταν, εξαιρετικής σημασίας για την προώθηση των ελληνικών αξιώσεων. Για να διευκολυνθεί η επέκταση της ελληνικής κατοχής στην περιοχή αυτή καταβλήθηκαν παράλληλα προσπάθειες και για την παράδοση των Αλβανών μπέηδων, μετά την οποία υπήρχε ελπίδα να δεχθούν ευκολότερα την ελληνική στρατιωτική παρουσία και οι λοιποί μωαμεθανοί, οι οποίοι κατοικούσαν σ' αυτήν⁵¹.

Μεταξύ των Αλβανών μπέηδων της Ηπείρου, οι περισσότεροι Λιάπηδες και Τσάμηδες, που είχαν έντονα ανθελληνικά αισθήματα, είχαν ήδη σχηματίσει άτακτα σώματα και πολεμούσαν εναντίον του ελληνικού στρατού και των ελληνικών σωμάτων, καίγοντας χωριά στις περιοχές Παραμυθιάς και Φαναρίου. Ορισμένοι μπέηδες, αντίθετα, στα διαμερίσματα Δελβίνου, Αργυροκάστρου, Χειμάρρας και Μαργαριτίου φαίνονταν έτοιμοι να αποδεχθούν την ελληνική κυριαρχία, για να απαλλαγούν και από την αναρχία που συνεπαγόταν η σκιώδης τουρκική εξουσία⁵². Ήδη από τις 17 Οκτωβρίου η Αθήνα είχε επιφορτίσει τον Σπυρομήλιο να συνεννοηθεί με τους μπέηδες, για να δηλώσουν υποταγή το συντομότερο, διαβεβαιώνοντάς τους ότι οι ελληνικές αρχές θα σέβονταν τη ζωή και την περιουσία των μωαμεθανών και ότι η ελληνική κυβέρνηση θα φρόντιζε για την ηθική τους ικανοποίηση, ανάλογα με τις υπηρεσίες που θα προσέφεραν⁵³. Κατά τις ίδιες ημέρες η κυβέρνηση φαινόταν έτοιμη να δεχθεί και τις προτάσεις που της είχαν υποβληθεί να υποκινηθεί λιποταξία μεταξύ των Αλβανών στρατιωτών του τουρκικού στρατού Ιωαννίνων⁵⁴, μέσω των αιχμαλώτων, και να διενεργηθεί δημοψήφισμα των Αλβανών της Ηπείρου, με το οποίο αυτοί θα δήλωναν ότι αποδέχονται την ελληνική κατοχή και σύμπραξη με τους Έλληνες⁵⁵. Η κυβέρνηση ήταν τότε ενήμερη ότι ο Ισμαήλ Κεμάλ ετοιμαζόταν να κηρύξει την αλβανική ανεξαρτησία, σε συνεννόηση με αυστριακούς παράγοντες⁵⁶.

Από τις 21 Οκτωβρίου το Στρατηγείο πρότεινε να καταληφθούν οι περιφέρειες Δελβίνου και Αργυροκάστρου, ώστε να ολοκληρωθεί από ξηρά και θάλασσα ο αποκλεισμός των Ιωαννίνων, εφόσον η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε αποτολμήσει να τον επεκτείνει πέραν της Ηγουμενίτσας-Βουθρωτού, μέχρι τον Αυλώνα, υπολογίζοντας στις ιταλικές και αυστριακές αντιδράσεις. Ο Βενιζέλος ενέκρινε κατ' αρχήν την επιχείρηση για την κατάληψη του Αργυροκάστρου⁵⁷.

Όμως, κατά τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου, όταν η Τουρκία ζήτησε απευθείας από τους συμμάχους ανακωχή, ο Έλληνας πρωθυπουργός μετέβαλε ξαφνικά γνώμη και αποφάσισε, αντί του Αργυροκάστρου να καταληφθεί το συντομότερο η Χειμάρρα με εθελοντικό σώμα υπό τον Σπυρομήλιο, επειδή συνέφερε να γίνει αμέσως γνωστό, ότι η δράση των ελληνικών δυνάμεων είχε επεκταθεί μέχρι το απώτατο προς βορρά σημείο των ελληνικών διεκδικήσεων⁵⁸.

Η απόβαση στη Χειμάρρα έγινε χωρίς δυσκολίες στις 5 Νοεμβρίου⁵⁹. Με την εγκαθίδρυση στρατιωτικής διοίκησης στα επτά χριστιανικά χωριά που κατέλαβε, ο Σπυρομήλιος συγκέντρωσε στα χέρια του όλες τις εξουσίες. Υπό την ελληνική διοίκηση συμπεριελήφθη τελικά ολόκληρη σχεδόν η επαρχία⁶⁰, καθώς, προ τετελεσμένου γεγονότος και από φόβο μήπως καταληφθούν, υποτάχθηκαν και οι κάτοικοι μερικών μωαμεθανικών χωριών της περιοχής, στους οποίους είχαν δοθεί υποσχέσεις ότι υπό την ελληνική διοίκηση θα απολάμβαναν ευνομία και ισοπολιτεία. Οι λοιποί μωαμεθανοί είχαν κάνει δηλώσεις ότι ήταν έτοιμοι να υποταχθούν μόνο σε τακτικό ελληνικό στρατό, επειδή φοβόνταν λεηλασία των χωριών τους εκ μέρους των ελληνικών σωμάτων και των λιποτακτών Αλβανών στρατιωτών που υποχωρούσαν από τα Ιωάννινα, για να επιστρέψουν στις εστίες τους⁶¹.

Λίγο μετά την κατάληψη, ο Σπυρομήλιος ζήτησε ενισχύσεις τακτικού στρατού, για να κατοχυρωθεί η απομονωμένη επιχείρησή του και να εκτελεστούν τα παλαιότερα γνωστά σχέδια⁶². Ο Σπυρομήλιος διέβλεπε ότι οι μωαμεθανοί Αλβανοί της περιοχής του μέχρι και τον Αυλώνα, οι οποίοι έδειχναν τότε πρόθυμοι να παραδοθούν, θα άλλαζαν σύντομα διαθέσεις και θα επιχειρούσαν να ανακαταλάβουν το τμήμα της Χειμάρρας, το οποίο αποτελούσε κατάλληλη βάση για την προέλαση των ελληνικών δυνάμεων προς τις περιφέρειες Αυλώνα και Αργυροκάστρου⁶³.

Οι Αλβανοί εθνικιστές, και ιδίως οι πρόκριτοι του Αυλώνα, είχαν αναθαρρήσει μετά την αποστολή της εγκυκλίου, την οποία είχε απευθύνει σ' αυτούς και σε όλους τους συμπατριώτες του ο Ισμαήλ Κεμάλ από τη Βιέννη, καλώντας τους να εκλέξουν αντιπροσώπους για την εθνοσυνέλευση που θα αποφάσιζε, μετά την κάθοδό του, την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας⁶⁴. Οι πρώτες κινήσεις για την ανακήρυξη αυτή στο Δυρράχιο⁶⁵ και οι αναμενόμενες εξελίξεις από την επικείμενη τουρκική συνθηκολόγηση έπεισαν τότε την ελληνική κυβέρνηση, ότι ήταν πλέον αναγκαία και η κατάληψη του Αυλώνα⁶⁶. Και η επιχείρηση όμως αυτή, η οποία αποφασίσθηκε με έγκριση του Βενιζέλου, ματαιώθηκε τελικά στις 17 Νοεμβρίου, επειδή οι διαθέσιμες γι' αυτήν δυνάμεις κρίθηκαν τότε ανεπαρκείς. Λίγες ημέρες αργότερα έφθασε στην Αυλώνα ο Ισμαήλ Κεμάλ, και επακολούθησε η ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας⁶⁷.

Παρά τη ματαίωση της κατάληψης του Αυλώνα η κατοχή του αποτέλεσε

κεντρικό στόχο της στρατηγικής και πολιτικής τακτικής, που ακολουθούσε η ελληνική κυβέρνηση για την προώθηση του Ηπειρωτικού ζητήματος μέχρι τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Την επανάληψη της επιχείρησης συνιστούσαν επίμονα ο Σπυρομήλιος και ο Σαχτούρης, οι οποίοι απέδωσαν τη ματαίωσή της, εξαιτίας της οποίας καταδικάσθηκαν σε αποτυχία και τα πολιτικά σχέδια του Σαχτούρη, στην αδυναμία του Βενιζέλου να ασκήσει τολμηρή πολιτική έναντι των Αδριατικών Δυνάμεων. Γεγονός πάντως είναι ότι κατά τις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις του Λονδίνου ο Βενιζέλος συνέχισε να συνεργάζεται με τον Σαχτούρη για την προώθηση του Ηπειρωτικού ζητήματος, μέχρις ότου τις παραμονές της έκρηξης του δεύτερου βαλκανικού πολέμου σημειώθηκε διάσταση στις σχέσεις των δύο ανδρών.

Ύστερα από την εγκατάλειψη της επιχείρησης του Αυλώνα προέβλεπε η διατήρηση της Χειμάρρας, και γι' αυτό η κυβέρνηση ενδιαφέρθηκε να στείλει ενισχύσεις στον Σπυρομήλιο. Μετά από ορισμένες μικροσυμμιλοκές ανάμεσα σε Έλληνες και Αλβανούς φρουρούς στην περιοχή αυτή⁶⁸, έγιναν εκεί οι πρώτες μάχες στις 17-18 Νοεμβρίου 1912⁶⁹. Οι μάχες αυτές αποτελούσαν το πρώτο επεισόδιο της ελληνοαλβανικής σύρραξης για τη διεκδίκηση της Ηπείρου, που άρχισε να εκτυλίσσεται στο περιθώριο των ελληνοτουρκικών επιχειρήσεων.

Δύο ημέρες μετά τη μάχη στο Κράτσι, στις 20 Νοεμβρίου, ο Βενιζέλος, επειδή πίστευε ότι η ανακωχή θα υπογραφόταν πριν από την πτώση των Ιωαννίνων, επανέθεσε το ζήτημα του Αυλώνα, τηλεγραφώντας στον Σαουντζάκη ότι το υπέρτατο πολιτικό συμφέρον της χώρας επέβαλλε την άμεση κατάληψή του⁷⁰. Σε περίπτωση όμως που υπήρχαν στον Αυλώνα ισχυρές τουρκικές δυνάμεις, η ελληνική απόβαση θα γινόταν στους Αγίους Σαράντα⁷¹. Η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε τον Αυλώνα έδαφος τουρκικό και δεν αναγνώριζε την ανακήρυξη της αλβανικής ανεξαρτησίας⁷², έδωσε δε οδηγίες να καταληφθεί, εκτός από την πόλη, και η νήσος Σάσσων, που βρισκόταν στον κόλπο της πόλης⁷³.

Η υπόθεση της απόβασης περιεπλόκη όμως και πάλι. Στις 22 Νοεμβρίου ο Βενιζέλος έδωσε εντολή να καταληφθούν οι Άγιοι Σαράντα αντί του Αυλώνα⁷⁴, επειδή η ιταλική κυβέρνηση⁷⁵ είχε δηλώσει ότι δεν θα επέτρεπε ποτέ να περιέλθει υπό ελληνική κατοχή ή να μετατραπεί σε βάση επιχειρήσεων ο Αυλώνας, του οποίου αναπόσπαστο τμήμα αποτελούσε και η νήσος Σάσσων. Ανάλογο διάβημα είχε κάνει στην Αθήνα και η Αυστρία⁷⁶. Η τελική ματαίωση του εγχειρήματος έγινε μετά από ομόφωνη απόφαση του υπουργικού Συμβουλίου, το οποίο συνήλθε προς το σκοπό αυτόν, παρουσία του Σαχτούρη⁷⁷, μετά την ιταλική διαμαρτυρία. Η απόβαση στους Αγίους Σαράντα εκτελέσθηκε πράγματι στις 24 Νοεμβρίου από τον Συνταγματάρχη Μέξα, σε συνεννόηση με τον Σαχτούρη και με την υποστήριξη του Σπυρομήλιου⁷⁸. Η προέλαση όμως των ελληνικών δυνάμεων προς το Αργυρόκαστρο και το

Δέλβινο, η οποία έγινε μετά την απόβαση, σύμφωνα με τις προβλέψεις του επιτελικού σχεδίου, απέτυχε και οι δυνάμεις αυτές υποχώρησαν άτακτα προς την Κέρκυρα προ του κινδύνου να συγκρουσθούν με το τουρκικό απόσπασμα το οποίο βρισκόταν στο Αργυρόκαστρο. Οι δυνάμεις κατοχής της Χειμάρρας κράτησαν τις θέσεις τους⁷⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση ήταν τώρα υποχρεωμένη να λαμβάνει υπόψη της και τις παρεμβάσεις του Ισμαήλ Κεμάλ προς τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις και την Τουρκία, επειδή με αυτές ο Αλβανός πολιτικός ενίσχυε τις προσπάθειες της Αυστρίας και της Ιταλίας για την ίδρυση αλβανικού κράτους, αν και οι Δυνάμεις δεν είχαν αναγνωρίσει την κυβέρνησή του ως αντιπροσωπευτική αρχή της ανεξάρτητης Αλβανίας⁸⁰.

Μετά την υπογραφή της ανακωχής της 4ης Δεκεμβρίου, ο Αλβανός πολιτικός εξεδήλωσε την αντίδρασή του για τη συνέχιση των ελληνικών επιχειρήσεων. Κατ' αρχήν υπέβαλε διαμαρτυρίες στον Βενιζέλο την ίδια ημέρα και μετά από νέο βομβαρδισμό κατά του Αυλώνα από τα ελληνικά πολεμικά, επικαλούμενος την αρχή της ουδετερότητας, την οποία διατεινόταν ότι τηρούσαν τότε οι Αλβανοί⁸¹. Επίσης ο Ισμαήλ Κεμάλ διαμαρτυρήθηκε για το ίδιο ζήτημα και στις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, και ιδίως στην ιταλική, της οποίας ζήτησε την παρέμβαση για τον τερματισμό των ελληνικών επιχειρήσεων στα "αλβανικά εδάφη".

Το Υπουργείο είχε αποπειραθεί να προλάβει τις αντιδράσεις του Ισμαήλ Κεμάλ, προειδοποιώντας τον ότι τυχόν βομβαρδισμοί εκ μέρους του ελληνικού στόλου στα παράλια της Αδριατικής, και ίσως του Αυλώνα, δεν θα έπρεπε να εκληφθούν από τους Αλβανούς ως μέτρα που στρέφονταν εναντίον τους, αλλά μόνον κατά της Τουρκίας⁸². Και τον παρότρυνε να έλθει σε συνεννόηση με τους Έλληνες, ώστε να αποφευχθεί η περαιτέρω αιματοχυσία μεταξύ των δύο εθνών. Αλλά και ο Ισμαήλ Κεμάλ αντιπρότεινε στον Βενιζέλο συνεννόηση με προϋπόθεση την αναγνώριση της αλβανικής ανεξαρτησίας και τη ρύθμιση όλων των ζητημάτων, που αφορούσαν τις δύο κυβερνήσεις. Οι άμεσες και έμμεσες προτάσεις συνεννόησης που αντάλλαξαν ο Ισμαήλ Κεμάλ και η ελληνική κυβέρνηση, καθώς επιδίωκαν αντιτιθέμενες λύσεις για το Ηπειρωτικό ζήτημα και απέβλεπαν σε περιστασιακά οφέλη για την υλοποίηση των πολιτικών τους προγραμμάτων, δεν κατέληξαν σε κανένα αποτέλεσμα. Η ελληνική κυβέρνηση κρατούσε επαφή με τον Αλβανό πολιτικό, για να τον συμπαρασύρει σε συνεργασία, με σκοπό την αποδυνάμωση των τουρκικών δυνάμεων στα Ιωάννινα, ώστε να καμφθεί ευκολότερα η αντίστασή τους. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο η κυβέρνηση είχε απαγορεύσει και τη σύλληψή του από τις δυνάμεις του Σπυρομήλιου⁸³.

Με την επίδειξη φιλικών προθέσεων απέναντι στην Ελλάδα, που επιχειρούσε τότε ο Ισμαήλ Κεμάλ, ήθελε στην πραγματικότητα να εξασφαλίσει διευκολύνσεις από την ελληνική κυβέρνηση για να πάει στο Λονδίνο επικεφα-

λής αντιπροσωπείας και να υποστηρίξει ενώπιον των εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων την υπόθεση της αλβανικής ανεξαρτησίας⁸⁴. Εκεί σκόπευε ο ίδιος να παρέμβει αυτοπροσώπως, όπως ισχυριζόταν, για το συμβιβασμό των αλβανικών και των ελληνικών συμφερόντων⁸⁵. Ήδη η Αυστρία και η Ιταλία είχαν αρνηθεί να υποβοηθήσουν τα σχέδιά του αυτά, επειδή έκριναν άκαιρη την παρουσία του στο Λονδίνο⁸⁶. Άκαιρη επίσης κρίθηκε η παρουσία του Ισμαήλ Κεμάλ εκεί και από τον Βενιζέλο, ο οποίος αρνήθηκε να εκπληρώσει, τελικά, την επιθυμία του. Οι τελευταίες εξελίξεις και η σαφής θέση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων υπέρ της ίδρυσης μιας βιώσιμης Αλβανίας, με την οποία και οι δύο θα εξασφάλιζαν σ' αυτήν ισότιμες σφαίρες επιρροής, δεν άφηναν περιθώρια για μια νέα ελληνοαλβανική προσέγγιση. Ήταν φανερό ότι ο Ισμαήλ Κεμάλ και οι περισσότεροι Αλβανοί εθνικιστές του Νότου προτιμούσαν να ενισχύσουν τις προσπάθειες των δύο αυτών Δυνάμεων, έστω και με κίνδυνο να περιέλθει, σταδιακά, το αλβανικό κράτος στην εξάρτησή τους, παρά να επιδιώξουν την ίδρυσή του, υπό τους όρους που προέβλεπε η ελληνοαλβανική συνεννόηση.

Με την εγκατάλειψη της επιχείρησης του Αυλώνα, δεδομένη το Δεκέμβριο 1912, η ελληνική κυβέρνηση έχασε τη δυνατότητα να καταλάβει την πόλη αυτή, της οποίας η θέση είχε ιδιαίτερη στρατηγική σημασία. Η πιθανότητα να παρέμβει στην Αλβανία μόνη η Ιταλία, προκειμένου να εμποδίσει την επιχείρηση, ήταν πολύ μικρή, παρά το γεγονός ότι η Ρώμη άφηνε να διαρρεύσουν πληροφορίες σχετικά με την απόφασή της να φθάσει σε πόλεμο με την Ελλάδα, αν χρειαζόταν⁸⁷. Αμφίβολο επίσης ήταν αν θα αναλάμβαναν μια τέτοια πρωτοβουλία και οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις μαζί, χωρίς την έγκριση των άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων, σε μια περίοδο συνεργασίας μεταξύ τους για τα βαλκανικά θέματα⁸⁸. Εξίσου αμφίβολο παραμένει αν οι Δυνάμεις της Entente θα άφηναν την Ελλάδα να καταλάβει την πόλη, χωρίς να ασκήσουν πιέσεις σ' αυτήν, και τέλος αν η κατάληψή της θα έδινε στην ελληνική κυβέρνηση την ευκαιρία να ενισχύσει τη θέση της κατά τις προκαταρκτικές διαπραγματεύσεις ειρήνης, ζητώντας παραχωρήσεις από τις Δυνάμεις ως προς τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, με αντάλλαγμα τη συναίνεσή της για την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τον Αυλώνα και την τελική παραίτησή της από αυτόν. Η διεθνής θέση της Ελλάδας, τότε, δύσκολα πάντως θα επέτρεπε κάτι τέτοιο.

Ο Βενιζέλος προτίμησε να μη δημιουργήσει περιπλοκές στις ελληνοϊταλικές σχέσεις, ειδικότερα κατά το διάστημα εκείνο που οι εξελίξεις στο Μακεδονικό μέτωπο ήταν ακόμα κρίσιμες, ελπίζοντας, ίσως, με την επίδειξη καλής θέλησης, να κερδίσει κάποια υποστήριξη, κυρίως, εκ μέρους της Ιταλίας κατά τον καθορισμό των νοτίων αλβανικών συνόρων, εφόσον το πρόβλημα συνδεόταν άμεσα με τα συμφέροντά της για την εξασφάλιση σφαίρας επιρροής της στη Νότιο Αλβανία. Οι προσπάθειες που έκανε ο

Βενιζέλος προς την κατεύθυνση αυτή, αρχίζοντας ανεπίσημες διαπραγματεύσεις με τη Ρώμη και, κατά δεύτερο λόγο, με τη Βιέννη από το τέλος Νοεμβρίου, μπορεί να θεωρηθούν ως η απαρχή της πολιτικής τακτικής που ακολούθησε ο ίδιος ως προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, ιδίως από τους πρώτους μήνες του 1913 και μετά, αφότου διακόπηκαν και οι συζητήσεις που είχε αναλάβει μαζί με τον Γενικό Πρόξενο στο Λονδίνο για μια αγγλοελληνική συνεννόηση⁸⁹. Αν και πίστευε ότι η Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να προσχωρήσει στον αντίθετο προς την Αγγλία συνασπισμό, προσκείμενος πάντοτε ιδεολογικά προς τις Δυτικές Δυνάμεις, ο Βενιζέλος απέφυγε έκτοτε να δεσμευθεί προς αυτές ώστε να μην αποξενώσει την Τριπλή Συμμαχία και ιδίως τη Γερμανία, της οποίας η υποστήριξη για μια ευνοϊκή ρύθμιση των εθνικών θεμάτων κατά τη βαλκανική κρίση ήταν απαραίτητη. Επωφελούμενος ο Βενιζέλος από την αναθεώρηση της πολιτικής του Βερολίνου απέναντι στην Ελλάδα κατά τους πρώτους ήδη μήνες του 1913 και από την υιοθέτηση μιας θετικότερης στάσης εκ μέρους της Γερμανίας όσον αφορά στις ελληνικές διεκδικήσεις στα αμφιλεγόμενα βαλκανικά θέματα⁹⁰, επιδίωξε κάποια προσέγγιση με την Τριπλή Συμμαχία, χωρίς να αλλάζει το φιλοδυτικό πολιτικό του προσανατολισμό. Κυρίως, επιζητούσε συνεννόηση με τη Ρουμανία και την Τουρκία, υπό την αιγίδα της Γερμανίας χάριν των εθνικών θεμάτων⁹¹. Ανεπιφύλακτη υποστήριξη στα γερμανικά αυτά σχέδια έδωσε αντίθετα, από την ενθρόνισή του και μετά, όταν πλέον είχε μεταβληθεί και ο εσωτερικός σύσχετισμός δυνάμεων με την αύξηση της δημοτικότητάς του, ο διάδοχος Κωνσταντίνος, ενώ το ίδιο έπραξαν συντηρητικοί κύκλοι που τον πλαισιώναν.

Η αρνητική και εχθρική, όμως, θέση της Ιταλίας και της Αυστρίας ως προς τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις και ειδικότερα ως προς το Αλβανικό ζήτημα δυσχέραινε σημαντικά την πολιτική του Βερολίνου για την προσέλκυση της Ελλάδας στη Συμμαχία του, προς εξυπηρέτηση των γερμανικών συμφερόντων στην Εγγύς Ανατολή⁹². Ειδικότερα, η ιταλική υποστήριξη στην ελληνική γερμανική πολιτική της περιόδου επρόκειτο να αποδειχθεί εξαιρετικά δύσκολη⁹³, καθώς οι βασικές αρχές της εξωτερικής πολιτικής του San Giuliano απέκλειαν κάθε συνεννόηση με την Ελλάδα. Για τον ίδιο λόγο και η απόπειρα του Βενιζέλου για μια απευθείας διαπραγμάτευση με τη Ρώμη, σχετικά με το Ηπειρωτικό πρόβλημα, ελάχιστα περιθώρια επιτυχίας είχε.

Η Ρώμη είχε ενημερωθεί μετά το πρώτο δεκαήμερο του Νοεμβρίου από τον Έλληνα πρόξενο για τα όρια της Ηπείρου, τα οποία ζητούσε η Ελλάδα και στα οποία συμπεριλαμβάνονταν η πόλη του Αυλώνα και ο κόλπος της⁹⁴. Από το τελευταίο δεκαήμερο του Νοεμβρίου, μαζί με το αίτημά τους για την παραίτηση της Ελλάδας από τον Αυλώνα, η Αυστρία και η Ιταλία υπέβαλαν στην Αθήνα την άποψη ότι δεν είχε δικαιώματα κατοχής στη μικρή και ακα-

τοίκτη σχεδόν νήσο Σάσωνα, που βρισκόταν στην είσοδο του κόλπου του Αυλώνα και που ήταν δυνατόν να αποτελέσει επικίνδυνη, για την ασφάλειά τους, στρατιωτική βάση⁹⁵. Τα επιχειρήματα που προέβαλαν οι κυβερνήσεις των δύο Δυνάμεων, για να ενισχύσουν την άποψή τους αυτή, δεν έγιναν δεκτά από την ελληνική πλευρά. Οι Έλληνες εκπρόσωποι υποστήριζαν στη Ρώμη⁹⁶ και στη Βιέννη ότι η νήσος ανήκε στην Ελλάδα από το 1864, αφού του είχε ενωθεί μαζί της η Επτάνησος⁹⁷, και, επίσης, ότι βρισκόταν στη γραμμή των ελληνοαλβανικών συνόρων και γι' αυτόν το λόγο η Αλβανία δεν μπορούσε να τη διεκδικήσει, με το επιχείρημα ότι βρισκόταν στην Αδριατική⁹⁸. Τις πρώτες διπλωματικές ενέργειες των δύο Αδριατικών Δυνάμεων για να μην περιέλθει στην Ελλάδα ο Αυλώνας και η νήσος Σάσωνα, χάριν της ασφάλειάς τους στην Αδριατική, υποστήριξε και το Βερολίνο⁹⁹.

Ο Βενιζέλος, για να αντιμετωπίσει τη συντονισμένη αντίδραση της Τριπλής Συμμαχίας ως προς το ζήτημα αυτό, επιχείρησε, όπως αναφέρθηκε, να κερδίσει τη συμπαράσταση της Ιταλίας, ώστε να αποκομίσει και η Ελλάδα ορισμένα οφέλη. Η ιταλική διπλωματία ακολούθησε αρχικά παρελκυστική πολιτική απέναντι στην Αθήνα και στη συνέχεια, σχετικά με το ζήτημα του καθορισμού των ελληνοαλβανικών συνόρων, πρότεινε στην Τριπλή Συμμαχία μια τακτική, που συμπαρέσυρε σταδιακά την Ελλάδα σε υποχωρήσεις, αρχίζοντας από τον Αυλώνα. Σε ανεπίσημη συζήτησή του με τον Έλληνα πρεσβευτή στη Ρώμη Κακλαμάνο, από το πρώτο ήδη δεκαήμερο του Νοεμβρίου, ο San Giuliano είχε επισημάνει ότι τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις απασχολούσε το πρόβλημα της παραλίας, ενώ για τον καθορισμό των συνόρων στο εσωτερικό δεν θα προέβαλλαν αυτές σημαντικές δυσκολίες¹⁰⁰. Με τις αόριστες αυτές υποσχέσεις για τη χάραξη των συνόρων στο εσωτερικό, η ιταλική διπλωματία επιχειρούσε να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να παραιτηθεί από τις αξιώσεις της για τον Αυλώνα¹⁰¹.

Ο Βενιζέλος, έχοντας ήδη εγκαταλείψει τη σχετική επιχείρηση, προκειμένου να ενισχυθεί η ελληνική πλευρά στις επικείμενες διαπραγματεύσεις για την οριοθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων, με εκκίνησή τους από τον κόλπο του Αυλώνα, υπέβαλε προτάσεις στη Ρώμη για την παραχώρηση στην Ελλάδα μιας εμπορικής διεξόδου στον κόλπο αυτόν¹⁰². Σχετικά με τις προτάσεις αυτές, ο Ιταλός πρωθυπουργός άφησε να εννοηθεί στον Έλληνα πρεσβευτή στις 3 Δεκεμβρίου 1912, ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να ελπίζει στην υποστήριξη της Ιταλίας¹⁰³.

Αφότου υπέβαλε στη Ρώμη τις ελληνικές αξιώσεις για τον καθορισμό των συνόρων, ο Βενιζέλος είχε αναγνωρίσει επίσημα το δικαίωμα των Αλβανών να ιδρύσουν ανεξάρτητο κράτος, υπό τον όρον ότι δεν θα επεκτείνονταν οι διεκδικήσεις τους στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής¹⁰⁴. Λίγες ημέρες πριν αρχίσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, ο Αυστριακός πρεσβευτής στην Αθήνα διαβεβαίωνε σχετικά τη Βιέννη, ότι η ιδέα της ίδρυσης αλβανικού

κράτους δεν ήταν αποδεκτή από τους ελληνικούς πολιτικούς κύκλους και ότι ο ίδιος, προσωπικά, αναγνώριζε ότι τα πραγματικά σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας δεν ήταν δυνατόν να καθορισθούν με σταθερότητα. Αν και ο Βενιζέλος ζητούσε να ακολουθήσουν τη γραμμή που ξεκινούσε από το στόμιο του Αώου και περνούσε προς βορράν της Πρεμετής και της Κορυτσάς, είχε ήδη κάνει τις πρώτες υποχωρήσεις, εγκαταλείποντας τα σχέδια για την κατάληψη του Αυλώνα¹⁰⁵.

Την παραμονή της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις ευνοούσαν την ίδρυση μιας αυτόνομης και αρκετά εκτεταμένης Αλβανίας, πράγμα που προϋπέθετε μόνον εν μέρει την ικανοποίηση των διεκδικήσεων των βαλκανικών κρατών, ώστε, εξασφαλίζοντας και οι δύο αντίστοιχες σφαίρες επιρροής, να μη συγκρουσθούν μελλοντικά μεταξύ τους, ιδίως σε περίπτωση διανομής των εδαφών της¹⁰⁶. Αντίθετα, από τις Δυνάμεις της Entente, η Γαλλία, που υποστήριζε άλλωστε γενικότερα τα βαλκανικά κράτη και κατέβαλλε προσπάθειες να τα προσελκύσει στην ευρωπαϊκή συμμαχία της, ενδιαφερόταν ειδικότερα για την ενίσχυση της Ελλάδας, στην οποία είχε ήδη σημειώσει σημαντική οικονομική διεύρυνση, έχοντας ιδιαίτερο συμφέρον και για τη μείωση της αυστριακής επιρροής στην περιοχή. Για τους λόγους αυτούς επιθυμούσε τα σύνορα του νέου κράτους να είναι όσο το δυνατόν περιορισμένα¹⁰⁷. Παρόμοιες ήταν και οι απόψεις της συμμαχού της Ρωσίας¹⁰⁸.

Τα νότια αλβανικά σύνορα καθορίσθηκαν σε γενικές γραμμές κατά τις θερινές συνεδριάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, που ακολούθησαν την υπογραφή της Προκαταρκτικής Συνθήκης ειρήνης. Κατά την ίδια περίοδο η ελληνική κυβέρνηση έκανε προσπάθειες για να επηρεάσει τις αποφάσεις των Δυνάμεων, κατά το δυνατόν, και στο παρασκήνιο των διαπραγματεύσεων, με κατάλληλους διπλωματικούς ελιγμούς μεταξύ των δύο συνασπισμών. Ειδικότερα, η τύχη του Αυλώνα και της νήσου Σάσσωνος επρόκειτο να απασχολήσουν επανειλημμένα, μέχρι και την τελική χάραξη των συνόρων, τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις και την Ελλάδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VI

1. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 197, 407-408, 429-431.
2. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, σελ. 8-12.
3. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 472-476.
4. Η Συνθήκη του Λονδίνου προέβλεπε τη ρύθμιση των ζητημάτων αυτών, με το άρθρο 7. Βλέπε σχετικά Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 331.
5. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 413-415, 429, 431.
6. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 429-431.
7. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 193-195.
8. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, σελ. 144, και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 195-196.
9. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 451.
10. Στο ίδιο, σελ. 452-453.
11. Στο ίδιο.
12. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 64.
13. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 88, και Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 84-85.
14. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 88.
15. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Νοεμβρίου 1912, αρ. 33865, 1912, Β/52.
16. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Τεργέστης, 7/20 Νοεμβρίου 1912, αρ. 33865, 1912, Β/52.
17. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 104-111.
18. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913*, Τόμος Β', (Αθήνα, 1932), σελ. 90-92. Βλέπε επίσης σχετικά με τις επιχειρήσεις βορείως των Ιωαννίνων, Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 85-89.
19. F. Fischer, *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, (New York, 1975), σελ. 156.
20. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 200-203, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 89.
21. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 197, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 83-88.
22. Fischer, *War of Illusions*, σελ. 153-154. Βλέπε επίσης, Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 451.
23. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 490.
24. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 91-94.
25. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 206-208, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 455-457. Βλέπε επίσης, D.D.F. 3ième série, IV, αρ. 283, B.D., I.X., II, αρ. 134, 405.
26. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 256, 276.
27. Fischer, *War of Illusions*, σελ. 155, 160-169. Βλέπε επίσης για τις αυстроγερμανικές σχέσεις, στο ίδιο, σελ. 194 και 197-8, καθώς και 205, 214, 296 και 300.
28. Στο ίδιο, σελ. 206.
29. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 159-161.
30. B.D., IX, II, αρ. 257. Βλέπε επίσης, Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 93-107,

Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 493, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 208-226, 231-247, 493.

31. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 317.

32. E.P. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs, 1912-1913* (California, 1926), σελ. 21.

33. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 286, 332.

34. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 86. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 286, και III, αρ. 448.

35. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 86, 89 και Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 118-121.

36. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 121.

37. B.D., IX, II, αρ. 247, 257.

38. B.D., IX, II, αρ. 195, 196.

39. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 118. Βλέπε επίσης, B.D., IX, II, αρ. 201.

40. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 118.

41. B.D., IX, II, αρ. 64, 165.

42. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 471, 532.

43. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Νοεμβρίου 1912, άνευ αριθμού, 1912, Β/53.

44. Α.Υ.Ε., Προξενείο Βουκουρεστίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 32769, και Προξενείο Βουκουρεστίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Νοεμβρίου 1912, αρ. 34427, 1912, Β/52.

45. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 613.

46. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 246-248, 251, 269-270, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 136-139. Σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας και τις θέσεις της για τα βαλκανικά θέματα, βλέπε επίσης D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 599, 608, 613, B.D., IX, II, αρ. 608, 342.

47. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 89-90.

48. Την πολιτική αυτή υποστήριζε και ο Ι. Δραγούμης, ο οποίος, όπως και ο Αθ. Σουλιώτης, ήταν αντίθετος προς την πολιτική που ακολούθησε ο Βενιζέλος για την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, σύμφωνα και με τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις. Γι' αυτό άλλωστε και οι δύο άνδρες υποτιμήθηκαν από τον Βενιζέλο, και τοποθετήθηκαν σε λιγότερο σημαντικές θέσεις. Βλέπε σχετικά Α.Ι. Ραπαγοπούλου, "The Great Idea" and the Vision of Eastern Federation. a Propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis", στο *Balkan Studies*, (21:1), σελ. 357, και Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 442.

49. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, Κεφ. Α', Ο πόλεμος του 1912 / Ιστορικά Χειμάρρας.

50. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 231, σελ. 72, και Τόμος Β', σελ. 5-6, 16-89, 118 και εξής. Βλέπε επίσης, Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 90-91.

51. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 125, σελ. 41. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Βερατίου, 15/28 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 25889, Προξενείο Αυλώνα προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. 665, 1912, Β/52.

52. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Γ', Κεφ. Β' / Ιστορικά Χειμάρρας. Βλέπε επίσης, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 265β, 266, 266α, σελ. 85.

53. Α.Υ.Ε., 1912, Υπουργείο Εξωτερικών προς Σπυρομήλιο, 17/30 Νοεμβρίου 1912, αρ. 3200, 1912, Β/52.

54. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 240, σελ. 75.

55. Α.Υ.Ε., Σαχτούρης προς Νομάρχη Βαρατάση, 26 Οκτωβρίου / 8 Νοεμβρίου 1912, άνευ αριθμού, 1912, Β/52.

56. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Οκτωβρίου / 6 Νοεμβρίου 1912, αρ. 32909, 1912, Β/52.

57. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 309, σελ. 104.

58. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 310, σελ. 105.

59. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδίασμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Β', Κεφ. Α'. Βλέπε επίσης, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 316, 317, σελ. 105.

60. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Έκθεση Σπυρομήλιου προς Αρχηγόν Στρατού Ηπείρου, 21 Νοεμβρίου 1912, αρ. 301 και 5 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 5/1.

61. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 467β, σελ. 165. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Νοεμβρίου 1912, άνευ αριθμού, Συγκρότησις ανταρτικών σωμάτων Κιτεχάκη, Εξαδάκτυλου, διά δράσιν εις Μακεδονίαν και Ήπειρον.

62. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 36630, 1912, Α/5.

63. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 467β, σελ. 165. Βλέπε επίσης, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 461.

64. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 459-460.

65. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 473γ, σελ. 171. Βλέπε επίσης, Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 460.

66. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 468, 469, σελ. 166.

67. Skendi, *The Albanian National Awakening*, σελ. 461. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Νοεμβρίου 1912, αρ. 33648, 1912, Β/52 και Α.Υ.Ε., Αναφορά από Αυλώνα, 14/27 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 37778, 1912, Α/5.

68. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Επιστολή των αρχηγών του αλβανικού στρατού Δρυμάδων και Παλάσσης, 15 Νοεμβρίου 1912 και Πολεμική Επιτροπή Δρυμάδων προς αρχηγόν κατοχής Δρυμάδων, 6 Νοεμβρίου 1912/1.

69. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 470, 470α, σελ. 167.

70. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 474, σελ. 171.

71. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 475, σελ. 173.

72. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 475κ, σελ. 174. Βλέπε επίσης στο ίδιο, Τόμος Β', σελ. 120.

73. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 475θ, σελ. 174-175. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδίασμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Β', Κεφ. Γ' / Ιστορικά Χειμάρρας.

74. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 475α,β,γ, σελ. 173-174.

75. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 23 Νοεμβρίου / 6 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35394, 1912, Νήσος Σάσων. Η Σάσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν.

76. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35793, 1912, Νήσος Σάσσων. Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν.

77. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 91-93. Βλέπε επίσης Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σχεδιάσμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Γ', Κεφ. Β', όπου αναφέρεται ότι στο Υπουργικό Συμβούλιο, μόνος από τους Υπουργούς, υποστήριξε την άποψη του Σαχτούρη ο τότε Υπουργός Στρατιωτικών Στράτος.

78. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 475, σελ. 173, 476δ, σελ. 176, 477, σελ. 178, 477α, σελ. 177.

79. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Τηλεγράφημα Βενιζέλου προς Σπυρομήλιο, 30 Νοεμβρίου / 13 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 488, και Εκθέσεις Σπυρομήλιου προς Αρχηγόν Στρατού Ηπείρου, 21 Νοεμβρίου 1912, αρ. 301, και 5 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 5/1.

80. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 114.

81. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 108.

82. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 94, σημ. 6. βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Επιστολές Διογένη Χαρίτωνα προς Ισμαήλ Κεμάλ, 21 Νοεμβρίου 1912, 1912, Β/52.

83. Α.Υ.Ε., Σπυρομήλιος προς Νομάρχη Κερκύρας, 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35734, 1912, Αλβανική Επανάστασις, Αποβίβασις ελληνικού στρατού εις Χειμάρραν, Τηλεγραφήματα Σπυρομήλιου και Σαχτούρη.

84. Α.Υ.Ε., Τηλεγραφήματα Γεωργαντά προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 991, 1912, Α/5.

85. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Δεκεμβρίου 1912 / 6 Ιανουαρίου 1913, αρ. 38024, 1912, Α/5.

86. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 275-277.

87. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Νοεμβρίου / 8 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35499, Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Νοεμβρίου / 10 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35792, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Νοεμβρίου / 10 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35800, 1912, Νήσος Σάσσων, Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν.

88. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 55-97.

89. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 124-128. Στις 21 Δεκεμβρίου ο Αυστριακός πρεσβευτής στην Αθήνα ειδοποιούσε τη Βιέννη ότι μεταξύ ελληνικών πολιτικών κύκλων ήταν ακόμα εμφανείς οι πολιτικές τάσεις υπέρ της Τριπλής Συμμαχίας, που είχαν επικρατήσει στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας από την κυβέρνηση Θεοτόκη. Παρά ταύτα ο ίδιος προσωπικά πίστευε ότι η χώρα δεν θα προσχωρούσε σε ένα συνασπισμό, ο οποίος θα στρεφόταν εναντίον της Αγγλίας. Βλέπε σχετικά στο Ιστορικό Αρχείο της Νεότερης περιόδου της Ακαδημίας Αθηνών (ΙΑΑΑ), Haus-Hof-U Staatsarchiv-Politisches Archiv (Wien), XV, Griechenland. F.z., 64 Berichte Weisungen (1913). Fol. 1-466, Braun προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Δεκεμβρίου 1912, a-g, MA 7/0299-301 A.

90. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 145-153, όπου και σχετικά με την αλλαγή της γερμανικής πολιτικής από την άνοιξη του 1912.

91. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 134-138, 156. Βλέπε επίσης, Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 164-171 και εξής. Επίσης, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 264.

92. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 146-152.

93. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 150-151.

94. *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 1695α, σελ. 764.

95. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35793, και 29 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1912, Νήσος Σάσσων. Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν. Βλέπε επίσης Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 23. Γαλλική εταιρία είχε αναλάβει την κατασκευή φάρου στη νήσο για λογαριασμό της Τουρκίας από το 1856, και η Ελλάδα είχε αναγνωρίσει την εγκατάσταση αυτή από το 1871.

96. Τις ελληνικές θέσεις υποστήριξε στην ιταλική βουλή ο Ιταλός δημοσιογράφος και δημοκρατικός βουλευτής της Βενετίας R. Galli, ένθερμος φιλέλληνας, γνωστός για τη δραστηριότητα που είχε αναπτύξει, με αφορμή τον πόλεμο του 1897, καθώς επίσης και για τη συνεργασία του με τον L. Bissollati, με σκοπό να πεισθεί η ιταλική κυβέρνηση να ακολουθήσει μια φιλελληνική πολιτική. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Νοεμβρίου / 7 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35793, 1912, Νήσος Σάσσων, Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν.

97. Για το ζήτημα σχετικά με τη νήσο Σάσσωνα που είχε τεθεί τότε, η ελληνική κυβέρνηση ανέθεσε λίγο αργότερα στον καθηγητή Σπυρίδωνα Λάμπρο και σε άλλους ειδικούς να ερευνήσουν τα Αρχεία της Γερουσίας των Ιονίων Νήσων στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας, καθώς και σε άλλα ιταλικά αρχεία. Οι έρευνες αυτές αφορούσαν, κυρίως, στις διεθνείς συνθήκες, βάσει των οποίων τα Ιόνια νησιά είχαν περιέλθει κατά καιρούς υπό την κυριαρχία διαφόρων Δυνάμεων, ώστε να διαπιστωθεί εάν συμπεριλαμβανόταν σ' αυτά και η νήσος Σάσσων. Τα πορίσματα των ερευνών απέδειξαν ότι τα σχετικά κείμενα δεν αναφέρονταν ρητά στο όνομα της νήσου. Υποστηρίχθηκε εντούτοις τότε από ελληνικής πλευράς ότι για να προβάλει την ελληνική κυριότητα της νήσου η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να αντλήσει επιχειρήματα από τη Συνθήκη του Campofornio, σύμφωνα με την οποία είχαν περιέλθει στη Γαλλία όλα τα Ιόνια νησιά μαζί με τις λοιπές βενετικές κτήσεις, συμπεριλαμβανομένων και των εξαρτημάτων τους, νότια από τον ποταμό Δρίνο – και όχι νότια από τον Αυλώνα. Βλέπε σχετικά Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Βενιζέλο, 22 Δεκεμβρίου 1912 / 4 Ιανουαρίου 1913, άνευ αριθμού, Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομάρχη Κερκύρας, 17/30 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 37163, Ι. Δραγούμης προς Σπ. Λάμπρο, 13/26 Δεκεμβρίου 1912, άνευ αριθμού, 1912, Νήσος Σάσσων. Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν – και ειδικότερα, δίφυλλο σημείωμα, στο οποίο ειδική αναφορά στη Συνθήκη του Campofornio.

98. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Νοεμβρίου / 6 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Νοεμβρίου / 9 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35479, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Βενιζέλο, 19 Δεκεμβρίου 1912 / 1 Ιανουαρίου 1913, 1912, Νήσος Σάσσων, Η Σάσσων εις την Ιόνιον Πολιτείαν.

99. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 23.

100. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, άνευ αριθμού, 23 Νοεμβρίου / 6 Δεκεμβρίου 1912, και Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Νοεμβρίου 1912, αρ. 34310, 1912, Α/5.

101. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Νοεμβρίου 1912, αρ. 34310, 1912, Α/5.

102. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Νοεμβρίου / 12 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1912, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39.

103. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 36223. Βλέπε επίσης, Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 23.

104. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 23.

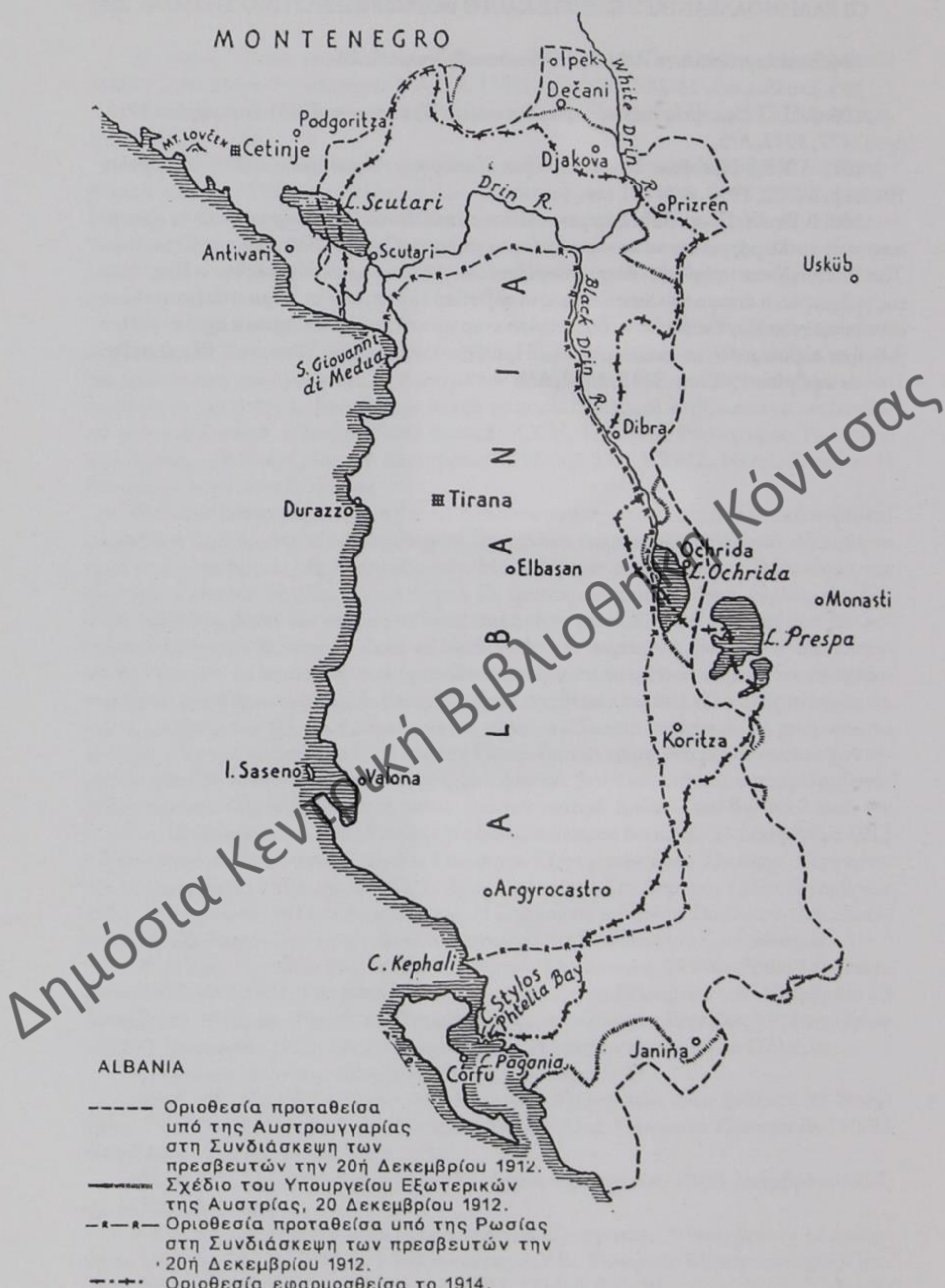
105. Στο ίδιο, σελ. 23-24.

106. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 18/31 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 37477, 1912, Α/5.

107. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών 10/23 Νοεμβρίου 1912, αρ. 34772, 1912, Α/5.

108. Β.Δ., ΙΧ, ΙΙ, αρ. 325. Σύμφωνα με τη ρωσική άποψη τα σύνορα έπρεπε να ξεκινήσουν από τη Χειμάρα και να συνεχίσουν προς τη λίμνη Οχρίδα. Βλέπε επίσης Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 83, όπου αναφέρεται ότι κατά τις αρχές Νοεμβρίου ο Grey ήταν της γνώμης ότι η άποψη του Sazonov πως το αλβανικό κράτος έπρεπε να αποτελείται από μια στενή παράκτια λωρίδα δεν ήταν δυνατόν να εναρμονισθεί με τα αυστριακά σχέδια για μια βιώσιμη Αλβανία. Βλέπε ακόμα, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 3618, 1912, Α/5.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

MONTENEGRO

ALBANIA

- Οριοθεσία προταθείσα υπό της Αυστρογγαρίας στη Συνδιάσκεψη των πρεσβευτών την 20ή Δεκεμβρίου 1912.
- Σχέδιο του Υπουργείου Εξωτερικών της Αυστρίας, 20 Δεκεμβρίου 1912.
- r-r- Οριοθεσία προταθείσα υπό της Ρωσίας στη Συνδιάσκεψη των πρεσβευτών την 20ή Δεκεμβρίου 1912.
- Οριοθεσία εφαρμοσθείσα το 1914.

Από το έργο του Helmreich, The Diplomacy of the Balkan Wars, p. 256

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ

ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ προβλημάτων που είχαν ανακύψει από την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν επιλέξει να εξετάσουν στο Λονδίνο το μελλοντικό καθεστώς του Όρους Άθω, το μέλλον της Αδριανουπόλεως και των Νησιών του Αιγαίου, τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ρουμανίας και τέλος το Αλβανικό ζήτημα. Το τελευταίο αυτό ζήτημα είχε ήδη θέσει η Αυστρία από το Νοέμβριο 1912, επειδή επιδίωκε την ίδρυση αυτόνομου ή ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, ζωτικής σημασίας για την εξυπηρέτηση των πολιτικών σχεδίων της στην ευρύτερη περιοχή, εφόσον με τη σύμπτυξη της βαλκανικής συμμαχίας και την ήττα της Τουρκίας είχε ανατραπεί η ισχύουσα ισορροπία δυνάμεων. Για την επίτευξη του συγκεκριμένου αυτού στόχου της είχε εξασφαλίσει και την υποστήριξη της Ιταλίας.

Εκτός από τα υπεριαλιστικά συμφέροντα των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, χάριν των οποίων, ιδίως, ζητούσαν αυτές να δικαιωθεί το αίτημα περί εθνικής ανεξαρτησίας των Αλβανών, στο Αλβανικό ζήτημα εμπλέκονταν επίσης και τα σχέδια των συμμαχικών βαλκανικών κρατών, τις εδαφικές διεκδικήσεις των οποίων στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο υποστήριζαν, εν μέρει τουλάχιστον, η Ρωσία και οι άλλες Δυνάμεις της Entente. Η περιπλοκότητα του ζητήματος εξηγεί γιατί οι Δυνάμεις ανέθεσαν τη διευθέτησή του στη Συνδιάσκεψη των εκπροσώπων τους στο Λονδίνο. Οι αποφάσεις που πήραν αυτοί, πριν και μετά την επανάληψη των εχθροπραξιών, μέχρι τη λήξη των εργασιών της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης στις 11 Αυγούστου 1913, βασίσθηκαν κυρίως σε κριτήρια, που αφορούσαν στη διατήρηση ισορροπίας στο σύστημα επιρροής των Δυνάμεων στην περιοχή, και γι' αυτό εν μέρει μόνον έλαβαν υπόψη τους τα αιτήματα των ενδιαφερόμενων βαλκανικών κρατών. Οι προσπάθειες που κατέβαλλαν οι σύμμαχοι, για να αναλάβουν οι ίδιοι τη ρύθμιση του προβλήματος ή να συμμετάσχουν στη λήψη των σχετικών αποφάσεων, δεν βρήκαν ανταπόκριση. Σύμφωνα με τις προκα-

ταρκτικές εισηγήσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης που υποβλήθηκαν στους εμπολέμους στις 20 Μαρτίου 1913, η γεωγραφική περιοχή της Αλβανίας εξαιρέθηκε από τα εδάφη τα οποία η Πύλη παραχωρούσε στους συμμάχους, ενώ η αρμοδιότητα για τον καθορισμό των ορίων και του πολιτεύματος του μελλοντικού αλβανικού κράτους περιερχόταν οριστικά στις Δυνάμεις. Στις εισηγήσεις αυτές βασίσθηκαν οι όροι της Συνθήκης του Λονδίνου, την οποία υπέγραψαν τελικά οι σύμμαχοι παρά τις έντονες δυσκολίες που προέβαλλαν για να εισακουσθούν οι απόψεις τους. Οι κυβερνήσεις των συμμάχων περιορίσθηκαν όλο αυτό το διάστημα στην υποβολή των προτάσεών τους σχετικά με τα θέματα που αφορούσαν στο μελλοντικό αλβανικό κράτος. Οι ίδιες ανέπτυξαν επίσης έντονη διπλωματική δραστηριότητα, προκειμένου να επηρεάσουν κατά το δυνατόν τις σχετικές αποφάσεις.

Την τακτική αυτή ακολούθησε και η ελληνική κυβέρνηση, η οποία ενδιαφερόταν ειδικότερα να προσαρτήσει το τμήμα της Βορείου Ηπείρου, της σημερινής Νοτίου Αλβανίας, όπως επίσης και τμήματα της Μακεδονίας, την Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Για να πετύχει τους στόχους της, σύμφωνα με την πολιτική που είχε τότε προδιαγράψει ο Βενιζέλος χάριν των εθνικών θεμάτων, της “μη δέσμευσης” δηλαδή στο εξωτερικό και της “εθνικής ενότητας” στο εσωτερικό, η κυβέρνηση επιχείρησε να κερδίσει τη βοήθεια όλων των Δυνάμεων, προσπαθώντας να εκμεταλλευθεί τις ανταγωνιστικές τάσεις τους, αλλά και τις ενδοσυμμαχικές αποκλίσεις στους κόλπους των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών.

Αντιμέτωπη εντούτοις με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, οι οποίες επιζητούσαν τη μείωση του σλαβικού και του ελληνικού παράγοντα στο γεωγραφικό χώρο της Αλβανίας και της Ηπείρου, η ελληνική κυβέρνηση στηρίχθηκε για την υλοποίηση των αξιώσεών της στις Δυνάμεις της Entente – ιδίως στη Γαλλία –, κατά δεύτερο δε λόγο στη Γερμανία, η οποία ανέλαβε κάποια μεσολάβηση υπέρ της Ελλάδας στις δύο συμμαχικές χώρες, χάρις στην πρωτοβουλία, κυρίως, και στην επιθυμία του Κάιζερ να ενισχύσει στο εσωτερικό τη θέση της ελληνικής Δυναστείας. Την τελική απόφαση της Συνδιάσκεψης για τη ρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων, μη ευνοϊκή για την Ελλάδα, αποδέχθηκε η ελληνική κυβέρνηση χάρις στο συνδυασμό του ζητήματος με το πρόβλημα των νησιών του Αιγαίου. Την παραχώρηση των νησιών αυτών της υποσχέθηκαν σε αντάλλαγμα οι Μεγάλες Δυνάμεις, σύμφωνα με την τακτική που είχε υιοθετήσει και σε άλλες περιπτώσεις η Συνδιάσκεψη, προκειμένου να βρεθούν για τα ακανθώδη βαλκανικά προβλήματα λύσεις που ικανοποιούσαν όλες τις πλευρές.

Μετά την έναρξη των εργασιών τους οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων αποφάσισαν πρώτα να ασχοληθούν με τα θέματα της ίδρυσης του αλβανικού κράτους, της διεξόδου της Σερβίας στην Αδριατική θάλασσα και με το μέλλον των νησιών του Αιγαίου¹. Στις άτυπες συζητήσεις που ακολούθη-

σαν, κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεών τους, υπό την προεδρία του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών Sir Edward Grey, οι έξι εκπρόσωποι εμφανίσθηκαν διηρημένοι σε δύο αντίθετες παρατάξεις, που αντιστοιχούσαν στους δύο μεγάλους ευρωπαϊκούς συνασπισμούς. Δεν εμφανίσθηκαν όμως οι ίδιοι απόλυτα ενωμένοι μεταξύ τους μέσα στα ενδοσυμμαχικά τους πλαίσια². Υποστήριξαν, κατά κανόνα, τις θέσεις του Αυστριακού ή του Ρώσου εκπροσώπου, οι οποίοι, όσον αφορά στο Αλβανικό ζήτημα, είχαν αναλάβει να προωθήσουν, αντίστοιχα, τα συμφέροντα των Αλβανών και των συμμαχικών κρατών – ιδίως του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Σε αντίθεση με την Αυστρία, της οποίας βασική επιδίωξη ήταν κατά την περίοδο εκείνη η ίδρυση βιώσιμου αλβανικού κράτους και η διάσπαση της βαλκανικής συμμαχίας, η ρωσική πολιτική ενδιαφερόταν για τη διατήρησή της και την κατοχύρωση της πολιτικής και οικονομικής ανεξαρτησίας της Σερβίας, ενώ παρέμενε κεντρικός στόχος της η ασφάλεια της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών.

Τελικός σκοπός της Συνδιάσκεψης ήταν η κατά το δυνατόν σύγκλιση όλων, ανεξαιρέτως, των απόψεων και η λήψη κοινών αποφάσεων σχετικά με τα υπό εξέταση προβλήματα. Ο σκοπός αυτός επιτεύχθηκε, επειδή μεταξύ των Δυνάμεων, παρά τους αντιτιθέμενους στόχους τους στο χώρο, επικράτησε σε γενικές γραμμές συνδιαλλακτικό πνεύμα, χάρις, ιδίως, στην αγγλο-γερμανική συνεργασία, η αποτελεσματικότητα της οποίας όμως ήταν υποκείμενη σε περιορισμούς, όπως αποδείχθηκε και κατά τις παρατεταμένες διαπραγματεύσεις επί του Νησιώτικου ζητήματος. Από το Δεκέμβριο 1913 η συνεργασία έπαυσε να λειτουργεί, χωρίς να έχει οδηγήσει, εν τω μεταξύ, σε ευρύτερη πολιτική συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών, όπως ήλπιζαν πολιτικοί κύκλοι της Γερμανίας, οι οποίοι και την είχαν υποστηρίξει γι' αυτόν το σκοπό³. Έως τότε συνετέλεσε στην επιτυχία της κυρίως ο Grey. Ο Άγγλος πολιτικός, προκειμένου να ρυθμισθούν τα διάφορα θέματα, απέφυγε, ως επί το πλείστον, να ταυτίσει τις θέσεις του με εκείνες που υιοθετούσαν οι άλλοι εκπρόσωποι της Entente στη Συνδιάσκεψη. Και ανέλαβε το ρόλο του μεσο-λαβητή κατά τις προκαταρκτικές, ιδιωτικές, κυρίως, διαπραγματεύσεις, στις οποίες με δική του σύσταση προσέφευγαν οι πρεσβευτές, διακόπτοντας τις συνεδριάσεις όταν οι συζητήσεις έφθαναν σε κρίσιμο σημείο⁴.

Οι πρώτες αποφάσεις της Συνδιάσκεψης, κατά το Δεκέμβριο, που εγκρίθηκαν άλλωστε από τις οικείες κυβερνήσεις, αφορούσαν στην ίδρυση και στα σύνορα του αλβανικού κράτους, καθώς επίσης στο πολίτευμα και στην οργάνωσή του. Τα δύο τελευταία ζητήματα, συνδεδεμένα οργανικά, επικαλύφθηκαν κατά την εξέτασή τους, αν και κατά διαστήματα συζητήθηκαν χωριστά. Από το Μάιο 1913 αυτά τα ζητήματα απασχόλησαν παράλληλα τη Συνδιάσκεψη, υποδαυλίζοντας τον ανταγωνισμό μεταξύ των δύο συνασπισμών για την επιρροή τους στο βαλκανικό χώρο⁵.

Κατά την πρώτη συνεδρίαση της 17ης Δεκεμβρίου αποφασίσθηκε η ίδρυση αυτόνομου αλβανικού κράτους, υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου και την εγγύηση και τον αποκλειστικό έλεγχο των Μεγάλων Δυνάμεων⁶. Στη διατύπωση της σχετικής απόφασης, που απέκλειε την ανεξαρτησία της Αλβανίας και, από αυτή την άποψη, αγνοούσε τη σχετική διακήρυξη της αλβανικής κυβέρνησης του Ισμαήλ Κεμάλ, οι Δυνάμεις είχαν αποφύγει να καθορίσουν το βαθμό εξάρτησης του νέου κράτους από την Τουρκία. Κατά τη διατύπωση αυτή παρέμενε αόριστο εάν το υπό σύσταση αλβανικό κράτος θα απολάμβανε περιορισμένη αυτονομία, και υπό την προϋπόθεση ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα είχε το δικαίωμα να διατηρεί δικά της στρατεύματα στην επικράτειά του, ή θα τελούσε, τυπικά, υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου. Το ζήτημα αυτό θα απασχολούσε τη Συνδιάσκεψη αργότερα. Η σχετική πρόταση είχε γίνει από τον Ρώσο εκπρόσωπο και υπέκρυπτε την επιδίωξη της ρωσικής πολιτικής να παραχωρηθεί περιορισμένη αυτονομία στο αλβανικό κράτος⁷. Σκοπός της πολιτικής αυτής ήταν να επηρεάσει τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης, ώστε το νέο κράτος να μη μεταβληθεί σε αποκλειστική σφαίρα επιρροής των δύο ενδιαφερόμενων Αδριατικών Δυνάμεων, και ιδίως της Αυστρίας. Ανάλογες επιδιώξεις είχαν και οι άλλες Δυνάμεις της Entente⁸, που αναζητούσαν τότε μεταξύ των βαλκανικών κρατών νέους φορείς της πολιτικής τους επιρροής. Σχετικά με το αυτόνομο αλβανικό κράτος οι έξι πρεσβευτές, στην ίδια συνεδρίαση, υιοθέτησαν και την άποψη ότι αυτό έπρεπε να είναι ουδέτερο⁹.

Στη συνέχεια οι πρεσβευτές έθιξαν και το ζήτημα των αλβανικών συνόρων, που αφορούσε και τις τρεις γειτονικές συμμαχικές χώρες και θα προκαλούσε επομένως οξύτερες συζητήσεις σε σχέση με το ζήτημα της διεξόδου της Σερβίας στην Αδριατική θάλασσα. Οι ίδιοι περιορίστηκαν στη συνεδρίαση αυτή στη διατύπωση μιας πολύ γενικής φόρμουλας, σύμφωνα με την οποία, κατά ρωσική πρόταση, η Αλβανία θα συνόρευε προς βορρά με το Μαυροβούνιο και προς νότο με την Ελλάδα, γεγονός που προϋπέθετε επέκταση και των δύο κρατών στη γεωγραφική περιοχή της Αλβανίας. Μετέθεσαν δε τη λεπτομερέστερη συζήτηση επί του θέματος για τις αμέσως επόμενες συνεδριάσεις, επειδή ο Αυστριακός εκπρόσωπος αρνήθηκε να δεχθεί οποιαδήποτε μεταβολή στα τουρκομαυροβουνιωτικά σύνορα, για να μη δοθούν στο αντίστοιχο σλαβικό κράτος εδάφη, στα οποία κατοικούσαν αλβανικοί πληθυσμοί¹⁰. Έχοντας αποκλείσει από τη συζήτησή τους το θέμα της διεξόδου της Σερβίας στην Αδριατική μέσω δικής της εδαφικής ζώνης, οι πρεσβευτές αποφάσισαν επιπλέον, με πρωτοβουλία επίσης του Ρώσου συναδέλφου τους, να αναγνωρίσουν στη Σερβία το δικαίωμα εμπορικής διεξόδου σε κάποιο “ουδέτερο και ελεύθερο” αλβανικό λιμάνι προς την ίδια θάλασσα, με διεθνή διασύνδεση, υπό ευρωπαϊκό έλεγχο. Το σχέδιο αυτό, δύσκολο να εφαρμοσθεί στην πράξη, δεν υλοποιήθηκε.

Τέλος, σχετικά με το θέμα του μελλοντικού πολιτεύματος και της οργάνωσης του αλβανικού κράτους η Συνδιάσκεψη κατά την ίδια συνεδρίαση ανέθεσε στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις την προετοιμασία ενός υπομνήματος με τις γενικές απόψεις τους, επειδή η πρωτοβουλία για την ίδρυσή του ανήκε σ' αυτές¹¹. Το σχέδιο αυτό, που έγινε αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ Ρώμης και Βιέννης, υποβλήθηκε στη Συνδιάσκεψη μόλις τον Απρίλιο¹².

Το αλβανικό κράτος, του οποίου την ίδρυση αποφάσισαν οι Δυνάμεις στις 17 Δεκεμβρίου, αν και πολλοί Ευρωπαίοι πολιτικοί πίστευαν ότι δεν θα ήταν βιώσιμο¹³, θα γινόταν μετά τους βαλκανικούς πολέμους πεδίο σύγκρουσης των αντιτιθέμενων συμφερόντων των γειτονικών βαλκανικών χωρών και του αυστροϊταλικού ανταγωνισμού¹⁴. Θα γινόταν επίσης πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο Αδριατικών Δυνάμεων και των Δυνάμεων της Entente, ιδίως της Γαλλίας και της Ρωσίας, για την αύξηση της επιρροής τους στην ευρύτερη περιοχή.

Οι αποφάσεις της πρώτης συνεδρίασης της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, σχετικά με την Αλβανία, αποτέλεσαν διπλωματική νίκη για τη Βιέννη. Οι υπεύθυνοι πολιτικοί κύκλοι στην Πετρούπολη και στο Βελιγράδι περίμεναν ότι η αυστριακή διπλωματία θα έδειχνε στο εξής μεγαλύτερη μετριοπάθεια, όσον αφορά στις περαιτέρω αξιώσεις που θα προέβαλλε υπέρ των Αλβανών, και γι' αυτό εξεπλάγησαν, όταν ο Αυστριακός εκπρόσωπος Mensdorff υπέβαλε λίγο αργότερα, στη συνεδρίαση της 20ής Δεκεμβρίου, χάρτη του μελλοντικού αλβανικού κράτους με πολύ ευρύτερα όρια από εκείνα που υπολόγιζαν οι σύμμαχοι ότι θα απαιτούσε η Βιέννη. Μέσα στα όριά του περιλαμβάνονταν οι πόλεις Σκόδρα, Ιπέκ, Δέκανη, Τζάκοβα, Πρισρένη, Δίβρα, Οχρίδα, Κορυτσά και Ιωάννινα¹⁵. Ο χάρτης, τον οποίον ο Mensdorff είχε παρουσιάσει, αφού ανέπτυξε προηγουμένως, στις 18 Δεκεμβρίου, για πρώτη φορά τις απόψεις του σχετικά με το θέμα αυτό και την παραχώρηση της Σκόδρας στην Αλβανία¹⁶, απορρίφθηκε από τον Ρώσο πρεσβευτή και προκάλεσε τις αντιδράσεις όλων. Οι πρεσβευτές ζήτησαν από τον Mensdorff και τον Ρώσο συνάδελφό του να υποβάλουν στην επόμενη συνεδρίαση χάρτες του αλβανικού κράτους, στους οποίους να αποτυπώνονται τα σύνορα σύμφωνα με τις αξιώσεις των κυβερνήσεών τους¹⁷. Πριν από τη λύση της συνεδρίασης της 20ής Δεκεμβρίου η Συνδιάσκεψη αποφάσισε τη διακοπή των εργασιών της μέχρι τις 3 Ιανουαρίου, ώστε οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων που είχαν εν τω μεταξύ εγκρίνει τις πρώτες αποφάσεις της να έχουν στη διάθεσή τους τον απαιτούμενο χρόνο για μια πιο διεξοδική επισκόπηση των λοιπών ζητημάτων, για τα οποία η ίδια δεν είχε ακόμα αποφανθεί¹⁸.

Η υποβολή ενός χάρτη της Αλβανίας, σύμφωνα με τις απόψεις της ρωσικής κυβέρνησης, στη Συνδιάσκεψη κατά τις επόμενες ημέρες δεν άφηνε αμφιβολίες ότι θα επακολουθούσε διάσταση μεταξύ των δύο παρατάξεων για το ζήτημα των αλβανικών συνόρων. Αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα

ενός συμβιβασμού, στην τελευταία συνεδρίαση της 20ής Δεκεμβρίου, ο Ρώσος εκπρόσωπος υποστήριξε ότι τα σύνορα έπρεπε να καθορισθούν όχι μόνο βάσει της αρχής των εθνοτήτων, αλλά και πολλών άλλων ποικίλων συμφερόντων, περιλαμβανομένων και εκείνων των όμορων βαλκανικών κρατών¹⁹. Ο χάρτης που παρουσίασε περιόριζε, κατά πολύ, την έκταση της Αλβανίας και άφηνε έξω από τα όριά της προς βορρά τη Σκόδρα, την Πρισρένη, την Τζάκοβα, ενώ προς ανατολάς ακολουθούσε τη γραμμή του Μαύρου Δρίνου, μέχρι την Οχρίδα, χωρίς να συμπεριλαμβάνει τη Δίβρα. Τέλος προς νότον κατέληγε στο ακρωτήριο Κεφαλή, στη θάλασσα του Ιονίου, αφήνοντας εκτός Αλβανίας την Κορυτσά, το Δέλβινο και τους Αγίους Σαράντα²⁰.

Ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις άρχιζαν στη Συνδιάσκεψη τη συζήτηση για τα αλβανικά σύνορα, η Σερβία ζητούσε την υποστήριξη της Entente για το δικό της σχέδιο, σχετικά με τα βόρεια και βορειοανατολικά σύνορα, τα οποία, σε συμφωνία με το Μαυροβούνιο, η ίδια προσδιόριζε ότι έπρεπε να αρχίζουν στο ύψος της εκβολής του ποταμού Μάτι στο βορρά, να ακολουθούν κατόπιν τις δυτικές ακτές του Μαύρου Δρίνου και της Οχρίδας, μετά τη διαίρεση των δύο μεγάλων ποταμών, αφήνοντας τη λίμνη στη Σερβία στα βορειοανατολικά, και τέλος, στο νότο, τη γραμμή που ζητούσε η Ελλάδα, με σημείο εκκίνησης τον κόλπο του Αυλώνα, βορειώς της χερσονήσου της Χειμάρρας²¹. Οι αντιπροσωπείες εξάλλου των δύο σλαβικών χωρών και της Ελλάδας που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη υπέβαλαν κατά τις ίδιες εκείνες ημέρες στις πρεσβείες των Δυνάμεων χάρτες της Αλβανίας, με τις δικές τους απόψεις. Στις 24 Δεκεμβρίου οι κυβερνήσεις όλων των συμμαχικών χωρών ζήτησαν να τους παραχωρήσει η Τουρκία την περιοχή από τον Εύξεινο Πόντο και τον Ελλήσποντο, μερικά χιλιόμετρα ανατολικά από τη Μήδεια και τη Ραιδεστό έως την Αδριατική, καθώς και το δικαίωμα να ρυθμίσουν οι ίδιοι τα σύνορα και το πολίτευμα της Αλβανίας και επίσης το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου. Στο χάρτη, που κατέθεσε τότε η σερβική αντιπροσωπεία, τα σύνορα είχαν αποτυπωθεί μετά από συμφωνία της σερβικής κυβέρνησης με εκείνες του Μαυροβουνίου και της Ελλάδας²². Στις ίδιες πρεσβείες υπέβαλε και χωριστό υπόμνημα σχετικά με τα ελληνοαλβανικά σύνορα η ελληνική κυβέρνηση, διαφοροποιώντας τις αξιώσεις της ως προς την περιοχή του Αυλώνα.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από τις 20 Δεκεμβρίου μέχρι την επανάληψη των συνεδριάσεων της Συνδιάσκεψης οι Δυνάμεις ήλπιζαν ότι με απευθείας διπλωματικές επαφές μεταξύ Ρωσίας, Αυστρίας και των βαλκανικών κρατών, θα διευκρινίζονταν οι θέσεις των χωρών αυτών, σχετικά με τα αλβανικά σύνορα, ώστε να προχωρήσουν απρόσκοπτα κατόπιν οι εργασίες για τη διευθέτησή τους. Έντονη διπλωματική δραστηριότητα σημειώθηκε τότε στη Ρώμη, στη Βιέννη και στην Πετρούπολη, κατά την οποία κεντρικό σημείο της διάστασης μεταξύ τους αναδείχθηκε το θέμα της Σκόδρας. Το

ζήτημα αυτό επρόκειτο να απασχολήσει τη Συνδιάσκεψη μέχρι το Μάιο 1913, παραμένοντας ανοιχτό, μετά τη νέα διπλωματική εμπλοκή, που προκλήθηκε με την παράδοση της πολιορκημένης πόλης στους Μαυροβουνίους. Σοβαρή εντούτοις διαπραγμάτευση του ζητήματος μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας ειδικότερα δεν έγινε, επειδή στις σχέσεις των δύο χωρών επικράτησε ένταση, με εξαίρεση κάποια χαλάρωση που επήλθε περί το τέλος Δεκεμβρίου²³. Η ρωσική κυβέρνηση δεν ήταν πρόθυμη για κάτι τέτοιο, εφόσον η Αυστρία, παρά τις πιέσεις που δεχόταν, δεν συναινούσε σε ανάκληση των στρατευμάτων, τα οποία είχε συγκεντρώσει κατά μήκος των σερβικών και ρωσικών συνόρων, από το τέλος Νοεμβρίου, και επομένως δεν μπορούσε να υλοποιηθεί το πρόγραμμα αποστράτευσης των δυνάμεων, που είχαν κινητοποιήσει και οι δύο πλευρές. Ο Berchtold επέμενε να μην αποσυρθούν τα αυστριακά στρατεύματα, εφόσον παρέμεναν στην Αλβανία σερβικές δυνάμεις²⁴, ώστε να ασκεί πίεση στη Συνδιάσκεψη η κυβέρνησή του, για να πετύχει παραχωρήσεις υπέρ των Αλβανών. Το αδιέξοδο ήταν δεδομένο, όταν επαναλήφθηκαν οι συνεδριάσεις στις αρχές Ιανουαρίου.

Η Τουρκία είχε εν τω μεταξύ απορρίψει τα αιτήματα των συμμάχων για τη συνολολόγηση της ειρήνης, συνεχίζοντας την παρεκκυστική πολιτική που είχε εγκαινιάσει, για να ανασυντάξει τις δυνάμεις της και να τους διαιρέσει. Στην απάντησή της η Τουρκία αξίωνε να της παραχωρηθούν το βιλαέτι της Αδριανουπόλεως και τα νησιά του Αιγαίου, και ειδικότερα, να αποφασίσει η ίδια και οι Μεγάλες Δυνάμεις για το μέλλον της Κρήτης, να παραχωρήσει αυτονομία στη Μακεδονία, υπό συγκεκριμένους όρους, και τέλος να αποτελέσει αυτόνομο κράτος η Αλβανία, υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου και με Οθωμανό πρίγκιπα. Στις 4 Ιανουαρίου, την επομένη της επανάλληψης των εργασιών της προεσβευτικής Συνδιάσκεψης, οι σύμμαχοι, έχοντας ήδη απορρίψει άλλα δύο τουρκικά σχέδια, προέβαλαν την απαίτηση να ενδώσει η Πύλη στα αιτήματά τους έως τις 6 Ιανουαρίου, απειλώντας, διαφορετικά, να διακόψουν τις διαπραγματεύσεις. Με παρέμβαση των Δυνάμεων αποφάσισαν εντούτοις απλώς να τις αναστείλουν, περιμένοντας τα αποτελέσματα της μεσολάβησης, που ανέλαβαν αυτές στην Κωνσταντινούπολη²⁵.

Το ζήτημα των νοτίων αλβανικών συνόρων, πριν και μετά την επανάλληψη των εχθροπραξιών

Η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη αρχίσει από το Νοέμβριο 1912, όπως αναφέρθηκε, διπλωματικές επαφές με τους εκπροσώπους των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, για να τις ενημερώσει σχετικά με τις διεκδικήσεις της στην Ήπειρο και να έρθει σε κάποια συνεννόηση μαζί τους, και ειδικότερα με την Ιταλία, για το θέμα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων. Τη διευθέτηση των συνόρων αυτών, ως επιμέρους προβλήματος του Αλβανικού ζητή-

ματος, είχε αναλάβει η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, καθώς επίσης και τη ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος, για το οποίο η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη ανταλλάξει απόψεις με πολιτικούς κύκλους στα κράτη της Entente, έχοντας εξασφαλίσει και υποσχέσεις σχετικά με τις επιδιώξεις της²⁶. Με το τελευταίο αυτό ζήτημα, το οποίο επρόκειτο να συνδεθεί με τον καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων, η Συνδιάσκεψη ασχολήθηκε για πρώτη φορά στη δεύτερη συνεδρίασή της στις 18 Δεκεμβρίου. Οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων δεν ήγειραν τότε σημαντικές αντιρρήσεις σχετικά με τις αξιώσεις της Ελλάδας να της δοθούν τα νησιά του βορείου Αιγαίου, τα περισσότερα από τα οποία ήταν ήδη υπό ελληνική κατοχή, με εξαίρεση τις ρωσικές αντιδράσεις αναφορικά με τα τέσσερα νησιά κοντά στα Στενά. Αποφάσισαν όμως ομόφωνα ότι όλα ανεξαιρέτως τα νησιά έπρεπε να κηρυχθούν ουδέτερα, υπό την εγγύηση των Δυνάμεων, υπό οποιοδήποτε καθεστώς και αν περιέρχονταν²⁷. Η διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος θα συναντούσε δυσκολίες, επειδή έπρεπε να ληφθούν υπόψη παράγοντες, που συνδέονταν με την ασφάλεια της Τουρκίας, τη μεσογειακή πολιτική ορισμένων Δυνάμεων, και τα οικονομικοπολιτικά τους συμφέροντα στη Μικρά Ασία, ιδίως αφορού περιελήφθη στην εξέταση του ζητήματος και το θέμα της τύχης της Δωδεκανήσου, υπό ιταλική ακόμα κατοχή²⁸. Σε αντίθεση με το Νησιωτικό ζήτημα, το θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων δεν συζητήθηκε στις πρώτες συνεδριάσεις της Συνδιάσκεψης το Δεκέμβριο. Το θέμα απασχόλησε τους συνέδρους μετά την επανάληψη των εργασιών της, και συστηματικά μάλιστα, από τα μέσα Μαρτίου και εξής, όταν οι Δυνάμεις είχαν, εν τω μεταξύ, καταλήξει σε συμφωνία σχετικά με τα βόρεια και βορειοανατολικά αλβανικά σύνορα. Έως τότε το θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων υπήρξε αντικείμενο διαπραγματεύσεων, κυρίως εκ μέρους των δύο ενδιαφερόμενων Αδριατικών Δυνάμεων και της ελληνικής κυβέρνησης.

Η Ιταλία και η Αυστρία είχαν ήδη αρχίσει να ανταλλάσσουν απόψεις σχετικά με το πρόβλημα, και ειδικότερα για να προσδιορίσουν τη στάση που θα κρατούσαν κατά την εξέτασή του στη Συνδιάσκεψη²⁹. Ιδιαίτερες δυσκολίες δεν προέκυψαν μεταξύ τους ως προς τους σχετικούς διπλωματικούς χειρισμούς, λόγω της κοινότητας των συμφερόντων τους, από πολλές απόψεις, όσον αφορά γενικότερα στο Αλβανικό ζήτημα. Το συμφέρον τους επέβαλε στη συγκεκριμένη περίπτωση, για στρατηγικούς και πολιτικούς λόγους, να μην παραμείνει υπό ελληνική κυριαρχία η περιοχή της Βορείου Ηπείρου – έστω και αν τα ελληνικά στρατεύματα επεξέτειναν την κατοχή τους σ' αυτήν – και προπάντων η παράκτια ζώνη απέναντι από την Κέρκυρα.

Την τακτική που ακολούθησαν στη Συνδιάσκεψη οι δύο Δυνάμεις υποστήριζε, ως επί το πλείστον, και η γερμανική πολιτική, αν και με μετριοπάθεια, εναρμονισμένη γενικότερα ως προς το Αλβανικό ζήτημα μαζί τους. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αρνητικό παράγοντα για την προσέλκυση της Ελλά-

δας στην Τριπλή Συμμαχία, την οποία επιδίωξε το Βερολίνο για την εξυπηρέτηση της γερμανικής πολιτικής στα Βαλκάνια, από το Μάρτιο 1913, ιδίως, και εξής, ενώ, όπως αναφέρθηκε, επιζητούσε παράλληλα και τη συγκρότηση μιας συμμαχίας με αντιβουλγαρικό χαρακτήρα, στην οποία θα συμμετείχαν εκτός από την Ελλάδα η Ρουμανία, ίσως η Σερβία και η Τουρκία, σε αντίθεση προς τις προσπάθειες της αυστριακής πολιτικής για την οργάνωση μιας ρουμανοβουλγαρικής συμμαχίας στην ίδια περίοδο³⁰. Η Αυστρία και η Ιταλία αντιδρούσαν στα γερμανικά σχέδια για την προσέγγιση της Ελλάδας στη συμμαχία τους, εξαιτίας και της ελληνικής αλβανικής πολιτικής, η οποία ερχόταν σε αντίθεση με τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες τους, στην Αλβανία, αλλά και γενικότερα στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Η αρνητική στάση της Γερμανίας ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα, με εξαίρεση κάποιες πρωτοβουλίες της υπέρ της Ελλάδας, συνεχίσθηκε μέχρι τον τελικό καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων, παρά τις έντονες αντιδράσεις του Κωνσταντίνου και όσων συνεργάζονταν μαζί του για την ευόδωση των στόχων της γερμανικής πολιτικής³¹. Με τον Κάιζερ, που υποστήριζε γενικότερα την Ελλάδα, επιχείρησε να έρθει σε απευθείας συνεννόηση ο Γερμανός εκπρόσωπος στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη Lichnowsky, ώστε να μεταβληθεί η γερμανική πολιτική για το Ηπειρωτικό ζήτημα υπέρ των ελληνικών αξιώσεων³².

Προκειμένου να επιβάλουν τις απόψεις τους για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων στη Συνδιάσκεψη, σε συνεργασία με τη Γερμανία, η Ιταλία και η Αυστρία θα είχαν να αντιμετωπίσουν τις Δυνάμεις της Entente, κυρίως δε τη γαλλική διπλωματία, η οποία ανέλαβε να προωθήσει τις ελληνικές θέσεις³³, κατά τη δεύτερη ιδίως φάση των εργασιών της, για πολιτικούς λόγους. Η Γαλλία διατηρούσε ήδη στην Ελλάδα σημαντική επιρροή στον πολιτικό και επενδυτικό-χρηματοδοτικό τομέα, χάρις στα γαλλικά τραπεζιτικά συμφέροντα και στην παροχή προς το ελληνικό κράτος δανείων, έναντι των οποίων αυτό ήταν υποχρεωμένο να υποβάλλει στρατιωτικές παραγγελίες, κατά προτίμηση σε γαλλικές βιομηχανίες. Με την οικονομική διείσδυσή της η Γαλλία είχε αποκτήσει κατά τα τελευταία προ του πολέμου χρόνια μια θέση εκτός συναγωνισμού, έναντι κυρίως της Γερμανίας, αν και η επίδραση της τελευταίας ενισχύθηκε κατά το ίδιο διάστημα λόγω των σχετικών πιέσεων του Κωνσταντίνου και της εφεκτικής στάσης του Βενιζέλου, σύμφωνα με το πολιτικό του πρόγραμμα³⁴. Αλλά η φιλελληνική τακτική της Γαλλίας ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα ήταν επίσης συνυφασμένη με το γαλλοϊταλικό ανταγωνισμό στη Μεσόγειο και στρεφόταν έμμεσα εναντίον της Ιταλίας, της οποίας επιδίωκε την αποδυνάμωση στον ευρύτερο χώρο. Και, επομένως, η τακτική αυτή εντασσόταν στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής, που έτεινε να διαμορφώσει η Γαλλία μετά την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου για την αύξηση της επιρροής της στα Βαλκάνια, σε

αντιπαράθεση προς τις Κεντρικές Δυνάμεις. Η πολιτική αυτή δεν απέκλειε κάθε συμβιβασμό της Γαλλίας προς τις θέσεις των άλλων Δυνάμεων, σε περίπτωση που επιβαλλόταν κοινή αντιμετώπιση των διαφόρων βαλκανικών θεμάτων – όπως συνέβη τελικά και με το Αλβανικό ζήτημα – καθώς, στην πολιτική πράξη, η ίδια ενεργούσε βάσει μιας σφαιρικής συνεκτίμησης όλων των στόχων της στο χώρο της Εγγύς Ανατολής, περιλαμβανομένων και των συμμαχικών παραγόντων, όσον αφορά στη Ρωσία ειδικότερα³⁵.

Με τη Γαλλία συνεργάσθηκε αρμονικά για το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων και η Αγγλία, η οποία δεν είχε άλλωστε ειδικότερο ενδιαφέρον για τα αλβανικά πράγματα, παρά τη συμπάθειά της, κατά καιρούς, για το εθνικό Αλβανικό Κίνημα. Κράτησε όμως εφεκτικότερη στάση σε σχέση με τη Γαλλία έναντι των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, σύμφωνα με τις γενικότερες επιδιώξεις της πολιτικής της για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης, ειδικότερα αφότου το Ηπειρωτικό ζήτημα συνδέθηκε με τη διευθέτηση του Νησιωτικού, επειδή, κυρίως, ενδιαφερόταν να μην ανατραπεί υπέρ της Τριπλής Συμμαχίας η ναυτική ισορροπία στη Μεσόγειο. Τις ελληνικές θέσεις, ως προς το θέμα των συνόρων, υποστήριξε και η ρωσική πολιτική, αν και μετριοπαθέστερα σε σχέση με τη γαλλική.

Ο Βενιζέλος, ακολουθώντας τη γραμμή της ουδετερότητας στην εξωτερική πολιτική της χώρας, αναφορικά ειδικότερα με τη διευθέτηση του Ηπειρωτικού ζητήματος, στηρίχθηκε στις Δυνάμεις της Entente. Από τις αρχές όμως του 1913 εκμεταλλεύθηκε παράλληλα τις τάσεις της γερμανικής πολιτικής για την προσέλευση της Ελλάδας προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, καθώς και τους δυναστικούς όγκους μεταξύ Κάιζερ και Κωνσταντίνου, για να προκαλέσει την παρέμβαση της Γερμανίας στη Ρώμη και στη Βιέννη υπέρ της Ελλάδας. Τη συνεργασία του με τα ανάκτορα προς την κατεύθυνση αυτή ο πρωθυπουργός συνέχισε μέχρι τη ρύθμιση του ζητήματος, στα πλαίσια των προδιαθεσιών του για τη διατήρηση της εθνικής ενότητας. Από το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, με αφορμή το επεισόδιο της αποστολής του Γ. Θεοτόκη στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, καθώς και τις πρωτοβουλίες που ανέλαβε τότε κατά παράβαση της συνταγματικής τάξης ο νέος βασιλιάς, εκδηλώθηκαν εν τω μεταξύ στο εσωτερικό οι διχαστικές τάσεις μεταξύ πρωθυπουργού και βασιλιά ως προς τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής³⁶. Τα ανάκτορα, αποβλέποντας στη διασφάλιση του κύρους της Δυναστείας στο εσωτερικό από το ενδεχόμενο δυσμενών επιπτώσεων για την επιρροή της, λόγω του πρωταρχικού αρνητικού ρόλου των συμμάχων της Γερμανίας χωρών ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα, έδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία για τη ρύθμισή του.

Οι ευέλικτοι πάντως χειρισμοί του Βενιζέλου για την επίλυση του Ηπειρωτικού ζητήματος έναντι της Τριπλής Συμμαχίας τον οδήγησαν σε επιλογές τακτικής, έναντι της Ιταλίας ειδικότερα, που έγιναν αντικείμενο κριτικής

από τους ηπειρωτικούς κύκλους, μια μερίδα του Τύπου και τους οπαδούς μιας πιο τολμηρής³⁷ και πιο ακραίας εθνικιστικής πολιτικής ως προς το ζήτημα αυτό. Μεταξύ των τελευταίων περιλαμβάνονταν και οι επικεφαλής του Β' Πολιτικού Τμήματος του Υπουργείου διπλωμάτες, ο Σπυρομήλιος, το Επιτελείο, που απηχούσε τις απόψεις των ανακτόρων, καθώς και ηγετικά στελέχη της αντιπολίτευσης³⁸.

Αφότου ήρθε στο Λονδίνο για τις διαπραγματεύσεις ειρήνης, επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας, την οποία αποτελούσαν επιφανή πρόσωπα – τα σπουδαιότερα μεταξύ τους ήταν ο Στέφανος Σκουλούδης, ο Ιωάννης Γεννάδιος και ο Γεώργιος Στρέιτ, καθώς και οι τεχνικοί σύμβουλοι Παναγιώτης Δαγκλής και Νικόλαος Πολίτης – ο Βενιζέλος κατηύθυνε πλέον από τη βρετανική πρωτεύουσα τις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για το Ηπειρωτικό.

Οι θέσεις της Ελλάδας ως προς τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων είχαν εκτεθεί στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις και με το υπόμνημα της 1ης Δεκεμβρίου 1912, που είχε υποβληθεί σ' αυτές μέσω της ελληνικής πρεσβείας της Ρώμης³⁹. Στις 8/21 Δεκεμβρίου ο Βενιζέλος υπέβαλε το ίδιο σχέδιο χάραξης των συνόρων στους Σέρβους εκπροσώπους, για να συμπεριληφθεί στο χάρτη της Αλβανίας, τον οποίο εξετύπωσαν τότε τα ενδιαφερόμενα συμμαχικά κράτη, σύμφωνα με τις απόψεις τους. Τα ελληνοαλβανικά σύνορα άρχιζαν από τις κορυφογραμμές δυτικά της Αχρίδας, από το βουνό Δαγκλί και το Παναρίτι – τα ελληνοσερβικά σύνορα έπρεπε να ξεκινούν από το ακρωτήριο Τρεπέτ της λίμνης αυτής – και, περικλείνοντας μέσα στα ελληνικά όρια τη Μοσχόπολη και την Κορυτσά, περνούσαν βόρεια από το Τεπελένι, για να καταλήξουν στον κόλπο του Αυλώνα, περιλαμβάνοντας μέσα στα ελληνικά όρια και την πόλη αυτή.

Ο Βενιζέλος σχεδίαζε τότε να καταθέσει σχετικό υπόμνημα μαζί με άλλα στοιχεία, εθνολογικά και εκπαιδευτικά, και στις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων, υπέβαλε όμως τη γνώμη στο Υπουργείο ότι έπρεπε να δηλωθεί προς αυτές πως η ελληνική κυβέρνηση δεν επέμενε στο θέμα της παραχώρησης του Αυλώνα ή κάποιας εμπορικής διεξόδου στον κόλπο της, αλλά δεχόταν να ξεκινήσει η γραμμή των ελληνοαλβανικών συνόρων νοτιότερα, από τη Χειμάρρα⁴⁰. Οι ιθύνοντες του Υπουργείου είχαν την άποψη ότι, ειδικότερα, στη Συνδιάσκεψη, στην οποία θα υποβαλλόταν επίσης το υπόμνημα, η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να παραιτηθεί από την απαίτησή της για τη χάραξη των συνόρων από το βόρειο άκρο της χερσονήσου της Χειμάρρας, κατά τη γραμμή των Ακροκεραυνίων⁴¹, εφόσον η κυβέρνηση θα ήταν υποχρεωμένη να υποχωρήσει στο θέμα της Αδριατικής.

Σε κατ' ιδίαν συνομιλίες του στο Λονδίνο με τον Γάλλο πρεσβευτή Paul Cambon ο Βενιζέλος επέμεινε να παραχωρηθεί στην Ελλάδα το μικρό λιμάνι της Χειμάρρας, δραστήριο κέντρο ελληνικής κουλτούρας⁴². Επίσης ο πρω-

θυπουργός λίγες ημέρες μετά πρότεινε στον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών οι όροι της ειρήνης να περιέχουν μια αόριστη διατύπωση, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία θα παραχωρούσε στους συμμάχους όλη την περιοχή που διεκδικούσαν, δυτικά μιας προκαθορισμένης γραμμής, εξαιρέσει της Αλβανίας, της οποίας το πολίτευμα και τα σύνορα θα προσδιορίζονταν αργότερα⁴³. Ο Βενιζέλος κατέθεσε το ελληνικό υπόμνημα στους πρεσβευτές των Δυνάμεων στις 3 Ιανουαρίου 1913. Σ' αυτό υποστηριζόταν ότι την ειρήνη διαρκείας στα Βαλκάνια θα εξασφάλιζε μόνον ο επανακαθορισμός των συνόρων μεταξύ των βαλκανικών κρατών, βάσει στρατηγικών, οικονομικών και εθνογραφικών κριτηρίων⁴⁴. Το υπόμνημα πρότεινε για τα ελληνοαλβανικά σύνορα γραμμή χάραξης, η οποία άρχιζε από τον κόλπο Γράμμαλα, βόρεια από τη Χειμάρρα, κατευθυνόταν κατόπιν προς ανατολές μέχρι την Κλεισούρα, απ' όπου στρεφόταν βορειοανατολικά προς το Παναρίτι, στη δεξιά όχθη του ποταμού Άψου και τέλος προς βορρά, μέχρι τη δυτική όχθη της Αχρίδας⁴⁵, ώστε να συμπεριλαμβάνεται στο ελληνικό κράτος και η Κολώνια με την Κορυτσά. Σύμφωνα με τα κριτήρια που προέβαλλε, η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε εκτός από τα Ιωάννινα και την πόλη των Αγίων Σαράντα για την κατοχύρωση της ασφάλειας της ελληνικής ακτής απέναντι από την Κέρκυρα, και κατ' ακολουθία, για λόγους οικονομικούς, το Αργυρόκαστρο και την κοιλάδα της Κορυτσάς, επειδή η εμπορική κίνηση των περιοχών αυτών ήταν συνδεδεμένη με το ίδιο λιμάνι, και από την άποψη αυτή, αποτελούσαν αδιάσπαστη ενότητα με τις δύο προηγούμενες πόλεις⁴⁶.

Με την τελευταία χάραξη η ελληνική κυβέρνηση είχε παραιτηθεί από κάθε αξίωση στον κόλπο του Αυλώνα και διεκδικούσε πλέον ένα πολύ μικρό μέρος του ομίχου καζά⁴⁷ από το σαντζάκι Βερατίου, μαζί με τα σαντζάκια Αργυροκάστρου, Ιωαννίνων, Ηγουμενίτσας και Πρέβεζας από το βιλαέτι Ιωαννίνων, και το σαντζάκι της Κορυτσάς, πλην του καζά του Σταρόβου, και του καζά της Καστοριάς, από το βιλαέτι Μοναστηρίου. Στα τέσσερα από τα πέντε σαντζάκια του βιλαετίου Ιωαννίνων που διεκδικούσε η Ελλάδα – δεν συνυπολογιζόταν το σαντζάκι Βερατίου –, όπως υποστήριζε το Υπουργείο Εξωτερικών, βάσει του στατιστικού πίνακα του βιλαετίου, τον οποίο έστειλε στις 16 Φεβρουαρίου στην ελληνική επιτροπή στο Λονδίνο, ο χριστιανικός πληθυσμός τον οποίο το Υπουργείο χαρακτήριζε ως ελληνικό έφθανε τους 272.690, συμπεριλαμβανομένων των Βλάχων, τους οποίους θεωρούσε “πιστούς Έλληνες όμιλοῦντας σὺν τῇ Βλαχικῇ καὶ τὴν Ἑλληνικῇ”. Βάσει του ίδιου πίνακα στα τέσσερα σαντζάκια, αντίστοιχα, κατοικούσαν 108.241 μωαμεθανοί, από τους οποίους οι 20.000 μιλούσαν αποκλειστικά την ελληνική και οι υπόλοιποι την αλβανική. Χρήση των τελευταίων αυτών στοιχείων θα έκανε η ελληνική επιτροπή, σε δεδομένη ευκαιρία, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι ήταν ανεπίτρεπτο να ενσωματωθεί στο αλβανικό κράτος, στο οποίο θα πλεόναζε το μουσουλμανικό στοιχείο, αυτή η πλειο-

νότητα των χριστιανών της Ηπείρου – οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν στα παραπάνω σαντζάκια μόλις το 1/4 του όλου πληθυσμού, σύμφωνα με τα ελληνικά στοιχεία⁴⁸.

Ο πληθυσμός που ζητούσε η ελληνική κυβέρνηση με το τελευταίο υπόμνημά της εμφανιζόταν μειωμένος, σε σχέση με το σύνολο που διεκδικούσε στις αρχές Δεκεμβρίου, προβάλλοντας εδαφικές αξιώσεις μέχρι τον κόλπο του Αυλώνα. Στο υπόμνημα της 1ης Δεκεμβρίου το πληθυσμιακό σύνολο υπολογιζόταν σε 281.088 χριστιανούς και σε 130.108 μουσουλμάνους, ήτοι σύνολο 416.302, συνυπολογιζομένων των 5.106 Εβραίων. Μαζί δε με τον πληθυσμό του σαντζακίου Κορυτσάς, στα όρια που αναφέρθηκαν, το πληθυσμιακό σύνολο υπολογιζόταν σε 326.778 χριστιανούς και 174.802 μουσουλμάνους, ήτοι σύνολο 506.696, συμπεριλαμβανομένων των 5.106 Εβραίων. Και στις δύο περιπτώσεις οι αριθμοί εθεωρούντο κατά προσέγγιση μόνον πραγματικοί, επειδή εκτός των άλλων⁴⁹ η χάραξη της γραμμής των ελληνικών βλέψεων δεν συνέπιπτε απόλυτα με τα όρια των διοικητικών περιφερειών.

Τα κυριότερα επιχειρήματα που χρησιμοποιούσε η ελληνική πλευρά για τη διεκδίκηση της Ηπείρου, στα όρια που αναφέρθηκαν, αφορούσαν τον πληθυσμό της και την εθνική του ταυτότητα, την οποία καθόριζε κατά το γενικό αντιθετικό σχήμα χριστιανοί-Έλληνες, μουσουλμάνοι-Τουρκαλβανοί, βάσει κυρίως του θρησκευτικού και κατά δεύτερο λόγο του γλωσσικού κριτηρίου. Προδικάζοντας τη διατήρηση της διάστασης χριστιανών και μουσουλμάνων μέσα στα πλαίσια του μελλοντικού αλβανικού κράτους και αφήνοντας να υπονοηθεί ότι η συγκεκριμένη πλειονότητα των χριστιανών δεν θα απολάμβανε ισονομία σ' αυτό, επειδή, συνολικά, το επικρατέστερο αριθμητικό στοιχείο θα ήταν το μουσουλμανικό, η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις να μη δεχθούν να συμπεριληφθούν οι χριστιανοί της περιοχής στην Αλβανία.

Για να καταστήσει αξιόπιστο το λόγο της, όσον αφορά ειδικότερα τους ξενόφωνους χριστιανούς, και μάλιστα τους αλβανόφωνους στην προκειμένη περίπτωση, η κυβέρνηση υποστήριζε αναλυτικότερα ότι αυτοί είχαν διαμορφώσει ελληνική εθνική συνείδηση, “πλήν εὐαρίθμων ἐξαιρέσεων”, κατά συγκεκριμένη αναφορά του υπομνήματος της 1ης Δεκεμβρίου, χαρακτηρίζοντας έτσι τη θρησκευτική συνείδηση, που είχαν διατηρήσει έως τότε οι περισσότεροι από αυτούς ως μέλη του ορθόδοξου Μιλλέτ, ως “ἀποκρυσταλλωμένη ἑλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση”. Στο συμπέρασμα αυτό η κυβέρνηση κατέληγε, επιχειρώντας ένα συνδυασμό τριών κυρίως στοιχείων που χαρακτήριζαν πολλούς αλβανόφωνους ορθόδοξους: ορισμένων πολιτισμικών γνωρισμάτων, τα οποία είχαν διαμορφώσει αυτοί από κοινού ως ένα βαθμό με τους Έλληνες, στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινότητας του Μιλλέτ του Πατριαρχείου, των φιλελληνικών αισθημάτων, τα οποία είχαν επίσης ανα-

πτύξει και διατηρούσαν εφόσον ζούσαν στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, και τέλος, όλων των εκδηλώσεων κοινοτικής αλληλεγγύης εκ μέρους τους, με τις οποίες ήθελαν να υποστηρίξουν την πολιτική του Πατριαρχείου, σε αντιδιαστολή προς τους στόχους του εθνικού αλβανικού Κινήματος, κατά το τελευταίο διάστημα. Στις εκδηλώσεις αυτές οι περισσότεροι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι προέβησαν, κατά κύριο λόγο, επειδή πίστευαν ότι τότε η πολιτική αυτή εκπροσωπούσε τα συμφέροντά τους. Αγωνιστική στάση, με σκοπό την εξυπηρέτηση της ελληνικής εθνικής πολιτικής και την ένωσή τους με την Ελλάδα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι είχαν υιοθετήσει στο στάδιο αυτό της εξέλιξής τους λίγοι μεταξύ των ορθόδοξων Αλβανών, κυρίως στα δραστήρια ηπειρωτικά κέντρα ελληνικής κουλτούρας, εξελληνισμένοι ως ένα βαθμό, καθώς και όσοι Έλληνες είχαν εξαλβανισθεί.

Η παραπάνω θεωρητική προσέγγιση του προβλήματος της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης στους αλβανόφωνους χριστιανούς εκ μέρους της ελληνικής πλευράς στηριζόταν στις διαπιστώσεις της για τη διατήρηση της ελληνικής πολιτιστικής υπεροχής μεταξύ σημαντικού αριθμού ξενόφωνων χριστιανών ειδικότερα στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο μέχρι το τέλος της Τουρκοκρατίας, χάρις και στη συμβολή των Ηπειρωτών ευεργετών, και του ελληνικού κράτους. Η προσέγγιση αυτή υποβοηθούσε την πραγματοποίηση των στόχων της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, η οποία, σύμφωνη άλλωστε με τις επικρατέστερες τότε πολιτικές τάσεις στα κράτη της βαλκανικής περιφέρειας, ήταν κατανοητή σε μια περίοδο έντονης εθνικιστικής αντιπαράθεσης των βαλκανικών λαών. Βάση και “πρόκληση” για την υλοποίησή της στην Ήπειρο αποτελούσαν η παθητική ή αρνητική στάση που είχαν κρατήσει οι ορθόδοξοι Αλβανοί, κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους, ως προς το εθνικό αλβανικό Κίνημα, στη δυναμική φάση της εξελικτικής του διαδικασίας, και η υιοθέτηση εκ μέρους τους της τακτικής που υπαγόρευε τότε το Πατριαρχείο, σε ανοιχτή συνεργασία με την ελληνική προπαγάνδα, στις μικρές, ως επί το πλείστον, ορθόδοξες κοινότητες.

Μετά την προσάρτηση του ορθόδοξου αλβανικού πληθυσμού στην Ελλάδα η ελληνική κυβέρνηση ήλπιζε ότι οι ορθόδοξοι Αλβανοί θα εξελληνίζονταν σταδιακά και θα αποκτούσαν ελληνική συνείδηση μέσω των κυρίαρχων εκπαιδευτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών του ελληνικού κράτους. Μια τέτοια εξέλιξη φαινόταν πιθανή στη δεδομένη ιστορική στιγμή, σε περίπτωση διαμελισμού της Αλβανίας μεταξύ των συμμάχων. Εφόσον όμως θα εδημιουργείτο ανεξάρτητο αλβανικό κράτος, η αφομοίωση των ορθόδοξων Αλβανών θα ήταν προβληματικότερη. Το νέο κράτος θα γινόταν πόλος έλξης γι’ αυτούς και θα μετέβαλλε πιθανότατα την ελληνική Ήπειρο, στην οποία θα είχαν εν τω μεταξύ ενσωματωθεί και πολλοί φανατικοί Αλβανοί εθνικιστές – ως επί το πλείστον μουσουλμάνοι – σε στόχο της “αλυτρωτικής πολιτικής” των Αλβανών, και επομένως σε εστία διαμάχης

μεταξύ των δύο λαών, κατά τρόπον αντίστροφο από ό,τι συνέβη στην πραγματικότητα.

Κατά το διάστημα εκείνο, κατά το οποίο το αλβανικό έθνος περνούσε ακόμα τη διαδικασία της διαμόρφωσής του, που συνδεόταν και στην περίπτωση του εθνικού αλβανικού Κινήματος με τις τάσεις εκσυγχρονισμού της κοινωνίας, μέσα στην οποία ζούσαν οι Αλβανοί, η αποτελεσματικότητα των προσπαθειών των Αλβανών εθνικιστών για την κατίσχυση της εθνικής τους ιδεολογίας ειδικότερα μεταξύ των ορθόδοξων Αλβανών ήταν περιορισμένη. Και η διεύρυνσή της, μελλοντικά, ήταν συνυφασμένη με τις απρόβλεπτες πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις στην Αλβανία και τη δυναμικότητα που θα επιδείκνυε το αλβανικό Κίνημα. Οπωσδήποτε πάντως η εθνική ομοιογενοποίηση των Αλβανών θα επιταχυνόταν, εάν η κυρίαρχη εθνική αλβανική πολιτική εξουσία, μετά την ίδρυση ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, αποδεικνυόταν ικανή να προκαλέσει με τους μηχανισμούς που θα είχε στη διάθεσή της την εγχάραξη της εθνικής ιδεολογίας, καθώς και να εξασφαλίσει αρμονική πολιτική τάξη και ευημερία, τόσο στους ορθόδοξους, όσο και στους μουσουλμάνους Αλβανούς. Και στην περίπτωση αυτή η εθνική απορρόφηση θα ήταν δυσκολότερη ή και προβληματική για όσους Αλβανούς είχαν εξελληνισθεί και τελούσαν κάτω από την ελληνική επιρροή.

Τις ελληνικές θέσεις δεν θεωρούσαν τότε υπερβολικές ορισμένοι Ευρωπαίοι πολιτικοί αλλά, αντίθετα, ευπρόσδεκτες στην πολιτική πράξη, προκειμένου να δοθεί μια εναλλακτική λύση στο Αλβανικό ζήτημα, ενάντια προς τα πολιτικά σχέδια των Αδριατικών Δυνάμεων, επειδή η λύση αυτή ανταποκρινόταν κατά την προσωπική κρίση τους προς την "ισορροπία δυνάμεων" που επικρατούσε τότε, ή επειδή ευνοούσε την πολιτική, την οποία ασκούσαν στην περιοχή τα κράτη που εκπροσωπούσαν. Άλλωστε, κατά την τελική χάραξη των αλβανικών συνόρων, όπως απέδειξε και η παραχώρηση καθαρά αλβανικών περιοχών στη Σερβία, κυριάρχησαν, εν πολλοίς, πολιτικά κριτήρια. Επίσης, τις ελληνικές θέσεις υποστήριζαν δημοσιογράφοι και δημοσιολόγοι της περιόδου, κυρίως από τις χώρες της Entente. Οπωσδήποτε οι τελευταίοι επηρεάζονταν και από τις διαπιστώσεις τους για τη μεγάλη καθυστέρηση στην ανάπτυξη του αλβανικού λαού και τις εσωτερικές αδυναμίες του αλβανικού Κινήματος, οι οποίες προβλημάτιζαν ακόμα και τους υπεύθυνους υποστηρικτές των Αλβανών.

Αλλά ας επανέλθουμε στο υπόμνημα της 3ης Ιανουαρίου. Την τελική πρωτοβουλία για την παραίτηση από κάθε αξίωση στον κόλπο του Αυλώνα, σύμφωνα με αυτό, και χωρίς ανταλλάγματα από την Ιταλία, είχε πάρει προφανώς ο Βενιζέλος, ο οποίος αντιμετώπιζε δυσκολίες για τη ρύθμιση των εθνικών θεμάτων και στις διαπραγματεύσεις ειρήνης. Είχε διαπιστώσει κατά τις επαφές του στην αγγλική πρωτεύουσα ότι η Γαλλία⁵⁰ και η Αγγλία δεν ήταν διατεθειμένες να υποστηρίξουν στη Συνδιάσκεψη τις ελληνικές απαιτή-

σεις για μια προσέγγιση στον κόλπο του Αυλώνα, έναντι των αντιδράσεων της Ιταλίας. Εξάλλου, η διπλωματική θέση της Ελλάδας ήταν λιγότερο ισχυρή από εκείνη των συμμάχων της, επειδή, η ελληνική κατοχή, με εξαίρεση την περιοχή της Χειμάρρας, δεν είχε επεκταθεί ακόμα στα εδάφη προς βορρά των Ιωαννίνων και δεν μπορούσε επομένως η ελληνική κυβέρνηση να επικαλεσθεί “τα δικαιώματα του πολέμου” για να τα διεκδικήσει.

Στη Συνδιάσκεψη έφθασαν και πολυπληθή υπομνήματα, με τα οποία οι κάτοικοι ορισμένων πόλεων της Βορείου Ηπείρου ζητούσαν ένωση με την Ελλάδα, χωρίς αυτά να τύχουν προσοχής. Ταυτόχρονα με την Ελλάδα, υπέβαλε τέλος στις Μεγάλες Δυνάμεις υπόμνημα για τη χάραξη των αλβανικών συνόρων⁵¹ η αλβανική επιτροπή, που είχε φθάσει στο Λονδίνο τις τελευταίες ημέρες του Δεκεμβρίου, έχοντας τη φιλοδοξία να εκπροσωπήσει στη Συνδιάσκεψη την κυβέρνηση του Αυλώνα, παρά το γεγονός ότι οι Δυνάμεις δεν την είχαν αναγνωρίσει. Στο υπόμνημα που υπέβαλαν στις 2 Ιανουαρίου – στις 25 του μήνα υποβλήθηκαν συμπληρωματικά στατιστικά στοιχεία – οι Αλβανοί εκπρόσωποι υποστήριζαν κατά πρώτον ότι η χώρα τους δεν έπρεπε να διαμελισθεί μεταξύ των βαλκανίων συμμάχων, επειδή οι Αλβανοί δεν είχαν πτηθεί μαζί με τους Τούρκους, αλλά είχαν αναλάβει αγώνα αμυντικό, που αποτελούσε τη συνέχεια των απελευθερωτικών επαναστατικών κινημάτων των τελευταίων χρόνων. Οι ίδιοι επίσης ζητούσαν για το μελλοντικό αλβανικό κράτος ευρύτερα όρια από εκείνα που είχε προτείνει η Αυστρία στη Συνδιάσκεψη, σύμφωνα με τα πολιτικά σχέδια των ακραίων Αλβανών εθνικιστών, ταυτόχρονα δε και την πλήρη ανεξαρτησία του από την Τουρκία. Ζητούσαν να ξεκινήσει η γραμμή χάραξης στο βορρά από τα τουρκομαυροβουνιωτικά σύνορα, και να συμπεριλάβει μαζί με τις αντίστοιχες περιοχές τις πόλεις Ρεζε, Μπτροβίτσα, Πριστίνα, Σκόπια και Μέτσοβο, φθάνοντας στο Νότο μέχρι την Πρέβεζα⁵². Σύμφωνα με μια άποψη, μη τεκμηριωμένη ικανοποιητικά, ίσως όμως εύλογη βάσει των δεδομένων της διπλωματικής πρακτικής της εποχής, υπάρχουν ενδείξεις ότι η παραπάνω χάραξη, βάσει της οποίας το αλβανικό κράτος θα ενσωμάτωνε περιοχές με αλλοεθνή στη συντριπτική πλειονότητά του πληθυσμό – μεταξύ τους, και τμήματα προς νότο, με καθαρά ελληνικό πληθυσμό – δεν αντιπροσώπευε τις πραγματικές απόψεις της κυβέρνησης του Ισμαήλ Κεμάλ, αλλά υποβαλλόταν τότε ως “μέγιστο όριο” των αλβανικών απαιτήσεων, το οποίο άφηνε στην αλβανική πλευρά σημαντικά περιθώρια για υποχωρήσεις. Ζητώντας πάντως τα ευρύτερα δυνατά όρια η αλβανική αντιπροσωπεία ήλπιζε να ενισχύσει τις Αδριατικές Δυνάμεις και ιδίως την Αυστρία στο διπλωματικό παιχνίδι των ανταλλαγμάτων, που θα ακολουθούσε σχετικά με τα σύνορα⁵³. Η δραστηριότητα της αντιπροσωπείας αυτής περιορίστηκε σε επαφές της με πολιτικούς εκπροσώπους και στην υποβολή μερικών εγγράφων εκ μέρους της προς τις Δυνάμεις.

Οι αλβανικές και οι ελληνικές αξιώσεις σχετικά με τη χάραξη των αλβα-

νικών συνόρων, που είχαν κοινοποιηθεί στις αρχές Ιανουαρίου, φαίνονταν ασυμβίβαστες. Η απόπειρα που έκανε η ελληνική κυβέρνηση για να συνεννοηθεί με τους Αλβανούς εκπροσώπους μέσω του Σαχτούρη, ο οποίος έφθασε στο Λονδίνο ως τεχνικός σύμβουλος περί το τέλος Ιανουαρίου, απέτυχε. Το ίδιο και οι βολιδοσκοπήσεις που έγιναν σε Αλβανούς της Κωνσταντινούπολεως. Οι ηγέτες των Αλβανών εθνικιστών, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ήταν εχθρικά διακείμενοι απέναντι στην Ελλάδα και αποφασισμένοι να μη δεχθούν την ελληνική συνεργασία, αλλά να στηριχθούν στην υποστήριξη των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, ελπίζοντας ότι θα ματαίωναν μελλοντικά τυχόν σχέδιά τους να καταστήσουν το αλβανικό κράτος σφαίρα της δικής τους, αποκλειστικά, επιρροής, κερδίζοντας παράλληλα και την εύνοια της Entente. Οι Αλβανοί αντιπρόσωποι ομολόγησαν εντούτοις στο Λονδίνο ότι σωστότερη πολιτική για τους Αλβανούς ήταν η συνεννόηση με την Ελλάδα και καταλληλότερος ηγεμόνας γι' αυτούς κάποιος Έλληνας πρίγκιπας⁵⁴.

Εκτός από τους Αλβανούς το Δεκέμβριο ήταν στο Λονδίνο και Ρουμάνοι εκπρόσωποι, οι οποίοι είχαν ζητήσει επίσης να υποστηρίξουν στη Συνδιάσκεψη το αίτημα της κυβέρνησής τους για τη μεταβολή των ρουμανοβουλγαρικών συνόρων προς την πλευρά της Σιλίστριας, καθορισμένων από το 1880, και την αναγνώριση των κουτσοβλαχικών κοινοτήτων της Μακεδονίας και της Θράκης, με το επιχείρημα ότι οι Δυνάμεις είχαν υποσχεθεί στη χώρα τους τη συμμετοχή της στη Συνδιάσκεψη, σε αντάλλαγμα για την ουδετερότητα που είχε τηρήσει, από το τέλος Οκτωβρίου⁵⁵. Χάρης στην επιμονή του Grey η ρουμανοβουλγαρική διαφορά ρυθμίσθηκε από μίαν ειδική πρεσβευτική Συνδιάσκεψη στην Πετρούπολη, η οποία έληξε με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της 8ης Μαΐου 1913. Η διευθέτηση, σε βάρος της Βουλγαρίας, θεωρήθηκε και από τις δύο πλευρές προσωρινή⁵⁶, και μετά την έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου η Ρουμανία παρενέβη στον πόλεμο, παρά την αντίδραση των Δυνάμεων, για να καταλάβει όλη την έκταση που διεκδικούσε. Ήδη στις 29 Ιανουαρίου, μετά από διμερείς διαπραγματεύσεις μεταξύ Ρουμάνων και Βουλγάρων εκπροσώπων, είχε υπογραφεί στο Λονδίνο μια πρώτη συμφωνία, η οποία περιείχε και προτάσεις των δύο πλευρών για τη διευθέτηση της εδαφικής διαφοράς. Βάσει της συμφωνίας αυτής αναγνωριζόταν το δικαίωμα της Ρουμανίας να παρέχει χορηγήσεις στους Κουτσοβλάχους της Μακεδονίας, η δε Βουλγαρία αναλάμβανε την υποχρέωση να παραχωρήσει σ' αυτούς σχολικά και εκκλησιαστικά προνόμια⁵⁷.

Η ανακίνηση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος ενώπιον των Μεγάλων Δυνάμεων στο Λονδίνο, με την οποία η ρουμανική κυβέρνηση επιδίωκε να εκμεταλλευθεί την εύνοια ορισμένων από αυτές, για να πετύχει την τελική ρύθμισή του, αφορούσε άμεσα την Ελλάδα, όπως και τη Σερβία, που θα ήταν τώρα υποχρεωμένες να αναλάβουν τις ίδιες υποχρεώσεις με τη Βουλγα-

ρία, ως προς τους πληθυσμούς αυτούς, στα νέα εδάφη τους. Το ζήτημα, που θα γινόταν πιθανώς αφορμή να τεθεί θέμα ανάλογων απαιτήσεων και εκ μέρους των άλλων εθνοτήτων κατά την τελική ρύθμιση των βαλκανικών πραγμάτων, απασχόλησε την ελληνική κυβέρνηση, η οποία ενδιαφερόταν να διατηρηθούν τα δικαιώματα του Πατριαρχείου και να προληφθεί και τυχόν απορρόφηση των ελληνικών πληθυσμών στις περιοχές που θα περιέρχονταν στους συμμάχους. Από τις 21 Δεκεμβρίου η κυβέρνηση ήρθε μάλιστα σε συνεννόηση με την πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως και το Πατριαρχείο, ώστε να καταρτισθούν προκαταρκτικές προτάσεις σχετικά με το νέο εκκλησιαστικό καθεστώς, που θα ίσχυε στα νέα εδάφη των βαλκανικών κρατών⁵⁸.

Λίγους μήνες αργότερα, όταν η διευθέτηση της ρουμανοβουλγαρικής διαφοράς είχε παραπεμφθεί στη Συνδιάσκεψη της Πετρούπολης, η ελληνική κυβέρνηση επιχείρησε να έρθει σε επαφή με αρμόδιους εκπροσώπους των δύο συμβαλλόμενων μερών στην Πετρούπολη. Η κυβέρνηση ήθελε να επηρεάσει τις αποφάσεις τους για το καθεστώς των σλαβοφώνων και των βλαχόφωνων κοινοτήτων στις δύο χώρες, σε περίπτωση που αυτές θα συμπεριλάμβαναν σχετικό όρο στη συμφωνία τους, καθώς ήταν πολύ πιθανό να χρησιμεύσει ως πρότυπο για μια γενικότερη ρύθμιση του ζητήματος μεταξύ των συμμάχων⁵⁹. Το καθεστώς των κουτσοβλαχικών κοινοτήτων στα νέα ελληνικά εδάφη επρόκειτο να διευθετηθεί τελικά με την ανταλλαγή επιστολών μεταξύ των κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Ρουμανίας στις 23 Ιουλίου / 5 Αυγούστου 1913, στα πλαίσια των επαφών τους για τη συνομολόγηση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, αφού εν τω μεταξύ είχε αρχίσει η ελληνορουμανική προσέγγιση, επιβεβλημένη λόγω του βουλγαρικού κινδύνου. Η ρουμανική και η ελληνική πολιτική θα βρίσκονταν εντούτοις κατά το ίδιο διάστημα σε αντιπαράθεση, όσον αφορά στο Αλβανικό ζήτημα και τη ρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων, καθώς η Ρουμανία και η Αυστρία θα αλληλοϋποστηρίζονταν στο διπλωματικό τους αγώνα για την ενσωμάτωση στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος των Κουτσοβλάχων της Πίνδου, τους οποίους η Αθήνα διεκδικούσε ως ελληνικούς πληθυσμούς.

Οι διπλωματικές εξελίξεις, σχετικά με τα ελληνοαλβανικά σύνορα, και η επανάληψη των εχθροπραξιών

Όταν επαναλήφθηκαν στις 4 Ιανουαρίου οι εργασίες της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων, με δεδομένο το αδιέξοδο για το ζήτημα της Σκόδρας, αποφάσισαν να ασχοληθούν με το τελευταίο αυτό θέμα εκτός Συνδιάσκεψης, μέχρι τις 20-25 Ιανουαρίου, αποσυνδέοντάς το, σε πρώτη φάση, κατά πρόταση του Grey, από το γενικότερο πρόβλημα των αλβανικών συνόρων. Έως τότε, χάρις στην αγγλογερμανική συνεργασία και μετά από άσκηση πιέσεων, η Αυστρία είχε δεχθεί να παραχωρηθούν σταδια-

κά στη Σερβία οι πόλεις Ιπέκ και Πρισρένη και η περιοχή του ορθόδοξου μοναστηριού Visoci Decani, στη συνέχεια δε η Δίβρα και η Τζάκοβα, ως ανταλλάγματα για τη Σκόδρα, που η Ρωσία δέχθηκε, εν τω μεταξύ, να δοθεί στην Αλβανία⁶⁰.

Η προσοχή των Δυνάμεων συγκεντρώθηκε εντούτοις κατά το ίδιο διάστημα στην Κωνσταντινούπολη, καθώς η αποτυχία των διαπραγματεύσεων ειρήνης δημιούργησε φόβους για επανάληψη των εχθροπραξιών. Η Ρωσία ήθελε να αποτραπεί το ενδεχόμενο αυτό, επειδή ανησυχούσε για την τύχη της Αδριανουπόλεως και την ασφάλεια των Στενών. Παράλληλα με τη συζήτησή τους για το ζήτημα του μέλλοντος αυτής της πόλης και τις προτάσεις γενικότερα που σκόπευαν να υποβάλουν στην Τουρκία για τη διατήρηση της ειρήνης, στις πρώτες συνεδριάσεις του Ιανουαρίου οι Δυνάμεις εξέτασαν και το συναφές θέμα των νησιών του Αιγαίου. Η γερμανική πρόταση της 6ης Ιανουαρίου να δοθούν ορισμένα από τα νησιά του βορείου Αιγαίου στην Τουρκία, και εάν ήταν δυνατόν, από τα Δωδεκάνησα η Ρόδος και η Κως, καθώς και η "ιταλική πρόταση" που υποβλήθηκε την επόμενη ημέρα, αποτελούσαν, επιφανειακά, διπλωματική προσπάθεια της Τριπλής Συμμαχίας να πεισθεί η Τουρκία να δώσει την Αδριανούπολη. Στην πραγματικότητα όμως οι δύο προτάσεις απέβλεπαν σε ικανοποίηση της Ιταλίας. Η τελευταία, για λόγους ναυτικής στρατηγικής και γενικότερης μεσογειακής πολιτικής, που συνδέονταν, όπως αναφέρθηκε, με τον ανταγωνισμό της προς τις ναυτικές Δυνάμεις της Entente και τη μελλοντική διανομή της Μικράς Ασίας, προτιμούσε τα νησιά του Αιγαίου, και οπωσδήποτε οι νότιες Σποράδες, που κατείχε η ίδια, να δοθούν στην Τουρκία, παρά στην Ελλάδα, πιθανή σύμμαχο της Entente και αντίπαλό της στη Μικρά Ασία και στην Αλβανία. Η Ιταλία ήθελε επίσης να εκμεταλλευθεί το ζήτημα, για να αποκομίσει παραχωρήσεις ή άλλα οφέλη στην Αλβανία ή σε κάποιον άλλο τομέα του ενδιαφέροντός της⁶¹. Αντίθετα, η Αγγλία και η Γαλλία υποστήριζαν αντίστοιχα ότι τα νησιά έπρεπε να δοθούν στην Ελλάδα, υπό ορισμένες εγγυήσεις για την ασφάλεια της Τουρκίας και των Στενών, ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να αποκτήσει ναυτική βάση στο Αιγαίο η Ιταλία και να μη δημιουργηθούν εστίες αναταραχής στην περιοχή, σε περίπτωση επιστροφής τους στην Τουρκία, εφόσον ο πληθυσμός τους, στη συντριπτική του πλειονότητα, ήταν ελληνικός.

Στις 17 Ιανουαρίου, μετά από διαβουλεύσεις μεταξύ τους, οι Δυνάμεις, με διάβημά τους προς την Πύλη, επισήμαναν τις επιπτώσεις που θα είχε η επανάληψη του πολέμου για την Αυτοκρατορία, και ιδίως για τις κτήσεις της στη Μικρά Ασία, και της συνέστησαν να παραιτηθεί από το βίλαετι της Αδριανουπόλεως. Ως προς τα νησιά δε του Αιγαίου, οι Δυνάμεις ζήτησαν να αφήσει η Τουρκία τις ίδιες να αποφασίσουν για το μέλλον τους. Επίσης να εμπιστευθεί σ' αυτές την ασφάλεια της πρωτεύουσας και την προστασία των μουσουλμανικών συμφερόντων στην Κωνσταντινούπολη.

Η εκδήλωση όμως του κινήματος της 23ης Ιανουαρίου, το οποίο οργάνωσε το Νεοτουρκικό Κομιτάτο της “Ένωσης και της Προόδου”, προκειμένου να μην αποδεχθεί η κυβέρνηση τις προτάσεις των Δυνάμεων, επανέφερε το Κομιτάτο στην εξουσία και ενίσχυσε τη θέση των φιλοπόλεμων στοιχείων. Η αλλαγή αυτή είχε επιπτώσεις και στη Βουλγαρία, όπου επικράτησαν φιλοπόλεμες τάσεις, και η κυβέρνηση πήρε την πρωτοβουλία να αρχίσουν συνομιλίες μεταξύ των συμμάχων, σχετικά με την επανάληψη του πολέμου. Στις 29 Ιανουαρίου οι τελευταίοι ανήγγειλαν την παραβίαση της ανακωχής.

Ο πόλεμος επαναλήφθηκε από τις πρώτες ημέρες του Φεβρουαρίου, έως τον Απρίλιο. Οι Βούλγαροι σχεδίαζαν άμυνα στην Τσατάλτζα και επίθεση στην Αδριανούπολη, η πτώση της οποίας στις 27 Μαρτίου εσήμανε και το τέλος του πολέμου γι’ αυτούς. Οι Σέρβοι διέθεσαν δυνάμεις για την πολιορκία της Αδριανουπόλεως και, κυρίως, της Σκόδρας, γενικότερα δε επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στα αλβανικά σύνορα και στις αντιδράσεις του πληθυσμού για τη συνεχιζόμενη σερβική κατοχή, παρακολουθώντας παράλληλα και τις εξελίξεις στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη. Η Σκόδρα παραδόθηκε στις 23 Απριλίου⁶².

Τέλος, ο ελληνικός στρατός της Ηπείρου, υπό την αρχηγία του διαδόχου Κωνσταντίνου, ο οποίος, παρά τις αρχικές αντιρρήσεις του βασιλιά Γεωργίου, ανέλαβε τη διεύθυνση των επιχειρήσεων σε αντικατάσταση του Σαπουντζάκη, ενισχυμένος από την εδρεύουσα στην Κορυτσά τρίτη μεραρχία από τις 7 Φεβρουαρίου και μετά, άρχισε συντονισμένες ενέργειες για την επίθεση κατά των Ιωαννίνων. Ο στρατός κατέλαβε την πόλη στις 21 Φεβρουαρίου / 4 Μαρτίου. Η έγκαιρη κατάληψή της είχε μεγάλη σημασία για τη διπλωματική υποστήριξη των ελληνικών θέσεων, εντός και εκτός της Συνδιάσκεψης.

Οι Άγιοι Σαράντα, το σημαντικότερο λιμάνι προς την πλευρά του Ιονίου για την οικονομική και εμπορική κίνηση του νοτιότερου τμήματος της Βορείου Ηπείρου, κατελήφθησαν μετά την παράδοση των Ιωαννίνων, στις 3 Μαρτίου. Οι λοιπές στρατιωτικές δυνάμεις, μετά την απόσπαση ορισμένων τμημάτων για το Μακεδονικό μέτωπο, κατέλαβαν από τις 23 Φεβρουαρίου και μετά το Λεσκοβίκι, την Κόνιτσα, την Πρεμετή και την Κλεισούρα. Το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο κατελήφθησαν στις 3 Μαρτίου, και την επομένη το Τεπελένι. Η γραμμή κατοχής του ελληνικού στρατού περνούσε βόρεια από την τελευταία αυτή πόλη, την Κλεισούρα και την Πρεμετή και έφθανε στη Μοσχόπολη. Η κατάληψη της Ηπείρου είχε ολοκληρωθεί και η ελληνική κυβέρνηση ήλπιζε ότι το γεγονός αυτό θα ενίσχυε το διπλωματικό αγώνα για την προσάρτησή της, τον οποίο συνέχιζε εν τω μεταξύ, σε διαρκή επαφή με τους εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων.

Στις 22 Ιανουαρίου, μετά την κοινοποίηση του συλλογικού διαβήματος των Δυνάμεων προς την Πύλη, η ελληνική κυβέρνηση είχε ζητήσει από το Αγγλικό Υπουργείο Εξωτερικών να συμμετάσχει με εκπροσώπους της στις

αποφάσεις των Δυνάμεων για το πολίτευμα του Αγίου Όρους και παράλληλα να ενημερωθεί η ελληνική αντιπροσωπεία, έγκυρα, σχετικά με την εξέλιξη των εργασιών της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, ειδικότερα για το ζήτημα των αλβανικών συνόρων. Η κυβέρνηση υπογράμμισε στο Αγγλικό Υπουργείο ότι εάν οι Δυνάμεις δεν συναινούσαν, θα εδημιουργούντο περιπλοκές⁶³ στη συνεννόηση μεταξύ Δυνάμεων και συμμάχων, σχετικά με την αποδοχή των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης. Στην Αθήνα ανησυχούσαν τότε για τις προθέσεις, ιδίως, των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, ως προς τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, τις οποίες η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε κατορθώσει να εξιχνιάσει, παρά τις συχνές διπλωματικές επαφές των Ελλήνων εκπροσώπων με Ιταλούς και Αυστριακούς ιθύνοντες στη Ρώμη και στη Βιέννη. Όπως η κυβέρνηση είχε πληροφορηθεί, οι τελευταίοι είχαν εγείρει θέμα ασφάλειας της Αδριατικής, που αφορούσε στην παράκτια ζώνη, προβάλλοντας παράλληλα και το γνωστό επιχείρημα για τη βιωσιμότητα του αλβανικού κράτους⁶⁴. Στις διαβουλεύσεις μεταξύ Βιέννης και Ρώμης για το τελευταίο αυτό ζήτημα, που συνεχίζονταν εν όψει της επικείμενης εξέτασής του στη Συνδιάσκεψη, την πρωτοβουλία είχε έως τότε η Αυστρία⁶⁵. Επ' ευκαιρία μάλιστα της συζήτησης για το θέμα της Αδριανουπόλεως στη Συνδιάσκεψη, λίγο πριν υποβληθεί σ' αυτήν, στις 6 Ιανουαρίου, η γερμανική πρόταση για τα νησιά του Αιγαίου, ο Berchtold είχε επιχειρήσει για πρώτη φορά να συνδέσει το Νησιωτικό ζήτημα με τη ρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων, δηλώνοντας στο Βερολίνο ότι η Αυστρία συμφωνούσε να δοθούν στην Ελλάδα όλα τα νησιά, πλην των γνωστών τεσσάρων, υπό τον όρο να δεχθεί αυτή τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, που θα πρότειναν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις⁶⁶.

Ειδικότερα, η αυστριακή διπλωματία θεωρούσε πρόωρο να συγκατατεθούν οι δύο Δυνάμεις εκ των προτέρων σε παραχώρηση των Ιωαννίνων στην Ελλάδα, επειδή έκρινε σκόπιμο να γίνει και η πόλη αυτή αντικείμενο διαπραγματεύσεως εκ μέρους τους, για τον καθορισμό των αλβανικών συνόρων. Ο Berchtold δήλωνε περί τα μέσα Ιανουαρίου, ότι οι δύο Δυνάμεις έπρεπε να δεχθούν συζήτηση, σχετικά με την παραχώρηση στην Ελλάδα της πόλης των Ιωαννίνων και της περιοχής των πηγών του ποταμού Αώου, μόνον εφόσον θα είχε ρυθμισθεί κατά τρόπο θετικό για τα αλβανικά συμφέροντα το πρόβλημα της Σκόδρας και θα είχε καταληφθεί, εν τω μεταξύ, η πόλη από τους Έλληνες⁶⁷.

Από το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου, ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών, υπολογίζοντας ότι το ζήτημα των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων θα καθυστερούσε, πρότεινε να περιέλθει στην Ιταλία η πρωτοβουλία όσον αφορά στις διαπραγματεύσεις για τα νότια αλβανικά σύνορα στη Συνδιάσκεψη, ώστε να καταλήξουν σε ρύθμιση που θα συνιστούσε συμβιβαστική λύση για την ικανοποίηση των αντιτιθέμενων ελληνικών και αλ-

βανικών συμφερόντων⁶⁸. Η εναλλαγή αυτή των ρόλων θα ήταν σύμφωνη και με την αρχή της πολιτικής ισορροπίας μεταξύ των δύο Δυνάμεων, την οποία απαιτούσαν οι ειδικές, μεταξύ τους, συνθήκες για την Αλβανία. Έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη της Ιταλίας⁶⁹ και της Γερμανίας ως προς την πολιτική που θα ακολουθούσε για τη χάραξη των βορείων συνόρων, η αυστριακή διπλωματία που είχε συγκεντρώσει το ενδιαφέρον της στο θέμα αυτό, επιζητούσε τότε να αποποιηθεί ένα δεύτερο “άχαρο ρόλο”⁷⁰, ώστε να μη δυσαρεστήσει τις Δυνάμεις της Entente, σε μια περίοδο που καταβαλλόταν προσπάθειες να βελτιωθεί το κλίμα έντασης μεταξύ της και της Ρωσίας⁷¹. Πιθανώς η απόφαση της Αυστρίας να μην κατευθύνει στη Συνδιάσκεψη το διπλωματικό αγώνα εναντίον της Ελλάδας, για τη διεκδίκηση της Ηπείρου, που δεν ανήκε άλλωστε στη σφαίρα επιρροής της, συνδέεται με το γεγονός ότι δεν ήθελε να δυσαρεστήσει τη Γερμανία, η οποία αγωνιζόταν να φέρει την Ελλάδα προς την Τριπλή Συμμαχία.

Η ιταλική κυβέρνηση ήταν αρχικά απρόθυμη να αναλάβει την ευθύνη που της επιφύλασσε η Αυστρία, επειδή η διπλωματική κάλυψη που της παρείχε έως τότε εξυπηρετούσε τους πολιτικούς στόχους της⁷², στα πλαίσια της αδριατικής και μεσογειακής ιταλικής πολιτικής, τους οποίους καθόριζε τότε ο San Giuliano⁷³. Η Ρώμη ήθελε να δώσει την εντύπωση πως ήταν φιλικά διατεθειμένη απέναντι στην Ελλάδα και ότι δεν μπορούσε να φανεί ενδοτική ως προς τις ελληνικές αξιώσεις, μόνον εξαιτίας της άτεγκτης στάσης της Αυστρίας. Με την τακτική της αυτή η ίδια ήθελε να απαμβλύνει προφανώς τις αντιδράσεις των Δυνάμεων της Entente, που ευνοούσαν την Ελλάδα, και επίσης να συμπαρασύρει την ελληνική κυβέρνηση σε νέες υποχωρήσεις όσον αφορά στον προσδιορισμό των συνόρων στην παράκτια κυρίως ζώνη, αφήνοντας να υπονοηθεί ότι, σε αντάλλαγμα, θα ασκούσε κατόπιν πιέσεις στην Αυστρία για να φανεί η ίδια πιο διαλλακτική όσον αφορά στην ενδοχώρα⁷⁴.

Κατά το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου ο Βενιζέλος και ο Στρέιτ συζήτησαν στο Λονδίνο το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων με Ιταλούς και Αυστριακούς διπλωμάτες⁷⁵. Ελπίζοντας προφανώς σε υποστήριξη της Ρώμης, αφού είχε υποχωρήσει στο θέμα του Αυλώνα, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε νέες διπλωματικές επαφές ειδικότερα μαζί της από τον Ιανουάριο. Ο Έλληνας πρεσβευτής κατέθεσε γι’ αυτό στην Consulta το υπόμνημα με τις ελληνικές απόψεις για τη χάραξη των συνόρων, που η κυβέρνηση είχε υποβάλει τότε στο Λονδίνο. Ο Ιταλός υφυπουργός Εξωτερικών φάνηκε αρχικά ικανοποιημένος από τη νέα χάραξη που πρότεινε η Ελλάδα. Λίγες όμως ημέρες αργότερα ο ίδιος ειδοποίησε τον Κακλαμάνο ότι ιθύνοντες κύκλοι του ιταλικού Ναυτικού Επιτελείου, που μελέτησαν το σχετικό υπόμνημα, εξεδίλωσαν ανησυχίες, επειδή η χάραξη αυτή, αν και προέβλεπε την εγκατάλειψη του Αυλώνα, κατοχύρωνε την ελληνική κατοχή στη Χειμάρρα, που έδινε επίσης στην Ελλάδα τη δυνατότητα να απειλήσει το στενό του

Οτράντο, αποκτώντας ένα είδος επικυριαρχίας στον κόλπο του Αυλώνα. Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να ανασκευάσει τα σχετικά επιχειρήματα του ιταλικού Επιτελείου, θέτοντας παράλληλα και θέμα ασφάλειας των Στενών της Κέρκυρας που συνδεόταν με την κατοχή της Χειμάρρας⁷⁶.

Η τύχη της Χειμάρρας, καθώς και το μέλλον των Ιωαννίνων αποτέλεσαν τα δύο σπουδαιότερα θέματα, γύρω από τα οποία περιστράφηκε, εκτός Συνδιάσκεψης, η διπλωματική διαμάχη μεταξύ της Ελλάδας και των δύο Αδριατικών Δυνάμεων μέχρι το Μάρτιο.

Ήταν προφανές ότι η ιταλική κυβέρνηση, μετά την ελληνική υποχώρηση για τον Αυλώνα, θέτοντας για πρώτη φορά θέμα ασφάλειας του στενού του Οτράντο⁷⁷, στο οποίο θα επανερχόταν σταθερά και τους επόμενους μήνες, πίεζε την Ελλάδα να προβεί σε νέες παραχωρήσεις στην παράκτια ζώνη, ώστε να χαραχθεί η γραμμή των συνόρων όσο το δυνατόν νοτιότερα, προς όφελος των αλβανικών συμφερόντων⁷⁸. Ακριβώς αυτές ήταν οι θέσεις του Ναυτικού Επιτελείου, το οποίο συμβουλευθήκε και ο San Giuliano. Το Επιτελείο ενδιαφερόταν, ιδίως, να αποκτήσουν οι Αλβανοί συγκυριαρχία με τους Έλληνες στο εσωτερικό των Στενών της Κέρκυρας και να κρατήσουν προπάντων τη στενή είσοδό τους, κοντά στο στενό του Οτράντο, για να αποκλεισθεί και το ενδεχόμενο να εγκατασταθεί σ' αυτόν το χώρο ναυτική βάση κάποιας ξένης Δύναμης, με την οποία η Ελλάδα θα συνδεόταν μελλοντικά με μια συμμαχία⁷⁹. Αν και η ιταλική διπλωματία είχε αποκαλύψει πλέον τις πραγματικές προθέσεις της, φαίνεται ότι η ελληνική κυβέρνηση διατηρούσε ορισμένες ελπίδες, πως η Ιταλία θα υποστήριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις, όπως είχε υποσχεθεί⁸⁰.

Το ζήτημα των παραχωρήσεων προς την Ελλάδα, στο εσωτερικό της αμφισβητούμενης περιοχής, επικεντρώθηκε κατά το ίδιο διάστημα, όπως αναφέρθηκε, στην πόλη των Ιωαννίνων. Οι πληροφορίες που έφθαναν τότε στο ελληνικό Υπουργείο για τις θέσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, σχετικά με το μέλλον αυτής της πόλης, ήταν αντιφατικές⁸¹.

Στα πλαίσια της στενής συνεννόησης μεταξύ τους για το ζήτημα των αλβανικών συνόρων και της αμοιβαίας υποστήριξης των συμφερόντων τους, πρώτη η Ιταλία είχε προτείνει να διαπραγματευθούν οι δύο Δυνάμεις τα Ιωάννινα, ενώ αναγνώριζε ότι η πόλη έπρεπε να περιέλθει ούτως ή άλλως στην Ελλάδα. Κατόπιν η Βιέννη, υπερθεματίζοντας υπέρ της Σερβίας, επειδή υπήρχε το ενδεχόμενο να περιορισθεί η έκταση του αλβανικού κράτους προς βορειοανατολικά, ζήτησε από τη Ρώμη να καθυστερήσουν την απόφασή τους σχετικά με τα Ιωάννινα, περιμένοντας τις εξελίξεις των ελληνικών επιχειρήσεων και τη ρύθμιση του ζητήματος της Σκόδρας⁸².

Μετά την πτώση των Ιωαννίνων, με την οποία κρίθηκε και η τύχη της πόλης, η Ρώμη και η Βιέννη συνέχισαν την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ τους, για να καθορίσουν τις εδαφικές αξιώσεις, τις οποίες θα προέβαλλαν

υπέρ του αλβανικού κράτους στη Συνδιάσκεψη, και για να προσδιορίσουν το ρόλο που θα έπαιζε σ' αυτήν κάθε μία από αυτές. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις κράτησαν μέχρι τις 19 Μαρτίου, ημέρα κατά την οποία οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις υπέβαλαν στη Συνδιάσκεψη τις πρώτες προτάσεις τους για τα ελληνοαλβανικά σύνορα.

Κατά το ίδιο διάστημα τους εκπροσώπους των Δυνάμεων απασχόλησε η μεσολαβητική προσπάθεια που είχαν αναλάβει αυτές για την κατάπαυση του πολέμου από τις 28 Φεβρουαρίου, αφότου η Τουρκία είχε υποβάλει σχετικό αίτημα. Επίσης, η προσοχή των εκπροσώπων στράφηκε στη διπλωματική διαμάχη για τα βόρεια σύνορα, που είχε επικεντρωθεί στο μέλλον της Δίβρας και της Τζάκοβας. Την παραχώρηση των πόλεων αυτών, συνυφασμένη με την απόδοση της Σκόδρας στην Αλβανία, απαιτούσε μαζί με άλλα εδάφη η Σερβία, ώστε να διατηρηθεί και το κύρος της Δυναστείας της.

Η ρωσική κυβέρνηση, η οποία, μετά τις τελευταίες υποχωρήσεις της στο θέμα της σερβικής διεξόδου στην Αδριατική θάλασσα, αντιμετώπιζε τις αντιδράσεις των σλαβοφίλων στη Ρωσία, αλλά και τη δυσαρέσκεια των Σέρβων, φαινόταν ανένδοτη τώρα ως προς την υποστήριξη των σερβικών θέσεων για τον καθορισμό των αλβανοσερβικών συνόρων. Η Βιέννη αναγκάστηκε να γίνει πιο υποχωρητική μετά την ανανέωση του πολέμου, όταν σερβικά στρατεύματα έσπευσαν μαζί με τους Μαυροβουνίους στην πολιορκία της Σκόδρας⁸³. Στόχος της ήταν πλέον να πείσει τη Ρωσία να δεχθεί να περιέλθει η πόλη αυτή στην Αλβανία, ανεξάρτητα από την έκβαση της πολιορκίας της. Στις αρχές Μαρτίου η Βιέννη ενημέρωσε τη Συνδιάσκεψη ότι ήταν διατεθειμένη να δεχθεί τη σύσταση διεθνούς επιτροπής, για να αποφασίσει το μέλλον των δύο πόλεων, εφόσον οι Δυνάμεις θα παρενέβαιναν στο Βελιγράδι και στην Κεττίγνη, για να τεθεί τέλος στην πολιορκία αυτή. Στις 21 Μαρτίου η Βιέννη παραχώρησε την Τζάκοβα, υπό τον όρον να καθορισθεί η γραμμή των βορείων συνόρων σύμφωνα με την τελευταία πρότασή της στη Συνδιάσκεψη και να εξασφαλισθεί η άμεση κατάπαυση των εχθροπραξιών, καθώς και η εκκένωση των εδαφών που θα περιέρχονταν στην Αλβανία. Η Συνδιάσκεψη αποδέχθηκε την τελευταία αυτή πρόταση την επομένη και εξέδωσε τις σχετικές αποφάσεις. Το ζήτημα των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων είχε διευθετηθεί, αλλά η εκκένωση των αλβανικών εδαφών θα προσέκρουε σε δυσκολίες, εφόσον ήταν παράλογο να προβάλουν οι Δυνάμεις τέτοια απαίτηση πριν να ευοδωθούν οι προσπάθειές τους για την ανακωχή και τη σύναψη της ειρήνης⁸⁴.

Από τις 24 Φεβρουαρίου, εν τω μεταξύ, ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών παρότρυνε και πάλι τη Ρώμη να προσδιορίσουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις τη στάση που θα κρατούσαν, όταν θα εξεταζόταν στη Συνδιάσκεψη το ζήτημα των νοτίων συνόρων, επιμένοντας να αναλάβει η Ιταλία τον πρώτο ρόλο. Μετά από ορισμένους δισταγμούς⁸⁵ η ιταλική κυβέρνηση δέχθηκε την

αυστριακή πρόταση. Αμέσως μετά η Ρώμη και η Βιέννη συμφώνησαν εκ των προτέρων, ποιες υποχωρήσεις θα έκαναν. Αυτές αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, στην ενδοχώρα, ενώ ως προς την ακτή θα επέμεναν οι δύο Δυνάμεις στο μέγιστο όριο των απαιτήσεών τους. Μεταξύ των άλλων πόλεων, σχετικά με τις οποίες θα έκαναν υποχωρήσεις, ήταν και η πόλη των Ιωαννίνων, για την οποία ο San Giuliano είχε δηλώσει απαρχής κατηγορηματικά ότι δεν ήταν δυνατόν να συμπεριληφθεί στην Αλβανία ούτε από εθνολογική άποψη⁸⁶.

Στις 7 Μαρτίου ο Berchtold ειδοποιούσε τη Ρώμη ότι δεχόταν να υποστηρίξει την εκδοχή “της μέγιστης γραμμής” προκειμένου για την ακτή, ζητούσε όμως οι παραχωρήσεις στο εσωτερικό να περιορισθούν στα Ιωάννινα και στην περιοχή που βρισκόταν ανάμεσα στην τελευταία πόλη και στη θάλασσα⁸⁷, ώστε οι βλαχόφωνοι της Πίνδου και η Κορυτσά να περιέλθουν στην Αλβανία. Στην προσάρτηση των τελευταίων αυτών εδαφών στην Αλβανία η Αυστρία θα επέμενε μέχρι τέλους. Σχετικά με την Κορυτσά ειδικότερα ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών δήλωνε τότε ότι προτιμούσε να παραμείνουν αμετακίνητοι στις απαιτήσεις τους για τη χάραξη των συνόρων στη γραμμή Καλαμά, παρά να συναινέσουν στην παραχώρησή της στην Ελλάδα. Το ενδιαφέρον της Αυστρίας για την πόλη αυτή οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην ιδιαίτερη σημασία που είχε για το εθνικό αλβανικό Κίνημα το κέντρο αυτό και επίσης, στη θέση της, από γεωγραφική άποψη, επειδή εξασφάλιζε την ευκολότερη πρόσβαση από τον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο προς τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη. Όσον αφορά τέλος στους βλαχόφωνους της Πίνδου, η Βιέννη ήθελε να προσαρτήσει την περιοχή τους στην Αλβανία, για να αποκτήσει ευρύτερα όρια το αλβανικό κράτος, μετά ιδίως τον περιορισμό που είχαν αυτά υποστεί προς τα βορειοανατολικά, ελπίζοντας να ασκήσει και η ίδια μελλοντικά μεγαλύτερη επίδραση μέσω των πληθυσμών αυτών στη Νότιο Αλβανία, που αποτελούσε σφαίρα της ιταλικής επιρροής. Η ιδέα της αυτονομίας των βλαχοφώνων της Πίνδου και του Γράμμου είχε αποτελέσει εξάλλου, στις αρχές Μαρτίου, ένα από τα βασικά σημεία που επρόκειτο να συζητηθούν στο Συνέδριο της Τεργέστης, το οποίο συνήλθε με τον Φαίκ μπέν Κόνιτσα ως πρόεδρο, υπό την αιγίδα, προφανώς, της Αυστρίας και της Ρουμανίας⁸⁸.

Το ζήτημα των νοτίων συνόρων στη Συνδιάσκεψη μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου

Από τις 19 Μαρτίου και μέχρι το τελευταίο περίπου δεκαήμερο του Μαΐου το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων απασχόλησε για πρώτη φορά διεξοδικά τη Συνδιάσκεψη, αφού εν τω μεταξύ οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν καταλήξει σε πληρέστερη συμφωνία σχετικά με αυτό, αν και στις συνεδριάσεις της κυριάρχησε, στο ίδιο διάστημα, η κρίση της Σκόδρας. Η συζήτηση για τα ελληνοαλβανικά σύνορα επρόκειτο να επικεντρωθεί στο

πρόβλημα της εκκίνησης της συνοριακής γραμμής στην παράκτια ζώνη, νοτίως οπωσδήποτε του Αυλώνα, που είχε ήδη συνδεθεί από την Ιταλία με θέματα ασφάλειας της Αδριατικής και του στενού του Οτράντο, ίσου ενδιαφέροντος και για την Αυστρία. Η συζήτηση αυτή, περί το τέλος Μαρτίου, αφότου οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις κοινοποίησαν στη Συνδιάσκεψη τις αξιώσεις τους, πέρασε σε οξύτερη φάση, ώστε, μέσα στο γενικότερο άλλωστε κλίμα έντασης που επικρατούσε, να απειλείται μια δεύτερη διπλωματική κρίση, με αφορμή το Ηπειρωτικό ζήτημα. Οι θέσεις της Ελλάδας και των δύο Αδριατικών Δυνάμεων ήταν ασυμβίβαστες, ενώ η ελληνική κυβέρνηση δήλωνε κατηγορηματικά ότι τα στρατεύματά της δεν θα αποχωρούσαν από τα κατεχόμενα εδάφη σε περίπτωση που οι Δυνάμεις απέρριπταν την ελληνική εκδοχή για τη χάραξη των συνόρων. Πολλές εναλλακτικές προτάσεις υποβλήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση και τους εκπροσώπους των Δυνάμεων, για να βρεθεί διαπραγματευτική βάση για μια μελλοντική συμφωνία.

Στις 19 Μαρτίου ο Imperiali παρουσίασε στη Συνδιάσκεψη το πρώτο συγκεκριμένο ιταλικό σχέδιο για τα σύνορα, το οποίο άφηνε στην Αλβανία όλη την ακτή νότια από τον Καλαμά, ανατολικά του ποταμού Λούρου, και απέναντι από την Κέρκυρα, μέχρι τον κόλπο του Φαναριού και το λιμάνι της Σπιάντζας ανατολικά από την Πάργα – την περιοχή της Τσαμουριάς – και, επίσης, την Κορυτσά με το Αργυρόκαστρο. Παραχωρούσε όμως τα Ιωάννινα στην Ελλάδα⁸⁹. Η πρότασή του δεν ήταν δυνατόν να γίνει αποδεκτή από τους εκπροσώπους της Entente, επειδή παρέβλεπε τελείως τις αξιώσεις της Ελλάδας στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, ενώ ο ελληνικός στρατός είχε καταλάβει πλέον τα αντίστοιχα εδάφη.

Την πρωτοβουλία για το διπλωματικό χειρισμό του ζητήματος, σε συνεννόηση με τον Grey και τον Ρώσο συνάδελφό του, ανέλαβε εκ μέρους της Entente ο Γάλλος εκπρόσωπος Paul Cambon, ο οποίος υπέβαλε στην κυβέρνηση του την άποψη ότι το ελάχιστο όριο που θα έπρεπε να ζητήσουν χάριν της Ελλάδας για τα νότια αλβανικά σύνορα ήταν η γραμμή Καλαμά, βάσει της οποίας είχε επιδιώξει να προσδιορισθούν τα ελληνοτουρκικά σύνορα κατά την Ανατολική Κρίση του 1878 η Γαλλία. Αυτή την πρόταση ενέκρινε και ο πρόεδρος της Συνδιάσκεψης Grey.

Κατά τις προβλέψεις του Cambon η συζήτηση για τα νότια σύνορα θα προσέκρουε ούτως ή άλλως σε μεγάλες δυσκολίες, επειδή ο San Giuliano είχε επισκεφθεί παλαιότερα όλα τα κατεχόμενα από τον ελληνικό στρατό εδάφη και είχε διαπιστώσει, ότι ο πληθυσμός τους ήταν αλβανικός, ενώ, σε αντίθεση, οι Έλληνες υποστήριζαν, ότι ο ίδιος πληθυσμός ήταν ελληνικής καταγωγής και μιλούσε αλβανικά, επειδή είχε εξαναγκασθεί. Το τελευταίο επιχείρημα, όπως παρατηρούσε ο Γάλλος διπλωμάτης, χρησιμοποιούσαν κατά την περίοδο εκείνη όλοι οι εκπρόσωποι των βαλκανικών κρατών, για να προσδιορίσουν την εθνική ταυτότητα των πληθυσμών, οι οποίοι κατοι-

κούσαν στα διεκδικούμενα αυτά τουρκικά εδάφη. Γι' αυτόν το λόγο ήταν δύσκολο, αν όχι αδύνατον, να συγκεντρώσουν οι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, μέσω των αρμοδίων υπηρεσιών, αντικειμενικές πληροφορίες σχετικά με την πληθυσμιακή σύνθεση των αμφισβητούμενων περιοχών⁹⁰.

Η πρόταση για την παραχώρηση της γραμμής Καλαμά στην Ελλάδα εκ μέρους της Entente εγκαταλείφθηκε τις αμέσως επόμενες ημέρες, με πρωτοβουλία του ίδιου του Cambon, ο οποίος, σε συνεννόηση με τον Ρώσο συνάδελφό του, αναζήτησε μια νέα συμβιβαστική λύση, μεθοδεύοντας την υποβολή ενός ρωσογαλλικού σχεδίου, βάσει του οποίου η Ελλάδα μεταξύ των άλλων εδαφών θα προσαρτούσε και όλη την ακτή απέναντι από την Κέρκυρα μέχρι το ακρωτήριο Κεφαλή. Η γαλλική κυβέρνηση προτιμούσε να περάσει το αντίστοιχο τμήμα στην κατοχή της Ελλάδας, επειδή προέβλεπε ότι η χώρα αυτή, που αποτελούσε βάση προώθησης των γαλλικών συμφερόντων στα Βαλκάνια, θα γινόταν στο άμεσο μέλλον υπολογίσιμη μεσογειακή ναυτική δύναμη, καθώς και σύμμαχος, πιθανώς, της Entente. Η αντιπαλότητα της Ελλάδας προς τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις στον αδριατικό και μεσογειακό χώρο καθιστούσε πάντως την ένταξή της στην Τριπλή Συμμαχία προβληματική.

Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε εντονότερα, σε σχέση με την Entente, στην ιταλική πρόταση για τη χάραξη των νοτίων συνόρων, αποφασισμένη να κρατήσει άτεγκτη στάση. Έτσι η κυβέρνηση απέρριψε το ιταλικό σχέδιο, το οποίο παραχωρούσε στο αλβανικό κράτος τα όρια σχεδόν της "Μεγάλης Αλβανίας". Επίσης, όσον αφορά στη χάραξη των συνόρων, επέμενε στη γραμμή που είχε προκαθορίσει με το υπόμνημα της 2ας Ιανουαρίου, πράγμα που θα είχε ίσως ως αποτέλεσμα να πάρει το όλο ζήτημα επικίνδυνη τροπή.

Στο διπλωματικό αγώνα που θα διεξήγε η Αθήνα υπολόγιζε κυρίως στην υποστήριξη των Δυνάμεων της Entente. Αυτές, όπως συνέβη και με τη διευθέτηση της κρίσης της Σκόδρας, κατά το ίδιο διάστημα, συνεργάσθηκαν αρμονικά για την εξεύρεση μιας συμβιβαστικής λύσης μεταξύ των ελληνικών αξιώσεων και των αντίστοιχων προτάσεων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, των οποίων αναγνώριζαν εκ των προτέρων το ειδικότερο ενδιαφέρον για το Αλβανικό ζήτημα, τόσο στη Συνδιάσκεψη, όσο και εκτός αυτής. Η λύση αυτή θα έπρεπε, κατά κύριο λόγο, να εξυπηρετεί τη διατήρηση της ειρήνης και τις σχέσεις της Entente με την Τριπλή Συμμαχία, όσον αφορά ειδικότερα στο πλέγμα των ιμπεριαλιστικών φιλοδοξιών τους στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή, και κατά δεύτερο λόγο στην ενίσχυση της Ελλάδας και τη δικαίωση των διεκδικήσεών της στην Ήπειρο.

Η στάση των Δυνάμεων της Entente παρουσίασε αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις, όπως αναφέρθηκε. Η αγγλική κυβέρνηση ενήργησε με εξαιρετική μετριοπάθεια και ο Grey δεν έλαβε υπόψη του τις τολμηρές προτάσεις του Cambon για μια δυναμικότερη προώθηση των ελληνικών συμφερόντων τόσο σοβαρά, όσο τις απόψεις της Ρωσίας, σχετικά με την κρίση της Σκό-

δρας, κατά το ίδιο διάστημα, κατά παράβαση μάλιστα των αρχών της αγγλο-γερμανικής συνεργασίας⁹¹.

Το διπλωματικό αγώνα της ελληνικής κυβέρνησης στο Λονδίνο κατά την κρίσιμη αυτή φάση, μετά την αναχώρηση της ελληνικής αντιπροσωπείας, ανέλαβαν ο Σκουλούδης και ο Γεννάδιος. Ο Σκουλούδης ανέλυσε διεξοδικότερα στους εκπροσώπους της Entente τις αντιρρήσεις των Αθηνών ως προς το ιταλικό σχέδιο, υποβάλλοντας και υπόμνημα με στατιστικούς πίνακες σχετικά με τον πληθυσμό και τα ελληνικά σχολεία των τμημάτων εκείνων, τα οποία το σχέδιο της Ιταλίας επιδίκαζε στην Αλβανία.

Ιθύνοντες του Υπουργείου Εξωτερικών ήταν της γνώμης ότι οι διπλωματικοί κύκλοι των χωρών της Entente δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν ποιο ήταν ακριβώς το φρόνημα των κατοίκων της περιοχής, και γι' αυτό δεν ήταν διατεθειμένοι να υποστηρίξουν με σθένος τις ελληνικές διεκδικήσεις έναντι της Τριπλής Συμμαχίας, παρά τα πολλαπλά διαβήματα που είχε κάνει για το σκοπό αυτόν το Υπουργείο, ειδικότερα στην Πετρούπολη και στο Παρίσι. Στο Λονδίνο ο Cambon έκανε αρχικά λόγο στον Σκουλούδη για μια γραμμή που ξεκινούσε από το ακρωτήριο Κεφαλή, λίγο βορειότερα από τους Αγίους Σαράντα, και κατευθυνόταν προς ανατολάς μέχρι τις πηγές του Καλαμά, ενώ κατόπιν στρεφόταν προς βορρά, περνώντας βορειότερα του Μετσόβου και αφήνοντας την Κορυτσά στην Αλβανία.

Η Αθήνα κατέβαλε κατ' αρχήν προσπάθειες να αποτρέψει την υποβολή ενός ανάλογου σχεδίου στη Συνδιάσκεψη. Ο Έλληνας πρεσβευτής στο Παρίσι ζήτησε την παρέμβαση του Clemenceau, προκειμένου να δοθούν εντολές στον Cambon να υποστηρίξει στο Λονδίνο τις ελληνικές αξιώσεις, και για τον ίδιο σκοπό ενημέρωσε σχετικά τον Γάλλο Υπουργό Εξωτερικών Richon. Η γαλλική κυβέρνηση εμφανιζόταν πρόθυμη να υποστηρίξει τα ελληνικά αιτήματα, αν όχι στο σύνολό τους, τουλάχιστον κατά ένα μεγάλο μέρος. Ο Richon υποστήριξε ότι η επιτυχία των ελληνικών όπλων στην Ήπειρο αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό δεδομένο, το οποίο μπορούσε να χρησιμοποιήσει η ελληνική κυβέρνηση, για να απαιτήσει από τις Δυνάμεις να κρατήσει την Κορυτσά, αν όχι το Αργυρόκαστρο. Συνέστησε λοιπόν ο ίδιος στον Cambon να υποστηρίξει στη Συνδιάσκεψη μια γραμμή, που θα ξεκινούσε από το ακρωτήριο Κεφαλή και θα συναντούσε στο ύψος περίπου της Καστοριάς τη γραμμή που πρότεινε το ιταλικό σχέδιο, ώστε τα Ιωάννινα, η Κόνιτσα και η Κορυτσά να περιέλθουν στην Ελλάδα. Ζητούσε όμως ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών, για το ζήτημα αυτό, και τη γνώμη του Grey⁹², ο οποίος είχε εκδηλωθεί αρχικά υπέρ της γραμμής Καλαμά.

Εν τω μεταξύ, διά των εκπροσώπων της, η ελληνική κυβέρνηση προσήγγισε και τις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας⁹³. Ειδικότερα ανέλαβε να επηρεάσει τη στάση της Γερμανίας ο Έλληνας πρεσβευτής στο Βερολίνο. Σ' αυτόν ο Γερμανός υφυπουργός Εξωτερικών συνέστησε να απευθυνθεί και

πάλι η Ελλάδα στη Βιέννη και στη Ρώμη, επειδή, όπως πίστευε, το ιταλικό σχέδιο δεν αποτελούσε το τελευταίο όριο των παραχωρήσεών τους, και του υπέδειξε μάλιστα, σε ένα χάρτη, αόριστα, το ακρωτήριο Κεφαλή ως αρχή μιας πιθανής γραμμής, την οποία θα μπορούσε να αποδεχθεί η Ελλάδα⁹⁴.

Ενώ συνεχίζονταν οι διαπραγματεύσεις για τα νότια αλβανικά σύνορα, στο περιθώριο της Συνδιάσκεψης οι σύνεδροί της προχώρησαν από τις 20 Μαρτίου και μετά στην απόφαση για την παραχώρηση της Σκόδρας στην Αλβανία, αφού αποδέχθηκαν την τελευταία πρόταση της Αυστρίας για τον προσδιορισμό των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων. Με την υπόθεση της Σκόδρας η βαλκανική κρίση περασε στην οξύτερη φάση της, καθώς ο βασιλιάς του Μαυροβουνίου, μετά την παράδοση της πόλης στα στρατεύματα της χώρας του, δέχθηκε να τη θέσει υπό τον έλεγχο των Δυνάμεων μόλις στις αρχές Μαΐου, αφού εν τω μεταξύ οι Δυνάμεις είχαν προβεί σε ναυτική επίδειξη και αποκλεισμό των ακτών της Βορείου Αλβανίας μέχρι το Δυρράχιο⁹⁵.

Οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων επανέφεραν προς συζήτηση στη συνεδρίαση της 28ης Μαρτίου το πρόβλημα των ελληνοαλβανικών συνόρων. Με δεδομένη την άτεγκτη στάση της Ελλάδας και της Ιταλίας ως προς το ζήτημα, στη συνεδρίαση αυτή την υποστήριξη των ελληνικών συμφερόντων ανέλαβαν, όπως και πριν, οι εκπρόσωποι της Επτεπτε και κυρίως η Γαλλία⁹⁶. Η διπλωματική διαμάχη επικεντρώθηκε στο θέμα της παράκτιας ζώνης. Ο Imperiali δήλωσε πρώτος κατηγορηματικά ότι η μεγαλύτερη υποχώρηση που μπορούσε να κάνει η Ιταλία ήταν να δεχθεί τη γραμμή Καλαμά, και απήτησε και πάλι να δοθεί η ακτή απέναντι από την Κέρκυρα στην Αλβανία, αναπτύσσοντας τα γνωστά επιχειρήματα για την ασφάλεια της Αδριατικής, ώστε να αποκλείσει το ενδεχόμενο αποδοχής του γαλλορωσικού σχεδίου. Με τις δηλώσεις που έκανε ο Imperiali απέφυγε να υποστηρίξει τις προτάσεις του για τη χάραξη των συνόρων βάσει εθνογραφικών κριτηρίων, πράγμα που είχε επιχειρήσει έως τότε η ιταλική κυβέρνηση, αποκαλύπτοντας έτσι τις πολιτικές σκοπιμότητες, που υπαγόρευαν τις απαιτήσεις της ως προς την ακτή. Με τις θέσεις του Ιταλού εκπροσώπου συντάχθηκαν και οι πρεσβευτές της Αυστρίας και της Γερμανίας⁹⁷.

Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν δώσει στη Συνδιάσκεψη την εντύπωση ότι παρέμεναν αμετακίνητες στις θέσεις τους, ενώ στην πραγματικότητα είχαν αρχίσει να εξετάζουν το ενδεχόμενο μιας συμβιβαστικής λύσης⁹⁸. Οι προσπάθειες της Γερμανίας να πείσει τις δύο συμμαχικές χώρες να δεχθούν μια συνοριακή γραμμή, που θα άρχιζε κοντά στο ακρωτήριο Κεφαλή, ελάχιστες πιθανότητες επιτυχίας είχαν, παρά το ζωηρό ενδιαφέρον, υπέρ των ελληνικών αξιώσεων στην Ήπειρο, που έδειχνε τότε και ο Κάιζερ, για να ενισχύσει τη θέση της βασίλισσας Σοφίας⁹⁹.

Τις τελευταίες εξελίξεις του ζητήματος των νοτίων συνόρων στο Λονδί-

νο παρακολουθούσε και η ελληνική κυβέρνηση, ανήσυχη μήπως οι Δυνάμεις προχωρήσουν σε κάποια απόφαση, που δεν θα ήταν ευνοϊκή για την Ελλάδα. Μετά από σχετική σύσταση του Σκουλούδη στις 17/30 Μαρτίου¹⁰⁰, η κυβέρνηση αυτή απηύθυνε μια κοινοποίηση στον πρόεδρο της Συνδιάσκεψης¹⁰¹ και, ταυτόχρονα, στις κυβερνήσεις των έξι Μεγάλων Δυνάμεων. Με την κοινοποίηση αυτή η κυβέρνηση εξέθετε τις αντιρρήσεις της για το ιταλικό σχέδιο και επαναλάμβανε ότι δεν θα δεχόταν να εγκαταλείψει τα εδάφη, τα οποία διεκδικούσε, καθώς και τα νησιά του Αιγαίου. Υπέβαλε γι' αυτό την πρόταση να δοθεί λύση στο αδιέξοδο με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στις αμφισβητούμενες περιοχές, υπό την εγγύηση μιας αδιάβλητης επιτροπής από εκπροσώπους των Δυνάμεων, ώστε να διαπιστωθεί η θέληση του πληθυσμού, για τον οποίο ήταν πεπεισμένη ότι θα ζητούσε την ένωσή του με την Ελλάδα¹⁰².

Οι πρώτες αντιδράσεις μεταξύ των Δυνάμεων για την τελευταία διαμαρτυρία της ελληνικής κυβέρνησης και την πρότασή της περί δημοψηφίσματος, ειδικότερα, υπήρξαν ποικίλες. Η πιθανότητα να μην υπακούσει η Ελλάδα στις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης προβλημάτισε σοβαρά την Entente, ιδίως τη Γαλλία και την Αγγλία, επειδή στην περίπτωση αυτή θα ήταν δύσκολο να ληφθούν μέτρα εναντίον της, προκειμένου να εξαναγκασθεί να υπακούσει, όπως στην περίπτωση του Μαυροβουνίου. Για να προλάβουν τη δημιουργία τυχόν αδιεξόδου, οι εκπρόσωποι των δύο τελευταίων Δυνάμεων στο Λονδίνο συνεργάστηκαν αρχικά, για να αξιοποιήσουν την πρόταση περί δημοψηφίσματος. Στις συζητήσεις που έκαναν μεταξύ τους για το θέμα αυτό ο Grey πρότεινε μάλιστα μιαν άλλη παρεμφερή διαδικασία για τη λύση του προβλήματος, την αποστολή δηλαδή μιας διεθνούς επιτροπής εργασίας στα κατεχόμενα εδάφη, για να ενημερωθεί επιτόπου σχετικά με τα συμφέροντα, το χαρακτήρα και τις προτιμήσεις του πληθυσμού. Μαζί του συμφώνησε και ο Cambon. Μετέβαλε όμως αυτός γνώμη, εκ των υστέρων, θεωρώντας καταλληλότερη την ελληνική πρόταση¹⁰³. Η στάση της Ρωσίας υπήρξε περισσότερο συγκρατημένη. Ο Sazonov δήλωσε στον Έλληνα πρεσβευτή ότι έβρισκε σκόπιμο να προσφύγουν στη λύση του δημοψηφίσματος οι Δυνάμεις της Entente, σε συνεννόηση με την Ελλάδα, μόνον όταν θα γινόταν φανερό ότι θα ήταν δυσμενής γι' αυτήν η απόφαση σχετικά με το συνοριακό ζήτημα. Υποσχέθηκε όμως, εν τω μεταξύ, ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών να δώσει εντολή στον Ρώσο εκπρόσωπο να υποστηρίξει στη Συνδιάσκεψη την ελληνική πρόταση¹⁰⁴.

Διαφορετικά αντέδρασαν οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας ως προς τη διαμαρτυρία της ελληνικής κυβέρνησης. Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, ειδικότερα, δεν ήταν διατεθειμένες να δεχθούν την πρόταση περί δημοψηφίσματος¹⁰⁵. Στο Βερολίνο ο Υπουργός Εξωτερικών δήλωσε στον Έλληνα πρεσβευτή την αντίθεση των Δυνάμεων αυτών για την προσφυγή σε δημο-

ψήφισμα, επειδή θα δημιουργούσε “κακό προηγούμενο” για τις περισσότερες Δυνάμεις, αλλά και την ίδια την Ελλάδα, καθώς υπήρχε περίπτωση να ζητήσουν να εφαρμοσθεί γενικότερα το μέτρο αυτό στα Βαλκάνια και οι Βούλγαροι¹⁰⁶.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε εν τω μεταξύ υποβάλει στη Ρώμη και μια δεύτερη πρόταση, για να διευκολύνει τυχόν υποχώρησή της στις ελληνικές αξιώσεις, σχετικά με τα ελληνοαλβανικά σύνορα. Πρότεινε δηλαδή την ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας, υπό την εγγύηση των Δυνάμεων. Επέμενε όμως στη χάραξη των συνόρων στο ύψος της γραμμής Χειμάρρας-Κορυτσάς. Η ιταλική κυβέρνηση υποσχέθηκε αρχικά στον Έλληνα εκπρόσωπο στη Ρώμη να συζητήσει την πρόταση με τη Βιέννη, επειδή πίστευε ότι θα συνέβαλλε στην εξεύρεση μιας συμβιβαστικής λύσης, την οποία αναζητούσαν τότε και οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Κατά τον ίδιο όμως εκπρόσωπο μια τέτοια λύση ήταν εξαιρετικά δύσκολο να βρεθεί, επειδή, εκτός των άλλων, η Αυστρία παρέμενε ανένδοτη ως προς τη χάραξη των συνόρων στην ενδοχώρα, και συγκεκριμένα για την παραχώρηση της Κορυτσάς στην Ελλάδα. Ο ίδιος προσέθετε μάλιστα ότι πιθανόν η πόλη αυτή να γινόταν “δεύτερη Σκόδρα” και επέμενε, ότι οι εκδηλώσεις του πληθυσμού της υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα ήταν “χωρίς ιδιαίτερη σημασία”, σύμφωνα με τα συμπεράσματα των εκπροσώπων των δύο Δυνάμεων¹⁰⁷. Η Βιέννη, που ενδιαφερόταν εξίσου με την Ιταλία να παραμείνει ανοιχτή “η Πύλη της Αδριατικής”, δηλαδή το στενό του Οτράντο, ήταν τότε αρνητική όσον αφορά στην ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας¹⁰⁸. Τις ίδιες θέσεις είχε υιοθετήσει αρχικά και η ιταλική κυβέρνηση, σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες, επηρεασμένη από το Επιτελείο Στρατού, το οποίο έκρινε ανεπαρκείς τις εγγυήσεις για την εφαρμογή του μέτρου. Αργότερα όμως, και αφού έγινε φανερό στη Συνδιάσκεψη (συνεδρίαση της 8ης Απριλίου) ότι η Ιταλία θα έπρεπε να εγκαταλείψει τις αξιώσεις της ως προς την παράκτια, ιδίως, ζώνη, το Ναυτικό Επιτελείο συνέστησε στο ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών να επιμείνει στην ουδετεροποίηση, υπό τον όρον ότι η Συνδιάσκεψη θα δεχόταν το νέο αυτροϊταλικό σχέδιο, το οποίο επεξεργάζονταν, εν τω μεταξύ, οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Το θέμα παρακολουθούσε και η αυστριακή κυβέρνηση, η οποία εξαρτούσε το κύρος της Μοναρχίας και την οικονομική της ευημερία από την ελεύθερη επικοινωνία της Αδριατικής με τη Μεσόγειο θάλασσα και επιδίωκε μάλιστα, βάσει υποδείξεων του αυστριακού Επιτελείου, να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της στον Αιώνα και στα Στενά της Κέρκυρας. Κατόπιν συνεννοήσεων μεταξύ τους, και μέχρι το Δεκέμβριο 1913, οι δύο σύμμαχες χώρες επρόκειτο να καταλήξουν σε συμφωνία για την υποβολή ενός δικού τους σχεδίου, σχετικά με την ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας¹⁰⁹.

Το θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων συζητήθηκε και πάλι στη συνεδρίαση της 8ης Απριλίου. Οι Δυνάμεις αντιμετώπιζαν τότε το ενδεχόμενο να

καθυστερήσει η σύναψη της ειρήνης και να δημιουργηθούν νέες περιπλοκές για το ζήτημα της Σκόδρας, εφόσον η Αυστρία φαινόταν αποφασισμένη, και μετά τη σερβική υποχώρηση, να προχωρήσει σε δραστικότερα μέτρα εναντίον του Μαυροβουνίου. Μετά την παράδοση της πόλης η Αυστρία άσκησε πράγματι πίεση στις άλλες Δυνάμεις για άμεση επέμβαση, με την υποστήριξη της Ιταλίας και της Γερμανίας, και ο Berchtold κατέστησε σαφές ότι η Βιέννη ήταν έτοιμη, αν το έκρινε αναγκαίο, να αρχίσει τον πόλεμο με το Μαυροβούνιο, και ίσως με τη Σερβία¹¹⁰.

Λίγο πριν από τη συνεδρίαση της 8ης Απριλίου η ελληνική κυβέρνηση είχε πεισθεί από τις βολιδοσκοπήσεις των εκπροσώπων της στη Ρώμη και στη Βιέννη ότι οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις θα υποστήριζαν και πάλι μια παραπλήσια προς τη γραμμή Καλαμά χάραξη¹¹¹. Η Αθήνα γνώριζε επίσης ότι οι δύο Δυνάμεις απέκρουαν την ιδέα του δημοψηφίσματος – διπλωματικοί κύκλοι της Βιέννης αντέτασσαν το επιχείρημα ότι δεν ήταν δυνατόν, υπό ελληνική κατοχή, να εκδηλώσει ελεύθερα το φρόνημά του ο πληθυσμός των κατεχόμενων εδαφών.

Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις φαίνονταν ανυποχώρητες, και τη στάση τους αυτή είχε, ίσως, ενισχύσει το γεγονός ότι τους είχε προκαλέσει ιδιαίτερες ανησυχίες πρόσφατα η αποκάλυψη φιλελληνική στάση της Γαλλίας στη Συνδιάσκεψη. Είχαν μάλιστα οι ίδιες και ορισμένες ενδείξεις, όπως πίστευαν, για κάποια μυστική συνεννόηση μεταξύ Cambon και Ελλήνων εκπροσώπων στο Λονδίνο, με σκοπό τη συνομολόγηση, μελλοντικά, μιας ναυτικής συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών¹¹².

Αλλά τις παραμονές της επανεξέτασης του ζητήματος στη Συνδιάσκεψη εμφανιζόταν ανένδοτη ως προς τις θέσεις της και η ελληνική κυβέρνηση. Ζητούσε μάλιστα και πάλι από τη Ρώμη να συμβουλευθούν οι Δυνάμεις τους πληθυσμούς των κατεχόμενων εδαφών¹¹³.

Υπό τις συνθήκες αυτές αναμενόταν νέο αδιέξοδο στη συζήτηση για τα νότια σύνορα, εφόσον και η Γαλλία θα επέμενε στο γαλλορωσικό σχέδιο. Στο Λονδίνο ο Cambon είχε συμφωνήσει με τον Grey να προτείνει ο τελευταίος την αποστολή μιας επιτροπής, για να διερευνήσει εκτός των άλλων και τη θέληση του πληθυσμού, και, σε δεύτερη φάση, εφόσον η πρόταση αυτή δεν θα γινόταν αποδεκτή, τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Ο Cambon αμφισβητούσε όμως την αποτελεσματικότητα των εργασιών μιας τέτοιας επιτροπής, επειδή τα μέλη της, διηρημένα σε δύο αντίθετες παρατάξεις, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο, μέσα στο κλίμα έντασης που επικρατούσε, να διαπιστώσουν σε ποια από τις δύο χώρες θα έπρεπε να προσαρτηθούν τα αμφισβητούμενα εδάφη.

Στη συνεδρίαση της 8ης Απριλίου ο Grey υπέβαλε πρόταση για την αποστολή μιας διεθνούς επιτροπής, η οποία θα προχωρούσε, επιτόπου, στον καθορισμό των νοτίων αλβανικών συνόρων, λαμβάνοντας υπόψη και τον εθνικό χαρακτήρα των πληθυσμών¹¹⁴. Πρόθεση του Grey ήταν, εφόσον αποδέ-

χονταν την πρόταση οι άλλοι σύνεδροι, να δηλώσουν μαζί με τον Cambon κατόπιν ότι ήταν υποχρεωμένοι να επιτρέψουν στην επιτροπή αυτή να συμβουλευθεί, εάν το έκρινε σκόπιμο, και τους ίδιους τους πληθυσμούς, επεκτείνοντας έτσι συγκεκαλυμμένα τη δικαιοδοσία της στην οργάνωση δημοψηφίσματος¹¹⁵. Ο συνδυασμός αυτός κρίθηκε σκόπιμος, επειδή οι δύο άνδρες προέβλεπαν ότι οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας θα απέρριπταν την πρόταση περί δημοψηφίσματος, καθώς η ελληνική κυβέρνηση είχε δώσει μεγάλη έμφαση στη σχετική διαδικασία, είχε δε επικρατήσει η εντύπωση ότι ήταν εκ των προτέρων βέβαιη για τα θετικά υπέρ των ελληνικών αξιώσεων αποτελέσματά της. Ο Cambon μάλιστα, ο οποίος επέμενε, ιδίως, να εκμεταλλευθούν την ελληνική πρόταση υπέρ της Ελλάδας, προκαθόρισε σε συμφωνία με την Αθήνα την τακτική την οποία θα υποδείκνυε ο ίδιος στις άλλες Δυνάμεις της Entente για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων, σε περίπτωση κατά την οποία η Ιταλία, ειδικότερα, θα απέρριπτε αυτόν το συμβιβασμό. Ο Cambon πίστευε ότι, ούτως ή άλλως, οι Δυνάμεις δεν θα έπρεπε να λάβουν έναντι της Ελλάδας μέτρα ανάλογα με εκείνα που είχαν υιοθετήσει για το Μαυροβούνιο, επειδή η χώρα αυτή είχε μεγαλύτερη σημασία για την Entente.

Τις σκέψεις αυτές ο Cambon κοινοποίησε στον Grey μετά τη συνεδρίαση της 8ης Απριλίου, όταν διαπιστώθηκε ότι ο συμβιβασμός με τις ιταλικές απόψεις θα ήταν πράγματι εξαιρετικά δύσκολος. Ο Cambon επέμενε ότι η Entente δεν θα έπρεπε να συναινέσει στην αποδοχή συνόρων, για τη χάραξη των οποίων οι Δυνάμεις δεν θα λάμβαναν υπόψη τους τις δίκαιες αξιώσεις και τα δικαιώματα κατοχής της Ελλάδας, εφόσον μάλιστα “μη εϋνοϊκές” για την Entente ήταν και οι διαθέσεις της Ιταλίας, αναφορικά με την τύχη των νησιών του Αιγαίου — η τελευταία αυτή παρατήρηση ήταν ενδεικτική για τη σύμπτωση των συμφερόντων της Γαλλίας-Entente με εκείνα της Ελλάδας στο Αδριατικό και Νησιωτικό ζήτημα.

Όπως αναμενόταν, η Αυστρία και η Ιταλία δεν ήταν διατεθειμένες να συγκατατεθούν στην αποστολή επιτροπής εργασίας, χωρίς να γνωρίζουν εκ των προτέρων και σε γενικές γραμμές τι προέβλεπε η Συνδιάσκεψη για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων¹¹⁶. Θα συζητούσαν την αποστολή επιτροπής στα κατεχόμενα εδάφη, μόνον εφόσον θα της ανέθεταν τον προσδιορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων ως προς τις λεπτομέρειες και αφού οι Δυνάμεις θα είχαν συμφωνήσει, εν τω μεταξύ, ως προς τα κύρια σημεία της χάραξής τους¹¹⁷.

Εν όψει νέου αδιεξόδου, μετά τις τελευταίες εξελίξεις, η Συνδιάσκεψη αποφάσισε να διακόψει τη συζήτηση για τα νότια αλβανικά σύνορα και να ασχοληθεί με τη διατύπωση της νέας κοινοποίησης των Δυνάμεων προς τους συμμάχους. Μέχρι να επανέλθει και πάλι στο προσκήνιο της Συνδιάσκεψης το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, οι Δυνάμεις ήλπιζαν ότι επιμέ-

ρους συνεννοήσεις μεταξύ των ενδιαφερομένων θα συντελούσαν, εν τω μεταξύ, στο συμβιβασμό των αντιτιθέμενων απόψεων.

Για την αναβολή της συζήτησης την πρωτοβουλία είχαν πάρει και πάλι ο Grey και ο Cambon. Ο Grey αναγνώριζε ότι εφόσον η Γαλλία και η Αγγλία, και ίσως η Ρωσία και η Γερμανία δεν θα συναινούσαν σε λήψη μέτρων εναντίον της Ελλάδας, σε αντίθεση με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, δεν θα έπρεπε οι Δυνάμεις να συγκατατεθούν σε μια χάραξη, μη αποδεκτή για την Ελλάδα. Πίστευε όμως ότι, προκειμένου να αποφασίσει η Entente εάν θα υποστήριζε με σθεναρότητα την ελληνική υπόθεση, έπρεπε να λάβει υπόψη της τις γενικότερες συνέπειες που θα είχε η στάση της αυτή για τις σχέσεις της με την Ιταλία και την Τριπλή Συμμαχία. Κατά τη δεδομένη στιγμή, σύμφωνα με την άποψη του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών, δεν συνέφερε την Entente να αποξενώσει την Ιταλία, λόγω της κρίσης της Σκόδρας και του κινδύνου που υπήρχε να προκληθεί γενικότερη σύρραξη, εφόσον η Αυστρία εξασφάλιζε για το ζήτημα αυτό την υποστήριξη της Ρώμης. Προέτεινε, κατά συνέπεια, ο Grey στη Γαλλία να μην επανατεθεί στη Συνδιάσκεψη το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά τη στιγμή εκείνη. Σε περίπτωση, κατά την οποία η Ιταλία θα ασκούσε πίεση να επιταχυνθεί η σχετική διαδικασία, ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών επέμενε ότι οι Δυνάμεις δεν θα έπρεπε να δεχθούν να γίνει η διευθέτηση των νοτίων συνόρων, χωρίς να ρυθμισθεί προηγουμένως η κρίση της Σκόδρας και να ολοκληρωθεί η μεσολάβηση των Δυνάμεων για τη συνομολόγηση της ειρήνης, ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να αρνηθεί η Ελλάδα να υπογράψει τους όρους της ειρήνης, αντιδρώντας σε τυχόν δυσμενή απόφαση της Συνδιάσκεψης για τα ελληνοαλβανικά σύνορα¹¹⁸.

Καταλήγοντας σ' αυτήν την απόφαση οι δύο Δυνάμεις της Entente υπολόγιζαν να διευκολύνουν και τον Βενιζέλο, ο οποίος αντιμετώπιζε στο εσωτερικό πιέσεις από την κοινή γνώμη και τους πολιτικούς επικριτές του, σε μια περίοδο που, όπως πίστευε η αγγλική κυβέρνηση, η συνετή και μετριοπαθής πολιτική του δεν είχε την υποστήριξη των ανακτόρων, όπως επί Γεωργίου¹¹⁹.

Κατά τις επόμενες ημέρες και μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης η ελληνική κυβέρνηση, την οποία ευνοούσε ούτως ή άλλως η αναβολή της συζήτησης σχετικά με το Ηπειρωτικό ζήτημα, επρόκειτο να προβάλλει μεγαλύτερη αντίσταση, σε σύγκριση με τους άλλους συμμάχους, για να αποδεχθεί τους προκαταρκτικούς όρους ειρήνης. Οι σύμμαχοι, διηρημένοι μεταξύ τους για το ζήτημα της εδαφικής διανομής της Μακεδονίας και της Θράκης, είχαν αποδεχθεί τη μεσολάβηση των Δυνάμεων, με ορισμένες επιφυλάξεις, προκειμένου να σταματήσουν τις εχθροπραξίες. Μεταξύ των άλλων ζήτησαν να τους παραχωρήσει η Τουρκία τα νησιά του Αιγαίου, για να αποφασίσουν για την τύχη τους, και να τους κοινοποιηθούν εκ των προτέρων τα σχέ-

δια των Δυνάμεων για τη χάραξη των ορίων της Αλβανίας, εκφράζοντας την ελπίδα ότι θα ήταν παρόμοια με εκείνα τα οποία είχαν προτείνει οι εκπρόσωποί τους στο Λονδίνο¹²⁰. Στις 16 Απριλίου, ενώ η Βουλγαρία συνομολογούσε χωριστή ανακωχή με την Τουρκία, κατά παράβαση των συμμαχικών της υποχρεώσεων, οι Δυνάμεις απέρριψαν τις προτάσεις των συμμάχων, επιμένοντας στους αρχικούς όρους που είχαν θέσει. Στις 21 Απριλίου οι σύμμαχοι επανέλαβαν τις αντιρρήσεις τους, αλλά συγχρόνως αποδέχθηκαν και τη μεσολάβηση, υπό τον όρον ότι θα είχαν το δικαίωμα κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων να πάρουν μέρος, μαζί με τις Δυνάμεις, στις συζητήσεις σχετικά με τα νησιά και τον καθορισμό των συνόρων της Αλβανίας και της Θράκης. Αν και οι Δυνάμεις, την ίδια ημέρα, θεώρησαν τη νέα απάντησή τους ως “αποδοχή, κατά βάση, των όρων της ειρήνης”, καλώντας τους ταυτόχρονα να στείλουν εκπροσώπους τους στο Λονδίνο για τη Συνδιάσκεψη της ειρήνης, οι τελευταίοι έφθασαν στη βρετανική πρωτεύουσα μόλις περί τα μέσα Μαΐου¹²¹. Οι Σέρβοι και οι Έλληνες, ειδικότερα, εξακολουθούσαν να αρνούνται την υπογραφή των όρων για ένα διάστημα, ζητώντας να ενημερωθούν προηγουμένως από τις Δυνάμεις για τις αποφάσεις τους σχετικά με την Αλβανία και τα νησιά, τελικά όμως εξαναγκάστηκαν να συναινέσουν, λόγω της δυναμικής στάσης του Grey. Σκοπός τους ήταν, όχι μόνο να πιέσουν τις Δυνάμεις για τα δύο ζητήματα που αναφέρθηκαν, αλλά και να καθυστερήσουν, κατά το δυνατόν, την υπογραφή της ειρήνης, ώστε, ενώ ο όγκος του βουλγαρικού στρατού παρέμενε εγκλωβισμένος στη Θράκη, να επεκτείνουν την κατοχή τους στο τμήμα της Μακεδονίας, το οποίο θα έπαιρνε η Βουλγαρία, σύμφωνα με τη σερβοβουλγαρική συνθήκη¹²².

Η ελληνική κυβέρνηση, ενεργώντας, κατά το ίδιο διάστημα, χωριστά από τους άλλους συμμαχούς, επιχείρησε να κερδίσει την υποστήριξη της Entente, για να πετύχει συμμετοχή της Ελλάδας στη ρύθμιση των δύο σημαντικών γι' αυτήν εθνικών θεμάτων, καθώς γνώριζε ότι επειγόταν να υπογραφεί το ταχύτερο η ειρήνη, λόγω και των εξελίξεων στη Μακεδονία. Στις 16 Απριλίου ο Έλληνας πρεσβευτής στο Παρίσι ζήτησε από τον Γάλλο Υπουργό Εξωτερικών να μεσολαβήσει η κυβέρνησή του προς την κατεύθυνση αυτή και του εμπιστεύθηκε ότι η Αθήνα είχε την άποψη πως, συμμετέχοντας στη διευθέτηση του Ηπειρωτικού ζητήματος μαζί με τις Δυνάμεις, θα διευκόλυνε και τις διπλωματικές προσπάθειες της Entente ως προς αυτό. Ο πρεσβευτής τον ενημέρωσε όμως ότι, κατά τη γνώμη του, η Ελλάδα θα ήταν ενδοτική ως προς το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, αν οι Δυνάμεις της έδιναν διαβεβαιώσεις αναφορικά με τη μελλοντική προσάρτηση των νησιών του Αιγαίου και τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος σε ορισμένες περιοχές της Βορείου Ηπείρου, όπως εκείνες του Αργυροκάστρου και της Κορυτσάς¹²³.

Παρά τις ελληνικές πιέσεις, οι Δυνάμεις της Entente ήταν αμετάκλητα αποφασισμένες, χάριν της λειτουργίας του ευρωπαϊκού Συμβουλίου, να κρα-

τήσουν στη δικαιοδοσία τους το Αλβανικό και το Νησιωτικό ζήτημα, και άσκησαν πιέσεις στην κυβέρνηση των Αθηνών για να συναινέσει στην υπογραφή των όρων της ειρήνης, με τη βεβαιότητα ότι οι Δυνάμεις δεν θα έπαιρναν αποφάσεις σχετικά με τα θέματα τα οποία την ενδιέφεραν, παρά μόνον αφού την συμβουλευόνταν¹²⁴. Η ανησυχία των Αθηνών για την εξέλιξη των δύο εθνικών θεμάτων και ιδίως του Αλβανικού ζητήματος, είχε τότε αποκορυφωθεί, επειδή η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν πεπεισμένη ότι η Entente θα υποστήριζε τις ελληνικές αξιώσεις έναντι των Αδριατικών Δυνάμεων, στις οποίες είχε ουσιαστικά περιέλθει η πρωτοβουλία, αφού είχε σημειωθεί αδιέξοδος στη συνεδρίαση της 8ης Απριλίου. Οι τελευταίες είχαν επιδοθεί από τότε συστηματικά στην προσπάθεια να διατυπώσουν νέες προτάσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, ώστε να τις παρουσιάσουν στην επόμενη συνεδρίαση, στην οποία θα επανερχόταν το θέμα προς συζήτηση ως "συμβιβαστική λύση".

Από τις 10 Απριλίου ο Berchtold είχε δώσει εντολή στον Αυστριακό πρεσβευτή στη Ρώμη να συζητήσει με τον San Giuliano τρεις εναλλακτικές προτάσεις, σχετικά με τα νότια και νοτιοανατολικά σύνορα, δηλώνοντάς του ταυτόχρονα ότι προϋπόθεση για να καταλήξει η Βιέννη σε οποιαδήποτε συμφωνία ήταν να υπάρχει πρόβλεψη στο αντίστοιχο σχέδιο για την προσάρτηση της Κορυτσάς και της περιοχής της Πίνδου στην Αλβανία. Η Βιέννη δεν θα είχε αντιρρήσεις να δοθούν στην Ελλάδα οι Φιλιάτες, η Βοστίνα, το Δελβινάκι, η Βήσσανη και τα Τσαραπλανά, χωριά του Πωγωνίου, όχι όμως η Κόνιτσα με τη Σαμαρίνα. Σχετικά ειδικότερα με την παράκτια ζώνη, θα δεχόταν η ίδια να ξεκινήσει η γραμμή των συνόρων βορείως των εκβολών του Καλαμά. Ο San Giuliano, πρόθυμος να υιοθετήσει τις επιλογές της Βιέννης ως προς την ενδοχώρα, επέμενε να αρχίσει η χάραξη των συνόρων στην ακτή από το στόμιο του ποταμού Καλαμά και να ακολουθήσει επίσης τη γραμμή που αποτελούσε, κατά την κρίση του ιταλικού Επιτελείου, το καταλληλότερο όριο μεταξύ των δύο κρατών από στρατηγική και γεωγραφική άποψη. Θα ήταν όμως ο ίδιος διατεθειμένος, λόγω των πιέσεων της Entente, των εχθρικών διαθέσεων της Ελλάδας και της φιλικής στάσης της Γερμανίας απέναντι σ' αυτήν, να δεχθεί μία από τις τρεις προτάσεις, υπό τον όρον ότι ο συμβιβασμός στον οποίο θα κατέληγαν οι δύο Δυνάμεις θα αφορούσε στο σύνολο των εδαφών¹²⁵.

Η εναλλακτική πρόταση, που είχε συγκεντρώσει τότε τις προτιμήσεις της ιταλικής κυβέρνησης, προσδιόριζε τη χάραξη των συνόρων κατά τη γραμμή ακρωτήριο Στύλος-Τσαραπλανά. Η Βιέννη πρότεινε αντίθετα τη γραμμή κόλπος Παγανιά-Τσαραπλανά, με την οποία ζητούσε να συμβιβασθεί και η Ρώμη. Όπως παρατηρούσε ο Αυστριακός πρεσβευτής στο Λονδίνο Mensdorff, σχολιάζοντας με τον συνάδελφό του Imperiali τις παραπάνω θέσεις των κυβερνήσεών τους, η διαφορά μεταξύ της γραμμής που σχεδία-

ζαν να προτείνουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις και της γραμμής του γαλλορωσικού σχεδίου, ως προς τις εδαφικές παραχωρήσεις προς την Ελλάδα, στο τμήμα της ακτής, ήταν μικρή, εφόσον τα ακρωτήρια Στύλος και Κεφαλή, αντίστοιχα σημεία εκκίνησης των συνόρων, απείχαν μεταξύ τους 27 χιλιόμετρα, ενώ ο κόλπος Παγανιά βρισκόταν μόλις 9 χιλιόμετρα βορειότερα του ακρωτηρίου Στύλος. Ως προς το εσωτερικό, το γαλλορωσικό σχέδιο άφηνε στην Ελλάδα το νότιο τμήμα της περιοχής του Δελβίνου, το οποίο όμως οι Αδριατικές Δυνάμεις δεν ήθελαν να αποσπάσουν από το αλβανικό κράτος. Σ' αυτό συμπεριλαμβανόταν το σημαντικό λιμάνι των Αγίων Σαράντα, που εξυπηρετούσε την οικονομική ζωή των περιοχών του Αργυροκάστρου και της Πρεμετής, και υπήρχαν, επίσης, τα τσιφλίκια των μπέηδων και των αγάδων του Δελβίνου, ενώ μέρος μόνον των χωρικών ήταν Έλληνες. Αντίθετα, η αυστροϊταλική πρόταση ευνοούσε περισσότερο την Ελλάδα προς την πλευρά του τμήματος Πωγωνίου. Ο Mensdorff δεν απέκλειε να δοθούν στην Ελλάδα κατά τον τελικό και λεπτομερή διακανονισμό των συνόρων και ορισμένα επιπλέον χωριά στην περιοχή του Αργυροκάστρου, απομακρυσμένα από την ακτή¹²⁶.

Οι συγκρίσεις που επιχειρούσε ο Mensdorff, εύστοχες αλλά μονόπλευρες, δεν έθιγαν την ουσία του προβλήματος. Προτείνοντας οι Δυνάμεις της Entente την έναρξη των συνόρων από το ακρωτήριο Κεφαλή, λίγο βορειότερα των Αγίων Σαράντα, επιδίωκαν να περιέλθει στην Ελλάδα η απόλυτη κυριαρχία των Στενών της Κέρκυρας. Σύμφωνα με διεξοδική έκθεση του ελληνικού Επιτελείου Στρατού, ο πορθμός αυτός ήταν απαραίτητο να ανήκει στη χώρα αυτή για την ασφάλεια των δυτικών ακτών, ενώ η εγκατάσταση, με την άδεια της ελληνικής κυβέρνησης, ξένης βάσης σε κάποιο σημείο του ή στο άκρο της Κέρκυρας, την οποία φοβόταν το ιταλικό Επιτελείο, δεν ήταν πιθανή¹²⁷. Παρά τα επιχειρήματα του ελληνικού Επιτελείου παρέμενε εντούτοις ανοιχτό το ενδεχόμενο για μια τέτοια εγκατάσταση, με την οποία τα εχθρικά πλοία της Entente θα μπορούσαν με μεγαλύτερη ευκολία να απειλήσουν τις ναυτικές δυνάμεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων και την είσοδο της Αδριατικής. Σε συνδυασμό με τη χάραξη των συνόρων στο εσωτερικό, οι Δυνάμεις της Entente επιδίωκαν να περιέλθει στην Ελλάδα και το λιμάνι των Αγίων Σαράντα, το οποίο της είχαν υποσχεθεί, καθώς και η πλούσια πεδιάδα του Δελβίνου¹²⁸.

Σε συνάρτηση με το πρόβλημα της συνοριακής γραμμής, η Ρώμη και η Βιέννη ήταν υποχρεωμένες να συνεκτιμήσουν εάν θα αποδέχονταν και την πρόταση του δημοψηφίσματος, την οποία είχε υποβάλει ο Grey στην τελευταία συνεδρίαση. Οι δύο κυβερνήσεις παρέμεναν αμετακίνητες στις θέσεις τους. Είχαν την εντύπωση, όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από τις δηλώσεις του Mensdorff, ότι οι Έλληνες, χάρις στην προπαγάνδα που ασκούσαν οι ορθόδοξες Επισκοπές και οι Έλληνες δάσκαλοι, είχαν συγκροτήσει στα

κατεχόμενα εδάφη μια ισχυρή οργάνωση, με την οποία κυριαρχούσαν στο σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού, και το γεγονός αυτό, σε περίπτωση διενέργειας δημοψηφίσματος, θα είχε ως αποτέλεσμα να ψηφίσουν οι χριστιανοί, υπό καθεστώς πίεσης, υπέρ της Ελλάδας, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Στα τμήματα αυτά όλος ο πληθυσμός, ανεξαρτήτως θρησκευάτος, βρισκόταν τότε, όπως υποστήριζε ο Αυστριακός πρεσβευτής, σε αβεβαιότητα ως προς τις εξελίξεις, και ήταν εύκολο, κατά συνέπεια, να πεισθεί από τις αρχές κατοχής ότι η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος αποτελούσε μια τυπική διαδικασία, εφόσον η απόφαση των Δυνάμεων για την προσάρτηση της περιοχής τους στην Ελλάδα ήταν στην πραγματικότητα ειλημμένη. Υπό τις συνθήκες αυτές ακόμα και πολλοί μεταξύ των μωαμεθανών, και μάλιστα των μεγάλων ιδιοκτητών, ανησυχώντας για το μέλλον τους, δεν θα ήξεραν εάν έπρεπε να ψηφίσουν υπέρ της Αλβανίας¹²⁹.

Πριν καταλήξουν σε οριστική απόφαση σχετικά με τα σύνορα, οι δύο Δυνάμεις, όπως επισήμαινε ο San Giuliano, θα έπρεπε να πληροφορηθούν κατά πόσον η Γερμανία επέμενε ακόμα στην πρότασή της να αρχίσουν τα σύνορα από το ακρωτήριο Κεφαλή, και παράλληλα να ενημερωθούν για τις νέες προτάσεις, που είχε αναγγείλει ότι θα υπέβαλε και η Γαλλία. Μεσολαβητικό ρόλο στις επαφές μεταξύ Παρισίων και Ρώμης διαδραμάτισε κατά το διάστημα εκείνο ο Ιταλός πρεσβευτής στο Παρίσι Tittoni, ο οποίος συνέστησε στην κυβέρνησή του να εγκαταλείψουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις την πρότασή τους για την υιοθέτηση της γραμμής Καλαμά και να δεχθούν μια συμβιβαστική λύση, επειδή σε αντίθετη περίπτωση, λόγω της απροθυμίας της Entente να δεχθεί το αυστροϊταλικό σχέδιο, θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν το ενδεχόμενο μιας μονομερούς επέμβασης εναντίον της Ελλάδας και μιας γενικότερης σύρραξης¹³⁰. Την εγκατάλειψη της γραμμής Καλαμά έπρεπε να δεχθεί προηγουμένως το ιταλικό Επιτελείο. Το Επιτελείο δέχθηκε τελικά την υποχώρηση αυτή και υιοθέτησε από τότε, σταδιακά, μαζί με το αυστροϊταλικό Επιτελείο¹³¹ την ιδέα για την ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας, η οποία επανερχόταν τότε στο προσκήνιο μέσω Παρισίων, υπό διαφορετικούς όρους, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Οι δύο κυβερνήσεις των Αδριατικών Δυνάμεων, με τη συγκατάθεση των Επιτελείων τους και αποφασισμένες να μην υποχωρήσουν πέραν ορισμένων ορίων, ώστε, εν ανάγκη, να δεχθούν στη Συνδιάσκεψη “το ελάχιστο” όριο των απαιτήσεών τους¹³², συμφώνησαν να καθορίσουν ως αρχή των συνόρων ένα σημείο, νότια από το ακρωτήριο Στύλος, και να συμπεριληφθεί στην τελική πρότασή τους ένας όρος, σύμφωνα με τον οποίον η Ελλάδα έπρεπε να παραιτηθεί από τα κυριαρχικά δικαιώματά της στη νήσο Σάσσωνα¹³³. Παράλληλα οι δύο κυβερνήσεις συνέχισαν και την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ τους, σχετικά με τις υποχωρήσεις που θα έκαναν, ως προς την ενδοχώρα¹³⁴. Η Αυστρία επέμενε να επιβάλει τις απόψεις της για τη χάραξη

των συνόρων στον τομέα αυτόν, και ειδικότερα για την παραχώρηση της περιοχής των Κουτσοβλάχων στην Αλβανία.

Οι δύο Δυνάμεις, πριν υποβάλουν στη Συνδιάσκεψη τις νέες προτάσεις τους, θα ζητούσαν και την υποστήριξη του Βερολίνου το οποίο ενέμενε ακόμα στις γνωστές συμβιβαστικές προτάσεις του, στο θέμα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων¹³⁵. Σκόπευαν οι δύο Δυνάμεις επίσης, μετά από εισήγηση της ιταλικής κυβέρνησης και για να διευκολύνουν την αποδοχή του σχεδίου τους, να προτείνουν και τη διασύνδεση του ζητήματος των ελληνοαλβανικών συνόρων με το Νησιωτικό, προσφεύγοντας έτσι στη γνωστή τακτική των ανταλλαγμάτων, η οποία παρουσίαζε, στην περίπτωση αυτή, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιδίως για την Αγγλία¹³⁶. Στις 21 Απριλίου η ιταλική κυβέρνηση υπέβαλε στη Βιέννη, σχετικά με το τελευταίο αυτό ζήτημα, ένα σημαντικό υπόμνημα του Ιταλού πρεσβευτή Imperiali¹³⁷. Ο Imperiali είχε συζητήσει την ιδέα αυτή προηγουμένως με τον Άγγλο Υπουργό Εξωτερικών Grey. Με την πρόταση Imperiali συμφώνησε, σε γενικές γραμμές, και ο Berchtold, ο οποίος επέμενε όμως να μη θιγεί το θέμα της Δωδεκανήσου. Σχετικά ειδοποιήθηκε και το Βερολίνο¹³⁸.

Το νέο αυτροϊταλικό σχέδιο για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων ανακοινώθηκε και υποβλήθηκε από τον Imperiali στον Grey στις 9 Μαΐου. Η συνοριακή γραμμή που πρότεινε ξεκινούσε ανατολικά από τη δυτική ακτή της λίμνης της Αχρίδας, κοντά στο χωριό Λιν, και διασχίζοντάς την, κατευθυνόταν προς τη νότια ακτή της, σε ένα σημείο μεταξύ της μονής του Αγίου Ναούμ – αυτή θα παρέμενε έξω από το αλβανικό έδαφος – και της κωμόπολης Σταρόβα, και κατόπιν, ακολουθώντας τη γραμμή των βουνών δυτικά της οδού που οδηγούσε στην Κορυτσά, έφθανε στη σειρά των λόφων που χωρίζε την κοιλάδα του Δεβόλη και της Μπιστρίτσας (Αλιάκμονα), αφήνοντας την Κορυτσά στην Αλβανία. Η ίδια γραμμή άφηνε επίσης στην Ελλάδα το Μέτσοβο, τα Τσαραπλανά, τη Βοστίνα και τη Βήσσανη, ενώ στην Αλβανία τα χωριά Γρεβενίτι και Λεσκοβέτσι, όπως επίσης και το Αργυρόκαστρο και το Δέλβινο, και κατέληγε στον κόλπο της Φτελιάς, ανατολικά του ακρωτηρίου Στύλος¹³⁹.

Ο Grey υποδέχθηκε τη νέα ιταλική πρόταση με επιφυλακτικότητα¹⁴⁰. Υπήρχαν εντούτοις ελπίδες ότι θα ξεπερνούσε τους δισταγμούς της η αγγλική κυβέρνηση, με αποτέλεσμα να μειωθεί κατόπιν η αντίδραση της Γαλλίας και της Ρωσίας, στις κυβερνήσεις των οποίων υποβλήθηκε, επίσης, το αυτροϊταλικό σχέδιο. Γι' αυτόν το λόγο, ο Imperiali, μετά την υποβολή του σχετικού κειμένου, ενημέρωσε τον Grey ότι η ιταλική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να φανεί πολύ γενναιόδωρη έναντι της Ελλάδας, όσον αφορά στα νησιά του Αιγαίου¹⁴¹.

Η ιταλική κυβέρνηση ανέλαβε ευρύτερη πρωτοβουλία, κατόπιν, για να έρθει σε συνεννόηση με τις Δυνάμεις της Entente, πριν να συζητηθεί το ζή-

τημα των συνόρων και πάλι στη Συνδιάσκεψη, προβάλλοντας τα οφέλη που θα προέκυπταν για την Ελλάδα από τη διασύνδεση των δύο ζητημάτων¹⁴². Κατά το διάστημα εκείνο η πιθανότητα μιας ιταλικής παρέμβασης στη Νότιο Αλβανία, με αφορμή την κρίση της Σκόδρας, από τις 20 Απριλίου, είχε προκαλέσει την αντίδραση της Αγγλίας και της Γαλλίας. Οι δύο Δυνάμεις, επαναβεβαιώνοντας την ενότητα της δράσης της Entente στα αλβανικά πράγματα και την εμμονή της στην αρχή του κοινού ενδιαφέροντος όλων των Δυνάμεων για τη ρύθμισή τους, άσκησαν πίεση στη Ρωσία να ενημερώσει τους εκπροσώπους της Consulta ότι ήταν αντίθετες με τυχόν μονομερή επέμβαση των δύο χωρών, εφόσον το Αλβανικό ζήτημα ήταν ζήτημα ευρωπαϊκό. Σε περίπτωση που αυτές θα επιχειρούσαν επέμβαση ή θα προέβαιναν σε κάποια συμφωνία σχετικά με τη διαίρεση της Αλβανίας σε σφαίρες επιρροής¹⁴³, οι Δυνάμεις της Entente πίστευαν ότι η Αδριατική θα γινόταν "mare clausum", εφόσον η Ιταλία διατηρούσε βάση στον Τάραντα και κατείχε τη Ρόδο, και ότι θα ανετρέπετο γενικότερα η ισορροπία δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, ενώ παράλληλα νέες περιπλοκές θα ανέκυπταν στα Βαλκάνια¹⁴⁴. Έντονες υπήρξαν και οι αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία απευθύνθηκε προς τις Δυνάμεις της Entente και τη Γερμανία, για τη ματαίωση της ιταλικής επιχείρησης.

Η Αθήνα φοβόταν μήπως η ιταλική κυβέρνηση επωφεληθεί από την απόβαση την οποία θα επιχειρούσε, για να εξαναγκάσει την Entente να δεχθεί τη διευθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων, που θα πρότεινε στη Συνδιάσκεψη¹⁴⁵. Ο San Giuliano είχε ήδη ενημερώσει τον Κακλαμάνο για την απόφασή τους να προσδιορίσουν την αρχή των συνόρων στον κόλπο της Φτελιάς και επισήμανε ότι επρόκειτο για την τελευταία υποχώρηση εκ μέρους της ιταλικής κυβέρνησης, ως προς την παράκτια ζώνη. Η Ιταλία ήταν αποφασισμένη να φθάσει σε πόλεμο, προκειμένου να μην περιέλθουν στην κατοχή μιας μόνον Δύναμης τα Στενά της Κέρκυρας¹⁴⁶.

Τις ημέρες εκείνες, λόγω των τελευταίων εξελίξεων, η ελληνική κυβέρνηση ενέτεινε την προπαγάνδα της στα κατεχόμενα εδάφη, ώστε να ενισχύσει το φρόνημα των Ελλήνων, να προδιαθέσει ολόκληρο τον πληθυσμό περισσότερο ευνοϊκά προς την ελληνική κατοχή και να προκαλέσει τέλος δημόσιες διαδηλώσεις εκ μέρους του για την ένωσή του με την Ελλάδα. Στις αρχές Μαΐου μάλιστα η κυβέρνηση διοργάνωσε επίσκεψη του διαδόχου Γεωργίου σε ορισμένες πόλεις της περιοχής, υπολογίζοντας στην αίγλη που διέθετε η ελληνική Δυναστεία ακόμη και μεταξύ πολλών μωαμεθανών Αλβανών. Επ' ευκαιρία της υποδοχής του στα διάφορα κέντρα της περιοχής, κατά την οποία, σύμφωνα με τα ελληνικά έγγραφα, επικράτησε γενικός ενθουσιασμός, διοργανώθηκαν υπό την καθοδήγηση των αρχών κατοχής συλλαλητήρια. Και επιτροπές αντιπροσώπων των κοινοτήτων, εν ονόματι του μουσουλμανικού και του χριστιανικού πληθυσμού, επέδωσαν ψηφίσματα που απευθύνο-

νταν στον διάδοχο, στον βασιλιά και στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου¹⁴⁷.

Αφού οι Δυνάμεις ρύθμισαν οριστικά την κρίση της Σκόδρας, αποφασίζοντας να κρατήσουν την πόλη υπό την κατοχή των διεθνών αγχημάτων και υπό τη διοίκηση επιτροπής αξιωματικών τους, μέχρι να ληφθούν μέτρα για την οργάνωση του αλβανικού κράτους, ενέτειναν τις προσπάθειές τους για την υπογραφή της ειρήνης και τις πιέσεις τους προς τους συμμάχους για να δεχθούν τους σχετικούς όρους.

Στις 8 Μαΐου, εν τω μεταξύ, είχε κατατεθεί στη Συνδιάσκεψη και το αυστροϊταλικό σχέδιο για το πολίτευμα και την οργάνωση της Αλβανίας, του οποίου τη σύνταξη είχε η ίδια αναθέσει στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις από το Δεκέμβριο. Θα ακολουθούσε συζήτηση, σχετικά, καθώς η Entente, και κυρίως η Γαλλία, επρόκειτο να ζητήσει σημαντικές μετατροπές, για να διασφαλισθεί ο ευρωπαϊκός έλεγχος στο νέο κράτος και να μην περάσει υπό την αποκλειστική επιρροή των δύο Αδριατικών Δυνάμεων¹⁴⁸. Οι σχετικές διαδικασίες έπρεπε εντούτοις να επιταχυνθούν, επειδή η κατάσταση στην Αλβανία ήταν έκρυθμη. Ενώ οι διάφοροι υποψήφιοι για το θρόνο της Αλβανίας, που είχαν εμφανισθεί από το Δεκέμβριο, συνέχιζαν τις μηχανογραφίες τους στα ευρωπαϊκά ανακτοβούλια και στην Αλβανία, για να πετύχουν το στόχο τους, το κύρος της κυβέρνησης του Ισμαήλ Κεμάλ εμφανιζόταν πολύ μειωμένο. Σε ορισμένους ευρωπαϊκούς διπλωματικούς κύκλους επικρατούσε η εντύπωση ότι τις εξελίξεις των αλβανικών πραγμάτων θα επηρέαζε στο άμεσο μέλλον ο Εσσάτ πασάς, ο οποίος, με την κρίση της Σκόδρας, εισερχόταν στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής. Όπως ανέφεραν μερικές πληροφορίες, ο Εσσάτ πασάς είχε παραδώσει την πόλη, μετά από συμφωνία που έκανε με τις κυβερνήσεις του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, με αντάλλαγμα τη βοήθεια που θα του παρέχον για να αναλάβει το θρόνο της Αλβανίας ή τη διακυβέρνησή της. Την εδραίωση της επιρροής του, αρχικά στην περιοχή των Τιράνων, ιδιαίτερα του πατρίδα, θα επιχειρούσε χάρις στις στρατιωτικές δυνάμεις, τις οποίες του είχαν επιτρέψει οι Μαυροβούνιοι να παραλάβει, όταν εγκατέλειψε την πόλη¹⁴⁹. Επαφή με τον Εσσάτ πασά είχε επιχειρήσει τότε και η ελληνική κυβέρνηση – τον ελιγμό αυτό της συνέστησε και ο P. Cambon¹⁵⁰ – έχοντας εξαντλήσει και τα τελευταία περιθώρια συνεννόησης με τον Ισμαήλ Κεμάλ.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ είχε κατορθώσει να διαφύγει από τον Αυλώνα, διασπώντας τον αποκλεισμό, και να έρθει στο Λονδίνο μέσω Ρώμης και Βιέννης κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Απριλίου, για να αναλάβει ο ίδιος την υπεράσπιση των αλβανικών θέσεων, όσον αφορά ειδικότερα στη χάραξη των συνόρων και στην οργάνωση του αλβανικού κράτους. Η παρουσία του Κεμάλ στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες δεν συνετέλεσε πάντως στη βελτίωση της θέσης του, καθώς οι αντίπαλοί του μπέηδες μηχανογραφούσαν εναντίον του,

οι δε εκπρόσωποι των Δυνάμεων δεν έλαβαν υπόψη τους τις εισηγήσεις που υπέβαλε, ιδίως για τον καθορισμό των βορείων και νοτίων συνόρων¹⁵¹.

Στο Λονδίνο ο Ισμαήλ Κεμάλ έκανε μια τελευταία προσπάθεια να έρθει σε απευθείας συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, ώστε να έχει και την ελληνική υποστήριξη εναντίον του προσωπικού του αντιπάλου Εσσάτ πασά¹⁵². Η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε τις προτάσεις του και κοινοποίησε στις πρεσβείες της, στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, φωτογραφικό αντίτυπο του αυτόγραφου σημειώματός του, με το οποίο ο Αλβανός πολιτικός είχε αναγνωρίσει ως σύνορα μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας τη γραμμή που είχε καθορισθεί στην ελληνοαλβανική συμφωνία της 22ας Ιανουαρίου 1907¹⁵³. Μετά τις εξελίξεις αυτές ο Ισμαήλ Κεμάλ συζήτησε με Βούλγαρους εκπροσώπους το ενδεχόμενο μιας συνεργασίας μεταξύ Αλβανών και Βουλγάρων, που ήταν δυνατόν να οδηγήσει στη συνομολόγηση μιας στρατιωτικής και πολιτικής αλβανοβουλγαρικής συμμαχίας, η οποία θα στρεφόταν εναντίον της Σερβίας και της Ελλάδας, ενόψει της προβλεπόμενης έκρηξης του δεύτερου βαλκανικού πολέμου¹⁵⁴.

Το ζήτημα των συνόρων περνούσε τότε σε μια καθοριστική για την τελική διευθέτησή του φάση. Κατά τη φάση αυτή, στα πλαίσια του ανταγωνισμού μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συσχετισμών στην ευρύτερη περιοχή, το πρόβλημα συνδέθηκε με το Αδριατικό και το Νησιωτικό ζήτημα, που είχε προκύψει αφότου οι ιταλικές ναυτικές δυνάμεις κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα.

Η ιταλική κυβέρνηση, με την τακτική που ακολούθησε, θέτοντας ιδίως θέμα ασφάλειας του στενού του Οτράντο, και με την υποστήριξη της Αυστρίας, επιδίωξε κατ' αρχήν να γίνει η χάραξη των συνόρων στην παράκτια ζώνη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην περιέλθουν αποκλειστικά στον έλεγχο της Ελλάδας, και πιθανώς της Entente, τα Στενά της Κέρκυρας, και να εξασφαλισθεί η ελευθερία διόδου για τις ναυτικές δυνάμεις των δύο χωρών στην Αδριατική. Γι' αυτόν το λόγο η ιταλική κυβέρνηση υποχρέωσε πρώτα την κυβέρνηση Βενιζέλου να παραιτηθεί από τις αξιώσεις της για τη χάραξη των συνόρων στο ύψος του Αυλώνα και να περιορισθεί στο αίτημά της για την παραχώρηση της γραμμής Χειμάρρας-Κορυτσάς. Κατόπιν δε, η Ιταλία μαζί με την Αυστρία διεκδίκησαν στη Συνδιάσκεψη για το αλβανικό κράτος μεγάλο τμήμα της ακτής μέχρι τον Καλαμά, αντιμετωπίζοντας όμως την αντίδραση της Entente, ιδίως δε της Γαλλίας, που υποστήριζε σθεναρά την Ελλάδα, λόγω του ανταγωνισμού της προς την Ιταλία και τις Κεντρικές Δυνάμεις στη Βαλκανική και στην Ανατολική Μεσόγειο κατά την περίοδο εκείνη. Μετά το αδιέξοδο που δημιουργήθηκε στη Συνδιάσκεψη οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, χάρις στους εύστοχους και πάλι χειρισμούς της ιταλικής κυβέρνησης, αποφάσισαν να υποβάλουν ένα δεύτερο σχέδιο για τη χάραξη των

συνόρων, ζητώντας την παραχώρηση στην Αλβανία όλης της ακτής, μέχρι το ακρωτήριο Στύλος. Παράλληλα δε αυτές συμφώνησαν να προτείνει η Ιταλία στην Entente τη διασύνδεση του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος, ώστε να γίνει το σχέδιό τους ευκολότερα αποδεκτό, υπολογίζοντας στο γεγονός ότι η Αγγλία, διαφοροποιώντας τη θέση της από τη Γαλλία, έδινε προτεραιότητα σε παράγοντες μεσογειακής πολιτικής. Στη διασύνδεση αυτή θα προχωρούσαν μόνον εφόσον η Entente θα δεχόταν τη νέα χάραξη την οποία πρότειναν για την ακτή, καθώς επίσης και την παραχώρηση της Κορυτσάς στην Ελλάδα. Η διασύνδεση τελικά πραγματοποιήθηκε, χάρις στη συναίνεση της Αγγλίας, μετά, ιδίως, τις εξελίξεις του δεύτερου βαλκανικού πολέμου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VII

1. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 251.
2. Στο ίδιο, σελ. 250-251.
3. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 60-62, 72-73, και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 495-496.
4. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 251. Βλέπε επίσης, Prince Lichnowsky, Karl Max von, *My Mission to London, 1912-1914*, (London, New York, Toronto, Melbourne, 1918), σελ. 10.
5. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 125, 217.
6. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 251.
7. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 127-129.
8. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 111-112.
9. B.D., IX, II, αρ. 391, D.D.F. 3ième série, V, αρ. 78.
10. B.D., IX, II, αρ. 391.
11. Στο ίδιο.
12. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 112.
13. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 254.
14. G.B. Leon, "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", στο *Balkan Studies* (XI, 1970), σελ. 61.
15. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 113 και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 255-257. Επίσης βλέπε Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 135-136. Ο χάρτης αυτός είχε προετοιμασθεί στο Ballhausplatz από τις 10 Δεκεμβρίου. Ο Mensdorff είχε πάρει την εντολή να χρησιμοποιήσει τις τρεις πόλεις Ιπέκ, Πρισρένη και Οχρίδα, για τις οποίες η Βιέννη είχε ήδη προαποφασίσει ότι θα περνούσαν στη σερβική επικράτεια, ως ανταλλάγματα στη διαπραγμάτευση των συνόρων που θα ακολουθούσε. Βλέπε σχετικά, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 257, και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 494-495.
16. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 85, και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 255, όπου αναφέρεται πως η αυστριακή διπλωματία εκτιμούσε ήδη, ότι οι πόλεις Ιπέκ, Τζάκοβα και Οχρίδα θα παραχωρούνταν στη Σερβία. Βλέπε επίσης, Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 113.
17. B.D., IX, II, αρ. 403.
18. Στο ίδιο, Συνημμένα, 1, 2, 3.
19. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 136.
20. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 139, και B.D., IX, II, Συνημμένο στο αρ. 371.
21. D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 29. Βλέπε επίσης Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 150-151, όπου και σχετικά με τη διαφοροποίηση μεταξύ Σερβίας και Μαυροβουνίου ως προς το θέμα της χάραξης των αλβανικών συνόρων. Βάσει των απαιτήσεων και των δύο χωρών, το αλβανικό κράτος θα έχανε καθαρά αλβανικές περιοχές με μουσουλμανική πλειονότητα, όπως η Σκόδρα, το Ιπέκ και η Τζάκοβα.
22. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 138-145 και εξής, Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 207-222, και Παπακοσμά, *Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος*, σελ. 237-248. Βλέπε επίσης, Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 115 και D.D.F., 3ième série, IV, αρ. 120.
23. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 145-148.
24. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 114-116.

25. Στο ίδιο, σελ. 118-119.
26. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question and Greece*, σελ. 56.
27. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 114.
28. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question and Greece*, σελ. 74-97.
29. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 137, σημ. 12α.
30. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 134-139. Βλέπε επίσης, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 263, και Lichnowsky, *My Mission to London*, σελ. 10.
31. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 139-162.
32. Lichnowsky, *My Mission to London*, σελ. 5-10. Ο Γερμανός εκπρόσωπος, υποστηρικτής της αγγλογερμανικής συνεργασίας, αμφισβητούσε την αξία της συμμαχίας της χώρας του με την Αυστρία, ειδικότερα δε είχε επιφυλάξεις ως προς τη βαλκανική πολιτική της τελευταίας, επειδή πίστευε ότι δεν εξυπηρετούσε τα γερμανικά συμφέροντα στην περιοχή. Είχε επίσης την άποψη, σχετικά με το Αλβανικό ζήτημα, ότι έπρεπε να ρυθμισθεί από τους ίδιους τους βαλκανικούς λαούς. Μετά την έκρηξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου εξέφρασε στα Απομνημονεύματά του τη γνώμη ότι ο πόλεμος θα είχε αποφευχθεί, εάν είχε δοθεί στη Σερβία διέξοδος στην Αδριατική θάλασσα και τα αλβανικά εδάφη είχαν διανεμηθεί μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας.
33. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 195 και εξής, και 305-332. Βλέπε και John F.V. Keiger, *France and the Origins of the First World War*, (New York, 1983), σελ. 26-29, 47-55, 122.
34. Στο τέλος των βαλκανικών πολέμων οι γαλλικές επενδύσεις στην Ελλάδα ήταν τρεις φορές μεγαλύτερες από το σύνολο των επενδύσεων όλων των άλλων ευρωπαϊκών χωρών μαζί. Στην περιοχή των Βαλκανίων, το γαλλικό κεφάλαιο είχε διεισδύσει τόσο πολύ μόνο στη Σερβία και στη Ρουμανία. Βλέπε σχετικά, όπου και γενικότερα εμπεριστατωμένη ανάλυση του γαλλογερμανικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα την περίοδο αυτή, στο Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 121-125, 154-163.
35. Reuter, *Die Balkanpolitik der Französischen Imperialismus 1911-1914*, σελ. 381-388. Η γαλλική πολιτική μετά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο αγωνιζόταν να φέρει την Ελλάδα, τη Ρουμανία και τη Σερβία στην Entente. Βλέπε σχετικά, και D.D.F., 3ième série, V, αρ. 457.
36. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 138-145 και εξής, Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 207-222, και Παπακοσμά, *Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος*, σελ. 237-248.
37. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 95.
38. Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής της Α' Συνόδου της ΙΘ' βουλευτικής περιόδου (19 Μαΐου 1912 - 30 Σεπτεμβρίου 1913). Συνεδρίασις ΙΣΤ' της 27ης Φεβρουαρίου 1913, σελ. 86, και ΛΗ', της 20ης Φεβρουαρίου 1914, σελ. 238 και εξής.
39. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 1/14 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 35921, 1913, Α.Α.Κ. 39. Βλέπε επίσης, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', Παράρτημα, αρ. 1695α, σελ. 764.
40. Α.Υ.Ε., Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Δεκεμβρίου 1912 / 1 Ιανουαρίου 1913, αρ. 37414, 1912, Α/5.
41. Στο ίδιο.
42. D.D.F., 3ième série, V, αρ. 120.

43. B.D., IX, II, αρ. 405.
44. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 26-27.
45. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 151, σημ. 53, όπου σχετική αναφορά σε τηλεγράφημα της 4ης Ιανουαρίου 1913 του Mensdorff. Το υπόμνημα ή κάποιο σχετικό αντίγραφο δεν βρέθηκε στα ελληνικά Αρχεία που διερευνήθηκαν.
46. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 98, και σημ. 21, όπου επίσης δεν γίνεται καμιά αναφορά στα Ελληνικά Αρχεία, σχετικά με το ελληνικό υπόμνημα του Ιανουαρίου 1913.
47. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Σκουλούδη και Πρεσβείες Λονδίνου, Βιέννης, Ρώμης, Πετρούπολεως, Παρισίων, Βερολίνου, 16 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 4756, 1913, Α.Α.Κ. 39.
48. Στο ίδιο.
49. Κοκολάκη, *Το Ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι*, σελ. 331 και 361-362.
50. D.D.F., 3ième série, V, αρ. 120,1.
51. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 26.
52. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 150-152 και 275-282, όπου και έμμεσα συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι πόλεις Ιωάννινα και Πρέβεζα δεν συμπεριλαμβάνονταν στο ελάχιστο των αλβανικών διεκδικήσεων, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας.
53. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 115-117.
54. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σημείωμα Μ. Σπυρομήλιου, Ελλάδα και Αλβανία, Μέρος Γ', Β' σελ. 35, 41-44, Μέρος Δ', Α' Σύνοψις ειδήσεων Μαρτίου 1913 / Ιστορικά Χειμάρρας. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 25 Δεκεμβρίου 1912 / 7 Ιανουαρίου 1913, αρ. 135, 1913, Διάφορα έγγραφα αναγόμενα εις περίοδον 1912-1913. Επίσης, Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 99-100.
55. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 134-138.
56. Στο ίδιο, σελ. 149-151, και J.R. Crampton, "The Balkans Since 1909-1914", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 262-263.
57. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 139-147, και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 275-276.
58. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 21 Δεκεμβρίου 1912 / 3 Ιανουαρίου 1913, αρ. 37818, 1912, Επιτροπή Ευαγών Σκοπών.
59. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιανουαρίου / 9 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 6105 και Υπουργείο Εξωτερικών προς Σκουλούδη, 28 Ιανουαρίου / 10 Φεβρουαρίου 1913, ταυτάριθμο, 1913, Ανασχ. 76 5/Α.
60. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 119-122, και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 84-86.
61. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question and Greece*, σελ. 84-89. Για τη θέση του ιταλικού στόλου σε συσχετισμό με τις ναυτικές δυνάμεις της Αυστρίας αφενός, και εκείνες της Entente αφετέρου, αντίπαλες σε έναν πιθανό ευρωπαϊκό πόλεμο, βλέπε Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 187 και εξής. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σχέδια του ιταλικού ναυαρχείου το 1912 αναφέρονταν στη διεξαγωγή Αδριατικού και Τυρρηνικού πολέμου ταυτόχρονα με την Αυστρία και τη Γαλλία – υπόμνημα του Ναυαρχείου τον Οκτώβριο 1912 αφορούσε ειδικότερα στο συσχετισμό δυνάμεων του αυστριακού και του ιταλικού στόλου. Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ότι από την άνοιξη 1913 στα σχέδια αυτά εμφανιζόταν αυξημένη η πιθανότητα πολέμου με τη Γαλλία, και τα ναυτικά γυμνάσια που προγραμματίσθηκαν στην Τυρρηνική είχαν αντιγαλλικό χαρακτήρα. Βλέπε σχετικά σελ. 201-202. Γενικότερα δε για την ιταλική, μεσογειακή και αδριατική πολιτική την περίοδο αυτή, βλέπε Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire" στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 54-55, 64-70, και σε σχέση ει-

- δικότερα με τη Γαλλία, Keiger, *France and the Origins of the First World War*, σελ. 56-68.
62. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 120-121.
63. B.D., IX, II, αρ. 559.
64. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 116-117.
65. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question and Greece*, σελ. 84, σημ. 53.
66. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 190.
67. Στο ίδιο.
68. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 191.
69. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 117, 122.
70. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 192.
71. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 122 και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 288.
72. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 191.
73. Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire" στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 54-55.
74. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 6/19 Μαρτίου 1913, αρ. 6717, 1913, Ανασχ. 29.
75. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 189-190.
76. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σημείωμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Γ', Β', σελ. 36. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Ιανουαρίου 1913, αρ. 1033 και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 12/25 Ιανουαρίου 1913, αρ. 1033, 1913, Ανασχ. 29. Ιθύνοντες κύκλοι του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών είχαν αντιρρήσεις για τη διεξαγωγή απευθείας συζητήσεων με την ιταλική κυβέρνηση για το ζήτημα των συνόρων. Η διπλωματική αυτή τακτική, κατά την άποψή τους, έδινε δικαιώματα στην Ιταλία να αναμειχθεί στις ελληνικές υποθέσεις και ήταν αντίθετη με την απόφαση που είχαν υιοθετήσει στην Αθήνα από την έναρξη του πολέμου, να μην προσφεύγει δηλαδή για τη ρύθμιση των εθνικών θεμάτων η ελληνική κυβέρνηση, παρά μόνο στην ολομέλεια των Δυνάμεων. Όπως οι ίδιοι κύκλοι υποστήριζαν, η ελληνική πλευρά δεν έπρεπε να παραιτηθεί τότε από τις απαιτήσεις της για τον Αυλώνα, ούτε έπρεπε να δεχθεί να διαπραγματευθεί με την Consulta το θέμα της Χειμάρρας και της νήσου Σάσσωνος, που ανήκε στην ελληνική επικράτεια. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 16/29 Ιανουαρίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 29.
77. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σημείωμα Μ. Σπυρομήλιου, Μέρος Β', Γ', σελ. 37 και 44-46 και Μέρος Γ', Ε', Μήνας Φεβρουάριος, Τηλεγρ. 9/22 Δεκεμβρίου 1913. Βλέπε επίσης, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 16/29 Ιανουαρίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Έκθεσις περί Ηπείρου και Στατιστικά Ηπείρου. Έκθεσις περί της εν Χειμάρρα καταστάσεως.
78. Σχετικά με την τακτική που ακολούθησε ως προς το ζήτημα αυτό η ιταλική κυβέρνηση έναντι της ελληνικής και τις υποσχέσεις της, από το Νοέμβριο 1912 μέχρι το Φεβρουάριο 1913, βλέπε, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς τις έξι ευρωπαϊκές Πρεσβείες, 1/14 Μαΐου 1913, αρ. 14180, 1913, Ανασχ. 29.
79. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 212, και Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 102-103.
80. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 6/19 Μαρτίου 1913, αρ. 6717, 1913, Ανασχ. 29.
81. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Ιανουαρίου 1913, αρ. 1039, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Βιέννης, 14/27 Φεβρουαρίου, 1913, αρ. 1349, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 4194, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Βιέννης, 4/17 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 2798, 1913, Ανασχ. 29.

82. Βλέπε παραπάνω σημ. 81. Επίσης, Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 23.

83. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 122-123.

84. Στο ίδιο, σελ. 123-126.

85. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 192-193.

86. Στο ίδιο.

87. Στο ίδιο, σελ. 194.

88. Στο ίδιο. Βλέπε επίσης για το ζήτημα της αυστριακής πολιτικής ως προς τους Κουτσόβλαχους, B.D., IX, II, αρ. 966.

89. B.D., IX, II, αρ. 737, όπου και λεπτομερής περιγραφή της γραμμής των συνόρων, σύμφωνα με το ιταλικό σχέδιο, και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 25. Βλέπε επίσης, Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 195.

90. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 25. Είναι προφανές ότι ο Γάλλος πρεσβευτής P. Cambon, όταν στο σημείο αυτό αναφέρεται στον πληθυσμό των κατεχόμενων εδαφών, δεν ακριβολογεί, αλλά μιλά με γενικά σχήματα, εφόσον δεν κάνει λόγο για τις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες που τον αποτελούσαν και την επικρατέστερη από αριθμητική άποψη μεταξύ τους. Βλέπε επίσης, Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 195.

91. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Μαρτίου 1913, αρ. 7762, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Λονδίνου, 12/25 Μαρτίου 1913, αρ. 7786, 1913. Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε. Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών 14/27 Μαρτίου 1913, αρ. 7939, 1913 Ανασχ. 29, και Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Σεπτεμβρίου / 10 Οκτωβρίου 1913, αρ. 9238, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

92. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Παρισίων, 14/27 Μαρτίου 1913, αρ. 8050, και Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Μαρτίου 1913, αρ. 8044, 16/29 Μαρτίου 1913, αρ. 8187, 15/28 Μαρτίου 1913, αρ. 8189, 15/28 Μαρτίου 1913, αρ. 8185, 1913. Ανασχ. 9 (77-91). Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 56.

93. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Μαρτίου 1913, αρ. 8206, Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Μαρτίου 1913, αρ. 8197, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης σχετικά, B.D., IX, II, αρ. 976.

94. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Μαρτίου / 4 Απριλίου 1913, αρ. 418 1913, Ανασχ. 29.

95. Σχετικά με την κρίση της Σκόδρας, βλέπε Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 124-131, Crampin, *The Hollow Detente*, σελ. 88-94, και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 298-310 και εξής.

96. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Μαρτίου 1913, αρ. 8204, 1913, Ανασχ. 91 (77-91), και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 102.

97. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 98.

98. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Μαρτίου 1913, αρ. 10133, και Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1913, αρ. 8621, 1913, Ανασχ. 91 (77-91), όπου αναφέρεται ότι η Αυστρία σκεφτόταν κατά τις συζητήσεις του Μαρτίου να δώσει τη γραμμή Κεφαλή.

99. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6447.

100. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Μαρτίου 1913, αρ. 8198, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

101. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών 17/30 Μαρτίου 1913, αρ. 8198, και 18/31 Μαρτίου 1913, αρ. 8199, 8481, 8357, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Σκουλούδη, 18/31 Μαρτίου 1913, αρ. 8219, 1913 Ανασχ. 91 (77-91).

102. Α.Υ.Ε., Κορομπλάς προς Σκουλούδη, Claridges Hotel, 11/30 Μαρτίου 1913, άνευ αριθμού κατατάξεως, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαρτίου / 1

Φεβρουαρίου 1913, αρ. 8491, και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 124, 125, 140, 1162, Copie datée 2 Απριλίου 1913.

103. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 140.

104. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Πετροπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1913, αρ. 8506, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

105. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1913, αρ. 8606, Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1913, αρ. 8601, και Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Απριλίου 1913, αρ. 10569, 1913, Ανασχ. 9 (77-91).

106. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαρτίου / 3 Απριλίου 1913, αρ. 8606, Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαρτίου / 1 Απριλίου 1913, αρ. 8494, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

107. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Μαρτίου 1913, αρ. 10133, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Βιέννης, 1/14 Απριλίου 1913, αρ. 10133, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

108. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Απριλίου 1913, αρ. 10569, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

109. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 212-213.

110. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 130-131.

111. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Απριλίου / 2 Μαΐου 1913, αρ. 8361, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

112. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 179.

113. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Απριλίου 1913, αρ. 10569, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

114. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Απριλίου / 11 Μαΐου 1913, αρ. 9561, 1913, Ανασχ. 91 (77-91).

115. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 250.

116. Στο ίδιο, και B.D., IX, II, αρ. 851.

117. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6535.

118. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 264. Βλέπε επίσης σχετικά με τις απόψεις του Grey, B.D., IX, II, αρ. 829, 850. Ο Grey πίστευε ότι ούτε η Γερμανία θα δεχόταν να πάρει μέρος σε τυχόν μέτρα εναντίον της Ελλάδας, λόγω των δεσμών της γερμανικής Δυναστείας με την ελληνική.

119. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6535.

120. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 200.

121. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 131-132.

122. Στο ίδιο.

123. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 321, 414.

124. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Μαΐου / 1 Ιουνίου 1913, αρ. 13009, 1913, Α/5.

125. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6553.

126. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6569.

127. Α.Υ.Ε., “Εκθεσις περί του πορθμού της Κερκύρας, το Υπ. Στρατιωτικών προς το Γεν. Στρατηγείον της Α.Μ. του Βασιλέως’ αντίγραφον”, αρ. 351, 1913, Ανασχ. 29.

128. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Προξενείο Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου 1911, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά.

129. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6569, 6572.

130. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6592.

131. Στο ίδιο και Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 212-213.

132. O-UA, VI, αρ. 6535.
 133. O-UA, VI, αρ. 6687.
 134. O-UA, VI, αρ. 6674.
 135. O-UA, VI, αρ. 6589, 6638, 6671, 6672, 6971. Βλέπε επίσης, Υπουργείο Εξωτερικών προς τις έξι ευρωπαϊκές Πρεσβείες, 1/14 Μαΐου 1913, αρ. 14180, 1913, Ανασχ. 29.
 136. O-UA, VI, αρ. 6971.
 137. O-UA, VI, αρ. 6700 και Συνημμένο.
 138. O-UA, VI, αρ. 6738.
 139. Βλέπε για τη χάραξη της γραμμής αυτής, D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 583.
 140. O-UA, VI, αρ. 6872.
 141. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 583.
 142. B.D., IX, II, αρ. 525, 532.
 143. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 492 και αρ. 495. Η σχετική μυστική συμφωνία μεταξύ Ρώμης και Βιέννης έγινε στις 8 Μαΐου με αφορμή την κρίση της Σκόδρας. Οι δύο Δυνάμεις προέβλεπαν το ενδεχόμενο να καταλάβουν τα αλβανικά εδάφη και να τα θέσουν υπό τον έλεγχό τους, με γραμμή διαίρεσης τον ποταμό Γενούσο. Η συμφωνία δεν εκτελέστηκε, εφόσον παραδόθηκε η Σκόδρα στους εκπροσώπους των Δυνάμεων. Βλέπε σχετικά, Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 183-184, και B.D., IX, II, αρ. 911, 955.
 144. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 483 και O-UA, VI, αρ. 6917.
 145. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 475 και Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείας Βιέννης, Πετρούπολεως και Ρώμης, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1913, αρ. 13001, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1913, αρ. 13305, 1913, Ανασχ. 29.
 146. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Μαΐου 1913, αρ. 14108, 1913, Ανασχ. 29.
 147. Α.Υ.Ε., Ψηφίσματα, Εκθέσεις και Αιτήσεις, επ' ευκαιρία της άφιξης του Διαδόχου Γεωργίου το Μάιο 1913, 1913, Α.Α.Κ. 5. Βλέπε επίσης, Προξενείο Μοναστηρίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Μαΐου / 8 Ιουνίου 1913, αρ. 16382, 1913, Ανασχ. 76 (77-91).
 148. O-UA, VI, αρ. 6971, και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 520, και Προσθήκη. Η Αυστρία ήδη έθεσε τότε θέμα να απαλειφθούν τα άρθρα I και II, σχετικά με την επικυριαρχία της Τουρκίας στην Αλβανία.
 149. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 377, 480, 512, 513, 537. Βλέπε επίσης Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 175-177.
 150. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σημείωμα Μ. Σπυρομήλιου, Σύνοψις ειδήσεων Απριλίου 1913, από το Αρχείο του Υπουργείου.
 151. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 285-303.
 152. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Απριλίου / 3 Μαΐου 1913, αρ. 8644, 1913, Ανασχ. 91 (77-91), και Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Απριλίου / 5 Μαΐου 1913, αρ. 13312, 1913, Ανασχ. 29.
 153. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς τις έξι Πρεσβείες, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, αρ. 13998, 1913, Ανασχ. 29.
 154. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 300-303.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΔΕΚΑΗΜΕΡΟ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ 1913 ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ των εργασιών της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου συνέπεσε με το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της υπογραφής της Προκαταρκτικής Συνθήκης ειρήνης στις 30 Μαΐου και της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στις 10 Αυγούστου 1913.

Κατά τη φάση αυτή το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων επανήλθε στη Συνδιάσκεψη προς συζήτηση στη συνεδρίαση της 11ης Ιουνίου 1913. Από τις 9 Μαΐου εν τω μεταξύ, αφότου υποβλήθηκε στη Συνδιάσκεψη το δεύτερο αυστροϊταλικό σχέδιο για τη χάραξη των συνόρων, και μέχρι την 11η Ιουνίου, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων συνέχισαν τις διαπραγματεύσεις για το ίδιο ζήτημα στο περιθώριο των εργασιών της.

Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά την τελευταία φάση της υπήρξαν καθοριστικές. Σύμφωνα με αυτές τον τελικό και λεπτομερή προσδιορισμό των συνόρων ανέλαβε επιτροπή, η οποία θα εξέταζε επιτόπου τα αμφισβητούμενα τμήματα στα κατεχόμενα από τον ελληνικό στρατό εδάφη για να κρίνει ποια από αυτά έπρεπε να παραχωρηθούν, αντίστοιχα, στην Ελλάδα και στην Αλβανία. Τα συμπεράσματα της επιτροπής θα επικύρωναν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων.

Προκειμένου να καταλήξει η Συνδιάσκεψη στις τελικές αποφάσεις της, επειδή οι διαπραγματεύσεις για τα σύνορα παρουσίασαν ιδιαίτερες δυσκολίες, οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων αναζήτησαν μια συμβιβαστική λύση, συνδέοντας τη διευθέτηση των συνόρων με τη ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος, την οποία πρότεινε η Ιταλία στην Entente ώστε να πάρει η Ελλάδα ανταλλάγματα στα νησιά του Αιγαίου για τις υποχωρήσεις που θα έκανε στο θέμα των συνόρων. Για τη διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος έπρεπε όμως να ληφθούν υπόψη παράγοντες που συνδέονταν με τη μεσογειακή πολιτική της Entente και της Ιταλίας, σε μια περίοδο κατά την οποία είχε ενταθεί ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών στην Ανατο-

λική Μεσόγειο. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια, κατά τη διπλωματική διαμάχη που επακολούθησε, η Entente να συγκεντρώσει τις προσπάθειές της στο ζήτημα της τύχης των νησιών και ειδικότερα της Δωδεκανήσου, εφόσον πρωταρχικός σκοπός της Αγγλίας ήταν να αποχωρήσει η Ιταλία από το Αιγαίο πέλαγος.

Οι νίκες των συμμάχων, της Ρουμανίας και της Τουρκίας, στη σύγκρουσή τους με τη Βουλγαρία για τη διανομή της Μακεδονίας, από τα τέλη Ιουνίου και εξής¹, και η μεγάλη επέκταση της Ελλάδας στην περιοχή αυτή, έδωσαν την ευκαιρία στην Ιταλία να επαναθέσει συστηματικότερα το Νησιωτικό ζήτημα, ζητώντας να λάβουν υπόψη τους οι Δυνάμεις το σύνολο των εδαφικών ανακατατάξεων στα Βαλκάνια, πριν αποφασίσουν για τη διευθέτηση των δύο ζητημάτων που εκκρεμούσαν. Τη ρύθμιση των ζητημάτων αυτών, σε συσχετισμό με τα αποτελέσματα του πολέμου και τις διαπραγματεύσεις για τον επανακαθορισμό των συνόρων των εμπόλεμων κρατών που έγιναν μεταξύ των εκπροσώπων τους² στο Βουκουρέστι (29 Ιουλίου - 10 Αυγούστου), επιδίωξαν επίσης η Αυστρία και η Ρωσία³. Τη συγκεκριμένη στάση υπαγόρευαν στις Δυνάμεις αυτές τα εξής κίνητρα: το μεγάλο ενδιαφέρον τους για την Τουρκία και την έκβαση της διαμάχης ανάμεσά τους για οικονομικές παραχωρήσεις στα ασιατικά εδάφη της⁴, η ανάγκη να διατηρηθεί η ισορροπία δυνάμεων που επέβαλλε η ευρωπαϊκή ειρήνη, και τέλος τα σχέδιά τους για την επανατοποθέτηση των σχέσεών τους προς τα βαλκανικά κράτη.

Την τύχη της Βορείου Ηπείρου και των νησιών του Αιγαίου καθόρισαν, τελικά, παράγοντες ευρωπαϊκής κυρίως πολιτικής, και λιγότερο εθνικά, οικονομικά και πολιτιστικά κριτήρια⁵, καθώς οι Δυνάμεις χρησιμοποίησαν την τακτική των “ανταλλαγμάτων” και των διπλωματικών πιέσεων. Η τακτική αυτή ενθάρρυνε την Ιταλία και την Αυστρία στην αδιαλλαξία τους για το ζήτημα της χάραξης των αλβανικών συνόρων, με αποτέλεσμα να περιορισθούν και οι παραχωρήσεις προς την Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου, παρά τις αρχικές υποσχέσεις των Δυνάμεων για μια γενναιόδωρη ικανοποίησή της στον τομέα αυτόν.

Οι τελικές αποφάσεις της Συνδιάσκεψης δεν ήταν ευνοϊκές για την Ελλάδα, η λύση εντούτοις της επιτροπής, ειδικότερα ως προς το συνοριακό πρόβλημα, άφηνε περιθώρια να βελτιωθεί η θέση της στη Βόρειο Ήπειρο, εάν το αποφάσιζε η επιτροπή.

Κατά τις διαπραγματεύσεις των δύο ζητημάτων που την ενδιέφεραν η κυβέρνηση Βενιζέλου προσπάθησε να κερδίσει και πάλι τη συμπαράσταση όλων των Δυνάμεων για την προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων. Υπολόγιζε, ιδίως, στο γεγονός ότι η διεθνής θέση της χώρας ενδιέφερε και τους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς, κυρίως για λόγους γεωπολιτικούς και στρατηγικούς, εφόσον μάλιστα διαγραφόταν η προοπτική να εξελιχθεί αυτή στο άμεσο μέλλον σε αξιόλογη μεσογειακή Δύναμη. Ταυτόχρονα η κυβέρνηση

επιχείρησε να κατοχυρώσει τη θέση της χώρας στα Βαλκάνια έναντι του βουλγαρικού επεκτατισμού, με τη σύναψη νέων δεσμών συμμαχίας και φιλίας. Η επιμονή όμως του Έλληνα πρωθυπουργού να διατηρήσει τη γραμμή της ουδετερότητας που είχε επιλέξει τον έφερε σε σύγκρουση με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ο οποίος, έχοντας ενισχύσει τη θέση του στο εσωτερικό, επειγόταν να συνδέσει τη χώρα με τις Κεντρικές Δυνάμεις και να εξασφαλίσει την εγγύηση της Γερμανίας έναντι των βουλγαρικών σχεδίων, καθώς και τη βοήθειά της για το Ηπειρωτικό και το Νησιωτικό ζήτημα⁶.

Οι διαπραγματεύσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, που έγιναν κατ' αρχήν στο περιθώριο της Συνδιάσκεψης από τις 9 Μαΐου 1913 μέχρι και το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου, δεν οδήγησαν σε κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα. Μέχρι τις 9 Μαΐου η Αυστρία και η Ιταλία είχαν εγκαταλείψει τις απαιτήσεις τους για τα Ιωάννινα στο εσωτερικό και είχαν μεταβάλει τις αξιώσεις τους ως προς την παράκτια ζώνη, ζητώντας να αρχίσει η χάραξη των συνόρων, διαδοχικά, σε κάποιο σημείο απέναντι από τους Παξούς, στο στόμιο του Καλαμά και, τέλος, νότια από το ακρωτήριο Στύλος⁷, με το τελευταίο σχέδιο που είχαν υποβάλει στις 9 Μαΐου.

Οι τελευταίες αυτές υποχωρήσεις δεν ήταν ικανοποιητικές για την Ελλάδα, που είχε ήδη αναγκασθεί να παραιτηθεί από την περιοχή του Αυλώνα. Η Αθήνα προέβλεπε, ότι, εφόσον γινόταν δεκτή η τελευταία αυστροϊταλική πρόταση για τη χάραξη των συνόρων, θα έχανε την περιοχή της Χειμάρρας, το λιμάνι των Αγίων Σαράντα και πιθανώς το Αργυρόκαστρο, την περιοχή νότια από τη γραμμή της Σούχας, στην οποία το ελληνικό στοιχείο ήταν επικρατέστερο, καθώς και το τμήμα βόρεια από αυτήν, μαζί με την Κορυτσά, το σημαντικότερο κέντρο της ελληνικής επιρροής στην αλβανόφωνη ζώνη.

Τις τελευταίες αυστροϊταλικές προτάσεις δεν δέχονταν ούτε οι Δυνάμεις της Entente, υπήρχε δε κίνδυνος να δημιουργηθεί αδιέξοδο, εφόσον, όπως αναφέρθηκε, είχε ήδη απορριφθεί από τις Αδριατικές Δυνάμεις και η πρόταση του Γάλλου εκπροσώπου για την αποστολή διεθνούς επιτροπής προς χάραξη των συνόρων επιτόπου.

Για να βρεθεί μια λύση κοινής αποδοχής, μετά από πρωτοβουλία του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών⁸, ο οποίος έκανε σχετικές συστάσεις στον Ιταλό πρεσβευτή στο Λονδίνο Imperiali, η Ιταλία, που είχε προβάλει έως τότε ορισμένες αντιρρήσεις για να δοθούν τα νησιά του Αιγαίου στην Ελλάδα, πρότεινε στους εκπροσώπους της Entente ένα νέο σχέδιο⁹. Με το σχέδιο αυτό η Αδριατική αυτή Δύναμη κατ' αρχήν ευελπιστούσε να συμπαρασύρει τις Δυνάμεις της Entente καθώς και την Ελλάδα σε αποδοχή των αυστροϊταλικών προτάσεων για τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος, ώστε να εξασφαλίσει τη συμμετοχή της Αλβανίας στον έλεγχο των Στενών της Κέρκυρας, υποβοηθώντας και τους στόχους της για την

εγκαθίδρυση ιταλικής ηγεμονίας στην Αδριατική θάλασσα. Με το ίδιο σχέδιο ήλπιζε επίσης η Ιταλία να πείσει την Entente να δεχθεί ταυτόχρονα μια ρύθμιση για τα νησιά του Αιγαίου, σύμφωνα με την οποία τα Δωδεκάνησα θα περιέρχονταν στην Τουρκία, εφόσον η Ελλάδα θα έπαιρνε τα νησιά του Βορείου Αιγαίου. Το σχέδιο άφηνε ανοιχτό και το ενδεχόμενο να διευθετηθεί το ζήτημα της Δωδεκανήσου υπέρ της Ελλάδας, καθώς στο σχετικό κείμενο αναφερόταν ότι, αν η Τουρκία δεχόταν να ανατεθεί το Νησιωτικό ζήτημα στις Δυνάμεις και αυτές αποφάσιζαν να παραχωρηθούν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα, η ιταλική κυβέρνηση δεν θα προέβαλλε δυσκολίες. Η σχετική πρόταση όμως έπρεπε να προέλθει από μια τρίτη Δύναμη. Το σχέδιο τέλος διευκρίνιζε ότι η Ιταλία θα ήταν ευνοϊκά διατεθειμένη προκειμένου να παραχωρηθούν στην Ελλάδα τα νησιά του Αιγαίου, υπό ορισμένους όρους και εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο, εφόσον συναινούσε και η Γερμανία¹⁰.

Μεταξύ των Δυνάμεων της Entente η Αγγλία ήταν έτοιμη να δεχθεί ειδικότερα την πρόταση του ιταλικού σχεδίου για τη διασύνδεση του Νησιωτικού και του συνοριακού ζητήματος. Όπως προκύπτει από τις πρώτες νύξεις που έκανε για το θέμα αυτό στον Imperiali ο Grey, είχε επιλέξει και η ίδια την τακτική αυτή ως ενδεδειγμένη, προκειμένου να ικανοποιήσει τους δικούς της πολιτικούς σκοπούς.

Η Αγγλία ήλπιζε συγκεκριμένα ότι βάσει αυτού του συνδυασμού θα μπορούσε να πετύχει μια συνολική διευθέτηση που να ικανοποιεί τις ελληνικές διεκδικήσεις, ως ένα βαθμό, και κυρίως, τα συμφέροντα των Δυνάμεων της Entente στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Προτεραιότητα η Αγγλία έδινε στο Νησιωτικό ζήτημα σε μια περίοδο, κατά την οποία η επιτάχυνση των ναυτικών κατασκευαστικών προγραμμάτων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων ενέπνεε ανησυχίες για τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στη Μεσόγειο, εφόσον μάλιστα οι ναυτικές αγγλικές δυνάμεις είχαν μετατοπισθεί στη Βόρεια θάλασσα¹¹ και η Ιταλία είχε εγκατασταθεί στα Δωδεκάνησα. Οι φόβοι της Entente για τυχόν εξέλιξη της Τριπλής Συμμαχίας σε πανίσχυρο ναυτικό συνασπισμό είχαν προκαλέσει τότε και τις προσπάθειες ορισμένων διπλωματικών κύκλων στη Γαλλία και στην Αγγλία για τη συνομολόγηση συμφωνίας με την Ιταλία¹², η οποία θα αναφερόταν στις βορειοαφρικανικές κτήσεις των χωρών αυτών και σε προβλήματα συναφή με τη διατήρηση του status quo. Σύμφωνα με τις παραπάνω εκτιμήσεις η αγγλική διπλωματία θα επιδίωκε να δεχθούν οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας να περιέλθουν στην Ελλάδα τα νησιά που κατείχαν οι δυνάμεις της στο Αιγαίο, και ιδίως να αποχωρήσει η Ιταλία από τα Δωδεκάνησα, έναντι ανταλλαγμάτων, όσον αφορά στη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων. Ο τελευταίος στόχος της αποτελούσε βασικό κίνητρο της πρωτοβουλίας που ανέλαβε ο Grey. Το Λονδίνο πίστευε ότι τα νησιά του Αιγαίου, που βρίσκονταν υπό ελληνική κατοχή, έπρεπε να δοθούν στην Ελλάδα, κατ' αρχήν επειδή ήταν προτιμότερο

για τα αγγλικά συμφέροντα να τα κατέχει μια μικρή και, επομένως, μια όχι τόσο επίφοβη Δύναμη, αλλά και επειδή, αν περνούσαν και πάλι υπό την τουρκική κυριαρχία θα ήταν εστία διαρκούς αναταραχής στην κρίσιμη αυτή θαλάσσια περιοχή. Ειδικότερα ως προς τα Δωδεκάνησα, η Αγγλία δεν ενδιαφερόταν αν θα γίνονταν ελληνικά ή τουρκικά¹³, αλλά πρωτίστως να μην αποκτήσει βάσεις σε κάποιο από αυτά η Ιταλία, και γενικότερα η Τριπλή Συμμαχία. Η Entente υποψιαζόταν ότι η Ιταλία είχε κάνει κάποια μυστική συμφωνία με την Τουρκία για να παραμείνουν τα νησιά υπό την κατοχή της¹⁴. Από την πλευρά της η Ιταλία αντιδρούσε στην παραχώρηση των νησιών στην Ελλάδα, επειδή φοβόταν ότι αυτή θα συμμαχούσε μελλοντικά με την Entente, η οποία θα τα καταλάμβανε σε περίπτωση ανατροπής της ισορροπίας δυνάμεων στην περιοχή. Επίσης, η Ιταλία φοβόταν ότι η επιμονή της Entente να δοθούν τα νησιά στην Ελλάδα αποτελούσε τέχνασμα, για να αποκλείσει αυτή τις αντίπαλες Δυνάμεις από την Ανατολική Μεσόγειο και να προχωρήσει, μετά τη δική της αποχώρηση από το Αιγαίο, σε διανομή της Μικράς Ασίας, χωρίς τη συμμετοχή της – η διανομή αυτή θα γινόταν κεντρικό ζήτημα της διεθνούς πολιτικής μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων¹⁵. Η ελληνική πολιτική της Ιταλίας από τους βαλκανικούς πολέμους και εξής θα ήταν συνδεδεμένη με την ευρύτερη μεσογειακή πολιτική της, οι στόχοι της οποίας έρχονταν σε αντίθεση με την υλοποίηση των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων στον ίδιο χώρο. Ειδικότερα δε η κατοχή της Δωδεκανήσου συνδεόταν για τη Ρώμη με τη μέριμνά της για τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, βασικό τότε στόχο της εξωτερικής της πολιτικής¹⁶.

Στο διπλωματικό παιχνίδι του quid pro quo με τα νησιά του Αιγαίου, που ακολούθησε μεταξύ των Δυνάμεων της Entente αφενός και της Τριπλής Συμμαχίας αφετέρου, κερδισμένη επρόκειτο να βγει η Ιταλία, εξαιτίας κυρίως της στάσης της Αγγλίας, η οποία δεν υποστήριξε τις διπλωματικές πιέσεις τις οποίες άσκησαν οι σύμμαχες χώρες Γαλλία και Ρωσία στη Ρώμη, με σκοπό την ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων. Στη διαμάχη αυτή οι Δυνάμεις και των δύο παρατάξεων, παρά τις ενδοσυμμαχικές διαφοροποιήσεις τους, εμφανίσθηκαν ενωμένες, καθώς η αγγλογερμανική συνεργασία για τη βαλκανική κρίση σταδιακά ατονούσε και η ένταση μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών αυξανόταν μετά τους βαλκανικούς πολέμους¹⁷. Ειδικότερα για το Νησιωτικό ζήτημα η συνεργασία αυτή, την οποία συνιστούσε επίμονα ο Γερμανός πρεσβευτής στο Λονδίνο Lichnowsky, εγκαταλείφθηκε οριστικά την άνοιξη και τις αρχές του θέρους. Από τον Ιανουάριο ήδη η γερμανική πολιτική είχε επηρεασθεί από τα επιχειρήματα που προέβαλλε η Ιταλία σχετικά με το Νησιωτικό ζήτημα. Τα επιχειρήματα αυτά αναφέρονταν στις επιδιώξεις της Entente να δοθούν τα νησιά στην Ελλάδα, με απώτερο σκοπό τη διανομή της Μικράς Ασίας, χωρίς τη συμμετοχή των

Δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας. Το τελευταίο αυτό θέμα συγκινούσε ιδιαίτερα τη Γερμανία, καθώς διέθετε μεγάλα οικονομικά συμφέροντα στην Τουρκία, και ειδικότερα στη Μικρά Ασία, και από την άποψη αυτή φοβόταν επίσης την ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο, που ήταν δυνατόν να υποκινήσει αναταραχή μεταξύ των Ελλήνων της περιοχής αυτής¹⁸.

Αμέσως μετά την υποβολή του ιταλικού σχεδίου οι εκπρόσωποι της Entente στο Λονδίνο αντάλλαξαν μεταξύ τους απόψεις σχετικά με τις θέσεις που προέβαλλε αυτό. Σχολιάζοντας ειδικότερα τις προτάσεις του σχεδίου για το μέλλον των νησιών του Αιγαίου ο Grey υπογράμμισε στον Γάλλο και στον Ρώσο πρεσβευτή τη σημασία που θα είχε για την Ελλάδα η απόκτηση της Δωδεκανήσου, και ιδίως της Ρόδου, καθώς και το γεγονός ότι η Γερμανία δεχόταν πλέον να δοθούν σ' αυτήν η Χίος και η Μυτιλήνη. Ο Γάλλος εκπρόσωπος διαφοροποίησε τη θέση του, επισημαίνοντας την αοριστία των ιταλικών υποσχέσεων και εκφράζοντας την αντίθεσή του προς τις αυστροϊταλικές προτάσεις για τη χάραξη συνόρων. Φοβόταν μήπως, αφού εξασφάλιζε τις υποχωρήσεις τις οποίες επιδίωκε για το τελευταίο αυτό ζήτημα η Ιταλία, αθετούσε κατόπιν η ίδια τις δεσμεύσεις, που θα αναλάμβανε σχετικά με την παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου, επικαλούμενη τις αντιρρήσεις της Γερμανίας ή της Αυστρίας¹⁹. Τις επιφυλάξεις του Cambon ενέκρινε και ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Richon, ο οποίος συνιστούσε σύνεση στους χειρισμούς του συνοριακού ζητήματος, ώστε να αποκαλυφθούν οι πραγματικές προθέσεις της Ιταλίας²⁰.

Παρόλο που ο Grey επέμενε στο σχέδιό του για τη διασύνδεση του Νησιωτικού και του συνοριακού ζητήματος, η Γαλλία και η Ρωσία δεν σκόπευαν να υιοθετήσουν την πρότασή του, πριν να καταβάλουν όλες τις δυνατές προσπάθειες, για να πετύχουν παραχωρήσεις υπέρ της Ελλάδας στο τμήμα της ενδοχώρας εκ μέρους των Αδριατικών Δυνάμεων. Ειδικότερα μάλιστα η Γαλλία υποστήριζε τις ελληνικές διεκδικήσεις περισσότερο από όλες τις Δυνάμεις, επειδή ενδιαφερόταν να ενισχύσει τη φιλική αυτή χώρα σε βάρος των ιταλικών επιδιώξεων στην ευρύτερη περιοχή, με τις οποίες έρχονταν επίσης σε αντίθεση και οι δικές της φιλοδοξίες. Ακόμα, η Γαλλία επιδίωκε την εύνοια της Ελλάδας, στην επικράτεια της οποίας, και σε αντιπαράθεση προς τη Γερμανία, είχε σημαντικά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα.

Στη Ρώμη και στη Βιέννη οι κυβερνητικοί κύκλοι, λίγο πριν από τα μέσα Μαΐου, ήταν ενήμεροι για τις επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών της Entente, ως προς τις επιδιώξεις τους για τη ρύθμιση των δύο ζητημάτων, πράγμα που τους έδινε τη δυνατότητα να προσαρμόζουν ανάλογα τους διπλωματικούς χειρισμούς τους, για να πετύχουν τους στόχους τους. Οι κύκλοι αυτοί ήταν πεπεισμένοι ότι η Αγγλία αδιαφορούσε για το ζήτημα των νοτίων αλβανικών συνόρων και ότι το Παρίσι ακολουθούσε, αντίθετα, στα-

θερή πολιτική υπέρ των ελληνικών θέσεων. Οι ίδιοι κύκλοι είχαν τέλος την αντίληψη ότι και η Πετρούπολη ήταν διατεθειμένη να υποστηρίξει την Ελλάδα και για τα δύο ζητήματα²¹.

Στη Ρώμη υπολόγιζαν ότι η Ελλάδα, εφόσον είχε την υποστήριξη της Γαλλίας, ήταν πιθανό να μη δεχθεί να αποσύρει τα στρατεύματά της από τα κατεχόμενα εδάφη, εάν το επέβαλλαν οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης, γεγονός που θα εξωθούσε την ιταλική κυβέρνηση να ασκήσει βία εναντίον της. Οι αόριστες απειλές περί πολέμου, τις οποίες είχε εκτοξεύσει προς την κατεύθυνση των Αθηνών από τις αρχές Μαΐου ο San Giuliano, ήταν ενδεικτικές. Για να αποφευχθεί ένα τέτοιο ενδεχόμενο, η ιταλική κυβέρνηση ζήτησε από τη Ρωσία και τη Γαλλία να μεσολαβήσουν στην Ελλάδα, για να δεχθεί η ελληνική κυβέρνηση να αρχίσει η χάραξη των συνόρων στην παράκτια ζώνη από το ακρωτήριο Στύλος. Επίσης, ζήτησε από τις δύο χώρες να βοηθήσουν, ώστε να καταλήξουν σε κάποια συμφωνία οι Δυνάμεις σχετικά με τα δύο εκκρεμή θέματα πριν από την επανεξέτασή τους στη Συνδιάσκεψη. Άφηνε δε αόριστα η ιταλική κυβέρνηση και πάλι να εννοηθεί ότι, εφόσον γινόταν αποδεκτή η αυστροϊταλική πρόταση σχετικά με την παράκτια ζώνη, η ίδια θα ήταν γενικότερα ενδοτική ως προς τις ελληνικές απαιτήσεις²².

Το Παρίσι δεν απέρριψε τις βολιδοσκοπήσεις της Ρώμης και επιδίωξε μάλιστα να βελτιωθεί το κλίμα έντασης, που είχαν καλλιεργήσει, αντίστοιχα, ο ημιεπίσημος γαλλικός και ιταλικός τύπος με τις επιθέσεις τους κατά της πολιτικής των δύο κυβερνήσεων για το Ηπειρωτικό ζήτημα²³. Κατέστησε όμως σαφές ότι η Γαλλία δεν θα αναλάμβανε καμιά πρωτοβουλία στην Αθήνα και στη Βιέννη, αλλά, όταν θα επανεξετάζονταν τα δύο θέματα σε συνεννόηση με τις άλλες Δυνάμεις της Entente, θα συντελούσε στην εξεύρεση μιας λύσης²⁴. Ειδικότερα όσον αφορά στην Ελλάδα, ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Richon υπέδειξε στον Ιταλό πρεσβευτή στο Παρίσι Tittoni ότι η γαλλική κυβέρνηση επιθυμούσε να ικανοποιηθούν, κατά το δυνατόν, οι ελληνικές διεκδικήσεις, σύμφωνα και με τις απαιτήσεις της γαλλικής κοινής γνώμης²⁵. Τον Richon προσήγγισε και ο Αυστριακός εκπρόσωπος στο Παρίσι, για να επιβεβαιώσει ότι η Βιέννη απαιτούσε επίσης να αρχίσει η γραμμή των συνόρων από τον κόλπο της Φτελιάς. Ο Γάλλος πολιτικός επικαλέσθηκε το ανυποχώρητο των ελληνικών θέσεων σχετικά, και αντιπρότεινε την αποδοχή της ουδετεροποίησης των Στενών της Κέρκυρας εκ μέρους της ιταλικής πλευράς²⁶.

Εξίσου επιφυλακτική στις αυστροϊταλικές προτάσεις και έτοιμη να υποστηρίξει τις ελληνικές θέσεις με τα ίδια περίπου επιχειρήματα φάνηκε και η Πετρούπολη²⁷. Λίγο πριν από το τέλος Μαΐου, ο Sazonov δήλωνε στον Ιταλό εκπρόσωπο ότι, σε περίπτωση που θα συμβούλευε την ελληνική κυβέρνηση να δεχθεί να γίνει η χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος, θα έπρεπε να έχει εγγυήσεις ότι η Ελλάδα θα έπαιρνε το Αργυρόκαστρο, την

Πρεμετή και την Κορυτσά, και ότι δεν θα απαιτούσαν οι Δυνάμεις να δεχθεί κάποιαν अपαράδεκτη ρύθμιση για τα νησιά του Αιγαίου²⁸. Την Ελλάδα υποστήριζε προσωπικά και ο Τσάρος Νικόλαος Β΄, ο οποίος εμφανιζόταν και πάλι ως προστάτης των βαλκανικών χωρών. Η ρωσική κυβέρνηση μάλιστα επιδίωκε συστηματικότερα από τον Απρίλιο να ασκήσει την επιρροή της στους συμμαχικούς βαλκανικούς λαούς, σχετικά με την επίλυση των εδαφικών διαφορών μεταξύ τους²⁹, ώστε να μη διασπασθεί η βαλκανική συμμαχία. Σ' αυτό θα συντελούσε και η μετριοπαθέστερη, ενδεχομένως, στάση της Ελλάδας στο θέμα της διανομής της Μακεδονίας, σε περίπτωση που θα ήταν δυνατόν να ικανοποιηθούν οι διεκδικήσεις της σε άλλες περιοχές. Η ρωσική πολιτική ως προς την Ελλάδα επρόκειτο να μεταβληθεί μετά τις πρώτες νίκες των συμμάχων στο δεύτερο βαλκανικό πόλεμο.

Όπως διαβεβαίωνε την Αθήνα ο Έλληνας εκπρόσωπος στη Βιέννη³⁰, η Entente είχε αναγνωρίσει στην Αυστρία και στην Ιταλία την προτεραιότητα του ενδιαφέροντός τους ως προς το Αλβανικό ζήτημα. Οι Δυνάμεις της Entente κατέστησαν εξάλλου σαφές ότι δεν ήταν διατεθειμένες να υποστηρίξουν την Ελλάδα, σε περίπτωση που η Ιταλία υλοποιούσε τις απειλές περί πολέμου, τις οποίες είχε επιστρατεύσει, αφότου είχε θέσει το θέμα των Στενών της Κέρκυρας, και στις οποίες επανερχόταν κατά διαστήματα³¹. Επιπλέον, διπλωματικοί ελληνικοί κύκλοι πίστευαν ότι, ακόμα και αν το επιδίωκε πραγματικά, η ιταλική κυβέρνηση δεν θα ήταν σε θέση να πείσει την Αυστρία να προβεί σε παραχωρήσεις στο εσωτερικό της Ηπείρου, εφόσον αυτές αποτελούσαν αναγνωρισμένη, εκ μέρους της, αρμοδιότητα της Βιέννης³².

Από τις συνομιλίες που είχε στη Ρώμη με τον San Giuliano ο Αυστριακός πρεσβευτής, περί τις 10 Μαΐου, προκύπτει εξάλλου ότι η Βιέννη δεν ενέκρινε την εγκατάλειψη της διπλωματικής τακτικής των σταδιακών υποχωρήσεων, που είχαν υιοθετήσει αρχικά οι δύο συμμαχικές κυβερνήσεις σχετικά με τους χερσιόμους του συνοριακού προβλήματος. Αντί να συνεχίσει την τακτική αυτή, η Ρώμη προτίμησε, όπως αναφέρθηκε, να γνωστοποιήσει στην Entente το μέγιστο όριο των υποχωρήσεών τους, ενθαρρύνοντας έτσι και την ελληνική αδιαλλαξία. Ο Αυστριακός πρεσβευτής δεν συμεριζόταν απόλυτα τις ελπίδες του Ιταλού Υπουργού Εξωτερικών ότι η ελληνική κυβέρνηση θα ενέδιδε, εφόσον έπαιρνε ικανοποιητικά ανταλλάγματα στα νησιά του Αρχιπελάγους³³. Και η Βιέννη ειδικότερα δεν ενέκρινε να υποσχεθούν κατά τη δεδομένη στιγμή στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα, σχετικά με τα οποία οι κυβερνήσεις της Τριπλής Συμμαχίας πίστευαν ότι η διευθέτηση της τύχης τους ξεπερνούσε τη δικαιοδοσία των Δυνάμεων στη συγκεκριμένη διαμάχη³⁴. Κατά την άποψή της, έπρεπε να μεταχειρισθούν τη Δωδεκάνησο ως έσχατο μέσο, για να εκβιάσουν μίαν επιθυμητή λύση του συνοριακού προβλήματος.

Η γερμανική κυβέρνηση, που είχε συντονίσει τη στάση της ως προς το

Νησιωτικό ζήτημα με την πολιτική της Ρώμης, ήταν περισσότερο εφεκτική απέναντι στις πρωτοβουλίες της. Σύμφωνα με πληροφορίες του Έλληνα πρεσβευτή στη Βιέννη, απέρριψε εντούτοις την ιταλική πρόταση για άμεση μεσολάβηση στην Αθήνα και προσπάθησε να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να έρθει σε απευθείας συνεννόηση με την Ιταλία και για τα δύο ζητήματα³⁵. Επιδιώκοντας συστηματικότερα την προσέγγιση της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία κατά την περίοδο αυτή η Γερμανία ήθελε να αποφύγει άμεση εμπλοκή της στους χειρισμούς του συνοριακού προβλήματος, που θα την εξέθετε στην ελληνική κυβέρνηση και στα Ανάκτορα, εφόσον ήταν υποχρεωμένη να πάρει το μέρος των συμμάχων της. Παράλληλα όμως συμβούλευε την ελληνική κυβέρνηση να υποχωρήσει στο θέμα της παράκτιας ζώνης, όσο υπήρχε ακόμα χρόνος, ώστε να φανεί ενδοτική και η Ιταλία για τη χάραξη των συνόρων στο εσωτερικό και την τύχη των νησιών του Αιγαίου³⁶. Η Αθήνα προτιμούσε να αναβληθούν οι ελληνοϊταλικές διαπραγματεύσεις και να γίνουν μετά την υπογραφή της Προκαταρκτικής Συνθήκης ειρήνης, επειδή επικρατούσε ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών.

Το ελληνικό Υπουργείο υπολόγιζε στην παρέμβαση και στην υποστήριξη κυρίως της Γερμανίας, καθώς οι σχέσεις των δύο χωρών είχαν γίνει ιδιαίτερα φιλικές, αφότου είχε γίνει βασιλιάς στην Ελλάδα ο Κωνσταντίνος. Για το ζήτημα της ακτής εντούτοις δεν μπορούσε να σημειωθεί καμιά αλλαγή στη στάση της Ιταλίας, επειδή οι κυβερνήσεις της Γερμανίας και της Αυστρίας, όπως αναφέρθηκε, είχαν δηλώσει με σαφήνεια στις χώρες της Entente ότι υποστήριζαν τις ιταλικές απαιτήσεις για τη χάραξη των συνόρων στον κόλπο της Φτελιάς. Παρέμενε όμως ανοιχτό το ενδεχόμενο να υπαναχωρήσουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, ως προς το θέμα της χάραξης των συνόρων στο εσωτερικό της Ηπείρου. Την εύνοια της Βιέννης για το τελευταίο αυτό θέμα ζήτησε η Αθήνα, προβάλλοντας, όπως και πριν, το κοινό συμφέρον της Ελλάδας και της Αυστρίας να μην προωθηθούν οι ιταλικές φιλοδοξίες στην Αλβανία³⁷. Η Βιέννη όμως εμφανίσθηκε αδιάλλακτη. Όπως επανέλαβε στις 21 Μαΐου στον San Giuliano ο Αυστριακός εκπρόσωπος στη Βερμή, η κυβέρνησή του ήταν διατεθειμένη να συγκατατεθεί μόνο σε υποχωρήσεις χωρίς σημασία, ως προς το τμήμα μεταξύ της ακτής και της περιοχής της Πίνδου³⁸.

Στην αρνητική στάση της ενθάρρυναν τη Βιέννη και οι υποψίες που είχε ότι η Ελλάδα είχε συνομολογήσει συνθήκη συμμαχίας με τη Σερβία³⁹. Εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης επιχείρησαν να πείσουν τους κυβερνητικούς κύκλους της ότι η συνθήκη συμμαχίας και φιλίας μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας, της οποίας είχε υπογραφεί το Πρωτόκολλο (22 Απριλίου / 5 Μαΐου) καθώς και η στρατιωτική σύμβαση (1/14 Μαΐου)⁴⁰, στρεφόταν μόνο κατά της Βουλγαρίας και όχι κατά της Αυστρίας. Σύμφωνα με πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας της Βιέννης, η Γερμανία κατέβαλλε επίσης

προσπάθειες να παρεμποδίσει την ελληνοσερβική σύγκλιση και συμβούλευε την Ελλάδα να μην αναμιχθεί στην επικείμενη σύγκρουση των βαλκανικών κρατών, ώστε να μην καταστρέψει και τις ελπίδες για μια συνεργασία της με τις Κεντρικές Δυνάμεις, αλλά να περιορισθεί στην καλλιέργεια καλών σχέσεων με τη Ρουμανία⁴¹. Λίγο μετά τη συνομολόγηση της ελληνοσερβικής συνθήκης ο Βενιζέλος διαβεβαίωσε επίσης τον Γερμανό πρεσβευτή στην Αθήνα Quadt ότι η συνθήκη είχε ως αποκλειστικό σκοπό την άμυνα των δύο χωρών έναντι της Βουλγαρίας⁴².

Η Ελλάδα και η Σερβία είχαν συγκλίνει από τον Ιανουάριο, με σκοπό τη συνεννόησή τους για τη διανομή της Μακεδονίας, σχετικά με την οποία επρόκειτο να αποφασίσουν τότε μαζί με τη Βουλγαρία⁴³. Κατά τη διάρκεια του πολέμου είχε αναζωπυρωθεί η παλαιά δυσπιστία τους προς τη σύμμαχο αυτή χώρα, που επέμενε να κρατήσει το μεγαλύτερο τμήμα της Μακεδονίας και δεν δεχόταν επανεξέταση της σερβοβουλγαρικής συνθήκης. Το Βελιγράδι είχε θέσει θέμα αναθεώρησής της από το Φεβρουάριο, ώστε να εξασφαλίσει ανταλλάγματα στην περιοχή της Μακεδονίας, εφόσον, μετά την ίδρυση του αλβανικού κράτους μέσα στα γνωστά όρια, είχε αποκλεισθεί η δυνατότητα να επεκταθεί η Σερβία στα αλβανικά εδάφη, όπως προέβλεπε η σερβοβουλγαρική συνθήκη. Οι προθέσεις της Βουλγαρίας είχαν γίνει φανερές και κατά τις ελληνοβουλγαρικές διαπραγματεύσεις του Απριλίου⁴⁴.

Η θέση της Ελλάδας ήταν τότε εξαιρετικά δύσκολη, καθώς παρέμενε ανοιχτό το ενδεχόμενο μιας νέας σύγκρουσης με τη Βουλγαρία για το ζήτημα της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας, ενώ ταυτόχρονα εκκρεμούσε στη Συνδιάσκεψη η ρύθμιση του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος, που ήταν δυνατόν να έχει ως συνέπεια νέες περιπλοκές στις σχέσεις της χώρας με τις Αδριατικές Δυνάμεις, καθώς και με την Τουρκία.

Η ελληνική κυβέρνηση ήλπιζε σε ευνοϊκότερη διευθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων που την ενδιέφεραν χάρις στη βοήθεια των Δυνάμεων που υποστήριζαν περισσότερο τα αιτήματά της, επειδή έκριναν ότι η Ελλάδα, λόγω της γεωπολιτικής θέσης της στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, ενισχυμένη μετά τη βαλκανική κρίση, θα συνέβαλλε σημαντικά στην προώθηση των συμφερόντων τους στην περιοχή. Παράλληλα όμως η κυβέρνηση προσέβλεπε και στην υποστήριξη της Γερμανίας.

Το Βερολίνο, σε αντίθεση με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, των οποίων οι φιλοδοξίες συγκρούονταν με τις ελληνικές επιδιώξεις στην Αδριατική και στη Μεσόγειο, επιδίωκε, όπως αναφέρθηκε, να προσελκύσει την Ελλάδα στην Τριπλή Συμμαχία και να την αξιοποιήσει ως ενδιάμεσο σταθμό για την προώθηση των γερμανικών συμφερόντων στο χώρο που εκτεινόταν από την Κεντρική Ευρώπη έως την Εγγύς Ανατολή. Η στιγμή ήταν κατάλληλη για μια τέτοια πρωτοβουλία εκ μέρους της Γερμανίας, στα πλαίσια της νέας βαλκανικής πολιτικής που σχεδίαζε τότε, επειδή άλλαζε η διεθνής θέση της

Ελλάδας και η ενδοβαλκανική ισορροπία έτεινε και πάλι να μεταβληθεί με την ελληνοσερβική σύγκλιση που στρεφόταν εναντίον της Βουλγαρίας. Η Γερμανία επιθυμούσε να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιό της για τη δημιουργία ενός αντισλαβικού άξονα στην περιοχή υπό την αιγίδα της, που προϋπέθετε την προσέγγιση της Ελλάδας προς την Τουρκία και τη Ρουμανία. Θετικό στοιχείο για την υλοποίηση του προγράμματός της αποτελούσε η κατάρρευση της ευρωπαϊκής Τουρκίας, καθώς και οι εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα, μετά την ανάρρηση στο θρόνο του Κωνσταντίνου⁴⁵. Την πολιτική της Γερμανίας διευκόλυνε, από ελληνικής πλευράς, και ο Βενιζέλος, ο οποίος δέχθηκε με μεγάλη προθυμία τη γερμανική μεσολάβηση για μίαν επίλυση των διαφορών της Ελλάδας με τη Ρουμανία και την Τουρκία, επειδή αναζητούσε τότε και άλλους συμμάχους για τη χώρα στα Βαλκάνια, ώστε να διασφαλισθεί έναντι του βουλγαρικού κινδύνου. Τα περίπλοκα προβλήματα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα στη χερσόνησο και στις σχέσεις της με ορισμένες Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς επίσης και παράγοντες ισορροπίας στο εσωτερικό της χώρας, αφότου έγινε βασιλιάς ο γερμανόφιλος Κωνσταντίνος, υπαγόρευαν και πάλι στον Βενιζέλο την τήρηση της ουδετερότητας ως προς τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η τακτική αυτή ήταν στην πραγματικότητα παραπλανητική, εφόσον, σύμφωνα με τις προσωπικές του επιλογές, ο πρωθυπουργός πίστευε ότι η Ελλάδα έπρεπε να ενταχθεί στο πλευρό της Entente⁴⁶.

Στις αρχές Ιουνίου ο Έλληνας πρωθυπουργός διαβεβαίωσε τον Quadt ότι η Ελλάδα δεν θα προσχωρούσε σε κανέναν από τους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς, ήλπιζε όμως να φανεί χρήσιμη στην Τριπλή Συμμαχία, προχωρώντας σε μια συνεννόηση με τη Ρουμανία και την Τουρκία, που θα αποτελούσε φραγμό στην επέκταση του Σλαβισμού στα Βαλκάνια⁴⁷.

Το σημαντικότερο πρόβλημα που χώριζε την Ελλάδα και τη Ρουμανία ήταν το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, καθώς οι ελληνορουμανικές σχέσεις, από την αποκατάστασή τους το 1911, παρέμεναν ψυχρές. Ο Βενιζέλος είχε ήδη αρχίσει διαπραγματεύσεις με τη ρουμανική κυβέρνηση για μια κοινή αντιμετώπιση των βουλγαρικών σχεδίων, αλλά έως τον Απρίλιο δεν είχε σημειωθεί καμιά πρόοδος σ' αυτές. Προκειμένου να συναινέσει η Ρουμανία στην υποστήριξη των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων, ο πρωθυπουργός προσέφερε στις 1/15 Μαΐου στο Βουκουρέστι διαβεβαιώσεις ότι η Ελλάδα θα παραχωρούσε θρησκευτική και πολιτιστική αυτονομία στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς στα εδάφη της Μακεδονίας, τα οποία θα προσαρτούσε⁴⁸. Συμφωνία μεταξύ των δύο κρατών δεν έγινε τότε, αλλά η ελληνική κυβέρνηση θα επαναλάμβανε τις ίδιες προτάσεις προς τον Ρουμάνο εκπρόσωπο στο Λονδίνο, στις αρχές του επόμενου μήνα (1/14 Ιουνίου). Το Βουκουρέστι αρνήθηκε επίσης να υποστηρίξει την ελληνική κυβέρνηση και στο ζήτημα της οριοθέτησης, αν και η τελευταία προσφέρθηκε να δώσει, σε αντάλλαγμα,

ανάλογες εγγυήσεις και για τους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς της Πίνδου, την περιοχή της οποίας η Ρουμανία επιδίωκε να προσαρτήσει το αλβανικό κράτος⁴⁹.

Το Βερολίνο, ελπίζοντας να διευκολύνει τις ελληνικές προσπάθειες, συνέστησε στη Βιέννη να συναινέσει στην παραχώρηση της περιοχής αυτής στην Ελλάδα και ζήτησε γι' αυτό τη συμπαράσταση της Ρώμης. Η Βιέννη, που είχε πρόσφατα δηλώσει στη Ρώμη ότι η Πίνδος ήταν για την Αυστρία υπόθεση που δεν επιδεχόταν συζήτηση⁵⁰, είχε αναλάβει από τον Οκτώβριο 1912 την υποστήριξη των ρουμανικών σχεδίων για την αναγνώριση των αυτόνομων κουτσοβλαχικών κοινοτήτων στο χώρο της Βαλκανικής και την προσάρτηση της Πίνδου στην Αλβανία, ανταποδίδοντας έτσι και το ζωηρό ρουμανικό ενδιαφέρον για την υλοποίηση της δικής της αλβανικής πολιτικής⁵¹. Σε καλές σχέσεις προς το Βουκουρέστι απέβλεπε και η ιταλική κυβέρνηση, που είχε επίσης υποβοηθήσει τα ρουμανικά σχέδια⁵². Αν και η ρουμανική κυβέρνηση είχε πρόσφατα ανανεώσει τη συμμαχία της με την Αυστρία, παράγοντες εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής – ιδίως το ζήτημα της Τρανσυλβανίας – παρεμπόδιζαν εντούτοις τον προανατολισμό της χώρας προς την Τριπλή Συμμαχία⁵³.

Η παρέμβαση της γερμανικής πολιτικής στη Βιέννη και στη Ρώμη για το ζήτημα της Πίνδου συνεχίσθηκε και κατά τους επόμενους μήνες. Δεν υποδήλωνε όμως η παρέμβαση αυτή και ουσιαστική διαφοροποίηση της Γερμανίας σε σχέση με την τακτική που ακολουθούσαν οι δύο ενδιαφερόμενες Δυνάμεις στο ζήτημα των νοτίων συνόρων. Το Βερολίνο έσπευσε γι' αυτόν το λόγο να διαλύσει κάθε αμφιβολία που μπορεί να είχαν για το θέμα αυτό διπλωματικοί κύκλοι της Entente, λόγω, ιδίως, των ελληνογερμανικών δυναστικών σχέσεων και της απροκάλυπτης επίδειξης φιλελληνικών αισθημάτων εκ μέρους του Κάιζερ⁵⁴. Η Τριπλή Συμμαχία εμφανίσθηκε ενωμένη και τους επόμενους μήνες – ενισχυμένη στη στάση της αυτή, μετά τα μέσα Μαΐου, και για λόγους αντίδρασης προς τη φιλελληνική γαλλική πολιτική⁵⁵ – παρά το γεγονός ότι άρχισε τότε να επιτείνεται η διάσταση των δύο Κεντρικών Δυνάμεων σε θέματα προγραμματισμού της βαλκανικής πολιτικής τους⁵⁶.

Η Γερμανία ανέλαβε κατά το ίδιο διάστημα να μεσολαβήσει και για την ελληνοτουρκική συνεννόηση, αν και η γενικότερη τουρκική πολιτική της καθιστούσε αδύνατη την υλοποίηση των σκοπών της, ως προς την Ελλάδα⁵⁷. Κυβερνητικοί κύκλοι της ήλπιζαν σε μια συμφωνία, κυρίως για τα νησιά του Αιγαίου επειδή φοβόνταν, εκτός των άλλων, μήπως μια σύγκρουση γι' αυτά θέσει σε κίνδυνο το status quo στη Μικρά Ασία⁵⁸. Το Βερολίνο ενδιαφερόταν να ενισχύσει την Τουρκία και από τον Ιούνιο έδωσε εντολές στον Γερμανό πρεσβευτή στο Λονδίνο να το λάβει υπόψη του κατά τις διαπραγματεύσεις για το Νησιωτικό ζήτημα σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των συμμά-

χων χωρών⁵⁹. Ο Βενιζέλος επιδίωκε μίαν αμυντική συμφωνία με την Κωνσταντινούπολη, βάσει της οποίας οι δύο χώρες θα αναλάμβαναν κοινή δράση κατά της Βουλγαρίας⁶⁰. Παρά την κωλυσιεργία της Τουρκίας, η οποία είχε εν τω μεταξύ αρχίσει να ανασυγκροτεί τη δύναμή της με τη γερμανική βοήθεια, λίγο πριν από την έναρξη του δεύτερου πολέμου έγιναν ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις στην Αθήνα, όπου όμως διαπιστώθηκε ότι, λόγω του Νησιωτικού ζητήματος, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να συμφωνήσουν τα δύο μέρη, αν και συνέκλιναν οι απόψεις τους σχετικά με την ανατολική Θράκη.

Ανεξάρτητα πάντως από τις δυσκολίες που συναντούσε η υλοποίηση της πολιτικής του, ως προς την Ελλάδα, το Βερολίνο ήλπιζε, ότι θα ήταν τελικά επιτυχής και ότι θα συμπαρέσυρε στα σχέδια του και τη Βιέννη, η οποία, αντίθετα, υπολόγιζε σε μια μελλοντική συμμαχία της Βουλγαρίας με τη Ρουμανία και την Αλβανία, για να στηρίξει την αντισερβική πολιτική της⁶¹.

Ο δεύτερος βαλκανικός πόλεμος, στον οποίο θα παρενέβαιναν και η Ρουμανία με την Τουρκία, επρόκειτο, έστω και προσωρινά, να δικαιώσει την πολιτική της Γερμανίας στα Βαλκάνια. Ανησυχητικό παράγοντα για τα σχέδιά της αποτελούσε η στενότερη προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας. Η επίσκεψη στην Αθήνα του Γάλλου Υπουργού Εξωτερικών Jonpart, ο οποίος εξέφραζε τότε τη μεσογειακή αποικιοκρατική γαλλική πολιτική, δεν έμεινε απαρατήρητη. Για την Αθήνα η προσέγγιση προς τη Γαλλία ήταν αναγκαία κατά τη δεδομένη στιγμή, εφόσον η φίλη αυτή χώρα αποτελούσε την προσφορότερη αγορά και για την έκδοση του νέου δανείου, που επειγόταν να εξασφαλίσει η Ελλάδα με ανταλλάγμα πολλές παραγγελίες για τη γαλλική βιομηχανία⁶².

Ο Έλληνας πρωθυπουργός βρισκόταν σε συνεχή επαφή με το Παρίσι, που αντιμετώπιζε με καχυποψία τα ιταλικά σχέδια στην Ήπειρο, σχετικά με τις εξελίξεις ειδικότερα του Ηπειρωτικού ζητήματος και την επιλογή των καταλληλοτέρων χειρισμών για τα ελληνικά συμφέροντα. Απέφυγε εντούτοις περαιτέρω όξυνση των τεταμένων ελληνοϊταλικών σχέσεων. Συνεχίζοντας την ανταλλαγή απόψεων με τις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας και επικαλούμενος την καλή τους θέληση, ο Βενιζέλος επιζήτησε να διαλύσει τις υποψίες της ιταλικής κυβέρνησης για τη συνομολόγηση δήθεν μίας ελληνογαλλικής συμφωνίας, η οποία θα έβαζε σε κίνδυνο την ασφάλεια του ιταλικού κράτους, λόγω της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας⁶³.

Όπως ανέφερε στην Πετρούπολη ο εκεί Έλληνας επιτετραμμένος η ελληνική κυβέρνηση αναζητούσε στηρίγματα παντού επειδή φοβόταν, εκτός των άλλων, τη Ρώμη και το Βερολίνο, που ενέτειναν ειδικότερα τις προσπάθειές τους, για να την εξαναγκάσουν να υποχωρήσει στο θέμα της οριοθέτησης της ηπειρωτικής παράκτιας ζώνης και να δεχθεί τη συνεξέταση των δύο

εκκρεμών ζητημάτων μετά τα μέσα Μαΐου⁶⁴. Η θέση του Βενιζέλου γινόταν εν τω μεταξύ δυσκολότερη και στο εσωτερικό. Στις σχέσεις του με τον βασιλιά διαγραφόταν κάποια συγκαλυμμένη αντίθεση για θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, ενώ δεχόταν αυστηρή κριτική για το χειρισμό των εθνικών ζητημάτων και από άλλους σημαίνοντες παράγοντες της χώρας. Τυχόν παραίτηση του Βενιζέλου θα είχε δυσμενείς επιπτώσεις και για την προώθηση των πολιτικών σχεδίων της Entente στο χώρο των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, εφόσον ήταν πολύ πιθανό να οδηγήσει στην επικράτηση της γερμανικής επιρροής στην Ελλάδα. Ο Αυστριακός εκπρόσωπος στην Αθήνα Braun πίστευε ότι θα ξεσπούσε σύντομα πολιτική κρίση στην Ελλάδα με αφορμή την αντιπαράθεση πρωθυπουργού και βασιλιά⁶⁵. Το ίδιο πίστευε και ο Γάλλος πρεσβευτής Deville που πληροφορούσε το Παρίσι ότι ο Κωνσταντίνος δυσανασχετούσε για την αύξηση της γαλλικής επιρροής και τη δραστηριότητα ειδικότερα της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής⁶⁶. Ο Deville φοβόταν μάλιστα μήπως ο Κωνσταντίνος, σχεδιάζοντας ρήξη με τον πρωθυπουργό, μεταβεί στο Βερολίνο και αρχίσει εκεί συνομιλίες σχετικά με το τελευταίο αυτό ζήτημα. Συνιστούσε γι' αυτό στην κυβέρνησή του να μην παραμελήσει την προάσπιση των ελληνικών αιτημάτων στη Συνδιάσκεψη, ώστε να λυθεί το συνοριακό πρόβλημα το συντομότερο υπέρ της Ελλάδας και να ενισχυθεί έτσι η θέση του Βενιζέλου. Ο Κωνσταντίνος δεν πήγε πάντως στη γερμανική πρωτεύουσα, επ' ευκαιρία των δυναστικών γάμων που γίνονταν τότε εκεί, επειδή ήταν δυσαρεστημένος για την πολιτική που ακολουθούσε η Ιταλία ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα με την υποστήριξη της Γερμανίας. Φοβόταν ότι η πολιτική αυτή θα είχε πιθανόν δυσμενείς επιπτώσεις στη δημοτικότητά του⁶⁷. Σε σύντομο όμως διάστημα, και πριν ξεσπάσει ο δεύτερος βαλκανικός πόλεμος, επρόκειτο να στείλει ο ίδιος στο Βερολίνο, στη Ρώμη και στο Βουκουρέστι τον έμπιστό του παλαιοκομματικό πολιτικό Γ. Θεοτόκη, με ειδική αποστολή. Με αφορμή την αποστολή αυτή αποκαλύφθηκε και η διάσταση η οποία υπέβασκε στις σχέσεις του βασιλιά με τον πρωθυπουργό και αφορούσε στην άσκηση, κυρίως, της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, χωρίς να ξεσπάσει όμως η εσωτερική πολιτική κρίση που προέβλεπαν οι ξένοι διπλωμάτες.

Η γαλλική πολιτική παρέμεινε, εν τω μεταξύ, εναρμονισμένη με την ελληνική, ως προς την αδιάλλακτη στάση της στο θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων μέχρι τις τελευταίες ημέρες του Μαΐου και πριν από την υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης στο Λονδίνο (30 Μαΐου 1913). Έκτοτε η πολιτική αυτή άρχισε να υποχωρεί σταδιακά εξωθώντας και την ελληνική κυβέρνηση, που δεν διέθετε πλέον διπλωματική στήριξη εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων και αγωνιούσε για τις βαλκανικές εξελίξεις, σε αναπροσαρμογή της στάσης της προς την ίδια κατεύθυνση.

Στη συνεδρίαση της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, που έγινε την ημέρα

κατά την οποία υπογράφηκε η Συνθήκη του Λονδίνου⁶⁸, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων αποφάσισαν να ασχοληθούν αποκλειστικά με το συνοριακό και το Νησιωτικό ζήτημα, καθώς και με την οργάνωση του αλβανικού κράτους. Στην ίδια συνεδρίαση ο πρόεδρος της Συνδιάσκεψης Grey υπέβαλε την πρόταση να συνεξετασθούν⁶⁹ τα δύο πρώτα ζητήματα, χωρίς να διευκρινίσει αν η πρότασή του αναφερόταν και στα Δωδεκάνησα. Παρά τη διαφοροποίηση στη στάση της Ιταλίας ως προς τα νησιά αυτά, ειδικότερα κατά τις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν, συντελέστηκε στη συνεδρίαση αυτή ένα σημαντικό βήμα για τη διευθέτηση των δύο εκκρεμών ζητημάτων, σύμφωνα με την άποψη που διατύπωσε ο Γάλλος εκπρόσωπος Paul Cambon⁷⁰.

Τις παραμονές της συνεδρίασης ο Grey είχε καταβάλει προσπάθειες να πετύχει τη συναίνεση της Γαλλίας, για να ασκηθεί πίεση εκ μέρους των Δυνάμεων της Entente στην ελληνική κυβέρνηση, ώστε να δεχθεί τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος και τη διασύνδεση των δύο ζητημάτων. Μετά από παρέμβασή του, στις 28 Μαΐου οι τρεις εκπρόσωποι της Entente συμφώνησαν να βολιδοσκοπήσουν πρώτα τους αντιπροσώπους των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, για να διαπιστώσουν αν οι κυβερνήσεις τους ήταν διατεθειμένες να κάνουν στην Ελλάδα συγκεκριμένες παραχωρήσεις. Και κατόπιν να ζητήσουν και την υποχώρηση των Αθηνών, ώστε το όλο ζήτημα να διευθετηθεί πριν από τη διακοπή των εργασιών της Συνδιάσκεψης⁷¹.

Περί το τέλος Μαΐου, η ελληνική κυβέρνηση δεν φαινόταν διατεθειμένη να εγκαταλείψει τις θέσεις της, σύμφωνα με τις επίσημες τουλάχιστον δηλώσεις της, αν και είχε πληροφορηθεί ότι η Γαλλία είχε αρχίσει να μην είναι τόσο σταθερή στην υποστήριξη των ελληνικών διεκδικήσεων. Η παραχώρηση στην Ελλάδα των νησιών του Αιγαίου δεν δικαιολογούσε, κατά τις δηλώσεις της κυβέρνησης, μιαν άδικη διευθέτηση του Ηπειρωτικού ζητήματος. Επέμενε λοιπόν η ίδια στη λύση του δημοψηφίσματος ή στην αποστολή μιας ευρωπαϊκής επιτροπής, που θα καθόριζε τα σύνορα μετά από επιτόπου εξέταση, βάσει εθνολογικών παρατηρήσεων. Η κυβέρνηση ήλπιζε, μετά ιδίως την περιοδεία του διαδόχου, ότι τα αποτελέσματα θα ήταν ευνοϊκά για την Ελλάδα. Τις παραπάνω δηλώσεις έκανε ο Γεννάδιος στον Grey αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης. Στη συζήτηση που είχαν οι δύο άνδρες, ο Γεννάδιος προσπάθησε να εμφανίσει την ελληνοϊταλική διαμάχη για τα Στενά της Κέρκυρας ως εκδήλωση της ευρύτερης αντιπαράθεσης Ιταλίας και Entente στο μεσογειακό χώρο και επισήμανε έμμεσα τη δυνατότητα να γίνει η Ελλάδα σημαντικό έρεισμα του τελευταίου αυτού συνασπισμού, εφόσον θα προσαρτούσε, εκτός από τα νησιά του Αιγαίου, και την Ήπειρο, ώστε να διασφαλίσει την επίζηλη πλέον θέση της στην Ανατολική Μεσόγειο. Η ελληνική κυβέρνηση αμφισβητούσε τα επιχειρήματα της ιταλικής κυβέρνησης σχετικά με την ασφάλεια της Αδριατικής, εφόσον η Ελλάδα

είχε εγκαταλείψει την περιοχή του Αυλώνα, και πίστευε ότι η Ιταλία επιζητούσε να διασφαλισθεί σε βάρος της και να προσαρτήσει η ίδια, μελλοντικά, την πόλη αυτή και το τμήμα της ηπειρωτικής ακτής που ζητούσε για την Αλβανία⁷². Αν η ρύθμιση που πρότεινε δεν ήταν εφικτή, η ελληνική κυβέρνηση προτιμούσε να παραμείνει το όλο ζήτημα σε εκκρεμότητα. Δεν θεωρούσε πιθανή μίαν ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας στην Ήπειρο ή στα κατεχόμενα νησιά, χωρίς τη συναίνεση της Ευρώπης και την ανοχή της Βιέννης.

Η υποδοχή που έκανε ο Grey στις προτάσεις του Γενναδίου δεν ήταν ενθαρρυντική. Ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών ήταν αποφασισμένος να καταλήξει η Συνδιάσκεψη σε κάποια απόφαση, πριν τελειώσουν οι εργασίες της, και γι' αυτό συνιστούσε στην ελληνική κυβέρνηση να προετοιμασθεί για υποχωρήσεις στην Ήπειρο, εφόσον οι Δυνάμεις θα της προσέφεραν, σε αντάλλαγμα, όλα τα νησιά του Αιγαίου⁷³. Οι Δυνάμεις αυτές δεν ήταν δυνατόν να ικανοποιήσουν όλες τις ελληνικές επιθυμίες, επειδή έπρεπε να λάβουν υπόψη τους παράγοντες στρατηγικής πολιτικής, σχετικά με τα νησιά της Κέρκυρας και τα νησιά, ενώ ήταν πολύ πιθανόν η Αυστρία με την Ιταλία, που απαιτούσαν να δοθούν στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά, να δράσουν μεμονωμένα εναντίον της Ελλάδας, αν το έκριναν σκόπιμο⁷⁴.

Τη σκέψη για την αποστολή μιας τεχνικής επιτροπής για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, συμπεριλαμβανομένων των Στενών της Κέρκυρας, είχε επαναφέρει και πάλι στο προσκήνιο ο Grey⁷⁵. Ήταν ήδη εντούτοις πεπεισμένος ότι η ιταλική κυβέρνηση δεν θα δεχόταν την πρόταση, εφόσον το έργο της επιτροπής θα επεκτεινόταν και στο βόρειο τμήμα των Στενών. Περί το τέλος Μαΐου ο Grey ενημέρωσε τον Γεννάδιο ότι η Ιταλία έθετε ως όρο sine qua non να γίνει η οριοθέτηση νότια από το ακρωτήριο Στύλος. Η ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας εξακολουθούσε να θεωρείται από τη Ρώμη ως λύση μη ικανοποιητική, ενώ η Γαλλία και η Ρωσία ενέκριναν τη ρύθμιση αυτή⁷⁶. Η πρόταση όμως των Αθηνών για την παραχώρηση εγγυήσεων στους Κουτσόβλαχους της Πίνδου βρήκε υποστήριξη εκ μέρους της Γαλλίας και της Αγγλίας⁷⁷, αλλά και της Γερμανίας, όπως αναφέρθηκε.

Το Βερολίνο, το οποίο ήλπιζε ότι η Ελλάδα θα υποχωρούσε⁷⁸, προκειμένου να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση πριν από την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, είχε θέσει και στη Βιέννη το ζήτημα της Πίνδου, αφού εν τω μεταξύ είχαν αποτύχει οι προσπάθειες των Αθηνών για τη ρύθμιση του ζητήματος σε άμεση συνεννόηση με το Βουκουρέστι. Ο Γερμανός πρεσβευτής υπέβαλε μάλιστα στον Αυστριακό πρωθυπουργό την ιδέα να αποτελέσει το τμήμα της Πίνδου αυτόνομη περιοχή υπό την επικυριαρχία της Ρουμανίας σε περίπτωση που η Ελλάδα παραχωρούσε εγγυήσεις στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς⁷⁹. Ο Berchtold απέρριψε την τελευταία αυτή πρόταση, την οποία απέ-

δωσε σε πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης, και αντιστρέφοντας τα επιχειρήματά του αντιπρότεινε το τμήμα αυτό να περιέλθει στην Αλβανία, υπό την προϋπόθεση ότι θα τελούσε υπό την ελληνική επικυριαρχία. Τέλος επιφυλάχθηκε να συμβουλευθεί τη ρουμανική κυβέρνηση⁸⁰.

Σε απάντηση το Βουκουρέστι κοινοποίησε περίληψη του υπομνήματος που είχε υποβάλει στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη το Μάρτιο 1913⁸¹. Η ρουμανική κυβέρνηση ζητούσε να προσαρτηθούν στην Αλβανία τα εδάφη μεταξύ Ιωαννίνων, Μετσόβου, Γρεβενών και Γράμμου, στα οποία υπήρχαν 36 “ρουμανικά” χωριά και κωμοπόλεις, με πληθυσμό άνω των 80.000 κατοίκων. Ζητούσε επίσης, με ειδική διάταξη, να θεσπίσει το αλβανικό Σύνταγμα καθεστώς πολιτιστικής, θρησκευτικής και διοικητικής αυτονομίας, ίσως δε και πολιτικής, για τις περιοχές στις οποίες την πλειονότητα αποτελούσε ο “ρουμανικός” πληθυσμός⁸². Παράλληλα με τις βολιδοσκοπήσεις της προς τη Βιέννη, η γερμανική κυβέρνηση συνέχισε τις έμμεσες πιέσεις της στην Αθήνα, για να καταλήξει αυτή σε συμφωνία για το ίδιο ζήτημα με το Βουκουρέστι, πριν ληφθεί τελική απόφαση στη Συνδιάσκεψη, ώστε να συναινέσει και η Βιέννη⁸³. Η Βιέννη όμως δεν ήταν διατεθειμένη να υποχωρήσει⁸⁴ – κατά τις δηλώσεις του Mensdorff στο Λονδίνο θα αναγκασόταν να δεχθεί ορισμένες αλλαγές στη χάραξη της συνοριακής γραμμής στο εσωτερικό, μόνον εφόσον δεν θα συνεξετάζονταν στη Συνδιάσκεψη τα δύο εκκρεμή ζητήματα⁸⁵.

Σε αντίθεση με την Αυστρία, κάποια διάθεση να υποστηρίξει την πρωτοβουλία της γερμανικής κυβέρνησης για το ζήτημα της Πίνδου έδειχνε ο San Giuliano, παρά τις συστάσεις της Βιέννης⁸⁶. Σε μια τέτοια παραχώρηση ήταν έτοιμη να προχωρήσει πιθανόν τότε η Consulta, ώστε να ενισχύσει την υποχωρητικότητα που είχε δείξει η ελληνική κυβέρνηση στο θέμα της οριοθέτησης της παράκτιας ζώνης, προσφέροντας στην Ελλάδα ανταλλάγματα στο εσωτερικό της ηπειρωτικής χώρας. Η ελληνική κυβέρνηση, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, ζήτησε πάντως να μην πάρει η Συνδιάσκεψη οποιαδήποτε απόφαση για το θέμα αυτό, πριν καταθέσει η ίδια σχετικό υπόμνημα. Τις ίδιες ημέρες εξάλλου γίνονταν και πάλι στο Λονδίνο ανεπίσημες συζητήσεις μεταξύ του Στρέιτ και του Ρουμάνου εκπροσώπου για μια συνεννόηση μεταξύ των δύο χωρών, που θα είχε ως αντικείμενο την παροχή εγγυήσεων στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς και θα αποτελούσε, κατά τον Ρουμάνο εκπρόσωπο, προοίμιο μιας στενότερης προσέγγισης εναντίον του βουλγαρικού επεκτατισμού⁸⁷. Η ρουμανική κυβέρνηση δεν ήταν εντούτοις έτοιμη να δεσμευθεί, οι δε συνομιλίες του Λονδίνου δεν κατέληξαν και πάλι σε αποτέλεσμα. Στη διακήρυξη που απηύθυνε τότε προς τις Δυνάμεις το Βουκουρέστι, για να καταστήσει γνωστό ότι θα συμμετείχε στον αναμενόμενο πόλεμο, αναφερόταν και στο θέμα της οριοθέτησης των ελληνοαλβανικών συνόρων, επειδή ενδιαφερόταν να προσαρτηθεί η περιοχή της Πίνδου στην

Αλβανία. Λίγο πριν είχε πάλι διαφύσει η ρουμανική κυβέρνηση με δηλώσεις της προς την Consulta τις διαδόσεις ότι είχε παραιτηθεί από την απαίτησή της αυτή, σε άμεση συνεννόηση με την Ελλάδα⁸⁸.

Ενώ πλησίαζε η έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, οι Δυνάμεις της Entente, για να προχωρήσουν οι διαπραγματεύσεις σχετικά με τα δύο εκκρεμή ζητήματα στη Συνδιάσκεψη, αγωνίζονταν να εξασφαλίσουν την παραχώρηση της Πίνδου και των νησιών του Αιγαίου στην Ελλάδα, ώστε να δεχθεί και αυτή κατ' αρχήν τη χάραξη των συνόρων, νότια από το ακρωτήριο Στύλος. Ήταν προφανές ότι η συνάρτηση αυτή μπορούσε να αποβεί σε βάρος του Ηπειρωτικού ζητήματος, καθώς οι υποσχέσεις των Δυνάμεων για τα ανταλλάγματα που θα έπαιρνε η Ελλάδα ήταν ακαθόριστες και αβέβαιες. Σε μια στιγμή, κατά την οποία η ισορροπία στα Βαλκάνια άλλαζε και η χώρα αντιμετώπιζε την πιθανότητα μιας νέας πολεμικής προσπάθειας, τη στάση της κυβέρνησης θα επηρέαζαν παράγοντες εξωτερικής πολιτικής.

Η κατάσταση που επικρατούσε στα Βαλκάνια λίγο πριν αρχίσουν και πάλι τον Ιούνιο οι διαπραγματεύσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα στη Συνδιάσκεψη, ήταν εξαιρετικά κρίσιμη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, και ειδικότερα η Αυστρία, φοβόνταν μήπως, με αφορμή μια νέα σύγκρουση, τεθεί θέμα αναθεώρησης των αποφάσεών τους για την Αλβανία, ή μήπως υποκινηθούν και πάλι ταραχές στην περιοχή αυτή, όπου επικρατούσε μεγάλη αναρχία. Ήδη, από τις 15 Μαΐου, οι εκπρόσωποί τους στη Συνδιάσκεψη είχαν επισπεύσει το διορισμό των μελών της επιτροπής, που θα αναλάμβανε επιτόπου τη χάραξη των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων, σύμφωνα με την απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου. Την πρωτοβουλία είχαν πάρει οι κυβερνήσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων⁸⁹, οι οποίες επείγονταν επίσης να προσδιορισθεί και η προθεσμία, εντός της οποίας θα αποσύρονταν από τα εδάφη που είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία τα σερβικά και τα μαυροβουνιωτικά στρατεύματα, πριν να ξεσπάσει ο νέος πόλεμος⁹⁰. Ο Σέρβος πρωθυπουργός είχε δηλώσει περί το τέλος Μαΐου στο Κοινοβούλιο ότι το Αλβανικό ζήτημα δεν είχε οριστικά ρυθμισθεί. Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει αντιδράσεις, ειδικότερα στη Βιέννη, και είχε ενισχύσει τους κύκλους που δεν ενέκριναν να ακολουθήσει η Αυστρία πολιτική μη-παρέμβασης στα Βαλκάνια, σε περίπτωση που γινόταν πόλεμος και η Σερβία νικούσε τη Βουλγαρία⁹¹.

Εν τω μεταξύ η σερβική κυβέρνηση επιδίωκε να κατοχυρώσει την εκτέλεση της απόφασης, την οποία είχαν πάρει οι Μεγάλες Δυνάμεις σχετικά με την παραχώρηση εμπορικής διεξόδου στη Σερβία σε κάποιο από τα λιμάνια της Αλβανίας⁹². Επίσης, η κυβέρνηση του Μαυροβουνίου ζητούσε να υλοποιηθούν οι υποσχέσεις που της είχαν δώσει για την παροχή οικονομικών ή άλλων ανταλλαγμάτων, μετά την παράδοση της Σκόδρας. Καθώς οι Δυνάμεις εξέταζαν και το τελευταίο αυτό ενδεχόμενο, η Ρώμη και η Βιέννη είχαν συζητήσει και την πιθανότητα να γίνουν μικρές αλλαγές στα μαυροβουνιωτικά σύνορα προς την πλευρά της Αλβανίας⁹³.

Στην Αλβανία το πολιτικό σκηνικό είχε αλλάξει, αφότου, μετά την παράδοση της Σκόδρας, ο Εσσάτ πασάς είχε υπαγάγει, με τη στρατιωτική δύναμη που είχε, υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο τμήμα της Κεντρικής Αλβανίας. Αρχικά σχεδίαζε να ανακηρυχθεί βασιλιάς, με την υποστήριξη του Μαυροβουνίου και, πιθανώς, των άλλων συμμάχων⁹⁴. Κατόπιν όμως, στις αρχές Ιουνίου, ο Εσσάτ πασάς επιχείρησε να ανατρέψει τον Ισμαήλ Κεμάλ, εκμεταλλευόμενος το μουσουλμανικό κίνημα που οργανώθηκε τότε⁹⁵. Η διαμάχη μεταξύ των δύο ανδρών, καθώς επίσης και οι διπλωματικές παρεμβάσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στις αλβανικές υποθέσεις αποτελούσαν τα κυριότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πολιτικής ζωής της χώρας πριν από την έκρηξη του πολέμου.

Στις αρχές Ιουνίου η Ελλάδα και η Σερβία ολοκλήρωσαν τις προετοιμασίες τους για μια πιθανή αντιμετώπιση της Βουλγαρίας στο πεδίο της μάχης. Η αμυντική ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας και φιλίας υπογράφηκε την 1η Ιουνίου, αφού η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε, κατ' απαίτηση του Βελιγραδίου, η συμφωνία αυτή να καθορίζει την αμυντική πολιτική των δύο χωρών, όχι μόνον έναντι της Βουλγαρίας, αλλά και της Αυστρίας – στη συνθήκη γινόταν απλώς αναφορά σε μια τρίτη χώρα⁹⁶.

Στην τελευταία αυτή υποχώρηση, με την οποία ήταν, έως τότε, αντίθετος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, είχε προχωρήσει η κυβέρνηση των Αθηνών, όταν οι προφυλακές του βουλγαρικού στρατού επιτέθηκαν εναντίον των ελληνικών δυνάμεων στο Παγγαίο και στη Νιγρίτα. Η συμφωνία και η στρατιωτική σύμβαση καθόριζαν, εκτός των άλλων, σφαίρες επιρροής για τις δύο χώρες στην Αλβανία και νέα διαίρεση της Μακεδονίας, βάσει της αρχής της πραγματικής κατοχής. Οι δύο κυβερνήσεις θα κατέβαλλαν προσπάθειες να αποκτήσουν κοινή συνόριακή γραμμή (άρθρο 3). Λίγο μετά την έκρηξη του πολέμου αναγνώρισε και το Μαυροβούνιο την υποχρέωσή του να συμμετάσχει στο πλευρό της Σερβίας, σύμφωνα με την παλαιότερη συνθήκη που είχε συνάψει μαζί της, ενώ η Τουρκία και η Ρουμανία απέκρουσαν τις εκκλήσεις των συμμάχων να πάρουν αμέσως μέρος στον πόλεμο⁹⁷.

Μετά το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου ξανάρχισε εν τω μεταξύ στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη η συζήτηση για τα ελληνοαλβανικά σύνορα. Προηγουμένως, και από τις 5 Ιουνίου, οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων συζήτησαν και το ζήτημα της οργάνωσης του αλβανικού κράτους, το οποίο επρόκειτο, κατά τους επόμενους μήνες, να συγκεντρώσει το ενδιαφέρον τους μαζί με τα δυο εκκρεμή ζητήματα που ενδιέφεραν την Ελλάδα. Μέχρι το τέλος Ιουνίου οι Δυνάμεις επανεξέτασαν τις θέσεις τους σχετικά με την οργάνωση του αλβανικού κράτους, εκτός Συνδιάσκεψης. Το αυστροϊταλικό σχέδιο για το θέμα αυτό, που είχε υποβληθεί από τις 9 Μαΐου⁹⁸, είχε προσκρούσει στην αντίδραση της Entente, η οποία ζητούσε ορισμένες τροποποιήσεις, εφόσον ήθελε να προσδώσει ευρωπαϊκό χαρακτήρα σε όλες τις

αποφάσεις των Δυνάμεων που αφορούσαν στην Αλβανία⁹⁹. Κατά το διάστημα αυτό, που η Συνδιάσκεψη ασχολήθηκε με τα ελληνοαλβανικά σύνορα, η Βιέννη επωφελέθηκε, για να επιταχύνει τις διαδικασίες για την εκλογή του Γερμανού πρίγκιπα William Wied¹⁰⁰ στο θρόνο της Αλβανίας.

Οι διαπραγματεύσεις για την οργάνωση του αλβανικού κράτους συνεχίστηκαν στη Συνδιάσκεψη κατά διαστήματα μέχρι τις 29 Ιουλίου¹⁰¹. Οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων συμφώνησαν στην τελευταία συνεδρίαση το αλβανικό κράτος να γίνει αυτόνομο, κυρίαρχο, κληρονομικό και ουδέτερο πριγκιπάτο υπό την εγγύηση των έξι Δυνάμεων. Τον πρίγκιπα θα επέλεγαν οι ίδιες. Μια Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου, την οποία θα αποτελούσαν εκπρόσωποί τους, καθώς και ένας Αλβανός, θα αναλάμβανε την εποπτεία της δημόσιας και οικονομικής διοίκησης της χώρας. Οι δικαιοδοσίες της Επιτροπής θα παρατείνονταν επί μία δεκαετία, ενώ, εάν κρινόταν αναγκαίο, θα ήταν δυνατόν να ανανεωθούν. Ο πρίγκιπας θα διοριζόταν σε διάστημα έξι μηνών το αργότερο. Μέχρι την άφιξή του οι αυτόχθονες τοπικές αρχές και η χωροφυλακή θα ήταν υπό τον έλεγχο της Διεθνούς Επιτροπής. Η ασφάλεια και η τήρηση της τάξης θα εξασφαλιζόνταν με τη διεθνή οργάνωση της αλβανικής χωροφυλακής, η οποία θα είχε επικεφαλής Σουηδούς αξιωματικούς.

Με την απόφαση της 29ης Ιουλίου το αλβανικό κράτος αποκτούσε νομική υπόσταση, διεθνή αναγνώριση της ανεξαρτησίας του και, τέλος, διοικητική δομή, της οποίας την οργάνωση επρόκειτο να αναλάβει για ένα τουλάχιστον διάστημα Διεθνής Οργανισμός, ο έλεγχος του οποίου έθετε περιορισμούς στην εξέλιξή του ως σύγχρονου, ανεξάρτητου, εθνικού κράτους¹⁰².

Κατά τη νέα φάση των διαπραγματεύσεων στη Συνδιάσκεψη για τα ελληνοαλβανικά σύνορα αποφεύχθηκε ένα νέο αδιέξοδο, χάρις στην υποχωρητικότητα που έδειξε η ελληνική κυβέρνηση, προβαίνοντας σε μιαν εμπιστευτική δήλωση για το θέμα αυτό στις 2/15 Ιουνίου, μετά από πιέσεις των εκπροσώπων της Γαλλίας και της Αγγλίας.

Στην πρώτη συνεδρίαση του Ιουνίου οι εκπρόσωποι της Entente απέφυγαν να θίξουν το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, εφόσον δεν είχε γίνει κάποια συγκεκριμένη συμφωνία μεταξύ των δύο παρατάξεων, στα πλαίσια των συμβιβαστικών προσπαθειών που είχε αναλάβει, όπως αναφέρθηκε, η Entente. Μετά τη συνεδρίαση, ο Cambon ενημέρωσε¹⁰³ τον Στρέιτ και τον Σκουλούδη ότι οι Δυνάμεις δεν θα κατέληγαν σε συμφωνία, παρά μόνον εφόσον αποφάσιζαν να αναλάβει τον καθορισμό των συνόρων μια επιτροπή, βάσει εθνολογικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων. Ο Cambon άφησε να εννοηθεί ότι με τη μέθοδο αυτή, και εφόσον το συνοριακό ζήτημα θα συνδυαζόταν με το Νησιωτικό, θα μπορούσε πιθανόν η Ελλάδα να προσαρτήσει σημαντικά εδάφη. Επισήμανε όμως επίσης ότι, αν οι Δυνάμεις αναγκάζονταν να συμφωνήσουν σε μια λύση, μη ικανοποιητική για τα ελληνικά συμφέροντα, τη λύση αυτή θα έπρεπε να τη δεχθεί και η Ελλάδα. Σε

αντίθετη περίπτωση οι Δυνάμεις θα περιέρχονταν σε εξαιρετικά δύσκολη θέση, και οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις θα αποφάσιζαν ταυτόχρονα να παρέμβουν, για να αποσύρει τα στρατεύματά της από τα εδάφη τα οποία θα έπαιρνε η Αλβανία. Ο Cambon ζητούσε γι' αυτό να πληροφορηθεί ποιες θα ήταν οι τελευταίες υποχωρήσεις, τις οποίες θα έκανε η ελληνική κυβέρνηση.

Το Quai d' Orsay¹⁰⁴ πρότεινε κατόπιν στον Grey να μην υποβληθεί στη Συνδιάσκεψη η πρότασή του για τη συνεξέταση των δύο εκκρεμών ζητημάτων και την αποστολή επιτροπής, πριν εξασφαλίσει η Entente σημαντικά ανταλλάγματα για την Ελλάδα. Οι γαλλικές προτάσεις που υπέβαλε για το θέμα αυτό ο Cambon στο Λονδίνο, συνιστώντας παράλληλα να ζητήσουν από την Αθήνα να δεχθεί τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος και τη λύση της επιτροπής¹⁰⁵, δεν έγιναν αποδεκτές από τις άλλες Δυνάμεις της Entente.

Το θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων ήρθε προς συζήτηση στη συνεδρίαση της 11ης Ιουνίου, χωρίς να έχουν καταλήξει οι Δυνάμεις της Entente σε συμφωνία ως προς τον τρόπο που έπρεπε να το χειρισθούν. Την παραμονή της συνεδρίασης ο Cambon πήρε εντολές να μη δεχθεί και πάλι το συνδυασμό που πρότεινε ο Grey, ούτε τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος, πριν ρυθμισθεί το Νησιωτικό ζήτημα καθώς και η οριοθέτηση στο εσωτερικό της κατεχόμενης ζώνης προς όφελος της Ελλάδας¹⁰⁶.

Στη συνεδρίαση της 11ης Ιουνίου συζητήθηκαν το πρόβλημα των νοτίων συνόρων και το Νησιωτικό ζήτημα. Όπως είχε προβλέψει ο Grey, οι εκπρόσωποι της Αυστρίας και της Ιταλίας δήλωσαν ότι οι κυβερνήσεις τους έθεταν ως όρο sine qua non για να συνεχισθεί η συζήτηση τη συμφωνία των Δυνάμεων για την παραχώρηση στην Αλβανία του ακρωτηρίου Στύλος και της Κορυτσάς.

Και οι τρεις αντιπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας επέμειναν εξάλλου να συνεξετασθούν το συνοριακό και το Νησιωτικό ζήτημα. Ο Imperiali επανέλαβε με κατηγορηματικό τρόπο ότι η Ιταλία θα επέστρεφε τα Δωδεκάνησα στην Τουρκία και κατά συνέπεια δεν θα ήταν σε θέση να συμμετάσχει στις συζητήσεις και στα διαβήματα των Δυνάμεων σχετικά με το μέλλον αυτών των νησιών¹⁰⁷.

Ο Άγγλος πρόεδρος δεν υπέβαλε αντιπροτάσεις, επειδή οι Δυνάμεις της Entente δεν είχαν καταλήξει σε συμφωνία μεταξύ τους. Προ του κινδύνου όμως να συνεχισθεί το αδιέξοδο, ο Grey μετέθεσε το θέμα και ζήτησε, πριν καταλήξουν οι εκπρόσωποι σε συμφωνία για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, να εξετάσουν ποια μέτρα θα έπρεπε να λάβουν εναντίον της Ελλάδας, σε περίπτωση που αυτή δεν θα δεχόταν τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης¹⁰⁸. Την πρόταση υπέβαλε ο Grey, όταν ο Ιταλός εκπρόσωπος δήλωσε πως η ιταλική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να λάβει μέτρα, ώστε να εκτελεσθεί η απόφαση της Συνδιάσκεψης σχετικά με τα νότια σύνορα, και ακόμα να εκ-

διώξει από την Ήπειρο τις ελληνικές δυνάμεις, αν χρειαζόταν¹⁰⁹.

Κατά τη συζήτηση που ακολούθησε ο Imperiali και ο Mensdorff υποστήριξαν ότι, αν η Ελλάδα δεν αποδεχόταν την απόφαση της Συνδιάσκεψης για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, οι Δυνάμεις δεν θα της παραχωρούσαν τα νησιά του Αιγαίου¹¹⁰. Ο Grey και ο Cambon επιφυλάχθηκαν να συμβουλευθούν τις κυβερνήσεις τους.

Μετά τη συνεδρίαση της 11ης Ιουνίου ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Richon, με τη συναίνεση της Ρωσίας, πρότεινε στο Λονδίνο να ακολουθήσουν την εξής τακτική, σύμφωνα με πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι: να αποσυνδέσουν δηλαδή οι Δυνάμεις την εξέταση των δύο εκκρεμών ζητημάτων και να ρυθμίσουν πρώτα το πρόβλημα των νησιών, κατόπιν τη χάραξη των συνόρων στο εσωτερικό της Ηπειρωτικής χώρας και τέλος, την οριοθέτηση της παράκτιας ζώνης. Με το χειρισμό αυτόν θα είχε τη δυνατότητα η Entente να εξασφαλίσει ικανοποιητικά ανταλλάγματα για την Ελλάδα, πριν δεχθεί τη γραμμή νότια από το ακρωτήριο Στύλος¹¹¹. Ο Grey απέρριψε τη γαλλική πρόταση, επειδή δεν θα τη δέχονταν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Επειγόταν να τελειώσει η Συνδιάσκεψη τις εργασίες της στις 15 Ιουλίου, χωρίς να προκληθεί νέα βαλκανική κρίση για τα νότια σύνορα, εφόσον μάλιστα ήταν πιθανόν να προκύψουν νέες περιπλοκές στα Βαλκάνια με την έκρηξη ενός νέου πολέμου.

Ο Grey έθεσε τη γαλλική και τη ρωσική κυβέρνηση μπροστά σε νέο δίλημμα. Ανέβαλε τη συζήτηση του συνοριακού ζητήματος για μια εβδομάδα, ώστε να αποφασίσουν, εν τω μεταξύ, οι δύο κυβερνήσεις αν θα αναλάμβαναν να πείσουν την Ελλάδα να δεχθεί την πρότασή του. Και ο ίδιος υπέδειξε στο Παρίσι ότι, εάν η Αθήνα δεν πειθόταν, θα έπρεπε να της δηλώσουν ότι δεν υπήρχε πλέον άλλη λύση, παρά να αναλάβουν τη ρύθμιση των νοτίων συνόρων οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις με διαπραγματεύσεις, που θα έκαναν αυτές απειλήσεις μαζί της, και, παράλληλα, όλες μαζί οι Δυνάμεις να αναζητήσουν λύση για το Νησιωτικό ζήτημα. Οι τρεις Δυνάμεις της Entente θα άφηναν στη διάθεση της Αυστρίας και της Ιταλίας τη διευθέτηση του συνοριακού προβλήματος, υπό τον όρον ότι θα συναινούσαν σε μια οριστική και ικανοποιητική συμφωνία για το Νησιωτικό ζήτημα. Κατά την άποψη του Grey συνέφερε την Ελλάδα να δεχθεί οποιαδήποτε ρύθμιση, την οποία μπορούσαν να πετύχουν οι Δυνάμεις της Entente, μέσα στα πλαίσια της ευρωπαϊκής συναίνεσης, και για τα δύο ζητήματα, παρά να διαπραγματευθεί μόνη με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων¹¹².

Η ακραία αυτή λύση, την οποία θα απέρριπτε άλλωστε η ελληνική κυβέρνηση, δεν ήταν βέβαια αρεστή στο Παρίσι και στην Πετρούπολη. Η ρωσική κυβέρνηση συνέστησε μάλιστα στον Grey να μην την υιοθετήσει ούτε ο ίδιος, αλλά, αντίθετα, να δεχθεί την άποψη ότι θα έπρεπε να επιμείνει η Entente, τουλάχιστον, στη γραμμή Δελφίνου και Κορυτοάς, εφόσον η

Ελλάδα θα δεχόταν να περιέλθει στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος¹¹³.

Με τις πρωτοβουλίες που είχε αναλάβει ο Grey, από την τελευταία συνεδρίαση και μετά, ήλπιζε να παρακινήσει τις Αδριατικές Δυνάμεις να προβούν σε ορισμένες παραχωρήσεις¹¹⁴, και να πείσει τη Γαλλία να παύσει να υποστηρίζει τις ελληνικές διεκδικήσεις, στο μέγιστο όριό τους, ώστε να συμβουλεύσει κατόπιν με μεγαλύτερη έμφαση την Αθήνα να δεχθεί τις προτάσεις του¹¹⁵.

Προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος να αναλάβουν τις διαπραγματεύσεις του συνοριακού προβλήματος η Ιταλία και η Αυστρία και να δοθούν στην Ελλάδα τα νησιά μετά τη ρύθμισή του, ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών Richon ενημέρωσε την ελληνική κυβέρνηση για τις τελευταίες εξελίξεις, εν αγνοία του Grey, και τόνισε σε συνομιλία που είχε με τον Έλληνα πρεσβευτή ότι χωρίς την υποστήριξη της Αγγλίας η αντίσταση της Γαλλίας και της Ρωσίας κινδύνευε να αποδυναμωθεί¹¹⁶. Ο Richon συνέστησε μάλιστα στην ελληνική κυβέρνηση να παρέμβει η ίδια στο Λονδίνο και να επισημάνει την αδικία που θα υπέμενε η Ελλάδα, εάν οι Δυνάμεις υιοθετούσαν τις προτάσεις του Grey. Ο Έλληνας πρεσβευτής αντιπρότεινε στον Υπουργό μια άλλη λύση, επίσης παρελκυστική. Να ρυθμίσει, δηλαδή, η Συνδιάσκεψη το ζήτημα των νησιών και να μεταθέσει για αργότερα τη διευθέτηση των συνόρων, με την προϋπόθεση να την αναλάβουν η Ελλάδα μαζί με τις Δυνάμεις. Ο Richon υποσχέθηκε να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις στο Λονδίνο, κατέστησε όμως σαφές ότι το όλο ζήτημα μπορούσε να τακτοποιηθεί, μόνον αν αποδεχόταν η Ελλάδα τις αυστροϊταλικές απαιτήσεις για τα σύνορα, ως προς την παράκτια ζώνη. Ο ίδιος θα επέμενε να της δοθεί η Κορυτσά και συνιστούσε να μη διεκδικήσει άλλα εδάφη.

Η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη πληροφορηθεί, μέσω της Πετρούπολης, ότι ο Grey είχε προτείνει να αφεθεί η διευθέτηση των νοτίων συνόρων στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Οι φόβοι που διακατείχαν την κυβέρνηση μήπως την εγκαταλείψουν οι Δυνάμεις της Entente ενισχύθηκαν, αφότου ο Cambon είχε ενημερώσει τους εκπροσώπους της στο Λονδίνο ότι επιβαλλόταν να προβεί σε υποχωρήσεις¹¹⁷.

Η στιγμή ήταν κρίσιμη για τις εξελίξεις στα Βαλκάνια. Έχοντας αποκρούσει τις νέες βολιδοσκοπήσεις της Σόφιας για διμερείς διαπραγματεύσεις, ο Βενιζέλος ετοιμαζόταν να λάβει μέρος στις συζητήσεις που θα γίνονταν, σχετικά με τη διανομή της Μακεδονίας, μεταξύ των εκπροσώπων των συμμάχων, υπό τη διαιτησία της Ρωσίας (14 Ιουνίου). Τις επόμενες ημέρες και μέχρι τις 30 Ιουνίου, οπότε σημειώθηκε η επίθεση των βουλγαρικών στρατευμάτων, τον πρωθυπουργό θα απασχολούσε η ειρηνική διευθέτηση της διαφοράς και οι δυσκολίες που προέκυψαν λόγω, κυρίως, της επιμονής της Σόφιας να μην αναθεωρηθεί η σερβοβουλγαρική συνθήκη¹¹⁸. Τις μεσοληπτικές προσπάθειες της Ρωσίας υποστήριζαν τότε και οι Δυνάμεις της

Entente, επειδή φοβόνταν εμπλοκή τους στον πόλεμο που αναμενόταν εάν παρενέβαινε σ' αυτόν η Αυστρία και ετίθετο και το θέμα του σαντζακίου του Νονιραζα, καθώς και της αναθεώρησης των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης¹¹⁹. Το ενδεχόμενο να αντιμετωπίσει η Ελλάδα το νέο συμμαχικό πόλεμο, και παράλληλα αδιέξοδο και κρίση, με αφορμή την εκκρεμότητα του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος, προβλημάτισε την ελληνική κυβέρνηση. Το Υπουργικό Συμβούλιο συνήλθε για να εξετάσει το τελευταίο αυτό θέμα και, συνοψίζοντας την όλη κατάσταση, αποφάσισε ότι η Ελλάδα έπρεπε να προβεί σε ορισμένες υποχωρήσεις ως προς τα ελληνοαλβανικά σύνορα, όπως της συνιστούσαν και οι φίλες Δυνάμεις, τις οποίες, ειδικότερα τότε, η ίδια δεν ήθελε να δυσαρεστήσει. Οι Δυνάμεις αυτές την είχαν μόλις ειδοποιήσει ότι η Ιταλία, η οποία την απειλούσε με πόλεμο, ήταν ανυποχώρητη ως προς τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος. Και επίσης ότι οι ίδιες, αποφασισμένες να μην έρθουν σε ρήξη με τη Ρώμη χάριν της Ελλάδας ούτε όμως και να συμμετάσχουν σε μέτρα εναντίον της σε περίπτωση που η Αθήνα δεν δεχόταν τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης, ήταν αναγκασμένες να δεχθούν τις ιταλικές απαιτήσεις ζητώντας ορισμένα ανταλλάγματα για την Ελλάδα.

Η απόφαση για την υπαναχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης υπήρξε ομόφωνη¹²⁰, επικρίθηκε δε γενικότερα από την αντιπολίτευση και ορισμένους κύκλους του Υπουργείου Εξωτερικών¹²¹.

Αμέσως μετά τη σύνοδο του Υπουργικού Συμβουλίου δόθηκαν οδηγίες στον Σκουλούδη (1/14 Ιουνίου) να ενημερώσει εμπιστευτικά τις Δυνάμεις της Entente ότι η Ελλάδα, για να διευκολύνει το έργο τους, δεχόταν να εξετασθούν μαζί στη Συνδιάσκεψη το συνοριακό με το Νησιωτικό ζήτημα και να αρχίσει η συνοριακή γραμμή στο ακρωτήριο Στύλος ή και στον κόλπο της Φτελιάς, υπό τον όρον ότι αυτή θα στρεφόταν κατόπιν προς βορρά, και θα άφηνε στην Ελλάδα την κοιλάδα του Δρίνου, την Πρεμετή και την Κορυτσά. Η Ελλάδα ζητούσε επίσης όλα τα νησιά του Αιγαίου και τέλος την υποστήριξη της Entente για τις θυσίες στις οποίες είχε υποβληθεί¹²². Δύο ημέρες αργότερα η ελληνική κυβέρνηση απηύθυνε έκκληση στον Grey να μην αναλάβει την ευθύνη να αφεθεί η ρύθμιση του συνοριακού ζητήματος σε απευθείας συνεννόηση της Ελλάδας με τις Αδριατικές Δυνάμεις, γιατί μια τέτοια λύση θα οδηγούσε σε ένα επικίνδυνο διπλωματικό παιχνίδι¹²³. Η Αθήνα είχε επιλέξει τη λύση της επιτροπής, υπό συγκεκριμένους όρους.

Ο Σκουλούδης, που είχε κληθεί να εκτελέσει τις εντολές της κυβέρνησης στο Λονδίνο, είχε ορισμένες αντιρρήσεις για την τακτική που είχε αυτή επιλέξει. Ο ίδιος υποστήριζε ότι η Αυστρία δεν θα δεχόταν τη γραμμή που πρότεινε στην Entente η κυβέρνηση, και, επομένως, αυτή δεν έπρεπε να διακινδυνεύσει υποχώρηση ως προς την παράκτια ζώνη, χωρίς να έχει εξασφαλίσει τα εδάφη που ζητούσε στο εσωτερικό. Οι Αδριατικές Δυνάμεις θα εκμε-

ταλλεύονταν την αποθάρρυνσή της, για να φανούν περισσότερο αδιάλλακτες. Ο Σκουλούδης σκόπευε, πριν διερευνήσει τις προθέσεις των Δυνάμεων προς την κατεύθυνση που υποδείκνυε το Υπουργείο, να ρωτήσει και πάλι τον Grey εάν ενέκρινε να καταβάλει προσπάθειες η Entente για να δεχθούν η Αυστρία και η Ιταλία την εναλλακτική λύση της ουδετεροποίησης των Στενών της Κέρκυρας, υπό τον έλεγχο μιας ευρωπαϊκής επιτροπής¹²⁴. Όπως πληροφόρησε τον βασιλιά Κωνσταντίνο ο Έλληνας εκπρόσωπος, ο ίδιος είχε πράγματι συνομιλία για το ζήτημα αυτό στις 4/17 Ιουνίου με τον Cambon, στον οποίο όμως παρέδωσε και την κοινοποίηση της κυβέρνησης, τονίζοντας με έμφαση στον Γάλλο εκπρόσωπο ότι έναντι των νέων θυσιών, στις οποίες υποβαλλόταν η Ελλάδα, απαιτούσε αυτή να της δοθούν τα εδαφικά ανταλλάγματα που ζητούσε, οριστικά και χωρίς καθυστέρηση¹²⁵.

Η υποχώρηση στο θέμα της χάραξης των συνόρων στην παράκτια ζώνη, την οποία είχε αποφασίσει το Υπουργικό Συμβούλιο, βάσει μιας ρεαλιστικής εκτίμησης της θέσης της χώρας, σε μια κρίσιμη, μεταβατική περίοδο για τις εθνικές της διεκδικήσεις, έγινε στην πραγματικότητα δεκτή με ανακούφιση από το Quai d'Orsay¹²⁶.

Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης έδωσε στις Δυνάμεις της Entente τη δυνατότητα να προωθήσουν τις διαπραγματεύσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα. Η Γαλλία και η Ρωσία αποδέχθηκαν αμέσως την προσάρτηση του ακρωτηρίου Στύλος στην Αλβανία, και στη συνεδρίαση της 18ης Ιουνίου ο Grey έκανε τη σχετική δήλωση εκ μέρους και των τριών χωρών. Ο Άγγλος πρόεδρος επανήλθε παράλληλα και στην πρότασή του για την αποστολή επιτροπής, η οποία θα αναλάμβανε να ολοκληρώσει το έργο της χάραξης των συνόρων. Το κυριότερο πρόβλημα για τις Δυνάμεις της Entente ήταν πλέον ο προσδιορισμός των ανταλλαγμάτων, τα οποία θα έπαιρνε η Ελλάδα.

Λίγες ημέρες μετά την κοινοποίηση της ελληνικής κυβέρνησης στο Παρίσι, ο Διευθυντής των Πολιτικών Υποθέσεων του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών πληροφόρησε τον Έλληνα πρεσβευτή ότι η γαλλική κυβέρνηση ήταν σε θέση να καταβάλει προσπάθειες για να εξασφαλίσει στην Ελλάδα μόνον την Κορυτσά, επειδή η Χειμάρρα, το λιμάνι των Αγίων Σαράντα και το Αργυρόκαστρο έπρεπε να προσαρτηθούν στην Αλβανία. Ο Cambon είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ήταν αδύνατον οι γαλλικοί διπλωματικοί κύκλοι να πετύχουν τίποτα περισσότερο, επειδή περαιτέρω επιμονή τους θα οδηγούσε σε διάσπαση του ευρωπαϊκού Συμβουλίου, πράγμα που ήθελε να αποφύγει η Γαλλία.

Την άποψη της γαλλικής διπλωματίας ότι υπήρχε η δυνατότητα να εξασφαλίσουν οι Δυνάμεις της Entente στην Ελλάδα την πόλη της Κορυτσάς συμμαριζόταν και η Πετρούπολη. Αντίθετα, ο Grey πίστευε ότι οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις θα ήταν ανυποχώρητες στο αίτημά τους για την προσάρτηση

της Κορυτσάς και του ακρωτηρίου Στύλος στην Αλβανία. Σχετικά με την παραχώρηση της περιοχής της Πίνδου στην Ελλάδα, κατά την άποψη του Άγγλου προέδρου, θα υποχωρούσε τελικά και η Αυστρία, υπό τον όρον να δοθεί η Κορυτσά στην Αλβανία. Όπως ο ίδιος υποστήριζε, σύμφωνα με τις πιο αξιόπιστες πληροφορίες του Foreign Office, η πόλη αυτή ήταν, κατά κύριο λόγο, αλβανική. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, ο Grey πίεζε τις δύο σύμμαχες χώρες να δεχθούν ως μοναδική λύση την αποστολή επιτροπής για τη χάραξη των συνόρων στα αμφισβητούμενα εδάφη, βάσει εθνολογικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων. Για να επιτελέσει το έργο της, η επιτροπή αυτή θα είχε τη δυνατότητα να επιλέξει μεταξύ μιας μέγιστης και μιας ελάχιστης γραμμής, οι οποίες θα άρχιζαν νότια από το ακρωτήριο Στύλος και θα άφηναν αντίστοιχα, την πόλη της Κορυτσάς στην Αλβανία ή στην Ελλάδα – η μέγιστη γραμμή θα ακολουθούσε κατά το μάλλον ή ήττον τη χάραξη του αυστροϊταλικού σχεδίου¹²⁷. Η επιτροπή θα μπορούσε τέλος να προτιμήσει και μια τρίτη, ενδιάμεση γραμμή. Εφόσον ήταν βέβαιος ότι η Γαλλία και η Ρωσία ήταν διατεθειμένες να υιοθετήσουν την πρόταση αυτή, ο Grey θα την υπέβαλλε στη Συνδιάσκεψη, αφού αναλάμβανε, προηγουμένως, την πρωτοβουλία να πείσει και τη γερμανική κυβέρνηση να την υποστηρίξει με ενεργό τρόπο, πράγμα απαραίτητο, για να την εγκρίνουν και οι Αδριατικές Δυνάμεις.

Το Παρίσι ενέκρινε τελικά τη λύση της επιτροπής, αλλά υπό τον όρον ότι αυτή θα επέλεγε μια γραμμή, βάσει της οποίας θα παρεχωρείτο στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος, ενώ η Κορυτσά και, αν ήταν δυνατόν, το Αργυρόκαστρο θα περιέρχονταν στην Ελλάδα. Η Ρωσία ήταν διατεθειμένη να δεχθεί την πρόταση του Grey, εφόσον την υιοθετούσε η Γαλλία¹²⁸.

Στη συνεδρίαση της 18ης Ιουνίου οι Δυνάμεις συμφώνησαν να αρχίσει η συνοριακή γραμμή στην παράκτια ζώνη νότια από το ακρωτήριο Στύλος, σύμφωνα με τις απαιτήσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, ενώ η Γαλλία με τη Ρωσία αποδέχθηκαν τη λύση της επιτροπής, υπό τον όρον όμως να αποφασίσει εκ των προτέρων η Συνδιάσκεψη ότι η Κορυτσά θα περιερχόταν στην Ελλάδα. Την τελευταία όμως απαίτησή τους, όπως σωστά προέβλεπε ο Grey, δεν θα την ενέκριναν οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας, οι οποίες, για να δεχθούν την αποστολή της επιτροπής, θα ζητούσαν αντίθετα να προκαθορίσει η Συνδιάσκεψη ότι η επιτροπή θα παραχωρούσε την πόλη αυτή στην Αλβανία.

Η διαμάχη για την Κορυτσά αποτέλεσε το επίκεντρο της αντιπαράθεσης, που ακολούθησε κατά το επόμενο διάστημα μεταξύ Γαλλίας και Αυστρίας, κυρίως, ως προς την οριοθέτηση στο εσωτερικό της αμφισβητούμενης περιοχής¹²⁹. Την επιμονή της Γαλλίας και της Ρωσίας σχετικά με την Κορυτσά, κατά την άποψη του W. Tyrrell, γραμματέα και στενού συνεργάτη του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών, ενίσχυε η αντίληψη που επικρατούσε στο Παρίσι και στην Πετρούπολη, ότι η γερμανική κυβέρνηση δεν υποστή-

ριζε ενεργά τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις στο θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων. Ο Tytgell ζήτησε γι' αυτόν το λόγο από τον Αυστριακό πρεσβευτή στο Λονδίνο να διαβεβαιώσει και πάλι η γερμανική κυβέρνηση το Παρίσι περί του αντιθέτου, ώστε να υποχωρήσουν οι δύο κυβερνήσεις της Entente στο θέμα της Κορυτσάς¹³⁰, και να διευκολυνθούν κατά συνέπεια οι προσπάθειες του Grey για την αποστολή της επιτροπής.

Στη συνεδρίαση της 23ης Ιουνίου ο Grey δεν έθιξε το ζήτημα των συνόρων. Την ίδια ημέρα όμως ο Αυστριακός πρεσβευτής τον διαβεβαίωσε ότι η Βιέννη απέρριπτε κατηγορηματικά κάθε συζήτηση για την αποστολή ευρωπαϊκής επιτροπής για τη χάραξη των συνόρων και ότι σε καμιά περίπτωση δεν θα επικροτούσε την προσάρτηση της Κορυτσάς στην Ελλάδα. Επίσης δήλωσε στον Grey ο πρίγκιπας Lichnowsky ότι η γερμανική κυβέρνηση, στο θέμα των νοτίων συνόρων θα υποστήριζε τις απόψεις των συμμάχων της¹³¹.

Κατά την τελευταία συνεδρίαση η Συνδιάσκεψη ασχολήθηκε με την κατάσταση που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια με την έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου. Η συζήτηση για τα θέματα των συνόρων και της οργάνωσης της Αλβανίας μεταξύ των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων συνεχίσθηκε κατά την ίδια περίοδο, κατά το συνηθισμένο τρόπο, στο περιθώριο της Συνδιάσκεψης. Καμιά πρόοδος δεν μπορούσε εντούτοις να σημειωθεί στις τελευταίες διαπραγματεύσεις, αν δεν συμφωνούσαν οι Δυνάμεις για την τύχη της Κορυτσάς. Η Γαλλία και η Ρωσία επέμεναν εντούτοις να μεταπεισθεί η Αυστρία για το θέμα αυτό¹³².

Ορισμένες προσπάθειες για να πείσει τη Βιέννη να υποχωρήσει στο ζήτημα της Κορυτσάς είχε καταβάλει μέχρι τις 18 Ιουνίου και η γερμανική κυβέρνηση, αλλά τελικά υιοθέτησε η ίδια για το θέμα αυτό τις θέσεις της Βιέννης, παρόλο που εξακολουθούσε να υποστηρίζει ένθερμα τις ελληνικές διεκδικήσεις ο Κάιζερ¹³³. Η γερμανική κυβέρνηση είχε συστήσει επίσης στην Αθήνα να αρκестεί στην παραχώρηση της περιοχής της Πίνδου, εφόσον θα κατέληγε σε άμεση συμφωνία με τη Ρουμανία, την οποία εξακολουθούσε και η ίδια να ενθαρρύνει¹³⁴. Μια τέτοια λύση υποστήριξαν επίσης η ιταλική και η ρωσική κυβέρνηση¹³⁵.

Η επικείμενη έκρηξη του πολέμου καθιστούσε πιθανότερο να δεχθεί το Βουκουρέστι τις ελληνικές προτάσεις για μια συμμαχία ή και συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών, η οποία θα προέβλεπε και τη διευθέτηση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος. Η στάση της ρουμανικής κυβέρνησης παρέμεινε όμως τότε αμετάβλητη¹³⁶. Η Βιέννη ήταν επίσης αδιάλλακτη για το ίδιο ζήτημα¹³⁷ και επιζητούσε τότε να επηρεάσει τη Ρουμανία, για να μην πάρει μέρος στον πόλεμο μαζί με την Ελλάδα και τη Σερβία¹³⁸. Ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών αμφισβητούσε κατά πόσο θα ήταν ενδεδειγμένο να συμβιβασθούν οι Αδριατικές Δυνάμεις και να προσφέρουν την Πίνδο στην Ελλάδα, ακόμα και εάν ενέδιδε η Ρουμανία, εφόσον, σύμφωνα με όλες τις

ενδείξεις, οι Δυνάμεις είχαν υποσχεθεί σ' αυτήν τα νησιά του Αιγαίου¹³⁹.

Η Ρώμη επέμενε ειδικότερα να εκλαμβάνει ως δεδομένη την υποχώρηση της ρουμανικής κυβέρνησης, εφόσον θα ικανοποιούνταν παράλληλα οι όροι που αυτή έθετε, να εγγυηθούν δηλαδή οι Μεγάλες Δυνάμεις την αυτονομία, την οποία θα παραχωρούσε η Ελλάδα στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς, τους οποίους θα προσαρτούσε, και να ρυθμισθούν ορισμένα γενικότερα ζητήματα μεταξύ των δύο χωρών¹⁴⁰. Η στάση αυτή της Ρώμης προκαλούσε ανησυχίες στη Βιέννη, δεδομένου ότι χωρίς την ιταλική υποστήριξη δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ο στόχος της αυστριακής βαλκανικής πολιτικής για την προσάρτηση της Πίνδου στην Αλβανία. Γι' αυτό ζήτησε η Βιέννη να διευκρινίσει η ρουμανική κυβέρνηση τη θέση της¹⁴¹. Η ρουμανική κυβέρνηση πληροφόρησε πράγματι τη Ρώμη ότι η Ρουμανία επέμενε στην απαίτηση της σχετικά με την Πίνδο, και μόνο σε περίπτωση που δεν θα ήταν δυνατόν να περιέλθει η περιοχή αυτή στην Αλβανία, θα ζητούσε να παραχωρηθεί πολιτιστική και θρησκευτική αυτονομία στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς της Ελλάδας, υπό την εγγύηση των Δυνάμεων¹⁴².

Η γερμανική κυβέρνηση φοβόταν μήπως η ανελαστική στάση της Τριπλής Συμμαχίας για το ζήτημα των συνόρων, και ειδικότερα για την τύχη της Κορυτσάς και της περιοχής της Πίνδου, στρέψει την Ελλάδα προς την Entente, η οποία έκανε προσπάθειες να δοθούν σ' αυτήν σημαντικά ανταλλάγματα στο εσωτερικό της κατεχόμενης περιοχής, έναντι της υποχώρησης που είχε κάνει στην παράκτια ζώνη¹⁴³. Στη Ρώμη επικρατούσε η άποψη ότι η Ελλάδα ούτως ή άλλως θα προσχωρούσε στην Entente. Ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών όμως πίστευε ότι η χώρα αυτή δεν θα προσχωρούσε σε κανέναν από τους δύο συνασπισμούς κατά το διάστημα εκείνο, αλλά θα εξακολουθούσε να αναπροσαρμόζει την εξωτερική πολιτική της με κατάλληλους ελιγμούς, ανάλογα με τις περιστάσεις¹⁴⁴. Η άφιξη του πρώην πρωθυπουργού Γ. Θεοτόκη με επίσημη αποστολή στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες περί το τέλος Ιουνίου, για την οποία θα γίνει αμέσως λόγος, έδωσε την ευκαιρία στις κυβερνήσεις της Τριπλής Συμμαχίας να σχηματίσουν μια πιο ακριβή αντίληψη για τις τάσεις, που είχαν διαμορφωθεί τελευταία στην Ελλάδα, ως προς την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής.

Τις ανησυχίες της γερμανικής κυβέρνησης για την πιθανότητα που υπήρχε να προσανατολισθεί η Ελλάδα προς την Entente συμμαριζόταν και ο Έλληνας βασιλιάς, που ήταν αποφασισμένος να παρεμποδίσει μια τέτοια εξέλιξη, επειδή σχεδίαζε, αντίθετα, την προσχώρηση της χώρας στην Τριπλή Συμμαχία. Ήταν γι' αυτό φανερά ενοχλημένος από τη στάση των Κεντρικών Δυνάμεων στο Αλβανικό ζήτημα, του οποίου οι εξελίξεις ήταν δυνατόν να επηρεάσουν αρνητικά και τη δημοτικότητα του στο εσωτερικό. Ο βασιλιάς γνώριζε, παράλληλα, ότι η Τριπλή Συμμαχία είχε δυσανεμιστεί από τη συνολολόγηση της ελληνοσερβικής συμμαχίας, τη στενή συνεργασία των Αθηνών

με τη Γαλλία και τις Δυνάμεις της Entente στο Ηπειρωτικό ζήτημα, καθώς και από την απόφαση του Βενιζέλου να πάρει μέρος στη συνάντηση της Πετροπόλεως για την ειρηνική διευθέτηση της διαμάχης των Βαλκανίων συμμάχων. Η βαλκανική πολιτική των δύο Κεντρικών Δυνάμεων απευχόταν τη διατήρηση και την επέκταση της βαλκανικής συμμαχίας, με τη συμμετοχή, πιθανώς, και της Ρουμανίας, που θα ενίσχυε την επιρροή του σλαβικού παράγοντα στην περιοχή. Επιδιώκοντας να κατοχυρώσει τη θέση του που είχε πρόσφατα ενισχυθεί, χάρις στην υποχωρητικότητα του Βενιζέλου και στη φήμη που είχε αποκτήσει ως Αρχιστράτηγος στον πρώτο βαλκανικό πόλεμο, και παράλληλα να υλοποιήσει έγκαιρα τα πολιτικά του σχέδια προς όφελος, όπως πίστευε, και των εθνικών συμφερόντων, τις παραμονές της έκρηξης του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, ο βασιλιάς ανέθεσε, εν αγνοία της κυβέρνησης και του πρωθυπουργού της χώρας, εμπιστευτικά στον Θεοτόκη να προσφέρει τη συμμαχία της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία. Ο Θεοτόκης, σύμφωνα με τις επίσημες εντολές που είχε πάρει με την έγκριση της κυβέρνησης, ήρθε στις πρωτεύουσες της Τριπλής Συμμαχίας και στο Παρίσι, επικεφαλής αντιπροσωπείας, για να γνωστοποιήσει στις ξένες κυβερνήσεις την ανάρρηση του Κωνσταντίνου στο θρόνο. Ο Έλληνας πολιτικός είχε εντολή να έρθει και στο Βουκουρέστι – ο δρόμος προς την Τριπλή Συμμαχία, για την Ελλάδα, περνούσε από εκεί – για να συζητήσει το ζήτημα της ελληνορουμανικής συμφωνίας, την οποία ήθελε να συνομολογήσει το συντομότερο η Ελλάδα, εν όψει της αναμενόμενης έκρηξης του πολέμου.

Ο Θεοτόκης πριν αναχωρήσει από την Αθήνα είχε συχνές συναντήσεις με τον Υπουργό Εξωτερικών και τον πρωθυπουργό. Ο Βενιζέλος του συνέστησε να επιδιώξει, κυρίως, την προσέγγιση της Ρουμανίας και της Ελλάδας¹⁴⁵, αντιμετώπισε όμως με επιφυλακτικότητα τους υπαινιγμούς του Θεοτόκη για τη δυνατότητα που διανοιγόταν να εγγυηθεί η Γερμανία την ασφάλεια της Ελλάδας έναντι της Βουλγαρίας¹⁴⁶.

Στο Βερολίνο, ο Θεοτόκης, εκτελώντας τις μυστικές οδηγίες του Κωνσταντίνου, εξήρε το ρόλο που θα έπαιζε η Ελλάδα ως σύμμαχος της Τριπλής Συμμαχίας στα Βαλκάνια κατά του Σλαβισμού, σε συνεργασία με τη Ρουμανία και πιθανόν την Τουρκία (18-19 Ιουνίου)¹⁴⁷. Οι όροι που έθεσε ο ίδιος για τη συνομολόγηση της συμμαχίας αυτής ήταν: κατά κύριο λόγο, η υποστήριξη της Ελλάδας από τις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας έναντι της Βουλγαρίας, και συγκεκριμένα για την εξασφάλιση της Θεσσαλονίκης και των ανατολικών συνόρων που επιδίωκε¹⁴⁸ και, κατά δεύτερο λόγο, να ρυθμισθούν σύμφωνα με τις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις το Νησιωτικό ζήτημα και το πρόβλημα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων. Σχετικά με την τελευταία αυτή απαίτηση που προέβαλε ο Θεοτόκης, ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών και ο Καγκελάριος, αντί άλλης απάντησης, επικαλέσθηκαν την υποχρέωση της Γερμανίας να υποστηρίξει τους εταίρους της στα

θέματα αυτά. Επίσης οι δύο άνδρες υπενθύμισαν στον Έλληνα πολιτικό ότι το Βερολίνο είχε συστήσει στην ελληνική κυβέρνηση άμεσες διαπραγματεύσεις με την Ιταλία για τα ίδια ζητήματα, υποδεικνύοντάς της ταυτόχρονα να θέσει ως όρο για μια συμβιβαστική συμφωνία μεταξύ τους, ως προς τον καθορισμό των συνόρων ειδικότερα, την υποστήριξη της Ρώμης, για να δοθούν στην Ελλάδα όλα τα νησιά του Αιγαίου, συμπεριλαμβανομένης της Δωδεκανήσου. Και τέλος, οι ίδιοι προσέθεσαν ότι το Βερολίνο είχε επίσης προτείνει στην Ελλάδα μια συνεννόηση με τη Ρουμανία για το ζήτημα των Κουτσοβλάχων.

Έως τις 19 Ιουνίου ο Θεοτόκης δεν είχε ενημερωθεί από την ελληνική κυβέρνηση σχετικά με την υπαναχώρησή της στο ζήτημα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων στην παράκτια ζώνη, νότια από το ακρωτήριο Σπύλος. Όταν πληροφορήθηκε την υπαναχώρηση αυτή εκ των υστέρων, ο Θεοτόκης κατέκρινε την κυβέρνηση για την αλλαγή στη στάση της και υποστήριξε ότι δεν έπρεπε αυτή να αναλάβει μια τέτοια πρωτοβουλία, χωρίς να έχει διασφαλίσει προηγουμένως την παραχώρηση εκ μέρους των Δυνάμεων της γραμμής κατοχής στο εσωτερικό της Ηπείρου και όλων των νησιών του Αιγαίου. Εξαιτίας της μη έγκαιρης ενημέρωσής του για το συγκεκριμένο αυτό θέμα ο Θεοτόκης είχε εξάλλου δώσει την εντύπωση στους συνομιλητές του ότι βρισκόταν στο περιθώριο των σχετικών διπλωματικών εξελίξεων στην Αθήνα, και γι' αυτόν το λόγο εκτιμούσε ότι δεν διέθετε πλέον το ανάλογο κύρος, που απαιτούσε η εκτέλεση της αποστολής του. Ζήτησε, κατά συνέπεια, ο Θεοτόκης από τον βασιλιά να περιορισθεί πλέον στις άλλες πρωτεύουσες, όπου θα μετέβαινε, στην παράδοση των επιστολών, με τις οποίες θα γνωστοποιούσε την ανάρρησή του στο θρόνο¹⁴⁹. Και ειδικότερα να μην επισκεφθεί ο ίδιος το Βουκουρέστι, όπου θα διαπραγματευόταν, όπως αναφέρθηκε, μian αμυντική συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών¹⁵⁰ καθώς και άλλες τυχόν πράξεις και συμβάσεις. Η επιτυχία της τελευταίας αυτής ειδικής αποστολής, κατά την άποψή του, φαινόταν πλέον απίθανη, εφόσον οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας ήταν αδύνατο να πεισθούν ότι η Ελλάδα εργαζόταν για έναν αντισλαβικό συνασπισμό, και δεν θα αναλάμβαναν να μεσολαβήσουν, κατά συνέπεια, στο Βουκουρέστι για τη συνομολόγηση της συμφωνίας.

Η αποθάρρυνση του Θεοτόκη ήταν δικαιολογημένη. Η γερμανική κυβέρνηση είχε απορρίψει την προσφορά του για την προσχώρηση της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία, με το πρόσχημα ότι έπρεπε να συμβουλευθεί προηγουμένως τους συμμάχους της, και του είχε δηλώσει ότι έκρινε άκαιρη την παρέμβαση της Γερμανίας για τη ρύθμιση των ελληνοβουλγαρικών διαφορών. Η γερμανική κυβέρνηση είχε, επίσης, επιβεβαιώσει την πρόθεσή της να υποστηρίξει μέχρι τέλους τα συμφέροντα των συμμάχων της ως προς το Ηπειρωτικό και το Νησιωτικό ζήτημα¹⁵¹. Εξαιτίας της στάσης αυτής της Γερμανίας και μετά από σχετικές συστάσεις των εκπροσώπων της είχε μάλι-

στα αναγκασθεί ο Θεοτόκης να ματαιώσει και τη μετάβασή του στη Βιέννη. Αρκέσθηκε να ενημερώσει για το σκοπό της επίσκεψής του τον Αυστριακό πρεσβευτή στο Βερολίνο και να του ζητήσει να μεσολαβήσει στον Υπουργό Εξωτερικών της Αυστρίας, χάριν των ελληνικών διεκδικήσεων¹⁵². Ο Berchtold, εξαιρετικά επιφυλακτικός απέναντι στην ελληνική πολιτική την περίοδο εκείνη, εξέφρασε τότε την άποψη ότι η πρωτοβουλία της ελληνικής πλευράς να ζητήσει μια συμμαχία με την Τριπλή Συμμαχία αποτελούσε τέχνασμα, με το οποίο αυτή ήλπιζε να τη συμπαρασύρει σε υποστήριξη των διεκδικήσεών της για το Ηπειρωτικό και το Νησιωτικό ζήτημα. Την εντύπωση αυτή του Berchtold είχε ενισχύσει και ο εκπρόσωπος της Ελλάδας στη Βιέννη Στρέιτ με τις προσπάθειες που κατέβαλλε, για να πείσει την αυστριακή κυβέρνηση ότι η Ελλάδα επιθυμούσε να βελτιώσει τις σχέσεις της με την Τριπλή Συμμαχία, και ειδικότερα την Αυστρία¹⁵³, και ότι δεν σκόπευε να συμμαχήσει με την Entente¹⁵⁴. Την ίδια αντίληψη για την ελληνική πρωτοβουλία είχε και ο San Giuliano¹⁵⁵. Στη Ρώμη, εξάλλου, όπου επιφυλάχθηκε στον Θεοτόκη σχεδόν εχθρική υποδοχή, η κυβέρνηση εμφανίσθηκε για μια ακόμα φορά ανυποχώρητη στο θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων¹⁵⁶.

Η αποτυχία της εμπιστευτικής αποστολής του Θεοτόκη, κάτω από αυτές τις συνθήκες, ήταν δεδομένη. Στις 21 Ιουνίου ο βασιλιάς του έδωσε την άδεια να περιορισθεί στο εξής στην εκτέλεση της επίσημης αποστολής του. Ο Κορομπλάς εντούτοις επέμενε να μεταβεί ο ίδιος στο Βουκουρέστι και εν ανάγκη να μη συμμετάσχει ενεργά στις σχετικές συνομιλίες¹⁵⁷.

Εν τω μεταξύ, στο Βερολίνο, ο Γερμανός καγκελάριος Bethmann Hollweg απέρριψε με προσωπική του έκθεση προς τον αυτοκράτορα (23 Ιουνίου) την πρόταση για την προσχώρηση της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία. Την απόφαση αυτή, με την έγκριση του Κάιζερ, ο καγκελάριος γνωστοποίησε κατόπιν και στον Έλληνα βασιλιά, συνιστώντας του να μην εξωθήσει τον Βενιζέλο σε παραίτηση, εφόσον αυτή θα απέβαινε σε βάρος της ελληνικής Δυναστείας, και επίσης να συνεχισθούν από ελληνικής πλευράς οι προσπάθειες για την προσέγγιση με τη Ρουμανία¹⁵⁸.

Στο Βουκουρέστι ο Θεοτόκης έφθασε στις 25 Ιουνίου, μέσα σε ατμόσφαιρα που προμήνυε την έξοδο της χώρας στον πόλεμο. Ο Θεοτόκης επανέθεσε το ζήτημα της ελληνορουμανικής συμμαχίας στις συζητήσεις που είχε με τον βασιλιά Κάρολο¹⁵⁹ και τους εκπροσώπους της ρουμανικής κυβέρνησης, αλλά αυτοί επιφυλάχθηκαν να το εξετάσουν.

Σε συνάντησή του με τον Θεοτόκη, ο Υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας εξέφρασε την ευχαρίστησή του για τη συμφωνία που είχε γίνει μόλις στην Αθήνα, σχετικά με τους Κουτσόβλαχους της Μακεδονίας. Επέμεινε όμως ο Υπουργός ότι η Ρουμανία δεν μπορούσε να υποχωρήσει στο ζήτημα της Πίνδου, λόγω και των πιέσεων της κοινής γνώμης, και υποστήριξε ότι ήταν προτιμότερο να αφεθεί η λύση του προβλήματος στην πρωτοβουλία

των Δυνάμεων. Η Πίνδος, κατά την άποψή του, αποτελούσε σημαντικό εμπόδιο και για τη σύναψη μιας ελληνορουμανικής συμμαχίας, επειδή το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, αν και δευτερεύον, με την υπερευαισθησία που έδειχνε η κοινή γνώμη γι' αυτό, είχε πάρει στη Ρουμανία διαστάσεις εθνικού ζητήματος¹⁶⁰. Αλλά το σοβαρότερο εμπόδιο για τη σύναψη της συμμαχίας αυτής ήταν, κατά τον Ρουμάνο πολιτικό, ο διαφορετικός προσανατολισμός στην εξωτερική πολιτική των δύο χωρών. Την τελευταία αυτή άποψη συμμεριζόταν και ο Ρουμάνος βασιλιάς. Ήταν όμως αυτός πεπεισμένος ότι, μετά τη συμπόρευση των δύο βαλκανικών λαών στον πόλεμο που είχε ξεσπάσει, θα επιβαλλόταν εκ των πραγμάτων η συμμαχία που επιδίωκε η Αθήνα, οπότε και θα έπαυε η αδιαλλαξία των δύο κυβερνήσεων και για το ζήτημα της Πίνδου. Κατά τη δεδομένη στιγμή έπρεπε να συνομολογηθεί μεταξύ Ρουμανίας και Ελλάδας μια σύμβαση, που θα αναφερόταν και στα αποτελέσματα του πολέμου.

Ο Θεοτόκης έφθασε στην Αθήνα στις 30 Ιουνίου. Κατά την ενημέρωση του Υπουργείου Εξωτερικών εκ μέρους του σχετικά με την αποστολή του ο Έλληνας πολιτικός διαβεβαίωσε τους υπεύθυνους εκπροσώπους του ότι το Βουκουρέστι είχε διαφοροποιήσει τις θέσεις του σχετικά με την τύχη των κουτσοβλαχικών πληθυσμών στις δύο περιοχές, στη Μακεδονία δηλαδή και στην Πίνδο. Και προσέθεσε ότι ενώ η ρουμανική κυβέρνηση δεχόταν να περιέλθουν υπό την κυριαρχία της Ελλάδας οι Κουτσόβλαχοι που κατοικούσαν στα μακεδονικά εδάφη, έναντι των εγγυήσεων που είχε ζητήσει, αναφορικά με τους Κουτσόβλαχους που ζούσαν στην Πίνδο η ίδια επέμενε στις θέσεις της για την προσάρτησή τους στην Αλβανία¹⁶¹.

Στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει, αφότου ο Θεοτόκης είχε αναχωρήσει για να φέρει σε πέρας την αποστολή του, σε συνομιλίες που είχε με τον βασιλιά και τον Βενιζέλο στην Αθήνα (23 Ιουνίου), ο Γερμανός πρεσβευτής Quadt είχε πληροφορηθεί περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη διάσταση μεταξύ των δύο ανδρών. Σύμφωνα με τις διαβεβαιώσεις του πρωθυπουργού, ο Κωνσταντίνος τον είχε ενημερώσει αμέσως μετά την ανάρρησή του στο θρόνο πως επιθυμούσε να συνδεθεί η Ελλάδα με την Τριπλή Συμμαχία. Ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε όμως αντιτάξει πως θεωρούσε, αντίθετα, ως ενδειγμένη πολιτική για τη χώρα την τήρηση της ουδετερότητας – είχε μάλιστα δεσμευθεί με σχετικές δηλώσεις του και προς τους εκπροσώπους της Entente. Είχε εντούτοις προσφερθεί να υποβάλει την παραίτησή του και να υποστηρίξει, κατόπιν, την πολιτική του βασιλιά στη Βουλή.

Όπως ομολόγησε ο Κωνσταντίνος, σκεφτόταν να αντικαταστήσει στη συγκεκριμένη περίπτωση τον Βενιζέλο με τον Ζαΐμη ή τον Θεοτόκη, προκειμένου να πραγματοποιηθούν τα πολιτικά σχέδιά του – προφανώς δεν είχε πληροφορηθεί ακόμα την απόρριψη των προτάσεών του από το Βερολίνο. Εάν δεχόταν η Τριπλή Συμμαχία το αίτημά του, ο Κωνσταντίνος θα ζητούσε

ως αντάλλαγμα για τη συμμαχία της Ελλάδας την υποστήριξή της για να διατηρήσει τα εδάφη τα οποία κατείχε, και ειδικότερα στην Ήπειρο ολόκληρο το τμήμα νότια από την Πρεμετή, καθώς και την Κορυτσά. Δεν θα είχε αντιρρήσεις να δοθεί στην Αλβανία το Αργυρόκαστρο και μια στενή λωρίδα εδάφους στην παράκτια ζώνη μέχρι το ακρωτήριο Στύλος¹⁶².

Παρά το γεγονός ότι η Γερμανία είχε απορρίψει, ως πρόωρη, την προσχώρηση της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία, η στάση της απέναντι στην Ελλάδα, τους επόμενους μήνες, έγινε περισσότερο φιλική. Αντίθετα, η πολιτική της Βιέννης και της Ρώμης δεν επηρεάστηκαν. Οι εκτιμήσεις του Στρέιτ ότι η Βιέννη, μετά την αποστολή Θεοτόκη, είχε αρχίσει να αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη συγκαταβατικότητα τις ελληνικές διεκδικήσεις, χωρίς να έχει σταθεροποιήσει τη στάση της αυτή, ήταν υπερβολικές¹⁶³.

Η αποτυχία του Κωνσταντίνου να υλοποιήσει τη δεδομένη στιγμή τα σχέδιά του είχε ως αποτέλεσμα να αποφευχθεί και η εσωτερική κρίση¹⁶⁴. Η κριτική που ασκούσαν από καιρό στον πρωθυπουργό οι προσκείμενοι προς τον βασιλιά πολιτικοί και στρατιωτικοί κύκλοι, το Επιτελείο και ορισμένα άλλα πρόσωπα, επιδιώκοντας να ανατρέψουν το μεταρρυθμιστικό του έργο, είχε επικεντρωθεί λίγο πριν από την έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου στην πολιτική, την οποία ακολουθούσε για να αντιμετωπίσει τα σχέδια της Ιταλίας και της Βουλγαρίας. Την πολιτική αυτήν έκριναν οι ίδιοι κύκλοι ήπια, φιλειρηνική και υπερβολικά προσαρμοστική προς τις απαιτήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ο βασιλιάς και το Επιτελείο επιζητούσαν σκληρή αναμέτρηση με τους Βουλγάρους – το Επιτελείο μάλιστα είχε προτείνει και προληπτικό πόλεμο εναντίον τους, σε χρονική στιγμή την οποία θα καθόριζε η Ελλάδα, έχοντας εξασφαλίσει για έναν τέτοιο σκοπό και την υποστήριξη ορισμένων μελών της κυβέρνησης¹⁶⁵. Και σύμφωνα με πληροφορίες του Αυστριακού πρεσβευτή στην Αθήνα, Braun, από το τέλος Μαΐου οι κύκλοι του Επιτελείου ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν όλες τις κατεχόμενες περιοχές – ο Braun έκανε χαρακτηριστικά λόγο για στρατιωτικό κόμμα, που περιέβαλλε τον βασιλιά. Το κόμμα αυτό αποτελούσε πλέον το σκληρό πυρήνα, που θα αντιστεκόταν και στα σχέδια των Αδριατικών Δυνάμεων για την προσάρτηση της Ηπείρου στην Αλβανία¹⁶⁶.

Την αντίθεση εναντίον του Βενιζέλου στο Υπουργείο Εξωτερικών εξέφραζε τότε, κυρίως, όπως σωστά είχαν επισημάνει ξένοι διπλωματικοί παρατηρητές, ο Κορομπλάς, ο οποίος είχε συχνές επαφές με τα Ανάκτορα και τον Θεοτόκη¹⁶⁷. Η σύγκρουση μεταξύ των δύο ανδρών είχε αρχίσει από το Μάρτιο 1913 και βασική της αιτία υπήρξε η τάση που είχε εκδηλώσει ο Κορομπλάς, ως πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, κατά το διάστημα της απουσίας του πρωθυπουργού στο Λονδίνο, να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες σε θέματα εσωτερικής πολιτικής¹⁶⁸. Δεν είναι γνωστό κατά πόσον ο

Κορομπλάς, ο οποίος υποστήριζε ότι η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης έπρεπε να είναι περισσότερο τολμηρή, πήρε μέρος, σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες, στην εξύφανση κάποιου σχεδίου για την ανατροπή του Βενιζέλου¹⁶⁹. Παρακίνησε πάντως τον Σαχτούρη, ο οποίος είχε δυσαρεστήσει πρόσφατα τον πρωθυπουργό με την αντίδρασή του για την πολιτική που ασκούσε στο Ηπειρωτικό ζήτημα, να συντάξει, σε δριμύ ύφος, τη διακοίνωση διαμαρτυρίας, που επρόκειτο να σταλεί προς τη Σόφια μετά το βομβαρδισμό του “Αβέρωφ”¹⁷⁰.

Μετά το επεισόδιο αυτό¹⁷¹, ο Υπουργός Εξωτερικών αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτησή του¹⁷², αλλά η αντικατάστασή του, λόγω των εξελίξεων του πολέμου, έγινε μόλις τον Αύγουστο, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου¹⁷³. Όλο αυτό το διάστημα οι σχέσεις των δύο ανδρών υπήρξαν τεταμένες.

Κατά την ίδια περίοδο οι διαπραγματεύσεις για τα ελληνοαλβανικά σύνορα προχώρησαν, όπως αναφέρθηκε, με αργό ρυθμό. Η Ελλάδα και οι Δυνάμεις είχαν δεχθεί τη χάραξη των συνόρων νότια από το ακρωτήριο Στύλος, αλλά η εξεύρεση μιας συμβιβαστικής λύσης σχετικά με τα ανταλλάγματα που θα έπαιρνε η Ελλάδα στο εσωτερικό είχε προσκρούσει κατόπιν στην αδυναμία των Δυνάμεων να συμφωνήσουν για το ζήτημα της Κορυτσάς. Μετά την αποτυχία των προσπαθειών της Γαλλίας και, κατά δεύτερο λόγο, της Γερμανίας να εξασφαλίσουν το κέντρο αυτό για την Ελλάδα, είχαν ματαιωθεί και οι ελπίδες να συναινέσουν η Ρουμανία και η Αυστρία στην προσάρτηση στη χώρα αυτή της περιοχής της Γίνδου, κατά τη διάρκεια των επαφών που είχε ο Θεοτόκης στο Βερολίνο και στο Βουκουρέστι. Η ελληνική κυβέρνηση, αν και ήταν πλέον φανερό ότι δεν θα μπορούσε να εξασφαλίσει όλα τα ανταλλάγματα που είχε ζητήσει, προκειμένου να υποχωρήσει, δηλαδή τη γραμμή κατοχής στο εσωτερικό και όλα τα νησιά του Αιγαίου, φαινόταν διατεθειμένη να επιμείνει στις σχετικές απαιτήσεις της. Ειδικότερα ο Βενιζέλος ήλπιζε ότι με τον τρόπο αυτόν θα ασκούσε έμμεσα πίεση στις Δυνάμεις, και κυρίως στη Γαλλία και τη Γερμανία, να εντείνουν τις προσπάθειές τους, ώστε να ικανοποιηθούν κατά το μεγαλύτερο δυνατό μέρος οι διεκδικήσεις της κυβέρνησής του και να αποφευχθούν στο εσωτερικό οι εξελίξεις που θα προκαλούσε η παραίτησή του. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, ο Βενιζέλος υπερεκτιμούσε το ρόλο τον οποίο ήταν σε θέση να διαδραματίσουν οι δύο αυτές Δυνάμεις, για το συγκεκριμένο ζήτημα, στα ενδοσυμμαχικά πλαίσια των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ VIII

1. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 90-110.
2. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 465-467.
3. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 389-395 και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 125-126.
4. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 409.
5. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 126.
6. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 191-193.
7. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 205.
8. B.D., IX, II, αρ. 963.
9. B.D., IX, II, αρ. 982, 583. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 579.
10. B.D., IX, II, αρ. 982, 583. Βλέπε επίσης, Makris de Fabo, *The Aegean Island Question*, σελ. 105-107.
11. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation*, σελ. 274-275 και Hale, *The Great Illusion*, σελ. 121-122.
12. B.D., IX, XCVI. Το ζήτημα της συνομολόγησης της συμφωνίας αυτής παρέμενε σε εκκρεμότητα, επειδή η Αγγλία φοβόταν μήπως επεκταθεί και στα νησιά του Αιγαίου πελάγους. Βλέπε B.D., IX, II, αρ. 445, 446, 448, 449, 450.
13. Η στάση αυτή της Αγγλίας οφειλόταν ως ένα βαθμό ίσως και στη δυσπιστία της για το πολιτικό καθεστώς στην Ελλάδα, μετά την άνοδο στο θρόνο του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου. Βλέπε σχετικά, Ε. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, "Ο Συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου", στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, (Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 230, Θεσσαλονίκη, 1990), σελ. 41-54.
14. Σχετικά με τις θέσεις της Entente βλέπε, Makris de Fabo, *The Aegean Island Question*, σελ. 86, σημ. 56. Επίσης, B.D., IX, II, αρ. 280, όπου αναφέρεται ότι η Γαλλία, ως ναυτική Δύναμη, είχε υπεροχή έναντι των συνδυασμένων ναυτικών δυνάμεων της Αυστρίας και της Ιταλίας, και αυτό θα συνεχιζόταν έως το 1915. Αν όμως το γερμανικό ναυτικό αποκτούσε βάση ανεφοδιασμού στη Μεσόγειο, και μάλιστα στην Τρίπολη, η ισορροπία θα ανατρεπόταν. Βλέπε τέλος και B.D., IX, II, αρ. 1216.
15. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 120-122, Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 504 και Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 85-86.
16. B.D., IX, II, αρ. 963.
17. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 500-501.
18. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 121-122.
19. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 583.
20. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 634.
21. Ο-UA, VI, αρ. 6974, 7097.
22. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 544 και Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Μαΐου 1913, αρ. 20525, 1913, Ανασχ. 29.
23. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 540 και 544 και Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Μαΐου / 2 Ιουνίου 1913, αρ. 5944 και 16014, 1913, Ανασχ. 29. Στη Ρώμη υπέρ της γαλλοϊταλικής προσέγγισης εργάζονταν οι εφημερίδες *Messagero* και *Seculo*, και στην έκδοσή τους συμμετείχαν σε μεγάλο ποσοστό γαλλικά κεφάλαια.
24. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 532.
25. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 540.
26. Ο-UA, VI, αρ. 7017.

27. O-UA, VI, αρ. 7001.
28. O-UA, VI, αρ. 7145 και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 637.
29. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 169-176, 180-189, και Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 461. Σχετικά με την αλλαγή της ρωσικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα, βλέπε Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 126, και γενικότερα Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 498.
30. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Μαΐου 1913, αρ. 14314, 1913, Ανασχ. 29.
31. O-UA, VI, αρ. 7097. Για το θέμα του πολέμου βλέπε Α.Υ.Ε., αρ. 14108, 14640, 14180, 14308, 14363, 1913, Ανασχ. 29.
32. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Μαΐου 1913, αρ. 14314, 1913, Ανασχ. 29.
33. O-UA, VI, αρ. 6972. Την πρωτοβουλία της Βιέννης ενέκρινε αντίθετα ο Αυστριακός πρεσβευτής στο Λονδίνο.
34. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 336.
35. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Μαΐου 1913, αρ. 14319, 1913 Ανασχ. 29.
36. O-UA, VI, αρ. 7102. Βλέπε επίσης O-UA, VI, αρ. 7415, 7452, και Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 139-140.
37. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Σκουλούδη, 3/16 Μαΐου 1913, αρ. 13947, και Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Μαΐου 1913, αρ. 15049, 1913 Ανασχ. 29.
38. O-UA, VI, αρ. 7097.
39. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαΐου 1913, αρ. 14875 και Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαΐου 1913, αρ. 15016, 1913, Ανασχ. 29.
40. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 172-173, 177.
41. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Μαΐου 1913, αρ. 14314, και Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Μαΐου 1913, αρ. 14319, 1913, Ανασχ. 29.
42. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 136.
43. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 345, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 162-163, 165-168, και Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 457. Για την απώλεια του βιλαετίου της Σκόδρας και του Δυρραχίου η Σερβία ζητούσε ορισμένα ανταλλάγματα στη Μακεδονία, και ειδικότερα ορισμένες πόλεις στην αμφισβητούμενη ζώνη, καθώς και στη ζώνη που προοριζόταν για τη Βουλγαρία. Επίσης ζητούσε προσέγγιση στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, μέσω της κοιλάδας του Βαρδάρη.
44. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 99-100.
45. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 170-173.
46. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 136-137, και Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 190-193.
47. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 136. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία της Ρουμανίας στο Λονδίνο, 1/14 Ιουνίου 1913, αρ. 16895, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5.
48. E. Driault-M. L'Héritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce, de 1821 à nos jours*,

Τόμος Ε΄, (Παρίσι, 1926), σελ. 589, Αβέρωφ, *Η Πολιτική Πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, σελ. 65, Ε.Θ. Μουδόπουλου, *Το Ρουμανοκουτσοβλαχικό Ζήτημα*, (Αθήνα, 1978), σελ. 36, σημ. 87-88.

49. Peufuss, *Die Aromunische Frage*, σελ. 120.

50. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7097.

51. Peufuss, *Die Aromunische Frage*, σελ. 116-117. Βλέπε επίσης, Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7164. Η ιταλική κυβέρνηση είχε την άποψη ότι η Ρουμανία και η Αυστρία ήταν ανυποχώρητες στο Κουτσοβλαχικό ζήτημα, επειδή τις ενδιέφερε να δώσουν ικανοποίηση στους Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας. Βλέπε και Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7097.

52. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 525. Μετά τη Συνθήκη του Λονδίνου γινόταν λόγος και για τη σύναψη μιας ιταλορουμανικής συμφωνίας. Βλέπε σχετικά, Driault-L'Héritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce*, Τόμος Ε΄, σελ. 106.

53. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 137.

54. Για τις παρεμβάσεις του Κάιζερ στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, βλέπε Helmreich, "The Conflict between Germany and Austria over Balkan Policy, 1913-1914", στο D. McKay (επιμ.), *Essays in the History of Modern Europe*, (New York and London, 1936), σελ. 13, και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 107.

55. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7049, 7124, 7145, 7151.

56. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 96, 126.

57. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 152.

58. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 170-173.

59. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 122.

60. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, "Ο Συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου", στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, (Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 230, Θεσσαλονίκη, 1990), σελ. 44.

61. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 107-111 και Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 133-136.

62. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 9 Απριλίου 1913 αρ. 15B, τηλ. αρ. 204, 3 Απριλίου 1913, MA 7/0299-301A. Το δάνειο αυτό, αξίας 500 εκ. φράγκων, εξέδωσε η Γαλλία περί το τέλος του 1913. Βλέπε σχετικά, Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 158, και γενικότερα για το γαλλογερμανικό ανταγωνισμό στην Ελλάδα, στο ίδιο, σελ. 123-124, και σημ. αρ. 19.

63. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7047, 7057, 7022, και Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Μαΐου 1913, αρ. 14914, 1913, Ανασχ. 29, 1913.

64. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 586.

65. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 22 Μαΐου 1913, αρ. 23, 24 Μαΐου 1913, MA 7/0299-301A.

66. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 557.

67. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7145. Στις εορτές αυτές, επ' ευκαιρία των γάμων της πριγκίπισσας Victoria Luise και του πρίγκιπα Ernst August von Braunschweig, έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα η Entente, ενώ οι τρεις ηγεμόνες της Αγγλίας, Ρωσίας και Γερμανίας, που βρέθηκαν συγκεντρωμένοι εκεί, εκδήλωσαν τη συμπάθειά τους για την Ελλάδα και την καταδίκη τους για τη Βουλγαρία. Βλέπε σχετικά στο ίδιο, αρ. 7257, 7259.

68. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 340-341.

69. B.D., IX, II, αρ. 1019.
70. Στο ίδιο.
71. B.D., IX, II, αρ. 1012, και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 653.
72. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Μαΐου / 5 Ιουνίου 1913, αρ. 16302, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1913, αρ. 16880, 1913, Ανασχ. 29.
73. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Μαΐου / 5 Ιουνίου 1913, αρ. 16302, 1913, Ανασχ. 29.
74. B.D., IX, II, αρ. 1027.
75. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Μαΐου 1913, αρ. 14914, 1913, Ανασχ. 29.
76. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7052.
77. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1913, αρ. 16880, 1913, Ανασχ. 29.
78. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7160, 7175.
79. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7160, 7175.
80. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7164.
81. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7188. Βλέπε σχετικά και Reyfuss, *Die Aromunische Frage*, σελ. 118-119.
82. Στο ίδιο.
83. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Μαΐου / 11 Ιουνίου 1913, αρ. 16547, Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1913, αρ. 16880, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης, Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 190-191.
84. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7197.
85. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6972.
86. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7197.
87. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Ιουνίου 1913, αρ. 16895, 1913, Ανασχ. 29.
88. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Μαΐου 1913, αρ. 16974, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5.
89. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7080, 7171.
90. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7170.
91. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαΐου / 12 Ιουνίου 1913, αρ. 1017, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5.
92. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7154.
93. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 6973.
94. Α.Υ.Ε., Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Απριλίου 1913, αρ. 12234, 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1913, αρ. 13489, Προξενείο Κέρκυρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8/21 Μαΐου 1913, αρ. 14616, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5.
95. Ιστορ. Αρχ. ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Επιστολή, πιθανώς του Σπυρομήλιου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Γενικό Στρατηγείο Α.Μ. Βασιλέως, 5 Μαΐου 1913, αρ. 3334/4. Βλέπε επίσης, Pollo - Puto, *Ιστορία της Αλβανίας*, σελ. 213-217 και D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 625.
96. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 162-163, 177.
97. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 110, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 349-350.
98. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7285, B.D., IX, II, αρ. 1166. Βλέπε επίσης, Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 217-224.
99. D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 520, 552, 560. Βλέπε επίσης, Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7285, B.D., IX, II, αρ. 1166.

100. O-UA, VI, αρ. 7232, 7286, 7455, 7424, 7613, 7685, 7707, 7721.
101. B.D., IX, II, F.O. αρ. 37297/13799/13/44.
102. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 272 και εξής.
103. IAMM, Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Μαΐου / 8 Ιουνίου 1913, αρ. 287, 173/7. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Μαΐου / 13 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 29.
104. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 47.
105. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 28 και 34.
106. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 67.
107. B.D., IX, II, αρ. 1052.
108. O-UA, VI, αρ. 7334.
109. O-UA, VI, αρ. 7382.
110. B.D., IX, II, αρ. 1052.
111. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Ιουνίου 1913, αρ. 16938, 1913, Ανασχ. 29.
112. B.D., IX, II, αρ. 1050.
113. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Πετρούπολεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Ιουνίου 1913, αρ. 16951, 1913, Ανασχ. 29.
114. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 114.
115. O-UA, VI, αρ. 7345.
116. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Ιουνίου 1913, αρ. 16938, 1913, Ανασχ. 29.
117. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Μαΐου / 13 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 29.
118. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 176, 180-191.
119. B.D., IX, II, αρ. 1050.
120. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, P.R.O., F.O. Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 277 και συνημμένο απόσπασμα από την εφημερίδα *Messenger d'Athènes*, 27 Νοεμβρίου 1913, "La délimitation de l'Épire", MA 2/F.O. 371/1655β - 1656. Ο πρωθυπουργός προέβη στις σχετικές δηλώσεις για να αντιμετωπίσει τις επιθέσεις της αντιπολίτευσης, με αφορμή την πρωτοβουλία που είχε πάρει το υπουργικό Συμβούλιο. Τις επιθέσεις αυτές ανέλαβε εναντίον του ο πρώην υπουργός της κυβέρνησης Βενιζέλου Στράτος, με τον οποίον ο πρωθυπουργός είχε έρθει σε αντίθεση παλαιότερα για το ζήτημα της κατάληψης του Αυλώνα και κατόπιν σε ρήξη.
121. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Ιουνίου 1913, αρ. 16970, 1913, Ανασχ. 29. Οι κύκλοι του Υπουργείου Εξωτερικών που αντιδρούσαν στην πολιτική του Βενιζέλου βρίσκονταν σε μυστική επικοινωνία με τον Σκουλούδη στο Λονδίνο. Ο Σαχτούρης μάλιστα, που συμμετείχε σ' αυτούς, του έστειλε ένα τηλεγράφημα με το μονολογικό περιεχόμενο "résistez". Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Θεοτόκης προς Α.Μ. τον Βασιλέα, 9/22 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Α/5, και ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, P.R.O., F.O. Political, 1913, Greece, Συνημμένο απόσπασμα στο Elliot προς Grey, 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 277, από την εφημερίδα *Messenger d'Athènes*, 27 Νοεμβρίου 1913, "La délimitation de l'Épire", MA 2/F.O. 371/1655β-1656.
122. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Παρισίων, 3/16 Ιουνίου 1913, αρ. 16872, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 125.
123. B.D., IX, II, αρ. 1065.
124. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Ιουνίου 1913, αρ. 16970, 1913, Ανασχ. 29.
125. Α.Υ.Ε., Σκουλούδης προς την Α.Μ. τον Βασιλέα, 4/17 Ιουνίου, 1913, αρ. 17049,

Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Μαΐου 1913, αρ. 17847, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VI, αρ. 1145. Ο P. Cambon δεν είχε ενημερωθεί από το Παρίσι για την αλλαγή στη στάση της ελληνικής κυβέρνησης και δέχθηκε με έκπληξη την είδηση. Ο ίδιος προτιμούσε μια παρελκυστική τακτική, ώστε να ενδώσει η Βιέννη και να μη βρεθεί ο Βενιζέλος στη δύσκολη θέση που θα τον εξέθετε στο εσωτερικό.

126. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Ιουνίου / 3 Ιουλίου 1913, αρ. 17320, 1913, Ανασχ. 29.

127. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 139. Βλέπε επίσης, Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 32.

128. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 148. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Ιουνίου 1913, αρ. 17280, 1913, Ανασχ. 29.

129. Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 32.

130. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7439, 7441.

131. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7472.

132. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Ιουνίου 1913, αρ. 17969, 1913, Ανασχ. 29.

133. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7398.

134. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Ιουνίου 1913, αρ. 18097, 1913, Ανασχ. 29.

135. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 118.

136. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7308, 7235.

137. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7380.

138. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7223, 7225.

139. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7380.

140. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7284.

141. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7288.

142. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7319.

143. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 188-189.

144. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7380.

145. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 173.

146. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7502.

147. Α.Υ.Ε., Θεοτόκης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Α/5.

148. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 139-140. Βλέπε επίσης, Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7415, 7452.

149. Α.Υ.Ε., Θεοτόκης προς Α.Μ. τον Βασιλέα, 9/22 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Α/5.

150. Α.Υ.Ε., Κωνσταντίνος, Βασιλεύς των Ελλήνων, 27 Μαΐου / 9 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913. Α.Α.Κ., Διάφορα, άνευ αριθμού.

151. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 40.

152. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7397.

153. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7452.

154. Α.Υ.Ε., Στρέιτ προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Ιουνίου 1913, αρ. 17662, 1913, Ανασχ. 29.

155. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7444.

156. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, P.R.O., F.O. Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 16 Ιουλίου 1913, αρ. 163, MA 2/F.O. 371/1656.

157. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς την Α.Μ. τον Βασιλέα, 10/23 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 29.

158. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 174.

159. Α.Υ.Ε., Θεοτόκης προς Α.Μ. τον Βασιλέα, 25 Ιουνίου / 8 Ιουλίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Α/15.

160. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Βασιλέα, Πρωθυπουργόν, Γενικό Στρατηγείο, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1913, αρ. 19230, 1913, Α/15.

161. Στο ίδιο.

162. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 142-145.

163. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουνίου / 13 Ιουλίου 1913, αρ. 19422, 1913, Α/15.

164. Στο ίδιο.

165. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, "Ο Συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου", στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, (Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 230, Θεσσαλονίκη, 1990), σελ. 43.

166. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 7 Ιουνίου 1913, αρ. 26, MA 7/0299-301A.

167. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 7 Ιουνίου 1913, αρ. 26, και 22 Μαΐου 1913, αρ. 23, MA 7/0299-301A.

168. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 15 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 7 Β, MA 7/0299-301A. Ο Κορομπλάς υποστήριξε μεταξύ των άλλων τον Υπουργό Ναυτιλίας Στράτο, ο οποίος πήρε την πρωτοβουλία να αλλάξει την παραγγελία ενός πλοίου, που είχε κάνει η κυβέρνηση στη γερμανική εταιρία Vulkan. Η αλλαγή που έγινε στη συμφωνία είχε ως συνέπεια να ανέβει το κόστος της παραγγελίας από 30 σε 40 εκατομμύρια δραχμές.

169. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 7 Ιουνίου 1913, αρ. 26, και 22 Μαΐου 1913, αρ. 23. MA 7/0299-301A. Βλέπε επίσης, στο ίδιο Αρχείο, P.R.O., F.O. Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 27 Μαΐου 1913, αρ. 124, MA 2/F.O. 371-1655a.

170. Σαχτούρη, *Αναμνήσεις*, σελ. 95-101. Ο βομβαρδισμός του θωρηκτού "Γ. Αβέρωφ", για τον οποίο γίνεται λόγος στην περίπτωση αυτή, έγινε λίγο πριν από την έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, στις 11-12 Μαΐου 1913, μπροστά από το λιμάνι της Καβάλας από τις βουλγαρικές δυνάμεις που κατείχαν την πόλη. Το θωρηκτό, μαζί με ορισμένα άλλα πλοία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, με διαταγή του Επιτελείου, είχε αναλάβει να εκτελέσει ειρηνική στρατιωτική επίδειξη στα παράλια της Μακεδονίας, τα οποία κατείχαν οι Βούλγαροι κατά το διάστημα εκείνο του "ακήρυχτου πολέμου" μεταξύ των πρώην συμμάχων. Βλέπε σχετικά, Σ.Ι. Δούσμανη, *Το Ημερολόγιο του Κυβερνήτου του "Γ. Αβέρωφ" κατά τους Πολέμους 1912-1913*, Αθήναι, 1939, σελ. 324-329.

171. Ο-ΥΑ, VI, αρ. 7840, 7843, 7844, 7857.

172. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 4 Ιουλίου 1913, αρ. 57, MA 7/0299-301, και P.R.O., F.O. Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 1η Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 207, MA

2/F.O. 371-1655. Ο Βενιζέλος είχε αποφασίσει να αντικαταστήσει τον Κορομπλά με τον Στρέιτ, γνωστό για τις φιλογερμανικές τάσεις του, από την άνοιξη 1913, και είχε μάλιστα ενημερώσει σχετικά από τότε και τον Γερμανό πρεσβευτή.

173. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Αυστριακή Πρεσβεία προς Αυστριακό Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Αυγούστου 1913, αρ. 644, MA 7/0299-301.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

ΟΙ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΑ ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ βαλκανικός πόλεμος είχε άμεσες επιπτώσεις στις διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων στην προαβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου¹. Ο νέος πόλεμος υπήρξε αποτυχία για τη βαλκανική πολιτική της Ρωσίας, η οποία με τις αμφιταλαντεύσεις και την έλλειψη προγραμματισμού που τη διέκριναν κατά την περίοδο εκείνη, δεν μπόρεσε να ελέγξει την αντιπαράθεση της Σερβίας και της Βουλγαρίας για τη διανομή της Μακεδονίας, με αποτέλεσμα να χάσει η Πετρούπολη τη μεγάλη επιρροή που είχε κερδίσει με τη συγκρότηση της βαλκανικής συμμαχίας². Ο πόλεμος υπήρξε επίσης αποτυχία για την πολιτική της Αυστρίας, λόγω της ήττάς της Βουλγαρίας, στην ενίσχυση της οποίας η Μεγάλη αυτή Δύναμη στήριζε τα πολιτικά της σχέδια για τη συγκρότηση και την αποδυνάμωση της Σερβίας, και επίσης λόγω της αδυναμίας των κυβερνητικών κύκλων της Βιέννης να προωθήσουν μια ρουμανοβουλγαρική συνεννόηση για το ζήτημα της Δοβρουτσάς. Αντίθετα, ο νέος πόλεμος δικαίωσε τη βαλκανική πολιτική της Γερμανίας έναντι της αυστριακής. Το σχέδιο της Βουλγαρίας να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα με μια γρήγορη νίκη και να εμποδίσει τη Ρουμανία να αντιδράσει, μετά την αιφνιδιαστική κήρυξη του πολέμου εκ μέρους της στις 29 Ιουνίου, απέτυχε, εφόσον διαψεύσθηκαν και οι ελπίδες της ότι η Αυστρία θα έσπευδε σε βοήθειά της.

Στο τέλος της πρώτης εβδομάδας οι Βούλγαροι υποχωρούσαν σε όλα τα μέτωπα³. Μετά την έξοδο στον πόλεμο της Ρουμανίας και της Τουρκίας στις 10 και 13 Ιουλίου, αντίστοιχα, ο βαλκανικός συνασπισμός που είχε σχηματισθεί έπαιρνε τη μορφή, την οποία επιδίωκε σε μονιμότερη βάση η γερμανική πολιτική. Το Βερολίνο, σε συνεννόηση με την Αθήνα από το τέλος Ιουνίου, διευκόλυνε τη Ρουμανία να επέμβει στη σύρραξη, ευνόπησε δε γενικότερα τους αντιπάλους της Βουλγαρίας, παρά το γεγονός ότι, επίσημα, είχε αποφασίσει να τηρήσει ουδετερότητα, ως προς τα εμπόλεμα κράτη⁴. Καμιά εξάλλου από τις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας δεν ήταν διατεθειμένη να ασκήσει πιέσεις στο Βουκουρέστι για να μην εισβάλουν τα ρουμανικά στρατεύματα στα

βουλγαρικά εδάφη⁵. Πιθανώς ενθάρρυναν τη Ρουμανία και η Γαλλία με τη Ρωσία, οι οποίες επιζητούσαν να την αποσπάσουν από την Τριπλή Συμμαχία⁶.

Στις 30 Ιουνίου, με αφορμή το ταξίδι του Roïncafé στο Λονδίνο, διαπιστώθηκε πλήρης ταυτότητα μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας για το ζήτημα του πολέμου. Οι κυβερνήσεις των δύο χωρών αποφάσισαν τότε να ενεργήσουν, για να περιορισθεί η σύρραξη στην περιοχή της Βαλκανικής. Αποφάσισαν επίσης να δηλώσει ο Grey στη Συνδιάσκεψη ότι οι αποφάσεις, στις οποίες αυτή είχε έως τότε καταλήξει, θα ήταν σεβαστές και αμετάκλητες και ότι οι Δυνάμεις δεν θα επενέβαιναν στην κρίση⁷, υπό την προϋπόθεση ότι θα ήταν όλες σύμφωνες για το ζήτημα αυτό.

Ανάλογη πολιτική ακολούθησε και η Γερμανία⁸. Οι Δυνάμεις πάντως δεν προέβησαν σε κοινή διακοίνωση σχετικά με την απόφασή τους για τον περιορισμό του πολέμου και τη μη επέμβασή τους σ' αυτόν, επειδή αντέδρασε η Βιέννη, με το επιχείρημα ότι μια τέτοια διακήρυξη θα ενθάρρυνε τα εμπόλεμα κράτη και θα τα οδηγούσε σε ανατροπή των αποφάσεων της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης για την Αλβανία. Η Αυστρία ήθελε να διατηρήσει την ελευθερία κινήσεων, ώστε να παρέμβει σε περίπτωση μεγάλης επέκτασης της Σερβίας, αλλά ούτε και αυτό ήταν πλέον δυνατόν να γίνει, μετά την είσοδο της Ρουμανίας στον πόλεμο, στο πλευρό της Σερβίας⁹.

Από την αρχή του πολέμου οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δώσει διαβεβαιώσεις ότι οι βαλκανικοί λαοί θα αναλάμβαναν την υπόθεση της ειρήνης, αλλά θα την επικύρωναν οι Δυνάμεις που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη του Βερολίνου. Την παραμονή της ρουμανικής επέμβασης άρχισε η μακρά διαδικασία για τη σύναψη ανακωχής και τις διαπραγματεύσεις των όρων ειρήνης μεταξύ των εμπόλεμων, μετά από έκκληση της Βουλγαρίας να μεσολαβήσει σχετικά η Ρωσία. Η πρόταση του Ρώσου Υπουργού Εξωτερικών να γίνει πρώτα η ανακωχή και να ακολουθήσει κατόπιν διαβαλκανική Συνδιάσκεψη στην Πετρούπολη για να συμφωνήσουν οι εμπόλεμοι σχετικά με τους όρους που θα αποτελούσαν τη βάση για την ειρήνη, δεν βρήκε ανταπόκριση. Η Ελλάδα και η Σερβία προέβαλλαν αντιρρήσεις για το ζήτημα της ανακωχής, επειδή υποπεύονταν ότι η Βουλγαρία θα ανασυγκροτούσε τις δυνάμεις της κατά τη διάρκειά της. Η Ελλάδα ειδικότερα, επηρεασμένη και από τις βουλγαρικές ωμότητες σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού στη Μακεδονία, ζητούσε κατ' αρχήν να μη συναφθεί η ανακωχή πριν γίνει συμφωνία στο πεδίο της μάχης για τους προκαταρκτικούς όρους ειρήνης. Κατόπιν όμως ζήτησε μαζί με τη Σερβία να γίνουν η ανακωχή και ο καθορισμός των προκαταρκτικών όρων ειρήνης ταυτόχρονα. Για το ζήτημα αυτό επέμεναν ο βασιλιάς, που βρισκόταν στο πεδίο της μάχης στη Μακεδονία, και ο Βενιζέλος¹⁰.

Λίγο πριν από την έκρηξη του πολέμου είχαν διακοπεί και οι ελληνο-

τουρκικές διαπραγματεύσεις για μια συμφωνία αμυντικού χαρακτήρα, που είχαν προχωρήσει έως τότε ικανοποιητικά. Οι δύο πλευρές είχαν τότε αποφασίσει να εξαιρέσουν το Νησιωτικό ζήτημα από τη συμφωνία αυτή και να αφήσουν τη διευθέτησή του στις Δυνάμεις. Η συμφωνία περιλάμβανε και έναν όρο, ο οποίος προέβλεπε ότι η Τουρκία θα είχε την άδεια να πολεμήσει τους Βουλγάρους στην Ανατολική Θράκη και να παραμείνει εκεί. Ο όρος αυτός τηρήθηκε, παρά τη διακοπή των διαπραγματεύσεων¹¹.

Τέλος, κατά το ίδιο διάστημα είχε προκαλέσει ανησυχίες στους συμμάχους και η έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στην Αλβανία, επειδή, με την έκρηξη του πολέμου, εγκυμονούσε κινδύνους γι' αυτούς. Η πιθανότητα που υπήρχε να αναλάβει την πολιτική ηγεσία της χώρας ο Εσσάτ πασάς, που διέθετε σημαντική επιρροή, είχε παρακινήσει την κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ να επιχειρήσει, με τη συνομολόγηση μιας συμμαχίας μεταξύ Αλβανών και Βουλγάρων, να παρατείνει την παραμονή της στην εξουσία, με την ελπίδα ότι θα νικούσαν οι τελευταίοι προς όφελος και των Αλβανών και ότι η χώρα τους θα αποκτούσε κοινά σύνορα με τη Βουλγαρία. Τις βάσεις μιας τέτοιας σύγκλισης είχε θέσει παλαιότερα, κατά την επίσκεψή του στο Λονδίνο, ο Ισμαήλ Κεμάλ. Βούλγαροι εκπρόσωποι έφθασαν στον Αυλώνα, για να συνεννοηθούν με τον πρόεδρο της αλβανικής κυβέρνησης, χωρίς όμως αυτός να έχει εξασφαλίσει τη συναίνεση όλων των υπουργών του.

Σύμφωνα με πληροφορίες της ελληνικής κυβέρνησης οι Βούλγαροι προσέφεραν στους Αλβανούς ως αντάλλαγμα την Ήπειρο και τμήματα της Μακεδονίας, τα οποία διεκδικούσαν Αλβανοί και Βούλγαροι. Στον Αυλώνα, στις γειτονικές πόλεις, αλλά και στη Βόρειο Αλβανία, με τη βοήθεια του Χασάν Πριστίνα και του Ισά Μπόλλετίν, ετοιμάζονταν επιχειρήσεις αλβανικών σωμάτων εναντίον των Ελλήνων και των Σέρβων, σε συνεργασία με τον γνωστό Βούλγαρο αρχικομιτατζή Σαντάνσκυ, ο οποίος έφθασε στην Αλβανία και ήρθε σε σχετική συνεννόηση με τον Ισμαήλ Κεμάλ και άλλα μέλη της κυβέρνησης¹². Ο Σαντάνσκυ έκρινε επίσης σκόπιμο να έρθει σε συνεννόηση με τον Εσσάτ πασά, ο οποίος και μετά την είσοδό του στην κυβέρνηση δεν είχε εγκαταλείψει τα σχέδιά του να ανατρέψει, με τη συνεργασία των γειτονικών λαών, τον Ισμαήλ Κεμάλ. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ήλπιζε ότι ο Εσσάτ πασάς θα μπορούσε να συγκρατήσει την αλβανική κυβέρνηση, ώστε να μην ανοίξει δεύτερο μέτωπο εναντίον των ελληνικών δυνάμεων σε μια περίοδο που εκκρεμούσε και το ζήτημα της οριοθέτησης των ελληνοαλβανικών συνόρων. Όπως και κατά τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο, οι κύκλοι του Υπουργείου είχαν υποψίες ότι το σχηματισμό αλβανικών σωμάτων στα κατεχόμενα διαμερίσματα υποκινούσαν επίσης οι κυβερνήσεις της Αυστρίας και της Ιταλίας, για να δημιουργηθεί αναταραχή σ' αυτά και να επέμβουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, αν χρειαζόταν¹³. Οι διαθέσεις του Εσσάτ πασά άλλαξαν μετά το ταξίδι που πραγματοποίησε στη Βιέννη και στη Ρώμη, στις 19

Ιουνίου, αποβλέποντας στη βοήθεια μιας από τις δύο αυτές Αδριατικές Δυνάμεις, για να εδραιώσει τη θέση του στην Αλβανία. Μετά την επιστροφή του ο Εσάτ έκανε δηλώσεις εναντίον της Ελλάδας και της Σερβίας και τάχθηκε επίσης κατά της διατήρησης πολιτικών δεσμών της Αλβανίας με την Τουρκία και υπέρ των αυστροϊταλικών απόψεων για την οργάνωση του αλβανικού κράτους. Αλλά εν τω μεταξύ, οι πρώτες νίκες των Ελλήνων και των Σέρβων αποθάρρυναν τους φιλοπόλεμους υπουργούς της κυβέρνησης της Αυλώνας, που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την ιδέα περί σχηματισμού σωμάτων, ενώ αποχώρησε από την Αλβανία και ο Σαντάνσκυ.

Μετά την αποτυχία των πρώτων προσπαθειών που έγιναν για τη σύναψη ανακωχής μεταξύ των εμπολέμων, οι εξελίξεις του πολέμου έφεραν τη Βουλγαρία σε εξαιρετικά δύσκολη θέση περί τα μέσα Ιουλίου. Οι τουρκικές δυνάμεις, παραβιάζοντας τη Συνθήκη του Λονδίνου, είχαν τότε περάσει τη γραμμή Αίνος-Μήδεια, προχωρώντας στα εδάφη της Παλαιάς Βουλγαρίας, ενώ τα ρουμανικά στρατεύματα, πέρα από το Δούναβη, βάδιζαν προς τη Σόφια σχεδόν ανενόχλητα. Οι Δυνάμεις συγκέντρωσαν τις προσπάθειές τους, για να πείσουν τους συμμάχους να παύσουν τις εχθροπραξίες και να προχωρήσουν στη συνομολόγηση της ειρήνης, επειδή η Βουλγαρία κινδύνευε να καταρρεύσει. Στις 14 Ιουλίου η Σόφια επανέλαβε την έκκλησή της προς τη Ρωσία να μεσολαβήσει σχετικά, και ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών διακήρυξε ότι τα ζωτικά συμφέροντα της Αυστρίας έπρεπε να ληφθούν υπόψη κατά τις τελικές διαπραγματεύσεις για τη συνθήκη ειρήνης¹⁴. Στις 18 Ιουλίου είχε αποτύχει η προσπάθεια για μια Συνδιάσκεψη στην Πετρούπολη, και οι Δυνάμεις είχαν συμφωνήσει ότι θα ήταν προτιμότερο η Συνδιάσκεψη ειρήνης να γίνει στο Βουκουρέστι.

Την πρόταση να γίνει η Συνδιάσκεψη στο Βουκουρέστι είχαν δεχθεί, κατ' αρχήν, και τα συμμαχικά κράτη. Παρέμενε όμως το σημαντικότερο πρόβλημα της κατάπαυσης των εχθροπραξιών, καθώς η Σερβία και η Ελλάδα επέμεναν να γίνει αυτή ταυτόχρονα με τον καθορισμό των προκαταρκτικών όρων ειρήνης. Η Ελλάδα ειδικότερα, κατ' απαίτηση του βασιλιά, παρέμενε ανυποχώρητη και δέχθηκε να υπογράψει την ανακωχή μετά την αποστολή της ελληνικής αντιπροσωπείας στο Βουκουρέστι¹⁵, όταν τα ελληνικά στρατεύματα, που μάχονταν μόνα εναντίον των Βουλγάρων, περιήλθαν σε δύσκολη θέση¹⁶.

Οι εκπρόσωποι της Τουρκίας δεν πήραν μέρος στις διαπραγματεύσεις του Βουκουρεστίου. Στις 22 Ιουλίου τα τουρκικά στρατεύματα είχαν ανακαταλάβει την Αδριανούπολη. Τότε ανέκυψε ο κίνδυνος να παρέμβει η Ρωσία στην Αρμενία, για να εξαναγκάσει την Πύλη να αποσύρει τις δυνάμεις της πέρα από την προκαθορισμένη γραμμή, και να επισπευσθεί η διανομή της Μικράς Ασίας, ή να αναλάβει η Αγγλία την προάσπιση της ασιατικής Τουρκίας, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της Συνθήκης του Βερολίνου. Οι

Δυνάμεις αρκέσθηκαν να υποβάλουν στην Πύλη, από τις 25 Ιουλίου και μετά, ταυτόσημες χωριστές διαμαρτυρίες, τις οποίες όμως αφήφισε η τουρκική κυβέρνηση¹⁷. Απέρριψε επίσης η ίδια μια συμβιβαστική λύση, με ορισμένα ανταλλάγματα που της πρότειναν.

Οι διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό των συνόρων μεταξύ των εμπόλεμων βαλκανικών κρατών άρχισαν στη Συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου στις 31 Ιουλίου, βάσει προκαταρκτικών κατ' ιδίαν συζητήσεων, ανάμεσα στους εκπροσώπους των ενδιαφερόμενων κρατών. Εν τω μεταξύ συνεχίζονταν στο Λονδίνο και οι συζητήσεις σχετικά με τα ελληνοαλβανικά σύνορα, που δεν είχαν, άλλωστε, διακοπεί στο παρασκήνιο. Τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και για τα δύο ζητήματα, που εκκρεμούσαν από τον πρώτο πόλεμο στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη και ενδιέφεραν την Ελλάδα, επηρέασαν τότε τα αποτελέσματα του πολέμου και οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης ειρήνης για τις εδαφικές ανακατατάξεις στα Βαλκάνια. Η μεγάλη αύξηση της Ελλάδας που προέκυψε κρίθηκε υπερβολική από ορισμένες Δυνάμεις, οι οποίες δεν επιθυμούσαν να εξελιχθεί η χώρα αυτή σε ισχυρό παράγοντα στην περιοχή της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου και επιδίωκαν να μην αποδυναμωθούν σε υπερβολικό βαθμό η Βουλγαρία και η Τουρκία, ώστε να επικρατήσει στην ευρύτερη περιφέρεια μια ισορροπία δυνάμεων, που θα εξυπηρετούσε τα πολιτικά και οικονομικά σχέδιά τους.

Ιδιαίτερες δυσκολίες παρουσίασε στο Βουκουρέστι η συνεννόηση για τη χάραξη των ελληνοβουλγαρικών συνόρων. Η Βουλγαρία δεν διέθετε καμιά διαπραγματευτική βάση, ενώ η Ελλάδα ήταν σε θέση να επικαλεσθεί το δικαίωμα κατοχής για ολόκληρη την ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη, την οποία είχαν εκκαθαρίσει οι δυνάμεις της, μετά τη νίκη τους στο Κιλκίς και στη Δοϊράνη (20-23 Ιουνίου). Απωθώντας τα βουλγαρικά στρατεύματα, οι δυνάμεις αυτές είχαν καταλάβει την Καβάλα, τις Σέρρες, τη Δράμα, τη Χρυσούπολη, την Ξάνθη, το Νευροκόπιο, το Σιδηρόκαστρο, ενώ παράλληλα είχαν φθάσει βορειοδυτικά μέχρι τη Στρώμνιτσα και την περιοχή του Πετριτσίου, και είχαν δώσει τις τελευταίες μάχες, μεταξύ της 8ης - 11ης Ιουλίου, στα Στενά της Κρέσνας, στις Πύλες του Στρυμόνα και το Σιμιτλί.

Η βουλγαρική πρόταση για μια χάραξη που θα άρχιζε από τον κόλπο του Ορφανού και θα ακολουθούσε κατόπιν τη γραμμή των σερβοβουλγαρικών συνόρων, ήταν ασυμβίβαστη με τις ελληνικές απαιτήσεις για μια συνοριακή γραμμή, η οποία θα εξασφάλιζε στην Ελλάδα ολόκληρη την ακτή του Αιγαίου και σημαντικό τμήμα του εσωτερικού μέχρι τη Μάκρη, λίγο δυτικότερα από την Αλεξανδρούπολη, ενώ θα άφηνε στη Βουλγαρία 25 μόνο μίλια παράκτιας ζώνης¹⁸. Η ελληνική αντιπροσωπεία, προκειμένου να καταλήξει σε συμφωνία, έθεσε απαρχής ως όρο *sine qua non* την παραχώρηση της Καβάλας, την οποία είχαν καταλάβει αγήματα του ελληνικού στόλου από το ορμητήριό τους στη Θάσο.

Η διπλωματική διαμάχη σχετικά με την πόλη αυτή, που ακολούθησε, ξεπέρασε τα όρια μιας αντιπαράθεσης μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας, επειδή συνδέθηκε με τα σχέδια των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες παρενέβησαν σ' αυτήν με σκοπό την αποκατάσταση μιας ενδοβαλκανικής ισορροπίας και την ίδρυση ενός νέου συστήματος συμμαχίας στα Βαλκάνια, το οποίο επιζητούσαν, χάριν των συμφερόντων τους¹⁹. Από τη βουλγαρική πλευρά είχαν εκφραστεί φόβοι ότι, αν η Ελλάδα προσαρτούσε την Καβάλα και τη Θεσσαλονίκη, δεν θα έχανε μόνον η Βουλγαρία το σημαντικότερο τμήμα της ακτής, αλλά υπήρχε και το ενδεχόμενο, η Ελλάδα, ελέγχοντας το σιδηρόδρομο της Θεσσαλονίκης, να εμποδίσει την πρόσβαση της Σερβίας και της Ρουμανίας προς το Αιγαίο, καθώς και τη διακίνηση εμπορευμάτων προς την Αλεξάνδρουπολη²⁰.

Τη Βουλγαρία υποστήριξαν η Ρωσία και η Αυστρία²¹, ενώ την Ελλάδα η Γαλλία, με κάποια μετριοπάθεια²², επειδή επιδίωκε να διατηρήσει την ευνοϊκή θέση της σ' αυτή τη χώρα έναντι της Γερμανίας, αλλά και να μην έρθει σε ανοιχτή σύγκρουση με τη Ρωσία. Για να μη δημιουργηθεί ρήξη μεταξύ των Δυνάμεων ή και επέμβαση της Αυστρίας, η γαλλική διπλωματία συνιστούσε για το ίδιο ζήτημα και στην ελληνική πλευρά διαλλακτικότερη στάση, παρέχοντας μάλιστα και υποσχέσεις ότι θα ενέτεινε τις προσπάθειές της για να την υποστηρίξει στο θέμα των αλβανικών συνόρων, σε περίπτωση που θα έχανε την Καβάλα²³. Τις ελληνικές θέσεις υποστήριξε σταθερά η Γερμανία, η οποία αντιστάθηκε σε όλες τις προσπάθειες που κατέβαλαν η Βουλγαρία και οι φίλα προσκείμενες προς αυτήν Δυνάμεις, για να υποβάλουν στην ευρωπαϊκή διαίτησία το ζήτημα της Καβάλας²⁴ και να αναθεωρήσουν εκ των υστέρων τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, που υπεγράφη στις 10 Αυγούστου 1913.

Το πρόβλημα λύθηκε υπέρ της Ελλάδας, σύμφωνα άλλωστε και με την εθνογραφική βάση που επιβεβαίωνε την ελληνικότητα της περιοχής, όταν, χάρις στους επιτυχημένους διπλωματικούς χειρισμούς του Βενιζέλου και μετά από παρέμβαση του Κάιζερ, πήρε θέση υπέρ των ελληνικών απόψεων και η ρουμανική κυβέρνηση. Ο Έλληνας πρωθυπουργός, παρά τις αντιρρήσεις που είχε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, φάνηκε τότε υποχωρητικός, ώστε να κλείσει γρήγορα η συμφωνία για τη χάραξη των συνόρων. Η γραμμή τους θα ξεκινούσε βορειότερα από την Κορυτσά, μεταξύ Μοναστηρίου και Φλώρινας, θα περνούσε κατόπιν από τη λίμνη Δοϊράνη, νότια από τη Στρώμητσα, το Πετρίτσι και το Νευροκόπιο, φθάνοντας μέχρι τον ποταμό Νέστο, 50 χιλιόμετρα ανατολικά της Καβάλας²⁵.

Ο Βενιζέλος επειγόντως να τελειώσουν οι διαπραγματεύσεις ειρήνης, για να κατοχυρωθεί η παραχώρηση της Καβάλας στην Ελλάδα, επειδή στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη είχε ανακινηθεί, εν τω μεταξύ, σκόπιμα το ζήτημα της Θάσου, της οποίας η τύχη ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το μέλλον της πόλης, και είχε προκύψει επομένως ο κίνδυνος να μεταβληθεί η συμφωνία

για την Καβάλα, σε αντιστοιχία με την απόφαση των Δυνάμεων για τη Θάσο. Το πρόβλημα είχε ανακύψει στα πλαίσια των γενικότερων προσπαθειών, που έγιναν στα πλαίσια της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης για να συσχετισθεί η διευθέτηση του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος με τις νέες εδαφικές αλλαγές στα Βαλκάνια, ή να επιχειρηθεί μια συνολική ρύθμιση όλων των αλλαγών αυτών, σε βάρος των ελληνικών διεκδικήσεων.

Τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων για τα ελληνοαλβανικά σύνορα κατά τη διάρκεια του πολέμου είχαν απαιτήσει και οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις, ώστε να μην καθυστερήσει η όλη διαδικασία για τη ρύθμιση του ζητήματος και να μην παραταθεί και η ελληνική κατοχή στα αμφισβητούμενα εδάφη.

Στο σημείο που είχαν φθάσει όμως οι διαπραγματεύσεις δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσουν παρά μόνον εφόσον ανταποκρίνονταν οι δύο Δυνάμεις στην πρόταση του Grey για την αποστολή μιας επιτροπής, υπό ορισμένους όρους. Αναγνωρίζοντας το γεγονός αυτό η ιταλική κυβέρνηση, η οποία δεν θα δεχόταν ποτέ να συζητηθεί το Νησιωτικό ζήτημα πριν διευθετηθεί το πρόβλημα των συνόρων, πρότεινε στη Βιέννη να συναινέσουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις να αναλάβει τη χάραξη των συνόρων μια επιτροπή. Προκείμενου όμως να συγκατατεθούν, θα ζητούσαν αυτές να παραχωρηθούν εκ των προτέρων από τη Συνδιάσκεψη στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά και να γίνουν επίσης ορισμένες μικρές παραχωρήσεις στην περιοχή του Αιγαίου προς την Τουρκία σε αντάλλαγμα για τα εδάφη, τα οποία η επιτροπή αυτή θα έδινε στην Ελλάδα, αποκλίνοντας έτσι από τη γραμμή, την οποία είχαν προτείνει οι ίδιες με το τελευταίο σχέδιό τους στη Συνδιάσκεψη.

Ο Υπουργός Εξωτερικών της Αυστρίας παρέμενε ακόμα αντίθετος με την ιδέα να εμπιστευθούν στην επιτροπή την τύχη και ενός, έστω, τμήματος στο εσωτερικό των αμφισβητούμενων εδαφών. Κατά την άποψή του οι συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν σ' αυτά, λόγω της οργάνωσης που είχε επιβάλει εκεί η ελληνική Διοίκηση, δεν παρείχαν τις απαραίτητες εγγυήσεις για να τελεσφορήσει το έργο της επιτροπής. Όπως παρατηρούσε ο Υπουργός, εάν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις δέχονταν την αποστολή της επιτροπής, υπό τους όρους που πρότεινε η Consulta, θα περιερχόταν στην κατοχή της Αλβανίας η Κορυτσά, όχι όμως και η περιοχή της Πίνδου, της οποίας την προσάρτηση στο νέο κράτος εξακολουθούσε να επιδιώκει η Ρουμανία²⁶.

Σύντομα ο Berchtold θα αναγκαζόταν να δεχθεί την πρόταση για την επιτροπή, επειδή διαγραφόταν ο κίνδυνος, με τη λήξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης, να παραμείνει άλυτο το ζήτημα των συνόρων. Ο Grey του είχε υποβάλει εν τω μεταξύ υπόμνημα, με το οποίο έθετε το πρόβλημα με σαφήνεια και συνιστούσε να συμβάλουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις στην επιτάχυνση μιας συμφωνίας τόσο για τα σύνορα, όσο και για την οργάνωση της Αλβανίας. Στο ίδιο υπόμνημα ο Grey επανερχόταν στο θέμα της επιτροπής

για τη χάραξη των συνόρων²⁷, και επέμενε ότι η επιτροπή έπρεπε να αναλάβει το έργο της, υπό την προϋπόθεση ότι θα παρέμενε ανοιχτό το ενδεχόμενο να περιέλθει στην Ελλάδα η Κορυτσά. Ο Grey με τον Γάλλο συνάδελφό του είχαν συμφωνήσει να υποχωρήσει η Entente στο ζήτημα αυτό, μόνον εάν επέμενε η Τριπλή Συμμαχία. Οπωσδήποτε δεν θα έφθαναν σε ευρωπαϊκό πόλεμο για το θέμα της Κορυτσάς²⁸. Ο Berchtold δέχθηκε τη λύση της επιτροπής και υπέβαλε τις σχετικές προτάσεις του στον Grey. Παράλληλα υποστήριξε και την τακτική που πρότεινε η ιταλική κυβέρνηση να ακολουθήσουν για το χειρισμό του Νησιωτικού ζητήματος μετά τις πρώτες νίκες των συμμάχων, που προμήνυαν τη μεγάλη εδαφική αύξηση της Ελλάδας. Η Ρώμη επιχείρησε τότε να επαναθέσει το πρόβλημα των νησιών του Αιγαίου, και ειδικότερα της Δωδεκανήσου, ώστε να εξασφαλίσει την υπόσχεση των Δυνάμεων για την παραχώρηση ορισμένων μικρών νησιών, κατά μήκος της μικρασιατικής ακτής, στην Τουρκία. Η Ρώμη ευελπιστούσε ότι με την πρωτοβουλία της αυτή θα πετύχαινε τη βελτίωση των ιταλοτουρκικών σχέσεων επ' ωφελεία των ιταλικών συμφερόντων, και παράλληλα, ότι με την προσάρτηση των νησιών αυτών στην Τουρκία θα έμπαινε κάποιος φραγμός στις ελληνικές φιλοδοξίες για επέκταση στη Μικρά Ασία.

Η στάση που ακολούθησε τότε ο Berchtold, τόσο στο συνοριακό όσο και στο Νησιωτικό ζήτημα, ήταν εναρμονισμένη, σε γενικές γραμμές, με τις αποφάσεις, που είχαν πάρει σχετικά με το χειρισμό και των δύο θεμάτων ο Ιταλός και ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών, επ' ευκαιρία των συζητήσεων που είχαν μεταξύ τους για τα βαλκανικά προβλήματα στη συνάντηση των δύο αυτοκρατόρων στο Κιέλο, στις αρχές Ιουλίου, όταν άρχιζαν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπολέμων για τη σύναψη της ανακωχής. Οι δύο άνδρες είχαν αποφασίσει να αναλάβει τις διαπραγματεύσεις για τη Δωδεκάνησο η Ιταλία, χωρίς την ανάμιξη της Γερμανίας. Σχετικά με τα νησιά του Αιγαίου είχαν επιβεβαιώσει την απόφασή τους να δοθούν στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση ότι η Ίμβρος και η Τένεδος θα έμεναν στην Τουρκία και ότι το ζήτημα της τύχης της Σαμοθράκης και της Θάσου θα παρέμενε ανοιχτό. Όσον αφορά τέλος στο Αλβανικό ζήτημα οι δύο Υπουργοί είχαν συμφωνήσει ότι οι Δυνάμεις έπρεπε να αποφασίσουν το συντομότερο για την οργάνωση της Αλβανίας και την επιλογή του πρίγκιπα – η Γερμανία θα υποστήριζε τις δύο σύμμαχες χώρες, συνιστώντας σ' αυτές, όπως και πριν, περισσότερο συναινετικές θέσεις. Προηγουμένως όμως έπρεπε να καταλήξουν οι Δυνάμεις σε συμφωνία για τη χάραξη των νοτίων συνόρων, και γι' αυτό ήταν ενδεδειγμένο να δεχθούν οι δύο χώρες την πρόταση του Grey για την επιτροπή, εφόσον οι Δυνάμεις συναινούσαν να δοθούν στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά²⁹. Στη συνάντηση του Κιέλου η Γερμανία είχε καταστήσει σαφές ότι θα εναντιωνόταν στα βρετανικά σχέδια να δοθούν στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα – στο μοναδικό δηλαδή θέμα, το οποίο ενδιέφερε

πραγματικά την Αγγλία – για να ευχαριστήσει τη σύμμαχό της Ιταλία και την Τουρκία³⁰, ενώ πρόσφατα είχε φανεί εφεκτική απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις για το ίδιο θέμα. Ως προς το Αλβανικό ζήτημα, η Γερμανία είχε δώσει και πάλι το προβάδισμα στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις.

Οι προϋποθέσεις που καθορίστηκαν στο Κιέλο, προκειμένου να δεχθεί η Τριπλή Συμμαχία την αποστολή της επιτροπής, επιβεβαίωσαν τις γνωστές θέσεις της και αποτέλεσαν τη βάση των όρων, που υπέβαλε στον Grey για το ίδιο θέμα ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών, στον οποίο είχε περιέλθει πλέον η πρωτοβουλία των διαπραγματεύσεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων στο εσωτερικό της αμφισβητούμενης ζώνης. Πριν υποβάλει στον Grey τους όρους του ο Berchtold, έχοντας εξασφαλίσει και τη συγκατάθεση της ιταλικής κυβέρνησης, ζήτησε να συμφωνήσει η Συνδιάσκεψη εκ των προτέρων ότι η παράκτια ζώνη μέχρι τον κόλπο της Φτελιάς και η Κορυτσά, με όλη την περιοχή της, θα περιέρχονταν στην Αλβανία. Και επίσης, να γίνει δεκτός σ' αυτήν ένας εκπρόσωπος της Ρουμανίας που θα αποφάσιζε, μαζί με τα άλλα μέλη της, για την τύχη της περιοχής της Πίνδου. Αν οι τρεις αυτές προϋποθέσεις γίνονταν δεκτές από τις Δυνάμεις της Entente, ο Αυστριακός Υπουργός Εξωτερικών σκεφτόταν να δεχθεί την πρόταση περί επιτροπής, υπό ορισμένους όρους:

- 1ον. Να συναινέσει η Ελλάδα να γίνουν παραχωρήσεις προς την Τουρκία στα νησιά του Αιγαίου, σε αντάλλαγμα για κάθε παραχώρηση στα αμφισβητούμενα εδάφη προς την Ελλάδα, την οποία θα αποφάσιζε η επιτροπή και θα ενέκριναν και οι Αδριατικές Δυνάμεις, αποκλίνοντας από την ελάχιστη γραμμή που είχαν προτείνει οι ίδιες στη Συνδιάσκεψη για τη χάραξη των συνόρων.
- 2ον. Η επιτροπή χάραξης να εκχωρήσει στην Ελλάδα αποκλειστικά και μόνον τις περιοχές εκείνες, στις οποίες κατά πλειονότητα κατοικούσε ελληνικός πληθυσμός. Για να καθορίσουν την πλειονότητα, τα μέλη της επιτροπής θα έπρεπε να στηριχθούν στη διαπίστωση της μητρικής γλώσσας των κατοίκων και να μη λάβουν υπόψη τους την ύπαρξη μικρών ελληνικών μειονοτήτων μεταξύ τους.
- 3ον. Να σταματήσει η άσκηση πίεσης στον πληθυσμό εκ μέρους των ελληνικών αρχών, πριν αρχίσει το έργο της επιτροπής.
- 4ον. Να προκαθορισθεί η ημερομηνία έναρξης και λήξης των εργασιών της.
- 5ον. Να εκκενωθούν από τα ελληνικά στρατεύματα τα εδάφη προς νότον έως τον κόλπο της Φτελιάς, η Κορυτσά και η περιοχή της, καθώς και η νήσος Σάσων πριν από τη συγκέντρωση των μελών της επιτροπής.
- 6ον. Να αποχωρήσουν τα ελληνικά στρατεύματα από τις περιοχές εκείνες, τις οποίες η επιτροπή θα παραχωρούσε στην Αλβανία, σταδιακά και κατά ζώνες, παράλληλα με τη λήψη των σχετικών αποφάσεων εκ μέρους της³¹.

Οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας δέχθηκαν την πρόταση για την αποστολή της επιτροπής, επειδή ήθελαν, κατ' αρχήν, να διευθετηθεί το ζήτημα των συνόρων πριν τερματισθεί η Συνδιάσκεψη. Μια παρελκυστική τακτική πιθανόν να απέβαινε και υπέρ της Ελλάδας. Η στιγμή ήταν εξάλλου κατάλληλη για να επιβάλουν οι ίδιες Δυνάμεις για το ζήτημα αυτό τους όρους τους στην Entente, μέσα στα πιεστικά όρια χρόνου, που εκβιαστικά, σχεδόν, προκαθόριζε ο Grey, και να αναλάβουν και πάλι την πρωτοβουλία για το χειρισμό του ζητήματος. Οι νίκες της Ελλάδας στον πόλεμο και η προοπτική να ικανοποιηθούν τα αιτήματά της για επέκταση στη Μακεδονία καθιστούσαν ευκολότερη την υιοθέτηση μιας διαλλακτικότερης τακτικής εκ μέρους της Γαλλίας και της Ρωσίας, ανεξάρτητα από τις αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Σ' αυτό θα συντελούσε και η αλλαγή της ρωσικής πολιτικής στα Βαλκάνια, που επιδίωκε τότε να αναβαθμίσει το ρόλο των σλαβικών κρατών. Συγκεκριμένα, η πολιτική αυτή επιζητούσε να μην αποδυναμωθεί υπερβολικά η Βουλγαρία και να αποκτήσουν κοινά σύνορα η Σερβία με την Ελλάδα, εφόσον η Βουλγαρία δεν ήταν δυνατόν να πάρει το Μοναστήρι, μετά την ήττα των δυνάμεών της από τα σερβικά στρατεύματα³². Έχοντας κοινά σύνορα με την Ελλάδα η Σερβία θα είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει και θαλάσσια διέξοδο στο Αιγαίο πέλαγος – η λύση της Αδριατικής δεν είχε πλέον πιθανότητες να πραγματοποιηθεί.

Οι όροι που έθεσε η αυστριακή κυβέρνηση, σχετικά με την εκτέλεση του έργου της επιτροπής, δεν έγιναν αποδεκτοί, στο σύνολό τους, από τις Δυνάμεις της Entente. Ο Grey συνέχισε και πάλι τις προσπάθειές του για το συμβιβασμό των αντιτιθέμενων απόψεων. Είχε τη γνώμη ότι η Entente έπρεπε να δεχθεί, κατ' αρχήν, να περιέλθουν στην Αλβανία ο Στύλος και η Κορυτσά και, αντίστοιχα, στην Ελλάδα η περιοχή της Πίνδου – υπό εγγυήσεις για τον κουτσοβλαχικό πληθυσμό – καθώς και όλα τα νησιά του Αιγαίου, στα οποία η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν ελληνική, πλην της Ίμβρου, της Τενέδου και της Θάσου. Η τύχη των νησιών δεν μπορούσε να εξαρτηθεί από τις αποφάσεις της επιτροπής, για τη χάραξη των συνόρων στο τμήμα μεταξύ Στύλου και Κορυτσάς, όπως υπαινισσόταν ο υπ' αριθμόν ένα (1) όρος της αυστριακής κυβέρνησης. Εάν υπήρχαν κάποια νησιά, με πληθυσμό μη ελληνικό στην πλειονότητά του, τα οποία δεν ήταν γνωστά, θα ήταν δυνατόν να επιστραφούν στην Τουρκία.

Σχετικά με το όλο πρόβλημα ακολούθησαν διαπραγματεύσεις μεταξύ των Δυνάμεων της Entente. Μέσα σε σύντομο διάστημα δέχθηκαν κατ' αρχήν να υποχωρήσουν στο θέμα της Κορυτσάς η Γαλλία και μετά η Ρωσία. Η υποχώρηση της Γαλλίας έγινε σταδιακά, μετά την ενημέρωση του Γάλλου Υπουργού Εξωτερικών Richon από τους δύο πρεσβευτές των Αδριατικών Δυνάμεων στις 3 Ιουλίου, ότι οι κυβερνήσεις τους δεν θα δέχονταν να δοθεί η Κορυτσά στην Ελλάδα και ότι επιθυμούσαν ταχύτατη ρύθμιση του

συνοριακού προβλήματος. Ο Richon πρότεινε στον Ιταλό εκπρόσωπο Tittoni να συναινέσουν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις στη λύση της επιτροπής, υπό τον όρο να περιέλθουν το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά στην Αλβανία, για να προωθηθεί μια συμφωνία, με την ταυτόχρονη ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος³³. Στις 14 Ιουλίου ο Grey ανακοίνωσε στους εκπροσώπους της Ιταλίας και της Αυστρίας στο Λονδίνο ότι οι Δυνάμεις μπορούσαν πλέον να καταλήξουν σε μια συμφωνία για τη χάραξη των συνόρων από μια ευρωπαϊκή επιτροπή, μεταξύ των σημείων Στύλος και Κορυτσά, άφησε δε να εννοηθεί ότι θα έπρεπε να τροποποιηθούν μερικοί από τους όρους που είχαν θέσει για την αποδοχή του σχήματος οι δύο κυβερνήσεις τους, ειδικότερα αναφορικά με τις θέσεις τους για τους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς της Πίνδου³⁴.

Το ζήτημα επανήλθε στο προσκήνιο της Συνδιάσκεψης στη συνεδρίαση της 21ης Ιουλίου, κατά τη διάρκεια της οποίας οι σύνεδροι ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με θέματα που αφορούσαν στις πρόσφατες πολεμικές εξελίξεις, μετά την παρέμβαση της Τουρκίας στον πόλεμο³⁵. Ο Ιταλός εκπρόσωπος υπέβαλε τότε το αίτημα, εάν οι σύνεδροι συζητούσαν το θέμα των συνόρων, να μην το συσχετίσουν προς το Νησιωτικό ζήτημα, επειδή η Ελλάδα θα επεκτεινόταν σημαντικά στη Μακεδονία μετά τις τελευταίες εξελίξεις και η ιταλική κυβέρνηση δεν έκρινε πλέον σκόπιμο να της δοθούν ανταλλάγματα στα νησιά του Αιγαίου. Η τελευταία, σε αντίθεση με την τακτική που είχε υιοθετήσει από το Μάιο, θα επιδίωκε πλέον στη Συνδιάσκεψη να αποσυνδέσει τη διευθέτηση των δύο ζητημάτων και να συσχετίσει το Νησιωτικό με το σύνολο των εδαφικών αλλαγών στην ελληνική επικράτεια, ώστε να πετύχει τη συναίνεση των Δυνάμεων και της Ελλάδας για νέες παραχωρήσεις προς την Τουρκία, στα νησιά του Αιγαίου. Στην προσπάθεια αυτή αντιτάχθηκε ο Grey, ο οποίος, εκπροσωπώντας τις απόψεις της Entente, υποστήριζε ότι οι Δυνάμεις είχαν συμφωνήσει να συνεξετάσουν τα δύο ζητήματα, για να διευκολύνουν τη σταδιακή υποχώρηση της Ελλάδας με την προϋπόθεση ότι θα ανταμειβόταν με σημαντικές παραχωρήσεις στα νησιά του Αιγαίου³⁶.

Η προοπτική να συνδεθεί το Νησιωτικό ζήτημα με το σύνολο των εδαφικών ανακατατάξεων στα παράλια του Αιγαίου θα είχε πάντως ως συνέπεια να μην καθορισθούν τα σύνορα πριν από τη λήξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης που πλησίαζε. Ο Grey ενημέρωσε λίγες ημέρες αργότερα τις κυβερνήσεις των Δυνάμεων με εγκύκλιό του πως η Συνδιάσκεψη θα τελείωνε τις εργασίες της περί το τέλος της επόμενης εβδομάδας, με την προοπτική να συνέλθει πάλι, όταν θα το αποφάσιζαν οι ίδιες. Ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών επισήμανε επίσης ότι, εφόσον η Ιταλία επέμενε να επανατεθεί το Νησιωτικό ζήτημα σε διαφορετική βάση, στα στενά χρονικά όρια που τους απέμεναν, δεν θα ήταν δυνατόν να βρεθεί μια λύση και για τη διευθέτηση των συνόρων³⁷. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις δεν υπήρχε άλλη διέξοδος, κατά την άποψή του, παρά να διαπραγματευθούν απευθείας οι Δυνάμεις με-

ταξύ τους το θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων, μετά το τέλος της Συνδιάσκεψης.

Ήταν φανερό ότι ο Grey επιχειρούσε με τη σειρά του να εξαναγκάσει την Ιταλία να υπαναχωρήσει στο θέμα των νησιών, ώστε να ληφθεί η απόφαση για τα σύνορα στη Συνδιάσκεψη. Εξάλλου, ούτε η Ιταλία ούτε η Αυστρία επιθυμούσαν να λήξουν οι εργασίες της πριν ρυθμισθούν όλα τα ζητήματα, που αφορούσαν την Αλβανία³⁸. Ακολούθησε συζήτηση για το Νησιωτικό ζήτημα μεταξύ του Grey και του Ιταλού πρεσβευτή στο Λονδίνο³⁹. Η Ιταλία ήταν πλέον διατεθειμένη να επαναβεβαιώσει την προηγούμενη συμφωνία των Δυνάμεων ως προς τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, σύμφωνα με την οποία έπρεπε αυτά να δοθούν στην Ελλάδα ως αντάλλαγμα για τις υποχωρήσεις της στο θέμα των συνόρων. Δεν επιθυμούσε όμως να συμπιληφθεί το θέμα των Δωδεκανήσων στις διαπραγματεύσεις των δύο εκκρεμών ζητημάτων. Μετά τη νέα ισορροπία δυνάμεων, που είχε επιβληθεί στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο η Ιταλία θα επέστρεφε τα νησιά αυτά στην Τουρκία, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης, λόγω και του κινδύνου που διαγραφόταν να τεθεί πρόωρα το θέμα της διανομής της Μικράς Ασίας.

Η Βιέννη επίσης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις επιφυλάξεις της για τους τελευταίους ελιγμούς της ιταλικής διπλωματίας ως προς το Νησιωτικό ζήτημα. Η Αγγλία και η Γαλλία επέμειναν όμως να μεταπείσουν την Ιταλία, σχετικά με τα Δωδεκάνησα⁴⁰. Στην πραγματικότητα η Entente φοβόταν ότι η Ιταλία σχεδίαζε να κρατήσει τα Δωδεκάνησα ή να τα χρησιμοποιήσει για να προωθήσει τα συμφέροντά της στην Ανατολική Μεσόγειο. Η σχετική πρωτοβουλία που ανέλαβε προς την πλευρά της Ιταλίας ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών⁴¹ δεν είχε πολλές πιθανότητες να τελεσφορήσει. Στις γαλλοϊταλικές σχέσεις επικρατούσε καχυποψία και για έναν πρόσθετο λόγο, καθώς η Ρώμη ανησυχούσε, μήπως η φιλελληνική πολιτική της Γαλλίας υπέκρυπτε κάποιο αντιιταλικό σχέδιο, ενώ οι στρατιωτικές επιτυχίες των Ελλήνων είχαν υποκινήσει σε ιταλικούς κύκλους το φόβο ότι η Ελλάδα θα γινόταν σημαντική Δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο⁴².

Κατά την τελευταία φάση των διαπραγματεύσεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων κυριάρχησε η γαλλοϊταλική διάσταση σχετικά με το Νησιωτικό ζήτημα και το μέλλον της Δωδεκανήσου. Οι δυσκολίες όμως που υπήρχαν για τη ρύθμιση και των δύο εκκρεμών ζητημάτων ξεπεράστηκαν, χάρις στις μεσολαβητικές προσπάθειες του Grey. Ο Grey ήλπιζε ότι η πρωτοβουλία που είχε αναλάβει το Παρίσι, πιθανόν να επηρέαζε την ιταλική κυβέρνηση, ώστε να επανέλθει στην αρχική συμφωνία τους και να διευκολυνθεί ο συμβιβασμός. Την παραμονή της συνεδρίασης της 1ης Αυγούστου ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών πρότεινε στις άλλες Δυνάμεις να συμφωνήσουν αυτές ότι, κατ' αρχήν, την οριοθέτηση των νοτίων και νοτιοανατολι-

κών συνόρων θα αναλάμβανε μια διεθνής επιτροπή, αφού θα προκαθόριζαν ότι η Κορυτσά και ο Στύλος θα συμπεριλαμβάνονταν στην Αλβανία (μετά από παρέμβαση του Αυστριακού εκπροσώπου αποδέχθηκε ο Grey ότι στα δύο παραπάνω σημεία έπρεπε να προστεθεί και η νήσος Σάσσων, και να κατοχυρωθεί, επίσης, η ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας). Επίσης ο Grey πρότεινε, μετά την τελική απόφασή τους για τη χάραξη των συνόρων, οι Δυνάμεις να συμφωνήσουν τα εξής: 1ον, ότι θα περιέρχονταν στην Ελλάδα τα νησιά που κατείχαν τα στρατεύματά της, πλην της Ίμβρου, της Τενέδου και της Θάσου, και 2ον, ότι μόλις η Κορυτσά και ο Στύλος θα περνούσαν υπό τη δικαιοδοσία του αλβανικού κράτους, η Ιταλία θα απέσυρε τις δυνάμεις της από τα Δωδεκάνησα και θα τα επέστρεφε στην Τουρκία ώστε να αφεθεί η τελική απόφαση για την τύχη τους στη διάθεση των Δυνάμεων⁴³.

Όπως ήταν επόμενο, ο Imperiali απέκρουσε αμέσως τους νέους όρους του Grey, και ειδικότερα την πρότασή του για τα Δωδεκάνησα. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι καμιά κυβέρνηση στην Ιταλία δεν θα παρέμενε στην εξουσία, εάν τους δεχόταν. Η ιταλική κοινή γνώμη ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητη για τα ζητήματα που αφορούσαν στην Κυρηναική, και, εφόσον η Τουρκία διατηρούσε εκεί σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις, τις οποίες δεν φαινόταν διατεθειμένη να αποσύρει, η εκπλήρωση των όρων της Συνθήκης ήταν αδύνατη. Ήταν όμως δυνατόν να βρεθεί μια άλλη συγκεκριμένη διατύπωση ως προς την αποχώρηση των Ιταλών από τα Δωδεκάνησα που να είναι ικανοποιητική για όλες τις πλευρές. Ο Αυστριακός εκπρόσωπος συνιστούσε στη Βιέννη να αναλάβει η Ρώμη μια τέτοια πρωτοβουλία το συντομότερο, ώστε να προλάβουν τη λήξη της Συνδιάσκεψης. Ο αντιπρόσωπος της Γερμανίας όμως είχε συστήσει στην κυβέρνηση του να υιοθετήσει⁴⁴ την πρόταση του Grey για τα Δωδεκάνησα.

Η ελληνική κυβέρνηση, η οποία είχε ενημερωθεί για τις εξελίξεις του συνοριακού ζητήματος, αφότου η Αυστρία είχε γνωστοποιήσει στην Entente τις προϋποθέσεις, υπό τις οποίες θα δεχόταν αυτή την αποστολή μιας επιτροπής για τη χάραξη των συνόρων⁴⁵, είχε εναντιωθεί στην παραχώρηση της Κορυτσάς και είχε επιμείνει στη διεκδίκηση της γραμμής κατοχής στο εσωτερικό, όπως προέβλεπε και η ανακοίνωσή της της 15ης Ιουνίου. Συνέχισε όμως η ελληνική κυβέρνηση τις προσπάθειές της, στο διπλωματικό τομέα, για να διατηρήσει την υποστήριξη της Entente και της Γερμανίας αναφορικά με τα δύο εκκρεμή ζητήματα, ενώ παράλληλα αγωνιζόταν για την υλοποίηση των σχεδίων της, σχετικά με τη χάραξη των ελληνοβουλγαρικών συνόρων⁴⁶. Έκρινε μάλιστα για ένα τουλάχιστον διάστημα ότι δεν τη συνέφερε να υιοθετηθούν ούτε οι τελευταίες προτάσεις του Grey. Η κυβέρνηση θεώρησε για το λόγο αυτόν σκόπιμο να προβεί επανειλημμένα σε διαβήματα στο Παρίσι και να ζητήσει τη γαλλική βοήθεια, για να αναβληθούν οι εργασίες της Συνδιάσκεψης⁴⁷.

Οι προθέσεις της Ιταλίας για την τύχη της Δωδεκανήσου δεν είχαν αποσαφηνισθεί, όταν συνήλθε η συνεδρίαση της 1ης Αυγούστου⁴⁸. Εν τω μεταξύ όμως είχε υπαναχωρήσει η αγγλική κυβέρνηση ως προς τις θέσεις που υποστήριζε για το ίδιο θέμα. Ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών ήταν αποφασισμένος να υποβάλει στη συνεδρίαση αυτή νέες προτάσεις, παρά το γεγονός ότι δεν είχαν πάρει εντολές σχετικά με τη στάση που θα κρατούσαν οι εκπρόσωποι της Entente. Συνοψίζοντας τα δεδομένα που υπήρχαν, έως τότε, για να καταλήξουν οι Δυνάμεις σε μια συμφωνία, ο Grey υπέβαλε την 1η Αυγούστου πέντε προτάσεις στη Συνδιάσκεψη και συνέστησε ειδικότερα στους συνέδρους να δεχθούν την επανασύνδεση του Νησιωτικού και του συνοριακού ζητήματος. Οι προτάσεις αυτές προέβλεπαν:

- 1ον. Να αναλάβει τη χάραξη των συνόρων μια ευρωπαϊκή επιτροπή, με την εντολή να παραχωρήσει στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος, την Κορυτσά και τη νήσο Σάσσωνα.
- 2ον. Να ουδετεροποιηθούν τα Στενά της Κέρκυρας.
- 3ον. Να παραχωρηθούν στην Ελλάδα τα νησιά τα οποία κατείχε, υπό ορισμένους όρους, πλην της Ίμβρου, της Τενέδου και της Θάσου.
- 4ον. Να υποσχεθεί η Ιταλία ότι θα εκκενώσει τα Δωδεκάνησα, ευθύς ως εκπληρωθούν οι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης, και ότι θα τα επιστρέψει στην Τουρκία.
- 5ον. Να αποφασίσουν οι Δυνάμεις, κατά τη στιγμή της τελικής διευθέτησης, για την τύχη αυτών των νησιών.

Κατά τη συζήτηση που ακολούθησε στη συνεδρίαση, μετά την υποβολή των προτάσεων του Grey, δεν σημειώθηκε ιδιαίτερη πρόοδος για τη ρύθμιση των δύο εκκρεμών ζητημάτων⁴⁹.

Κάποια πρόοδος σημειώθηκε στην επόμενη συνεδρίαση της 5ης Αυγούστου. Στη συνεδρίαση αυτή οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων εξέθεσαν τις απόψεις των κυβερνήσεών τους για τις πέντε προτάσεις που είχε υποβάλει την 1η Αυγούστου ο Grey. Οι εκπρόσωποι της Γαλλίας και της Ιταλίας δεν ήταν έτοιμοι να δεχθούν τις προτάσεις, και η διάσταση μεταξύ τους για το ζήτημα της τύχης της Δωδεκανήσου επιβεβαιώθηκε. Ο Imperiali δήλωσε ότι η Ιταλία θα επέστρεφε τα Δωδεκάνησα στην Τουρκία και θα καθόριζε κατόπιν το μέλλον τους, μαζί με τις άλλες Δυνάμεις σε συσχετισμό προς τη διευθέτηση όλων των εκκρεμών εδαφικών ζητημάτων στην περιοχή, λαμβάνοντας υπόψη το ευρωπαϊκό συμφέρον, καθώς και παράγοντες που συνδέονταν με την ακεραιότητα της ασιατικής Τουρκίας.

Την προθυμία των κυβερνήσεών τους να δεχθούν υπό όρους τις προτάσεις του Grey γνωστοποίησαν ο Ρώσος, ο Γερμανός και ο Αυστριακός εκπρόσωπος⁵⁰. Ειδικότερα ο τελευταίος δήλωσε ότι η κυβέρνησή του, για να αποδεχθεί τις προτάσεις, έθετε ως όρο να καθορισθεί στη Συνδιάσκεψη ακριβέστερα και εκ των προτέρων η γραμμή μεταξύ Στύλου και Κορυτσάς και να

παρασχεθεί ειδικότερα στη Ρουμανία η δυνατότητα να κατοχυρώσει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των κουτσοβλαχικών πληθυσμών της Ηπείρου. Επέμεινε όμως και στους άλλους όρους της κυβέρνησής του⁵¹, μεταξύ των οποίων περιλαμβανόταν και η απαίτηση για την άμεση αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από τα εδάφη που θα έπαιρνε η Αλβανία⁵². Αμέσως μετά οι εκπρόσωποι της Entente απέρριψαν το ενδεχόμενο να καθορίσουν οι Δυνάμεις τα σύνορα μεταξύ Στύλου και Κορυτσάς, ενώ άφησαν να εννοηθεί ότι οι κυβερνήσεις τους θα προτιμούσαν να συμφωνήσουν απευθείας η Ρουμανία και η Ελλάδα, εμπόλεμες τότε χώρες, σχετικά με τα δικαιώματα που θα έδινε η Ελλάδα στους κουτσοβλαχικούς πληθυσμούς.

Για το ζήτημα της επιτροπής, όλοι οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων, στη συνεδρίαση της 5ης Αυγούστου, τελικά συμφώνησαν: 1ον ότι ήταν χρήσιμο να προκαθορισθούν οι ημερομηνίες έναρξης και λήξης των εργασιών της επιτροπής, και συγκεκριμένα η 1η Σεπτεμβρίου και η 30ή Νοεμβρίου, 2ον ότι δεν θα είχαν αντιρρήσεις να προχωρήσει η επιτροπή σε χάραξη των συνόρων στα υπό εξέταση εδάφη, κατά τομείς, και 3ον ότι η επιτροπή έπρεπε να επιτελέσει το έργο της, βάσει εθνογραφικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων. Τέλος ο Grey και οι πρεσβευτές των άλλων χωρών της Entente εξέφρασαν την άποψη ότι, μόλις θα αποπεράτωνε το έργο της η επιτροπή, θα έπρεπε οι Δυνάμεις να απαιτήσουν από την ελληνική κυβέρνηση να αποσύρει τις δυνάμεις της από τα κατεχόμενα εδάφη. Εάν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις ενέκριναν τους όρους αυτούς, σχετικά με το έργο της επιτροπής, η Συνδιάσκεψη θα μπορούσε να συστήσει στην Ελλάδα να μην υιοθετήσει μέσα εκφοβισμού του πληθυσμού στα κατεχόμενα εδάφη. Την έγκριση των κυβερνήσεών τους για τις τελευταίες αποφάσεις της Συνδιάσκεψης επιφυλάχθηκαν να ζητήσουν, ειδικότερα, ο Αυστριακός και ο Ιταλός εκπρόσωπος⁵³.

Μετά το τέλος της συνεδρίασης ο Grey ζήτησε από τη γαλλική κυβέρνηση να δεχθεί τις ιταλικές προτάσεις για την ταυτόχρονη ρύθμιση των δύο εκκρεμών ζητημάτων μαζί με τις κυβερνήσεις των άλλων Δυνάμεων, χωρίς να επιμείνει να συμφωνήσουν αυτές εκ των προτέρων αν τα Δωδεκάνησα θα περιέρχονταν υπό την ελληνική ή την τουρκική κυριαρχία⁵⁴, ώστε να επιτευχθεί σύγκλιση μεταξύ των Δυνάμεων για το ζήτημα των συνόρων. Τις επόμενες ημέρες ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών υπέβαλε για το ζήτημα αυτό νέες προτάσεις στη Ρώμη⁵⁵. Κατά το ίδιο διάστημα, και πριν από την επόμενη συνεδρίαση της 8ης Αυγούστου, ο Grey συνέστησε και στη Βιέννη να εγκαταλείψει, επίσης, την αδιαλλαξία της.

Στη συνεδρίαση της 8ης Αυγούστου ο Αυστριακός εκπρόσωπος ανακοίνωσε ότι η κυβέρνησή του δεχόταν να προβεί σε ορισμένες τελευταίες τροποποιήσεις των προτάσεων που είχε υποβάλει σχετικά με την επιτροπή χάραξης των συνόρων. Σύμφωνα με αυτές, θα έπρεπε να συμφωνήσουν οι Δυνάμεις ότι:

- 1ον. Η εδαφική περιοχή, στην οποία θα ασκούσε το εξεταστικό έργο της η επιτροπή, θα είχε ως όριά της προς τα δυτικά τα βουνά που παρεμβάλλονταν μεταξύ της παράκτιας ζώνης έως τον κόλπο της Φτελιάς και της κοιλάδας του Αργυροκάστρου, και βορειοανατολικά τη συνοριακή γραμμή του καζά της Κορυτσάς. Μεταξύ των δύο αυτών τμημάτων, το νότιο και νοτιοανατολικό όριο της υπό εξέταση περιοχής θα καθόριζε η γραμμή την οποία είχε προτείνει η Αυστρία για τη χάραξη των συνόρων, ενώ το βόρειο η αντίστοιχη γραμμή, την οποία είχε προτείνει ο Βενιζέλος στο γνωστό υπόμνημά του⁵⁶.
- 2ον. Θα περιέρχονταν στην Αλβανία η παράκτια ζώνη έως τη Φτελιά, η νήσος Σάσων και η περιοχή βόρεια από την κατεχόμενη ζώνη, ο καζάς της Κορυτσάς με τη νοτιοδυτική ακτή της λίμνης Οχρίδας, από το χωριό Λιν έως το μοναστήρι του Αγίου Ναούμ.
- 3ον. Οι εργασίες της επιτροπής θα άρχιζαν την 1η Σεπτεμβρίου και θα τελείωναν στις 30 Νοεμβρίου.
- 4ον. Η επιτροπή θα προχωρούσε στις εργασίες της κατά τομείς.
- 5ον. Ο καθορισμός των συνόρων θα γινόταν βάσει εθνογραφικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων. Για τις εθνογραφικές παρατηρήσεις θα χρησίμευε ως κριτήριο η ομιλούμενη στην οικογένεια μητρική γλώσσα, ενώ η επιτροπή δεν θα λάμβανε υπόψη τις οποιεσδήποτε πολιτικές εκδηλώσεις ή τις απόπειρες να γίνουν δημοψηφίσματα.
- 6ον. Η επιτροπή θα αναλάμβανε να διαπιστώσει στην περιοχή που κατοικούσαν οι Κουτσοβλάχοι, ποια εθνική συνείδηση είχαν αυτοί, και θα αποφάσιζαν κατόπιν για την τύχη του τμήματος η Ελλάδα και η Αλβανία.
- 7ον. Ένα μήνα μετά τον τερματισμό των εργασιών της επιτροπής τα ελληνικά στρατεύματα θα έπρεπε να αποχωρήσουν από την Αλβανία⁵⁷.

Τις τελευταίες αυστριακές προτάσεις, βάσει των οποίων ο καζάς της Κορυτσάς θα περιερχόταν στην Αλβανία, ενώ για την τύχη μιας αρκετά εκτεταμένης περιοχής, μεταξύ της γραμμής του ελληνικού υπομνήματος και εκείνης του αυστροϊταλικού σχεδίου⁵⁸, θα αποφαινόταν μια επιτροπή, υποστήριξαν οι εκπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας. Οι εκπρόσωποι της Entente δήλωσαν ότι θα συμβουλευόνταν για τις προτάσεις αυτές τις κυβερνήσεις τους. Ειδικότερα μάλιστα, ως προς την υπ' αριθμόν 6 αυστριακή πρόταση για την περιοχή της Πίνδου, ο Grey, ως αντιπρόσωπος της κυβέρνησής του, αντιπρότεινε μια τροποποίηση, σύμφωνα με την οποία την απόφαση για την παραχώρηση της περιοχής των Κουτσοβλάχων στην Αλβανία ή στην Ελλάδα θα έπαιρναν οι Δυνάμεις, αφού θα εξετάζαν την αναφορά που θα τους υπέβαλλε η επιτροπή, μετά τη συμπλήρωση του εξεταστικού της έργου. Οι εγγυήσεις, όμως, τις οποίες έπρεπε να διασφαλίσουν οι πληθυσμοί αυτοί θα αποτελούσαν αντικείμενο άμεσων διαπραγματεύσεων μεταξύ Ελλάδας

και Ρουμανίας⁵⁹. Τέλος, στη συνεδρίαση της 8ης Αυγούστου υπέβαλε μια νέα πρόταση για το μέλλον της Δωδεκανήσου ο Γάλλος εκπρόσωπος.

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση, ενήμερη, ως ένα σημείο, για την τροπή που είχαν πάρει οι διαπραγματεύσεις στις συνεδριάσεις του Αυγούστου, καθόλου ευνοϊκή για τις διεκδικήσεις της, είχε, εν τω μεταξύ, και πάλι παρέμβει στο Παρίσι και στο Λονδίνο, για να ζητήσει να αναβληθούν οι εργασίες της Συνδιάσκεψης⁶⁰ και αν ήταν δυνατόν να μετατεθεί η συζήτηση για τον Οκτώβριο.

Αναφορικά, ειδικότερα, με τις αυστριακές προτάσεις, για τις οποίες οι πληροφορίες της δεν ήταν, όπως φαίνεται, απόλυτα σαφείς, η Αθήνα ειδοποίησε τις κυβερνήσεις των Δυνάμεων ότι δεν θα μπορούσε να τις δεχθεί, εφόσον επέμενε στη δήλωση, που είχε κάνει στις 15 Ιουνίου⁶¹, για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων. Οι αντιρρήσεις που προέβαλλε η Αθήνα αφορούσαν και στην τακτική, την οποία οι προτάσεις αυτές προκαθόριζαν, ότι έπρεπε να ακολουθήσει η επιτροπή, για να εκτελέσει το εξεταστικό της έργο. Και συγκεκριμένα στην πρόβλεψη ότι έπρεπε αυτή να καταλήξει σε συμπεράσματα, βάσει γεωγραφικών και εθνογραφικών παρατηρήσεων, λαμβάνοντας υπόψη την ομιλούμενη στην οικογένεια γλώσσα και όχι τη θέληση του πληθυσμού.

Στη Συνδιάσκεψη είχε επικρατήσει η άποψη να γίνει η αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων μετά το τέλος των εργασιών της επιτροπής. Η υποχώρηση της Βιέννης στο σημείο αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία, επειδή η παρουσία των ελληνικών στρατευμάτων ήταν δυνατόν να χρησιμεύσει ως μέσο πίεσης του πληθυσμού για να προβεί σε φιλελληνικές εκδηλώσεις, ώστε να επηρεασθεί η επιτροπή υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων. Θετικό επίσης στοιχείο θεωρήθηκε από την Αθήνα και η πληροφορία ότι, σύμφωνα με την άποψη του Grey που έγινε αποδεκτή, για την οριστική χάραξη των συνόρων θα έπρεπε να αποφασίσουν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων παίρνοντας ως βάση τα συμπεράσματα της επιτροπής, ενώ η παραχώρηση των εδαφών θα έπρεπε τελικά να γίνει βάσει της αρχής της πλειονότητας του πληθυσμού, εφαρμοσμένης στο σύνολο των εδαφικών παραχωρήσεων.

Το όλο ζήτημα επρόκειτο να κριθεί στην τελευταία συνεδρίαση της Συνδιάσκεψης της 11ης Αυγούστου. Ο Αυστριακός εκπρόσωπος, μετά από σχετική προειδοποίηση του Grey, ανακοίνωσε στη Συνδιάσκεψη ότι η κυβέρνησή του είχε δεχθεί την τροποποίηση του υπ' αριθμόν 6 όρου των προτάσεων, που είχε υποβάλει ο Άγγλος πρόεδρος, σχετικά με την εκτέλεση του εξεταστικού έργου της επιτροπής στη συνεδρίαση της 8ης Αυγούστου, υπό την προϋπόθεση ότι οι σύνεδροι θα δέχονταν τους λοιπούς όρους στο σύνολό τους.

Μετά τη δήλωση αυτή οι σύνεδροι κατέληξαν στις εξής τελικές αποφάσεις⁶² για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων:

- 1ον. Να ασκήσει η επιτροπή το εξεταστικό της έργο στην εδαφική περιοχή, η οποία θα είχε ως όριά της προς Δυσμάς τα βουνά που παρεμβάλλονταν μεταξύ της παράκτιας ζώνης έως τον κόλπο της Φτελιάς και της κοιλάδας του Αργυροκάστρου, και βορειοανατολικά τη συνοριακή γραμμή του καζά της Κορυτσάς. Μεταξύ των δύο αυτών τμημάτων, το νότιο και νοτιοανατολικό όριο της υπό εξέταση περιοχής θα καθόριζε η γραμμή την οποία είχε προτείνει η Αυστρία, ενώ το βόρειο η αντίστοιχη γραμμή την οποία είχε προτείνει η Ελλάδα.
- 2ον. Θα παρεχωρούντο στην Αλβανία η παράκτια ζώνη έως τη Φτελιά, η νήσος Σάσων και η περιοχή βόρεια από την κατεχόμενη ζώνη, ο καζάς της Κορυτσάς με τη νοτιοδυτική ακτή της λίμνης της Οχρίδας από το χωριό Λιν έως το μοναστήρι του Αγίου Ναούμ.
- 3ον. Οι εργασίες της επιτροπής θα άρχιζαν την 1η Σεπτεμβρίου και θα τελείωναν στις 30 Νοεμβρίου.
- 4ον. Η επιτροπή θα προχωρούσε στις εργασίες της κατά τομείς.
- 5ον. Ο καθορισμός των συνόρων θα γινόταν βάσει εθνογραφικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων, υπό την προϋπόθεση ότι για τις εθνογραφικές παρατηρήσεις θα χρσίσμευε ως κριτήριο η ομιλούμενη στην οικογένεια μητρική γλώσσα, ενώ η επιτροπή δεν θα λάμβανε υπόψη της πολιτικές εκδηλώσεις.
- 6ον. Η επιτροπή θα αναλάμβανε να εξετάσει την εθνική συνείδηση που είχαν οι Κουτσόβλαχοι στην περιοχή της Πίνδου και θα υπέβαλλε αναφορά στις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ώστε να αποφασίσουν αυτές αν το τμήμα τους θα περιερχόταν στην Ελλάδα ή στην Αλβανία.
- 7ον. Ένα μήνα μετά τον τερματισμό των εργασιών της, τα ελληνικά στρατεύματα θα έπρεπε να αποχωρήσουν από την Αλβανία.

Οι σύνεδροι συμφώνησαν επίσης ότι δεν θα έπρεπε να συμμετάσχουν στην επιτροπή χάραξης των συνόρων εκπρόσωποι της Ρουμανίας και της Ελλάδας, όπως είχαν ζητήσει οι κυβερνήσεις τους λίγες ημέρες νωρίτερα, γιατί κάτι τέτοιο θα έδινε το δικαίωμα να εγείρουν ανάλογες απαιτήσεις οι Αλβανοί εθνικιστές, καθώς και η Σερβία, μετά την απόφαση που είχε πάρει η Συνδιάσκεψη να συσταθεί η επιτροπή που θα καθόριζε τα βόρεια και βορειοανατολικά σύνορα. Ο εκπρόσωπος του Μαυροβουνίου στο Λονδίνο είχε ζητήσει ήδη από ορισμένους ξένους πρεσβευτές να δώσουν εντολές στα μέλη της επιτροπής αυτής να εισηγηθεί μικρές μετατροπές των βορείων αλβανικών συνόρων υπέρ της χώρας του, ώστε, όπως υποστήριζε, να αποφευχθούν και οι έριδες μεταξύ των όμορων φυλών της παραμεθόριας περιοχής.

Οι αποφάσεις της συνεδρίασης της 11ης Αυγούστου για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων ελήφθησαν από τους συνέδρους, σε συνδυασμό με την τελική τους απόφαση για την παραχώρηση στην Ελλάδα των νησιών του Αιγαίου, που κατείχαν οι δυνάμεις της, πλην της Ίμβρου, της Τενέδου

και της Θάσου, υπό ορισμένους όρους. Σχετικά, ειδικότερα, με το μέλλον της Δωδεκανήσου, στην ίδια συνεδρίαση ανακοινώθηκε η απάντηση της Ιταλίας στη γαλλική πρόταση, που είχε υποβληθεί στη Συνδιάσκεψη στις 8 Αυγούστου. Μετά από τροποποίηση της απάντησης αυτής, που έγινε με παρέμβαση του Grey, ο Ιταλός εκπρόσωπος πρότεινε στους συνέδρους να δεχθούν για το θέμα αυτό την εξής διατύπωση:

“Όταν, σύμφωνα με το πρώτο μέρος της ιταλικής διακήρυξης της 5ης Αυγούστου, θα έχει πλήρως εκτελεσθεί το τέταρτο άρθρο της Συνθήκης της Λωζάννης από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη, οί ἕξι Μεγάλες Δυνάμεις θα αποφανθούν σχετικά με τὴν παραχώρηση τῆς Δωδεκανήσου καὶ θα αποφασίσουν γι' αὐτό τὸ ζήτημα, μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συμφωνία μεταξύ τους.”

Μετά τη λήξη της συνεδρίασης, την επόμενη ημέρα, ο Γάλλος και ο Ιταλός εκπρόσωπος έκαναν μια διακήρυξη, σύμφωνα με την οποία οι Δυνάμεις θα αποφάσιζαν για την τύχη της Δωδεκανήσου⁶³, όταν θα εκπληρώνονταν οι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης. Πριν εκφωνήσει τον προγραμματισμένο λόγο του στο Κοινοβούλιο, ο Grey είχε ενημερωθεί ότι η Γαλλία και η Ιταλία είχαν καταλήξει σε συμφωνία για το ζήτημα της Δωδεκανήσου και ότι οι Γάλλοι είχαν αποδεχθεί τη σχετική διατύπωση, από την οποία προέκυπτε σαφώς και χωρίς αμφισβητήσεις ότι η Ιταλία θα συμμετείχε στην τελική ρύθμιση του ζητήματος⁶⁴.

Μετά τη συνεδρίαση της 11ης Αυγούστου, η Συνδιάσκεψη διέκοψε τις εργασίες της. Δεν υπήρχε όμως συναίνεση μεταξύ των συνέδρων, ως προς το ενδεχόμενο να συνεχισθούν οι εργασίες αυτές. Στην αναφορά που υπέβαλε στο Παρίσι για τη συνεδρίαση της 11ης Αυγούστου ο Cambon είχε ενημερώσει τη γαλλική κυβέρνηση ότι οι σύνεδροι θα συνέρχονταν και πάλι στις 15 περίπου Οκτωβρίου – τις σχετικές σημειώσεις είχε μάλιστα δείξει στον Έλληνα πρεσβευτή ο Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών. Στη Βιέννη επικράτησε αντίθετα η άποψη ότι οι εργασίες της Συνδιάσκεψης είχαν τελειώσει, και πως οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων θα περιορίζονταν στο εξής σε ανταλλαγή απόψεων μεταξύ τους, σχετικά με τα ζητήματα, των οποίων η διεύθετηση δεν είχε ολοκληρωθεί⁶⁵.

Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων κοινοποιήθηκαν μόνον εμπιστευτικά από το αυστριακό Προξενείο του Αυλώνα στην κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ⁶⁶. Για το ίδιο ζήτημα οι Μεγάλες Δυνάμεις ενημέρωσαν και την ελληνική κυβέρνηση μόλις στις 8 Σεπτεμβρίου, αφού έθεσε το θέμα ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών⁶⁷. Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για τα νησιά του Αιγαίου δεν κοινοποιήθηκαν επίσημα, όπως φαίνεται, στην ελληνική κυβέρνηση. Η κυβέρνηση όμως πληροφορήθηκε έγκαιρα τη διεύθετηση, στην οποία είχαν καταλήξει για το

ζήτημα αυτό οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων. Και επίσης, ότι αυτές είχαν συμφωνήσει σιωπηρά πως η Τουρκία θα έπαιρνε το Καστελλόριζο όταν, μετά από συνεννόηση των εμπολέμων μαζί της, θα ρυθμιζόνταν τα βαλκανικά προβλήματα που την αφορούσαν, ενώ η Θάσος θα ακολουθούσε την τύχη της Καβάλας⁶⁸.

Ο τρόπος με τον οποίο είχαν διευθετηθεί το συνοριακό και το Νησιωτικό ζήτημα, είχε προκαλέσει γενική ικανοποίηση στη Ρώμη. Όταν ο Αυστριακός πρεσβευτής στην πόλη αυτή παρατήρησε στην Consulta ότι για το Νησιωτικό ζήτημα είχε γίνει σημαντική παραχώρηση εκ μέρους της Τριπλής Συμμαχίας προς τη γαλλική πλευρά, πήρε την απάντηση ότι οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν υποχωρήσει μόνο “με λόγια”, ενώ στην ουσία είχαν ρυθμίσει το πρόβλημα όπως ακριβώς επιθυμούσαν⁶⁹.

Οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για τα δύο εκκρεμή θέματα, τα οποία την ενδιέφεραν, και κυρίως για το ζήτημα των συνόρων, υπήρξαν εξαιρετικά απογοητευτικές για την Ελλάδα και προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις, που πιθανόν να είχαν ως συνέπεια την ανατροπή της ελληνικής κυβέρνησης, αν αυτή δεν ήταν σε θέση να παρουσιάσει τα σημαντικά οφέλη που απέφερε στη χώρα η Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η παραχώρηση της Καβάλας στην Ελλάδα, σύμφωνα με τη Συνθήκη αυτή, πιθανόν να διευκόλυνε και την υποχώρησή της στο Νησιωτικό ζήτημα, ώστε να μην επακολουθήσει πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το ζήτημα αυτό απασχόλησε τις Δυνάμεις και την ελληνική κυβέρνηση τους επόμενους μήνες, παράλληλα με τη διεξαγωγή των εργασιών της επιτροπής για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων και τα συναφή προβλήματα που ανέκυψαν τότε στα κατεχόμενα εδάφη. Ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες του κατέβαλαν κατά το ίδιο διάστημα έντονες διπλωματικές προσπάθειες, για να επηρεάσουν τις τελικές αποφάσεις των Δυνάμεων, σχετικά με την οριοθεσία των συνόρων, υπέρ της Ελλάδας, καθώς επίσης και για την οριστική διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος, εφόσον η Ελλάδα είχε σοβαρές ελπίδες να βελτιώσει τη θέση της στη Βόρειο Ήπειρο και να προσαρτήσει τα νησιά. Το βασικότερο εμπόδιο για μια ευνοϊκή εξέλιξη, αναφορικά με το τελευταίο αυτό θέμα, αποτελούσε η άρνηση της Τουρκίας να αποδεχθεί τη σχετική συμφωνία των Δυνάμεων, καθώς και οι προσπάθειες που έγιναν εκ μέρους της να επαναθέσει το ζήτημα και να το συνδέσει με τις επικείμενες ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις. Την ανακίνηση του ζητήματος επιδίωξαν τότε και ορισμένες άλλες Δυνάμεις. Διπλωματικοί κύκλοι των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων είχαν την άποψη ότι οι αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης δεν ήταν δεσμευτικές, αλλά είχαν απλώς συμβουλευτικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με μια άποψη, μάλιστα, οι Δυνάμεις δεν είχαν υποσχεθεί τα νησιά οριστικά και αμετάκλητα στην Ελλάδα⁷⁰. Η στάση που υιοθέτησαν ως προς το συγκεκριμένο αυτό θέμα οι ενδιαφερόμενες πλευρές εποίκιλλαν, ανάλογα με τα συμφέροντά

τους. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και οι εκπρόσωποί του υποστήριξαν από την αρχή ότι το ζήτημα είχε ρυθμισθεί και επιδίωξαν να μη γίνει επανεξέταση του θέματος. Η συμφωνία μεταξύ των Δυνάμεων για τη διασύνδεση του Νησιωτικού και του συνοριακού προβλήματος προέκυπτε πάντως από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης της 5ης και της 11ης Αυγούστου. Παραμένει το ερώτημα κατά πόσον η Ελλάδα είχε το δικαίωμα να απαιτήσει επανεξέταση της απόφασης των Δυνάμεων για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, σε περίπτωση που δεν εκπληρωνόταν η συμφωνία τους, ειδικότερα για τα Δωδεκάνησα⁷¹. Η τελευταία αυτή συμφωνία, αν και είχε γίνει μέσα στο ίδιο πλαίσιο, δεν προδίκαζε τη λύση του ζητήματος υπέρ της Ελλάδας, εφόσον δεν δέσμευε σχετικά τις Δυνάμεις. Μια τέτοια λύση ήταν εξαιρετικά αμφίβολη, επειδή η Τριπλή Συμμαχία είχε υιοθετήσει τις πρόσφατες εισηγήσεις της Ιταλίας να μη συμπεριληφθούν τα Δωδεκάνησα στο παιχνίδι των ανταλλαγμάτων, που προέβλεπε να ανταμειφθεί η Ελλάδα για τις υποχωρήσεις της στο θέμα των συνόρων με την παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου, ώστε να μην ενισχυθούν περισσότερο οι επεκτατικές τάσεις της στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, πράγμα που θα έθετε σε κίνδυνο την ακεραιότητα της ασιατικής Τουρκίας και τα συμφέροντα των Δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας στην περιοχή αυτή.

Παρά τις αμφιλεγόμενες δηλώσεις των εκπροσώπων του Foreign Office για το Νησιωτικό ζήτημα με αφορμή την ανακίνησή του, παραμένει πάντως αναμφισβήτητο γεγονός ότι, όταν οι Δυνάμεις της Entente συμφώνησαν πως έπρεπε να δεχθούν οι ίδιες και η Ελλάδα να περιέλθουν στην Αλβανία το ακρωτήριο Στύλος και η Κορυτσά, ώστε να προχωρήσουν οι διαπραγματεύσεις για τα σύνορα, είχαν προσφέρει στην Ελλάδα, ως αντάλλαγμα, τα νησιά του Αιγαίου. Η Ιταλία όμως, που είχε αρχικά συναινέσει σ' αυτό, κρατώντας αμφιλεγόμενη στάση αναφορικά με τη Δωδεκάνησο, είχε επιμείνει, μετά τις εξελίξεις του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, να γίνει μια νέα συμφωνία μεταξύ των Δυνάμεων για το νησιωτικό αυτό σύμπλεγμα. Βάσει, λοιπόν, του συνολικού χειρισμού του ζητήματος εκ μέρους όλων των Δυνάμεων, θα μπορούσε να γίνει λόγος για ηθική μόνο δέσμευση των Δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα, ως προς την παραχώρηση της Δωδεκανήσου.

Εξαιτίας της αδιάλλακτης στάσης της Τουρκίας⁷², το Νησιωτικό ζήτημα επρόκειτο να προκαλέσει μεγάλη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από την άνοιξη 1914⁷³. Έως τότε όμως, θα ήταν ραγδαίες οι εξελίξεις ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα. Το έργο της επιτροπής για την οριοθεσία των ελληνοαλβανικών συνόρων τους τελευταίους μήνες του 1913, λόγω και των συνθηκών που επικρατούσαν στα κατεχόμενα εδάφη, αφότου τα είχε καταλάβει το Μάρτιο ο ελληνικός στρατός, προσέκρουσε σε πολλές δυσκολίες. Και οι τελικές αποφάσεις της, που επικυρώθηκαν με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17 Δεκεμβρίου 1913), διέψευσαν τις προσδοκίες του ένθερμου υπο-

στηρικτή της Ελλάδας Paul Cambon ότι, χάρις στη σθεναρή στάση τους, οι εκπρόσωποι της Entente σ' αυτήν θα εξασφάλιζαν στην Ελλάδα όσο το δυνατόν περισσότερα τμήματα στην αμφισβητούμενη ζώνη. Τις αποφάσεις αυτές, άδικες για την Ελλάδα, εφόσον θα τις δεχόταν, για να συμμορφωθεί προς τη θέληση των Δυνάμεων, θα έπρεπε να τις εκτελέσει η κυβέρνηση Βενιζέλου, δίνοντας εντολές να αποχωρήσουν τα ελληνικά στρατεύματα από τα κατεχόμενα εδάφη, στα οποία ζούσαν ζωτικοί ελληνικοί πληθυσμοί. Αλλά στην περίπτωση αυτή, η κυβέρνηση θα αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο να εξαναγκασθεί σε παραίτηση, λόγω των αντιδράσεων της ελληνικής κοινής γνώμης, του ηπειρωτικού κόσμου και της αντιπολίτευσης.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ IX

1. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 206-207.
2. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 207-209.
3. Στο ίδιο, σελ. 191-193.
4. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 196-199.
5. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 463.
6. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 368-377.
7. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 233.
8. B.D., IX, II, αρ. 1982.
9. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 368-369 και 378-379, και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 104-105.
10. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 379, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 194.
11. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 194-195.
12. Α.Υ.Ε., Προξενείο Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουνίου / 10 Ιουλίου 1913, αρ. 19459, 1913, Ανασχ. 29, και Υπουργείο Εξωτερικών προς τις Βασιλικές Πρεσβείες των έξι Δυνάμεων, 1/14 Ιουνίου 1913, αρ. 16881, 1913, Β/35. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Μ. Σπυρομήλιου, Ιδιόχειρον Σημείωμα, Σύνοψις Ιουνίου, φ. 80/Ιστορικά Χειμάρρας. Βλέπε επίσης ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 28 Ιουνίου 1913, αρ. 433, 30 Ιουνίου 1913, αρ. 437, 20 Ιουλίου 1913, αρ. 536, MA 7/0299-301A. Βλέπε επίσης στο ίδιο Αρχείο, P.R.O., F.O., Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 30 Ιουνίου 1913, αρ. 145, και 2 Αυγούστου 1913, αρ. 178, F.O. 371/1655a.
13. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 28 Ιουνίου 1913, αρ. 29β, 44, MA 7/0299-301A.
14. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 379, και Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 194.
15. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 332-337. Βλέπε επίσης, Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 196-197.
16. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 464-465.
17. Rossos, *Russia and the Balkans*, σελ. 195, Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 102-105.
18. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 465.
19. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 389.
20. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 537.
21. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 391, και E. Prevelakis, "Eleutherios Venizelos and the Balkan Wars", στο *Balkan Studies* (7:2, Θεσσαλονίκη, 1966), σελ. 376.
22. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 391, και G. Hanotaux, *La Guerre des Balkans et l'Europe 1912-1913* (Paris, 1914), σελ. 375-377. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 503.
23. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, "Ο Συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου", στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, (Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 230, Θεσσαλονίκη, 1990), σελ. 53-54.
24. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 391 και 393-394.

25. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, σελ. 465-466, Prevelakis, "Eleutherios Venizelos and the Balkan Wars", στο *Balkan Studies* (7:2, Θεσσαλονίκη, 1966), σελ. 376-377 και Κ. Καιροφύλα, *Ελευθέριος Βενιζέλος, η Ζωή του - το Έργο του, Μετά Προλόγου υπό ΤΑΚΕ ΙΟΝΕΣΚΟ*, (Αθήνα, 1914), σελ. 174-175.

26. O-UA, VI, αρ. 7547.

27. O-UA, VI, αρ. 7548.

28. O-UA, VI, αρ. 7671, 7722, 7812. Βλέπε επίσης, Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 115-116.

29. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 122-123.

30. B.D., IX, II, αρ. 1104, και Συνημμένο. Επίσης, O-UA, VI, αρ. 7559.

31. B.D., IX, II, αρ. 1119.

32. O-UA, VI, αρ. 7550, 7560.

33. O-UA, VI, αρ. 7637, και D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 282. Βλέπε επίσης, Stickney, *Southern Albania or Northern Epirus*, σελ. 32.

34. O-UA, VI, αρ. 7762, και B.D., IX, II, αρ. 1141, 1104.

35. B.D., IX, II, αρ. 1165.

36. B.D., IX, II, αρ. 1165 και O-UA, VI, αρ. 7997.

37. O-UA, VI, αρ. 8025.

38. O-UA, VI, αρ. 8087.

39. O-UA, VI, αρ. 8086. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουλίου / 9 Αυγούστου 1913, αρ. 21755, 1913, Ανασχ. 29.

40. Ως αφορμή για τις επιδιώξεις τους αυτές οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας έλαβαν το γεγονός ότι στη συνεδρίαση της 30ης Μαΐου 1913, στην οποία είχε συζητηθεί το θέμα της διασύνδεσης των δύο ζητημάτων, όλοι οι σύνεδροι είχαν μείνει με την εντύπωση πως ο Ιταλός εκπρόσωπος είχε αφήσει να εννοηθεί ότι η Ιταλία θα συμφωνούσε με τις άλλες Δυνάμεις, αν αυτές αποφάσιζαν ότι η Ελλάδα θα ελάμβανε τα Δωδεκάνησα. Βλέπε σχετικά, Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 107-108. Η ιταλική κυβέρνηση εξάλλου, η οποία είχε και τότε διαφοροποιήσει τη θέση της, λίγες ημέρες αργότερα ενημέρωσε τον Grey στις 28 Ιουλίου ότι η Ιταλία είχε δεχθεί κάποτε να εξετασθεί το ζήτημα της Δωδεκανήσου, σε συνδυασμό με τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, αλλά μετά τις αλλαγές που είχαν γίνει στα Βαλκάνια επέμενε πλέον να ισχύσει για τα Δωδεκάνησα η Συνθήκη της Λωζάννης. Βλέπε σχετικά, B.D., IX, II, αρ. 1185.

41. B.D., IX, II, αρ. 1180, και D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 407.

42. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 498 και 506.

43. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 506, και O-UA, VII, αρ. 8144, B.D., IX, II, αρ. 1180, Σχόλια.

44. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 125.

45. IAMM, Αρχείο Βενιζέλου, Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 292/351, 173/8.

46. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Α.Μ. Βασιλέα, Γενικό Στρατηγείο Αθήνα, 3/16 Ιουλίου 1913, αρ. 19632, 1913, Α/15. Βλέπε επίσης και Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουλίου / 9 Αυγούστου 1913, αρ. 21569, 1913 Α/4.

47. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Ιουλίου / 8 Αυγούστου 1913, αρ. 21755, Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Ιουλίου / 7 Αυγούστου 1913, αρ. 21584, Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιουλίου / 9 Αυγούστου 1913, αρ. 21755, 1913, Ανασχ. 29.

48. B.D., IX, II, αρ. 1180.

49. B.D., IX, II, αρ. 1195, και O-UA, VII, αρ. 8166. Βλέπε επίσης, B.D., IX, II, αρ. 1194, και O-UA, VII, αρ. 8167.

50. O-UA, VII, αρ. 8215, 8216.

51. O-UA, VI, αρ. 8213.

52. B.D., IX, II, αρ. 1202, D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 547, και O-UA, VII, αρ. 8228, 8230.

53. O-UA, VII, αρ. 8205.

54. B.D., IX, II, αρ. 1216.

55. O-UA, VII, αρ. 8263, 8264. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 558, 566, 567, 579, και B.D., IX, II, αρ. 1215, 1216.

56. Σχετικά με το δεύτερο ελληνικό υπόμνημα, με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση γνωστοποίησε τις αξιώσεις της για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ειρήνης στο Λονδίνο, βλέπε Ruto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 151, σημ. 53, όπου σχετική αναφορά σε τηλεγράφημα της 4ης Ιανουαρίου 1913 του Mensdorff. Το υπόμνημα ή κάποιο σχετικό αντίγραφο δεν βρέθηκε στα Ελληνικά Αρχεία που διερευνήθηκαν. Βλέπε επίσης Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 98, και σημ. 21, όπου επίσης δεν γίνεται καμιά αναφορά στα Ελληνικά Αρχεία, σχετικά με το ελληνικό υπόμνημα του Ιανουαρίου 1913.

57. B.D., IX, II, αρ. 1226. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 579, και O-UA, VII, αρ. 8230.

58. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 579.

59. O-UA, VII, αρ. 8288, 8289. Σχετικά με το ζήτημα της Θάσου ειδικότερα, που συζητήθηκε στη συνεδρίαση αυτή, βλέπε στο ίδιο, αρ. 8291, 8322.

60. A.Y.E., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Ιουλίου / 8 Αυγούστου 1913, αρ. 21755, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 549, 582, και O-UA, VII, αρ. 8317.

61. A.Y.E., Υπουργείο Εξωτερικών προς τις ελληνικές Πρεσβείες στο Βερολίνο, στην Πετρούπολη, στο Λονδίνο και στο Παρίσι, άνευ ημερομηνίας, αρ. 21982, 1913, A/5, Ανασχ. 1-13.

62. D.D.F., 3ième série, VII, αρ. 594, και VIII, αρ. 10. Βλέπε επίσης σχετικά με τη συνεδρίαση της 11ης Αυγούστου, B.D., IX, II, σελ. 1066-1068.

63. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 125.

64. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 120, και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 125. Βλέπε επίσης, O-UA, VII, αρ. 8334. Υπήρχε εντούτοις κάποια διαφοροποίηση στη σχετική διακήρυξη, στην οποία προέβησαν την ημέρα εκείνη ο Cambon και ο Imperiali. Οι δύο εκπρόσωποι παρέλειψαν να αναφερθούν στη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, ώστε να συσχετίσουν τη διευθέτηση των δύο ζητημάτων, πράγμα που είχε κάνει ο Grey, όταν υπέβαλε τις πέντε προτάσεις του στη συνεδρίαση της 5ης Αυγούστου. Το γεγονός αυτό πέρασε μάλλον απαρατήρητο. Ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, είχε μείνει με την εσφαλμένη εντύπωση πως είχε εξασφαλίσει τη διευθέτηση και των δύο εκκρεμών ζητημάτων.

65. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 146-147.

66. O-UA, VII, αρ. 8353.

67. O-UA, VII, αρ. 8523, 8526, 8529, 8530, 8538. Βλέπε επίσης P. Pipinelis, *Europe and the Albanian Question*, (Chicago, 1963), σελ. 55.

68. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 120-121.

69. O-UA, VII, αρ. 8355.

70. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 431 και σημ. 57.

71. Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 151.

72. Στο ίδιο, σελ. 153.

73. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917*, σελ. 13, και Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 119-120.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΑ ΕΔΑΦΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΧΑΡΑΞΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ επιτροπή χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών αλβανικών συνόρων, που έφθασε στα κατεχόμενα εδάφη τον Οκτώβριο, κατά το ίδιο περίπου διάστημα με την άφιξη στην Αλβανία της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου και της επιτροπής χάραξης των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων, παρέμεινε στα βορειότερα διαμερίσματα που επισκέφθηκε επί 58 ημέρες, χωρίς να αποπερατώσει το έργο της, το οποίο και ολοκλήρωσε στη Φλωρεντία στις 17 Δεκεμβρίου 1913. Σύμφωνα με τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης η επιτροπή ήταν υποχρεωμένη να τελειώσει τις εργασίες της μεταξύ της 1ης Σεπτεμβρίου και της 30ής Νοεμβρίου 1913, ώστε ένα μήνα αργότερα να αποσυρθούν τα ελληνικά στρατεύματα από τα εδάφη, τα οποία αυτή θα είχε εν τω μεταξύ επιδικάσει στην Αλβανία.

Το έργο που επιτέλεσε η επιτροπή και η πολιτική που ακολούθησε η ελληνική κυβέρνηση, για να επηρεάσει τις αποφάσεις της καθώς και την τελική λύση του Ηπειρωτικού ζητήματος μέχρι την κήρυξη του αυτονομιακού αγώνα το Φεβρουάριο 1914, πρέπει να εξετασθούν σε συνάρτηση προς τις γενικότερες εξελίξεις στα Βαλκάνια μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, καθώς και σε σχέση προς την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή.

Για να εκτιμηθούν όμως καλύτερα η σημασία που είχε το έργο της επιτροπής αυτής για τη γένεση του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, και επίσης ο ρόλος της ελληνικής πολιτικής, επιβάλλεται να κάνουμε μια αναδρομική αναφορά στην κατάσταση που επικράτησε στα κατεχόμενα από τις ελληνικές δυνάμεις εδάφη, από το Μάρτιο, μετά την προέλαση του στρατού της Ηπείρου βορείως των Ιωαννίνων, και μέχρι την τελική απόφαση της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης για την οριοθέτηση των συνόρων. Η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε για τη διοίκηση και την οργάνωση των κατεχόμενων εδαφών μια πολιτική τακτική, που είχε ως σκοπό να προετοιμάσει την προσάρτησή τους στην Ελλάδα. Και για το λόγο αυτόν οι ελληνικές διοικητικές αρχές επι-

δίωξαν να προσεταιρισθούν, ιδίως, τον αλβανικό πληθυσμό, ώστε να ανεχθεί την ελληνική κατοχή και να συνεργασθεί μαζί τους για την υλοποίηση των ελληνικών εθνικών στόχων, ενώ παράλληλα πήραν μέτρα για να παρεμποδίσουν την ελεύθερη δράση των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίοι αντιδρούσαν στα ελληνικά σχέδια.

Χωρίς την αναδρομή στις συνθήκες που αναφέρθηκαν δεν μπορεί να γίνει κατανοητή η κατάσταση που αντιμετώπισε η επιτροπή, όταν έφθασε στα αμφισβητούμενα εδάφη, και ειδικότερα η στάση που κράτησαν οι διάφορες πληθυσμιακές ομάδες, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του εξεταστικού της έργου για τη διαπίστωση του εθνογραφικού χαρακτήρα της περιοχής, βάσει του κριτηρίου της ομιλούμενης μητρικής γλώσσας. Δεν μπορεί επίσης να γίνει κατανοητή ούτε η παρελκυστική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης, με την οποία ήλπιζε αυτή να πετύχει την αναθεώρηση των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης, σχετικά ιδίως με την Κορυτσά και τις μεθόδους εργασίας της επιτροπής με την παρέμβαση, κυρίως, των Δυνάμεων της Entente.

Μετά την κοινοποίηση εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων της απόφασης της 11ης Αυγούστου για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων προς την προσωρινή αλβανική κυβέρνηση του Αυλώνα, μεγάλη ικανοποίηση προκάλεσε στους εθνικούς αλβανικούς κύκλους στην πόλη αυτή η είδηση ότι η Κορυτσά και η περιοχή της, καθώς και όλο το τμήμα της παράκτιας ζώνης μέχρι τη Φτελιά είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία. Αντίθετα, οι ίδιοι κύκλοι εκδήλωσαν ανησυχίες για την τύχη του Αργυροκάστρου. Στις 17 Αυγούστου αναχώρησε για το Μπρίντζι αντιπροσωπεία της προσωρινής κυβέρνησης, με κατεύθυνση τη Βιέννη και τη Ρώμη, για να επικαλεσθεί τη βοήθεια των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, προκειμένου να δοθεί και το σαντζάκι Αργυροκάστρου στην Αλβανία. Επίσης, ο Ισμαήλ Κεμάλ ζήτησε από τη Βιέννη να επιμείνει να αποχωρήσουν αμέσως τα ελληνικά στρατεύματα από τα εδάφη, τα οποία είχαν ήδη παραχωρηθεί στην Αλβανία, για δύο λόγους: πρώτον, για να επιστρέψουν το συντομότερο στις εστίες τους οι Αλβανοί πρόσφυγες, και δεύτερον, για να ενθαρρυνθούν οι Αλβανοί των αμφισβητούμενων μερών να διαδηλώσουν χωρίς φόβο την εθνικότητά τους¹, όταν θα ερχόταν η επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων, προς όφελος των αλβανικών συμφερόντων.

Μια μονομερής παρέμβαση της Αυστρίας σχετικά με τα αλβανικά πράγματα θα μπορούσε τότε ευκολότερα να γίνει αποδεκτή από τις Μεγάλες Δυνάμεις, εφόσον ακολουθούσαν τη συνήθη πλέον διπλωματική οδό για τη ρύθμισή τους². Ο Αυστριακός πρωθυπουργός έκρινε πρόωρο εντούτοις ένα ανάλογο διάβημα προς την Αθήνα, ενημέρωσε όμως τον Ισμαήλ Κεμάλ ότι η Βιέννη και η Ρώμη είχαν αναθέσει στους εκπροσώπους τους να διαμαρτυρηθούν στην ελληνική κυβέρνηση για τα μέτρα που είχαν πάρει οι ελληνικές

αρχές στα κατεχόμενα εδάφη, ειδικότερα για τη μεταφορά κανονιών προς την κατεύθυνση των Αγίων Σαράντα, τη διανομή όπλων στο χριστιανικό πληθυσμό, και το σχηματισμό σωμάτων πολιτοφυλακής κατά διαμερίσματα. Από το δεύτερο ήμισυ του Αυγούστου και όλο το Σεπτέμβριο, ενώ αναμενόταν η άφιξη της επιτροπής στην Ήπειρο, οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις έκαναν επανειλημμένα διαβήματα στην ελληνική κυβέρνηση, ζητώντας να ανακαλέσει τα μέτρα αυτά και γενικότερα να παύσει να επηρεάζει και να καταπιέζει τον αλβανικό πληθυσμό, ώστε να διαδηλώνει την προτίμησή του για την προσάρτηση των κατεχόμενων εδαφών στην Ελλάδα. Η αντίδραση των Αθηνών στα διαβήματα αυτά υπήρξε, όπως θα δούμε, πολλαπλή και εκδηλώθηκε με έντονη διπλωματική δραστηριότητα τόσο προς την πλευρά της Τριπλής Συμμαχίας, όσο και της Entente.

Αλλά ποια ήταν γενικότερα τα μέτρα, τα οποία είχε υιοθετήσει για τη διοίκηση των κατεχόμενων εδαφών και την οργάνωση του πληθυσμού σ' αυτά η ελληνική κυβέρνηση κατά το διάστημα που αναφέρθηκε, και ποιες ήταν στην πραγματικότητα οι αντιδράσεις των Αλβανών, χριστιανών και μουσουλμάνων, προς τους ελληνικούς εθνικούς σκοπούς; Ο πληθυσμός αυτός, στην πλειονότητά του, αντιτάχθηκε στην ελληνική κατοχή, ή την ανέχθηκε αναγκαστικά, εξαιτίας της ισχύος του Στρατιωτικού Νόμου και των περιοριστικών και εκφοβιστικών μέτρων που πήραν οι ελληνικές αρχές κατοχής, όπως υποστήριζαν οι Αλβανοί εθνικιστές και οι εκπρόσωποι των Αδριατικών Δυνάμεων³; Υπάρχει κάποια βάση στους ισχυρισμούς της ελληνικής πλευράς ότι οι ορθόδοξοι Αλβανοί, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, παρέμειναν συσπειρωμένοι στην παραδοσιακή συλλογικότητα του ορθόδοξου Μιλλέτ μαζί με τους Έλληνες ομόδοξούς τους, επειδή προτιμούσαν την ένωσή τους με την Ελλάδα, ενώ οι θρησκευτικοί και κοινοτικοί εκπρόσωποι των μουσουλμάνων προέβησαν αυθόρμητα σε δημόσιες διαδηλώσεις υπέρ της Ελλάδας και της προσάρτησης των εδαφών τους σ' αυτήν;

Τα σχετικά ερωτήματα και οι απαντήσεις που θα δοθούν σ' αυτά, έχουν ιδιαίτερη σημασία, προκειμένου να ολοκληρώσουμε και τις εντυπώσεις που έχουμε σχηματίσει για το πρόβλημα της εθνικής ταυτότητας των αλβανόφωνων ορθόδοξων χριστιανών, την οποία προσδιόριζαν με διαφορετικό τρόπο οι Έλληνες και οι Αλβανοί εθνικιστές που τους διεκδικούσαν. Οι διαθέσεις και πολιτικές προτιμήσεις αυτής της πληθυσμιακής ομάδας επρόκειτο να προβληματίσουν και ορισμένα από τα μέλη της επιτροπής κατά την επίσκεψή τους στα κατεχόμενα εδάφη, αν και, προκειμένου να πάρουν τις τελικές αποφάσεις τους, έπρεπε να λάβουν υπόψη τους παράγοντες της ευρωπαϊκής πολιτικής μάλλον, παρά κριτήρια εθνογραφικά, οικονομικά και πολιτιστικά⁴.

Η κατάσταση στα κατεχόμενα εδάφη μετά την προέλαση του ελληνικού στρατού

Μετά τη νικηφόρο προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μακεδονία και στην Ήπειρο η ελληνική κυβέρνηση οργάνωσε τα απελευθερωμένα εδάφη, που επιδίωκε να προσαρτήσει στο ελληνικό κράτος, σε δύο Διοικήσεις, αντίστοιχα: στην “Ελληνική Διοίκηση της Μακεδονίας” και στη “Γενική Διοίκηση των εν Ηπείρω υπό του ελληνικού στρατού κατεχομένων χωρών”. Οι περιοχές Κορυτσάς και Κολώνιας, τις οποίες και επισκέφθηκε πρώτα η επιτροπή χάραξης τον Οκτώβριο 1913, επειδή είχαν απελευθερωθεί κατά τις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Δυτική Μακεδονία από τις αρχές Δεκεμβρίου 1912, περιήλθαν μέχρι τις 31-3-1914 στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας που διετέλεσε αρχικά και έως τον Ιούνιο 1913 από τον Υπουργό Δικαιοσύνης Κ. Ρακτιβάν. Αντίθετα, το σαντζάκι Αργυροκάστρου, που κατελήφθη το Μάρτιο 1913 από τη Στρατιά Ηπείρου, συμπεριελήφθη στη δεύτερη Διοίκηση, η οποία και ανέλαβε το έργο της αναδιοργάνωσης των σημερινών νομών Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Θεσπρωτίας, και της περιοχής πέραν των σημερινών ελληνοαλβανικών συνόρων⁵, που διαιρέθηκαν σε επιμέρους διοικητικές περιφέρειες. Μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας και την ανακήρυξη των περιφερειών του Αργυροκάστρου και της Κορυτσάς σε αυτόνομες περιοχές η Διοίκηση υποχρεώθηκε σε μερική αναδιάρθρωση της επικράτειάς της.

Πρώτος Γενικός Διοικητής Ηπείρου διορίσθηκε μεταξύ 16/29-3-1913 και 18/31-12-1913 ο Γ.Χ. Ζωγράφος, ενώ τον αναπλήρωσε κατόπιν προσωρινά και έως τα μέσα Φεβρουαρίου 1914 ο Άγγελος Φορέστης, ο οποίος και τον διαδέχθηκε ως Γενικός Διοικητής μετά την κήρυξη της αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου (17 Φεβρουαρίου 1914) και το σχηματισμό της επαναστατικής κυβέρνησης υπό την προεδρία του, και μέχρι τον Ιούνιο 1914. Ο Φορέστης, γνωστός από την ελληνική εθνική δράση που είχε αναπτύξει ως Γενικός πρόξενος στα Ιωάννινα κατά τα τελευταία χρόνια, είχε και την εποπτεία της πολιτικής διοίκησης ως νομάρχης Ιωαννίνων, διορισμένος στη θέση αυτή στις 25-2-1913, πριν αναλάβει τα καθήκοντά του ο Ζωγράφος.

Ο Ζωγράφος και οι πολιτικοί Διοικητές, που τον διαδέχθηκαν κατά τα έτη 1913-14, έχοντας στη διάθεσή τους υπαλλήλους αποσπασμένους στα νέα εδάφη από το ελληνικό κράτος ή από στρατιωτικές μονάδες – μεταξύ τους και πολλοί Ηπειρώτες – επιχείρησαν να δημιουργήσουν κάποια νέα υποδομή για την οργάνωση της διοίκησης και της παιδείας, την απονομή της δικαιοσύνης, τη λειτουργία ορισμένων υπηρεσιών, την εμπέδωση της τάξης και την επέκταση του οδικού δικτύου. Το πνεύμα όλων των αποφάσεων της Γενικής Διοίκησης υπογράμμιζε την πεποίθηση της ελληνικής Πολιτείας ότι τα εδάφη που είχαν απελευθερωθεί θα αποτελούσαν μετά την υπογραφή της

συνθήκης ειρήνης οργανικό τμήμα του ελληνικού κράτους⁶. Η υλοποίηση όμως των στόχων της Γενικής Διοίκησης, στο σύντομο διάστημα, κατά το οποίο ανέπτυξε τις διοικητικές της δραστηριότητες, ήταν εξαιρετικά δύσκολη, κυρίως λόγω της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε, των προβλημάτων που είχε κληροδοτήσει το παρελθόν και της αδυναμίας του πληθυσμού να προσαρμοσθεί στη νέα πραγματικότητα. Ο πόλεμος δεν είχε ακόμα τελειώσει, η τύχη των βορειότερων διαμερισμάτων δεν είχε κριθεί, ενώ η στάση των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων επηρέαζαν η ανασφάλεια που αισθάνονταν για το μέλλον τους, σε συνδυασμό με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τις πολιτικές κλίσεις τους, καθώς και τα προσωπικά τους συμφέροντα.

Το κίνητρο των μέτρων, με τα οποία η Διοίκηση καθόρισε τις σχέσεις της με τον πληθυσμό, ήταν, κυρίως, πολιτικό. Με τα μέτρα αυτά επιδίωκε την αναβάθμιση της ελληνικής εθνικής κοινότητας, που ζούσε έως τότε υπό το καθεστώς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπό τους όρους που μας είναι γνωστοί, τη διεύρυνση της ελληνικής επιρροής στο αλβανικό χριστιανικό στοιχείο και τον προσεταιρισμό των Αλβανών μουσουλμάνων, με όλα τα μέσα που διέθετε για την άσκηση της ελληνικής προπαγάνδας, αλλά, κυρίως, με τη χρηστή διοίκηση, την οποία θα εφαρμόζε. Χάρη σ' αυτήν η Γενική Διοίκηση ήλπιζε να προδιαθέσει ευνοϊκότερα τους μουσουλμάνους, Τούρκους και Αλβανούς, για να δεχθούν την υπαγωγή τους στο ελληνικό κράτος, και να πείσει παράλληλα τους χριστιανούς ότι η ένωσή τους με την Ελλάδα αποτελούσε την καλύτερη λύση του πολιτικού τους προβλήματος, καθώς οι περισσότεροι από τους τελευταίους φοβόνταν ακόμα μήπως βρεθούν μέσα στο αλβανικό κράτος υπό την κυριαρχία του υπέρτερου αριθμητικά και λιγότερο ανεπτυγμένου μουσουλμανικού στοιχείου. Μια τέτοια πολιτική τακτική ήταν αναγκαία και για έναν άλλο λόγο, επειδή δηλαδή υπήρχε η πιθανότητα να διεγερηθεί δημοψήφισμα στα αμφισβητούμενα εδάφη, πριν κριθεί η τύχη τους.

Στο έργο της πολιτικής Διοίκησης, για την επιβολή της τάξης και της πειθαρχίας στους νόμους και στις αποφάσεις της, παρενέβαινε και η στρατιωτική Διοίκηση των κατεχόμενων εδαφών. Η τελευταία λειτουργούσε παράλληλα, κυρίως, για να επιβάλει περιοριστικά μέτρα σε βάρος των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίοι προσπαθούσαν να αντιστρατευθούν την ελληνική πολιτική και να οργανώσουν, σε συνεννόηση συνήθως με την κυβέρνηση του Αυλώνα, μια προπαγανδιστική κίνηση ή ένα ένοπλο κίνημα για την απομάκρυνση των Ελλήνων από τα κατεχόμενα εδάφη, ώστε να προσαρτηθούν αυτά στην Αλβανική Επικράτεια⁷. Γενικότερα όμως, και τουλάχιστον επιφανειακά, δεν συνάντησαν ιδιαίτερη αντίδραση στην εφαρμογή των μέτρων τους οι Έλληνες διοικητές και οι διοικητικοί επίτροποι, που διορίστηκαν με ορισμένα επιλεκτικά κριτήρια, επειδή, κατά κύριο λόγο, ο χριστιανικός αλ-

βανικός πληθυσμός, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, όπως και ο ελληνικός, δέχθηκε παθητικά τα μέτρα της Διοίκησης ή συνεργάσθηκε μαζί της, αν εξαιρέσει κανείς τις αντιδράσεις που προκάλεσαν μεταξύ των χριστιανών ορισμένες αποφάσεις της για την αναδιοργάνωση της Δικαιοσύνης, τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος και τη διατήρηση του παλαιού γαιοκτηπτικού καθεστώτος. Οι Έλληνες διοικητές αντιμετώπισαν εντούτοις – μέχρι την κήρυξη του αυτονομιακού αγώνα, οπότε η κατάσταση άλλαξε ριζικά – και την ενεργό αντίδραση των δεδηλωμένων Αλβανών εθνικιστών, καθώς και την κρυφή εχθρότητα γενικότερα των περισσότερων μουσουλμάνων, παρά τη συγκαταβατική στάση των προκρίτων και των θρησκευτικών αρχηγών τους, οι οποίοι δέχθηκαν να κάνουν δημόσιες δηλώσεις για τα ευεργετικά αγαθά της ελληνικής Διοίκησης, ώστε να αποφευχθεί η ανοιχτή σύγκρουση μαζί της.

Τις σχέσεις του πληθυσμού με τη στρατιωτική και την πολιτική Διοίκηση καθόριζαν οι προκηρύξεις και οι εγκύκλιοι, τις οποίες αυτή εξέδιδε, καθώς και οι διάφορες αποφάσεις, τις οποίες έπαιρνε μετά από συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση⁸. Η κυβέρνηση είχε την ευθύνη για το έργο της Διοίκησης, αν και η τελευταία βάσει του νόμου αρ. 4134/28-2-1913, που ψηφίσθηκε στην ελληνική Βουλή, κράτησε ευρύτατες δικαιοδοσίες και μεγάλα περιθώρια, για να αναπτύξει τις πρωτοβουλίες της. Για να διευκολύνει πάντως την υλοποίηση του έργου της, η Διοίκηση διατήρησε την παλαιά διοικητική διαίρεση, καθώς επίσης και τις κοινοτικές και δημοτικές αρχές, ανεξάρτητα από την εθνικότητα των δημάρχων, και κατοχύρωσε την ελευθερία άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων των διαφόρων εθνοτήτων⁹, υπό την προϋπόθεση της διατήρησης του προνομιακού εκκλησιαστικού και σχολικού καθεστώτος του Πατριαρχείου.

Με τις πρώτες προκηρύξεις (21-2-1913), που απηύθυνε μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων ο αρχηγός του Στρατού Ηπείρου διάδοχος Κωνσταντίνος στον πληθυσμό των κατεχόμενων εδαφών, αναγνώρισε προσωρινά και μέχρι την έκδοση νεότερης διαταγής, ως μόνες αρχές, τις θρησκευτικές και τις κοινοτικές και εγγυήθηκε την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας όλων των κατοίκων, ανεξάρτητα από εθνικότητα και θρησκεία. Ταυτόχρονα όμως ο αρχηγός του Στρατού κατέστησε σαφές, ότι θα ετιμωρούντο αυστηρά όσοι θα τολμούσαν να διαταράξουν τη δημόσια τάξη και να παραβιάσουν τους νόμους της Ελλάδας. Για τη διασφάλιση της τάξης κήρυξε και το Στρατιωτικό Νόμο¹⁰. Στην προκήρυξη που απηύθυνε προς τους κατοίκους λίγες ημέρες αργότερα, και μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο νομάρχης Ιωαννίνων Φορέστης (1-3-1913) προέβαλε επίσης την ισοπολιτεία και την ανεξαρτησία ως ακρογωνιαίους λίθους του ελληνικού πολιτεύματος, που θα ίσχυε στα κατεχόμενα εδάφη. Ο Φορέστης υποσχόταν ότι η διοίκησή του θα παρείχε εγγυήσεις για το απαραβίαστο της προσωπικής

ελευθερίας του ατόμου και του οικογενειακού ασύλου, καθώς και την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Έναντι όμως όλων αυτών θα απαιτούσε απόλυτο σεβασμό των νόμων και των επιταγών της Πολιτείας¹¹.

Η ιδιαίτερη μέριμνα της πολιτικής Διοίκησης για την κατοχύρωση της περιουσίας και της ιδιοκτησίας όλων των πολιτών ήταν συνυφασμένη και με τη διατήρηση του γαιοκτηπτικού συστήματος, που ίσχυε επί Τουρκοκρατίας. Κατά την πρώτη περίοδο της διοίκησής της, ίσχυσε η παλαιά νομοθεσία για τα τσιφλίκια και τα ιμλιάκια, που έμειναν έτσι στην κυριότητα των μουσουλμάνων κατόχων τους, παρά τα επεισόδια που προκλήθηκαν εκ μέρους των καταπιεσμένων κολλήγων και τις απαιτήσεις τους να προχωρήσει η Διοίκηση σε λύση του Αγροτικού ζήτηματος με την απαλλοτρίωση των κτημάτων. Με μια σημαντική εγκύκλιο της 12ης Απριλίου 1913 ο πρώτος Διοικητής Ηπείρου ανήγγειλε ότι θα τιμωρούσε τους κολλήγους, που επιζητούσαν να αποφύγουν την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους ή να οικειοποιηθούν τα κτήματα που καλλιεργούσαν¹². Υποσχόταν όμως να βελτιώσει την κατάστασή τους με την αμέριστη συμπαράσταση της Πολιτείας στους αγώνες τους για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους βάσει των δικαστικών αποφάσεων, που θα εξέδιδαν οι νέες δικαστικές αρχές. Όπως φαίνεται, οι αγώνες αυτοί έτειναν να προσλάβουν εκρηκτικές διαστάσεις το καλοκαίρι 1914, ιδίως, σε ορισμένες περιοχές¹³. Η παραπάνω εγκύκλιος πάντως, όπως ανέφερε ο Ζωγράφος στον Βενιζέλο λίγο αργότερα, καθυσύχασε τελείως τότε τους ιδιοκτήτες, καθώς και τους χωρικούς των λοιπών περιφερειών, “πλην των της Πρεβέζης”¹⁴.

Η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών, που συνιστούσε άλλωστε καινοτομία και για την πολιτική του ελληνικού κράτους στον τομέα αυτό, θα μετέβαλλε τους τσιφλικάδες μπάεδες και αγάδες σε άσπονδους πολέμιους της ελληνικής Πολιτείας, αντίθετα από τις επιδιώξεις της, και θα τους εξωθούσε, πιθανώς, στην οργάνωση κινήματος εναντίον της ελληνικής κατοχής.

Η ανασφάλεια και ο φόβος των μπάεδων μήπως χάσουν την προνομιούχο θέση τους και την περιουσία τους σε περίπτωση που τα κατεχόμενα εδάφη περιέρχονταν στην Ελλάδα, υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους, για τους οποίους η ελληνική Διοίκηση δεν μπόρεσε να κερδίσει την υποστήριξή τους υπέρ της ελληνικής κατοχής, που θα είχε ως συνέπεια να επηρεασθούν, ως ένα βαθμό, και τα λαϊκότερα στρώματα των μουσουλμάνων.

Σε εκτέλεση των υποσχέσεών της περί ισοπολιτείας και ισονομίας, και υπολογίζοντας τον ανταγωνισμό της αυστριακής και της ιταλικής προπαγάνδας που δρούσαν, όπως και πριν, για να προσεταιρισθούν επίσης τους Αλβανούς, η Διοίκηση φρόντισε να προσλάβει πολλούς Αλβανούς σε διοικητικές θέσεις, κατώτερου συνήθως προσωπικού, να μισθοδοτήσει τους θρησκευτικούς αρχηγούς τους και να διατηρήσει άθικτο το εκπαιδευτικό καθεστώς, που ίσχυε γι' αυτούς επί Τουρκοκρατίας, αν και έθεσε σε ορισμένες πε-

ριπτώσεις ως όρο για τη λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων την εισαγωγή της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας. Σε αντάλλαγμα η Διοίκηση απαιτούσε από τους Αλβανούς να υποστηρίξουν την πολιτική της για την προσάρτηση των κατεχόμενων εδαφών στην Ελλάδα.

Τον Απρίλιο, όταν έγιναν φανερές οι προθέσεις της Ιταλίας και της Αυστρίας για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε από τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου και τον Διοικητικό Επίτροπο Κορυτσάς να εφαρμόσουν συστηματικά ένα ανάλογο πολιτικό πρόγραμμα, ώστε να πείσουν τους Αλβανούς, μουσουλμάνους και χριστιανούς, ότι ήταν προτιμότερο να συνδεθούν με την Ελλάδα. Το Υπουργείο ζητούσε ακόμα να τους δοθούν διαβεβαιώσεις ότι όσοι από αυτούς διέθεταν αναγκαία προσόντα θα προσλαμβάνονταν στο Δημόσιο, και οι Αλβανοί-παιδες, που θα φαινόταν αντάξιοι μιας τέτοιας εύνοιας, σε αθηναϊκές σχολές και ανώτερες κυβερνητικές θέσεις. Επίσης, να παρασχεθούν υποσχέσεις στους Αλβανούς για την προστασία της μουσουλμανικής θρησκείας και της αλβανικής γλώσσας, της οποίας η διδασκαλία θα καθιερωνόταν στα σχολεία των κοινοτήτων, που θα υπέβαλλαν ανάλογα αιτήματα, και τέλος για την πρόνοια της ελληνικής Πολιτείας να μη μειωθεί η θέση, την οποία κατείχαν έως τότε οι μουσουλμάνοι, ως άτομα και κοινωνική ομάδα. Σε αντάλλαγμα για τις υποσχέσεις αυτές οι Αλβανοί θα έπρεπε να παίρνουν θέση συνεχώς και δημόσια, κατά περίπτωση, ενάντια σε κάθε δυσμενή για την Ελλάδα λύση του Ηπειρωτικού ζητήματος¹⁵.

Οι φιλοδοξίες του Υπουργείου Εξωτερικών για την επιτυχία αυτού του προγράμματος, αναφορικά ειδικότερα με την ανταπόκριση του μουσουλμανικού πληθυσμού, ήταν ανεδαφικές, μετά τις τελευταίες εξελίξεις του Αλβανικού ζητήματος. Και η στάση των Αλβανών μουσουλμάνων, στην πλειονότητά τους, δεν δικαίωσε πράγματι τις φιλοδοξίες αυτές¹⁶.

Οι πρώτες εκδηλώσεις του μουσουλμανικού πληθυσμού, μετά την είσοδο του διαδόχου Κωνσταντίνου στα Ιωάννινα και την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων, ήταν στις περισσότερες περιοχές, τις οποίες κατέλαβαν, ενθαρρυντικές. Μεταξύ των ηλικιωμένων υπήρχαν ακόμα πολλοί μουσουλμάνοι που διατηρούσαν συμπάθειες για την ελληνική Δυναστεία, και μαζί με πολλούς άλλους δέχθηκαν στην αρχή παθητικά και με ευμένεια την κατοχή του τακτικού ελληνικού στρατού, επηρεασμένοι και από το γόπτρο που είχε προσδώσει στους Έλληνες η πολεμική νίκη, επειδή έτρεφαν ίσως ελπίδες για την επιβολή κάποιας τάξης εκ μέρους των ελληνικών αρχών, μετά την επικράτηση της αναρχίας, που είχε γίνει αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής τους, επί πολλά χρόνια. Μαζί με αυτούς τους μουσουλμάνους και πολλοί Αλβανοί χριστιανοί, που βρίσκονταν κάτω από την ελληνική επιρροή και ήταν αφοσιωμένοι στο Πατριαρχείο, πήραν μέρος στις πανηγυρικές εκδηλώσεις για την άφιξη του ελληνικού στρατού, ως ελευθερωτή, στις οποίες πρωτοστάτησαν οι Έλληνες.

Στις 17/30 Μαρτίου ο Ζωγράφος ειδοποιούσε από τα Ιωάννινα το Υπουργείο ότι σύμφωνα με πληροφορίες του Διοικητικού Επιτρόπου Αργυροκάστρου, τις οποίες θεωρούσε έγκυρες και ο Στρατιωτικός Διοικητής Ηπείρου υποστράτηγος Π. Δαγκλής, οι περί τον Ισμαήλ Κεμάλ δεν διέθεταν πλέον καμιά επιρροή στους μωαμεθανούς της περιοχής του Αυλώνα. Ανέφερε ο Ζωγράφος επίσης ότι, ειδικότερα στο Βεράτι, οι μωαμεθανοί είχαν τόσο πολύ εξοικειωθεί με την ιδέα της κατάληψης της πόλης από τον ελληνικό στρατό, ώστε να προετοιμάζουν ελληνικές σημαίες για να τον υποδεχθούν¹⁷.

Ανάλογες ήταν και οι εντυπώσεις που σχημάτισε ο Δαγκλής μετά το τέλος των επιχειρήσεων στην Ήπειρο. Οι Αλβανοί είχαν αποδεχθεί με ευχαρίστηση την ελληνική κατοχή, που είχε ολοκληρωθεί με την κατάληψη του Τεπελενίου και της Φράσαρης, της δεύτερης αλβανικής πόλης, η οποία κατελήφθη χάριν της εξασφάλισης της γραμμής Κλεισούρας-Πρεμετής. Κατά την επίσκεψη του Δαγκλή στο Αργυρόκαστρο και στο Δέλβινο του επιφυλάχθηκε ενθουσιώδης υποδοχή, με συμμετοχή των Αλβανών μουσουλμάνων και Τούρκων που ζητωκραύγαζαν υπέρ του Έλληνα βασιλιά. Έπ' ευκαιρία της επίσκεψής του ο Δαγκλής ανέπτυξε τότε διεξοδικά στους Αλβανούς προκρίτους το συμφέρον που είχαν να συμμορφωθούν προς τους νόμους της Γενικής Διοίκησης, αποφεύγοντας να υποστούν τις αυστηρές ποινές που θα προκαλούσε η παράβασή τους, και να υπαχθούν, τέλος, στην Ελλάδα. Οι πρόκριτοι του υποσχέθηκαν, σε αντάλλαγμα, ότι όλοι οι Αλβανοί θα κατέθεταν τα όπλα τους σε εκτέλεση του γενικού αφοπλισμού, που είχε ήδη διαταχθεί. Ο αφοπλισμός διενεργήθηκε χωρίς επεισόδια, κατά την πρώτη αυτή φάση¹⁸. Δεν είναι όμως γνωστό κατά πόσον αυτός εκτελέσθηκε σε όλη την έκταση. Αφοπλισμός των μουσουλμάνων επιχειρήθηκε και πάλι, σε ορισμένα χωριά, ιδίως της μετωπικής ζώνης, μετά το τέλος του δεύτερου βαλκανικού πολέμου.

Δημόσιες ομιλώσεις και γραπτές διακηρύξεις υπέρ της ελληνικής Διοίκησης υπέγραψαν τότε, και τους επόμενους μήνες, θρησκευτικοί αρχηγοί και πρόκριτοι μουσουλμάνοι Αλβανοί, συγήθως μετά από υποδείξεις των ελληνικών αρχών, χωρίς να προβάλουν δυσκολίες, αφού, εν τω μεταξύ, είχαν επιβληθεί αυστηρά μέτρα όχι μόνο για την πάταξη της ληστείας και κάθε είδους αυθαιρεσίας, αλλά και για να ελέγξουν οι αρχές κάθε κίνηση αντίστασης των Αλβανών εθνικιστών ενάντια στην ελληνική πολιτική και προπαγάνδα¹⁹. Σημειώθηκαν όμως και αυθόρμητα τέτοιες εκδηλώσεις εκ μέρους λίγων μουσουλμανικών κοινοτήτων, ακόμα και στις περιοχές που βρίσκονταν πέρα από τη γραμμή της ελληνικής κατοχής²⁰. Ορισμένοι, επίσης, από τους μουσουλμάνους Αλβανούς μπέηδες και αρχηγούς, που ήταν αφοσιωμένοι στη συντηρητική τους παράδοση και ασκούσαν κάποια επιρροή, σε επαφές που είχαν με Έλληνες εκπροσώπους εξέφρασαν ανοιχτά την προτίμησή τους για μια συνεργασία των Αλβανών με την Ελλάδα. Τη συνεργασία αυτή επέλεξαν,

είτε επειδή πίστευαν ότι την επέβαλλε το πολιτικό συμφέρον της Αλβανίας, εφόσον ήλπιζαν ότι θα είχε ως συνέπεια να ματαιωθεί η προσέγγισή της προς τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, την οποία οι ίδιοι απεύχονταν, είτε επειδή απέβλεπαν σε ικανοποίηση των προσωπικών φιλοδοξιών και των συμφερόντων τους εκ μέρους του ελληνικού παράγοντα. Οι συνεννοήσεις, πάντως, οι οποίες έγιναν τότε μεταξύ Αλβανών μπέηδων και Ελλήνων εκπροσώπων, δεν κατέληξαν, τις περισσότερες φορές, σε κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα²¹.

Ιδιαίτερη βαρύτητα έδωσε η ελληνική κυβέρνηση στον προσεταιρισμό ισχυρών Αλβανών, ώστε να εξασφαλισθεί η ενεργός υποστήριξή τους στο πολιτικό της πρόγραμμα, από το Μάιο και μετά, όταν οι διαπραγματεύσεις για την οριοθέτηση των συνόρων στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη πέρασαν σε κρίσιμη φάση και, εν τω μεταξύ, οργανώθηκε κάποια αντίσταση των Αλβανών εθνικιστών σε ορισμένους τομείς των κατεχόμενων εδαφών²². Προς το σκοπό αυτόν η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν διατεθειμένη να καταβάλει σ' αυτούς και χρηματικά ποσά.

Εστίες δράσης των Αλβανών εθνικιστών στα κατεχόμενα εδάφη

Η οργάνωση ενός αλβανικού κινήματος, που θα στρεφόταν εναντίον των Ελλήνων στα αμφισβητούμενα εδάφη, συζητήθηκε ή σχεδιάσθηκε από ορισμένους Αλβανούς εθνικιστές στην Αλβανία και στο εξωτερικό, ενώ απασχόλησε και την προπαγάνδα των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, από τις πρώτες ημέρες της προέλασης των ελληνικών δυνάμεων στα βορειότερα ηπειρωτικά διαμερίσματα. Τους κύκλους αυτούς των Αλβανών εθνικιστών ανησυχούσε ειδικότερα η προοπτική να συνεργασθούν με τις ελληνικές αρχές ορισμένοι ισχυροί, κυρίως, ομογενείς τους για τη σταθεροποίηση της ελληνικής κατοχής στα τμήματα αυτά, γεγονός που θα είχε ως συνέπεια να επηρεασθούν, ίσως, και οι λαϊκές τάξεις. Όπως είχε πληροφορηθεί το Υπουργείο Εξωτερικών από τις αρχές Μαρτίου, οι εθνικιστές κατέβαλλαν ήδη συστηματικές προσπάθειες, για να καθοδηγήσουν τους μουσουλμάνους Αλβανούς, στα εδάφη αυτά, να αποκηρύξουν τους προκρίτους καθώς και τους μπέηδες, οι οποίοι ήταν πολύ πιθανό να συνταχθούν με τους Έλληνες, και να ζητήσουν με δημόσιες δηλώσεις την προσάρτηση στο αλβανικό κράτος των επαρχιών στις οποίες κατοικούσαν. Οι Αλβανοί εθνικιστές ήταν πολύ αισιόδοξοι για την τελική εξέλιξη, επειδή είχαν τη βεβαιότητα ότι ο αλβανικός λαός θα αποδοκίμαζε τους μπέηδες σε τέτοια περίπτωση και θα άρχιζε ένοπλο αγώνα εναντίον των Ελλήνων²³.

Τότε περίπου, σύμφωνα με πληροφορίες των Αθηνών από την Αίγυπτο και άλλα μέρη του εξωτερικού, Αλβανοί εθνικιστές μπέηδες εξέταζαν σοβαρά το ενδεχόμενο να ασπασθούν το χριστιανισμό, ώστε να συμπαρασύρουν και το

μουσουλμανικό πληθυσμό στην Αλβανία σε ηθελημένη αλλαξοπιστία, που θα είχε, κατά την άποψή τους, δύο ευεργετικά για το εθνικό αλβανικό Κίνημα αποτελέσματα: θα εξουδετέρωνε την αντιπάθεια του χριστιανικού κόσμου για τη σύσταση ενός μουσουλμανικού κράτους στην περιφέρειά του και θα προσείλκυε στην εθνική αλβανική Κίνηση τους “Ελληνοφρονούντες Αλβανούς”. Τις παράδοξες αυτές ιδέες των Αλβανών, σύμφωνα πάντοτε με τις ελληνικές πηγές, ενθάρρυνε η Αυστρία, συνήγορος του Καθολικισμού, την επικράτηση του οποίου τους υποδείκνυε ως λύση-φραγμό κατά των πολιτικών σχεδίων των ορθόδοξων βαλκανικών κρατών στην Αλβανία²⁴.

Οι ελπίδες για ένα οργανωμένο αλβανικό Κίνημα εναντίον των Ελλήνων, που κατείχαν ως νικητές τα εδάφη της Ηπείρου, δεν επαληθεύθηκαν. Επισημάνθηκαν σε μερικά τμήματά τους εστίες δράσης των Αλβανών εθνικιστών, είτε με τη μορφή ένοπλου αγώνα άτακτων σωμάτων ή και με τη συστηματική διενέργεια της αλβανικής προπαγάνδας μεταξύ των εκεί Αλβανών, κατά το διάστημα 1913-14 και μέχρι την έναρξη του ελληνικού αυτονομιακού αγώνα.

Συντονιστικό κέντρο της αλβανικής αυτής δράσης υπήρξε ο Αυλώνας, εκτός της ζώνης της ελληνικής κατοχής, όπου βρισκόταν η έδρα της προσωρινής κυβέρνησης. Ο Ισμαήλ Κεμάλ και το αλβανικό Κομιτάτο, που συνεργαζόταν στον Αυλώνα μαζί του, ενεργούσαν για τη συγκρότηση αλβανικών σωμάτων, με σκοπό να παρενοχλήσουν τις ελληνικές δυνάμεις στις κοντινές κυρίως περιοχές προς την πλευρά του Τεπελενίου, και, ιδίως, στη γειτονική Χειμάρρα. Τα σώματα αυτά είχαν ήδη εξαπολύσει επιθέσεις εναντίον του Σπυρομήλιου, και μάλιστα κατά τους δύο τελευταίους μήνες²⁵, ξεσηκώνοντας τα μουσουλμανικά χωριά του Κουρβελεσίου, καθώς και μερικά από εκείνα που είχαν αρχικά υποταχθεί στη στρατιωτική Διοίκησή του, αθετώντας κατόπιν τις δεσμεύσεις τους. Ο Σπυρομήλιος, με την προσωπική του επιβολή²⁶ και χάρις στην ισχύ του Στρατιωτικού Νόμου, είχε κατορθώσει, παρά τις επιθέσεις αυτές, να συγκρατήσει τα χωριά, τα οποία είχε ξεσηκώσει από το Νοέμβριο 1912, κρατώντας στα όπλα όλο σχεδόν τον άρρενα πληθυσμό των φτωχών κατοίκων τους μαζί με ελάχιστους αντάρτες, και είχε επεκτείνει παράλληλα τη δικαιοδοσία του και στα παράλια νοτιοανατολικά χωριά, κατεστραμμένα, ως επί το πλείστον, από την εποχή της υποχώρησης Μέξα.

Για να επιβάλει οριστικά την τάξη στα μουσουλμανικά χωριά, που υποκινούσαν οι Αλβανοί από τον Αυλώνα, την 1η Μαρτίου ο Σπυρομήλιος ζήτησε και πάλι από τον Βενιζέλο, επ’ ευκαιρία της ελληνικής προέλασης, να βαδίσει εναντίον της πόλης αυτής, αλλά ο Έλληνας πρωθυπουργός, για μια ακόμα φορά του το απαγόρευσε²⁷. Ο κίνδυνος να επιτεθούν εναντίον της Χειμάρρας οι κάτοικοι των “αλλοδαπών χωριών” παρέμεινε και μετά την άφιξη της δύναμης του τακτικού στρατού στην περιοχή της Χειμάρρας και την κατάληψη μερικών από αυτά²⁸.

Κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Απριλίου αναμενόταν γενική επίθεση των αλβανικών σωμάτων από τον Αυλώνα εναντίον των ελληνικών δυνάμεων²⁹ και ειδικότερα εναντίον της Χειμάρρας. Την επίθεση θα διενεργούσαν χωροφύλακες, που σκόπευε να στείλει στα μουσουλμανικά χωριά η προσωρινή κυβέρνηση, ώστε, μετά τη σύγκρουση που θα γινόταν, να δοθεί δημοσιότητα στο γεγονός, να πιστοποιήσουν οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ότι οι Αλβανοί δεν θέλουν την ένωσή τους με την Ελλάδα, και να προκληθεί, ίσως, ταχύτερη επέμβαση της Ιταλίας³⁰. Το σχέδιο απέτυχε, επειδή τα μουσουλμανικά χωριά, που συνεργάζονταν με το αλβανικό Κέντρο του Αυλώνα, διαφώνησαν ως προς την εκτέλεσή του, και ενισχύθηκαν και οι ελληνικές δυνάμεις στην περιοχή³¹.

Σε πολιτική συνεργασία με την Ελλάδα έκλιναν ορισμένοι μωαμεθανοί Αλβανοί και στον καζά του Αυλώνα, δυσαρεστημένοι με τον Ισμαήλ Κεμάλ και την πολιτική της προσέγγισης προς τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, ενώ παρέμενε επίσης ανοιχτό το ενδεχόμενο να ασπασθούν ορισμένοι από αυτούς την ιδέα της συνεργασίας με την Ελλάδα στην περιοχή Βερατίου. Στο ομώνυμο σαντζάκι θα επικρατούσε και τους επόμενους μήνες έκρυθμη κατάσταση, σύγχυση και διαίρεση μεταξύ των μουσουλμάνων, κυρίως λόγω της αδυναμίας της προσωρινής κυβέρνησης να εξισορροπήσει τις διάφορες τάσεις³², αλλά και εξαιτίας των διαδοσών που ανάλογα με τις πολιτικές συγκυρίες έκαναν λόγο για την κατάληψη του Αυλώνα από ιταλικές δυνάμεις, από τα τουρκικά στρατεύματα, που είχαν καταφύγει εκεί από το Μοναστήρι και, τέλος, από τον Εσαάν πασα³³.

Ο πληθυσμός της περιοχής αυτής, που αποτελούσε τον κορμό της Μητρόπολης Βελεγράδων, είχε υποστεί μεγάλες ταλαιπωρίες, λόγω του ελληνικού αποκλεισμού από την πλευρά του Αυλώνα, των συγκρούσεων Τούρκων και Σέρβων, εκατέρωθεν του ποταμού Γενούσου, ο οποίος τη χώριζε προς βορρά από το τμήμα του Δυρραχίου, και, τέλος, εξαιτίας των ασθενειών που είχαν πλήξει τον τουρκικό στρατό. Περί το τέλος Μαρτίου, όταν ακόμα εξακολουθούσε να υφίσταται στο Βεράτι η τουρκική Διοίκηση, παρά τις προσπάθειες της προσωρινής κυβέρνησης να εγκαταστήσει εκεί αλβανικές αρχές, η χριστιανική κοινότητα Βερατίου και ο Μητροπολίτης Βελεγράδων, εκ μέρους όλων των ομογενών του σαντζακίου, όπως ανέφεραν, ζητούσαν από τον Ζωγράφο να καταλάβει ο ελληνικός στρατός τα μέρη τους. Και παρείχαν οι ίδιοι διαβεβαιώσεις ότι, μόλις έφθαναν τα ελληνικά στρατεύματα, οι Τούρκοι και οι Αλβανοί μουσουλμάνοι – πολλοί από αυτούς έκλιναν υπέρ της ελληνικής κατοχής – θα διαδήλωναν ότι επιθυμούσαν την προσάρτησή τους στην Ελλάδα με οποιονδήποτε τρόπο έκρινε σκόπιμο η ελληνική κυβέρνηση³⁴.

Ανάλογη έκκληση απηύθυνε και ο Μητροπολίτης Δυρραχίου προς τη Γενική Διοίκηση, κατά την ίδια περίοδο, όταν στους ελληνικούς κύκλους είχε προκαλέσει ανησυχίες το ενδεχόμενο να αποχωρήσουν οι Σέρβοι από τα

εδάφη που είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία και να εκτεθούν σε κίνδυνο αντεκδικήσεων εκ μέρους των μουσουλμάνων οι 50 χιλιάδες “Ορθόδοξοι Έλληνες”, πολλοί από τους οποίους είχαν συνεργασθεί, ίσως, με τα στρατεύματά τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι σε πολλές εκθέσεις των Ελλήνων εκπροσώπων, στο διάστημα αυτό, με τον όρο “Ορθόδοξοι Έλληνες” χαρακτηρίζονταν όλοι οι χριστιανοί, που άλλωστε ήταν στις περιοχές αυτές, στη συντριπτική τους πλειονότητα, Αλβανοί.

Η θέση των χριστιανών στο διαμέρισμα Βερατίου, μετά την κατάληψη των ηπειρωτικών τμημάτων από τον ελληνικό στρατό, εμφανιζόταν γενικότερα εξαιρετικά δύσκολη. Τα έγγραφα τόνιζαν ότι “ο ελληνικός ορθόδοξος πληθυσμός” στη διοίκηση Βερατίου είχε τα βλέμματά του στραμμένα προς την Ελλάδα και έδειχνε μεγάλη αφοσίωση στις πατροπαράδοτες αρχές και στα “εθνικά του φρονήματα”, ιδίως δε στη Μουζακιά της Λιούσνας, όπου οι χριστιανοί, πολυπληθέστεροι από τους μουσουλμάνους, είχαν συνεργασθεί με τους Σέρβους εναντίον των Τούρκων³⁵.

Οι εκτιμήσεις των τοπικών ελληνικών αρχών, σύμφωνα με τις οποίες όλοι οι χριστιανοί της περιφέρειας του σαντζακίου εύχονταν την επέκταση της ελληνικής κατοχής στα βορειότερα αυτά διαμερίσματα, ήταν οπωσδήποτε υπερβολικές – μερικές προέρχονταν από Έλληνες, που είχαν διωχθεί για τα εθνικά τους φρονήματα. Μεταξύ των αλβανόφωνων χριστιανών της περιοχής αυτής υπήρχαν πολλοί δεδουλευμένοι Αλβανοί εθνικιστές ήδη προ των βαλκανικών πολέμων και πριν ακόμα ληφθούν οι αποφάσεις για την ίδρυση ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, ήταν δε συνασπισμένοι με τους μουσουλμάνους εναντίον των Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά πρέπει να δεχθούμε ως δεδομένη τη θέληση του ελληνικού στοιχείου, στο ίδιο τμήμα, να ενωθεί με την Ελλάδα, καθώς επίσης και την αγωνιώδη επιθυμία των Αλβανών χριστιανών, που ήταν κάτω από την ελληνική επιρροή και αφοσιωμένοι στο Πατριαρχείο, να καταπιέζονταν από τους μπέδες, να υπαχθούν στην ελληνική διοίκηση. Οι αλβανόφωνοι αυτοί ορθόδοξοι μαζί με τους Έλληνες αντιμετώπισαν στις περιοχές του Αυλώνα και του Βερατίου διωγμούς και φυλακίσεις, από τον Ιούνιο ιδίως, και μετά την αναχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, όταν η προσωρινή κυβέρνηση επιχείρησε να καταργήσει, όπως θα δούμε, το εκκλησιαστικό και σχολικό προνομιακό καθεστώς του Πατριαρχείου³⁶.

Εκτός από τον Αυλώνα, είχε ιδρυθεί και στην Κέρκυρα αλβανικό Κέντρο, με σκοπό να οργανώσει κίνημα εναντίον των Ελλήνων, ειδικότερα στις περιοχές των κατεχόμενων εδαφών που βρίσκονταν απέναντι από το νησί, με τη συμμετοχή πολλών Αλβανών της Διασποράς³⁷. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών από τον Απρίλιο ενήργησε για την αστυνόμευση της παραλίας στις περιοχές αυτές, ώστε να μην περάσουν σ' αυτά πράκτορες³⁸ των Αλβανών εθνικιστών, καθώς και οι Αλβανοί που είχαν αρχίσει να επι-

στρέφουν αθρόα από τις παροικίες του Εξωτερικού³⁹ στη γενέτειρά τους. Παράλληλα η ελληνική κυβέρνηση ενήργησε τότε και για την παλιννόστηση Ηπειρωτών από την Αίγυπτο, το Χαρτούμ και το Σουδάν. Αρκετοί από αυτούς είχαν αναχωρήσει στις αρχές Μαΐου⁴⁰.

Τα μέτρα που επιβλήθηκαν με σκοπό να ματαιωθεί κάθε κινητοποίηση των Αλβανών εθνικιστών στην κατεχόμενη Ήπειρο επεκτάθηκαν από τα μέσα Απριλίου και μετά, ενώ κλιμακώθηκαν κατά τη διάρκεια του δεύτερου βαλκανικού πολέμου. Εκτός από την αυστηρή επιτήρηση και αστυνόμευση των αμφισβητούμενων εδαφών, τις απελάσεις και τις φυλακίσεις όλων των υπόπτων για ανάπτυξη δράσης, που εξυπηρετούσε τα αλβανικά συμφέροντα, και τις ενισχύσεις των αστυνομικών σταθμών στα βορειότερα διαμερίσματα, προγραμματίσθηκε τότε από τη Γενική Διοίκηση ο εξοπλισμός των χριστιανών.

Το μέτρο αυτό, όπως παρατηρούσε ο Ζωγράφος, θα προκαλούσε φόβο και δυσπιστία στους μουσουλμάνους, ενώ ήταν αντίθετο και με την πολιτική της προσέγγισης που είχε υιοθετήσει έως τότε η ελληνική κυβέρνηση. Κατά την άποψή του όμως ήταν αναγκαίο να εφαρμοσθεί παράλληλα με την πρώτη αυτή τακτική, που ούτως ή άλλως ήταν δύσκολο να φέρει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, εφόσον δεν άλλαζαν εύκολα τα εχθρικά αισθήματα των Αλβανών απέναντι στους Έλληνες⁴¹. Διευκρινιστικές οδηγίες του Υπουργείου προς τη Γενική Διοίκηση σχετικά με το μέτρο του εξοπλισμού, λίγες ημέρες αργότερα, έκαναν λόγο για το σχηματισμό σωμάτων πολιτοφυλακής από τους χριστιανούς των κατεχόμενων εδαφών. Η οργάνωσή τους, για την οποία θα αποφάσιζαν η Διοίκηση και οι αρμόδιες στρατιωτικές αρχές, έπρεπε να γίνει κατά τρόπο που να μην εμπνέει φόβο στους μουσουλμάνους – πράγμα αδύνατον φυσικά. Οι πολιτοφύλακες θα υπάγονταν σε στρατιωτική πειθαρχία, υπό τις διαταγές υπαξιωματικών ή αξιωματικών του ελληνικού στρατού⁴².

Σε συνεννόηση, συνήθως, με τους Αλβανούς εθνικιστές στον Αυλώνα, και πιθανώς με την προσωρινή κυβέρνηση, οι Αλβανοί επιχείρησαν να δημιουργήσουν πυρήνες δράσης ειδικότερα στα σαντζάκια Ρεσαδιέ, Αργυροκάστρου και Κορυτσάς-Κολώνιας, όπου είχε επισημανθεί εντονότερη κινητοποίησή τους, και κατά τις τελευταίες αλβανικές επαναστάσεις. Επεισόδιο του αγώνα, που διαδραματίσθηκε κατά το διάστημα αυτό στα αμφισβητούμενα εδάφη, για την προσάρτησή τους, μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών, αποτελούν και οι αναφορές-καταγγελίες που έστειλαν ορισμένοι Αλβανοί από αυτά καθώς και τον Αυλώνα προς την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, τον Grey και άλλους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, εν αγνοία της ελληνικής κυβέρνησης. Με τις καταγγελίες αυτές οι Αλβανοί κατηγορούσαν τον ελληνικό στρατό για βιαιότητες, φόνους και παντός είδους κακουργίες, ακόμα και μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης. Επίσης κατηγορούσαν την ελλη-

νική Διοίκηση για τα μέτρα που έπαιρνε, προκειμένου να παρεμποδίσει την ελεύθερη δράση των εθνικιστών, αλλά και για να επηρεάσει τον αλβανικό πληθυσμό, που δεν ήθελε να συνταχθεί με την πολιτική της.

Οι αναφορές αυτές, όπως προκύπτει από τον έλεγχο του περιεχομένου τους, βάσει των στοιχείων που έχουμε στη διάθεσή μας για τον τρόπο με τον οποίο έγινε η κατάληψη των τμημάτων αυτών από τον ελληνικό στρατό και, ιδίως, για την πολιτική που υιοθέτησε η ελληνική Διοίκηση ως προς τον πληθυσμό τους, περιέχουν αναμφισβήτητα πολλές υπερβολές και συκοφαντικές ανακρίβειες. Το ίδιο συνέβαινε, κατά τις ελληνικές πηγές, και με τα σχετικά δημοσιεύματα, που καταχωρήθηκαν σε αλβανικές και ξένες εφημερίδες, κυρίως ιταλικές, μερικά από τα οποία συντάσσονταν στον Αυλώνα, όπου δρούσε και η προπαγάνδα των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, ενισχύοντας τους Αλβανούς εθνικιστές⁴³, ή και στα προξενεία των δύο αυτών Δυνάμεων στα Ιωάννινα⁴⁴. Ανάλογες καταγγελίες για τρομοκρατία του πληθυσμού των κατεχόμενων εδαφών έγιναν εκ μέρους των Αλβανών προς την αγγλική πρεσβεία των Αθηνών και τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου το φθινόπωρο 1913, όταν πλέον η επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων είχε αναλάβει το έργο της⁴⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε στις επιθέσεις αυτές με τη δημοσίευση διαψεύσεων, που υπέβαλαν, συνήθως, πρόκριτοι και θρησκευτικοί αρχηγοί μουσουλμάνοι – οι διαψεύσεις αυτές αναφέρονταν συχνά σε συγκεκριμένα πρόσωπα και συνοδεύονταν και από πιστοποιητικά – ή με απαντήσεις της προς τις ξένες διπλωματικές αρχές, οι οποίες ζητούσαν σχετικές εξηγήσεις – συχνότερα οι αντιπροσωπεΐες των δύο Αδριατικών Δυνάμεων που ενδιαφέρονταν να μην παραταθεί η ελληνική κατοχή. Σε ορισμένες περιπτώσεις με τις διαψεύσεις αυτές η ελληνική κυβέρνηση απέρριπτε κατηγορηματικά τις καταγγελίες⁴⁶, επιβεβαιώνοντας γενικότερα ότι η συμπεριφορά του ελληνικού στρατού⁴⁷ ήταν ανάλογη με εκείνη που απαιτούσε η εφαρμογή του Στρατιωτικού Νομού, αλλά και η τακτική του προσεταιρισμού του πληθυσμού, ενώ δικαιολογούσε τις συλλήψεις και τις απελάσεις που είχαν γίνει με το επιχείρημα ότι οφείλονταν στον υπερβολικό ζήλο των τοπικών αρχών, καθώς επίσης και στην αναγκαιότητα να επιβληθεί ασφάλεια και τάξη⁴⁸.

Τα απαγορευτικά μέτρα των ελληνικών αρχών για την εμπέδωση της ασφάλειας και την αντιμετώπιση των Αλβανών εθνικιστών – σχετικά με το ζήτημα αυτό δεν διαθέτουμε αναλυτικά και συγκεκριμένα στοιχεία από ξένες πηγές – δεν φαίνεται ότι εφαρμόστηκαν σε μεγάλη έκταση, επειδή, εκτός των άλλων, η δράση αυτή, όπως την εμφανίζουν, ήταν περιορισμένη. Η κυβέρνηση και οι ελληνικές αρχές ενδιαφέρονταν εξάλλου παράλληλα να προσελκύσουν τους Αλβανούς και να εξισορροπήσουν τις διάφορες πολιτικές τάσεις τους, ώστε να υπάρχει καλή μαρτυρία εκ μέρους τους υπέρ της ελληνικής Διοίκησης και να μη ζημιωθεί το ελληνικό εθνικό ζήτημα, εξαιτίας

κάποιας εκτεταμένης αντίδρασής τους. Η Διοίκηση περιορίσθηκε, όπως φαίνεται, στην απομάκρυνση ορισμένων προσώπων, επικίνδυνων για τους πολιτικούς σκοπούς της, πράγμα που ήταν αρκετό για να συγκρατήσει τους μουσουλμάνους κυρίως, οι οποίοι ακολουθούσαν στη μεγάλη πλειονότητά τους τους προκρίτους και τους θρησκευτικούς αρχηγούς τους. Οι τελευταίοι με ευκολία υπέγραφαν τις δηλώσεις που ζητούσαν οι ελληνικές αρχές και διέψευδαν τις καταγγελίες των ομογενών τους, με διατυπώσεις που μαρτυρούσαν μεγάλο ζήλο υπέρ της ελληνικής Διοίκησης, ως επί το πλείστον για να μην εκτοπισθούν ή φυλακισθούν – χαρακτηριστική ήταν και η στάση τους, από αυτή την άποψη, κατά τη διάρκεια της περιόδου που επιχείρησε το Μάιο ο διάδοχος Γεώργιος στα κατεχόμενα εδάφη.

Ως προς τους Αλβανούς χριστιανούς, όπως και κατά τις πρόσφατες αλβανικές επαναστάσεις, λίγοι μεταξύ τους κινητοποιήθηκαν για να υποστηρίξουν την ένταξή τους στο αλβανικό κράτος, αφηρώντας τα αντίποινα που θα τους επιβάλλονταν. Οι περισσότεροι ακολούθησαν ακούσια ή εκούσια τις οδηγίες του κλήρου και των ελληνικών αρχών, σε συνεργασία με τους Έλληνες συντοπίτες τους, στηρίζοντας έτσι μια πολιτική που τους οδηγούσε στην ένωσή τους με την Ελλάδα. Γεγονός είναι ότι ο αλβανικός πληθυσμός, μουσουλμανικός και χριστιανικός, διχασμένος όπως και παλαιότερα, αλλά και γενικότερα διαφοροποιημένος ως προς τις πολιτικές κλίσεις του, και χωρίς ενιαία ηγεσία, δεν δημιούργησε μεγάλα προβλήματα στην ελληνική Διοίκηση. Τους Αλβανούς επηρέασε πάντως, στην περίπτωση αυτή, η παρουσία του ελληνικού στρατού και ο φόβος των διώξεων εκ μέρους των ελληνικών αρχών.

Η κατάσταση στα επιμέρους διαμερίσματα

Αλβανοί μουσουλμάνοι από το σαντζάκι Ρεσαδιέ, μετά την κατάληψή του από τον ελληνικό στρατό, διέφυγαν προς τον Αυλώνα. Πολλοί από αυτούς είχαν πολεμήσει με τους Τούρκους εναντίον των Ελλήνων, και είχαν πυρπολήσει αρκετά χωριά στα τμήματα Φιλιατών και Παραμυθιάς⁴⁹. Εκεί, πριν από την οριστική εγκατάσταση των ελληνικών αρχών, είχαν γίνει εναντίον τους και ορισμένες αντεκδικήσεις από τους χριστιανούς, καθώς και συγκρούσεις μεταξύ αλβανικών και ελληνικών σωμάτων.

Μετά το τέλος του πολέμου στην περιοχή επικρατούσε έκρυθμη κατάσταση, και οι ελληνικές αρχές είχαν υπόνοιες για την οργάνωση σ' αυτήν, μελλοντικά, κάποιου κινήματος, μετά από συνεννόηση πιθανώς των Τσάμηδων με τους Ιταλούς εκπροσώπους και την κυβέρνηση του Αυλώνα, η οποία διατηρούσε δίκτυο κατασκοπείας των κινήσεων του ελληνικού στρατού. Κανένα αξιόλογο κίνημα δεν διοργανώθηκε όμως στο τμήμα Ρεσαδιέ, μετά

τη διενέργεια του αφοπλισμού⁵⁰. Βέβαιο είναι, ότι οι Τσάμηδες, που βρίσκονταν στον Αυλώνα, μαζί με πρόσφυγες από την Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο, πήραν μέρος σε συλλαλητήριο, που έγινε στην πόλη στις 22 Μαΐου με την παρότρυνση των προξένων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, για να διαμαρτυρηθούν “κατά της περικοπής των συνόρων της Αλβανίας υπέρ της Ελλάδος”, που θα είχε ως αποτέλεσμα να περιέλθει το σαντζάκι Ρεσαδιέ στην Ελλάδα⁵¹. Οι ίδιοι απηύθυναν τέλος αναφορά προς τον Άγγλο Υπουργό Εξωτερικών, με την οποία κατήγγειλαν φόνους και διώξεις των Αλβανών προκρίτων από τα ελληνικά σώματα και τις ελληνικές αρχές. Την αναφορά αυτή διέψευσε λίγο αργότερα η ελληνική κυβέρνηση με συγκεκριμένα στοιχεία⁵².

Περισσότερες πληροφορίες έχουμε για τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή της Κορυτσάς, όπου ετοιμάζονταν να επιστρέψουν πολλοί Αλβανοί χριστιανοί, κυρίως από την Αμερική⁵³. Όπως προέκυψε από τις έρευνες που έκαναν οι ελληνικές αρχές, το αλβανικό Κομιτάτο δεν είχε αναπτύξει δράση στην πόλη της Κορυτσάς, όπου ζούσαν πέντε χιλιάδες οθωμανοί και δεκαπέντε χιλιάδες χριστιανοί. Στα χωριά όμως του καζά της Κορυτσάς και της Κολώνιας, με τη βοήθεια μερικών σωμάτων που δρούσαν πέρα από τη ζώνη κατοχής, οι Αλβανοί εθνικιστές υποκινούσαν τον αλβανόφωνο χριστιανικό πληθυσμό να μη συνεργασθεί με την ελληνική Διοίκηση και προσπαθούσαν να τον εξαναγκάσουν να ζητήσει με αναφορές την ένταξη των τμημάτων στο αυτόνομο αλβανικό κράτος. Την κίνηση κατηύθυνε ο Αμερικανός ιεραπόστολος Rhineas B. Kennedy, διευθυντής επί μία πενταετία του αμερικανικού παρθεναγωγείου, που είχε ιδρυθεί στην πόλη με δαπάνες της αμερικανικής ιεραποστολικής Εταιρίας, πριν από μια δεκαετία⁵⁴. Η δράση του Kennedy υπέρ των Αλβανών, που γινόταν σε συνεννόηση με το Κομιτάτο στο Μοναστήρι και στη Θεσσαλονίκη, καθώς και με τους προξένους των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στις δύο αυτές πόλεις, είχε προκαλέσει την έντονη δυσαρέσκεια των Ελλήνων της Κορυτσάς, και ιδίως των νεοτέρων, που είχαν φανατισθεί⁵⁵.

Η Διοίκηση, μετά από πρόσφατες εντολές του Υπουργείου, είχε πάρει αυστηρά μέτρα, για να παρεμποδίσει τυχόν εκδηλώσεις των Αλβανών εναντίον της ελληνικής κατοχής. Η στάση των μουσουλμάνων μπέηδων, ειδικότερα, δεν ανησυχούσε τις ελληνικές αρχές, καθώς αυτοί δεν εξωτερίκευαν ανθελληνικά αισθήματα. Οι αρχές της Κορυτσάς προχώρησαν σε απελάσεις του Kennedy και ελάχιστων άλλων χριστιανών, κυρίως, εθνικιστών⁵⁶. Το επεισόδιο της σύλληψης του Kennedy⁵⁷ προκάλεσε διάβημα στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών εκ μέρους του Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα⁵⁸.

Όσον αφορά ειδικότερα στους χριστιανούς και τη στάση που κράτησαν στα διαμερίσματα της Κορυτσάς και της Κολώνιας μπορούμε να δεχθούμε με κάποιες επιφυλάξεις τις εκτιμήσεις των Ελλήνων εκπροσώπων, σύμφωνα

με τις οποίες οι Ελληνόφιλοι ορθόδοξοι Αλβανοί και όσοι συμπαθούσαν μυστικά τις εθνικές αλβανικές ιδέες συνταυτίσθηκαν με τους Έλληνες ή ανέχθηκαν την ελληνική κατοχή. Οι Έλληνες εκπρόσωποι είναι πιθανόν να εμφανίζονται στις εκθέσεις τους την κατάσταση στα κατεχόμενα εδάφη περισσότερο ευνοϊκή για την ελληνική πλευρά ή, αντίθετα, δυσμενέστερη από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα, ώστε να λάβει η ελληνική κυβέρνηση αυστηρότερα μέτρα εναντίον των Αλβανών εθνικιστών, όπως επίσης και για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, ιδίως στην Κολώνια. Εκεί αναμενόταν, τότε, η άφιξη του αλβανικού σώματος του Σαλή Μπούτκα⁵⁹.

Καταλυτική επίδραση στα πνεύματα των κατοίκων της Κορυτσάς και υποδαύλιση του φανατισμού των Ελλήνων και των Ελληνόφιλων Αλβανών, προς όφελος της εθνικής ελληνικής υπόθεσης, ήλπιζαν οι ελληνικές αρχές ότι θα ασκούσε το ταξίδι του διαδόχου Γεωργίου. Για να δώσει στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη απτά δείγματα της επιβολής που ασκούσε η ελληνική Διοίκηση στον πληθυσμό και να επηρεάσει τις σχετικές αποφάσεις των Δυνάμεων, μετά από υπόδειξη και του βασιλιά Κωνσταντίνου, η ελληνική κυβέρνηση οργάνωσε περιοδεία του διαδόχου στα κατεχόμενα εδάφη περί το τέλος Απριλίου⁶⁰. Πανηγυρικές διαδηλώσεις και συλλογή με συμμετοχή χριστιανών και μουσουλμάνων, των σχολείων, του ορθόδοξου κλήρου, των μπαμπάδων και των δερβίσηδων, καθώς και των προκρίτων, έγιναν με την καθοδήγηση των Ελλήνων εκπροσώπων⁶¹ σε όλες τις πόλεις, όπου στάθμευε ο διάδοχος – οι κυριότεροι σταθμοί του ήταν μετά τη Θεσσαλονίκη, το Μοναστήρι, η Κορυτσά, η Κόνιτσα, η Πρεμετή, τα Ιωάννινα, το Αργυρόκαστρο και το Δελβίνο. Με ψηφίσματα και τηλεγραφήματα προς τον Έλληνα βασιλιά, τον διάδοχο και την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, που επέδωσαν στα κέντρα αυτά μικτές επιτροπές, οι κάτοικοι εξέφραζαν διάπυρες ευχαριστίες για τα αγαθά της ελληνικής Διοίκησης και ζητούσαν την προσάρτηση των κατεχόμενων εδαφών στην Ελλάδα. Ειδικότερα δε ορισμένες χριστιανικές κοινότητες – και από απομακρυσμένες ακόμα περιοχές – διαδήλωναν σ' αυτά την αμετάκλητη απόφασή τους να πολεμήσουν για τη διάσωση των διαμερισμάτων αυτών, αλλά και ολοκλήρου της Ηπείρου, μέχρι τον Αυλώνα και το Βεράτι⁶². Η περιοδεία προβλήθηκε από τον ευρωπαϊκό και τον ελληνικό Τύπο⁶³, γεγονός το οποίο προκάλεσε αντιδράσεις στη Βιέννη⁶⁴, καθώς και μεταξύ των Αλβανών εθνικιστών⁶⁵. Οι ελληνικές διοικητικές αρχές είχαν σχηματίσει την εντύπωση ότι όλος ο πληθυσμός της περιοχής της Κορυτσάς ήταν ενθουσιασμένος με τη διέλευση του διαδόχου, και ότι γενικότερα οι μουσουλμάνοι Αλβανοί συνήθιζαν την ιδέα της προσάρτησής της στην Ελλάδα⁶⁶. Επιτυχής κρίθηκε από τις αρχές η περιοδεία και στο διαμέρισμα Αργυροκάστρου⁶⁷, αν και επισημάνθηκε σ' αυτό μια σημαντική διαφοροποίηση, ως προς τη στάση του μουσουλμανικού πληθυσμού. Και οι μετριοπαθέστεροι μουσουλμάνοι πρόκριτοι του Αργυροκάστρου, τις παραμο-

νές της άφιξης του διαδόχου, έδειξαν τάσεις να μη συμμετάσχουν στις εκδηλώσεις που είχαν ετοιμασθεί, αλλά και να διαδηλώσουν αντίθετα αισθήματα. Γενικότερα, έως τότε, το μουσουλμανικό στοιχείο στην πόλη, σε αντίθεση με το χριστιανικό, δεν είχε ανταποκριθεί στην πολιτική της προσέγγισης, που ακολουθούσαν οι ελληνικές αρχές. Η ελληνική Διοίκηση απέδιδε το γεγονός αυτό σε εισηγήσεις του αλβανικού Κέντρου του Αυλώνα, με το οποίο οι μουσουλμάνοι του τμήματος κατόρθωναν να επικοινωνούν. Αν και η Διοίκηση χαρακτήριζε τις τάσεις αυτές “περιστασιακές”, στην πραγματικότητα έκρινε ότι ήταν ενδεικτικές για τα αισθήματα που έτρεφαν, γενικότερα, οι μουσουλμάνοι απέναντι στους Έλληνες. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο το Υπουργείο υπέβαλε τη γνώμη ότι ήταν προτιμότερο να υιοθετήσουν οι αρχές στο σαντζάκι Αργυροκάστρου την τακτική της επίδειξης δύναμης, παράλληλα με την πολιτική του προσεταιρισμού των μπέηδων⁶⁸.

Το ενδεχόμενο της οργάνωσης κάποιου κινήματος, με επίκεντρο τον Αυλώνα, στα κατεχόμενα τμήματα, καθώς και νέων επιθέσεων των αλβανικών σωμάτων εναντίον των Ελλήνων διαγράφηκε απειλητικότερα με την έκρηξη του δεύτερου βαλκανικού πολέμου, όταν πλέον οι επιθέσεις αυτές σχεδιαζόταν να γίνουν σε συνεργασία με τα σώματα των Βουλγαρικών κομιτατζήδων, στα πλαίσια μιας αλβανοβουλγαρικής συμμαχίας εναντίον των Ελλήνων και των Σέρβων.

Ενώ προγραμματιζόταν η αντεπίθεση των αλβανικών σωμάτων από τους Αλβανούς εθνικιστές, οι οποίοι υποστήριζαν τον Ισμαήλ Κεμάλ, εντεινόταν και οι προσπάθειες της προσωρινής κυβέρνησης για την κατάργηση του εκκλησιαστικού και σχολικού καθεστώτος του Πατριαρχείου, του οποίου οι μηχανισμοί αποτελούσαν τους κυριότερους φορείς της ελληνικής επιρροής στον αλβανόφωνο χριστιανικό πληθυσμό. Τα σχετικά μέτρα εφαρμόστηκαν από το Μάιο-Ιούνιο αποσπασματικά, καθώς η επιρροή της προσωρινής κυβέρνησης ήταν περιορισμένη και η κατάσταση γενικότερα έκρυθμη – ελληνικοί παράγοντες πίστευαν ότι αν ξεσπούσε κάποιο κίνημα εναντίον της κυβέρνησης, όπως αναμενόταν, το χριστιανικό στοιχείο θα ζητούσε την πρόελαση του ελληνικού στρατού⁶⁹. Για το ζήτημα αυτό, καθώς επίσης και για τους διωγμούς που άρχισαν, κατά το ίδιο διάστημα, στο σαντζάκι Βερατίου εναντίον των Ελλήνων και των χριστιανών, που ήταν αφοσιωμένοι στο Πατριαρχείο ή βρίσκονταν στη σφαίρα της ελληνικής επιρροής⁷⁰, διαμαρτυρήθηκε προς την κυβέρνηση του Αυλώνα ο Μητροπολίτης Βελεγράδων Ιωακείμ. Ο ίδιος ζήτησε επίσης, στις αρχές Ιουνίου, την παρέμβαση του Πατριαρχείου, για να διαφυλαχθεί το σχολικό και εκκλησιαστικό καθεστώς που ίσχυε για τους χριστιανούς, με την προσθήκη σχετικού άρθρου στον Οργανικό Χάρτη της Αλβανίας, όταν θα συντασσόταν. Το Πατριαρχείο, σύμφωνα και με υπόδειξη του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, απύθηνε σχετικό υπόμνημα προς τον Άγγλο πρόεδρο της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, ώστε

να παρέμβουν οι Μεγάλες Δυνάμεις γι' αυτόν το σκοπό. Όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς από το περιεχόμενο του υπομνήματος, η πολιτική του Πατριαρχείου εξυπηρετούσε στην περίπτωση αυτή το πολιτικό πρόγραμμα για την προσάρτηση της Ηπείρου στην Ελλάδα⁷¹.

Για τις τελευταίες εξελίξεις στο σαντζάκι Βερατίου, όπου η έκρυθμη κατάσταση συνεχίσθηκε μέχρι το τέλος του πολέμου⁷², διαμαρτυρήθηκαν και οι ορθόδοξες κοινότητες του τμήματος. Τα διαβήματα επαναλήφθηκαν και μετά την άφιξη στην Αλβανία της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου⁷³, ώστε να μεσολαβήσουν και τα μέλη της προς τις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διατήρηση του σχολικού καθεστώτος.

Η αντιμετώπιση των κινδύνων που συνεπάγονταν για τη μείωση της ελληνικής επιρροής η πολιτική της προσωρινής αλβανικής κυβέρνησης και η προετοιμασία νέων αλβανικών επιθέσεων⁷⁴, με τη βοήθειά της⁷⁵ και την ενίσχυση της ιταλικής προπαγάνδας, υπήρξε συστηματικός στόχος της ελληνικής πολιτικής, κατά το ίδιο κρίσιμο διάστημα. Η ελληνική κυβέρνηση επιχείρησε συγκεκριμένα να υποβοηθήσει την αντίδραση εναντίον του Ισμαήλ Κεμάλ και της κυβέρνησής του εκ μέρους ορισμένων Αλβανών μπέηδων, με τους οποίους ήρθε η ίδια σε συνεννόηση, ελπίζοντας ότι θα δέχονταν, επίσης, να κάνουν δηλώσεις υπέρ της Ελλάδας⁷⁶. Ιδίως δε άρχισε επαφές με τον Εσσάτ πασά, όπως είχαν κάνει και οι κυβερνήσεις των γειτονικών βαλκανικών κρατών, με σκοπό να υποστηρίξει τις προσπάθειές του για την ανατροπή του Ισμαήλ Κεμάλ και το σχηματισμό δικής του κυβέρνησης. Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση έδωσε οδηγίες στη Γενική Διοίκηση για τον άμεσο εξοπλισμό του χριστιανικού πληθυσμού των βορείων διαμερισμάτων των κατεχόμενων εδαφών και την οργάνωσή του σε πολιτοφυλακές, των οποίων η εκγύμναση θα γινόταν επιτόπου, σε συνεννόηση με το Τμήμα Στρατιάς. Το μέτρο αυτό και η συνεννόηση με τον Εσσάτ πασά έπρεπε, κατά την άποψη του Ζωγράφου, στο εξής να αποτελέσουν τις βάσεις μιας εθνικής πολιτικής στην Ήπειρο⁷⁷.

Για τις επαφές με τον Εσσάτ πασά το Υπουργείο Εξωτερικών χρησιμοποίησε τον Έλληνα ιατρό Ναούμ Βοΐλα, που ήταν εγκατεστημένος στο Κάιρο⁷⁸, και τον Μητροπολίτη Δυρραχίου. Ο Εσσάτ από το πρώτο δεκαήμερο του Ιουνίου εμφανιζόταν πρόθυμος να συμπράξει με την ελληνική κυβέρνηση, εφόσον αυτή αναγνώριζε την αλβανική αυτονομία. Ο ίδιος υποσχόταν, συγκεκριμένα, να μην προβάλλει παράλογες εδαφικές αξιώσεις και να δεχθεί τα ελληνοαλβανικά σύνορα, τα οποία διεκδικούσε η Ελλάδα⁷⁹, χωρίς να παρέμβει κατά το διακανονισμό του ζητήματος, όταν θα αναλάμβανε την εξουσία⁸⁰. Από την πλευρά της, η ελληνική κυβέρνηση θα δεσμευόταν να τον χρηματοδοτήσει και να μεσολαβήσει για να του δοθεί και η υποστήριξη του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Η Ελλάδα θα έπρεπε να αποκτήσει ερείσματα στη νέα αλβανική πολιτική ηγεσία που θα προέκυπτε, όπως και τα

άλλα γειτονικά κράτη, που ενδιαφέρονταν για τις αλβανικές εξελίξεις, χάριν της προώθησης της εθνικής υπόθεσης.

Στις 18 Ιουνίου το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ανέθεσε στον Ζωγράφο την εκτέλεση της απόφασης για το σχηματισμό πολιτοφυλακών, ενώ παράλληλα τον εξουσιοδοτούσε να πάρει οποιαδήποτε πρωτοβουλία έκρινε αναγκαία για την άμυνα των κατεχόμενων εδαφών και την εφαρμογή του ελληνικού πολιτικού προγράμματος⁸¹. Η οργάνωση πολιτοφυλακών κρινόταν πλέον αναγκαία, όχι μόνο για αμυντικούς σκοπούς, αλλά και για να αποκτήσει ο ελληνικός, ιδίως, πληθυσμός κάποια πολεμική ετοιμότητα, απαραίτητη για την περίπτωση, κατά την οποία η ελληνική κυβέρνηση δεν θα δεχόταν τις τελικές αποφάσεις για την οριοθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων και θα αποφάσιζε να υποστηρίξει, έμμεσα, αυτονομιστικό ελληνικό κίνημα στα αμφισβητούμενα εδάφη. Οι τελευταίες διπλωματικές εξελίξεις του Ηπειρωτικού ζητήματος ήταν αποθαρρυντικές. Η Ελλάδα αναγκάζοταν τότε να δεχθεί τις αυστροϊταλικές απαιτήσεις για τη χάραξη των συνόρων στην παράκτια ζώνη, ενώ ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών επανερχόταν και πάλι στην πρότασή του για την αποστολή μιας επιτροπής, υπό όρους, που θα απέβαιναν σε βάρος των ελληνικών διεκδικήσεων⁸².

Οι προετοιμασίες για την οργάνωση των χριστιανών σε πολιτοφυλακές καθυστέρησαν⁸³ κάπως και επιταχύνθηκαν από το τέλος Ιουλίου, όταν επιβεβαιώθηκε η δυσάρεστη για την Ελλάδα έκβαση του συνοριακού ζητήματος. Είχε όμως αρχίσει η στρατολόγηση εθελοντών σε ορισμένες κοινότητες από ειδικές επιτροπές, που συστάθηκαν στα κυριότερα κέντρα των κατεχόμενων εδαφών⁸⁴, ενώ οι Αλβανοί εθνικιστές οργάνωναν, επίσης, συλλαλητήρια στον Αυλώνα, για να προβάλλουν τις διεκδικήσεις τους⁸⁵.

Οι πολιτοφυλακές που οργανώθηκαν από τον Αύγουστο, οι "Ιεροί λόχοι" – σε ορισμένες πόλεις είχαν ήδη σχηματισθεί πυρήνες τους – είχαν προορισμό να αμυνθούν σε πρώτη φάση μαζί με τις δυνάμεις του ελληνικού στρατού εναντίον των αλβανικών σωμάτων και των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίοι εξακολουθούσαν να σκέπτονται την οργάνωση κινήματος, για να προκαλέσουν αντιπερισπασμό στους Έλληνες και τις συμπάθειες της Ευρώπης⁸⁶. Κυρίως όμως οι πολιτοφυλακές έπρεπε να πείσουν με την παρουσία τους τους Αλβανούς εθνικιστές και την επιτροπή που θα ερχόταν στα διάφορα διαμερίσματα, ότι είχαν την πρόθεση να αγωνισθούν μέχρι θανάτου, για να ματαιώσουν την προσάρτησή τους στην Αλβανία. Η οργάνωση των πολιτοφυλακών θα χρησίμευε τέλος και για την ενίσχυση των ελληνικών θέσεων κατά την τελευταία διπλωματική μάχη, που θα έδινε η ελληνική κυβέρνηση, αναφορικά με το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, εφόσον η παρουσία των σωμάτων αυτών θα χρησίμευε, κατά διαστήματα, ως διαρκής απειλή για την πρόκληση νέων ανωμαλιών στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο.

Αλλά ποιες ήταν οι πραγματικές εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς για

τη στάση των δύο μεγάλων κοινωνικοθρησκευτικών ομάδων του αλβανικού πληθυσμού στα κατεχόμενα εδάφη, και για τις πιθανότητες που υπήρχαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του ελληνικού εθνικού προγράμματος, λίγο πριν αναλάβει το έργο της η επιτροπή; Οι εκτιμήσεις αυτές δεν άφηναν περιθώρια στον ελληνικό παράγοντα να ελπίζει ότι οι μουσουλμάνοι Αλβανοί, στη μεγάλη πλειονότητά τους, θα εκδηλώνονταν υπέρ της Ελλάδας, εφόσον η επιτροπή θα τους επέτρεπε κάτι τέτοιο, και θα εξέφραζαν ελεύθερα τα αισθήματά τους⁸⁷.

Οι εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς για τις διαθέσεις των αλβανόφωνων χριστιανών ήταν αντίθετα ενθαρρυντικές, όπως έχει ήδη αναφερθεί, και επέτρεπαν βάσιμες ελπίδες ότι αυτοί, επίσης στην πλειονότητά τους, θα αποτελούσαν μαζί με τους Έλληνες “έρεισμα ευοδώσεως του εθνικού προγράμματος”. Όπως, όμως, μπορούμε να συμπεράνουμε, δεν θα μπορούσαν να αναλάβουν με τις δυνάμεις τους τον ένοπλο αγώνα για την προσαρτηση των εδαφών τους στην Ελλάδα, ούτε όμως και ήταν δυνατόν να προετοιμασθούν για αυτοτελή άμυνα. Ενδιαφέρουσες ήταν οι παρατηρήσεις για το ζήτημα αυτό του προξένου Αργυροκάστρου Καψαμπέλη, ο οποίος υπογράμμιζε σε έκθεσή του προς το Υπουργείο, σχετικά ειδικότερα με τους χριστιανούς του σαντζακίου του, ότι η εκκρεμότητα της τύχης τους και ο φόβος των φοβερών αντεκδικήσεων που θα εξαπέλυαν εναντίον τους οι μουσουλμάνοι, θα ανέστελλε οποιαδήποτε προθυμία τους να ανταποκριθούν σε μια ανάλογη πρόσκληση⁸⁸.

Μαζί με την προετοιμασία του πληθυσμού των κατεχόμενων εδαφών για να δεχθεί την επιτροπή, μέχρι την ολοκλήρωση του έργου της, βασικός άξονας του “ελληνικού εθνικού προγράμματος” θα ήταν και η επανάληψη των συνεννοήσεων με τον Εσάτ πασά, που δεν είχαν ουσιαστικά διακοπεί⁸⁹, ώστε, τελικά, να ανατρέψει αυτός τον Ισμαήλ Κεμάλ και να σχηματίσει νέα αλβανική κυβέρνηση, με αντάλλαγμα την υποχρέωση να κρατήσει ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης αυτής ουδέτερη στάση, κατά την τελική διευθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων⁹⁰.

Μέχρι να φθάσει η επιτροπή χάραξης στα κατεχόμενα εδάφη, ο αλβανικός πληθυσμός, στο σύνολό του, είχε πάντως δεχθεί την ελληνική κατοχή μάλλον παθητικά, χωρίς να οργανώσει κανένα αξιόλογο κίνημα εναντίον των Ελλήνων που εργάζονταν για την προσαρτηση των περιοχών τους στην Ελλάδα. Οι κατά τόπους μικρές εστίες αντίστασης εκ μέρους των Αλβανών εθνικιστών, τη δράση των οποίων υποκινούσαν η προσωρινή αλβανική κυβέρνηση και όσοι Αλβανοί είχαν συγκεντρωθεί στον Αυλώνα, σχεδόν αδρανοποιήθηκαν, λόγω της παρουσίας του ελληνικού στρατού, των απελάσεων, καθώς και άλλων περιοριστικών μέτρων των ελληνικών αρχών. Επίσης, μέχρι την άφιξη της επιτροπής, η αλβανική κυβέρνηση του Αυλώνα, με περιορισμένη επιρροή και αντιμέτωπη με το χωριστικό κίνημα του Εσάτ

πασά, δεν είχε αποδειχθεί ικανή να ικανοποιήσει τις ελπίδες των Αλβανών εθνικιστών, οι οποίοι είχαν εναποθέσει σ' αυτήν τη λύση του εθνικού τους ζητήματος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ Χ

1. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 328-9.
2. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 117.
3. Στο ίδιο, σελ. 125.
4. Στο ίδιο, σελ. 126.
5. Ε. Νικολαΐδου, "Η Οργάνωση του Κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο", στο *Δωδώνη*, Τόμος ΙΣΤ', Τεύχος 1ο, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Στ. Ι. Παπαδόπουλο, (Ιωάννινα, 1987), σελ. 497-608.
6. Στο ίδιο. Οι υπηρεσίες της Γενικής Διοίκησης διαιρέθηκαν σε οκτώ τμήματα, που κάλυπταν όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προσπάθειές της για τη ρύθμιση των προβλημάτων που είχαν προκύψει στις διάφορες κοινότητες σχετικά με τις βοσκήσιμες γαίες, λόγω της αμφισβήτησης των σχετικών αποφάσεων των τοπικών συμβουλίων και των επιτροπών, και επίσης για την κατάρτιση βιβλίων κτηματολογίου, την καταμέτρηση και τη χωρογράφηση των δημοσίων γαιών, δασών και κτίσεων.
7. Α.Υ.Ε., Διοίκηση Αργυροκάστρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιουλίου 1913, αρ. 369, και Προξενείο Αργυροκάστρου προς τη Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 23 Μαΐου / 5 Ιουνίου 1913, αρ. 163, 1913, Ανασχ. 76(77-91), Α/5.
8. Νικολαΐδου, "Η Οργάνωση του Κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο", στο *Δωδώνη*, Τόμος ΙΣΤ', Τεύχος 1ο, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Στ. Ι. Παπαδόπουλο, (Ιωάννινα, 1987), σελ. 502-504 και 509.
9. Στο ίδιο, σελ. 500-504.
10. Βιβλιοθήκη Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, εφημερίς "Ήπειρος", φ. 171/3.3.1913.
11. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, "Προκήρυξις Νομάρχη Φορέστη", 1η Μαρτίου 1913/8.
12. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., "Προκήρυξις του Γενικού Διοικητού των στρατιωτικώς κατεχομένων εδαφών της Ηπείρου προς τους κατοίκους αυτής, εν Ιωαννίνοις τη 12η Απριλίου 1913"/4.
13. Νικολαΐδου, "Η Οργάνωση του Κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο", στο *Δωδώνη*, Τόμος ΙΣΤ', Τεύχος 1ο, Αφιέρωμα στον Καθηγητή Στ. Ι. Παπαδόπουλο, (Ιωάννινα, 1987), σελ. 562-563.
14. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου, Ζωγράφος προς Βενιζέλον, 26 Απριλίου / 9 Μαΐου 1913, 173/311.
15. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου και Διοικητικόν Επίτροπον Κορυτσάς, 21 Απριλίου / 4 Μαΐου 1913, αρ. 13742, 1913, Ανασχ. 29.
16. Υπερβολικές ήταν και οι προβλέψεις σχετικά με τη στάση που θα κρατούσαν οι Αλβανοί, τις οποίες γνωστοποίησε στον Έλληνα πρωθυπουργό με επιστολή του ο "Ελληνόφρων Κορυτσαίος Αλβανός" Μ. Τούρτουλης. Ο τελευταίος ειδοποιούσε τον πρωθυπουργό ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να πραγματοποιήσει η Ελλάδα την προσάρτηση των εδαφών που διεκδικούσε. Όπως ανέφερε, κατοικούσαν τότε σ' αυτά περισσότεροι από 250.000 μωαμεθανοί και "χριστιανοί Αλβανίζοντες" και μόνον 50.000 "χριστιανοί Ελληνίζοντες". Βλέπε σχετικά, ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου, Μ. Τούρτουλης προς Βενιζέλον, 6 Φεβρουαρίου 1913, 173/365.
17. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Μαΐου 1913, αρ. 8477, 1913, Ανασχ. 10.
18. ΙΑΜΜ, Αρχείο Στρατηγού Π. Δαγκλή, Δαγκλής προς Βασιλέα Κωνσταντίνο, 13/26 Απριλίου 1913/33.

19. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ζωγράφος προς Διοικητικούς Επιτρόπους, 8/21 Απριλίου 1913, Τηλ. αρ. 70/4.

20. Α.Υ.Ε., Γάγαρης, Διοικητικός Επίτροπος Τεπελενίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Μαΐου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 126.

21. Προτάσεις για μίαν ελληνοαλβανική συνεννόηση δέχθηκε η ελληνική κυβέρνηση το Μάρτιο από τον Φ. Νόγκα, ο οποίος ήταν μέλος της αλβανικής αντιπροσωπείας στο Λονδίνο και επικριτής του Ισμαήλ Κεμάλ. Ο Νόγκας ζήτησε από τον απεσταλμένο της ελληνικής κυβέρνησης Σαχτούρη να συναινέσει αυτή στο σχηματισμό ενός συνασπισμού, στον οποίο θα συμμετείχαν μαζί με την Ελλάδα και την Αλβανία η Σερβία και η Ρουμανία. Οι δύο άνδρες συζήτησαν επίσης, παρουσία και του Μεχμέτ μπέν Κόνιτσα, το ενδεχόμενο για την ίδρυση ενός ελληνοαλβανικού δυαδικού βασιλείου. Τα σχέδια αυτά δεν ήταν δυνατόν να υλοποιηθούν, εκτός των άλλων λόγων, και επειδή οι δύο πλευρές επέμεναν στις γνωστές θέσεις τους για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων. Ο Μεχμέτ μπένς μάλιστα, εκ των υστέρων, ζήτησε να γίνει αυτή η χάραξη στη γραμμή του ποταμού Λούρου. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Σαχτούρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Απριλίου 1913, αρ. 13397, 23 Μαρτίου / 5 Απριλίου 1913, και Σαχτούρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Μαρτίου 1913, αρ. 9003, 25 Μαρτίου / 7 Απριλίου 1913, 1913, Ιστορικών Αρχείων, Ενέργειαι Ελλάδος, συμμαχικών και εχθρικών Δυνάμεων και Μεγάλων Δυνάμεων εν τω Βορειοηπειρωτικώ και Αλβανικώ Ζητήματι.

22. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Τηλεγρ. Κορομπλά προς Αρχηγόν κατοχής Χειμάρρας, 15/28 Μαΐου 1913, αρ. 3668/4. Μεταξύ των μπένδων που ήθελε να προσεταιρισθεί η ελληνική κυβέρνηση, οι σπουδαιότεροι ήταν ο Αζίζ πασάς Βρυώνης και οι ισχυροί μπένδες της Μαλακάστρας, καθώς και ο υπουργός του Ισμαήλ Κεμάλ Μουφίτ μπένς Λιμποχόβα, και τέλος ο Εσσάτ πασάς. Η συνεργασία όμως, που επιδίωξε η κυβέρνηση μαζί τους, σε ελάχιστες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκε.

23. Α.Υ.Ε., Σαχτούρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Μαρτίου 1913, αρ. 13395, 1913, Ιστορικών Αρχείων, Ενέργειαι Ελλάδος, συμμαχικών και εχθρικών Δυνάμεων και Μεγάλων Δυνάμεων εν τω Βορειοηπειρωτικώ και Αλβανικώ Ζητήματι.

24. Α.Υ.Ε., Σαχτούρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Μαρτίου 1913, αρ. 13395, 1913, Ιστορικών Αρχείων, Ενέργειαι Ελλάδος, συμμαχικών και εχθρικών Δυνάμεων και Μεγάλων Δυνάμεων εν τω Βορειοηπειρωτικώ και Αλβανικώ Ζητήματι.

25. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Εγκύκλιος προς κατοίκους της επαρχίας Χειμάρρας, 31 Ιανουαρίου / 13 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 1497/3, όπου αναφέρεται σημαντική μάχη στις 28 Ιανουαρίου εναντίον των Αλβανών μουσουλμάνων. Βλέπε επίσης, επιστολή προς Σπυρομήλιον από τον αρχηγό του αποσπάσματος στο Κηπαρό, 19 Ιανουαρίου 1913.

26. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Αρχηγός Χειμάρρας προς κατοίκους Κηπαρού, 1η Ιανουαρίου 1913, αρ. 1026, Σπυρομήλιος προς Γενικόν Αρχηγόν Στρατού, και Α.Β.Υ. Διάδοχον, Ιωάννινα, 15 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 1770/3, και Σπυρομήλιος προς Πρωθυπουργόν και Υπουργείο Εξωτερικών, Έκθεση περί Χειμάρρας, 9/22 Απριλίου 1913, αρ. 2835/4. Στις 27 Φεβρουαρίου ο Σπυρομήλιος είχε ζητήσει από την ελληνική κυβέρνηση να τον απαλλάξει από το αξίωμά του μόλις συντελεσθεί η απελευθέρωση της Ηπείρου. Το αίτημά του, που επανελήφθη, δεν έγινε δεκτό, επειδή η προσωπική του συμβολή στη διοίκηση της ευαίσθητης αυτής περιοχής για την ελληνική άμυνα κρίθηκε απαραίτητη, εφόσον μάλιστα η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε ακόμα δεχθεί τη χάραξη των συνόρων στην παράκτια ζώνη μέχρι τη Φτελιά. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Αρχηγός κατοχής Χειμάρρας Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Ιανουαρίου / 9 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 6297, 1912, Β/52.

27. Α.Υ.Ε., Βενιζέλος (Υπουργός Στρατιωτικών) προς Αξιωματικόν Σπυρομήλιον, 1η Μαρτίου 1913, αρ. 183, Ανασχ. 49 (45-56).

28. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Χειμάρρας, Α.Χ., Αναφορά των προκρίτων του χωρίου Μπόρσι προς το αρχηγείο Στρατού Χειμάρρας, 23 Μαρτίου 1913, αρ. 10226/3, αντίγραφο από Α.Υ.Ε., 1913, Ιστορικών Αρχείων, Ενέργειαι συμμαχικών και εχθρικών Δυνάμεων και Μεγάλων Δυνάμεων εν τω Βορειοπειρωτικώ και Αλβανικώ Ζητήματι. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Πρωθυπουργόν και Υπουργείο Εξωτερικών, Έκθεση περί Χειμάρρας, 9/22 Απριλίου 1913, αρ. 2835/4 και Σπυρομήλιος προς Ρακήπ βέν Γκιολέκα και τους κατοίκους των χωρίων Κούτσι, Μπολαίνα, Καλαρράτες, Βράνιστα, αρ. 2624/3. Ο κίνδυνος για την άμυνα της Χειμάρρας ήταν ένας από τους βασικούς λόγους, για τους οποίους ο Σπυρομήλιος δεν επέμεινε να γίνει δεκτή η παραίτησή του.

29. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, αρ. 13983, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

30. Α.Υ.Ε., Ο Αρχηγός κατοχής Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Απριλίου / 11 Μαΐου 1913, αρ. 14003, 1913, Ανασχ. 29.

31. Α.Υ.Ε., Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Απριλίου / 13 Μαΐου 1913, αρ. 1411, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Ο κίνδυνος εκ μέρους των μουσουλμανικών χωριών της περιοχής ήλπιζε ο Σπυρομήλιος να αποσοβηθεί με το διορισμό του Καδρή μπέν Γκιολέκα από το Κούτσι, ως δημάρχου. Ο Σπυρομήλιος ήλπιζε με το διορισμό του Καδρή μπέν Γκιολέκα να αποσοβηθεί ο κίνδυνος εκ μέρους των μουσουλμανικών χωριών της περιοχής. Ο Γκιολέκας, αν και είχε προσχωρήσει στο αλβανικό Κίνημα, θεόταν να αναλάβει τη θέση και να εκδηλωθεί κατόπιν υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, παίρνοντας οικονομικά και άλλα ανταλλάγματα. Βλέπε σχετικά επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Δαγκλή, 9/22 Απριλίου 1913, Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 3443, και Υπομνηματική Περίληψις/34. Το Υπουργείο δέχθηκε τους όρους του Γκιολέκα στις 3 Μαΐου και ζήτησε κατάλογο των άλλων ισχυρών μουσουλμάνων Αλβανών, για να πάρει τα παιδιά τους ως υποτρόφους. Ο Γκιολέκας διορίσθηκε στη θέση αυτή, οι υποσχέσεις όμως που ανέλαβε το Υπουργείο, ένα μήνα μετά, δεν τηρήθηκαν, ίσως λόγω των εξελίξεων του Ηπειρωτικού Ζητήματος.

32. Α.Υ.Ε., Επιστολή Σούρλα προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14 Ιουνίου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

33. Α.Υ.Ε., Ο Αρχηγός κατοχής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Απριλίου / 11 Μαΐου 1913, αρ. 14003, 1913, Ανασχ. 29.

34. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Μαρτίου / 12 Απριλίου, αντίγραφο, 1913/3. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Βελεγράδων Ιωακείμ προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, 5 Ιουνίου 1913, και Σούρλας προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14/27 Ιουνίου 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

35. Α.Υ.Ε., Σούρλας προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14/27 Ιουνίου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

36. Α.Υ.Ε., Σούρλας προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14/27 Ιουνίου 1913, και Βελεγράδων Ιωακείμ προς Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, 5 Ιουνίου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

37. Α.Υ.Ε., Ο Αρχηγός κατοχής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Απριλίου 1913, αρ. 12653, Ανασχ. 76, Α/5.

38. Α.Υ.Ε., Ο Αρχηγός κατοχής Χειμάρρας προς το Τμήμα της Στρατιάς εις Ιωάννινα, 28 Μαΐου / 10 Ιουνίου 1913, αρ. 3929, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Ο Σπυρομήλιος είχε και προσωπικά παράπονα εναντίον του νομάρχη Κερκύρας Βαρατάση, τον οποίο κατηγορούσε ότι ήταν προστάτης των Αλβανών, ζητούσε δε γι' αυτό να παρέμβει η κυβέρνηση, ώστε να ματαιωθεί η δράση του αλβανικού Κομιτάτου Κερκύρας και να φθάσουν τα ελληνικά σύνορα στα Ακροκεραύνια. Βλέπε σχετικά, Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Τηλεγρ. μέσω Κερκύρας, 6/19 Ιουνίου 1913, αρ. 17206, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

39. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ζωγράφος προς Διοικητικούς επιτρόπους Χειμάρρας και Αγ. Σαράντα, 8/21 Απριλίου 1913, Τηλεγρ., αρ. 770/4, και Α.Υ.Ε., Διοικητικός Επίτροπος Αγίων Σαράντα προς Γενική Διοίκηση, 25 Ιουνίου / 8 Ιουλίου 1913, αρ. 58, 1913, Β/35. Η παλιννόστηση μικρού αριθμού Αλβανών μεταναστών από την Αμερική – οι περισσότεροι ήταν αγράμματοι και εργάτες – συνεχιζόταν περί το τέλος Ιουνίου, ενώ εκατοντάδες μεταξύ τους – το σύνολό τους ήταν 50.000 – ετοιμάζονταν να παλιννοστήσουν. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Προξενείο Βοστώνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαΐου / 3 Ιουνίου 1913, αρ. 18864, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Τμήμα Στρατού Ηπείρου, Δαγκλής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Μαΐου / 1 Ιουνίου 1913, αρ. 7350, Ιστορικών Αρχείων, Αγών Αυστρίας, Ιταλίας εν Βορείω Ηπείρω και Αλβανία, και Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Τηλεγρ. Κορομπλά προς Νομάρχη Κερκύρας, 25 Μαΐου / 7 Ιουνίου 1913, αρ. 3929/4. Βλέπε επίσης στο ίδιο, “Κατάλογοι των εξ αλλοδαπής επανελθόντων κατοίκων της επαρχίας Χειμάρρας, από την έναρξη του πολέμου, τη προτροπή Σπυρομήλιου, από της 27ης Φεβρουαρίου” / Ηπειρώτες εθελοντές 1908-1913. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Απριλίου / 6 Μαΐου 1913, αρ. 484, 1913, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα περιόδου 1912-1914, Α, 1-499.

40. Α.Υ.Ε., Γ.Ι. Δρόσος προς Σαχτούρη, 9 Μαΐου 1913, “Τηλεγράφημα των εδώ Ηπειρωτών, εις Λονδίνον, τη 11η Ιανουαρίου 1913, εις Πετρούπολιν, τη 8η Απριλίου, και εις Ρώμην, τη 18η Απριλίου”, 1913, Ανασχ. 35.

41. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Απριλίου / 9 Μαΐου 1913, αρ. 13845, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

42. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, αρ. 13845, 1913, Ανασχ. 35.

43. Α.Υ.Ε., Διοικητής Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 112058, 1913, Ιστορικών Αρχείων, Αγών Αυστρίας και Ιταλίας εν Βορείω Ηπείρω και Αλβανία. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για σχετικό δημοσίευμα στην εφημερίδα *Ήλιος* της Βοστώνης, με τίτλο “Πώς συμπεριφέρονται οι Έλληνες στην Κορυτσά”. Βλέπε επίσης, στο ίδιο, Τηλεγρ. εκ Λεσκοβικίου προς το Γραφείο ελληνικού Τύπου, 17/30 Απριλίου 1913, το οποίο υπογράφουν ο Μουφτής και οι μουσουλμάνοι Λεσκοβικίου, διαψεύδοντας δημοσίευμα της αλβανικής εφημερίδας *Πατρίς*, που εκδιδόταν στην Κωνσταντίνα. Επίσης, Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. μουσουλμάνων Κορυτσάς, της 3ης Ιουνίου 1913, γαλλικά γραμμένο, που διαψεύδει άρθρο δημοσιευμένο στην αλβανική εφημερίδα της Σόφιας *Lyri e Chkiperisse*, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

44. ΙΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv, Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 28 Ιουνίου 1913, αρ. 29 α-ζ, 24-28 Ιουνίου 1913, MA 7/0299-301A, όπου ο Αυστριακός Πρόξενος εκφράζει την άποψη ότι δεν μπορούν να χρησιμεύσουν όλες οι σχετικές αναφορές του Γενικού Προξενείου Ιωαννίνων ως αποδεικτικό υλικό, για να γίνει στην ελληνική κυβέρνηση κάποιο διάβημα για τη συμπεριφορά των ελληνικών αρχών από τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις.

45. Α.Υ.Ε., Αντίγραφο του Υπομνήματος στη γαλλική γλώσσα, που υπέβαλαν οι εκπρόσωποι της αλβανικής κυβέρνησης στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για τη διάπραξη βιαιοτήτων εκ μέρους του ελληνικού στρατού σε βάρος του μουσουλμανικού πληθυσμού στη σημερινή Νότιο Αλβανία, και στην περιοχή όπου κατοικούσαν οι Τσάμηδες, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5 – βλέπε παρακάτω, σημ. 46, την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 22 Οκτωβρίου / 4 Νοεμβρίου 1913, αρ. 29235, Pollo P. Mekshi προς τον Άγγλο εκπρόσωπο της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, 25 Οκτωβρίου / 7 Νοεμβρίου 1913, Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 18 Νοεμβρίου / 1η Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32353, 1913, Α.Α.Κ., 41.

46. Α.Υ.Ε., Ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, πληροφορίες, οι οποίες αναιρούν όλες τις κατηγορίες των εκπροσώπων της αλβανικής κυβέρνησης της Αυλώνας, 19 Ιουνίου / 2 Ιουλίου 1913, στη γαλλική, 1913, Β/52. Το παραπάνω έγγραφο απέστειλε η ελληνική κυβέρνηση στον Άγγλο Υπουργό Εξωτερικών και πρόεδρο της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης στις 25 Ιουλίου / 7 Αυγούστου 1913. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., “Τηλεγρ. εξ Αργυροκάστρου, 30 Ιουλίου 1912, αρ. 02239, Γενική Διοίκησης, Γραφείον Τύπου, διάψευσις ανταποκρίσεως εξ Αυλώνας της εφημερίδος *Εσπερινός Ταχυδρόμος* του Μιλάνου περί καταπιέσεων μουσουλμάνων του διαμερίσματος και διαπράξεως φρικωδών θηριωδιών”, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Κοινοποίηση του Γενικού Διοικητή Ιωαννίνων προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Δεκεμβρίου 1913, 1913, Α.Α.Κ., Α/4, Α/4, Α/5.

47. Βλέπε σχετικά έγγραφα στο Α.Υ.Ε., 1913, Ανασχ. 39(35-44). Στα έγγραφα αυτά γίνεται λόγος για ορισμένες βιαιότητες εκ μέρους των Ελλήνων και, αντίστροφα, εκ μέρους των Τούρκων και των Αλβανών, κατά τη διάρκεια του πολέμου.

48. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Αυστρίας και Ιταλίας, 27 Ιουνίου / 10 Ιουλίου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

49. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Βενιζέλον, Λονδίνο, 11/24 Ιανουαρίου 1913, αρ. 1102, 1913, Ανασχ. 39(35-44).

50. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Στρατιωτικών, 17/30 Αυγούστου 1913, αρ. 23374, και “Γενική Διοίκησης των εν Ηπείρω υπό του ελληνικού στρατού κατεχομένων χωρών προς Υπουργείον Εξωτερικών”, 16/29 Ιουλίου 1913, αρ. 756, 1913, Ανασχ. 57(57-59).

51. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Γενικό Στρατηγείο Α.Μ. Βασιλέως, 7/20 Μαΐου 1913, αρ. 3334, και Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Μαΐου / 10 Ιουνίου 1913/4.

52. Α.Υ.Ε., Αντίγραφο του Υπομνήματος που υπέβαλαν οι εκπρόσωποι της αλβανικής κυβέρνησης στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για τη διάπραξη βιαιοτήτων εκ μέρους του ελληνικού στρατού σε βάρος του μουσουλμανικού πληθυσμού στη σημερινή Νότιο Αλβανία και στην περιοχή, όπου κατοικούσαν οι Τσάμηδες, 1913, 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, πληροφορίες, οι οποίες καταρρίπτουν όλες τις κατηγορίες των εκπροσώπων της αλβανικής κυβέρνησης της Αυλώνας, 19 Ιουνίου / 2 Ιουλίου 1913, 1913, Β/52. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., “Τηλεγρ. εξ Αργυροκάστρου, 02239, 30 Ιουλίου 1912, Γενική Διοίκησης, Γραφείον Τύπου, διάψευσις ανταποκρίσεως εξ Αυλώνας της εφημερίδος “*Εσπερινός Ταχυδρόμος*” του Μιλάνου περί καταπιέσεων μουσουλμάνων του διαμερίσματος και διαπράξεως φρικωδών θηριωδιών”, 1913, Α/5, Α/5, Α/5, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Κοινοποίηση του Γενικού Διοικητή Ιωαννίνων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Δεκεμβρίου 1913, Α.Α.Κ., Α/4, Α/4, Α/5.

53. Α.Υ.Ε., Γενικό Προξενείο Αλεξανδρείας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1/14 Απριλίου 1913, αρ. 44, 1913, Ανασχ. 77-91.

54. Α.Υ.Ε., “Αναφορά του υπομοίραρχου Δ. Αγγελίδη, (ανάκριση) εν Κορυτσά, 28 Μαρτίου 1913”, και Διοικητικός Επίτροπος Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Απριλίου 1913, αρ. 14343, 1913, Β/59, Β/59, Β/130, Β/140, Β/175. Βλέπε επίσης, σημείωμα του Υπουργείου Εξωτερικών, άνευ αριθμού και ημερομηνίας, στη γαλλική γλώσσα, στο ίδιο.

55. Α.Υ.Ε., Αναφορά του υπομοίραρχου Δ. Αγγελίδη, (ανάκριση), εν Κορυτσά, 1 Απριλίου 1913, άνευ αριθμού, και Κορομπλάς προς Πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, 20 Μαΐου / 2 Ιουνίου 1913, στην αγγλική, αρ. 16078, 1913, Β/59, Β/59, Β/130, Β/140, Β/175.

56. Α.Υ.Ε., Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1913, αρ. 13557, 1913, Β/35.

57. Α.Υ.Ε., Καφαμπέλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Απριλίου / 2 Μαΐου 1913, αρ. 13003, 1913, Β/59, Β/59, Β/130, Β/140, Β/175.

58. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής προς Κορομπλά, 16/29 Απριλίου 1913, στην αγγλική, αρ. 12878, Γορμπατζόγλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Απριλίου 1913, αρ. 12554, Πρεσβεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, 8/21 Αυγούστου 1913, αρ. 21805, Κορομπλάς προς Γενικόν Διοικητήν Μακεδονίας, 9/21 Αυγούστου 1913, αρ. 22651, 1913, Β/59, Β/59, Β/130, Β/140, Β/175.

59. Α.Υ.Ε., Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Απριλίου / 8 Μαΐου 1913, αρ. 13557, 1913, Β/35.

60. Α.Υ.Ε., Γενικό Αρχηγείο Στρατού προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Απριλίου / 9 Μαΐου 1913, αρ. 13646, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Μαυρουδή, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, αρ. 13927, 1913, Α.Α.Κ., 5.

61. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Μαυρουδή, 26 Απριλίου / 9 Μαΐου 1913, αρ. 13836, 1913, Α.Α.Κ., 5.

62. Α.Υ.Ε., “Εκ Πρεμετής προς Υπουργείον Εξωτερικών, 9/22 Μαΐου 1913, αρ. 14603, 6/19 Μαΐου 1913, αρ. 14611, 6/19 Μαΐου 1913, αρ. 386, 7/20 Μαΐου 1913, αρ. 15926, Ψήφισμα, Πανηπειρωτικόν Ψήφισμα προς Γεώργιον εν Αργυροκάστρω, 9 Μαΐου 1913 και 10 Μαΐου 1913, και αντιπροσωπεία της επαρχίας Φιλιατών, Ψήφισμα του χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλεως και επαρχίας Κονίτσας, εν Κονίτση, τη 5η Μαΐου 1913, Ψήφισμα της επαρχίας Τεπελενίου, εν Αργυροκάστρω, 9 Μαΐου 1913, η επιτροπή Ιωαννίνων προς τον πρίγκιπα Γεώργιο, 7 Μαΐου 1913, η επιτροπή του λαού και της πρωτεύουσας και των χωρίων της περιφέρειας Λεσκοβικίου, 5 Μαΐου 1913, κ.λ.π.”, 1913, Α.Α.Κ., 5. Για τη διοργάνωση Πάνδημου Συλλαλητηρίου, με τη συμμετοχή 8.000 χριστιανών και μουσουλμάνων από την περιφέρεια Λεσκοβικίου, στο οποίο ακούστηκε και πάλι το αίτημα της προέλασης του ελληνικού στρατού προς Αυλώνα και Βεράτιο, βλέπε, Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. εκ Λεσκοβικίου, προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Μαΐου 1913, αρ. 14159, 1913, Δ 100-101.

63. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Μαυρουδή, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, αρ. 13927, 1913, Α.Α.Κ., 5. Τον διάδοχο συνόδευσαν κινηματογραφικό συνεργείο, καθώς και πολλοί Έλληνες και ξένοι δημοσιογράφοι, μεταξύ των οποίων και ο Charles Vellay, απεσταλμένος του Clemenceau. Για την προάσπιση των ελληνικών διεκδικήσεων, ο Vellay θα επισκεπτόταν και ολοκλήρων τη Βόρειο Ήπειρο. Βλέπε επίσης Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ. Τηλεγρ., Ζωγράφος προς Διοικητικούς επιτρόπους, 29 Μαΐου / 11 Ιουνίου 1913/4.

64. Α.Υ.Ε., Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 27, 27 Μαΐου / 9 Ιουνίου 1913, αρ. 16382, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Ο Αυστριακός πρεσβευτής στην Αθήνα επισήμανε στην κυβέρνησή του τον προπαγανδιστικό χαρακτήρα της περιοδείας, χάριν της ελληνικής Δυναστείας. Επιβεβαίωσε ότι η περιοδεία είχε δώσει την ευκαιρία να διαπιστωθεί “το ελληνικό φρόνημα” ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού της Ηπείρου, εξέφραζε δε φόβους, μήπως η άμεση ανάμειξη της Δυναστείας στις εξελίξεις του Ηπειρωτικού ζήτηματος έχει αρνητικές συνέπειες για το κύρος της, σε περίπτωση κατά την οποία η τελική ρύθμιση απέβαινε σε βάρος της Ελλάδας. Βλέπε ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv, Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 11 Μαΐου 1913, αρ. 283 και 24 Μαΐου 1913, αρ. 24, MA 7/0299-301A.

65. Α.Υ.Ε., Διοικητής Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαΐου 1913, αρ. 14885 1913, Α.Α.Κ., 5. Στις 6 Μαΐου 1913, την πολιτική διοίκηση της Κορυτσάς ανέλαβε, ως επίτροπος, ο Κοντούλης, καταλληλότερος, κατά την άποψη του νομάρχη Φλώρινας Μαυρουδή, για να χειρισθεί το ζήτημα της Κορυτσάς. Για ένα διάστημα παρέμεινε στο Αργυρόκαστρο, ως σύμβουλος του πολιτικού και στρατιωτικού διοικητή, και ο πρώην πρόξενος

και διοικητής Καψαμπέλης, φίλος του Ι. Δραγούμη, ο οποίος είχε επιφυλάξεις για την πολιτική της προσέγγισης των Αλβανών, και φαίνεται ότι γενικότερα διαφωνούσε με τη μετριοπαθέστερη πολιτική του Βενιζέλου για το Ηπειρωτικό ζήτημα. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Ρακτιβάν, 23 Απριλίου / 6 Μαΐου 1913, αρ. 13731, και Τηλεγρ. εκ Κορυτσάς, 8/21 Μαΐου 1913, αρ. 14643, 29, 1913, Ανασχ. 79. Βλέπε επίσης, Γ.Α.Κ., Αρχείο Γ. Τσόντου Βάρδα, ΙΙ, Μακεδονικός Αγών, 11, 12, 13, Αλληλογραφία, Εκθέσεις, Επιστολή Καψαμπέλη προς Γ. Τσόντον Βάρδα (προφανώς), 10 και 12 Ιουνίου 1913, δ/4.

66. Α.Υ.Ε., Επιστολή Γ. Δρόσου προς Α. Σαχτούρη, 9 Μαΐου 1913, σχετικά δημοσιεύματα του Αλεξανδρινού Τύπου και Γενικός Διοικητής Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Τηλεγρ., 26 Απριλίου / 9 Μαΐου 1913, αρ. 13815, 1913, Β/35.

67. Α.Υ.Ε., Γάγαρης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Μαΐου 1913, αρ. 126, 16053, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Έκθεση Β.Κ. Ντίλιου, δικηγόρου, προς τη Διοίκηση Αργυροκάστρου, 23 Μαΐου 1913, 1913, Ανασχ. 79.

68. Α.Υ.Ε., Προς τη Σεβαστή Διοίκηση Ηπείρου, 24 Μαΐου / 6 Ιουνίου 1913, αρ. 316, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

69. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Γενικό Στρατηγείο Α.Μ. Βασιλέως, 7/20 Μαΐου 1913, αρ. 3334 και Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Μαΐου / 10 Ιουνίου 1913/4. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Αντίγραφο αρ. 681, 1913, Β/52, και Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Μαΐου 1913, αρ. 15011, 1913, Β/35. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Δαγκλή, Κατρής Μ. Γκιολέκας προς τον Σπυρομήλιο, 14 Ιουνίου 1913/34.

70. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Βελεγράδων Ιωακείμ προς το Πατριαρχείο, 2 Ιουνίου 1913/4. Σύμφωνα με άλλες πληροφορίες, από τον Αύγουστο οι διώξεις στράφηκαν ειδικότερα και εναντίον των Ελλήνων εμπόρων.

71. Α.Υ.Ε., Υπόμνημα του Πατριαρχείου προς τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, στη γαλλική, 1913, Ανασχ. 76, Α/5. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Ιουλίου / 1 Αυγούστου 1913. Στην Αθήνα είχε εν τω μεταξύ συσταθεί επιτροπή, για να εξετάσει, σε συνεργασία με επιτροπή του Πατριαρχείου, τα εκκλησιαστικά και εθνικά ζητήματα, που είχαν προκύψει μετά τον πόλεμο, ειδικότερα δε την εξασφάλιση του εκκλησιαστικού καθεστώτος και της εθνικής αυθυπαρξίας των ελληνικών πληθυσμών στην Τουρκία και στις περιοχές που θα περιέρχονταν στα συμμαχικά κράτη, και στην Αλβανία. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Υπόμνημα της επιτροπής του Πατριαρχείου, εν Φαναρίω τη 16 Μαΐου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

72. Σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στις περιφέρειες Δυρραχίου, Αυλώνα Βερατίου, Ελμπασάν, λίμνης Οχρίδας, ενδιαφέρουσα είναι η έκθεση που συνέταξε ο δημοσιογράφος Frantz de Jessen, ο οποίος περιηγήθηκε τα μέρη αυτά από το Μάιο και μετά. Στην έκθεσή του αυτή ο de Jessen επισήμανε το χάσμα μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, οι οποίοι, στην πλειονότητά τους, ήλπιζαν ακόμα στην επανεγκαθίδρυση του τουρκικού καθεστώτος. Αντίγραφο της έκθεσης αυτής, στη γαλλική, βλέπε, Α.Υ.Ε., 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

73. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 20 Ιουλίου / 2 Αυγούστου 1913, αρ. 21108, 20910, 20913, 20533, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Μεγάλων Δυνάμεων, Βαλκανικών συμμάχων και Ουάσιγκτων, αρ. 20910, 20913, 20533, Γενική Διοίκηση προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Ιουλίου / 4 Αυγούστου 1913, αρ. 21321, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Αυγούστου 1913, αρ. 22122, 1913, Ανασχ. 77-91, αρ. 1624, 23230, 23-8-1913, 1913, Β/52.

74. Α.Υ.Ε., Διοικητής Τεπελενίου προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 28 Ιουνίου / 11 Ιουλίου 1913, αρ. 315, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

75. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Ιουνίου 1913, αρ. 18086, Υπουργείο Εξωτερικών προς νομάρχη Φλώρινας, 17/30 Ιουνίου 1913, αρ. 17967, και

Υπουργείο Εξωτερικών προς Μαυρουδή, 24 Ιουνίου / 7 Ιουλίου 1913, αρ. 18675, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

76. Α.Υ.Ε., 1913, Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 3/16 Μαΐου 1913, αρ. 14161, 4/17 Μαΐου 1913, Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Μαΐου 1913, αρ. 14222, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

77. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Ιουνίου 1913, αρ. 453/2.

78. Α.Υ.Ε., Γενικό Πρακτορείο Καΐρου προς Δραγούμη, 29 Απριλίου / 12 Μαΐου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Β/35.

79. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Μαΐου 1913, αρ. 424/2.

80. Α.Υ.Ε., Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15/28 Μαΐου 1913, αρ. 15607, 1913, Β/35, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Κεττίγνης, 22 Ιουνίου / 5 Ιουλίου 1913, αρ. 18741, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

81. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Κορομπλάς προς Γενικών Διοικητών Ηπείρου, 18 Ιουνίου / 1η Ιουλίου 1913, άνευ αριθμού / 2, και Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Ιουνίου / 2 Ιουλίου 1913, αρ. 18431, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

82. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ.206.

83. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Ιουλίου 1913, αρ. 19567, Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση, 5/18 Ιουλίου 1913, αρ. 19744, 1913, Ανασχ. 77-91.

84. Κ. Σκεντέρη, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914*, (Αθήνα 1945), σελ. 21-22. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Η επί της εγγραφής εθελοντών επιτροπή, εν Βοστίνη, 28 Ιουνίου 1913, άνευ αριθμού / 1,46.

85. Α.Υ.Ε., Επιστολή προς τον Μητροπολίτη Δυρραχίου, 11 Ιουλίου 1913, αρ. 20562, (Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών), 1913, Β/52.

86. Α.Υ.Ε., Διοίκηση Τεπελενίου προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, αρ. 343, 399, 407, 1913 Β/35, και Α.Υ.Ε., Επιτροπή των κατοίκων Τεπελενίου προς τη Γενική Διοίκηση, 8 Ιουλίου 1913, αρ. 20993, 1913, Ανασχ. 76. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Δραγούμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Αυγούστου 1913, "Εκθεσις Κοντούλη από Κορυτσά, Αναφορά προς τον Αξιωματικόν της εν Μοσχόπολει ελληνικής φρουράς εις Μοσχόπολιν, 28 Αυγούστου 1913. Οι εφημέριοι τεσσάρων χριστιανικών κοινοτήτων, Αίτησις προς τον Διοικητήν Κορυτσάς, εν Βογραδεσίω, 1η Αυγούστου 1913".

87. Α.Υ.Ε., Καφαμπέλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1913, αρ. 21474, 1913, Ανασχ. 77-91, και Καφαμπέλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 26 Ιουλίου / 8 Αυγούστου 1913, Τηλεγρ., αρ. 23829, 1913 / Β/52. Βλέπε επίσης, Νομάρχης Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 20562, 1913, Β/52.

88. Καφαμπέλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Ιουλίου / 6 Αυγούστου 1913, αρ. 21474, 1913, Ανασχ. 77-91.

89. Α.Υ.Ε., Επιστολή Βοΐλα προς Δημαρά, 9 Ιουλίου 1913, 1913, Β/52.

90. Α.Υ.Ε., Προξενείο Κεττίγνης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 22652, 29 Ιουλίου / 11 Αυγούστου 1913, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Προξενείο Κεττίγνης, 31 Ιουλίου / 13 Αυγούστου 1913, αρ. 22652, 1913, Β/52.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ Βουκουρεστίου επηρέασε τις εξελίξεις στα Βαλκάνια για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και όλες σχεδόν οι ρυθμίσεις της ίσχυσαν οριστικά. Οι προσπάθειες της Αυστρίας να πετύχει τη συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων για την αναθεώρηση της Συνθήκης υπέρ της Βουλγαρίας απέτυχαν κυρίως λόγω της αρνητικής στάσης της Γερμανίας, η οποία υποστήριξε την Ελλάδα στο θέμα της Καβάλας για λόγους δυναστικούς αλλά και άλλους, που συνδέονταν με τη βαλκανική της πολιτική.

Μετά το τέλος της βαλκανικής κρίσης νικητές και νικημένοι επιδίωξαν γενικότερα να διατηρήσουν ή να ανατρέψουν, αντίθετα, τη νέα ισορροπία δυνάμεων που είχε προκύψει, ενισχύοντας κατ' αρχήν τους συμμαχικούς δεσμούς, τους οποίους είχαν πρόσφατα σφυρηλατήσει μεταξύ τους, ή διαμορφώνοντας νέους. Η Ελλάδα, καθώς και η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Ρουμανία ήθελαν τη διατήρηση της ειρήνης και το σεβασμό των όρων της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, ενώ η Τουρκία και η Βουλγαρία επιδίωκαν την αναθεώρησή της. Για την υλοποίηση των πολιτικών τους σχεδίων τα βαλκανικά κράτη επιζήτησαν την υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων, ορισμένες από τις οποίες εξακολούθησαν να σχεδιάζουν το σχηματισμό ενός βαλκανικού άξονα, με τη συμμετοχή πιθανώς της Τουρκίας, ο οποίος θα εξυπηρετούσε την προώθηση των δικών τους συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή και ειδικότερα στη Μικρά Ασία¹.

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών συνασπισμών περνούσαν τότε σε φάση έντασης. Η συνεργασία τους για τη ρύθμιση της τελευταίας κρίσης² είχε ατονήσει από το καλοκαίρι 1913. Σοβαρό πλήγμα για την ευρωπαϊκή συνεννόηση αποτέλεσε το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου η πρωτοβουλία των δύο Αδριατικών Δυνάμεων να προβούν σε μεμονωμένα διαβήματα, για να απαιτήσουν από το Βελιγράδι και την Αθήνα το σεβασμό των αποφάσεων της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης σχετικά με τα αλβανικά σύνορα – το διά-

βημα προς τη σερβική κυβέρνηση έγινε στα πλαίσια της σοβαρής κρίσης, που ξέσπασε τότε μεταξύ Αυστρίας και Σερβίας. Παρά τις ελπίδες του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών, η αγγλογερμανική συνεργασία, που λειτούργησε κατά τη διάρκεια των εργασιών της επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων, δεν επαναλήφθηκε σε κυβερνητικό επίπεδο. Οι Δυνάμεις εμφανίσθηκαν διηρημένες μεταξύ τους το Δεκέμβριο 1913, όταν ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών υπέβαλε νέες προτάσεις για την τελική διευθέτηση του συνοριακού ζητήματος, σε συνδυασμό με το Νησιωτικό, που εκκρεμούσε ακόμα³.

Αντίστοιχα με την εξασθένιση της αγγλογερμανικής συνεργασίας, κατά την ίδια περίοδο σημειώθηκε σύσφιγξη στις ενδοσυμμαχικές σχέσεις των δύο συνασπισμών. Οι χώρες της Τριπλής Συμμαχίας είχαν μόλις συνάψει μια ναυτική συμφωνία, που στρεφόταν εναντίον της Entente⁴. Στη διατήρηση της ενότητας της Συμμαχίας, για την οποία ανησυχούσε ειδικότερα η Γερμανία⁵ λόγω του ανταγωνισμού των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, συνέβαλε σημαντικά η σύμπτωση απόψεων μεταξύ Βιέννης και Ρώμης για τους χειρισμούς του Αλβανικού και του Νησιωτικού ζητήματος.

Στα πλαίσια της Συμμαχίας, και σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, επιχείρησε να διαδραματίσει ενεργότερο ρόλο, στο διάστημα αυτό, ο Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών San Giuliano, για να υλοποιήσει τα επεκτατικά σχέδιά του στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι πρωτοβουλίες του ευνοήθηκαν από το ειδικότερο κλίμα, που κυοφορήθηκε κατά τη βαλκανική κρίση. Μετά το τέλος της, και από τους πρώτους μήνες 1914, οι δύο σύμμαχες χώρες Γερμανία και Αυστρία έπαυσαν να υποστηρίζουν τις ιταλικές φιλοδοξίες, καθώς η πιθανότητα μιας αυτροσερβικής σύγκρουσης επέβαλλε άλλες προτεραιότητες για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Συμμαχίας στην περιοχή⁶.

Ο κίνδυνος για την ευρωπαϊκή ειρήνη είχε επανεμφανισθεί, αφότου ατόνησε η ευρωπαϊκή συνεννόηση. Πιθανότερη αφορμή για μια γενικότερη ανάφλεξη ήταν τότε δυνατόν να αποτελέσει κάποια έκρηξη του αλυτρωτικού εθνικισμού μεταξύ των μειονοτήτων που ζούσαν στα πολυεθνικά κράτη των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης, ιδίως όμως μεταξύ των Νοτιοσλάβων της Αυστροουγγαρίας επειδή μετά την πρόσφατη ενίσχυση της Σερβίας και τη μείωση της αυστριακής επιρροής αναμενόταν να ενταθεί η ανατρεπτική δράση της σερβικής προπαγάνδας⁷ ανάμεσά τους.

Στη λοιπή περιφέρεια, αλλά και στο κέντρο του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, οι ανταγωνιστικές τάσεις των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, προσωρινά τουλάχιστον, φαινόταν να εξισορροποούνται. Στα πλαίσια των τάσεων αυτών, στους ίδιους τομείς του καπιταλιστικού συστήματος, κατά το διάστημα που μεσολάβησε από το Νοέμβριο 1913 και μέχρι τις αρχές του επόμενου χρόνου εκδηλώθηκε η αντίθεση μεταξύ της Γερμανίας και της Ρωσίας, εξαι-

τίας της υπόθεσης Liman von Sanders⁸. Εκτός από την αντίθεση αυτή, τους ευρωπαϊκούς πολιτικούς κύκλους ανησύχνησε τότε και η πιθανότητα αναζωπύρωσης του γαλλογερμανικού ανταγωνισμού⁹.

Η Αγγλία και η Γαλλία ενδιαφέρονταν, κυρίως, να μη διευρυνθεί η οικονομική διείσδυση της Γερμανίας στη Μικρά Ασία και στο χώρο της Εγγύς Ανατολής¹⁰. Το ζήτημα αυτό καθώς και άλλα συναφή θέματα, που αφορούσαν στις οικονομικές δραστηριότητες των Μεγάλων Δυνάμεων στα ασιατικά εδάφη της Τουρκίας, ρυθμίσθηκαν με τις πολύπλοκες συμφωνίες που υπέγραψαν οι περισσότερες από αυτές μεταξύ τους, καθώς και με την κυβέρνηση των Νεοτούρκων, για να επικυρώσουν τη διαίρεση της περιοχής σε καθορισμένες ζώνες επιρροής¹¹. Στο επιταχυνόμενο παιχνίδι για τη διανομή της Μικράς Ασίας πήραν μέρος, στη φάση αυτή, και η Ιταλία με την Αυστρία. Η Ιταλία και η Γερμανία αρνήθηκαν να διευκολύνουν τα σχέδια ορισμένων κυβερνητικών κύκλων της Βιέννης για την παραχώρηση στην Αυστρία μιας σφαίρας επιρροής σ' αυτή την περιοχή, τα οποία έρχονταν σε αντίθεση με τις δικές τους επιδιώξεις¹².

Η επεκτατική πολιτική της Ιταλίας στη Μικρά Ασία, προγραμματισμένη επιδέξια από τον San Giuliano, ήταν περισσότερο άμεση και κυνική¹³. Γενικότερα όμως οι ιταλικές φιλοδοξίες για τη δημιουργία μιας νέας "Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας" στην Ανατολική Μεσόγειο δεν ξεπέρασαν το στάδιο του προγραμματισμού, πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο¹⁴.

Οι επιδιώξεις της Ιταλίας στη Μικρά Ασία και η πολιτική που ακολούθησε για τη διευθέτηση του Νησιωτικού και του Ηπειρωτικού ζήτηματος, σε συνεννόηση με τη Βιέννη, την έφεραν και πάλι σε αντίθεση κατά το διάστημα 1913-1914 με την Ελλάδα, προκαλώντας μεγαλύτερη ψυχρότητα στις σχέσεις τους. Ειδικότερα ως προς το θέμα της Δωδεκανήσου, η ιταλική πολιτική υπήρξε ανειλικρινής και απέναντι στην Τουρκία. Υποστήριξε όμως παράλληλα την παρελκυστική πολιτική της τελευταίας σχετικά με το Νησιωτικό ζήτημα, προσπαθώντας να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, για να αποκομίσει ίδια οφέλη¹⁵.

Επ' ευκαιρία της βελτίωσης των ιταλοτουρκικών σχέσεων η Ιταλία ήλπιζε ότι θα έπειθε την Πύλη να αναγνωρίσει την Αλβανία ως σφαίρα επιρροής των δύο Αδριατικών Δυνάμεων. Κυβερνητικοί παράγοντες στην Κωνσταντινούπολη εναντιώθηκαν εντούτοις στα σχέδια των δύο αυτών Δυνάμεων για την Αλβανία και επιδίωξαν να γίνει ηγεμόνας της μουσουλμάνος πρίγκιπας. Οι επιδιώξεις αυτές συνδέονταν με τους γενικότερους στόχους της πολιτικής της Τουρκίας για την ανάκτηση ορισμένων ευρωπαϊκών κτήσεών της και την αποκατάσταση της επιρροής της στην Αλβανία, οι οποίοι την έφεραν πλησιέστερα προς την ηττημένη Βουλγαρία.

Η συνομολόγηση της Συνθήκης της Κωνσταντινουπόλεως στις 30 Σεπτεμβρίου, με την οποία αποκαταστάθηκαν ειρηνικές σχέσεις μεταξύ της

Βουλγαρίας και της Τουρκίας, ήταν δυνατόν να αποτελέσει αφετηρία για τη διενέργεια τουρκοβουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας, γεγονός που απεύχονταν οι περισσότερες Μεγάλες Δυνάμεις, εκτός των άλλων λόγων, και επειδή παρέμενε σε εκκρεμότητα το Νησιωτικό ζήτημα¹⁶.

Για την προώθηση των τουρκοβουλγαρικών σχέσεων εργάστηκε ειδικότερα η αυστριακή διπλωματία, εφόσον η αύξηση της Σερβίας και η προοπτική να ενωθεί με το Μαυροβούνιο ή να επεκταθεί και πάλι προς την πλευρά της Αλβανίας ήταν για την Αυστρία διαρκής απειλή. Η αποτυχία της Βιέννης να πείσει την Πύλη να συμβάλει στο σχηματισμό ενός αντισερβικού άξονα και η αντίδρασή της για την υποκίνηση ενός εθνικού ισλαμικού κινήματος, που προκάλεσε την αγανάκτηση Ελλήνων και Αρμενίων από το καλοκαίρι 1913 και εξής αποτέλεσαν τα σημαντικότερα εμπόδια για την πρόοδο των αυστροτουρκικών σχέσεων, λίγους μήνες πριν από την έκρηξη του Μεγάλου πολέμου¹⁷.

Αν και είχε την πρόθεση να υποστηρίξει γενικότερα την πολιτική της Αυστρίας για την αντιμετώπιση της Σερβίας, η Γερμανία έκανε ό,τι μπορούσε για να μην πραγματοποιηθεί η τουρκοβουλγαρική συνεννόηση. Επιδίωξε, αντίθετα, να σχηματισθεί στα Βαλκάνια, υπό την αιγίδα της, ένας ελληνοτουρκικός συνασπισμός, στον οποίο ήλπιζε να προσχωρήσει και η Ρουμανία. Η ματαίωση αυτού του σχήματος, για την υλοποίηση του οποίου η Γερμανία διατηρούσε ακόμα ελπίδες, θα έβαζε σε κίνδυνο και την όλη ανατολική πολιτική της¹⁸. Η Τουρκία όμως δεν ανενεργάστηκε προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά προτίμησε τη συνεργασία με τη Σόφια, εφόσον η συνεννόησή της με την Ελλάδα ήταν πολύ δύσκολη. Μη αναγνωρίζοντας τη συμφωνία των Δυνάμεων για τα νησιά του Αιγαίου, η Τουρκία προσπαθούσε να επαναθέσει τότε το θέμα, ώστε να πάρει πίσω ορισμένα από αυτά, και ιδίως τη Χίο και τη Μυτιλήνη.

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις δεν βελτιώθηκαν στην πραγματικότητα ούτε με την υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης μεταξύ των δύο χωρών, την οποία υπέγραψε η Πύλη χάρις στη μεσολάβηση της ρουμανικής κυβέρνησης και του βασιλιά Καρόλου, που ειδοποίησε τότε την Κωνσταντινούπολη ότι η χώρα του θα επενέβαινε στο πλευρό της Ελλάδας, εάν δεχόταν τουρκοβουλγαρική επίθεση.

Την προσέγγιση με την Τουρκία για τη διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος επιζητούσε και ο Βενιζέλος, στα πλαίσια της βαλκανικής του πολιτικής που δεν είχε αλλάξει ουσιαστικά. Η πολιτική αυτή, η οποία έτεινε σταθερότερα μετά την ενίσχυση της Ελλάδας στην ίδρυση ενός μεγάλου εθνικού κράτους με την ενσωμάτωση των αλύτρωτων Ελλήνων σ' αυτό¹⁹, απέβλεπε στην καλλιέργεια φιλικών σχέσεων όχι μόνο με την Τουρκία, αλλά και με τα βαλκανικά κράτη, μακροπρόθεσμα δε στη σύμπληξη μιας βαλκανικής Συνομοσπονδίας – ο Βενιζέλος θεωρούσε το σχήμα αυτό, από μια άποψη, ασυμβίβαστο με την ανεξαρτησία των βαλκανικών κρατών²⁰.

Στόχος του πρωθυπουργού, ιδίως από τις αρχές Νοεμβρίου και μετά, ήταν ειδικότερα η σύναψη μιας πιο συγκεκριμένης σχέσης με τη Ρουμανία και η ενίσχυση του άξονα, που είχαν σχηματίσει οι δύο χώρες μαζί με τη Σερβία κατά τον τελευταίο πόλεμο, ώστε να εξασφαλισθεί η Ελλάδα από μια πιθανή επίθεση της Τουρκίας για τα νησιά. Ο στόχος αυτός του Βενιζέλου τον έφερνε πλησιέστερα προς την Entente, εφόσον και η Ρουμανία απομακρυνόταν πλέον από τις Κεντρικές Δυνάμεις. Η ελληνορουμανική προσέγγιση αποτελούσε στόχο και της γερμανικής πολιτικής, ήταν δε γι' αυτό επιθυμητή και από τους οπαδούς της Τριπλής Συμμαχίας στην Ελλάδα, οι οποίοι πίστευαν ότι η Ρουμανία συνδεόταν ακόμα στενά με τις Κεντρικές Δυνάμεις.

Η Ρουμανία δεν ενέκρινε πάντως τη συνομολόγηση μιας αμυντικής συμμαχίας με την Ελλάδα, που θα την υποχρέωνε να πάρει μέρος σε έναν πόλεμο για τα νησιά του Αιγαίου²¹, με αποτέλεσμα να επανατεθεί το θέμα της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Απέρριψε επίσης και τις προτάσεις για τη συμμετοχή της Σερβίας σε μια τέτοια συμμαχία²². Έδωσε όμως διαβεβαιώσεις στην Αθήνα ότι θα θεωρούσε ως αιτία πολέμου κάθε παραβίαση της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Τέλος, η ρουμανική κυβέρνηση δέχθηκε επίσης να υιοθετήσει μια κοινή πολιτική με τη Σερβία και την Ελλάδα για το χειρισμό του Νησιωτικού ζητήματος.

Οι τρεις χώρες έκλιναν προς τις Δυτικές Δυνάμεις, μετά ιδίως τις διαβεβαιώσεις του Τσάρου ότι η Ρωσία ήταν πλέον αντίθετη με την ιδέα της αναθεώρησης της ίδιας Συνθήκης – η ρωσική πολιτική επιζητούσε άλλωστε τη συμφιλίωση της Σερβίας και της Βουλγαρίας για την ανασύσταση ενός σλαβικού βαλκανικού μετώπου κατά των Κεντρικών Δυνάμεων²³.

Το Βερολίνο έκανε και πάλι προσπάθειες να προσεγγίσει η Ελλάδα την Τριπλή Συμμαχία, παράλληλα με τα σχέδιά του για τη συγκρότηση ενός βαλκανικού άξονα²⁴, αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη συναίνεση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, που βρίσκονταν σε έντονη αντιπαράθεση με την Ελλάδα στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Η γερμανική κυβέρνηση επιζητούσε, ιδίως, να διαλύσει τη δυσπιστία μεταξύ Βιέννης και Αθηνών.

Στη Βιέννη δεν ήταν αρεστή η ελληνοσερβική συμμαχία, βάσει της οποίας ήταν δυνατόν να εμπλακεί η Ελλάδα σε πόλεμο εναντίον της Αυστρίας, και κατ' επέκταση η Βουλγαρία με την Τουρκία εναντίον της Ελλάδας για τα νησιά του Αιγαίου²⁵. Την αξία της ελληνοσερβικής συμμαχίας αμφισβητούσαν ειδικότερα στην Ελλάδα ο βασιλιάς, το περιβάλλον του και ο νέος Υπουργός Εξωτερικών Στρέιτ μαζί με ορισμένους άλλους διπλωμάτες, που πίστευαν ότι μια επανασύνδεση μεταξύ Βουλγαρίας-Σερβίας, πολύ πιθανή στο άμεσο μέλλον, θα έφερνε και πάλι αντιμέτωπη στη Μακεδονία την Ελλάδα με το σλαβικό παράγοντα. Ο Στρέιτ δεν έκρυβε τις ελπίδες του ότι η Ελλάδα θα αποδεσμευόταν από τις υποχρεώσεις της προς τη Σερβία μόλις

θα περνούσε στον κύκλο της Τριπλής Συμμαχίας, ώστε να συμμετάσχει σε έναν ευρύτερο αντισλαβικό συνασπισμό. Οι προσδοκίες του αυτές απηχούσαν τις προθέσεις των ανακτόρων, έρχονταν όμως σε αντίθεση με την πολιτική που ήθελε να χαράξει ο Βενιζέλος²⁶.

Ο ίδιος θεωρούσε αναγκαία για την Ελλάδα την ελληνοσερβική συμμαχία²⁷, αλλά επιδίωκε επίσης να παύσει η δυσπιστία της Βιέννης προς αυτήν, στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής που ασκούσε. Ο πρωθυπουργός πίστευε πως η ηγεσία της χώρας έπρεπε να αποφασίσει τη σύνδεσή της μελλοντικά με έναν από τους δύο ευρωπαϊκούς συνασπισμούς, ανάλογα με τη στάση που θα κρατούσαν οι χώρες-μέλη τους αναφορικά με τα ενδοβαλκανικά προβλήματα, τα οποία την ενδιέφεραν²⁸.

Αλλά κατά το χρονικό αυτό διάστημα και τα ανάκτορα είχαν ορισμένους ενδοιασμούς ως προς τη δυνατότητα που υπήρχε να προσανατολισθεί η Ελλάδα προς την Τριπλή Συμμαχία, λόγω του αρνητικού ρόλου που διαδραμάτισαν στο θέμα της οριοθέτησης των ελληνοαλβανικών συνόρων οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Το γεγονός αυτό προκάλεσε και τις έντονες αντιδράσεις του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος και εξέφρασε τα παράπονά του σε εκπροσώπους των Κεντρικών Δυνάμεων και καλλιέργησε μάλιστα σ' αυτούς την εντύπωση ότι ήταν περισσότερο ακυποχώρητος για το ζήτημα αυτό από την κυβέρνησή του. Στην πραγματικότητα, τη θετική ρύθμιση του συνοριακού προβλήματος επιδίωξαν η κυβέρνηση με τον πρωθυπουργό εξίσου συστηματικά, χωρίς να έρθουν σε διάσταση με τον βασιλιά, σε μια περίοδο κατά την οποία σημαντικό πρόβλημα παρέμενε και η λύση του Νησιωτικού ζητήματος.

Η κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις για τα νησιά αποκορυφώθηκε την άνοιξη 1914, όταν εντάθηκαν οι διώξεις εναντίον των Ελλήνων της Θράκης και της Μικράς Ασίας εκ μέρους της Τουρκίας, ενώ αυξήθηκε και ο ανταγωνισμός της με την Ελλάδα στον τομέα των εξοπλισμών²⁹. Οι διαπραγματεύσεις για μια συνεννόηση μεταξύ των δύο χωρών, που έγιναν μετά από μεσολάβηση της Γερμανίας, απέτυχαν οριστικά το καλοκαίρι. Τότε φαινόταν πολύ πιθανός ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος, η δε φιλελληνική στάση της Γερμανίας, εν τω μεταξύ, είχε συντελέσει και στην ένταση των γερμανοτουρκικών σχέσεων.

Παράλληλα με την προοπτική ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, κατά το διάστημα 1913-1914 προκάλεσε σοβαρές ανησυχίες στις Μεγάλες Δυνάμεις και η πιθανότητα μιας νέας ενδοβαλκανικής σύρραξης, με αφορμή την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στο αλβανικό κράτος, για τη βιωσιμότητα του οποίου πολλοί εκπρόσωποί τους είχαν ήδη βάσιμες αμφιβολίες³⁰. Την κατάσταση αυτή, που συνεχίσθηκε και μετά την άφιξη στην Αλβανία της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, καθώς επίσης και του πρώτου Αλβανού ηγεμόνα William Wied κατά τον επόμενο χρόνο, συντηρούσαν, ως έναν

βαθμό, οι παρεμβάσεις των ίδιων των Δυνάμεων στις πολιτικές εξελίξεις του νέου κράτους. Κυρίως όμως τη συντηρούσαν η αναρχία και η διαίρεση, που επικρατούσαν μεταξύ των Αλβανών, η αδυναμία του Ισμαήλ Κεμάλ να επεκτείνει τον έλεγχο της κυβέρνησής του σε μεγαλύτερη σφαίρα επιρροής και οι φιλοδοξίες ορισμένων Αλβανών αρχηγών να πάρουν μέρος στη νομή της εξουσίας, μερικές φορές σε συνεργασία με εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι επιζητούσαν να αναμιχθούν στα εσωτερικά της Αλβανίας χάριν των συμφερόντων τους.

Συμφέρον να παραταθεί η αναρχία στην Αλβανία είχαν ειδικότερα τα γειτονικά κράτη, και συγκεκριμένα η Τουρκία με τη Βουλγαρία, στα πλαίσια της πολιτικής τους για την ανατροπή της νέας ισορροπίας δυνάμεων στη Βαλκανική, καθώς επίσης και το Μαυροβούνιο, η Ελλάδα και η Σερβία. Οι κυβερνήσεις των τριών αυτών χωρών επιζητούσαν την αναθεώρηση των αποφάσεων για τη χάραξη των αλβανικών συνόρων που τις αφορούσαν, και εύχονταν να αποτύχει η προσπάθεια για την οργάνωση του νέου κράτους.

Λόγω και της πολιτικής τους αυτής, το Σεπτέμβριο 1913, λίγο πριν αρχίσουν τις εργασίες τους οι δύο επιτροπές που ανέλαβαν να ολοκληρώσουν τη χάραξη των συνόρων, στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο διαγραφόταν η απειλή μιας αυστροσερβικής σύγκρουσης, με αφορμή την έκρηξη της αλβανικής επανάστασης εναντίον των Σέρβων. Επίσης, η πιθανότητα να προκληθούν νέες περιπλοκές στα κατεχόμενα εδάφη, λόγω της απροθυμίας της ελληνικής κυβέρνησης να δεχθεί την εκτέλεση των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης για την οριοθέτηση των ελληνοαλβανικών συνόρων, ιδίως ως προς την Κορυτσά, και λόγω της προετοιμασίας που γινόταν στα εδάφη αυτά, από την ελληνική πλευρά για την υποδοχή της επιτροπής χάραξης.

Ο κίνδυνος αποσοβήθηκε, προσωρινά, και στις δύο περιπτώσεις. Στις αμφισβητούμενες περιοχές που επισκέφθηκε η επιτροπή συνάντησε, όπως αναμενόταν, σημαντικές δυσκολίες, προκειμένου να επιτελέσει την έρευνά της, με αποτέλεσμα να αναγκασθεί να τροποποιήσει τις προκαθορισμένες μεθόδους εργασίας της. Έφερε όμως η ίδια σε πέρας την αποστολή της χάρις στις πρωτοβουλίες του Άγγλου προέδρου Doughty-Wylie και στη συνεργασία του με τους εκπροσώπους των χωρών της Τριπλής Συμμαχίας.

Η απειλή να προκληθούν ταραχές στα κατεχόμενα εδάφη προέβαλε ευκρινέστερα μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας στις 17 Δεκεμβρίου, το οποίο περιείχε τις τελικές εισηγήσεις της επιτροπής για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, που ήταν δυσμενείς για την Ελλάδα. Για να διευκολύνει την αποδοχή του Πρωτοκόλλου από τον Βενιζέλο, και μετά μάλιστα από πρόταση του ιδίου, η αγγλική κυβέρνηση πρότεινε και πάλι να επιδιώξουν οι Δυνάμεις την εκτέλεση των τελικών αποφάσεων για τα ελληνοαλβανικά σύνορα, σε συνδυασμό με τη διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος.

Η αποτυχία μιας τέτοιας λύσης, σε μια περίοδο που οι ελληνοτουρκικές

σχέσεις είχαν επιδεινωθεί, και παράλληλα η ματαίωση των προσπαθειών του Έλληνα πρωθυπουργού να δεχθούν οι Δυνάμεις ορισμένες τροποποιήσεις στη γραμμή της οριοθέτησης, συνετέλεσαν ώστε να εκραγεί το κίνημα της Αυτονομίας στα κατεχόμενα εδάφη κατά τους πρώτους μήνες του επόμενου έτους.

Οι εσωτερικές εξελίξεις στην Αλβανία κατά το ίδιο διάστημα

Χωρίς την αποστολή της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου στην Αλβανία και την εκτέλεση του έργου της δεν ήταν δυνατόν να εκτελεσθούν οι αποφάσεις των Δυνάμεων για την οργάνωση του αλβανικού κράτους. Το ζήτημα της έγκαιρης άφιξης των μελών της Επιτροπής έδωσε την ευκαιρία να εκδηλωθούν και πάλι οι ανταγωνιστικές τάσεις μεταξύ των επιτρόπων της Entente και των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, για την επέκταση της πολιτικο-οικονομικής επιρροής τους στην επικράτεια του νέου κράτους³¹. Οι ίδιες τάσεις εκδηλώθηκαν και κατά τις πρώτες συνεδριάσεις της Επιτροπής που έγιναν στην Αλβανία μεταξύ των επιτρόπων των δύο παρατάξεων. Στις συνεδριάσεις αυτές συζητήθηκαν η επιλογή της πόλης, στην οποία θα έδρευε η επιτροπή, ο διορισμός σ' αυτήν Αλβανού εκπροσώπου, η διαδικασία ψηφοφορίας των επιτρόπων και, τέλος, η μεταφορά σε νέο φορέα των αρμοδιοτήτων του ευρωπαϊκού συμβουλίου των γαιοάρχων, που είχε αναλάβει τη διοίκηση της Σκόδρας μετά την παράδοσή της.

Η Ιταλία και η Αυστρία είχαν υπογράψει λίγο νωρίτερα μια συμφωνία για την Αλβανία, με την οποία οι δύο κυβερνήσεις τους υπόσχονταν αμοιβαία συνεργασία μεταξύ τους, ώστε να εξασφαλίσουν προνομιακούς όρους για τη συμμετοχή τους στις οικονομικές παραχωρήσεις, που θα έκανε το νέο κράτος στο ξένο κεφάλαιο. Στα πλαίσια της συμφωνίας αυτής, οι δύο χώρες είχαν επίσης πρόσφατα ιδρύσει στην Αλβανία μια αυστροϊταλική Τράπεζα, αφού τους είχε παραχωρήσει τα σχετικά δικαιώματα η προσωρινή κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ.

Τη σημαντικότερη πρωτοβουλία για οικονομική διείσδυση στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο, έως τότε, είχε αναλάβει στην Ιταλία το ίδιο το κράτος για λόγους πολιτικής, κυρίως, σκοπιμότητας. Η ιταλική πολιτική υπολόγιζε να εξασφαλίσει μια σημαντική σφαίρα επιρροής στο νοτιότερο τμήμα του αλβανικού κράτους. Σχεδίαζε δε πιθανώς, εάν η Αυστρία αποφάσιζε να καταλάβει τα εδάφη του, σε περίπτωση που η βιωσιμότητά του αποδεικνυόταν αδύνατη, να απαιτήσει σε αντάλλαγμα, βάσει του άρθρου 7 της Τριπλής Συμμαχίας, την παραχώρηση της Τεργέστης και του Τρεντίνο³².

Όπως ήταν επόμενο, μετά τις εξελίξεις αυτές, η αντιπαράθεση μεταξύ της Entente και των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στην Επιτροπή Ελέγχου επικεντρώθηκε στον οικονομικό τομέα. Η Entente ήταν αποφασισμένη να επι-

βάλει τον ευρωπαϊκό έλεγχο στην Αλβανία και να εργασθεί για να διευρύνει τις αρμοδιότητες της Επιτροπής στον ίδιο τομέα. Ειδικότερα η Γαλλία, που ήθελε να παίξει ενεργό ρόλο στις αλβανικές υποθέσεις, επιθυμούσε να διασφαλίσει για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες ίσα δικαιώματα και, προπάντων, νέους τομείς επενδύσεων για το γαλλικό κεφάλαιο³³. Με τη Γαλλία συνεργάστηκε στενά για το σκοπό αυτόν και η αγγλική κυβέρνηση, αν και επανειλημμένα έδειξε τάσεις να αποδεσμευθεί από τις αλβανικές υποθέσεις, επειδή η Αυστρία αντιδρούσε στα σχέδια της Entente για τη διεθνοποίηση της Αλβανίας. Και ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών, ο οποίος έως τότε είχε αναγνωρίσει την ειδική θέση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στην Αλβανία, αποδοκίμασε την προνομιακή μεταχείρισή τους εκ μέρους της κυβέρνησης του Αυλώνα³⁴.

Η Entente προσπάθησε να μειώσει το ρόλο της κυβέρνησης αυτής τόσο στο εσωτερικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο, ευνοώντας προσωρινά την πολυαρχία των τοπικών κυβερνήσεων στην Αλβανία. Κατόρθωσε δε να επιβάλει τις απόψεις της και στην επιτροπή³⁵. Στη συνεδρίαση της 20ής Οκτωβρίου η επιτροπή αναγνώρισε την προσωρινή κυβέρνηση ως τοπική αρχή, και όχι ως αντιπροσωπευτική για όλη την Αλβανία, όπως επιζητούσαν αρχικά οι Αδριατικές Δυνάμεις.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ και η κυβέρνησή του με την πολιτική που ακολουθούσαν για το Αλβανικό ζήτημα είχαν προκαλέσει την αποδοκιμασία πολλών Αλβανών στο εξωτερικό και στο εσωτερικό, όπου στην περιοχή του Βερατίου και της Μουζακιάς, κυρίως, πολλοί μπέηδες διαφωνούσαν, επίσης, με τη συγκρότηση της κυβέρνησης για λόγους συμφερόντων και προσωπικής αντιζηλίας προς τον πρωθυπουργό. Η θέση της κυβέρνησης είχε γίνει επισφαλέστερη το καλοκαίρι, μετά το τέλος των πολέμων, λόγω και της ανεξέλεγκτης δράσης ένοπλων σωμάτων και ληστοφυγοδίκων³⁶.

Επωφελούμενος από την κατάσταση αυτή ο Εσσάτ πασάς, αφού επέστρεψε από τη Βιέννη και τη Ρώμη στις 12 Αυγούστου, σχεδίασε την ανατροπή της κυβέρνησης, αν και είχε διορισθεί Υπουργός της. Μεταξύ Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου, πριν ακόμα φθάσει η Επιτροπή Ελέγχου στην Αλβανία, και αφού εν τω μεταξύ είχε εκδηλωθεί η αλβανική επανάσταση κατά των Σέρβων, οργάνωσε χωριστικό κίνημα εναντίον του Ισμαήλ Κεμάλ. Τέλος, στις 12 Οκτωβρίου, μετά από ορισμένες πρωτοβουλίες που πήρε για την εξομάλυνση της κατάστασης, ο Εσσάτ πασάς σχημάτισε δική του κυβέρνηση στο Δυρράχιο, χάρις στην υποστήριξη πολλών μουσουλμάνων και ορισμένων συντηρητικών μπέηδων. Απώτερος σκοπός του ήταν να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής του, ώστε ο ηγεμόνας της Αλβανίας, που αναμενόταν, να του αναθέσει το σχηματισμό της πρώτης εθνικής κυβέρνησης³⁷.

Σε συνεννόηση με τον Εσσάτ πασά ήρθε και η ελληνική κυβέρνηση από τον Ιούλιο 1913 για να προωθήσει τα πολιτικά της σχέδια στον Ηπειρωτο-

αλβανικό χώρο, με αντάλλαγμα την υπόσχεσή της να υποστηρίξει τις προσωπικές του φιλοδοξίες. Ανανέωσε δε τη συμφωνία που έκανε μαζί του το φθινόπωρο³⁸. Το ίδιο έκαναν οι κυβερνήσεις του Μαυροβουνίου και της Σερβίας. Οι τελευταίες, μετά την παραβίαση της Συνθήκης του Λονδίνου από την Τουρκία, με την ανακατάληψη της Αδριανουπόλεως, ήλπιζαν να εκμεταλλευθούν την επικείμενη άφιξη της αρμόδιας επιτροπής, για να πετύχουν την αναθεώρηση των αποφάσεων για τη χάραξη των βορείων και βορειοανατολικών συνόρων³⁹.

Οι σχετικές προθέσεις της σερβικής κυβέρνησης έγιναν φανερές, όταν το ζήτημα της τελικής οριοθέτησης περιεπλάκη περισσότερο με την έκρηξη της αλβανικής επανάστασης, από το Σεπτέμβριο και εξής, στα τμήματα που είχαν προσαρτήσει ή κατείχαν οι Σέρβοι, στην κοιλάδα του Δρίνου, και στις απόμακρες περιοχές του Ματ μέχρι τη Μιρδιτία. Η κρίση που προέκυψε στις αυστροσερβικές σχέσεις προκλήθηκε από την άρνηση της Σερβίας να συμμορφωθεί στην έκκληση που της είχαν απευθύνει οι Δυνάμεις για την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τα κατεχόμενα εδάφη, από τις 17 Αυγούστου και εξής⁴⁰.

Η απασχόληση του Βελιγραδίου με τα αλβανικά πράγματα είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει και η Συνθήκη ειρήνης που υπέγραψε η Σερβία με την Τουρκία το Μάρτιο 1914, παρόλο που η βασική συμφωνία μεταξύ τους είχε γίνει από το Νοέμβριο 1913⁴¹. Στις 7 Νοεμβρίου ρύθμισε τέλος η Σερβία και τις εδαφικές διαφορές της με το Μαυροβούνιο, αφού η κυβέρνησή του αναγκάσθηκε να δεχθεί τη διανομή του Νονίραζατ μεταξύ των δύο χωρών⁴².

Οι συγκρούσεις μεταξύ Σέρβων και Αλβανών έτειναν να εξελιχθούν σε αντισερβικό κίνημα από την πρώτη εβδομάδα του Σεπτεμβρίου λόγω και των πιεστικών μέτρων των σερβικών αρχών⁴³. Το τρίτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου οι Αλβανοί πήραν από τους Σέρβους τη Δίβρα και επιτέθηκαν κατά της Τζάκοβας και της Πρισρένης⁴⁴. Το Βελιγράδι επιδίωξε τότε να ανακαταλάβουν οι σερβικές δυνάμεις τη στρατηγική γραμμή του Δρίνου⁴⁵.

Για την υποκίνηση της αλβανικής επανάστασης, όπως είχε πληροφορηθεί το Βερολίνο, "είχαν συνεπιδράσει και ορισμένες βουλγαρικές και τουρκικές επιρροές"⁴⁶. Ο κίνδυνος ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, που διαγραφόταν τότε στα Βαλκάνια, δικαιολογούσε το ενδιαφέρον της Βουλγαρίας και της Τουρκίας να παραταθεί η κρίση, ώστε να μην μπορεί η Σερβία να ανταποκριθεί στις συμμαχικές υποχρεώσεις της απέναντι στην Ελλάδα, αν το καλούσε η περίπτωση. Η αλβανική πολιτική της σερβικής κυβέρνησης είχε πάντως την υποστήριξη της Ελλάδας.

Οι δύο χώρες, που είχαν καταλήξει σε κάποια συμφωνία για τη διαίρεση του Ηπειρωτοαλβανικού χώρου σε σφαίρες επιρροής μεταξύ τους⁴⁷, περί το τέλος Σεπτεμβρίου, ήρθαν σε συνεννόηση για να αντιμετωπίσουν τους κοι-

νούς κινδύνους στα Βαλκάνια. Συμφώνησαν τότε να μην αποστρατευθούν οι δυνάμεις τους, που είχαν πολεμήσει στο δεύτερο βαλκανικό πόλεμο, πριν ξεκαθαρίσει η κατάσταση στην Αλβανία, και να μετακινηθούν σερβικά στρατεύματα προς τα βοσνιακά και βουλγαρικά σύνορα, καθώς και ελληνικά προς τα βουλγαρικά και τα αλβανικά. Επίσης, οι δύο χώρες συμφώνησαν ότι η Ελλάδα θα υποστήριζε τη Σερβία, σε περίπτωση που θα της επιτίθετο η Αυστρία – παράλληλα η Ρουμανία τής είχε παράσχει εγγυήσεις εναντίον της Βουλγαρίας⁴⁸. Οι μεμονωμένες παρεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων προς τη Σερβία για να αποσύρει τα στρατεύματά της δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα, εξαιτίας και της υποστήριξης που της παρείχε η Ρωσία. Από τις αρχές Οκτωβρίου την πρωτοβουλία για να αποφευχθεί ο κίνδυνος ενός αλβανοσερβικού πολέμου ανέλαβε η Βιέννη και πρότεινε κοινό διάβημα των Δυνάμεων στο Βελιγράδι, χωρίς να εισακουσθεί. Ο Αυστριακός πρωθυπουργός Berchtold απέτυχε επίσης να πείσει τις κυβερνήσεις της Τριπλής Συμμαχίας να προβούν σε ένα χωριστό διάβημα για τον ίδιο σκοπό, εφόσον δεν ήθελαν να προκαλέσουν νέα ένταση στις σχέσεις τους με την Entente⁴⁹.

Για την αντιμετώπιση της κρίσης στις 3 Οκτωβρίου συγκροτήθηκε στη Βιέννη συμβούλιο, στο οποίο ο αρχηγός του αυστριακού Επιτελείου Conrad υπαινίχθηκε τη δυνατότητα μιας ένοπλης επέμβασης εναντίον της Σερβίας, για να δοθεί λύση στο πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί. Στις 7 Οκτωβρίου, απομονωμένη διπλωματικά, η Βιέννη ζήτησε από το Βελιγράδι να σεβασθεί τις αποφάσεις του Λονδίνου και επισήμανε ότι, αν η σερβική κυβέρνηση ζητούσε αναθεώρηση των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης για τη χάραξη των βορείων και βορειοανατολικών αλβανικών συνόρων, θα προέβαλλαν ανάλογες απαιτήσεις και τα άλλα, όμορα με την Αλβανία, κράτη. Λίγες ημέρες αργότερα σε σχετική συζήτηση που είχε με τον Αυστριακό πρεσβευτή στο Βελιγράδι ο Σέρβος πρωθυπουργός έθεσε ανοιχτά υπό αμφισβήτηση τον οριστικό χαρακτήρα των αλβανοσερβικών συνόρων.

Μετά τις εξελίξεις αυτές, και αφού το Βερολίνο τής έδωσε διαβεβαιώσεις ότι θα υποστήριζε σταθερά τις προσπάθειές της για μια βιώσιμη Αλβανία, η Βιέννη έστειλε στις 17 Οκτωβρίου στη Σερβία τελεσίγραφο, με το οποίο ζητούσε την αποχώρηση των σερβικών στρατευμάτων σε οκτώ ημέρες. Οι άλλες Δυνάμεις αναγκάστηκαν κατόπιν να απευθύνουν παρόμοιες εκκλήσεις διαδοχικά, με αποτέλεσμα να πεισθεί η σερβική κυβέρνηση να συμμορφωθεί στις 20 Οκτωβρίου, μετά από παρέμβαση της Ρωσίας⁵⁰.

Το Βελιγράδι έμεινε με την εντύπωση ότι η τελευταία αλβανική επανάσταση είχε υποκινηθεί από την κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ. Η προσωρινή κυβέρνηση είχε υποστηρίξει την επαναστατική κυβέρνηση της Δίβρας, καθώς επίσης και την οργάνωση ενός “αλυτρωτικού αλβανικού κινήματος” από Αλβανούς αρχηγούς και πρόσφυγες που απέβλεπαν και στη βοήθεια της Αυστρίας για την “ένωση” του Κοσόβου με την Αλβανία.

Περί το τέλος Οκτωβρίου η θέση της προσωρινής κυβέρνησης, που εκπροσωπούσε περισσότερο από κάθε άλλη αρχή στην Αλβανία το εθνικό αλβανικό στοιχείο, ήταν από πολιτική άποψη εξαιρετικά αδύναμη. Το σημαντικότερο πλήγμα για τον Ισμαήλ Κεμάλ ήταν η απώλεια των συμπαθειών της Βιέννης, την οποία προκάλεσε ο ίδιος, όταν αρνήθηκε να υποστηρίξει την εκλογή του αυστρόφιλου Μουφίτ μπέν Λιμποχόβα, υπουργού της κυβέρνησής του, ως Αλβανού εκπροσώπου στην Επιτροπή Ελέγχου⁵¹.

Η Επιτροπή Ελέγχου σκόπευε εν τω μεταξύ να αναγνωρίσει, μαζί με τις κυβερνήσεις του Ισμαήλ Κεμάλ και του Εσσάτ πασά, όλες τις αλβανικές τοπικές αρχές μέχρι την άφιξη του πρίγκιπα William Wied και το σχηματισμό μιας κυβέρνησης για όλη την Αλβανία⁵². Με τις αρχές αυτές η ίδια είχε αρχίσει εξάλλου επαφές για να προχωρήσει στη διοικητική και οικονομική οργάνωση της χώρας.

Ο Ισμαήλ Κεμάλ προσπάθησε μάταια να προσεγγίσει τις Δυνάμεις της Entente, με το πρόσχημα ότι ήθελε την υποστήριξή τους για να μην αναλάβουν η Αυστρία και η Ιταλία τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση των οικονομικών πόρων της χώρας. Και το πρώτο δεκαήμερο του Νοεμβρίου⁵³ ζήτησε ο ίδιος από όλες τις Δυνάμεις να επιταχύνουν το διορισμό και την άφιξη του πρίγκιπα, του οποίου η παρουσία θα λειτουργούσε ως ενοποιητικός παράγοντας όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας⁵⁴. Εν τω μεταξύ είχαν φθάσει στον Αυλώνα και οι Ολλανδοί αξιωματικοί, οι οποίοι ανέλαβαν την οργάνωση της αλβανικής χωροφυλακής.

Περί τα μέσα Νοεμβρίου ο William Wied γνωστοποίησε στις Δυνάμεις ότι αποδεχόταν τη θέση για την οποία τον προόριζαν, μετά από πρωτοβουλία της Αυστρίας και της Ιταλίας, καθώς επίσης και την πρόθεσή του να φύγει το συντομότερο για την Αλβανία⁵⁵. Ένας από τους βασικούς όρους που έθεσε, ήταν η έγκριση της εκλογής του από την προσωρινή κυβέρνηση του Αυλώνα, στην οποία ζητούσε να ενταχθεί και πάλι ο Εσσάτ πασάς, ώστε να διευρυνθεί η βάση της. Οι Δυνάμεις της Entente αρνήθηκαν να δεχθούν αυτόν τον όρο, τον οποίο είχαν προφανώς υπαγορεύσει λίγο νωρίτερα οι Αδριατικές Δυνάμεις⁵⁶, και πέτυχαν την τροποποίησή του, ώστε η άφιξη του πρίγκιπα να εξαρτηθεί από τη συγκατάθεση όλων των τοπικών αλβανικών αρχών, που θα χρυσίμευαν έτσι ως πλουραλιστική βάση για το σχηματισμό της νέας αλβανικής κυβέρνησης.

Η Βιέννη ενεργούσε παρασκηνιακά και για την αντικατάσταση της προσωρινής κυβέρνησης⁵⁷. Ο Ισμαήλ Κεμάλ, εν αναμονή του πρίγκιπα William Wied, συνέχισε το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο τις προσπάθειές του, για να επεκτείνει την επιρροή του έξω από την περιφέρειά του⁵⁸. Εξαιτίας αυτών των τάσεών του ήρθε και πάλι σε αντίθεση με τη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου, με αφορμή μάλιστα τη ρύθμιση των εξής δύο ζητημάτων που ενδιέφεραν την Ελλάδα: το ζήτημα της παραλαβής των περιοχών του Αργυροκάστρου

και της Κορυτσάς μετά την αποχώρηση των Ελλήνων, που συζητήθηκε στη συνεδρίαση της Επιτροπής της 21ης Νοεμβρίου, και το ζήτημα της ελεύθερης λειτουργίας των ελληνικών σχολείων στην περιφέρεια της δικαιοδοσίας της προσωρινής κυβέρνησης.

Καθώς ο πρίγκιπας καθυστερούσε την άφιξή του, επειδή οι Δυνάμεις δεν συμφωνούσαν μεταξύ τους ως προς την παραχώρηση του δανείου, το οποίο ο ίδιος είχε ζητήσει, συνεχιζόταν και η έκρυθμη κατάσταση στην Αλβανία. Το Δεκέμβριο αυξήθηκαν και οι φήμες για μια συνωμοσία, που είχε οργανωθεί από πράκτορες των Νεοτούρκων, με σκοπό την ανάρρηση στο θρόνο της Αλβανίας ενός μουσουλμάνου πρίγκιπα, και συγκεκριμένα του Αλβανού Ιζέτ πασά. Το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, όπως αναφέρθηκε, είχαν γίνει τουρκοβουλγαρικές συνομιλίες για μια συμμαχία μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας, με ρεβανσιστικούς σκοπούς, που θα επεκτεινόταν και στην Αλβανία. Η πρωτοβουλία αφέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, η οποία διέθετε το μέσο του θρησκευτικού φανατισμού για να επηρεάσει τους Αλβανούς μουσουλμάνους, ώστε να πάρουν μέρος σε μια τέτοια κίνηση, η οποία θα στρεφόταν εναντίον της Σερβίας⁵⁹, σε περίπτωση, ιδίως, κατά την οποία θα έπαιρνε το θρόνο της Αλβανίας μουσουλμάνος πρίγκιπας.

Σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Αυστρίας στην Κωνσταντινούπολη Pallavicini, από τις αρχές Δεκεμβρίου τους Νεότουρκους απασχολούσε όχι τόσο η αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στην Αλβανία, όσο η συνδυασμένη οργάνωση ενός κινήματος για την αυτονομία της Μακεδονίας, με κέντρο τη Θεσσαλονίκη, που θα απέβαινε σε βάρος της Ελλάδας και της Σερβίας.

Η Βιέννη αντιτάχθηκε στη συμμετοχή της Αλβανίας σε μια τέτοια κίνηση και αρνήθηκε να υποστηρίξει στα πλαίσια αυτών των σχεδίων μια νέα αντισερβική επανάσταση στην Αλβανία, όπως πρότεινε ο Τούρκος Υπουργός Δημοσίων Έργων Τζεμάλ μπέης. Προειδοποίησε δε την Πύλη και τη Σόφια να απόσχουν από κάθε ενέργεια, που θα είχε ως αποτέλεσμα να τεθούν σε αμφισβήτηση οι αποφάσεις του Λονδίνου για την Αλβανία⁶⁰. Δεν είναι γνωστό αν η Σόφια πήρε μέρος στις ενέργειες για τη συνωμοσία που οργάνωσε τον Ιανουάριο του επόμενου χρόνου ο Αλβανός Bekir Grebenja, απεσταλμένος των Νεοτούρκων στην Αλβανία, με σκοπό να γίνει πρίγκιπας της Αλβανίας ο Ιζέτ πασάς⁶¹. Ο Bekir Grebenja είχε αρχικά εξασφαλίσει υποσχέσεις για την υποστήριξη των σχεδίων του από τον Έσσάτ πασά, ενώ ήρθε κατόπιν σε συνεννόηση με τον Ισμαήλ Κεμάλ και ορισμένους πρώην αξιωματικούς του τουρκικού στρατού. Κατά τη συμφωνία που έγινε ανάμεσά τους, αν οι σχετικές επιχειρήσεις είχαν αίσιο τέλος, η Αλβανία θα έπαιρνε το Κόσσοβο και την Τσαμουριά⁶². Σύμφωνα με ορισμένα στοιχεία, η Βιέννη παρακολουθούσε την εξέλιξη της κίνησης, την οποία γνώριζε επίσης και η Επιτροπή Ελέγχου, η οποία και την έθεσε τελικά υπό τον έλεγχό της με τη σύλλη-

ψη των πρωταιτίων στον Αυλώνα, στις 8 Ιανουαρίου. Τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν απέδειξαν την ενοχή της τουρκικής κυβέρνησης, αν και η τελευταία αρνήθηκε οποιαδήποτε συμμετοχή της.

Μετά τα γεγονότα αυτά η Επιτροπή Ελέγχου ανέλαβε την πρωτοβουλία να απομακρύνει από το πολιτικό προσκήνιο τον Ισμαήλ Κεμάλ, με το πρόσημα της συμμετοχής του στη συνωμοτική κίνηση, και κατόπιν να ζητήσει και την παραίτηση του Εσσάτ πασά. Τέλος, η επιτροπή αποφάσισε να προχωρήσει στη διάλυση ή στην υπαγωγή των άλλων τοπικών αρχών υπό τον έλεγχο ενός Διοικητή, ώστε να προετοιμάσει την ενοποίηση του μεγαλύτερου μέρους της Αλβανίας υπό μια κυβέρνηση⁶³.

Η προσωρινή κυβέρνηση του Ισμαήλ Κεμάλ, απομονωμένη πλέον, ήταν τότε απασχολημένη με τη συγκρότηση ενός σώματος χωροφυλακής, το οποίο θα καταλάμβανε τα κατεχόμενα από τους Έλληνες εδάφη, όταν αυτοί θα αποχωρούσαν. Η κυβέρνηση έπρεπε επίσης να αντιμετωπίσει και το ζήτημα των επιθέσεων των σωμάτων που οργάνωναν οι εσσαντιστές εναντίον της. Το χωριστικό κίνημα του Εσσάτ πασά είχε εν τω μεταξύ εξελιχθεί σε πρωταρχικό παράγοντα των αλβανικών εξελίξεων, καθώς λειτουργούσε ως δίαυλος υλοποίησης των στόχων της ελληνικής και της σερβικής πολιτικής⁶⁴ και όλων των ξένων επιρροών στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο⁶⁵. Τα σχέδια όλων αυτών των παραγόντων υποσχόταν ο Εσσάτ πασάς να διευκολύνει, παίρνοντας ανταλλάγματα για την πραγματοποίηση των προσωπικών του φιλοδοξιών.

Η επίσημη πράξη της παραίτησης του Ισμαήλ Κεμάλ και της μεταβίβασης των εξουσιών της κυβέρνησής του στην Επιτροπή Ελέγχου πραγματοποιήθηκε στις 22 Ιανουαρίου 1914, αφού ο Αλβανός πολιτικός απηύθυνε διακήρυξη, σύμφωνα με την οποία οι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων ενέκριναν την πράξη, αναθέτοντας στην Επιτροπή να αναλάβει πλέον τις ευθύνες της εξουσίας σε ολόκληρη την Αλβανία.

Αμέσως μετά η Επιτροπή κάλεσε σε παραίτηση και τον Εσσάτ πασά. Ο ίδιος όμως δεν ήταν διατεθειμένος να ανταποκριθεί, παρά μόνον εφόσον αυτή δεχόταν τους όρους που έθεσε. Ο Εσσάτ πασάς απαιτούσε να τεθεί επικεφαλής της αντιπροσωπείας, που θα προσέφερε, τυπικά, το θρόνο της Αλβανίας στον πρίγκιπα William Wied, και να του εγγυηθούν οι Δυνάμεις ότι θα επέστρεφε κατόπιν στην Αλβανία ως διακεκριμένη προσωπικότητα. Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις με τα μέλη της Επιτροπής, ο Εσσάτ πασάς υπέβαλε την παραίτησή του στις 12 Φεβρουαρίου, αφού τέθηκε θέμα ευρωπαϊκής επέμβασης για να πεισθεί. Αμέσως μετά αναχώρησε για το Μπάρι μαζί με την αρμόδια αντιπροσωπεία, για να συναντήσει τον πρίγκιπα.

Ο διορισμός του πρίγκιπα και το θέμα του δανείου, το οποίο είχαν αναλάβει να του δώσουν οι Δυνάμεις, επανέθεσαν το ζήτημα των αρμοδιοτήτων

της ευρωπαϊκής Επιτροπής Ελέγχου, τις οποίες είχε καθορίσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου για μια δεκαετία. Μέχρι την άφιξη του πρίγκιπα πάντως, στις 7 Μαρτίου 1914, η διοίκηση της Αλβανίας περιήλθε υπό τον έλεγχο της Επιτροπής αυτής, εξαιρέσει των τμημάτων που ήταν ακόμα υπό ελληνική κυριαρχία⁶⁶.

Η κοινοποίηση των Δυνάμεων της 26ης Αυγούστου / 8ης Σεπτεμβρίου 1913 και οι προετοιμασίες για την υποδοχή της επιτροπής

Η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει στην οργάνωση του αλβανικού κράτους, εφόσον δεν είχαν καθορισθεί τα σύνορά του. Μετά τη συνεδρίαση της 11ης Αυγούστου, οι τελικές αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων δεν κοινοποιήθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση. Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν κρίνει αρχικά ότι η κοινοποίηση έπρεπε να γίνει όταν θα είχαν τελειώσει οι εργασίες της επιτροπής, που ανέλαβε να ολοκληρώσει τη χάραξή τους, έως τις 30 Νοεμβρίου. Κατά τον τρόπο αυτόν ήλπιζαν να φέρουν την κυβέρνηση προ τετελεσμένων γεγονότων και να της αφαιρέσουν τη δυνατότητα να προβάλει επίσημα τις αντιρρήσεις της. Λίγο αργότερα όμως οι δύο Δυνάμεις άλλαξαν γνώμη και αποφάσισαν ότι έπρεπε να επισπευθεί η σχετική κοινοποίηση προς την ελληνική κυβέρνηση, λόγω των εξελίξεων στα κατεχόμενα εδάφη. Ήδη από τα μέσα Αυγούστου η Αυστρία και η Ιταλία έκαναν διαβήματα διαμαρτυρίας στην Αθήνα σχετικά με τα μέτρα, τα οποία είχαν πάρει οι ελληνικές αρχές στα κατεχόμενα εδάφη, ενόψει της άφιξης της επιτροπής, επειδή αυτά στρέφονταν, όπως υποστήριζαν, κατά των αποφάσεων του Λονδίνου. Οι δύο Δυνάμεις ζήτησαν επίσης από το Βερολίνο να παρέμβει για να μεταβάλει η ελληνική κυβέρνηση την πολιτική που ακολουθούσε ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα.

Μετά το πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου είχαν σημειωθεί και οι πρώτες αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τις τελικές αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, σχετικά με τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, τις οποίες η ίδια είχε πληροφορηθεί ανεπίσημα. Ο Κορομπλάς, στην επιρροή του οποίου απέδιδαν ορισμένοι ξένοι διπλωματικοί κύκλοι την ανυποχώρητη στάση της Ελλάδας, εξέφρασε τότε στον Γερμανό πρεσβευτή στην Αθήνα Quadt τη λύπη του, επειδή δεν θα αντιπροσωπευόταν η Ελλάδα στην επιτροπή χάραξης και επειδή η ίδια η επιτροπή δεν θα ενδιαφερόταν να εξακριβώσει τη θέληση του πληθυσμού στα αμφισβητούμενα εδάφη, αλλά μόνον τη μητρική του γλώσσα. Τέλος ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών έθεσε τότε στον Quadt και το ζήτημα της νήσου Σάσσωνος, δηλώνοντάς του ότι η Ελλάδα θα ζητούσε ανταλλάγματα για την απόσπαση του ελληνικού αυτού εδάφους⁶⁷.

Η επιμονή του Κορομπλά να εξετασθεί η θέληση του πληθυσμού ήταν εύλογη, άφηνε δε να εννοηθεί ότι η ελληνική πλευρά έτρεφε βάσιμες ελπίδες πως ο χριστιανικός πληθυσμός, αλβανόφωνος και ελληνόφωνος, θα εκδηλωνόταν, στην πλειονότητά του, υπέρ της ένωσής του με την Ελλάδα κατά την περιοδεία της επιτροπής και γενικότερα θα στήριζε το εθνικό πρόγραμμα για την προσάρτηση της Ηπείρου.

Οι κυβερνήσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων είχαν ενημερωθεί ειδικότερα ότι από τον πληθυσμό αυτόν συνεκροτούντο σώματα, στα οποία ήταν ελεύθεροι να προσχωρήσουν και οι ηπειρωτικής καταγωγής στρατιώτες, που υπηρετούσαν στις ίδιες περιοχές, εγκαταλείποντας τις τάξεις τους⁶⁸. Οι δύο Δυνάμεις διαμαρτυρήθηκαν για το ζήτημα αυτό στην Αθήνα με κοινό τους διάβημα, εφόσον ήταν δύσκολο να εξασφαλίσουν τη συμμετοχή και των άλλων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων⁶⁹. Ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών απέρριψε τις κατηγορίες των δύο Δυνάμεων. Διαβεβαίωσε και αρχήν τον Γερμανό επιτετραμμένο στην Αθήνα ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ενθάρρυνε τη συγκρότηση σωμάτων στις αμφισβητούμενες περιοχές και ότι οι ελληνικές αρχές, σύμφωνα με τις εντολές της κυβέρνησης, ετοιμάζονταν να προστατεύσουν την επιτροπή. Ανάλογα επιχειρήματα ανέπτυξε ο Κορομπλάς και στους εκπροσώπους της Αυστρίας και της Ιταλίας, τους άφησε όμως να εννοήσουν ότι υπήρχε διάθεση εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης να διαπραγματευθεί το ζήτημα των συνόρων με τις Μεγάλες Δυνάμεις⁷⁰. Όπως φανερώνουν και οι δηλώσεις που έκανε σχετικά με το διάβημα στους εκπροσώπους της Τριπλής Συμμαχίας και ο Βενιζέλος⁷¹, η ελληνική κυβέρνηση επιδίωκε την αναθεώρηση των αποφάσεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων.

Ανάλογες φιλοδοξίες είχαν οι κυβερνήσεις της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, όπως αναφέρθηκε, αλλά και η προσωρινή αλβανική κυβέρνηση. Τις ημέρες εκείνες, προσπαθώντας να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα, ο Ισμαήλ Κεμάλ ζητούσε από τη Βιέννη την άμεση αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα εδάφη που είχαν ήδη δοθεί στην Αλβανία. Η Βιέννη απέρριψε την πρόταση αυτή με τη δικαιολογία ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης⁷². Στην αυστριακή πρωτεύουσα έφθανε τότε και η αλβανική επιτροπή, η οποία ζητούσε τη μεσολάβηση της Αυστρίας για να δοθούν στην Αλβανία το Αργυρόκαστρο, καθώς και ορισμένες κωμοπόλεις, που είχαν ήδη παραχωρηθεί στα γειτονικά βαλκανικά κράτη. Ο Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών θεώρησε την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης στο κοινό διάβημα της Αυστρίας και της Ιταλίας προκλητική. Περί το τέλος Αυγούστου ο ίδιος εξέφρασε την άποψη στη Βιέννη ότι οι δύο κυβερνήσεις τους θα έπρεπε να δηλώσουν στις Δυνάμεις της Entente πως, αν χρειαζόταν, ήταν αποφασισμένες να λάβουν μέτρα μόνες, για να εξαναγκάσουν την Ελλάδα να σεβασθεί τις αποφάσεις του Λονδίνου⁷³.

Ο Ιταλός Υπουργός πρότεινε να συμφωνήσουν οι δύο κυβερνήσεις, εκ των προτέρων, ποια θα ήταν τα μέτρα αυτά. Ο Αυστριακός πρωθυπουργός όμως θεώρησε ότι ήταν πρόωρο να γίνει μια τέτοια συμφωνία, καθώς επίσης και ένα άμεσο διάβημα, με ανάλογο περιεχόμενο, προς την Αθήνα⁷⁴.

Η ιταλική κυβέρνηση ανέλαβε τότε την πρωτοβουλία να ενημερώσει το Λονδίνο⁷⁵ και το Παρίσι για τις ανησυχίες της Αυστρίας και της Ιταλίας επισημαίνοντας ότι χάριν του ευρωπαϊκού συμφέροντος θα έπρεπε η Αθήνα να κατανοήσει πως δεν ήταν σωστό να αφηφά μια Μεγάλη Δύναμη⁷⁶. Ζήτησε επίσης η ιταλική κυβέρνηση από το Βερολίνο να ειδοποιήσει την Αθήνα σχετικά με την απόφαση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων να προσφύγουν σε μέσα βίας σε περίπτωση που αυτή θα αγνοούσε τις αποφάσεις της επιτροπής χάραξης. Και ακόμα, να επηρεάσει ο Κάιζερ για το ζήτημα αυτό τον βασιλιά Κωνσταντίνο κατά τη διάρκεια της επίσκεψης που σχεδίαζε να κάνει ο ίδιος στη γερμανική πρωτεύουσα. Η Γερμανία όμως δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει οποιαδήποτε νέα πρωτοβουλία προς την πλευρά των Αθηνών, πέραν των φιλικών συστάσεων, τις οποίες άλλωστε ήδη είχε επανειλημμένα απευθύνει προς την ελληνική κυβέρνηση για το ίδιο ζήτημα.

Λίγο πριν αναχωρήσει για το Βερολίνο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εμφανιζόταν ανένδοτος ως προς την υποστήριξη των ελληνικών θέσεων για τη χάραξη των συνόρων. Σχετικές δηλώσεις έκανε σε συνομιλίες που είχε με τον Αυστριακό και τον Γερμανό πρεσβευτή στην Αθήνα. Με τις δηλώσεις αυτές ο Κωνσταντίνος κατέστησε σαφές ότι ήταν περισσότερο ανυποχώρητος από την κυβέρνησή του και ότι είχε αναλάβει την ευθύνη απέναντι στο λαό του να ενσωματώσει την Κορυτσά στην Ελλάδα. Αν ο ίδιος δεν μπορούσε να δεχθεί την τελική απόφαση της επιτροπής, τότε θα επιχειρούσε με όλα τα μέσα να σώσει την ελληνική αυτή πόλη, αναλαμβάνοντας, αν χρειαζόταν, και μια νέα εκστρατεία στην Ήπειρο. Μικρότερη βαρύτητα έδινε στην προσάρτηση στην Ελλάδα άλλων πόλεων, όπως το Αργυρόκαστρο, η Πρεμετή και η Φράσερν.

Ο Κωνσταντίνος, λίγες ημέρες αργότερα στο Βερολίνο, όπου του απονεμήθηκε και η στραταρχική ράβδος, συζήτησε και πάλι το Ηπειρωτικό ζήτημα καθώς και το γενικότερο πρόβλημα της προσέγγισης της Ελλάδας στην Τριπλή Συμμαχία με τον Γερμανό αυτοκράτορα και τους εκπροσώπους της γερμανικής κυβέρνησης. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών, που είχε μαζί τους, ασκήθηκαν πιέσεις στον Έλληνα βασιλιά για να φανεί υποχωρητικός στο θέμα της χάραξης των συνόρων και να αποδεχθεί ειδικότερα την απόφαση για την προσάρτηση της Κορυτσάς στην Αλβανία. Εάν δεν το έκανε, η Ελλάδα θα συγκρουόταν με τις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, και θα ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί η σύνδεσή της με την Τριπλή Συμμαχία – η τελευταία αυτή ιδέα είχε μείνει έως τότε μυστική μεταξύ των ηγεμόνων και της πολιτικής ηγεσίας των τριών χωρών της Συμμαχίας.

Αντιδρώντας στις πιέσεις αυτές ο Κωνσταντίνος, προσπάθησε, κατ'

αρχήν, να επιβάλει τις απόψεις του. Εξεδήλωσε τη ζωνρή επιθυμία του να προσχωρήσει η Ελλάδα στην Τριπλή Συμμαχία, αφού ρυθμιζόταν προηγουμένως το ζήτημα του ελληνικού δανείου, στο οποίο ο ίδιος ήθελε να συμμετάσχει και η Γερμανία. Εξέφρασε όμως παράπονα για την πολιτική της Ιταλίας και της Αυστρίας απέναντι στην Ελλάδα, και ιδίως για το διορισμό των Labia και Billinsky ως εκπροσώπων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων. Ο διορισμός αυτός είχε προκαλέσει εντονότερες αντιδράσεις στην Ελλάδα και στην Ήπειρο⁷⁷. Τέλος ο Κωνσταντίνος επανέλαβε τις γνωστές θέσεις του για την Κορυτσά και τις άλλες ηπειρωτικές πόλεις.

Οι εκπρόσωποι της γερμανικής κυβέρνησης επέμειναν ότι έπρεπε να υποχωρήσει ο βασιλιάς, αν ήθελε πραγματικά να φέρει τη χώρα του προς την Τριπλή Συμμαχία, επειδή, σε διαφορετική περίπτωση, η Γερμανία θα αναγκαζόταν να υποστηρίξει τους συμμάχους της. Οι Γερμανοί εκπρόσωποι είχαν την άποψη ότι η Ιταλία φαινόταν έτοιμη να δεχθεί το σχέδιο για την είσοδο της Ελλάδας στη Συμμαχία, και δεν έπρεπε να χάσει η Ελλάδα την ευκαιρία να στηριχθεί στην εύνοια αυτής της δεύτερης σε ισχύ μεσογειακής Δύναμης, χάριν του συνοριακού ζητήματος. Όπως ανέφεραν οι ίδιοι στον Κωνσταντίνο, η απόλυτη εφαρμογή της “αρχής των εθνοτήτων” στα βαλκανικά κράτη ήταν αδύνατη, μετά τις πρόσφατες ανακατατάξεις, ενώ η ίδρυση ενός βιώσιμου αλβανικού κράτους θα ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας και θα εμπόδιζε τη Σερβία να την περικλείσει προς βορρά⁷⁸.

Σύμφωνα με ορισμένες πληροφορίες, στο Βερολίνο συζητήθηκε με τον Κωνσταντίνο και το ηπειρωτικό ζήτημα. Σχετικά με τους χειρισμούς του ζητήματος αυτού, σημειώθηκε τότε κάποια διαφωνία μεταξύ της γερμανικής και της ιταλικής κυβέρνησης, οι οποίες και επρόκειτο να διαπραγματευθούν το όλο θέμα, κατά τις επόμενες ημέρες, με την παρέμβαση της Βιέννης⁷⁹.

Οι συνομιλητές του Κωνσταντίνου είχαν την αίσθηση ότι δεν ήταν αμετάπειστος στις απόψεις του για το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων, αλλά προτιμούσε κατά κάποιον τρόπο να εξαναγκασθεί σε υποχώρηση, ώστε να μην εκτεθεί στο λαό του και χάσει τη δημοτικότητά του⁸⁰. Σε επιβεβαίωση των εντυπώσεών τους, οι ίδιοι ανέφεραν χαρακτηριστικά στις εκθέσεις τους ότι ο βασιλιάς αναγνώρισε τις δυσκολίες εφαρμογής της “αρχής των εθνοτήτων” στα Βαλκάνια και ότι επηρεάσθηκε τελικά από την επιχειρηματολογία που του ανέπτυξε για το ίδιο ζήτημα ο ειδικός απεσταλμένος του Κάιζερ von Treutler, με αποτέλεσμα να προσεγγίσει τις απόψεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων και σχεδόν ασυναίσθητα να ομολογήσει ότι φοβόταν πως δεν ήταν δυνατόν να γίνει η Κορυτσά ελληνική. Σύμφωνα με τις ίδιες πληροφορίες, που προέρχονταν από τη Βιέννη, ο Κωνσταντίνος έκλεισε το θέμα δηλώνοντας στο τέλος ότι θα εξαρτούσε την υποχωρητικότητα του από τη συγκατάθεση της κυβέρνησής του⁸¹.

Ο San Giuliano, που ενημερώθηκε για την πορεία των συζητήσεων στο Βερολίνο, απέκλεισε το ενδεχόμενο να αλλάξει η απόφαση για την Κορυτσά, εφόσον αντιδρούσε η Αυστρία. Ο ίδιος εξάλλου, κατά τη διάρκεια της περιόδου του στην Αλβανία, είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι η πόλη ήταν αλβανική κατά την πλειονότητα του πληθυσμού της. Δεν θα είχε όμως αντιρρήσεις να δοθεί στην Ελλάδα η περιοχή της Πίνδου. Ο Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών πρότεινε μάλιστα στους συμμάχους του και ναυτική επίδειξη εναντίον της Ελλάδας, αν χρειαζόταν, ώστε να την εξαναγκάσουν να σεβασθεί τη θέληση των Δυνάμεων. Δεν πίστευε, προσωπικά, στη σταθερότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ούτε στις δυνατότητες που είχε ο Κωνσταντίνος να ασκήσει προσωπική πολιτική, για να φέρει την Ελλάδα στη σφαίρα επιρροής της Τριπλής Συμμαχίας. Ήδη, οι δηλώσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τη διάψευση του περιεχομένου του λόγου, που είχε εκφωνήσει ο βασιλιάς στο Potsdam, μαρτυρούσαν τη διάσταση, η οποία υπήρχε μεταξύ του βασιλιά και του Έλληνα πρωθυπουργού σε θέματα εξωτερικής πολιτικής⁸².

Στον τελευταίο αυτόν τομέα, ο Βενιζέλος, αδιάλλακτος τότε για το Ηπειρωτικό ζήτημα, ίσως και λόγω της στάσης του βασιλιά⁸³, επέμενε στη γραμμή της ουδετερότητας. Η πολιτική ηγεσία της Γερμανίας είχε μείνει με την εντύπωση ότι τη γραμμή αυτή του είχαν υπαγορεύσει λόγοι πολιτικής σκοπιμότητας προς την Entente και ιδίως η οικονομική εξάρτηση της χώρας από τη Γαλλία⁸⁴.

Όταν ο Γερμανός επιτετραμμένος στην Αθήνα ενημέρωσε τον πρωθυπουργό για τις συστάσεις που έγιναν στο Βερολίνο προς τον Κωνσταντίνο να υποχωρήσει στο θέμα των συνόρων, και επίσης για τους λόγους, οι οποίοι επέβαλλαν να γίνει αυτό, ο Βενιζέλος υποσχέθηκε να λάβει υπόψη του τις υποδείξεις του, χωρίς όμως να πάρει θέση⁸⁵.

Περί τις αρχές Σεπτεμβρίου, για να μην αναγκασθούν να πάρουν μέτρα εναντίον της Ελλάδας και για να αποφευχθούν τυχόν δυσάρεστα επεισόδια στα αμφισβητούμενα εδάφη, οι κυβερνήσεις των χωρών της Τριπλής Συμμαχίας είχαν πεισθεί ότι έπρεπε να κοινοποιηθούν το συντομότερο στην Ελλάδα οι αποφάσεις της 11ης Αυγούστου για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων και όχι μετά τη λήξη των εργασιών της επιτροπής, όπως οι ίδιες είχαν αρχικά υποδείξει. Η αλλαγή τακτικής κρίθηκε για το ζήτημα αυτό επιβεβλημένη, προκειμένου οι Δυνάμεις να καταστήσουν σαφές στην ελληνική κυβέρνηση πως οι αποφάσεις τους για τη χάραξη των συνόρων ήταν αμετάκλητες και παράλληλα να την προκαλέσουν να δεσμευθεί απέναντί τους ότι θα τις σεβόταν. Στην περίπτωση αυτή η κυβέρνηση θα ήταν υποχρεωμένη να μην επιτρέψει στις ελληνικές αρχές στα κατεχόμενα εδάφη να παρεμποδίσουν το έργο της επιτροπής. Την πρωτοβουλία για να συμφωνήσουν και οι Δυνάμεις της Entente στην επίσπευση της κοινοποίησης των

αποφάσεων της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης προς την Αθήνα ανέλαβε η Ιταλία⁸⁶.

Η κοινοποίηση έγινε από τους εκπροσώπους όλων των Δυνάμεων στις 26 Αυγούστου / 8 Σεπτεμβρίου με χωριστά αλλά ταυτόσημα διαβήματα⁸⁷. Βάσει των αποφάσεων της 11ης Αυγούστου, μεταξύ άλλων, η ελληνική κυβέρνηση βεβαιώθηκε ότι η παράκτια ζώνη μέχρι τον κόλπο της Φτελιάς, το τμήμα της Κορυτσάς και η νήσος Σάσσων περιέρχονταν στην Αλβανία και ότι στην αμφισβητούμενη ζώνη θα καθόριζε τα σύνορα η επιτροπή, η οποία είχε συσταθεί γι' αυτόν το σκοπό. Η επιτροπή θα έκανε προηγουμένως επιτόπου την έρευνά της με γεωγραφικά και εθνογραφικά κριτήρια – από την τελευταία άποψη, βάσει της ομιλούμενης μητρικής γλώσσας – και δεν θα λάμβανε υπόψη της εκδηλώσεις πολιτικού χαρακτήρα, ούτε άλλες διαδηλώσεις εκ μέρους του πληθυσμού, που θα είχαν τον τύπο δημοψηφίσματος. Η κυβέρνηση ενημερώθηκε επίσης ότι η επιτροπή θα εξέταζε την εθνικότητα των βλαχικών πληθυσμών, αλλά για την τύχη τους θα αποφάσιζαν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων, βάσει των εισηγήσεων, τις οποίες θα τους υπέβαλλαν οι επιτροπές.

Στην απάντησή της, λίγες ημέρες αργότερα, στις 31 Αυγούστου / 13 Σεπτεμβρίου, η ελληνική κυβέρνηση διατύπωσε έμμεσα ορισμένες επιφυλάξεις για τις αποφάσεις της 11ης Αυγούστου. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση εξέφρασε την ελπίδα ότι η επιτροπή χάραξης των συνόρων, προκειμένου να επιτελέσει το έργο της, θα λάμβανε υπόψη της το περιεχόμενο του υπομνήματος, σχετικά με τις ελληνικές διεκδικήσεις, το οποίο είχε υποβάλει ο Βενιζέλος στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Και επισήμανε εύλογα πως το κριτήριο της ομιλούμενης μητρικής γλώσσας δεν επαρκούσε για τον προσδιορισμό της εθνικότητας του πληθυσμού στα αμφισβητούμενα εδάφη. Για να σχηματίσει η επιτροπή μίαν ολοκληρωμένη άποψη για την εθνική του ταυτότητα, κατά τη γνώμη της κυβέρνησης, θα έπρεπε να εξετάσει τον πολιτισμικό παράγοντα, τον οποίο υποδήλωναν η σχολική και θρησκευτική του εκπαίδευση, σύμφωνα με τις γενικότερα αποδεκτές αρχές⁸⁸. Η ελληνική κυβέρνηση δεν ενέκρινε τις αποφάσεις των Δυνάμεων για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων, στο σύνολό τους, και άφηνε να υπονοηθεί ότι ήταν πιθανόν να εναντιωθεί στην εκτέλεσή τους, εφόσον δεν αποδέχονταν οι Δυνάμεις τις τροποποιήσεις που συνιστούσε η ίδια.

Η πολιτική που ακολούθησε η ελληνική κυβέρνηση μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου, όταν η επιτροπή χάραξης ετοιμαζόταν να αρχίσει το έργο της, υπήρξε συνεπής προς τις παραπάνω δηλώσεις της. Η πολιτική αυτή είχε ως στόχο την αναθεώρηση κατ' αρχήν της απόφασης για την παραχώρηση της Κορυτσάς⁸⁹ και της νήσου Σάσσωνας στην Αλβανία, καθώς επίσης και να πείσει τις Δυνάμεις ότι ήταν αδύνατον να εφαρμοσθούν οι αποφάσεις τους χωρίς σοβαρές περιπλοκές, εξαιτίας της στάσης του χριστιανικού κυρίως

πληθυσμού στα κατεχόμενα εδάφη. Η ελληνική κυβέρνηση ήλπιζε ότι με αυτόν τον τρόπο οι Δυνάμεις θα έπαιρναν την πρωτοβουλία να τροποποιήσουν τις μεθόδους εργασίας, που θα υιοθετούσε η επιτροπή, ή ότι αυτή, μετά την έναρξη των εργασιών της, θα ενδιαφερόταν να ενημερώσει τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ότι θα κατέληγε σε επισφαλή συμπεράσματα, αν εκτελούσε με ακρίβεια τις σχετικές εντολές τους⁹⁰. Επέμενε κατά συνέπεια η κυβέρνηση, σε πρώτη φάση, στην ολοκλήρωση των μέτρων για την υποδοχή της επιτροπής στα διαμερίσματα, τα οποία θα επισκεπτόταν, και ειδικότερα στην εκτέλεση του προγράμματος για τον εξοπλισμό και την οργάνωση των χριστιανών σε πολιτοφυλακές, αν και με κάποια καθυστέρηση. Τον εξοπλισμό του πληθυσμού είχε ζητήσει και πάλι ο Ζωγράφος από τις αρχές Αυγούστου, όταν πληροφορήθηκε από τον Dussar, τον φιλέλληνα Γάλλο πρόξενο στα Ιωάννινα, ότι η οριοθέτηση των συνόρων, όπως είχε καθορισθεί έως τότε από τις Μεγάλες Δυνάμεις, δεν ευνοούσε την Ελλάδα. Ζητούσε τότε ο Ζωγράφος να εκτελεσθούν οι εντολές για τον εξοπλισμό των χριστιανών από το τμήμα Στρατιάς Ηπείρου – ήλπιζε ακόμα ότι ήταν δυνατή η αποστολή μιας επιτροπής, η οποία θα λάμβανε υπόψη της και τη θέληση του πληθυσμού. Επίσης, ζητούσε τη μυστική παρέμβαση της κυβέρνησης, για να προετοιμασθεί μια πραγματική αντίσταση στα επιμέρους διαμερίσματα με τη συμβολή των κατά τόπους Μητροπολιτών⁹¹.

Η κυβέρνηση όμως ενδιαφερόταν να κερδίσει κυρίως το παιχνίδι των εντυπώσεων και δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει την ευθύνη για μια τέτοια κίνηση κατά τη στιγμή εκείνη, επειδή έκρινε ότι έπρεπε να απαμβλυνθούν και οι αντιδράσεις των Δυνάμεων, που συνεχίσθηκαν όλο αυτό το διάστημα. Η συστηματικότερη εφαρμογή των μέτρων για τη σύσταση και την εκπαίδευση των “Ιερών Λόχων” έγινε μετά τη συγκέντρωση της επιτροπής στο Μοναστήρι στις 4 Οκτωβρίου, στα πλαίσια του προγράμματος για την υποδοχή της. Η στρατολόγηση όμως εθελοντών, που είχε ήδη αρχίσει από τις επιτροπές “Εθνικής Άμυνας”, επιταχύνθηκε κατά τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο με εντολές της κυβέρνησης, για να δοθεί ικανοποίηση στο αίτημα πολλών Ηπειρωτών, οι οποίοι ζητούσαν επίμονα να προετοιμασθούν για μια οργάνωμένη αντίσταση, ώστε να μην ενσωματωθούν στο αλβανικό κράτος. Οι Ηπειρώτες πήραν αυτή την απόφαση μόλις πληροφορήθηκαν, ανεπίσημα, την αποστολή της επιτροπής χάραξης και τις δυσμενείς για την Ελλάδα εξελίξεις του Ηπειρωτικού ζητήματος. Κατηγορούσαν αυτοί γενικότερα την κυβέρνηση ότι δεν είχε δείξει αρκετή ενεργητικότητα για να υπερασπισθεί τα δίκαιά τους, αλλά είχε αντίθετα προτιμήσει να θυσιάσει την Ήπειρο για να απελευθερώσει τα νησιά του Αιγαίου, και δήλωναν ότι, αν τους εγκατέλειπε, θα αποδείκνυαν πως δεν θα δέχονταν μια νέα υποδούλωση.

Ο αριθμός των στρατολογημένων εθελοντών είχε φθάσει μέχρι τις 13

Αυγούστου τις 4.500. Οι εθελοντές, εξοπλισμένοι, είχαν ήδη ενισχύσει τις φρουρές των κυριότερων πόλεων στα διάφορα διαμερίσματα, ενώ σύμφωνα με πληροφορίες του Γάλλου προξένου Dussar και οι περισσότεροι από τους χωρικούς σ' αυτά είχαν προμηθευθεί λαθραία όπλα⁹².

Η κινητοποίηση υπήρξε ιδιαίτερα ζωνρή στα τμήματα της Κορυτσάς και του Αργυροκάστρου. Από την Κορυτσά αναχώρησε για την Αθήνα επιτροπή υπό τον Μητροπολίτη Βελλάς και Κονίτσης Σπυρίδωνα, με σκοπό να εκφράσει τα παράπονά της στον βασιλιά και στην κυβέρνηση⁹³. Οι ελληνικοί πληθυσμοί της περιοχής του Αργυροκάστρου διακήρυξαν επίσης από τις αρχές Αυγούστου προς την κυβέρνηση και τον Κωνσταντίνο την απόφασή τους να αγωνισθούν, για να μην υπαχθούν στο αλβανικό κράτος, με Πρακτικό που υπέγραψαν η επιτροπή "Εθνικής Άμυνας", της οποίας πρόεδρος ήταν ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος, και η "Δημογεροντία" της πόλης. Οι ίδιοι πληθυσμοί ζητούσαν μέσω της επιτροπής 15.000 όπλα για τους άνδρες της επαρχίας τους, καθώς και αξιωματικούς για να τους εκγυμνάσουν, ώστε να αμυνθούν και τα άμαχα χωριά, κοντά στη μετωπική γραμμή έναντι των επιθέσεων των Αλβανών⁹⁴. Η Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων απαγόρευσε στην αρχή την αποστολή του Πρακτικού στην Αθήνα⁹⁵.

Σε ανταπόκριση με τις αντίστοιχες επιτροπές των πόλεων του σαντζακίου Αργυροκάστρου κάλεσε στα όπλα τους χριστιανούς και η επιτροπή "Εθνικής Άμυνας" της Κορυτσάς⁹⁶ ενώ σώματα άρχισαν να οργανώνονται και στην Κολώνια, αρχικά από χίλιους ιερολοχίτες. Με την παρότρυνση της ελληνικής Διοίκησης οργανώθηκαν και άλλες εκδηλώσεις, διαλέξεις, ομιλίες, δημοσιεύσεις, με τις οποίες αυτή ήθελε να εξάρει τον ελληνικό χαρακτήρα της Κορυτσάς, ώστε να συμπληρωθούν οι προετοιμασίες, με τις οποίες οι χριστιανοί που υποστήριζαν το ελληνικό εθνικό πρόγραμμα, ετοιμάζονταν να επηρεάσουν την κρίση της επιτροπής⁹⁷.

Εν τω μεταξύ, επειδή το έργο της επιτροπής επρόκειτο να αρχίσει, σύμφωνα με τις αποφάσεις του Λονδίνου, την 1η Σεπτεμβρίου, η ελληνική κυβέρνηση είχε δώσει προτεραιότητα στην εφαρμογή άλλων μέτρων για την υποδοχή της επιτροπής, ώστε να μην αποβεί σε βάρος της Ελλάδας η έρευνά της. Ενώ τα μέλη της επιτροπής συγκεντρώνονταν στο Μπρίντιζι και στην Κέρκυρα, το Υπουργείο με εγκυκλίους του έδινε οδηγίες στον Ζωγράφο να προβληθεί η ελληνικότητα των αμφισβητούμενων εδαφών με τον πιο εμφαντικό τρόπο, όταν θα έφθαναν οι επίτροποι. Με σημαιοστολισμούς πόλεων και χωριών, παρελάσεις σχολείων και Ιερών Λόχων, καθώς και με συγκεντρώσεις στα κυριότερα κέντρα⁹⁸, οι Έλληνες και οι Ελληνόφιλοι Αλβανοί θα έπρεπε να διαδηλώσουν στην επιτροπή, παραδίνοντας σ' αυτήν και υπομνήματα, τη θέλησή τους να ενωθούν με την Ελλάδα⁹⁹. Το Υπουργείο ζητούσε, ειδικότερα, να σχηματίσει η επιτροπή την εντύπωση ότι οι δίγλωσσοι αλβανόφωνοι χριστιανοί μιλούσαν στο σπίτι την ελληνική γλώσσα¹⁰⁰,

και επίσης οι ελληνικές αρχές, να φερθούν στην επιτροπή με το μεγαλύτερο σεβασμό.

Το σημαντικότερο πρόβλημα, που είχε να αντιμετωπίσει η ελληνική πλευρά μετά την άφιξη της επιτροπής, ήταν η εξέταση εκ μέρους της της ομιλούμενης μητρικής γλώσσας του πληθυσμού. Το πρόβλημα κυρίως θα προέκυπτε στα βορειότερα διαμερίσματα της αλβανόφωνης ζώνης, όπου οι κάτοικοι μιλούσαν στο σπίτι την αλβανική. Όσοι από τους χριστιανούς στα αμφισβητούμενα εδάφη ήταν δίγλωσσοι και συνεργάζονταν παράλληλα με τις ελληνικές αρχές παρακινήθηκαν τότε από αυτές να αρχίσουν να μιλούν στο σπίτι τους την ελληνική αντί της αλβανικής – πιθανόν ορισμένοι να το αποφάσισαν μόνοι τους – ώστε να προκαταλάβουν την κρίση της επιτροπής, εφόσον ήταν δεδομένο ότι αυτή δεν θα λάμβανε υπόψη της τη θέληση του πληθυσμού. Την τελευταία αυτή τακτική είχαν υιοθετήσει, φαίνεται, οι ελληνόφιλοι δίγλωσσοι χριστιανοί κάτοικοι της Κορυτσάς, που είχαν μητρική την αλβανική – μεταξύ τους και οι περισσότερες γυναίκες. Ήλπιζαν, ίσως, να αναθεωρηθεί η ειλημμένη απόφαση για την τύχη της πόλης τους¹⁰¹.

Για τα νοτιότερα τμήματα των αμφισβητούμενων εδαφών, δηλαδή των Αγίων Σαράντα, του Δελβίνου, του Πωγωνίου, της Κόνιτσας, της Χειμάρρας και για το ήμισυ του καζά Αργυροκάστρου, στα οποία υπερτερούσε ο ελληνικός πληθυσμός, η διεξαγωγή της εθνογραφικής έρευνας της επιτροπής βάσει της ομιλούμενης μητρικής γλώσσας δεν αποτελούσε ιδιαίτερο πρόβλημα για την ελληνική πλευρά. Γι' αυτό και ο νομάρχης Φορέστης πρότεινε στο Υπουργείο να ενεργήσει η ελληνική κυβέρνηση, ώστε να μην αρχίσει η περιοδεία της επιτροπής από τα βορειότερα διαμερίσματα, αλλά να εκτελέσει αυτή πρώτα το έργο της στην περιοχή, που εκτεινόταν από τους Αγίους Σαράντα μέχρι το Αργυροκαστρο – ιδίως στο τμήμα Δρόπολης και Δελβίνου – όπου ο χριστιανικός πληθυσμός, κατά τη μεγάλη πλειονότητά του, αναμενόταν να εκδηλώσει με ζωηρότητα τα αισθήματά του υπέρ της Ελλάδας, ώστε να διαπιστώσει η επιτροπή την πρόδηλη ελληνικότητα του τμήματος και να εξαναγκασθεί κατόπιν να φύγει από την Ήπειρο άπρακτη¹⁰².

Εν τω μεταξύ η ελληνική κυβέρνηση είχε εντείνει και τις προσπάθειές της, γιά να πεισθούν οι Έλληνες και οι “Ελληνίζοντες Αλβανοί”, που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη και στις κυριότερες πόλεις της Αιγύπτου και της Αμερικής – κατά προτίμηση διακεκριμένα πρόσωπα – να επιστρέψουν στις εστίες τους, στα αμφισβητούμενα εδάφη, και να μείνουν σ' αυτές μέχρι το τέλος των εργασιών της επιτροπής. Με τη μεσολάβηση των ελληνικών προξενικών αρχών ορισμένοι από αυτούς ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση. Παράλληλα συνεχιζόταν και η παλιννόστηση των Αλβανών στην περιοχή του Αυλώνα¹⁰³.

Σύμφωνα με απόψεις της ελληνικής πλευράς οι Ηπειρώτες περίμεναν την επιτροπή με την ελπίδα ότι θα διαπίστωνε την ελληνικότητα των αμφι-

σβητούμενων διαμερισμάτων¹⁰⁴. Είχε όμως ήδη σημειωθεί μεταξύ των αδιάλλακτων Ηπειρωτών ζωνρή αντίδραση για την άφιξη της επιτροπής, που έτεινε να καταλήξει σε ανοιχτή ρήξη τους με την κυβέρνηση. Καταμαρτυρούσαν οι Ηπειρώτες σ' αυτήν το γεγονός ότι είχε αποδεχθεί την απόφαση για την αποστολή της επιτροπής και επομένως για τη διαπραγμάτευση της ελληνικότητας της Ηπείρου. Στην κίνηση αυτή, που στρεφόταν εναντίον της επιτροπής, πρωτοστάτησε ο Σπυρομήλιος, ο μόνος στρατιωτικός διοικητής που τόλμησε να διακηρύξει δημόσια τη διάστασή του με την πολιτική της κυβέρνησης.

Ο Σπυρομήλιος προειδοποίησε την κυβέρνηση ότι η Χειμάρρα δεν θα δεχόταν την επιτροπή¹⁰⁵, όταν τα μέλη της είχαν συγκεντρωθεί στην Κέρκυρα. Με εγκύκλιο προκήρυξή του της 24ης Αυγούστου προς τις επιτροπές "Εθνικής Άμυνας" των διαφόρων ηπειρωτικών τμημάτων κάλεσε τους Ηπειρώτες, "εν ονόματι της πατρίδος, ασχέτως προς τις αποφάσεις της ελληνικής κυβερνήσεως", να ακολουθήσουν το παράδειγμά του και να μην επιτρέψουν την είσοδο των επιτρόπων στα εδάφη τους, παρά μόνον υπό την ιδιότητα των απλών περιηγητών και αφού αυτοί θα είχαν υποβάλει γραπτή δήλωση για το ζήτημα αυτό¹⁰⁶. Στην έκκληση του Σπυρομήλιου ανταποκρίθηκαν οι οργανώσεις της "Εθνικής Άμυνας" στα επιμέρους διαμερίσματα των αμφισβητούμενων εδαφών, με εξαίρεση το διαμέρισμα της Κορυτσάς¹⁰⁷. Εκπρόσωποι των διαμερισμάτων ετοιμάσθηκαν αμέσως κατόπιν να συνεδριάσουν στο Αργυρόκαστρο, για να αποφασισθεί "παρακώλυσις της εξόδου της Διεθνούς Επιτροπής εις Ήπειρον".

Μετά από υποδείξεις του Ζωγράφου, κατά το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε τελικά να αφαιρέσει από τον Σπυρομήλιο τη στρατιωτική διοίκηση της Χειμάρρας, χωρίς να τον απομακρύνει από αυτήν¹⁰⁸, επειδή κάτι τέτοιο θα είχε ως συνέπεια να προκληθούν δυσάρεστα επεισόδια μεταξύ του πληθυσμού, καθώς πλησίαζε η στιγμή που θα έφθανε η επιτροπή και κυκλοφορούσαν φήμες ότι η Χειμάρρα είχε θυσιασθεί. Χάρης στους χειρισμούς του Ζωγράφου, το ζήτημα ρυθμίσθηκε χωρίς επεισόδια¹⁰⁹. Ο Σπυρομήλιος δέχθηκε να διατηρήσει τα καθήκοντα του πολιτικού διοικητή, ώστε να μην προκύψουν προστριβές και συγκρούσεις μεταξύ των Χειμαρριωτών μέχρι την εθνική τους αποκατάσταση. Συγκέντρωσε έκτοτε τις προσπάθειές του στην οργάνωση της άμυνάς τους και την προετοιμασία της αντίστασής τους, χωρίς όμως να εξασφαλίσει τη συνδρομή του Υπουργείου Εξωτερικών και της Γενικής Διοίκησης¹¹⁰.

Για να πραγματοποιηθούν αυτοί οι στόχοι, ο Σπυρομήλιος πήρε μέρος στη σύσκεψη, που έγινε στους Αγίους Σαράντα στις 15 Σεπτεμβρίου από έγκριτους Ηπειρώτες, μαζί με τους Μητροπολίτες Δρυϊνουπόλεως Βασίλειο και Κονίτσης Σπυρίδωνα. Οι Σύεδροι αποφάσισαν τη συγκρότηση μιας Διοικούσας Επιτροπής "Ηπειρωτικής Άμυνας" με τη συμμετοχή των δύο

Μητροπολιτών, του Αρχηγού της Χειμάρρας και εκπροσώπων όλων των τμημάτων, η οποία θα εργαζόταν για την ταχύτερη προετοιμασία του χριστιανικού πληθυσμού να αντιτάξει αποτελεσματική άμυνα, σε περίπτωση κατά την οποία η επιτροπή και οι Μεγάλες Δυνάμεις θα αποφάσιζαν να συμπεριλάβουν τα βορειότερα διαμερίσματα στο αλβανικό κράτος¹¹¹. Λίγες ημέρες αργότερα, στις 22 Σεπτεμβρίου, εκπρόσωποι όλων των διαμερισμάτων της Ηπείρου ζήτησαν από την κυβέρνηση να τους αποκαλύψει τις προθέσεις της για το ζήτημα των συνόρων¹¹². Οι ενέργειες αυτές των Ηπειρωτών υποχρέωναν πάντως την ελληνική κυβέρνηση να προχωρήσει στην ολοκλήρωση των μέτρων για τον εξοπλισμό του πληθυσμού, ώστε να μη διογκωθεί το αντιπολιτευτικό ρεύμα εναντίον της. Παράλληλα, η κυβέρνηση θα συνέχιζε τις προσπάθειες, που είχε αρχίσει από το πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου, για να εξασφαλίσει όλες τις προϋποθέσεις, οι οποίες θα επέτρεπαν να διεξαχθεί το έργο της επιτροπής κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο για τα ελληνικά συμφέροντα.

Η συγκρότηση της επιτροπής και το ζήτημα της Κορυτσάς

Από το πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου, όταν είχε αρχίσει η διαδικασία για τη συγκρότηση της επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων, η κυβέρνηση Βενιζέλου επιδίωξε να διορίσουν σ' αυτήν οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων πρόσωπα τα οποία, εκ των προτέρων, να δίνουν την εντύπωση ότι θα ασκούσαν το έργο τους αντικειμενικά ή και με φιλικές προδιαθέσεις απέναντι στην Ελλάδα¹¹³.

Το ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για τη συγκρότηση της επιτροπής επικεντρώθηκε στο διορισμό των εκπροσώπων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων N. Labia και C. Bilinsky που ήταν εξαιρετικοί γνώστες των αλβανικών υποθέσεων και της αλβανικής γλώσσας, αλλά κατά την πρόσφατη διπλωματική υπηρεσία τους στον Ηπειρωτικό χώρο είχαν εκτεθεί ως αδιάλλακτοι υποστηρικτές του αλβανικού εθνικού Κινήματος¹¹⁴. Ειδικότερα ο Bilinsky, πρόξενος τότε στα Ιωάννινα, είχε γίνει μισητός στον ελληνικό πληθυσμό, επειδή είχε διαδραματίσει κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων ανθελληνικό ρόλο¹¹⁵.

Μετά από συστάσεις του Ζωγράφου, ο οποίος δεν απέκλειε το ενδεχόμενο να συμβούν επεισόδια κατά την περιοδεία της επιτροπής, παρά τα μέτρα των αρχών για την τήρηση της τάξης, η ελληνική κυβέρνηση ενημέρωσε¹¹⁶ τη Ρώμη και τη Βιέννη για τις αντιδράσεις¹¹⁷ του ηπειρωτικού πληθυσμού, ώστε να πάρουν τα κατάλληλα μέτρα. Η ίδια ζήτησε επίσης από τις κυβερνήσεις όλων των Δυνάμεων να διερευνήσουν, μήπως θα ήταν δυνατόν να αποκλεισθούν από την επιτροπή οι Labia και Bilinsky, εφόσον, για να φέρει αυτή σε πέρας τη λεπτή αποστολή της, θα έπρεπε να απαρτίζεται από πρόσωπα,

τα οποία να εγγυώνται αντικειμενικότητα κρίσης και να εμπνέουν εμπιστοσύνη στον πληθυσμό που θα εξέταζαν¹¹⁸. Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις επέμειναν όμως στο διορισμό των εκπροσώπων τους, τους οποίους είχαν επιλέξει για την ικανότητά τους να προασπίσουν αποτελεσματικά στην επιτροπή τα αλβανικά συμφέροντα, στο βαθμό που το επέβαλλαν οι πολιτικές σκοπιμότητες¹¹⁹ των δύο χωρών.

Παράλληλα με την αντικατάσταση των Labia και Bilinsky η Αθήνα ζήτησε από τις Μεγάλες Δυνάμεις να δεχθούν, καθ' υπόδειξή της, και το διορισμό ενός Έλληνα στην επιτροπή¹²⁰. Οι κυβερνήσεις της Entente δεν έφεραν αρχικά σοβαρές αντιρρήσεις¹²¹ γι' αυτόν το διορισμό. Το Foreign Office όμως δήλωσε ότι θα δεχόταν την πρόταση αυτή, μόνον εφόσον θα συναινούσαν όλες οι Δυνάμεις¹²², εξαρτώντας ουσιαστικά τη συγκατάθεσή του από τη στάση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, οι οποίες και έθεσαν ορισμένους όρους, με αποτέλεσμα να ματαιωθεί τελικά η ελληνική πρωτοβουλία.

Η ιταλική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να δεχθεί το ελληνικό αίτημα υπό τις εξής προϋποθέσεις: 1ον να γίνει επίσης αποδεκτός στην επιτροπή Αλβανός εκπρόσωπος, 2ον να αποδεχθεί η ελληνική κυβέρνηση τα σύνορα, τα οποία είχε καθορίσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, και να δεσμευθεί να διατάξει την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα εδάφη που κατείχε και είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία, σύμφωνα με την υπ' αριθ. 7 πρόβλεψη των αποφάσεων της 1ης Αυγούστου, και 3ον, να μην τεθεί κατ' ουδένα τρόπο θέμα τροποποίησης της σχετικής απόφασης για τον τερματισμό των εργασιών της επιτροπής στις 30 Νοεμβρίου, επ' ευκαιρία των διαπραγματεύσεων σχετικά με το διορισμό του Έλληνα εκπροσώπου. Ανάλογη απάντηση έδωσε για το ζήτημα του επιτρόπου και η Βιέννη¹²³.

Την απροθυμία της να δεχθεί τους ιταλικούς όρους εξέφρασε η ελληνική κυβέρνηση κατά την ανταλλαγή απόψεων που έγινε γι' αυτό το ζήτημα¹²⁴ μεταξύ των Δυνάμεων, με τη μεσολάβηση του αγγλικού Υπουργείου Εξωτερικών, του οποίου οι αντιπρόσωποι υποστήριζαν τις ιταλικές θέσεις¹²⁵. Η Αγγλία ενθάρρυνε γενικότερα την αδιαλλαξία της Ιταλίας στο συνοριακό ζήτημα, ώστε να εξασφαλίσει τη συνεργασία της για την οριστική διευθέτηση του Νησιωτικού προβλήματος.

Στις 16 Σεπτεμβρίου η ιταλική κυβέρνηση πρότεινε στο Λονδίνο να συναινέσει σε ένα κοινό διάβημα προς την ελληνική κυβέρνηση όλων των Δυνάμεων, με το οποίο αυτές θα ζητούσαν την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα εδάφη, τα οποία η Συνδιάσκεψη είχε παραχωρήσει στην Αλβανία. Το Foreign Office δεν θα είχε αντιρρήσεις, εφόσον θα συμφωνούσαν και οι άλλες Δυνάμεις¹²⁶. Η συγκατάθεση όμως όλων των Δυνάμεων δεν εξασφαλίσθηκε και το διάβημα πραγματοποιήθηκε, μεμονωμένα, από την Ιταλία και την Αυστρία. Οι εκπρόσωποί τους στην Αθήνα διαμαρτυρήθηκαν προφορικά στον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών Πανά και τον

Βενιζέλο για τη λήψη ορισμένων μέτρων στα κατεχόμενα εδάφη, τα οποία αποσκοπούσαν, πιθανώς, στη ματαίωση των αποφάσεων του Λονδίνου και του έργου της επιτροπής – οι εκπρόσωποι αναφέρονταν ειδικότερα και στον εξοπλισμό του χριστιανικού πληθυσμού¹²⁷. Ο Πανάς επιφυλάχθηκε να απαντήσει, επισήμανε όμως ότι, προκειμένου για θέματα που αφορούσαν την Ήπειρο, οι Δυνάμεις θα έπρεπε να κάνουν στην Αθήνα κοινά διαβήματα¹²⁸.

Η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να μεταβάλει την πολιτική της για το Ηπειρωτικό ζήτημα, παρά το διάβημα των δύο Αδριατικών Δυνάμεων και τον κίνδυνο να απομονωθεί η Ελλάδα διπλωματικά, μετά την απροθυμία που έδειξαν οι Δυνάμεις της Entente να υποστηρίξουν τα αιτήματά της για την επιτροπή, διαφοροποιώντας τη στάση τους από εκείνη της Τριπλής Συμμαχίας.

Λόγω των εξελίξεων του Ηπειρωτικού ζητήματος ο Βενιζέλος αντιμετώπιζε σημαντικό αντιπολιτευτικό ρεύμα στην Ήπειρο, το οποίο ήταν δυνατόν να εκμεταλλευθεί ο βασιλιάς για να αυξήσει τη δημοτικότητα του, ειδικότερα μάλιστα αν ο ίδιος υποχωρούσε στο θέμα της Κορυτσάς. Εάν η ελληνική κυβέρνηση αποδεχόταν τις αποφάσεις της 11ης Αυγούστου, όπως απαιτούσε η Ιταλία, θα δεσμευόταν σχετικά με την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τα εδάφη, τα οποία η Συνδιάσκεψη είχε δώσει στην Αλβανία, και θα έπρεπε επομένως να δώσει εντολές να σταματήσουν οι προετοιμασίες για την υποδοχή της επιτροπής και τη στρατιωτική οργάνωση μέρους του χριστιανικού πληθυσμού, που με προθυμία κατατασσόταν στα σώματα “των Ιερών Λόχων”.

Παρά τις αντίθετες προοπτικές των Δυνάμεων, οι οποίες συνεχίσθηκαν μέχρι περίπου το τέλος Σεπτεμβρίου¹²⁹, η ελληνική κυβέρνηση θα επέμενε μαζί με τον βασιλιά να δώσει τον τελευταίο αγώνα για την Κορυτσά, όταν θα ετοιμαζόταν να την επισκεφθεί η επιτροπή.

Περί το τέλος Αυγούστου ορισμένα μέλη της επιτροπής είχαν ήδη συγκεντρωθεί στο Μπρίντιζι¹³⁰ της Ιταλίας, προκειμένου να αναλάβουν το έργο τους. Συγκεκριμένα, ήταν τότε εκεί ο Άγγλος ταγματάρχης Doughty-Wylie, ο Γερμανός ταγματάρχης του Γενικού Επιτελείου G. Thierry και ο Ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος της ρωσικής πρεσβείας στην Αθήνα P. Goudime-Lenkovitch¹³¹. Η ιταλική κυβέρνηση είχε προτείνει να ολοκληρωθεί η όλη διαδικασία μέχρι τις 30-31 Αυγούστου το αργότερο και να περάσουν κατόπιν οι επίτροποι στους Αγίους Σαράντα¹³². Η άφιξη όμως των άλλων επιτρόπων, και ιδίως του Γάλλου συνταγματάρχη A. Lallemand, στον οποίο δόθηκε ως βοηθός ο πρόξενος M. Graillet, καθυστέρησε¹³³. Πριν αναχωρήσει η επιτροπή για την Κέρκυρα έφθασε στο Μπρίντιζι και ο βοηθός του Ιταλού Labia, F.M. Castoldi¹³⁴.

Στη συνεδρίαση της επιτροπής, που έγινε στην Κέρκυρα στις 2/15 Σεπτεμβρίου 1913, οι επίτροποι αποφάσισαν να αρχίσουν τις εργασίες τους από

το ανατολικό άκρο της αμφισβητούμενης ζώνης, και συγκεκριμένα από τον καζά της Κολώνιας, στην περιοχή της Κορυτσάς¹³⁵. Την απόφαση αυτή είχαν πάρει αρχικά στο Μπρίντιζι οι εκπρόσωποι της Αγγλίας και της Ρωσίας μαζί με τον Γερμανό συνάδελφό τους. Το κλίμα εμπιστοσύνης που επικράτησε στις σχέσεις του Άγγλου και του Γερμανού εκπροσώπου, από τις πρώτες επαφές που είχαν μεταξύ τους, αποτέλεσε θετικό παράγοντα για τη λειτουργία της αγγλογερμανικής συνεργασίας μέσα στην επιτροπή, κατά το επόμενο διάστημα, ώστε να ευοδωθεί η δύσκολη συνεννόηση μεταξύ των εκπροσώπων για το ζήτημα των συνόρων.

Η κατεύθυνση της επιτροπής προς το ανατολικό άκρο της αμφισβητούμενης περιοχής, στην αλβανόφωνη ζώνη, προτιμήθηκε για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, που ευνοούσαν ουσιαστικά τις επιδιώξεις της Ρώμης και της Βιέννης. Επιβαλλόταν να κατευθυνθεί η επιτροπή προς τη ζώνη αυτή ειδικότερα και για πρακτικούς λόγους, εφόσον η επιτροπή έπρεπε να επισκεφθεί το συντομότερο τα βλαχικά χωριά στη δυσπρόσιτη περιοχή της Πίνδου. Το ζήτημα της τύχης της Πίνδου συζήτησαν στην Κέρκυρα οι Labia και Bilinsky με τον Άγγλο συνάδελφό τους¹³⁶, ο οποίος θα ήταν και πρόεδρος της επιτροπής. Ο Doughty-Wylie είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως το ζήτημα αυτό επρόκειτο να αποδειχθεί πολύ σοβαρό πρόβλημα για τις εργασίες της επιτροπής, τις οποίες ο ίδιος ήταν αποφασισμένος να διευκολύνει παίζοντας συμβιβαστικό ρόλο¹³⁷. Η στάση αυτή την υπαγόρευε η πολιτική της κυβέρνησής του, η οποία επιθυμούσε να κλείσει το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων το συντομότερο και να επικρατήσει ειρήνη στα Βαλκάνια, αδιαφορώντας για την έκταση, που θα είχε το αλβανικό κράτος¹³⁸, καθώς επίσης και για τις ελληνικές διεκδικήσεις. Αντίθετα, η γαλλική κυβέρνηση εξαπολύθηκε στα πλαίσια της επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων τη γνωστή πολιτική της υπέρ της Ελλάδας¹³⁹.

Διαφοροποιημένη υπήρξε, ως ένα βαθμό, η στάση των εκπροσώπων της Τριπλής Συμμαχίας στην επιτροπή, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχαν πάρει αυτοί από τις κυβερνήσεις τους. Οι επίτροποι της Αυστρίας επρόκειτο να φανούν περισσότερο αδιάλλακτοι στις προσπάθειές τους για την προώθηση των αλβανικών συμφερόντων και του πολιτικού προγράμματος της χώρας τους για την Αλβανία. Οι Ιταλοί συνάδελφοί τους όφειλαν κυρίως να θεωρήσουν ως δεσμευτικές τις βασικές αρχές των αυστριακών προτάσεων, που είχαν υποβληθεί στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων και ειδικότερα για την οριοθέτηση της αμφισβητούμενης ζώνης. Η ιταλική κυβέρνηση επιφυλασσόταν να τους ενημερώσει σε ευθετότερο χρόνο, ειδικότερα για το θέμα της Πίνδου. Τις βασικές αρχές των αυστριακών προτάσεων για τον καθορισμό των συνόρων, τις οποίες είχε εγκρίνει η Συνδιάσκεψη, συνέστησε να έχει ως γνώμονα κατά τις εργασίες της επιτροπής στον εκπρόσωπό της Thiergy και η γερμανική κυβέρνηση. Του υπέ-

δειξε όμως ότι θα έπρεπε να υποστηρίξει τις απαιτήσεις του Αυστριακού συναδέλφου του, εφόσον θα έπραττε το ίδιο και ο Ιταλός¹⁴⁰.

Τα μέλη της επιτροπής αναχώρησαν ακτοπλοϊκώς από την Κέρκυρα για τη Θεσσαλονίκη, με κατεύθυνση το Μοναστήρι, στις 20 Σεπτεμβρίου. Στο Μοναστήρι η επιτροπή θα ερχόταν για πρώτη φορά αντιμέτωπη με τη βαλκανική πραγματικότητα και τις ιδιαιτερότητές της, οι οποίες και προανήγγελλαν τις μεγάλες δυσκολίες που θα συναντούσε στο έργο της, στα αμφισβητούμενα εδάφη. Στα εδάφη αυτά, που ήταν υπό ελληνική κατοχή, είχαν ήδη ληφθεί μέτρα από τις ελληνικές αρχές, ορισμένα από τα οποία αποσκοπούσαν στη δημιουργία τεχνητών εντυπώσεων, προκειμένου να προβληθεί η ελληνικότητά τους ή η ελληνική επιρροή σ' αυτά και να επηρεασθεί η κρίση της επιτροπής υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων. Η ελληνική κυβέρνηση είχε προσφύγει σ' αυτά τα μέτρα, εξασφαλίζοντας και τη συνεργασία των περισσότερων ορθόδοξων Αλβανών για την εκτέλεσή τους, αφού εν τω μεταξύ αποτύχει οι προσπάθειές της να αναθεωρηθούν οι αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης της 11ης Αυγούστου για την παραχώρηση της Κορυτσάς στην Αλβανία, και την τροποποίηση των μεθόδων εργασίας της επιτροπής. Η αποτυχία των προσπαθειών αυτών είχε ως αποτέλεσμα να επιταχύνει και την οργάνωση ένοπλων σωμάτων από χριστιανούς στα κατεχόμενα εδάφη, υπό την πίεση των Ηπειρωτών, οι οποίοι ήταν αποφασισμένοι να μη δεχθούν την προσάρτηση των εδαφών αυτών στο αλβανικό κράτος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κωνσταντινίδας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΧΙ

1. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 409, και Fischer, *War of Illusions*, σελ. 407-412.
2. Fischer, *War of Illusions*, σελ. 160-178, 205-213.
3. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 129-137.
4. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 118.
5. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 129.
6. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 118-120.
7. Hale, *The Great Illusion*, σελ. 283-284, και Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 498-502.
8. Το επεισόδιο Liman von Sanders, το οποίο δημιούργησε ιδιαίτερη ένταση στις ρωσο-γερμανικές σχέσεις, προκλήθηκε, όταν η Γερμανία, αναλαμβάνοντας την αναδιοργάνωση των στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων, επιχείρησε να μετατρέψει την Κωνσταντινούπολη σε γερμανικό προτεκτοράτο. Τα σχέδια της Γερμανίας προκάλεσαν τις αντιδράσεις της Ρωσίας, της οποίας βασικός πολιτικός στόχος ήταν να διασφαλίσει την ελεύθερη δίοδο διά των Στενών, εφόσον η περιοχή τους παρέμενε στη δικαιοδοσία της Τουρκίας, και να μην επιτρέψει να περιέλθουν αυτά υπό τον έλεγχο άλλης Δύναμης. Βλέπε σχετικά, Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 502-510 και Hale, *The Great Illusion*, σελ. 287-289.
9. Hale, *The Great Illusion*, σελ. 284.
10. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe*, σελ. 505-509, και U. Trumpener, "Germany and the End of the Ottoman Empire" στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 116-124.
11. Thobie, *Intérêts et Impérialisme Français*, σελ. 659, 705, 719-722.
12. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 43-45.
13. Bosworth, "Italy and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 65-68.
14. Στο ίδιο.
15. Α.Υ.Ε., Λεβίδης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Σεπτεμβρίου / 2 Οκτωβρίου 1913, αρ. 298, 1913, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Πρωτότυπα Αλληλογραφίας.
16. Οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη μιας στρατιωτικής αμυντικής συμμαχίας μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας το Νοέμβριο και Δεκέμβριο δεν τελεσφόρησαν, όπως επίσης και οι νέες προσπάθειες που έγιναν προς την κατεύθυνση αυτή μετά τον Ιανουάριο 1914. Βλέπε σχετικά, Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 409-412.
17. Bridge, "The Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire" στο M. Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, σελ. 43-45.
18. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 159-161.
19. Κ. Σβολόπουλου, "Η Ελλάδα και ο Ελληνισμός πριν και μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου", στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, (Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Δημοσιεύματα, αρ. 230, Θεσσαλονίκη, 1990), σελ. 204-205.
20. Ο-UA, VII, αρ. 8511.
21. Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 161-165.
22. Ο-UA, VII, αρ. 8511 και 8682, και ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Haus Hof-U Staatsarchiv, Politisches Archiv (Wien), Politisches Archiv XV, Griechenland.

F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Braun προς Berchtold, 30 Αυγούστου 1913, αρ. 40β, MA 7/ 301B-303

23. O-UA, VII, αρ. 8569.

24. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 166-170, 185-206 και 207-222.

25. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, σελ. 17-18.

26. Λούλου, *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα*, σελ. 166-168 και 170-175 και Leon, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", στο *Südost Forschungen*, (XXXIX, 1980), σελ. 134-138 και 152-153.

27. O-UA, VII, αρ. 8511.

28. O-UA, VII, αρ. 8545

29. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, σελ. 13-14.

30. Leontaritis, *Greece and the First World War*, σελ. 322-323.

31. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 304-314. Βλέπε επίσης, Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, 83, D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, (εις το εξής AMAEF), ο Πρεσβευτής της Γαλλίας στη Βιέννη προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 18 Σεπτεμβρίου αρ. 250, και ο Υπουργός Εξωτερικών προς τις Πρεσβείες του Λονδίνου, του Βερολίνου, της Πετρούπολεως, της Βιέννης, της Ρώμης, της Κωνσταντινουπόλεως, της Σκόδρας και των Παρισίων, 24 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 247. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 162, 183, 190, 214, 389, 423.

32. Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, σελ. 16-118.

33. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 304-314.

34. J.R. Crampton, "The Balkans since 1909-1914", στο Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, σελ. 268-269.

35. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 251 και 389, και Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 363-368.

36. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 27 Απριλίου / 10 Μαΐου 1913, αρ. 607, και Σούρλας προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14/27 Ιουνίου 1913, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.

37. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 323-325 και Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 113, 116 και 121.

38. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 114.

39. G.P., 36:2, αρ. 13940, και B.D., X,I, αρ. 6.

40. AMAEF, 83, D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, ο Πρεσβευτής της Γαλλίας στο Βελιγράδι προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 26 Αυγούστου 1913, αρ. 159. Βλέπε επίσης δημοσίευμα στην ημερησίως εφημερίδα *Satourvana*, 8/21 Αυγούστου 1913, με τίτλο "La Note verbale des Grandes Puissances". Με την κοινοποίηση αυτή οι Μεγάλες Δυνάμεις ζητούσαν από τη σερβική κυβέρνηση να εγγυηθεί την πολιτιστική και θρησκευτική ελευθερία των μειονοτήτων που θα ζούσαν υπό τη σερβική εξουσία.

41. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 415-416.

42. AMAEF, 83 D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, Delaroche-Vernet προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 2 Αυγούστου 1913, 29 Αυγούστου 1913, αρ. 212, και O-UA, VII, αρ. 8481.

43. O-UA, VII, αρ. 8564, 8622, 8628, 8648.

44. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 323-337.

45. B.D., X,I, αρ. 13.

46. G.P., 36:2, αρ. 131.

47. B.D., X,I, αρ. 19 και 20, σημείωση 5, όπου γίνεται αναφορά στο υπ' αριθ. 160 (F.O. 42188/30271/13/44) έγγραφο του Άγγλου Πρεσβευτή στο Βελιγράδι Crackanthorpe προς τον Grey, της 11ης Σεπτεμβρίου 1913, στο οποίο αυτός ανέφερε ότι η Ελλάδα και η Σερβία είχαν καταλήξει σε μια συμφωνία για τη διαίρεση, μελλοντικά, της Αλβανίας σε σφαίρες επιρροής μεταξύ τους, με όριο τον ποταμό Γενούσο.

48. B.D., X,I, αρ. 18.
49. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 338-339.
50. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, σελ. 422-427, και Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 339-346.
51. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 342-375.
52. Στο ίδιο, σελ. 376-379.
53. Στο ίδιο, σελ. 382-383.
54. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 121.
55. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 389.
56. Στο ίδιο, σελ. 389-392.
57. Στο ίδιο, σελ. 392.
58. Στο ίδιο, σελ. 394-396.
59. Στο ίδιο, σελ. 403-404 και εξής.
60. Στο ίδιο, σελ. 406-409. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31381, 1913, B/52.
61. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 409-415.
62. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 123.
63. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 123, και Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 416-418.
64. Α.Υ.Ε., Βοΐλας προς Δημαρά, 9/22 Αυγούστου 1913, άνευ αριθμού, 1913, B/52.
65. Puto, *L'Indépendance Albanaise*, σελ. 416.
66. Kondis, *Greece and Albania*, σελ. 123.
67. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8122.
68. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Αυγούστου / 2 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23475, 1913, Ανασχ. 76, Α/5, G.P., 36:2, αρ. 13900, και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8403.
69. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8403 και 8409.
70. G.P., 36:2, αρ. 13901, 13902, 13903, και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8456 και 8467.
71. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8409 και 8462.
72. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8413 και 8417.
73. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8514.
74. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8534.
75. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, ο Πρεσβευτής της Γαλλίας στη Ρώμη προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 1 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 170.
76. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, A. de Fleuriat προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 8 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 530.
77. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8572 και 8573.
78. G.P., 36:2, αρ. 13918 και 13923.
79. G.P., 36:2, αρ. 13928 και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8572.
80. G.P., 36:2, αρ. 13918, και στο ίδιο, αρ. 13919. Επίσης, Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8270.
81. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8639.
82. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8572.
83. G.P., 36:2, αρ. 13928.
84. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E 840, Albanie, Dussar προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 8 Αυγούστου 1913, αρ. 30.
85. G.P., 36:2, αρ. 13938.
86. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8523, 8526, 8538 και 8539, και ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Κοινοποίηση του πρίγκιπα Ruspoli προς τον de Margerie, 28 Αυγούστου 1913, και ο Υπουργός Εξωτερικών προς τον επιτετραμμένο της Γαλλίας στην Αθήνα, 3 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 586.

87. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες της Ελλάδας στο Εξωτερικό, 26 Αυγούστου / 8 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24244, 1913, Ανασχ. 72-91, Α/5, και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8530 και 8538, και ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Πρεσβεία της Ιταλίας στο Παρίσι προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 30 Σεπτεμβρίου 1913, φ. 214.
88. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς την αγγλική Πρεσβεία των Αθηνών, 31 Σεπτεμβρίου / 13 Οκτωβρίου 1913, αρ. 24244, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
89. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Πρεσβεία της Ιταλίας στο Παρίσι προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 30 Σεπτεμβρίου 1913, φ. 214, και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8530 και 8538.
90. F.O., 371/1803, XCI2704, Elliot προς Grey, 18 Σεπτεμβρίου 1913.
91. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Αυγούστου 1913, αρ. 22143, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
92. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, ο Υποπρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 13 Αυγούστου 1913, αρ. 26.
93. Α.Υ.Ε., Διοικητής Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Αυγούστου 1913, αρ. 22227, Επιτροπή Εθνικής Άμυνας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Αυγούστου 1913, αρ. 22226, 1913 Ανασχ. 77-91, Α/5.
94. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., ο Αργηχός κατοχής προς τον κ. Μέραρχο, Διοικητή της 9ης Μεραρχίας εις Αργυρόκαστρον, 4/17 Αυγούστου 1913, αρ. 5974/2.
95. Α.Υ.Ε., Η Επιτροπή της Εθνικής Άμυνας και η Δημογεροντία Αργυροκάστρου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 3 Αυγούστου 1913, αρ. 339, 1913, Ανασχ. 76, Α/5.
96. Α.Υ.Ε., Διοικητής Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Αυγούστου 1913, αρ. 23440, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
97. Α.Υ.Ε., "Τηλεγρ. εξ Ιωαννίνων προς Γραφείον Τύπου Αθηνών, Θεσσαλονίκης, εκ Κορυτσάς προς Μητροπολίτην Δρυϊνουπόλεως Βασίλειον", 16/29 Αυγούστου 1913, αρ. 277, 1913, Ανασχ. 92-103, Α/5.
98. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 22 Αυγούστου / 4 Σεπτεμβρίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 3/16 Αυγούστου 1913, αρ. 22246, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
99. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23695, Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Στρατιωτικόν και Πολιτικόν Διοικητήν Κορυτσάς, 25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
100. Α.Υ.Ε., Γενική Διοίκηση Ηπείρου προς Διοικητικούς Επιτρόπους Αγίων Σαράντα, Δελβίνου, Αργυροκάστρου, Πρεμετής, Τεπελενίου, Λεσκοβικίου, Πωγωνίου, 26 Αυγούστου 1913, αρ. 1146, Α/4.
101. Α.Υ.Ε., Κοντούλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Αυγούστου 1913, αρ. 22257, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
102. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Αυγούστου / 6 Σεπτεμβρίου 1913, άνευ αριθμού, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
103. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Διπλωματικό Πρακτορείο Καΐρου, 25 Ιουλίου / 7 Αυγούστου 1913, αρ. 21804, Προξενείο Βρινδησίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Αυγούστου 1913, αρ. 565, Προξενείο Καΐρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Αυγούστου / 4 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 160. Αντίγραφον, Προξενείο Βοστώνης προς Πρεσβεία της Ουάσιγκτων, 18/25 Αυγούστου 1913, αρ. 579, Υπουργείο Εξωτερικών προς Διοικητικόν Επίτροπον Αγίων Σαράντα, 28 Αυγούστου / 10 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24092, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου, Ιωάννινα, 10/23 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 720/3.

104. AMAEF, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Dussar προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 17 Αυγούστου 1913, αρ. 29.

105. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Α.Μ. Βασιλέα, Υπουργόν Εξωτερικών, 12/25 Αυγούστου 1913, αρ. 6193/5.

106. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., 24 Αυγούστου / 6 Σεπτεμβρίου 1913, Αρχηγός Χειμάρρας προς Επιτροπές Εθνικής Άμυνας Ηπείρου, αρ. 6610/5, και Α.Υ.Ε., Υπουργός Στρατιωτικών Ρακτιβάν προς το Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου, Ιωάννινα, 27 Αυγούστου 1913, αρ. 86959, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

107. Α.Υ.Ε., Κοντούλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Αυγούστου / 12 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24118, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

108. Α.Υ.Ε., Υπουργός Στρατιωτικών Ρακτιβάν προς το Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου, Ιωάννινα, 27 Αυγούστου 1913, τπλ. αρ. 86959, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Βενιζέλου, Επιστολή Ζωγράφου προς Βενιζέλον, 17/30 Σεπτεμβρίου 1913, 173/311, και Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Σπυρομήλιος προς Τμήμα Στρατιάς Ηπείρου, Ιωάννινα, 10/23 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 720/3.

109. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 25328, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

110. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., ο Αρχηγός κατοχής προς τον κ. Νομάρχη, Διοικητήν της 9ης Μεραρχίας, περί παραδόσεως Διοικήσεως του στρατού, αρ. 7317/5.

111. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., "Πρακτικόν της Συνελεύσεως της 15ης Σεπτεμβρίου 1913, εν Αγίοις Σαράντα, ημέρα Κυριακή, και ώρα 5", άνευ αριθμού/5.

112. AMAEF, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Dussar προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 23 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 36.

113. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Αυγούστου 1913, αρ. 23438, και G. Bourdon προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Αυγούστου / 12 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 31913, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

114. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Παρισίων, Λονδίνου, Πετρούπολεως, Βερολίνου, 15/28 Αυγούστου 1913, αρ. 2573, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

115. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών έστειλε στις 16 Σεπτεμβρίου στις ελληνικές Πρεσβείες που βρίσκονταν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, καθώς επίσης στο Βελιγράδι και στην Ουάσιγκτων, φωτογραφίες του Bilinsky, της συζύγου του και του Αυστριακού Υποπροξένου στα Ιωάννινα μπροστά από την αγχόνη, με την οποία είχε εκτελεσθεί η θανατική ποινή δέκα Ελλήνων προκρίτων, οι οποίοι είχαν καταδικασθεί κατά την πολιορκία των Ιωαννίνων. Επίσης, και μια φωτογραφία του Bilinsky, μόνου, λίγες στιγμές πριν από τον απαγχονισμό τους. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες του Εξωτερικού, 16/29 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 26300, 1914, Δ/101.

116. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Αυγούστου / 4 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23679, Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1913, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

117. Α.Υ.Ε., Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Αυγούστου 1913, αρ. 23438, 1913, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοπαιρωτικού Αγώνα, Ζωγράφος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Αυγούστου 1913, αρ. 992/2.

118. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Πετρούπολεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Αυγούστου 1913, αρ. 22798 και 22799, Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Αυγούστου / 5 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23242, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Ρώμης και Βιέννης, 22 Αυγούστου / 4 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23125, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Ρώμης, 24 Αυγούστου / 6 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23667, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

119. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24085, Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Αυγούστου / 13 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23829, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Αυγούστου / 13 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24245, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

120. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 7/20 Αυγούστου 1913, άνευ αριθμού, και 22 Αυγούστου / 4 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23119, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

121. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, ο Υπουργός Εξωτερικών προς τον επιτετραμμένο της Γαλλίας στην Πετρούπολη, 4 Σεπτεμβρίου 1913, και Αγγλική Πρεσβεία στο Παρίσι προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 4 Σεπτεμβρίου 1913, φ. 102.

122. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 28 Αυγούστου / 10 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24082, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

123. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Αυγούστου / 11 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23980, Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Αυγούστου / 12 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 24120, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Ιδιόχειρο Σημείωμα Μ. Σπυρομήλιου, Σύνοψις ειδήσεων Σεπτεμβρίου / Ιστορικά Χειμάρρας.

124. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Αυγούστου / 5 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 23139, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

125. F.O., 371/71803, ΧCI2704, 22 Σεπτεμβρίου 1913, Παρατηρήσεις, αρ. 4338. Βλέπε επίσης, G.P., 36:2, αρ. 13933, 13934 και 13937.

126. O-UA, VII, αρ. 8662.

127. G.P., 36:2, αρ. 13908.

128. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Ρώμης και Βιέννης, αχρονολόγητο, αρ. 26539, 1913, Α/1.

129. B.D., X,I, αρ. 24 και 27.

130. F.O., 371, 1802, ΧCI2704, 6, Goschen προς Grey, 24 Αυγούστου 1913, αρ. 39470, 22, Rodd προς Grey, 25 Αυγούστου 1913, αρ. 39313, 26, Buchanan προς Grey, 25 Αυγούστου 1913, αρ. 39318, Cartwright προς Grey, 23 Αυγούστου 1913, αρ. 39332.

131. F.O., 371 1802, ΧCI2704, 2, Cartwright προς Grey, 23 Αυγούστου 1913, αρ. 39332.

132. Στο ίδιο.

133. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Αγγλική Πρεσβεία στο Παρίσι προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 11 Σεπτεμβρίου 1913, σελ. 155.

134. F.O., 371, 1802, ΧCI2704, 1, Doughty-Wylie προς Grey, 8 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 41859, 12 Σεπτεμβρίου 1913 και ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Αυστριακή Πρεσβεία στο Παρίσι προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 18 Σεπτεμβρίου 1913. Στην Αθήνα ο Goudime-Lenkovitch, ένθερμος φιλέλληνας, μετά από μυστικές συνεννοήσεις με την ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε να προσλάβει καθ' υπόδειξή της ένα διερμηνέα, ο οποίος, παράλληλα με την επίσημη αποστολή του, ανέλαβε να τηρεί ενήμερο το Υπουργείο Εξωτερικών για τις κινήσεις της επιτροπής και να παρακολουθεί τους μεταφορείς, που προσέλαβαν αργότερα οι επίτροποι. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 31 Αυγούστου / 13 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 25056, Έκθεση του διερμηνέα του Ρώσου επιτρόπου προς ανώτερο στέλεχος του Υπουργείου Εξωτερικών, 3 Οκτωβρίου 1913, 8/21 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2097, 1913, Ανασχ. 77.

135. F.O., 371, 1802, ΧCI2704, 2, αρ. Doughty-Wylie προς Grey, 15 Σεπτεμβρίου 1913, 20 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 43025.

136. Στο ίδιο.

137. F.O., 371, 1802, ΧCI2704, 14, Grey προς Cartwright, 6 Αυγούστου 1913, αρ. 36496.

138. G.P., 36:2, αρ. 13932.
139. ΑΜΑΕΦ, 83, D-40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, de Halgouet προς Υπουργό Εξωτερικών, 6 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 136.
140. G.P., 36:2, αρ. 13917.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ

ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ, ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων έφθασε στις 23 Σεπτεμβρίου στο Μοναστήρι, το οποίο κατείχαν οι Σέρβοι. Εκεί έμεινε ένα μικρό διάστημα και ενημερώθηκε για θέματα, που αφορούσαν γενικότερα στην εκτέλεση του έργου της. Αρνητικοί παράγοντες για την επιτυχία του έργου αυτού ήταν η στρατιωτική κατοχή των αμφισβητούμενων εδαφών από τις δυνάμεις της Ελλάδας, ενός από τα δύο κράτη που τα διεκδικούσαν, η εντεινόμενη ελληνική προπαγάνδα μεταξύ του πληθυσμού των εδαφών αυτών, με την υποστήριξη του τοπικού ελληνικού τύπου, και τέλος η αλβανοσερβική σύρραξη¹. Η σύρραξη αυτή υπήρχε κίνδυνος να γενικευθεί², καθώς παρατεινόταν η κρίση, η οποία είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της επιμονής της Αυστρίας να μη δεχθεί οποιαδήποτε σερβική επέκταση σε βάρος των Αλβανών, ενώ η Τουρκία και η Βουλγαρία, επιθυμώντας να ανατραπεί η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, ενθάρρυναν τον ακήρυχτο πόλεμο μεταξύ των εθνοτήτων της περιοχής.

Εξαιτίας της αλβανοσερβικής σύγκρουσης επιτάθηκε κατά τους επόμενους μήνες η αναρχία στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο και έγινε σοβαρότερο το προσφυγικό πρόβλημα στις πόλεις της Βορείου Αλβανίας, στις οποίες μαζί με πολλούς Αλβανούς καθολικούς συγκεντρώθηκαν και φυγάδες μουσουλμάνοι από τις περιοχές που είχαν επαναστατήσει κατά των Σέρβων³.

Παρά τις αντίθετες προβλέψεις πολλών παρατηρητών, η επιτροπή κατόρθωσε να φέρει σε πέρας την αποστολή της, χάρις στη λειτουργία της ευρωπαϊκής συνεννόησης μέσα στα πλαίσια του σώματος, την οποία κατέστησε δυνατή η αγγλογερμανική συνεργασία⁴ και ιδίως οι προσπάθειες του προέδρου της Doughty-Wylie⁵.

Εντούτοις, για να επιτελέσει το έργο της η επιτροπή δεν ολοκλήρωσε την προσχεδιασμένη περιοδεία της, αλλά περιορίσθηκε να εξετάσει λίγα μόνο χωριά του τμήματος της Κολώνιας, όπου οι εργασίες της έφθασαν σε αδιέξοδο⁶, εξαιτίας της άρνησης του χριστιανικού πληθυσμού να τη δεχθεί στα

σπίτια του για να εξετάσει ποια ήταν η μητρική του γλώσσα. Περὶ τα μέσα Νοεμβρίου, μετά από διαβουλεύσεις και διαφωνίες των μελών της, η επιτροπή αποφάσισε να διακόψει την περιοδεία της και να ενημερώσει τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ότι δεν μπορούσε να κάνει την έρευνά της σύμφωνα με τις προκαθορισμένες από τη Συνδιάσκεψη αρχές.

Μετά τις εξελίξεις αυτές οι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων αναζήτησαν νέους τρόπους για να ολοκληρώσει το έργο της η επιτροπή και τελικά συνέστησαν στους επιτρόπους να υιοθετήσουν προς το σκοπό αυτόν τη δεύτερη αγγλική πρόταση, την οποία υπέβαλε σ' αυτές ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών. Σύμφωνα με αυτήν, οι επιτρόποι θα προχωρούσαν σε άμεση οριοθέτηση των συνόρων, μετά από τη συζήτηση ενός προσχεδίου για τη χάραξη, το οποίο ανεπίσημα και σε γενικές αρχές είχε προτείνει ο πρόεδρος του σώματος.

Η αγγλική πρόταση ικανοποιούσε την απαίτηση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων να μη συνεχίσει η επιτροπή την εξέτασή της στα υπόλοιπα τμήματα των αμφισβητούμενων εδαφών με νέες μεθόδους, οι οποίες θα ευνοούσαν την ελληνική πλευρά. Η υιοθέτηση της πρότασης αυτής είχε ως συνέπεια να καταλήξει η επιτροπή στον προσδιορισμό μιας συνοριακής γραμμής, η οποία ανταποκρινόταν, κατά μεγάλο μέρος, στις αξιώσεις που είχαν διατυπώσει η Αυστρία και η Ιταλία στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, χάρις στην υποχωρητικότητα της αγγλικής πολιτικής. Η αγγλική κυβέρνηση ήθελε να εκμεταλλευθεί την επιθυμία της Τριπλής Συμμαχίας για το σύντομο διακανονισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων, ώστε να την αναγκάσει να δεχθεί, σε συνδυασμό προς αυτή τη ρύθμιση, και την ταυτόχρονη λύση του Νησιωτικού ζητήματος, σύμφωνα με τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, και, κυρίως, να υποχρεώσει την Ιταλία να αποσύρει τις δυνάμεις της από τα Δωδεκάνησα. Μετά την τελική απόφαση των Δυνάμεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, οι προσπάθειες της Αγγλίας για να ρυθμισθεί οριστικά η τύχη των νησιών του Αιγαίου επρόκειτο να αποτύχουν, εξαιτίας της απροθυμίας της Τουρκίας να δεχθεί τις αποφάσεις των Δυνάμεων, αλλά και της ανεξάρτητης στάσης, που κράτησαν ως προς το ζήτημα αυτό η Αυστρία και η Ιταλία, καθώς και η Γερμανία, όταν πλέον είχε τερματισθεί και η αγγλογερμανική συνεργασία για τα βαλκανικά ζητήματα⁷.

Ο οικονομικοπολιτικός ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων στο χώρο της Δυτικής Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου υπήρξε ο κυριότερος καθοριστικός παράγοντας για την τελική ρύθμιση του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος εκ μέρους τους. Οι ανταγωνιστικές τάσεις των Δυνάμεων έγιναν ιδιαίτερα αισθητές και μέσα στην ευρωπαϊκή Επιτροπή Ελέγχου⁸, της οποίας οι εργασίες για την οργάνωση του αλβανικού κράτους άρχισαν επίσης τον Οκτώβριο. Στις αλβανικές εξελίξεις, παράλληλα με την επανάσταση εναντίον των Σέρβων, η οποία είχε αρχίσει στις 26 Σεπτεμ-

βρίου, κυριαρχούσε τότε το χωριστικό κίνημα του Εσσάτ πασά εναντίον του Ισμαήλ Κεμάλ, στην κυβέρνηση του οποίου ήταν Υπουργός Εσωτερικών⁹.

Η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του Εσσάτ πασά για το ελληνικό εθνικό πρόγραμμα, εφόσον το επέτρεπαν οι εξελίξεις, αρνήθηκε όμως να προωθήσει ειδικότερα τα σχέδιά του να γίνει ο ίδιος ηγεμόνας της Αλβανίας. Τα σχέδια αυτά ο Εσσάτ πασάς κατέστρωσε, όταν λόγω της ιδιότητάς του ως Υπουργού των Εσωτερικών πείσθηκε από τον Ισμαήλ Κεμάλ και τους προξένους των δύο Αδριατικών Δυνάμεων να βαδίσει εναντίον των Σέρβων, επικεφαλής των δυνάμεων που διέθετε. Επιθυμώντας να αποφύγει τη σύγκρουση, πρότεινε τότε ο ίδιος στις κυβερνήσεις του Μαυροβουνίου, της Σερβίας και της Ελλάδας να διατάξουν εισβολή των στρατευμάτων τους στα εδάφη, τα οποία είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία, με το πρόσχημα των επιθέσεων των αλβανικών σωμάτων στις περιοχές που κατείχαν. Εφόσον γινόταν αυτό, ο Εσσάτ πασάς σκόπευε να ζητήσει από τους Αλβανούς να τον ανακηρύξουν ηγεμόνα, για να σώσει τη χώρα από τους εισβολείς και τελικά να διαπραγματευθεί μαζί τους την αποχώρηση των στρατευμάτων τους, δίνοντάς τους τα ανταλλάγματα τα οποία θα ζητούσαν¹⁰.

Η ελληνική κυβέρνηση, αντίθετα από ό,τι έπραξαν οι κυβερνήσεις του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, περί το τέλος Νοεμβρίου αποποιήθηκε προτάσεις του Εσσάτ πασά να υποστηρίξει την ανάρρηση στο θρόνο της Αλβανίας ενός Τούρκου πρίγκιπα, αντί του πρίγκιπα William Wied, για την εκλογή του οποίου είχαν ήδη συμφωνήσει οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η ανάδειξη μουσουλμάνου ηγεμόνα στο θρόνο της Αλβανίας, που θα συντελούσε στην ενίσχυση των δεσμών της με την Τουρκία¹¹, ήταν κατά τη δεδομένη στιγμή αντίθετη με τα συμφέροντα της Ελλάδας στην Αλβανία και στα Βαλκάνια.

Η περιοδεία της επιτροπής

Η πρώτη συνεδρίαση της επιτροπής έγινε στο Μοναστήρι στις 4 Οκτωβρίου. Πρόεδρος του σώματος εκλέχθηκε, μετά από πρόταση του Γερμανού συναδέλφου του, ο Doughty-Wylie. Επίσης ελήφθησαν αποφάσεις για θέματα που αφορούσαν στις αρμοδιότητες των επιτρόπων και των βοηθών τους τόσο κατά τις συνεδριάσεις, όσο και κατά την άσκηση του εξεταστικού τους έργου.

Προκειμένου να επιτελέσουν αποτελεσματικότερα το έργο αυτό, οι επιτροπικοί αποφάσισαν:

- 1ον. Να μη δεχθούν καμιά αντιπροσωπεία, ελληνική ή αλβανική, στις πόλεις και στα χωριά των διαμερισμάτων που θα εξέταζαν.
- 2ον. Να μη δεχθούν να συνοδεύεται η επιτροπή από οποιονδήποτε Έλληνα ή Αλβανό εκπρόσωπο, και, σε περίπτωση που θα χρειαζόταν κατ' εξαίρεση κάποια συνοδεία, να μην επιτρέπεται σ' αυτήν να μπαίνει μέσα

στα χωριά και στις κωμοπόλεις, τις οποίες θα επισκεπτόταν η επιτροπή. Τις θέσεις αυτές θα τις επέλεγε κάθε φορά, εναλλακτικά, κάποιος από τους επιτρόπους κατά τη στιγμή που η επιτροπή θα αναχωρούσε από την έδρα της¹².

Τέλος, κατά την ίδια συνεδρίαση οι επίτροποι δεσμεύθηκαν να μην έλθουν σε επαφή με κανέναν από τους δημοσιογράφους, των οποίων την είσοδο στα αμφισβητούμενα εδάφη είχε επιτρέψει, εν τω μεταξύ, η ελληνική κυβέρνηση¹³.

Η σύμπνοια που επικράτησε μεταξύ των επιτρόπων στην πρώτη συνεδρίασή τους στο Μοναστήρι ήταν μόνον επιφανειακή. Στη δεύτερη συνεδρίαση, στην ίδια πόλη, ο Γάλλος Συνταγματάρχης Lallemand υπέβαλε την πρόταση να μην ακολουθήσει η επιτροπή τη μέθοδο εξέτασης που της είχε προκαθορίσει η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, αλλά να συμφωνήσουν εκ των προτέρων οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων σ' αυτήν ποιο τμήμα της αμφισβητούμενης ζώνης θα έπαιρναν αντίστοιχα η Αλβανία και η Ελλάδα, να ερευνήσουν δε κατόπιν, κατά το δυνατόν, μια στενή λωρίδα στο μέσον της ζώνης αυτής, προκειμένου να διαπιστώσουν την εθνικότητα του πληθυσμού. Όπως φανερώνουν οι σχετικές δηλώσεις που έκανε λίγες ημέρες αργότερα ο Γάλλος επίτροπος σε Έλληνες εκπροσώπους, επιδίωκε αυτός να καταλήξει, εκ των προτέρων, η επιτροπή σε μια συμφωνία για τη χάραξη των συνόρων, βάσει της οποίας η Ελλάδα θα έπαιρνε τουλάχιστον την πόλη του Αργυροκάστρου και τα χωριά νότια από αυτήν, τα περισσότερα ελληνικά¹⁴.

Η παραπάνω πρόταση του Lallemand στη συνεδρίαση απορρίφθηκε, όταν ο Bilinsky, με την υποστήριξη του Ιταλού συναδέλφου του, δήλωσε ότι η περιοχή που θα εξέταζε η επιτροπή θα είχε νότια σύνορά της τη γραμμή, την οποία είχε δεχθεί η Συνδιάσκεψη, κατά πρόταση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων προς Νότον. Οι Δυνάμεις αυτές δεν θα δέχονταν ποτέ να αποφασισθεί η οριοθέτηση των συνόρων, χωρίς προηγουμένως να γίνει εξέταση των αμφισβητούμενων εδαφών, βάσει των προκαθορισμένων οδηγιών, που είχε η επιτροπή¹⁵. Ο Bilinsky πρότεινε κατόπιν να αρχίσουν την εξέτασή τους οι επίτροποι από τον καζά της Κολώνιας, νότια από τον καζά της Κορυτσάς, αφού μεταβούν στην Ερσέκα, πρωτεύουσα της Κολώνιας, η οποία θα ήταν η έδρα τους. Η πρότασή του έγινε αποδεκτή ομόφωνα.

Η διάσταση των απόψεων μεταξύ του Γάλλου και των δύο συναδέλφων του της Τριπλής Συμμαχίας για τον τρόπο χάραξης των συνόρων, που επρόκειτο να γίνει εμφανέστερη και κατά την επόμενη συνεδρίαση της 8ης Οκτωβρίου, κατά τη γνώμη του Γερμανού επιτρόπου Thierry υποδήλωνε, ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να καθορισθούν τα σύνορα με ομοφωνία. Για να γίνει κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να πάρει η Ελλάδα την περιοχή της Πίνδου και

την Κορυτσά – καθαρά ελληνική κατά τον Thierry – αλλά η Αυστρία θεωρούσε ως επαρκή για την Ελλάδα ανταμοιβή την παραχώρηση σ' αυτήν μόνον της Πίνδου¹⁶.

Πριν κλείσει η δεύτερη συνεδρίαση της επιτροπής, ο Ιταλός εκπρόσωπος Labia έκανε λόγο για τις ανώμαλες συνθήκες, κάτω από τις οποίες επρόκειτο να γίνουν οι εργασίες τους, εξαιτίας της ελληνικής κατοχής στα αμφισβητούμενα διαμερίσματα. Όπως ανέφερε, η κυβέρνησή του είχε πληροφορίες ότι η ελληνική πλευρά κατέβαλλε προσπάθειες για να μεταβληθεί σ' αυτά, κατά το δυνατόν, ο εθνογραφικός χαρακτήρας. Ο ίδιος εξέφρασε την ελπίδα ότι οι εθνογραφικές αλλοιώσεις που είχαν γίνει δεν θα εμπόδιζαν σε σημαντικό βαθμό την αντικειμενική έρευνα της επιτροπής¹⁷.

Ο Ρώσος εκπρόσωπος αντικρούοντας τα επιχειρήματα αυτά παρατήρησε ότι εθνογραφικές αλλοιώσεις στα κατεχόμενα εδάφη είχε επιχειρήσει και η αλβανική πλευρά¹⁸. Ο Lallemant διατηρούσε τις μεγαλύτερες επιφυλάξεις αναφορικά με τις δηλώσεις του Ιταλού συναδέλφου του, ο οποίος και αμφισβήτησε επίσης την αρμοδιότητα της επιτροπής να ασχολείται, κυρίως, με θέματα πολιτικού χαρακτήρα, εφόσον αυτή αποτελούσε τεχνικό σώμα. Το τελευταίο επιχειρήμά του αποκρούσθηκε από τον Bilinsky, ο οποίος υποστήριξε ότι η επιτροπή είχε να επιτελέσει έργο πολιτικής υφής, εφόσον έπρεπε να καθορίσει τα σύνορα βάσει εθνογραφικών και γεωγραφικών παρατηρήσεων και, συγκεκριμένα, βάσει των διαπιστώσεων της για την ομιλούμενη στην οικογένεια γλώσσα.

Για το θέμα των εθνογραφικών αλλοιώσεων στην αμφισβητούμενη περιοχή είχε κάνει λόγο στον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών Πανά ο Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα στις αρχές Οκτωβρίου, επ' ευκαιρία των χωριστών διαβημάτων στα οποία είχαν προβεί τότε οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων, για να ζητήσουν από την ελληνική κυβέρνηση να συμμορφωθεί προς τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης. Ο Πανάς απέκρουσε τότε τη συγκεκριμένη κατηγορία ότι οι ελληνικές αρχές εξαιτίας των πιέσεών τους σε βάρος των Αλβανών είχαν εξαναγκάσει εκατό αλβανικές οικογένειες να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, και κατήγγειλε επίσης ως ψευδείς τις φήμες για την τρομοκρατία του αλβανικού πληθυσμού στην ίδια περιοχή¹⁹. Ο Πανάς είχε πάρει τις σχετικές διαβεβαιώσεις από τον Γενικό Διοικητή Ηπείρου, στον οποίο είχε συστήσει να αποφεύγει η Διοίκηση παρόμοιες ενέργειες, οι οποίες έβλαπταν μάλλον, παρά ωφελούσαν την εθνική υπόθεση. Τις σχετικές καταγγελίες είχε κάνει προς τη γερμανική κυβέρνηση από τα μέσα Σεπτεμβρίου η αυστριακή πρεσβεία στο Βερολίνο. Η πρεσβεία συγκεκριμένα αναφερόταν σε εκτοπίσεις και συλλήψεις μωαμεθανών Αλβανών στα τμήματα, στα οποία αναμενόταν η επιτροπή – ειδικότερα στο Δέλβινο και στο Αργυρόκαστρο – καθώς επίσης και σε μετακινήσεις Ελλήνων, οι οποίοι επρόκειτο να εμφανισθούν ως Αλβανοί για να εξαπατήσουν την επιτροπή,

και τέλος στη δράση ελληνικών σωμάτων στα ίδια τμήματα²⁰. Οι ελληνικές αρχές δεν φαίνεται ότι είχαν προβεί σε μετακινήσεις Αλβανών πριν από την άφιξη της επιτροπής, είχαν πάρει όμως ορισμένα μέτρα, για να δημιουργήσουν τεχνητές εντυπώσεις σ' αυτήν, αναφορικά με τη σύνθεση του πληθυσμού στα αμφισβητούμενα διαμερίσματα, ειδικότερα δε στην Κολώνια. Ο Υπουργός Εξωτερικών έδωσε τότε εντολές στον Γενικό Διοικητή Ηπείρου και τον διοικητή Κορυτσάς συνταγματάρχη Κοντούλη να διαδηλώσουν οι κάτοικοι της τελευταίας αυτής περιοχής υπέρ της Ελλάδας, όταν θα ερχόταν η επιτροπή, και να μην της επιτρέψουν να μπει στα σπίτια τους για να εξετάσει τη μητρική τους γλώσσα, ούτε να της δώσουν οι ίδιοι πληροφορίες²¹. Ο χριστιανικός πληθυσμός στο τμήμα αυτό, προκειμένου να εκτελέσει τις εντολές αυτές έπρεπε να καθοδηγηθεί μυστικά μέσω προσώπων, τα οποία απολάμβαναν την εμπιστοσύνη των ελληνικών αρχών. Τα ίδια μέτρα θα ίσχυαν και για την Κορυτσά, εφόσον θα περνούσε από εκεί η επιτροπή, καθώς και για όλα τα αμφισβητούμενα διαμερίσματα, στα οποία κατοικούσαν Αλβανοί²². Την εκτέλεση των σχετικών εντολών ανέθεσε ο Κοντούλης στην επιτροπή Εθνικής Άμυνας της Κολωνίας, με τη διευκρίνιση ότι, σε περίπτωση κατά την οποία η επιτροπή ζητούσε να μάθει ποιοι λόγοι υπαγόρευαν στους κατοίκους αυτή τη συμπεριφορά, έπρεπε αυτοί να επικαλεσθούν ως δικαιολογία τα έθιμα του τόπου²³. Στα ίδια χωριά, σύμφωνα με τις γνωστές οδηγίες των ελληνικών αρχών, η επιτροπή έπρεπε επίσης να αποκομίσει την εντύπωση ότι μητρική γλώσσα των αλβανόφωνων χριστιανών ήταν η ελληνική²⁴.

Κύριο μέλημα των ελληνικών αρχών ήταν η δημιουργία ελληνικού περιβάλλοντος, με την άμεση εγκατάσταση στα χωριά της Κολωνίας χιλίων τουλάχιστον "εξελληνισμένων χριστιανών" από άλλα μέρη – χωρίς με αυτό να εξυπακούεται ότι θα απομακρύνονταν μόνιμοι κάτοικοι του τμήματος. Οι αρχές έπρεπε επίσης να δώσουν διαταγές για να κάνει την εμφάνισή του στην περιοχή της Ερσέκας ένα από τα δύο ελληνικά σώματα, τα οποία δρούσαν στο τμήμα του Λεσκοβικίου²⁵.

Χίλιοι περίπου Έλληνες λοιπόν επρόκειτο να μεταφερθούν κατά πάσα πιθανότητα από την περιοχή της Κόνιτσας στα χωριά της Κολωνίας, για να έλθουν σε επαφή με την επιτροπή, κατ' ιδίαν, στους δρόμους και στους δημόσιους χώρους τους. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν το συγκεκριμένο πρόγραμμα εκτελέσθηκε και πώς. Στις εκθέσεις των ελληνικών αρχών, με τις οποίες ενημερώθηκε το Κέντρο για την περιοδεία της επιτροπής, δεν γίνεται κανένας ειδικότερος λόγος για τη συμμετοχή ξένων στις συνομιλίες των επιτρόπων με τους κατοίκους των χωριών που επισκέφθηκε η επιτροπή ή στις εκδηλώσεις του πλήθους, αλλά μόνο για συρροή των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής στα μεγάλα κέντρα, από τα οποία πέρασε αυτή.

Στις αναφορές των Πρακτικών της επιτροπής όμως, για τις επιμέρους επισκέψεις της στα χωριά της Κολωνίας, υπάρχουν σαφείς νύξεις για την εμ-

φάνιση ορισμένων προσώπων, τα οποία ήταν πάντα σχεδόν τα ίδια, πολίτες ή ιερολοχίτες, μεταξύ των ατόμων, τα οποία κυκλοφορούσαν στους δρόμους των χωριών που εξέτασε. Στις ίδιες αναφορές γίνεται επίσης λόγος για αλλοιώσεις στη σύνθεση του πληθυσμού, ο οποίος συμμετείχε στις μεγάλες διαδηλώσεις, στα ίδια μέρη.

Οι περισσότεροι μόνιμοι αλβανόφωνοι χριστιανοί κάτοικοι του τμήματος δέχθηκαν πάντως να συμμορφωθούν προς τις εντολές της Διοίκησης και συνεργάστηκαν μαζί της, υποστηρίζοντας έτσι έμμεσα τουλάχιστον και το ελληνικό εθνικό πρόγραμμα, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ των άλλων, να μην εξετάσει η επιτροπή τη μητρική τους γλώσσα.

Τους χωρικούς της Κολώνιας θα επηρέαζε κατά την εξέταση της επιτροπής, ανάλογα και με τις συμπάθειές τους κατά τη δεδομένη στιγμή, η παρουσία λίγων ελληνικών σωμάτων, τα οποία θα αντιμετώπιζαν και τους λίγους Αλβανούς που δρούσαν ένοπλα, σκοπεύοντας να συμπλακούν ενδεχομένως και με τις ελληνικές δυνάμεις, ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι είχαν αναλάβει απελευθερωτικό αγώνα²⁶. Κατά τον ίδιο τρόπο τους χωρικούς θα επηρέαζε και η παρουσία των ελληνικών στρατευμάτων, πράγμα που υπογράμμιζε και ο Άγγλος πρόεδρος της επιτροπής.

Τα ίδια στρατεύματα θα ήταν υπεύθυνα και για την ασφάλεια του Ιταλού και του Αυστριακού επιτρόπου, εναντίον των οποίων αναφερόταν καθημερινά ο ελληνικός Τύπος. Η ελληνική πλευρά υποδαύλιζε γενικότερα τότε το φανατισμό του χριστιανικού πληθυσμού, με τη βοήθεια του τοπικού Τύπου. Ορισμένα όμως επιχειρήματα που προέβαλλε ο Τύπος αυτός για να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις, σύμφωνα με τις απόψεις του Άγγλου προξένου στο Μοναστήρι James Morgan έπρεπε να ληφθούν υπόψη, ως ένα βαθμό, από τους αμερόληπτους κριτές. Επρόκειτο για τα γνωστά επιχειρήματα ότι ο αλβανικός πληθυσμός στα αμφισβητούμενα εδάφη δεν είχε σχηματισμένη εθνική ιδέα και ότι οι Αλβανοί χριστιανοί στο Νότο είχαν ελληνικά αισθήματα²⁷.

Το αμεσότερο πρόβλημα για τους Έλληνες ήταν τότε η τύχη της Κορυτσάς, η οποία ήλπιζαν ότι θα κρινόταν και πάλι από την επίσκεψη της επιτροπής, αν τελικά περνούσε από την πόλη αυτή στο δρόμο της προς την Ερσέκα. Στην Κορυτσά ετοιμάζονταν από τις ελληνικές αρχές εκδηλώσεις, σχετικά με τις οποίες ανησυχούσε ιδίως η ιταλική κυβέρνηση. Με παρέμβασή της οι Δυνάμεις της Entente δέχθηκαν τελικά στις αρχές Οκτωβρίου να κάνουν μεμονωμένα διαβήματα, για να ζητήσουν διαβεβαιώσεις από την ελληνική κυβέρνηση ότι θα αποδεχόταν τη γραμμή των ελληνοαλβανικών συνόρων, την οποία θα καθόριζε η επιτροπή²⁸. Για να δεχθούν οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να περάσει η επιτροπή από την Κορυτσά, η Αθήνα είχε, εν τω μεταξύ, ζητήσει την παρέμβαση της γαλλικής κυβέρνησης²⁹.

Η διαφωνία που προέκυψε για τη διέλευση της επιτροπής από την

Κορυτσά ρυθμίσθηκε με την απόφαση του Άγγλου προέδρου να ακολουθήσουν οι επίτροποι τη φυσική οδό προς την Ερσέκα, μέσω της πόλης αυτής. Προηγουμένως είχε δοθεί στον πρόεδρο από τον Έλληνα πρόξενο στο Μοναστήρι η διαβεβαίωση ότι ο διοικητής Κορυτσάς είχε λάβει όλα τα μέτρα για να αποφευχθούν δυσάρεστα επεισόδια³⁰.

Λίγο πριν ξεκινήσουν εξάλλου οι επίτροποι για την Κορυτσά προσέλαβαν ως μεταφορείς και διερμηνείς και άτομα, τα οποία ήταν γνωστό ότι εργάζονταν ανοιχτά υπέρ των Αλβανών ή των Ελλήνων, ώστε να επικρατεί ανάμεσά τους κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας. Αντιδράσεις προκάλεσε, ιδίως, στην ελληνική πλευρά η παρουσία δύο Αλβανών, που προσελήφθησαν στην υπηρεσία των επιτρόπων των δύο Αδριατικών Δυνάμεων³¹. Στο δρόμο τους, από το Μοναστήρι προς την Κορυτσά, οι επίτροποι συνάντησαν κατεστραμμένα από τους Έλληνες και τους Σέρβους χωριά. Στην Κορυτσά δέχθηκαν τελικά την πρόσκληση του διοικητή της για να παρακολουθήσουν τη διαδήλωση, η οποία είχε προετοιμασθεί από τις ελληνικές αρχές. Λόγω της επιμονής της ελληνικής κυβέρνησης και του βασιλιά Κωνσταντίνου να δώσουν την τελευταία μάχη για την πόλη, η διαδήλωση αυτή είχε οργανωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι μεγάλη και εντυπωσιακή, με τη συμμετοχή πολυπληθών αντιπροσωπειών από τις γύρω κοινότητες. Στη διαδήλωση συμμετείχε και αριθμός μουσουλμάνων, οι οποίοι, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γερμανού εκπροσώπου³², εξαναγκάστηκαν να το κάνουν.

Οι αρχές της Κορυτσάς έμειναν με την εντύπωση ότι η επιτροπή πείσθηκε για την ελληνικότητα της πόλης³³, στην πραγματικότητα όμως οι γνώμες των επιτρόπων για το ζήτημα αυτό διέφεραν. Ειδικότερα, ο Γερμανός Thierry, ο οποίος είχε υιοθετήσει τις αντιλήψεις των εκπροσώπων της Αυστρίας και της Ιταλίας, χαρακτήρισε τη διαδήλωση της Κορυτσάς αδέξια σκηνοθετημένη, αν και αναγνώρισε ότι η πόλη διέθετε έναν ισχυρό και πολύ πλούσιο ελληνικό πληθυσμό³⁴.

Ήταν φανερό ότι η υπερβολή των εκδηλώσεων έβλαπτε την ελληνική υπόθεση, επειδή έδινε την ευκαιρία στους επιτρόπους που υποστήριζαν τα αλβανικά συμφέροντα να εμφανίσουν τη συμμετοχή των Αλβανών ως αποτέλεσμα εξαναγκασμού και μόνο, να απορρίψουν δε κάθε ισχυρισμό ότι υποδήλωνε τη θέλησή τους να ενωθούν με την Ελλάδα. Σοβαρά ενοχλημένοι από τις υπερβολικές εκδηλώσεις του πληθυσμού, κατά τον Γερμανό εκπρόσωπο, εμφανίσθηκαν ακόμα και οι εκπρόσωποι της Γαλλίας και της Ρωσίας όταν η επιτροπή έφθασε στην Ερσέκα, και αναγνώρισαν ότι η εργασία τους θα συναντούσε μεγάλες δυσκολίες. Εντούτοις, όπως πληροφόρησε ο Γάλλος εκπρόσωπος τον Έλληνα ίλαρχο Μελά, ο οποίος είχε ακολουθήσει την επιτροπή από την Κορυτσά ως ξεναγός, ο ίδιος και ο Ρώσος συνάδελφός του ενημέρωσαν τις κυβερνήσεις τους τότε ότι στην Κορυτσά ήταν πολύ μεγάλη η ελληνική επιρροή. Ο Lallemand συνιστούσε μάλιστα στον Μελά να συνεχίσουν

οι Έλληνες τον αγώνα τους, για να κερδίσουν την πόλη, επειδή θεωρούσε πολύ πιθανή μια αναθεώρηση της απόφασης του Λονδίνου για την τύχη της, μετά την επίσκεψη της επιτροπής σ' αυτήν³⁵.

Οι επίτροποι της Τριπλής Συμμαχίας πάντως και ο Doughty-Wylie είχαν τότε πεισθεί ότι ύστερα από την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων οι Ιεροί Λόχοι και τα ελληνικά σώματα θα άρχιζαν νέο αγώνα, με καταστρεπτικές συνέπειες για την ειρήνη στα Βαλκάνια, εφόσον η αλβανική χωροφυλακή δεν θα ήταν σε θέση να επιβάλει την τάξη, όταν θα παραλάμβανε τα αλβανικά, πλέον, διαμερίσματα³⁶.

Στη συνεδρίαση της επιτροπής, που έγινε στις 17 Οκτωβρίου στην Ερσέκα, της οποίας ο πληθυσμός των τετρακοσίων κατοίκων ήταν ελληνικός σε ποσοστό 15% με 20%, προαναγγέλθηκε η άφιξη των τοπογράφων αξιωματικών, τους οποίους είχαν ζητήσει οι επίτροποι.

Η επιτροπή επιχείρησε την πρώτη της επίσκεψη στην Κολώνια στις 19 Οκτωβρίου, στα χωριά Προντάνη και Μπορόβα, τα οποία ήταν χριστιανικά κατά την πλειονότητα των κατοίκων τους. Τα περισσότερα σπίτια που θέλησε να εξετάσει η επιτροπή παρέμειναν γι' αυτήν ερμητικά κλειστά. Η δικαιολογία, που προβλήθηκε από εκπροσώπους των ελληνικών αρχών και ορισμένους κατοίκους τους, ήταν ότι οι γυναίκες που βρίσκονταν την ώρα εκείνη σ' αυτά δεν δέχονταν μόνες επισκέψεις, κατά το έθιμο που ίσχυε την περίοδο της Τουρκοκρατίας³⁷. Η επιτροπή αποχώρησε άπρακτη, όταν η απόπειρα του Γερμανού επιτρόπου να μπει μέσα σε ένα σπίτι, στην Μπορόβα, παρά τη θέληση των κατοίκων, προκάλεσε την παρέμβαση ένοπλων και άοπλων ανδρών με επιθετικές διαθέσεις εναντίον της.

Οι ελληνικές αρχές απέδωσαν το επεισόδιο στις αντιδράσεις των κατοίκων για την ανάρμοστη συμπεριφορά του Γερμανού και των Ιταλών συναδέλφων του³⁸, εξαιτίας της οποίας είχαν δυσαρεστηθεί και οι εκπρόσωποι της Entente, ιδίως ο Γάλλος και ο Ρώσος επίτροπος. Οι δυο επίτροποι είχαν πεισθεί ότι στα τμήματα που είχαν επισκεφθεί η ελληνική επιρροή στους αλβανόφωνους χριστιανούς ήταν ισχυρή και είχαν μάλιστα ομολογήσει στις κυβερνήσεις τους πως δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσουν την έρευνά τους με την εξέταση μόνο της ομιλούμενης μέσα στα σπίτια γλώσσας³⁹.

Μετά την πρώτη περιοδεία της, η επιτροπή επανεξέτασε το θέμα της έρευνάς της, εφόσον αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο να διακόψει τις εργασίες της, και αποφάσισε να ακολουθήσει μια κάπως διαφορετική διαδικασία, προκειμένου να γίνει απρόσκοπτα η διερεύνηση της μητρικής γλώσσας, σύμφωνα με τις υποδείξεις των εκπροσώπων της Τριπλής Συμμαχίας⁴⁰. Οι Γάλλοι εκπρόσωποι συνεφώνησαν σ' αυτό, εφόσον χάριν των ελληνικών συμφερόντων θα ήταν προτιμότερο να διασφαλισθεί η διεξαγωγή των εργασιών της επιτροπής με τα ίδια κριτήρια, τα οποία είχε προκαθορίσει η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, παρά να διακοπούν οι εργασίες της και να ακολουθήσει διε-

θνής κατοχή και αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα αμφισβητούμενα εδάφη, βάσει των απαιτήσεων, τις οποίες θα προέβαλλαν στην περίπτωση αυτή οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις. Συνέστησαν γι' αυτό στην ελληνική πλευρά να αλλάξει η στάση του χριστιανικού πληθυσμού απέναντι στην επιτροπή.

Αντίθετη άποψη για το θέμα αυτό είχε ο νομάρχης Ιωαννίνων Φορέστης, ο οποίος συνέστησε στο ελληνικό υπουργείο να επιμείνουν οι ελληνικές αρχές και οι αλβανόφωνοι χριστιανοί, οι οποίοι συνεργάζονταν μαζί τους, στην τακτική που είχαν έως τότε ακολουθήσει, ώστε να διακοπούν οι εργασίες της επιτροπής, για να επωφεληθεί η Ελλάδα από την εκκρεμότητα του ζητήματος, με την ελπίδα να διευθετηθεί ευνοϊκότερα γι' αυτήν αργότερα⁴¹. Η ελληνική κυβέρνηση τελικά έκρινε ότι θα ήταν επιζήμια για την Ελλάδα η διακοπή των εργασιών της επιτροπής, επειδή θα είχε ως αποτέλεσμα να λάβουν δυσμενείς αποφάσεις για τη χάραξη των συνόρων οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις, χωρίς να διευθετηθεί μάλιστα παράλληλα και το Νησιωτικό ζήτημα. Λαμβάνοντας δε υπόψη της και το ενδεχόμενο να αποβεί υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων η συνέχιση των εργασιών της επιτροπής στα λοιπά αμφισβητούμενα διαμερίσματα, στα περισσότερα από τα οποία, αντίθετα από ό,τι συνέβαινε στην Κολώνια, μιλούσαν και οι γυναίκες την ελληνική γλώσσα, η κυβέρνηση κοινοποίησε στη Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων τις εξής αποφάσεις της: να συνεχισθούν οι λαϊκές εκδηλώσεις με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ζωτικότητα και παράλληλα οι ελληνικές αρχές να μην εμποδίσουν το έργο της επιτροπής⁴². Κανένα λόγο δεν έκανε η κυβέρνηση στην κοινοποίησή της για την παροχή διευκολύνσεων προς την επιτροπή, προκειμένου να μπορέσει αυτή να εξετάσει, μέσα στα σπίτια των κατοίκων, το μητρικό γλωσσικό ιδίωμα που μιλούσαν.

Η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε στην περίπτωση αυτή τον άμεσο καθορισμό των συνόρων, έστω και με ορισμένες θυσίες, στα πλαίσια της λειτουργίας της ευρωπαϊκής συνεννόησης των Μεγάλων Δυνάμεων μέσα στην επιτροπή. Οι ελπίδες που έτρεφε πάντως η κυβέρνηση, ότι η έρευνα θα απέβαινε τελικά υπέρ των Ελλήνων, εφόσον η επιτροπή θα εξέταζε και τα νοτιότερα διαμερίσματα ή θα αναγκαζόταν να υπολογίσει και τη θέληση του πληθυσμού, δεν επαληθεύθηκαν. Και από την τελευταία αυτή άποψη θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο Βενιζέλος δεν είχε, ίσως, εκτιμήσει, ότι οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν ειλημμένη απόφαση να φανούν ανυποχώρητες στις επιδιώξεις τους για τη χάραξη των συνόρων, ούτε είχε επίσης προβλέψει την εφεκτική στάση, την οποία θα κρατούσε απέναντί τους η Αγγλία.

Πριν επιχειρήσει η επιτροπή να συνεχίσει την περιοδεία της στον καζά της Κολώνιας, ο Γάλλος επίτροπος ειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση ότι είχε αποφασισθεί, μετά από πρότασή του, να συμπεριληφθούν στην εξέτασή της και μουσουλμανικά χωριά. Ο ίδιος πίστευε ότι αν οι κάτοικοί τους εκφρά-

ζονταν υπέρ της Αλβανίας, δεν θα άλλαζε τίποτα στην πολιτική άποψη του ζητήματος, αλλά θα απέβαινε υπέρ της Ελλάδας, αν οι ίδιοι εκδηλώνονταν υπέρ αυτής⁴³. Από τότε που είχε φθάσει η επιτροπή στην Ήπειρο, στα ανάμικτα χωριά, τα οποία είχε επισκεφθεί, οι μουσουλμάνοι – με εξαίρεση όσους δεν είχαν εκτοπισθεί ή φυλακισθεί – παρέμεναν περιορισμένοι στα σπίτια τους, όπως ανέφεραν στις εκθέσεις τους ορισμένοι επίτροποι, ή συμμετείχαν στις εκδηλώσεις υπέρ της Ελλάδας – μεταξύ τους και μερικοί μπέηδες. Οι θρησκευτικοί και κοινοτικοί αρχηγοί τους υπέβαλαν στους επιτρόπους και ορισμένα υπομνήματα, για να ζητήσουν την ένωσή τους με την Ελλάδα⁴⁴, προφανώς για να διατηρήσουν τις θέσεις τους.

Κατά τη δεύτερη φάση της περιόδου της η επιτροπή απέτυχε και πάλι να εξετάσει τα σπίτια, τα οποία υπέδειξαν οι αρμόδιοι εκπρόσωποί της στα λίγα χωριά που επισκέφθηκε⁴⁵. Δεν κατόρθωσε επίσης να αποφύγει τα δυσάρεστα επεισόδια που προκάλεσαν οι παρεμβάσεις των παριστάμενων κατοίκων στην έρευνά της, καθώς επίσης και οι πρωτοβουλίες, τις οποίες έλαβαν οι εκπρόσωποι των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, προκειμένου να ασκήσουν πιέσεις στους κατοίκους, για να ομολογήσουν ότι στα σπίτια τους μιλούσαν την αλβανική⁴⁶. Η επιτροπή κατέβαλε και νέες προσπάθειες, για να καταστεί δυνατή η διεκπεραίωση του έργου της, μετά την επίσκεψή της στα χωριά Κιαφεζέζι και Στίκα, τα οποία είχαν ανάμικτο πληθυσμό, αφού στη συνεδρίαση της 22ας Οκτωβρίου αποφάσισε να ζητήσει από τις ελληνικές αρχές ελληνική στρατιωτική συνοδεία, η οποία θα διατελούσε υπό τις οδηγίες της, καθώς και την παροχή εγγυήσεων για την ασφάλειά της⁴⁷.

Για την απόφαση αυτή της επιτροπής ενημέρωσε και πάλι τους Έλληνες ο Γάλλος επίτροπος Lallemand, ο οποίος συνέστησε σ' αυτούς να μετριασθεί η ζοηρότητα των εκδηλώσεων των κατοίκων εναντίον της επιτροπής. Ο διοικητής της Κολωνίας ικανοποίησε το αίτημα της επιτροπής για την παραχώρηση στρατιωτικής συνοδείας και έδωσε σ' αυτήν διαβεβαιώσεις ότι θα διευκόλυνε τις εργασίες της, ενώ θα ασκούσε και την επιρροή του, για να φανούν ενδοτικοί οι χωρικοί στις αξιώσεις της. Ο διοικητής επισήμανε εντούτοις ότι δεν ήταν δυνατόν οι ελληνικές αρχές να υποχρεώσουν τους χωρικούς να δεχθούν την επιτροπή στα σπίτια τους⁴⁸.

Εγκύκλιος, που κοινοποιήθηκε κατόπιν στα χωριά της Κολωνίας, προέτρεπε τις τοπικές αρχές να διευκολύνουν την επιτροπή στο έργο της. Τα μέτρα που έλαβαν όμως αυτές για να επικρατήσει τάξη⁴⁹ στα χωριά, τα οποία θα επισκεπτόταν αμέσως μετά η επιτροπή, αποδείχθηκαν ανεπαρκή. Μετά τη Βοδίτσα, χριστιανικό χωριό, η επιτροπή επισκέφθηκε το Κοστεβίτσι, με ανάμικτο πληθυσμό⁵⁰. Πριν να εγκαταλείψουν οι επίτροποι το τελευταίο χωριό, ο Αυστριακός εκπρόσωπος παρατήρησε ότι μεταξύ των Ιερολοχιτών, που συνάντησαν σε όλη τους την περιόδου, υπήρχαν σχεδόν πάντοτε τα ίδια πρόσωπα ενώ ο Ιταλός συνάδελφός του δήλωσε ότι ανάμεσα στο πλήθος,

που τους περίμενε στην είσοδο των χωριών με ανάμικτο πληθυσμό, δεν υπήρχαν μουσουλμάνοι. Οι επίτροποι επέστρεψαν στην Ερσέκα, πεπεισμένοι πλέον ότι δεν ήταν δυνατόν να διεξαγάγουν την έρευνά τους βάσει του κανονισμού, που είχε εγκριθεί στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου⁵¹.

Διαφωνία προέκυψε εντούτοις μεταξύ τους ως προς την τακτική την οποία έπρεπε να ακολουθήσουν, εφόσον οι εκπρόσωποι της Entente, σύμφωνα με τις αναφορές της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, σχημάτισαν την εντύπωση ότι ήταν απόλυτα φυσικό να είναι ταραγμένοι οι αλβανόφωνοι χριστιανοί της Κολώνιας, οι οποίοι συνεργάζονταν με τους Έλληνες, εξαιτίας των μεθόδων τις οποίες ακολουθούσε η επιτροπή, και της συμπεριφοράς ορισμένων προσώπων που συμμετείχαν σ' αυτήν. Διαφοροποιημένες, ως ένα βαθμό, ήταν οι πολύ ενδιαφέρουσες θέσεις, τις οποίες ανέπτυξε για το ίδιο ζήτημα στην κυβέρνησή του ο Άγγλος πρόεδρος της επιτροπής.

Οι εκπρόσωποι της Entente ψυχράθηκαν⁵² με τους συναδέλφους τους της Τριπλής Συμμαχίας, λόγω των παρεμβάσεων, υπέρ των Αλβανών, του Ιταλού Castoldi και των Αλβανών μεταφορέων, κατά τη διάρκεια της περιόδου. Την ψυχρότητα αυτή υπέθαλπαν οι ελληνικές αρχές, ελπίζοντας, ότι κάποια ρήξη ή προσωρινή διακοπή των εργασιών της επιτροπής θα είχε ως συνέπεια να αλλάξει αυτή μεθόδους εργασίας και κυρίως να λάβει υπόψη της και τη θέληση του πληθυσμού. Οι ελπίδες της αυτές όμως προσέκρουαν στη στάση των εκπροσώπων των Αδριατικών Δυνάμεων. Οι δύο τελευταίοι, με την υποστήριξη του Γερμανού συναδέλφου τους⁵³, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, που έκαναν μεταξύ τους οι επίτροποι, προσπάθησαν να μετριάσουν την εντύπωση που είχαν προκαλέσει στους επιτρόπους της Entente η στάση του χριστιανικού πληθυσμού στο αλβανόφωνο διαμέρισμα της Κολώνιας και η ελληνική επιρροή σ' αυτόν. Οι δύο εκπρόσωποι συγκεκριμένα υποστήριζαν ότι η στάση αυτή ήταν, αποκλειστικά, αποτέλεσμα εξαναγκασμού και επίσης ότι οι χριστιανοί χωρικοί της Κολώνιας είχαν μεταφερθεί από την Παλαιά Ελλάδα. Αλλά το τελευταίο αυτό επιχείρημα φαίνεται ότι ήταν ανυπόστατο και δεν επιβεβαιώνεται από καμιά συγκεκριμένη πληροφορία των ελληνικών αλλά και των ξένων εγγράφων, τα οποία αναφέρονται στην περιοδεία της επιτροπής. Οι χριστιανοί κάτοικοι της Κολώνιας βρίσκονταν στα χωριά τους, και – με εξαίρεση τη μεταφορά των χιλίων χριστιανών χωρικών από την Κόνιτσα – δεν γνωρίζουμε αν μεταφέρθηκαν άλλοι πληθυσμοί στην περιοχή. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, τα οποία χρησιμοποίησε το Νοέμβριο η ελληνική κυβέρνηση για τον καθορισμό του πληθυσμού των εδαφών, τα οποία κατά πάσα πιθανότητα θα περιέρχονταν στην Αλβανία, ο πληθυσμός της Κολώνιας ανερχόταν σε 14.701 κατοίκους, από τους οποίους 5.057 ήταν Έλληνες – επισημαίνεται ότι η κυβέρνηση χαρακτήριζε Έλληνες και όλους τους ξενόφωνους χριστιανούς – και 9.644 μωαμεθανοί.

Η διαφωνία μεταξύ των επιτρόπων σχετικά με τη στάση του πληθυσμού της Κολώνιας ήταν δεδομένη στις συνεδριάσεις που έκαναν, αμέσως μετά την τελευταία περιοδεία τους στην Ερσέκα. Στη συνεδρίαση της 24ης Οκτωβρίου ο πρόεδρος ζήτησε από τους επιτρόπους να προτείνουν τα μέτρα που θεωρούσαν κατάλληλα, για να συνεχισθούν οι εργασίες τους. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης η οποία ακολούθησε διατυπώθηκαν και οι πρώτες προτάσεις εκ μέρους ορισμένων επιτρόπων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η περιοδεία τους. Ο Γάλλος εκπρόσωπος πρότεινε να συνεχίσουν αμέσως την έρευνά τους στο γειτονικό καζά του Λεσκοβικίου, επειδή δεν ήταν δυνατόν να καθορίσουν τα σύνορα του καζά της Κολώνιας, ο οποίος προοριζόταν να δοθεί στην Αλβανία, ακόμα κι αν κατόρθωναν να συγκεντρώσουν προς το σκοπό αυτόν όλα τα προκαθορισμένα από την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη στοιχεία. Και στην τελευταία αυτή περίπτωση, όπως ισχυριζόταν, θα ήταν αναγκασμένη η επιτροπή να τροποποιήσει τη γραμμή χάραξης για τον καζά αυτόν, μετά τις παρατηρήσεις που θα έκανε στον καζά του Λεσκοβικίου. Επιδίωξη του Γάλλου επιτρόπου ήταν να παραμείνει ανοιχτό το θέμα της Κολώνιας και να συνεχισθούν αμέσως οι εργασίες στο γειτονικό καζά, τον οποίο ήθελε να δώσει στην Ελλάδα μαζί με μερικά άλλα τμήματα, ελπίζοντας ότι θα αποφάσιζαν εν τω μεταξύ οι Δυνάμεις να αλλάξει τρόπο έρευνας η επιτροπή, ώστε με αμοιβαίες υποχωρήσεις μεταξύ των δύο παρατάξεων να πάρει η Ελλάδα όσο το δυνατόν περισσότερα εδάφη.

Την πρόταση του Γάλλου επιτρόπου απέρριψε αμέσως ο Ιταλός, ο οποίος επέμεινε ότι ήταν υποχρεωμένοι να σεβασθούν τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης και να ολοκληρώσουν το έργο τους κατά τμήματα. Μαζί του συμφώνησε και ο Αυστριακός συνάδελφός του. Μετά την υποβολή μιας νέας πρότασης για τη χάραξη της γραμμής στον καζά της Κολώνιας εκ μέρους του Ρώσου επιτρόπου, η συνεδρίαση έκλεισε⁵⁴. Η συζήτηση για το ίδιο θέμα συνεχίσθηκε στη συνεδρίαση της επόμενης ημέρας, αλλά και πάλι δεν κατέληξε σε κανένα αποτέλεσμα⁵⁵. Αμέσως μετά όλοι οι επίτροποι ενημέρωσαν τις κυβερνήσεις τους για τα προβλήματα που είχαν προκύψει, ζήτησαν όμως παράλληλα και από τον Άγγλο πρόεδρο να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία για την επίλυση του αδιεξόδου, στα πλαίσια του σώματος. Ο Doughty-Wylie ανέλαβε τότε να προωθήσει μια συμβιβαστική λύση.

Ο Γάλλος επίτροπος έγραφε στο γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι τις εργασίες της επιτροπής δεν είχαν εμποδίσει οι παρεμβάσεις της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά το ίδιο το χριστιανικό στοιχείο της περιοχής, το οποίο εξεδήλωσε τη θέλησή του με τις εκδηλώσεις του ενώπιον της επιτροπής, ενώ οι ελληνικές αρχές προσπαθούσαν να το συγκρατήσουν. Παράλληλα οι Αλβανοί μουσουλμάνοι είχαν παραμείνει ουδέτεροι⁵⁶.

Μετά την τελευταία συνεδρίαση και ο Άγγλος επίτροπος ενημέρωσε το

Foreign Office ότι η εξέταση του πληθυσμού στα χριστιανικά χωριά, τα οποία είχαν επισκεφθεί, με βάση την ομιλούμενη μητρική γλώσσα, υπήρξε αδύνατη. Τα σπίτια που ζήτησε η επιτροπή να επισκεφθεί, ως επί το πλείστον, παρέμειναν γι' αυτήν ερμητικά κλειστά, ενώ παράλληλα δεν μπόρεσε αυτή να συνομιλήσει παρά μόνο με τα πρόσωπα εκείνα, τα οποία οι ελληνικές αρχές είχαν προσχεδιάσει να συναντήσει.

Προσπαθώντας να ερμηνεύσει τη στάση των αλβανόφωνων χριστιανών στην Κολώνια, οι οποίοι είχαν δεχθεί να συνεργασθούν με την ελληνική Διοίκηση, εμποδίζοντας έτσι την επιτροπή να κάνει το έργο της, ο Doughty-Wylie υπογράμμισε ότι ήταν αδύνατο να εξακριβώσει κανείς αν οι Έλληνες και οι Αλβανοί χριστιανοί της περιοχής αυτής καθώς και της Κορυτσάς είχαν χωριστή εθνική ταυτότητα.

Όλες τις άλλες τάσεις των κατοίκων στα τμήματα αυτά κάλυπτε το κυρίαρχο στοιχείο του θρησκευτικού ανταγωνισμού, το οποίο χαρακτήριζε γενικότερα τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων. Ο ανταγωνισμός αυτός είχε επιταθεί μετά την άφιξη του ελληνικού στρατού, ώστε οι δύο πλευρές να είναι πλέον έτοιμες για σύγκρουση, επειδή οι χριστιανοί είχαν πάρει κάποια εκδίκηση σε βάρος των μουσουλμάνων για όσα είχαν στο παρελθόν υποφέρει, πράγμα που αποδείκνυαν και τα ερείπια ορισμένων καμένων χωριών.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες και οι ίδιοι οι αλβανόφωνοι χριστιανοί, οι οποίοι τελούσαν υπό την ελληνική επιρροή και φοβόνταν τις αντεκδικήσεις των μουσουλμάνων ομογενών τους σε περίπτωση κατά την οποία τα εδάφη τους θα περιέρχονταν στο αλβανικό κράτος, ορκίζονταν να καταστρέψουν τα πάντα για να αποτρέψουν μια τέτοια εξέλιξη. Την απειλή της τελειωτικής καταστροφής των αμφοβητούμενων περιοχών, αν τις έχανε η Ελλάδα, επέσειαν οι ελληνικοί φορείς με εθνικιστικό φανατισμό, γενικότερα σε όλους τους Τόσκους, για τους οποίους η ελληνική πολιτική στην Ήπειρο είχε υιοθετήσει την τακτική της συμφιλίωσής τους με την ιδέα της ελληνικής κυριαρχίας²⁷.

Βάσει των διαπιστώσεών του, ότι οι συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν οι επιτροπείς στα άλλα διαμερίσματα δεν θα ήταν καλύτερες, εφόσον στον καζά της Κολωνίας υπερτερούσε το αλβανόφωνο στοιχείο, και μάλιστα το μωαμεθανικό, ο Doughty-Wylie υπέβαλε κατ' αρχήν στην αγγλική κυβέρνηση την ιδέα να δεχθούν οι Δυνάμεις να υιοθετήσει η επιτροπή νέες μεθόδους, που ανταποκρίνονταν στις επικρατούσες συνθήκες στα αμφοβητούμενα διαμερίσματα. Συγκεκριμένα πρότεινε να εξετάσει πλέον η επιτροπή τα διαμερίσματα αυτά στο σύνολό τους και όχι κατά τομείς, να λάβει δε υπόψη της σ' αυτά όχι μόνον την εθνικότητα του πληθυσμού, αλλά και παράγοντες στρατηγικούς, οικονομικούς και γεωγραφικούς. Παρά τις αντιθέσεις στις απόψεις των συναδέλφων του για το ζήτημα αυτό, σε συζήτηση μαζί τους ο Doughty-Wylie είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι μια συμφωνία μεταξύ

τους σ' αυτή τη βάση δεν θα ήταν αδύνατη. Ο Doughty-Wylie, κλείνοντας την αναφορά του προς το Foreign Office, εξέφραζε τέλος τη γνώμη ότι οι αλβανόφωνοι χριστιανοί, οι οποίοι αγνοούσαν τις εξελίξεις, έπρεπε να αρχίσουν να προσβλέπουν με κάποια εμπιστοσύνη προς το αλβανικό κράτος, και γι' αυτό θα ήταν σκόπιμο να φροντίσουν οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να κοινοποιηθεί το ταχύτερο στον πληθυσμό των αμφισβητούμενων εδαφών η απόφασή τους για την οργάνωση του κράτους αυτού υπό χριστιανό πρίγκιπα.

Για τις δυσκολίες που συνάντησε η επιτροπή στην Κολώνια ενημέρωσε με έκθεσή του το Foreign Office και ο διπλωματικός εκπρόσωπος στο Μοναστήρι James Morgan. Όπως ανέφερε ο Morgan, η επιτροπή είχε πεισθεί ότι η επικρατέστερη γλώσσα στο διαμέρισμα της Κολωνίας ήταν η αλβανική. Όμως κανένα από τα μέλη των χριστιανικών οικογενειών, τα οποία είχαν ως μητρική την αλβανική, δεν επιθυμούσε να ανταλλάξει την ελληνική κυριαρχία με την αλβανική, εφόσον στο νέο κράτος την πλειονότητα του πληθυσμού θα αποτελούσαν οι μουσουλμάνοι⁵⁸. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο ο ίδιος ο Morgan πρότεινε στο Foreign Office μια ακραία λύση, ώστε να ολοκληρωθεί η χάραξη των συνόρων.

Μετά την ενημέρωσή της από τους Άγγλους εκπροσώπους για το αδιέξοδο των εργασιών της επιτροπής, η αγγλική κυβέρνηση ενδιαφέρθηκε για τις προτάσεις του Doughty-Wylie⁵⁹.

Ο καθορισμός των συνόρων

Οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων στην επιτροπή, αφού ενημέρωσαν τις κυβερνήσεις τους για το αδιέξοδο των εργασιών τους, περίμεναν στην Ερσέκα τις οδηγίες τους, προκειμένου να πάρουν οριστικές αποφάσεις σχετικά με την ολοκλήρωση του έργου τους.

Ο Doughty-Wylie, μαζί με τις προτάσεις του, στις 7 Οκτωβρίου, είχε κοινοποιήσει στον Άγγλο Υπουργό Εξωτερικών και ένα προσχέδιο για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, το οποίο θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση συζήτησης στην επιτροπή. Το προσχέδιο προέβλεπε μια γραμμή, η οποία άρχιζε από το σημείο εκείνο, στο οποίο η κορυφή του βουνού Γράμμος συναντούσε τα όρια του καζά της Κορυτσάς, περνούσε κατόπιν κατά μήκος της κορυφής αυτής και των βουνών που βρίσκονταν νότια από τον Γράμμο, ανατολικά του κεντρικού δρόμου Ερσέκας - Λεσκοβικίου, μέχρι το σημείο που αυτός συναντούσε το δρόμο Πρεμετής - Κόνιτσας (δυτικά των σημείων Stukolonia - Kalabaki), στον Αώο ποταμό. Και από το σημείο αυτό η γραμμή που πρότεινε ο Doughty-Wylie ακολουθούσε τη γραμμή χάραξης του αυστροϊταλικού σχεδίου που είχε υποβληθεί στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, και η οποία περιέτρεχε το νότιο άκρο της κοιλάδας του Αργυροκάστρου, για να καταλήξει στον κόλπο της Φτελιάς.

Το σχέδιο των προτάσεων του Doughty-Wylie⁶⁰, με πρωτοβουλία του ιδίου υπεβλήθη προς συζήτηση στην επόμενη συνεδρίαση της επιτροπής, στις 29 Οκτωβρίου, πριν ακόμα το εγκρίνει ο Grey, όταν οι εκπρόσωποι των δύο Αδριατικών Δυνάμεων, προκαταλαμβάνοντας τα σχέδιά του για μια συμβιβαστική λύση, ενημέρωσαν αιφνίδια τους άλλους επιτρόπους ότι οι κυβερνήσεις τους αφενός τους είχαν δώσει οδηγίες να συνεχίσουν την έρευνα στον καζά της Κολώνιας, καταγράφοντας ως αλβανικά όλα τα χωριά, των οποίων οι κάτοικοι θα τους απαγόρευαν να κάνουν την εξέτασή τους στα σπίτια τους, και ότι αφετέρου ήταν αυτές αποφασισμένες να μη δεχθούν οποιαδήποτε παράταση των εργασιών της επιτροπής.

Οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις είχαν καταλήξει στις παραπάνω αποφάσεις τους για τη συνέχιση των εργασιών της επιτροπής, για να δοθεί λύση στο αδιέξοδο που είχε προκύψει, σύμφωνα με τα συμφέροντά τους, ενώ είχαν γνωστοποιήσει παράλληλα τις αποφάσεις αυτές και στις κυβερνήσεις των άλλων Δυνάμεων⁶¹. Η Αγγλία και οι άλλες χώρες της Entente δεν ενέκριναν⁶² τις αποφάσεις αυτές, ενώ αντέδρασαν και για το μεμονωμένο διάβημα, με το οποίο τις γνωστοποίησαν οι δύο Δυνάμεις στην Αθήνα, χωρίς την έγκριση του Βερολίνου⁶³, επειδή με την πρωτοβουλία τους αυτή υποτιμούσαν το ρόλο της Entente για τη ρύθμιση των αλβανικών υποθέσεων⁶⁴. Με το μεμονωμένο διάβημα της 17/30ής Οκτωβρίου 1913 η Αυστρία και η Ιταλία συνιστούσαν παράλληλα στην Αθήνα να σεβασθεί τις αποφάσεις του Λονδίνου για την ολοκλήρωση του έργου της επιτροπής μέσα στις προκαθορισμένες ημερομηνίες, χωρίς να παρεμποδίζει το έργο της⁶⁵.

Με την κοινοποίηση των αποφάσεών τους η Αυστρία και η Ιταλία ήθελαν να ασκήσουν πιέσεις στην Entente, για να δεχθεί τις αξιώσεις τους για τη χάραξη των συνόρων. Ήθελαν επίσης να εξαναγκάσουν⁶⁶ την Ελλάδα, την οποία απειλούσε τότε ο ρεβανσισμός της Βουλγαρίας και της Τουρκίας, να μεταβάλει την τακτική της ως προς το Ηπειρωτικό ζήτημα, εγκαταλείποντας τις προσπάθειές της για μια ενδεχόμενη αναθεώρηση των αποφάσεων του Λονδίνου με την υποστήριξη, όπως ήλπιζε, της Γαλλίας⁶⁷. Οι δύο Δυνάμεις ήταν εντούτοις αποφασισμένες, αν χρειαζόταν, να δεχθούν να συνεχίσει τις εργασίες της η επιτροπή, αποκλίνοντας από τις αποφάσεις του Λονδίνου, εφόσον αυτή θα καθόριζε εκ των προτέρων τη συνοριακή γραμμή, κατά τρόπον που θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους. Όπως ανέφεραν οι εκπρόσωποι των δύο Δυνάμεων στον Doughty-Wylie, λίγο πριν από τη συνεδρίαση της 29ης Οκτωβρίου, οι κυβερνήσεις τους θα δέχονταν, πιθανώς, και τη γραμμή χάραξης, την οποία πρότεινε το προσχέδιο του Άγγλου προέδρου, βάσει της οποίας τα αμφισβητούμενα εδάφη θα τέμνονταν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να πάρει η Ελλάδα την περιοχή των Βλάχων, τον καζά της Κόνιτσας και το ήμισυ του καζά του Λεσκοβικίου⁶⁸. Παράλληλα όμως οι δύο κυβερνήσεις θα ζητούσαν να γίνει ανταλλαγή μεταξύ των κατοίκων των

ελληνικών χωριών της κοιλάδας του Αργυροκάστρου και των μωαμεθανών Τσάμηδων της Θεσπρωτίας.

Μετά τη συνεδρίαση της 29ης Οκτωβρίου, οι ανεπίσημες προτάσεις του Doughty-Wylie για τη χάραξη των συνόρων κοινοποιήθηκαν στις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων από τους εκπροσώπους τους στην επιτροπή, ενώ συζητήθηκαν ειδικότερα στο Foreign Office από τον Grey και τους συμβούλους του.

Στις 8 Νοεμβρίου ο Grey υπέβαλε στις άλλες Δυνάμεις υπόμνημα⁶⁹, με το οποίο πρότεινε να ολοκληρώσει η επιτροπή την περιοδεία της στο σύνολο των αμφισβητούμενων εδαφών, εξετάζοντας όχι μόνον την εθνικότητα του πληθυσμού, αλλά και στρατηγικούς, οικονομικούς και γεωγραφικούς παράγοντες, ώστε στη συνέχεια να κάνει κοινές προτάσεις στις κυβερνήσεις των Δυνάμεων για τη χάραξη των συνόρων. Στο υπόμνημα ο Grey δεν συμπεριέλαβε το προσχέδιο του Doughty-Wylie για τη χάραξη των συνόρων, επειδή το Παρίσι επέμενε να συνεχίσει η επιτροπή τις εργασίες της με νέες μεθόδους, λαμβάνοντας υπόψη της και τη θέληση του πληθυσμού, ώστε να δοθούν, ενδεχομένως, στην Ελλάδα τα νοτιότερα τμήματα των αμφισβητούμενων εδαφών⁷⁰.

Προέκυψε εντούτοις κάποια σύγχυση, σχετικά με τις προτάσεις του Doughty-Wylie, οι οποίες άλλωστε ήταν κάπως αόριστες και γενικές, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν μετά την υποβολή του υπομνήματος Grey. Πριν οι κυβερνήσεις της Τριπλής Συμμαχίας γνωστοποιήσουν τις θέσεις τους για το υπόμνημα αυτό, η ιταλική κυβέρνηση, με εύστοχη πρωτοβουλία, ζήτησε από το Foreign Office να πληροφορηθεί αν θα δεχόταν ως βάση συζήτησης για μια συμφωνία το σχέδιο των προτάσεων του Doughty-Wylie για τη χάραξη των συνόρων, στο σύνολό τους, όπως το είχαν κοινοποιήσει σ' αυτήν οι Ιταλοί εκπρόσωποι στην επιτροπή, σύμφωνα με τη δική τους εκδοχή. Το σχέδιο του Doughty-Wylie, που υπέβαλε η ιταλική κυβέρνηση στο Foreign Office, σύμφωνα με την εκδοχή των επιτρόπων της, πρότεινε: α) να ακολουθήσει η χάραξη των συνόρων μια γραμμή, η οποία να ξεκινά από το όρος Γράμμος προς τα δυτικά, β) να γίνει, μετά την οριστική χάραξη των συνόρων, ανταλλαγή μεταξύ ελληνικών και μουσουλμανικών αλβανικών πληθυσμών, με την προϋπόθεση χρηματικής αποζημίωσης, και γ) να περιέλθει στην Ελλάδα η περιοχή των Βλάχων⁷¹. Στο σημείο αυτό θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει, ότι η δεύτερη πρόταση δεν είχε γίνει από τον Doughty-Wylie, αλλά από τους εκπροσώπους των Αδριατικών Δυνάμεων για να διευκολυνθεί η συνομολόγηση της συμφωνίας, και ότι η τρίτη, επίσης, προερχόταν από τον Ιταλό εκπρόσωπο⁷² στην επιτροπή.

Οι εκπρόσωποι των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στο Λονδίνο ζήτησαν από τον Άγγλο Υπουργό Εξωτερικών να υιοθετήσει κατ' αρχήν η κυβέρνησή του⁷³ το σχέδιο που υπέβαλε η ιταλική κυβέρνηση ως βάση μιας συμφω-

νίας για τη χάραξη των συνόρων, κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων αυτών, και εφόσον θα είχε απορριφθεί το υπόμνημα Grey, όπως επιδίωκαν, οι δύο Δυνάμεις σχεδίαζαν να υπαναχωρήσουν στο θέμα της Πίνδου και να ζητήσουν να ρυθμισθεί αυτό με απευθείας διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας⁷⁴.

Όταν στις 13 Νοεμβρίου, και πριν προχωρήσουν οι διαπραγματεύσεις αυτές, το Foreign Office ενημερώθηκε για τις προθέσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων να απορρίψουν το υπόμνημα Grey⁷⁵, επανήλθε προς συζήτηση το ζήτημα της χάραξης των συνόρων στην επιτροπή, η οποία, μετά από πρόταση των επιτρόπων της Entente, είχε ήδη μετακινηθεί από την Ερσέκα στο Λεσκοβίκι. Στην πρόταση είχαν εναντιωθεί οι εκπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας, επειδή υποπεύονταν ότι υπέκρυπτε σχέδια των Γάλλων να επιβάλλουν τις απόψεις τους σχετικά με τη συνέχιση των εργασιών τους⁷⁶. Καχυποψία επικρατούσε γενικότερα στις σχέσεις των εκπροσώπων των δύο παρατάξεων⁷⁷. Τον Αυστριακό Bilinsky είχε αντικαταστήσει ο Buchberger, πριν μετακινηθεί η επιτροπή από την Ερσέκα, όταν ο πρώτος, σοβαρά άρρωστος, αναγκάστηκε να φύγει για τα Ιωάννινα⁷⁸.

Στη συνεδρίαση της 13ης-14ης Νοεμβρίου στο Λεσκοβίκι δεν σημειώθηκε καμιά πρόοδος, γιατί οι μεν επιτροπείς της Entente εμφανίσθηκαν έτοιμοι να ξαναρχίσουν τις εργασίες τους, βάσει των προϋποθέσεων που πρότεινε το υπόμνημα Grey, οι δε συνάδελφοί τους της Τριπλής Συμμαχίας δεν είχαν πάρει σχετικές οδηγίες⁷⁹.

Συνεχίσθηκε όμως η συζήτηση, κατ' ιδίαν, μεταξύ των επιτρόπων, βάσει του προσχεδίου του Doughty-Wylie, χάρις στις μεσολαβητικές προσπάθειες του Άγγλου προέδρου, ώστε να μετριασθούν οι ουσιαστικές διαφορές στις απόψεις τους⁸⁰. Ο Γάλλος και ο Ρώσος επίτροπος είχαν αντιρρήσεις ως προς την οριοθέτηση που είχε προτείνει ο Doughty-Wylie για τον καζά Λεσκοβίκι, και ζητούσαν να τροποποιηθεί, ώστε να περάσει η γραμμή βορειότερα από το Λεσκοβίκι και να περιέλθει αυτή η πόλη στην Ελλάδα⁸¹. Διαφορά επίσης σημειώθηκε μεταξύ των απόψεων του Γάλλου Lallemand και των Ιταλών συναδέλφων του ως προς τη χάραξη των συνόρων κατά μήκος των κορυφογραμμών του όρους Γράμμου, επειδή οι Ιταλοί ζητούσαν να επεκταθεί η γραμμή του προσχεδίου προς νότον και νοτιοανατολικά, νοτιότερα από το σημείο συνάντησης της κορυφογραμμής αυτής με τα νότια σύνορα του καζά της Κορυτσάς. Ο Γάλλος και ο Ρώσος εκπρόσωπος, με δική τους πρωτοβουλία, ζήτησαν τέλος να δοθούν στην Ελλάδα τα τρία χριστιανικά χωριά Πολυτσάνη, Σκουριάδες και Σωπική, εφόσον συμφωνούσαν να περιέλθει στο αλβανικό κράτος το Αργυρόκαστρο.

Παρά τις διαφορές, που σημειώθηκαν στις τελευταίες συζητήσεις, φαίνεται ότι είχε επιτευχθεί συμφωνία ως προς το μεγαλύτερο τμήμα της χάρα-

ξης, υπό τον όρον ότι, για να γίνει αυτή αποδεκτή από όλους τους ενδιαφερομένους, θα κατέφευγαν οι Μεγάλες Δυνάμεις στην αρχή της αποζημίωσης⁸². Λίγες ημέρες μετά, όταν το Foreign Office ενημερώθηκε για τις τελευταίες συζητήσεις, κοινοποιήθηκαν σ' αυτό και οι επίσημες απαντήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων σχετικά με το υπόμνημα Grey.

Οι Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας, όπως αναμενόταν, απέρριψαν⁸³ το υπόμνημα και η ιταλική κυβέρνηση αμέσως μετά ζήτησε από το Foreign Office και πάλι να συζητηθεί ως βάση μιας συμφωνίας, μεταξύ των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, το σχέδιο των προτάσεων του Doughty-Wylie, το οποίο είχε η ίδια υποβάλει, σύμφωνα με τον τριμερή τύπο, τον οποίον της είχαν κοινοποιήσει οι Ιταλοί επίτροποι⁸⁴. Σε απάντηση το Foreign Office αντιπρότεινε⁸⁵ να καταλήξει η επιτροπή σε μια συμφωνία, έχοντας ως βάση το προσχέδιο χάραξης των συνόρων του Doughty-Wylie, όπως το είχε ο ίδιος κοινοποιήσει ανεπίσημα στο Λονδίνο και το οποίο δεν είχε συμπεριληφθεί στο υπόμνημα Grey.

Η νέα αγγλική πρόταση υποδήλωνε ουσιαστικά υποχώρηση της Αγγλίας στις προτιμήσεις των Αδριατικών Δυνάμεων για τον τρόπο εργασίας που θα υιοθετούσε η επιτροπή, προκειμένου να ολοκληρώσει το έργο της, μετά τη διακοπή των εργασιών της. Με την πρόταση αυτή αποκλειόταν το ενδεχόμενο να συνεχισθούν οι εργασίες της με νέες μεθόδους, που θα ευνοούσαν ίσως την ελληνική πλευρά, και προβαλλόταν ως μόνη λύση ο άμεσος καθορισμός των συνόρων βάσει ενός συμβιβασμού, ο οποίος, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, θα απέβαινε υπέρ των δικαιώσεων των Αδριατικών Δυνάμεων. Γι' αυτόν το λόγο η δεύτερη αγγλική πρόταση έγινε δεκτή στο Παρίσι αρχικά με ορισμένους ενδοιασμούς. Η διάσταση των απόψεων μεταξύ των δύο κυβερνήσεων της Entente⁸⁶ για το χειρισμό του ζητήματος των συνόρων έγινε φανερή και στη συνεδρίαση της επιτροπής στο Λεσκοβίκι στις 24 Νοεμβρίου, όταν ο Doughty-Wylie κοινοποίησε στους επιτρόπους τη δεύτερη πρόταση της κυβέρνησής του⁸⁷, ενώ ο Γάλλος και ο Ρώσος επίτροπος ζήτησαν να συνεχισθούν οι εργασίες της επιτροπής σε διαφορετική βάση, σύμφωνα με τις προτάσεις του υπομνήματος Grey της 8ης Νοεμβρίου. Παρά τις προσπάθειες του Doughty-Wylie να συνδέσει τις δύο αγγλικές προτάσεις, η συζήτηση οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, λόγω και των αντιδράσεων των εκπροσώπων της Τριπλής Συμμαχίας, οι οποίοι φοβόνταν ότι μια τέτοια σύνδεση θα είχε ως αποτέλεσμα η γραμμή χάραξης, για την οποία θα είχε προηγουμένως συμφωνήσει η επιτροπή, να μη θεωρηθεί ως οριστική, αλλά να επανεξετασθεί κατά την περιοδεία της στα λοιπά αμφισβητούμενα εδάφη⁸⁸.

Οι θέσεις των Δυνάμεων για τη δεύτερη αγγλική πρόταση επρόκειτο να διευκρινισθούν με κατευθείαν διαπραγματεύσεις μεταξύ τους, πριν η επιτροπή επαναλάβει τη συζήτηση.

Το ενδεχόμενο να γίνει σύντομα η ρύθμιση των συνόρων στην περιοχή

είχε ως αποτέλεσμα να ανακινηθεί τότε και το Νησιωτικό ζήτημα, σχετικά με το οποίο η πρεσβευτική Συνδιάσκεψη είχε αναλάβει πθική δέσμευση πριν και μετά την υπογραφή της ελληνοτουρκικής Συνθήκης ειρήνης. Η Αγγλία και η Γαλλία σκέπτονταν να δώσουν τα νησιά του Αιγαίου στην Ελλάδα, για να διευκολύνουν την αποδοχή της συμφωνίας για τα σύνορα, αν χρειαζόταν, αλλά και για να διασφαλίσουν την ειρήνη στην περιοχή. Ήδη τον Οκτώβριο οι δύο κυβερνήσεις της Entente αντάλλαξαν απόψεις για το θέμα αυτό μεταξύ τους, καθώς και με την ιταλική κυβέρνηση, η οποία απευχόταν την ανακίνησή του⁸⁹. Ο Άγγλος Υπουργός Εξωτερικών υποσχόταν τότε ότι δεν επρόκειτο να ανακινηθεί το ζήτημα χωρίς να παραστεί σοβαρή ανάγκη, επειδή παρουσίαζε πολλές δυσκολίες. Υποστήριζε όμως ότι στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη είχε συμφωνηθεί πως, όταν η Κορυτσά και το ακρωτήριο Στύλος θα γίνονταν αλβανικά, τα νησιά αυτά, με εξαίρεση την Ίμβρο και την Τένεδο και υπό ορισμένους όρους, θα έπρεπε να γίνουν ελληνικά. Η απόφαση αυτή δεν επρόκειτο όμως να ανακοινωθεί επίσημα στην ελληνική κυβέρνηση, ώστε να μην μπορεί αυτή να την επικαλεσθεί⁹⁰.

Το Foreign Office, προσπαθώντας να εξακριβώσει ποια ήταν ακριβώς η θέση του Νησιωτικού ζητήματος τη συγκεκριμένη στιγμή και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι οι Αδριατικές Δυνάμεις και η Τουρκία ερμήνευαν κατά τον τρόπο που ήθελαν τις σχετικές αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, είχε καταλήξει να διακρίνει τα δύο χωριστά στοιχεία, τα οποία συναποτελούσαν τις αποφάσεις αυτές, τις συγκεκριμένες δηλαδή διατυπώσεις τους και το πνεύμα που τις διέπει, ώστε να μπορέσει να εξυπηρετήσει τη συγκεκριμένη στιγμή τη μεσογειακή πολιτική της Entente. Η αρχική ιδέα να επικαλεσθεί η Entente τη συμφωνία περί ανταλλαγμάτων, που υπαινισσόταν ο Grey, ήταν της γαλλικής κυβέρνησης⁹¹.

Αν και η διευθέτηση του Νησιωτικού ζητήματος ήταν εξίσου επιθυμητή για τη Γαλλία, υπεύθυνοι γαλλικοί διπλωματικοί κύκλοι επέμεναν ότι την πρωτοβουλία για την κοινή τους πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο έπρεπε να αναλάβει η Αγγλία, επειδή μόνον αυτήν φοβόταν η Ιταλία⁹² και ήταν αποφασισμένη⁹³ να εμποδίσει τη μόνιμη εγκατάστασή της στα Δωδεκάνησα⁹⁴.

Ήταν γνωστό βέβαια ότι οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις επιθυμούσαν να γίνει το ταχύτερο ο καθορισμός των ελληνοαλβανικών συνόρων, ανεξάρτητα από τη ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος, την οποία επιδίωκαν οι δύο Δυνάμεις της Entente, εφόσον προηγουμένως θα είχε ανανεωθεί η δέσμευση της Ελλάδας έναντι των Δυνάμεων να δεχθεί τις σχετικές αποφάσεις και να απομακρύνει επίσης τα στρατεύματά της εντός των προκαθορισμένων από την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη ορίων. Για το τελευταίο αυτό θέμα δεν είχε δώσει ικανοποιητική απάντηση η ελληνική κυβέρνηση, όταν έγινε το αυστροϊταλικό διάβημα στην Αθήνα, περί το τέλος Οκτωβρίου.

Για να πετύχουν όλους αυτούς τους στόχους τους οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις έθεσαν ορισμένους όρους, προκειμένου να αποδεχθούν τη δεύτερη αγγλική πρόταση για τη χάραξη των συνόρων, την οποία είχαν προκαλέσει οι ίδιες, επιχειρώντας να εκβιάσουν την αγγλική κυβέρνηση. Οι όροι αυτοί ήταν οι εξής:

- 1ον. Το ζήτημα της τύχης της περιοχής των Βλάχων να ρυθμισθεί με άμεσες διαπραγματεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας, χωρίς οι διαπραγματεύσεις αυτές να δώσουν στην Ελλάδα το δικαίωμα να αναβάλει την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τα αλβανικά εδάφη πέραν της 31ης Δεκεμβρίου.
- 2ον. Οι έξι Μεγάλες Δυνάμεις να ανανεώσουν επίσημα την απόφασή τους αναφορικά με την προθεσμία για την αποχώρηση αυτή και να την κοινοποιήσουν επίσημα στην ελληνική κυβέρνηση, ενημερώνοντάς την παράλληλα και για τη γραμμή χάραξης, επί της οποίας είχαν συμφωνήσει.
- 3ον. Η προτεινόμενη από την αγγλική κυβέρνηση γραμμή να εκληφθεί ως οριστική, να επακολουθήσει δε ρύθμιση των λεπτομερειών εκ μέρους της επιτροπής, μόνον αναφορικά με τα τμήματα εκείνα, σχετικά με τα οποία επιβεβαίωνε ο Άγγλος επίτροπος ότι ήταν απαραίτητο να γίνει⁹⁵.

Ο δεύτερος και ο τρίτος όρος που έθεσαν οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις απορρίφθηκαν στις 29 Νοεμβρίου από το Λονδίνο για διάφορους λόγους. Κατ' αρχήν η Γαλλία δεν ήταν διατεθειμένη τη δεδομένη στιγμή να δεχθεί τη γραμμή του προσχεδίου του Doughty-Wylie χωρίς τις μετατροπές που πρότειναν οι εκπρόσωποί της. Και δεν ήταν δυνατόν επίσης να εκληφθεί ως οριστική η γραμμή από τις κυβερνήσεις των Δυνάμεων, έστω και με την επιφύλαξη ότι η επιτροπή θα ρύθμιζε εκ των υστέρων τις λεπτομέρειές της, εφόσον αυτή είχε προταθεί ως βάση για συζήτηση.

Η απόψη που επικράτησε στο Foreign Office για την πορεία των διαπραγματεύσεων, αναφορικά με τη χάραξη των συνόρων, ήταν ότι η Αγγλία δεν μπορούσε μεν να αποκλείσει από τη συζήτηση τις γαλλικές αξιώσεις, θα ήταν όμως πολύ δύσκολο και να τις υποστηρίξει, επειδή τις θεωρούσε μάλλον υπερβολικές. Τουναντίον, η Αγγλία ήταν έτοιμη να δεχθεί μια τελική συμφωνία για τη χάραξη των συνόρων από την ίδια την επιτροπή, μετά από μια πολύ περιορισμένη επιτόπου εξέταση, με βάση τα όρια, τα οποία είχε θέσει η αυστροϊταλική πλευρά⁹⁶.

Μετά την απόρριψη των προτάσεων της Βιέννης ο Αυστριακός πρωθυπουργός έδωσε εντολές στον επίτροπο της Αυστρίας να συνεχίσει τη συζήτηση με τους συναδέλφους του κατά το πνεύμα των οδηγιών του Άγγλου Υπουργού Εξωτερικών⁹⁷, υπό την προϋπόθεση ότι θα θεωρούσε τη γραμμή

του αγγλικού προσχεδίου ως οριστική, ώστε να αποκλεισθούν η επανάληψη της περιοδείας της επιτροπής και οι παρατάσεις. Οι Δυνάμεις της Entente υποστήριζαν ότι η γραμμή του προσχεδίου αυτού αποτελούσε μόνο βάση προς συζήτηση. Η Γαλλία εντούτοις δεν δεχόταν αρχικά να συζητηθεί η γραμμή που πρότεινε η Αγγλία στην ολομέλεια της επιτροπής και δεν έπαυε να ενθαρρύνει και τις αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με τη δεύτερη αγγλική πρόταση, καθώς και τις ανομολόγητες προθέσεις της να ενισχύσει την οργάνωση του πληθυσμού για να αντισταθεί, σε περίπτωση που η λύση του συνοριακού προβλήματος θα ήταν δυσμενής για την Ελλάδα⁹⁸. Τελικά, περί το τέλος Νοεμβρίου, η γαλλική κυβέρνηση υποχώρησε⁹⁹.

Όπως αναμενόταν, και μετά από προσυεννόηση των Γάλλων και του Ιταλού εκπροσώπου¹⁰⁰, στη συνεδρίαση της 5ης Δεκεμβρίου, τα μέλη της επιτροπής δέχθηκαν τη γραμμή του Doughty-Wylie για τη χάραξη των συνόρων, από το βόρειο άκρο της μέχρι το σημείο Τούμπα. Οι επίτροποι συμφώνησαν επίσης να εγκρίνουν τυπικά το υπόλοιπο τμήμα της προτεινόμενης γραμμής ανάμεσα στο βουνό Τούμπα και το ακρωτήριο Στύλος, το οποίο είχε προκαθορίσει η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, μετά από πρόταση των επιτρόπων της Entente¹⁰¹, όταν θα είχαν ολοκληρώσει την περιοδεία τους στην περιοχή του Αργυροκάστρου, επειδή πολλά χωριά στην κοιλάδα του ήταν ελληνικά. Πριν συναινέσουν οι εκπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας, δήλωσαν ότι ενέμεναν στις απόψεις των κυβερνήσεών τους για τη χάραξη της γραμμής σύμφωνα με το αυστριοϊταλικό σχέδιο, και υποστήριξαν ότι για λόγους εθνογραφικούς, γεωγραφικούς, στρατηγικούς και οικονομικούς, η κοιλάδα του Αργυροκάστρου έπρεπε να προσαρτηθεί στην Αλβανία. Οι τρεις εκπρόσωποι υπέθεταν ότι μετά την επίσκεψή τους στο Αργυρόκαστρο οι Γάλλοι θα υπέβαλλαν νέες προτάσεις σχετικά με τις εργασίες της επιτροπής ή θα ζητούσαν και πάλι τροποποιήσεις για τη χάραξη¹⁰². Οι επίτροποι ήδη σχεδίαζαν να αναχωρήσουν λίγες ημέρες αργότερα για κάποια ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, προκειμένου να συντάξουν εκεί την τελική αναφορά τους σχετικά με τη γραμμή των συνόρων και να επιχειρήσουν και τη χαρτογράφησή της.

Κατά τη διάρκεια της διαμονής τους στο Λεσκοβίκι οι Γάλλοι επίτροποι είχαν συνεχίσει τις μυστικές επαφές τους με τους εκπροσώπους των ελληνικών αρχών, για να τους ενημερώσουν σχετικά με τις εξελίξεις του συνοριακού ζητήματος¹⁰³. Οι εκτιμήσεις των Γάλλων επιτρόπων για την κατάσταση που ίσχυε στα κατεχόμενα εδάφη, υπερβολικές σε ορισμένα σημεία, είχαν ως αποτέλεσμα να σχηματίσουν οι ελληνικές αρχές μίαν υπεραισιόδοξη εντύπωση σχετικά με τις προθέσεις και τις δυνατότητες που είχε η Entente, προκειμένου να επηρεάσει θετικά, υπέρ της Ελλάδας, την έκβαση του συνοριακού ζητήματος¹⁰⁴.

Περισσότερο φειδωλός στις εκτιμήσεις του για το ζήτημα της ελληνικής

επιρροής, σε σχέση με τους Γάλλους συναδέλφους του, ήταν ο Άγγλος επιτροπος, όπως φανερώνουν οι δηλώσεις του προς τους εκπροσώπους των ελληνικών αρχών ή τους ξένους δημοσιογράφους στο Λεσκοβίκι¹⁰⁵.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου κατά την τελευταία φάση των εργασιών της επιτροπής δεν δέχθηκε παθητικά τη λύση που μεθόδευσαν οι Δυνάμεις, μετά την υποβολή της δεύτερης αγγλικής πρότασης, προκειμένου να γίνει το συντομότερο η χάραξη των συνόρων. Η κυβέρνηση ήταν πεπεισμένη ότι η λύση αυτή ήταν άδικη για τον Ελληνισμό της Βορείου Ηπείρου και τις ελληνικές διεκδικήσεις και θεώρησε υπεύθυνα ιδίως την Αγγλία για τη δυσμενή τροπή του ζητήματος. Ελπίζοντας και πάλι στην υποστήριξη της Γαλλίας¹⁰⁶, η κυβέρνηση ανέπτυξε έντονη διπλωματική δράση, για να μεταπείσει τις Δυνάμεις να μη συζητήσει η επιτροπή τη γραμμή της δεύτερης αγγλικής πρότασης¹⁰⁷. Επιδίωξε δε τη συνδυασμένη ρύθμιση του συνοριακού και του Νησιωτικού ζητήματος ώστε η Ελλάδα, σε περίπτωση που θα έχανε τα αμφισβητούμενα εδάφη, παρά τις προσπάθειές της, να πάρει τα νησιά του Αιγαίου, τα οποία, αντίθετα με τις αποφάσεις του Λονδίνου, επέμενε να κρατήσει η Τουρκία. Η αρνητική στάση της Αγγλίας και η επαμφοτερίζουσα τακτική της Ρωσίας θα καταδίκαζαν σε απομόνωση τη Γαλλία και σε αποτυχία τις προσπάθειές της να εξασφαλίσει μια καλύτερη χάραξη για την Ελλάδα¹⁰⁸. Το αποτέλεσμα θα ήταν να ματαιωθούν και οι ελπίδες που στήριζε η ελληνική κυβέρνηση για τον ίδιο σκοπό στην τελευταία αυτή Δύναμη.

Για να μη γίνει η χάραξη των συνόρων σύμφωνα με την αγγλική πρόταση, η ελληνική κυβέρνηση απευθύνθηκε και προς τις Κεντρικές Δυνάμεις, και ιδίως προς τη Γερμανία, ώστε να επηρεάσει τις τελικές αποφάσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων. Τις προσπάθειες αυτές υποστήριζε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, έχοντας ένθερμο συμπαραστάτη¹⁰⁹ τον Γερμανό πρεσβευτή στην Αθήνα Quadt. Ο Κωνσταντίνος φοβόταν μήπως, εξαιτίας της τακτικής που ακολουθούσε η Τριπλή Συμμαχία στο θέμα των ελληνοαλβανικών συνόρων, μειωθεί το κύρος του και στραφεί οριστικά η Ελλάδα προς την Entente¹¹⁰. Οι φόβοι του ήταν υπερβολικοί, εφόσον ο Βενιζέλος, για λόγους που εξυπηρετούσαν, κυρίως, τη βαλκανική πολιτική του, επιδίωκε από το Δεκέμβριο την τοποθέτηση του Στρέιτ επικεφαλής του Υπουργείου Εξωτερικών και τη βελτίωση των σχέσεών του με την Τριπλή Συμμαχία, και ιδίως με την Αυστρία.

Ο Κωνσταντίνος ζητούσε συγκεκριμένα από το Βερολίνο στις 12 Δεκεμβρίου να υποβάλει εμπιστευτικά στις σύμμαχες κυβερνήσεις μια συμβιβαστική πρόταση, με την οποία πρότεινε – εφόσον η παράκτια ζώνη και η Κορυτσά είχαν παραχωρηθεί από την πρεσβευτική Συνδιάσκεψη στην Αλβανία – να δοθεί εντολή στην επιτροπή να καθορίσει τη γραμμή των συνόρων κατά τρόπο που να μην απομακρύνεται πολύ η χάραξή της από την Κορυτσά, ώστε να περιέλθουν στην Ελλάδα τα εδάφη που κατείχε ο ελληνικός στρα-

τός. Εν ανάγκη η ελληνική κυβέρνηση και ο βασιλιάς θα δέχονταν εκτός από την Κορυτσά να πάρει η Αλβανία και το Αργυρόκαστρο, υπό τον όρον να προσαρτηθούν στην Ελλάδα το Δέλβινο και η κοιλάδα του, που περιέκλειε καθαρά ελληνικό πληθυσμό¹¹¹ και αποτελούσε πολύ σημαντικό ελληνικό πολιτιστικό κέντρο.

Παρορμητικότερος στις αντιδράσεις του για τις δυσμενείς εξελίξεις του Ηπειρωτικού ζητήματος εμφανίσθηκε ο Κωνσταντίνος στον Αυστριακό πρεσβευτή στην Αθήνα, τον οποίο διαβεβαίωσε ότι δεν θα ενέκρινε τις διαταγές για την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα αμφισβητούμενα εδάφη, εάν τελικά η ελληνική κυβέρνηση δεχόταν τις σχετικές αποφάσεις των Δυνάμεων. Σκόπευε δε να παραιτηθεί υπέρ του διαδόχου και να τεθεί επικεφαλής των εθελοντών στην Ήπειρο¹¹². Ο Βενιζέλος προσπαθούσε να αποτρέψει τον βασιλιά από μια τέτοια πρωτοβουλία, με το επιχείρημα ότι αυτή θα οδηγούσε σε περιπλοκές και ακόμα σε ευρωπαϊκό πόλεμο. Δεν γνωρίζουμε, πάντως, αν η γερμανική κυβέρνηση έδωσε κάποια συνέχεια στην έκκληση αυτή του Κωνσταντίνου.

Παράλληλα με τις διπλωματικές της ενέργειες η ελληνική κυβέρνηση έλαβε και ορισμένα στρατιωτικά μέτρα στην Ήπειρο, για να οργανώσει την άμυνα των εδαφών που είχε υπό την κυριαρχία της, ώστε να ματαιωθεί ενδεχομένως η κατοχή τους από τους Αλβανούς¹¹³. Σχετικές πληροφορίες έδωσε στην κυβέρνησή του ο Γερμανός εκπρόσωπος στην επιτροπή χάραξης των συνόρων Thierry στις 21 Νοεμβρίου¹¹⁴.

Το ελληνικό Υπουργείο Στρατιωτικών είχε πράγματι διατάξει στις 25 Οκτωβρίου τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου και το Τρίτο Σώμα Στρατού να ενεργήσουν μεταξύ της 5ης και 15ης Νοεμβρίου στρατολογία των αρρένων που είχαν γεννηθεί κατά τα έτη 1890-1893 σε όλα τα διαμερίσματα της Ηπείρου. Η κατάταξη θα ήταν υποχρεωτική, αλλά θα είχε τον τύπο εθελούσιας προσέλευσης – θα γινόταν γι' αυτό δεκτοί και όσοι δεν ανήκαν σ' αυτές τις ηλικίες, ώστε να προσέλθουν όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα¹¹⁵.

Η στρατολογία κρίθηκε απαραίτητη την κρίσιμη εκείνη για το Ηπειρωτικό ζήτημα στιγμή, κατά την οποία αναμενόταν να τελειώσουν οι εργασίες της επιτροπής και οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις συζητούσαν μεταξύ τους το θέμα της αποχώρησης των ελληνικών στρατευμάτων, ενώ η προσωρινή αλβανική κυβέρνηση, αποδυναμωμένη και αντιμέτωπη με τον Εσάτ πασά, ετοιμαζόταν κατ' αρχήν, εάν η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου συναινούσε, να καταλάβει με τη χωροφυλακή που διέθετε τα κατεχόμενα υπό των Ελλήνων εδάφη, ώστε να επεκτείνει μελλοντικά σ' αυτά την κυριαρχία της. Ο Εσάτ πασάς εξάλλου είχε υποσχεθεί να παραδώσει τα αμφισβητούμενα εδάφη στους Έλληνες και γι' αυτό τους συνεβούλευσε να μη δεχθούν την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων. Με τη βοήθεια των ταγμάτων, τα οποία σχηματίσθηκαν με τη στρατολογία και τα οποία σχεδιαζόταν, μετά την απο-

χώρηση του τακτικού στρατού, να παραμείνουν στα αμφισβητούμενα εδάφη, επρόκειτο να οργανωθεί¹¹⁶, ενδεχομένως, η αντίσταση του πληθυσμού για την παράδοση των κατεχόμενων εδαφών. Η οργάνωση της αντίστασης ήταν πιθανόν να καταλήξει στην αυτονομία. Την τελευταία αυτή λύση προέβλεπαν ως πιθανή εξέλιξη ακόμα και εκπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας, λόγω της ρευστότητας της κατάστασης στην Αλβανία και των δυσκολιών που παρουσίαζε η οργάνωση ενός βιώσιμου αλβανικού κράτους.

Ένα μήνα μετά την πρόσκληση των τεσσάρων ηλικιών στην Ήπειρο η κυβέρνηση κατέστρωσε γενικότερα αμυντικό σχέδιο για την οργάνωση της άμυνας της Βορείου Ηπείρου¹¹⁷, άρχισε δε η αποστολή εθελοντών και σωμάτων σ' αυτήν. Τότε ετοιμαζόταν να ενισχύσει το σχεδιαζόμενο από τους Ηπειρώτες αυτονομιακό αγώνα η Κεντρική Επιτροπή Άμυνας Ηπείρου στην Αθήνα, σε συντονισμό με την Επιτροπή Άμυνας στην Ήπειρο¹¹⁸. Ο αγώνας αυτός άρχισε από τη Χειμάρρα στις 12 Δεκεμβρίου 1913 από τον Σπυρομήλιο¹¹⁹.

Οι πληροφορίες για τις τελευταίες προετοιμασίες στην Ήπειρο με τη βοήθεια της κυβέρνησης ενίσχυσαν και τις γενικότερες ανησυχίες της επιτροπής¹²⁰ χάραξης, καθώς και των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, ότι την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα αμφισβητούμενα εδάφη θα ακολουθούσαν αιματοχυσία και περαιτέρω περιπλοκές, πράγμα που αυτές ήθελαν οπωσδήποτε να αποφύγουν. Από τις ίδιες ανησυχίες για την πρόκληση ταραχών στα αμφισβητούμενα εδάφη μετά την αποχώρηση των Ελλήνων διακατεχόταν και η Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου, η οποία συνεδρίαζε κατά την περίοδο εκείνη στον Αυλώνα. Τα μέλη της υπέβαλαν μάλιστα¹²¹ ορισμένες προτάσεις για το ζήτημα αυτό στις κυβερνήσεις τους, οι οποίες και κατέληξαν στις τελικές αποφάσεις τους περί το τέλος Δεκεμβρίου.

Στο θέμα της αποχώρησης των ελληνικών στρατευμάτων και τις συνέπειές της κατά το ίδιο ακριβώς διάστημα αφιέρωσε μεγάλο μέρος της συζήτησής της και η επιτροπή στη δέκατη τέταρτη συνεδρίασή της, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1913 στο Αργυρόκαστρο μετά το τέλος της σύντομης επίσκεψής της στην περιοχή της πόλης αυτής¹²².

Στην ίδια συνεδρίαση, σύμφωνα με τη δέσμευση που είχαν αναλάβει στο Λεσκοβίκι, οι επίτροποι ενέκριναν ομόφωνα να ακολουθήσει η χάραξη των συνόρων τη γραμμή που προέβλεπε η αγγλική πρόταση στο τμήμα μεταξύ του βουνού Τούμπα και του ακρωτηρίου Στύλος. Επίσης συζήτησαν και ορισμένες πολιτικές απόψεις σχετικά με την τύχη που θα είχε η περιοχή του Αργυροκάστρου. Μετά το τέλος της συζήτησης οι Γάλλοι επίτροποι δέχθηκαν, χωρίς ιδιαίτερες αντιρρήσεις, να περιέλθει και το διαμέρισμα αυτό στην Αλβανία, όπως προέβλεπε επίσης η δεύτερη αγγλική πρόταση. Απέκρουσαν όμως, προηγουμένως, τα επιχειρήματα, τα οποία ανέπτυξαν οι συνάδελφοί τους της Τριπλής Συμμαχίας, για να υποστηρίξουν ότι τα διαμερίσματα αυτά

είχαν αλβανικό χαρακτήρα¹²³. Οι δύο επίτροποι της Entente υποστήριζαν συγκεκριμένα ότι η κοιλάδα ήταν δυνατόν να χωρισθεί προς βορρά από το διαμέρισμα του Τεπελενίου και να αναπτυχθεί σε σύνδεση με τα νοτιότερα ελληνικά διαμερίσματα και κυρίως τα Ιωάννινα ή την Ηγουμενίτσα. Επίσης, οι ίδιοι υποστήριζαν ότι το μέτρο για τη μετανάστευση των Ελλήνων που προτιμούσαν να ζήσουν στην Ελλάδα ήταν δύσκολο να εφαρμοσθεί, επειδή ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής, σύμφωνα και με τις δικές τους διαπιστώσεις, είχε έντονα ελληνικά αισθήματα και δεν θα δεχόταν να εγκαταλείψει τις εστίες του, αλλά θα αγωνιζόταν για να προσαρτηθούν αυτές στην Ελλάδα. Τέλος οι δύο αντιπρόσωποι εξέφρασαν έμμεσα την ευχή να δοθούν στην Ελλάδα τα τρία ελληνικά χωριά Πολυτσάνη, Σκουριάδες και Σωπική. Μετά δε από ορισμένες αντιρρήσεις των επιτρόπων της Τριπλής Συμμαχίας οι δύο αντιπρόσωποι ζήτησαν να δοθεί και στους κατοίκους των χωριών αυτών το δικαίωμα να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, παίρνοντας χρηματική αποζημίωση, εφόσον θα το ζητούσαν οι ίδιοι. Οι εκπρόσωποι της Τριπλής Συμμαχίας συγκατατέθηκαν να υποβάλουν στις κυβερνήσεις τους την πρόταση αυτή.

Την τελική και λεπτομερή χάραξη της γραμμής των συνόρων επιχείρησε η επιτροπή στη δέκατη πέμπτη συνεδρίασή της στη Φλωρεντία, στις 17 Δεκεμβρίου 1913. Στα Πρακτικά της συνεδρίασης η επιτροπή επισύναψε και ένα παράρτημα με την πλήρη περιγραφή της γραμμής των συνόρων¹²⁴, η οποία είχε ως εξής:

“Περιγραφή τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς – Ἡ γραμμὴ τῶν συνόρων ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σημεῖο C (στὸν αὐστριακὸ χάρτη ὑψόμετρο 1738, βορειοανατολικά ἀπὸ τὴ Μάνδρα Νικολίκα), ὅπου ἡ μεσημβρινὴ μεθόριος τοῦ καζὰ Κορυτσᾶς ἐνώνεται μετὰ τὴν ὄροσειρὰ τοῦ Γράμμου μέχρι τὴ Μαύρη Πέτρα. Κατόπιν περνᾷ ἀπὸ τὰ ὑψόμετρα 2536 καὶ 2019 καὶ φθάνει στὸ σημεῖο Γόλο. Ἀπὸ ἐκεῖ, ἀφοῦ ἀκολουθήσει τὴ διανομὴ τῶν ὑδάτων μέχρι τὸ ὑψόμετρο 1740, περνᾷ ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ χωριά Ραδάτι καὶ Κουρσάκα, διευθύνεται στὸ λόφο πὺ βρῖσκεται βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ Κούκεσι, ἀπὸ ὅπου κατεβαίνει γιὰ νὰ φθάσει στὸν Σαραντάπορο. Ἀκολουθεῖ τὴν κοίτη αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ μέχρι τὴν ἐκβολή του στὸν Ἄωο, ἀπ’ ὅπου φθάνει στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους Τούμπα, περνῶντας μεταξὺ τῶν χωριῶν Δεπαλίτσα καὶ Μεσσαριά καὶ διὰ τῶν ὑψομέτρων 1956 καὶ 2000. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους Τούμπα ἡ γραμμὴ διευθύνεται πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ τοῦ ὑψομέτρου 1621, περνῶντας βόρεια ἀπὸ τὸ χωριὸ Δρυμάδες. Κατόπιν ἀκολουθεῖ τὴ διανομὴ τῶν ὑδάτων μέχρι τὸ ὕψωμα πὺ βρῖσκεται βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἐπισκοπή. Ἀπὸ ἐκεῖ διευθύνεται πρὸς ἀνατολὰς ἀκολουθῶντας τὴν κορυφογραμμὴ μεταξὺ τοῦ χωριοῦ Ραδάτι, τὸ ὁποῖο μένει στὴν Ἀλβανία, καὶ τοῦ Γεδοχόρ, τὸ ὁποῖο μένει στὴν Ἑλλάδα, κατεβαίνει στὴν κοιλάδα τοῦ Δρίνου καὶ διαπερνῶντας

Λεωκωπία

τὸν ποταμὸ ἀνεβαίνει στὸ λόφο Κακαβιά, χωρὶὸ τὸ ὁποῖο παραμένει στὴν Ἑλλάδα. Ἀκολουθεῖ καὶ πάλι τὴ διανομὴ τῶν ὑδάτων, ἀφήνοντας τὴ Βάλτισσα καὶ τὴν Καστάνιανη στὴν Ἑλλάδα, τὴ δὲ Κοσοβίτσα στὴν Ἑλλάδα, καὶ φθάνει στὴ Μουργκάνα, ὑψόμετρο 2124. Ἀπὸ ἐκεῖ φθάνει στὴ Στουγάρα καὶ διὰ μέσου τοῦ Βερτόπ καὶ τοῦ ὑψομέτρου 750, ἀφήνοντας τὸ Γιάνναρι καὶ τὴ Βέρβα στὴν Ἑλλάδα, περνᾷ ἀπὸ τὰ ὑψόμετρα 1014, 675, 839, διευθύνεται βορειοδυτικά, ἀφήνοντας δὲ τὴν Κονίσπολη στὴν Ἑλλάδα, ἀκολουθεῖ τὴν κορυφογραμμὴ τῶν λόφων Στύλου Ὁρμπα, πρὶν δὲ φθάσει στὸ ὑψόμετρο 254, στρέφεται πρὸς Νότον καὶ φθάνει στὸ λιμάνι τῆς Φτελιᾶς.”

Πρὶν κοινοποιήσουν ἐπίσημα τις αποφάσεις τους γιὰ τὴ χάραξη τῶν συνόρων στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση, προκειμένου νὰ γίνουν αὐτὲς ἀποδεκτὲς ἐκ μέρους της, οἱ Δυνάμεις ἀρχισαν μαζί της διαπραγματεύσεις. Γιὰ νὰ συναινέσει ὁ Βενιζέλος σὲ μιὰ δυσμενὴ λύση τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ζητήματος, λίγες ἡμέρες πρὶν υπογραφεῖ τὸ Πρωτόκολλο τῆς Φλωρεντίας υπέβαλε στις Μεγάλες Δυνάμεις ὀρισμένα αἰτήματα, μέσω τοῦ Λονδίνου¹²⁵. Ἡ κυβέρνησή του δὲν εἶχε αποφασίσει ἀκόμα ἀν θὰ δεχόταν νὰ ἀποσύρει τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα, ὅταν θὰ το ἀπαιτούσαν οἱ Δυνάμεις, ἢ ἀν θὰ προτιμούσε νὰ παραιτηθεῖ¹²⁶.

Ἦδη ἡ ἀντιπολίτευση καὶ εἰδικότερα ὁ πρῶτος Ὑπουργὸς Ναυτιλίας Στράτος εἶχε εξαπολύσει βίαιη κριτικὴ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποία ἀκολουθοῦσε ὁ Βενιζέλος στὰ Βαλκάνια, ἐπ’ ευκαιρία τοῦ ἀνασχηματισμοῦ τῆς κυβέρνησης μετὰ τὴν υπογραφή τῆς ἐλληνοτουρκικῆς συνθήκης εἰρήνης. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε ἐξαναγκάσει τὸν Ἕλληνα πρῶτο Ὑπουργό νὰ υπερασπισθεῖ τὴν πολιτικὴν του στὴ Βουλὴ καὶ νὰ δώσει λεπτομερεῖς ἐξηγήσεις σχετικὰ καὶ με τοὺς χειρισμοὺς τοῦ Ἡπειρωτικοῦ ζητήματος¹²⁷.

Σταθμίζοντας τὴν κατάσταση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας καὶ τὴ θέση της στὰ Βαλκάνια καὶ στὸ χώρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὁ πρῶτος Ὑπουργὸς πήρε μιὰ πρωτοβουλία, με τὴν ὁποία ἤλπιζε ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴς ἐπιδιώξεις τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ταυτόχρονη διευθέτηση τῶν δύο ἐκκρεμῶν ζητημάτων ποὺ ἐνδιέφεραν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἑλλάδας με τὴν προσάρτηση τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, παρά τὴς ἀντιδράσεις τῆς Τουρκίας. Παράλληλα δὲ, με τὴν πρωτοβουλία ποὺ πήρε ὁ πρῶτος Ὑπουργὸς ἤλπιζε νὰ ἐξασφαλίσει ὀρισμένες βελτιώσεις γιὰ τὴ χάραξη τῶν ἐλληνοαλβανικῶν συνόρων. Ἀν οἱ διπλωματικοὶ χειρισμοὶ τοῦ πετύχαιναν, ὁ Βενιζέλος θὰ κατοχύρωνε καὶ τὴ θέση του στὸ ἐσωτερικὸ.

Στις 10 Δεκεμβρίου ὁ Βενιζέλος, μέσω τοῦ Ἀγγλοῦ πρεσβευτῆ Elliot, ἐνημέρωσε τὸ Λονδίνο ὅτι ἴσως θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ δεχθεῖ τὴν ἀπόφαση γιὰ τὰ σύνορα, ἀν μπορούσε νὰ ἐμφανίσει τὴ διευθέτηση τῶν συνόρων ὡς μέρος μιᾶς γενικότερης συμφωνίας, βάσει τῆς ὁποίας, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴς θυσίες τῆς στὴν Ἡπειρο, ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐπαίρνε τὰ νησιά

του Αιγαίου τα οποία κατείχε, ενώ θα αποσυρόταν ταυτόχρονα η Ιταλία από τα Δωδεκάνησα, ώστε αυτά να περιέλθουν υπό τουρκική κυριαρχία, με ευρεία αυτονομία. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, όπως ανέφερε ο Βενιζέλος, τίποτα δεν θα ήταν δυνατόν να αναστείλει την απόφαση των Ηπειρωτών για αντίσταση. Ο ίδιος πάντως δεν θα μπορούσε να κρατήσει τη θέση του, αν θα ήταν αναγκασμένος να δεχθεί νέες παραχωρήσεις για τα νησιά του Αιγαίου μετά την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων, ή την παράταση της ιταλικής κατοχής στα νησιά της Δωδεκανήσου, η οποία έτεινε να γίνει μόνιμη.

Τρεις ημέρες αργότερα, στις 13 Δεκεμβρίου, η αγγλική κυβέρνηση πληροφορήθηκε τις κυβερνήσεις των άλλων Δυνάμεων για τις τελευταίες δηλώσεις που έκανε ο Βενιζέλος στον εκπρόσωπό της στην Αθήνα¹²⁸.

Η Γαλλία και η Ρωσία δέχθηκαν χωρίς επιφυλάξεις τις προτάσεις του Foreign Office. Ακολούθησαν εντούτοις μακρές διαπραγματεύσεις των κυβερνήσεων της Τριπλής Συμμαχίας, μεταξύ τους, καθώς και με εκπροσώπους της Entente, πριν δώσουν αυτές την κοινή απάντησή τους στην τελευταία αγγλική κοινοποίηση¹²⁹. Το Λονδίνο περίμενε από τη γερμανική κυβέρνηση να μεσολαβήσει στις δύο Αδριατικές Δυνάμεις, για να δεχθούν τις προτάσεις του, σύμφωνα με τις πληροφορίες της ελληνικής κυβέρνησης¹³⁰. Η ιταλική και η αυστριακή κυβέρνηση που λίγο νωρίτερα είχαν υποβάλει στις άλλες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ένα κοινό σχέδιο για την ουδετεροποίηση των Στενών της Κέρκυρας, σύμφωνα με την απόφαση που είχε ληφθεί, κατ' αρχήν, στην πρεσβευτική Συνδιάσκεψη¹³¹, είχαν αντιρρήσεις για την παράταση της προκαθορισμένης προθεσμίας σχετικά με την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων¹³².

Οι κυβερνήσεις της Τριπλής Συμμαχίας αποδέχθηκαν τελικά την αγγλική πρόταση ως προς τα βασικά της σημεία στις 14 Ιανουαρίου 1914¹³³. Μετά από νέες διαπραγματεύσεις οι Δυνάμεις διατύπωσαν το τελικό κείμενο των αποφάσεών τους για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων με ορισμένες τροποποιήσεις και το κοινοποίησαν στην Αθήνα στις 31 Ιανουαρίου / 13 Φεβρουαρίου 1914.

Στο διάστημα αυτό ο Βενιζέλος, ενήμερος σε γενικές γραμμές για την ανταλλαγή απόψεων που γινόταν μεταξύ των εκπροσώπων των Δυνάμεων σχετικά με τη διασύνδεση των δύο ζητημάτων, αποφάσισε να επιχειρήσει στις αρχές Ιανουαρίου ταξίδι στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων. Σκοπός του πρωθυπουργού ήταν να υποστηρίξει τις ελληνικές θέσεις και να ζητήσει και ορισμένες τροποποιήσεις, αναφορικά με το ζήτημα της χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων, βάσει του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, καθώς επίσης και αναφορικά με το θέμα της προστασίας του ελληνικού πληθυσμού στα εδάφη τα οποία θα έπαιρνε η Αλβανία. Ο ίδιος ήλπιζε ότι οι Δυνάμεις θα ικανοποιούσαν τα αιτήματά του αυτά, ώστε να γίνουν ευκολότερα

αποδεκτές οι αποφάσεις τους, όταν θα τις κοινοποιούσαν στην Ελλάδα λίγες ημέρες μετά, και να μειωθεί η αδικία που είχε γίνει απέναντι σ' αυτήν. Καθοριστικές για την επιτυχία του θα ήταν οι συνομιλίες που θα έκανε, ιδίως, ο Βενιζέλος στη Ρώμη και στη Βιέννη¹³⁴. Στην αυστριακή πρωτεύουσα έγινε και η τελική συμφωνία, σχετικά με τα αιτήματά του, μετά τις συνομιλίες που είχε ο Έλληνας πρωθυπουργός στο Παρίσι με τον Ιταλό πρεσβευτή Tittoni. Ο Βενιζέλος είχε τότε αναγκασθεί να μειώσει κατά το ήμισυ τις απαιτήσεις του ως προς τις τροποποιήσεις που ζητούσε για τη χάραξη των συνόρων. Ο Αυστριακός πρωθυπουργός απέρριψε και την πρόταση του Βενιζέλου να παραχωρηθεί κάποια διοικητική αυτονομία στις ελληνικές κοινότητες της Αλβανίας, με το επιχείρημα ότι ανήκε στην αρμοδιότητα του ηγεμόνα της Αλβανίας να αποφασίσει για θέματα, τα οποία αφορούσαν στην εσωτερική διοίκηση του αλβανικού κράτους, μετά την άφιξή του¹³⁵.

Με την κοινοποίησή τους της 31 Ιανουαρίου / 13 Φεβρουαρίου 1913 οι Δυνάμεις ενημέρωσαν την ελληνική κυβέρνηση ότι η Ελλάδα θα προσαρτούσε τα νησιά του Αιγαίου τα οποία κατείχε, εκτός από την Ίμβρο, την Τένεδο και το Καστελλόριζο, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να μην κάνει οχυρωματικά έργα σ' αυτά, ούτε να τα χρησιμοποιήσει για ναυτικούς και στρατιωτικούς σκοπούς, να εμποδίσει δε και τη διενέργεια λαθρεμπορίου από αυτά προς την Τουρκία. Οι Δυνάμεις θα ασκούσαν την επιρροή τους στην Ελλάδα, για να εκτελέσει τους όρους αυτούς, ζητούσαν δε από αυτήν να παράσχει και ικανοποιητικές εγγυήσεις για την προστασία των μουσουλμανικών μειονοτήτων στα νησιά αυτά.

Τα νησιά θα περιέρχονταν οριστικά στην κατοχή της μόνο μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τα εδάφη, τα οποία οι Δυνάμεις είχαν αποφασίσει να παραχωρήσουν στην Αλβανία, συμπεριλαμβανομένης και της νήσου Σάσσονος, με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας της 17ης Δεκεμβρίου 1913, το οποίο της κοινοποιούσαν ταυτόχρονα, και εφόσον η ελληνική κυβέρνηση θα δεσμευόταν επίσημα να μην προβάλλει η ίδια αντίσταση και να μην υποστηρίξει ή να ενθαρρύνει οποιαδήποτε ανάλογη κίνηση ενάντια στην τάξη πραγμάτων, που είχαν καθιερώσει οι Δυνάμεις στη Νότιο Αλβανία. Η αποχώρησή τους θα άρχιζε από την Κορυτσά την 1η Μαρτίου και θα ολοκληρωνόταν σταδιακά μέχρι τις 31 Μαρτίου, με την αναχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από τον καζά του Δελβίνου¹³⁶.

Η ελληνική κυβέρνηση, με κοινοποίησή της στις 8/21 Φεβρουαρίου αποδέχθηκε τις αποφάσεις των Δυνάμεων, οι οποίες της είχαν γνωστοποιηθεί στις 31 Ιανουαρίου / 13 Φεβρουαρίου. Σ' αυτήν δήλωνε επίσης ότι θα έδινε διαταγές για την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τα τμήματα που είχαν παραχωρηθεί στην Αλβανία, εντός της προθεσμίας που όριζαν οι Δυνάμεις. Αναλάμβανε δε και όλες τις δεσμεύσεις που ζητούσαν από αυτήν οι Δυνάμεις σχετικά με την οργάνωση αντιστασιακού κινήματος,

ενώ υποσχόταν να υποβάλει αμέσως στη Βουλή προς έγκριση και το νομοσχέδιο για την παραχώρηση στην Αλβανία της νήσου Σάσσωνος κατά τη διαδικασία που απαιτούσε το Σύνταγμα, σε περίπτωση παραχώρησης ελληνικών εδαφών. Η κυβέρνηση ζητούσε μόνον ορισμένες αλλαγές στην προβλεπόμενη από το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας γραμμή χάραξης στο τμήμα που αντιστοιχούσε στα διοικητικά όρια του καζά της Κορυτοάς¹³⁷, μετά από επιτόπια εξέταση της οροθετικής Επιτροπής, καθώς επίσης και την παραχώρηση ορισμένων χωριών στην κοιλάδα του Αργυροκάστρου. Ως αντάλλαγμα η ίδια προσέφερε την επέκταση της αλβανικής ακτής μέχρι το ακρωτήριο Παγανιά, σύμφωνα και με το γεωγραφικό σχηματισμό του εδάφους και την καταβολή ποσού 250 εκατομμυρίων φράγκων στην Αλβανία. Η κυβέρνηση ζητούσε ακόμα από τις Δυνάμεις επαρκείς και ουσιαστικές εγγυήσεις για τη γλώσσα, τις θρησκευτικές ελευθερίες, τους ναούς, τις σχολές και τη λειτουργία των κληροδοτημάτων και των σχολικών και αγαθοεργών Ηπειρωτικών ιδρυμάτων των Ελλήνων που παρέμεναν στην Αλβανία, καθώς επίσης και να αποφασίσουν αυτές για τη διοικητική οργάνωση του διαμερίσματος της Χειμάρρας, το οποίο απολάμβανε από τους παλαιούς χρόνους ευρεία αυτονομία, όταν θα έπαιρναν γενικότερα μέτρα για τη διοίκηση του αλβανικού κράτους.

Επίσης, η κυβέρνηση πρότεινε τα Στενά της Κέρκυρας να υποβληθούν σε όρους ειδικής και πραγματικής ουδετερότητας, σύμφωνα με τις αποφάσεις της πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου. Τέλος δε ζητούσε την κατοχύρωση της ασφάλειας και της τάξης στα εδάφη, τα οποία θα έπαιρνε η Αλβανία μετά την αποχώρηση των Ελλήνων, καθώς και τη συνεργασία των Δυνάμεων για να συνεννοηθούν από κοινού σχετικά με τη λήψη κάθε μέτρου, που θα απέβλεπε στην πρόληψη της αιματοχυσίας ή άλλων αυθαιρεσιών, οι οποίες θα έθεταν σε κίνδυνο το έργο της ειρήνευσης που ανέλαβε η Ευρώπη, καθώς επίσης και στην ομαλή συμβίωση Αλβανών και Ελλήνων. Γι' αυτόν το σκοπό, η κυβέρνηση συνιστούσε να γίνει η αποχώρηση διαδοχικά σε κάθε καζά μετά την εγκατάσταση σ' αυτόν της δύναμης που, υπό την οδηγία των Ολλανδών αξιωματικών, θα επέβαλλε την τάξη, ειδικότερα μετά την κατάταξη στην ένοπλη αυτή δύναμη τοπικών ελληνικών στοιχείων από άτομα που είχαν υπηρετήσει κατά την ελληνική στρατιωτική κατοχή. Το τελευταίο αυτό μέτρο θα συντελούσε στην ενίσχυση της αλβανικής χωροφυλακής, και θα ενέπνεε εμπιστοσύνη στον πληθυσμό που αξιούσε να συνεργασθεί για την τήρηση της ασφάλειας και την προστασία των εστιών του¹³⁸.

Ο Βενιζέλος πήρε την απόφαση να εκτελέσει τις αποφάσεις των Δυνάμεων και να μην ενισχύσει τον αυτονομιακό αγώνα, ιδίως μετά την ανακήρυξη της αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου από τον Γ. Ζωγράφο στις 14-15 Φεβρουαρίου 1914, στο Αργυρόκαστρο¹³⁹, λαμβάνοντας υπόψη του παράγοντες που αφορούσαν στη θέση της χώρας έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων,

αλλά και γενικότερα στη βαλκανική του πολιτική. Αντικρούοντας τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης για την επιλογή του αυτή, στην 38η συνεδρίαση της Βουλής της 20ης Φεβρουαρίου 1914, ο Βενιζέλος ανέτρεξε, κατ' αρχήν, στην υποχρέωση της κυβέρνησής του να δεχθεί τις αποφάσεις των Δυνάμεων για τη χάραξη των συνόρων¹⁴⁰, εφόσον η ίδια η Ελλάδα είχε αναθέσει σ' αυτές τη ρύθμιση του ζητήματος, με τη Συνθήκη του Λονδίνου. Και υπογράμμισε ότι παράλληλα επιδίωξε και την ταυτόχρονη ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος. Δικαιολόγησε τέλος ο πρωθυπουργός την απόφαση της κυβέρνησής του να διατάξει την έναρξη της αποχώρησης των ελληνικών στρατευμάτων, πριν απαντήσουν οι Δυνάμεις στην απαντητική διακοίνωσή της, με την οποία αυτή ζητούσε εγγυήσεις για τους ελληνικούς πληθυσμούς, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι έπρεπε να τηρηθούν οι προθεσμίες που όριζαν οι Δυνάμεις, και εξέφρασε την πεποίθηση ότι αυτές θα ενέκριναν τα αιτήματα που τους είχε υποβάλει, κατά ένα σημαντικό μέρος, μόλις αυτό θα ήταν δυνατόν.

Ο Βενιζέλος εμφανιζόταν και τότε διατεθειμένος να κρατήσει τη γραμμή της ουδετερότητας, και ειδικότερα στα Βαλκάνια να διατηρήσει φιλικές σχέσεις με τη Ρουμανία, η οποία αποτελούσε το σημαντικότερο παράγοντα για τη διατήρηση της ισορροπίας, την οποία είχε επιβάλει η Συνθήκη του Βουκουρεστίου, επιχειρώντας παράλληλα και την αποκατάσταση φιλικών σχέσεων με το γεοϊδρυμένο αλβανικό κράτος.

Ο Βενιζέλος επέλεξε την πολιτική της συμφιλίωσης προς την Αλβανία, προσβλέποντας σε μια συμμαχία μεταξύ των δύο χωρών, με τη συμμετοχή της Ρουμανίας, επειδή φοβόταν μια μελλοντική προσέγγιση της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Την πολιτική αυτή της συμφιλίωσης ο πρωθυπουργός σκόπευε να την αναπροσαρμόσει¹⁴¹, ανάλογα με τις εξελίξεις στα Βαλκάνια, αλλά και στο εσωτερικό της Αλβανίας. Πεισμένος ότι οι Βορειοηπειρώτες θα εκτελούσαν το πρόγραμμα για την αντίσταση, το οποίο είχε η ίδια η κυβέρνηση ενθαρρύνει σε πρώτη φάση, ενώ κατέβαλλε προσπάθειες για να ματαιωθεί εκ των υστέρων, ο Βενιζέλος δεν απέκλειε το ενδεχόμενο να πετύχει το πρόγραμμα αυτό και να αποτελέσει ο αγώνας που θα ακολουθούσε νέα βάση για εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας στα εδάφη τα οποία επρόκειτο αυτή να εγκαταλείψει, εφόσον μια τέτοια εξέλιξη θα υποβοηθούσε το πολιτικό σκηνικό, που θα διαμορφωνόταν κατά το αμέσως επόμενο διάστημα στην Αλβανία.

Η ανακήρυξη της αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου φαινόταν πολύ πιθανή από το Δεκέμβριο μήνα, αφότου υπήρχαν ενδείξεις ότι η κυβέρνηση θα δεχόταν τις δυσμενείς αποφάσεις των Δυνάμεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, για λόγους τους οποίους επέβαλλε, κατά τις εκτιμήσεις της, η θέση της Ελλάδας έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων, της Τουρκίας και των βαλκανικών χωρών. Ήταν τότε φανερό ότι η κυβέρνηση δεν θα

ήταν σε θέση να πείσει τους Ηπειρώτες να εγκαταλείψουν τις προετοιμασίες για την αντίσταση, τις οποίες είχε η ίδια αναλάβει σε πρώτη φάση, και εφόσον διατηρούσε ακόμα ελπίδες ότι κατά την περιοδεία της επιτροπής χάραξης των συνόρων οι Δυνάμεις της Entente και, ίσως, η Γερμανία θα υποστήριζαν τις προσπάθειες της Ελλάδας για να προσαρτήσει τα νοτιότερα τουλάχιστον διαμερίσματα της αμφισβητούμενης ζώνης.

Αλλά η διάσταση των απόψεων που σημειώθηκε κατά την επίσκεψη της επιτροπής, στα πλαίσια του σώματος, μεταξύ των επιτρόπων της Entente και της Τριπλής Συμμαχίας, ως προς την έκταση της ελληνικής επιρροής στον αλβανόφωνο πληθυσμό των βορειότερων διαμερισμάτων είχε ως συνέπεια να καταστεί αδύνατη η έρευνα, βάσει της ομιλούμενης μπητρικής γλώσσας, όπως επιδίωκε και η ελληνική κυβέρνηση με τα μέτρα που είχε πάρει στα κατεχόμενα εδάφη. Η έκβαση όμως αυτή και οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν για τη χάραξη των συνόρων μεταξύ των Δυνάμεων δεν δικαίωσαν τις ελπίδες της κυβέρνησης για μια αίσια για την Ελλάδα λύση του συνοριακού ζητήματος. Η συμβιβαστική πολιτική που υιοθέτησε η Αγγλία, χάριν των στόχων της στην Ανατολική Μεσόγειο, είχε ως αποτέλεσμα να ικανοποιηθούν τελικά οι απαιτήσεις των δύο Αδριατικών Δυνάμεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων, σε σημαντικό βαθμό.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ XII

1. F.O. 371/1803, XCI2704, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 2 Οκτωβρίου 1913, αρ. 41261.

2. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 64.

3. Το προσφυγικό πρόβλημα, που δημιουργήθηκε στη Σκόδρα κυρίως με τη συγκέντρωση Αλβανών μωαμεθανών από τις περιοχές που είχαν επαναστατήσει, καθώς και πολλών καθολικών από τις αλβανικές φυλές, οι οποίες δεν ήθελαν να ενσωματωθούν στο Μαυροβούνιο, απασχόλησε την ευρωπαϊκή Επιτροπή Ελέγχου και τα άλλα ευρωπαϊκά όργανα, που έκαναν προσπάθειες για να σταματήσει το ρεύμα της φυγής. Βλέπε, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Η Γαλλική Αποστολή προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 51. Επίσης, F.O. 320/1, Lamb προς Edward Grey, 4 Νοεμβρίου 1913, αρ. 24, και, 5 Νοεμβρίου 1913, αρ. 15, F.O. 320/4, ο Άγγλος Υποπρόξενος στη Σκόδρα προς Grey, 28 Οκτωβρίου 1913, G.F. Phillips προς Lamb, 2 Νοεμβρίου 1913.

4. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 128.

5. F.O. 371/1804, XCI2704, 3186, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 55013.

6. Α.Υ.Ε., “Εκθεσις του ξεναγού της επιτροπής Ιλάρχου Βασιλείου Μελά προς την Γενικήν Διοίκεισιν Ηπείρου, 30 Νοεμβρίου / 13 Δεκεμβρίου 1913, σφηνιμμένον τω 34990”, αρ. 150, 1913, Α/5.

7. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 136-137, 160-161 και 173, και Makris de Fabo, *The Aegean Island Question* σελ. 176-178 και 188-224.

8. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 73, 286, 389, 417. Βλέπε επίσης, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Paul Cambon προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 2 Οκτωβρίου 1913, αρ. 249, Τηλεγράφημα προς Λονδίνο, 7 Οκτωβρίου 1913, Αγγλική Πρεσβεία προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 5 Οκτωβρίου 1913, Πρεσβεία της Γαλλικής Δημοκρατίας στη Ρώμη, 30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 378, Πρεσβεία της Γαλλικής Δημοκρατίας στο Λονδίνο προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 29 Οκτωβρίου 1913, αρ. 627.

9. AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Πρεσβεία της Γαλλικής Δημοκρατίας στο Παρίσι, 5 Οκτωβρίου 1913, αρ. 176, και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8969.

10. Α.Υ.Ε., Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 26155, ο Δυρραχίου Ιάκωβος προς τον Υπουργό Εξωτερικών Πανά, 27 Σεπτεμβρίου / 10 Οκτωβρίου 1913, αρ. 27316, Νομαρχία Κερκύρας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Σεπτεμβρίου / 4 Οκτωβρίου 1913, αρ. 26891, 1913, Β/35. Η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε επίσης προτάσεις του μπέν της Μαλακάστρας να ενισχύσει το κίνημά του υπέρ του Ερσάτ πασά, μετά τη διένεξή του με τον Ισμαήλ Κεμάλ, η οποία απασχόλησε και την Επιτροπή Ελέγχου. Περί το τέλος όμως του μήνα η ελληνική κυβέρνηση τον χρηματοδότησε, όπως και τον Ισμαήλ Κεμάλ.

11. Α.Υ.Ε., Νομάρχης Βαρατάσης προς Παρμενίδη, αρ. 33191, και Υπουργείο Εξωτερικών προς Νομαρχία Κερκύρας, 29 Νοεμβρίου / 12 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 33191, 1913, Β/35. Βλέπε επίσης, σχετικά με τις συστάσεις της ρουμανικής κυβέρνησης προς την ελληνική κυβέρνηση για την εκλογή του Wied Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βουκουρεστίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29055, Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, 13/30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29055, 1913, Ανασχ. 76.

12. F.O. 371/1803, XCI2704, Πρώτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 4 Οκτωβρίου 1913, 17 Οκτωβρίου 1913, αρ. 47173.

13. Στο ίδιο.

14. F.O. 371/1803, XCI2704, 8, Doughty-Wylie προς Grey, 5 Οκτωβρίου 1913, αρ. 46428, 1, 46281, E. Grey προς Bertie, 14 Οκτωβρίου 1913, 146281, Bertie προς Grey, 15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 46978. Βλέπε επίσης, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, P. Cambon προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 7 Οκτωβρίου 1913, αρ. 259.

15. G.P., 36:2, αρ. 13947 και 13951 και F.O. 371/1803, XCI2704, Δεύτερη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 5 Οκτωβρίου 1913, αρ. 47173.

16. G.P., 36:2, αρ. 13951.

17. F.O. 371/1803, XCI2704, Τρίτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 8 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651. Βλέπε επίσης, G.P., 36:2, αρ. 13951.

18. G.P., 36:2, αρ. 13951, και F.O. 371/1803, XCI2704, Τρίτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 8 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

19. G.P., 36:2, αρ. 13946.

20. G.P., 36:2, αρ. 13929.

21. IAMM, Αρχείο Βορειοπαιρωτικού Αγώνα, Πανάς προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 1526/2.

22. Α.Υ.Ε., Πανάς προς Διοικητήν Κορυτσάς και Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 14/27 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 26056, 1913, Ανασχ. 77-96, Α/5.

23. Α.Υ.Ε., Διοικητής Κολώνιας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 26386, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

24. IAMM, Αρχείο Βορειοπαιρωτικού Αγώνα, Φορέστης προς Διοικητήν Κορυτσάς, 26 Αυγούστου / 8 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 1151/2.

25. IAMM, Αρχείο Βορειοπαιρωτικού Αγώνα, Ίλαρχος Μελάς προς Γενικόν Διοικητήν Ηπείρου, 15/28 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 73/2. Το γεγονός ότι όσοι κάτοικοι είχαν μεταφερθεί από την Κόνιτσα ή άλλα μέρη συμμετείχαν στις δημόσιες εκδηλώσεις, που έγιναν κατά την επίσκεψη της επιτροπής στην Κολώνια, επισήμαινε και τηλεγράφημα από το Μοναστήρι, που δημοσιεύθηκε τότε στις ιταλικές εφημερίδες. Σύμφωνα με αυτό, ο πληθυσμός που συμμετείχε στις εκδηλώσεις ήταν μεγαλύτερος από το σύνολο των μονίμων κατοίκων. Βλέπε σχετικά, Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28604, 1913, Β/52.

26. Α.Υ.Ε., Γραφείο Τύπου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Τηλεγρ. 10/23 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 26389, 1913, Δ/101 26101-27000.

27. F.O. 371/1803, XCI2704, Το Γενικό Προξενείο της Αγγλίας στο Μοναστήρι προς το Foreign Office, 8 Οκτωβρίου 1913, αρ. 45734, και 27 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 101.

28. B.D., X, I, αρ. 24, και AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Υπουργείο Εξωτερικών, Τηλεγράφημα εις Αθήνας, 28 Σεπτεμβρίου 1913.

29. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβεία Παρισίων, 16/29 Αυγούστου 1913, αρ. 26452, 1913, Δ/101, 26101-27000.

30. F.O. 371/1803, XCI2704, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 2 Οκτωβρίου 1913, αρ. 41261, και Α.Υ.Ε., Διοικητής Κορυτσάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Σεπτεμβρίου / 13 Οκτωβρίου 1913, αρ. 27566, 23 Σεπτεμβρίου / 6 Οκτωβρίου 1913, αρ. 26894, 14/27 Σεπτεμβρίου 1913, Ανασχ. 77-96, Α/5.

31. F.O. 371/1803, XCI2704, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 2 Οκτωβρίου 1913, αρ. 46121, και Α.Υ.Ε., Υπόμνημα Ίλαρχου Β.Σ. Μελά προς τη Γενική Διοίκηση Ηπείρου, 30 Νοεμβρίου / 13 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 3008, συνημμένο στο αρ. 34990, και Διοικητής Κολώνιας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3/16 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2097, 1913, Ανασχ. 77-96, Α/5. Βλέπε επίσης IAMM, Αρχείο Βορειοπαιρωτικού Αγώνα, Υπουργείο Εξωτερικών

προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 27 Σεπτεμβρίου / 10 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1867, Κοντούλης προς Γενικό Διοικητή, 30 Σεπτεμβρίου / 13 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1937, 3034, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1975, Κοντούλης προς Γενικό Διοικητή 3/16 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1994, Γενικός Διοικητής προς Διοικητή Κορυτσάς, 4/17 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2010/2.

32. G.P., 36:2, αρ. 13952.

33. Για την επίσκεψη της επιτροπής στην Κορυτσά, βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Κοντούλης προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 4/17 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2011, 3099, Ρέντης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2022/2. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Κοντούλης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28156, Διοικητικός Επίτροπος Κολώνιας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28100, Διοικητικός Επίτροπος Κορυτσάς, 1/14 Οκτωβρίου 1913, αρ. 27976, 2/15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 27809, 1913, Δ/100-101.

34. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28147, 1913, Α/1, και ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Κοντούλης προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 2/15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1952, 115/2.

35. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5/18 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28147, 1913, Α/1, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29928, και Διοικητικός Επίτροπος Κολώνιας προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28439. Βλέπε επίσης ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Κοντούλης προς Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων, 2/15 Οκτωβρίου 1913, αρ. 1952, 115/2.

36. G.P., 36:2, αρ. 13952.

37. F.O. 371/1803, ΧCΙ2704, Εσωτερικός κανονισμός της Διεθνούς Επιτροπής, 1η Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651, Πέμπτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 20 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651, και Παράρτημα, Πρώτη επίσκεψη της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων στον καζά της Κολώνιας, 19 Οκτωβρίου 1913.

38. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2060/2. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28232, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5, και Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29126, 1913, Α/1.

39. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7/20 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29126, και 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28542, 1913, Α/1.

40. F.O. 371/1803, ΧCΙ2704, Πέμπτη συνεδρίαση της Επιτροπής, 20 Οκτωβρίου 1913, 1η Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651, και Παράρτημα στην πέμπτη συνεδρίαση, νέο άρθρο του εσωτερικού κανονισμού, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

41. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28446, 7/20 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28232, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

42. Α.Υ.Ε., Υπουργείο Εξωτερικών προς Γενική Διοίκηση, 11/24 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28542 & 28544, 1913, Α/1. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Μ. Σπυρομήλιου, Ιδιόχειρον Σημείωμα, Σύνοψις ειδήσεων Οκτωβρίου, από το Αρχείο του Υπουργείου / Ιστορικά Χειμάρρας.

43. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29126, 1913, Α/1.

44. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Μ. Σπυρομήλιου, Ιδιόχειρον Σημείωμα, Σύνοψις ειδήσεων Οκτωβρίου, από το Αρχείο του Υπουργείου / Ιστορικά Χειμάρρας.

45. F.O. 371/1803, ΧCΙ2704, Έκτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής, Δεύτερη περιοδεία της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων

της Αλβανίας στα χωριά του καζά της Κολώνιας, 21 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. Διοικητικού Επιτρόπου Κολώνιας, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28502, 1913, Β/52. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1803, ΧCI2704, Παράρτημα στην Έβδομη συνεδρίαση της Επιτροπής, Τρίτη περιοδεία της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας στα χωριά του καζά της Κολώνιας, 23 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

46. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29126, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 9/22 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28543, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28544, 1913 Α/1. Βλέπε επίσης, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28649, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5, και ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2141, 11/24 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2148/2. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Σταματίου προς Γραφείο Τύπου, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, 12/25 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28793, 1913, Δ/100-101.

47. F.O. 371/1803, ΧCI2704, Έκτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 1η Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651. Βλέπε επίσης Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. Διοικητικού επιτρόπου Κολώνιας, 8/21 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28438, 1913, Β/52.

48. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28544, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

49. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 10/23 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28649, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.

50. ΙΑΜΜ, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2141, και 11/24 Οκτωβρίου, αρ. 2148/2. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Σταματίου προς Γραφείο Τύπου, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, 12/25 Οκτωβρίου 1913, αρ. 28793, 1913, Δ/100-101. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1803, ΧCI2704, 23 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

51. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 23 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

52. Στο ίδιο.

53. Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 24 Οκτωβρίου / 6 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30057, και 27 Οκτωβρίου / 9 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30156, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5. Βλέπε επίσης, Ο-ΥΑ, VII, αρ. 8832 και 8872.

54. F.O. 371/1803, ΧCI2704, Έβδομη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 24 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651. Βλέπε επίσης, G.P., 36:2, αρ. 13956.

55. F.O. 371/1803, ΧCI2704, Όγδοη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής για τη χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, 25 Οκτωβρίου 1913, 1 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49651.

56. ΑΜΑΕF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Τηλεγρ. 5 Νοεμβρίου 1913, αρ. 5.

57. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 6, Doughty-Wylie προς Grey, 26 Οκτωβρίου 1913, αρ. 49650, και 11, Doughty-Wylie προς Grey, 24 Οκτωβρίου 1913, αρ. 49403.

58. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 4, 1, Γενικός Πρόξενος προς Sir L. Mallet, 29 Οκτωβρίου 1913, αρ. 50845.

59. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 3, Grey προς Doughty-Wylie, 28 Οκτωβρίου 1913, αρ. 48848.

60. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 9, Doughty-Wylie προς Grey, 26 Οκτωβρίου 1913, αρ. 48848.

61. F.O. 371/1803, ΧCI2704, 10, Doughty-Wylie προς Grey, 30 Οκτωβρίου 1913, 7

Νοεμβρίου 1913, αρ. 50534, και F.O. 371/1803, XCI2704, 3, Doughty-Wylie προς Grey, 30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 49541, όπου αναφέρεται, ότι η κοινοποίηση των δύο Αδριατικών Δυνάμεων δεν έγινε προς την Αθήνα.

62. F.O. 371/1803, XCI2704, 2, Grey προς Russell, 5 Νοεμβρίου 1913, αρ. 49446, F.O. 371/1803, XCI2704, 5, Grey προς Dering, 29 Οκτωβρίου 1913, αρ. 49447, και F.O. 371/1803, XCI2704, 3, Grey προς Cartwright, 30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 49957.

63. AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Πρεσβεία της Γαλλίας στο Βερολίνο, 3 Νοεμβρίου 1913, αρ. 67.

64. F.O. 371/1803, XCI2704, 3, Grey προς Doughty-Wylie, 5 Νοεμβρίου 1913, αρ. 50077 και G.P., 36:2, αρ. 13957, 13960, 13962. Βλέπε επίσης, A.Y.E., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 17/30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 29057, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Οκτωβρίου / 7 Νοεμβρίου 1913, αρ. 29938, και Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Οκτωβρίου / 3 Νοεμβρίου 1913, αρ. 29588, 1913, Ανασχ. 29.

65. A.Y.E., Υπουργείο Εξωτερικών προς Πρεσβείες Αυστρίας και Ιταλίας, 1/14 Νοεμβρίου 1913, αρ. 29637, 1913, A/1. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1803, XCI2704, 1, Dering προς Grey, 30 Οκτωβρίου 1913, αρ. 50036. Βλέπε επίσης, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, ο Υπουργός Εξωτερικών προς τον Πρεσβευτή της Γαλλίας στην Πετρούπολη, 2 Νοεμβρίου 1913, αρ. 1023, και ο Υπουργός Εξωτερικών προς τον Πρεσβευτή της Γαλλίας στο Λονδίνο, 2 Νοεμβρίου 1913. Βλέπε επίσης, Ο-UA, VII, αρ. 8978.

66. A.Y.E., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 25 Οκτωβρίου / 7 Νοεμβρίου 1913, αρ. 29938, και Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 21 Οκτωβρίου / 3 Νοεμβρίου 1913.

67. AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Πρεσβεία της Γαλλίας στο Βερολίνο, 3 Νοεμβρίου 1913, αρ. 67. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 456, Ο-UA, VII, αρ. 8988. Βλέπε και A.Y.E., Πρεσβεία Πετρούπολης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Οκτωβρίου / 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30350, 1913, A/1.

68. F.O. 371/1803, XCI2704, 10, Doughty-Wylie προς Grey, 30 Οκτωβρίου 1913, 7 Νοεμβρίου 1913, αρ. 50534 και G.P., 36:2, αρ. 13964. Όπως ανέφερε ο Doughty-Wylie στο Foreign Office, τη μεγαλύτερη δυσκολία για τη χάραξη των συνόρων αποτελούσε η ρύθμιση της τύχης δύο περιοχών: της κοιλάδας του Αργυροκάστρου, με τα δεκαπέντε ελληνικά χωριά, και της περιοχής των Βλάχων. Ο ίδιος όμως πίστευε ότι μια συμβιβαστική λύση και για τα δύο ζητήματα ήταν εφικτή, εφόσον οι εκπρόσωποι των δύο Αδριατικών Δυνάμεων σε κατ' ιδίαν συζητήσεις τους άφρασαν να εννοηθεί ότι οι κυβερνήσεις τους, παρά την επίσημη πολιτική τους, θα ήταν διατεθειμένες να υποχωρήσουν. Οι εκπρόσωποι αυτοί είχαν ομολογήσει, με κάθε επιφύλαξη, ότι τα 75% των Βλάχων μιλούσαν ελληνικά και ήθελαν να ενωθούν με την Ελλάδα.

69. F.O. 371/1804, XCI3186, 6, Grey προς Dering, 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 519511, και G.P., 36:2, αρ. 13970 και 13978.

70. G.P., 36:2, αρ. 13964/13981 και A.Y.E., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 2/15 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30376, 1913, A/1.

71. F.O. 371/1803, XCI2704, 10, Doughty-Wylie προς Grey, 13 Νοεμβρίου 1913, αρ. 51798, και F.O. 371/1804, XCI3186, 6, Grey προς Dering, 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 51951. Βλέπε επίσης, G.P., 36:2, αρ. 13964.

72. F.O. 371/1803, XCI2704, 10, Doughty-Wylie προς Grey, 13 Νοεμβρίου 1913, αρ. 51798.

73. G.P., 36:2, αρ. 13975.

74. G.P., 36:2, αρ. 13988.

75. F.O. 371/1804, XCI3186, 1, Grey προς Russell, 20 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52359.

76. F.O. 371/1804, XCI3186, 8, Doughty-Wylie προς Grey, 6 Νοεμβρίου 1913, αρ. 51224.

77. G.P., 36:2, αρ. 13968 και αρ. 13974.
78. G.P., 36:2, αρ. 13968 και αρ. 13974.
79. G.P., 36:2, αρ. 13968 και αρ. 13981.
80. F.O. 371/1804, XCI3186, 1, Doughty-Wylie προς Grey, 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52321.
81. Στο ίδιο.
82. F.O. 371/1804, XCI3186, 1, Doughty-Wylie προς Grey, 16 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52988, 11, Doughty-Wylie προς Grey, 17 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277 (23), 4, Grey προς Bertie, 18 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277 (412).
83. F.O. 371/1804, XCI3186, Cory, Pichon προς Sir Francis Bertie, 17 Νοεμβρίου 1913, 19 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52486. Βλέπε επίσης D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 448 και 456, και A.Y.E., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Οκτωβρίου 1913 / 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30181, 1913, A/1.
84. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Dering προς Grey, 18 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52376.
85. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Grey προς Bertie, 18 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277 (412), 1, και D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 497. Βλέπε επίσης, A.Y.E., Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/24 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31376, 1913, A/1.
86. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Grey προς Bertie, 18 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277 (421), Παρατηρήσεις. Βλέπε επίσης, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Lallemand προς το Υπουργείο Εξωτερικών, 13 Νοεμβρίου 1913, αρ. 7. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 527 και 547.
87. F.O. 371/1804, XCI3186, Εικοστή συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης, 24 Νοεμβρίου 1913, και G.P., 36:2, αρ. 13998.
88. G.P., 36:2, αρ. 13998.
89. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 249, 250, 256, 265, 274, 282 και 321.
90. G.P., 36:2, αρ. 13989.
91. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 321.
92. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 471. Σχετικά με την πολιτική της Αγγλίας και της Γαλλίας, αλλά και των άλλων κυβερνήσεων κατά την περίοδο αυτή, για το Νησιωτικό ζήτημα, βλέπε επίσης αναφορές στα γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά και αυστριακά αρχεία: D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 274, 282, 613, 627, 633, 649, 660, 661, 683, και B.D., X., I, αρ. 88, 90, 93, 97, 100, 102, 103 και 109, G.P., 36:2, αρ. 14218 και 14256, Ο-UA, VI, αρ. 9094, 9091, 9083, 9134, 9127, 9087, 9091, 9107 και 9130. Βλέπε επίσης, Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 120-126, καθώς και W.Peter Kaldis and Ronald John Lagoe, "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean islands, 1912-1914", στο *Journal of Modern History*, (51:2, Chicago, 1979).
93. Crampton, *The Hollow Detente*, σελ. 120-122.
94. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 265 και 505.
95. F.O. 371/1804, XCI3186, 2, De Bunsen προς Grey, 25 Νοεμβρίου 1913, αρ. και Συνημμένο. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1804, XCI3186, 3, Dering προς Grey, 26 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53649 και G.P., 36:2, αρ. 14001 και 14002.
96. F.O. 371/1804, XCI3186, 26 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53522, Παρατηρήσεις, και 27 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53649, Παρατηρήσεις.
97. A.Y.E., Πρεσβεία Ρώμης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32444, Πρεσβεία Βιέννης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Νοεμβρίου / 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32442, 1913, A/1.
98. A.Y.E., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 11/23 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31471, Υπουργείο Εξωτερικών προς τις Πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων, 15/28 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31727, 1913, A/1. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 547, F.O.

371/1804, XCI3186, 29 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53898, Παρατηρήσεις. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1804, XCI3186, 6, Doughty-Wylie προς Grey, 27 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53844 (26), 1.

99. F.O. 371/1804, XCI3186, 7, Grey προς Bertie, 28 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53844 (427), 1 και B.D., XI, αρ. 85. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 547.

100. F.O. 371/1804, XCI3186, 2, Doughty-Wylie προς Grey, 1η Οκτωβρίου 1913, αρ. 54420 (28), 1 και 3, Grey προς Doughty-Wylie, 2 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 54420 (22).

101. F.O. 371/1804, XCI3186, 5, Doughty-Wylie προς Grey, 7 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 56176 (20), 1, Συνημμένο στο υπ' αριθ. 1, Δεκάτη τρίτη συνεδρίαση της Διεθνούς Επιτροπής, 5 Δεκεμβρίου 1913. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1804, XCI3186, 2, Doughty-Wylie προς Grey, 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52321, και 1, Doughty-Wylie προς Grey, 16 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52988, 11, Doughty-Wylie προς Grey, 17 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277, (23), 4, Grey προς Bertie, 18 Νοεμβρίου 1913, αρ. 52277 (412).

102. G.P., 36:2, αρ. 14019.

103. A.Y.E., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 31246, 9/22 Νοεμβρίου 1913, 1913, A/1. Βλέπε επίσης, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Lallemand προς Υπουργείο Εξωτερικών, 5 Νοεμβρίου 1913, αρ. 5.

104. A.Y.E., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 31246, 9/22 Νοεμβρίου 1913, και Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 30 Οκτωβρίου / 12 Νοεμβρίου 1913, αρ. 30269, 1913, A/1. Βλέπε επίσης, IAMM, Αρχείο Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Οκτωβρίου / 11 Νοεμβρίου 1913/2.

105. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 23 Νοεμβρίου 1913, αρ. 54007, 1.

106. A.Y.E., Πρεσβεία Παρισίων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 16/29 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31907.

107. A.Y.E., Υπουργείο Εξωτερικών προς ελληνικές Πρεσβείες στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων, 12/25 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31471, Υπουργείο Εξωτερικών προς τις ίδιες Πρεσβείες, 16/29 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31530, Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 14/27 Νοεμβρίου 1911, αρ. 31681, Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 13/26 Νοεμβρίου 1913, αρ. 31603, 1913, A/1, και Πρεσβεία Πετρούπολεως προς Υπουργείο Εξωτερικών, 19 Νοεμβρίου / 2 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32182, 1913, Ανασχ. 29. Βλέπε επίσης, D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 527, B.D., IX, II, αρ. 166. Βλέπε επίσης σχετικά με τις διαμαρτυρίες από ελληνικής πλευράς, για την εξέλιξη του συνοριακού ζητήματος, AMAEF, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, 5, Κοινοποίηση της ελληνικής κυβέρνησης, 26 Νοεμβρίου 1913, 24 Νοεμβρίου 1913, αρ. 19657, και Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας Παραμυθιάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 28478, 10 Δεκεμβρίου 1913. Βλέπε επίσης, F.O. 371/1804, XCI3186, 1, Grey, προς Elliot, 25 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53771 (45), και στο ίδιο, 10, Elliot προς Grey, 27 Νοεμβρίου 1913, αρ. 53768 (200), 1, 27 Νοεμβρίου, αρ. 53768, Παρατηρήσεις, 17/30. Τα στατιστικά στοιχεία, που υπέβαλε στην περίπτωση αυτή η ελληνική κυβέρνηση προς τις Μεγάλες Δυνάμεις σχετικά με τον ελληνικό πληθυσμό που κατοικούσε στα τμήματα τα οποία, σύμφωνα με τη χάραξη που πρότεινε η δεύτερη αγγλική πρόταση, θα έπαιρνε η Αλβανία, είναι κάπως διαφοροποιημένα σε σχέση με τα στοιχεία της στατιστικής, την οποία είχε στείλει λίγες ημέρες πριν στον Βενιζέλο η Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων. Στο σχετικό στατιστικό πίνακα ο πληθυσμός "του αποκοπόμενου τμήματος", δηλαδή των τμημάτων 1/5 καζά Φιλιατών, 1/3 καζά Πωγωνίου, Λεσκοβικίου, Αργυροκάστρου, Δελβίνου, Χειμάρρας, Τεπελενίου, Πρεμετής, Κορυτσάς, Κολώνιας, είχε διαιρεθεί σε δύο μόνον κατηγορίες, δηλαδή σε Έλληνες και σε Μωαμεθανούς, που υπολογίζονταν αντίστοιχα σε 114.828 και 98.089 ήτοι σύνολον 212.917. Βλέπε σχετικά, A.Y.E., Στατιστική. Πληθυσμός αποκοπόμενου τμήματος, 12-11-1913, 1913 A/1. Κάτω από το στατιστικό αυτόν πίνακα, ο οποίος, σύμφωνα με τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης στη Συνεδρία-

ση της 23ης Νοεμβρίου ήταν τουρκικός, υπάρχει η ημερομηνία 12/11/13, τμήμα της υπογραφής του Ελευθερίου Βενιζέλου, και οι ενδείξεις για τη μικρή τροποποίηση που επιχειρήθηκε, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες ήταν 125.000.

108. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. 33347, 2/15 Δεκεμβρίου 1913, Β/37.

109. G.P., 36:2, αρ. 14003 και 13972.

110. G.P., 36:2, αρ. 14022.

111. G.P., 36:2, αρ. 14017.

112. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9042.

113. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Β', σελ. 80-102.

114. G.P., 36:2, αρ. 13997.

115. ΙΑΜΜ, Αρχείο Δαγκλή, Υπουργείο Στρατιωτικών προς τη Γενική Διοίκηση Ιωαννίνων και το Τρίτο Σώμα Στρατού, 25 Οκτωβρίου 1913, και Βενιζέλος προς το Τρίτο Σώμα Στρατού, Ιωάννινα, Οδηγία γενικά διὰ την στράτευση, κατάταξιν και εκπαίδευσιν των κληθσομένων ηλικιών, 25 Οκτωβρίου 1913/34.

116. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Β', σελ. 101.

117. *Το Αρχείο του Στρατηγού Π.Γ. Δαγκλή*, Τόμος Β', σελ. 85. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Δαγκλή, Εξαδάκτυλος προς Δαγκλή, 26 Δεκεμβρίου 1913 και Έκθεση Π. Δαγκλή περί του εν Ηπείρω Στρατού, 19 Οκτωβρίου 1913, και Δαγκλής προς Εξαδάκτυλον, Ταγματάρχη, 15 Δεκεμβρίου 1913/34.

118. ΙΑΜΜ, Αρχείο Δαγκλή, Δούμας προς Δαγκλή, 28 Οκτωβρίου 1913/34. Σχετικά με τις δραστηριότητες της Κεντρικής Επιτροπής Άμυνας, βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Γ. Δούμα, Τετράδιο Επιστολών, όπου και καταστάσεις των εθελοντών που έφυγαν για την Ήπειρο, από τις αρχές Οκτωβρίου.

119. Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., 2/15 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 7647, Μητροπολίτης Ιωακείμ προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, 15 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 185, ο Παραμυθίας και Φιλιατών Νεοφυτος προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, 19 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 39, Έξαρχος Μετσόβου Ιερόθεος προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, αρ. 43, Πρόεδρος Εθνικής Άμυνας Πρεμετής προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, 12 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 129, Μητροπολίτης Γερμανός, Πρόεδρος της Εθνικής Άμυνας Κορυτσάς προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, αρ. 40. Ο Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος προς τον Αρχηγό Σπυρομήλιο, Χειμάρρα, 14 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 303, Τηλεγρ. της Γενικής Διοίκησης Ιωαννίνων προς τον Διοικητικό Επίτροπο και Αρχηγό Χειμάρρας, 13 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 7663/5. Βλέπε επίσης, ΙΑΜΜ, Αρχείο Δαγκλή, Γ.Ι. Γρίβας προς Δαγκλή, 22 Δεκεμβρίου / 4 Ιανουαρίου 1913, Κ. Χατζημιχάλης προς Δαγκλή, 28 Οκτωβρίου 1913/34.

120. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 23 Νοεμβρίου 1913, αρ. 54007, και 1, De Bunsen προς Grey, 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 55205 (190).

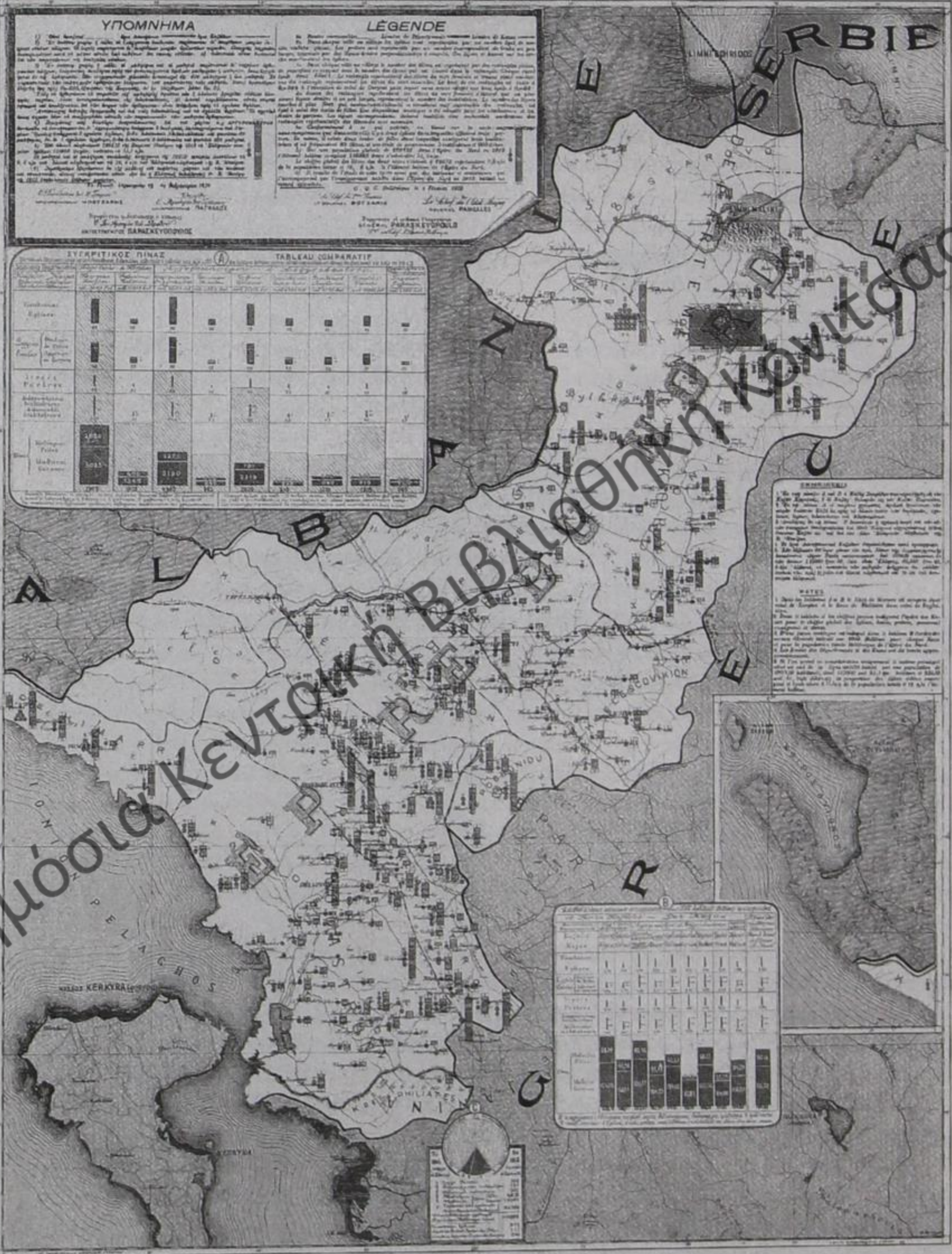
121. ΑΜΑΕΦ, 83, D 40, 1-10, F.N./E, 840, Albanie, Krajewsky προς Υπουργείο Εξωτερικών, 22 Νοεμβρίου 1913, αρ. 93. Τους Αλβανούς εξόπλιζε και η Αυστρία. Σχετικά με την πρωτοβουλία αυτή της Αυστρίας έκανε διάβημα στη Βιέννη ο Άγγλος επιτετραμμένος στις 26 Νοεμβρίου. Βλέπε στο ίδιο, Βρετανική Πρεσβεία στο Παρίσι προς τον Υπουργό Εξωτερικών, 26 Νοεμβρίου 1913, άνευ αριθμού, και ο Υπουργός Εξωτερικών προς Krajewsky, 6 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 50. Βλέπε επίσης, F.O. 320/1, Lamb προς Grey, 2 Νοεμβρίου 1913, αρ. 13, και 16 Νοεμβρίου 1913, αρ. 26.

122. G.P., 36:2, αρ. 14019. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., Φορέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, 23 Νοεμβρίου / 6 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32605, 26 Νοεμβρίου / 9 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32821, 26 Νοεμβρίου / 9 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 32828, 28 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 33607, 1913, Α/1. Βλέπε επίσης, Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Γενική Διοίκηση προς Σπυρομήλιο, 28 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 7610/1.

123. F.O. 371/1804, XCI3186, 4, Doughty-Wylie προς Grey, 13 Δεκεμβρίου 1913, Συνημμένο εις τα Πρακτικά της Δεκάτης τετάρτης συνεδρίασης της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών αλβανικών συνόρων, 10 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 56683. Σχετικά με τη σύνθεση του πληθυσμού και τα χωριά στην κοιλάδα του Αργυροκάστρου, βλέπε Ιστορ. Αρχείο ΙΕΕΕ, Αρχείο Σπυρομήλιου, Α.Χ., Έκθεση Προξενείου Αργυροκάστρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 31 Οκτωβρίου / 13 Νοεμβρίου 1913, αρ. 748 / Διάφορα Συμπληρωματικά. Βλέπε επίσης Παν. Κουγιτέα, Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική και εθνολογική της Άνω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου, (Αθήνα, 1903).
124. F.O. 371/1804, XCI3186, Παράρτημα εις τα Πρακτικά της Δεκάτης πέμπτης συνεδρίασης της Διεθνούς Επιτροπής χάραξης των νοτίων και νοτιοανατολικών συνόρων της Αλβανίας, αρ. 57513. Για το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας βλέπε Εμμ. Πρωτοψάλτη, *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, (Αθήνα, 1978), σελ. 95-97.
125. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4/17 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 34948, 1913, Ανασχ. 77-91, Α/5.
126. Β.Δ., Χ, Ι, αρ. 89.
127. ΙΑΑΑ, Τμήμα Νεότερης περιόδου της Ιστορίας, Ρ.Ρ.Ο., F.O. Political, 1913, Greece, Elliot προς Grey, 5 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 55942, 277, και Άρθρο από την εφημερίδα *Messenger d'Athènes*, F.O., 371/1655β. Βλέπε επίσης, Haus Hof- u Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien), XVI, Griechenland. F.z. 64 Berichte Weisungen (1913), Fol. 1-466, Förstenberg προς Berchtold, 6 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 55β, 29 Νοεμβρίου 1913, αρ. 54γ, 29 Νοεμβρίου 1913, αρ. 54ε, MA7/-301B-303A.
128. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 621, G.P., 36:2, αρ. 14203, Συνημμένο, Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9083 F.O. 371/864, XCI3186, 7, Grey προς Bertie, 12 Δεκεμβρίου 1913, αρ. 55760.
129. D.D.F., 3ième série, VIII, αρ. 627, 629, 633, 649, 657, 660, 661, 683, 686, 695 και 697, Β.Δ., Χ, Ι, αρ. 88, 90, 93, 97, 100, 102, 103, 109, G.P., 36:2, αρ. 14218 και 14256, Ο-ΥΑ, VI, αρ. 9094, 9091, 9083, 0134, 9127, 9087, 9107 και 9130.
130. Α.Υ.Ε., Πρεσβεία Βερολίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12/25 Φεβρουαρίου 1913, αρ. 00561, 1913, Ανασχ. 29.
131. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9047.
132. Β.Δ., Χ, Ι, αρ. 98, 100 και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9094.
133. Β.Δ., Χ, Ι, αρ. 203.
134. Β.Δ., Χ, Ι, αρ. 110 και Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9176.
135. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9295, 9272. Βλέπε επίσης, Α.Υ.Ε., "Υπουργείον Στρατιωτικών προς Κύριον Πρόεδρον", 31 Δεκεμβρίου 1912 / 13 Ιανουαρίου 1913, αρ. 30529, 1913, Α/5.
136. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9350, και Παράρτημα.
137. Α.Υ.Ε., Τηλεγρ. της Υπηρεσίας Στρατού προς τον Πρόεδρον της κυβερνήσεως, Παρισίους, 21 Δεκεμβρίου 1912 / 13 Ιανουαρίου 1913, αρ. 30529, 1913, Α/5.
138. Πρωτοψάλτη, *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, σελ. 114, 118.
139. Α. Παπαθεοδώρου, *Ο Αυτονομιακός Αγώνας της Βορείου Ηπείρου 1914. Συνοπτική Επισκόπηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, (Αθήνα, 1985), σελ. 22-23, και Γ.Χ. Μπαϊρακτάρη, *Τα κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας της Πόλεως και Επαρχίας Κορυτσάς*, (Αθήνα, 1916), σελ. 48-63.
140. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής της Α΄ Συνόδου της ΙΘ΄ βουλευτικής Περιόδου (19 Μαΐου 1912 - 30 Σεπτεμβρίου 1913), σελ. 238-258.
141. Ο-ΥΑ, VII, αρ. 9176 και 9272.

ΧΑΡΤΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΧΟΛΩΝ
ΤΗΣ
ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
1913

CARTE DES ÉGLISES ET DES ÉCOLES HELLÉNIQUES ÉPIRE DU NORD

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
1) Η παρούσα χάρτη...
2) Η παρούσα χάρτη...
3) Η παρούσα χάρτη...
4) Η παρούσα χάρτη...
5) Η παρούσα χάρτη...
6) Η παρούσα χάρτη...
7) Η παρούσα χάρτη...
8) Η παρούσα χάρτη...
9) Η παρούσα χάρτη...
10) Η παρούσα χάρτη...
11) Η παρούσα χάρτη...
12) Η παρούσα χάρτη...
13) Η παρούσα χάρτη...
14) Η παρούσα χάρτη...
15) Η παρούσα χάρτη...
16) Η παρούσα χάρτη...
17) Η παρούσα χάρτη...
18) Η παρούσα χάρτη...
19) Η παρούσα χάρτη...
20) Η παρούσα χάρτη...

LÉGENDE
1) Les églises orthodoxes...
2) Les écoles...
3) Les villes...
4) Les villages...
5) Les montagnes...
6) Les rivières...
7) Les côtes...
8) Les îles...
9) Les frontières...
10) Les limites...
11) Les routes...
12) Les chemins...
13) Les ponts...
14) Les forêts...
15) Les champs...
16) Les villages...
17) Les villes...
18) Les montagnes...
19) Les rivières...
20) Les côtes...

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ / **TABLEAU COMPARATIF**

Επίσημο	1913	1912	1911	1910	1909	1908	1907	1906	1905	1904	1903	1902	1901	1900	1899	1898	1897	1896	1895	1894	1893	1892	1891	1890	1889	1888	1887	1886	1885	1884	1883	1882	1881	1880	1879	1878	1877	1876	1875	1874	1873	1872	1871	1870	1869	1868	1867	1866	1865	1864	1863	1862	1861	1860	1859	1858	1857	1856	1855	1854	1853	1852	1851	1850	1849	1848	1847	1846	1845	1844	1843	1842	1841	1840	1839	1838	1837	1836	1835	1834	1833	1832	1831	1830	1829	1828	1827	1826	1825	1824	1823	1822	1821	1820	1819	1818	1817	1816	1815	1814	1813	1812	1811	1810	1809	1808	1807	1806	1805	1804	1803	1802	1801	1800	1799	1798	1797	1796	1795	1794	1793	1792	1791	1790	1789	1788	1787	1786	1785	1784	1783	1782	1781	1780	1779	1778	1777	1776	1775	1774	1773	1772	1771	1770	1769	1768	1767	1766	1765	1764	1763	1762	1761	1760	1759	1758	1757	1756	1755	1754	1753	1752	1751	1750	1749	1748	1747	1746	1745	1744	1743	1742	1741	1740	1739	1738	1737	1736	1735	1734	1733	1732	1731	1730	1729	1728	1727	1726	1725	1724	1723	1722	1721	1720	1719	1718	1717	1716	1715	1714	1713	1712	1711	1710	1709	1708	1707	1706	1705	1704	1703	1702	1701	1700	1699	1698	1697	1696	1695	1694	1693	1692	1691	1690	1689	1688	1687	1686	1685	1684	1683	1682	1681	1680	1679	1678	1677	1676	1675	1674	1673	1672	1671	1670	1669	1668	1667	1666	1665	1664	1663	1662	1661	1660	1659	1658	1657	1656	1655	1654	1653	1652	1651	1650	1649	1648	1647	1646	1645	1644	1643	1642	1641	1640	1639	1638	1637	1636	1635	1634	1633	1632	1631	1630	1629	1628	1627	1626	1625	1624	1623	1622	1621	1620	1619	1618	1617	1616	1615	1614	1613	1612	1611	1610	1609	1608	1607	1606	1605	1604	1603	1602	1601	1600	1599	1598	1597	1596	1595	1594	1593	1592	1591	1590	1589	1588	1587	1586	1585	1584	1583	1582	1581	1580	1579	1578	1577	1576	1575	1574	1573	1572	1571	1570	1569	1568	1567	1566	1565	1564	1563	1562	1561	1560	1559	1558	1557	1556	1555	1554	1553	1552	1551	1550	1549	1548	1547	1546	1545	1544	1543	1542	1541	1540	1539	1538	1537	1536	1535	1534	1533	1532	1531	1530	1529	1528	1527	1526	1525	1524	1523	1522	1521	1520	1519	1518	1517	1516	1515	1514	1513	1512	1511	1510	1509	1508	1507	1506	1505	1504	1503	1502	1501	1500	1499	1498	1497	1496	1495	1494	1493	1492	1491	1490	1489	1488	1487	1486	1485	1484	1483	1482	1481	1480	1479	1478	1477	1476	1475	1474	1473	1472	1471	1470	1469	1468	1467	1466	1465	1464	1463	1462	1461	1460	1459	1458	1457	1456	1455	1454	1453	1452	1451	1450	1449	1448	1447	1446	1445	1444	1443	1442	1441	1440	1439	1438	1437	1436	1435	1434	1433	1432	1431	1430	1429	1428	1427	1426	1425	1424	1423	1422	1421	1420	1419	1418	1417	1416	1415	1414	1413	1412	1411	1410	1409	1408	1407	1406	1405	1404	1403	1402	1401	1400	1399	1398	1397	1396	1395	1394	1393	1392	1391	1390	1389	1388	1387	1386	1385	1384	1383	1382	1381	1380	1379	1378	1377	1376	1375	1374	1373	1372	1371	1370	1369	1368	1367	1366	1365	1364	1363	1362	1361	1360	1359	1358	1357	1356	1355	1354	1353	1352	1351	1350	1349	1348	1347	1346	1345	1344	1343	1342	1341	1340	1339	1338	1337	1336	1335	1334	1333	1332	1331	1330	1329	1328	1327	1326	1325	1324	1323	1322	1321	1320	1319	1318	1317	1316	1315	1314	1313	1312	1311	1310	1309	1308	1307	1306	1305	1304	1303	1302	1301	1300	1299	1298	1297	1296	1295	1294	1293	1292	1291	1290	1289	1288	1287	1286	1285	1284	1283	1282	1281	1280	1279	1278	1277	1276	1275	1274	1273	1272	1271	1270	1269	1268	1267	1266	1265	1264	1263	1262	1261	1260	1259	1258	1257	1256	1255	1254	1253	1252	1251	1250	1249	1248	1247	1246	1245	1244	1243	1242	1241	1240	1239	1238	1237	1236	1235	1234	1233	1232	1231	1230	1229	1228	1227	1226	1225	1224	1223	1222	1221	1220	1219	1218	1217	1216	1215	1214	1213	1212	1211	1210	1209	1208	1207	1206	1205	1204	1203	1202	1201	1200	1199	1198	1197	1196	1195	1194	1193	1192	1191	1190	1189	1188	1187	1186	1185	1184	1183	1182	1181	1180	1179	1178	1177	1176	1175	1174	1173	1172	1171	1170	1169	1168	1167	1166	1165	1164	1163	1162	1161	1160	1159	1158	1157	1156	1155	1154	1153	1152	1151	1150	1149	1148	1147	1146	1145	1144	1143	1142	1141	1140	1139	1138	1137	1136	1135	1134	1133	1132	1131	1130	1129	1128	1127	1126	1125	1124	1123	1122	1121	1120	1119	1118	1117	1116	1115	1114	1113	1112	1111	1110	1109	1108	1107	1106	1105	1104	1103	1102	1101	1100	1099	1098	1097	1096	1095	1094	1093	1092	1091	1090	1089	1088	1087	1086	1085	1084	1083	1082	1081	1080	1079	1078	1077	1076	1075	1074	1073	1072	1071	1070	1069	1068	1067	1066	1065	1064	1063	1062	1061	1060	1059	1058	1057	1056	1055	1054	1053	1052	1051	1050	1049	1048	1047	1046	1045	1044	1043	1042	1041	1040	1039	1038	1037	1036	1035	1034	1033	1032	1031	1030	1029	1028	1027	1026	1025	1024	1023	1022	1021	1020	1019	1018	1017	1016	1015	1014	1013	1012	1011	1010	1009	1008	1007	1006	1005	1004	1003	1002	1001	1000	999	998	997	996	995	994	993	992	991	990	989	988	987	986	985	984	983	982	981	980	979	978	977	976	975	974	973	972	971	970	969	968	967	966	965	964	963	962	961	960	959	958	957	956	955	954	953	952	951	950	949	948	947	946	945	944	943	942	941	940	939	938	937	936	935	934	933	932	931	930	929	928	927	926	925	924	923	922	921	920	919	918	917	916	915	914	913	912	911	910	909	908	907	906	905	904	903	902	901	900	899	898	897	896	895	894	893	892	891	890	889	888	887	886	885	884	883	882	881	880	879	878	877	876	875	874	873	872	871	870	869	868	867	866	865	864	863	862	861	860	859	858	857	856	855	854	853	852	851	850	849	848	847	846	845	844	843	842	841	840	839	838	837	836	835	834	833	832	831	830	829	828	827	826	825	824	823	822	821	820	819	818	817	816	815	814	813	812	811	810	809	808	807	806	805	804	803	802	801	800	799	798	797	796	795	794	793	792	791	790	789	788	787	786	785	784	783	782	781	780	779	778	777	776	775	774	773	772	771	770	769	768	767	766	765	764	763	762	761	760	759	758	757	756	755	754	753	752	751	750	749	748	747	746	745	744	743	742	741	740	739	738	737	736	735	734	733	732	731	730	729	728	727	726	725	724	723	722	721	720	719	718	717	716	715	714	713	712	711	710	709	708	707	706	705	704	703	702	701	700	699	698	697	696	695	694	693	692	691	690	689	688	687	686	685	684	683	682	681	680	679	678	677	676	675	674	673	672	671	670	669	668	667	666	665	664	663	662	661	660	659	658	657	656	655	654	653	652	651	650	649	648	647	646	645	644	643	642	641	640	639	638	637	636	635	634	633	632	631	630	629	628	627	626	625	624	623	622	621	620	619	618	617	616	615	614	613	612	611	610	609	
---------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	--

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ Ελλήνων και Αλβανών πέρασαν σε νέα φάση μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, και ιδίως από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν κατά τη διάρκεια της Ανατολικής Κρίσης των ετών 1877-1878 οργανώθηκε στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο το πρώτο σημαντικό κίνημα του αλβανικού εθνικισμού, που έφερε τελικά σε σύγκρουση τους Αλβανούς με την Τουρκία.

Οι Αλβανοί εθνικιστές ζήτησαν τότε από την Πύλη διοικητική αυτονομία για τους ομοεθνείς τους, οι οποίοι ζούσαν μαζί με άλλες βαλκανικές εθνοότητες που διεκδικούσαν τα γειτονικά βαλκανικά κράτη, μέσα στα όρια των τεσσάρων βιλαετιών, της Σκόδρας, του Κοσσυφοπεδίου, του Μοναστηρίου, και των Ιωαννίνων. Η Ελλάδα, στα πλαίσια της αλυτρωτικής της πολιτικής, διεκδικούσε τη γεωγραφική περιοχή της αρχαίας ελληνικής Ηπείρου, της οποίας τα όρια συνέπιπταν με εκείνα του βιλαετίου Ιωαννίνων, με επικρατέστερα πληθυσμιακά στοιχεία τους Έλληνες και τους Αλβανούς. Ο ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός που προέκυψε τότε για το χαρακτηρισμό της περιοχής αυτής ως ελληνικής ή αλβανικής, αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωση των ελληνοαλβανικών σχέσεων κατά τα επόμενα χρόνια.

Ο εθνικισμός ήταν κατά την περίοδο εκείνη κεντρικό πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα στην Ευρώπη και έτεινε να προσλάβει πιο αδιάλλακτο χαρακτήρα με τον εντεινόμενο ανταγωνισμό των εθνικών κρατών. Ειδικότερα στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης οι κυβερνήσεις κατέβαλλαν προσπάθειες για τη δόμηση μιας ενιαίας εθνικής συνοχής, με την τακτική των καταπιέσεων των διαφόρων εθνοτήτων, που ζητούσαν περισσότερες ελευθερίες και δικαιώματα, ή και των παραχωρήσεων στις επικρατέστερες από αυτές.

Μετά την αποτυχία του πρώτου αλβανικού κινήματος το πρόγραμμα του αλβανικού εθνικισμού βασίσθηκε κυρίως στις προσπάθειες για τη διαμόρφωση μιας εθνικής ταυτότητας στους Αλβανούς, με τα ειδικά εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά της εθνότητάς τους, παρά το γεγονός ότι αυτοί ήταν διηρημένοι σε θρησκευτικές και κοινωνικές ομάδες, με κύριο διχαστικό σχήμα τη διάκρισή τους σε μουσουλμάνους και χριστιανούς.

Από το 1906-1907 το Κίνημα του αλβανικού εθνικισμού εκδηλώθηκε δυναμικότερα, επ' ευκαιρία των τελευταίων εξελίξεων του Μακεδονικού ζητήματος. Η πολιτική που ακολούθησαν κατόπιν οι Νεότουρκοι επέτρεψε στους Αλβανούς εθνικιστές να επιχειρήσουν την εθνική διάπλαση των ομοεθνών τους, με ενοποιητικό παράγοντα τη διδασκαλία της εθνικής τους γλώσσας σε αλβανικά σχολεία.

Παράλληλα οι εθνικιστές ξανάρχισαν μια περιορισμένη πολεμική δράση, ιδίως από το 1909, με ασυντόνιστα κινήματα στη Βόρειο Αλβανία και σε ορισμένα διαμερίσματα του Νότου, για να αναγκάσουν τους Νεοτούρκους να αναπροσαρμόσουν το μεταρρυθμιστικό τους πρόγραμμα και να προβούν σε ορισμένες διοικητικές παραχωρήσεις στους Αλβανούς. Οι παραχωρήσεις, που απέσπασαν τελικά από την Πύλη λίγο πριν από την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, συνίσταντο στην παροχή διοικητικής αυτονομίας στους Αλβανούς μέσα στα γνωστά τέσσερα βιλαέτια, γεγονός το οποίο θα είχε ως συνέπεια να χαρακτηρισθούν αυτά ως εδάφη αλβανικά με κυρίαρχη εθνότητα την αλβανική. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε τις αντιδράσεις των γειτονικών βαλκανικών κρατών, που φιλοδοξούσαν να προσαρτήσουν τμήματα των εδαφών αυτών.

Το ενδεχόμενο οι εξελίξεις στα Βαλκάνια μετά τον ιταλοτουρκικό πόλεμο να οδηγήσουν στην ίδρυση αλβανικού κράτους ήταν τότε πολύ πιθανό, εφόσον η Ιταλία και η Αυστρία, που είχαν διαμορφώσει συμφέροντα στον Ηπειρωτοαλβανικό χώρο και ανταγωνίζονταν την Ελλάδα στο Νότο, θα υποστήριζαν μια τέτοια λύση.

Η Ελλάδα είχε καταβάλει προσπάθειες να αποτρέψει την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας στους Αλβανούς, με την πολιτική που άσκησε στην Αλβανία από το 1907 και προπάντων με την εφαρμογή του προγράμματος για την ελληνοαλβανική συνεννόηση, τις βάσεις του οποίου έθεσε η συμφωνία με τον Αλβανό πολιτικό Ισμαήλ Κεμάλ, σε συνάρτηση προς το ευρύτερο πρόγραμμα των εθνοτήτων. Με την πολιτική αυτή οι ελληνικές κυβερνήσεις επιδίωξαν να πείσουν τους Αλβανούς εθνικιστές να εγκαταλείψουν τα αυτονομιστικά χωριστικά τους αιτήματα "εντός εδαφικών ορίων" και να συνεργασθούν με τους Έλληνες και ορισμένες άλλες εθνότητες για την εφαρμογή του Συντάγματος και των σχετικών προτάσεων του Πατριαρχείου και των άλλων Εκκλησιών. Ο στόχος αυτής της πολιτικής απέβλεπε στην επιβολή της ισοπολιτείας εντός των πλαισίων της Αυτοκρατορίας, παράλληλα δε στην αποδοχή, ως ιδανικής λύσης του Αλβανικού ζητήματος, της ίδρυσης ενός δυαδικού ελληνοαλβανικού βασιλείου υπό Έλληνα ηγεμόνα ή της δημιουργίας αλβανικού κράτους, μέσα στα όρια του οποίου δεν θα συμπεριλαμβανόταν η Ήπειρος.

Η προσέγγιση Ελλήνων και Αλβανών, υπό τους όρους τους οποίους προέβλεπε το πρόγραμμα της συνεννόησης, ήταν πολύ δύσκολο να πραγματο-

ποιηθεί κατά την περίοδο αυτή. Και από την άποψη αυτή το πρόγραμμα υπήρξε ανεδαφικό. Ο κυριότερος λόγος για τον οποίο εφαρμόσθηκε μέχρι το 1912 αποσπασματικά και περιστασιακά ήταν ότι εκτός από τον Ισμαήλ Κεμάλ και τους λίγους Αλβανούς αρχηγούς, που υπήρξαν ως ένα βαθμό υποστηρικτές του, οι περισσότεροι από τους ηγέτες του εθνικού αλβανικού Κινήματος, ιδίως στο Νότο, όπου επικράτησαν οι πιο ακραίοι εθνικιστές, αρνήθηκαν να συνεργασθούν για την υλοποίησή του. Σε μια περίοδο, κατά την οποία το εθνικό αλβανικό Κίνημα εξαπλωνόταν μεταξύ των μουσουλμάνων ιδίως Αλβανών και σε ορισμένα διαμερίσματα, οι Αλβανοί αρχηγοί, που εξέφραζαν διάφορες πολιτικές τάσεις ή στρέφονταν για τη λύση του πολιτικού τους προβλήματος προς την Ιταλία και την Αυστρία, απέρριπταν τη γραμμή των Ακροκεραυνίων ως οριοθέτηση μεταξύ της μελλοντικής αλβανικής και της ελληνικής επικράτειας. Οι ίδιοι απέρριπταν επίσης τη λειτουργία εκπαιδευτικών μηχανισμών, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στους αλβανόφωνους ορθοδόξους του Ηπειρωτικού χώρου. Οι Αλβανοί εθνικιστές αγωνίζονταν να συμπεριλάβουν τους Αλβανούς χριστιανούς, που βρίσκονταν τότε στο μεταβατικό στάδιο της διαδικασίας διαμόρφωσης της εθνικής τους συνείδησης, στις τάξεις του Κινήματός τους, μαζί με τους μουσουλμάνους.

Τη διατήρηση της ελληνικής επιρροής στους Αλβανούς χριστιανούς, η οποία ήταν τότε σημαντική, επιδίωξε γενικότερα η ελληνική πολιτική στην Ήπειρο, ενισχύοντας τη διάστασή τους με τους μουσουλμάνους. Για την υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων είχε και την υποστήριξη του Πατριαρχείου.

Σύμφωνα με τις οδηγίες που τους έδωσαν τα ελληνικά προξενεία και οι κατά τόπους Μητροπόλεις κατά τη διάρκεια των τελευταίων επαναστατικών αλβανικών κινήσεων, οι Αλβανοί χριστιανοί, στην πλειονότητά τους, διαφοροποίησαν τη θέση τους από τους στόχους των εθνικιστών για την παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας και ζήτησαν μαζί με τους Έλληνες, ως μέλη του Μιλλέτ του Πατριαρχείου, την εφαρμογή του Συντάγματος. Η κοινή στάση τους με τους Έλληνες πρέπει να αποδοθεί κυρίως στη σύμπτωση των συμφερόντων τους και κατά δεύτερο λόγο στην ελληνική επιρροή. Οι ίδιοι οι Αλβανοί χριστιανοί πίστευαν ότι οι σχέσεις κοινωνικής και οικονομικής υποταγής που τους συνέδεαν με τους μουσουλμάνους δεν επρόκειτο να μεταβληθούν με την ισχύ των νέων παραχωρήσεων και ότι για τη βελτίωση της θέσης τους ασφαλέστερη λύση αποτελούσε η εφαρμογή της ισοπολιτείας, στα πλαίσια του τουρκικού Συντάγματος. Οι Αλβανοί χριστιανοί είχαν το φόβο ότι οι μουσουλμάνοι ομογενείς τους θα υπερείχαν και πάλι κοινωνικά και αριθμητικά στη μελλοντική αλβανική επικράτεια. Το γεγονός αυτό γεννούσε ελπίδες σε ορισμένους Έλληνες εκπροσώπους ότι όσοι από τους Αλβανούς ορθοδόξους βρίσκονταν υπό την ελληνική επιρροή – “οι εν δυνάμει Έλληνες” – δεν θα προσχωρούσαν ενεργά στο αλβανικό εθνικό Κίνημα

στο άμεσο μέλλον. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα θα είχε την ευκαιρία, με την εφαρμογή ενός εξελληνιστικού εκπαιδευτικού μεταρρυθμιστικού προγράμματος, να τους μεταβάλει σταδιακά σε σημαντική πολιτική δύναμη για την υλοποίηση των σχεδίων της στην Ήπειρο. Οι ελπίδες και τα σχέδια αυτά των Ελλήνων εκπροσώπων υποδήλωναν ουσιαστικά ότι οι αλβανόφωνοι ορθόδοξοι χριστιανοί, στην πλειονότητά τους, δεν είχαν αποκρυσταλλωμένη ελληνική εθνική συνείδηση. Την τελευταία αυτή άποψη υποστήριζε γενικότερα τότε η επίσημη ελληνική πλευρά, σύμφωνα με το πνεύμα της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας του 19ου αιώνα. Αλλά η ερμηνεία αυτή για το ζήτημα της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης στους αλβανόφωνους ορθοδόξους, όπως προκύπτει από τις υπάρχουσες πηγές, δεν ανταποκρινόταν προς τα πραγματικά δεδομένα.

II

Μετά τις πρώτες πολεμικές και διπλωματικές εξελίξεις, που ακολούθησαν την έκρηξη του πρώτου βαλκανικού πολέμου, το Αλβανικό ζήτημα ήρθε στο προσκήνιο με την πρωτοβουλία της Αυστρίας, για λόγους που συνδέονταν με τη βαλκανική της πολιτική. Τη ρύθμιση του ζητήματος ανέλαβαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες αποφάσισαν την ίδρυση αλβανικού κράτους. Οι ενδιαφερόμενες βαλκανικές χώρες περιορίστηκαν να υποβάλουν τα αιτήματά τους για τη χάραξη των συνόρων του νέου κράτους. Διεκδικούσαν τμήματα των εδαφών, τα οποία οι Αλβανοί εθνικιστές και οι δύο Αδριατικές Δυνάμεις απαιτούσαν να συμπεριληφθούν σ' αυτό.

Η ελληνική κυβέρνηση, που διεξήγαγε το διπλωματικό αγώνα παράλληλα με τις πολεμικές επιχειρήσεις στο Ηπειρωτικό μέτωπο, κατηγορήθηκε από ορισμένους αντιπολιτευτικούς κύκλους, το περιβάλλον του βασιλιά Κωνσταντίνου και από πολλούς Ηπειρώτες ότι δεν ακολούθησε δυναμική πολιτική για τη ρύθμιση του Ηπειρωτικού ζητήματος.

Είναι αλήθεια ότι ο Βενιζέλος προτίμησε αρχικά να έρθει σε χωριστές διαπραγματεύσεις με την Ιταλία, ενώ είχε συμφωνήσει με τους κύκλους του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών να απευθυνθούν προς όλες τις Δυνάμεις για μια συνολική διευθέτηση των εκκρεμών εθνικών προβλημάτων. Το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τον Ιταλό Υπουργό Εξωτερικών San Giuliano να προσφύγει στους επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς, με τους οποίους έπεισε την ελληνική κυβέρνηση να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις ως προς τη χάραξη των συνόρων στην παράκτια ζώνη, με αντάλλαγμα αόριστες υποσχέσεις της Ιταλίας ότι θα μεσολαβούσε στη Βιέννη, για να γίνει η διευθέτησή τους στο εσωτερικό, κατά τρόπο ευνοϊκό για την Ελλάδα.

Συνεκτιμώντας πάντως κανείς όλες τις προσπάθειες, που κατέβαλε η ελληνική κυβέρνηση για να κερδίσει την υποστήριξη και των δύο ευρωπαϊκών

συνασπισμών υπέρ των ελληνικών αξιώσεων, θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι η τελική δυσμενής εξέλιξη του Ηπειρωτικού ζητήματος υπήρξε, κατά κύριο λόγο, το αποτέλεσμα της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων. Το ευρωπαϊκό Συμβούλιο, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες που αφορούσαν στη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας και τη ναυτική πολιτική τους στην Αδριατική και στη Μεσόγειο θάλασσα, αποφάσισε να γίνει η χάραξη των νοτίων και νοτιοανατολικών αλβανικών συνόρων κατά τρόπο που να ικανοποιεί τις επιδιώξεις και τα σχέδια των δύο Αδριατικών Δυνάμεων στη Βαλκανική. Προσφεύγοντας στη γνωστή τακτική των ανταλλαγμάτων, το Συμβούλιο προχώρησε παράλληλα σε μια ρύθμιση του Νησιωτικού ζητήματος που ευνοούσε την Ελλάδα και έδινε την ευκαιρία στην Entente να εξασφαλίσει την αποχώρηση της Ιταλίας από τα Δωδεκάνησα.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου έκρινε ότι η διεθνής θέση της χώρας και οι σχέσεις της προς την Τουρκία και τις άλλες βαλκανικές χώρες μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου την υποχρέωναν να δεχθεί τις αποφάσεις των Δυνάμεων για τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων. Την επιλογή αυτή της κυβέρνησης υποστήριξε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος, αν και επιδίωκε να προσχωρήσει η Ελλάδα στην Τριπλή Συμμαχία, είχε φανεί αδιάλλακτος αρχικά στην υποστήριξη των ελληνικών θέσεων για το Ηπειρωτικό ζήτημα. Είχε όμως δείξει κατόπιν προθυμία να προβεί η Ελλάδα σε σημαντικές παραχωρήσεις, κατά τις επαφές που είχε με εκπροσώπους των δύο Κεντρικών Δυνάμεων στην Αθήνα και στο Βερολίνο, ώστε να μη διαταραχθούν οι σχέσεις της Ελλάδας προς αυτές.

Ο Βενιζέλος πήρε τις τελικές αποφάσεις του, έχοντας και την ελπίδα ότι οι εξελίξεις στην Αλβανία και στα Βαλκάνια, ιδίως μετά την κήρυξη της ελληνικής αυτονομίας στη Βόρειο Ήπειρο κατά τους πρώτους μήνες του 1914, θα έδιναν την ευκαιρία στους Έλληνες να επαναθέσουν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου. Και οι προβλέψεις του επαληθεύθηκαν.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

1. ΠΗΓΑΙ

Ανέκδοτες

Α. Ιστορικόν Αρχείον Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδος

Φάκελλοι

1. ΑΥΕ - 1899 - 1900 - 1901 - Α.Α.Κ. - Γ' - Στατιστικοί πίνακες Αλβανίας, Ηπείρου και Μικράς Ασίας.
2. ΑΥΕ - 1900 - Α.Α.Κ. - Γ' - Στατιστικά στοιχεία εθνοτήτων περιοχής Μοναστηρίου και διαφόρων Μητροπόλεων.
3. ΑΥΕ - 1901 - 1907 - Α.Α.Κ. - Εμπιστευτικό Πρωτόκολλο, Πίναξ του εν Τουρκία πληθυσμού καζάς Αυλώνα.
4. ΑΥΕ - 1904 - Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, Διάφορα Προξενείου Αυλώνας.
5. ΑΥΕ - 1904 - Α.Α.Κ. - ΙΔ' - Αλβανικόν - υποφάκ. Προξενικά Ηπείρου, Βερατίου, Αυλώνας.
6. ΑΥΕ - 1909 - Α.Α.Κ. - ΙΘ' - Ήπειρος - Αλβανία.
7. ΑΥΕ - 1905 - Α.Α.Κ. - ΙΑ' / ΙΕ' - Μακεδονικός Αγών - Αλβανικό Ζήτημα - Σχέσεις Αλβανίας - Τουρκίας - Αναφοραί των Προξενείων του Αργυροκάστρου.
8. ΑΥΕ - 1906 - Α.Α.Κ. - ΙΒ' - Ηπειρωτικόν και Αλβανικόν ζήτημα. Προξενία Πρεβέζης, Ιωαννίνων, Σκόδρας.
9. ΑΥΕ - 1907 - Α.Α.Κ. - ΙΑ' - Αλβανικόν, Ηπειρώται (Προξενία Ηπείρου).
10. ΑΥΕ - 1907 - Α.Α.Κ. - ΙΘ' - Εκπαιδευτικά Μακεδονίας, Ηπείρου, Θράκης.
11. ΑΥΕ - 1907 - 1908 - Α.Α.Κ. - Ήπειρος - Υπόμνημα περί ιμλακίων. Αίτησις των χωρικών προς τον Σουλτάνο.
12. ΑΥΕ - 1910 - Β/50 - Προξεντίον Πρεβέζης - Πίναξ στατιστικός του πληθυσμού της εκκλησιαστικής περιφέρειας Νικοπόλεως και Πρεβέζης -

Για την εξέταση του θέματος ερευνήθηκαν οι φάκελλοι του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών από το 1910 έως το 1914 και ειδικά τα προξενία Ηπείρου, Αλβανίας, Μοναστηρίου, Κεττίγνης, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως και Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου. Επίσης ορισμένοι φάκελλοι του ιδίου Αρχείου από το 1900 έως το 1910.

Πίναξ στατιστικός των Ελληνικών σχολείων της ίδιας εκκλησιαστικής περιφέρειας.

13. ΑΥΕ - 1910 - 1911 - Β/52 - Ταραχαί εν Αλβανία.
14. ΑΥΕ - 1910 - Β/52 - Χριστιανοί στρατιώται εν Αλβανία - Λιποταξία κ.λπ.
15. ΑΥΕ - 1910 - Β/53 - Προξενείον Αργυροκάστρου - Διάφοροι ειδήσεις πολιτικά - Πρόνομα Χειμάρρας - Ηπειρωτικόν Ζήτημα.
16. ΑΥΕ - 1910 - Β/53 - Αναφοραί Προξενείων Ιωαννίνων και Πρεβέζης - Τρομοκρατική δράσις Τούρκων εις βάρος ελληνικού στοιχείου - Δράσις σωμάτων Πουτέτσι και Κρομμύδα - Δραστηριότης Αλβανών και Ρουμανικής προπαγάνδας.
17. ΑΥΕ - 1910 - Α.Α.Κ. - Β' - Ελληνοαλβανικά - Αναφοραί Προξενείου Δυρραχίου.
18. ΑΥΕ - 1910 - Α.Α.Κ. - ΙΗ', ΙΘ', Κ' - Προξενεία Αυλώνα, Αργυροκάστρου, Ιωαννίνων, Πρεβέζης, Δυρραχίου κ.ά. - Εκθέσεις διά την κατάστασιν εις Αλβανίαν - Ανησυχίαι διά κίνημα εναντίον της τουρκικής κατοχής - Αλβανικά - Διάφορα - Αλβανικά σχολεία, λέσχαι, εφημερίδες - Ζήτημα αλβανικού αλφαβήτου.
19. ΑΥΕ - 1910 - 1912 - Β/46 - Ρήξις Πανελληνίου Ενώσεως εν Ηνωμέναις Πολιτείαις.
20. ΑΥΕ - 1910 - Β/53 - Προξενεία Βερατίου ... Μοναστηρίου, Πρεβέζης, Σαράντα Εκκλησιών.
21. ΑΥΕ - 1910 - 1911 - Α.Α.Κ. - Αλβανικά - Αλβανική επανάστασις - Κίνημα Μαλισσόρων εν Αλβανία.
22. ΑΥΕ - 1910 - 1911 - Α.Α.Κ. - Απρόβλεπτοι δαπάναι διαφόρων Προξενείων - Ανάπτυξις ελληνικού εμπορίου εις Αλβανίαν.
23. ΑΥΕ - 1911 - Β/34 - Υπότροφοι Ηπείρου.
24. ΑΥΕ - 1911 - Β/34 - Πολιτικόν - Υποτροφίαι κ.λπ.
25. ΑΥΕ - 1911 - Β/39 - Εκπαιδευτικόν ζήτημα εν Τουρκία.
26. ΑΥΕ - 1911 - Β/39 - 1. Συνεννοήσεις εθνοτήτων, 2. Αιτήματα Πατριαρχείων ως προς τούτο, 3. Ψηφίσματα αντιπροσώπων καζάδων.
27. ΑΥΕ - 1911 - Β/52 - Επαναστατικάί ενέργειαι Αλβανών εν Ηπείρω και Κορυτσά.
28. ΑΥΕ - 1911 - Β/52 - Αλβανική επανάστασις.
29. ΑΥΕ - 1911 - Β/52 - Αλβανικά (1908 - 1910).
30. ΑΥΕ - 1911 - Β/55 - Αντίγραφα Εγκυκλίου περί Αλβανικού Ζητήματος.
31. ΑΥΕ - 1911 - Β/52 - Αλβανικά - Εξέγερσις Μαλισσόρων - Εκθέσεις Σκούρτη και ελληνικών Προξενείων.
32. ΑΥΕ - 1911 - Β/52 - Ιταλοτουρκικός πόλεμος.
33. ΑΥΕ - 1911 - Β/53 - Προξενείον Αυλώνα.
34. ΑΥΕ - 1911 - Β/53 - Προξενείον Βερατίου (απρόβλεπτα).
35. ΑΥΕ - 1911 - Β/53 - Προξενείον Πρεβέζης.
36. ΑΥΕ - 1911 - Α.Α.Κ. - Η' - Προξενείον Αυλώνα.
37. ΑΥΕ - 1911 - Β/53 - Προξενείον Αργυροκάστρου.

38. ΑΥΕ - 1911 - Α.Α.Κ. - Περί Ηπείρου και Αλβανίας - Στρατιωτικά - Εγκύκλιος Ιωάννου Γρυπάρη προς τας Ελληνικάς Πρεσβείας της Τουρκίας, 30/6/1911 - Περυσινή επανάστασις.
39. ΑΥΕ - 1911 - Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως - Αλβανικά.
40. ΑΥΕ - 1911 - 1912, 12/1, 4/III - Ενέργειαι και δράσις ιταλικής σχολής και θρησκευτικής προπαγάνδας εν Ηπείρω.
41. ΑΥΕ - 1911 - 1912 - Δράσις Αλβανών Εθνικιστών εις Αμερικήν - Προσπάθειαι ελληνοαλβανικής προσεγγίσεως - Ποιπτής Ματσούκας - Έρανοι υπέρ των Αλβανών.
42. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - 34-38.
43. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Στατιστικά στοιχεία εθνοτήτων Τουρκίας και Μακεδονίας.
44. ΑΥΕ - 1912 - Β/55 Στατιστικά πληροφοροί Μακεδονίας και Ηπείρου.
45. ΑΥΕ - 1912 - Στατιστικοί πίνακες πληθυσμού εκπαιδεύσεως τουρκοκρατούμενων περιοχών.
46. ΑΥΕ - 1912 - Β/53, 54, 152 - Στατιστικά Ηπείρου και Αλβανίας, Βερατίου Απρόβλεπτα - Λαθρεμπόριον όπλων.
47. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Απρόβλεπτα Προξενείων Αργυροκάστρου, Βερατίου, Αυλώνα, Ιωαννίνων.
48. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Ανταρτική δράσις Σπυρομήλιου εις Β. Ήπειρον.
49. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Περί Αλβανίας (υπάρχει Χάρτης της Αλβανίας του Φαήκ Μπέη Κονίτσα).
50. ΑΥΕ - 1912 - Β/48 - Στρατιωτικά.
51. ΑΥΕ - 1912 - Β/52, 53, 54 - Αλβανικά.
52. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Αλβανικόν Ζήτημα.
53. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Αλβανική Επανάστασις, Έκθεσις περί του Ελληνοαλβανικού Ζητήματος, υπό Πέτρου Ι. Τζωβάννη, εν Αθήναις τη 12-7-1912, προς το λίαν αξιότιμον Β' Πολιτικόν τμήμα του επί των Εξωτερικών Σεβαστού Υπουργείου.
54. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Αλβανικαί εφημερίδες - Αλβανική Γλώσσα.
55. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Αλβανικά Σχολεία.
56. ΑΥΕ - 1912 - Β/33, 34 - Εκπαιδευτικά προγράμματα - Εκπαιδευτικά Ηπείρου-Αλβανίας.
57. ΑΥΕ - 1912 - Β/36 - Εκπαιδευτικά χορηγήματα.
58. ΑΥΕ - 1912 - Β/45 - Ρουμανική προπαγάνδα εις Μακεδονίαν και Θεσσαλίαν.
59. ΑΥΕ - 1912 - Β/36 - Απρόβλεπτα Προξενείων Σκόδρας, Αυλώνα, Ιωαννίνων.
60. ΑΥΕ - 1912 - Β/38 - Εκλογικόν Ζήτημα.
61. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Ζ' - Περί Αυλώνα.
62. ΑΥΕ - 1912 - Β/53 - Προξενείον Σκοπίων και Αργυροκάστρου, Απρόβλεπτα Αυλώνος.
63. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Προξενείον Αυλώνα.

64. Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Αλβανικά.
65. ΑΥΕ - 1912 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Οικουμενικόν Πατριαρχείον.
66. ΑΥΕ - 1912 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Τηλεγραφήματα Μαΐου-Σεπτεμβρίου.
67. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Διάφορα της Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως, Ελληνοαλβανικά - Συνεννοήσεις Ελλάδος, Βουλγαρίας, Τουρκίας διάτας εκλογάς.
68. ΑΥΕ 1912 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Εμπιστευτικά Εκθέσεις Προξενικών Αρχών εν Ελλάδι.
69. ΑΥΕ - 1912 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Διάφορα Ατακτοποίητα, Εμπιστευτικά.
70. ΑΥΕ - 1912 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Εκλογαί Β' εν Τούρκια.
71. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Εκλογικόν τακρίριον της 29ης Φεβρουαρίου 1912 - Η δραστηριότης του τουρκικού Κομιτάτου, επιστολή πιθανώς του Αθ. Σουλτώτη προς Λ. Κορομπλάν εν Κωνσταντινουπόλει τη 17η ... 1912.
72. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Διπλωματικά προσπάθεια διά την ανακήρυξιν αυτονόμου Αλβανίας - Ισμαήλ Κεμάλ - Αντίδρασις των Τούρκων - Αναφοραί διά την κατάστασιν των μαχομένων εις Μπιζάνι Τούρκων.
73. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Α' - Η ίδρυσις της Βαλκανικής Συμμαχίας.
74. ΑΥΕ - 1912 - Β/53 - Αλβανική επανάστασις, Αποβίβασις ελληνικού στρατού εις Χειμάρραν - Τηλεγραφήματα Σπυρομήλιου και Σαχτούρη.
75. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Γ' - Εσωτ. Βουλή - Κυβέρνησις Τουρκίας - Ευρωπαϊκή Διπλωματία, Ειρήνη Βαλκανικής Χερσονήσου - Άρθρον 23 Συνθήκης Βερολίνου - Πρότασις Berchtold.
76. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - ΙΓ' - Διπλωματικά ενέργειαι Ελλάδος αφορώσαι εις την απελευθέρωσιν των Νήσων.
77. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Αναφοραί Προξενείων Σκοπίων, Μοναστηρίου, Σερρών - Κατάληψις των Σκοπίων υπό Αλβανών - Η σφαγή της Κοτσάνης.
78. ΑΥΕ - 1912 - Β/45 - Δράσις ενόπλων συμμοριών (Βουλγάρων, Τούρκων, Ελλήνων) εις Μακεδονίαν και Ήπειρον.
79. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Προξενείον Δυρραχίου.
80. ΑΥΕ - 1912 - Β/52 - Επανάστασις Αλβανών εν Ηπείρω και Κορυτσά.
81. ΑΥΕ - 1912 - Β/53 - Προξενείον Ιωαννίνων - Αναρχία και Ληστεία εν τω βελαττίω Ιωαννίνων.
82. ΑΥΕ - 1912 - Α/14 - Α/5 - Τουρκοβουλγαρικά σχέσεις - Σύνθεσις του βουλγαρικού στρατού και η προετοιμασία του διά πόλεμον.
83. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Αλβανικά.
84. ΑΥΕ - 1912 - Β/53 - Περί αναθέσεως αρχηγίας στρατού Ηπείρου εις διάδοχον Κωνσταντίνον.
85. ΑΥΕ - 1912 - Δ/14 - Αναφοραί Προξενείων Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης διά την δράσιν αλβανικών και βουλγαρικών συμμοριών.
86. ΑΥΕ - 1912 - Β/35 - Σχέσεις Πατριαρχείου και Εξαρχίας.

87. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - 39 - Έκθεσις περί Χειμάρρας και Στατιστική Ηπείρου.
88. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Βουλγαρικά.
89. ΑΥΕ - 1912 - Δ/101 - Τύπος Ευρωπαϊκός εν γένει.
90. ΑΥΕ - 1912 - Δ/108 - Τύπος εν Αγγλία.
91. ΑΥΕ - 1912 - Θ' - Τύπος - Αποκόμματα Ευρωπαϊκού Τύπου.
92. ΑΥΕ - 1912 - Α.Α.Κ. - Ι' - Περιοδεία της Τουρκικής επιτροπής μεταρρυθμίσεων εις την Αλβανίαν (Μάρτιος-Απρίλιος) - Πολιτική της ελληνικής κυβερνήσεως.
93. ΑΥΕ - 1912 - Α/5 - Πολιτικάί Ειδήσεις - Γενικάί Πολιτικάί Ειδήσεις.
94. ΑΥΕ - 1913 - Α/4 - Κινήσεις Ρουμανιζόντων εν τω εξωτερικώ.
95. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 - Η παρέμβασις της Ρωσίας εις το Άγιον Όρος.
96. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. - 5 - Περιοδεία Διαδόχου εις Ήπειρον - Εκκλυσιαστική υπαγωγή των νεοαποκτηθέντων εδαφών.
97. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. - 28, 29, 30 - Αναφοραί Διαδόχου Κωνσταντίνου - Εμπρησμοί εις την Ήπειρον.
98. ΑΥΕ - 1913 - Α/4, Α/4/ Α/5.
99. ΑΥΕ - 1913 - 29Χ29Χ29Χ29 - Ενέργειαι Ελλάδος, συμμαχικών και εχθρικών Δυνάμεων και Μεγάλων Δυνάμεων εν τω Β. Ήπειρωτικώ και Αλβανικώ ζητήματι.
100. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. 40 - Καταγγελίαί Άγγλων περί βιαιοτήτων του ελληνικού στρατού εις βάρος των Αλβανών εις Β. Ήπειρον.
101. ΑΥΕ - 1913 - Ανασχ. 77 (74-91) - Αποστολή Διεθνούς Επιτροπής προς καθορισμόν των μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας συνόρων.
102. ΑΥΕ - 1913 - Α/1 - Στάσις των Μεγάλων Δυνάμεων κατά την διάρκειαν της επισκέψεως της Διεθνούς Επιτροπής εις Ήπειρον.
103. ΑΥΕ - 1913 - Ανασχ. 105-108 - Υπόμνημα και αξιώσις της ελληνικής κυβερνήσεως σχετικά με τα αλβανικά σύνορα - Εγκύκλιος Δαγκλή (Ιούλιος 1913) - Περί πολιτικής της κυβερνήσεως.
104. ΑΥΕ - 1913 - Β/35 - Ζυμώσεις εν Βορείω Ήπείρω και Αλβανία - Επιτροπή - Υπόμνημα Ιλάρχου Μελά.
105. ΑΥΕ - 1913 - 13/5/Α - Πρεσβευτική Συνδιάσκεψις εν Λονδίνω προς διακανονισμόν των μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας συνόρων.
106. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ.- 3, 4, 6, 10, 15 - Στάσις των Δυνάμεων και των Συμμάχων από της κηρύξεως του Β' Βαλκανικού πολέμου μέχρις ενάρξεως διαπραγματεύσεων του Βουκουρεστίου.
107. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 - Κατηγορίαί Βουλγαρίας περί δήθεν διώξεων εναντίον Βουλγάρων Μακεδονίας και Θράκης.
108. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 - Πολιτικά και Εσωτερικά Ρουμανίας.
109. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 - Αναφοραί πρέσβων Βιέννης και Κωνσταντινοπόλεως.
110. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 - Περί Βουλγαρίας - Πολιτική επί Δωδεκανήσου - Στατιστική.
111. ΑΥΕ - 1913 - Διακοίνωσις Δυνάμεων διά τερματισμόν του πολέμου - Διαπραγματεύσεις Συνέδρων και Συνθήκη του Λονδίνου.

112. ΑΥΕ - 1913 - Β/36 - Κουτσοβλαχικόν Ζήτημα - Αποστολή εις Βόρειον Ἡπειρον - Ἐκθεσις περί Χειμάρρας - Κυβερνήσεις προσωρινῆς Ἀλβανίας - Στατιστικά - Καταγγελίαι Ἀγγλων περί βιαιοτήτων εις Βόρειον Ἡπειρον.
113. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. 28 (28, 29, 30) - Διάφορα Ανακοινωθέντα.
114. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. 29 (28, 29, 30) - Αναφοραί Διαδόχου Κωνσταντίνου ἐξ Ἰωαννίνων καὶ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Βασιλέα.
115. ΑΥΕ - 1913 - Α/5 Ἐγγραφα καὶ τηλεγραφήματα σχετικὰ πρὸς Ἀλβανίαν καὶ συνοριακὴν γραμμὴν.
116. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. 23-27 - Ἀνθελληνικά Δημοσιεύματα βουλγαρικοῦ Τύπου - Διάφορα.
117. ΑΥΕ - 1913 - Β/52 (Β/36, Β/43, Β/52) - Επαναστατικαί ἐνέργειαι τῶν Ἀλβανῶν εις Ἡπειρον.
118. ΑΥΕ - 1913 - Β/59, Β/130, Β/133, Β/140, Β/175 - Ἀπέλασις Ἀμερικανοῦ Ἱεραποστόλου Κένεδυ ἐκ Κορυτσάς.
119. ΑΥΕ - 1913 - Ἀνασχ. 76 - Ζυμώσεις ἀπὸ κατάληψιν ἐδαφῶν ἕως καθορισμὸν τῶν συνόρων εις Β. Ἡπειρον.
120. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. 41 - Ἐσωτ. Δραστηριότητες προσκόπων ἐλληνικῆς κυβερνήσεως εις τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐλληνικά ἐδάφη. Κατασκοπεία ἐν Τουρκίᾳ.
121. ΑΥΕ - 1913 - Α.Α.Κ. - Ἐκπαιδευτικά.
122. ΑΥΕ - 1913 - Δ/108 - Ευρωπαϊκὸς Τύπος ἐν γένει.
123. ΑΥΕ - 1913 - Δ/100/101 - Ἐσωτερικὸς Τύπος.
124. ΑΥΕ - 1913 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ἀπελάσεις, πιέσεις κατὰ Ἑλλήνων - Βιαιοπραγίαι.
125. ΑΥΕ - 1913 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Ἀλληλογραφία, Φεβρουάριος, Ἰούλιος, Αύγουστος, Δεκέμβριος.
126. ΑΥΕ - 1913 - Κωνσταντινουπόλεως Πρεσβεία - Διάφορα ἔγγραφα ἀναγόμενα εις περιόδους 1912-1913.
127. ΑΥΕ - 1913 - Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον - Ἀγῶν Αυστρίας, Ἰταλίας ἐν Βορείῳ Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ.
128. ΑΥΕ - 1913 - Ἀνασχ. 39 (35-44) - Καταστροφαί ἐλληνικῶν χωρίων ὑπὸ Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου.
129. ΑΥΕ - 1913 - Α/5α - Πολιτεία Ευρωπαϊκῶν Δυνάμεων κατὰ τὴν περίοδον ουδετερότητος τῆς Ἑλλάδος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
130. ΑΥΕ - 1914 - Α/5 γ Α - Ἀποχώρησις ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ Βορείου Ἠπείρου.

Β. Ιστορικόν Αρχείον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος

Αρχείον Σπύρου Σπυρομήλιου
Αρχείον Χειμάρρας και "Ήπειρος Ελευθέρα"

Φάκελλοι που χρησιμοποιήθηκαν

1.	Φάκ. 1:	α) Οκτώβριος - Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1912
2.	Φάκ. 2:	β) Οκτώβριος - Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1912
3.	Φάκ. 3:	Ιανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος 1913
4.	Φάκ. 4:	Απρίλιος - Μάιος - Ιούνιος 1913
5.	Φάκ. 5:	Ιούλιος - Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1913
6.	Φάκ. 6:	Οκτώβριος - Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1913
7.	Φάκ. 7:	Ιανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος 1914
8.	Φάκ. 10:	Τηλεγραφήματα
Βιβλία	1:	(Copie de Lettres): Αναφοράι και Εγκύκλιοι του Δ.Σ. προς τα Τμήματα.
	2:	(Δ.Σ.) Πρακτικά Συνεδριάσεων και απολογισμοί εξόδων-εσόδων 10-11-09.

Αρχείον Γεωργίου Δούμα, 1913-1914

Φάκ. 1, 2.

Αρχείον Σοφίας Εμπειρικού

Γ. Ιστορικόν Αρχείον Μουσείου Μπενάκη

Αρχείον Παναγιώτου Γ. Δαγκλή

Φάκελλοι που χρησιμοποιήθηκαν

1.	Φάκ. 24:	1907-1910 - Αλύτρωτος Ήπειρος - Αλβανία - Επιστολαί Μελά, Σπυρομήλιου κ.ά.
2.	Φάκ. 30:	Εκστρατεία Δυτικής Μακεδονίας - Διάσκεψις Λονδίνου - Γιάννενα 1912-1913
3.	Φάκ. 33:	Γιάννενα 1913
4.	Φάκ. 44:	Βορειοηπειρωτικά 1913-1914

Αρχείον Ελευθερίου Βενιζέλου

1.	Φάκ. 173/φ.5	Επίσημα Υπουργείου Εξωτερικών 1911 - Ιανουάριος - Φεβρουάριος - Απρίλιος 1911.
2.	Φάκ. 173/φ.151	Επίσημα Νομικά Πρόσωπα προς Πρωθυπουργόν 1911 III

3. Φάκ. 173/φ.189 Επίσημα Νομικά Πρόσωπα προς Υπουργείον Εξωτερικών 1907-1932
4. Φάκ. 173/φ.364 ΙΔΙΩΤΙΚΑ (B)
Επιστολαί προς Ελ. Βενιζέλον 1912

Αρχείον Βορειοηπειρωτικού Αγώνος

1. Φάκ. 1 Επιστολαί 1913-1915
2. Φάκ. 2 Απρίλιος - Σεπτέμβριος - Οκτώβριος - Νοέμβριος 1913
3. Φάκ. 3 Πρακτικά Συνελεύσεως - Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1914

Αρχείον Νικολάου Πλαστήρα -
Αλληλογραφία 1908-1923, Φάκ. 7

Δ. Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχείον Τσόντου Βάρδα, Φάκ. 7 και 8

Ε. Ιστορικών Αρχείον της Νεωτέρας Περιόδου της Ιστορίας της Ακαδημίας Αθηνών - Μικροφίλμς:

α) Public Record Office (P.R.O.)

F.O., Political, Greece:

1.F.O. 371 / 1912 / vol. 1380, MA2

2.F.O. 371 / 1912 / vol. 1381

3.F.O. 371 / 1913 / vol. 1654

4.F.O. 371 / 1913 / vol. 1655

5.F.O. 371 / 1913 / vol. 1656

- β) Haus Hof-u Staatsarchiv Politisches Archiv (Wien) XV Griechenland F.z.
Berichte Weisungen (1913)
MA7/299 - 301A - 308 1913-1914

ΣΤ. Αρχείον του Υπουργείου Εξωτερικών της Αγγλίας - Public Record Office (P.R.O.)

- α) Albania και Turkish War, 1913 MPK 284,
F.O. 371 / 1802 XC/2704
F.O. 371 / 1803 XC/2704
F.O. 371 / 1804 XC/3186
- β) Archives of Albania International Commission of Control
(Britisch delegation) 1913 to 1914, F.O. 320/1

**Z. Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Γαλλίας, N&Albanie, 83 D40-
vol. 1-10 και 11-18 F.N. / E 840, Albanie 1913 - 1914**

Δημοσιευμένες Συλλογές Αρχείων

Αυστρία

**Österreich - Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen' Krise 1908 bis zum
Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch -
Ungarischen Ministeriums des Aussern**, edited by Ludwig Bittner, Alfred Francis
Pribram, Heinrich Srbik and Hans Uebersberger, 9 vols. Vienna, Österreichischer
Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930. Χρησιμοποιήθηκαν οι
Τόμοι VI και VII (1913-1914).

Γαλλία

Ministère des Affaires Etrangères, Commission de publication des documents
relatifs aux origines de la guerre de 1914, **Documents diplomatiques français,
1871-1914, 38 vols. Paris: Imprimerie nationale, 1929-1959, 31ème.Série**
(1911-1914) Χρησιμοποιήθηκαν οι Τόμοι III, IV, V, VI, VII, VIII.

Γερμανία

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1814-1914, Edited by Johannes
Lepsius Albrecht Mendelssohn Bartholdy, and Friedrich Thimme, 40 vols. Berlin:
Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, m.b.H., 1922-1927.
Χρησιμοποιήθηκε ο Τόμος 36:2, Kapitel CCLXXIX - Die Konstituierung des
Albanischen Staates.

Μεγάλη Βρεταννία

British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, edited by G.P. Gooch
and Harold Temperley. 11 vols. London: H.M.S.O., 1926-1938.
Χρησιμοποιήθηκαν οι Τόμοι IX και X.

2. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

α. Σε Ξένη Γλώσσα

- Ahmad, Feroz, **The Young Turks: The Committee of Union and Progress in
Turkish Politics 1908-1914**, London 1969.
- Albrecht-Carrié, René, **A Diplomatic History of Europe, Since the Congress of
Vienna, Harper+Brothers Publishers**, New York 1958.
- Anderson, M.S., **The Eastern Question 1774-1923, A Study in International
Relations**, London, Melbourne, Toronto, Mackmillan, New York, St.
Martinpress 1966.

- Ανώνυμος, *Mémoire sur l' Albanie*, Paris le 16 Avril 1919.
- Ανώνυμος, *Mémoire sur l' Epire du Nord*, 10 Février 1919.
- Arnakis, G.G., "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism" στο Charles and Barbara Jelavich, επιμ. *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth century*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1963, σελ. 115-144.
- Αρς, Γκριγκόρι Λ., *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα Τέλη του ΙΗ' και στις Αρχές του ΙΘ' Αιώνα*, μετάφραση, Αθήνα 1994.
- Bartl, Peter, "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1812)", *Albanische Forschungen*, 8, Wiesbaden 1965.
- Bérard, Victor, *La Turquie et l' Hellénisme Contemporain*, Paris 1896.
- Black, C.E., "Russia and the Modernisation of the Balkans", στο Charles and Barbara Jelavich, επιμ. *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1963, σελ. 145-172.
- Bodger, A., "Russia and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent, επιμ. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen & Unwin 1984, σελ. 76-102.
- Bosworth, R., *Italy and the Approach of the First World War*, London and Basingtone, Macmillan 1983, σελ. 315.
- Ο ίδιος, "Italy and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent, επιμ. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen & Unwin 1984, σελ. 52-72.
- Ο ίδιος, "The Albanian Forests of Signor Giacomo Vismara: A Case Study of Italian Economic Imperialism during the Foreign Ministry of Antonino di San Giuliano", *The Historical Journal*, XVIII:3 (1975), σελ. 571-586.
- Bridge, F.R., "The Habsburg Monarchy and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent, επιμ. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen & Unwin 1984, σελ. 31-50.
- Ο ίδιος, "Relations with Austria-Hungary and the Balkan States, 1905-1908", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press 1977, σελ. 165-178.
- Capps, Edward, *Greece, Albania and Northern Epirus with an epilogue and index by Basil J. Photos*, Chicago, Argonaut Inc. 1963.
- Cassavetes, N.J., *Epirus and Albania with a map*, London 1919.
- Crampton, J.R., *The Hollow Detente, Anglo-German Relations in the Balkans 1911-1914*, New York, Humanities Press 1980.
- Ο ίδιος, "The Balkans, 1909-1914", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press 1977, σελ. 256-271.
- Davison R., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1963.
- Dakin, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1966.

- Ο ίδιος, "The Greek Proposals for an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", *Balkan Studies*, 3:1, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 43-60.
- Ο ίδιος, "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States 1908-1914", *Balkan Studies*, 3:2, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 327-336.
- Dillon, E.J., "The Albanian Tangle", *The Fortnightly Review*, N^o D LXXI, New Series (1914), σελ. 5-27.
- Driault, E. et L' Héritier M., *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos Jours*, Les presses Universitaires de France, Paris 1925, Τόμοι Γ', Δ'.
- Durham, Edith M., *Twenty years of Balkan Tangle*, London, George Allen & Unwin, 1920.
- Η ίδια, "The Albanian Question", *Contemporary Review*, October 1917, σελ. 386-392.
- Fischer, Fritz, *War of Illusions, German Policies from 1911 to 1914*, New York, W. Norton + Company 1975.
- Frangulis, M.A.F., *La Question du Proche Orient, Mémoire sur les déclarations faites et les décisions prises par les Puissances Alliées et Associées*, Paris 1922.
- Ο ίδιος, *L'Épire du Nord devant la Conférence de la Paix*, Paris 1921.
- Fulton, B., "France and the End of the Ottoman Empire", στο M. Kent, επιμ. *The Great Powers and the End of Ottoman Empire*, London, George Allen & Unwin 1984, σελ. 141-172.
- Graves, Robert W., *Storm Centers of the Near East: Personal Memories, 1879-1929*, London 1933.
- Hayes, C.J.H., *A Generation of Materialism, 1871-1900*, Harper and Row, Publishers, New York 1953.
- Hale, Oron J., *The Great Illusion, 1900-1914*, University of Virginia Press 1971.
- Halpern, Paul G., *The Mediterranean Naval Situation, 1908-1914*, Cambridge, Mass., Harvard University Press 1971.
- Hamilton, K., "Great Britain and France 1905-1911", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University 1977, σελ. 113-133.
- Ο ίδιος, "Great Britain and France 1909-1914", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University 1977, σελ. 324-342.
- Helmreich, E.C., *The Diplomacy of the Balkan Wars, (1912-1913)*, Cambridge, Mass. 1938.
- Ο ίδιος, "The Conflict between Germany and Austria over Balkan Policy, 1913-1914", στο *Essays in the History of Modern Europe*, ed. by Donald McKay, New York and London 1936, σελ. 130-148.
- Inalcik, Halil, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London 1985.
- Jelavich, Charles and Barbara, *The Establishment of the Balkan National States (1804-1920)*, University of Washington Press 1977.

- Jelavich, Charles, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia (1879-1886)*, University of California Press 1958.
- Jessen, Frantz de, "Η Αλβανία", *Ελληνισμός*, Τόμος ΙΖ' (1914), σελ. 152-156.
- Joll, James, *The Origins of the First World War*, London and New York 1984.
- Kaldis, W.P. and Lagoe, R.J. , "Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914", *Journal of Modern History*, The University of Chicago Press, On-Demand Supplement Abstracts printed in Volume 51, No. 2, June 1979.
- Kaleshi, Hasan (Pristina), "Dr. Ibrahim Temo - der Gründer des Jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt", *Südost Forschungen*, Band XXXV, (1976), σελ. 110-145.
- Keiger, John F.V., *France and the Origins of the First World War*, New York 1983.
- Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries, the Rise and Fall of the Turkish Empire*, London 1977.
- Kitromilidis, Paschalis, "The Dialectic of Intolerance, Ideological Dimensions of Ethnic Conflict", *Journal of the Hellenic Diaspora*, VI:4, (1979), σελ. 5-30.
- Kokalari, Mexhit, "La Ligue Albanaise et la Grande Insurrection Paysanne de 1847", *Studime Historike*, X:2, (1974), σελ. 131-158.
- Kondis, Basil, *Greece and Albania 1908-1914*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1976.
- Ο ίδιος, "The Malissori Uprising of 1911 and Greek-Albanian Negotiations in the United States, for a secret Understanding", *Balkan Studies*, Θεσσαλονίκη 1955, Τόμος ΙΗ', σελ. 99-119.
- Ο ίδιος, "Η Βαλκανική Συμμαχία του 1912 και η Ανεξαρτησία της Αλβανίας", *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Τόμος Γ', Θεσσαλονίκη 1974, Παράρτημα, σελ. 1-16.
- Ο ίδιος, "Ο Αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισερένης και ο Ρόλος του στον Καθορισμό των Ηπειρωτικών συνόρων, 1877-1878" *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Τόμος Γ', Θεσσαλονίκη 1974, Παράρτημα, σελ. 199-208.
- Ο ίδιος, "Ηπειρος" στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΓ', Αθήνα (1977), σελ. 388-391.
- Ο ίδιος, "Η Κυβέρνηση της αυτόνομης Β. Ηπείρου, και η Εξέγερση στην Κεντρική Αλβανία το 1914", *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Τόμος Δ', Θεσσαλονίκη 1975, Παράρτημα, σελ. 105-126.
- Ο ίδιος, "D.I. Xoxha: Η Δραστηριότητα του Συλλόγου Ιωαννίνων 'Η Ένωση' κατά τα έτη 1908-1912", *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Τόμος Ζ' (1978), Παράρτημα, σελ. 119-149.
- Kostanich, H., "Macedonia, a Study in Political Geography, στο Charles and Barbara Jelavich, επιμ. *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since Eighteenth Century*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1963, σελ. 3-51.

- Koch, H.W., επιμ. *The Origins of the First World War, Great Power Rivalry and German War Aims*, London and Basingtone, Mackmillan, second edition, 1984.
- Langer, Willlliam L, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, second edition, New York 1948.
- Leon, George B., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974.
Ο ίδιος, "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", *Balkan Studies*, 2, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 61-80.
- Ο ίδιος, "Greece and the Central Powers, 1913-1914: The Origins of the National Schism", *Südost Forschungen*, XXXIX (1980), σελ. 116-167.
- Leontaritis, G.B., *Greece and the First World War: From Neutrality to Intervention, 1917-1918*, East European Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York 1990.
- Lewis, B., *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, University Press, London, New York, Toronto 1961.
- Lichnowsky, Prince Karl Max von, *My Mission to London 1912-1914*, (Late German Ambassador in England 1912-1914), Cassel and Company Limited London, New York Toronto & Melbourne 1918.
- Malakasses, John Thomas, "The United States position 1946-1949 on Greece's claims to South Albania", *Δωδώνη*, Τόμος Κ' (1984), σελ. 313-330 και Τόμος ΙΔ', σελ. 29-46.
- Ο ίδιος, *The Greek Naval building program in 1910-1914 and the United States. America's Stand in the Greco-Turkish Rivalry for supremacy in the Aegean. A study in American diplomacy with Greece*, Ιωάννινα, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1978.
- Mantran, R., *Histoire de l'Empire Ottoman* (publié avec le concours du Centre National des Lettres), Paris 1989.
- Medlicott, W., "Austria-Hungary, Turkey and the Balkans" στο *The New Cambridge Modern History*, Τόμος XI (1877-1879), σελ. 323-351.
- Ο ίδιος, *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*, Greenwood press, publishers, New York 1969.
- Mile, E., "Η Επέκταση του συστήματος των Τσιφλικιών στα Αλβανικά εδάφη" (τέλη του ΙΗ', αρχές του ΙΘ' αιώνα)", στο Σπ. Ασδραχά επιμ., *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος - 19ος αιώνας)*, έκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1975, σελ. 185-188.
- Mommsen, W.I., *Theories of Imperialism*, Düsseldorf 1976.
- Nicol, D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, (Ανάπτυξον εκ της Ηπειρωτικής Εστίας)*, Ιωάννινα 1974.
- Papadakis, B.P., *Question Nord Epirote, Histoire Diplomatique de la question Nord-Epirote*, Athènes 1958 (1912-1957).
- Panayotopoulos, A., "Early Relations between the Greeks and the Young Turks", *Balkan Studies*, 21:1, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 87-95.
- Panayotopoulos, A.J., "The Great Idea and the Vision of Eastern Federation: a

- Propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souliotis-Nicolaidis", *Balkan Studies*, 21:1, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 331-365.
- Peacock, Wadham, "The Future of Albania", *The Fortnightly Review*, N^o DLVII, XCI, σελ. 920-932.
- Peyfuss, M.D., *Die Aromunische Frage, Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns. Der griechisch-rumänische Konflikt*, Hermann Bohlaus Nachf. Wien-Köln-Graz, 1974.
- Pipinelis, P., *Europe and the Albanian Question*, Chicago, 1963.
- Prevelakis, E., "Eleutherios Venizelos and the Balkan Wars", *Balkan Studies* 7:2, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 363-378.
- Pollo, S. - Puto, A., *Ιστορία της Αλβανίας*, Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη 1979.
- Puto, A., *L'Indépendance Albanaise et la Diplomatie des Grandes Puissances, 1912-1914*, Tirana 1982.
- Reeves, Pember W., *A plea for a civilised Epirus*, London, The Aegean Islands Committee 1913.
- Ο ίδιος, *Albania and Epirus*, London 1914.
- Reuter, Peter von, *Die Balkanpolitik der Französischen Imperialismus 1911-1914*, Frankfurt, New York: Campus Verlag 1979.
- Robbins, K.G., "Foreign Policy, government Structure and public Opinion", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University 1977, σελ. 532-546.
- Rossos, Andrew, *Russia and the Balkans, Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908-1914*, Toronto and London 1981.
- Schanderl, H., "Die Albanienpolitik Österreich - Ungarns und Italiens, 1877-1908", *Albanische Forschungen*, 9 Wiesbaden 1971.
- Schaw, Stanford J., "The Ottoman View of the Balkans", στο Charles and Barbara Jelavich, επιμ. *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Berkeley and Los Angeles University of California Press 1963, σελ. 56-75.
- Shafer, B.C., *Faces of Nationalism*, New Louis and London, Harcourt Race, Jovanovich 1972.
- Schiro, G., *Το Χρονικό των Τόκκων*, έκδ. E.H.M., Ιωάννινα 1965.
- Shkodra, Ziya, *La Ville Albanaise au Cours de la Renaissance Nationale (1831-1912)*, Académie des Sciences de la R.R.S. d' Albanie, Institut d' Histoire, Tirana 1988.
- Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton, N.J. 1967.
- Ο ίδιος, "Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomous Trends: The Albanian League 1878-1881", *American Slavic and East European Review*, XII, (1953), σελ. 219-232.
- Ο ίδιος, "Albanian Political Thought and Revival (1881-1912)", Ανάτυπο από το *Südost Forschungen* XIII, München 1954.
- Ο ίδιος, "Beginnings of National Albanian Trends in Culture and Education (1878-

1912)", *Journal of Central European Affairs*, 12, 4 January 1953, σελ. 356-367.

Stavrianos, L.S., *The Balkans Since 1453*, New York, Chicago and London 1958.

Ο ίδιος, *Balkan Federation, A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, Northampton Mass. 1942, ανατύπωση 1964, Archon Books.

Stickney, E.P., *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs 1912-1913*, Stanford University Press, California 1926.

Stoianovich, Traian, "Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος Έμπορος", στο Σπ. Ασδραχά, επιμ. *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (16ος - 19ος αιώνας)* έκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1975, σελ. 294-345.

Stoianovich, Michailo, *The Great Powers and the Balkans (1875-1878)*, Cambridge University Press 1939, reprinted 1968.

Story, Sommerville (επιμ.), *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, with a Preface by William Morton Fullerton, London 1920.

Sweet, D.W., "The Bosnian Crisis", στο F.H. Hinsley, επιμ. *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University 1977, σελ. 178-193.

Swire, J., *Albania: The Rise of a Kingdom*, London 1930.

Taylor, J.P.A., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford University Press 1954.

Thobie, J., *Intérêts et Imperialisme Français dans l' Empire Ottoman (1895-1919)*, Paris 1977.

Trumpener, U., "Germany and the End of the Ottoman Empire" στο M. Kent, επιμ. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen & Unwin 1984, σελ. 111-133.

Vasiliev, A.A., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, Αθήνα 1954.

Vellay, Charles, "Ο αναγεννητικός Ελληνισμός και οι ενωτικοί Αγώνες του εν Ηπείρω", *Ελληνισμός*, Τόμος ΙΣΤ' (1913), σελ. 574-586, 652-666, 713-726 και Τόμος ΙΖ' (1914), σελ. 24-32 και 102-110.

Woods, Charles H., "The Situation in Albania", *The Fortnightly Review*, N^o DLXVII (1914), σελ. 460-472.

Woolf, Stuart, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, Πρόλογος Αντώνης Λιάκος, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Xanalatos, D., "The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars", *Balkan Studies*, 3:2, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 280-292.

Zakythinos, D.A., *La Grèce et les Balkans*, Athènes 1947.

Ο ίδιος, *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence, translated with an introduction by K. Johnstone*, Oxford Blackwell 1976.

Zaray, G.L., *Au Jeune Royaume d' Albanie - Ce qu' il a été - ce qu' il est*, Paris 1914.

β. Στην Ελληνική Γλώσσα

- Αβέρωφ, Ευάγγ., *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Αθήνα 1948.
- Άμαντος, Κωνστ., *Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1923.
- Ανώνυμος, "Περί Σάσσωνας", *Ελληνισμός*, Τόμος ΙΖ' (1914), σελ. 392-395.
- Ανώνυμος, "Η Χειμάρρα της Ηπείρου και τα αρχαία Προνόμια αυτής", Ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, Τόμος ΙΖ' (1968).
- Αραβαντινός, Παναγ., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Τόμοι Α' - Β', εν Αθήναις 1856.
- Αρχιμανδρίτης, Ιωάννης, *Τσάμπδες, οδύνη και δάκρυα της Θεσπρωτίας* Χ.Τ., Λ.Ε.
- Ασπρέας, Γ.Κ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, 1821-1928, εν Αθήναις 1930.
- Βακαλόπουλος, Απόστ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, Τόμοι Α' (1961), Β' (1964), Γ' (1968), Δ' (1973).
- Βεντήρης, Γεώργ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, Τόμος Α', Αθήνα 1931.
- Βεργόπουλος, Κωνστ., "Ο ανανεωμένος εθνισμός", στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ', Αθήνα (1977), σελ. 56-60.
- Βερέμης, Θάνος, Μ., "Μαρτυρίες για το Στρατιωτικό Κίνημα του 1909 και τις Επιπτώσεις του στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος", *ΔΙΕΕΕ*, Τόμος 25, Αθήναι (1982), σελ. 395-426.
- Ο ίδιος, "Οι Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις (πανζιμάτ)", στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών Τόμος ΙΓ', Αθήνα (1977), σελ. 168-171.
- Βηλαράς, Γεώργ., *Η Πολιτική Ιστορία της Βορείου Ηπείρου*, Αθήναι 1960.
- Βλάχος, Ν., *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, εν Αθήναις 1954.
- Βογάς, Ιωάννης, *Η θέσις του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, εν Αθήναις 1970.
- Βρανούση, Έσα, "Οι Όροι 'Αλβανοί' και 'Αρβανίται' και η Πρώτη Μνεία του Ομώνυμου Λαού της Βαλκανικής εις τας Πηγάς του ΙΑ' αιώνας", *Σύμμικτα*, *ΕΙΕ*, Τόμος Β', εν Αθήναις (1970), σελ. 207-252.
- Η ίδια, *"Κοσμικόρτης ο εξ Αρβάνων, Σχόλια εις χωρίον της Άννης Κομνηνής"*, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1962.
- Βρανούσης, Λεάνδρος, *Ιστορικά και Τοπογραφικά του Μεσαιωνικού Κάστρου των Ιωαννίνων*, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1968.
- Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, Ελένη, "Βενιζέλος και Τσώρτσιλ. Οι βάσεις της αγγλοελληνικής συνεννόησης (1912-1913)" στο Θάνου Βερέμη και Οδυσσέα Δημητρακόπουλου, επιμ. *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του. Δοκίμιο Ιστορίας 1*, Αθήνα 1980, σελ. 87-100.
- Η ίδια, "Ο συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου" στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 16-18 Νοεμβρίου 1988*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 41-54.
- Γενικόν Επιτελείον Στρατού, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους*, Τόμος Β', εν Αθήναις 1932.

- Γιαραλή-Παπαδοπούλου, Δέσποινα, "Η Απογραφή του Χιλμή Πασά στην Ήπειρο (1905)", *Δωδώνη*, Τόμος Ζ' (1978), σελ. 117-140.
- Γιοχάλας, Τίτος Π., *Το Ελληνο-Αλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη, Φιλολογική έκδοσις εκ του αντιγράφου*, Αθήναι 1980.
- Ο ίδιος, *Στοιχεία Ελληνο-αλβανικής Γραμματικής και Ελληνο-αλβανικοί Διάλογοι, Ανέκδοτο έργο του Ιωάννη Βηλαρά*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, αρ. 197, Θεσσαλονίκη 1985.
- Ο ίδιος, "Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland", Sonderdruck, *Dissertationes Albanicae, Band XII* (1971), σελ. 46-89.
- Ο ίδιος, "Ανέκδοτά τινα κείμενα περί Αλβανίας, Αλβανικού Αλφαβήτου και Ελληνοαλβανικών σχέσεων", *Μνημοσύνη*, Τόμος Β' (1968-1969), σελ. 427-452.
- Ο ίδιος, *Ο Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης, Νεοελληνικά Γράμματα*, Β' έκδοσις, Αθήνα 1994.
- Γιωτόπουλος, Π.Δ., "Η πολιτική κατάστασις της Αλβανίας και η Ελληνοαλβανική Συνεννόσις", *Ελληνισμός*, Τόμος Ι' (1907), σελ. 691-698.
- Γκατσόπουλος, Σταύρος Μ., *Μοσχόπολις*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1979.
- Γλαβίνας, Απόστ., *Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας, επί τη βάσει Ανεκδότων Εγγράφων*, έκδ. Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα 1978.
- Δαγκλής, Π.Γ., *Αναμνήσεις-Εγγραφα-Αλληλογραφία*, επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, 2 Τόμοι, Αθήνα 1965.
- Δερτιλής, Γεώργ., *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβασις, 1880-1909*, 4, Αθήνα 1985.
- Δημάκης, Ιωάννης Δ., *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη, Ιστορικό δοκίμιο*, Αθήνα 1983.
- Δούσμανης, Σ.Τ., *Το Ημερολόγιον του Κυβερνήτου "Γ. Αβέρωφ" κατά τους πολέμους 1912-1913*, Αθήναι 1939.
- Δραγούμης, Ίωα, *Φύλλα Ημερολογίου (Δ') (1908-1912)*, επιμέλεια Θ. Βερέμη-Γ. Κολλιοπούλου, Αθήναι 1985 - Αρχείο Ίωνα Δραγούμη.
- Δρίνος, Γ.Α., *"Ελευθερία ή Θάνατος", Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, Αθήναι 1966.
- Ευαγγελίδης, Δημ., *Η Βόρειος Ήπειρος*, έκδ. "Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων", εν Αθήναις 1959.
- Ο ίδιος, *Οι Αρχαίοι Κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα Μελετήματα*, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1962.
- Καλλίμαχος, Δ., Νέαι ελληνικά Πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως, *Παναθήναια*, 27 (1913-1914) 5.
- Καλογεροπούλου, Αθηνά, "Ήπειρος" στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Α', Αθήνα (1972), σελ. 152-170.
- Καζάζης, Ν., "Το Αλβανικόν Ζήτημα", *Ελληνισμός*, Τόμος Δ' (1901) σελ. 378-383.
- Ο ίδιος, "Προορισμός του Ελληνισμού" (λαμπρά μελέτη Ισμαήλ Κεμάλ Βέν, δημοσιευθείσα εις την υπ' αυτού Ελληνοαλβανιστί συντασσομένην εφημερίδα

- “Σωτηρία”), *Ελληνισμός*, Τόμος Δ' (1901), σελ. 676-680.
- Ο ίδιος, “Ηπειρωτικά διαλέξεις”, *Ελληνισμός*, Τόμος ΣΤ' (1903), σελ. 255-275, 321-340.
- Ο ίδιος, *Ελληνοαλβανική συνεννόησης, το Αλβανικό Ζήτημα εν σχέσει προς το Ελληνικόν έθνος*, εν Αθήναις 1907.
- Ο ίδιος, “Επιβλαβές Δημοσίευμα (Ελλάς, Αλβανία και Νότιος Αλβανία), μετάφρασις υπό Ευγ. Ρ. Ραγκαβή”, *Ελληνισμός*, Τόμος Ε' (1902), σελ. 699-702.
- Ο ίδιος, “Ο Πανσλαυισμός εν τη Χερσονήσω του Αίμου, Απόρρητα έγγραφα της ρωσικής διπλωματίας”, *Ελληνισμός*, Τόμος Δ' (1901), σελ. 584-598, και Τόμος Ε' (1902), σελ. 15-23.
- Καιροφύλας, Κώστας, *Ε. Βενιζέλος: Η ζωή του, το έργο του. Μετά Προλόγου υπό Τάκε Ιωνέσκο και γνωμών των επισήμων Ευρωπαίων περί αυτού. Ελευθέρα μετάφρασις εκ του γαλλικού μετά προσθηκών υπό του συγγραφέως*, εν Αθήναις 1914.
- Καραπάνος, Αλέξ., *Mémoire sur l'Épire du Nord*, S.I. (1919).
- Καρολίδης, Π., “Οι εν τη Κάτω Ιταλία και Σικελία Ελληνοαλβανοί”, *Ελληνισμός*, Τόμος Ζ' (1904), σελ. 81-88, 176-183, 354-357, 416-433, 481-488 και 569-574.
- Καρτάλης, Αντ. Γ., *Η Ιταλική Πολιτική εν Αλβανία και εν τοις Βαλκανίοις*, εν Αθήναις 1914.
- Κεραμόπουλλος, Αντ., *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1942-1945.
- Κίτσος, Κ.Ι., *Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1985.
- Κοκολάκης, Μιχαήλ, *Το Υστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι. Χώρος, Διοίκηση και Πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*. Διδακτορική Διατριβή 1993.
- Κουπιτώρης, Φίλ., *Αλβανικαί Μελέται. Πραγματεία Ιστορική και Φιλολογική περί της γλώσσης του Έθνους των Αλβανών*, Μέρος Α', εν Αθήναις 1879.
- Κουρίλας, Ευλόγιος Λαυριώτης, *Αλβανικαί Μελέται - Η Μετάφρασις της Καινής Διαθήκης εις τα Αλβανικά, Η τε του Γρηγορίου του Αργυροκαστρίτου και η του Κωνσταντίνου Χρηστοφορίδου, εξεταζομένη από γλωσσικής, ερμηνευτικής και δογματικής απόψεως, και περί της Ελληνοαλβανικής Διαλέκτου*, Θεσσαλονίκη 1933.
- Κουγιτέας, Παναγ., *Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική και εθνολογική της Άνω Αλβανίας ή Ιλλυρίας, Κάτω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου*, εν Αθήναις 1903.
- Κονιδάρης, Ι., *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος από της ιδρύσεως της Εκκλησίας αυτής υπό του Αποστόλου Παύλου μέχρι σήμερον 49/50-1951*, εν Αθήναις 1900.
- Κραψίτης, Β., *ΟΙ ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ “ΠΑΓΑ ΛΑΛΕΟΥΣΑ” ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ*, Αθήνα 1989.
- Ο ίδιος, *Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας (ΙΕ' μέχρι Κ' Αιώνα)*, Αθήνα 1986.

- Κωφός, Ευάγγ., “Ρύθμιση της Ανατολικής Κρίσεως”, στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΓ΄, Αθήνα (1977), σελ. 344-352.
- Ο ίδιος, “Το Ηπειροθεσσαλικό ζήτημα” στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΓ΄, Αθήνα (1977), σελ. 359-362.
- Ο ίδιος, *Greece and the Eastern Crisis 1875-1878*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1975.
- Ο ίδιος, “Dilemmas and Operations of Greek Policy in Macedonia 1878-1886”, *Balkan Studies* 21, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 45-54.
- Λαμπρίδης, Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971.
- Λάμπρος, Σπυρ., “Ιστορικά Σημειώματα περί του Ηπειρωτικού Ζητήματος”, *Νέος Ελληνομνήμων*, Τόμος Ι΄ (1913).
- Ο ίδιος, “Τα Ελληνικά Δίκαια”, *Νέος Ελληνομνήμων*, Τόμος Ι΄, (1913), σελ. 138-180.
- Λάππας, Ι., *Το Αρχείο Ιωάννου Λάππα και Αντιγόνης Τζαβέλλα και η απελευθέρωση των Ιωαννίνων*, Προλεγόμενα-Σχόλια Ελ. Ι. Νικολαΐδου, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1975.
- Λέκκας, Π.Ε., *Η Εθνικιστική Ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, Ε.Μ.Ν.Ε., Μνήμων 1992.
- Λεονταρίτης, Γεώργιος Β., *Το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Λέων, Γεώργιος, Β., *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, στο Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία, έκδ. Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1972, σελ. 13 κ.ε.
- Λεόντιος, Ι., *Το Αλβανικόν Ζήτημα*, Αθήναι 1897.
- Λιάκος, Αντώνης, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Λιβαδεύς, Αλ. Δ., *Το Ηπειρωτικόν Κομιτάτο*, Αθήναι 1964.
- Λούλος, Κωνστ., *Η Γερμανική Πολιτική στην Ελλάδα, 1896-1914*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1991.
- Μαμμόπουλος, Αλέξ., *Ήπειρος, Λαογραφικά, Ηθογραφικά, Εθνογραφικά*, Πρόλογος Π. Ηλ. Πουλίτσα, Τόμος Β΄, Αθήνα 1964.
- Μαρκεζίνης, Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828-1924*, Τόμος Γ΄, Αθήναι 1966.
- Μαρτινιανός, Ιωακείμ, Μητροπολίτης Ξάνθης, *Η Μοσχόπολις, 1330-1930*, επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957.
- Μελάς, Λέων, *Το Αλβανικόν Ζήτημα*, εν Αθήναις 1902.
- Μιχαήλ-Δέδε, Μαρία, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1987.
- Μιχαλόπουλος, Δημ., *Σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας 1923-1928*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Μιχαλόπουλος, Φ., *Μοσχόπολις, Αι Αθήναι της Ελλάδος*, Αθήνα 1941.
- Μουδόπουλος, Θ. Έρμος, *Το Ρουμανοκουτσοβλαχικό Ζήτημα*, εν Αθήναις 1978.
- Μουσελίμης, Σπ. Γ., *Ιστορικοί περίπατοι ανά τη Θεσπρωτία*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Μουρέλος, Ιωάννης, “Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών

- Πολέμων. Η πρώτη απόπειρα της ανταλλαγής των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία” στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 175-190.
- Μπαϊρακτάρης, Γ.Χ., *Τα κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας της Πόλεως και Επαρχίας Κορυτσάς*, Αθήνα 1916.
- Μπαράς, Β., *Το Δέλβινο της Β. Ηπείρου*, Αθήναι 1966.
- Μπίρης, Κ., *Αρβανίτες, οι Δωριείς του Νεωτέρου Ελληνισμού*, Αθήνα 1960.
- Μπόγκας, Ευάγγ. Αθ., *Τα Γλωσσικά Ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα, Τόμος Α΄ (1964) και Τόμος Β΄ (1966).
- Νικολαΐδου, Ελ. Ι., *Ξένες προπαγάνδες και Εθνική Αλβανική Κίνηση στις Μητροπολιτικές Επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα Τέλη του 19ου αιώνα και τις Αρχές του 20ού αιώνα*, έκδ. Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα 1978.
- Η ίδια, *Οι Κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (αρχές 18ου-1912)*, έκδ. Ι.Μ.Ι.Α.Χ., Ιωάννινα 1974.
- Η ίδια, *Αλβανικές Λέσχες, η Αλβανική Κίνηση στο Βιλαέτι Ιωαννίνων και η Συμβολή της στην Ανάπτυξή της (1908-1912)*, Ιωάννινα 1984.
- Η ίδια, Ο “Ελληνικός Εθνικός Σύλλογος Κοσσυφοπεδίου”, Ανάτυπον από τα *Μακεδονικά*, Τόμος ΙΣΤ΄, Θεσσαλονίκη 1976.
- Η ίδια, “Προτάσεις της επιτροπής του Βιλαετίου Ιωαννίνων πάνω στο σχέδιο Μεταρρυθμίσεων της Πύλης (1879-1880)”, *Δωδώνη*, Τόμος Ι΄, Ιωάννινα 1981, σελ. 339-368.
- Η ίδια, “Η οργάνωση του κράτους στην απελευθερωμένη Ήπειρο”, *Δωδώνη*, Τόμος ΙΣΤ΄, Τεύχ. Α΄, Αφιέρωμα στον Στ. Ι. Παπαδόπουλο, Ιωάννινα 1987, σελ. 497-610.
- Η ίδια, *Ο Ηπειρωτικός τύπος κατά την προαπελευθερωτική περίοδο*, Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων, 1983.
- Η ίδια, Η στάση της Τουρκίας απέναντι στους Αλβανούς σε συνάρτηση με τη διάδοση της Μεγάλης Ιδέας στην Ήπειρο (μέσα 19ου αιώνα)”, *Δωδώνη*, Τόμος Η΄, Ιωάννινα 1979, σελ. 81-108.
- Η ίδια, “Η Χρήση της Ελληνικής Γλώσσας στη Δικαιοσύνη και στη Διοίκηση του Βιλαετίου Ιωαννίνων (1889-1912)”, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος Ζ΄ 1985, σελ. 63-82.
- Οικονομίδης, Κ.Π., “Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου”, στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 101-111.
- Παναγιωτίδης, Δ.Α., “Οι Τσάμπεδες της Θεσπρωτίας”, *Ημερολόγιο Δωδώνη*, έκδ. Γ.Κ. Γάγαρη, Αθήνα 1895, σελ. 73-79.
- Παπαγεωργίου, Κώστας Απ., “Η Ηπειρωτική Επανάσταση του 1854. Προξενικά επιδιώξεις”, *Ηπειρωτική Εστία*, Τόμος Η΄, Ιωάννινα (1959), σελ. 640-646,

775-785, 861-866, 955-962, και Τόμος Θ', Ιωάννινα (1960), σελ. 16-22, 192-198, 277-284, 470-474.

Παπαγεωργίου, Στέφ. Π., Το Αρχείο Σπυρομήλιου, Ανάτυπο από το *ΔΙΕΕΕ*, Τόμος 24ος (1981).

Παπαδόπουλος, Γ.Χ., *Η Εθνική Ελληνική Μειονότης εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν αυτής Ζήτημα, Ιστορικόν Αρχείον 1921-1979*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1981.

Παπαδόπουλος, Ν., *Η Δρόπολις κατά την Τουρκοκρατία*, εν Αθήναις 1976.

Παπαδόπουλος, Στ. Ι., "Σημειώσεις τινές περί της εν Μακεδονία Κορυτσάς", *Ηπειρωτική Εστία*, Ιωάννινα 1962, Τεύχ. 124-126, σελ. 603-609, 689-696, 879-882.

Ο ίδιος, *Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δράση του Ελληνισμού της Μακεδονίας, κατά τον τελευταίον Αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970.

Ο ίδιος, *Σύντομη Ιστορία της Αλβανίας από το Μεσαίωνα ως τις Αρχές του 19ου αιώνα, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις*, Ιωάννινα 1975.

Παπαζοδώρου, Π. Απόστ., *Αυτονομιτικός Αγώνας της Βορείου Ηπείρου 1914, Συνοπτική Επισκόπηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήναι 1985.

Ο ίδιος, *Αρχείον Αθ. Τσεκούρα της Επιμελητείας Ιωαννίνων της Αυτονομίας Ηπείρου, 1914*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1985.

Παπακοσμάς, Σ. Β., *Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος, Μετάφραση*, Αθήνα 1981.

Παπακώστας, Άγγ., και Τζαμίχας, Γεώργ., *Σύντομος Χρονογραφία Βορείου Ηπείρου*, Αθήναι 1945.

Παπασταύρου, Χρ., *Η Ελλάς και η Β. Ήπειρος*, Αθήναι 1945.

Πασχίδης, Θ., *Οι Αλβανοί και το μέλλον αυτών εν τω Ελληνισμώ, μετά Παραρτήματος περί των Ελληνοβλάχων και Βουλγάρων*, εν Αθήναις 1879.

Πατσέλης, Νικ., *Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, Αθήναι 1945.

Πετρίδης, Αθαν., "Το Μέλλον της Αλβανίας", *Ελληνισμός*, Τόμος Β' (1899), σελ. 358-369.

Πρωτοπαύτης, Εμμ., *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, έκδ. Εταιρείας των Φίλων του λαού, Αθήναι 1978.

Ριπών, Ρενέ, Το Αλβανικόν ζήτημα (μετάφρασις ανωνύμου), *Ελληνισμός*, Τόμος ΙΓ' (1910), σελ. 238-247.

Σαρρής, Νικ., *Οσμανική Πραγματικότητα, Συστημική Παρά-θεση Δομών και Λειτουργιών*, Τόμος Β', Αθήνα 1992.

Σαχτούρης, Αντώνιος, *Αναμνήσεις εκ του Διπλωματικού μου Σταδίου (1897-1933)*, Κάιρο 1951.

Σβολόπουλος, Κωνστ. Δ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Πολιτική Κρίσις εις την Αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906*, Αθήναι 1974.

Ο ίδιος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Αθήνα 1992.

Ο ίδιος, "Διπλωματικές εξελίξεις από το 1909 έως το 1912", στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ', Αθήναι (1977), σελ. 280-289.

Ο ίδιος, "Η Ελλάς και ο Ελληνισμός πριν και μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστί-

- ου”, στο *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988*, έκδ. Ινστιτούτου Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 201-207.
- Ο ίδιος, “Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου”, στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ΄, Αθήνα (1977), σελ. 352-354.
- Σβορώνος, Νικ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, 2, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1976.
- Σκενδέρης, Κωνστ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, 2, εν Αθήναις 1928.
- Ο ίδιος, *Ο Βορειοππειρωτικός Αγών (1914)*, Αθήναι 1929.
- Σουλιώτης-Νικολαΐδης, Αθανάσιος, *Ο Μακεδονικός Αγών. Η Οργάνωσις Θεσσαλονίκης 1906-1908, Απομνημονεύματα*, πρόλογος Σοφίας Αθ. Σουλιώτη, εισαγωγή Δ. Ξανάλατου, Αθήνα 1986.
- Ο ίδιος, *Το Ημερολόγιο του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου*, πρόλογος Σοφίας Αθ. Σουλιώτη, εισαγωγή Δ. Ξανάλατου, Θεσσαλονίκη 1962.
- Ο ίδιος, *Ι. Δραγούμης και Πολιτική Πεζογραφία*, επιμέλεια Θ. Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 1957.
- Σπυρομήλιος, Σπύρος, *Αλβανοί και Αλβανιστάι*, Αθήναι 1914.
- Σπυρομήλιος, Μιλτιάδης, “Ελλάς και Αλβανία - Ο Γκιολέκας”, *Ο Νέος Κουβαράς*, έτος Β΄, 1962, σελ. 129-227.
- Στούπης, Σπ., *Ηπειρώτες και Αλβανοί. Η προσφορά της Ηπείρου προς το έθνος*, έκδ. Ι.Β.Ε., Ιωάννινα 1976.
- Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Η δράσις των Συλλόγων κατά την εκατονταετία 1869-1969*, Αθήναι 1967.
- Τζωρτζάτος, Βαρνάβας Δ., Μητροπολίτης Κίτρους, “Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί της Διοικήσεως αυτής”, *Θεολογία* (1975), σελ. 689-739.
- Τσιρπανλής, Ζαχ. Ν., “Ο Νεόφυτος Ροδινός στην Ήπειρο, το πρώτο ήμισυ του 17ου αιώνα”, *Δωδώνη*, Τόμος Α΄, Ιωάννινα 1972, σελ. 313-331.
- Τσουκαλάς, Κωνστ., “Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη, 1882-1895”, στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΔ΄, Αθήνα (1977), σελ. 8-22.
- Ο ίδιος, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, έκδ. Θεμέλιο, 1979.
- Φίλων, Α., *The Question of Northern Epirus, its historical and diplomatic Background*, Washington, Greek Government Office of Information, 1945.
- Χασιώτης, Δημ., *Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου από 1874-1879*, Αθήναι 1887.
- Χασιώτης, Ι.Κ., Η Επανάσταση των Χιμαριωτιών στα 1570 και η Άλωση του Σοποτού, Ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, Τόμος ΙΖ΄, Ιωάννινα 1968.
- Χουρμούζη, Ελένη, “Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897”, στο *ΙΕΕ*, Εκδοτική Αθηνών (1977), Τόμος ΙΔ΄, σελ. 167-168.
- Χρυστοβασίλης, Χρήστος, Η Ήπειρος από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι το 1821:

α) εθνική και πολιτική ιστορική επισκόπησης, *Ελληνισμός*, Τόμος ΣΤ' (1903), σελ. 822-831.

Ο ίδιος, *Ήπειρος και Αλβανία*, εν Αθήναις 1904.

Ο ίδιος, *Η Δύναμις του Ελληνισμού εν Ηπείρω και τα Δίκαια αυτού*, εν Αθήναις 1902.

Ο ίδιος, "Η εν Αλβανία κατάσταση", *Ελληνισμός*, Τόμος Γ' (1900), σελ. 254-256.

Ο ίδιος, "Η Αλβανία υπό λείαν", *Ελληνισμός*, Τόμος Γ' (1900), σελ. 363.

Ο ίδιος, "Η Ιταλία εν Ηπείρω", *Ελληνισμός*, Τόμος Ε' (1902), σελ. 538-541.

Ο ίδιος, *Η Ήπειρος Γεωγραφικώς και Εθνολογικώς από των Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι Σήμερον*, εν Αθήναις 1905.

Ο ίδιος, "Διαλέξεις εν τω φοιτητικώ τμήματι της Εταιρείας του Ελληνισμού περί των κινδύνων της Ηπείρου", *Ελληνισμός*, Τόμος Θ' (1906), σελ. 133-138.

3. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ακρόπολις.

The American Slavic and East European Review, XII, 1953.

Ελληνισμός.

The Fortnightly Review, No. DLXXI, New Series, LVII, (1914).

Ήπειρος.

Ηπειρωτική Εστία.

Ημερολόγιο Δωδώνη.

Messenger d' Athènes.

Ο Πύρρος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

- Αβδούλ Χαμίτ 51
Αβδούλ μπέης Φράσερι 30, 31
Αγγλία 69, 138, 236, 435
Αγγλική πολιτική 32, 67, 117, 246, 247, 256, 383, 404, 414, 419, 425-427, 429-432, 433, 440
Αγγλογερμανική συνεργασία 158, 207, 229, 378, 404, 413
Αγγλική Βιβλική Εταιρεία 75, σημ. 8, 108
Αγροτικό Ζήτημα 100-103, 351
Άγιος Ναούμ Αχρίδας 265, 336
Αδαμίδης Ιωσήφ 113
Αδριανούπολη 30, 233, 245
Αδριατικές Δυνάμεις 20, 37, 65, 102, 214, 234, 247, 248, 338, 347, 359, 377, 378, 391, 392, 402, 416, 428, 429, 431, 433
Αδριατική 38, 158, 207, 208, 230
Αζίζ Γιασάρ Βρυώνης 369, σημ. 22
Αθήνα 36, 68, 71
Αιγαίο 158
Αίγυπτος 29, 110, 181, 399
Αίμος 67
Αίνος 322
Ακροκεραύνια 23, 87, 168
Αλβανία Βόρεια 18, 61, 65, 69, 136, 160
 Κάτω 70, 72, 89, 103, 168, 170
 Κεντρική 34, 65
 Μεγάλη 32, 40, 47, 178, 211
 Μέση 18, 30
 Νότια 11, 18, 25, 34, 40, 68, 160, 164, 170
Αλβανική Εκκλησία 50, 181, 187
Αλβανική προπαγάνδα 34, 37, 47, 56, 70, 110, 112, 149, 151, 171, 355, 357
Αλβανικό αλφάβητο 22, 113, 114, 115
Αλβανικό Κίνημα, εθνικό, η Κίνηση 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 30, 33, 34, 37, 41, 47, 50, 93, 98, 100, 101, 104, 107, 113, 120, 152, 158, 186, 188, 189, 240, 455, 456
Αλβανικό Ζήτημα 13, 33, 35, 37, 40, 62, 70, 74, 119, 135, 157, 177, 178, 205, 206, 209, 227, 230, 233, 267, 295, 296, 304, 326, 382, 385, 386, 387, 388, 390
Αλβανοί εθνικιστές 11, 21, 22, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 48, 64, 96, 104, 110, 112, 113, 122, 150, 151, 171, 174, 205, 336, 346, 349, 354, 357-363, 455
 κρυφοεθνικιστές 97, 111
 μουσουλμάνοι 17, 19, 20, 70, 90, 96, 100, 101, 112, 117, 122, 152, 213, 239, 347, 352-354, 360-362, 366, 367, 417, 426
 ή αλβανόφωνοι ορθόδοξοι χριστιανοί 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 34, 47, 87, 89, 92, 94, 95, 101, 110, 111, 117, 122, 152, 166, 171, 172, 173, 175, 181, 184, 191, 239, 347, 352, 357, 360, 366, 367, 405, 419, 422, 426, 457, 458

- Αλβανοί γραικόφιλοι, ελληνόφιλοι, ελληνοφρονούντες, ελληνόφωνοι 20, 107, 110, 128, 355, 362, 399
- Αλεξάνδρεια 184
- Αλεξανδρούπολη 323
- Αλή πασάς 17, 18, 19, 29
- Αμβρακικός κόλπος 23, 70, 89
- Αμερική 34, 98, 102, 109, 181, 182, 184, 361, 399
- Ανατολική Κρίση 1875-1878 30, 31, 32, 455
- Ανατολική Ρωμυλία 33
- Ανατολικό Ζήτημα 29, 157
- Αραβαντινός Παναγιώτης 124, σημ. 15, 126
- Αργυρόκαστρο 31, 86, 105, 117, 118, 123, 148, 167, 186, 353, 393, 398, 400, 429, 430, 434, 442
- Αρμένιοι 380
- Αρναούτ ορθόδοξοι 125, σημ. 16
- Άρτα 32
- Άρτα Αυλώνα 120
- Αυλώνας 15, 40, 86, 89, 91, 119, 120, 121, 122, 133, 164, 212, 213, 214, 219, 248, 249, 355, 356
- Αυλώνας, κόλπος 15, 141, 237
- Αυστρία 11, 13, 32, 37, 38, 383
- Αυστροουγγαρία 48, 77, σημ. 18, 182
- Αυστριακό Υπουργείο Εξωτερικών 12, 206
- Αυστριακή πολιτική 40, 61, 136, 137, 140, 157, 177, 178, 206, 207, 208, 215, 216, 229, 231, 292, 293, 319, 327, 328, 387
- Αυστριακή προπαγάνδα 34, 36-40, 108, 109, 120
- Αυστροϊταλικός ανταγωνισμός στην Αλβανία 38, 231, 384
- Αυτονομακός αγώνας 345, 365, 437, 442-444
- Αώος 69, 87, 219, 427
- Βαλκάνια, Βαλκανική χερσόνησος 11, 13, 15, 16, 18, 23, 24, 25, 30, 32, 37, 39, 135, 152, 178, 190, 319, 377, 378, 380, 387, 439
- Βαλκανική Συνομοσπονδία 381
- Βαλκανικό Κομιτάτο 111, 117, 131, σημ. 96
- Βαλκανικοί πόλεμοι 11, 13, 25, 33, 56, 173, 177, 180, 203, 204, 205, 206, 227, 245, 246, 261, 277, 278, 286, 295, 319, 320, 322, 323, 324, 328, 348
- Βαλκανική συμμαχία 159, 207, 305
- Βαρατάσης Κωνσταντίνος, Νομάρχης Κερκύρας 164, 165, 168, 370, σημ. 38
- Βαρνέζη Άννα 199, σημ. 139
- Βασίλειος Δρυϊνουπόλεως, Μητροπολίτης 148, 398, 400
- Βασιλείου Ιωάννης 186
- Βατικανό – βλ. και Καθολική Εκκλησία 15, 37, 40
- Βελέγραδα 40, 108
- Μητροπολιτική Επαρχία 187, 188, 356, 357
- Βελιγράδι 231, 386, 387
- Βενιζέλος Ελευθέριος 12, 13, 73, 85, 86, 115, 140, 158, 159, 177, 178, 211, 214, 216, 217, 218, 236, 237, 241, 248, 260, 278, 286, 287, 289, 290, 307, 309, 324, 340, 380, 381, 383, 396, 403, 422, 435, 436, 439-443, 458, 459
- Βεράτι 40, 86, 91, 108, 151, 187, 356
- Βερολίνο 217, 305, 307
- Συνέδριο 17, 25, 31, 32, 34, 37, 38, 396
- Βιλαέτι, Ιωαννίνων, Κοσσόβου, Μοναστηρίου, Σκόδρας 17, 18, 25, 31, 32, 34, 87, 124, 138, 144, 149, 163, 170, 173, 251, 428
- Βλάχοι – βλ. και Κουτσόβλαχοι 17, 40, 116, 210, 449, σημ. 68

- Βοδίτσα 423
 Βοΐλας Ναούμ 364, 408, σημ. 64
 Βόρειος Ήπειρος 11, 12, 100, 234, 261, 278, 348, 435, 437, 443
 Βορειοππειρωτικός Αγών 36
 Βορειοππειρωτικό Ζήτημα 12
 Βοσνία 32, 39, 60
 Βουθρωτό 212
 Βουκουρέστι 34, 35, 278, 288, 293, 307
 Βουλγαρία 18, 32, 61, 177, 178, 179, 180, 243, 286, 319, 321, 323, 324, 380, 389
 Βουλγαρική Εξαρχία 33, 179
 Βουλγαρική προπαγάνδα 33
 Βυζαντινή διοίκηση 14
 Βυζαντινή Ορθοδοξία 16
- Γαλλία 219, 235, 433-435
 Υπουργείο Εξωτερικών 12, 301
 Γαλλική πολιτική 219, 235, 252, 258, 259, 290, 299, 300, 425, 434, 435
 Γαλλοϊταλικός ανταγωνισμός στην Α. Μεσόγειο, γαλλοϊταλική διάσπαση 235, 280, 281, 330, 432
 Γαριβάλδης 156
 Γενική Διοίκηση Ηπείρου 348-351, 358, 359, 360, 400, 419, 422
 Γεννάδιος Ιωάννης 237, 254, 291, 292
 Γενοσίστας 37, 30, 40, 89, 107
 Γερμανία 38, 49, 58
 Γερμανική πολιτική 70, 207, 217, 235, 281, 287-289, 305-307, 380, 381, 424
 Γερμανογαλλικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα 70, 235, 236, 282
 Γερμανός ο Κορυτοάς 452, σημ. 119
 Γεώργιος ο Α΄ βασιλιάς της Ελλάδας 51, 182, 260
 Γεώργιος, πρίγκιψ, διάδοχος του ελληνικού θρόνου 362, 363, 373, σημ. 63, 64
 Γκέγκηδες 17, 72, 107
- Γκίνης Εφραίμ 110, 111, 129, σημ. 65, 68, 72, 131, σημ. 90
 Γκιολέκας ή Γκιών Λέκας 42
 Γκιολέκας Καδρή μπέης 370, σημ. 31
 Γλάδστων 32, 43, σημ. 15
 Γράμμαλα, ακρωτήριο 238
 Γράμμος 251, 427
 Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης, Επίσκοπος Ευβοίας 75, 76, 130, σημ. 74
 Γρυπάρης Ιωάννης 69, 99
- Δαγκλής Παναγιώτης 12, 36, 69, 237, 353
 Δαρδανέλλια 157
 Δεβόλης 265
 Δέλβινο 25, 118, 150, 353, 399
 Δενδραμής Βασιλείας 187
 Δερβίς Χίμα 164, 194
 Δίβρα 163, 164, 231, 250, 386, 387
 Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου 256, 345, 359, 384, 385, 388, 389, 390, 391, 436, 437
 Δούμας Γεώργιος 12
 Δραγούμης Ίων 62, 63, 211, 222
 Δραγούμης Στέφανος 63, 70, 114, 115
 Δράμα 323
 Δρυμάδες 438
 Δρίνος 224, σημ. 97, 232, 300, 386, 438
 Δρόπολη 118, 399
 Δύση 15, 16, 60
 Δυρράχιο 40, 108, 188, 213
 Δωδεκάνησα 157, 245, 280, 281, 326, 330-333
- Εβραίοι 17
 Εγγύς Ανατολή 11, 286
 Ελλάς 13, 20, 21, 29-32, 35, 38, 139, 159, 178-180, 235, 253, 304, 305, 323, 324, 333, 337, 380, 381, 386, 392, 426

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

- Υπουργείο Εξωτερικών 12, 63, 71, 114, 145, 146, 184, 308, 309, 322, 339, 363, 382
- Ελληνική αλβανική πολιτική 47, 63, 73, 85, 90, 115, 147, 160, 162, 165, 166, 168, 169, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 186, 189, 190, 210, 216, 239, 253, 291, 292, 296, 299, 300, 322, 331, 332, 338, 346, 349, 352, 358, 359, 365, 366, 397, 399, 405, 415, 417, 418, 421, 422, 435-437, 440-443, 455-457
- Ελληνική εθνική ιδεολογία του 19ου αιώνα 455, 458
- Ελληνική προπαγάνδα 13, 20, 263, 347, 349, 352, 399, 405, 413, 417-419, 421-424
- Ελληνικό εκπαιδευτικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα 93, 94, 105, 106, 118, 186, 187
- Ελληνοαλβανική Συνεννόηση – βλ. και Πρόγραμμα ελληνοαλβανικής Συνεννόησης 13, 29, 30, 48, 55, 65, 66, 68, 78, 87, 122, 140, 166, 181, 189, 190, 210, 215, 231, 243, 369, σημ. 21
- Ελληνο-αλβανικό Λεξικό Μάρκου Μπότσαρη 76
- Ελληνοαλβανικός Σύνδεσμος 52
- Ελληνοαλβανικός ανταγωνισμός στην Ήπειρο 21, 22, 29, 103, 107, 108, 181, 214, 354, 356, 357
- Ελληνοαλβανικά σύνορα – βλ. και νότια αλβανικά σύνορα 13, 30, 56, 165, 167, 189, 191, 206, 210, 219, 227, 231, 232, 233, 234, 238, 305, 319, 325, 327, 328, 331, 333-338, 364, 377, 393, 396, 414, 427-435
- Εμβέρ μπέης 203
- Εμπειρικού Σοφία 12, 128, σημ. 58
- Ελμπασάν 34, 71, 108, 182, 183, 188
- Επίκουρος των Ηπειρωτών Επιτροπή 69, 72
- Επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 12, 13, 14, 259, 292, 302, 310, 327-329, 332-336, 345, 366, 383, 398, 399, 400, 401-405, 413, 415-417, 419-427, 431, 434, 437, 438
- Επισκοπή 148, 438
- Επτάνησα 218
- Ερσέκα 416, 421, 425
- Εσσάτ πασάς Τοπτάν 267, 295, 321, 364, 366, 385, 390, 415, 436
- Εταιρία Ελληνισμός 55, 56
- Ευαγγελίδης Δημήτριος 23
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο 32, 301, 377, 378, 422
- Ζαγόρι 127, σημ. 38, 171
- Ζαγοριά Τσιπελενίου 119, 151
- Ζάχος Α΄ 119, 121, 186
- Ζωγράφος Γεώργιος 348, 358, 397, 398, 400, 402
- Ζωγράφεια Διδασκαλεία 25, 132
- Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων 51, 106
- Ηγουμενίτσα 218, 438
- Ήπειρος 11, 13, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 29-31, 33-37, 48, 53, 90, 100, 103, 139, 151, 161, 164, 169, 171, 211, 246, 309
- Ηπειρωτοαλβανικός χώρος 13, 17, 18, 20, 22, 25, 29, 35, 37, 95, 98, 386
- Ηπειρώτες 35, 151, 165, 397, 400, 401, 405
- Ηπειρωτική Εταιρία «Ήπειρος Ελευθέρα» 12, 35, 36, 37, 57, 86, 94, 103, 105, 172
- Ηπειρωτικό Ζήτημα 14, 35, 85, 92, 211, 214, 217, 236, 289, 291, 306, 345, 391, 393, 397, 398, 403, 428, 436
- Ηπειρωτικοί κύκλοι 35, 114
- Ηπειρωτικός Σύλλογος Κυριών 107, 128, 187

- Θάσος 323, 326, 338
 Θεοτόκης Γεώργιος 48, 49, 61, 70, 236, 304-308
 Θεσπρωτία 126, σημ. 36
 Θεσσαλία 31, 32, 158
 Θεσσαλονίκη 107, 113, 210, 323, 389
 Θράκη 88, 320, 382
 Ανατολική 323
 Δυτική 323

 Ιερόθεος, Έξαρχος Μετσόβου 452, σημ. 119
 Ιζέτ πασάς 389
 Ίμβρος 280, 326
 Ισμαήλ Κεμάλ Αυλώνα 13, 48-51, 53, 66, 69, 71, 83, 114, 115, 137, 142, 144, 151, 163-167, 206, 213, 214, 242, 268, 295, 337, 346, 353, 355, 363, 366, 383, 385, 387, 390
 Ιταλία 11, 13, 31, 39, 157
 Ιταλική πολιτική 60, 157, 214-217, 249, 265, 266, 279, 280, 282, 284, 326-328, 330, 378, 384, 392, 393, 431
 Ιταλική προπαγάνδα 40, 41, 120
 Ιταλοτουρκικός πόλεμος 157-159
 Ιωακείμ ο Γ', Πατριάρχης 105
 Ιωάννινα 17, 30, 35, 40, 47, 86, 103, 151, 173, 211, 238, 249, 350, 438
 Καβάγια 133, σημ. 113
 Καβάλα 323, 324, 338
 Κάιζερ, Γουλιέλμος ο Β' 228, 235, 255, 288, 303, 307, 393
 Καζάζης Νεοκλής 55, 75, 77, σημ. 16, 18, 79
 Καθολική Εκκλησία 15, 18, 40
 Κάιρο 72
 Κακαβιά 439
 Κακλαμάνος Δημήτριος 218, 248, 266
 Καλαμάς 31, 35, 252
 Κανάρης Κωνσταντίνος 30
 Κάννινα 104
 Καρολίδης Π. 77, σημ. 18
 Κάρολος ο Α' της Ρουμανίας 307, 380
 Καστάνιανη 439
 Καστελλόριζο 338, 441
 Καστριώτης Αλάρδο 154
 Καυταντζόγλου Λύσανδρος 181, 182
 Καψαμπέλης Δημήτριος 366
 Κεντρικές Δυνάμεις 38, 69, 286, 304, 382
 Κέρκυρα, Στενά της Κέρκυρας 54, 166, 168, 234, 249, 257, 292, 333, 357, 403, 440, 442
 Κεστοράτι 132
 Κεττίγνη 71, 138
 Κεφαλή, ακρωτήριο 232, 254, 255
 Κιαμήλ πασάς, Μεγάλος Βεζίρης 164, 169
 Κιαφεζέζι 423
 Κίελο 326, 327
 Κλεισούρα 238
 Κοκολάκης Μιχαήλ 23, 24, 25, 124, 125, 127, 272
 Κολώνια 116, 167, 238, 361, 404, 413, 416, 418, 420, 424, 425, 427
 Κόνιτσα 171, 262, 369, σημ. 21, 418, 428
 Κόντης Βασίλειος – βλ. και Kondis Basil 19, 43
 Κοντούλης Αλέξανδρος 71, 84, 145, 418
 Κορομπλάς Λάμπρος 307, 309, 310, 391, 392
 Κορυτσά 34, 35, 54, 57, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 131, 150, 167, 179, 171, 292, 301, 302, 310, 326, 339, 361, 393, 396, 398, 399, 403, 419-421, 432
 Κόσσοβο και Κοσσυφοπέδιο 33, 65, 72, 160, 163, 169, 387
 Κοστεβίτσι 423
 Κουμουνδούρος Αλέξανδρος 30

- Κουρβελέσι 87, 355
 Κούτσι 214, 370, σημ. 28
 Κουτσόβλαχοι – βλ. και Βλάχοι 33, 43, 210, 243, 244, 287, 288, 292, 304, 307, 308, 333, 336
 Κρήτη 31, 61, 70, 233
 Κρητικό Ζήτημα 33
 Κριμαϊκός πόλεμος 29
 Κρίσπι Φραγκίσκος 38, 46
 Κωνσταντίνος Βασιλιάς της Ελλάδας 58, 182, 235, 246, 287, 290, 304-306, 309, 324, 350, 352, 382, 393, 420, 435, 436
 Κωνσταντινούπολη 30, 31, 67, 107, 144, 147, 380, 384
- Λάμποβο 108, 151
 Λάμπρος Σπυρίδωνας 224
 Λάμπρου Άννα 199, σημ. 139
 Λάνδος Μ. 127, σημ. 43
 Λεξικό της Αλβανικής γλώσσας 49
 Λεσκοβίκι ή Λιασκοβίκι 150, 418, 425, 428, 430, 434
 Λιάπηδες 107
 Λιμποχόβα Μουφίτ 141, 148, 149, 167, 388
 Λιούντζα 25
 Λιούσα 357
 Λούρος 99, 252
- Μαλακάστρα 168, 369, σημ. 22
 Μακεδονία 31, 32, 33, 35, 36, 53, 58, 140, 158, 179, 233, 389
 Δυτική 34
 Μακεδονικό Κομιτάτο 36
 Μακεδονικός Αγών 33, 34, 61
 Μαλισσόροι 136, 137, 138, 149, 163
 Μαργαρίτι 212
 Μαυροβούνιο 30, 42, 136, 146, 180, 179, 250, 336, 364, 380, 392
 Μαυρομιχάλης Κωνσταντίνος 82
 Μεγάλες Δυνάμεις 11, 13, 22, 31, 32, 33, 58, 85, 135, 157, 179, 180, 205, 206, 209, 210, 227, 233, 294, 320, 339, 378, 414
 Μεγάλη Ιδέα, Μεγαλοϊδεατισμός 42, σημ. 4, 73, 85, 86
 Μελάς Βασίλειος, ήλάρχος 420, 445, σημ. 6
 Μελάς Λέων 77, σημ. 88
 Μεσαιωνικοί Χρόνοι 12, 14
 Μεσόγειος 39
 Ανατολική 157, 158, 330
 Μεταξάς Ιωάννης 192, σημ. 9
 Μέτσοβο 242
 Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου 29
 Μήδεια 232, 322
 Μιδάτ πασάς 51
 Μιλλέτ – βλ. και Πατριαρχείο 11, 16, 29, 33, 171, 175, 326, 347
 Μικρά Ασία 157, 234, 245, 282, 382
 Μιρδιτία 138, 386
 Μιρδίτες 163
 Μίτκο Θύμιο 78, σημ. 21
 Μοναστήρι 33, 34, 35, 92, 108, 413
 Μονή Τσέπου 150, 151
 Μοσχόπολη 116, 131, 237
 Μουζακιά 257
 Μουράτ ο Δ΄ 18
 Μουράτ ο Ε΄ 51
 Μπαλτατζής Γεώργιος 69
 Μπεκτασισμός 18, 101
 Μπορόβα 421
 Μυτιλήνη 282
- Νεότουρκοι 21, 25, 59, 64, 114, 121, 135, 389
 Νεοτουρκικό Κομιτάτο 59, 160, 161, 164, 172, 173
 Νεόφυτος, Μητροπολίτης Φιλατών και Παραμυθιάς 452, σημ. 119
 Νευροκόπιο 323, 324
 Νησιά του Αιγαίου, Β. και Β.Α. 158, 204, 228, 233, 245, 440, 441

- Νησιωτικό Ζήτημα 204, 234, 247, 256,
 269, 277, 280, 297, 306, 326, 329,
 330, 333-339, 380, 383, 432
 Νικόλαος Β΄ Τσάρος 284
 Νικόλαος, βασιλιάς του Μαυροβουνί-
 ου 136, 137, 146
 Νικόλαος, πρίγκιψ της Ελλάδας 42,
 σημ. 7
 Νικολαΐδου Ι. Ελευθερία 14, 23-25, 42,
 44, 82, 125, 128, 130, 132, 199,
 200
 Νόγκα Φίλιππος 369, σημ. 21
 Νότια αλβανικά σύνορα – βλ. και ελλη-
 νοαλβανικά σύνορα 244, 249, 252,
 253, 255, 256-258, 260, 263, 264,
 265, 268, 269, 277, 283, 284, 291,
 292, 294, 296, 297-299, 302, 309
 Νοτιοσλάβοι 378

 Οθωμανική Αυτοκρατορία 16, 18, 29,
 32, 52
 Όθων ο Α΄ βασιλιάς της Ελλάδας 29, 52
 Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως 68,
 73, 160
 Οτράντο, Στενό του Οτράντο 249, 257
 Ουνία 40

 Παγανιά, ακρωτήριο 262, 263
 Παγγερμανισμός 87
 Παγός Δημήτριος 417
 Παγελλήνιος Οργάνωσις 36, 63, 113
 Πανσλαβισμός 87
 Παπαθεοδώρου Απόστολος 453
 Παραμυθιά 121, 122, 212, 360
 Πάργα 152, 252
 Παρίσι 261, 302, 330, 429, 431
 Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως 16,
 20, 21, 33, 34, 36, 37, 50, 73, 94,
 96, 109, 150, 151, 161, 163, 172,
 177, 179, 350, 363
 Πατριαρχείο των Αρμενίων 179
 Πετρίδης Αθανάσιος 77, σημ. 18
 Πετρούπολη 231, 243, 244
 Πηνειός 31, 35
 Πίνδος 122, 251, 288, 293, 303, 308,
 327, 328, 334, 396, 404, 416
 Πολίτης Νικόλαος 237
 Πολυτσάνη 430, 438
 Πουτέτσος Ιωάννης 36, 105, 173
 Πρέβεζα 19, 86, 99, 121, 122
 Πρεμετή 118, 300
 Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη του Λονδί-
 νου 203, 228, 229, 233, 242, 252,
 291, 294, 325-327, 329, 331, 332,
 377, 391, 425, 432
 Πρισορένη 31, 33, 136, 386
 Πριστίνα 242
 Πρόγραμμα της ελληνοαλβανικής Συ-
 νεννόησης 13
 Πρόγραμμα των εθνοτήτων 73
 Προντάνη 421
 Προτόκολλο της Πετροπούλεως 243
 Προτόκολλο της Φλωρεντίας 339, 383,
 438, 441, 442
 Πρωτοψάλτης Εμμανουήλ 453
 Πύλη, Υψηλή 17, 21, 25, 29, 31, 33,
 178, 179, 233, 322, 380,
 Πωγωνιανή, Πωγώνι 118, 171, 262

 Ραδάτι 438
 Ράλλης Δημήτριος 81, σημ. 54
 Ρεσαδιέ, σαντζάκι 86, 124, 360
 Ρουμ 125, 174
 Ρουμανία 33, 116, 210, 217, 287, 293,
 304, 307, 308, 327, 333, 336, 381,
 443
 Ρουμάνοι 243
 Ρουμανική προπαγάνδα 33, 40, 116,
 293
 Ρώμη 158, 218, 248, 307, 329, 330,
 333
 Ρωσία 31, 136, 254
 Ρωσική πολιτική 177, 178, 181, 208,
 229, 230, 233, 283, 289, 328

- Σαΐδ πασάς 159, 164, 168
 Σαλή Μπούτκας 362
 Σαντάνσκυ 320
 Σαπουντζάκης Κωνσταντίνος 211
 Σαραντάπορος 438
 Σάσσων 214, 218, 219, 224, σημ. 97, 264, 391, 396, 441
 Σαχτούρης Αντώνιος 63, 70, 72, 83, 86, 87, 88, 92, 93, 103, 118, 120, 133, 184, 211, 214, 243, 310, 332
 Σβερνέτζι 120
 Σερβία 18, 32, 139, 170, 177-180, 207, 208, 245, 250, 286, 294, 336, 364, 380, 381, 386, 387, 392, 413
 Σέρβοι 385, 386
 Σέρρες 323
 Σιδηρόκαστρο 323
 Σιλίστρια 243
 Σκενδέρης Κωνσταντίνος 375
 Σκόδρα 65, 232, 233, 244, 267, 294
 Σκράπαρι 148
 Σκουλούδης Στέφανος 42, σημ. 7, 237, 254, 296, 300
 Σλάβοι 32, 60, 178, 328
 Σούλι 19
 Σουλιώτης Αθανάσιος-Νικολαΐδης 61, 63, 73, 169, 122
 Σόφια 34, 310, 322
 Σοφτάδες 17
 Σούχα, γραμμή της Σούχας 118, 279
 Σπαθία 18, 25, 189
 Σπυρομήλιος Μιλτιάδης 42, 75
 Σπυρομήλιος Σπυρίδων 12, 14, 36, 79, 86, 213, 214, 355, 369, σημ. 26, 400, 437
 Σπυρίδων, Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσας 398, 400
 Στίκα 423
 Στρέιτ Γεώργιος 151, 237, 238, 293, 296, 381, 435
 Στρυμών 323
 Στύλος, ακρωτήριο 262, 264, 292, 327, 339, 432
 Σύλλογοι, πολιτικοί και πολιτιστικοί 21, 94, 174
 Συνθήκη Αγίου Στεφάνου 31, 32, 33
 Αθηνών 204
 Βερολίνου 60, 135, 178-9, 322, 443
 Βουκουρεστίου 204, 244, 322, 323, 324, 345, 371, 381
 Λονδίνου 204, 227, 251, 322
 Λωζάννης 158, 330
 Σωπική 430, 438
 Τεπελένι 118, 237, 438
 Τεργέστη 251, 385
 Τζάκοβα 65, 163, 231, 250, 386
 Τζωβάννης Ι. Πέτρος 200, σημ. 146
 Τροκαριά 19,
 Τρόσκπδες 17, 30, 107, 114, 167, 189
 Τούμπα 434, 437
 Τουρκοκρατία 12, 15, 18, 19, 421
 Τούρτουλης Μιχαήλ 82, 109, 129, 368, σημ. 16
 Τρεντίνο 385
 Τριπλή Συμμαχία 13, 38, 39, 49, 207, 208, 217, 218, 235, 254, 256, 257, 286, 288, 304-308, 326, 378, 385, 404, 421, 431, 435, 440
 Τριπλή Συνεννόηση – βλ. Entente
 Τσάμπηδες 71, 107, 121, 143, 168, 360, 361, 429
 Φαζήλ μπέης Τοπτάν 72, 114
 Φαΐκ μπέης Κόνιτσα 52, 140, 160, 181, 182-185, 251
 Φαρμάκης Γρηγόριος 148, 172
 Φιέρι 120
 Φιλιάτες 262, 360
 Φλώρινα 92
 Φορέστης Τυπάλδος Άγγελος 151, 167, 187, 348, 350

- Φτελιά, κόλπος 265, 300, 439
 Φώτιος, Μητροπολίτης Κορυτσάς 44, σημ. 31
- Χαρίτων Διογένης 130, σημ. 85
 Χασάν Ταχσίν πασάς 172
 Χατζή Αδήλ μπέης 162
 Χατζή Μουχτάρ πασάς 164, 169, 178
 Χειμάρρα 12, 19, 119, 212, 237, 355, 400, 437
 Χιλμή πασάς, Μουτεσαρίφης Αργυροκάστρου 151
 Χίος 282
 Χρηστοβασίλης Χρήστος 44, 46, 47
 Χριστοφορίδης Κωνσταντίνος 44, 75
- Aehrenthal, Alois Lexa Freiherrn, von 60, 61
 Archives du Ministère des Affaires Etrangères 471
 Aulard, Alphonse 79, σημ. 29
- Bartl, Peter 42, 78, 82, 196
 Benckendorff, Aleksandr Konstantinovic, conte 231, 232
 Berchtold, Leopold 178, 206, 233, 247, 262, 292, 325-327
 Bertie, Francis 446, σημ. 14, 450, σημ. 83, 85, 86, 451, σημ. 99, 453, σημ. 128
 Bethmann Hollweg, Theobald, von 307
 Bilinsky, M. Con., Γενικός Πρόξενος, εκπρόσωπος της Αυστρίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 401, 402, 404, 410, σημ. 115, 416, 430
 Bissollati, L. 224, σημ. 96
 Bourchier, J.B. 131, σημ. 96, 97
 Braun, Πρόξενος της Αυστρίας στην Αθήνα 290, 309, 317, σημ. 169
 Briand, Aristide 79, σημ. 29
- Cairoli 38
 Cambon, Pierre-Paul 237, 252, 256, 258, 259, 282, 291, 296, 297, 301, 337, 340
 Cartwright, Francis 411, 449, σημ. 62
 Castoldi, M.F.M., Λοχαγός, εκπρόσωπος της Ιταλίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 403, 424
 Clemenceau, Georges 373, σημ. 63
 Consulta 248, 266, 325, 338
- Dering, Herbert G. 449, σημ. 65, 69, 71, 450, σημ. 84
 Deville, M.G. 290
 Diehl, Charles 79, σημ. 29
 Distraeli 78, σημ. 19
 Doughty-Wylie, C.H.M., εκπρόσωπος της Αγγλίας και πρόεδρος της επιτροπής χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 383, 403, 404, 413, 421, 425-429, 431, 433
 Durham, Miss Edith 156, σημ. 83
 Dussap, Πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα 397
- Elliot, Francis Edmund Hugh, sir 315, σημ. 120, 121, 439, 453, σημ. 127
 Entente 58, 85, 178, 179, 207-209, 228, 229, 231, 248, 252, 254, 259, 261, 263, 265, 268, 269, 277, 280, 288, 291, 297, 298, 300, 301, 308, 328, 332, 333, 339, 340, 378, 381, 384, 385, 392, 395, 421, 428, 430-434, 438, 440, 444
- Fitzmaurice, lord 67
 Foreign Office 301, 339, 378, 402, 426, 427, 429, 430-433, 440
- Galli, Roberto 224, σημ. 96
 Gerche, Υπόμνημα 138, 144, 145

- Goluchowsky 39
- Goudime-Levkovitch, M.P., Συνταγματάρχης, εκπρόσωπος της Ρωσίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 403, 411, σημ. 134
- Graillet M.M., Γενικός Πρόξενος, εκπρόσωπος-βοηθός της Γαλλίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 403
- Grey, Edward, sir 138, 229, 243, 244, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 265, 280, 291, 292, 296, 297, 298, 302, 325, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 334, 428-430
- Gusinje 42, σημ. 10
- Imperiali, Guglielmo, marchese 252, 262, 265, 279, 297, 331, 332
- Jamaluddin Saygad, σημαντική προσωπικότης της Χαμπτικής περιόδου, ιδρυτής μουσουλμανικού επαναστατικού μεταρρυθμιστικού κινήματος 42, 43, σημ. 10
- De Jessen, Frantz 374, σημ. 72
- Kennedy, Phineas 361
- Kondis, Basil 153, 154, 194, 198, 220, 221, 223, 272, 343, 407, 408,
- Krajewski, Leon 452, σημ. 121
- Labia M.N., Πρόξενος, εκπρόσωπος της Ιταλίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 401, 402, 404, 417
- Lallemand, M.A., Ταγματάρχης, εκπρόσωπος της Γαλλίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 403, 416, 417, 420, 423, 430
- Lamb, Harry Harling 445, σημ. 3, 452, σημ. 121
- Lichnowsky, Karl Max, prince 235, 271, σημ. 32, 281, 303
- Mensdorff, graf 231, 262, 263, 293
- Monza, Συμφωνία 39
- Morgan, James, αναπληρωτής Πρόξενος της Μ. Βρετανίας στη Θεσσαλονίκη 419, 427
- Novipazer 32, 39, 61, 112, 300
- Pallavicini, Johann, marchese 70, 389
- Peyfuss, Max Demeter 43, 313, 314
- Pichon, Stephen-Jean Marie 254, 282, 283, 298, 328, 329
- Poincaré, Raymond 320
- Potsdam 395
- Pipinelis, P.N. 343, σημ. 67
- Puto Arben 46, 220, 221, 223, 271-274, 311, 315, 341, 368, 407, 408
- Quadt zu Wykradt und Ismy, Albert, conte 286, 287, 391, 435
- Russell, T. 449, σημ. 62, 75
- San Giuliano, 218, 248, 262, 264, 266, 283, 284, 307, 378, 395, 458
- Sanders, Liman, von 379, 406, σημ. 8
- Sazonov, Sergej Dmitrevoc 209, 256, 283
- Schanderl, Hanns Dieter 43, 45, 46
- Skendi, Stavro 42, 76, 77, 124, 125, 153, 154, 193-196, 220-222
- Stickney, Edith Pierpont 221, 224, 225, 282, 316
- Swire, John 82, 83, 153, 154, 156, 193, 220
- Temo, Ibrahim 43, σημ. 22, 78, σημ. 21
- Tittoni, Tommaso 283, 330, 441

Thierry, M.C., Ταγματάρχης, εκπρόσωπος της Γερμανίας στην επιτροπή χάραξης των ελληνοαλβανικών συνόρων 403, 416, 417, 420, 436
Treutler, von 394
Tyrrel, William George 302, 303

Vellay, Charles 373, σημ. 63

William of Wied 296, 382, 388, 390, 415

Woods, Charles 131, σημ. 97

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:
«Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π.Ε.»
Κ. Παλαμά 25, 134 51 Αθήνα
Τηλ. 2312317 - Fax 2313742